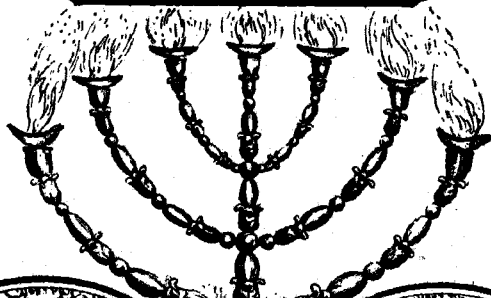

אנציקלופדיא

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט	י
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

OZAR YISRAEL
 A HEBREW ENCYCLOPEDIA
 הוצאת והכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org

הוצאת והכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
 ע"י חיים תשס"ט

Ozar Yisrael

AN ENCYCLOPEDIA

OF ALL MATTERS CONCERNING
JEWS AND JUDAISM, IN HEBREW

COMPLETE IN 10 VOLUMES

J. D. EISENSTEIN, Editor

ASSISTED BY SCHOLARS OF VARIOUS COUNTRIES

INCLUDING

LECTOR M. FRIEDMANN   DR. SOLOMON RUBIN

REV. DR. J. L. LANDAU

חנות חובבי לאנסטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חובבי חש"ב
Volume III

בונא-גת

Published by
J. D. EISENSTEIN

165 EAST BROADWAY

NEW YORK

1909

אוצר ישראל

אנציקלופדיא

לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו

בעשרה כרכים

ע"י העורך

יהודה דוד אייזענשטיין

בעזרת

ר' מאיר איש שלום ז"ל, דר' שלמה רובין, דר' י"ל לנדא

ועוד חכמים וסופרים מובהקים בארצות שונות

חזקת וחכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תש"ב
הלק שלישי

בונא-נת

בדפוס המזל

י. ד. אייזענשטיין

165 איסט בראדוויי

נויארק • תרס"ט

לוה המפתחות לפי הענינים.

[שמות אנשים פרימים בכתיבי הקדש]

בלנה; בלהח חלפה; בלעם; בלק; בלשאצר; בן הדר; בניהו; בנימן; בעז; בעשא; בצלאל; ברוך; בחלף; בתק; בת שבע; בחי; נבע ונבעה; [נבת] נבתן; נר; נד החחה; נדליה בן אחיקם; נדען; נחזי; גלית; נרשן.

[מדינות, ערים ומקומות בכתיב]

בית אל; בית דגן; בית חורון; בית הכרם; בית לחם; בית שאן; בית שמש; בני ברק; בצדה; בקעת דודא; בגולי ארץ ישראל; נדור; נולך; נור; ני החרשים; נחח; נלבע; נלגל; גליל; גלעד; גמזו; נשן; נת.

[תנאים ואמוראים ושמות אנשים עד חמיסת התלמוד]

במי בן מבי; ר' ביבי בר אביו; בן אלעשה; בן בריבג וכן האהא; בן בונים; בן בתירא; בן דינאי, אלעזר; בן זוסא; בן סבר; בן סירא, ישוע; בן קמצר; ר' בנימן בר לוי; בר כוכבא; בר מודה; בר קפרא; ברדלא, אבא חבהן; ברוריא; ר' ברכיה; ר' גמליאל הזקן; ר' גמליאל השני; ר' גמליאל השלישי; גניבא.

[מדינות ומקומות בתלמוד ובקורות היהודים]

בונא; בתיאהד; בוסמון; בוסניא; בוספורוס; בוענוס אירס; בופלא; בוקארעסט; בודראו; בורסיף; בי אביה; בי ירח; ביאלסטאק; ביהם; ביזאנטין; בייעון; בירות; בירי; בירמינגהם; בית נוכרין; ביתאניא; ביתר; ביתיניא; בכרן; בלגראד; בסרביא; בעלביכי; בעלניום; בראדי; בראדפורד; בראזיל; ברבדוס; ברבריא; ברדימטשב; ברונשווייג; בריסטל; בריסעל; בריסק; ברלן; ברעסלוי; ברצלונא; בתירא; נאלנאן; נאלועסטן; נאליפול; נופנא; נש חלב; ניבראלטער; נינוכה; גליא; גליציא; גמלא; גראנדה; גראסווארדן; גרמניא; גרעץ.

[אנשי שם שאחר התלמוד]

בונאבוליא, משה חפץ; בונים די לאטיש, יעקב; בוסתנאי; בוציקו, משפחה; בוש, איזידוד; בחור, אליהו; בחיי, בן אשר; — בן יוסף; ביאליק, חיים נהמן; ביבאנו, אברהם; בירב, יעקב; בכמהרהר, משפחה; בכרך, משפחה; — יעקב; — יאיר חיים; בלאזער יצחק; בלאך, איוואן; בלאך, יוסף שמואל; בלאך, משה אריה; בלאך, שמשון; בלוי, לודוויג; בלומפילד, מאריס; בלי, אברהם הרופא; בלייכרעדער, בארון פון גרשן; בליבער, אפרים ישראל; בליפאני טי, יצחק; בלעיש, אברהם; בלעם, יהודה ין; בן אבינדור; בן אמונ, אליהו; בן אשר, אהרן; בן זאב, יהודה ליב; בן זוסא; בן יהודה, אלעזר; בן יעקב, אייוויק; בן מאיר; בן נפתלי, משה; בנבנשתי, דוד אברהם; — חיים; — דוד יהודה; — דוד שמואל; בנימן סן מורילא; בנימן השני; בנימן, יהודה פיליפ; בנימן בר מאיר הלוי; בנימן בן משה הנהאונד; בנימן בן מתתיהו; בנעם, סרדיכי; — נפתלי; בס, שבת; בעמעלהיים, אהרן; בעל שם, אליהו מחעלם; — אליהו בר משה לואנג; — זעקיל ליב; — יואל הראשון; — יואל השני; — ישראל בעשיים; בענרעדמאן, עדוארד יוליוס; בענר, אלפרד פיליפ; בענידיטי, יהושע; בענר, בערנהארד; — פרץ; בער, זעלינמאן; — מיכל; בערגל, יוסף; בער מאן, יששכר; בערנייס, יצחק איציק; בערנע, לודוויג; בערנשטיין, אהרן; — אינגאני; — עדוארד; — צבי הירש; — שמואל בן בעריש; בצלאל בן משה הכהן; בק, משפחה; בראדסקי, משפחה; בראצינער, יוסף ב; ברדה, ישעיה; ברדימטשסקי, מיכה יוסף; ברודא, אברהם; ברודס, ראובן אשר; ברוד גר; ברוד בן יצחק; ברוד בן שמואל טכנענא; ברוד בן שמואל מצפת; ברוד, אבן אברהים איש; ברונא, ישראל; בריאל, יהודה; בריינין, ראובן; בריל, יחיאל; — יעקב בן מיכל; ברכיה די ניקולי; ברלין, ישעיה; — משה בן יוסף; — נפתלי צבי יהודה; ברלינר, אברהם; בערנפולד, שמעון; ברעבער, נדען; ברעסלוי, אריה ליב; ברטרסקי, ישעיה; ברשמטן, יעקב; בשייצי, אליהו; נאגן, משפחה; נאונים; נאמחייל, ריכארד; נאמלאבער, אברהם בער; נאלדבערנ, רוב בער; נאלדפארען, אברהם; נאלדשמיד, משפחה; נאלדשמידס, אליעזר; נאליגה, משה; נאליפפה, חיים; נאליקו, משפחה; נאמפערס, שמואל; גאנו, דוד; נאנצפריד, שלמה, נאסטער, משה, נארדאן, נאורן; — יהודה ליב; נבאי, משפחה; נבירול, שלמה; נבישן, אברהם; נדען, שמשון; נואיאלפי, זכריה די; נונענהיים, משפחה, נודפרוי, מיכאל; נויקאו, יוסף; נוסמאן, זאב; — יחיאל מיכל הכהן; נולציצהר, יצחק יהודה; נוסבינר, אברהם; נוסין, משפחה; נורלאנד, חיים יונה; ניאת, יצחק; גירעמאן, משה; ניגור, אברהם; — שלמה זלמן; נינעבורג, משפחה; — בארון די; — משה אהרן; נינעבורג, אשר (אחד העם); נינציג, עזריאל; גיסמיליא, יוסף; — משה בן שמואל הכהן; גירון, משפחה; גירונדי, יונה; — יצחק בן זרחיה הלוי; גלאנטי, משפחה; גן, משפחה; — יעקב; געזנהיים, יעקב; גרעץ, משפחה; — צבי הירש; די גרשם מאור הגולה.

[שמות שרים וחכמי ארץ; אהבי ושונאי ישראל]

בוקסטורף, יוחניס; ביירון; בירוסוס הכשרי; ביריניקי; בכחידם; בן סמרא; ברעברין; גוניוס, היינריך. [כתות חברות]

בונד; בונים חפשים; ביתוסים; בנאים; בני ברית; בני משה; בצלאל.

[עניני הלכה ואגדה, סודות ומנהגים]

בזון; בטחן; בטלנים, עשרה; ביטה; בין המצרים; בין השמשות; ביצה; בית דין; בית הכנסת, בית הכסא; בית חמורש; בית חקברות; בכור; בכורה; בכורים; כל תיחיה; בן נח; בן סודר וסורה; בן פקועד; בניס; בנין אב;

Additional Subscription List (Original List in Vol. II.)

רושמה לרשימת החתומים

Abraham, Abraham D.	Janina, Turkey	Kaplan, Joseph	Norvalspont, S. Africa
Abrahams, A.	Johannesburg, S. Africa	Kaplan, S. B.	Chicago, Ill.
Adler, Dr. Cyrus	Philadelphia, Pa.	Katz, Max	Detroit, Mich.
Agranat, Aaron J.	Chicago, Ill.	Katzer, A.	Detroit, Mich.
Alpern, B.	New York City	Kehlmann, L.	New York City
Antonow, B. A.	Chicago, Ill.	Kohn, Juda	Mielec, Galicia, Austria
Appelman, H.	Marietta, O.	Königliche Bibliothek	Berlin, Germany
Assa, Isak S.	Slivno, Bulgaria	Kottler, A.	Cleveland, O.
Avner, Maurice L.	Pittsburg, Pa.	Kouk, Grand Rabbi Abraham I.	Jaffa, Palestine
Bataschoff, Benjamin	Mary-Bischoff, Russia	Kramer, Moses L.	New York City
Behar, Nissim	New York City	Krantz, H.	Chicago, Ill.
Ben-Simon, Grand Rabbi A.	Cairo, Egypt	Krothammer, M.	New York City
Ben-Simon, Masud Hai	Cairo, Egypt	Kruger, Albert	New York City
Bernstein, Alexander A.	New York City	Kushner, F.	Detroit, Mich.
Bibliothèque Communale Israélite	Philippople, Bulgaria	Lachs, Moses	Frumusica, Rumania
Blau, Prof. Dr. Ludwig	Budapest, Hungary	Lampert, Sol.	New York City
Bloch, Isaac	New York City	Landau, M. A.	Wr. Neustadt, Austria
Borgenicht, Louis	New York City	Levin, Rabbi Judah L.	Detroit, Mich.
Bramson, S.	Indiana Harbor, Ind.	Levin, Mark	Toronto, Can.
Brenman, Morris	Indiana Harbor, Ind.	Lewin, Rabbi Dr. L.	Kempen, Germany
Brody, A.	Brooklyn, N. Y.	Lewinson, Rabbi M.	Chicago, Ill.
Bornstein, Harris	New York, N. Y.	Lieberman, M.	Detroit, Mich.
Buegeleisen, H. D.	New York City	Lipshitz, Rev. H.	Johannesburg, S. Africa
Buffalo Hebrew School	Buffalo, N. Y.	Lipshitz & Rabinowitz	Cleveland, O.
Bushell, H.	Reno, Nev.	Machley, Rev. H.	Yonkers, N. Y.
Burke, S.	Providence, R. I.	Manasevitch, R.	Philadelphia, Pa.
Butler, H. H.	Troy, N. Y.	Marcovich, Wolf	Indiana Harbor, Ind.
Chason, N.	New York City	Marcus, Rev. I.	Cincinnati, O.
Chawkin, B.	Lodz, Russia	Marmorstein, Rabbi Dr. Ab.	Jamnitz, Austria
Coffee, Rev. Dr. Rudolph	Pittsburg, Pa.	Massel, Joseph	Manchester, England
Cohen, Rev. Dr. Henry	Galveston, Tex.	Miller, J.	Baltimore, Md.
Cohen, Rabbi Hirsch	Montreal, Can.	Miller, L. H.	Buffalo, N. Y.
Cohen, Rabbi Levy	New York City	Moses, Rev. Dr. Isaac S.	New York City
Cohen, Pincus	Buffalo, N. Y.	Nahon, Isaac	Saida, Algeria
Congregation Beth Jacob	Pittsburg, Pa.	Naschpitz, Israel Abraham	Brooklyn, N. Y.
Congr. Gemilath Hesed Anshe Ungarn	McKeesport, Pa.	Nathanson, B.	Toronto, Can.
Congr. Shomre Habrith	Reading, Pa.	Nauhaus, Louis	Mars, Pa.
Cotton, A.	Leighton, England	Neumann, Jacob	Leipzig, Germany
Davidson, L.	Los Angeles, Cal.	Ovsovitz, Rabbi A. I.	Portland, Ore.
Deinard, Ephraim	Arlington, N. J.	Passman, Harry	Sioux City, Iowa
Delotizky, Hirsch	Newark, N. J.	Peres, Philip	Leeds, England
Dickson, J.	London, England	Perlmutter, A.	New York City
Dobrin, Rev. Dr. Abr. E.	Uniontown, Pa.	Plost, Isaac	Marion, Ind.
Dobrozinsky, Rev. Aaron	New York City	Podwesotzky, Ab.	Montreal, Can.
Dolgow, F.	Toronto, Can.	Prattas, Rev. S.	Seattle, Wash.
Elzas, Rev. Barnett A.	Charleston, S. C.	Rabinowitz, Rabbi Moses H.	New York City
Engelhardt, H.	New York City	Rabinowitz, Nathan	New York City
Epstein, Dr. H. J.	New York City	Rabinowitz, S.	Detroit, Mich.
Felscher, L.	Manchester, N. H.	Rechtman, D.	Lublin, Russia
Finkelberg, Joseph	Seattle, Wash.	Rest, Sol.	Chicago, Ill.
Firestone, Sam	Chicago, Ill.	Ridbar, Grand Rabbi J. D.	Safed, Palestine
Frankel, M. J.	Chicago, Ill.	Ritter, Rabbi Dr. B.	Rotterdam, Holland
Freimann, Dr. A.	Frankfurt-on-Main, Germany	Rom, A.	Johannesburg, S. Africa
Friedberg, J.	Detroit, Mich.	Rosenberg, Charles	Bronx, N. Y.
Friedman, B. L.	Indianapolis, Ind.	Rosenholz, Morris	Troy, N. Y.
Friedman, Rev. M.	Johannesburg, S. Africa	Rosenfeld & Co.	Pittsburg, Pa.
Gandal, Rev. Ab.	Braddock, Pa.	Rosenfeld, Simon	Pittsburg, Pa.
Gelberg, H.	London, England	Rubenstein, Israel I.	Union Point, Ga.
Gelberg, Sam	Los Angeles, Cal.	Rubin, Dr. S.	Krakau, Austria
Gilody, N.	Freeport, N. Y.	Salkind, Dr. I. M.	London, England
Ginzler, Rabbi A.	Buffalo, N. Y.	Sarasohn, J. M.	Detroit, Mich.
Goldberger, Rabbi Dr. Isidor	S. A. Ujhely, Hungary	Sash, S.	Ophirton, Johannesburg, S. Africa
Goldblom, J. K.	London, England	Saulson, William	Detroit, Mich.
Goldenberg, M.	Chicago, Ill.	Schaffer, Isaac	Chicago, Ill.
Goldman, D.	W. Hoboken, N. J.	Schiffirin, S.	Rochester, N. Y.
Goldstein, S. N.	Milwaukee, Wis.	Schneersohn, Joseph	Lubawitschi, Russia
Goldwater, H.	Oakland, Cal.	Shocher, Rabbi Ch.	New York City
Goodman, Ch. P.	Johannesburg, S. Africa	Schönwald, M. B.	Warschau, Russia
Gordon, E.	St. Paul, Minn.	Shapiro, S. (J. P.)	Johannesburg, S. Africa
Gotthelf, A. S.	Oakland, Cal.	Shochet, Moses	Leeds, England
Grossman, Isaac	Chicago, Ill.	Shulman, Max	Chicago, Ill.
Gumelsky, A.	Independence, La.	Silver, Rabbi S. M.	Minneapolis, Minn.
Haim, M. F.	Piatra-Neamt, Rumania	Silvera, Isacco S.	Cairo, Egypt
Halpern, M.	London, England	Silverman, Tanchum	Baltimore, Md.
Hanan, Baruch	Cairo, Egypt	Simon, Rabbi Dr. Hevesi	Budapest, Hungary
Hausdorff, S.	Rotterdam, Holland	Solomon, A.	Bronx, N. Y.
Hazan, Grand Rabbi Elias	Alexandria, Egypt	Solomon, Louis	Detroit, Mich.
Heilpern, M.	Bronx, N. Y.	Solomon, J. P.	New York City
Helford, M.	Johannesburg, S. Africa	Sonnabend, H.	Buffalo, N. Y.
Herschkowitz, Albert	New York City	Sortman, M.	Manchester, England
Hilkowitz, Solomon	Los Angeles, Cal.	Spero, A.	Cleveland, O.
Hoberman, Wolf	Brooklyn, N. Y.	Spero, J.	Cleveland, O.
Horevitz, Hirsch	Salford, England	Spiegelman, M.	San Francisco, Cal.
Horevitz, Miguel	Dominquez, Argentina	Stern, David	Chicago, Ill.
Hurwitz, A.	Baltimore, Md.	Stern, Rabbi Saul	Brod, Croatia, Austria
Hurwitz, Israel Wolf	Jerusalem, Palestine	Tick, Dr.	Berlin, Germany
Hurwitz, S.	Berlin, Germany	Tridman, L.	Haverhill, Mass.
Hurwitz, Rev. S. L.	New York City	Weissman, R.	New York City
Illoy, Dr. Henry	New York City	Whitberg, L.	Glasgow, England
International Book Store	New York City	Wiodner, Jacob	Sylvester, Ga.
Jakubowicz, Leon	Rymanów, Galicia, Austria	Wilkiminson, A. J.	New York City
Jochelson, Sol. A.	Buffalo, N. Y.	Wilowsky, Aaron	Antwerp, Belgium
Kahan & Kort	Antwerp, Belgium	Wilhelm, Simon	New York City
Kamenetzki, Sam	Cleveland, O.	Yazubski, Efroim	Dominquez, Argentina
Kantrowitz, S.	New York City	Zable, Harry	Reading, Pa.
Kaplan, Jacob	New Bedford, Mass.	Zeitlin, Dr. W.	Leipzig, Germany
Kaplan, Rev. E. M.	Reading, Pa.	Zimmerman, Getzel	Lubaczów, Galicia, Austria

דעתים מהסוכנים אשר יודיעו לנו שכוהדים נדפים אורם בחלק הבא

בונא

אויפערבאך ואחריו בנו בשנת 1837. אחריו עמנואל שרייבער בשנת 1877 ואחריו פאלק הכהן בשנת 1882. בשנת 1902 היה מספר היהודים בבונא כתשע מאות.

ביבליוגרפיא: נזרת חתק"ו מ"א אה"ס מבונא, מאסר ראשון ב., עקב הכבא' הוצאת ווינער; Schreiber, *Die Jüd. Gemeinde*, Bonn 1879; Joester, *Zur Gesch. d. Hexen u. Juden in Bonn*, Bonn 1900; Kayserling, *Ludwig Philippson*, p. 271, Leipzig 1898; J. E., Bonn.

א.

בֹּנָאוּבֹּלִיּוֹ (Bonavoglio), **מֹשֶׁה הַפֶּן**: רב ורופא בסיציליא, נולד בעיר מיסינא ומת בשנת 1416. בנערותו השתלם בחכמת הרפואה בבית המדרש הגבוה בפאדובה ושם לאי מולדתו. בשנת 1421 נבחר למשמרת "דיין כולל" או "נגיד" של יהודי סיציליא במקום ר' יצחק בן דוד ממרשיליא ויכהן במשמרתו זאת עד יום מותו. מרוב חכמתו וצחות לשונו בחרו בו ל"קהלות סיציליא להיות שלוחן לרבר לפני המלך אלפונסו החמישי ולבקשו לבטל הגזרות הקשות שנתחדשו אז נגדם. ר' משה מצא חן בעיני המלך וימלא בקשתו גם הקים אותו לרופא בחצרו ויהי יועצו, ומרי נסע המלך למסעיו או בצאתו למלחמה היה לוקח את ר' משה עמו בדרך.

ביבליוגרפיא: גרינצאן, התורה והחיים ח"ב 248, 305; *Rivista Is-raelite*, I 109.

מ. ד. ק.

בֹּנֶדֶר (אידעשער ארבייטער בונד פון ליטא, פולען און דוסלאנד): אגודת הפועלים היהודים מליטא, פולין ורוסיה. והיא חברה שנוסדה על דרך סוציאליזם, מדינית, דיבולוציונידית ויהודית-לאומית. בשנות הדיבולוציא ברוסיה (1905-1907) נתנה החברה ענין רב לבני ישראל לינות בו. בשאלות הנוגעות להממשלה והחברה האנושית בכלל תורת הבונד היא תורת קדל מאדקס (ע"ע) והולכים בעקבותיה הסוציאליסטים או הסוציאלידמוקרטים בכל ארצות תבל (ע"ע סוציאליסטים). באי כח הבונד יבואו בסדר האספות והקונגרסים הכלליים של הסוציאליסטים מכל העמים. והם יכירו את הבונד לחלק אחד מהחברה הכללית של "אחדות פועלי כל הארצות" וחוא החלק "היהודי" שבה.

[בעניני הדת] הבונד דורש חופשי החקירה והאמונה לכל אדם, ולדבריהם הם ענינים פרטיים ואין להממשלה הזכות להתערב בדברים שבין אדם למקום, והרשות לכל חבר להאמין או שלא להאמין כאשר עם לבבו. ובאמת

בֹּנָא (Bonn): עיר בפרוסיה על נהר רהין באשכנז. התישבות היהודים בבונא החלה במאה ה"ב. אפרים בר' יעקב מבונא (ע"ע) היה בין היהודים אשר ברחו מבונא מתגרת יד נוסעי הצלב בשנת 1146 ויבואו לחסות במבצר וואלקענבורג אצל העיר קעניגסווינטער. מזמן ההוא ידועים שמות ר' יואל בר' יצחק מבונא ור' שמואל בן נטרנאי מבעלי התוספות ומחברי סליחות. בשנת 1287 היתה עליית דם בבונא ונהרגו שם 25 יהודים ולא הועילה הזהרת האפיפיור אינוצינץ הרביעי שהזהיר בהסכמת הקיסר רודולף מהבסבורג נגד העלילה. בין הנהרגים היה ר' מאיר בר' אלכסנדר שהיה רב לפניו בעיר קלוניא. בשנות 1350-1363 תחת ממשלת הארצבישאפ ווילהעלם מנענופ, בעת ששלטה המגפה השחורה היתה עת צרה לקהלת בונא כי האשימו אח היהודים כי שמו רעל בנהרות ובבורות המים להמית את הנוצרים, ויהודים רבים נהרגו ע"י ההמון השוכב. בשנת 1426 נתוספו על הקהלה שתי מאות יהודים שנורשו מקולוניא (ע"ע) והוכרחו לשלם מס אלף וחמש מאות רייכסגולדן. הרחוב הנקרא עתה יודעניערנאסע אצל הבורניטראסע, היה נקרא לפניו בשם יודענאסע. בשנת 1587 שלחה המלכה אליזאבית מאנגליא את מארטין טענק לעזור לחלק אחד מראשי העם נגד הקמים עליהם, ואנשיו החזיקו בחלק העיר שהיהודים נרים שם ויכוזו אותם ודבים לקחו בישיבה ושמו עליהם כופר נפש. בין השבויים היה ר' דאוון פולרא, רבו של ר' דוד גאנו בעל "צמח דוד". במלחמת השלשים שנה מצאו הפרוטסטנטים מקום מפלט להם בהניטו של בונא ומצב היהודים היה אז בטוב. בשנת 1651 גבלה הממשלה את מסחר היהודים בצאן ומקנה ולא הורשה להם לקחת רבית יותר משנים עשר אחוז למאה. בש 1755 היה רעש גדול בכל חבל הארץ ההיא, והרב ר' שמואל אישכנזי ור' מרדכי האלברשטאם מדיסלדארף חבדו תחנה וצוו לאמר איזה כוזמורי תהלים בתוך התפלה לזכר המאורע ההוא. ביום 27 פעב. 1784 נסו היהודים ממקומם בהניטו כי מי הנהדר רהיין שטף ועבר נבולו והחריב את הגיטו. ר' שמעון בר' יעקב אברהם מעיר קאפנהגן יתאר את האסון בספרו "בני נהרות" (אמסטערדט 1785). בשנת 1808 הוכרחו היהודים להקרא ביטמות כנויים לפי משפחותיהם. בשנת 1865 יסדו קהלתם ע"פ החוק הנתן בשנת 1847, ובשנת 1879 חנכו את בית הפלתם. הרב הראשון של הקהלה בבונא היה ר' שמחה בונים ראפפורט (1788-1816) והיה מחבר איזה ספרי הלכה. אחריו היה ר' אברהם

העומדים בראש הכבוד הם שלולי כל אמנת תיאולוגית ובספריהם יפצו תורת הפילוסופיא המטריאליסטית והתקרת הנבונה. ומלחמה להבונד עם הרבנות אשר תחשב לאחד הכחות המאפילים ומפריעים את בני אדם ללכת לפנים ולא לאחור. ובכל זאת יחשבו חברי הבונד את עצמם לנאמנים לעמם ולאומיים. ולא זו בלבד אלא שהם מאמינים שרק הבונד יסדר את ישראל מכל צדו. ובדבר הזה נבדלה הבונד מיתר המפלגות הסוציאליות אשר אינן מאמינות בקיום לאומית של עם ישראל. אמנם „לאומית“ הבונד נולדה אח״כ ולא היתה עיקר בראשית הוסדה. ומקורה איננו בשום תנועה יהודית-לאומית. כ״א בתנועת הסוציאליסם הכללית ברוסיא אשר לא שמה פדות בין כל העמים וחלשונות מיושבי תבל, ומטרתה לאחד את כל הפועלים לאגודה אחת גדולה מבלי הכולל בין עם ולשון, ורק סופריהם ונאמניהם נפרדו ללשונותם ועמיהם ולאומתם, כדי למסד ולהסביר תורת הסוציאליסם באופן היותר מוכן. גם הסוציאליסטים היהודים לא שנו בדעותיהם מחבריהם הנוצרים וכלם דרשו שווי זכויות מבלי הכולל דת או לאום, ואין צורך לפתרון שאלת היהודים בפני עצמה. ואלת הם רבני המודעה של הבונד אל הקונגרים של הסוציאליסטים מכל ארצות אשר נאספו לפרים בשנת 1900: „אגודות הקטנות הראשונות של הסוציאליסטים היהודים נוסדו בוויילנא בערך שנת 1887. היהודים האינטלגנטים הראשונים אשר החלו לעורר את הפועלים היהודים לא עלה על לבם הרעיון לברוא תנועת פועלים מיוחדת בעבור יהודים. אך יען כי הממשלה גבלה את התום היהודים בארצה אי אפשר להם לצאת מן התתום להקדיש את כחותיהם בעד הפצת הדעה הסוציאליסטית בין הרוסים, לכן נאלצו לפנות לבבם לאינטליגנציא בין הפועלים היהודים למען שבור את צמאונם לאיזה עבודה ריבולוציונית. תנועת פועלים יהודים תשבו לרבר מאותר בנחיצות. העיקר היה לפניחם הפועל הרוסי. כל תקותם וגם תקות חרות היהודים העמיסו על השכלת הרוסי“. וכן יאמרו בעתונם הראשי „דער אידעשער ארכיימער“ (סי' 9 צד 17): „בשנים הראשונות לתנועתנו חכינו לפדותנו רק ע״י הפועלים הרוסים. את עצמנו חשבנו להוספה מפלה להם“. ורק בשנות 1896—1897 כאשר החלה תנועה פנימית בין המון הפועלים היהודים בליטא להיטיב מצבם ע״י „שכיחת העבודה“ ולא באה מבחוץ ע״י האינטליגנציא של האינטלגנטים או ראו ונכתבו לדעת שעליהם לשנות את התנועה המקורית ולברוא תנועת פועלים מיוחדת בעבור יהודים. אך גם אז לא היתה לאומית עוד.

ברוסיא. ובאספה הרביעית בשנת 1901 החליטו בהסכמם כלם לאמור: „לפי דעת האספה מושג לאומי שייך גם לעם ישראל. וארץ רוסיא אשר עמים שונים יושבים בה צריכה להיות כנסיה (פיריציא) של עמים חפשים וכל עם ועם יתנהג לפי תכונת רוחו ולאומתו“. ומאו והלאה החלה הבונד לדרוש בעד היהודים ברוסיא חופש מוחלט בעניני הקולטורא הלאומית שלהם. ועל מוסד זה לקחת הבונד חלק נכבד בהתעוררות לאומית ישראל. וזאת תורת הבונד בדבר השאלה הלאומית כפי אשר הוא דעתם בספרם „אונזערע פאדערונגען“ (מה אנחנו מבקשים) שהוציאה החברה לאור בחדש יולי 1905: „...לפי רעתנו, הדעה שאפשר לישראל להתבולל בין העמים אשר בקרבם הוא יושב, היא אומופיא מקת... פוליטיקא של ההתבוללות תביא רק נזק להמון העם. כי הקולטורא של עם הנכרי לא יקבל והקולטורא של עצמו יחולל להתפתח“. בשם „קולטורא לאומית של היהודים“ תקרא הבונד את לשון היהודים המדוברת ברוסיא ופולין (יהודית-אשכנזית) ולכן תבקש בתי ספר מיוחדים בעד בני ישראל, אשר בהם ילמדו כל המדעים והמלודים בשפת יהודית, שירי העם וכל הנוגע לתייהם יהיו ארוגים בחומים לאומיים“. הוצאת בתי ספר האלה תתן הממשלה הכללית אך בתנאי שלא ילמדו בהם למודים דתיים. בתי ספר ללמודים דתיים יוסדו ע״י חברות ואנשים פרטים על התצאותיהם והממשלה תכריח את האבות לשלוח את בניהם לבתי ספר הלאומיים.

„הלאומית“ החדשה הזאת בלי ארץ מיוחדת השתלשלה להבונד ע״י התנועה הלאומית של הציונית, אף כי יתנגדו זו לזו. ראשונה כי הבונד החשוב את רעיון הציוני לאומופיא שאי אפשר להוציאה אל הפועל, והשנית יען כי הציונים „מאפילים את נגור מחלקת הפועלים למחלקת בעלי ההון“ ברברם על רבר אחדות עם ישראל. תורה בזאת היא נגד תורת הבונד אשר תעורר כלב הפועלים הידועה שמלחמה להם בבעלי ההון המוצצים את דמם וכי מוכת הפועלים מבלי הכולל עם היא מוכתם.

[באמצע התנועה הריבולוציונית] תורת הבונד המדעית לא עשתה רושם כל כך לולא התערבו בני חברתה בתנועה של המירדת ברוסיא והממשלה חשבה את הבונד לכה נכבד בתנועה הזאת אשר שמה לה למטרה להפוך את ממשלת האוטוקרטיא לממשלה תפשית. שונות הן הדעות של היתירים, אם היתה פעולת הבונד לרעה או למובה. יש אשר יהללו אותה כי על ידה נחפץ משפטם כל העמים על דבר תכונת היהודים אשר חשבו למוני לב אשר תרדו מכל עלה גרף והבונד תורה לדעת כי באמת הם אבירי לב אשר יהיו להלחם עם ממשלה נוראח ועצומה. ובפרט פרוצת בישראל יסד הבונד חיל צעירים עומדים להלחם על נפשם נגד צודרי עמם באומץ רוח כיאות לצאצי המכביים ויהיו לשם. גם חשבו כי סוף סוף תהפך ממשלת רוסיא מאוטוקרטיא לליברלית ואז יכירו כלם כי גם היהודים השתתפו במהפכה הזאת

[הלאומית בתנועת הבונד] בשנת 1898 נאספו ראשי האגודות הסוציאליות הקטנות של היהודים לאספה גדולה בוויילנא ויסדו את „בונד“ בלי שום לאומית בה, רק בתור מפלגה סוציאלית. בשנת 1900 נשמע ראשונה ההרצאה שתהיה הבונד למפלגה „יהודית לאומית“ ודרשת „אוטונומיא קולטורית“ בעד היהודים

האומנים והבונים היו יהודים והוא בנין גדול ומפואר. בית המדרש נוסד ביום ח' אייר תקס"ב (1802) ע"י ר' משה יצחק ברינגהאן ואשתו מרת אסתר ברשל. ועל אבן המונח ממעל להפתח מבהיץ תרות: בית יצחק תיכונן היבנה מבספו דיביר ר"ם שיאנן (ר"ת, "בית המדרש"). בשנת 1820 בנו בית החולים אשר הרחיבו בשנת 1868. בשנת 1883 נחרב הבית עלמין, אך הבית, "צדוק הדין" הישן משנת 1793 הניחו כמו שהוא. בשנת 1846 היה נשם גדול אשר שטף את הבית עלמין והחריב הרבה קברים ונתערבו עצמות המתים ועל המקום הווא העמידו אבן לסימן ועליו כתוב, "עד הנל הזה ועדה המצבה".

קהלת ישראל בבניהואד היא גדולה ונכבדה ונמצאים בה כשתי מאות בעלי בחים חשובים, מקצתם עשירים וסוחרים במסחר תבואה, יין ומלאכת עבודה, ורובם רוכלים ובעלי אומנות אשר ימצאו פרנסתם בצמצום. בניהואד היא מקום תורה ואל הישיבה אשר נוסדה שם ינהרו בחורים רבים מערי הנליל אשר סביבותיה.

[הרבנים] הרב הראשון אשר שימש בבניהואד היה ר' יצחק זעקל שפיטץ, מחבר "ברכת יצחק" עה"ת, "ויעתר יצחק" על תהלים, פי', "ביאור יצחק" על הנדה ש"פ, נולד בניקלשבורג ונפטר בת"ב שנת תקכ"ח (1768). אחריו ר' ישראל ביזענץ (הובא בנוב"י מהדו"ת חו"ד סי' ט' ועוד), נפטר י"א שבט תקמ"א. אחריו ר' אברהם ליב פיש (הובא בנוב"י מהדו"ת אהע"ז סי' קכ"ב וסי' קכ"ח). הוא חבר הקינה על השרפה הגדולה משנת תקנ"ד עם חרוזים ברי"ח, "אברהם יהודה בן הרב רבי יוסף" (נרפסח בעתון, "ילקט יוסף" חוברת ה' גליון י"ב) ועד היום אומרים אותה בכל שנה בשבת אחר הפסח. נפטר בן ס"ג שנה בער"ה אדר שנת תקס"ה (ע"י "שם הגדולים" החדש מערכת א' אות ל"ג). אחריו נתקבל לרב ר' זצ"ל וואלף באסקאוויטץ, בן המחבר, "מחצית השקל". חבר כמה ספרים וביניהם, "סדר משנה" על הרמב"ם, "מאמר אסתר" דרשות. נפטר י"ט סיון תקע"ח (ע"י הקרמה ל"ט, "שושן ערות" על מס' ערות). אחריו נבחר ר' צבי העללער הנודע בשם ר', "הירשלע הריף" מחבר, "טיב גיטין" על מס' גיטין וש"ת, וס', "תפוחי זהב" עה"ת. עד שנת תקצ"א ישב על כסא הרבנות ואח"כ חזר לעיר אונגוואר ומשם לאובין ישן ונפטר שם כ"ה חשוון תקצ"ה. בני הקהלה טרחו הרבה למלאות מקום הרב ולא עלתה בידם עד אשר בחרו בשנת תר"א את ר' יצחק משה פערלס מאייזענשטארט ומלפנים רב בהאליטש ובגאטיץ. להרב הזה היתה ישיבה גדולה ובין תלמידיו היו ר' בנימין ברייער אב"ד טאבור, וואלף סופר מגיד דשים חברה, ור' אברהם יצחק גליק אב"ד טאלטשווא. הרב הזה התפטר ממשרתו בשנת תר"ד ושב לעיר מולדתו אונג' בראד ונפטר שם בט"ז אב בשנה ההיא והוא כבן שבעים שנה.

[שנים וחברת, "שומוי הדת"] סבת התפטרות הרב

ויקחו חלק כחלק עם שאר אזרחי רוסיא, אז גם איזה מן החרדים חבבו את הבוגר. אולם בשבוב הריאקציה לאיתנה שבו כל החרדים לחשוב כי רעה רבה המיטו עליהם הבונדיסטים ויאשמו אותם בכל הרדיפות אשר הגיעו ליהודים בימים הרעים האלה. אך רוב החרדים בעם התנגדו תמיד לתנועה הזאת הנבאה ממחנה ישראל ולרוב הדיחו את הבונדיסטים מבתי הכנסיות אשר שלחו שם את נואמיהם לדרוש לפני העם אף כי איזה פעמים הורשו להם לדבר. לפעמים נשמע כי הבונדיסטים התנפלו על בתי הכנסיות לחללם ולהרסם, אך עלילת שוא היתה כי הם לא הפריעו בירי איש להאמין ולעבוד את ה' בחפצו, ובימי הפרעות עוד הרפו את נפשם להציל את קרשי בני ישראל לכל יחללו אותם הצוררים.

[ספד הבונדיסטים] בתקופת הפריחה של הבוגר עלה מספר חבריה לארבעים אלף, אך אחרי ימי המרידה ירד מספרם פלאים מועט אחר מועט. עיקר מקום עבודתה הוא רוסיא אך יש לה סניפים בכל הארצות אשר ינורו שם היהודים הרוסים ובפרט באמריקא, ושם יעלה מספר הענפים 40 ומספר חבריהם 3000. מטרת הסניפים היא לתמוך בירי הבוגר ברוסיא בחמיכת כסף ותמיכת סימפאטיא.

[ספרות הבוגר] ראשי החברה הוציאו לאור ספרות קטנה שלמה, המכילה עשריות ספרים בכל המקצועות הנוגעות לשאלות החברה והממשלה. רוב הספרים כתובים בשפת יהודית המדוברת, איזה מהם בשפות רוסיא ופולין. ואין גם אחד בעברית. הבוגר הוציא לאור עתון יומי בשפת יהודית בוולגא במשך שנתיים והוא היה האחד בכל ארצות רוסיא אשר הורשה לו להפיץ תורת הסוציאליסם הריבולוציא ויהי לנס. פעמים אחדות נאסר מטעם הממשלה אך אחרי ימים מעטים יצא לאור תחת שם חדש. אבל לבסוף נאסר לגמרי.

ב. פ.

בֹּוֹנְיָהָאָד (Bonyhád): עיר במחוז מאלנא באונגריא. מלפנים היה שמה Tripontis. בעת מלחמת הטורקים עם מלך לודוויג השני (1526) היתה לשדפת אש ואחרי עבוד הרבה שנים בנאה שר אחד מהדש וקרא שמה הנוכחי. ויש שמשבשים השם וקוראים, "באנהארט" או "באנהרד", ובניטין כותבים, "באנהרט דמתקריא באניהארד" (פסק בעל "גודע ביהודה" מהדורא ב' סי' קי"ח, וע"י טיב גיטין אות ט' וש"ת, "חתם סופר" אה"ע ח"ב סי' ל). כנראה התיישבו שם היהודים במאה הי"ז אשר באו ממדינת מעהרן. בבית הקברות נמצאות מצבות ישנות קרוב לשתי מאות שנה, ובפנקס החדש של החברה קדישא אשר התהיל משנת תק"ג נעחקו בו תקנות מהפנקס הישן ע"י ר' גוספרך ברי שמואל מפרוסטיץ. בבניהואד נפוצו אח"כ יהודים רבים אשר נאחו בקראוואטיא וסלאוואניא. בשנת 1794 (י"ד לספירה) היתה שרפה גדולה בעיר ועלו על המוקד ביחכ"ג עם כמה ספרי תורה. בשנת 1796 בנו שם, "בית הכנסת החדש" וכל

אברהם פריזול בספרו פרק ע"א וע"ב בכ"י (ובכ"י אחר הוא פרק מ"ט) ומביא שכתב שמנה השנות על דבריו באריכות. בסוף הסאה הי"ט מצאו כנרד מיבר על יד רומא אבן שיש עם הכתובת, "הרב מיסיר בונים יצ"ו" וכנראה היא האבן שהיתה תלויה על פתח ביתו.

ביבליוגרפיה: מיכאל, אור החיים סי' 560; צורת הדיסקא בתוארת ע"י וולף וואלף בספרו *Handbuch der Astronomie, Ihrer Gesch. u. Lit.*, II p. 196, Zurich 1891.

בונים הפשיים (Freemasonry, Freemasons):

חברת בנאים אשר מעשיהם צפונים ונסתרים בסודות ודמוים, ומטרתה לחבר ולאגד את חבריה בכרית האהבה ואהוה ולרומם אותם בדרך המוסר ומדות טובות בין איש לרעהו. ומכונים בונים חפשיים כדי להבדילם מבונים פשוטים. השם בונים או "בנאים" הוא בהוראה הראשונה אנשים הבקיאים במלאכת הבנין ויודעים לגרוך נדרות. תרגום "גודרים" (מלכים ב' י"ב י"ז) ארנובליא, וכן תרגום של "הנבלים" (מלכים א' ה' י"ח) ובאמת נעשה השם Gibilim לאתר מהסימנים אשר ע"י יתודעו איש לרעהו. כנראה היתה מלאכת הבנין לפני מלאכה מפוארה והבונים הראשונים היו כאיש אחר חברים ונפרשים משאר בני אדם. והחברים נודעו זה לזה ע"י סודות ואותות נסחרים אשר לא גלו לאיש אחר. כי עינם היתה צרה למסור את חכמתם ויריעתם לזולתם, כמו שמצינו שבית נרמו לא רצו ללמד את מעשה לחם הפנים ובית אבטינס לא רצו ללמד את מעשה הקטרת. ולכן נחשבו הבונים לאנשים חשובים וחכמים. והנביא אומר: "זקני גבל וחכמיה" וגו' (יהואל כ"ז ט.). אח"כ השתלשל השם בונה בהוראה שניה לתואר "חכם" ואיש אשר דרכו נעלה ודם משאר אנשים. גם חכמי התלמוד בנו ת"ח בשם בונים ודרשו: אל תקרי בניך אלא בוניך (ברכות ס"ד). ור' יוחנן אומר: בנאים, אלו ת"ח שעסקין בבנינו של עולם (שבת קי"ד) וכן מדרש שה"ש א' ה': בנות ירושלים, זו סנהדרין גדולה של ישראל שהן יושבין ומבנין אותם. ובדרך הזה הלכו מיסדי התורה ובחרו להם השם "בונים" להורות השתלמות הרעות והמדות שעליהם נבנה העולם האנושית. וקרוב לודאי כי ראשי מיסדי התורה היו יהודים או כי המיסדים הנוצרים למדו מחכמי יהודים את הסודות והרמזים הבונים על אנדות חז"ל ומפרשי תנ"ך של היהודים.

[מקור החברה] יש לשער כי החברה נוסדה באמצע המאה ה"ו בהולאנדיא. והגורם לזה היה ר' יעקב יהודה ארי טימפלו אשר עשה תבנית בית המקדש בכל פרטיו וחבר ע"ז ספרו "תבנית היכל" (אמסטרדם 1650) והעתיקו ג"כ ללשון רומית. ובחקרמתו שם יאמר כי תבורו הוא קצור מספר אחר אשר בדעתו היה להוציא לאור. אח"כ בא אנגליא והציג את תבניתו לפני המלך קרל השני (Transactions Jew. Hist. Soc. Engl. II) בשנת 1638 באו היהודים מרדכי קאמפאנאל

היתה הרוח החריש אשר התחיל להתחולל בקהלת בוני האד ונשתנו העמים. אחרים מאנשי הקהלה הפעו לעשות תקונים ולהסיר המנהגים השונים ובפרט שלא להעמיד התופה לפני בית הכנסת תחת השמים ולהחיר שיבואו אנשים ונשים בידר אל הקודש פנימה. גם תקנו שבזמן שדורש הרב לא יעזבו השומעים את מקומם, והבחורים לא יעמדו סביבו לפלפל עמו בעת הדרשה. ולאט לאט נתרחה הפרצה ונעשה העדה כתות כתות מדינות ומתקומטות (ע"י הקדמה ל"ב, בית נאמן). עד כי נברו בעלי המתקנים לעקור את הבימה מאמצע ביה"כ. אז החליטו היראים להפדר מהם וליסר ביה"כ לעצמם (ע"י שרית מהר"ם שיק א"ח סי' ע"ו, קע"ו, קע"ז וקע"ח) ועשו אנורה בשם "שומרי הרח". ראשי המעברים היו: ר' וואלף ליב ענגלסאן, ר' יונתן ליב קריצלער, ר' אברהם כהן, ר' יוחנן נאלאנדווער, ר' צבי הערמאן, ר' יעקב זאב פעלצער (ע"י מב"ע, "שבת אחים"). והם בחרו להם לרב את ר' משה פאלאק, מחבר "וירכד משה" והרביץ תורה בהישיבה שם ונפטר ר' חשון תרמ"ט. וקהל הנאורים (נעאלאנען) בחרו לעצמם את ר' חיים יהודה המכונה ר' רייך, מחבר "קול יהודה" על תהלים, ואח"כ ביטת תרנ"א קבלו את הרב ר' טוביה ראזענטהאל שהיה מקודם בלאשאן, מחבר סי' "שושן עמק" על מליחה ובב"ת. ולעומתם בחרו להם קהל יראים את הרב ר' יהודה גרינוואלד מסאבאטישט אשר החזיק ישיבה גדולה ואח"כ הלך לשוראן וכעת הוא בסאטמאר. בשנת תרנ"ז קבלו היראים את הרב ר' אלעזר דייטש, מחבר "תבואות הטרדה" ו"פרי הטרדה". חתנו ר' יוסף שווארץ הוא מו"ל העתק לתורה בשם "וילקט יוסף" זה עשר שנים.

בונים די לאמ"ש, יעקב בן עמנואל:

רבא ותוכן, נולד בפרובינצא בדרום צרפת וחי בעיר רומא בסוף המאה הט"ו ותחלת הט"ז. הוא היה רופא להאפיפיורים אלכסנדר השישי (1430-1503) וליאו העשירי (1503-1513). בעת ההיא נתמנה בוניט רב לקהלת רומא ופעל ועשה הרבה לטובת ערתי. הוא הכניא דיסקא (dial) בצורת טבעת בהכמת התכונה למדוד נוכח השמש והכוכבים ביום ובלילה, וחבר ספר בענין הזה בשם *Annuli per cum Compositi Super Astrologiae Utilitati* ונעשה כהוספה להספר *Calculatis Composita in Rima de Juliano de Dati*. המחבר התנצל על אשר כתב בלשון רומי נשחתה בהיותו כורגל לכתוב עברית. וכנראה העתיקו ממקור העברי שכתב בעצמו. נדפס ברומא בשנת 1493 ואח"כ עוד איזה פעמים. גם חבר סי' *Prognosticum* שנדפס ברומא בשנת 1498 ובו מודיע כי קרוב יום ביאת הגואל, והנביל את העת לשנת 1505 ע"פ נבואת דניאל. גם הוכיח זה מהתבררות המזלות צדק עם שבתאי בעשרה לחדש יוני במזל סרטן י"ט מעלות מ"ב דקים בשנת רס"ד. כל הענין הזה נזכר בס' "מגן דוד" או "וכוח הדעת" שכתב ר' י. ה. ש.

הוא שם תואר של חורם ונקרא בן בלשון חשיבות על רוב חכמתו (מצודת ציון). מנדלזון הניח המלים „אבי“ „אביו“ בעברית בלי תרגום ובביאור לדח"ב שם נאמר כי הוא תואר לאומן וכפי במלאכה על צד היותר מופלג, וכזה הלך בעקבות תמעתיק מארטין לומהער (מת בשנת 1546) שתרנם „עשה חורם אבי למלך“ = machte Hu ram Abif dem Koenige וזה מתאים לתרגום הארמי תעתיק המיוחס לר' יוסף המתרגם: חורם אבי=חירם א ב א, וחורם אביו=חירם אביה... ויען כי הפירוש הזה לא היה ידוע למעתיקי התנ"ך ע"פ מצות המלך דזיימס בשנת 1611 נראה כי תורת הבונים לא נתגלה עוד באנגליא בעת ההיא, והעתקה אחרת שנעשה באנגליא במאה הי"ח נשתנה מלת אביו לשם עצם פרטי Abif לתחאים עם תורת הבונים. לפי דברי האגדה המסורה בירי הבונים החפשים היו י"ב אומנים (אחד מכל שבט?) ממדרגה הפתוחה, אשר מחוסר בינתם לא יכלו להגיע למדרגה השלישית. ויתיעצו יחדיו לארוב על ראש הבונים חורם אביו בלכתו אל מקומו הנערך לו בעבודת בית המקדש ולא לצוה שימסור להם הסודות במעלה השלישית למען יהיו נחשבים כאומנים מומחים בכדי שיבואו למחוז חפצם בנקל. וכאשר מאן חורם אביו לנלות הסודות לגי שאינם ראויים להם התנכלו אליו להמיתו, ושלשה מחברתם המכונים בשם יובילא, יובילו ויובילום פנישוהו ורצחוהו נפש בחצר בית המקדש וסחבו את גופו משם בחצי הלילה ויקברוהו מחוץ לעיר, קרוב למקום קודש חקדשים. לאחרונה הודו לפני המלך שלמה כי המיתו את ראש הבונים, ויחרץ עליהם משפט מות. אחרי מות חורם אביו קרא המלך שלמה אספה מחברי הבונים ויתיעץ עמהם מה לעשות כדי להשלים הבנין, כי במות ראש הבונים לא היו יכולים לקבל ולסמוך בירי אומנים מומחים, כי ברית כרותה ביניהם שמבלעדי ראש הבונים ובהסכמתו לא יקבלו אומנים למלאכת המקדש. דומה מעט לאגדה זו היא אגדת חז"ל: כיון שהשלימו האומנים את המלאכה שלמה נפשו (מתו) וכו'. אמר הקב"ה שלא יטלו אותם אומות העולם ויבנו עמהם בנינים ויהיו אומרים: אלו הן שבנו עם שלמה בנין האלהים (פסיקתא רבתי פ' ותשלם כל המלאכה הוצאת פירמאן כ"ה). גם אגדתם שחורם עלה לשמים כמו חנוך היא מתאים לאגדת חז"ל (שם).

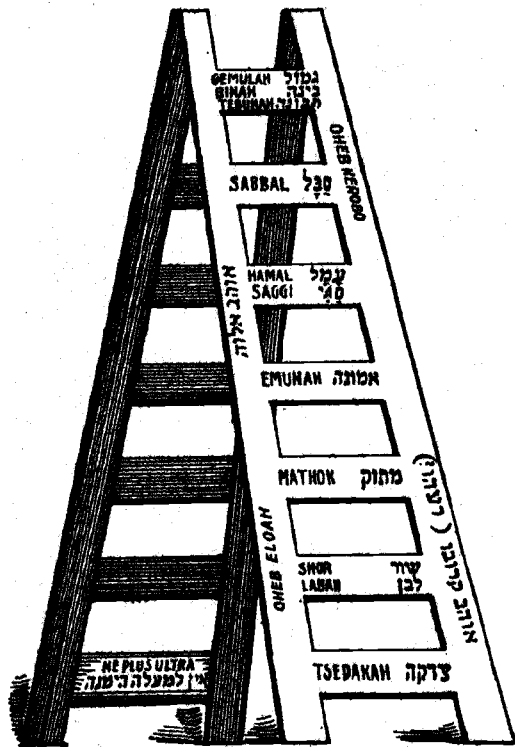
[הנהגת החברה ועבודתה במדרגות השונות] הבלתי מאמין בה לא יקבלו בחברתם, ויוכל להאמין באיזה רת שירצה; אמנם המעלות הנבובות נוסדו על אמונת הנוצרית כאשר יבואר להלן, ובכ"ז לא נמנעו יהודים רבים להמנות עמהם מבלי להמיר דתם. הלשכה אשר בה עוסקים הבונים החפשים היא בתבנית מקום קודש חקדשים, אך הבנין עור לא נשלם. הרצפה היא של שיש כמו רצפת בית המקדש, ולפני פתח הבית יעמדו שני עמודים הגדולים: יכין ובועז. הלשכה נקראת ע"ש יוחנן הקדוש מירושלים. באמצע הלשכה עומד שלחן רומה למזבח ועליו

(Campannall) ומשה פאקאקאי (Pacockoe) לוי ועוד, בכללם מ"ז משפחות, ויאהו בנופורט, רהוד איילאנד בצפון אמריקא והם הביאו אתם שלש מדרגות של הבונים החפשים, ויתעסקו בעבודת החברה הם והדרות הבאים אחריהם עד שנת 1742 (Peterson's History of Rhode Island, p. 101). מהולאנדיא נחפוט מעשת הבונים לפריס בצרפת ומשם לעיר לונדון בשנת 1717. מהעת ההיא החלה תקופה חדשה בהשתלשלות החברה של הבונים החפשים, ובצורה הזאת באה תורת הבונים לאמריקא בשנת 1729. ושם בעיר נופורט במחוז רהוד איילאנד היה ר' משה סישאס (Sexas) האדון הגדול המשמש בלשכת הבונים בשם „המלך רוד“ וכאשר בקר הפריזונט וואשינגטון את הלשכה ביום 17 אונוסט 1790 נשא ר' משה לפניו נאום ויקבלוהו בנשיאת פנים. גם ר' משה מיכאל הייס (Hays); נולד בליסבונה בשנת 1730 ובא לבוסטון דרך איי הודו המערביים) נתמנה בתור אדון הגדול בלשכת הגדולה של המחוז מאסאטשוויטס בשנות 1788–1792 (מת ביום 9 מאי 1808). הייס זה עם יצחק דא קוסטא הביאו עמהם לקארולינא הררומית בארצות הברית את המדרגה העליונה של הבונים הסקוטלנדיים בערך שנת 1801 (Elzas, Jews of S. Carolina, עי במפתחות תחת שם Freemasons). גם מ' כהן היה האדון הגדול בלשכת הבונים בפילדלפיה בשנת 1781, ואברהם יעקב היה האדון הגדול בלשכת הבונים בקאמייקא בשנת 1790.

[הגדות הבונים והוראת חורם „אביו“] כאשר אמרנו מקור החברה הוא במאה הי"ז, ע"פ אין ראיות מוכיחות שהיתה החברה קיימת קודם הזמן ההוא. אמנם בעלי החברה יאמינו כי חברתם נוסדה ע"י שלמה המלך, ויש מהם יאמינו כי גם משה רבנו ובצאלל היו בונים חפשים (G. Oliver, Antiquities of Freemasonry, London, 1823). קוטב החברה סובב על האגדה כי האומנים שבנו את בית המקדש לא הניחו לאיש זר להשתתף עמם בעבודתם. והם בעצמם היו נמלגים לכתות כחות זו למעלה מזו במעלות ומדרגות שונות, וכל אומן ממדרגה פחותה לא היה יכול ליכנס במחיצת חברו שהיה מבני העליה במדרגה נבונה. הכניסה לכל מדרגה ומדרגה היתה ע"י אותות וסימנים מיוחדים שלא נודעו לבעלי המדרגה הפחותה ממנה. בשלש מדרגות (degrees) למרו האומנים להיות בונים מומחים ומוכשרים לשמש בתור „אדון הבונים“ (master mason), ואז היו בטוחים שתנתן להם ארוחתם וכל צרכם ויבואו על שבתם מדי יום ביומו. בין האומנים ישלח חורם מלך צור לשלמה המלך היה חורם אבי או „אביו“ (Abif) שהיה האדרכל הממונה על כל הבונים. חורם זה היה יהודי יושב בצור, אביו משבט נפתלי ואמו משבט דן, אך אביו מת בילדותו ונקרא בשם „בן האלמנה“ (מלכים א' ו' י"ג, עי רש"י). מלת „אביו“ או „אביו“ המשוברת לשם חורם (דה"ב ב' י"ג ושם ד' מ"ז) קישה להבין ע"פ הפשט, ויותר נכון כי

למדרגה. אולם המדרגות האחרות יש מהן שיוכל לבוא אליהן כל חבר במדרגה השלישית. יש מדרגה אחת אשר יכניסו בה נשים ונקראת „גברת ירחי“ ע"ש רחב הזונה אשר הצילה את האנשים אשר שלה ירחשע לתור את הארץ, והיא וכל משפחתה נצולו ע"י האות של תקות חוט השני. יש עוד מדרגה של שם המפורש Ineffable Degree ובה יגלו את הברת השם כמו שנתגלה לחנך, והחברים נשבעים שלא לפרש את השם כ"א פעם אחת בימי חייהם, ולפי המסורה אשר בידם ההברה היא Yowho.

[המדרגה „קדוש“] בין המדרגות הרבות אשר נבר מהן כי נולדו על ברכי חיהודים היא מדרגת kadesh (קדוש), וכנראה היא מעשה אנוס אחד מאנוסי ספרד אשר הסתיר את פעולתו תחת מסווה התברה. במדרגה

מולם עם שבע מעלות של הבונים החפשים.

הזאת נשבע החבר באל חי וקים להקם נקמת דם אבותיו השפוך על קדוש השם, והסימן הוא „נצחון או מות“. לפי מסורתם נוסדה המדרגה הזאת בתחלת המאה ה"ב, ולא נזכר בה שום רמז מאמנת הנצרים. במדרגה אחרת מראים סולם מוצב ארצה ושבע מעלות לו וקוראים כל מעלה ומעלה בשם עברי או ארמי וכתב רומי (עיין הציור). מה נראה כי המבטא שלהם הוא ע"פ מוצא הספרדים ושמשו באותיות he במקום „ע“, בפת"ח ובאותיות he במקום „ע“. בציריה או סגול. המדרגות האחרות יסודותן בדת הנצרית כמו המדרגה של „הפרשים עם הצלם האדום“ והמדרגה של „הפרשים הביכל“ (Knights Templars) אשר בה ישאלו את

יגוד תניך פתוח, ועל התניך מונחים אטת הבנין או קנה הסדה, כאמה מרובעת (square) עם מחוגה (compass) ושלישה נרות או מאורות הגדולים דולקים מצד המזבח, אהר במזרח, אחד במערב ואחד בדרום, על שלישה עמודים שהם סמל של אמונה, תקוה וצדקה, ועוד להם כמה רמזים בסימן משולש כמו חכמה נח תפארת, או אהבת אחים, עזרה בצרה ואמת. סמוך לכותל מצד מזרח יושב אדון הבונים (חרום אביו) וכובע על ראשו. על יד כותל המערבי יושב הגבאי (deacon) הגדול, וע"י כותל דרום הגבאי הצעיר. הצד הצפוני הוא סגור והוא מקום חושך. הבונים לבושים בסניר לבן מעור שה. כאשר יפתחו את הלשכה ישוררו „מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד“. כל העובדות נעשו ע"פ מנהג המדרגה השלישית וכשנכנס חבר חדש ישננו את הלשכה במדרגה השלישית ויפתחו אותה במדרגה שהחבר נכנס בה. על פני החבר החדש ישימו מסווה וישלפו אח נעלו מעליו ויגלו את לבו ויקחו ממנו איזה מתכות שימצאו בבגדיו כי „לא נשמע קול ברזל בהבנוהו“. אחד מהחברים ימסור לו הסימנים מהמדרגה הא' ע"י אות שינביה את ידו ברוחב עד חצואר וע"י חקיעת כף מיוחדת והסימן (pass-word) „בועז“ ע"ש העמוד השמאלי. ונשבעים עמו שבועת אלה חמורה שלא לנלות שום סוד מהחברה. אחרי כן יגלו המסווה מעל פניו ויאירו את הנרות ויקראו „יהי אור“. במדרגה השנייה יודיעוהו אח שם העמוד הימני „יבין“ והסימן „שבולח“ אשר בו נסה יפחה (צ"ל גרעון) את בני אפרים. במדרגה השלישית הסימן הוא „תובל קין“ וקורין הפרשה מקהלת „חבור את בוראך“ וגו'. לאחר שנתעלה למדרגה השלישית הרי הוא חבר שלם ומכונה „אדון הבונים“. אבל המעולים שבין הבונים אינם מסתפקים בשלש המדרגות האלה, ועולים למדרגות רמות אשר נתרבו מעת לעת, עד כי בסוף המאה ה"ח היו 25 מדרגות ועחה מספרן שלשים ושלוש. במדרגה הרביעית הסימן „יפ“, ובו מראים אבן הבונים שהיתה לראש פנה אשר שלח חורם מלך צוד לשלטה חמלך. במדרגה החמישית ישובו רק בונים ראשים וכלם בכסוי הראש. האדון הגדול בראשם יכהן פאר על כסא של שלמה המלך. במדרגה הששית הסימן רבוני ופירוש „ארוני“ ואולי נשתבש מן „רב הבונים“, ושם מקטרים קטורת ואש תרד על המזבח כמו מן השמים. במדרגה השביעית הנקראת Royal Arch Degree מראים את המנן רוד ומספרים פעולה נחמיה אשר התאמץ לבנות את הבית השני ברשיון כורש, ושלישה פקידים על בנין הבית והם: תני, יהושע חרובבל, הסימן הוא „אהיה אשר אהיה“ וקורין הפ', „הסנה בועז באש“. אח"כ יחפרו וימצאו את ארון הברית ובו ספר תורת משה עם צנצנת המן ומטה אהרן אשר פרחו בו שקדים, כלם נתגלו לפניהם, נגד מסורת חז"ל שנשארו נגזחים. במדרגה השמינית הסימן „שאל המלך הראשון על ישראל“ וכריתות חברית בין רוד ויונתן. המדרגות האלה אחוות זו בזו ועל החבר לעלות במדרגה

Findel, Die Juden als Freimaurer; 50 והלאה; Leipzig 1901; American Israelite, vol. V No. 34; VII Nos. 13, 15; X No. 22; J. E., V. 508.

א.

בונפסים (Bonfils): עי טוב עלם.

בוסטון: בירת המחוז מאסאטשוסטס בארצות הברית. קהלת ישראל בבוסטון נחשבת ככמותה למדרנה הריבועית בין הקהלות באמריקא והקודמות לה הן: ניוארק, שיקאגא, פילאדלפיה. הידיעות אורות היהודים בעיר הזאת מתחילות משנת 1842 כאשר נוסדה הקהלה הראשונה בשם „אוהבי שלום“ עי וויליאם גאלדסמיט. בשנה הבאה קנתה הקהלה בית הקברות באיסט בוסטון. בשנת 1850 נוסד בית עלמין בללי בעד היהודים בתחום עיר מאלראן. בין „האשכנזים“ שנמנו בהקלה הראשונה היו רבים מהערצאגהוסיפאוען, פולין ורוסיה, וכעת נחשבו בני הקהלה לבעלי ריפורם ממוצעים ורבים הוא דר. אייכלער. ראשית התפתחות היהדות בעיר בוסטון היתה במצב נמוך מאד ובפרט בנוגע לכשרות. מספרים כי השויב הראשון שבא לבוסטון בשנת 1848 מאונגריא היה אוהו הסכין החוב במנעל ומחזיר על הפתחים לבקש עוף לשחוט, ואת סכיניו היה משתין על רצועה של עור כאשר יעשו הגלבים בתער. הקהלה השניה נוסדה עי בני בייען בשם „עדת ישראל“ והיו יראים וחרדים מדור הישן ונהגין עי מסורת אבותיהם מבלי שום שנוי. עד כי העבירו את הש״ץ בשנת תל״ג (1873) ען כי דלג על הפיוט „איץ קוצץ“. אך אחרי שלש שנים עבר על הקהלה רוח שנוי, ובן לילה נתהפכה לריפורסירדיקלית ובחרו להם את הדר׳ שינדלער למטיפם, וכעת יכהן שם דר׳ פליישער תלמיד ותיק מבית הספר של דר׳ וויז מסינינאטי.

[קהלות אנשי רוסיה ופולין] הקהלה הראשונה מבני ריפ בשם „בית אברהם“ נוסדה בשנת 1873 עי ר׳ ברוך יצחק ריינהערץ, איש משכיל מדור העבר, סוחר ובאנקיר, והוא הביא הש״ם הראשון לבוסטון בעד החברה ש״ם בקהלתו ומיד אח״כ נוסדה קהלת „שומרי שבת“ ועדת „משכן תפלה“. מעת ההיא והלאה הציצו מעיר תברות שונות ואגודות אגודות בפני עצמן, כמו אנשי ווילקאניק, אנשי ווילקאמיר, אנשי בירו, אנשי ווילנא, אנשי ליבאוויץ, אנשי סלאוויטא, אנשי פולין, אנשי ספרד, אנשי זיטאמיר, תברה תהלים, חברה עין יעקב, בית יעקב, כנסו, ישראל ועוד.

[החסידים] רבים מהנהגים להתפלל נוסח ספרד בתכרות קטנות ונקראים „ספרדים“ התאחדו לקהלה אחת גדולה וקנו ביהב״נ גדול בשם „ביהמ״ד הגדול אנשי ספרד“, אמנם בעניני העיר וצרכי הצבור ומעשה הצדקה משתתפים עם אחיהם „האשכנזים“.

[הרבנים] כאשר התעוררו הפרעות ברוסיה בשנות 1881 והתחוללה התנועה היצאנית לאמריקא בעצם תקפה אז פתחה גם בוסטון את שעריה לפני הנודדים, ובמשך

החבר „אם יעמוד בספרי המלחכה כדי להגן על אמונת הנצרות“ והוא יענה בתיוב וזותם שמו עי. הסימן הוא „מהר שלל חשבו“ בעברית, ובן המדרנה יל „הפרשים מהקבר הקדוש“ אשר מסורה בידם שנוסדה עי אם המלך קונסטנטין בשנת 296, ועוד מדרנה הנקראת „ישו הנצרי מלך היהודים“. כל המדרנות האלה נתוספו אח״כ עי הנוצרים ומטרתם היתה בודאי לתת להתברה הכללית צורה נוצרית וגם כדי להרחיק את היהודים מתברתם.

[היהודים בין החברים] חבונים הראשונים, מראשית הוסד החברה באמצע המאה הייח, היו ישרי לב ובעלי מדות טובות, אוהבים את כל בני אדם וחפצים באשרם, מבלי הבל דת ואמונה. הם לקחו חלק גדול בענינים המדיניים, הם עזרו לתמרידה הצרפתית בשנת 1789 וחרתו על הנל צרפת „השתוות אחוה ותירות“, גם התאמצו לשבור את ממשלת האפיפיור ברומא ולהחליש את דת הקתוליקיות ומצד השני רדפו הקתוליקים את הבונים בכל הוד וזוד, ועוררו שנאה עזה על הבונים עם היהודים ביחד, כי לדבריהם התחברו הבונים עמהם להרע להקתוליקים ולעקור את דתם. ובאמת נמנו יהודים רבים בין חברי הבונים ובפרט בארץ צרפת. עד סוף המאה הייט, השר יצחק כרמיה היה האדון הגדול של הבונים בפרים בשנות 1868-1880, ובן היה הדבר באנגליא, אולם באשכנז החליטו הבונים הנוצרים לדחות את היהודים מתברתם, עד אשר נאלצו היהודים ליסד להם לשכות מיוחדות לעצמם. הראשונה נוסדה בעיר פראנקפורט דמיין בראשית המאה הייט וזמן רב לא אבו הבונים הנוצרים באשכנז להכיר את היהודים האלה כחוד בונים אמיתים, באמריקא לא הריחו את היהודים הנולדים שם רק את הנרים הבאים ממדינות ררום ומזרח אירופא, ויהודים רבים יסרו להם לשכות לעצמם. אחרי אשר המיתו חברי הבונים את וויליאם מארגאן בשנת 1826, על אשר פרסם את מעשיהם ונלה סודותיהם בספר אשר הרפס, נפרדו אזרחי אמריקא לשתי כתות, אחת לזכות ואחת לחובה (antifreemasonry), ונשתרבו הענין לדבר מדיני בין הבוחרים והנבחרים לפקיד הממשלה זמן רב עד אשר נשתקע הדבר. גם הממשלות באירופא רדפו את הבונים, ובעיר ווין נגרש המשורר ליפמאן ביצענמהאל שהיה מניה ספרים עברים מפני שהתחבר לחברת הבונים בשנת 1815 (לעמרים בעתון „בכורים“ ת״ב 31). הרמן בודק (נולד בעיר בראדי, גליציה בשנת 1820 ומת בלייפציג בשנת 1880) התנו של רש״ל דפאפורט חבר „אלה דברי הברית“ אשר בו יגלה מעט מסודות החברה ופעולתה.

ביבליוגרפיה: אלה דברי הברית לייפציג 1880; ד״ט הארמאלין היהודים והבונים החפשים ניוארק 1894; דער סוד פון דער חברה פריימורירער אקאמישע קאמפניע מיט געזעגנע אין 4 אקטען און 10 טאבלאטס, פון מאזעס וילבערמאן 1885, בבית עקד ספרים הכללי בניוארק; יעורריו וו מא-סאנסטווייע 1860-1717 בעתון „וואסחאד“ 1902

לפעמים בערים אחרות.

[אלפרד מארקוס] בין העושי צדקות בבוסטון הכי נכבד היה מר אלפרד מארקוס הנודע בשם „האפריקאני“ כי ישב כמה שנים בדרום אפריקא ושם נתעשר. הוא היה רוח החיה באופני היהדות בעיר בוסטון והוציא ממון רב בכל שנה לצדקות שונות. הוא בנה על חשבונו שני בתי כנסיות. וקנה כבדת ארץ לקברות בעיר עניים. גם קנה את בית התערוכה הכללית עם מגדל גבוה אשר הציבו פקיד העיר ואספו בו דברים עתיקים בשנת 1875 כאשר נמלאו מאה שנים לנצחון האמדיקנים על הבריטנים, ואח"כ השינו ארצות הברית חופש המדיני ע"י חמירדה. מר מארקוס יסד שם ביה"כ וחפץ ליסד עוד בית חולים עברי והוציא ע"ז כחמשים אלף דולאר. אבל לא מצא עוזרים לו והאלפים נשתקעו בבנין. מארקוס מת בשנת 1905.

[התעורבות היהודים בעניני הממשלה] בעולם הפוליטיקא עומדים יהודי בוסטון במעלה העליונה ויקחו חלק גדול בכל צרכי הצבור ועניני הממשלה. מהם נושאים משרות כבודות ונבחרים לבחורי הקונגרים בוואשינגטון. בשנת 1898 במלחמת ספרד הצביאו גודר של בחורי חיל מבני ישראל תחת דגל שר צבא יהודי, ועמדו הכן לצאת במערכה. גם ראוי להזכיר כי הגביר מר יהודה טורא מנוארלינס נדב עשרת אלפים דולאר להקמת מצבת באנקר היל (Bunker Hill Monument), והוא חלק חמישי מכל הסכום שנרבו ראשי הקהל לבנינו.

[מספר היהודים] בין היהודים היושבים בבוסטון נכללים פורטוגיזים אישכנזים ורובם אשר מקרוב באו מנלות רוסיא ורומניא. גם מאוסטריא אונגריא ונליצ'יא. מספר כלם עלה בערך חמשים אלף בשנת 1900, אך עתה (1908) עולה בערך שבעים וחמשה אלף.

הריוף

בֹּסְנִיָּא: שם מדינה בצפון טורקיא-האירופית לדרום אוסטריא-אונגריא ובין סרביא ומונטניגרו. שטח אדמתה 46.000 קילומטר מרובעים. ונקראת על שם הנחל בוסנא אשר ישפוך מימיו בנחל סאבא. בימי ממשלת הרומיים היתה נחשבת למדינת פאנוניא ואח"כ היתה חלק אחד מארץ ביזאנטין, ובסוף כאשר נאספו סלאבים במספר רב בתוכה יסדו להם מדינה חפשית סלאבית, התוגרמים ספחו אותה לממשלתם בשנת 1480 ובשנת 1522. ע"י הברית הברליני משנת 1878 באה בוסניא תחת השנתח אוסטריא. לפי המספר משנת 1885 היו בבוסניא 1.336.891 תושבים וביניהם 5801 יהודים, ולפי המשוער יעלה מספרם כעת (1908) לערך 6800 נפש. רובם ספרדים ומעוטם אישכנזים אשר מקרוב באו. האישיכנזים יסדו להם קהלה מיוחדת רק בעיר הבירה סאראייבו, הנקראת בפי היהודים שאראיי של בוסניא, ולא ביתר ערי המדינה. בשנת 1885 היה ליהודים בכל מדינת בוסניא שלשה בתי ספר או תלמוד תורה. רוב היהודים

וזמן קצר צמחה שם עדה ליטאית גדולה ונכבדה. בשנת 1882 בא לבוסטון הרב ר' חיים שלום שחור ונתקבל לרב בעדה „בית אברהם“, אח"כ נתקבל לרב בביה"כ של הגביר אלפרד מארקוס (ע"י אודותו להלן). כבוא הרב ר' משה זבולן מרגלית לבוסטון נתקבל לרב בקהלת „בית אברהם“. אח"כ נתקבל לרב בקהלת „ישודוק“ בנויארק. אחריו נבחר הרב בהריץ בקהלת „עדת ישראל“. בשנת 1890 התאחדו הקהלות בית אברהם, שומרי שבת ועוד חברות קטנות לקהלה אחת בשם „בית ישראל“ וקנו בית חומה, בנין מפואר לבית תפלתם בצפון העיר שהיה אז מרכז היהודים. בשנת 1892 בא לבוסטון הרב ר' זלמן יעקב פרידערמאן, חתן ר' יעקב הלוי ליפשיץ מקאונא ומחבר ספרי „אמת ואמונה“ ו„מנחת יעקב“ ונתקבל לרב לקהלות אנשי ווילקאניק, אנשי ווילקאמיד וחברה תהלים אשר התאחדו לקהלה אחת בשנת 1901 תחת השם „ביהמ"ד שערי ירושלים חברה תהלים“. אח"כ בנו להם ביה"כ גדול ומפואר העומד אצל ביה"כ „בית ישראל“. בשנת 1907 נתקבל הרב ר' זאב מרגלית מהוראדנא ונתמנה לרב בקהלת „בית ישראל“ ועוד איזה קהלות. כעת (1908) נמצאים בבוסטון ששה רבנים אורתודוקסים ורובם ככלם חיים על חשבון הקהל בלי שכיירות קצובים ומתפרנסים ברוחק.

[מרכז היהודים בבוסטון ומעשה הצדקה] בשנת 1904 נסה מר ריינחערץ לאחד את כל הקהלות בבוסטון לאגודה אחת בשם „אגודת הקהלות“ כדי לאחד ולכנס את כל הכתות מהקהלות והרבנים למרכז אחד לכל דבר שבקדושה ומעשה הצדקה. גם השיג ע"ז רשיון תעודה (charter) משלטון העיר, אבל עמלו עלה בתהו כי לא מצא עוזרים ומסייעים לו. גם נשתנה מקום הנועד למרכז היהודים בעיר, כי מושבם הקבוע מכבר בצפון העיר נדחה מפני האיטלקים אשר התפרצו במספר רב בחלק ההוא ויהודים רבים יצאו מיטם ונפוצו לכל רוחות העיר. חלק היותר גדול בדרום הוא פרווה העיר המכונה ראקסבורי, שם התיישבו הבי"ב בעלי הון ומסחר ושם בנו להם ביה"כ בשם „עדת ישורון“ העולה לסך מאת אלף דולאר. והנשארים מפורים מחוץ לתחומי העיר במקומות: קעמבריטש, סאמערוויל, טשארלסטון, מאלדאן, עוורעט, ברייטון, ברוקלין ודארטשעסטר. התפוזרות הכתות קשה מאד לרעיון האחדות וצמצום המרכז ותפריע איזה פעולה הנוגעות ליהודי בוסטון בכלל כמו בנין בית חולים ליהודים אשר חסרונו מורגש מאד. אמנם נמצאים בתי צדקה וחסד כמו בית הכנסת אורחים, בית מחסה ליתומים, בית מושב זקנים, בית ת"ת, חברה נמילות חסדים, חברה תומכי עניים, חברה נמילי חסד של אמת ויש לה בית הקברות מיוחד. בכל מוסדות ומפעלי הצדקה תקחנה הנשים חלק בראש. כי האנשים בכלל הם שקועים במסחרם ומלאכתם ומבקשים מנוחה ומרגוע, ומרגלא בפומייהו „הא לך שקל והנה ליי“, ובהיותם צמאים למנוחה מטבעם מונעים ממחלוקת ולא יצאו לריב בעניני הקהלה כנהוג

נרים בעיר חבירה וחרס בערים האלה: באניאלוקא (Banjaluka), טראבניק (Travnik) והיא הקהלה היותר מרובה אחרי עיר חבירה, מוסטאר (Mostar), ביא (Biac), זבורניק (Zwornik). עיר חבירה היא Sarajevo. [עיר הבירה] לפי דברי בעל הזכרונות התוגרמי פייזי-ביג מתחלת המאה ה-17, החלו היהודים להתישב בבוסניא בימי השלטון סלימאן הגדול כשהיה השר החסיד הארמני-עלי-ביג מושל במדינה (בערך שנת 1551). בשלשים או ארבעים יהודים אשר באו מעיר שאלוניקי נרו בבתי המלך קאראביאן-שאראיי, וטרם הביאו עמם את נשיהם וטפם, והיו עוסקים במסחר התבואות אשר הוציאו לאוסטריא ואיטליא, ולפעמים סחרו גם בבדים ובנדים. אחרי איוה שנים הוקם למושל ההירצונוויני גאיי-חאסאן-פחה והוא אסר על היהודים לעסוק במסחר כל עוד אשר לא נאוחו לקבל עליהם שני התנאים האלה: להביא לבוסניא את נשיהם וטפם ולקבל עליהם דת מחמד. ע"ז הוכרחו היהודים לנדוד לרנזא המדינה הקרובה, ורק כלאחר יד היו נשאים ונותנים עוד בבוסניא ע"י משרתיהם ועושי דבריהם. בשנת 1583 הוסר הויזיר הגדול סיאווסי-פחה מפקודתו ונשלח לבוסניא למושל המדינה, הפחה הזה היה אונגרי מומר לדת מחמד ואיש תרבות וכן משק ביתו היה רופא יהודי בשם בנבנישתי, ובבוא העירה בטל גזרות המושל חאסאן פחה על היהודים ובנה להם שכונת פרטית הנקראת עד היום על שמו רחוב ישל סיאוווס פחה, והמון העם קוראים אותו ג'יפוט מאחאליס (רחוב היהודים). השכונה הזאת היא קטנה רק כאלפים מתר מרובעים ובאמצע באר מים. היהודים קראו את השכונה איל קודטיו (El Kortijo) או "החצר" ויחישבושם עם נשיהם וטפם אשר הביאו מערי מולדתם. בשנת 1614 הפקד למושל המדינה הפחה באלטאני-מחמד והוא הביא את רופאו ואיש ימינו נפתלי בן מנצור, ואף כי נשאר שם רק שנה אחת בעיר עלה בירו להתישב העירה את כל היהודים אשר נדרו לרנזא בשלשים וחמש שנים לפני זה.

בימי המושל עבאזה-פחה, כחמש עשרה שנה אח"כ, נרלה מדינת בוסניא בהצלחה ואשרח יותר מכלל הימים שעברו, ולפי דברי בעל הזכרונות התוגרמי היו בעת ההיא ששים בתי אבות יהודים אשר שלמו כל אחד ששה עשר נרוש כרנא לשנה שחיה סך גדול בפרק התוא, וזו טראה עד כמה הוטב אז מצבם החמרי של היהודים. ראש הרבנים היה ר' מצליח מוזאנון אשר הרביץ תורת והעמיד תלמידים רבים והאריך ימים עד שנת 1640 ונקבר בבית הקברות הישן בצד שבעה רבנים שקדמוהו. אחיו ר' אליה מוזאנון התישב אח"כ בצפת. עוד היה שם ר' שמואל בן ברוך משאלוניקי אשר בתחלה הרביץ תורה בעיר ויריאה (קאראפיריאה) ובא לבוסניא בשנת 1623 ויהי למורה בבית המדרש והעמיד תלמידים הרבה ומת בשנת 1640. בשנת 1650 בערך נולד פה נחמיה ת"ן (ע"ע) אך אביו ואחיו העתיקו את

מרבם לא"י קרוב לשנת 1660. בשנת 1686 כאשר כבשו האוסטרים את העיר בודא וינרשו את התוגרמים, היתה עת צרה ליהודים, ורבים הוכרחו לברוח לערי תוגרמה, אז מלט הרב ר' צבי הירש אשכנזי לעיר שאראיי, וכאשר קרבו היילות קיסר אוסטריא אל העיר להצר עליה (1689) מלט הרב רדך עיר ויניציא (תשובות חכם צבי, סימן מ"ב וק"י). בשנת 1691 גברה יד השלטן סלימאן וינרש את האוסטרים, כאשר שקטה הארץ הקיסו עדה שאראיי את הרב יצחק בן עבי אשכנזי לאב"ד ובוה הראתה העדה את חבתה לחכם צבי. הרב חזק נהג את צאן מרעיתו בנחת והיה הראשון לסדר את פנקס הקהל ולעשות תקונים לפי רוח העת, הפנקס בתחיתת הרב נמצא עד היום בארכיו של הקהל, הוא נפטר בשנת 1716 ובמקומו הודם בנו ר' שם טוב צבי על כסא הרבנות אשר הריץ דברים לר' משה אמאריליו בשאלוניקי. בשנת 1732 נמנו ר' יוסף נאכס ור' אברהם מאנורו בין הרבנים והדיינים, אח"כ נבחר ר' רוד פארו לרב ראשי (1750—1780). בימיו היתה מנפה נרולה בעיר, בסוף ימי חייו נסע לירושלים, בימים ההם היה השר יילאלודין (גלא-אלדין) פחה, אבל תושבי העיר שגאוהו מאד מפני דרכיו הרעים והמסים הכבדים שהטיל עליהם. על ידו נהרג חזק הנכבד ר' יצחק בן ר' חיים רוזאניס, אחי ר' יהודה רוזאניס בשנת 1798. אחרי ר' רוד פאברו בחרו בבנו ר' יצחק פאדרו, מחבר ס' "אפי זוטרי" ובקדמתו שם מתאונן על רע מצב היהודים בעת ההיא בשאראי. הוא האריך ימים עד שנת 1810, ואחרי מותו נבחר ר' משה ראנון לרב ראשי, בימיו היה מושל המדינה רוז-די-פחה, איש רע מעללים ואוהב בצע, ויקר מקרה שאיש יהודי מומד לדת מחמד וכן הנצבים על משמד הפחה נהרג ולא נודע מי הבהג, והפחה האשים את היהודים וירדש מאתם כפר נפש סך עצום, וכאשר לא עלה בידם לשלם, שם במאסר את הרב ותשעה מטובי העיר ונרוליה, ביום השבת ר' חשון תק"פ (1820) בהיות היהודים בביה"ב נשמע הקול שצוה הפחה להוציא את האסורים להריגה, היהודים האומללים רצו בכל רחובות העיר וקראו לעזרה, והנה עלה בדעת אחד מהם לתת זהוב אחד ביד תוגרמי מחשובי העיר הנקרא אל אסאק למען ילחוב את המון העם נגד הפחה ולהציל את האסורים מידו, התוגרמי הזה שהיה אמיץ לב ושונא הפחה אסף אליו רקים ופוחזים מכל העיר אשר נלוו אליהם גם היהודים וילכו כלם אל בית הסהר ויתירו את האסורים, ואח"כ הלכו אל ארמון הפחה, וישברו השער, ובראות רוז-די-פחה כי רעה נגד פניו מהר להמלט מן העיר, היהודים בשאראי חוננים את יום ר' חשון בכל שנה ושנה בחלוק מתנות לאביונים ואינם נופלים על פניהם בשחרית ומנחה. ר' משה ראנון צוה, לתת סכום הכסף, אשר אספו לשחרר את הפחה, למפעל של צדקה, ובהשתדלותו נבנה בית הכנסת יחיד במינו בארצות הקרם. לפי הרשום בפנקס הקהל עלו תהוצאות עד חמשה

(*ἱερωγραφία*) מלאה את ידי לעשות כדבר הזה" ויגית בהעתקה אשכנזית בעתון Monatschrift משנת 1857 צד 123; "חברמל" שנה שניה, נלין 35). במאה השמינית הרבו היהודים לבוא לבוספורוס כאשר ברחו מטלכות ביזאנטיין מרדיפות הקיסר ליאו. באמצע המאה היא התגייר בולאן מלך הכוזרים והיהודים נעשו המושלים בארץ היא. ע"ע בולאן; כוזרים וקרים. ביבליוגרפיה: J. E. III 329

א.

בוסתנאי: (בן מר) הנינאי מרע דוד המלך; ראש הנגלה הראשון תחת ממשלת הערביים. באמצע המאה השבעה. השם בוסתנאי מקורו בלשון פרסי "בוסטמן" ונכתב ע"פ משקל לשון ארמית (Justi, Iramisches Na-menbuch, p. 74). רב האי גאון כתובתו (שערי צדק סי' י"ז) מספר שמלך ישמעאל (הבלוף) שנקרא עמר בן נטאב נתן ל"בוסתנאי דהוא הנינאי" את בת בוסראי מלך פרס לאשה ושמא דארא (מעשה בית דוד המובא בסה"ד). ביחוס ראשי הנגלה לבני מקרא נאמר בוסתנאי בן הנינאי (ע"י ב"ג ב"ה, המניד" שנה י"ג, נלין 83-84). והנה המלך הפרסי בוסראי (Chosroes) השני מת בשנת 628 והכליף עמר מת בשנת 644 (ע"י רפאפורט, "בכורי העתים" ח"י 83). לדעת הראב"ד בספר הקבלה (Neubauer, Medieval Jew. Chr., I p. 64) הוא המלך איזנרד האחרון (מת בשנת 652) והכליף הוא עלי (656-661). ר' בנימין הנוסע יאמר כי ראה את קבר בוסתנאי אצל פומבדיתא.

עיקד הספור מכליון ראשי הנגלות ולידת בוסתנאי מסופר ב"סדר עולם זומא" (שחזר בתחלת המאה השמינית). מעשה בוסתנאי ריש נלותא בפרס נדפס ביניציא 1595; ונלזה מעשה ר' בוסתנאי בספר "מלחמת החבמה והעושר" (אמסטרדם 1753); גם נלזה ב"מעשה ירושלמי" (ירונה 1647); ב"ס" "קול מבשר" (באויל 1589). ע"ע מד זומא.

א.

[הגדה שונות] על אודות קורותיו יש שתי אנדות בסופרי הזמנים: האחת, בס' "ארחות עולם" מספרת כי מלך אחד של פרס החליט להכרית את זרע בית דוד בכל מלכותו. ויאבדם, רק כלה אחת מאנשי הבחורים לבית דוד נשארת והיא לה הריק. ויחלום המלך והנה עומד בננת ביתו. ויהרוס את כל עצי הגן, ויבקש וימצא עוד שרש אחד מפריה וירם הגרןן לשחתו והנה זקן אחד עומד עליו ויחטוף הגרןן מידו ויתקעהו במצחו וישפך הדם על פני המלך, ויתחנן לפני הזקן וישאלהו מדוע הוא רוצה להרנו, ויענהו הזקן: המעט כי באת לפני להשחיתו וגם על שרש הזה הנשאר לפליטה לא חסת, ובו אמרתי לנחמני כי הוא יפרח וישגשג ועלה ענפים וממנו תקחו למלאות נני במסדס, האין זה עץ פלילית ויען המלך: לא ידעתי הדבר הזה ועתה תיקר נא נמשי בעיניך, ואת השרש הזה אשקהו ואפקדנו לבקרים עד עשותו חסדים בארו ואמע

עשר אלף פרחי זהב (דוקאטים). הכתלים הם מאבן מחצב עבים, ארך כל הבית י"ד מטר, רחבו שמונה ונבחו עשרה. עזרת הנשים היא מלמעלה על עמודי אבן, ויפה ונחמד הוא הבית לעין הרואה. ר' משה ראנן האריך ימים רבים, ואחרי מותו עלה על כסא הרבנות ר' משה פיריזה. הוא התפטר ממשמרתו בשנת 1845 ויסע לירושלים, ובמקומו נבחר ר' שמואל היים אשכנזי (1845-1860). אחריו עמד ר' יהודה בר' יוסף פינצי שהיה רב לפניו בעיר בלוגראוו. אחריו היה הרב ר' אברהם שלום (1861-1880).

ע"פ ברית האמנה בברלין בשנת 1878 עלו חיילות אוסטריא על שאראיי לכבשה. התוגרמים תושבי העיר ובתוכם הנגלה האני-לווייא התנגדו להם, ויצרו מאד ליהודים בדרשם מהם כסף רב להתצאות המלחמה. גם קמו איזה תוגרמים ויירשו שיסייעו היהודים עמהם במלחמה בתור חיל צבא ויחשדו את היהודים כנותנים יד לנוצרים. ועי"ז באו היהודים באסון גדול. אולם להצלחתם גברו האוסטרים חיל וילכדו העיר בעשרה באב תרל"ה לפנות בקר. בשנת 1879 נשרף רחוב היהודים בשרפה הגדולה שהיתה בעיר ומצב היהודים היה ברע עד אשר נבנו החרבות. בעת ההיא היה ר' בנציון פינצו לרב העדה. אך הוא נסע משם לא"י ובמקומו נבחר ר' אברהם דומאני המכהן שם עד היום (1908).

ביבליוגרפיה: לה אלביגראדי; זכרון ירושלים; קהלת יעקב; שו"ת דבר משה; כתבי יד תוגרמי.

ש"ד

בוספורוס (Cimmerian Bosphorus): השם שקראו הקרמונים את המצר, "תיאודוסיא" או "יעניקאלע" במזרח החוף של ים השחור. היונים יסדו את מלכות בוספורוס. הודינומוס האמין כי אדריינוס הושיב שם את היהודים שהגלה מירושלים וכי בוספורוס היא "ספרד" כבה"ק, וכמו כן נמצא בהעתקה הרומית (Volgate), ובאמת כנד התיישבו שם יהודים מימי קדם לפני חרבן הבית השני. המלך אנריפא הראשון באגרתו ששלח לקאיוס קאליגולא מוכיר את היהודים שישבו במושבות היונים בפונטוס (Philo, Legatio ad Cajum). היהודים השתמשו שם בשפת יונית ושנו את שמותם לשמות יונים. בהתפירות שנעשו שם ע"י חוקרי קרמוניות מצאו כתובות רבות המעידות על עתיקת הישוב של היהודים בבוספורוס. על מצבה אחת בתרבות העיר חרות שטר שחרור לאמר: תחת ממשלת המלך סבריוס יוליוס ריסקופוריס אוהב הקיסר הרומיים, בשנת 307 (היא שנת 46 למספר הנהוג) בכ"ג לחדש פיראיטיוס, אני, כריסטי, לפניו אשת ניטיאס בן זומא, הנני קוראה דרור בבית התפלה (*Ἱεροσολαίμων*) לעבד ביתי היראקלאס כאשר נדרתי. והנה הוא הפשי סעחה ועד עולם, לא יוכל איש מיורשי לשוב להתעמר בו ולכבשו לעבודה, וברשותו ללכת לו כטוב בעיניו באין מכלים כאשר נדרתי, מלבד בבית התפלה לעבודה ולתפלה. יורשי פיריקלאיריס ואליקוניאס הסכימו עמי בזאת, וכנסת היהודים

שחרורה. וברשימת הנאונים שמלכו אז נזכר גם רב בוסתנאי נאון, בשנת ת"ל לאלף החמישי (650), ואולי הוא הוא.

אנדה אחרת, מזכאה בסעיף, מספרת: אשת רב הונא ריש גלות היתה בת ר' תנינא ריש מתיבתא, והיה לו ל"ח ריב עם ה"ג בני דיינא דר"ג רצה להסיג גבולו, והדין קבל לפני ה"ג והוא צוה לתת את ר"ח בבית המורה כל הלילה ולמחרתו מרמו את כל שערות זקנו ולא נתנו לו לאכול, ר"ח בצערו הלך לביה"כ ובכה כל כך עד שמלאו דמעותיו מלא ספל וימתו כל בית ר"ג בלילה אחד, ואשתו של ר"ח היתה מעוברת ונשארה לבדו בחיים. ויחלוס מר חנינא וירא והנה עלה אל גן ארוזים ולקח גרזן להשחית את עצייו ויבא איש אדמוני ואמר לו: אני דוד מלך ישראל והנן חזה לי הוא ולמה תשחית אותי? ויבהו, ויהפכו פניו לאחור, וייקץ והנה באמת פניו נהפכו לאחור. וישאל לחכמים אם נשאר לבית דוד נשמה, ויענו חנה בתך נשארה והיא הרה, ויחמול עליה ויקח אותה לביתו ותלד בן ונקרא שמו מר זוטרא, ולמד אצלו עד כי גדל בתורה וחכמה. בזמן הזה היה שם איש אחד מבית דוד ושמו ר' פחדא, וכאשר ראה כי בית דוד כמעט כלה ונכרתה, הלך הוא אצל המלך ושחדו לשומו ראש גליות, ויהי מר זוטרא בן ט"ו שנה וילך הוא ואבי אמו אל המלך וישמיהו המלך ר"ג תחת ר' פחדא, וחבוב עלה לר' פחדא כאפו וימת, ועל כן יש בחותם של בית דוד צורת חבוב. זה המעשה היה לערך ר"ע לאלף החמישי (510). וקצת מן כותבי העתים חושבים שמעשיות אלה אחר הוא, ואנדה הראשונה לקחה חלק מחשניה. ואין להכריע, גם אי"א לקבוע הזמן בדקדוק. וראוי לעורר על מה שסמך גרעץ וגם בעל "דורות הראשונים" על נוסח של אנרת ר' שרירא נאון, הוצאת ביג שמשם נראה שר' שרירא נאון ריצח למצוא שמץ פסול במשפחה בוסתנאי, ובאמת אין זה מן הצורך, כי למה נעזוב נסחת הוצאת פיליפאוסקי ששם נאמר בהיפוך, כי זה לשונו שם: ולא [להתבאר ולומר] כי מבני בוסתנאי אנחנו וכו', הרי בא רש"ג לומר שהוא ממשפחת בוסתנאי, ועוד, הלא היו לבוסתנאי בנים מאשה כשרה וא"כ שמיר היה רש"ג מצאצאי האשה הזאת, וגם לא יתכן לומר על אבותיו של מר זוטרא שהם הציקו לת"ח, שהם בני בוסתנאי.

ביבליותרפיא: אגרת רש"ג 53; יוחסין השלם 93, 204; סה"ד חלק א' 172-174; דורות הראשונים 38-48; ס"ן, כנסת ישראל 162; Graetz, V 118-122; J. E., III 930.

ה. ה.

בועז: עי בעז.

בוענוס אירס (Buenos Aires): בירת ארגנטינא, על שפת הימנית של הנהר לא פלאטא. נוסדה בראשונה ע"י פיררו מינדרו בשנת 1535 וחבריה החודים. ונוסדה שנית ע"י כואן די גאריי בשנת 1580. מספר יושביה עולה למיליון נפש ארס. רובם איטלקים ואחרים צרפתים,

מנצרו כל ערונות נגד עד שזכו כאשר היה. וייקץ המלך משנתו ותתפעם רוחו, ויקרא לכל חכמיו ויספר להם תלמו ואין פותר אותו. ויען אחר מספרתיו ויאמר: אדוני המלך, הלא ידעת כי חכמי היהודים הסה נודעים לחכמים גדולים ויודעים ההלכות לפתורם ואתה הרגת כמעט כלם, ומעת מהם נשארים עוד בבתי כלא, צו להוציאם משם ויעמדו לפניך, אולי ימצא אחד מהם פשר דבר. וישיש אחד מהאסורים עמד לפני המלך ויפתור את ההלום לאמר: הן אשר ראית משפחת בית דוד הוא, והאילנות אשר בו הם בניו אשר הפצת להכריחם, אך עוד שורש אחד נשאר לבית דוד, אשה אחת הרה, והזקן הנראה אליך לגעור כך, הוא דוד מלך ישראל, ואשר התחננת לו והבטחתו להשקות את השרש הנשאר, הוא אשר תתוש ברית מהיום ההוא והלאה לשמור את האשה הזאת ואת הילד אשר תלד. ויען המלך: אמנם ידעתי כי אמת פתרת ועתה חקור וחפש איה נמצאת האשה היא ואעשה עמה חסד ואשים עיני עליה ועל הזרע היוצא ממנה, ולא יכול הזקן להתאפק וישא קולו בבכי ויאמר: האשה הזאת, היא בתי אשר ארשתיה עם בחור אחד מבית דוד ובוים כלולותיה נורת להשמיר את כל בית דוד, ובתי נשארה לבדה בחיים. המלך קיים דברו ונתן חירות לכל הנאסרים והזקן הביא את בתו אל בית המלך ושם המלימה זכר ונקרא שמו בוסתנאי על שם הגן הנקרא בסתן בלשון פרס. ויגדל בוסתנאי וילמוד תורה ומשנה, תלמוד, הלכה ושאר חכמות ושמעו הולך בכל הארץ. ויתאו המלך לראותו וכאשר בא לפניו מצא חן וחסד בעיניו ויעמוד לפני המלך כל היום ההוא עד הערב, לא נענע ראשו ולא הסיע רגלו, ויבא זבוב ויעמוד על מצחו וינשכחו, ולא הבריחו ויטף דמו לפני המלך. ויאמר לו המלך: למה לא תבריח את הזבוב מעל המצח? וישיבהו: מוסר זה ירשנו מאת אבותינו, כי מעת הורדנו מכסאנו וחייבנו לעמוד בהיכלי המלך, לא לרבר ולא לצחק ולא להרים יד בפניהם (עי' סנהדרין צ"ג). וייטב הדבר בעיני המלך ויצו להרכיבו במרכבת המשנה אשר לו ולתת לו מתנות ביד המלך, וישימרו לראש גליות ישראל, ולנהג את חכמי וראשי הישיבות בסוריא, נהרדעא ופומבדיתא, ולכן יש בחותם של ראש גליות זבוב חתום, על שם מעשה הזבוב שהיה להנשיא בוסתנאי, ובעת עלה עלי בן אבו טאלב מלך ישמעאל, ואמרו לה עמר בן אכטאב, יצא בוסתנאי לקראתו עם קהל גדול מישראל לכבדהו, וקבלו המלך בכבוד גדול ואחר-ינתנו לו מתנות יקרות שאל לו אם יש לו בנים והשיב אין אני נשוי עדיין כי לא מצאתי בת נילי, ובוסתנאי היה אז בן ל"ח שנים. ונתן לו המלך בת מלך פרס יזרנרד, או כסרו, לפי מקור אחר, ושמה דארא וניירה וקדשה ותהי לו לאשה, ונולדו לו סמנה בנים. אחרי מותו עמדו בני בוסתנאי מאשה אחרת ועשו מרובה באלה הבנים ולא רצו לתת להם חלק בנחלת אביהם, כי אצרו בני שפחה הם, אמנם הפסק עלה שאין לבנים אלה גרעון ביתוסם, כי בוסתנאי קדשה כרת אחר

ספרדים, אנגלים וגרמנים. מספר היהודים לא נודע בבידוד כי הממשלה לא תפקוד את יושבי ע"ם סוד דתם. אך משערים כי נמצאים ארבעים אלף יהודים (העתק El Sionista שנת 1906). היהודים הראשונים באו ממרוקו ואחריהם יהודי גרמניה וצרפת, ולאחרונה מרוסיה, רומניה וגליציה. לרגלי הפרעות ברוסיה נתוספו הרכה בארגנטינה. רובם נשארו בעיר הבריה, ומעוטם התיישבו על אדמת יק"א. היהודים שבאו מרוסיה יתעסקו פה ברוכלות ("פעדלעריי") ורבים הצליחו מזה ואחרים נחששו מעשיית מנבעות (המסחר הזה כלו בידי יהודים). בכלל מצב היהודים בבוטנוס אירס בכי טוב הוא.

מצב היהודים הרוחני; תברות) מצב המוסרי לא השתלם עוד כראוי. מפני הפירוד השורר בין התברות השונות, אשר עוד לא התאחדו לצורך חינוך בניהם ותיקון הבתי ספר ות"ת, ולע"ע רוב הבנים אינם יודעים את תולדותם ומקור מחצבתם. לעומת זה נתרבו האנוחות והחברות כמו חברה ת"ת, תהלים, בקור חולים, פועלי צדק, ביהכ"נ ציון, עזרה, והיותר נכבדה היא "כנסת ישראל" (Congresion Israelita). האחרונה נתמכת ע"י יהודים מערביים (צרפתים, אנגלים ואשכנזים) וביהכ"נ שלהם עולה למאת אלף פיסאס. בו יכה פאר הרב ר' כתתיהו חלפן, ליד יעליסאוועמנארד ברוסיה אשר גמר חוק למודיו בהסמינאר בפאריס, ובא לארגנטינה ע"פ פקודת יק"א בתור רב כולל להמושבות. אמנם את המושבות יבקר פעמים בשנה להבחין את התלמידים בבתי הספר באמונה ודת ושפת עבר, אך עיקר מושבו פה. בעיר הזאת נרפסו איזה עתונים כמו "דער פאנאנארף", "דער קאלאניסט", "דער ציוניסט" בלשון יהודים והעתק El Sionista בשפת המדינה, אך כלם ספו תמו, ונשאר רק ה"פאלקסשטימע" בלשון יהודית היול" ע"י אנדרה ווערמאנט. פעם אחת בשבוע.

[שווי זכיות וגאנטישיות] הממשלה לא תבדיל בין אמונה לאמונה וחורה אחת לנוצרי וליהודי או מושלמני. כי הקונסטיטוציה תאמר, כל האנשים שיהם הם לזכות, יהיה מאיזה אמונה שיהיה, כיון שבא לארגנטינה לחסות בצלה הרי הוא כישאר בניה ודגלה תחום עליו" (Constitucion Argentina, Art. No. 16, Y. 20).

אך אין מעצור לפעמים לרעה האי סבלנות השורר בין מר"ל העתונים הכוללים. העתק El Tiempo (העת) הרים קולו בשנת 1897 לאמר: "היהודים אינם לאומיים טובים, מסהרם הוא בזוי ושפל, אינם רוצים לעבור את האדמה, וכושבות היק"א לא עשו פרי, כל הבתי זונות בידי ישראל הן וכל הקדשות בנות ישראל הן (לחרפתנו יש קורטוב של אמת בהאשמה האחרונה). היהודים אינם מדברים בשפת המדינה ומנהג הארץ זר להם. ובכן חוב מוטל על הממשלה שתנעול דלת בפני יהודי רוסיה" (רק עליהם שפך חמחו). ע"ז השיב בהעתק גופא הארון ליחאוויצקי, עורך "איל סיאניסא" וסתם פי הכותב המשמין. בפעם אחרת יצא העתק El Tribuno להאשים את היהודים כי

במבטא חעם באפלא): העיר השניה בכמות במחוז נויארק. קורות ישראל מתחילת בבופלא משנת 1825 מעת שיסד מרדכי עמנואל נח (ע"ע) את אבן תפנה לבנין עיר יהודית בשם "אררט" בחפצו לקלוט בה את גולי היהודים הנדרסים באירופא. בשנת 1835 נר בה רק יהודי אחד ושמו פלערסהיים שבא מפראנקפורט רמין והיה מורה אישנוית בבופלא. בשנת 1847 נוסדה עדה קטנה אשר קנו מקום לבית הקברות בפילמאר אוונע. בשנה הבאה נוסדה הקהלה "בית אל" כמנהג פולין, ובשנת 1850 קנו בית ספר בללי ברחוב פערל אשר הפכו לבית הכנסת. בשנת 1874 בנו בית הכנסת קבוע. האשכנזים יסרו להם בית תפלה בשנת 1850 בשם "בית ציון". בשנת 1864 החתברו עם ערת ריפורם שנוסדה אז. בשנת 1865 קנו להם בית תפלת נוצרים והפכוהו לבית הכנסת ורבים היה י"נ קאהן. בשנת 1887 בנו להם בית תפלה מפואר ברילאווייר אוונע. מלבד חמישה בתי כנסיות קטנים ליהודי ר"פ. בופלא היא קרובה לראטשעסמער וסיראקא. היהודים היושבים בשלש הערים האלה משתתפים בהחזקת בית מחסה ליתומים שהיא בעיר האמצעית ראטשעסמער. מספר כל היהודים בבופלא עולה עתה (1908) כעשרת אלפים. בין היהודים הנשאים משרות הם וואלפואהן, ציר ארצות הברית במאנהיים, גרמניא; מרקוס, שופט; פליישמאן. ראש במועצות העיר.

ביבליוגרפיה: J. E. III 428

ה. ב.

בוזיקו, משפחה: בעיר רומא. אולי ענף מנזע משפחת ה"עניים". מקור השם ע"ש העיר Besecchio

נפל על היהודים והרגו מהם 128 נפשות ויבחו את בתיהם ובתי מסחרם. הריגות כאלה נעשו ג"כ בשנת 1806 בעת שבאו הרוסים לצור על העיר. בעת ממשלת גריגורי נחיקא (1822-1828) נשרף בית הכנסת וחמשים מבתי היהודים ונשארו מבלי מחסה. בשנת 1827 נאסרה על יהודי מאלדווי הישיבה בבוקארעסט. בשנת 1832 חרשהת הממשלה ליהודים ליסד את קהלתם, והם נפרדו למפלגות שונות: ספרדים ואשכנזים ואנשי פולין. מעת ההיא חוטב מצב היהודים בכלל אף כי היתה עלילת דם עוד בשנת 1834. אומנים ובעלי מלאכה מבני ישראל מצאו חית ידם בכבוד. הבאנקיר הלל מנח נתכבד באות כבוד של אביר הפרשים ונבחר בין הועד אשר מינה נשיא הארץ בשנת 1847 לעוזר לעניי היהודים, ובשנת 1848 נבחר בין יועצי העיר. הרופא באראש נמנה בתור פרופיסור בבית מדרש המדעים בשנת 1852.

לחספרדים יש שני בתי כנסיות, הראשון בנו בשנת 1818. וקנו להם בית קברות מיוחד בשנת 1835. להאשכנזים יש בתי כנסיות הרבה מלבד ה"היכל" שבנו בשנת 1857. ויש להם בית הקברות וחרבה קדישא ובית מחסה ליתומים ועוד בתי צדקה. משנת 1866 החלה תנועת האנטישיות ברומניא ובשנת 1893 לא הניחו לילדי ישראל ליכנס בבתי ספר הכלליים והיהודים הוכרחו ליסד להם בתי ספר לעצמם. מספר היהודים בבוקארעשט בראשית המאה הי"ט היה כחמשת אלפים ובשנת 1899 היה 43274. ע"ע רומניא.

ביבליוגרפיא: J. E., III 411

א.

בוקסטורף (Buxtorff), יוהאניס: מכונה "האב" או "הגדול", כדי להבדילו מבנו, כי שם אחד לשניהם. הוא היה הראשון בין חכמי הנוצרים אשר התעסקו בספרות הרבנים. נולד 25 דעצ. 1564 בעיר קאמען, וועסטפאליא ומת 13 סעפ. 1629 בעיר באזיל. בשנת 1591 נמנה למורה עברית בבית מדרש למדעים בעיר באזיל. מתחלה למד את התנ"ך העברי ואח"כ המסורה. התרגום והתלמוד. גם רכש לו בית עקד ספרים במקצוע הזה. משנת 1617 והלאה בחר לו לעזרה שני מורים עברים אשר למדוהו ספרות העברית. שם האחד אברהם בר אליעזר ברוינשווייג. בעת ההיא היה אסור ליהודים לגור בבאזיל, אך בוקסטורף השיג רשיון מיוחד בעד מוריו אלה. בשנת 1619 כאשר עשה המורה ברית מילה הלך בוקסטורף לראות הברית והביא עמו גם חתנו המדפיס קעניג, ויהי כאשר נודע הרבר להממשלה קנסה אותם לשלם מאה זהובים. בוקסטורף הראה את שנאתו ליהודים בספרו Synagoga Judaica המלא דעל לדעת היהודים, וכל מגמתו היתה כי היהודים ימירו דתם בדת הנוצרים. ספרו הכי נכבד הוא ספרו על דקדוק לשון הקודש וספרו Lexicon Hebraicum et Chaldaicum ובפרט ספרו Corcondence על יסוד ד"י צחק נתן בן קלונימוס, גם ספרו Lexicon Chaldaicum Talmudicum שהתחיל

במדינת פולין אשר סמנה יצאו אבות המשפחה הראשונים. היותר מצויינים בין בני המשפחה הם: בנימן בן יהודה, מרקוק ומפרש נולד בסוף המאה הי"ג ומת אחר שנת 1330. מתכוריו נודעו: א) פירוש על רבנו הימים; ב) פירוש על משלי, שניהם חוברו קודם שנת 1312, ומטרתם לכאר פשוטו של מקרא עם כללי הרקרוק ולעזוב את כל הדרושים הבנויים על יסודי האגדה; ג) תשלום לפירוש של ד"י ישעיה מטראני על ס' מלכים; ד) אויה הערות והגהות על רוב ספרי התנ"ך שנקבצו ע"י אחר מתלמידיו; ה) "מבוא הלשון" או "מבוא הרקרוק" הנקרא ג"כ בשם "הקרח" שהיה יקר מאד בעיני בני הודו והבאים אחריו עד כי נדפס פעמים הרבה עם ה"מהלך" של ד"י משה קמחי ועם ספרים אחרים. מנחם, אשר הגיד עצמואל בן שלמה את שבתו במכתבותיו (230, xxxviii); גם הביאו הודו של בנימין בן יהודה בהגהותיו על ישעיה. שבת י בן מנחם הנ"ל, נזכר ג"כ לשבת במכתבות (שם). ואפשר כי הרופא יהודה בן בנימן שחי ברומא בראשית המאה הי"ד היה בן בנו של בנימן בן יהודה הנ"ל. בסוף המאה הי"ג יסדו בני משפחת בוטיקו בית הכנסת בעיר רומא שנקרא על שםם.

ביבליוגרפיא: ברלינר, פלייסת ספרים II: גידעמאן, התורה והחייים ח"ב 344: J. E., III 344: מ. ד. ק.

בוקארעשט (בוקארעסט): לפנים בירת וואלאכיא ובעת בירת רומניא. ישיבת היהודים בבוקארעשט היא מוזן קדום. בבית הקברות של היהודים נמצאה מצבה מישנת 1682. ישעיה בן יוסף היה שם סופר להנשיא אלכסנדר מירצעא בשנת 1573 ובעת המרידה נגד טורקיא (1594) נהרגו שם כל היהודים. במאה הי"ז היו שם יהודים סוחרים, עושים ומוכרים משקאות וקצתם רופאים. בשנת 1695 הושם מס על היהודים סך 150 טאליר לעזור לחיל הטורקים במלחמתם עם אוסטריא ומאה טאליר בעד אניות. ליהודים היתה שכונה מיוחדת בעיר. בשנת 1715 עשה ההמון פרעות ביהודים ויהרס את בית הכנסת. אחרי מלחמת אוסטריא וטורקיא נתרבה מספר היהודים בבוקארעשט ובנו להם בית כנסת באמצע העיר, אך אלכסנדר גהיקא (1764-1766) הרס אותו. בזמן הכיבוש של הרוסים (1769-1774) בנו היהודים בית תפלה חדש אשר נהרס ע"י אלכסנדר איפסילאנטי (1774-1784). ורק בשנת 1787 השיגו היהודים רשיון לבנות בית הכנסת בפרוור העיר. אלכסנדר מארוצ'י (1793-1796) סגר את בית הכנסת שנפתח בשנת 1790 באמצע העיר ואסר ליהודים למכור תמרוקי הנשים. קונסטנטין האנגערלי (1797-1799) היטיב ליהודים ונתן להם הרשיון לפתוח בתי משקה והניח המס שהטילו על אומנים ובעלי מלאכה בין היהודים. האומנים התרבו לבוא ועשו חיל בכל מלאכת מחשבת. עלילת הדם היתה בבוקארעשט בשנת 1801 והמון העם

אלפים. והיו להם שבעה בתי כנסיות ושני רבנים. פאלקן ועמיאס. יהודים אשכנזים נתוספו לבורדאו מעיר ארצות משנת 1722 והלאה. בשנת 1752 עלה מספר היהודים בבורדאו: 1598 פורטוגזים, 348 מאויגים. הרב ר' יונתן אייבשיץ אשר בא להמבדוג בשנת 1750 היה אוסר את יין בורדאו שמכרו היהודים האנוסים מטעם יין נסך. הדבר הזה העיר קנאה בין הספרדים והאשכנזים.

היהודים בבורדאו לקחו חלק גדול בעניני הממשלה. בשנת 1766 נרכו אלף ליור כסף לפדות את הנוצרים הצרפתים שנשבו במרוקו. בשנת 1773 נפקדו יהודים רבים בתור צבא חיל להשקיט את הפרעות שהתעוררו בעיר, ושני רבנים מירושלים התירו להם לעשות מלאכתם גם ביום השבת. בשנת 1776 ע"י השתדלות יעקב רוזריגים פיריה השינו היהודים בבורדאו הרשיו לשבת בכל מקום בצרפת ולסתור את הארץ, ונתן להם הזכות לכתוב ניטין ולנהוג בעניני הירושה ע"פ דין תורה. בשנת 1782 נדבו יהודי בורדאו 60,140 ליור בעד אניה אשר נתנו מתנה למלך, ועוד מאת אלף ליור לאוצר הממשלה. חלק הזכויות שנתנה להם משנת 1550 עד שנת 1776 בעת המרידה היו חמש מאות יהודים פורטוגזים בבורדאו והם נלחמו בעד חרות אמנת ישראל ומנהגי אבותיהם. ציריהם מיהו נגד החלטת הנבחרים לתת חופש חרות לכל איש "זולת היהודים" (24 דעצ. 1784). לאחרונה בקשו מהנבחרים לתת להם החופש בתור "נוצרים חדשים" (כי היו לפנים אנוסים) וימלאו בקשתם ביום 28 יאנואר 1790. והם היו "היהודים" הראשונים שהשינו שווי זכויות בתורת אורחים. בשנת 1806 היה מספר היהודים בבורדאו 2131 נפש ולהם תשעה בתי כנסיות. בשנת 1809 נעשה ר' אברהם פורטאדו הרב הכולל בבורדאו, ואחריו (1814) ר' אברהם אנדראדי. ביה הכנסת שנבנה שם בשנת 1812 נחרב בשנת 1872. ובית הכנסת החדש נתחנך 5 ספטמבר 1882. הרב הכולל היה ר' דוד מארכס (1835-1864), אחריו ר' שמעון הלוי ור' יצחק הלוי. מספר היהודים עתה (1908) עולה בערך שלשת אלפים נפשות ויש להם חברות למעשה הצדקה כנהוג ע"ע צרפת.

ביבליוגרפיה: Detchevry, *L' Histoire des Juifs de Bordeaux*, 1850; Zéophile Malvezin, *Hist. de Juifs à Bordeaux*, 1875; J. E., III 317

בֹּרְסִיף (Borsif, Borsif): עיר על נהר פרת. סמוכה לבלל הישנה, ונקראת לפעמים על שמה "בלל". באשורית נקראת "בארט סופ". ולפי דעת החוקר אופערט היא ניפור (Nippur) באמצע ארץ בבל אשר שם נלו החופרים ובראשם הילפרעכט מאמריקא את היכל בל (D. M. G., VII, p. 406). ומחברותיה נראה כי עמדה במקום התוא עיר גדולה מאד. ואולי להיכל בל כוונו תחיל במה שאמרו בית נבו שבבורסין והיינו בורסיף, ובמעות נכתב "בית נכו בורסי" (עבודה זרה י"א.). גם אמרו

לערך בשנת 1609 ונשלם ע"י בנו בשנת 1639. הערך הזה היה למורה דרך לחכמי הנוצרים ימים רבים אף כי נמצאו בו שגיאות נסות. מפני שחסרה לו הידיעה העיונית בספרות הרבנים. גם ראוי להזכר רשימת ספרים שלו במספר 324 בשם Bibliotheca Rabbinica וספרו על ראשי תבות De Abbreviaturis Hebraicis וספר Institutio Epistolaris Hebraica etc. קובץ של מאה אגרות שאסף מספרי מגילת ספר אגרות שלומים ומעין גנים. יש מהן מנוקדות ומהן שהעתיק ללשון רומית.

בני יוהאנים בוקס טורף נולד בבאזיל 13 אוגוסט 1599 ומת 16 אוגוסט 1664. הוא נבחר למורה עברית למלאוה מקום אביו המת. כמו אביו השיג ידיעתו בלמוד הרבנים ממורי ישראל והחליף אגרות עם חכמי ישראל במרוקא. גם הוא אסף ספרי ישראל והתעסק במכירתם לחכמי הנוצרים. מלבד שסייע בעריכת ספרי אביו כתב במה ספרים בעצמו במקצוע הזה. והעתיק ס' "המורה" (Doctor Perplexorum) וס' "הבחר" (liber Cosri) בלשון רומית.

ביבליוגרפיה: J. E., III 445, 446

ה. ב.

בור : ע' באר; **גוק.**

בורגיש (Burgos), עיר: ע' ספרד.

בֹּרְדָאוּ (בֹּרְדָאוּשׁ = Bordeaux): עיר בצרפת. יש סמורה כי היהודים החישובים מיד אחר חרבן הבית השני, ועוד הפעם במאה הששית והשביעית. תחת ממשלת לואי די ריבונייר (Débonaire) הרשות נתנה ליהודים לעסוק במסחר מבלי מפריע (828). גם עסקו שם במכירה עבדים עד שנת 829 שאז אסרה הממשלה את מסחר העבדים. בשנת 848 נאשמו היהודים כי כסרו את העיר בורדאו בידי הנורמנים אשר שללו בה שלל וחרבוה. זכרון היהודים רשום בשטר מכירה משנת 1077. ובזכרון אחר משנת 1273 נאמר כי מקום משכן היהודים היה בכס' סירין ברחוב כפרנם (Caphernam), ורחוב היהודים (Rue Judaique) נמצא שם עד חיום. מצב היהודים בבורדאו במאה ה"א והי"ב היה בסוב לעומת מצבם ביתר ערי צרפת. בעת ההיא היתה בורדאו תחת ממשלת אנגליא ולכן לא סבלו מנזרת הנידוש שנוה המלך צרפת על היהודים בשנת 1082. גם לא שלטה בהם הנזרה להשמיט חובות הנוצרים. שלוו מיהודים (1182). אבל הממשלה המקומית אסרה עליהם לקחת הרבית בשנות 1214, 1219. ושלמו מס קצוב לנלגלת לראש דבהנים בבורדאו. אחר נירוש ספרד (1492) ופורטוגאל (1496) באו גולים רבים להתישב בבורדאו וביתר ערי הנגב בצרפת, ובמאה ה"ו באו שם אנוסים אשר לא שבו לדת אבותם בפרהסיא כמו באמשטרדם רק בצנעא. אחרי שנת 1730 לא הסתירו עוד את אמנותם ותושבי העיר הכירוה בתור "יהודים". בשנת 1734 היה בבורדאו מספר משפחות פורטוגזיות מן היהודים האלה לערך 350 ומספר הנפשות עד שני

הזהירו חז"ל על בוי ת"ח, ואמרו: המבזה ת"ח, ומבזה את חבריו בפני ת"ח הרי הוא בכלל אפיקורם (סנהדרין צ"ט:), ותייב נדוי (שבת, "משפטי שמואל" סי' י"ד). לדברי ר' יהודה לא הרבה ירושלים אלא בשביל שביוז בה ת"ח, שנאמר: ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובחיים דבריהם וכו'. ואמר רב: כל המבזה ת"ח אין לו רפואה למכתו (שבת ק"ט:), יחזקאל הנביא נקרא בן בחי על שהיו מבזים אותו (ילקוט יחזקאל, רמז של"ח). ת"ח ששכח תלמידו סחמת אונסו אין נהנין בו מנהג ביוז, ולדברי ר"ל ת"ח שסרה אין מבזין אותו בפריהסיא (מנחות צ"ט:), אבל בצנעא אם מתכוין להוכיחו לחשיבו מדרכו, וזהו לשם מצוה, סוף נפטר ממנו בכבוד, וכן מציינו במשה רבנו שביזה את פרעה לשם מצוה שנאמר: וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי וכו' ונפטר ממנו בכבוד שנאמר: ויקרא למשה ולאהרן (אדר"נ פכ"ט), אין לבנות אפילו לדומם, והמרגלים נענשו על שהוציאו שם רע על עצים ואבנים וכו' (הרב חיד"א, "רבש לפי" מערכת ב' סי' ט"ז), כל המבזה את הכנדים סוף אינו נהנה מהם, הריאה מדוד המלך שחתך את כנף המעיל של שאול ונענש כי בוקנתו נסחתו בכנדים ולא יחס לו (ברכות ס"ב:).

[לדינא] חז"ל הזהירו שלא לבנות דבר מצוה, ודרשו "ושפך וכסה" (ויקרא י"ז) כמה ששפך יכסה ולא יכסה ברגל, שלא יהו מצוות בזויות עליו (שבת כ"ב:), גם הזהירו על ביוז מתיים, וסמכו דבריהם על "לועג לרש הרף עושהו" (משלי י"ז), ולכן המליך עצמות (של מה) ממקום לכקום לא יהיה נהוג בהם מנהג ביוז (ברכות י"ח:), גם דרשו על "נבזה בעיניו נמאס" (תהלים ט"ז) זה חוקיה מלך יהודה שנירד עצמות אביו על מטה של חבלים דרך ביוז, מפני שהיה אביו רשע ביזחו לעין כל, וכל עיקר הקבורה הוא משום ביוזא (סנהדרין ט"ז: רש"י), יש פלגתא אם ביוזא דאינש עדיפא ליה טפי מניהא דנפוא או ניהא דנפוא עדיף מביוזא (שם מה:), לענין אם נסקל ערום, לדברי ר' יהודה איש הנסקל מכסין אותו מלפניו ונוח לו אע"פ שמצטער יותר ע"י הכסוי שמשעה למות כי הביוזן להיות נסקל ערום קשה לו יותר מצער הגוף, ולדברי חכמים צערא דנפוא עדיף ליה טפי ומקפיר עליו יותר מן הביוזן (שם), מזונות אלמנה פוסקין לה לשלשים יום שלא התבזה בכ"ד בכל יום (ש"ע אה"ע סי' צ"ג), אלמנה מוכרת נכסי בעלה לצורך מזונות שלא ע"י ב"ד מפני שאין אדם רוצה שתתבזה אשתו בכ"ד (כתובות צ"ז:), ע"ע כבוד; לעז; שם רע.

א.

[בזוי אוכלין] על המאמר המוסרי, "בו לדבר יתבל לך" המליצו חז"ל, "בירא דשתית מניה מיה לא תשריה ביה קלא" (ב"ק צ"ב:), ומזה יצא האיסור "בזוי אוכלין" שלא לבנות הדבר שהוא חיינו ואורך ימינו, להכי תניא: אין נוהנין ביוז באוכלין (מס' סופרים פי"ג) ות"ד: ר' דברים נאמרו כפח: אין טניחין בשר חי על הפת ואין מעבירין כוס

כל חז"ל זו פרת. דבורסק (יומא י'), אולי יש לנסח "כל נח" = אכר וכלנה בארץ שגער (בראשית י"י), במקום בורסיף עמד לפניו המגדל שבנו חור הפלנה, ואמרו חז"ל כי בכל ובורסיף סימן רע לתורה כי שם משתכח הלימוד מפני רע האויר (סנהדרין ק"ט:), והביח גרם בבל-בורסיף בלא וא"ץ החיבור, היינו על ככל שהיתה נקראת בורסיף בימי רב ודי' יוחנן (הגירסא, "רב יוסף" היא ט"ס), ודרשו על שניהן: מאי בכל? בי שם כלל הדעת, ועל בורסיף א"ר אסי בורשאפי (כור שנתרוקן ממימיו, כלומר משכח האדם כל מה שלמד, רש"י) ובערוך נודם בורשאפת שנתרוקנו משפתיו, ע"ע בבבלי, ועי' המפה של ארץ כבל שבה נרשם העיר בורסיף וסביבותיה בערך גלות כבל.

ביבליוגרפיה: קאהוט, ערוך השלם ע' בורסיף; שבע חכמות, 66.

א.

**בורסקי: ע' עורות.
בוררים: ע' ברורים.**

בוש, איזודור: סוחר ואיש מדיני, נולד בפראג בשנת 1822 ומת בסט' לואיס בארצות הברית ביום 5 און, 1898. אביו היה שותפו של שמיר ושניהם הדפיסו את התלמוד בויוז, בנו היה עוזר על ידם, ואח"כ בשנות 1842-1848 הויל בויוז Kalender u. Jahrbuch für Israeliten (לח וספר שנתי בעד היהודים), הוא התערב בעניני המדינה באירופא בשנת 1848 וכאשר נברה יד הממשלה להזשיקט המדינה עזב בוש את ארץ מולדתו ויבא לניירארק. שם הוציא לאור בשנת 1849 העתון השבועי הראשון באמריקא בשם Israel's Herald, אך לא האריך ימים כי בוש הפסיק ביציאתו לאחר שלשה חדשים, ומיד אח"כ נסע מניירארק לסט' לואיס ונעשה סוחר, כאשר התפרצה מלחמת האזרחים באמריקא היה בוש נוטה לצד צפון ולאחזות האומה, הגיביל פרימונט כאשר בא לסט' לואיס מנה את בוש בין יועציו והעלהו למעלת רב החיל (Captain) ואחרי שרתו במשרה בבית אוצר הממשלה שב לסט' לואיס ונבחר שם לפקיד מסלת הברזל, גם התערב בעניני הצבור ויסר את הקהלה, "בני אל" וחברת "בני ברית" בעירו, בסוף ימיו קנה כבדת ארץ לנטיעת נפנים ויקרא שם המקום "Bushberg", ובמסחר הזה עשה חיל והצליח הרבה.

ביבליוגרפיה: J. E., III 442

ה. ב.

בושת: ע' נוק צער רפוי.

בְּיָוִן: קלון; מדה רעה להקל בכבוד איש ע"י דבור או פעולה, סאמר בן עזאי, "אל תהי בו לכל אדם" (אבות פרק ד' ב') יש לפרשו בשני אופנים: שלא לבנות שום איש, ושלא לבטל כח איזה איש לאמר מה יוכל פלוני להזיק לי (פי' ר' יעקב עמדון), ר' אלעזר המודעי אומר: המבזה את המועדות והמלכין פני חברו ברכים וכו' אין לו חלק לעוה"ב (אבות פרק ג' י"א, סנהדרין צ"ט:), ובפרט

הורה לו את ידיעת שפת יון והחכמות החיצוניות והבחור הורה לו בעד זה את השפה העברית. החשמן הביד את הכשרת הנמרץ של הבחור ואת בקיאותו החריפה בחכמת הדקדוק ונל פי הצעתו כתב בחבור את ספרו „דקדוק אליהו“ או „הבחור“ (1517) אשר נרפס לראשונה בעיר באזיל בשנת רפ"ה ומתורגם לרומית מאת החכם הנוצרי מינסטר. תלמידו של הבחור. הספר הזה הרבה לפרסם את רום ערכו של הבחור בתור אחד מגדולי המדקדקים בישראל וע"ש ספרו זה נקרא „הבחור“. הרבה שנים לפני זה בעודו במנומבה חבר הבחור פירוש לספר „מהלך שבילי הדעת“ לד' משה קמחי. אך מכירו בנימן בן יהודה קנה את כתב היד ממנו והדפיסו בפזארו על שמו בשנת 1508. וכשמצא ר' אליהו את גניבתו שב והדפיסו בוויניציא.

חכמתו העמוקה וקרבת הקרדינל אינדיו אליו הסבו כי רבים מגדולי חכמי רומא בקשו תורה מפיו והבחור לא מנע מהם את הברכה אשר אצל לו ה' ולא ראה בזה שום עול. אם כי אחיו היהודים התרחקו ממנו ושטנוהו על כי נועז להורות את תורת היהדות לנוצרים. אך הבחור הוכיח כי הרבה חכמים מבני ישראל שחיו לפניו הרבו ללמד תורה לאינם יהודים. ובתומת לבו העיד כי תלמידיו הנוצרים הם אנשים טובים וכנים והיטיבו לישראל בכל יכלתם וכי הידיעה שרכשו להם בתורה ישראל נרמה להם לאהוב את היהודים. אך בכל זאת נזהר לבלי למד לתלמידיו מאומה מסתרי התלמוד והסתפק בלמוד השפה ודקדוקה. בין תלמידיו נחשב הכומר סיבסטיאן מינסטר אשר תרגם את ספריו לשפת הרומית. בשנת 1511 כשבא מרטין לוטהר לרומא. התודע עם הבחור ונראה כי גם אבי הריפורמציה באשכנז בא בחוג השפעת החכם העברי הזה והרחיב את ידיעתו בעברית על ידו. בשביל פרעות המלחמה אשר באו על רומא בשנת 1527. נאלץ הבחור לעזוב את העיר אחרי אברו את כל הונו וספריו וכתבי ידיו. ויסע לערים רבות עד בואו בשנת 1529 לוויניציא. שבה קבע את מושבו ונשאר שם עד יום מותו בשנת 1549.

[„מסורת המסורת“ ושאר ספריו] היותר נכבד שבחבוריו הוא ספרו „מסורת המסורת“ אשר נרפס בוויניציא בשנת רצ"ח ובבאזיל בשנת רצ"ט. בספר הזה העמיק חקר בדבר המסורת והתאמץ להוכיח כי חרוש הנקודות והטעמים היה לא בימות עזרא ואנשי כנה"ג ולא לפניהם או מיד אחרים. כי אם אחרי חתימת התלמוד. השערות וזאת היתה במשך שנים רבות המטרת לחצי החכמים הרבים אשר התנגדו לו בענין הזה. בדבר הקרי והכתיב שבמקרא יאמר שלא נמצא קרי וכתב על ענין חסר ומלא לעולם. והטעם לפי שלא תשתנה הוראת המלה בעבור חסר ומלא. גם לא נמצא קרי וכתב על ענין הנקודות והטעמים לעולם. הוא חבר ס' „התשבי“ המכיל פירוש לשבע מאות ושתים עשרה מלים תלמודיות. כפי צירוף האותיות שבשם הספר. את הספר הזה הוציא לאור

מלא על הפת. ואין זורקין את הפת. ואין סומכין את הקערה בפת. מי"ט אין זה מתנגד לרברי שמואל דאמרו: עושה אדם כל צרכיו בפת (ברכות נ:.) דיש הבדל בין מירי דממאים ע"י חשמיש למירי דלא ממאים (תום שם ד"ה כמאן). ולכן אסור לשבת על קופה של תאנים דממאים. אבל יושבין על קופה של קטנות דלא ממאים; וזרקין לפני חתנים קליות ואנחים בקיץ דלא ממאים אבל לא בחורף אם הקליפה נמאסת בחלאת דרכים. אבל גלוסקאוא לעולם אסור (אור"ח סי' קע"א). אין איסור בזוי ואבוד אוכלין בפת פחות מכזית. בכל זאת החמירו גם בפרורין פחות מכשיעור מפני שגורם לעניות (ברכות נ"ב:.) ובתום ד"ה פרוין). הגדה מספרת כי הישר „גבל“ הממונה על העניות הבאה ע"י בזוי ואבוד אוכלין ארב על איש אחד להביאו לירי עניות אך לא יכול לו משום שהיה נזהר בפרורים. פעם אחת מצאו אוכל לחם על עשבים ויאמר גבל בלבנו: עתה הוא יפול בירי כי לא יוכל לקבץ את הפרורים מבין העשבים. אבל מה השתומם „שירא דעניותא“ לראות כי אחרי אכילתו לקח האיש מרא ועקר את העשבים עם הפרורים והשליכן לנהר. אז נשמע קול גבל מתיפח ואומר „ויו' שהוציאני האיש הזה מכיתו“ (חולין ק"ה:.) ע"ע א"ר ב"ל.

[בווי קדשים] איסור בזיון קדשים למדנו מקרא (שמואל א' ב' ל'; יחזקאל כ"ב ח'; מלאכי ט' ט"ז). ואסרו להביא יין מגולה לנסבים. אפילו סנון במסנת. וכן מים מגולים אסורים לבני מזבח (סוכה נ:.) ואסור להביא מנחות (חזין מן מנחת סוטה) בכפיפה מצרית או בשאר כלי עץ פשוטים (סוטה י"ד:.) ואין מקריבין למנחות חטין שבגללי בהמה (מנחות ס"ט.) ואין מקריבין גיד הנשה (חולין צ"ו:.) ועל כל אלה דרשו „הקריבהו נא לפחתן הירצך“ (מלאכי א' ו'). וכל מי ישמביא כחוש או כעור למזבח אע"פ שאין בו מום קרינן עליו „וארור נוכל“ (רמב"ם איסורי מזבח פ"א א') וסמכו מושג עון זה על כעשה קין והבל. כי קין הביא מפרי האדמה מנחה לה' מן הפסולת. כארים רע שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך את הסייפות (ב"ר פכ"ב). ומטעם „בווי קדשים“ יצא המושג „בווי מצוה“ ואמרו: אין אומרים קידוש היום אלא על היין הראוי לנסך ע"ג המזבח (ב"ב צ"ז.) והאחרונים אסרו גם בזמן הזה דלא קפרינן על גלוי (אור"ח סי' ע"ב י' ובביאור הגר"א שם סי' ק"ב.) וע"ע מצוה נ"ו.

הרח"ה

בחור, אליהו בן אשר הלוי: נודע בעמם בשם „אליהו לעוויטא“ ומכונה גם „אשכנזי“ ו„תשבי“. אחד מגדולי חכמי הדקדוק והמסורת. נולד בעיר ניישטאדט באשכנז בשנת 1472 (ולפי דעת באבער נולד בשנת 1408) ומת בוויניציא בשנת 1549. את ראשית חנוכו בתלמוד ובקבלה קבל באשכנז ולרגלי למודיו הלך לאיטליא. בעיר רומא התודע אל החשמן אל (Cardinal) אינדיו. אוהבו ומגנו של רייכלין. אשר הכניסו לביתו

מימי הבינים השתמשו במלה „בחור“ לשם תואר כמו רבנו קלונימוס הבחור („שבלי הלקט“ סי' ק"ט, קעה). ואליהו בחור. ואח"כ השתמשו במלה „בחור“ לתואר הלומדים בישיבת ר' נתן נטע הגנור בספרו „יו מצולה“ (והציצא תי"ג) יתאר הנהגת הישיבה בפולין במאה הי"ז ואומר: „בכל קהלה היו מחזיקים בחורים ומספיקים להם ממון דבר קצוב בכל שבוע שילמדו אצל הראי"ה ישיבה. והיו מחזיקים לכל בחוד לפחות שני נערים שילמדו אצלו וכו'. קהלה של חמשים בע"ב היו מחזיקים לא פחות משלשים בחורים ונערים, והיה בחור אחד עם שני נערים אצל בעל בית א', והיה הבחור אוכל על שלחנו כאחד מבניו, אע"פ שהיה לבחור הספקה מן הקהל היה הבע"ב מוותר לו אכילה ושתיה מה שצריך“. גם בעת האחרונה נקראים בני הישיבה באונגריא בשם „בחורים“ סתם, ולא „ישיבה בחורים“ או „ארעם בחורים“ (בחורים עניים) כמו בפולין. לכל ישיבה יש בחור אחד או שנים מיוחדים לו המכונים בשם „רבי'ם בחורים“ אשר ילמד אתם בכל עת מצוא ואתו יצאו ויבואו. תלמידי הישיבה יחלקו לשתי מדרגות „חור בחורים“ הם בקיאים וחרפים יותר אשר „יחזרו“ את השיעור להתלמידים הצעירים מהם בחכמה הנקראים בשם „בחורים קטנים“ (העתק האמת ח"א 20). לפעמים השתמשו בשם „בחור“ לגנאי. פארנהאנען פאן ענזע במכתבו מברלין בשנת 1828 אומר על בערנע שהוא „דער עכטע פראנקפורטער בחור מיט אללען פעהלערען איינעם זאלבען“. ובערנע אומר על היינע: „היינע איזט איין פאלקאממענער בחור!“ (במכתבו מפרים 1831). ע"ע ישיבה; תוארי כבוד.

ביבליוגרפיא: S. Meschelssohn, *Erinnerungen aus dem Leben eines gewesenen Bochurs*, Wien 1856; Hebrew Union College, *Annual* 1904; J. E., II 444.

א.

בְּחַיִּי (נקרא גיב' בְּחַיִּי) **בן אשר**: פרשן עה"ת ומתואר „רבנו“. חי בסרקוסטה (Saragossa) ספרד ומת בשנת 1340. שם משפחתו חליאוואה (עי' הקדמת יצחק עקריש לשלשה פירושים על שה"ש שנדפס בקושטא). הוא היה תלמיד הרשב"א. כנראה מפירושו בסוף פ' חקת שכתב „מורי הרב הגדול רבנו שלמה נ"ד בפירוש ההגדות שחיבר“ על אנדת חול מחייה בקרסולית וקטליה (ברכות נ"ד). שהוא רמז כי משה בטל זכותו ושבר פסיעותיו של עוג וכו' הוה ממש מה שמביא בעין יעקב שם בשם הרשב"א.

[מדרש רבנו בחיי על התורה] פירשו על התורה נקרא בלשון מדרש כי צורתו המדרשית עולה היא על דרך הפשט שבו, וכאמת רצה לצאת ירי חובת ארבעה דרכים בדרך מפרשי התורה, כאשר יאמר בהקדמתו, והם: (א) דרך הפשט אשר יבטיח כי ישמור כאישן עינו, ובפרט פירשי רש"י ורבנו חננאל; (ב) דרך המדרש אשר בו יחויב לשון למען ישתמשו בו בשבתות להניח לכם מרנום ועצבם;

וערך החכם הנוצרי כניוס, גם כן מתלמידיו של הבחור, אשר הוסיף עליו הרנום עם הקדמה ברומית. ברעת הבחור לא היה לחבר ספר מלים כללי לכל מלות התלמוד, והפצו היה רק לפרש אותן המלים אשר ידע לחוש דבר מה בפירושו. לכל שרש ושרש שבמלים הוא מביא ראיות מן התרגומים ומן שפות יון ורומי. הוא נזחר מאד בבואו לפרש מלים שלהן מושג נוצרי, או נוגעות במאומה אל אמונת הנוצרים. „ספר החרב ה“ (י"ל בשנת 1518) שבו יבאר את דקדוק כל מלה זרה והמרכבה מבנינים שונים. ספר זה תורגם לרומית מאת מינספר. „פרקי אליהו“ או „פרקי שירה“, שלשה עשר שירים במשקל ובחרוזים. כוללים כל כללי הדקדוק האוחיות והנקודות, עם פירוש על השירים האלה. נדפס בפוזנאו בשנת 1520. „נטוקים“ לספר המכלול והשרשים להרדקי. הגהות ובאורים לס' „פתח דבר“ (ספר דקדוק לאחד מהראשונים) נדפס בשנת 1507. „טוב טעם“. על הטעמים (והיניצא 1538). „שמות דברים“. אוצר כל השמות והדברים שבלשון הקדש (איזנו בשנת 1542). „ספר איוב“, מתורגם על ידי הרא"ב ללשון אשכנזי בחרוזים. ספר זה נדפס בוויניצא בשנת 1544. „ספר תהלים“, גיב מתורגם לאשכנזית. התרגום פרוזי (והיניצא 1545). „המתורגמן“ (איזנו בשנת 1541) והוא ביאור המלות הארמיות שבתרגומים. „הזכרונות“, הבחור החל לכתוב את הספר הזה בשנת רע"ו, ועמל בו יותר מעשרים שנה. בס' „מסורת המסורת“ הוא מזכיר כי שלח את „הזכרונות“ לפריס. הספר הזה הוא מעין קונקורדיצא בסדר חדש ובדיוק גדול. והוא כולל כל שמות הפעלים והמלים הנמצאים בכתבי הקדש. הספר מוקדש „אל רום מעלת השר המאושר אדוני זוריו דסאליווא בהגמון דלאביו שלום רב“. עוד כתב הר' אליהו בחור את „הבבא בוך“ (ע"ע) שבו תרגם לעברית את ספור קורותיו הנפלאות של הנסיך בואבא דאנטווא. בשנת רפ"ה, כאשר הרפיס דניאל באמבערנ בוויניצא ביחד עם ר' יעקב בן חיים את המקראות הנדולות, כתב הבחור שיר הנדפס בסופן והמדרב בכבוד ותפארת התנ"ך.

ביבליוגרפיא: באבער, תולדות אליהו תש"י; דוד כהנא בהשחר שנה י"א; כנסת ישראל 1886; *Monatsschr. G. W. J.* 1863, p. 101; D. Kaufmann in *Magaz. f. d. Wiss. d. Judent.* 1890, pp. 166-169; L. Geiger, *Das Studium der Hebraeischen Sprache*, pp. 55-65; Schechter, *Studies in Judaism*, p. 263.

מ. ז. ד.

בְּחֻרִים: במובן הפיטש נקרא „בחור“ העומד בפרק ימי העלומים סמוך לפרק איש. שהם ימי הבריאות וחיופי, ובה-ביחוד אל הפנוי הנקרא בלשון חכמים „רווק“. אבל לפעמים שמשו בו גם לנשי ואף לאשת איש ואמרו „זלפה בחורה היתה ולא היתה נכרת בעיבורה“ (ב"ר פ"ע"א י"א).

בלבי שמה המין הזה מן המצות אין אנתנו חייבין בו מן התורה אלא שחייבו מדרך המוסר וכו' עד שחפשי על חובות הלבבות מן השכל ומן הכתוב ומן הקבלה אם אנתנו חייבים בהם או לאו ומצאתים שהם יסודי כל המצות וכו'". מזה נראה כי בחיי היה הראשון בין חכמי ישראל להרים את חובות הלבבות על חובות המעשים ושאל רוב דבריו מחכמי הערביים וגם מיחס להם חסירות יתירה, אף לא מנע להביא משל שנמצא בברית החדשה ((חשבון הנפש" פ"ג סי' י"ז, השה עם מתי ה' 23—27)). ואולי בשביל החדשות האלה מצא לו מתנגדים, אם אמת בפי בעל "חיי הלבבות" שהיו חכמים שרצו לדון את ה' "חובות הלבבות" בשרפה. אך שיחה ההתנגדות הזאת לא ארכה זמן רב ולא השאירה רושם כלל, כי בני ישראל הכירו את תמימות המחבר, קדושת הנהגתו ומוסרו הטוב. כל הדרשנים החוקרים הביעו את דבריו לפני עם ועדה ויש שפסקו שיעור קבוע בבית חמדרש או בחברות מיוחדות ללמוד "חובות הלבבות". ובעל "ראשית חכמה" לקח פניני מאמריו ואומרים קצור ממנו בעשרת ימי תשובה (אוזולאי ב"ש"ם "הגדולים" בערכו). ומבואר בספר "מניד מישורים" פרשת בחר שאמר חכמי למך הבי' שילמוד בכל יום קריאה אחת מס' "חובות הלבבות" לחכניע היצה"ר ולהשפילו מתקפו וכו'.

[שמת בחיי בכלל] בחיי היה פילוסוף מובהק כאחד מבני דורו בין היהודים והערביים, אך הרחיק את עצמו מן הפלפול והקירות שאינן מביאין תועלת לכוך הנפש וטהרת המדות. ולכן הסיר משער היחוד את כל המושגים ההגיוני מ"הזמן והמקום", "הכח והפועל" וכדומה ועסק רק בבואר "יחוד האל בלב שלם" ולא הזכיר גם השם "חיוב המציאות" על הסבה הראשונה אשר הוא רק שם הגיוני לנדרו מול אפשר המציאות, ולא כמו שחשב קויפמאן שמניעת הזכירו אות הוא כי לא דאח בחיי את ספר "אבן סיני" המחויב לבאר המושג הזה בהפילוסופיא הערבית. ובספר "תורת הנפש" מביא את בן סיני. בחיי זך הרעיון אסף נרעיני הפילוסופים זרק את קליפותיהם, ברו ובחן דעותיהם, והסיר את כל ההזיות אשר בפילוסופיא האפלטונית החדשה האפיטגוריים אשר נתמלא מהם כל הספרות הערבית אז.

בחיי מחלק את שטחו בשלמות האדם לעשר מדרגות או מעלות ועל פיהן מחלק את ספרו לעשרה שערים. גם הסופים הערביים חלקו את אהבת אלהים האמיתית שהיא תכלית ומטרת המוסר לעשר מדרגות.

[שער היחוד] שער הראשון הוא שער היחוד, כי לדעתו אמונת היחוד היא עמוד חזק להמוסר. הוא יוכיח אחדות ה' במופתים פילוסופיים, למען יבין כל איש בשכלו מה שמביע בפיו באמונת היחוד. ולכן יחלק את נדרי היחוד בפי התחלקות דעות בני אדם לפי מדרגתם ויתרון הברתם (שער היחוד פ"ב). ככל התיאולוגים הרציונלים הערביים בן בחיי מביא הראיות על מציוא ות ה' מבריאית העולם ע"פ שלש הקדמות: א) אין דבר עושה

ג) דרך השכל, להורות כי תורתנו כלולה מכל החכמות; ד) דרך ה' דרך הקבלה ע"פ הרמב"ן, אשר הורה לנו את הדרך אשר נעלה בה ובררך אמת הנחנו". כל פרשה פותח בפסוק מס' משלי עם פי' רבנו יונה, וממרתו לכלול בכל פרשה חכמה דעת ומוסר. בהקדמתו זאת יתאונן על מצבו הרע, את חספר הזה חבר בשנת נ"א לאלף הששי (1291) ונדפס ראשונה בנאפולי בשנת בכ"ן (1492), ונתוספו עליו כמה פירושים ומהם ספר "נפתולי" מר' נפתלי בר' אליעזר בעניני חקבלה (פירארא שנת רצ"ו). רבנו בחיי חבר נ"כ כר הקמה המכיל ששים דרושים על נשאים שונים בעניני המוסר בסדר אי"ב (קושטא רע"ה). גם ס' שובע שמחות, פירוש על אויב (אמטטרם תקכ"ח). ועוד שולחן ארבע על חלכות סעודה ע"פ המוסר והקבלה (נדפס עם "כד הקסח"). לדעת רייפמאן הוא המתבר של ספר האמונה והבטחון המיוחס להרמב"ן בטעות, והוא ע"ד הקבלה וכו' כ"ו פרקים, נדפס בקובץ "ארצי הלכנו" (עי' "המניד" שנת ה' ג'ל"ח 35). בספרי בחיי נמצאים מלים הרבה מלשונות ערב, ספרד וצרפת אשר דרושים הם לחוקרי לשונות.

ביבליוגרפיא: שם הגדולים בערכו; כנסת ישראל 163; אור החיים סי' 562; Winter & Wünsche, *Jud. Lit.*, II 321, 438; *J. E.*, III 446

בחיי בן יוסף ו' פקודה (או אבן בקודה): ריין ופילוסוף ומתואר גם כן "רבנו", "החסיד". חי במקוסטטה או קורדובה בארץ ספרד במחצית הראשונה כמאה ח"א. בשנת 1040 חבר ספר בתורת המוסר ע"ד פילוסופיא כלשון ערב בשם "כתאב פי הראיה פראין אלקלוב" אשר נעתק לעברית ע"י יהודהן תיבון בשנות 1161—1180 בשם "חובות הלבבות". גם מיוחס לו ספר תורת הנפש (כ"י ערבי בעקר הספרים הלאומי בפרים ונעתק לעברית ע"י יצחק דוד ברודע, פריס 1896). גם חבר חוכמה המתחלת "ברכי נפשי" וכל חרוז ממנה מתחיל "נפשי", נדפסה במחזור רומאני, רפוס ויניציא ועוד (נזכרה ב"חובות הלבבות" שער ז' ו' ושער י"ו). נעתקה ללשון אשכנז ע"י יחיאל מיכל זקס בספרו "דיא רעליגיעזע פאעזיע דער יודען אין שפאניען" (ברלין 1845). פיוטים ובקשות יש מהם שחתום בו שמו ושם אביו ומקצתם חתומים בשמו סתם בחיי (כ"י אוקספורד ומהם נדפסו במחזור רומא ע"י לאנדסהוט "עמודי העבודה" בערכו) וסליחה אחת נדפסה ב"שורן" לקאבאק (ח"ד 183).

[ס' חובות הלבבות] בהקדמתו יבאר הסבה אשר הניעתו לחבר הספר ויאמר: "עיינתי בספרי הקרמונים שחיו אחרי אנשי התלמוד אשר חברו בעניני המצוות חבורים רבים וכו' וראיתי החכמה הזאת שהיא תכמת חובת הלבבות שהניחה ולא חברה בספר שיהיה כולל שרשיה ופרקיה ותמהתי ע"ז תימה גדולה עד שאמרת

צורתם ודמותם אע"פ שפעולותיהם נראות ונכרות בחוש.
כמאמר הפילוסוף...אם הרברים ינעים בענין הנפש ק"ו
בענין הבורא" (פ"א).

[שער הבחינה] לדעתו צר ך כל איש להבחין ולהכיר
בחכמה הנראית בכריאת הבורא שעל ידה יכיר האדם את
מציאות ה' והנתיב הסלול לדעת אמתו. הוא מחלק את
הידיעות ל"שבע חכמות" כפי המורגל בפי העם וכמו שכתוב
"תכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה" (הם: א)
יסודות הארץ העומדת באמצע והמים סמוכים לה למעלה
ממנה והאוויר סמוך להם והאש למעלה; ב) מין האדם
שהוא עולם קטן ובו השלמת סדר העולם; ג) הרבבת
האדם וחבור נופו וכחות נפשו; ד) שאר בעלי חיים
מקמנם ועד נדולם; ה) צמחים; ו) מלאכת מחשבת ופעולת
האדם; ז) התורה והחוקים המורים איך לעבוד את ה'
ולחשיג שלמות בעולם הזה ובבא. בתי מביא ראיות מן
השכל ומן הכתוב ומן הקבלה על חיוב האדם לכתוב ולדעת
את יופי הטבע וסדר הכריאה בולה והתעלת היוצאת
מהן. ולדעת רוחניות העולם ונשמותו למען יכיר מוח את
גודל טובת ה' ולהודות לו על כל אלה. וזה הוא עבודת
אלהים.

[שער עבודת אלהים] בשער הזה הוא מרים את
עבודת התורה בשבע מעלות. אך מרים את עבודת השכל
והלב בשבע מעלות למעלה הימנה. ושתי העבודות נצרכות
לדעתו כי זו בוז תלויות. גם נתון השקפה על כתות שונות
של לומדי תורה ומדבר קשה נגד הלומדים בלי דעת או
המתמשיבילים שאינם מאמינים בשכר ועונש. מפרק ה' עד
סוף השער חבר דיאלוג אשר קורא "הערות חשבל
להנפש" וכדרשן מצוין מלמד את הנפש להועילה ולהובילה
על דרך הישלמות בעבודת ה'. בהערה הזאת מגלה מעט
ענין רות הקודש באמרו "וכאשר תעלם על לבך ותשיבם
אל רעיונך הוך וכו' ותסיר המסך המבדיל בינך ובין חכמת
הבורא מעל עיניך. וילמדך האל ית' חכמה רמה ומעשה
מועיל ויתן לך כח אלהי כמו שכתוב: ונחה עליו רוח ה'
וגו'. ואומר: אכן רוח היא באנוש ונשמת שר' תבינם"
(שער ח' פ"ד). לדעת פירסמענטהאל בהקדמתו לתרגומו.
בנה יסוד השערתו על דברי ר' פנחס בן יאיר "פרישות
מביאה לידי סהרה וכו' קדושה לידי רות הקודש (ע"ז כ"ז).
בהדיאלוג הזה יחפוץ לפתור שאלת הידיעה והבחירה
הנראות כסותרות זו את זו. כי הנמול והעונש אשר יעדה
חתורה מורים כי המעשים נתנו ברשותו של אדם. ודברי
חנביאים מורים ההפך שהכל בידי שמים. הוא מביא
מחלוקת חכמים ודעות שונות ואומר כי השאלה הזאת
היא גם על החיים בכלל. אנחנו רואים את מעשה האדם
חפשי בדעתו ורצונו וסובל בכשלונו. ואנחנו רואים נ"כ
שהאדם הוא רק שליח ההשגחה. מכונה ביד אלהים
לפעול בו כרצונו. ואחרי שאי אפשר לנו למצוא את
הדרך המפשר בין ההכרח והרצון עלינו להאמין בישתיהם:
להאמין ביכולת אלהים כי זה מחוקי האל. ולהאמין כי
האל לא יעות משפטם בענשו ובגמולו על מעשי בני אדם.

את עצמו (עי' "אמנות ודעות" ח"א פ"ב 203; מו"ג ח"א
פ"א; ב) לכל התחלות יש ראשית ותכלית ואי אפשר
לומר כי יש סבה לסבה עד בלי סוף (המופתים האלה
נמצאים בספרי אריסטו. אכן סינא וסעדיה אר"ד ח"א
פ"א 16, 19; "בזורי" פ"ה סי' י"ח; ג) כל מחובר מחודש
ופ"ה). ומאריך בהקדמה הזאת ומבאר שכל העולם מורכב
מארבעה יסודות. ולפי' מתנגד לדעת אריסטו שנתן
לשמים גשם חמישי בלתי מורכב. אך לדעת בחיי היסודות
עצמם הם מורכבים מחומר וצורה. אמנם להוציא
מהחשבה שהמציאות באה מהסבה הראשונה
ע"י מקרה מביא ראיה משפכת דיו על הגייר שלעולם לא
יצא ממנו שורות ואותיות מבלי כונת מכוי. וכמו כן לא
נוכל לומר על גלגל מכונת המים להשקות השדות שנתקן
מבלי כונת אומן שטרח בחבורו והרכבתו (פ"ו).

[האחרית] המחבר מבאר המופת האחרות בשבעה
פנים: א) כי הסבות הן תמיד פחותות מהתולדות עד
ששבות למספר אחד; ב) מצד השווי וההתרמות שיש בכל
תלקי העולם שמראה על מקום אחד (כלל פסיכיתואולוגי
לאריסטו; ע"י מו"ג ח"ב א; "עץ חיים" הקראי פ' ס"ד);
ג) מצד שאין לנו ראיה על יותר מאחד. ואם לא היה לנו
ראיה גם על אחד לא היינו מוציאים אותו מדעתנו. וגם
אם היה אפשר לנו להעלות על דעתנו שהוא פחות מאחד
היינו חושבים כן; ד) מפני כי שנים הם מונבלים והמונבל
יש לו מחדש; ה) מפני קדימת האחרות להרבו (מופת
"אחי המהרה" אשר שאבו מהאפלטונים האלכסנדריים);
ו) שהרבו הוא מקרה הכמות להעצם ומקרה זה איננו
בחוקו רק בחוק הנבראים (עי' ר' משה אבן עזרא ח"ב
צ"ן 117; אריסטו. מיתופיזיק. ח"ב 8; ז) כי השנים מורה
על שווי שלמות של אחד וכל החלוש מחברו יש תכלית לבחו
"וכל אשר יש לו תכלית יש לו גבול. וכל אשר יש לו גבול
הוא מחובר. וכל מחובר הוא מחודש. וכל מחודש יש לו
מחדש. איך אי אפשר שהוא הסבה הראשונה" (פ"ו).
הוא האחד האמת המפשט. לא אחד העובר המתרבה
ומתפרד. ע"ע אחרות.

[הואריה] בחיי אינו חושב את המדות המיוחדות
להבורא שהם מחויבות כמו שחושב ר' סעדיה גאון. רק
למושאלות ועיקרן רק שלילת ההפכים. כדברי אריסטו.
לדעת בחיי יש במדות עצמיות ופעוליות. העצמיות הב
מציאות ה' קדמותו ואחרותו ואשר נבין בהם הוא שאיננו
נעדר ולא חדש ולא מתרבה. אך הפעוליות שהם
משתתפים עם הכרואים הם רק בדרך העברה ומותר לנו
לתאר בהם את ה' ע"פ הדחק. וסומך בזה על תרגום
אונקלוס המתרגם מדות אלו "ליקרא דאלהים" בדרך
כבוד. אך כפי הנראה לא הכין בזה בחיי את הלאנוס אשר
לאפלטונים. וראוי להעיר כי בחיי הקדים להרמב"ם לתרץ
את התארים הגשמיים במאמר חז"ל "דברה תורה כלשון
בני אדם". אף כי אין זה כוונת המאמר בעיקרו (ברכות
ל"א). ומביא משל על השגת אלהים מצד מעשיו ולא מצד
עצמותו. כמו שמצאנו אמתת הנפש והשכל מבלי שנישג

מחמת עשרו ומכותו; ו) לפחד שמא יגרום החטא; ז) שלא יתגאה בעני עשותו אויה מצוה. בשער התשובה יכאר שלא יתיאש החוטא להיות אובר בחטאו, ואם שאין בו מדרכי תשובת המשקל אשר להמקובלים בסגופים נגד הנאותיו מן החטא, בכ"ז איננו מונע מלצוות על הצום והתפלה וגם שנוי בגדים ולהסיר התכשיטין בכדי להראות סימני חרטה, ומחשב בין מפרעי התשובה „כל החוטא ומחטיא את הרבים“ וכו' מי שהדיח בני אדם ברת שבדא מלבו והכריח אותם להאמין בה, חעה והתעה, וכאשר יוסיפו המאמינים כן יוסיף עונו (פ"ט). ובלי ספק כיון בזה לאחמד נביא המשלמנים.

[שער השבון הנפש; פרישות] המחבר נותן להאדם שלשים חשבונות לחשוב עם נפשו כדי להעמידה על ברוה ולהביא תועלת לטהרתה. ואחרי החשבונות האלה זוכה לרוח הקודש. בשער הפרישות מבאר את שיטת האיסיים למעט בחענוג ומנוחת גופני (שם פ"ב). אך לדעתו לא כל אדם מסוגל לחיים כאלה אלא יחירי סגולה, ויצא מזה לנטיה ליסד כת נזירים בישראל כבני הנביאים ובני יונדב בן רכב. אך לא גלג דעתו אם חפצו היה שלא ישאון נשים כמו שחפץ ר' אברהם כר' חייא מברצלונא ב„הנין הנפש“ (חוצאת פריימאן 37). דעתו במדות הנפש היא להאמין שהיא עצם רוחני נגזר מן עולם העליון הרוחני (שער ג' פ"ב, תוכחה חרז נ"י). ונטע ה' בנפשו מדות וכהות של תאוה וכוסף לרכרים של עוה"ז כינצרכים הם לקיום העולם, והרכיב בה מדות וכחות אשר ימאסו בעוה"ז ויתפצו להפרד ממנה (שער נ' פ"ב). והפץ חבורא בבריאת האדם היה ליסר את הנפש ולנסותה בעוה"ז בעבור שתורכך ותהיה כתכונת המלאכים הקדושים, ונצרך לזה פרישות מן התענוגים (שער ט' פ"א). ומשיג ע"ז ענין אהבת ה' שהיא הזרכות נפשו לשאוף אל מקורה להדבק בהרוחנית באור העליון.

[שער אהבה ה'] השער הזה הוא האחרון בספרו, ובו יאמר כי חכמינו מנו תרי"ג מצות, והעולה עליהן היא אהבת ה' אשר נזהרנו עליה מדברי התורה והנביאים, והיא בכלל חובות הלבבות אשר יובילו לעבוד אלהים בלב שלם, ובוה נשלם הספר אשר עליו אמר גרעץ שהוא האחד ואין שני לו בטובו ויפיו בספרותנו, ואין גם בספרות העמים דומה לו אשר יעורר אלפי אנשים למוסר ומדות טובות.

הספרים והחכמים אשר מזכיר בחיי בספרו זה הם: בעלי המסורה, ר' סעדיה גאון, ר' יונה אבן גנאת, ר' הפץ בן יצליח מחבר ספר „המצוות“, חלכות פסוקות ונדולות, ספר „שרשי חדת“ אשר יחשוב שמינישניידר לר' שמואל אבן הפני, ספר „המקמץ“ הנזכר באגרת הבררשי להרשב"א, גאלינוס (שער ב' פ"ב), אקלירוס (שער ח' פ"ג) (בתי הוא הראשון מחבריו עמנו אשר הזכירו בשמו), אריסטו (שער א' פ"ז ופ"ח) או מזכירו בשם פילוסוף סתם, אמנם רוב המאמרים אינם נמצאים בכתבי אריסטו אך לקחם מכתבי הפסידו אריסטומליק, עיקר דיעתו

בראותנו בעינינו את חופש האדם למאום ברע ולבתור בטוב כרצונו. וסבלות דעהנו להשיג זאת היא מחכמת הבורא לטובתנו, כמו המסך לפני אור השמש הוא תקנה לעינים חלשות. גם יש בהדיאלוג הזה למוד פיזיולוגיא ופסיכולוגיא בנוגע להמדות המתנדות, בהשמחה והאבל, היאוש והתקוה, הנבורה והמורד, הבושח והעזות, הכעס והרצון, הרחמים והאכזריות, הגאווה והענוה, האהבה והשנאה, הנדיבות והכילות, העצלה והתריעות, עשרה זוגות מדות הנפש אשר נמצא רוגמתן באבן נבירול תקן מדות הנפש, ואולי שאבו שניהם מאיזה מקור ערבי (עי' קויפמאן כספר השנתי של בריל ח"ה וחי"ו).

[שער הבטחון; עולם הבא] בו מבאר מדת הבטחון בה יחד עם העבודה ומדבר מתועלת הבטחון למנוחת הלב מן הראנות, וחסרון מדה זאת מביא את האדם לנרוד הנפש וצער עד שבחסרונה מאבדים אנשים עצמם לדעת וכל המביא את עצמו בסכנה זו מועל בשליחות ה' אשר צוהו לשמור את נפשו ועובר על לא תרצח, הוא נותן חמשה טעמים כעין תשובה על שאלת „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו“ (פ"ג), ומדבר מגמול עוה"ב אחרי הפרד הנפש מהגוף ומבאר מדוע לא נזכר מגול זה בתורה ומרומז רק בנביאים, ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה“ (וכריה ג'). אמנם לא הזכיר כלום מתחית המתים, ואין ראיה מזה כי לא האמין בתה"מ רק כי לא נכנס בחקירה זאת י"אין לה שייכות למטרה ספרו, אשר נוער לכל איש יהודי באשר הוא אדם ולא בתור לאומי ולכן לא הזכיר ג"כ מביאת המשיח אף שהאמין בו, ורק בדרך אנג מביא הפסוק ברנאל „ורבים מישיני ארמת עפר יקיצו, אלה להי עולם ואלה לחרפות לזראן עולם“ להראות כי באמת היה מאמין בתחית הגופים.

[שער יהודי המעשה לאלהים; אפיקורסות] משבת את התמימות ומגנה את הצביעות והתנופה. לדעתו הצבוע והחונף גרוע מן העובד ע"ז. בשער הזה מרכיב על אורות האפיקורסות ואומר שתחלק לשנים: ראשית מסתפק באמיתת האמונה (סקעפטיסיסם), ושנית בדרך המענה והראיה (סופיסטיסיסם), והיצר הרע אורב לנפש האיש ולוחם עמו תמיד. הוא מבאר רשימת הספיקות אשר כטייל היצר בלבו, וכאשר לא יצליח בהן, יפתו שהאדם נברא להתענג כתענוגים מותרים ושלא יעסוק בעולם המעשה אלא במה שמביא תועלת (פראגמאטיסם) ולא ילמד שום מדע רק מה שיתכבד בו מאנשי דורו (שער ה' פ"ד).

[שער הכניעה ושער התשובה] מדבר על הגאווה והענוה ומזהיר את האדם שלא יתגאה גם במה שמעשיו המה בדרך הישר לשם שמים, אבל אין כוונתו להזהיר על הכרת עצמו ובחינת מעשיו, ומבאר חיוב הענוה בני דרכים: א) במשא ומתן עם הבריות; ב) נגד הגדולים ממנו בהכמה ותסירות; ג) כשישמע שבתו מפי אחרים, יזכר לנפשו את חסרותיו ואי שלמותו נגדם; ד) כשמספרים בגנותו לא יכעם ויחשוב בחשבון נפשו; ה) שלא יבעט

D. Kaufmann, *Die Theologie*; 563 אור החיים כי *des Bachja ibn Pakuda, Wiener Akademie, LXXVII pp. 189-288; A. S. Yahuda, Prolegomena zu einer erstmaligen Herausgabe des Kitab al-Hidaja ila faraid-qulub.*

נחמיה

בחירה: ע ידיעה ובחירה.

בטחון: סמיכה וחשען על זולתו. ויש הבדל בין תלות (dependence) על מי שלא הבטיח לו כלום ובין בטחון (confidence) הבוטח במי שהבטיח לו להיות לו לעזר. במובן המוסרי הוא סמיכת הלב על ה' והאמונה בו ובחסדיו הרבים שהוא כמו הבטחה שראויה היא לסמוך עליה. והו' כוונת הכתוב, "טוב לחסות בה' (גם מבלי הבטחה) מבטוח באדם" (רבנו בחיי עה"ת). רבי אבהו בשם רבי יוחנן ותברייא אמר: לעולם לא יהא הפסוק הזה זו מתוך פיך, "אשרי אדם בוטח בה'" (תהלים פ"ד י"ג); ירושלמי ברכות פ"ה א'. הבטחון מביא מנוחת הנפש ומסיר הדאגה מלב האדם ונקל לו לשאת מכאוביו ופנעי חייו. הבטחון מנחין אותו בדרך טוב. כי איננו בהול כ"כ אחרי טמון ועשירות אשר מביאים לפעמים לידי עושק ורצח. כי ישים בטחונו בה' שיתן לו טרף לביתו וימלא כל צרכיו. הבטחון מונע את האדם ממחשבה ורה לאבד עצמו לדעת. בעל בטחון אמתי בוטח בה' בכל עת (תהלים ס"ב) בעת ההצלחה ובעת צרה (עקרים מאמר ד' פמ"ו). ודרשו, "בטחו בה' עדי עדי" (ישעיה כ"א): כל התולה בבטחונו בהקב"ה הרי לו מחסה בעולם הזה ובעולם הבא (מנחות כ"ט). אמנם אין לו לאדם לבטוח בה' רק בדבר המקוה אשר הוא טוב וישר מצד עצמו, ואפשר לבוא, אבל לא יבטח על דבר שמן הנמנע לבא, כי בטחון כזה ממריד המחשבה, מתיש הכח ומרנין עצביו על חנם (שם מ"ו פמ"ט). וכן במקום סכנה אין לו לחשען בבטחונו ומצינו בשמואל הנביא שאמר, "איך אלך ושמע שאול והרני" (שמואל א' ט"ו) אע"פ שה' שלחו, כי, "היבא דשכיחא היוקא שאני". וכן אם יש לאדם חולי צריך לשאול ברופאים ולבטוח בה', כמו שדרשו על הורפא ירפא" (שמות כ"א). ואסא המלך נענש מפני ששאל רק ברופאים ולא דרש גם את ה' (דה"ב ט"ו). וכן בעניני צרכי האדם יצרף הבטחון עם העבודה, ודרשו, "למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך אשר תעשה" (דברים י"ד כ"ט); יכול יהא יושב בטל כל היום. ח"ל בכל מעשה ידך אשר תעשה.

[הלל הזקן] ממדת עמאי הזקן נראה כי לא צריך האדם להיות בעל בטחון בדבר מצוה, ומסופר עליו שהתאמץ לקיים כבוד השבת, וכאשר מצא בהמה נאה, אמר: זו לשבת, מצא אחרת נאה הימנה. מניח את השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו שכל מעשיו היו לשם שמים (ביצה ט"ז). והיה בטוח שיוזמן לו נאה לשבת. בטחון הלל נראה גם מהמעשה שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר: מובטח אני

בפילוסופיא שאב מהאפלטונים החדשים. התסירים הם לרוב תסירי המחמורים אסקיטין (פרושים) והם: מאליך בשנת 795. עבדללאה אבן אלמובארך 736. אלסאפיי 820. אבו סוליימאן אלדארין 830. דואלמין 859. אלגונייד 890. קונוויים 915. אבנאל האסאן אלכצרי 935. אלצבילי 945. כליף אלם בכר, עמר אבן אלחטאב, עלי, עמר אבן עבדלעזיז אשר גם נאזאלי מהבב דבריו מאד (6 p. "Yahuda, Prolegomena").

אמנם בחיי שאב ידיעתו גם ממקורים אחרים. לדעת רבים שאב מהתיאלוגים הרציונאליים המה הבאלאמוסטיים ("המדברים") מן הערבים אשר נלחמו מלחמה כפולה מצד אחד עם בעלי הויה והחשך ומצד השני עם הכופרים. לדעת קופמאן שאב בעקרו מן "אחי המהרה" (אחואן אלצפא). קשר אנשים חסידים מלומדים יסודתם בבבל במחצית השניה למאה העשירית ומטרתם היתה להתאים את הפילוסופיא היווניה עם תורת האיסלאם וחברו ספרים רבים בעין אנציקלופדיא לכל המדעים. לדעת בריווד שאב לרוב מהסופיים. חברת מושלמים חסידים בעלי דבקות, נוסדה ע"י אבו עבדללאה חאריט'ן עסאד אשר עזבואת מצווח המעשיות ועקדם היה אהבת ה' והדבקות. לדעת ב"ג יש החרמות הרבה בין בחיי לרבר ציצירו בספרו, "טבע האלהים" (נאטורא דיארום). וביתור בשער היחוד והבחינה. אך קשה מאד לחשוב כי בחיי ידע ממנו מפני כי לא מצינו עד הגה חרנום ערבי או עברי לספר הזה.

[תרגומים ופירושים] זולת העתקת ר' יהודה אבן תבון בשם "חובות הלבבות" העתיקו ג"כ ר' יוסף קמחי והעתקתו זאת העריך בסגנון קל עד שלא נכר כי הורס מבלי אל כלי, אבל קמחי לא שמר את חובת המעתיק בדיוק והעתקתו היא חפשית, ולכן לא נתקבלה בין החכמים. מהעתקה הזאת נשאר רק שלשה פרקים שנרפסו ע"י ייליניק (לייפציג 1846). בהוצאת ויניציא כתוב כי, "נמצאות מסנו שתי העתקות ולהיות אחת מהן העתקת רבנו בחיי הרב הנודל ראויה שנסמך עליה". כוונת המרפס על רבנו בחיי המרפס, אשר כנראה היה בידו העתקת אבן תבון. התרגומים בלשונות אחרים רבים הם: בלשון רומית, ספרדית, לאטינית, אישכנית וגם אנגלית. גם פירושים הרבה ומהם, "מנוח הלבבות" (לובלין שני"ו), "מרפא לנפש" (תקל"ד), "טוב הלבנת" (ווין תקפ"ט), "נאדר בקודש" (הוראדנא תק"ן), "פת לחם" ו"שמחת הלב" (שקלאוו תקס"ג), "לב הלבבות" ועוד. פירוש קצר והערות מר' דוד סלוצקי (ווארשא תר"ל). הרפוסים הראשונים הם: נאפולי ר"ן, ויניציא ש"ח, קושטא ש"ו, מנטובה ש"ט. כתבי יד הערבים נמצאים בבית עקר הספרים הלאומי בפריס ובודלין באוקספורד (Jew. Qu. R., XIII 452).

ביבליוגרפיא: ב"ג, המגיד שנת 1878; ה' הירשענזאהן הספרדונה ח"א תורת י"א; ד"ה מלצר השחר ח"ג 410; ריפמאן אוצר הספרות ח"ב;

שאין זה בתוך ביתי ועליו הכתוב אומר: משמעה רעה לא יירא נכון לבן בטוח בה (תהלים קי"ב; ברכות ס'). אף כי אמרו חז"ל שאם שמע קול צוחא והתפלל: יהי רצון שלא תהא בתוך ביתי. הרי זו תפלת שוא (משנה ברכות נ"ד.) כי בטחון שאני. ע"ע ת קו ה.

ביבליוגרפיה: רבנו בחיי הדין בספרו חובות הלבבות שער הנשחין; עקרים מאמר ד' פס"ח, מאמר ו' פמ"ב; קדושת הלוי עה"ח; קול אומר קרא פרשת מקץ.

ש. ל. ה.

בטי בן טבי: עבר כנעני ביד ישראל שקבל עליו רת ישראל וניסתחרר אך ברמות רוחיה לא שקיל גיטא החירותא (קרושין ע'; ירושלמי גיטין פ"א ה) ולא היה מודקק כ"כ במצוות. פעם אחת ישב בטי בר טבי עם מר יהודה לפני שבור מלכא ואיייתו לקמיהו אתרוגא, פסק שבור מלכא אבל, פסק יהב ליה לבטי בר טבי, הדר דצה עטרה זימני בארעא (נעץ הסבין בעפר להבשירו) פסק יהב ליה למר יהודה. א"ל בטי בר טבי: והוא גברא (על עצמו אמר בן) לאו בר ישראל הוא (ומדוע לא ינעץ הסבין בקרקע גם בשבילי)? א"ל: מר קים לי בגויה (רב יהודה מוחזק הוא שלא יאכל רבר איסור) ומר לא קים לי בגויה וכו' (סוף עבודה זרה). טבי, טאבי או טוביה היה ידוע לעבר בבית ר"ג ונזכר כמה פעמים בשם „טבי עברי“.

א.

בטלנין, עשרה: בני אדם כשרים בטלן ממלאכתן לעסוק בצרכי צבור ולכוא קודמין לבית הכנסת כדי שיהיו מצוין עשרה לעת התפלה ומתפרנסים משל צבור (רש"י ב"ק פ"ב). לענין קריאת המנילה נקראת עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנין, פחות מכן היא כפר (מנילה פ"א נ'). גם אמרו כי העיר הראויה לסנהדרין של ב"ג, אם יש בה מאה ועשרים וביניהם עשרה בטלנין. מזה נראה כי הבטלנין נחשבו לפרנסי העיר ונכבדיה. הנוסע ר' בנימין (במאה ה"ב) מצא כעיר בנרדאר את רבי זכאי בן בסתאן בעל הסיום ראש הישיבה העשירית והם הנמראים בטלנין, שאין מתעסקים בדבר אחר אלא בצרכי צבור ובכל ימי השבוע הם רנין לכל אנשי הארץ היהודים, חוץ מיום שני שבאים כלם לפני הרב שמואל ראש ישיבת נאון יעקב ועומד עם העשרה בטלנין ראש הישיבה לרן לכל הבאים אליהם" (הוצאת אשר 60; הוצאת אדלר 39 לונדון תרס"ז).

ה. ה.

בי אבידן: מקום או בית שנאספו שם בעלי כתות שונות להתווכח בעניני הרת. רב לא אזיל לבי אבידן וכ"ש לבי נצרפי, שמואל לבי נצרפי לא אזיל לבי אבידן אזיל, דבא לא אתא לבי אבידן ונתן טעם, משום „דקלא פלניא דאיכא באורחא וקשי ליה“ (היה רוחא אותם בקש). מר בר' יוסף אמר: אנה מינייהו אנה (מכיר אותם) ילא מסתמינא מינייהו. זימנא חרא אזיל בעו לסכוניה (יבבת קט"ז). ובנראה היה שם עקר ספרים תנ"ך ואגדות

אשר השתמשו לצורך וכוהיהם, ושאל ר' יוסף בן הנין מרבי אבהו „הני ספרי דבי אבידן מצילין אותן מן הדליקה או אין מצילין?“ מפני שיש בהם אזכרות—אין ולא ורמיא בדיה (שם). ר' אלעזר בר פרטא התנצל על שלא בא לבי אבידן באמרו „זקן אני ומתירא שמא תרמסוני בדגליכם“ (עבודה זרה י"ז). וכן התנצל ר' יהושע ב"ח לפני הקיסר לאמר: טור תלג וכו' (שבת קנ"ב). הרמב"ם במס' ידיים פ"ו ו' אומר כי שם היו וכוהי היונים והחכמים קראוהו בי אבידן שיאברם ה', ואולי קראוהו בן המינים בית האובדים ר"ל ששם מתבקשים האובדים מישאל כמו שרגילים לומר הנזירים המבקשים להמיר דת היהודים, אך חכמי ישראל פרשוהו שהוא בית האוכרים שהם עצמן יאברו ויתפררו (שבע חכמות 68). והשם בי נצרפי, כי שם נצרפו ונתבררו הדעות ע"י הוכחים שהיו בין המינים (גנוסטיקרי) הנוצרים היהודים (שם 70). לדעת רפאפורט „אבידן“ היא מלה פרסית אכאראן והוא רחוב ושוק מיוחד בעיר אשר שם התאספו אנשים רבים (ראוענמילעד „קרמוניות“ ח"א 297), ושם היה עומד היכל או בית שהיו מתווכחים בו חכמים (ערך מלך 3). לדעת ר' ליבש לעף הם כת האביונים (ומצינו ג"כ „בי אביוני“ ב"ק קי"ז). ובי נצרפי, צ"ל „נצרי“ שהתווכחו בו כת ישו הנצרי ולכן לא הלך רב לבי אבידן וכ"ש שלא הלך לבי נוצרי, אמנם שמואל שהיה מעורב יותר עם הבריות לא ירא לשבת בחברת האביון (החלץ שנה ב' 100). ועוד דעת אחרת כי הם שמות שני בתים שנקבצו שמה בעלי חברה פרסית שנפרדו לשתי מפלגות או מדרגות, מדרגת אבידן (Behdin) ומדרגת נצודי (Nozoudi) והנצודי היתה עולה במעלה ובקדושה ופרשת עבודה על האביון. ורבא באמרו: דקלא פלניא איכא באורחא, ירמ להאשל שהיה נטוע סמוך להיכלם, וכוה יבא שם המאמר לנכון: איזה היא אשרה סתם? וכו' ושמואל אמר. אפילו אמדי הני תמרי לבי נצרפי אסור דרמי ביה שכרא ושתי להו ביום אירם (עבודה זרה מ"ח; החלץ ח"ו 54). לדעת קאהוט (ערך בערכו) כי בי אבידן ובי נצרפי היו שתי כתות מתנרות ליסודי רת יהודית: כת אחת נקראת ע"ש מיסרה אבאר „בני אבאך“ והיתה כת מתחסדים וכת השניה נקראת כת של עתיק יומין „צרוונא“ (Zrvana) שנשתכש לצרפוני ונתחדשה בימי הסאסינים. ולפי שבימי רב שמואל נתיסד עיקר יסוד האמונה הפרסית על עבודת כוכבים ומזלות ומאמיניה בחשו בקבלה נושנת של רת הפרסית אשר פנתה על יסוד הצענראפיסטא הטבעה, לכן לא הלך שמואל אליהם כי היה אוהב את הפרסיים, אך הלך אל הראשונה שנוסדה ברישות הפרסיים, רוב שהוא שונא לרת הפרסית וממשלתה הרחיק את עצמו משניהם.

ביבליוגרפיה: השחר ח"א III; הפלס, ח"א 462, 524, 590; J. E., II 610; א.

בי דואר (ג"כ דוור; מוסטא=Post Office): בית של מקד המטונה על שלוח האגרות ממקום למקום ע"י

ציר מיוחד (שבת י"ט; ב"ק ק"ה; עבודה זרה כ"ג). הרמב"ם יאמר כי יש במדינה אדם קבוע שהוא מקבץ האגרות ושולח אותם לכל מדינה ומדינה עם שלוחיו (הל' שבת פ"ו כ'). לדעת פערלעס כי דואר הוא שבוש מן ברדואר (veredarus) שהוא ר"ן רוכב על סוס. ומלשון המדרש הציר השלוח נקרא דואר: משל לה"ד לדואר שהיה מהלך ופרחזרונמא בידו להכניס במדינה ועבר בתוך הנחר ונפלו הכתבים לתוך המים, מה עשה אותו הדואר וכו' (תנחומא, סוף פ' עקב). בימי הביניים היו היהודים מונים אחד מהם להוביל אגרות מעיר לעיר. מוליך האגרות כזה נזכר בשם Post-Jude בארכיוו של עיר ברעסלוי 13 דעצ. 1722. גם בימים האחרונים היו נוהגין היהודים בערי פולין לשלוח מכתבים ביד איש שהיה נוסע בקביעות לצורך מסחרו ושלמו לו מחיר קצוב בעד כל אגרת פחות ממחיר חוי הפוסטא. בעיר יפו יש יהודי המוליך אגרות הבאות דרך שם להקולוניות בא"י. בבית דואר אשר לממשלת אוסטריא בירושלים רשום שם ירושלים בעברית על חוכם הפוסטא. בנוגע לשליחות הנט ומסירתו ע"י הבי דואר ע"ע ג.ט.

א.

בי חזאני: עי חזאה.

כ"י י"ח: מקום אצל ים כנרת בקרבת סוסיח, שלשים סטדיום לדרומו של טבריה. חז"ל דרשו, "מכנרת ועד ים העדבה" (דברים ג'): ר' שמואל בר נחמן אמר, "בי ירח", ר' יהודה בר סימון אמר סנבראי ובי ירח (ביד פצ"ט). בירושלמי צנבראי והיא Zevvaβpis ביוסיפוס מלחמות ג' י"ט ז'. ושם היה מקום לעבודת הירח להרפאים הקדומים אשר הקדישו את הירח יותר מהשמש. זה מה שאמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: אין ירח אלא, "מבית ירחו" צ"ל בית ירח או בי ירח (הירשענזאהן ב, ילקוט מערב"י 62).

א.

בי נצרפי: עי בי אכידן.

ביאוגרפיא: חאר תולדות חייו ומפעליו של איזה איש, כתוב בדרך ספור. בעברית קוראים לזה שם "חולדות". כי אף אם עיקר פתרונה של מלה זו הוא קברן צאצאי האדם, הושאלה גם למובן קורות ומאורעות, שהן בחינת ילדי יום ("בןזאב"). דרך הביאוגרפיא, שחכיל גם אח מקדי חייו של הנושא וגם את דבר התפתחותו הרוחנית והמוסרית יחד עם תאר ערכו האישי והצבורי, אבל יש אשר תתן רק סדור מאורעותיו של הנושא, מבלי להכנס בתאר פני הדור והמסיבה. ביאוגרפיות כאלה נהוגות ביותר בקובצי תולדות איזה סוג אנשים מיוחד, הערוכות בדרך קצרה. כמו: "תולדות גדולי ישראל" מאת אליקים כרמולי (מיץ חקפ"ח); "עמודי העבודה", תולדות הפייטנים מאת אליעזר לאנדסהוט (ברלין תרכ"ב); "כנסת ישראל", תולדות אנשי שם מאת ש"י פיין (ווארשא תרמ"ז).

לסוג הביאוגרפיא יחשב גם הנקדולוג, אשר יכיל

רק את מקריו החשובים ואת קצו של הנושא. כן תמנה עליו הכרקטריסטיקא, המתארת את האדם בקויו הכולטים, ללמד מהם על תכונת נפשו ומפעליו. המין הזה נהוג בעתונינו החשובים ובלחותיהם הספרותיים. למין הזה אפשר לחשוב גם את העתקת המצבות העתיקות, המפיצות אור על תולדות הממנים תחתן, כמו: "גל עד", מצבות פראג; "נחלת עולמים", מצבות ווארשא; "ציונים מצוינים", מצבות ארעסא; "נפשות צדיקים", מצבות ווארמס ועוד. כן יש לחשוב לסוג הזה את הביאוגרפיות הקצרות של המחברים, הכתובות בראש ספריהם, כפי שהנהיגו אצלנו מאיר הלוי לעמקרים וכמהו עשה גם יוסף כהדצוק בראש הספרים אשר הוציאו. ועכשיו נחפוטט מאד המנהג לכתוב כעין ביאוגרפיא או כרקטריסטיקא של המחבר בראש ספרו. ובספרי הוצאת "אחיאסף" ו"תושיה" נמצאות ביאוגרפיות או כרקטריסטיקות של המתברים מאת הרבני, ווייס, דוד כהנא, קאמינקא, בריינין ועוד.

הביאוגרפיא היא ענף מן ההיסטוריא הכללית, לפיכך נהנו בספרות העמים לכתוב ביאוגרפיות רק על אדות אנשים, שיש להם ערך צבורי והיסטורי. אבל אצלנו אין מקפירים בכך, אף אם חשיבותה של הביאוגרפיא צריכה להיות אצלנו גדולה יותר מבספרות אחרת, יען אשר רוב ההיסטוריא שלנו הוא רק קובץ ביאוגרפיות; בכ"ז נתפרסמו בספרותנו ביאוגרפיות של אנשים, שכל פרסומם מונח רק בביאוגרפיות ההן. הביאוגרפיות הראשונות בספרות העמים כתובות ביד טאציטוס, קורטיוס ופלוטארך. ובספרותנו העברית התחילו בראשית ימי ההשכלה, הראשונות מהן היו: "תולדות אדם", ה"ר שלמה זלמן מולאזין מאת יחזקאל פיוויל מדרעטשן (דיהרנפורט תקס"א); "זכר צדיק", תולדות נפתלי הירץ ויזל מאת דוד פרידריכספעלר (אמשטרדם תקס"ט); "תולדות רמ"ח לצאטא" מאת יוסף אלמנצי (פראג תקצ"ח); "תולדות נאפוליון" מאת פייבל שיפער (ווארשא ת"ר); "אריאל", תולדות הנסיך קארל מאוסטריא מאת א"מ מאהר (לעמברג תר"ח); "תולדות ר' זרחיה הלוי" מאת יעקב רייפמאן (פראג תר"ג); "בן פורת", תולדות ה"ר מנשה מאיליא מאת מרדכי פלונגינאן (ווילנא תרי"ח). ובימינו עשו להם הסופרים ראובן בריינין ושמעון בערנפעלר שם בפנה זו, כי הביאוגרפיות הכתובות על ידם אינן נופלות בערך מביאוגרפיות כאלה בלשונות העמים, ומתן הבי נכבדות: "פרץ בן משה סמולנסקי" (ווארשא תרנ"ז); "תולדות שיר" (ברלין תר"ם); "מיכאל זקש" (ברלין תרס"א).

מלבד מיני הביאוגרפיות האלה ישנו עוד מין אחר, הכתוב בידי הנושא בעצמו (אוטוביאוגרפיא). לסוג הזה יחשבו גם ספרי הזכרונות (memoiren). לחבור אשר כזה דרוש לו לכותב, להיות מבין ערך עצמו ואודה אמת במדה נבונה, לדעת את חולשותיו ומגרעותיו ולהודות עליהן בפומבי. מסוג האוטוביאוגרפיא נמצא בספרותנו:

Jewish Year Book 1906; J. E. Byelostok.

ב.ר.

ביאליק, חיים נחמן: משורר עברי; נולד בשנת 1873 (המשורר בעצמו אינו יודע יום הולדתו) בכפר ראדי פלך וואהלין, רוסיא. אביו היה משגיח על יערות ובתי ריחים והחזיק בית מרוח והתפרנס ברוחק. בשנת 1879 עקר אבותיו וידתם לעיר זיטומיר ובשנה הבאה מת עליו אביו. ביאליק למד בישיבת וואלאזן ואח"כ התישב באדעסא וילמד לשון עבר לנערים בשכר. את רוח השירה שאב בתחלה מקריאת שירי פרוג, וכמוהו הוא משורר לירי, מקונן, מתמרמר, מוכיח וקובל על סדרי החיים הפנימים והחיצונים בכלל, ובפרט על חיי היהודים. בשנת 1891 התחיל לכתוב שיריו, והמשורר בעצמו הרגיש ש"כבר נתבשלו בו איזה דבר". שירו הראשון, "אל הצפור" נרפס ב"פרס" שהוציא רובניצקי. בעת ההיא כתב נ"כ מאמר פרוזי לרעיון הישוב שנרפס ב"המליץ" שנת תרנ"א בתחיתת ח. נ. ב. ביאליק מתחלתו ועד סופו נטה לשיטת "אחד העם" (אשר גינצבורג) והיה עתרו התמיד "השלח" אשר הוציא לאור. כמוהו התנגד לאלה האומרים שישראל נתקיים בגלותו ע"י שנאת העמים ולהחוקים המברילים. לדעתו נרמה לזה סבה פנימית והיא אהבת התורה ולא סבה חיצונית; אבל יודע הוא גם המגרעות של ה"מתמידים" בלמוד הגמרא באין מטרה. גם הוא מאמין ביהדות היסטורית אשר נולדה על אדמת הקודש, ומכנה את נשמת ישראל "שכינת האומה", והיא פליטת נשמתנו שנסארה לנו מן הימים הראשונים הטובים. בכל זאת לא צמצם את עצמו בחוג השירה הלאומית היהודית, כי שר גם שירים כללים ואנושים שיש להם רעיון מוסר או פסיכולוגי או תואר יופי הטבע והבריאה, וגם שירי אהבה. סגנונו יפה וטוב כי משתמש לרוב במליצה תנכית מעורבת בלשון חכמים. הוא עשיר מאד במלים. בתמונות וציורים אשר יתאר באריכות נמשכה ער שנראה כאלו לא נבראו שיריו רק בשביל הציור. אם נערוך את ביאליק מול המשורר יהודה ליב נורדון שקדמהו נמצא כי יש יתרון לביאליק בכשרון פיוטי וכשרון מלים, ויתרון לנורדון בתכלית השיר והמטרה שהציב לו להיטיב לעמו ולמעת בבני הנעורים השכלה ודרך ארץ, אף כי לפעמים נדש את המדה הזאת יותר מדי—נורדון נתן לנו את המועיל וביאליק נתן לנו את היופי בשיר.

חברת, "תושיה" הוציאה הקובץ הראשון משירי ביאליק, ספר ראשון ושני, ווארשא, 1902, והברת, "חובבי השירה העברית" הוציאה שיריו בחמשה ספרים, 292 דפים, קראקא 1908. השירים היותר טובים בהקובץ הזה הם: בספר ראשון, "רזי לילה", "משירי החורף"; בספר רביעי, "הרהורי לילה", "אם יש את נפשך לדעת", "המתמיד", "חקות עני", "בעיר ההרנה" (קישענעוו); בספר חמישי, "מתי מדבר האחרונים". בשירו זה קשה לבין מחשבתו אם ירמו לתחיית אמונה חדשה אולתחיית המצב המדיני מתוך ההפכה, כי כדרך כל סופרי רוסיא

"מגלה איבה" מאת בעל תוספות י"ם (ברעסלא תקע"ח); "מגלה ספר" מאת יעביץ (ווארשא תרנ"ח); "זכרון בספר" מאת מאיר הלוי לעטערים ווין תר"כ; "זכרונות" מאת ר' משה סופר; "אביעזר" מאת מרדכי אהרן גינצבורג; "זכרונות" מאת א. ה. וייס ועוד כאלה.

ביבליוגרפיא: השלח ח"ד 382. נ.ב.

ביאליסטאק (Bialystok): עיר מרכולת וחרשת המעשה בפלך הוראדנא ברוסיא. בשנת 1898 היה מספר היהודים שם קרוב לששים אלף ומספר הנוצרים רק חמשת אלפים. לפי המסורה בקש אדון העיר את היהודים להתישב בהעיר כאשר היתה עוד תחת ממשלת פולין וגם בנה להם בית הכנסת אשר עודנו עומד על תלו עתה. משנת 1793 עד 1807 היתה העיר תחת ממשלת פרוסיא, ומשנת 1807 ע"פ שלום טילזים באה תחת ממשלת רוסיא. כל ענפי המסחר וחרשת המעשה הם בידי היהודים. ויש מהם אומנים במויה, אריגה וצביעה. היהודי נחום מינץ היה הראשון להשתמש במכונת הקיטור בבתי המטוה (1850). מצבם הגשמי הוא טוב מצב היהודים ביתר ערי ליטא. הקהלה עשירה במוסדי למוד וצדקה שונים. בשנות 1805-1824 היה בה בית דפוס עברי.

[הרבים והחכמים] הרבנים הידועים לנו אשר שמשו בביאליסטאק הם: ר' קלונימוס ליכטענשטיין, ר' שלמה, ר' אריה ברוך בעל "השנת אריה", ר' משה זאב מחבר "מראות הצובאות" ו"אגרות אוזב", ר' י"ם ליפמאן האלפערין מחבר "עונג י"ם" שירת, בנו ר' חיים הערץ והרב ר' שמואל מוהליבר. הסוחר יצחק זאבלוראווסקי היה אחד מהעשירים הראשונים בין יהודי רוסיא ופולין, ואבי המשפחה התיא. המשורר נאטאלאבער, חמשורר דאליצקי, אלעזר אמלאס ויעקב בכרך גרו בחוכה, דר. האזאנאוויץ, מיסד בית עקד הספרים בירושלים הנהו מרופאי העיר.

[הפוגרומים] ב"ב יולי 1905 פרצו בביאליסטאק פרעות נגד היהודים ופצעו ויהרגו מהם רבים, וכן עשו מיום י"ד עד ט"ז יוני 1906. בהפרעות האלה השתתפו נדודי הצבא החונים בעיר. לערך שתי מאות יהודים נהרגו וכשבע מאות נפצעו. 169 בתים נהרסו וההיוק נערך לרבע מיליון רובל. הרציחות האלה עוררו רעש גדול בין העמים, ובתי המתוקקים של מדינות אנגליא, אוסטריא ואונגריא ערכו מחאה גלויה לממשלת רוסיא. הדומא הרוסית שלחה שלשה צירים מקרבה לחקור ולדרוש על סבת הפרעות. ידם מצאו כי הפרעות נסדרו ונערכו ע"פ פקדי העיר והצבא, ולא נתנו ליהודים לעמוד על נפשם. בחדש יוני 1908 בא משפט הפוגרום הראשון לפני השופטים וימצאו כי בס"ה נהרגו 73 ונפצעו 82 יהודים; גם נהרגו 11 ונפצעו 23 נוצרים. משפטם נהרץ: אחד לשבת במאסר שלש שנים, 13 במאסר לא יותר משנה אחת, 15 יצאו זכאים.

ביבליוגרפיא: העתון בגסת ישראל תרס"ז 705;

היו שומעים רק דרשות הלציות אע"פ שאינן מסכימות באמת בכל חלקיהן, ראה כי טוב למלאות את שאלתם תעשה כרצונם" וכו'. בסוף דבריו מודה, "כי נמצאו בו קצת פשוטי פסוקים ערבים והגונים וגם קצת מאמרי חז"ל שיש בהם ערבות מה, ואפשר שיסכימו על האמת, אבל הם בטלים בששים". וכן המקובל ר' מאיר בן גבאי בספרו "מראות אלהים" או "עבודה הקודש" בחלק התכלית, פרק ט"ז, השיב על דברי ביבאנו, על אשר יצא למעת הפילוסופיא והכשירה לבוא בקהל (הביאו ג"כ מהר"ש אלקבץ בספרו "מנחת הלוי" דף ק"פ.). בספרו, "דרך אמונה" מזכיר את הפילוסופים היוונים: אפלטון, אריסטו, פיתאגוראס, איקלרוס ותלמי, נאלץ ותימסטיס; וגם פילוסופים הערבים: אירוואיס, אבן סינא, אלפאראבי וגאואלי. גם מזכיר את הספר, "כלילה ודימנה". מחכמי היהודים מזכיר את הרמב"ם, ספר "הבהיר", "זהר" וספר "יצירה והיבלות".

גם חבר ספר, "עץ חיים" המדבר בשלמות התורה שנוסרה על דעות הבלתי חולקות למציאות הטבע וגם במקום אשר המופת בלתי סובל לאמתתם, כמו אם העולם מחודש או קרמון. ספרו נחלק למאמרים וכל מאמר לשערים; "פירוש" על ס', "שאחר הטבע" לאריסטו עם ביאור אבן רש"ר, מזכירו בראש השער השביעי במאמר השני מס', "דרך אמונה"; "פירוש" על ספר, "המופת" לאריסטו עם ביאור הנזכר, כ"י בוואטיקאן.

ביבליוגרפיא: אור החיים סי 255; כנסת ישראל III 138; J. E.

א.

ביבי בר (אבי) אביי (הראשון): ברור השני לאמוראי ארץ ישראל; תלמיד ר' יוחנן (גדה כ ה.); ורבו של רב פפי הראשון (חולין מ"ג.). הוא רצה להטילם כל פרשיות התורה מכל השנה בערב יום הכפורים ולא הניחו רב חייה בר רב מדיפתי (ברכות ח:). האגדה תספר: אצל ביבי בר אביי הוה שכיח מלאך המות לבוא; פעם אחת שמע רב ביבי מה"ם אומר לשלוחו: לך והבא לי את "מרים מגדלא שער נשיא", הלך והביא את מרים מגדלא רדקי, אמר לו: הלא צויתוך על מרים מגדלא שער נשיא? אמר לו השליח: אם כן אחזירה למקומה, אמר לו: כיון שהבאתה תהיה מן המנין; אז שאל רב ביבי בר אביי: האם יש לכם רשות לעשות כן? אמר לו: מי לא כתיב "יש נספה בלא משפט" (משלי י"ג), אמר לו רב ביבי: והבתיב, "רוך הולך ודוד בא" (קהלת א.), אמר לו: הם מתגלגלין עמי עד שימלאו שנותם ואז הנני מוסרם לדומה שר המתים, אמר לו: ומה תעשה עם השנים שהיתה יכולה עוד לחיות? אמר לו: אם ימצא תלמיד חכם שמעביר על מדותיו הנני מוסף לו השנים על שנותיו (חגיגה ד: ה.). הוא סתם ר' ביבי הנזכר בבבלי או ביבין בירושלמי. בעל "סדר הדרוה" מביא האגדה על שם רב ביבי בר אביי השני, חבירו של רב הונא בריה דר' יהושע.

מכסה דבריו תחת מסוה נקודות ורמזות. בספר השני נקבצו שירי אהבה אשר כתובים במדה סמוצעת וסוב עשו המדפיסים שלא הכניסו בו שירי אהבה שכתב ביאליק בימים האחרונים ב"השלח". כמו, "היה ערב הקיץ" ועוד, אשר בהם התחקה על מעשי המשוררים המודרנים אשר יתחרו זה בזה להפיח רוח זנונים בילדי רוחם על פי המושג של האמנות החדשה השלטת עתה ברוסיא ונקראת תקופת הרקבון והירידה (decadence) והסופרים האלה מכונים, "דיקאדנטים". ביאליק מתעסק עתה (1908) עם דר' קלוזנר בהוצאת "השלח" באדעסא. גם הוציא לאור עם רבניצקי ובן ציון, "שירת ישראל" והוא קובץ מבחר השירים מימי ימאל הנגיד עד היום עם תולדות, כל משורר בקצור. רק ספר ראשון הופיע (קראקא 1906). והוא ספר חשוב בספרות השירה העברית ונחוצ לבני הנעורים בבתי הספר הנכבדים.

ביבליוגרפיא: קלוזנר, לוח אחיא"פ, תרס"ד 434; השלח, ח"י 536; Ost u. West, III 542, 603; H. Frank, Jew. Qu. Rev. XIX 445-466 ושם העתקה מכסה שירים.

א.

ביבאנו (ג"כ ביבנו, ביבין, ביבאש). **אברהם בן**

שם טוב: רופא, פילוסוף ודרשן; נולד בסרוקוסטה, ספרד במאה הטי"ו, אח"כ התיישב בעיר אושקא (Huesca) וגר שם בשנות 1446-1489. בכהרותו היה לו וכוז עם חכם אחר נוצרי בחצר המלך דן גואן השני (מלך ארגון 1456-1479) אשר שאל אותו, "האמה יהודי פילוסוף?" וכו' (דרך אמונה, דף ק"ב). הוא למד וידע את כל ספרות הערבית, היהודית והחיאולוגיא של הנוצרים. היה דרשן על דרך המחקר נוטה מעט להקבלה, בכל זאת התנגד להתפלל למלאכים או בעד החיים אל חמתים כמו שנהנו הנוצרים. הוא השאיר אחריו ספרו, "דרך אמונה" שהוא קובץ דרשותיו בביאור מאמרי התלמוד ע"ד הפילוסופיא. בו הוא מנין על בעלי המחקר ואומר: "הלא חראה כמה אנשים יקראו עצמם מאמינים ובעלי ברית משה וכו' אשר היראה והאמונה להם היא מצות אנשים מלומדה ולא זולת, כדרך אנשי זמננו יקראו מינים או בלתי מאמינים אח אנשי השכל והתבונה" וכו' (שם צ"ו) ומתנצל את החכמים לומרי התלמוד אשר נמצאו ביניהם גם אנשים רעים שהם יוצאים מן הכלל וכ"ש מי שלא קרא ושנה וכו' (שם מ"ח, עמוד ד'). רינאן טעה במה שחשב את ביבאנו למתנדר להפילוסופיא (Averroës et l'Averroïsme p. 198) הוצאה שלישית). ספר, "דרך אמונה" נדפס סמוך לסוף ח"י ביבאנו בשנת 1521 בקושטא. ישיר מקנדיא מפליג בשבחו מאד ואומר שהיה לעינים למהר"י ערמאה בעל "העקרה" והשתמש בדבריו הגם שאיננו אומרם בשמו (מצרף לחכמה, ח:). אמנם הר"י ן חביב ב"עין יעקב" סוף מס' ברכות התלונן והטיח דברים על ביבאנו, "כי כתב דרדשים פילוסופים אשר הוא עצמו יודה שלא כיון להם בעל המאמר, אך בראותו חסרון קצת תלמידיו זמנו, כי לא

וטעות הוא. כי רב יוסף התפלא: מי איכא דאזיל בלא זמניה? ורב יוסף היה דור שלם קודם רב ביבי בר אבוי האחרון.

ביבליוגרפיה: יוחסין 120; סדר הדורות 81; כבוד הירושלמי ס"ה; א. ב.

ביבי נאון: ע' גאונים
ביבל: ע' כתבי הקדש

ביבליוגרפיה (Bibliography): החכמה על אודות ספרים ומחבריהם; לסדר הספרים לפי שמותם או שמות המחברים על סדר א"ב, ולרשום תוכן ומהות כל ספר בפני עצמו. שם המחבר, מקום ושנת הדפוס (או אם הוא בכתב יד), כמות הספר ומדתו, ההקדמה בראשו, הסכמות וכדומה. הספרים בספרות היהודית נחלקים לשיתי מחלקות: (1) אלה שנכתבו בשפת עבר, או בלשון אחרת בכתב עברית, כמו ערבית-עברית, יהודית-אשכנזית, לארינו וכדומה, ואין חלוק אם יש להם שייכות לספרות ישראל או לא, כיון שנכתבו בלשון עברית או כתב עברית הרי הם נכללים במחלקה הזאת הנקראת Hebraica; (2) אלה שנכתבו בלשונות העמים אך יש להם שייכות לספרות ישראל, בין שנכתבו ע"י יהודים בין אינם יהודים; המחלקה הזאת נקראת Judaica. אך טעות היא לכלול בביבליוגרפיה היהודית את הספרים שנכתבו ע"י יהודים בשפות העמים שאין להם שום שייכות לספרות ישראל.

[הביבליוגרפיה] החומר להביבליוגרפיה נעשה בראשונה מרשימות ספרים של יחידים או בבתי עקד שונים. הספר הראשון בביבליוגרפיה היהודית נדפס ע"י הנוצרי האיטלקי בארטולוצי (Bartolucci) בשם Bibliothea Magna Rabbinica ברומא 1675-1694, ויסדר את הספרים לפי שמות הרבנים במספר 1960. לספר הזה כתב אימבונאטו הוספה בשם Bibliotheca Latino-Hebraica אשר תכיל 1319 סימנים עם 2166 ספרים כתובים בלשון רומי בעניני ספרות הרבנים. סמוך לעת ההיא הוציא לאור ר' שבתאי בס את ספרו, "שפתי ישנים" (אמסטרדם 1680) והיא הרשימה הראשונה מספרי ישראל עד זמנו. בספר הזה מסודר שם הספר ומחברו, מקום ושנת הדפוס, כמותו למדת הבוגן, ובראשו מפתחות לכל הספרים ע"פ הענינים, ובסופו, "שער בת רבים", מפתח לשמות כל המחברים ע"פ א"ב, אך לא יתאר תוכן כל ספר ומהותו (ע"פ ב"ס, שבתאי). אחריו בא ר' יחיאל היילפרין בעל, "סדר הדורות" ויסדר בסופו שמות כל הספרים והמחברים בסדר א"ב, והיא תורף, "שפתי ישנים" עם קצת נוספות בקצרה (קארלסרוה 1769). בין הביבליוגרפים הנוצרים הכי נכבד יוהן כריסטיאן וואלף שכתב ספר Bibliotheca Hebraica בארבעה חלקים (המבורג 1715-1733), ונוספה עליהם הוספה מאת קעכער בשם Nova Bibl. Heb. (יענא 1783-1784). וואלף בחלק הראשון מספרו יתן רשימה משמות המחברים

בעברית. בחלק השני ירשום את הספרים לפי הענינים; שני החלקים האחרונים הם הוספות. בית עקד של ר' דוד אופנהיים היה לעינים לוואלף ברשימתו. הקובץ הזה נמכר אח"כ לבית עקד בודליאנא באוקספורד. [חיד"א, פירסט, שטיינשניידר] בין הביבליוגרפים מחכמי ישראל הכי נכבד הרב ר' חיים יוסף דוד אזולאי הנודע בשם חיד"א. ספרו, "שם הגדולים" כולל תולדות המחברים והספרים שחברו (ליורנו 1786), ונסדר מחדש, מערכת גדולים לבר ומערכת ספרים לבר (ויילנא 1852) ע"י בן יעקב, מחבר "אוצר הספרים". עדות הרב חיד"א נאמנה ויש לסמוך עליו. והוסף עליו נוספות בספר מיוחד, "המעלות לשלמה" ר' שלמה חזן בנוא אמון (אלכסנדריא 1894). יוליוס פירסט בספרו Bibliotheca Jadaica (לייפציג 1848-1863) בלשון אשכנזי רשם כל הספרים של שתי המחלקות, "יוריאקא" ו"היבריאקא" על סדר שמות המחברים (ג' חלקים). בס"ה ערך 1500 ספרי עברים ושלשת אלפים מספרי העמים, רובם לקוחים מרשימת וואלף אשר מונה חבורים על התנ"ך ע"י תיאולוגים נוצרים שאין בחבוריהם שום ערך ספרותי, גם אין לסמוך עליו בנוגע לזמן ותולדות המחברים. ר' משה שטיינשניידר (1816-1907) הבר ספרו ה"קאטלוג הגדול" על הספרים העברים בבית עקד בודליאנא. בו נרשמו גם הספרים שאינם בבית עקד ההוא אך נמצאו בבתי עקד של המבורג, ליידיען, מינכען וברלין שנרשמו עד שנת 1732. בספרו יתאר בלשון רומי את תולדות המחברים עם העדות על ספריהם, וכל מעשיו בדיוק ובקצור ע"פ א"ב לפי הענינים. גם ר' יוסף צערנער היה דיוקן גדול בספרו ה"קאטלוג של ספרי עברים" בבריטיש מוזיאום (לונדון 1867); בו נקבצו 10.100 ספרים בסדר המחברים ובסופו מפתחות לשמות הספרים ע"פ א"ב. כמעשהו עשה רעסט ברשימת "בית עקד" של ראזענטהאל (אמסטרדם 1875) והוסף לציין גם הסכמות הרבנים להמחברים. הספר היותר חשוב בביבליוגרפיה העברית הוא ספרו של ר' יצחק אייזיק בך יעקב בשם "אוצר הספרים" (ויילנא 1880) האוסף ספרים נדפסים ובכ"ב במספר 12 אלף ע"פ הספרים. ר' חיים ליפא המוכר ספרים בוויין ערך את ספרו, "אסף המזכיר" (Bibliographisches Lexicon) בשלשה חלקים עם המחברים ובסוף מפתח הספרים ע"פ א"ב (וויין 1881-1899) ורושם מחיר כל ספר, אך יש ברשימתו כמה טעותים. הביבליוגרפיה היותר שלמה עם דיוקים רבים היא, "קהלת משה" מספרי בית עקד של אריה ליב פרידלאנד הנמצאים באוצר המוזיאום האסיאטי של האקרמא למדעים בפטיבורג, מסודר ע"י שמואל ווינער. חלק ראשון, אות א-ז; מחלק שני יצאו אות ח-ט. בו מתאר ווינער גם את שם המדפוס ושני המהדורות, שנת הדפוס בעברית ולחשבון הנהוג, תבנית הספר, ואם האותיות הן מרובעות כתב רש"י, כתב "צאינה וראינה" עברי טייטש, הסכמות הרבנים וכו'.

ביבליוגרפיה: יוחסין 120; סדר הדורות 81; כבוד הירושלמי ס"ה; א. ב.

ביבי נאון: ע' גאונים

ביבל: ע' כתבי הקדש

ביבליוגרפיה (Bibliography): החכמה על אודות ספרים ומחבריהם; לסדר הספרים לפי שמותם או שמות המחברים על סדר א"ב, ולרשום תוכן ומהות כל ספר בפני עצמו. שם המחבר, מקום ושנת הדפוס (או אם הוא בכתב יד), כמות הספר ומדתו, ההקדמה בראשו, הסכמות וכדומה. הספרים בספרות היהודית נחלקים לשיתי מחלקות: (1) אלה שנכתבו בשפת עבר, או בלשון אחרת בכתב עברית, כמו ערבית-עברית, יהודית-אשכנזית, לארינו וכדומה, ואין חלוק אם יש להם שייכות לספרות ישראל או לא, כיון שנכתבו בלשון עברית או כתב עברית הרי הם נכללים במחלקה הזאת הנקראת Hebraica; (2) אלה שנכתבו בלשונות העמים אך יש להם שייכות לספרות ישראל, בין שנכתבו ע"י יהודים בין אינם יהודים; המחלקה הזאת נקראת Judaica. אך טעות היא לכלול בביבליוגרפיה היהודית את הספרים שנכתבו ע"י יהודים בשפות העמים שאין להם שום שייכות לספרות ישראל.

[הביבליוגרפיה] החומר להביבליוגרפיה נעשה בראשונה מרשימות ספרים של יחידים או בבתי עקד שונים. הספר הראשון בביבליוגרפיה היהודית נדפס ע"י הנוצרי האיטלקי בארטולוצי (Bartolucci) בשם Bibliothea Magna Rabbinica ברומא 1675-1694, ויסדר את הספרים לפי שמות הרבנים במספר 1960. לספר הזה כתב אימבונאטו הוספה בשם Bibliotheca Latino-Hebraica אשר תכיל 1319 סימנים עם 2166 ספרים כתובים בלשון רומי בעניני ספרות הרבנים. סמוך לעת ההיא הוציא לאור ר' שבתאי בס את ספרו, "שפתי ישנים" (אמסטרדם 1680) והיא הרשימה הראשונה מספרי ישראל עד זמנו. בספר הזה מסודר שם הספר ומחברו, מקום ושנת הדפוס, כמותו למדת הבוגן, ובראשו מפתחות לכל הספרים ע"פ הענינים, ובסופו, "שער בת רבים", מפתח לשמות כל המחברים ע"פ א"ב, אך לא יתאר תוכן כל ספר ומהותו (ע"פ ב"ס, שבתאי). אחריו בא ר' יחיאל היילפרין בעל, "סדר הדורות" ויסדר בסופו שמות כל הספרים והמחברים בסדר א"ב, והיא תורף, "שפתי ישנים" עם קצת נוספות בקצרה (קארלסרוה 1769). בין הביבליוגרפים הנוצרים הכי נכבד יוהן כריסטיאן וואלף שכתב ספר Bibliotheca Hebraica בארבעה חלקים (המבורג 1715-1733), ונוספה עליהם הוספה מאת קעכער בשם Nova Bibl. Heb. (יענא 1783-1784). וואלף בחלק הראשון מספרו יתן רשימה משמות המחברים

בפרוור העיר פראג הנקרא מוינרראד (Vysehrad), ובנוסף הגם שנעשה שם רשום, כמתא מוינרראד על נהר ולטווא (Vlatava) ועל נהר בוטיך (Bottich). היהודים שם היו נודעים לבעלי רכוש והן אשר אספו ממסתר העברים. השליח (אפוסטל) לאמנת הנוצרים הכהן אדאלבערט וואיטיעך חלם תלום ורעיוניו על משכבו הבהילוהו ותפעם רוחו בהקיץ בדעתו כי שלומי אמנת הנוצרים הם עברים ליהודים (לפני שנת 990). עד אמצע המאה ה' היו יושבים שם היהודים שלום ושקטם, והרחיבו את מושבם בפנים המדינה. כל תזכיות שהיו להם מכבר נחתרו ע"י אטאקאר השני אשר הסכים גם למאמר האפיפיור אינוצינט הרביעי שהיה נוטה למוכת היהודים (1254). היהודים היו דנים ע"פ דין תורה ועדות נוצרי נגד יהודי חיתה צריכה להתאשר ע"י נוצרי אחר ויהודי. עונש מות הושם על איש אשר חילל והשחית את הבית עלמין ורכושו החרם לאוצר הממשלה. נוצרי לא היה יכול לכוף את היהודי להשיב לו העבט בשילום החוב בשבת וי"ט. אבל בסוף המאה הת"ח החלו הנוצרים להפריע ממונתתם. בשנת 1290 התנפלו על היהודים בעלילה כי חלו את חלת קרשם (host) על עץ, ויחוו הנוים מהם נקמתם ויהרגו מהם רב. בעת המגפה השחורה (1348) האשימו את היהודים כי השליכו סם המות בבארות. בשנת 1388 העלילו עליהם כי הרגו ילדי נוצרים. בשנת 1389 באו בעלילה כי יהודי השליך אבן על כומר אחד. וימיתו מהם רבים. בשנת 1399 יצא כתב הרת מלפני הקיסר כי היהודים הם עבריו והנוגע בהם ענוש יענוש. אך יושבי הארץ לא שמעו לו ויתנפלו על היהודים כפעם בפעם. בשנת 1501 (7 אוגוסט) עלתה שאלת גירוש היהודים על שלתן בית המועצה לפני קרואי המדינה, אך האצילים הגינו על היהודים ויחליטו לאמר, "ממלכת ביהם תשאיר את היהודים בארץ לעולמי עולמים; אם אחד היהודים יחמא וימרה פי חוקי הממלכה או רק החוטא לברו וענוש כדי רשעתו ולא יענוש כל היהודים בשבילי". המלך וולאדיסלאו קיים את ההחלטה הזו. אך מהרה שב והפר אותה כי שונאי היהודים בפראג הפכו את לבו לשנוא את היהודים. המלך הסכים להגירוש, ויצאו משם לארץ פולין ובניהם אברהם מביהם; רובם התיישבו בעיר קראקא. בכל זאת עוד נשארו יהודים רבים בביהם. בימי הקיסר פרדיננד (1561) הרבו להאשים עליהם עלילות רבות כי יציתו אש בכתים וישפכו דם נקי. גם האשימו אותם כי יברו עתק על אמנת הנוצרים בסדרי תפלותיהם, ועל פי מצות הקיסר הובאו ספרי תפלותיהם לעיר וזין למען תהיה בקרת עליהם. אך האפיפיור פיוס הרביעי עמד לימינם ויצו להשיב להם את הספרים. אח"כ האשימו אותם על דבר נשך ותרבות. בשנת 1624 גזר האפיפיור גריגור תי"ג כי יבואו היהודים על כמת הנוצרים לשמוע דרשת הכמדים. בשנת 1648 בעת צרו השוערים על פראג סבלו שם היהודים תלאות רבות, אך שמו נמשם בכפם להגן על

[ביבליוגרפיות מיוחדות] הפרופיסור האיטלקי די רוסי (de Rossi) חבר איזה ספרים (1780-1799) על אודות הספרים העברים שנרפסו באיטליא ובפרט במאה ה' עד שנת 1540. ר' אהרן יעלינק חבר י"ג קונטרסים ובכל אתר ירושם הספרים שנכתבו במקצוע מיוחד, כמו: "קונטרס המפרש" הכולל ספרי מפרשי התלמוד הראשונים מרבנו נסים עד ר' בצלאל אשכנזי; "קונטרס המזכיר" מביא הספרים על שמות עירות ונהרות, אנשים ונשים לענין סדר הגם לתועלת דורשי שמות; "קונטרס המניד" מונה הספרים על דרכי וכללי האגדה והמדרשים; "קונטרס תרי"ג" יסדר הספרים על תרי"ג מצות וכו'. ע"ע יעלינק. צייטלין בספרו "קריית ספר" רשם שמות המחברים וספריהם, ביתור בספרות התרשה. מזמן בן-מנחם ואילך Bibliotheca Hebraica Post-Men- delssohniana (לייפציג 1891-1895). מרדכי הקראי כתב "רד מרדכי" שבו נותן רשימה מספרי הקראים (ויון 1830). חנוך העניך ערואהן בסוף ספרו, "חנכות התורה" מביא רשימה "שדה צופים" מספרי החסידים החדשים (פיטרקוב 1900). משה שוואב עשה קובץ מיוחד ממאמרי חכמה שנכתבו בעתונים שונים על סדר הענינים וסדר שמות מחברים בשם Répertoire (כ"ח; פאריס 1899-1900).

[עתונים ובקרת] העתון הראשון לעניני הביבליוגרפיה היהודית הוא "המזכיר" Hebraeische Bibliographie אשר יסר שטיינשניידר בשנת 1858 ויול גם עתה (1908); בו נרשמים כל ספרי עברית היו"ל בזמן העתק עם הערות ובקרת. גם במכ"ע הכרמל, המניד, הצפירה והמליץ, נועד מקום מיוחד ל"בקרת ספרים", וכמו כן בספרייה"שנים והלוחות, כמו Brill's Jahrbücher, לוח "אהיאסף" ועוד.

בין החכמים שעסקו בחכמת הביבליוגרפיה העברית הצטיינו בפרט: צונץ, רפאפורט, רוקעס וכרמולי. ע"ע אינקונבולא; ביאונרפיא; בית עקד ספרים; בקרת ספרים; דפוס; ספרים; רשימת ספרים.

ביבליוגרפיה: Zunz, *Bibliographisches*, in Z. G., pp. 214 et seq.; Fürst, *Bibl. Jüd.* III כחקרמה; J. E., III 199

א.

ביהם (פיהם) (Boehmen, Bohemia); מדינה תחת ממלכת אוסטריא. היהודים הראשונים היו קוראים את ביהם בשם "ארץ כנען", והוא כנוי לארץ הסלאוים (Slavonia) בכלל, מפני שעיקר מסחרם היה שם בעברים כנענים (עברי עולם Slaves). היהודים הראשונים באו מארצות המזרח ומאשכנז וצרפת ונם מרוסיא דרך קיעב. כביהם ובכל ארצות הסלאוים היו היהודים מדברים בשפת כנען (סלאבית). הרבה מלים מלשון ביהם העתיקה הביא פערלעס במאנאטשירפט בשנת 1878 והרכיבי בספרו "היהודים ושפת הסלאוים". הישוב הראשון היה

בוז ועוץ, בוז חרי, בוז ורומה, כיכא חייבא, כרכא דרומי רשיעא, ועוד כאלה. השם „מגדאל“ שבו מכנים גם כן רומי המערבית נראה שאינו אלא העתקת השם היווני Μεγαλόλις.

אודות קורות היהודים חייחם בהממלכה הביזאנטית לא חניעו עדינו כי אם יריעות מפורות ומקוטעות, לרוב בספרי חכמי האומות, כי היהודים, כנראה, מפני עול השעבוד לא עצרו כח לכתוב דברי ימיהם, ואף אם כתבו, אבדו כתביהם לרגלי הרדיפות. תחת הקיסר ארקדיוס מצאו היהודים מנוח מה מן קושי השעבוד שכבר עליהם בימי הקיסרים שקדמו זה מפני שמרד לב ארקדיוס לא הניחו להרגיש השפע שהשפיעו עליו משרתיו (ובפרט אייטרופיוס, שישב בחצר המלך מן שנת 396 עד 399) הנוטים אחרי היהודים. להשפע הזה יש ליחס את התקנות ואת החקים שיצאו מטעם המלך לטובת היהודים. בשנת 396 גזר המלך ששום פקיד הממשלה לא יוכל לפסוק את מחיר סחורת היהודים המוכרים בשוק, ושהזכות הזה ינתן ליהודים עצמם; העובר על הנודה הזאת יענש במאסר. באותה שנה צוה ארקדיוס את קלאודיאנוס, „סומיס“ של מדינות המזרח, להגן על ה„נשיא הנאור“ של היהודים לבל יעז איש לחרפו. כשהתנפל הכון העם באיליריא על בתי כנסת היהודים שלח הקיסר פקודה נמרצה אל שר המדינה כי יעמוד לימין הנרדפים ולא יתן להמון לתלל בתי כנסיותיהם. בשנת 398 הרשיה הקיסר את היהודים להניח דברי ריבותם לפני הנשיא או לפני איזה דיין יהודי, והטיל על פקיד הממלכה להוציא פסק הדין לפעלו. הוא גם תרש ויאשר את הדת שכבר נתנה בימי קונסטנטינוס, הפוטרת את נשיאי ישראל ואת חכמי התורה מן המסים המוטלים על שאר האנשים.

[במל תואר הנשיא] בימי תיאודוסיוס השני, שישב על כסא הממלכה משנת 408 עד 450, איש רך הלכב וקצר הדעת עד כי הקהנים והנוזרים משלו ברוחו ויטוהואל כל אשר חפצו, החלה תקופת צרות וצוקות לכנסת ישראל. האות הראשון להרדיפות המתרששות לבוא עליהם היה כתב דת מאת הקיסר, שאסר על היהודים לבנות בתי כנסיות מתדוש, לקנות עבדים מן הנוצרים, ולרדן בדיני ישראל את הריבות שבין יהודי לנוצרי. לבר מכמה איסורים אחרים, הנודעים משפט בני ישראל בתוך אזרחי הממלכה, ואף שבשנת 412 נגזר איסור נמור על הנוצרים להפריע את היהודים בבית תפלתם ולשלוח יד בבתי כנסיות, לא הניעה בזה שום תועלת ליהודים. באלכסנדריא של מצרים תחת הבישוף צירילוס נולדו מריבות בין היהודים והנוצרים; והבישוף מצא בזה תואנה להוציא לפועל את מתשבותיו האכזריות נגד עם ישראל, ועלה בידו לגרש את היהודים מן העיר, לתת כל הונם לבו ולמשסה ביד האספסוף ולעשות את בתי הכנסיות לבתי תפלות הנוצרים (415). נציב העיר, אוריסטיס, צעק חמס על צירילוס וסיעתו לפני ראשי

העיר בעד האויב, ולכן נשאו תן בעיני הקיסר ונתן להם ספר ברית וחרות. בשנת 1744 כאשר נלחמו מלך פרוסיא ורוכס ביינען על אוסטריא שפכה תקיסרית מריא חרדיו את מחתה על היהודים ותזוור עליהם נירוש בעוד ישה חרשים. בכתב הירוש כתוב: „אויס מעהרעליי אונו בעווענענרען העכסט טריפטניען אורזאכען“ (מכמה טעמים חוקים מאד אשר הניעו אותנו לזאת). הטעמים האלה נוסרו על האשמה כי יהודי ביהם ובפרט בני קהלת פראג היו עומדים בהתקשרות עם אויבי המלכה. אך אחרי ארבע שנים תודו ונוכחו כי תפים הם ממשע בנר ומעל והשיבו אותם למקומם אחרי אשר הבטיחו לשלם מס כבר סך שתי מאות ושישים ואחד אלף פלוין לשנה, מלבד מסים מיוחדים ליהודים. נסיעת הרב ר' יונתן אייבשיץ מפראג למיץ בשנת 1741 היתה תואנה להאשמה של בנידת היהודים, כי עוררו עליו חשר שהיו ידיו בקושרים וע"כ נחתך עליו הרין כי לא יוסיף עוד לשבת במדינות אוסטריא אבל אח"כ נגלתה צדקתו ונודע כי הוא נקי מעון בנידה. גם הרב ר' יעקב עמרין האמין בהאשמה הזאת, ואומר: הוא (הרב ר' יונתן) עיקר נרמא בניזקין לנירוש ק"ק הנ"ל (פראג) במעשיו המכוערים וכו' ונרדן בשלותין ונרדוין מכל מדינות הקיר"ה ועדות ביעקב ל"ח.). שיבת היהודים לביהם נרמו בפרט מלכיות אנגליא והולאנדיא, כי היהודים היושבים שם פנו בבקשה לממשלתם לחטות את לב הקיסרית לרחם על הנולים ולהשיבם לארצה.

[הקהלות ומספר היהודים] ע"פ הספירה משנת 1900 נמצאות בביהם 197 קהלות. היותר גדולה היא פראג עם ערך עשרים אלף יהודים. ועוד עשר ערים שיש בכל אחת יותר מאלף יהודים: בודוויס 1263, העמאנמיעסטעטץ 1185, זאאטס 1741, טעפליין 2099, פילזען 2556, קאלין 1321, קאראלינטהאל 1241, קארלסבאד 1192, קעניגליכע וויינבערגע 2040, רייכענבערג 1139. בסי"ה עולה מספר היהודים בביהם תשעים אלף ומספר כל החושבים לערך חמשה מיליון. ע"ע פראג.

ביבליונרפיא: גרעך דברי ימי ישראל ח"ה 633; Pascheles, Sippurim I p. 111; Kalender für Israeliten pp. 168—235, Wien 1899; Grünwald, Gesch. d. Jud. in Bohmen 1885; Friedlander, Materialien zur Gesch. d. Juden in Bohmen 1888; Bondy, zur Gesch. d. Juden in Bohmen etc. vol. I, II 1906; J. E., III 286

א.

ביזאנטין (Byzantine), ממלכה: התלק המזרחי של ממלכת רומא, שנחלקה לשתיים על ידי הקיסר תיאודוסיוס הראשון, בהנהילו לבנו ארקדיוס את רומא המזרחית, זו היא קונסטנטינופול (קושטא) או ביזאנץ וכל ארצות המזרח, ולבנו השני הונוריוס את רומא המערבית וכל ארצות המערב. להממלכה הביזאנטית רומים הרבה פעמים ספרי המרש, שרבים מהם קבלו בחוכה את צורתם הנכחית, ומכנים אותה בשמות לען וחרפה; כגון:

היתה אכזריות הטבע אשר פרצת פרץ ביהודים בעת ההיא. העיר עבו נהרסה מפני הרעש, ובית הכנסת בכירות גם כן נפל והיה לתלים. בימי חג השבועות של שנת 490, התנפלו השומרונים שבעיר נבלום (שכם) על הנוצרים, הבוא את הבישוף שלהם וחללו בית תפלתם. וכדי לענשם על המעל הזה תפס המלך את הר קדשם, הר גרזים, ויתנהו מתנה להנוצרים ויבן עליו כנסיה בעדם.

[תרגום התורה] הקיסר יוסטיניוס (527-518) חרש בשנת 523 כתב הרח שכבר יצא ממעם תיאודוסיוס, הפוסל את היהודים ואת השומרונים מהיות נושאי משרות המדינה, אך, עם כל זה, עד עתה היו יהודי הממלכה הביזאנטית נבדלים לרעה רק בתור אזרחי המדינה, ובמה שנוגע לדת ולקיום דברי התורה, חרות שלמה היתה להם, ואיש לא התערב בדברים שבינם למקום; אולם הקיסר יוסטיניאנוס (568-527), שעלה תחת יוסטיניוס על כסא הממלכה, עוד התנקש על החפש הרחי ואסר ליהודים לחונ את חג הפסח לפני הפסחא של הנוצרים, כדי להוציא מלכה של בת נוצרית אחת, ה"קוארטדיצימאני", שהיו חוגנים את הפסחא שלהם בעצם אותו היום שחל בו החג היהודי. כשנפלגו היהודים לשתי מפלגות, האחת מבקשת שאחרי הקריאה בספר התורה וההפסדה בנביא יקרא תרגומן בלשון יונית, ואחת חוששת מתת ללשון השונאים והלוחצים מקום בבית ה', נגש הליב הזה לפני הקיסר יוסטיניאנוס, והוא זכה במשפט את אלה הנכספים לתרגום יונית, וינוד אמר שתרגום בלשון הזה - או זה של שבעים הזקנים או זה של עקילס - יקרא בכל שבת ושבת בכל קהלות ישראל שבמלכותו, ויהיה עוד בעונשים קשים בי לא יוסיפו עוד הרשנים להטיף להעם דרשות כרוה האגדה (553). אך עם כל חומר הפקודה הזאת לא חששו לה היהודים וישאר סדר העבודה הקדום על מכונן, והדרשנים לא חדלו מלדרוש במקדם, הקהלה העתיקה של יהודי ברוך במאוריטניא (מארוקו), שלפי דבריהם נוסדה בימי שלמה המלך, ולא הבניסה צוארה בעול הרומיים ולא בעול הוואנדלים, נלכרה בזרוע מאת ביליאזארוס, שר צבא יוסטיניאנוס, בהלחמו נגד הוואנדלים ונאנסה להתנצר. גם את בית הכנסת העתיק אשר בעיר עשו לבית תפלת הנוצרים. אין לתמוה, אם נפש היהודים לא היתה חפצה בממלכה אכזרית בזאת, וכאשר צר ביליאזארוס על עיר ניאפוליס באיטליא הרומית, העומדת תחת ממשלת הגומים, נלחמו היהודים היושבים בה בכבודה נפלאה ואדירה להגן על עירם פן תפול ביר הביזאנטים (586). על השומרונים כבדה יד הממלכה עוד יותר מעל היהודים. בי הם נפסלו לבל עדות ונגזל מהם אף רשות צוואת שכיב מרע. תחת ממשלת יוסטיניאנוס מרדו השומרונים ומשחו למלך עליהם את לולינוס בן סבר (לערך שנת 580) ויעשו הרג רב בהנוצרים. תיילי הקיסר השקימו את המרד, הרגו כעשרת אלפים איש מהשומרונים ואנסו רוב הנשארים להתנצר. אלה שעמדו בדתם ישבו כנבלום וסמוך לחר

הממשלה בקונסטנטינופול, אך בחצר הקיסר לא הטו און לו. בעצם השנה ההיא יצא מאת הקיסר נזר רין הגורע מעלת הנשיא רבן נמליאל בתראה, הנשיא הזה כבר נתל בבור ויקר בחצר המלכות, ומלבד כל תארי הכבוד שהיו הנשיאים מוכתרים בהם לפניו, עוד נקרא בשם "פקיד" (praefectus) ונתנו לו תעורת כבוד (Honorarius codi-cillus), אך באשר רמה בלבבו לבלתי היותו זקוק לדרק בכתב המלכות הנתן גנה היהודים ובנה בית תפלה מחדש וחרץ משפט בין יהודים ונוצרים, הפשיט הקיסר תיאודוסיוס מעליו כל אותות כבודו, ולא נותרה לו כי אם משרת נשיא לברה (415), אחרי מותו בלי בניו יורשים לא הוקם נשיא אחר תחתיו ובטלה הנשיאות מן העולם. אז צוה המלך שהתרומה שהיו היהודים שולחים בכל שנה ושנה לבית הנשיא תובא מן היום והלאה אל גנוי המלכות.

[רדיוסית כאנטיוכיא] בימים ההם פרצה רדיפה נגד היהודים גם באנטיוכיא, לרגלי המנהג הנזשן בין היהודים להכות צורת המן ביום פורים, כי נמצאו חסרי דעת ביניהם אשר ציירו את המן תלוי על צלב בתמונת שתי וערב והכוחו, ויתאוננו בני עם הארץ באוני הקיסר ויתן פקודה לכל יעיוו היהודים לחרף רת הנוצרים בשחוקים באלה, בכפר אימניסטאר או איממוס, קרוב לאנטיוכיא, לרגלי מעשה בזה נהרג ילד נוצרי, והנוצרים נענשו קשה. הדברים האלה נתנו יד לבני אנטיוכיא להתנפל על בתי כנסת היהודים ולקחת אותם בזרוע, נציב המדינה הודיע לקושטא את העושה הזה, ובתחלה המורחמי הקיסר על היהודים, וצוה להשיב בתי הכנסיות אל בעליהם, אך מיה לבקשת כהן אחד החזיר את נזרתו וענש את הנציב על שעמד לימן היהודים. גם נרש תיאודוסיוס את היהודים מתוך עיר הבירה קושטא ויהד להם מקום מעבר ל"קרן הזהב", סמוך לגלאטא, הנקרא סמינון (Στέφανος) או סטאנון; שם נמצא גם בן בית הקברות שלהם. עד היום הוא היה מושב היהודים ברבע מיוחד בתוך העיר, הנקרא "שוק הנחושת" (Χαλκοπράτεια); שם נמצא גם בית הכנסת, שנהפך אחר כך לכנסית הנוצרים.

[הרעש בעבו והשומרונים] בימי הקיסרים שבין תיאודוסיוס לזינו לא השתנה מצב היהודים במלכות הביזאנטית שני כרי להובר, אלא חקי תיאודוסיוס הקשים היו נומרים בכל תקפם, אכזריות הקיסר זינו (491-474) ושנאתו נגד היהודים היו כל כך חזקות וקשות שבשמעו שבאנטיוכיא, ברחוב פרוץ הסוסים, בני "מפלגת הירוקים" הרגו כמה יהודים, שרפו את חלליהם, וגם בתי הכנסיות שלחו באש, צעם "הלואי ושרפום חיי מ באש!". באשר בא מקושטא לאנטיוכיא איש שחץ אחר, קאליאופאס שמו, אומן למשיכת הסוס בקרון, הפיה הקריה בעלילותיו נגד היהודים, ובהיות חג עם ושעשועי המרדן בכפר רפני הסמוך לאנטיוכיא השתערו ה"ירוקים" בלא שום סבה על בית הכנסת ליהודים ויהרסו אותו. ואת המתפללים הרגו לפי חרב, גוסף על אכזריות הכריות

שינקם מן היהודים נקמת דם הנוצרים השפוך, ובראותם כי אין הקיסר רוצה להפך בריתו אשר כרת עם היהודים, אמרו לו שאין בזה חטא כלפי המקום, אדרבה הרג היהודים יעלה לרצון לפני אל בעולה וזבת, ויסיפו לאמר כי מכל מקום נכונים הם להתענות ולגזור תעניות צבור לכפר הפרת הנדר והשבעה, אז המה להם הקיסר אזנו ויצו לרדוף את היהודים ולהמית בלא חמלה את כל הנמצאים מהם; מספר רב הומתו ורק מעטים זכו להמלט במערות או לנוס למצדים, בימים ההם חדש הירקליוס גזרת ארדינוס קיסר לכל תדרוך כף רגל יהודי בעיר הקדש ירושלים (628). האגדה מספרת כי הירקליוס ראה בחלומו שעתידיה מלכות ביזאנץ לנפול ביד עם נמולים ויציא כתב רת להשמיד ולהכחיד את כל היהודים שבכל מדינות מלכותו, מלבד אלה שיתנצרו. ומוספת האגדה לספר כי שלח ספרים אל דאנוברט מלך הפראנקים לבקש ממנו שיאנוס גם הוא את יהודי ממלכתו להתנצר ואם ימאנו ימיתם. האגדה הזאת, כנראה, נולדה לרגלי הרדיפות שנתהו תחת ממשלת הירקליוס. להרדיפות האלה רומזת אולי גם נבואה אחת מאת ה"סיבילא טיבורטינא", גם "ספר אליהו" נראה שחנהו רומז אל המלחמה הנזכרת בין הביזאנטים ובין הפרסים. את רוח מלחמה השולטת בהם הראו היהודים גם אחרי כן, בהרעישם את הכנסיה הגדולה של ס. סופיא בקושטא, בימי המהומה אשר קמה אחרי מות בן הירקליוס, קונסטנטינוס הג', חלומו של הירקליוס נתאמת באופן בלתי משוער מלפנים. ארץ ישראל, סוריא וגזרים נפלו ביד הערבים הנמולים ונקרעו מעל הממלכה הביזאנטית לבלתי שוב אליה עוד.

[התפשטות היהודים וממלכת הכוזרים] רדיפות אכזריות ונוראות מכל אשר היו לפנים הרעישו את כנסת ישראל שבממלכות הביזאנטית תחת ממשלת הקיסר ליאו איסאוריקוס (718-741). הקיסר הזה, כדי להרחיק ממנו לזות שפתים של הנוצרים החרדים, שכנהו בשם "יהודי" מפני התנגרותו לעבודת התמונות, אמר לרדוף באף ובחמה את כל יהודי ממלכותו, ויצו שכלם למקטון ועד גדול יכנסו לברית הרת הקתולית לפי מנהג בני יון (723). יהודים רבים לא עמדו בנסיון ויקבלו למראה עין את האמונה הקתולית ויחכו לימי שלוח ומנוחה שיניחום לשוב אל עמם ואל תורתם. אך אחרים מהיהודים נמלטו מגזרת השמד ושימו פניהם אל ארצות יותר חפשויות, אל חציהאי קרים, אל גלילות קאקוס ואל ממלכת הכוזרים. בממלכה האחרונה זרעו אז יהודי ביזאנץ את הזרעים הראשונים שאחרי כן הביאו פרי גרול בהכנס כל עם הכוזרים תחת כנפי השכינה, לא נודע לנו מי היה הקיסר הביזאנטי שהתיר ליהודים הנשארים בחממלכה לשוב אל תורת אבותם בפרהסיא, אך יש לשער שמהקיסרית איריני היתה זאת להם, כי לא היתה עינה צרה בבני דתות שונות כעין כל שאר קיסרי ביזאנץ. בכל זאת לא הוטב מצבם המדיני של היהודים, כי כל הגררים ושלילות-הזכויות אשר יצאו מטעם הקיסרים

גריים, ויהי היום בהתאסף כל עם העיר קיסרין ברוחב העיר להשתעשע במרוץ הסוסים ויתנפלו השומרונים על הנוצרים, ונלוו עליהם גם קצת צעירי בני ישראל, ויכו את הנוצרים לפי חרב ואת בתי תפלתם הרסו, פחת הארץ, סכיפנוס, שעמד להגן על הנוצרים, נהרג על ידי המורדים. אז שלח יוסטיניאנוס להנציב של מדינות הקדם, אמנציוס או אדאמנציוס היושב באנטיוכיא ויצוהו לשים קץ למטרד הזה, בנקל מלא הנציב את חפץ המלך וענש קשה את החוטאים.

[התנפלות היהודים על הנוצרים] הקיסרים אשר מלכו אחרי יוסטיניאנוס עד פוקאס לא עשו כל שנוי בדבר היהודים לא לרעה ולא לטובה; רק מאוריציוס (602-582), כשנפל לארץ בית תפלה לנוצרים בירושלים (584) שלח מקושטא קצת יהודים לחזק ברוך הבית ולהעמידו תחת ממשלת פוקאס (610-602) התנפלו היהודים שבאנטיוכיא על הנוצרים ויעשו בהם נקמות, את כל אלה הנופלים בידם הגירו על ידי חרב ואת חלליהם השליכו על האש. את הפטריארך אנסטאסיוס תפסו ויתעללו בו ויהרגוהו וסחבו נבלתו ברחובות העיר. הצבאות ששלח המלך נגד היהודים לא עמדו בפניהם, ורק כאשר נאסף צבא רב מכל המדינות אשר מסביב לא עצרו היהודים כח לגנר החילים, מקצתם הומתו ומקצתם נמכרו ממכרת עבד (608). בימי הירקליוס, המולך תחת פוקאס (642-610) עבר על ארץ ישראל זרם מלחמה תקיפת, אף כי סופרי המאורעות במלחמה הזאת לא הסכימו בפרטים, נראה כי בשנה הרביעית למלכות הירקליוס לכד שרפרץ שר צבא כוסרו השני נולך פרס את עיר דמשק, בשנה החמישית את הנליל, ובשנה הששית את ירושלים, וימת שם מספר רב מהנוצרים, על צבאות הפרסים נלוו הרבה יהודים ובראשם בנימן איש טבריא, בשנאתם העזה והתקיפה נגד מלכות ביזאנץ. יש מספרים כי הם נתנו להפרסים כסף כפר השבויים הנוצרים למען יתנו בידם להמיתם מיתה משונה, אך נראה שהדבר הזה הנהו בדוי אף שבוראי התנהגו היהודים במשך המלחמה הזאת באכזריות נגד הנוצרים, אולי קוו בלבם שהפרסים יחילו להם את ירושלים ואנפיה ויתנו להם לכונן הממשלה הלאומית, תקותם זאת נכזבה, אך כארבע עשרה שנה ישבו ילדים ושקטים בארץ ירושתם כימי קדם קדמתה, ועיניהם לא ראו עוד את מציקיהם, גם נמצאו אז קצת נוצרים אשר התיירו, כי נפל פחד היהודים עליהם, אולם, שמחתם היתה עד ארניעה. הפרסים לא שמרו להם את הברית והזכר והכבירו עליהת עולם בכבר מסים ובשעבוד קשה, עד כי אמרו היהודים להתקרב אל הירקליוס, כדי להקל לו הנצחון על הפרסים, כרת הירקליוס ברית ואמנה עם היהודים ויבטיח להם כי לא יענישם על הרעה אשר עשו להנוצרים במלחמה הקודמת. נצחונות הירקליוס השיבו לו את כל הארצות שכבש מלך פרס ותשב ארץ ישראל להיות שנית מדינה ממדינות המלכה הביזאנטית (638). הנוצרים והכהנים הנוצרים בקשו מאת הקיסר

הקדמונים עמדו עדין בתקפם. [ינחוס עם הגוונים] הקיסר בסיליוס המוקדוני (867-886) בהיותו מוכתח כי לא יעלה להסיר לב היהודים מתורתם, הוציא פקודה המחייבת את היהודים להתוכח לפניו עם כהני הדת הנוצרית ולהודות בפומבי על משיחות ישו הנוצרי אם לא יעלה בידם להוכיח שהאמת אתם. יוסף עוד הקיסר לפתות את היהודים כדי שימירו את דתם בהבטיחו להם הפש מהמסים ומשרות נכבדות במשרות המדינה. אבל, כנראה, יותר ממה שפעלו ההבטחות, פעלו העונשים והיסורים שגזר הקיסר על אלה הממאנים לבוא בברית הנוצרית. רק חמש קהלות נצלו מן השמד על ידי הרופא שפטיה בן אמתי מעיר אוריא שהצליח לרפאות את בת המלך המסוגעת וימצא בזה חן בעיני בסיליוס. רבים מישראל ישמו אז מסוה האמונה הנוצרית על פניהם, ומיד אחרי מות בסיליוס הסירו את המסוה מעל פניהם וישבו אל התורה. כי בנו של בסיליוס היושב על כסאו, ליאו הפילוסוף, העביר כל הגזרות הקשות שיצאו ממעם אביו נגד היהודים והיהדות. בשנת 1026 סדר הקיסר קונסטנטינוס הח' נוסח שבועה ברין דברים שבין יהודי נאמן לדתו ובין יהודי שנתנצה.

נר בנימן הנוסע על מצב היהודים בארץ יון קרוב לתחלת המאה היא מתאר אליהו מניסיביס את מצב היהודים בהממלכה הביזאנטית כזה: „הרומיים (= הביזאנטים) מניחים להרבה יהודים לשבת בתוכם, מנינים עליהם, ונוחנים להם רשות לעבוד עבודתם בפרהסיא ולבנות בתי כנסיות. היהודים אצלם אומרים בנלוי „עברי אנכי“, חובבים את דתם ומתפללים בעבור, ובשמירת מנהגיהם אינם פוגעים שום איסור ואינם צריכים לתת דין וחשבון עליהם“. בכלל, נראה שמצב היהודים היה אז יותר טוב מזה של הנוצרים הבלתי-קתוליקים, וגם יותר טוב מזה של היהודים שבארצות המערב. אך נראה שלא ארכו הימים והמצב הטוב הזה נשתנה לרוע, כי הנוסע פתחיה מרנשבורג (מאה הי"ב) מעיר על קושי השעבוד שהיו סובלים יהודי ביזאנץ. גם הנוסע בנימן מטודילא (מאה הי"ב) מסר לנו עדותו היקרה והנכבדה על היהודים שבארץ יון. באוסטרנטו, העיר האחרונה באיטליא שנשאה תחת ממשלת הקיסר, מצא בנימן כת"ק יהודים, אך בקודפו רק יהודי אחד מסיציליא; בעיר לארמא או ארטא ישבו מאה יהודים ובראשם „רבי ארקוליס“ (= הירקליס); בליפאנטו ניב מאה יהודים; בקריסא מאתים, העוסקים בעבודת האדמה; בקורינטוס נמצאו שלש מאות יהודים; בניטרופונטי מאתים; באייביא ניב מאתים; בטבורטיסא, ברובינאקא ובוסינא מאה מאה; בארמירוס ארבע מאות, וחמש מאות בישאלוניקי; במיטריצי מצא בנימן עשרים יהודים, בדרמא מאה וארבעים, בכריסטופוליס עשרים, בדודוסטו ארבע מאות, בגאלפוליס מאתים, בקיליא חמשים. בעיר זיתוס על נבול ואלקיא מצא בחמשים יהודים; הואלאקים היו רגילים להתנפל על הביזאנטים

אבל ליהודים אינם עושים מאומה. גם באיי הים התיכון יהודים; על האי מיטיליני נמצאו עי"ר קהלות; בכיאוס ארבע מאות מיטפחות, בסאמוס שלש מאות, וירודוס ארבע מאות ובציפרוס איוו קהלה. אך הקהלות היותר גדולות והשובות היו בתיבים ובקושטא; בכל אחת מהערים האלה נמצאו כאלפים יהודים, ובקושטא ישבו עוד מלבד אלה כחמשת מאות קראים, הנברלים מן הרבנים על ידי מחיצה שחיתה בין שכונותיהם. יהודי תיבים היו האומנים היותר מובהקים שבארץ היונים בעשיית בנדי משי וארגמן וגם היו בהם חכמים גדולים. גם בין יהודי קושטא היו אומנים בבנדי משי וסוחרים הרבה ועשירים גדולים, אבל לא היו רשאים לרכוב על סוס, חוץ משלמה המצרי שהיה רופא הקיסר מנואל קומנינוס (1143-1180) ועל ידי כן היה ממציא לאחיו רוח גדול מהשעבוד הכבד.

[תקופת היהודים וירדת המלוכה] בזמן הגזרות שבאו על היהודים לרגלי מסע הצלב הראשון (1096) פרחו תקוות נאולה וביאת המשיח בלב יהודי הממלכה הביזאנטית, כפי מה שמעידה לנו אגרת אחת הנמצאת בבניחה של קאירא, האגרת הזאת נשלחה מטריפוליס לקושטא לחניד כי באו משאלוניקי ידיעות של אותות השמים הרומזות לביאת המשיח. אך התקוות האלה נכזבו; ארץ ישראל אבדה מתחת יד המושלמים, והנוצרים לא הרשו עוד שתהיה ירושלים למרכז חשיפות הלאומיות והדתיות של בני ישראל. הקיסר הנכבד, מנואל קומנינוס, הביא שנוי במצב היהודים בנוזרו שלא יוספו עוד להיות נדונים על ידי דיין מיוחד כמו שהיה מלפנים, אלא דיני העיר דינום.

המלוכה הביזאנטית, שהיתה מלפנים גדולה ותקיפה, היתה אז הולכת ויורדת פלאים, והערבים, הבולגארים, היוניציים והטורקים לקחו מעט מעט ממנה את היפות והעשירות שבמדינותיה, ואע"פ שגם בעת הכשלה הוסיפה לרדות ביהודים בפרך כמקדם, הצריכה הצרות המציקות אותה לבקש עזרה ותמיכה בממון היהודים. האפיפיור גריגוריוס הט' (1237) התיר למלך הפראנקים לודוויג לשלח לקיסרות ביזאנץ את הכסף הבא לו מאת היהודים. תחת הקיסר הבולגארי יוהניס אלכסנדרוס (1331-1365) שנשא אשה יהודית שנתצרה ושנתה את שמה לשם תיאודורא, נראה שמרדו היהודים במלכותו ויולירו מהומות ומבוכות. הקיסר יוהניס קנטאקוזינוס (1347-1355) היה כל כך מלא רגש שנאת הדת שכתב ספר וכוחי המכון ביחוד נגד המושלמים אבל גם נגד היהודים, בשנת 1455 נפלה העיר קושטא בידי הטורקים, והמלוכה הביזאנטית עברה ובטלה מן העולם.

[מצב קהלות] במה שנוגע להסתדרות הקהלות היהודיות בארץ ביזאנץ, נוכל למצוא איזה רמז בספר בנימן מטודילא ובנמוסי יוסיפיניאנוס, אחרי סוף הנשיאות לא היה עוד להיהודים שום ראש ומנהיג מרכזי. ברב

הקהלות ראשי הישיבות (ר"י פריק"י או ἀρχιφερεγκίται) היו עוסקים בצדכי צבור. בעזרת הזקנים (magistri) בארץ ישראל היו הרבנים מבוני בשם σοφοί; שליחי הקהלות היו נקראים ἀπόστολοι. בקהלת שאלוניקי מצא בנימן יהודי אחר שהיה מטונה על אחיו מטעם המלך והיה מטונה בשם ἔφορος. השפע שהשיעו יהודי ביזאנץ על היהדות בכללה הנהו בלי ספק רב הערך מאד. בין סוף המאה העשירית לתחלת המאה הלבנה תלמידים אחדים מקושטא ללמוד ביישיבה שבפומבדיתא, ושם ע"י ידיעתם את הלשון הביזאנטית, יכלו לבאר להנאונים שיריא והאי קצת מלים תלמודיות קשות שמקורן מן היונית. אולי לרגלי משא ומתן כזה עם רבני ארץ ביזאנץ הביא רב האי נאון פעם אחת את התרגום היוני המיוחס להשבעים, ופעם אחת פירש מלה אחת ע"י השואתה עם היונית. גם להרמב"ן בספרד היה מורה מארץ יו, והנהו זוכרו בפירושו. אפשר בנקל להכיר שפע ביזאנטי בלשונם וברוחם של כמה מרששים, ובפרט במדרש תהלים. גם במקצוע הדתי קצת מנהגים באו לנו, ושמותיהם עמהם. מארץ ביזאנץ, כנן ה"שבת הגדולה", שנקרא כן מפני שהנוצרים היונים היו מכנים בשם זה את השבת שלפני הפסחא שלהם. בהיונית יש לבקש מקור מלים כמו סנדק (σύνδικος או σύντεκνος) פום ופזמן (ψαλμός) וכדומה. במה שנוגע למנהגי בית הכנסת ולסדר התפלות, יש למנהגם של בני ביזאנץ או, מנהג רומניא" יחס ברור עם אלה של יהודי איטליא, פרנציא ונרמניא. ונראה שהוא האמצעי שעל ידו נכנס לארצות האלה מנהגם של בני ארץ ישראל.

[רבנים] כפי עדות של הסופרים נמצאו בין יהודי הממלכה הביזאנטית הרבה תלמודיים גדולים, אולם אלה שהציבו להם יר ושם בהספרות התלמודית בחבור איזה ספר לא רבים הם בספר. ביניהם יש להזכיר: ר' טוביה בן אלעזר (קאה הי"א) שאסף המדרש המכונה בשם "לחם טוב" (הוציאו לאור ר' שלמה באבער) ותלמידו ר' מאיר, בעל ספר "מאור עינים", שניהם מעיר קאסטוריא (בולגאריא); ר' הלל בן אליקים (מאה הי"ב), כנראה מאי קנדיא, שחבר פירוש על ספרא וספרי; ורחיה היוני, מחבר ס' "הישר"; ר' שמריה בן אליהו האיקריתי מנירופונטי, פילוסוף ומדקדק. ור' יהודה מוסקונו מעיר אוכרידא בבולגריא (שלשתם מטאה הי"ד). ס' "כבוד אלהים" מאת ר' אברהם בן מעיר פסראס נשאר עוד בכתובים. ר' יוסף היוני נודע לנו בתור מתרגם. באיטליא הרומית חי ר' שבת דונלו שחבר, מלבד ספרים אחרים ס' "חכמוני", פירוש על ס' "צירה", ונתמנה לרופא יל נציב הממשלה אייפרקטיוס (מאה הי"י). גם התלמודי המפורסם ר' ישעיה הזקן די טראני נתעכב בארץ יון (מאה הי"ג). בהממלכה הביזאנטית נמצאו ג"כ פייטנים הרבה, אך לפי עדות יהודה אלחריו לא היו אלה מטורדים נשגבים, ובפייטותיהם חסר רגש חיופי הרוח השירי; רק אחד מהם, ומיכאל בן כלב מתיבים שמו, מצא

חן בעיני אלחריו. גם הראביע והרמב"ן חרצו משפט קשה נגד חכמי ארץ יון. [הקראים] לקהלות הקראים שבממלכה הביזאנטית היה. כנראה, הסתררות כללית, וכראש כלן היה במאה הי"ב אהרן בן יהודה קוסדיני. בין הקראים נמצאו חכמים וסופרים רבי הערך כננו: טוביה בן משה מקושטא (מאה הי"א), יהודה בן אליהו הרסי בעל ס' "אשכול הנופר" הגדול שבחכמי הקראים (מאה הי"ב), יוסף בן אברהם בעל "ס' נעימות" והסופר המפורסם כלב אפנדופולו (מאה הי"י). ע"ע יון; קושטא.

ביזלונרפיא: גרעץ, דבריו מי ישראל ח"ב, ח"ג, Fürst, Die Juden in Byzantini-; passim schen Reiche (Orient, X, 416); Jost, Die Juden in Byzantinischen Reiche (Anmalen, I, 153, 161); Perles, Jüdisch-Byzantinische Beziehungen (Byzantinische Zeitschrift, II, 568); J. E., III, 450-460. מ. ד. ק.

בייערן (Bavaria, Bayern): מדינה בדרום גרמניא. ההגדה כי היהודים התיישבו בערי אונסבורג ורינגסבורג עוד קודם הספירה הנהוגה אין לה יסוד, אך היהודים השתמשו בה כדי להגן עליהם מקטרוני הנוצרים כי היהודים אשמים בהריגת ישי, ויתנצלו כי אבותיהם לא היו אז בירושלים. יש זכרון ליהודים בחוקי המכס של שנת 906. סורות היהודים בבייערן מתחילים מטאה הי"ג כאשר נתן להם הרוכס אוטו הראשון מוויטלסבאך את הרשויו להתישב בארץ הזאת, חלק עזרתם לבנות את העיר לאנדסהוט. היהודים סבלו צרות רבות ורדיפות בערים הגדולות, ובפרט בומן נוסעי הצלב. בשנת 1276 נורשו היהודים בנורת המושל לואיז, "המחמר", אך שבו אח"כ. בשנת 1285 נאשמו 180 יהודים בעלילת דם ונדרונו לשרפה. גם נאשמו הרבה פעמים כי בוז את לחם קדישיהם (host). בראש האספסוף עמד רינדפלייש אשר נשבע לעשות נקמות ביהודים המחללים את קדישי דתם וידרוש באזני החמון כי ממרום שולח לעשות רצון ישו לכלות חמתו בישראל, ויתנפלו על עדת ראמינען (1 אייד ניח=20 אפריל 1298) ושרפוה באש. משם נסעו חבר המרצחים עם המון פוחזים וריקים ויהדגו ביהודים במקומות רבים. הקהלה הגדולה בוירצבורג חחרבו ולא השאירו בה שריד ופליט (י"ד אב=24 יולי בשנה הני"ל). בנירנבורג נמלטו היהודים לראשונה אל המעודה והנוצרים שיסבו שם עזרו להם, אך המרצחים נברו עליהם וימיתו כל היהודים ולא השאירו גם נפש אחת (כ"א אב=1 אוגוסט 1298). מספר כל המתים אז בנירנבורג על קידוש השם היה 628 וביניהם ר' מרדכי בן הלל מחבר "המרדכי". ככל מדינות בייערן נשארו לפליטה רק שתי קהלות, אונסבורג ורינגסבורג אשר שם הנינו עליהם סוד מעצות העיר. בשנת 1314 גורשו עוד הפעם וחזרו אח"כ. בשנת 1337 נאשמו עוד בבזיון לחם קדשם ובעבור זה נהרגו כל היהודים בערי דענינדארף ושטרויבינג. בערי פראנקוניה

זיה להם זכות מיוחדת ע"פ תוק הרשימות (Matrikel-Gesetz). וכאשר נמלא המספר היו צריכים היהודים האחרים לחכות עד אשר ימות אחד מבעלי הזכות לירש את מקומו למען יבא במספר של בעלי הנשואין. ולכן עזבו בחורים רבים את בייען וילכו להם לאמריקא ושם הצליחו ועשו חיל. בשנת 1831 החליטו נבחרי הפרלמנט פה אחד לתת ליהודים שווי זכויות, אך המיניסטרוס דחו את ההחלטה מעת לעת. המהפכה בשנת 1848 עזרה לטובת היהודים, אך הנבחרים בבית העליון מענו להסכים לתת זכויות שוות ליהודים (16 פטב. 1850). ורק אחרי תחלת ממושכה השינו זכויותיהם בשלימות ביום 3 יולי 1869, ונעשה לחוק ביום 22 אפריל 1872.

[הרבנים בבייען] הערים רינגנשבורג ופיייער היו מקומות לבעלי התוספות. ר' יהודה החסיד חבר ברינגנשבורג את "ספר החסידים". רבי יעקב פאלאק (1470-1530) המציא את חשטה החדשה, פלפל בדרישת התלמוד; הוא היה תלמיד מרנליה מנירנבורג. דרכי הלמוד הזה בקשיות פירוקים וחודדי הלכות היו שגורים גם בהשיבות באוגסבורג ורינגנשבורג. ר' יעקב ווייל בעל שו"ת מהר"ל סג"ל יושב בנירנבורג, ר' ישראל ברונא מרינגנשבורג, ר' משה מינץ מבאמבורג, ר' יו"ט ליפמאן העליר בעל תוספת יו"ט, ר' שמואל ממעוריטש מחבר "נחלת שבעה" ור' אליהו בחור.

[נושאי משרות וחכמים] גם במרם נתנו ליהודים שווי זכויות בבייען היו שם איזה יהודים נושאי משרה. בשנת 1812 נתנה הממשלה תואר בארון להבאנקיר א. זעלינמאן ממינכען, ונקרא בשם "פאן אייכטהאל". בשנת 1819 התנדב יעקב הירש מקעניגסהאפן אצל וירצבורג גדוד אנשי חיל למלחמה על הוצאותיו, ובעבור זה נתעלה לבארון ובניו אחריו. בשנת 1820 נדב הבאנקיר ווערטהיימער ממינכען שלש מאות אלף פלורין לחקן בעדי את צנודות המים. בשנת 1834 נמנה דר' גרינפעלד לעורך דין בפולדא. בשנת 1849 נבחר דר' מארגענשטערן לבחיר הפרלמנט, והוא היה הראשון שנבחר בבייען לפקודה הזאת. הישיבה הגדולה שיסד הרב ר' וואלף המבורגער בפולדא (1770-1850) יצאו ממנה חכמים ורבנים גדולים, מהם אורתודוקסים ומהם רפורמים; בין הראשונים ר' זעלינמאן בער באמבערגער ובין האחרונים דוד איינהארן ומ' ליליענטהאל. גם החכם ר' נפתלי נטש דאבינאוויץ מחבר "דקדוקי סופרים".

היהודים בבייען הצטיינו במסחרם ובמשלה ידם ובפרט במסחר בקר וצאן שהוא כמעט כלו בידי היהודים. מספר הקהלות בבייען בשנת 1900 היא 356, ומספר הנפשות 53,750 שהוא רק אחד אחוז ממאה מהתושבים. מספר בני ישראל לא נשתנה משנת 1822 שאז נרשמו במספר 53,402. ע"ע אוגסבורג; באמבורג; זאלצבורג; מינכען; נירנבורג; פולדא; רינגנשבורג; שפיייער; ובפרט ערך גרמניא.

וסוואביא התנפלו האכרים מזוינים במגלי קציר וקרדומות, ובראשם ארמלענדער, על היהודים לאבדם. בשנת 1442 נרש הרוכס אלברעכט המכונה "החסיד", את היהודים מארבעים ערים וכפרים בבייען העליונה וימצאו מפלט בבייען התחתונה, תחת המושל העברי מלאנדסהוט ושלמו לו בעד ההצלה ממיטב כספם. בעת המנפה השחורה (1348) נהרגו יותר מעשרת אלפים יהודים. 'אז בא הקץ לקהלות ווירצבורג ומינכען ועוד קהלות רבות נחרבו. המושל לואיס המכונה "העשיר" נודע נ"כ בשם "שונא חסד ושונא היהודים" חשב להכריח את היהודים שימירו את דתם ואחרי אשר אסרם בבית האסורים והענישם לשלם שלשים ושנים אלף פלורין גרשם מארצו (5 אקט 1450). גם נורשו מערי חופש ופראנקוניה ע"י התעוררות הדרשנים קאפיסטראנו והמומר פיטר שווארץ. בשנת 1451 נורשו עוד הפעם והיהודי יוסל מן ראשהיים הוכרח לתת ערובתו בשם קהלות אשכנז כי ליהודים לא ישונו לבייען. רק בעיר זולצבאך במקום הרוכס כריסטיאן אונוסט אשר האמין בחכמת הקבלה והיה אוהב את היהודים, מלבד שלא רדף את היהודים אשר בנבולו, עוד הכניס בתוך רשותו את היהודים הנולים מזוינא ויתן להם איזה זכויות. בשנת 1476 נאשמו היהודים מרינגנשבורג בעלילת דם וכי אובלי אדם הם, ויענו אותם ביסורים קשים ורבים אוסרו בבית הכלא. איזה יהודים עזבו את העיר והלכו להתיצב לפני הקיסר להציל הלקוחים למות. לתכלית הזאת נאספו רבני הקהלות בעיר נירנבורג ויחליטו כי כל קהלות בבייען מחויבות להרים תרומת נדבה לפדיון השבויים, מפני כי עלילת שקר במקום אחד היא שואה נוראה לכל קהלות המדינה. לרגלי חנושים והרדיפות הרבות התרחקו היהודים מבייען קרוב למשך שתי מאות שנה. עד אשר נצרכו מושלי בייען להלואת כסף במלחמתם עם הספרדים, ואז פנו אל היהודים אשר נאותו להלוות להם הכסף הדרוש במחיר הישיבה ועוד איזה זכויות בבייען. בשנת 1756 נרו במחוז זולצבאך שלשים משפחות יהודים.

[תקופה חדשה] ביום 10 נאו. 1800 החליטו בחירי הממשלה להפריד את אמונת קתוליקית מעניני המדינה ולתת רשות גם לבלתי מאמינים בדת הזאת לחמנות בין אזרחי הארץ. אך היהודים לא נכללו בחוק הזה, ורק מעט מעט פרצו את הגדר המפריד בינם לבין שאר התושבים. בשנת 1804 נתנו רשות לנערי ישראל לבוא בבתי ספר אשר לעם; בשנת 1805 הורשה להם לשאת כלי זין; בשנת 1808 בטלו את מס הנלגלת אשר שמו על היהודים; בשנת 1809 הכירו את היהודים בתור חברה רתית של יחידים (Privat - Kirchengesellschaft). בשנת 1813 נחשבו היהודים לאזרחים שלמים בנתע לחובתם להממשלה, אך אזרחים למחצה בנוגע לזכויותיהם. ובפרט הרעו להם במה שהגבילו את זכותם בעניני נשואין, ואסרו עליהם לקחת אשה, מלבד לאחדים במספר קצוב אשר

והפרטים יושבים עליו" (מתיה כ"ב.). ודרשו במדרש "וראשו ענול לכסא מאחריו" (מלכים א' י"ט): כהדא "קתררא דמשה" (פסיקתא דרב כהנא. הוצאת באבער, דף ז ע"א).

א.

כתב הרמב"ם (תפלה פ"א ג'), ומעמידים בימה באמצע הבית כדי שיעלה עליה הקודא בתורה או מי אשר אומד לעם דברי כבושין, כדי שישמעו כלם" (עי' בעל "כסף משנה" ומדבריו נראה שאין הקפדה בכך). הבימה היא דוגמת מזבח שהיה באמצע הרוחב מצפון לדרום, ואנו מקיפין את הבימה בלולב, וכן היו מקיפין את המזבח בעזרה; גם נוהגין לתקוע תקיעת שופר על הבימה, כעין תקיעת חצוצרות על הקרבנות על המזבח (ש"ת "משיב דבר"; ש"ע א"ח, סי' תר"ס א'). בערך שנת 1810 כאשר התחילה תנועת הריפורם באשכנז רצו הרבנים החדשים לשנות מקום הבימה מאמצע בית הכנסת ולקבוע אותה סמוך לארון הקדש, אך הרבנים החרדים מיתו בידם ואסרו להתפלל בבית הכנסת שאין הבימה באמצע, כדי שלא לשנות ממנה ישראל עתיק יומין. ר' עקיבה יהוסף, בעל "לב העברי" תלמיד הרב ר' משה סופר, נכנס בעובי הקורה והרעיש את עולם היהדות במאמריו הנלהבים בענין הזה, ומביא פסק דין משבעים ואחד רבנים גדולים ונסמכים שהכילו שמתא ע"ז, וכה יאמר המחבר: "הם (המשנים לקבוע הבימה אצל הארון) מומרין להכעיס ולא לתאבוק, כי מה הנאה יש להם במה שהם עוקרין הבימה מכאמצע, ולמה הם עושין כן? רק מפני שדרך אה"ע הוא כן, ואילמלי היה השי"ע מצוה שתהיה הבימה אצל הארון ובאה"ע היתה הבימה בקרב העם היו עושין בהיפך" (לב העברי צד 76). כתב הלבוש: "זוהירו שלא יעשו שום מקום לישב עליו בין הבימה ובין ההיכל באופן שיהיה פני היושב כנגד הבימה לאחוריו להיכל דגנאי הוא ועוד שלא יפסיק בין המכרך על ס"ת ובין ההיכל דנראה כמשתחוה לו המכרך" (עי' או"ח, סי' ק"ג ט"ז). ועכשיו נהגו לעשות מקומות לישב בין הבימה ובין ההיכל אך פני היושבים לעומת ארון הקדש.

ביבליוגרפיה: העתון בגסת הגדולה ח"א 45; ישראל דור סעדי, מחולת הכחניים, פרעסבורג 1859; הנ"ל, הר תבור, פרעסבורג 1861; ליפמאן, קונטרס בענין השתנות הבימה פרעסבורג 1843; Ben Chananja, VIII, No 39; Low, Gesammelte Schriften, IV, 93-107; J. E., I, 430.

א. ט. ר.

בין המצרים: הימים שבין י"ז בתמוז לתשעה באב וקוראים אותם "השלשה שבועות". משום דהוה כהדא צערא מן י"ז תמוז שהובקעה העיר עד ט' באב שנחרב הבית (הרא"ש). ויש אומרים כנגד שלשה שבועים שהתענד דניאל (טור או"ח, סי' תקנ"א). ר' אליעזר דרש על הפסוקים, "וינאץ השקר" (קהלת י"ב ה') ונבואת הנביא, "מקל שקד אני רואה" (ירמיה א'): השקר הזה משעה שהוא מציץ עד גמר פיותו כ"א יום, כך מ"ז

ביבליוגרפיה: Aretin, *Gesch. d. Juden in Bayern, Landshut* 1803; Tausig, *Gesch. d. Juden in Bayern, München* 1874; J. E., II, 602.

א.

ביירוט: ע' בירות.

ביירוון (Byron): אחד המשוררים המעולים באנגליא; נולד בשנת 1788 ומת על אדמת יון בשנת 1824. הוא זכה אותנו בעזרים ושלשה שירים וקראם בשם Hebrew Melodies ואולם רק י"ח מהם יש להם יחס עברי והנותרים הם שירים כללים וטרם נודע מדוע כללם יחד. ביירוון לא התפאר בשיריו אלא כי הנדיל לעשות, ונהפוך הוא, כי התנצל שחברם רק לבקשת ידידו קינארד, בראהאם ונתן (שנים האחרונים הם יהודים; בראהאם הצטיין בתור משורר על הבמה ונתן—במוסיקא, והורה מוסיקא לאחת מבנות המלכה ושניהם סדרו את הניניות לאיזה משירי ביירוון) ובכל זאת נראה בהם רגש פיוטי נפלא והשתתפותו בצרת העם היותר מעונה בתבל. אחדים מהם תרנמו ללשוננו משוררים שונים, אמנם כלם יחד תרנם מנדלקערן בשם "שירי ישרון". ביירוון היה בקי בכה"ק וחדר לפנימיותם, ולאות חזיונו "קין", בו הראה גאונות; הסתכל בכל הרשויות, שט בשעיפיו למעלה מזמן ומקום, וראה עולמות חרב ובנוי וחרב, ומלין לצד עלאה ימלל. חזיון זה תרנם פרידמאן, עוד יש לביירוון חזיון נשגב ובלתי נגמר בשם Heaven and Earth. יסודתו בכה"ק; תכנו "שמים וארץ נפגשו, מלאכים ובתולות נשקו"; הנפשות המדברות: רפאל, שמחזאי, עזאזל ועוד רוחות, חנה ואהליבמה; מצאצאי קין; נח, יפת ועירד; זמנו; לילה אחד קודם המבול, בצדק העיר י"ל גורדון כי ביידן היה הראשון שעורר חבת ציון בלבות בני עמו, ע"כ עלינו להוקיר שמו וזכרו בקרב עמנו וספרותנו.

מ.

ביקודה (מלשון יון βίγημα): נקרא נ"כ אלמימאר או בלימאר; נשחת מלשון ערבית, "אלמינבאר" שהוראתו "הכסא". בגין נבזה מעט עם מעלות לעלות עליו, נעשה כעין מגדל ונבנה באמצע ביהכ"נ לקרות עליו בתורה ובנביאים וחמש מנילוח ולפעמים מתפללים עליו, אבל עיקר מקום התפלה לשי"ן הוא על התיבה (ע"ע) לפני ארון הקדש. בביהכ"נ של אלכסנדריא שהיה גדול מאד היתה בימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה (סוכה ג"א: וירושלמי סוכה פ"ה, רש"י פ"י בימה: כעין אלמימבר"א שלנו). עזרא הסופר קרא בספר תורת משה מעל מגדל עץ אשר עשו דלבר (נחמיה ח' ד'), מהוהר נראה כי הבימה נעשה כעין כסא עם שש מעלות ובמעלה השביעית היו מניחין הס"ת, וז"ל: דספר תורה בעי לסדרא ולתקנא תקונא בחד כורסייא דאקרי תיבה וההוא כורסייא דלהו בשית רננין לסלקא בהו ולא יתיר, דכתיב: ויש מעלות לכסא (דה"ב ט'), ודרנא חד לעילא לשואה עליה ספר תורה ולאחזאה ליה לכלא זוהר שמות ר"ו). ואולי זהו שנקרא בברית החדשה, "כסא משה שהיו הסופרים

בתמוך עד ט' באב כ"א יום (מובא ברש"י על קהלת (שם). ומשום שבימים האלה בטל התמיד ונסוך המים, נוהגין שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, ונוהגין בהם אבלות קצת, שלא לברך בהם שהתיינו על בשר הדש או פירות חדשים, בכוננות האר"י כתוב שיתאבל האדם בין המצרים אחר תצי היום ויבכה כמו תצי שעה, ר' יעקב אשרי מביא מנהג האשכנזים שהיחידים נמנעים מבשר ויין מ"ז בתמוז ואילך, ומר"ח ואילך נמנעים כלם מבשר ויין, זולת שבת שאוכלין ושותין כדרך כל השנה וכו'. ונהגו הכל שלא ליכנס בבית המרחץ בשבת וזו ואסור לשנות מנהג אבותינו (טור שם), וכתב הכלבו: יש נמנעים מאכילת בשר משנכנס אב לפי שאין שמחה אלא בבשר, ואעפ"כ אין להמנע מתבשיל שנתבשל בו הבשר, ח"ל הרמב"ם: כבר נהגו כל ישראל שלא לאכול בשר בשבת (בשבוע) זו ולא יכנס למרחץ עד שיעבור התענית, ויש מקומות שנהגו לבטל השחיטה מר"ח עד התענית (רמב"ם, תענית פ"ה ו'). וכתב ע"ז ה"מניד משנה": המנהג הזה לא נתפשט בארצות אלו לענין אכילת בשר אלא בערב התענית וכו', וכתב הרשב"א בתשובה: נהגו אבותינו שלא לאכול בשר משנכנס אב ואעפ"כ שאין כאן איסור כלל מדין התלמוד, שאפילו בערב הצום בסעודה שאין מפסיק בה מותר לאכול בשר. מ"מ בכל המקומות שנהגו בו איסור הוא פורץ נרדף של ראשונים וכו' (בב"י לטור שם). והרב בעל "שלחן נבוה" סי' תקנ"א, ס"ק ל"ה כתב דמנהג שאלוניקי שלא לאכול בשר ואין נוהגין איסור בשתייה, כ"א בסעודה המפסקת ויש נוהגין איסור בבשר רק בשבת שחל בו ת"ב, תספורת מותר מלבד בשבת שחל בו ת"ב (תענית כ"ט:), "בל שאינו מסעודת ת"ב (סעודה המפסקת) מותר לאכול בשר ולשתות יין ולאכול שני תבשילין וכו' (איכה רבה פ"ג), [קטב מרירי] בין המצרים לא ילך יחידי מדי שעות עד ט' שעות (10 A. M. - 3 P. M.) משום שבהם שולט קטב מרירי ולא יבואו התלמידים בימים ההם (ע' במדבר רבה פ"ב ג'; באיכה רבה פ"א איתא מסוף ד' עד ראש ט'; אי"ח תקנ"א סוף, ע"י "מגן אברהם"). לענין נשואין אלמן שרצה לישא אשה בין המצרים ולא קיים עדיין פריה ורביה, אף שבאבלות יחיד הקילו תוך שלשים, הבא אסור משום דהוי אבלות רבים, ואף שיהיה הרבה צרדים להקל שומר נפשו ידחק מלעשות נשואין באלו הימים כי חמירא סכנתא (שבת יעקב"ח ב"ב, סי' ל"ה). ע"ע אבילות; חמוז, י"ז ב'; תשעה באב, ביבליוגרפיה: שדי חמד ח"ד 206. א.

בין השמשות (בין הערבים): תרגום אונקלוס בין הערבים, "בין שמש"א ומשמע ששניהם ענין אחד. והוראת, "בין הערבים" = בין ערב אחר הצהרים וערב קודם הלילה, ו"בין השמשות" = בין ערב שמש המזרח לערב שמש המערב. בשחיטת קרבן פסח נאמר, "ושחמו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים" (שמות י"ב ו'), ופירשו חז"ל: משש שעות ולמעלה (פסחים ס"א.), "בין הערבים": שהשמש נוטה לבית מבואו לערוב וכו' אותן

שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה, עריבת היום מתחלת שבע שעות, מבי ינטו צללי ערב, ועריבת הלילה (רש"י לשמות שם). גם בהקרבת תמידים נאמר, "ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (שמות כ"ט ל"ט), אבל אטרו בברייתא שתמיד קודם לפסח, מאי מעמא? יאותר דבר שנאמר בו, "בערב" ("שם תזבח את הפסח בערב") ו"בין הערבים", לדבר שלא נאמר בו אלא בין הערבים בלבד (פסחים כ"ט.). וכדי להשוות שתי הלשונות, "בין הערבים" שהוא אחר הצהרים ו"בערב" שהוא כניסת הלילה, צריכים אנו לומר שהזמן הזה מאוחר קצת משיעור הצהרים ומקודם קצת מכניסת הלילה (ע"י עפשטיין, "תורה תמימה" לשמות שם), וגם בשחיטת התמיד אחרוהו חכמים עד שמונה שעות ומחצה וקרב בתשעה ומחצה כדי שיהיה פנאי להקריב קודם עשייתו נדרים ונדרות שאסור להקריבם אחר תמיד של בין הערבים (שם, במדבר כ"ח ד'), ונראה שהגבילה התורה את הזמן בין שני הערבים מן הצהרים עד סוף היום, אך רז"ים מקדימין, וגם שחיטת הפסח היתה בשעות נפרדות לכתות כתות, וזכיחת הפסח, ר"ל אכילתו היתה בערב. בירידת השליו נאמר ג"כ בין הערבים ובערב (שמות ט"ז י"ב ו"ג) ודרשו חז"ל שלמדה תורה ד"א שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה (יומא ע"ה:), משמע שהיה בערב ממש אע"פ שנאמר בין הערבים, ואולי הפירוט בבאן בסוף בין הערבים שהוא תחלת הלילה או שידירת השליו היתה בין הערבים ואכילתו בערב. הדלקת המנורה בבית המקדש היתה בין הערבים ובעת שהיה הכהן מדליק את הנרות היה מקטיר הקטרת (שמות ל"ח:), והדליק מקודם חמש נרות והקטיר הקטרת ואח"כ הדליק השתי נרות (יומא ל"ג:), ועיקר המצוה הוא מערב עד בקר (שמות כ"ז כ"א). אך הראב"ע חולק ע"ז ואומר, "אין ספק כי בשקוע השמש ידליק את הנרות, וכאשר חפשו זאת המלה (בין הערבים) מצאנו כי יקרא רנע בין הערבים ערב" וכו' (פי' לשמות י"ב ו'), וע"י תשובת הרמב"ן (שם).

[זמן בין השמשות] אמנם ברור הוא כי בין השמשות שהזכירו חז"ל הוא אחר שקיעת החמה עד צאת הכוכבים, ואולי הוראת בין השמשות היא בין אור השמש לאור הירח או הכוכבים שהם שמשים קטנים לעומת השמש ומשמים לאורם. והוא הנשף במקרא, ולדעת רבא תרי נשפי הוה, נשף לילה ואתי יממא (dawn), נשף יממא ואתי ליליא (twilight; ברכות ג:), ונראה כי אורך זמן בין השמשות שיה לאורך הזמן מעלות השחר עד הנץ החמה או זריחת החמה (פסחים צ"ד:), אך נחלקו החכמים באורך הזמן כמה הוא. בברייתא אמרו: איוהו בין השמשות, משתשקע החמה כ"ז שפני מזרח מארדימים; הכסוף התחתון (horizone) ולא הכסוף העליון, בין השמשות; הכסוף העליון והשווה לתחתון זהו לילה, דברי ר' יהודה, ר' נחמיה אומר: כדי שיזלך אדם משתשקע החמה חצי מיל. ר' יוסי אומר: בין השמשות כהרף עין, זה נכנס זה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו (שבת ל"ד:), שיעוד

שעה מהשעות השוות (פי' לקהלת י"ב ב)
 [שיעור בין השמשות להרמב"ם] הרמב"ם נותן שיעור מעמוד השחר עד זריחת השמש, שעה וחמש שעה מן השעות הזמניות, ומעם זה, קרבת שמש אור השמש מן הקיטורים העבים העולים מן הארץ תמיד אשר די עלותם (הקיטורים) מן הארץ אחד וחמשים מיל כמו שנתבאר בחכמת הלמודים" (פי' הרמב"ם למשניות ברכות פ"א א'). "שעות זמניות לפי הזמן, לפעמים ארוכות ולפעמים קצרות, שלעולם חלקו היום ל"ב שעות בין ארוך בין קצר וביום ארוך היום י"ב שעות ארוכות וביום קצר היום י"ב שעות קצרות" (ר' מרדכי יפה, "לבוש התכלת" סי' רל"ג א'). ולפי' אם נחלק את ימי השנה לשעות זמניות נמצא כי בין השמשות האמתיות, לפי הרמב"ם שחשב 11½ שעות זמניות או בכדי עשירית היום, יעלה ליום היותר ארוך בירושלים (במעלה 32°) שהוא 14.19—שעה ומ"א דקים, כנויארק (במעלה 40°) היום היותר ארוך הוא 15.5 ובין השמשות שלו שעה וחמשים דקים, בווארשא (במעלה 52°) יום הארוך הוא 16.44 ובין השמשות 1.64, בפטרבורג (במעלה 60°) יום הארוך הוא 18.52 ובין השמשות 1.85 שעה.

[בין השמשות לפי התוכנים] אמנם בין השמשות האמתיות, וכן מעמוד השחר עד זריחת השמש, לפי חשבון התוכנים הוא יותר גדול משיעור הרמב"ם וגם משיעור הראב"ע, כפי הלוח המובא פה לימי השנה ברוח של עשרים יום מרשימה לרשימה.

ימי השנה	במעלה 30°	במעלה 40°	במעלה 50°	במעלה 60°
1 יאנואר	1.27	1.39	2.1	2.48
21 "	1.24	1.36	1.57	2.38
10 פעברואר	1.22	1.33	1.53	2.27
1 מארץ	1.21	1.31	1.49	2.21
21 "	1.21	1.33	1.32	2.31
10 אפריל	1.24	1.36	2.0	3.16
30 "	1.28	1.45	2.21	
20 מאי	1.34	1.56	2.40	
9 יוני	1.37	2.4	2.45	
29 "	1.38	2.4	—	
19 יולי	1.33	1.55	3.40	
8 אוגוסט	1.29	1.46	2.24	
28 "	1.24	1.38	2.4	3.12
17 ספטמבר	1.22	1.33	1.53	2.50
7 אוקטובר	1.21	1.31	1.49	2.23
27 "	1.22	1.33	1.49	2.24
16 נאוועמבר	1.25	1.36	1.56	2.36
6 דעצעמבר	1.27	1.38	1.59	2.43

ע"ע הדלקת הנר; חמה, זריחתה ושקיעתה.

ביבליוגרפיה: אברהם הכהן פימנטל, מנחת כהן אמשכרם 1668; חייא דוד שפיצער, גברשת ג"ח, ירושלים

בין השמשות לרעת רבה בשם שמואל הוא שלשה חלקי מיל=חלחא ריבעי מיל, ור' יוסף בשם שמואל, שני חלקי מיל=תרי תלתי מיל (שם ל"ה). עוד אמר ר' יהודה בשם שמואל: כוכב אתר יום, שנים בין השמשות, שלשה לילה והם כוכבים בינונים (שם ל"ה). במקום אחר אמר ר' יהודה: משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ד' מילין (פסחים צ"ד). ומתוך ר"ת דמשת שקע החמה, משמע סוף שקיעת החמה (שכבר שקעה החמה), אבל משקיעת החמה, משמע מתחלת שקיעת (תום) מנחת כ"י ד"ה נפסל). לרברי ר' יוחנן הוא שיעור ה' מילין, ומחלק אדם בינוני ביום הוא עשר פרסאות (פסחים י"ט). והלכה כר' יהודה שבין השמשות הוא כדי הילוך ג' רביעי מיל אחד שקיעת החמה ושיעור מיל הוא שליש שעה פחות חלק ל' (ש"ע א"ח סי' רס"א א' בהג"ה), וכן כתב "הפרי חדש" ב"ד סי' ס"ט ס"ק כ"ז) ושיעור מיל היו כ"ד דקים ושלשה רבעים היו י"ח דקים, ובאמת עולה רק 13½ דקים, ע"פ החשבון הזה: 10 מיל או 40 רבעי מיל ליום של 12 שעות שהם 720 רבעים=18 רבעים לכל מיל או 13½ רבעים לשלשה רבעים, וכן כתב הבי' ושיעור מיל היו י"ח דקים ושלשה רבעי י"ג וחצי דקים, השיעור הזה אינו שווה בכל חלקי העולם, כי יש לחלק בין המדינות הקרובות לקו המשווה ובין המדינות הרחוקות ממנו, וכל מה שיתרחק המקום אל ציר הצפוני או הדרומי כן ירחב זמן בין השמשות, ואם נקח למשל את ירושלים לקנה המדה שרחבה הצפונית (latitude) הוא במעלה 32°, עלינו להגדיל את השיעור בנויארק שהוא במעלה 40° ולפי ערך בפטרבורג שהיא במעלה 60°. ואפשר ג"כ שהשיעור הזה י"ל 13½ דקים הוא שווה לכל העולם, כי הוא רק מדרבנן לצאת מירי הספק ועיקר שיעור יום מן התורה הוא עד שקיעת החמה בכל מקום.

[בין השמשות כסוף ספיקא] ר' יוסי נותן שיעור בין השמשות דאורייתא, "בהרף עין", הלילה נכנס והיום יוצא, אבל מפני ספק נבלו חכמים את בין השמשות לזמן ידוע וכן אמרו בברייתא: בין השמשות ספק מן היום ומן הלילה, ספק כלו מן היום, ספק כלו מן הלילה, מטילין אותו לחומר שני ימים (שבת ל"ד). ולכן לענין שבות לא גזרו בבין השמשות, ויש שחלקו בין בין השמשות דעילי יומא ובין בין השמשות דאפוקי יומא כיון דאתחזק איסורא ("מגן אברהם" סי' שס"ב), אך רבנן בתראי נקטי דאין לחלק כי בשניהם לא גזרו ("שרי חמד" ח"א 1). וח"ל הראב"ע דע, בקר האמת הוא כזרות השמש וכו', והערב הוא בשקוע השמש וכו'. ע"כ, "מערב עד ערב תשבתו שבתכם" ראוי להיות מערב האמתית עד ערב האמתית, רק חכמינו ז"ל הוסיפו מחול על הקדש ואמרו כי יציאת תשבת תהיה עד צאת הכוכבים וכו'. וכל חכמי התולדות וחכמי המלכות מודים כי נבול היום מרגע היות עונלת השמש כנגד שמש הארץ בכל מקום, וזהו מעת צאתו עד בואו (פי' לשמות י"ח י"ב). ובמקום אחר נותן שיעור אור השחר שיעלה טרם זרוח השמש ויעמוד אחר בואו, שעה ושלש

1898-1903; היי בארנשטיין, האסיף ה"א 267, ח"ב 716, ח"ג 399.

בינה: עי' חכמה.

ביעור המץ: עי' המץ ומצה.

בִּיצָה (בארמית בִּי עָא בחילוף הצד' בעי"ן): לדעת בעלי הלשון משרש בוצ' ע"ש הלבנונית. ולא נמצא במקרא כ"א ברבוי ביצים (דברים כ"ב ה'). ביצים עובות (ישעיה י"ד), ביצי צפעוני (שם נ"ט ה'). ובמשנה נמצא גם ביתר, "ביצה שנולדה ביום" (ר"ש ביצה) ולענין הלבנונית, והשאת בקרום ביצה שניה לה כצמר לבן" (ר"ש נגעים). ואף כי לא כל הביצים הן לבנות ויש גם מצבעים שונים או מטולאות, אבל דברו בהווה כי רוב עופות הבייתיות כתרנגולים ואוזים הביצים הן לבנות, וסתם ביצה היא ביצה תרנגולת. גם רנים מטילין ביצים, דג טמא משריץ, דג טהור מטיל ביצים, ולר' זירא תרוייהו מטילין ביצים אלא זה משריץ מבחוץ וזה משריץ מבפנים (דג טהור לאחר שהוטלה ביצתו משרצת ועומדת מאליה בחול אבל דג טמא משריץ מבפנים במעי האם לאחר שנמרין ביציו במעיו, רש"י ע"ז מ'). וירושלמי ע"ז פ"ב קרא להן מעי דגים, ובברייתא אמרו: כל המוליד מינוק וכל המטיל ביצים מלקט חוץ מעטלף וכו' כל שזכרותו מבתוך מוליד, מבפנים מטיל ביצים (בכורות ת.). איש שנפצעו ביציו נקרא, "פצוע דכה" (דברים כ"ג) ואינו מוליד, ואם אין לו אלא ביצה אחת מוליד (יבמות ע"ה.). ומשלו חכמים באשה החדר והפרודור והעלייה, ובין חדר לפרודור הוא המקום שיש בו שתי ביצים של אשה וכו' (הרמב"ם, איסורי ביאה פ"ה ד'). ונמצא מין שנקראו ביצי כינים (שבת ק"ב) ונמצא בחי יחמור שמטלת מה שדומה לביצים (בכורות ג').

[שיעור ביצה] השיעורין בביצה היינו ביצת תרנגולת:

- 1) שיעור אוכלין בכביצה דרשו, "מכל האוכל אשר יאכל" (ויקרא י"א ל"ד). אוכל הבא מחמת אוכל ואיזהו ביצת התרנגולת וכו' ושיעור חכמים, אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת (יומא פ.). השיעור הוא בלי קליפתה בביצה חיה או מנוגלת בנמיעה והשיעור הזה הוא כמו שני זיתים; 2) שיעור אכילת [חצי] פרס הוא שתי ביצים חסר קימנא, דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומר שתי ביצים שוחקות (גרושות) וכו' (תוספתא פ' אחרון דיוה"כ) ובמקום אחר נאמר שיעור רבי ב' ביצים ועור, וכמה "ועודי" אחד מעשרים בביצה וכו', ונחלקו הראשונים בשיעור אכילת פרס, לרש"י הוא ד' ביצים ולרמב"ם ג' ביצים שוחקות (עי' א"ח ה' יוה"כ סי' תר"ב ד'); 3) מודיא דקונדריס (שם הסאה) שיעור רבי מאתן ושבע עשרה בעיץ, ושקלי וטרי בה האי סאה דהיכא? אי דמדברית קמ"ד הויא ואי דירושלמית קע"ג הויא ואי דצפורית ר"ב הויא וכו' (עירובין פ"ג, עי' רש"י שם); 4) ענין אכילת עראי שמתרת חוץ לסוכה שיעור ר' יוסף תרתי או תלת בעיץ (סוכה כ"ו); 5) פחות מכביצה לא בעינן נטילה

וברכה (שם מ"ח, מ"ט); ר' יהודה סבר, "ואכלת ושבעת" אכילה שיש בה שביעה והיא כביצה (פסחים מ"ט); 6) שיעורא דיוה"כ הוא ככותבת הנסה שיתירה מכביצה, ורב זבד אמר: כותבת הנסה שאמרו חסרה מכביצה, כביצה משבעא, ככותבת מתבא דעתיה, והדברים פשוטים דלאו שביעה ממש קאמר ולא כל האיציטומכות שוות ולא כל הזמנים שווין וכלישנא ראביי, "והא זימנין סניאין סני ליה לאינש בהכי" שאינו דומה מי שהוא רעב לאכול למי שהוא תאב לאכול, אלא מדת חכמים כך היא, ור' יוסי שאמר ראכילת עראי תרתי או תלת בעיץ לנרטיה קאמר, דרב יוסף סומא הוה ואמרו: אינו רומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, שסומא אוכל ואינו שבע; (יומא ע"ד); 7) בשיעורי דשבת לענין הוצאה תנן: קנה כדי לעשות קולמוס ואם היה עב או מרוסס כרי לבשל בו ביצה קלה שבביצים טרופה ונתונה באילפס (שבת פ'.); המוציא עצים כרי לבשל ביצה קלה, תבלין כדי לתבל ביצה קלה (שם פ"ט); אמר ליה מר בריה דרבינא לבריה: מי שמיע לך ביצה קלה מאי היא? אמר לו: ביעתא רציצלא (רש"י: עוף קטן) וכו', רב ששת אמר: ביצת תרנגולת ואמאי קרי לה ביצה קלה שאין לך ביצה קלה לבשל יותר מביצת תרנגולת, ומאי שנא כל שיעורי שבת כנרונת והכא כביצה? אמר לו: הכי אמר רב נחמן כנרונת מביצה קלה (שם פ'.); 8) גם לקחו הביצה לזונמא בשיעור שבת במה שאמר רבי יהודה בר חביבא: אין עושין מי מלח עבין וכו' כל שהביצה צפה בהן (רש"י: כח המלח מעכב מלשקות, שם ק"ח); 9) לענין ערות טומאה כדי ביאה, ר' עקיבא אומר כדי לצלות את הביצה, ר' יהודה בן בתירא אומר כדי לגמוע שלש ביצים זו אחר זו (תוספתא ריש סוטה, נוסחת ערפורט). כנגמא וכמה שיעור סתירה? בן עזאי אומר כדי לצלות ביצה, ר"ע אומר כדי לגומעה, ר"ב אומר כדי לגמוע שלש ביצים זו אחר זו (סוטה ד'). וירושלמי שם: אמר ר' יוסי כל אילין שיעוריא לאחר התרת הסניר (ע"ע מרות ומשקלות) [תולדות הביצים], "אשכול ביצים" תלו בבשר הדבוק בשדרה ולא ניכר בהן החלמון, וכשיגדלו מקצתן וניכר החלמון נקרא, "שלל של ביצים". ביצה במעי אמה אינה מגרלת אפרוחים (ביצה ו:). וכן בירושלמי (ריש ביצה) פליגי ר' חנניה ור' מנא, חד אמר: לא דומה מעם אכילתה מבפנים למעם אכילתה מבחוץ, וחורנה אמר שאינה נגמרת לאפרוח עד שתצא לחוץ, "שיחלא" הוא זמן הריון לאם הביצים, וזמן הריון לתרנגולת כ"א יום; תשמיש התרנגול ביום ומוליד ביום (בכורות ח.). ובירושלמי חולק ואומר שתשמישו ביום אך מוליד בין ביום ובין בלילה.

[צורת הביצים והלקיחן] אלו הן סימני ביצים: כל שכוררת (בכדור) ועגולגולת, ראשה אחר כך וראשה אחר חד טהורה, שני ראשיה כרין או שני ראשיה חרין טמאה, חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים טהורה, חלמון מבחוץ ותלבוך מבפנים טמאה, חלמון וחלבון מעורבים זה בזה

מעלתן: ביצה מגולגלת ולמטה הימנה צלוייה, ולמטה הימנה מבושלת, וענין נלגול ביצה היא צלוייה רכה שמגולגלין אותה ברמץ, אבל ביצה מבושלת רכה אינה קרויה מגולגלת, ואם נקפא קצת היא בכלל מבושלת, ואם נשארה כביצה שנזמעיין אותה איננה בכלל מבושלת. גם היו נותנין אותה בסודר או מטלית ומניחין אותה בשמש עד שמתחממת יפה וכורכין הביצה בהן ושניין ומשלישין עד שתתנגלת, וזהו „ולא יפקיענה בסודרין“ (שבת ל"ח); עי' ערוך „פקע“), או צולין אותה עי' הטמנה ברמץ או בחול ואבק דרכים שהוחמו מכח החמה, ואם יוסיף לבשלה או לצלות אותה אחר שנצלית לנמרי היא ביצה מצומקת (שבת ל"ח); נמצאנו למדים שאכילת הביצים היא באופנים שונים: א) גומעה חיה, ב) מגולגלת, ג) צלוייה, ד) מבושלת, ה) מצומקת, ו) ממוגנת (שבת פ"ז); ז) שטתה עי' ירק או על צלי בשר ורג (שם ק"ט); ח) ביצה שמבבל בה העיסה.

גם היו משמשים את הביצה לסינון, ונותנין ביצה במסננת של חרדל (שבת קל"ט); ופי' הרמב"ם, בסבב הביצים שטורפין ונותנין אותן בדברים העכורים וזוככו אותם ויבדילו העב מן הדק (ועי' פירש"י), ויש עוד שימושים אחרים בביצה, כמו לכמות בה את הכלי ולסמוך בה כרעי המטה (ביצה נ"ז); או ששוחקין בה כדי לברכה, ואביי היה משחק קמיה דרבה בתמניא ביני ואמרי לה בארבע ביני (תוספתא סוכה פ"ה), ויש שעושין בהם הנשים כשפים ואסרום חז"ל משום דרכי האמורי, ואמרו: המבקעת ביצים בכותל מפני האפרוחים יש בו משום דרכי האמורי (שבת ס"ב); לנחש שלא ימותו, ובתוספתא (שם פ"ב), הנותנת ביצים ועשבים בכותל וטחה בפניהם ומונה שבעה ואחר היו מרכיבי האמורי וכו', ופותרו חלומות אמרו על הביצה: הוואה ביצים בחלום תלויה בקשתו (רש"י); בקשתו תלויה בספק כביצים הללו שהאוכל סתום בה) נשתברו, נעשית בקשתו (ברכות נ"ז).

[מנהגים] בסדר של פסח אמרו במשנה „הביאו לפניו וכו' ושני תבשילין“ ושקלי וטרי בנמרא: מאי שני תבשילין? חזקיה אמר: דג וביצה שעליו, רב יוסף אמר: צריך שני מיני בשר, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה (פסחים ק"ד); ונהגו בבשר וביצה צלויין (אבות ס"י תע"ג ד), ויש עוד טעם לביצה משום אבילות בית המקדש שליל ת"ב נקבע בליל פסח (כל בו), ונהגים נ"כ לאכול ביצים הרבה מבושלים כי אין אוכלין צלי בלילי פסח, ואין שייך בביצים הרבה זכר לאבילות, אלא הטעם דמסתבר הוא לפי שעושין הכל לסימן חירות כמנהג גדולי דומי בסעודתן (ע' לעיל), גם באבילות מת מברין תתלה בביצים או בתבשיל של ערשים (יו"ד ס"י שע"ח ט') וכתב הש"ך שאין להם פה כמו אבל ועודשה זו מגולגלת כמו אבילות שמחזרת על באי העולם (עי' ב"ר פס"ג), מנהג קדום היה לטוח ראש המת בביצים טרופן בקליפתו, וזה המנהג קדום לסימן לפי שהיו מוליכין אותו חוץ לעיר ליקבר וכו' שיכירו הקוברים שהוא ישראל עשו בו סימן זה, והבנת

בידוע שהיא ביצת השרץ (חולין ס"ד). החלבן נקרא לפעמים לוכן ביצה ודומה לשכבת זרע אבל יש חילוק ביניהם שלוכן ביצה סולד מן האור ויטבת זרע דוחה מן האור (ניטין נ"ז). וקרי להו לחלבון והלכות „מי ביצים“ לענין שאין מכשירין לטומאה, וקרי לזרע התרנגול שבביצה קשר וברושלמי קרי ליה זכרות, וקרום הביצה נקרא נ"כ קליפה. נמצאת אומר בהתהוות הביצה, תחלתה באשכול הביצים ואח"כ בשלל של ביצים, וכשיגמר החלמון הוא נכסה בחלבון ובקשר והם מעוטפים בקרום רך, והם כמכונסים בכיס, ועי' הכיס נוצר הקרום הקשה, והוא נקרא נ"כ שפופרת של ביצה, ומשתמשין בו כשהוא ריק כמו בכלי, ומלאוה שמן ונתנוה ע"פ הנר בשביל שתהא מנספת אל הנר למלאותו (שבת כ"ט); ונמצא ברש"י פ בשלח דבר מתמיה „ותעל שכבת הטל“, כשהחמה זורחת וכו' כדרך מל עולה לקראת החמה, אף אם תמלא שפופרת של ביצה ותסתום את פיה ותניחה בחמה היא עולה מאליה באויר.

[תשמישי הביצים] רבים המה התשמישים שנעשו מביצים, האחד הוא לגרל ולדות עי' שהאם רובצת על הביצים ומחממתן; המקום שמושיבין תרנגולת על הביצים נקרא שובך, תרנגולת שברחה מחזירין אותה למקומה ואם מתה מושיבין אחרת תחתיה, בתוך שלשה ימים למרדה לא פרח צימרא מינה (לא עבר חמימותה והיא נוחה לחזור), וצריכה לישב על הביצים שלשה ימים מעת לעת (פסחים נ"ה); אך לא כל הביצים ראויות לגידול אפרוחים, כי רק אלה הנולדות מן תרנגולת חיה שפועה בלדתה ונקראות „ביעי דפתיא“ ולא מן השחומה. וכן הביצים שלא קלטתן מזכר אלא ממה שמתעפרות בקרקע ונקראות „ביעי דספנא מארעא“ (ביצה ה); התשמיש הב' הוא לאכילה, אכילת החלמון בלא חלבון אינו יוצא מבני מעים לעולם ואמרו שצדיבות מלח (שבת ק"ח); ומרכייל שם ביצה לכבי צנן, משמע שהיו אוכלין ביצים בסוף סעודתם כמו צנן (תענית ר"ג; י"א), והיו אוכלין אותן לפרפת שלאחר הסעודה, כדאמרינן גבי כ"ג מאכילין אותו (ערב יו"ב) סלחות וביצים כדי למסמסו (למסמס האכילה שבמעיו לשלשלו שלא יצטרך לנקבו למחרת, רש"י, יומא י"ח), ובברייתא שם מנה ביצים בין הדברים שאין מאכילין אותה מפני שמביא לידי חימום (שמרבים הזרע), ואמרו בשם רב: אכסנאי לא יאכל ביצים ולא יישן בטליתו של בעה"ב (שם); גם גדולי רומי נהגו לאכול ביצים בתחלת סעודתם ותפוחים בסוף סעודתם והיה למשל בפיהם: מהביצה עד התפוח (abavo ad malo), ר' ינאי א"ר, כל שהוא כביצה, ביצה טובה ממנו (אין לך מין מאכל שיעור בביצה שלא תהא ביצה טובה לנוף ממנו), רבין אמר: טבא ביעתא מגולגלתא (צלוייה לתה ורכה) משייתא קייסי סולתא (מדות סולת); רב דימי אמר: ביעתא מגולגלת משייתא, מטויתא (צלוייה קשה) כארבע (קייסי סולתא), מבושלתא כל שהוא כביצה טובה הימנו לבר מבישרא (ברכות מ"ד), למדנו סדר

דבריו על בורין, נוגע בחקירת הקרמוניות [ונראה שמקור המנהג הוא משום נקיות ואחד מררכי הטהרה, וגם בימינו אלה יעשו החפיה בראש החיים בכיצים טרופות. א.].

[רפואות וסגולות] במשנה התירו חכמים לצאת בשבת בביצה החרגול (מין חנב) משום רפואה; בנמרא, העברי לשיחלא (לכאב האוזן ותולין באזנו, רש"י, שבת ס"ב.) ובירושלמי, טב לאורנא, לזבה, לית ביעתא הנעמיתא (בת היענה) ולקילי וליסבי בשחקי רכיתנא בקייטא, ובשחקי דעמד נפנא בסיתווא (שם ק"י). בהינוק שאינה יכולה אמו להניק אותו ממסמסא ליה בביצים וחלב (יבמות מ"ב); ונראה שפירושו ביצים חיות טרופות בחלב, בין פעולות המאכלים בנשים מעוברות על הולד מנו, "דאכל ביעי הוולח בני עיננ" (כתובות ס"א.) ופירש"י, "עיננ" עיניהם גדולות, והיא מלה חדשה עינין, מי שעניו גדולות. ביצה טורמיטא אינה נתשבה לתבשיל לענין נדרים, אם אמר קונם תבשיל שאיני טועם (נדרים מ"ט.) ונרסינן עלה בנמרא, מאי ביצה טורמיטא? אמר שמואל: עברא דעביד לה שוי אלפא דינרי, דמעיל אלפא זימני במיא חמימי ואלפא זימני במיא קרייה עד דמתוטרוא כי היכי דבלעיתה (שמחמעטת עד כדי בליעה בלא לעיסה), ואם אית ביה כיבא (כאב סדיך עלה) (הכאב נאחז ונסרך בביצה), וכד נפקא ואתיא ידע אסיא מאי סמא מתבעי ליה ובמאי מחסי (שם נ"ו). הרמב"ם בפירושו להמשנה כתב: וביצה תרמיטא (בתי"ו) ביצה מבושלת במים חמים ומשמרין אותה שימור גדול שלא תקפא וקוראין אותה הדופאים נמרשת, בין עשרה דברים שמחזירין את החולה לחלו מנו ביצה צלויה (ברכות נ"ו) ונראה דלאפקי מגולגלת אמרו.

1) לענין פצוע דכה שאסור לישא בת ישראל (דברים כ"ג) מפני שאינו מוליד, ת"ר איזהו פצוע דכה, כל שנפצעו ביצים שלו ואפילו אחת מהן ואפילו ניקבו ואפילו נמוקו ואפילו חסרו. א"ר ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא: שמעתי מפי חכמים בכרם ביבנה, כל שאין לו אלא ביצה אחת אינו אלא כסרים חמה (בדרך הטבע) וכשר (יבמות ע"ה.). (2) ביעי חשילתא (ביצי זכר המוערים בנפול) דב אמי ורב אסי, חד אסר (משום אבר מן החי) וחד שרי וכו' אמר מר בר רב אשי: הני ביעי דגריא עד תלתין יומין שריין בלא קליפה, מכאן ואילך אי אורען (אם יש בהן זרע) (אסורין רידוע שיש בהן דם) ואי לא אורען שריין וכו' (חולין צ"ג) והשווה לקרום של מוח וכמו שאמרו כנגדו בביצים ניכר (שם מ"ה). ביצים נמורות שנמצאו במעי אמן מותרות לאלכל בחלב, ר' יעקב אומר: אם היו מעורות בנידן אסורות (ביצה ג'), ואפילו בלא קליפה לבנה אלא שהחלמון והחלבון נמודים בקרום רך שתחת הקליפה הקשה, אך אמרו רבנן אפילו ביעתא בכותחא לא לישרי אינש במקום רביה (כתובות ס"ו) ופירושו הראשונים דהיינו בביצים נמורות במעי אמן אבל בסתם ביצים אין לך עם הארץ שאינו יודע שמתורת

בחלב. 3) ביצת הנבלה (עוף טהור שנתנבלה בשחיטה) אם יש ביצת בה נמכרת בשוק מותרת ואם לאו אסורה כדברי ב"ש, ובי"ה אוסרין, ומודים ב"ש בביצת טריפה שהיא אסורה מפני שנדילה באיסור (עדיות פ"ה א.). ומורה ר"א באפרוח שיצא מביצת טריפה שיקרב לגבי מזבח (תוספתא תמורה פ"ד) אע"פ שהורה דולד טריפה לא יקרב ע"ג המזבח (תמורה ל"ו). 4) געולי ביצים מותרות (רש"י: ביצת טמאה שנתבשלה עם הטהורה מותרת הטהורה רמיא בעלמא הוא ולא יהבי טעמא באחרנייתא); ביצים מוזרות נפש יפה תאכלן (רש"י: ביצים מוזרות שאינו של זכר ואין אפרוח קולט בהן לעולם, נפש יפה שאינו איסטנים ואין דעתו קצה בהן תאכלן, ואע"פ שישבה עליהן תרנגולת ימים רבים, חולין ס"ד:). 5) דם ביצים אין חיבים עליו (כריתות כ"ו) שהוא דם האברים ואין כרת אלא בדם הנפש, ואפילו ביצים דעוף דמוזרות ומעורות בדם אינן אסורין משום דם ולא נחשבו כעין בשר לענין דם, אבל בתוספתא התרומות אמרו: ביצים מוזרות נפש היפה תאכל, מצא באחת מהן דם זורק את הדרם ואוכל את הבשר, ובירושלמי שם אמרו: מצא בהם דם קולף מקום הדרם, ועכ"פ בנמצא קורט דם בביצים נמורות במעי אמן מותר. 6) לענין קרישת בדם הבית הקריש תרנגולת מועלין בה ובביצתה, לאו משום דגופה היא, אלא כיון שהקריש התרנגולת מועל בה ובמה שבתוכה (מעילה י"ב:). 7) בענין קידוש מי חטאת, ר"מ ור"י מכשירין ביצת התרנגולת וחכמים פוסלין (פרה פ"ה ד'). ובתוספתא (שם) ביצת הנעמית וכו' אף לחכמים כשרה, במשנה דכלים (פ"ב י"ד) חשיב ביצת הנעמית המצופה כלי לקבל טומאה, וכתב הר"ע מברטנורה, בת היענה מתרנמינן "נעמיתא", ורבנן נזרו טומאה בביצתה כשהיא מצופה, כיון דבלא צפוי נמי עומדת, אבל בשאר ביצים אפילו במצופה לא נזרו, כיון דבאינה מצופה לא קיימי כלל. 8) אמר חזקיה: מנין לביצת טמאה שהיא אסורה מן התורה שנאמר ואת בת היענה, וכי בת יש לה ליענה? אלא איזו זו ביצה טמאה וכו' (חולין ס"ד:). ובשיטה מקובצת שם, ואל תתמה דקדי לביצה בת שחרי תתורה קראה לביצים בניים כמ"ש ואת הבנים תקח לך במצות שלוח הקן (ע"ע). 9) תשעה באב שחל בערב שבת מביאין לו בביצה ואוכל כרי שלא יכנס לטבת כשהוא מעונה (עירובין מ"א.). א"ר יהודה: פעם אחת היינו יושבין לפני ר' ע"ב שחל להיות בע"ש היה והביאו לו ביצה מגולגלת ונמעה בלא מלה, ולא שהיה תאב לה אלא להראות לתלמידים הלכה (שם, ועי' בפ"י רבנו הננאל שדבריו מתמיהין). 10) ירק של תרומה וביצה טרופה נתונה על גביו ונגע טבול יום בביצה, כל הסדר העליון חיבור וכו' ביצה שנקפאה בתוך הקערה ה"ז חיבור וכו' (משנה טבול יום פ"ג ובתוספתא פ"ב ועי' הנהגת הגר"א). 11) ביצה צלויה של עכו"ם אסורה משום בישול עכו"ם, דלא מקרי נאכל כשהוא חי אף דיכול לגמעה חיה (תוספתא ע"ז פ"ה).

[הלכות שבת ויו"ט] בדיני מוקצה ונולד אמרו: אין נותנין כלי תחת תרנגולת לקבל ביצתה (ודמי לכלי תחת הנר) אבל כופה עליה כלי שלא תשבר, ור' יצחק חולק וקסבר, אין כלי ניטל אלא לצורך דבר הניטל (שבת מ"ב:). ונוף הלכה זו בריש ביצה במשנה: ביצה שנולדה ביו"ט, בשי"א תאכל ובי"ח אומרים לא תאכל, ורלית ליה מוקצה לית ליה נולד, רבה מוקי לה בתרנגולת העומדת לאבילה ובי"ט שחל להיות אחר השבת עסקינן, ומשום הכנה, וקסבר רבה, כל ביצה דמתילדא האידינא מאתמול נמרה לה (ע"ע ה"כ נה). בשני ימים טובים של נלוית, רב אמר, נולדה בזה מותרת בזה, ושמואל אמר אסורה, ושני ימים טובים של ר"ה, רב ושמואל ראמרי תרווייהו, נולדה בזה אסורה בזה (ביצה ד:). וכשם שאסורה משום נולד כך אסורה משום מוקצה ואסור לטלמלה, וספקא אסור, נתערבה במאה כולן אסורות (תוספתא וירושלמי שם). ובהא דשבת ויו"ט הסמוכין זה לזה דפליגי בה רב ור"י, מסופר בירושלמי: רב תנינא הווי לצפורי בספיחי חרדל (הלכה דפליגי בה, ררבנן סתירין ור' יהודה אוסר) דמותרין ובביצה כר' יהודה, עאל ר' יוחנן ודרש להן כרבנן דהבא וכרבנן דתמן (דמותר), וספרו שם, ר' אבא בר זמנא בשם ר' יוצק: מן קומי אילין תרתין מיליא נחת ר' יוחנן מן צפורי לטבריא, אמר: מה אחיתין לי ההן סבא דאנא שרי והוא אסר (בביצה) ואסר והוא שרי (בספיחי חרדל). ונראה בי בהוראה הראשונה בספיחי חרדל לא חש לה ר' יוחנן, אבל בהוראה שנייה נתמלאה הסאה ונחת ר' מצפורי לטבריא, ומביצה זו נולד אפרוח גדול בקורות עמנו, והיא מתיבתא דטבריא שקבעה שם ר' יוחנן, ומשם יצאה תורה לכני ארץ ישראל ולרוב תכמי בכל.

[ביצת בר יוכני] הוא עוף אנדיי (phenix). מסופר אודותיה בתוך עדויות שהעיד רבי ישמעאל בן סתריאל מערקת לבנה לפני רבי: פעם אחת נפלה ביצת בר יוכני ומבעה ששים ברכים ושברה שלש מאות ארזים (בבורות נ"ז:). ונאמר בלשון חידה כעין המאורע דרבה בר בר חנה דחזי ליה ארזילא בר יומא דהוה כהר תבור וכו' רמא כופתא (המיל רעי) וסבר ליה לירנא (ב"ב ע"ג:). וכן כאן נפלה הביצה במרוצת הנחל ונסתמו מימיו עד שנקוו כל כך על שתי גרוחיו ונרמו לחורבן גדול, ומספר ששים וני מאות נחמא הוא, וערקת לבנה הוא מקום בהרי הלבנון (ב"ד פ"ב:). ואת הערקת ארקא רליבנון וני מאות ארזים יוכיחו שבהרי הלבנון ידבר, ונקל לנו לצייר ענין כזה במים מפכים במקום צד בין סלעים גבוניים.

מ. א"ש

ללמד לתינוקות ויקרא, ופירשו בו המעם; יבואו טהורים ויתעסקו בטהורים, כי אני חכמה שכנתי ערמה ולא תכנס הערמוניות בלבן של התינוקות. ונראה כי מסדר המסכתא הזאת ידע מהנמרא דעירובין ועל פיה סדרה, ולכן לא דק כמה שאמר: ורבה ל ט ע מ י ה, ראמר רבה, מאי דכתיב והכינו את אשר יביאו וכו' (ריש ביצה), שבת ויו"ט תסמוכין זה לזה, רב אמר, נולדה בזה אסורה בזה, ור' יוחנן אמר, נולדה בזה מותרת בזה וכו' בהכנה דרבת קמפילגי, רב אית ליה הבנה דרבה ור' לית ליה הבנה דרבה, וסוגיא זו מהופכת בעירובין (ל"ח:). ורבה הוא דמשני רלא תקשי רב אררבי, וגרסינן שם, אמר רבה: התם משום הכנה דתניא והיה ביום הששי וכו' ועי"ש בתוספות שר"ת מחזק, "רתניא" משום ראמר בריש ביצה רבה ל ט ע מ י ה, ואי ברייתא היא מאי קאמר למעמיה? ואין זו קושיא דנקט למעמיה משום ררבה הביא הברייתא תחלה לבית המדרש, ואין מן הברייתא קושיא לר' יוחנן דלית ליה הכנה, רילמא לא סתני בר' חייא ור' אושעיא ועוד דאיכא פלונתא וכו'.

מ. א"ש

ביקונספילד: ע' דיורעאל
ביקור חולים: ע' בקור חולים

בירב, יעקב: ממשפחת מרמראן מבני ממונגלי (שו"ת מהר"י בירב סי' א'); רב פוסק וראש ישיבה בצפת, ורצה לחדש את הסמיכה הקדומה בארץ ישראל. הוא היה ממנורשי ספרד ונולד במקדה (Maqueda) סמוך לטולידו בשנת 1474, ונפטר בצפת ליל ש"ק ר"ח אייר שנת ה'שי"ה (1546). עי' "המביט" בחשוכה ח"א סי' ק"ג). בנלותו מארץ מולדתו בשנת גר"ם (1492) בא לעיר תלמסן (Tlemçen) באלג'יריא, אפריקא ומשם בא לעיר פאס ונבחר שם לרב על ערה של חמשת אלפים בתים, והיה אז צעיר לימים בן י"ח שנה מבלי חתימת זקן (שו"ת מהרל"ג רצ"ח:). ור' אברהם בר' יוסף גבישון חזו לכבודו: "אל תאמרו כי אברה או נסתרה חכמת חכמינו ובינתנו, אחרי אשר קם בירב לדור בארענו ובינותינו" (עמר השכחה). בשנת 1522 היה בירושלים (אגרת איי בלונין "ירושלים" ח"ג 98). ובשנת 1527 היה ברמשק (מהרל"ג ח"ג ק"ג). והיה שם איש אמיר וסוחר. בשנת 1533 נתמנה לרב בקאיריה (שם ל"ג), ואיזה שנים אח"כ התישב בצפת, שם הרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה והיה רבן של כל החכמים (ס' "הרדים" נ"ג). בשנת 1538 בחרו אותו חכמי העיר וסמכוהו לרב מוסמך עפ"י סמיכת הרמב"ם ונתנו לו הכח לסמוך אחרים והיו סמוכים לעד. הרב בירב סמך ארבעה חכמים והם הבי' (ר' יוסף קארן), ר' משה מרמראני, ר' אברהם שלום ור' ישראל די קוריאלי, הבי' הסמ"ך את ר' משה אלשיך והוא הסמ"ך את ר' חיים ויטאל, נמצא שהשפיעה סמיכתו לרור רביעי, המוסמכים האלה היו כעין בית הנרול שבסג'רדון, אשר כת בידם לרזן גם דיני קנסות ומלקות למחוייבי מלקות כר' שיפטרו מידי כרת, והיה לו עוד כונה תכליתית לישר הדרך לפני

ביצה, מסכת: חלק מספרי הש"ס ס' מועד ועיקר השם מס' יו"ט אלא לפי שהורגלו להחיל בה בתינוקות של בית רבן קראוה ע"ש המלה הראשונה, אמנם בחרו במסכתא זו לפי שהיא מסכתא קטנה ותקל לקנוחה לצורך התלמידים, ונמצא עור מסכת קטנה מזו ר"מ מסכת מכות, אבל הלבנו בדרך שכבישו האבות שהתחילו

אילמלא דבריהם דברי תורה ודברי בירבי קבלה, אכן דברי בירבי שומעין וכו' שדבריהם דברי קבלה ודברי בירבי דברי תורה (חולין קל"ז). לענין אנגריא (עבודת המלך) אמרו: לית רבי בירבי, פי' גדול בן גדול, דאפילו רבן בן רבן יצא לעבודת המלך (ירושלמי סוף פ"ח דסוטה). ע"ע תו א רי כבוד.

ביבליוגרפיא: סדר הדורות 86; מבוא הירושלמי ע; האשכול ח"א 158; קהות, ערוך בערכו; J. E., III 52

א.

בירוסוס הכשדי: כהן לאליל בל; נולד בעיר בבל בימי אלכסנדרוס מקדון. הוא העתיק את קורות ארץ הכשדים ממקודים קדמונים לשפת יון והקדיש את ספרו לאנטיוכוס סוטר מלך סוריא. הספר הזה נכתב בשלשה חלקים, אבל נאבד מאתנו, ורק פרקים אחרים נשארו. מה שהובאו בספרו של אלכסנדרוס זוליהיסטר ובספרו של אפולודורוס שבתכו במאה הראשונה קודם מספר הנהוג, ומהם העתיקו יוויביוס ולינצילוס וגם יוסיפוס, אשר בספרו „נגד אפיון“ מביא את דברי בירוסוס על המבול ועל הדורות שלפני המבול ושלאחריו עד ימי המלך נבופלאסר, לאות ולראיה על אמתת ספורי מעשה בראשית בתורה.

כתבי בירוסוס וכל המדובר אדותו אסף ריכטער בשנת 1825 ויערכם בספר. בירוסוס שאב את ידיעותיו מלוחות הלכנים הכתובים בכתב היתדות שעליהם נחרתו כל זכרונות קדמוניותיו. רבים מהלוחות האלה נתללו בשנות המאה שעברה בחפירות החוקרים ינתבארו ע"י ראלניסן, אופורט, שראדער, דעליטש וסמיט בכריטיש מוזיאום. בירוסוס מתחיל דברי ימי הכשדים בספור היצירה, ואומר: בראשית היה הכל חשך וימים, או בזה ותהום, בחשכת התהום שרצו בעלי חיים יונים ותוארם היה משונה, מקצתם בפני אדם ולהם שתי כנפים או ארבע כנפים, ועוד יצורים בשני פנים על גוף אחד, אנדרונינוס דו פרצופים, זכר ונקבה וכו'. ואשה אחת ושמה חלת או אומרוקו (אס-ארוכה) מפקדת על מעשה היצירה. אותה הרג בל (בילוס), וייססף את גוף האשה ויחץ אותה לשנים ואת כל היצורים המשונים הכחיד מן הארץ. ואח"כ ברא את השמים והארץ, וייססף בל לברוא את השמש ואת הירח וחמשת כוכבי לכת, ובכללותו את מלאכתו כונן את עירו בבל (בביל או בביל) - שער השמים). בירוסוס מביא את ספור המבול ויש בו נסחאות שונות. גם נודע לו מעשה המנדל של דור ההפלה. ספרו כולל זכרונות עשרה מלכים הקדמונים אשר מלכו קודם המבול במשך שנות 132000 ושמונים ויששה מלכים שמלכו אחר המבול במשך 43080 שנים. שמונה מלכי מדי במשך 224 שנים (תחלת מלכותם 2400 ק"מ הנהגה), מלכים אחרים (רשימת השנים נאבדה ובגליון כתוב 48), ועוד 49 מלכי כשדים במשך 458 שנים. חשעה מלכי ערב במשך 245 שנים (בעת התחלת ממלכת חמורבי בעיר בבל

ביאת המלך המשיח, לפי שביאתו נתלית במציאות בית דין הגדול של סמוכים בא"י, ברכתיב „ואשיבה שופטין כבראשונה ויועצין כבתחלה. אח"כ יקרא לך עיר הצדק“ וגו' (ישעיה א' כ"ו). הרב בירב היה באמת חכם גדול ומופלא בדורו, עד כי הב"י מכנהו „מורי הרב הגדול“, אבל כנראה לא היה מרצה לרוב החכמים, ומהם מהר"ם אלשקר (שו"ת שלו, סי' ט"ז, ל"א, ס'), ובפרט לר' לוי בן חביב (עי' שו"ת הרלבני"ח, סי' ק"ו, קכ"ט - קל"ד), ועוד קודם היובוט ברבר, „סמיכת חכמים“ שנפלה ביניהם היו חלוקים ביסוד ענינים והענין הראשון בקדושין שנעשו בארם צובה בשנת הרפ"ה (שו"ת טהרלני"ח סי' קל"ד), וגם בעבור הרב בן חביב דרך צפת והרב בירב למד אז ביישיבתו הלכות שבת להרמב"ם פי' כ', נפל ויכוח ביניהם בהבנת לשון אחד (עי' שו"ת בירב סי' נ"ה ומועתקת במעות חוך חשובות תם בן יהואל סי' קנ"ו). גם בענין הגט הניתן בצפת בכ"ד של בירב שפסלו הרלבני"ח, ובהגיע דבר הסמיכה אל מהרלני"ח שהיה אז מראשי חכמי ירושלים, אף כי גם לו שלחו כתב סמיכה, התנגד להחקנה הזאת והעריך טענות בבטול היסודות אשר עליהם בנה מהר"י בירב את בנינו, עד אשר רפו ידיו המחזיקים בהסמיכה ולא נתפשטה בישראל.

הרב בירב חבר: שו"ת שנדפס בוויניציא 1663, ונדפס עמו שיטה למסכת קדושין; פי' על הרמב"ם בכל המקומות אשר לא נמצא אתנו „מגיד משנה“, הזכירו הרב בחשובותיו (סי' מ"ט ומובא בשו"ת „המביט“ סי' קע"ד); קונטרס בענין קבלת נזירות במחלוקת שהיה בינו ובין הרב אליה מזרחי והרלבני"ח (מזבירו הרלבני"ח בשו"ת ח"א, סי' מ'); בס' „לקוטי שושנים“ לר' משה בדי יהודה נמצאים מפירושו עה"ת; גם חבר הערות על הנביאים וקצת מתירעש' ונדפס מהם במקראות אמשטרדם בשנת 1724. נכדו ר' אברהם בירב היה נ"כ חכם ובאה תשובתו ב„אבקת רובל“ סי' קמ"ו.

ביבליוגרפיא: אוליא, שם הגדולים ח"א 86; קורא הדורות, הוצאת קאסעל ליב; פרומקין, אבן ירושלים 34-40; פין, כנסת ישראל 539; אור החיים סי' 1069; העתק כנסת ישראל ח"ג 22; J. E., III 45

א.

בירבי: שם מורכב מן בירבי או ביה רבי, ונשתבש לפעמים „ברבי“, „ברבי“, „בירבי“, „בירבי“. והוא שם תואר וכבוד לגדולי הדור שבאו מבית רבי או שהיו תלמידיו ותלמידיו תלמידיו הגדולים והתייחסו לבית מדרשו של רבי. השם נשיא בא"י נשתנה לשם „רבי“ בהוראת אשורית כמו חמורבי (נשיא השמש), ולכן נקרא ר"י הנשיא = רבי ובי נשיאה = בירבי, ויש מהחכמים שנקראו סתם „בירבי“ כמו סתם „רבי“ לר' יהודה הנשיא, ולפעמים יבוא התואר בירבי בצירוף שם הפרטי, כמו ר' אליעזר הקפר בירבי (חולין פ"ד), ר' גמליאל בירבי (שבת קט"ו; חלה פ"ד ס"ו) והוא ר"ג השני דיבנה, ר' אושעיא בירבי (עירובין נ"ג), חכמי בירבי היו חשובים ודבריהם נשמעים, ואמרו:

לערך 1550 ק"מ הנהוג), ארבעים וחמשה מלכים שונים במשך 526 שנים. ואחריהם מלך בארץ כשדים פול. משם והלאה נאבדה הרשימה, אך נתוספו עליה הערות והוספות מסופרים אחרים. בכלל כל זכרונותיו הם במצב תהו ובוהו ואין לסמוך עליהם כלל, אך יש להם ערך עתיקי. ומזה נראה עד כמה נופלים זכרונות העמים הקדמונים מזכרונות כה"ק כיתרון האור מן החושך. כי שלשלת זכרונותיהם שבורה ונחסר בה רובי הטבעות, ואין בסיפוריהם שום חבור והמשך וקשר של קיימא. אחרי מות פול מלך תחתיו נבואסר (747 ק"מ הנהוג) ארבעים שנה ועליו כתב בירוסוס: כי הוא אסף ספרי דברי המלכים שקדמוהו והכחידם מן הארץ, למען יתחילו למנות ממנו מלכי הכשדים, בירוסוס מזכיר את נבוכדנצר בן נבופלאסר אשר מלך בבבל (בשנת 605) ק"מ הנהוג) ואחרי המרידה נלכרה בבל ע"י כורש מלך פרס (539 ק"מ הנהוג) ע"ע בבבל; בקרת כה"ק; חמורבי; מבול; מגדל.

ביבליוגרפיה: שלמה ראבין, בירוסוס הכשרי וז"ן 1882.

א.

בִּירוּת (ביירוט, Beirut): עיר בסוריה על שפת הים הנילו (התיכון). קרובה למחוז הצפוני של א"י. ונקרא ג"כ ע"ש עצי "ברוש" בארמית = "ברות", "ברותא" שהיו גדלים שם. בכתבי האשורים אשר מצאו החוקרים בתל אלעמרנא נרשם שם העיר, "בירות" או "בירונא", ולפנים היתה נקראת אצל היונים Berytus. לפי עדות סטיפאן מביזאנטין נגזר שם Βηρυτός מן Βήρ = "ביר" או "באר" בעברית. אפשר שהיא, "ברותה" כה"ק (יחזקאל מ"ז ט"ז) או "ברותי" (שמואל ב' ח' ח"ג) זהו דעת בעל "כפתור ופרח" (פרק י"א, הוצאת לונץ, רנ"ג). לדעת ר' שמואל קרויס היא אחת עם "בארות" ה"בארתי" (שמואל ב' כ"ג ל"ז) כי היו לרוד גבורים גם מחו"ל. ולדעתו היא נקראת, "בירי" בתלמוד: משל לבני אדם שאמרו לו למלך, הנראה שתניע עמנו אצל מושל עכו (ילקוט במדבר, רמז תשכ"ט; ע"י ספרי על במדבר פ"ד ושם חסר השם "בירי"). ונראה כי בירי, היא בירות, היתה עיר נרולה כצידון ואנטיוכיא. בתוספתא יסופר כי יהודה והלל בני רבן גמליאל יצאו בקורדקייסין (מנעלים דקים) בישבת בבידי ולעזה עליהן כל המדינה וכו'. ואמרו יש שהיא מדינת הים כמו כבול ועכו, ומשמע שהיתה סמוכה לעכו וכבול (פסחים נ"א.). גם מנחת בירי רבתא בתחומי א"י (ירושלמי שבתות ל"ג, עמוד ג') ומן ההכרח היא בירות כי בעל המימרא מונה והולך הערים מדרום לבוא מגדל שרשון (קיסרין על הים) ושורא דעכו בצפון ומשם נסב הגבול לקצרא דגלילא, ומשם עוד לצפון עד בירי רבתא שהוא הקצה האחרון בתתום הצפוני, ומשם פונה הגבול מזרחה. אבל קשה לומר כן כי תחום עולי בבל לא הניע עד בירות רק עד עכו, וכנראה בירי רבתא היא הקרובה לצפת, והיא מה שהזכיר יוסיפוס שהיא

בגליל בין קדש ובין ים סמכי, ואולי נקראה רבתי כדי להבדילה ממקומות אחרים שנקראו ג"כ בירי.

[זכרונות היהודים בבירות] יוסיפוס יספר כי המלך הורדוס הראה לעיר בירות חבה יתירה ופור מעותיו לעטר ולפאר אותה כמו ערי היונים המפוארות (קדמוניות מ"ז, י"א, ב'; מלחמות א' כ"א, י"א). אותה ביר הורדוס לחרוץ משפט אכזרי על בניו אלכסנדר ואריסטובלוס. במלחמתו של אסורוס (Varus) שלחו הבריתים אלף וחמש מאות איש שלפי חרב לעזרת הרומיים לערוך מלחמה עם היהודים (קדמוניות י"ז, י"ט; מלחמות ב' ה' א'). למרות שנאתם זאת נגר היהודים, שב אנריפא הראשון ויבן להם תיאטרות ומרחצאות (קדמוניות י"ט, ז' ה'), וכן אנריפא השני נתן להם שמן לסוך, ובעתות סכנה הפקיד את אוצרותיו בעיר בירות (שם כ"ט ד'). אחר חורבן ירושלים הלך טיטוס לקסרין ומשם לפלפיפי, מקום מושבו של אנריפא השני והמית שם עם רב משבי היהודים, ושמה הוליכו את שמעון בר גיורא, שר צבא היהודים, אסור בנחשתים (שם ז' ב' ב'). משם בא טיטוס לבירות ויחג חנ הולדת אביו הקיסר אספסינוס, ולכבוד היום המית עם רב מהשבים, ומשם נסע טיטוס לאנטיוכיא. כמעט רומה לזה הוא הסיפור במדרש: יצאו לקראתם בני בארי ובני מדינת אחרים והיו רואים אותם ערומים מוטלים בשלשלאות של ברזל וכו' מה עשו בני בארי וכו' (פסיקתא רבתי פב"ח, הוצאת פרידמאן, קל"ה); וזכר שם נבוכדנצר תחת טיטוס.

סופר אחד סורי מספר אודות הרעש שהיה בבירות בשנת 499 אשר נתחדש בשנת 502 ונהרס בית הכנסת של היהודים. ח"ל: ,,בבירו נפלת בית שבתא דיהודיא", ולפי נקראת בירות בלשון סורית בירו ממש כמו שהוא בירושלמי (פסחים ל' עמוד ד'). הנוסע ר' בנימן מטודילא מצא שם רק חמשים יהודים, וביניהם הרב שלמה. הרב עובדיה והרב יוסף. הנוסע ר' משולם אלטרה באגרת מסעו (ירושלים ח"א 209) יכתוב שם העיר ביירוט ולא הזכיר דבר מהיהודים, ונראה כי לא ישבו שם יהודים בזמנו. הנוסע לורוינא אונסט פראנקעל היה בבירות בשנת 1856 ומצא שם כשמונים משפחות או חמש מאות נפשות מעדת הספרדים, רובם סוחרים ונושאי משא. להעדה אין פנקס אך בבית הקברות שלהם יש מצבות ואחת מהן משנת תט"ז (1656), אולם כפי המסופר יש עוד נושנות מהן אשר שחקעו בקרקע (פראנקעל, ירושלים ה', העתקת עברית, 90 והלאה).

ביבליוגרפיה: שמואל קרויס, ירושלים ח"א 1-81; J. E., II 647, על אודות המסחר וייצעות הישיות ע"י British Consular Reports, No 3569.

א.

בִּירְי (ג"כ בירי, בארי, ביראי, בירי, בי בירי, בי בארי): (1) עיר על נהר פרת. סמוכה לנרש שהיתה ג"כ על שפת פרת. וורדוניא ובי בארי ושוקא דנרש עמדו על מורד הר אחד (סוטה י'). בין בירי ונרש היו מעלות

ושמטת ארץ אחתם. כי באין להם ארץ מולדת הם אורחי כל ממלכת רומי. גם את בקשתם לשלול מהיהודים את זכויותיהם השיב ריקם. וכל זאת עשה כדי להפיק רצון מביריניקי, עד כי חשבו רבים שטיטוס יקח אותה לאשה וכי עתידה היא להיות מלכת רומי. ולמען החניף את טיטוס החלים הסינאט באתונא אשר בארץ יון להכין פסל ומצבת זכרון לביריניקי עם הכתובת: „מלכה אודרה בת מלך אדיר יוליוס אנריפא“, ובאמת חפץ טיטוס לשאת אותה לאשה אך ירא לעבור על שנת הרומיים ונאון לבם לנגד היהודים, ויהי אנוס להפיר מטנה ולבקשה לשוב לרומא בשעת הכושר. במות אספסיינוס (23 יוני 79) באה ביריניקי לרומא שנית, אך טיטוס שלחה ממנו (Dio Cassius, LXVI 18). מרומא הלכה ביריניקי לאתונא וכנראה נשאה שם לאיש וכאז אבד זכרה.

ביבליוגרפיה: גרעץ, דברי ימי ישראל ח"ג, ע' משפחות; Schürer, *Gesch.*, I 470; *J. E.*, III 56.

א.

בִּירִינִיקָה: עיר גדולה באנגליא. מספר היהודים שם כחמשת אלפים (1908). תחלת ישובם היתה בשנת 1700, ולפנים בשנת 1851 היה מספרם שבע מאות (140 משפחות). במאה הי"ח גרו בחלק העיר שנקרא אז *The Foggerie*. בשנת 1730 קנו להם מקום לבית הקברות ובשנת 1780 בנו בית הכנסת. בשנת 1810 נוסד עור בית הכנסת ברחוב סווערען, ועור בית הכנסת גדול במקום סינערס היל אשר נתחנך בשנת 1856. בית הספר ללמודי קודש נוסד בשנת 1843 ברחוב הורסט ואותו חנך סיר משה מונטיפיורי. בשנת 1871 קנו עוד בית הקברות בפרוד העיר הנקרא ויילטון. בעיר הזאת נתגיייר לורד נאורז' גורדון בשנת 1791. הרב הראשון בבירמינגהם היה ר' ישעיה פיליפס (1785–1835). דר' מ"י ראפאל והרב א"פ מינרס (1851–1858). ומשנת 1864 ואילך הרב ג. עמנואל.

ביבליוגרפיה: *J. E.*, III 220.

ת.ב.

בישיצי: ע' בשייצי, אליהו.

בִּית: כה"ק מדובר מהאנשים שישבו באויר ממציע בא"י והשתמשו בבתים לשבת שם ולהסתר מרוח וגשם ומחום היום גם מקרה בלילה. עוד בדור ההפלגה ידעו ללבן לבנים ולשרוף אותם באש או נגר השמש והחמר היה להם לחומר לטוח אותם ולבנות להם בתי חומה ובתי חומר (איוב ד' ל"ט). גם משרפות שיר היתה ידועה להם (רברים כ"ז ד'). ונדאה כי לא בנו בתי עץ אך השתמשו בעצי ארז לילות קירות הבית והסיפן ולבנות דלתים וחלונות. בננע צרעת בבית נאמר: ונתן את הבית, את אבניו ואת עצינו ונוי (ויקרא י"ד מ"ה), ואפשר שלא בנו בתי עץ כי לא היו גדלים שם אילני סרק הרבה, ונאסר אילני מאכל משום בל תשחית, וגם בימינו אלה הבתים בא"י בנוים מאבני גיר ולבנים. גם ישבו באחלים

ומוררות שנקראו „מוליית“, ואמר רב הונא בריה רב יהושע שהמוליית מזקינן האנשים הררים שם, וגם הוא נזרקן קודם ומנו (עירובין נ"ג). גם אמר: בי ברי [ושוקא] דנרש אינן מן הישוב (כי רשעים הם. ע"י תוס' ד"ה „הני ביברי“, חולין קכ"ז). רב נידל בר מנשה מבירי דנרש (יומא פ'). בני בירי היו להם שאלות לרב ששת בדיני יבום ויבמות פ"ה). ונקראה לפעמים בירי דנרש כדי להבדילה מבירי אשר בא"י.

(2) בירי בא"י. לצפון צפת כתחום שבת הכפר בירא על ההר, ושם מוכרין שמן זית טוב. ומצינו ר' דוסתאי דמן בירי (ע"ז מ'. וביק פ"ג). עולא ביראה (מגילה ד'). ובסוכה ל"ה: אמר ביראה וחסר שם החכם, וצ"ל עולא ביראה, או ר' ירמיה ביראה הנזכר ג"כ בב"ב ג"ג: וניטין ל"ה. ואבא ביראה (מנחות צ"ג:). ר' נתן ביראה (כתובות ע"ה).

ביבליוגרפיה: שבע חכמות 71.

א.

בִּירִינִיקָי (Berenice): בת הורדוס אנריפא הראשון ושם אמה קיפרוס; נולדה בשנת 28 למספר הנהוג. היא היתה יפת תואר ולה הן רב. ותנשא למרקוס בן הנשיא (אלאבארך) היהודי אלכסנדר מאלכסנדריא, ואחרי מות אישה נתנה אביה לאחיו הורדוס מקאלקיס לו לאשה (יוסיפוס, קדמוניות י"ט ה' א'). ותלך לו שני בנים, ביריניקיאנוס והורקנוס. ביריניקי נתאלמנה עוד הפעם בשנת 48, ותלך לבית אחיה אנריפא השני, וירננו עליהם כי התחברותם לא היתה טהורה (שם כ"ז ז' נ'). אח"כ נתנה אחיה לאשה לפולימו מלך קיקיליא אשר נתגיייר. אחרי איזה שנים עזבה את בעלה ותשב לחיות עם אחיה. בשנת 60 הלכה עם אחיה לקיסרין לקבל פני הנציב החדש פיסטוס, ותקח חלק במשא ומתן נגד פולוס (פעולות השלוחים כ"ה י"ג והלאה). בשנת 66 היתה ביריניקי בירושלים לקיים את נדרה בניירות ואו היה שם נציב רומא פלודוס. אנריפא וביריניקי קיבלו לפני הפרוקנסול קיסטיוס נאלום על מעשי פלודוס להרע ליהודים, אך נפש העם היתה מרה עליהם על כי חפצו לעשות שלום בין רומי ויהודה, ויהרסו את ארמון אנריפא וביריניקי (יוסיפוס, מלחמות ב' י"ז ו'). מאז והלאה נהפכו לאוהבי רומי ודורשי טובתם בנלו, וכאשר עלה אספסיינוס למלכות הלכו שניהם לא"י וישבעו לו שבועת אמן. בעת ההיא צמחה אהבה בין טיטוס בן אספסיינוס ובין ביריניקי, אף כי היא היתה בכירה ממנו ב"ג שנים. ביריניקי היתה ברומא בשנת 74 חיו ביחד, וכאשר עברה עליו רוח קנאה על שר הצבא קיקינא (Caecina), חנקתו בידה. כנראה היתה מחשבתה לטובת עמה לקדם את פני הרעה לבל יאבד ניר מיהודה, ובאמת הסתה את לב טיטוס ותשכך את חמתו, וכאשר בא טיטוס אחר החורבן לאנטוויא והיונים בקשוחו לנרש משם את היהודים, השיב פניהם דיקם, ויגעו במ לאמר: לא יתכן לגזור גלות על היהודים היושבים בארצות העמים אחרי חורבן עירם

(בראשית ד' ב') מיריעות פרושות על עמודים ומיתרים אשר תקעו ביתדות בארץ. בקיץ ישבו בסוכות (בראשית ל"ב י"ז) ובחג הסוכות סככו אותן בעלי זית, עלי שמן, עלי הדס, עלי תמרים ועלי עץ עבות (נחמיה ח' ט"ו). על הבתים היה נג אשר הלכו עליו (שם י"א ב') והשתמשו בו לשכיבה בימי הקיץ (שמואל א' ט' כ"ו), ולפעמים נמו אהל על הגג (שמואל ב' ט"ז כ"ב), ומפני רוב התשמישים שעשו על הגג נזהרו לעשות עליו מעקה, ולא תשים רמס בביתך כי יפול הנופל ממנו" (דברים כ"ב ח'). בחורף הסיקו אש בבית והעשן יצא מתוך הארובה (עמוס י"ג נ') כי לצרכי בישול היה להם תנור וכירים מבחורץ. הארובה נעשה כעין חלון כותל מלמעלה בקירות הבית. גם נבנו בכותל חלון ואשנב (שופטים ה' כ"ח; משלי ז' ו'). לפעמים בנו על הגג עליית המקדח ופתוח לה המסדרונה (שופטים נ" כ"ג) או עליית קיר קטנה בעבור אורחים (מלכים א' י"ז כ'; מלכים ב' ד' י'). להעשירים היו בתים מיוחדים לקיץ וחורף, ובעת הקור היה האח מבעורת (ירמיה ל"ז כ"ב) ובנו בתי גזית (עמוס ה' י"א), בתי מדות ועליות מרווחים וספון בארז ומשוח בששך (ירמיה כ"ב י"ד).

[בנינים שונים] במקרא נזכרו: בית הנשים=harem (אסתר ב' נ'), בית היין (שה"ש ב' ד'), בית משתה (קהלת ז' ב'), בית מרח (ירמיה ט"ז ה'), בית הסהר (בראשית ל"ט כ'), בית האספים (דה"א כ"ז ט"ו), בית התפשית (מלכים ב' ט"ו ה'), בית עקר (מלכים ב' י"ב), בית תפלה (ישעיה נ"ז ז'). בבית היה חדר פנימי מיוחד לדברים צנועים כמו חדר המטות (מלכים ב' י"א כ'). קובה (במדבר כ"ה ח') היתה קצרה מלמעלה ורחבה מלמטה כעין אוהל (עבורה זרה י"ז י'). יציע הוא כמו עליה באמצע הבית מקיר לקיר, ונקרא לפעמים צלע או תא, והוא בנין קטן כתוספת להבנין וסמוך עליו או אחו בקירות (ב"ב ד'). לשכה (נחמיה י"ג ה') הוא חדר על יד בנין גדול, עשוי לתשמיש מיוחד. בנינים אחרים הם: מגדל, עופל, טירה, מגדל עדר, משכן הרועים (בראשית ל"ה י"א; ערכין ל"ג). גודן הוא מקום דישת התבואה, מגורה הוא אוצר התבואה (חגי ב' י"ט; מס' תרומות פ"ד ב').

[בתלמוד ומדרשים] בין הבתים העתיקים נחשב איספלידא (spelaeum, σπηλαειον) ובנוי במערה (ב"ב ז'). בין האהלים המטלטלים נחשבו מנדס (baldachin, tent, τέντας) שהיא פרוסה ובני אדם עומדין בתוכה ורנליהם עומדין מבחורץ (פרקי דר"א פמ"א). קילעא הוא אוהל שא"ש ואשתו שרויין (עירובין ס"ג), חופה, כילתא, גינן הם אוהל של חתן וכלה או לקבלת פני גדולים. דייטא (diateta, δίαίτα) הוא כמו עליה ויש דייטא עליונה ודייטא תחתונה (שבת צ"ו). אנדרוניטין (ἀνδρωνίτις) הוא חדר גדול שעורכין שם סעודה לשרים (ב"ר פ"ח). אירדא היא כעין חצי גורן עגולה והוא אירדא רבא וזוטא, תרנום אגן הסהר (שה"ש); חכימן מסחרין יתיה כאדר סגלגל. אלקיטין (καίτων), חדר המשכב (תוספתא עירובין

ספ"ה). אלקטות, בית הקיץ (מעשרות פ"ג ז'). בעצרה כעין לשכה או כעין נזחטרא (מדות פ"ב ה'). אפתא (extension, ὑπάρτη) הוא בנין נמוך אצל הבית מצדו או מאחוריו (ב"ב ס"א, רשב"ם). ברקא (בדקא) חלילה נמי כעין אפתא ועשוי חלונות חלונות לנוי (שם). אכסדרא (ἐξέδρα), בנין שיש לו שלש דפנות ובעד דופן רביעי מעמידן רלת יאינה מנופפת, ופעמים שעושין לאכסדרא אמה אחת פצים מכאן ואמה אחת פצים מכאן, ואם יש לה פצימן רחבין הדי היא כעין בית (ב"ב כ"ה); מנחות ל"ג). ויש אכסדרא רומיתא (כמו שעושין ברומי) ואכסדרה דבי רב שהיו יושבים שם התלמידים. מרפסת (veranda) היא כמו אכסדרא, ובתים פתוחים למרפסת (עירובין פ"ה; ב"ב י"א). אכלבא (pantry, καλύβη) הוא חדר קטן ובו אוצרים חטים ואוכל (תענית כ"ד). אמלתרא (μελάθρον), קורה הנתונה באלכסון הבנין כדי לחזקו (עירובין ג'; מדות פ"ג ז'). בבתים היו חורין (niches) למעלה ולמטה להניח שם צרכים (פסחים ח').

[בתים למלכים ושרים] ארמון הוא בנין גדול ומפואר נעשה כעין מבצר קטן (castle, burg) למושב מלכים ושרים וכולל חדרים הרבה. בירה או בירנית הוא כמו ארמון. בכרך גדול (ברומי) נמצא שס"ה בירניות ובכל בירנית שס"ה מעלות (פסחים ק"ח:). גם ביחמיק קרוי בירה (דה"א כ"ט א'). אפרנא הוא ארמון נבוה (מ"ק י"ב; כתובות ס"ב). פלטיין (palace, palatium) הוא היכל מלכים ועשירים (ב"ר ספ"א). טיטרפלוין (tetραπύλον) הוא היכל גדול (תוספתא אהלות פ"ח י"ג). פרתקה (portica) הוא כמו אולם. ד' מאות פתחים יש לו לפלטיין של פרעה וכו' ובכל הפרתקה מאה אלפים נבורים וכו' (מדרש הגדול על פ' מי אנכי כי אלך אל פרעה). טרקליין (τρίκλινον) הוא חדר גדול לסעודה. פרוחדוד (πρόδουρον) הוא אולם בין השער לחצר המלך. קודם שיכנס לפנים (אבות פ"ד ט"ז; ב"ב כ"ד).

[בית שלמה] שלמה בנה את בירת המלוכה במשך י"ג שנים. בבירה הזאת היה "בית יער הלבנון" שנקרא כן מפני שהיה בנוי מעצי ארזים הבאים מלבנון, ומרוב העמודים נראה כמו יער של עצים. אורך הבית מאה אמה, רחבו חמשים אמה, וקומתו שלשים אמה, והיו נכון על ארבעה טורים של עמודים באורך הבית, והיו כרוחות ארזים מעמוד לעמוד לחברם יחד, ומעל להם ספון בארז והיה סותם בין טור לטור, והיא הרצפה. עליה נבנו חדרים קטנים—צלעים באורך בין חטורים. נמצא שהיו שלשה חללים של צלעים, ומספר הצלעים חמשה עשר בכל טור, בס"ה ארבעים וחמשה צלעים, ולכלם פתחים או חלונות עם מזוזות מרובעים, ושקופים זה לזה מחזה אל מחזה. לפני הבית הזה היה אולם חמשים אמה ארכו (לרוחב הבית) ושלשים אמה רחבו, והיה מסובב ניכ בעמודים ועליהם קודה של ארזים עבים. מהאולם הזה היו עולים בית היער שהוא בית הקיץ של שלמה. בצד אחר בנה אולם המשפט. ספון בארז מהקרקע ער הקרקע

ביבליוגרפיה: ארץ קדומים; אוצר השמות, בעריכת: F. Buhl, Geogr. des Alten Palaestina, index Beth El; J. E., III 19.

א.

בית אנייקי: ע' ביתוניה

בית אסורים: מאסר שהאסורים סגורים וכלואים ולפעמים אסורים בכבלים ובשלשלות של ברזל ונחושתים, ונקרא בבה"ק בשמות שונים: סוהר (בראשית מ ה'), בית כלא (ש"א י"ז ד'), מהפכת (ירמיה כ"ב'), תצר המטרה (שם ל"ב ב'), בית האסור (שם ל"ז ט"ז), הכלים שבהם היו מענים את האסורים נקראו: צינוק, והוא עול על צוואר האסיר (ירמיה כ"ט ב'), בסוגר בחחים (יחזקאל י"ט ט'), מועקה במתנים (תהלים ס"ו י"א), סד על הרגלים (איוב י"ג כ"ז) והוא עץ נבוב שמשמים בו רגלי האסור וסוגרין את הסד; בדברי חז"ל הוא סדן (כלאים פ"א ת'). קולרין הוא תרנום "סוגר", ואמרו יצא בקולר (collar, κολλάριον) שהוא על הצוואר כמו עול. בית האסורים נקרא "כיפה". תרנום "מהפכת" כיפתא. והיתה במערה ותוכה צר כשיעור קומת איש, עד שהאסיר העומד שם היה צריך לכופף את ראשו, ולא היה לו ריוח לפשוט ידיו ורגליו. האסיר היה לבוש בנדי כלא (מ"ב כ"ה כ"ט).

העונש להיות אסור בבית האסורים מצינו בנזקב שם ה' אשר הניחו ב מ ש מ ר לפרוש להם העונש ע"פ ה' (ויקרא כ"ד י"ב) בטרם נמרו דינו לסקלו. וכן במקרישש עצים ביום השבת (במדבר ט"ז ל"ב), ויהושע אמר "אדני משה כלאם" (שם י"א כ"ח) על אלדר ומידד שהיו מתנבאים במחנה מבלי רשותו. רבנן דרשו "אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקח המכה" (שמות כ"א) מלמד שחובשין אותו שלא יברת עד שנראה אם ימות אם לאו; מרכתיב "ונקה" משמע דעד השתא חבוש היה, ורי נחמיה למד ח ב י ש ה ממקושש (סנהדרין ע"ח). בימי המשנה היו הבי"ד עונשין את חייבי כריתות ששנה ושלוש בעבירה, או את הרוצח שהרג נפש שלא בעדים להיות אסור בכיפה, והיו ממהרין את יום מותו ע"י שנתנו לו לחם צר ומים לחץ והיו מאכילין אותו שעורים עד שכריסו מתבקעת, ואמרו: מי שלקח ושנה בי"ד מכניסין אותו לכיפה ומאכילין אותו שעורים וכו' (סנהדרין פ"א:), ור"ש בן לקיש מוקי לה במלקיות של כריתות דבר קטלא הוא לשמים והתרו אותו למלקות (שם). מתרין בו ושוקק, מתרין בו ומרכיבין את ראשו, מתרין בו פעם ראשונה ושניה ובשלישית כונסין אותו לכיפה; אבא שאול יאמר: אף בשלישית מתרין אותו וברביעית כונסין אותו לכיפה ומאכילין אותו לחם צר וכו' (תוספתא סנהדרין פ"ב ז' ח'). ההורג נפש שלא בעדים מכניסין אותו לכיפה ומאכילין אותו לחם צר ומים לחץ (משנה סנהדרין פ"א:), ומפרש רב ששת: אידי ואידי נתנין לו לחם צר ומים לחץ עד שיוקמן מעיינו (בני מעוז) והרד מאכילין אותו שעורים עד שכריסו מתבקעת (שם); רמב"ם הל' רוצח פ"ד ח'. וז"ל הרמב"ם: וכל הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחויבין

(העולה עד הרצפה של בית היער). ביתו לדירה קבועה בנה מאבני גזית מגוררות במגרה מבית ומכפנים, ממסד עד הטפחות. האבנים היו גדולות עטר אמות ושמונה אמות ולמעלה היה קרוי באבני גזית יקרות וספקן בארוגם בנה בית מיוחד לבת פרעה, וחצר בין ביתו ובית בת פרעה, ועוד חצר גדולה בין ביתו לאולם המשבט; החצר הוה היה בנוי משלשה טורים גזית וטור כרותות ארזים מלמעלה (מלכים א', א' י"ב). אחאב בנה בית שן (מלכים א', כ"ב ל"ט). ע"ע בית המקדש; משש בן; ת"ב ה. ביבליוגרפיה: Saalschütz, Arch., I p. 59; J. E., House; Palace; Tent.

א.

בית אב: ע' משפחה

בית אבטינס: ע' אבטינס

בית אוצר ספרים: ע' בית עקד ספרים. בית אל: שם עיר בנחלת בנימין (יהושע י"ב י"ג) אך לא נבששה ונלכדה אח"כ ע"י בית יוסף (שם י"ח כ"ב; שופטים א' כ"ב—כ"ז) ונקראה ג"כ בית און (הושע ד' ט"ז, שם י"ה) מעת שנהפכה לעיר שקוצים כאשר העמיד בה ירבעם בן נבט את עגל הזהב. מקדם קורין אותו בית אל, ועבשו קורין אותו בית און (בראשית רבה פל"ט), והיא במזרח "דיר דיוואן". לדעת רש"י ועוד מפרשים שתי בית אל היו: האחת אשר נקראה עוד בשם הזה בימי אברהם שנמטה שם אהלו, והיא הסמוכה לעי מצד מערב (בראשית י"ב ח'), וכאשר שבו מנלות בכל נחשבה בית אל ליהודה (עזרא ב' כ"ח); השניה היא אשר נקראה לפניו לזו וסמוכה לירושלים, וכן לדעתו של ר' יוסי בן זימרא: לזו הוא ירושלים שקראו בית אל ואינו בית אל הסמוך לעי וכו' (רמב"ן, בראשית כ"ח י"ט). הגר"א בכיאוורו על הגבולים ל"ס יהושע, יאמר כי יעקב קרא שם לשלשה מקומות שונים הכל לפי המאורע, בשלשה שמות שונים: א) קרא לזו בשם בית אל; ב) בשבו מדרכו קרא למקום אשר בנה שם מזבח לה' בשם אל בית אל (שם ל"ה ז'); ג) כאשר נראה ה' עוד אליו בשבו מפון ארם העמיד מצבה ויקרא למקום ההוא אלהים בית אל (שם ל"ה ט"ז), והמקום הזה נזכר עוד הפעם בדברי שמואל הרואה (ש"א י"ד), וכל שלשה המקומות האלה היו קרובים זה לזה, אולם הר בית אל (יהושע ט"ז א'; ש"א י"ג ב') הוא ההר אשר קרא לו אברהם בשם בית אל (ע"ע ל"ו ז'), ותכונתו בין העיר שכס לירושלם. גם מקומות אחרים נקראו בשם בית אל ע"ש קדושתם, ומח שנאמר "וישלח בית אל שראצר ורגם מלך ואנשיו לחלות את פני ד'" (זכריה ז' ב') יכוין על ירושלם. גם שילה נקראת לפעמים בית אל (עמוס ז' י"ג—י"ג), לדעת פירסט נקראת מצפה בנימן ג"כ בית אל (שופטים כ"א א'). במדרש יסופר כי אדריינוס המשיב שומרים על דרך בית אל לתפוש את נולי ישראל (איכה רבה פ"ב ג'). גם נזכרה בספרי חשמונאים (א' ט' ג'), כי בכחידס בנה מצצר בתוכה (יוספוס, קדמוניות פ"ג א').

דגן למערב פקיעין. (3) בית האליל „דגן“ היה לפלשתיים באשדוד. מקום שם הביאו את ארון האלהים ויצגו אותו אצל „דגן“ (ש"א ה.).

ביבליוגרפיה: תבואות הארץ ע"י כפתחות; שבע חכמות 75.

הראליז

בית דין: בית השופטים והווינים בדיני נפשות, קנסות וממונות ואיסור והיתר ועניני הקהלות. משה רבנו שפט את העם מן הבקר עד הערב ויתרו יעצו לבחור אנשי חיל יראי אלהים, אנשי אמת, שונאי בצע לשופטי העם ורק הרבר הגדול יביאו אליו (שמות י"ח). ונצטוו בני ישראל שימנו שופטים ושטרים בכל עריהם (דברים ט"ז י"ח) ובית דין הגדול היה בירושלם (שם י"ז ח' ט'). גם נבחרו שבעים זקנים (במדבר י"א כ"ד) שהם הסנהדרין. בספרי דרשו: מנין שממנים ב"ד לכל ישראל (ר"ל ב"ד הגדול)? ת"ל „שופטים תתן לך“, ומנין שממנים לכל עיר ועיר? ת"ל „שופטים בכל שעריך“, ומנין שממנים ב"ד לכל שבט ושבט? ת"ל „שופטים לשבטך“ וכו'; רשב"ג אומר „לשבטך ושפטו“, מצוה לכל שבט ושבט להיות דן את שבטו (ספרי דברים ס"ו קמ"ד; ע"י סנהדרין ט"ז); רש"י: ולא ילכו בני שבט זה לב"ד של שבט אחר). שונאי ספרות ישראל המתאמצים למצוא מנגרות בתורת ישראל ויסודי דתו ע"י תחבולות „הבקר“ יאמרו כי לא היו בתי דינים בישראל עד חורבן הבית השני, מריב"ז ואילך. ואחריהם נגזרים מבלי דעת חכמי ישראל החרשים ובחוכם הפרופיסור נינצבערג, מודה התלמוד בבית מדרשו של דר' שעכטער בנויארק בערך „בית הדין“ שכתב בהאנציקלופדיא היהודית האנאלית (ח"ג 114), כי לדעתו כל מה שדרשו חז"ל בדבר בתי דינים מזמן משה עד העת הדיא הוא רק לדרשה, ורעיון רוחם הוא (theoretical) ומעולם לא יצא לפעולה; והנה תלבד מה שמכחיש בזה את דברי חז"ל, מכחיש ג"כ הראיות מתורת משה ועדות ישעיה הנביא כי ירושלים היתה „קדיה נאמנה מלאתי משפט“ ואומר „ואשיבה שופטיך כבדאשונה“. ובאמת היו בתי דינים שכיחים גם קודם משה, בבית מדרשו של שם ועבר, כי גם בני נח היו מצווין להשיב בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר (סנהדרין נ"ז). וראיה לזה הם הדינים המפורשים בכתובת חמורבי אשר גם המבקרים מודים בהם.

[בתי דינים שונים] בני מקומות הופיע רודיק: בבית דינו של שם, בית דינו של יעבץ הוא עתניאל בן קנז ובית דינו של שמואל ושל שלמה (מכות כ"ג; יומא פ"ג, רש"י). ובית דינו של גרעון ויפתח (תוספתא ר"ה פ"ב) ומצינו בית דינו של חשמונאי (סנהדרין פ"ב). שלשה דייני גזירות היו בירושלם שהיו גזרין גזירות על גזילות (משנה כתובות ונמרא ק"ה); ד' פנחס בשם ר' אושעיא: שלש מאות ותשעים וארבעה בתי דינים היו בירושלם כנגד בתי כנסיות וכו', ר"ל בכל בית הכנסת ובכל קהלה מיוחדת היה בית דין מיוחד; ודייני גזירות היו נוטלין שכרם תשעים ותשע

מיתת ב"ד וכו' חייבין מ"מ להכותם מכה רבה הקרובה למיתה, לאסרם במצור ובמצוק שנים רבות ולצערן בכל מיני צער כדי להפחיד ולאיים על שאר הרשעים, שלא יהיה הרבר להם לפוקה ולטכשול (הל' רצח פ"ב ד' - ה'). ובדרך כלל אמרו חז"ל: מכין ועונשין שלא מן התורה וכו' (סנהדרין מ"ו). והכל לפי ראות עיני הדיין וצורך הזמן. על אודות הסטאטיסטיק של אסירי היהודים החייבים ומקבלים עונשים, לעומת האסירים מיתר התושבים ע"י עונשים, חייבי; קונא. ביבליוגרפיה: J. E., Imprisonment.

א.

בית הכרד: ע' זיתים.

בית גוברין (Eleuthropolis): לצפונית מערבית חברון מהלך ארבע שעות לרוכב על סוס, ומשם לעזה תשע שעות. הוראת השם בערבית בית גוברין=בית גבראל, ויש בה השע מאות מושלמנים. שלש גבעות יסובבו אותה: תל בורנאת בצפונית מערבית, תל סאנדאחאנה בדרום, ותל אל יודידיה בצפונית מזרחית, ובמחוז ההוא נמצאים מערות רבות עם עמודים ובנינים עתיקים. השם העתיק של בית גוברין היה כירכית מיראש והיא העיר מרשה אשר בנה רחבעם בין יתר ערי המצור ביחודה (דה"ב י"א ח'). אחרי החורבן נהפכה העיר לבירת אדום. בימי התלמיים התיישבו שם הפיניקים, ונחרבה ע"י הפרתים בשנת 40 קמ"ג, ונתיסדה עוד הפעם בשנת 68 למ"ג, בזמן חורבן הבית השני, ואז נקראה בשם Betogabro והיתה לעיר מבצר. אח"כ נקראה בשם איליותרופוליס או Lucia Septimia Severiana ע"ש קיסר רומי בשנת 202 כאשר עבר דרך שם. בימי נוסעי הצלב נקראת „גיבלין“. בשנת 1134 נכנה שם מבצר.

בב"ר פמ"ד: את העיר איליותרופוליס (בלשון יון „עיר חפשיית“) בדרו בני „החורי“ (בראשית י"ד ו') בדרד הפלגה ויצאו להן לחירות, ור' יהוסף שווארץ ב„תבואות הארץ“ יאמר כי נקראה ג"כ בית גוברין ע"ש שישבו שם הגבורים בני הענק. ועי' רפאפורט ב„ערך מלין“ בערכו שהארץ בו יותר מדאי.

ביבליוגרפיה: Baedeker's Palestine & Syria p. 116, ed. 1906.

א.

בית גליא: ע' עבודה זרה.

בית גרמוז: ע' לחם הפנים.

בית דגן (דגון): (1) עיר בנחלת טטה יהודה (יהושע ט"ו-מ"א) והיא בין רמלה ובין יפו, ובתוספתא (אהלות פ"ג ד') הובא מעשה בבית דגן ביהודה באחד שמת ערב הפסח וכו'. (2) עיר בנחלת טטה אשר (יהושע י"ט כ"א) שפגע בנבל זבלון, ולענין שלש ארצות לביעור (שביעית פ"ט ב') דתנו, יהודה ועבר הירדן והגליל, איתא בתוספתא (שם פ"ז-י'): בני גליל העלוין אוכלין עד שיחלי לופסי „בית דגן“ וחברותיה וזו היא בית דגן בנחלת אשר, ואייזיביוס כתב שיש כפר דגן בין יבנה ובין לוד, ועוד בית

חשובים צריכין ב"ד חשוב, דהיינו בקיאים ומומחים, כמו בדיני אסמכתא (טור בשם הרא"ש, ש"ע ח"מ סי' נ"ה סי' ר"ז); לב"ד חשוב היה מקום ותעד בעיר גדולה שנועדים שם לרון ולהורות לכל השואלים הבאים מכפרים יעדים קטנות בסביבות הוועד, ואמרו: התוקף את חיורו בדין, אחד אומד נרון כאן ואחד אומד נלך למקום הוועד, כופין אותו לילך למקום הוועד, ואם הוצאות הנסיעה מרובות לעומת הסכום שהוא תוכע, כופין אותו ודין בעירו ואם הוצרך לשאול, כותבין ושולחין (סנהדרין ל"א); רמב"ם סנהדרין פ"ז ט'), וכן בכל דבר צריכין ב"ד חשוב חוץ מן דיני ממונות בין אדם לחבירו, וצריך אחד מהם לידע סברות בדינים (ש"ע ח"מ סי' ג').

[כת ב"ד, חוכמת ב"ד וכבוד ב"ד] ב"ד מוכן ועונשין גם שלא מן התורה (יבמות ז':) כדי לנדרר מילתא, וב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה (מנחות ע"ט): בדי לעשות סייג או משום קיום המצוה עצמה; וכן ב"ד להפקיע קדושין, כי מאן דמקדש אדעתא דריבנן מקדש (יבמות ז') ואפילו אשת איש שנישאת לאחר ע"פ ב"ד בטעות, כגון שהלך בעלה למדינת הים וכאו עדים והעידו שמת ונישאת ע"פ ב"ד ואח"כ בא בעלה הראשון תצא ממנו ופטורה מן הקדבן ונשואין של אחרון קיימין (משנה שם פ"ז); אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו, אא"כ גדול ממנו בתכמה ובמנין, ודוקא בשפטיה תקנתו ברוכ ישראל ורוב הצבור יכולין לעמוד בה (עדות פ"א; ש"ע א"ח סי' פ"ח), ב"ד חייבין לטפל בנכסי כל אדם שאין לו מי שיטפל בהם, וב"ד הם אביהם של יתומים (ח"מ סי' ר"ץ ובי"ש שם); ב"ד מעמידים ממונה על המדות ומשגיחים על כל צרכי העיר, הו"ל חששו מאד לכבוד ב"ד שלא להוציא לעז על כתי דינין (סנהדרין מ"ד); אבל הרשות כיר ב"ד למחול על כבודו, והוא שלא יהיה בדבר הפסד כבוד התורה (ח"מ סי' כ"ו), כי דינא בתר בי דינא לא דייקי אם לא שטעה בטעות מפורסם (ח"מ סי' י"ב; "שבות יעקב" ח"ב סי' ק"ג).

[ב"ד של מעלה] אריב"ל נ' דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו ב"ד של מעלה על ידם וכו', ואמרו ע"ז בנמרא: מאן סליק לעילא ואתא ואמר? אלא קראי קא דרשינן וכו' (מכות כ"ג); ואמרו אע"פ שבטלו ד' מיתות ב"ד, דין ד' מיתות לא בטל (כתובות ל"ו) ונרון בדיני שמים, בי דינא רבא יתפרע מהני דחפו נונדי (צבועים, סוטה כ"ב).

ע"ע אב בית דין; בדיקה; דיינים; הזמנה לדין; הרשאה; זילותא דבי דינא; זקן ממרא; חקירה דריטה; סופרי הדיינים; סמיכה; סנהדרין; עורך דין; פסקים; קדוש החודש; קהל; שופטים; תובע ונתבע; תקנות. ביבליוגרפיה: J. E., Bet Din; Jurisdiction

בית הלל: ע' הלל ושמאי.

מנה מתרומת הלשכה (שם). הב"ד ביבנה נוסד ע"י דיב"ז אחר החורבן כאשר נתבטל הבי"ד הגדול בירושלם, ולא רנו עוד דיני נפשות רק דיני קנסות וממונות, וסמיכת חכמים ועבור השנה היה מסור בידיהם; הבי"ד הזה נקרא אח"כ על שם רבן גמליאל הישני (תוספתא ברכות פ"ב ו'). ואמרו עליו: אם באין אנו לרון אחר בית דינו של רבן גמליאל, צריכין אנו לרון אחר כל ב"ד וב"ד שעמד מימות משה ועד עכשיו וכו' (ד"ה כ"ה); אחריו ר' יהודה הנשיא ובית דינו (ע"ז פ"ב ו'). מעת ההיא והלאה גברו הגזירות בא"י ונשבת הבי"ד הזה בא"י, עד זמן ר' יעקב ב"ר ב אשר חפץ לחדש את כחו בסמיכת חכמים.

[מדרגת הבתי דינים] במדרגה העליונה היה הבי"ד הגדול בירושלם שהם סנהדרין גדולה של שבעים ואחד (סנהדרין ג'); והתערב רק בדרכים הנוגעים לכל ישראל בתור עם ומצבו המדיני, כמו אם יוצאים למלחמת רשות, לענוש עיר הנדחת, להוריע מי הוא נביא שקר וזקן ממרא ולענוש אותם, ולמנות סנהדרין קטנה לכל שבט; הבי"ד הגדול ישב בלשכת הגזית ומשם תורה יצאה לכל ישראל (ספרי דברים סי' קנ"ב; סנהדרין פ"ו). במדרגה שניה היה הבי"ד של סנהדרי קטנה או ב"ד של כ"ג והיא בית דינא רבא ככל שבט ושבט; היו דנין דיני נפשות ומוציא שם רע, לדברי חכמים, מפני שיש בו דיני נפשות אם אמת הוא שזינתה תחתיו שהיא בסקילה. גם עונש מלקות לדברי ר' ישמעאל; ובנראה דנו בו כל דיני קנסות כי בתי הדינים שנוסדו אח"כ בבבל לא רנו עוד דיני קנסות, מפני שנתבטלו אז בתי הדינים של סנהדרי קטנה. במדרגה השלישית הוא הבי"ד חשוב או ב"ד יפה של חמשה בקיאים ומומחים לענין סמיכת זקנים ועריפת עגלה נזילות וחבלות, תשלומי כפל, אונס ומפתה, עבור החורש ועבור השנה; רשבי"ג אומר בני מתחילין ובה' נושאין ונותנין ונומריין ב"ד, גם מיאון בשלשה ולדברי ב"ש בשלשה מומחין (יבמות ק"א); וחליצה בשלשה דיינין אפילו שלשתן הדיוטות ובלבד שידועין לחקרות כעין דיינים, ר' יהודה אומר בחמשה (שם ק"א). המדרגה הרביעית הוא הבי"ד של שלשה הדייטים או יחיד מומחה לדיני ממונות בין אדם לחבירו (סנהדרין ב'); רבי אומר בחמשה כדי שיגמר הדין בשלשה (תוספתא סנהדרין פ"ב), רשבי"ג אומר הדין בשלשה ופשרה בשנים (סנהדרין ה'); בתוספתא שם אמרו בשם שהדין בשלשה כך ביצוע (פשרה) בשלשה. נגמר הדין אי אתה רשאי לבצוע, אלא יקוב הדין את ההר (שם ו'). ובאמת שנים שדנו דיניהם דין אלא שנקראו ב"ד חצוף (שם ג', ה'; פ"ז) ודרשו "אשר ירשיעון אלהים" הרי כאן שנים ואין ב"ד שקול (להכריע), מוסיפין עליהם עוד אחר הרי כאן שלשה (שם ג'); ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחידי (סנהדרין ה'). כגון ר' נתן ור' חייא, ודוקא דנקים רשותא ויש לו כמיכת רבנים, וכן נהגו בכל עירות הקטנות, ונדל הדוד נקרא ב"ד הגדול (תשב"ץ סי' תכ"ו), בכ"ז מצות חכמים שיושבים עמו אחרים (ש"ע ח"מ סי' ג' ג'). ובענינים

בית חולים: ע' חולים.

בית הניו: ע' חניו.

בית-חורון: יש שני מקומות, בית-חורון עליון ובית-חורון תחתון בנחלת מטה אפרים, צפונית-מערבית על גבול בנימין, ובניהם דרך צר מאד ומעלה בית-חורון על כתף נבעון לפאת ים (יהושע ט"ז ג'—ה') ומלשון הכתוב שם נראה שהם רתוקים זה מזה ושניהם היו לאפרים כנזכר (דהיי"א ו'—כ"ד). המלך שלמה בנה את בית-חורון העליון והתחתון ערי מבצר (דהיי"ב ח' ה'). גאליוס ציר רומא בסוריא במהלכו מן קיסרין לירושלם, אתרי אשר שרף את לוד, עלה במעלה בית-חורון ויט אהלו עד נבעון, וחוקרי דברי הימים וזכירו כי בימי קדם היה דרך המלך מירושלם אל חופי הים הגדול דרך בית-חורון, ולפי דעתם בית-חורון העליון היה מהלך 12 פרסאות רומיות מירושלם, ולפי דעת יוסיפוס הוא מהלך מאה רים מירושלם (זמן 4 שעות) וחמישים רים מנבעון.

עד תחלת המאה ה"ט לא שם איש על לב אודות המקומות האלה, ובשנת 1801 חקרו התיירים אחרי המקומות בית-אור, וביותר בשנת 1838 מצאו את בית אור תחתון, עוכד לרגלי ההר אשר שם בית-אור עליון ודרך צר עולה ביניהם; שני המקומות האלה המה כפרים קטנים, ושלבות המעלות אין שם להכיר עתה, אבל ניכר כי היה שם דרך מימי קדם והמקומות האלה נרשמים בשם בית-אור תחתון (בית-אור תחתון) ובית-אור עליון (בית-אור אל תכה).

לפי דברי מחבר „תבואות הארץ“ המקומות בית-חורון המה למורה לוד; בדרך גמזו נמצא עמק גדול בתוך שני ראשי הרים גבוהים, אחד לצפון ואחד לדרום, על ראש ההר הדרומי הכפר „יאלא“ והוא אילון בנחלת מטה דן (ע"ע א"ל ו' ח), ובראש ההר הצפוני הכפר בית-אור—בית-חורון התחתון מול אילון, זה לצפון וזה לדרום ומבית-אור ולמעלה יש מקום צר לעבור בתוכו עד הכפר שקורין „בית אור פוק“ זה בית-חורון העליון, ובעת שאמר יהושע „שמש בנבעון דום ירח בעמק אילון (יהושע ו' י"ב), עמד בראש ההר אשר על פני בית-חורון והיה למורהו נבעון ולמעברו עמק אילון ודרך שם רדף את מלכי הארץ, דרך מעלה בית-חורון ויכם עד עזקה (שם י"א) ועל הדרך הצר הזה אמרו בנמרא (סנהדרין ל"ב), וכן שני גמלים שהיו עולים במעלה בית-חורון ופגעו זה בזה, אם עלו שניהם, שניהם נופלים וכו'.

ומהמסופר ב„ספר הישר“ (דברי הימים) ממלחמת בני יעקב עם מלכי כנען (בפ' וישלח) כתב שם: ויראו אנשי בית-חורון מרחוק את הרם ויצא מעיר געש ויבואו עד מקום הרם וילכו במסלות הרם ויבואו עד חומת בית געש, ע"כ מוכח שבית-חורון קרוב למחוז עיר געש, וירדע שתמנת סרח קבורת יהושע בן נון הוא לצפון הר געש (יהושע כ"ד—ל') ומוכח שבית-חורון הוא במחוז תמנת חרם שהוא לדרום שכם כשתי שעות והכפר הנקרא „חוארא“ שהוא לדרום שכם בשלש שעות וחצי הוא

בית-חורון העליון אולם לא נמצא שם לא מעלה ולא מורד ואיך שקשה לשער כי זה הוא בית-חורון הנקרא בית-אור אשר הוא על גבול בנימין נגבה, אולם ג"כ אין לשער כי היה עוד בית-חורון, בשנם לא נמצא שם מעלה ומורד, ואולי היה שם בימי קדם ובעת לא נודע.

ביבליוגרפיה: יהוסף שווארץ, תבואות הארץ הוצאת לונדן, ע"י כפתחית.

הראל"ז

בית שבילה: ע' מרחץ.

בית כלא: ע' בית אסורים.

בית הכנסת (ב' כנשתא; רבים: בתי כנסיות, בבי כנשתא; ג"כ בית תפלה, בתי תפלה): בית מיוחד שמתכנסים ונאספים להתפלל בתוכו. קשה לצמצם הזמן שבו התלו ליסוד בתי כנסיות לתפלה, וקרוב לשער כי לא היו להם בתי כנסיות קבועים עד שבאו אנשי כנסת הגדולה אשר יסדו וערכו את סדר התפלה ויסדו גם מקומות לתפלה, וע"ז מורה השם „כנסת“, אך כנראה היו להם בתי כנסיות לוועד העם, ושם התפללו לעתים מוזמנות, והיו נקראות אז „בתי עם“, או „בתי מועד“. ויש רמזים ע"ז בדברי חז"ל: תרגום יונתן „והודעת להם את הדרך ולכו בה“—ותהודע להון ית צלותא דייצלקן בבית כנשתהון וכו' (שמות י"ח כ'); „ואת בית העם שרפו הכשרים“ פירש"י בתי כנסיות (ירמיה ל"ט ח'). השם „בית עם“ בהוראת בית תפלה היה שגור בפי עמי הארצות גם בזמן התלמוד ונחשב להם לעון (שבת ל"ב); ונאמר: שרפו כל „מועדי אל“ בארץ (תהלים ע"ד ח'). בפסיקתא רבתי (הוצאת פרידמאן דף קכ"ט): אמרו: ירמיה היה מתנבא בשווקים וצפניה בתוך בתי כנסיות, ובמשנה ונמרא מרובר על אודות בתי כנסיות מסודרים כדבר מפורסם וידוע מזמן רב. היהודים האלכסנדרים קראו לבית הכנסת ολκος προσευχη=προσευχη או בקצור כנסת, כנשתא=συναγωγή. Synagogue. בימי הביניים באשכנז קראו היהודים לביהכ"נ שול, שולע, כי השתמשו בו ג"כ לבית ספר לילדים (ע"י שבת י"א). וגם העמים קראו ביהכ"נ בשם „יודענשולע“ או Schola Judaeorum. השם הזה נזכר ברשיון שנתן המלך פרידריך השני מאוסטריא בשנת 1244 וצוה לעגוש את מחריבי ביהכ"נ (Scherer, Die Rechtsverhaeltnisse der Juden p. 182). גם בפי יהודי איטליא נקרא ביהכ"נ Scuola (Vessello Israelitica, 1904, p. 14). המכוי כעין אכסדרה ליכנס לביהכ"נ נקרא ביהודית אשכנזית „פאלש“.

אחר חורבן הבית היה נחשב בית הכנסת „למקדש מעט“ (יחזקאל י"א ט"ז), כי גם אותו שרפו הגוים באש בכל עת אשר עוררו שנאתם על היהודים ורדפום באף וחמה שפוכה. הרבה פעמים אסרו מושלי הארץ ליהודים מלבנות בתי כנסיות, או כי גבלו להם מקומות מיוחדים, ואלפי פעמים הרסו והחריבו אותם ההמון השוכב מעת שעלתה אמנת הנתצית לשלמת בארץ. הנתצים

ביהכ"נ בעיר (Hasting's Diet. Bible, III p. 638).
 [בנין ביהכ"נ] אין בונין ביהכ"נ אלא בנוכהה של
 עיר, ויהיה גבוה מכל הבתים שבנו לצורך תשמיש,
 לאפוקי בירנויה ומגדלים (שבת י"א; ש"ע א"ח ס" ק"ץ).
 ודוקא בעיר שבילה או שרובה יהודים. וכתב המנ"א
 העכשיו אין נזהרים בזה דיש לחוש לקנאת הגוים. אין בונין
 בית הכנסת חדש קודם שיסדרו הישן. שמא יארע להם
 אונס ולא יבנו (מנילה כ"ו). אין פותחין פתח ביהכ"נ
 אלא כנגד הצד שמתפללין בו כאותה העיר. שאם
 מתפללין לצד מזרח יפתחוהו במערב כדי שישתחוו מן
 הפתח נגד הארון (ש"ע א"ח ק"ג ה). הוצאת הכנין אינה
 נכבית לפי נפשות, רק לפי עשירות של הבע"כ (מהר"ם
 מפארובה מ"ב). ביהכ"נ של כרכים אין מוכרין אפילו
 שכעה טובי העיר במעמד אנשי העיר (מנילה כ"ט). כי
 שותפים בו גם הבאים מסביבות העיר ומכל מקום; ודוקא
 בביהכ"נ של רבים אבל בבתי כנסיות מיוחדים השייכים
 לקהלות ישונות בכרכים כל אחת נחשבה בעיר קטנה
 ויבולין למכור את ביהכ"נ שלהם בהסכמות חבריה. הרב
 אש בנייארק הורה שיותר לקנות בית תפלה של נוצרים
 זולת של קתוליקים ולהפכו לביהכ"נ (שו"ת בנין ציון סי' ו'
 להרב עטלינגער). יחידי ביהכ"נ אין יבולין לעכב על ידי
 אחרים לבנות להם ביהכ"נ חדש. משום דרכי השלום
 (מהר"י לוי מ"ה מ"ו). ביהכ"נ שנתוספו בו בעלי בתים
 ותרשונים רוצים להיות הממונים הם לברם, אין הרין
 עמהם (מהר"י לוי כ"ג; עבודת הגרשוני סי' מ"ט). קצת
 יחידים שרוצים לצאת מהקהל שמתפללים בו ולקחת
 עמהם חלקם מכלי הקודש והס"ת, באמרם שארעתא
 דהכי הקדישום, אין בדבריהם ממש נגד רוב הקהל
 הנשארים, ואפילו הם מוחזקים בתפעים אלו צדיקים
 להחזיר להנשארים בקהל. ואם נחלקו מפני שאין המקום
 מכיל את כלם או מחמת סבת אחרת, לא מפני תלוקי
 רעות, אז שורת הרין נותנת שיתלקו בשותפות לפי מספר
 הגברים (משפטי צדק ת"ב דף ר"ג; המכ"ט ח"ב קע"א;
 לקט הקמח א"ח דף כ"ד). ביהכ"נ הוי חצור שאין בו דין
 חלוקה, כאופן שהשותפין שנדרו הנאה זה מזה מותרים
 ליכנס בביהכ"נ של שניהם (פסקי רקאנטי סי' תע"ו). מי
 שהשאל ביתו לביהכ"נ אינו רשאי לאוסרו על אחד מבני
 הקהל, אא"כ יאסרנו על כלם והיא מתקנות דבנו נרשום
 (ש"ע י"ד סי' רכ"ד). בית הכנסת לא נכון לבנותו ע"י
 פועלים נכרים בשבת ויו"ט אפילו ע"י קבלנות, אע"ג
 דברכים ליכא חשרא, מ"ט משום חלול חשם אסור
 שהנכרים אין מניחין לבנות בפרחסיא בימי חגם ואנחנו
 נכנה ביהכ"נ בש"ק (מנ"א א"ח סי' דמ"ח); בנייארק
 נבנו כמעט כל הבתי כנסיות בקבלנות ע"י נכרים גם
 בשבת ויו"ט, זולת ביהכ"נ של האונגרים ברחוב 116 אשר
 שם הרב דר' קליין, אף כי היה להם המסד מרובה
 (בשנת 1907).

[הנהגת ביהכ"נ] אסור לדור בעיר שאין בה ביהכ"נ
 (סנהדרין י"ז). אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בביהכ"נ

באלכסנדריא וכראשם הכישוף קיריל תפסו את כתי
 הכנסיות ביד חזקה וינרשו משם את היהודים (415).
 תיאודוסיוס השני (408-450) אסר את בנין בתי
 הכנסיות, ומאז והלאה סבלו בתי הכנסיות בכל הרדיפות
 אשר נרדפו היהודים, ומעשים כאלה רשומים בקורות
 ישראל בכל מדינה ומדינה כמשך ימי הבינים עד
 הפעולות האחרונות של ההוליאנים ומעוררי הפונרומים
 ברוסיא.

[בזמן הבית השני] בזמן אספסיינוס היו בירושלם
 394 בתי כנסיות וכנגרם בתי מדרשות (כתובות ק"ה);
 במקום אחר נחשב המספר 480, וכל אחת היה לה בית
 ספר למקרא ובית תלמוד למשנה (ירושלמי מנילה פ"ג
 א'); ואין לתמוה על המספר הגדול הזה, כי גם בעיר
 ניוארק נמצאים כהיום בערך ארבע מאות בתי
 תפלה עם, "מנינים", בירושלם היו כתי כנסיות מיוחדים
 לקהלות ישונות ובתוכן קהלת היהודים שבאו מאלכסנדריא
 (שם; תוספתא מנילה פ"ג ו'). גם היה בית הכנסת סמוך
 לעזרה בהר הבית בעד הכהנים, ולכל בית הכנסת היה
 חזן הכנסת וראש הכנסת (יומא פ"א א; סוטה פ"ג ז' ח').
 בבית החדשה נזכרו כתי כנסיות הליכרטינים והקורדינים,
 בני קיליקיא ואסיא ושל אלכסנדריים (מפעלות השליהים
 ו' ט') וברמשק (שם ט' ב'); גם ביהכ"נ בנצרת (מתיא י"ג
 נ"ד) ובכפר נחום (מרקוס א' כ"א). יוסיפוס מזכיר ביהכ"נ
 שבנה אנריפא הראשון ברודא (קדמוניות י"ט, ו' ג').
 בתלמוד נזכרים: ביהכ"נ של טיבעין (תוספתא מנילה
 פ"ב ה'), ובי כנשתא רכא בטבריא (עירובין ק"א:). ר'
 ירמיה הלך לביהכ"נ בעיר גוולנה (ירושלמי מנילה פ"ג
 א'), ר' ברכיה איקלע לכנשתא רבית שאן (Seythopolis)
 בקיסרין (ירושלמי בכורים דף ס"ה ע"ד) וזכור נ"ב
 ביוסיפוס (מלחמות ב' י"ד ר'). ונודע בשם "כנשתא
 דמרדתא", כי שם התיעצו איד למרוד במלכות רומי, והיה
 עוד קיים במאה הרביעית (Graetz, Gesch., IV 313).
 בתי כנסיות נמצאו בכופרא (ירושלמי תענית), לוד (שם)
 שקלים סוף פ"ה), במעון (שבת קל"ט), בי כנשתא רכא
 בעפורי (פסיקתא קלי'): בי כנשתא רבכליים (ירושלמי
 שבת דף ח'), תליסר בי כנשתא בטבריא (ברכות ח'),
 גם בית הכנסת הגדול בא ל כ ס נ ד ר י א (ע"ע). בשנת
 1902 מצאו התופרים במצרים קרוב לאלכסנדריא אבן
 שיש ועליו כתובת, "לכבוד תלמי המלך וביירניקי המלכה,
 אחותו ואשתו ובניהם, נוסד בית הכנסת (προσευχά)
 הזה". פילון מזכיר את בתי כנסיות ברומא בימי אוגוסטוס
 (De Legatione ad Caium, 28). מכתי הכנסיות בכבל
 נזכרו: בני כנשתא הרועל ובני כנשתא דשף וחיוב
 בנהרדעא (ברכות נ"ט; מנילה כ"ט); שהם היותר עתיקים
 ונוסרו מזמן הגלות; בי כנשתא דרניאל תלתא פרסי
 מכרנש (עירובין כ"א); בי כנשתא ראבי ניבר (ברכות
 נ'); בי כנשתא דיהודאי רומאי במחוזא (מנילה כ"ו); ובי
 כנשתא דמתא מחסיא (כ"ג נ:). רובי בתי כנסיות בכבל
 היו מחוץ לעיר כי הפרסיים נזרו עליהם שלא לבנות

מצאו נעול בידוע שיש שם אדם. מצאו פתוח בידוע שאין שם אדם. ועוד הנהגות עיי ברכות כ"ד. נ"ד. נ"ה. ס"ג. ס"ב.;; שבת קמ"ו; סוכה נ"א; סנהדרין י"ז. י"ט. בנמצא דרוש, על זאת יתפלל כל חסיד אל"ך לעת מצוא" (תהלים ל"ב ו') לעת מצוא, זו אשה וכו' והביאו ראייה לדבריהם מקראי; מר וזטרא אמר: לעת מצוא, זה בית הכסא וכו' (ברכות ט'). ולא הביא ראייה לדבריו. ושמעתי מר יצחק דוב חאנעם ראייה מהפסוק, "ויתצו את בית הבעל וישימוהו למחראות (הקרי למוצאות) עד היום" (מ"ב י"ב).

א.

בית הכרם: אחת מערי יהודה והיתה עומדת על ההר. ע"כ אמר הנביא, "ועל בית הכרם שאו משאת" (ירמיה ו' א') למען יתראה הלהב למרחוק ויתקבצו למלחמה, בימי בית שני היחה עיר גדולה תחת ראש פלך (נחמיה נ' י"ד). בתלמוד נזכרת בשם "בקעת בית הכרם" שהארמה שלה שמנה וארומה (גדה כ"א). וכן תרגם יונה; בית הכרם (ירמיה), בית בקעת כרמיה. תכונת העיר היתה, לפי עדות הירונים, בין ירושלים ובין תקוע. בעל "תבואות הארץ" כתב, למורתית צפונית תקוע נמצא הר יחירי בלשון ערבי גבל פורידים, ונראות עליו עד היום מדרגות ושורות הכרם. מבקעת בית כרם לקחו אבני הכבש ואבני המזבח (מדות פ"ג ד'). כי יש המונים של נקיף סלעים וחפירות, ואמרו: חופרין למטה מבתולה (מקרקע בתולה) ומביאין משם אבנים שלמות שלא הונף עליהן הברזל.

ביבליוגרפיה: קאהוט, ערוך השלם בערכו: שבע חכמות 76; J. E., III 120.

ה. ב.

בית לחם: עיר בארץ יהודה (ש"א י"ז י"ב), ואולם אפרת (משרש פרה) שמה לראשונה (בראשית ל"ה י"ט), ושניהם ע"ש תנובת השרה שהיתה מוציאה לחם רב. תכונתה מנגב לירושלם, 5 פרסאות אנגליות, בנגבן הר קטן ובסביבותיה שדי חמר; מי המעינות אשר בסביבותיה הם טובים, ומסופר משלשת נבורי ישראל אשר הבקיעו במחנה פלשתים למען הביא אל דוד מלכם מים מבור בית לחם אשר בשער (ש"ב כ"ג ט"ז). המאורע על אודות רות קרה בבית לחם יהודה, רחבעם בנה מבצר בתוכה (דה"ב י"א ו'). בשבם מגלות בבל התישבו בתוכה מאה ועשרים ושלושה אנשים (עזרא ב' כ"א). הנוצרים יקדישו ויעריצו את העיר הזאת באמרם כי היא עיר מולדת ישו, וההנדרה הזאת נולדה מפני שגם דוד המלך נולד שם. בתלמוד נזכר כי בבית לחם עשו חביות של חרס ונקראו חביות הלחמיות והנעשות שם הן גדולות מהנעשות בלוד (כלים פ"ב ב; מנחות פ"ו). והיו רחבות מלמטה ומתקצרין מלמעלה עד כחותם המרצופין (בבורות פ"ב, רש"י). בית לחם זו נקראת לפעמים בית לחם יהודה כדי להבדילה מבית לחם בנחלת זבולון (יהושע י"ט ט"ז), והיא הנקראת בירושלמי (מגילה פ"א א') "בית לחם צרייה", ולדעת נייבוינער

(ברכות ו'). המתפלל בביהכ"נ במקריב מנחה (ירושלמי ברכות פ"ג). ר' יהושע ב"ל אמר לבניו: קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנשתא כי היכי דתורכו תיי (ברכות ח'). ילך לביהכ"נ ברנש, ולא ינהג בו קלות ראש, ויצא משם בנחת בהילוך קמא (ירושלמי ברכות פ"ג). סדר הישיבה בבית הכנסת היה ע"ד הזה: הזקנים יושבים ופניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי ההיכל, וכל העם יושבים שורה שורה ופניהם כלפי הקודש וכלפי הזקנים. בעת התפלה עומד הש"ץ לפני התיבה ופניו לפני הקודש כשאר העם (רמב"ם תפלה פ"א). מקום הזקנים הוא מה שקרוין עתה, "כותל מורח", והבימה היתה באמצע ביהכ"נ. עזרת נשים נבנה מן הצד או על גבי עליה, והיו התיקון הגדול שתקנו בשמחת בית השואבה (סוכה פ"ה ב); ולמרו להפריד הנשים מן האנשים מהכתוב, "משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד" וכו' (זכריה י"ב י"ב). ע"ע בימה; בית המדרש; כנסת הגדולה; ציורים; ריפורם; תפלה.

ביבליוגרפיה: J. E., Frauensschul; Gallery; Ju: denschule; Synagogue.

א.

בית הכסא: מקום שהוכן לבני אדם לפנות בו לגדולים, והכסא עם חור בשיבתו היה קבוע על הפירה בחצר או מחוץ לעיר. והשתמשו בלשון נקיה, כמו בלשון רומית Sella ובלשון אנגלית privy (סתר) ואשכנזית Abtritt. בני ישראל היו והירים מאד בנקיות בית הכסא וגם בעת המלחמה היה מחניהם בטהרה עד כי הגיע למעלה קדושה, ויר תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ, ויתר תהיה לך על אונך והיה בשבתך חוץ והפרתה בה ושבת וכסית את צאתך" ונאמר, "והיה מחניך קדוש" (דברים כ"ג י"ג-ט"ז). ובית הכסא של כבוד היה בהר הבית (תמיד כ"ו). גם בימי התלמוד היו בתי הכסאות מחוץ לעיר, וזה שאמר ר' יהודה: לעולם ינהג אדם עצמו שחרית וערבית כדי שלא יהא צריך להתרחק (ברכות ס"ב). בזמן מאוחר היה הכסא סמוך לבית דר' יוסי אמר: איזהו עשיר, כל שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו (שבת כ"ה; ב"מ ק"ז). ואולי אחרי שתקנו אותם כמו הפרסיים שהיו בתי כסאות שלהם כסתומים, שהיו עושים חפירות עמוקות במדרון והרעי התלגלג לתוך הנומא במקום רחוק (ברכות כ"ו, רש"י), ובאופן אחר היה אסור לקרות ק"ש כנגדו (א"ח סי' פ"ג א'). קודם שנכנס לבית הכסא אומר: "התכבדו מכובדים קדושים משרתי עליו, תנו כבוד לאלהי ישראל, שמרוני שמרוני, עזרוני עזרוני, סמכוני סמכוני, והמתינו לי עד שאכנס ואצא, כי זה דרכן של בני אדם"; בד נפיק אומר ברכת אשה יצר (ברכות מ"ח; ש"ע א"ח סי' ג' א'). וכנראה מהנוסח כי הוא עתיק מאד; ועכשיו לא נהנו לאומרו כי אין מחזיקים אותנו לראי שמים שמלאכים מלון אותנו (מג"ד ס"א א'). הנהגות האדם בבית הכסא, אחת, מימים קדמונים מבית הכסא של כבוד שהיה בהר הבית;

לשקור על דלתותיו יום יום לשמור מזוזות פתחי ומשלי ח' ל"ד) אשר מכון בודאי לבתי ועד כאלה לתורה ולחכמה.

[בתי מדרשות בזמן התלמוד] בית המדרש הראשון בימי חכמי המשנה הוא אותו של שמעיה ואבטליון שבו היה הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה מלאכתו ומשחכר טרפעיק, חציו היה נותן לשומר ביהמ"ד וחציו לפרנסתו (יומא ל"ה); אח"כ נעשה הלל הנשיא, אך בהיותו ענותן, היה כפוף ויושב לפני שמאי כאחד מן התלמידים; בכל זאת לא נמנע לחלוק עליו לענין הכוזה לגת אם הוכשר לטומאה. נעצו חרב בביהמ"ד ואמרו: הנכנס יכנס והיוצא אל יצא, לפי שהיו רוצין לעמוד במנין ולפסוק הלכה לפי רוב דעות (שבת י"ז). בעת שהיה רבן גמליאל השני נשיא היה מכריז, "כל תלמיד שאין חוכו כברו אל יכנס לבית המדרש", ושומר הפתח שמר את דבריו; ולכן היה מספד התלמידים מצער תל כל אחד היה מוטל להשתתף בשילום שבר השומר ויתר ההוצאות שעלה בערך חצי טרפעיק בימי הלל; אבל כנראה לא ישרה ההנהגה הזו בעיני התלמידים, ופעם אחת כאשר ציער רשב"ג את רבי יהושע שחורה הלכה נגדו, רננו כל העם ואמרו להתורנמן; "עמוד!" והעבירו את רשב"ג מהנשיאות ובחרו ברבי יהושע מתנגדו (ברכות כ"ח). ומאז והלאה סלקו לשומר הפתח והכניסו לכל מי שרצה ליכנס וללמוד בביהמ"ד, ונתוספו ארבע מאות או שבע מאות ספסלי (בדרך נומא), ומסופר הגי תרי אילמי דהוו בשבבותיה דרבי, בני ברתיא דרבי יוחנן; בן גודנא וכו' דכל אימת דהוה עייל רבי לבי מדרשא הוו עיילי ויתבי קמייהו ומניירי ברישיהו ומרחשין שפוותייהו, ובעי רבי דחמי עלייהו ואיתסו, ואשתכח דהוה נמיירי הלכתא וספרא וספרי וכולהו הש"ס (תניגה ג'). וכל זה מראה לרעת כי לא בחנו בהתלמידים והניחו לכל אחד לבוא שם ללמוד או לשמוע דבר הלכה.

[הנהגה בבית המדרש] ר' נחוניא בן הקפר היה מתפלל בכניסתו לביהמ"ד: שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וכו'. וביציאתו היה אומר: מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות וכו' (ברכות כ"ח). כאשר סלקו לשומד הפתח התאמצו להגדיל מספר התלמידים, והיו להם שמשים לאסוף תלמידים בכל יום, וממונים להודיע לחלומדים מתי הגיע עת לעמוד ולאכול או להתפלל, והיו שאמר ר' יוסי, "יהא חלקי ממושיבי ביהמ"ד ולא מטעמירי ביהמ"ד" (שבת ק"ח: רש"י). ראשי החכמים הטנצחים זה את זה בהלכה בביהמ"ד נקראו, "בעלי תריסין" וכל תלמיד שהיה לו דבר לישאל שאל מהם (ברכות כ"ז). כנראה היו להם שעות מיוחדות שבהן היו הבעלי תריסין לענות לכל שואל, עיקר הלימוד היה בלילה, ומעשה בר' טרפון שלא בא אמש לביהמ"ד לשחרית מצאו ר' ג' אמר לו: מפני מה לא באת אמש לביהמ"ד? (פסחים ע"ב). ומעשה בשמעון התימני שלא בא אמש לביהמ"ד בשחרית מצאו ר' יהודה בן בבא

נשטמה הנרין וצ"ל נצרייה (Naζωπαίος) והיא העיר נצרת הידועה, ואולי בחר בעל המאמר לשון ערומים מלשון צר וצורך.

ביבליוגרפיה: קאהוט, ערוך השלם; אוצר

השמונה, בערך; J. E., III 121

א.

בית המדרש (בי מדרשא, בית אולפנא,

ונקרא לפעמים בית ועד לחכמים: בית ספר נבוא לתלמידי חכמים ללמוד התלמוד, מדרשים, ופסקי הלכה בעניני תורה והדת, וכו' היו מתפללים הלומדים שם. בית המדרש הוא במדרגה עליונה לבית הספר שמשים באו התלמידים לבית המדרש כאשר נתמלאו להם י"ג שנים (בר מצוה). זה נראה ממה שדרשו ע"פ, ויגדלו הנערים" (יעקב ועשו). ר' לוי אמר משל וכו' כך כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר. לאחר י"ג שנה זה הולך לבתי מדרשות וזה הולך לבית ע"פ (ב"ר פס"ג י"ד). ודרשו עוד, "ותלך לדרוש את ה'", וכי בתי כנסיות ובתי מדרשות [הרבה] היו באותן הימים? אלא לא הלכה אלא למדרשן של שם ועבר (ישם פס"ז ז'); והוא ביהמ"ד שיסרו שם ועבר להורות את דרך ה' עד זמן האבות. יצחק היה בבית מדרשו של שם רבא ג' שנים (תרגום ירושלמי בראשית כ"ב י"ט; שם כ"ד ס"ב; כ"ה כ"ב). "יעקב נסע סכתה ויבן לו בית", תרגום ירושלמי, "ואיתעכב תמן תריסר ירחי שתא ובנה ליה בי מדרשא" (בראשית ל"ג י"ז). "ואת יהודה שלח לפניו", להתקין לו וועד שיהא מורה בו דברי תורה וישיהו השבטים לומדים בו (ב"ר פצ"ה ב'). יוסף היה שבע עשרה שנה בצאתו מבית המדרש (תרגום יונתן בראשית ל"ז ב'). משה ואהרן ישבו בבית המדרש (ישם שמות ל"ט ל"ג). בלעם אמר, "מה טובו אהליך יעקב, משכנותיך ישראל" ודרשו אהליך, בתי מדרש (תרגום יונתן וירושלמי במדבר כ"ה ה'; סנהדרין ק"ה). גם יתרו וכה שלא יהיו בתי מדרשות בטלים מזרעו לעולם, שנאמר, "וירא את הקיני וישא משלו ויאמר, איתן מושבך" (במדבר ב"ד; אליהו רבא פ"ה). יהושע היה משרת משה והיה משכים ומעריב בבית הועד שלו ומסדר את הספסלים ופורס את המחצלות (במדבר רבה פכ"א ט"ז). שמואל היה לו בית אולפנא (בניית) ברמח (תרגום ש"א י"ט י"ט). שלמה היה כחור על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות ואמר, אני קהלת וקהלת רבה פ"ב ג'). חזקיה המלך נעץ חרב על פתח ביהמ"ד ואמר: כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב, וברקו מין ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ וכו' (סנהדרין צ"ד). ובפרט עסקו בתורה בבתי מדרשות שבטו של יששכר (דברים ל"ג י"ח; דהיי"ב ל"ג תרגום ירושלמי; ב"ר פנ"ב ופצ"ט) ובית מדרש הגדול היה בירושלם (אליהו רבא פ"ט ז'). מכל דברי האגדה האלה קשה לתת לנו מושג נכון מבית המדרש בימים האלה, אך אין להסתפק כלל כי היו להם בתים מיוחדים ללמוד ולברר עניני התורה והאמונה; ונאמר, "אשרי אדם שומע לי

שבישראל עמדו ובנו ביהמ"ד וביהמ"ד וכו' (אלהו רבא פ"י י"ב).

בלשון יהודית-אשכנזית נקרא בית המדרש קלוין, ברומית Cloister=Clausula, ומה השם קלויןר כלומר מחובשי ביהמ"ד, החסידים החדשים יקראו לבית תפלתם "שטיבל" מפני שעל הרוב הוא בבית קטן (Stübel). ע"ע בית הכנסת; ישיבה; תורה; תלמידי חכמים.

ביבליוגרפיה: Weber, System der Altsynagogalen Theologie, pp. 327-360; J. E., III 116.

א.

בית מדרש למדעים (אוניברסיטא)

(University): בית ספר נבנה ללמודים כלליים. יהודים השתתפו בלמודי חכמת הרפואה בבית ספר הגדול בבנרדאר שיסר הארון אלרשיד (785-809), ובין המורים היו יהושע בן נון (בערך שנת 800) ותלמידו יוסוף יעקוב ן' יושע (850), ואח"כ אבו אלברכת ועלי מלכו (1150). כמו כן בהאוניברסיטא בעיר סאלרנו באיטליא וישם נחשבו בין המורים חכמת הרפואה תננאל מאלמאלפי, אבו אלחכים מטורין ופראן בן שלים מפאראגוט (1250). בעיר נרבוונא בצרפת שמשו נורי ישראל בבתי ספר הנבונים בתור מורים מומחים עד שנת 1301 שאז סוגרו שערי האוניברסיטא לפני היהודים, מטאה הי"ב ואילך לא יכלו היהודים לקחת חלק בתור מורים בבתי ספר הנבונים בצרפת, כי היו צריכים לקבל עליהם איזה הנהגות מרת הנוצרית. גם בית המועצה בכאזיל בשנת 1434 אסר על היהודים מלהיות מורים כלליים או לקבל איזה תואר כבוד (degree) מהאוניברסיטאות. מלבד אלה, לא היה אפשר ללמוד או ללמד בעת החייא הלמודים הכלליים מבלי תערוכת למודי דת הנוצרית, כמו למשל הפילוסופיא ותורת המשפטים אשר השתלשלו מתורת המיטופיזיק של טהומאס אקינאס. בכל זאת לא נמנעו היהודים מלעסוק בחכמת הרפואה, ואליהו דילמידיו נעשה פרופיסור בעיר פאדובה בסוף המאה ה"ט. בכלל לא הרשו מנהלי בתי ספר הנבונים ליהודים לעלות במדרגת מורה. ועוד בשנת 700 יעצו סנהלי האוניברסיטא בראסטאק והאוניברסיטא בוויטנבורג שלא להשתמש ברופאים יהודים. ההגבלות האלה נרמו שיהודים רבים המירו את דתם, ואז הותרו להם איזה משרות. גם אחרי שהשינו היהודים שווי זכויות לא הניחו אותם לעלות במדרגות האוניברסיטא אם לא המירו את דתם.

[תלמידים יהודים] אעפ"כ רבו מאד התלמידים היהודים הלומדים בבתי ספר הנבונים לעומת הנוצרים. בשנת 1902 היה מספר התלמידים בפרוסיא מבלי אמונות שונות, אחר אתח מעשרת אלפים מספרם: פרוסטנטים 8.37, קתוליקים 6.61, ויהודים 54.75. בשנה ההיא היה מספר כל התלמידים של כל האוניברסיטאות באוסטריא 94,829 ומחם 26,359 קתוליקים (75.7 אחוז מטאה), מאמנת היונים 1,466

אמר לו: מפני מה לא באת אמש לביהמ"ד? (ביצה ב"א). אך בשעות היום, יש מהם שבאו ויש שלא באו ושאלו מחבריהם מה חירוש בבית המדרש? רב אסי לא על לבי מדרשא, אשכחיה לרבי זירא אמר לו: מאי אמור האידנא בי מדרשא וכו' (קרושין מ"ד). ר' אבא בריה דרב תייא בר אבא ור' זירא הוו קיימי בשוקא דקיסרי אפתחא דבי מדרשא (משמע שבית מדרשם היה סמוך לשוק), נפק ר' אמי אשכחניהו, אמר להו: לא אמינא לכו בעידן בי מדרשא לא תקימו אבראי? דילמא אינא אינש רמצטרכא ליה שמעתא (לאותן שבפנים) ואתי לאמרודי (והם היו מבעלי התריסין, חולין פ"ה, רש"י). א"ר יהודה: לעולם אל ימנע אדם את עצמו אפילו שענה אחת מביהמ"ד, שהרי כמה שנים נשנית משנה זו בביהמ"ד ולא נתגלה טעמה עד שבא ר' חנינא בן עקיבא ופירשה (שבת פ"ג). ר"ע היה מתמיד גדול בביהמ"ד ואמרו עליו, מימיו לא אמר הגיע עת לעמוד בביהמ"ד חוץ מערבי פסחים וערבי יוה"כ (פסחים ק"ט). וכאשר איקלע לנינוק ובעו מיניה דבר הלכה אתא שאל בי מדרשא (ע"ז ל"ד). ובכל זאת היו נוהרין השואלים שלא לבייש את בעלי התריסין לשאל מפהם דבר שאי אפשר להם לענות, או לשאל דברי הבאי בעלמא כדי לחדר שכלם. ומצינו א"ל ר"ש בן אליקים לר"א וכו', אמר לו: דבר שהראשונים לא אמרו בו טעם תשאלני בבית המדרש כדי לביישני? (ב"ב פ"א). וכאשר שאל ר' ירמיה בענין שובך של יונים: הגל אחת (ישל יונה) בתוך נ"אמה ורגל אחת חוץ מחמשים אמה מהו? על דא אפקוהו לרבי ירמיה מבי מדרשא, שהיה מטריח עליהם (ב"ב כ"ג, רש"י). ר' אליעזר היה אומר: מימי לא קדמני אדם בביהמ"ד ולא ישנתי בביהמ"ד לא שינת קבע ולא שינת עראי ולא הנחתי אדם בביהמ"ד ויצאתי (מוכה ב"ח). ואמרו הישן בביהמ"ד תורתו נעשית לו קרעים (סנהדרין ע"א). בכל זאת לא נמנעו ת"ת שתורתם אומנתם לאכול ולישון בביהמ"ד בדרך עראי ומצינו כי היו להם, "ריבעה בני מדרשא" (ירושלמי שבת כ' דף י"ז ע"ג). כעין מחיצה ששם היו אוכלים וישנים.

[עיר ביהמ"ד] מן העת אשר התאמצו להרבות בתלמידי ביהמ"ד הגדילו את ערכו לעומת ערך ביהמ"ד כדי להמשיך אליו את התלמידים, וא"ר לוי ברי חייא: היוצא מביהמ"ד ונכנס לביהמ"ד ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר, "ולכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון" (תהלים פ"ד; סוף ברכות). וחשבו ארבע מדות בהולכים לביהמ"ד, הולך ואינו עושה (אע"פ שאינו לומד) שבר הליכה בידו (אבות פ"ה י"ד). ודבר נפלא הוא הסיפור מאלמנה שרדה אצל ביהמ"ד והלכה לביהמ"ד של ר' יוחנן שהיה במקום רחוק להתפלל שם, וכאשר שאלה ר"י: בתי, לא בית הכנסת בשיבבותך? אמרה ליה: דבי, ולא שבר פסיעות יש לי? (מוטח כ"ב). וכל כך היה גדול ערך ביהמ"ד בעיני העם עד שלא נמצא כמעט עיר אחת שיש בה ביהמ"ד ואין בה ביהמ"ד. ודרשו, "בין משאבים שם יתנו צדקות ה', צדקות פרונו בישראל": עיר קטנה

בית מדרש לרבנים: בית ספר הנקרא Semi-nar או Rabbinerschule לחינוך מורים משכילים ורבנים מתוקנים ע"י לימוד התורה והכמת ישראל לרוח הזמן החדש. תעודת בית מדרש לרבנים היא למלא מקום הישיבה שמחזיקים בה הניכי הרבנים האורתודוקסים. הישיבה אמנם לא נוסדה מעיקרה לצורך הרבנות רק לצורך הלימוד ורבנים קבלו סמיכה גם אם לא למדו בהישיבה, רק שהיתה להם הידיעה הברורה לדון ולהורות; אבל בית מדרש לרבנים נוסד מתחלה רק לתכלית הרבנות החדשה, וההניכים אשר נמרו שם חק לימודם אין להם מטרה אחרת ביא לשרת בקדש באיזה קהלה. קונסרבטיבית או ריפורמית, ע"פ רוב יבקרו הניכי בית המדרש הזה גם את הנימנסיא או האוניברסיטא למען ירכשו להם הידיעות הכלליות ביחד עם הידיעות של היהדות, וכאשר יגמרו חוק שניהם יצאו מכתרים בתואר רב ודוקטור. באופן כזה יתחלקו כחות ההשפעה של לימוד קודש ולמודי חול, אלה נבלעו באלה, ולא עוד אלא שלמודי חול נעשו העיקר ולמודי קדש המפל. שעות הלמוד הן קצובות ומצומצמות, רק שתי שעות עד ארבע שעות ביום ויום השבת ויום הראשון אינו מן המניין. משך זמן הלימוד הוא באירופא מעשר שנים עד שבע שנים ובאמריקא ארבע שנים. הלמוד בבתי ספר אלה יחולק למחלקות רבות, ולכל מחלקה מורה מיוחד. ההכנית (Curriculum) תביל: תורת לשון עברית וארמית, תנ"ך ומפרשים, סבא למשנה ותלמוד, מדרשים ודרכי הדרוש, פילוסופיא הדתית של חכמי ישראל בימי הביניים, תורת המוסר, פוסקים, מנהגי ביה"ב, תפלות; הכל ע"פ דרכי הלימוד המתוקנים (methodology). מובן מאליו כי התלמידים שלא למדו מקודם בבית המדרש הישן או ביחידות אי אפשר להם לרכוש הידיעות הרבות הנחוצות לרבנות בבית ספר זה. אמנם הרבנים היוצאים משם מתאימים להקהלות החדשות אשר ימנו אותם בי אין להם צורך בידיעות של רב אמתי, ודי להם אם הרב יודע לדרוש לפניהם בשפת המדינה, לסדר הופה וקדושין ולהספיד על חמת. נחיצת בית ספר כזה לרבנים כאלה היא מורגשת בפרט בערי המדינה אשר רוב חברי הקהלה מבינים רק בלשון המדינה ואינם נוהגים כ"כ בקיום המצות המעשיות. ולכן באספת הרבנים האורתודוקסים באמריקא בשנת 1907 החליטו שהרבנים היוצאים מבית הסמינר אינם ראויים לסמיכה ויקראו בשם "רעוורענר" שהוא תואר לכל נושא משרה קדושה כמו דרשן, שוחט, מוהל ומסדר קדושין. אך לא בשם "רב" שהוא מיוחד רק לאלה שקבלו סמיכה מרב מוסמך ומוטחה.

[סימניאיים שונים] בית מדרש לרבנים, הראשון ממיין הזה, נוסד בעיר פאדובה, איטליא בשנת 1827 ונמשך קיומו עד שנת 1870 ונקרא בשם Istituto Rab-binicco Lombardo-Veneto. ההבס שמואל דוד לוצאטו (מת בשנת 1865) חשפיע עליו הרבה (ע"י בית מדרש לרבנים בפירנצי להלן). השני נוסד בעיר מיין

(4.4). פרומסמנים 1,225 (3.3) ויהורים 5,779 (16.6). ברוסיא הגובל מספר תלמידים יהודים ע"י חוק הממשלה עד שלשה אחוז למאה באדיסא ופטרבורג, וחמשה אחוז למאה בתרום היהודים; ובאמת רבו מהמספר הקצוב. עד כי בשנת 1899 היו באדעסא 27.5, בקיעב 17.9, בווארשא 16.8, בניוארק, בשנת 1903, היה מספר התלמידים יהודים בהאוניברסיטא קולומביא 6.9 אחוז למאה ובבית ספר הגבוה (college) בניוארק היה מספר התלמידים היהודים 1,900 ורק שלש מאות תלמידים נוצרים. ובנורמאל קולג' היה מספרם 75 אחוז ממאה. מספר הפרופיסורים היהודים בהאוניברסיטאות באיטליא בשנת 1867 חי"י (Statistica degli Israeliti p. 298). בשנת 1880 היו 26 פרופיסורים יהודים בברלין לעומת 114 נוצרים. בכל בתי האוניברסיטאות בנרמניא נמצאו שבעים יהודים בין 1800 נוצרים. בכל בתי האוניברסיטאות באנגליא נמצאו ששה יהודים בין 259 נוצרים.

[הגימנסיא ביפו] הרעיון ליסד אוניברסיטא עברית בירושלם עלה על לב הציונים אחרי מות הירצל, אך לא הגיעה עוד שעה טובשרת לכך. וביתים יסד רר' י"ל סממן בשנת 1906 גימנסיא עברית ביפו, מתחלה בתור מוסד פרטי ובשנת 1907 נמסרה לרשות "אגודת הגימנסיא העברית בארץ ישראל". מטרת האגודה היא "ליסד בא"י גימנסיא עברית שביחד עם הנוך עברי לאומי תתן לתלמידת השכלה בינונית ריאליטיסחרית ותכשרים ליבנם לאוניברסיטא או לפוליטבניקום". הבנסות הגימנסיא באות משכר לימוד של התלמידים, מהרומת חברים, עתרים ונדבות. הצאות הגימנסיא בשנת 1907 הוקצבו 12,800 פראנק. דר' סממן פתח את הגימנסיא בארבעה עשר תלמידים. ובסוף שנת הלמודים בשנת 1907 עלו למספר שבעים ושבעה. בראש הועד המפקח הוא דר' תלל יפה; ויש לה מורים לעברית ודברי הימים, תנ"ך, ידיעות הטבע, שיעורים, חשבון, גיאוגרפיא, צרפתית, גרמנית, ערבית, ציור ושרטוט, נגינה, שירה, רקמה, התעמלות, צירי הקונגרס השמיני הראו את חבתם להמוסד הזה ע"י שקבלו החלטה המחייבת לדאוג בעד שבלולה של הגימנסיא והתפתחותה בא"י בסכום של ארבעת אלפים פראנק לשנת 1908, ומר סוזרברדפורד באמצעות ראש הציונים וואלפזאן, הקדיש שמונים אלף פראנק לבנין בית בשביל הגימנסיא בתנאי שתקרא ע"ש הירצל. גם הועד של חובבי ציון באדעסא יעזור בקבוך נדבות לתכלית הזה. ונחשב כי יעלו הצאות של שנת 1908 לסכום 21,130 פראנק. שכר הלימוד הוא בחדר א' 60 פראנק, בחדר ב' 80 פ, בחדר ג' 120, במחלקה א' ב' ג' 160 פראנק לשנה. מספר התלמידים בכל המחלקות עולה 92 ויבואו ממקומות שונים. מר יעקב ה' שיף מניוארק נדב המשת אלפים פראנק להגימנסיא.

ביבליוגרפיא: העולם, שנה ב', גליון 15; J. E., XII 878

איש שלום (פרידמאן). בשנת 1893 נוסד בוויין סימינאר לרבנים ומורים בשם Israelitisch-Theologische Lehranstalt באמצעות הבארונים: גוטסמן, ראזשילד וקענינסווארטער. בראש המורים יעמדו דר' אדאלף שווארץ, דר' ז'יה מילער ור' מאיר איש שלום. מספר חניכי הרבנים כעשרים וחמשה ומספר חניכי המורים כעשרה הלקוחים שם לקח בכל שנה.

[הסימינארם באמריקא] בשנת 1871 יסד דר' יצחק מאיר וויין בית מדרש לרבנים בסיניסינאטי בשם Hebrew Union College. הענף אדלר מעיר לאדינסבורג, מחוז אינדיאנא, נדב לתכלית הזה עשרת אלפים דולאר ודר' שמואל אדלער מניוארק נדב אוצר ספרים שלו ושל קהלתו מהיכל עמנואל. בש' 1883 גמרו שם למודם ארבעה רבנים. אחרי מות וויין (1900) נבחר לראש המנהלים דר' משה מילצ'ינער, ואחרי מותו (1903) נפלה מתחלה המשידה על שבם דר' נ' דייטש שעמד בראש המורים, ואח"כ בא במקומו דר' ק. קאהלער מניוארק. קהלות ריפורם הנאגדות מארצות הברית ובפרט ממדינות המערב מחזיקים בירי הקאלערש הזה, וכבר אספו קרן קימת חצי מיליון דולאר לסיומו, הסימינאר בניוארק נוסד בשנת 1886 ע"י דר' שבתי מודאים הרב הפורטוגזי מפילאדלפיה, והוא היה מנהלו ושני לו דר' ב. דראכמאן, דר' אלכסנדר קאהוט, מחבר "ערוך השלם" היה מורה התלמוד. אחרי מות מודאים נתדלדלו מקורי ההכנסה של הסימינאר, ונתיסד מחדש בשנת 1901 בשם Jewish Theological Seminary of America ובראשה דר' זלמן שעכטער. מר יעקב ה. שיף נדב הבית אשר בנה לתכליתו העולה לשתי מאות אלפים דולאר. השופט מאיר זולצבערגער מפילאדלפיה נדב אוצר ספריו במספר 7500 נרפסים ושבע מאות כ"י. בס"ה נמצאו עתה לערך 15000 ספרים. משך זמן הלמוד ארבע שנים. בכל שנה יוצאים מחמשה עד שבעה רבנים. הוצאות הבית כארבעים אלף דולאר לשנה. ע"ע דראפסי, משה אהרן.

א.

[בית מדרש הרבנים בפרינצי] נוסד בראשונה בעיר פאדובה בשנת 1827, כדי להזמין להקהלות של נגיל לומבארדרויניטו רבנים מלומדים ומטחים הן בתורה הן בפילוסופיה ובחכמות חיצוניות, כפי מה שצוה הקיסר פראנץ הא' בנזרתו של שנת 1826. ללמד בבית המדרש נקראו שני חכמים גדולים, הלל די לא טורי ושמואל דוד לוצאטו ותלמידים רבים ומפורסמים יצאו אז ממנו להפיץ אור תורתם לא לכד בנגיל ההוא אלא גם בחלקים אחרים של ארץ איטליא. אולם, כארבעים שנה אחרי הוסדו, התחיל בית המדרש שבפאדובה לנכות לירידה, וירד מטה מטה עד שכמעט לא היתה עוד בחיים חיתו. השתדלותם של כמה אנשים מצוינים כדי להחיותו לא הועילה, ורק בשנת 1882 נקחל בעיר מודינא ועד אחד מנכבדי יהודי איטליא והחליט לחדש נעוריי בית המדרש

במורה צרפת. וזיה המשך מחשיבה הנדולה שיסד ר' אריה ליב בעל "שאנת אריה" (נפטר בשנת 1785). בשנת 1804 הניחו ר' אברהם שוואב ואשתו קרן קימת של ששת אלפים ליוור לתמוך בירי חמשה בחורים אשר ילמדו שם נר שיהיו נסמכים לרבנים. בשנת 1820 נהפכה הישיבה לתלמוד תורה ושם למדו שמונה נעדים; הקרן קימת להחזיקם עלה 1,200 פראנק. בשנת 1829 נשתנה התלמוד תורה לבית מדרש רבנים וקהלת ישראל בצרפת השתתפה בחמיכתו. בשנת 1859 נתנה הממשלה הרשיון להעתיק את בית הרבנים לעיר פאריס ולקרית אותו בשם Séminaire Israélite de France והקהלה נדבה לתמיכתו עשרים ושנים אלף פראנק לשנה. הרב הראשי דר' יצחק טרניל (Trénel) היה המנהל הראשי, ובמותו (1890) נבחר תחתיו הרב הראשי ר' יוסף לעהמאן. הוצאות הסימינאר הזה עולה עתה קרוב לשמונים אלף פראנק לשנה. הסימינאר בברעסלוי נוסד מעובון של מד יונה פרענקעל ונקרא בשם Jüdisch-Theologische Seminar der Fraenkelsche Stiftung zu Breslau. החכם זכריה פראנקעל היה בראש הועד המפקח ונבחר למנהיג וראש המורים משנת 1854 עד 1875 שנת מותו. הרוף חשב לעשות את הבית הזה לנחלת כל ישראל וקנינו. שיהיה חפשי לכל הפונים אליו ללמוד, ולא יעמוד ברשות איוה קהלה או מדינה פרטית. בבית הזה למדו החניכים בחכמת ישראל יותר מאשר היו יכולים ללמוד בסימינאר אחר, ובמשך עשר שנים הראשונות יצאו משם איוה רבנים מובהקים כמו ראהמער הרב במאנדענבורג, דר' גירעמאן הרב בוויין, ופערלעס הרב במינכען, מספר החניכים עלה מעשרים עד שלשים. הסימינאר בברעסלוי היה לעינים לכל הסימינארים שנוסדו אח"כ באירופא ואמריקא. בשנת 1856 נוסד בלונדון בית מדרש לרבנים בשם Jew's College בהשתדלות הרב ר' נתן אדלר. בראש המורים היה מתחלה דר' אלעזר לעווי ומשנת 1863 ואילך דר' מ. פרידלענדער. התרת הוראה נתן ראש המורים בהסכמת הרב הכולל. נספח להבית הוא אוצר גדול מספרים. הרב ר' עזריאל הילדסהיימער אשר קנא לדת האורתודוקסית פעל הרבה בהסימינאר שיסד בברלין בשנת 1873 בשם Rabbiner Seminar für das ortho-doxe Judenthum. בשתי מאות תלמידים יצאו משם בתור רבנים ומורים בבתי ספר נבונים. ובשנה ההיא נוסד בברלין עוד בית תלמוד לרבנים ריפורמים בשם Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums u. Rabbiner Seminar. בשנת 1877 נוסד בבורדאפעסט בית תלמוד לרבנים בשם Landes Rabbinerschule ובלשון אונגרית נקרא Országos Rabpiképző Intézet עם בית עקד ספרים במספר עשרים וחמשה אלף. זמן הלמוד הוא עשר שנים. בראש המורים יעמדו דר' באכער, דר' בלוי ודר' גולדציהר. בשנת 1872 יסד עמנואל בוימגארטען ועוד את "בית המדרש" בוויין אשר שם שמשו שני חכמים גדולים: ר' אייזיק הירש ווייס ור' מאיר

הבאות אחריהן. שהיו ידועות בשם לשכות הרבנים, היא המדרגה השניה, וארבע לשכות היו בה, שלשבה חרביעית עד השמינית, והמדרגה השלישית היתה נקובה בשם מדרגה פרטית או מיוחדת (ספעציעלע אבטחיילונג) והיתה נחלקת לשתי מחלקות: למחלקת המורים ולשכה אחת היתה בה, ומחלקת הרבנים עם שתי לשכות. מחלקת המורים הכינה מורים מומתים ומובהקים בעד בתי הספר הנמוכים והבינוניים, ומחלקת הרבנים היתה מטרתה להכין רבנים מלומדים לקהלות ישראל ברוסיה. הלמודים אשר למדו התלמידים בבית הזה היו שלשים במספר, ואלה המה: (1) כה"ק עם ביאור מתורגם אשכנזית כי אז לא היו עוד בין בני ישראל ברוסיה אנשים יודעים היטב שפת רוסיה להעתיק על ידה כתבי הקודש (להתלמידים); (2) משניות עם פירוש הרע"ב נ"ב בהעתיקה אשכנזית; (3) תלמוד עם פירוש רש"י ותוספות; (4) רמב"ם, "יד החזקה"; (5) אלפסי; (6) רא"ש; (7) טור; (8) יורה דעה עם השי"ד; (9) אבן העזר עם בית שמואל; (10) שלחן ערוך; (11) חיי אדם; (12) יסודי הרת ומדות הנפש; (13) ספרי דרש היותר מצויינים; (14) שפת עברית; (15) שפת ארמית; (16) שפת רוסית; (17) שפת אשכנזית; (18) מלאכת החשבון; (19) חכמת האלגיברא; (20) חכמת המרידה; (21) חכמת תכונת הארצות (מאטהעמאטישע געאגראפיע); (22) חכמת המשולשים (טריאנאמעטרי); (23) חכמת הטבע (פיזיק); (24) דברי הימים של כל עמי תבל בכלל (אללגעמיינע וועלטגעשיכטע); (25) דברי הימים של עם רוסיה; (26) דברי הימים לבני ישראל בפרט; (27) ידיעת התבל (געאגראפיע); (28) ידיעת ארץ רוסיה; (29) מלאכת הציוור; (30) יופי הכתיבה. שמונה עשר מורים היו לכל אחד מבני מדרש הרבנים האלה: שנים עשר יהודים ללמודים עברים וששה נוצרים ללמודים בוללים ולחכמות. בראש הבית עמד מנהל נוצרי ושני לו או סגנו היה המשגיח (אינספקטאר) ללמודים העברים ולהנהגת התלמידים בדרך ארץ ואמונה.

(הסגן בתי מדרש לרבנים ברוסיה) כעשרים ושש שנה עמדו בתי מדרש הרבנים על תלם. אולם בשנת 1873 סגרה אותם הממשלה על מסגד והקימה תחתם אינסטיטוטים למורים מומחים לילדי בני ישראל, כי נוכחה לדעת שלא יכלו הבתים האלה להכין רבנים מרוצים לחפץ הקהל העברי, כי חניכי הרבנים שהכינה הממשלה ליהודים היו על פי רוב ריקים מכל ידיעה בספרות העברית, ולכך זאת הנהגתם בדרכי חייהם היתה למרות רוח לא רק להיהודים החרדים כי אם גם לההמון הפשוט. מספר רב מהתלמידים ששמעו לקח בבתי מדרש הרבנים היו נערים שובבים אשר שנאו את עמם תכלית שנאה וחכמת ישראל היתה להם לזרא. המה למדו לא למען היות רבנים ומורים, כי אם למחתה לעמם; רבים מהם עזרו על יד חצודר הנודע המומד בראפמאן לחבר את חבור המלא שנאה וטרורות ליהודים, "ספר הקהל", אשר בעלילותיו חנוראות המיט רעה רבה על

וליסדו שנית בעיר רומא בשם Collegio Rabbifico Ità- liano ובהנהגת הרב משה עהרענרייך. אבל גם ברומא לא הצליח בית המדרש מפני כמה סבות, ורק מספר קטן של תלמידים נכנסו בו. המורה משה סוראני מת; והרב יהודה רקה שנקרא למלא מקומו, והמחנך עהרענרייך, חלו שניהם וכחם תשש, ובית המדרש קרב שנית למות, עד שקם לו מושיע הרב שטואל צבי מרגליות מ"צ בעיר פירינצי. בראות ראשי הקולגיו שהרב מרגליות כבר יסד ביהמ"ד בקהלתו והעמיד תלמידים הרבה בתוצאות נשגבות, הכירו שאין להקולגיו תשועה כי אם בהעסקתו לפירינצי ובהתיחדו עם בית מדרשו של מרגליות בהנהגתו. ותצא המחשבה הזאת אל הפועל בשנת 1899, ובפירינצי הצליח בית המדרש בבימוי הראשונים ועל ידיו חזר להופיע אור חכמת היהדות בארץ איטליא. ראש הועד של בית המדרש הוא לע"ע הפרקליט משה פינצי והמורים בו: המנהיג ד"ר מרגליות, ד"ר פרום צבי פרץ חיות וד"ר משה רוד קאסוטו.

ביבליוגרפיה: R. Prato, *Brevi cenni sul Collegio Rabbifico Italiano*, Firenze 1900
מ. ד. ק.

[בתי מדרש הרבנים ברוסיה] בתחלת המאה הי"ט כאשר התחילה תנועת החשכלה במושבות היהודים ברוסיה, נחנה הממשלה רשיון ליהודים ליכנס להנימנסיה והאוניברסיטה, והיהודים בעצמם החלו ליסד להם בתי ספר מיוחדים על הישבון הערה ללמד מלבד הלמודים העבריים גם למורים כוללים מחכמות ומדעים, הנחוצים לכל אדם לדעת אותם. אולם אך שני בתי ספר ממין הזה ידועים לנו מהעת ההיא: האחד באדעסא, תחת הנהגת מורים חכמים כשטערן, ד"ר שמחה פינסקער, ווערבל, אייכענבוים והשני ברינא תחת הנהגת הר"ר ליליענטהאל. גם עזרה הממשלה ביסדה שני בתי מדרש למורים ורבנים אחד בוויילנא ואחד בוויטאמיר, ובתי ספר למתחילים בכל עיר ועיר.

[בתי מדרש לרבנים בוויילנא וויטאמיר] בשנת תר"ד י"ד כסלו (13 נאוועמבער 1844) יצא רב מלכות מלפני ניקולי הראשון, ליסד בתי ספר מיוחדים לילדי בני ישראל בארץ ההיא שמטרתם תהיה להפיץ אור ההשכלה בין היהודים לבעבור תהיה לאל ידם להוציא כשרונותיהם אל הפועל לפי מעמדם ומצבם. בתי ספר אלה יהיו נחלקים לשלש מדרגות: (1) המדרגה הראשונה למתחילים; (2) המדרגה השניה על פי תכנית בתי ספר הכוללים של ארץ רוסיה בערי הפלך; (3) ובתי מדרש למורים מומחים ורבנים מלומדים. ביום י"ט מרחשון תר"ז (23 אקטובר 1847) יסדו את בית מדרש הרבנים בוויילנא ברוב פאר והדר. שלש מדרגות היו בבית הזה ותשע לשכות (קלאסען) בהן. במדרגה הראשונה היו שלש לשכות, והיו נקראות לשכות המכינות (פארבערייטענדע קלאסען); בהן למדו התלמידים המתחילים אך ראשית הלמודים והתחלות יסודותיהם למען יהיו נכונים לבוא לשערי הלשכות

שבאו להורות בבתיים האלה בהפתח שעריהם, עם האינסופיקטאר, המשנה להדירעקטאר, בראשם, היו כלם אנשים, אשר לא ראו מימיהם כותלי בית ספר לחכמה ומדעים, מלבד חרדי צלמות למלמדים, או בתי המדרש והישיבות לתלמוד תורה בישראל; אנשים אשר כבר עברו עליהם חצי ימיהם במקנה זקני, ואשר כבר שכחו את רובי תורתם אשר למדו בימי נעוריהם, וכל ידיעתם בהכמות ומדעים שאינן עבריות היתה ידיעת בר בי רב דהר יומא; גם לא ידעו לדרבן בן באחת הלשונות המתהלכות בארץ, ואף את שפת העם דברו בלשון עלנים. המורים האלה בהיותם נופלים מרעיהם הנוצרים נפלו גם בעיני התלמידים וגם בעיניהם המון, ולא עצרו כח לעמוד על דעתם ועל עצתם גם בדברים הנוגעים לידיעות העבריות, ולא יכלו להגן על כבודם ועל תורתם, והיו כמחרישים במקום שהיה להם למהות, ותהי חכמתם בזויה ותורתם לקצפה, כי המורים הנוצרים והדירעקטור בראשם הגדילו עליהם עקב ויבזו אותם ואת חכמתם גם באוני התלמידים וישיאו את אלה להשליך את למודי העברים אחרי גום ולשום את לבם אך אל הלמודים הכוללים כי אך מהם תצא להם תשועה.

הרבנים האלה פעלו פעולה עזה על התלמידים והחלו לבזות לא רק את המורים והלמודים העברים, כי אם גם בזו בפומבי ולעגו לכל מנהגי היהודים ועניני דתם. ראשי עדת עיר ווילנא ובראשם החכם ר' יצחק אייזיק בך יעקב הגישו לפני הממשלה קובלנא על המעשים תעתועים של חניכי הבית האלה, והראו לדעת כי החניכים בהנהגה חמדתה לשמצה מהרסים הבנין אשר תבנה הממשלה, וכי מחשבתה לחמציא לחיהודים רבנים מלומדים לא תקום ולא תהיה אם לא תשנה פני הרבן המובן. אבל האדון הגנענערלא נובענראטאר מוילנא חשב את ראשי עדת עיר ווילנא לחשוכים היראים לראות את ההשכלה והשיב להם כדברים האלה: „הרבן הזה לא לבס הוא“, ובכן יצאו ראשי העדה בפחי נפש מאת הגנענערלא נובענראטאר, מאז התלקחה המלחמה בין ראשי העיר ווילנא ובין חניכי הרבנים ביתר שאת יותר עז. ראשי העדה הגישו קובלנא לפני הקיסר על תלמידי בית מדרש רבנים כי הם סחללי שבת בפרהסיא, אוכלים בפומבי בשר החזיר למורת רוח כל היהודים החרדים, ולבד זאת עוד כמה מתלוצצים ביהודים ולענים לכל אשר יאמר חכם קרוש. הקיסר בחר בגנענערלא פאן גרובער ושלחו לוויילנא לתקור ולדרוש את הרבן. אבל הבחירה לא עלתה יפה. פאן גרובער חיה מלא משפטים קדומים נגד היהודים ומנהגי דתם, וכל היהודים החרדים היו בעיניו אנשים הוני דעות כחכות ואסונות טפלות (פאנאטיקער). ולבד זאת לא יכול להרשיע את החניכים אחרי אשר נודע לו כי אתרים מהמורים העברים בעצמם נותנים יד לפתעיים. הסורה אדים הכהן המסורר הגדול בשעתו השתמש בכל מקרה שבא לידו להבזות את התלמוד וההוגים בו בעיני התלמידים, המשיגים (אינסופיקטאר) ר' צבי הירש

היהודים, עד היכן הגיעה אי ידיעתם של החניכים האלה בשפת עברית יורה העובדא שרב אחד מטעם הממשלה בפניסק נתן פתקא לקבורת המת והיה כתוב בה כדברים האלה: „הנני נותן רשות לקבור את המוכיז“ תחת: הנני נותן רשות להמוכיז לקבור המת, ועובדות כאלה היו חזון נפרץ מאד בין הרבנים מטעם הממשלה.

שני דברים עמדו לשמן על דרך ההתפתחות וההתקדמות של בתי מדרש הרבנים ברוסיא והרבנים האלה הביאום לידי הסנר. הרבן האחד היה מצד הממשלה, והרבן השני מצד היהודים או מצד המורים העברים. הממשלה נתנה לתלמידים שנמרו חק למורם בבתי מדרש להרבנים הרשיון ליכנס לבתי מדרש הגבוהים שבמדינה (אוניווערסיטעטען). אבל בעת ההיא לא נתנה להם הזכות לשאת איזה משרה ופקודה במדינה, ולא את כשר בא הרדי לילענכהאל בשליחות הממשלה לעדת עיר מינסק לרבן על לבם שיעזרו לחמציא לחמציא לפעולה המוכות הגדולות, הישועות והנחמות שבהפץ הקיסר ניקולי לעשות לעם ישראל יושבי ממשלתו, להוציא משפלות הבערות ולהביא אור בכל מושבותיו, ענו ואמרו לו ראשי העדה של העיר הנוכרת, כי אין דעתם נוחה מטובות כאלה, כי הרבן הזה יוליך את צעיריהם לחמרת דת ישראל ולבנוד בעמם. כי מה יעשה הצעיר שנמר חק למודו בהאוניברסיטא במחלקת המשפטים או באחת ממחלקות תאחרות לבר מחלקת חכמת הרפואה והממשלה לא תתן לו הזכות לחמנות במספר פקודיה? הלא אין לו דרך אחרת כי אם להמיר דתו, ואז יהיו פתוחים לפניו שערי כל הפקודות והמשרות, ואם כן איך תדרשו ממנו כי נכין בעצמנו את בנינו להמרת הדת? ולבד זאת נודע ליהודים מאחורי הפרגוד מה שכתב המניסטר אזבארואו להקיסר ניקולי הראשון, אשר כל ישעו והפצו היה להעביר את היהודים יושבי ארצו על רתם, כי על ידי הרבנים אשר יכינו לפני היהודים בתי מדרש הרבנים אשר ברעתו חפצו ליסר, ימאסו ויבעטו היהודים בהתלמוד שהוא האבן נגף והצור מכשול חיותו גדול חזק עומד על הדרך המוביל לקבלת דת הנוצרית מצד היהודים, ובסור המכשול הזה על ידי הרבנים המלומדים יקבלו כל היהודים עליהם באהבה רבה את דת הנוצרית ושם ישראל לא יזכר ולא יפקד עוד בארץ רוסיא. הרבנים האלה אשר יצאו לאור בדפוס מטעם הממשלה אחרי עבור שנים רבות להכתבם בהקובץ הנקוב בשם „חומר של חמניסטריום להשכלת העם משנת 1814 עד שנת 1864“, היו אז מסודות הממשלה ונודעו ליהודים אז אך על ידי שתדלניהם בעיר המלוכה שידעו תמיד מה שנעשה ומה שחושבים לפני ולפנים בבתי מתעצות של הממשלה, ובגלל הדברים האלה כבר בראשית הוסרם של חבתיים האלה הביטו עליהם היהודים בעין חשד וחמובים שבהם לא שלחו שם את בניהם ורק בני דלת העם באו שעריהם, גם המורים העברים הראשונים של חבתיים האלה התעילו חרבה להשפלת כבוד הבית בעיני העם, המורים העברים

ומנהלים ומרדיכים אותם לכל אשר יהיה רוחם ללכת, לזאת היו שבעי רצון שלא עלתה על דעת הממשלה להכין למענם, "יהודים טובים" מלומדים. והניחו הניכי הרבנים ללכת בשרירות לבם ולעשות מה שלבם חפץ, מפני שידעו כי לא היה השפעתם מרובה וחשובה בעיני העם. ע"ע השכלה; רבנים ממעם הממשלה. א. ה. ר.

בית המקדש: (הבית שבנה שלמה) כבר היה בדעת דוד המלך לבנות ביה לארון אלחים, אבל נתן הנביא הנזיר לו בשם ה' להניח לשלמה בנו לבנות הבית (ש"ב ז; דה"א כ"ב). בכ"ז עשה דוד הכנות רבות בעצי בנן ומתכיות. גם קנה את מקום המקדש שחיה לפניו גורן ארין (ארונה) היבוסים בהר המוריה אשר שם נראה אליו מלאך ה' בהעצד המנפה (ש"ב כ"ד; דה"ב ג'). שלמה כרת ברית עם חירם מלך צור להרשות לעבדיו לברות עצי ארזים ועצי ברושים מן הלבנון דרך הים, ושלמה שלם לו בתבואות הארץ. מספר עברי שלמה שכרתו הארזים היה שלשים אלף חליפות: עשרת אלפים שלח בכל חדש אל הלבנון ושני החדשים שבתו בביתם, וחזרו הלילה. ובארץ ישראל היו לו שבעים אלף נושא סבל ושמונים אלף חובטים בהר. לכד משרי הנצבים והם הממונים המנצחים על עושי המלאכה ומספרם היה שלשת אלפים ושלוש מאות, ומלבד בוני תירם והגבלים אשר עזרו בפיסול האבנים שהיו נ"ב ממונים ומספרם שלש מאות, בס"ה ממונים שלשת אלפים ושש מאות (מ"א ה; דה"ב ב'). ואפשר כי שלש מאות שרי נצבים העודפים בדה"י ממה שמסופר במ"א נחשבו לנציבי שלמה שהיו רודים בעם במלאכת המלך ולפעמים העבירות לעבודת המקדש, והראיה כי מספרם במ"א (מ' כ"ג) הם חמשים וחמש מאות ובדה"ב (ה' י) הם חמשים ומאתים והשלש מאות החסרים כאן עודפים שם. יסוד לבנין הבית נוסד בחדש אייר בשנה הרביעית למלכות שלמה, בשמונים וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים (2928 ליצירה=832 קודם מ"ג). ובחדש מרחשון בשנת האחת עשרה כלה בנין הבית, בס"ה שבע שנים (2935 ליצירה=832 קודם מ"ג).

[מדת בהמ"ק של שלמה] אורך כל הבית היה ששים אמה ועשרים רחבו ושלישים קומתו. ולפניו החיכל בבניסותו לצד מזרח היה אולם עשרים אמה ארכו ברוחב הבית ועשר אמות רחבו, אך נבנה היה מאה ועשרים אמה (מ"א ז; דה"ב ג' ד'). והיה כעין מגדל תשעים אמה גבוה מעל הבית והיו בו עליות. הבית נבנה מאבנים שלמות שנקצבו ונהלקו בהר, כי מקבות ונרן וכל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו (מ"א ו' ז'). ויצא את החיכל זהב טהור מבפנים אחרי אשר חפה את קירות הספון (תקרה) והדלתות בארזים ועצי ברושים, ופתח עליהם ציורים ומטורי ציצים מתמורים ושרשרות ומקלעות כרובים, כי לא היה אפשר למוח זהב על קירות אבנים. גם שקע אבנים יקרות בקירות הבית לחפארת נוי. וקרקע הבית (base) חפה בעצי

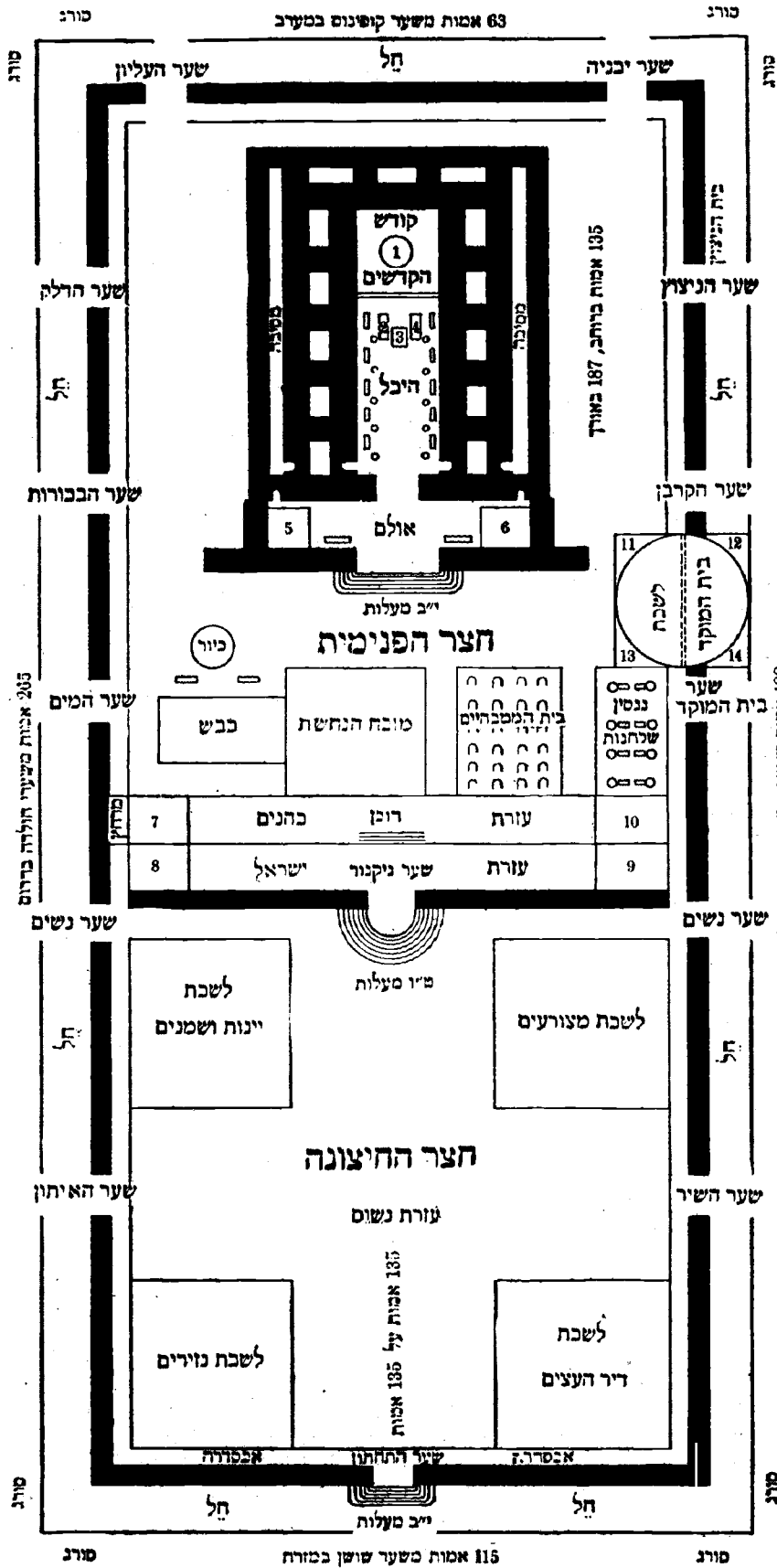
קאצענעלענבאנען אע"פ שהיה תלמודי נדול והוא היה מורה תלמוד בבית המדרש לרבנים לא דרש מעולם מתלמידיו שומעי לקחו שידעו הענין אשר לפניהם, ותמיד נתן להם סימן טוב (a good mark), אף שלא ידעו בין ימינם לשמאלם בסוגית התלמוד. ובוה הראה לדעת כי ידיעת התלמוד לא מעלה ולא מורידה.

סוף דבר כי רפו ידי ראשי הקהלות ונתיאשו לראות בראשם רבנים מלומדים כאשר קוו מראש, וכאשר הגיעה עת הבחירה, שכל ערה היתה מוכרח לה לבחור לה סאת החניכים הצעירים האלה רבנים, הביטו עליהם בעל שונאיהם בנפש, ובאמת היתה יד הרבנים האלה על פי רוב עם הממשלה, וגם היא חשבה אותם לאנשי עצתה אשר ידם תכז עמה בכל דבר הנוגע לעניני היהודים. הרבנים הישנים נשארו על מצבם במקדם, אף כי היה נגד החק, וגם הממשלה ידעה זאת, אבל היתה כמחרישה, בידעה כי החטיאה המטרה ואין לאל ידה להכין רבנים לישראל שיחיו מרצים לעם. כן נתמשך הדבר עד שנת 1873 כאשר נתמנה לשר המשכלה הנראף טולסטאי (אחיו של הפילוסוף לעאן טולסטאי). ואז נסגרו בתי מדרש הרבנים ברוסיא, ותחתם הקימה הממשלה שני אינסטיטוטום למורים, אחד בוויילנא ואחד בוטאמיר, הראשון עודנו עומד כיום הזה, והשני נסגר אחרי שנים אחדות להפתתו.

[לחניעת המשכלה] אולם אם כי לא עלתה ביד הממשלה להבין על ידי שני הבתים האלה רבנים מלומדים מרצים לעם, הצליח בידה להרבות ולהפיץ על ידיהם ההשכלה בין בני ישראל ברוסיא. התניכים בראותם כי אינם אחזבים ומרצים לקהל ישראל שמו פניהם אל האוניברסיטאות ומתם יצאו אח"כ רופאים מלומדים, עורכי דין, אינוירנים ועוד ועוד, וביחוד נתרבה מספרם אחרי שנת 1861, שאז נתנה הממשלה שווי הוכיות לאלה מבני ישראל שנמרו תק למודם באחת האוניברסיטאות של המדינה, ובדבר הזה הביאו הבתים האלה באמת ברכה רבה ליהודים, החכמים היודעים: א. א. הרבני, ארשאנסקי, מ. מרגליות, ורבים אחרים כמוהם המה חניכי הבתים האלה. וייוצא מן הכלל היו גם רבנים אחרים ממעם הממשלה שעסקו בספרות החלמודית בחפץ לב ובשפירה כהחכמים יהושע שטיינבערג וחי" נורלאנד ועוד מעטים אחרים. אבל אלה האחרונים לא שאבו ידיעתם בספרות העברית ממעני הבתים האלה, כי תורתם חיתה כבר בתוך מעיהם בעת שנכנסו לתוכם, אבל גם שתו בצמא את דברי חמורים העברים המלומדים שבהם כמו: אד"ם הכהן לעבנואה, רש"י פין, ר"א צווייפעל, גאטלאבער, יהודה אידל שערשעווסקי, אייבענבוים, חי"ז סלאנימסקי ועוד.

לא נפלא הדבר כי לא היה שום התנגדות ומתאות מצד היהודים נגד חניכי הרבנים בוטאמיר, כי במקומות האלו הרבנים בכלל אין להם כל ערך בעיני העם. ורק צדיקי התסידים (דיא גוטע אידען) עומדים בראש העם

תבנית בית המקדש השני
על פי התלמוד.

נעשה בדיוק לפי ערך מדת האמה
ע"י י"ד אייזענשטיין

1. אבן שזיה
2. מנורה
3. מזבח הקטרת
4. שולחן לחם הפנים
5. לשכת החלופות
6. " "
7. עליות אבניזנס
8. מרחץ
9. לשכת עושי הביתון
10. לשכת פנחס המלביש
11. לשכת הנזיר
12. לשכת הכהנים
13. לשכת בית הטבילה
14. לשכת לחם הפנים
15. לשכת אבני מזבח

קנה המדה
100 אמה

50 אמה
25 אמה
10 אמה

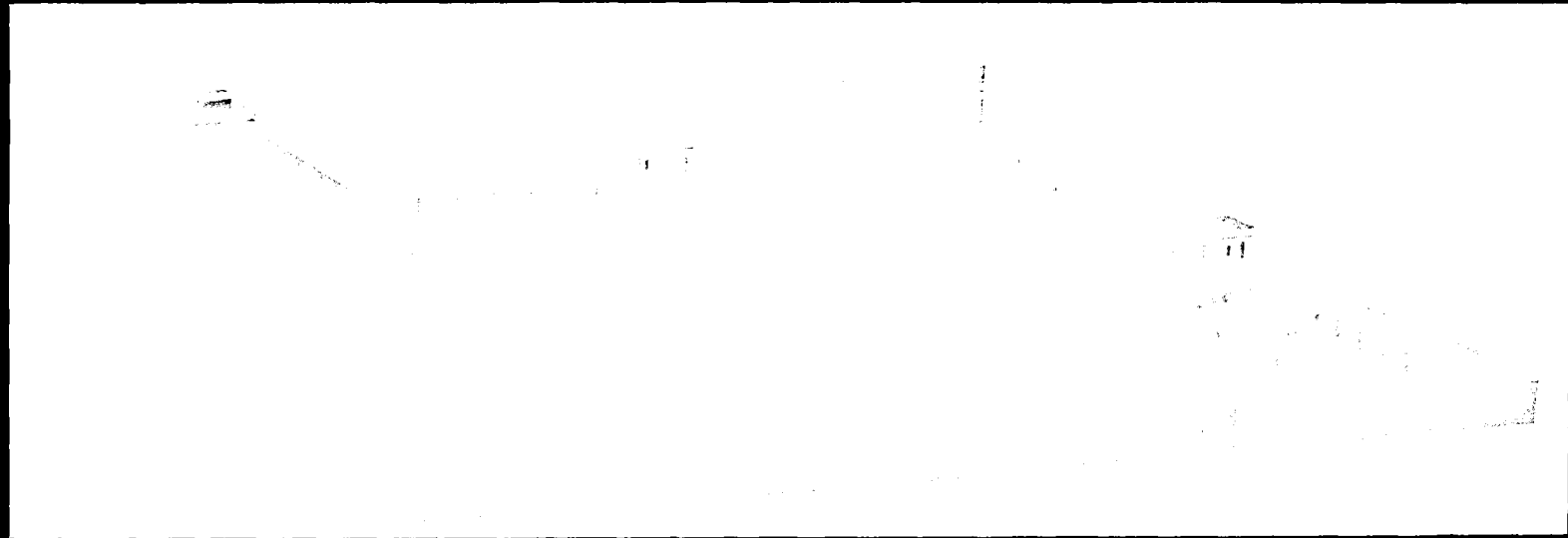
ברזשים. יעש חלונים שקופים ופתוחים ברוחב מבפנים והיו נראים כאטומים וסגורים מבחוץ. סביב לקירות הבית מבחוץ בנה צלעות או יציעות שלש עליות זו על גב זו. היציע התחתונה בכל רוח חיה המש אמות רתבה, והתיכונה (השניה) שש אמות והיציע השלישית שבע אמות ברוחב, כי מנרעות נתן לבית הצנע לבתתי אחוז בקירות הבית ולא יקלקלו החומה. והיו היציעות בנויות זו על גב זו עם עורף אמה מבחוץ, ותחתיה חיה כעין סביבה, ובלולים יעלו מראשונה לשניה ומשניה לשלישית. בירכתי הבית בצד מערב נבנה בית קודש קדשים, עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשרים אמה קומתו ומצופה זהב סגור משקל שש מאות ככרים, מלבד מסמרות זהב לחזק על לחות הארו משקל חמשים ככרים, והדביר הוא אמה טרקסין היה עולה לבאן ולכאן והיה מפסיק בין הבית לקודש הקדשים. רלתי הרביר היו מעצי שמן ועליהן היה תלוי הפרוכה של תבלת וארגמן וכרמיל ובוץ מרוקם בצוירי כרובים, בבית קודש הקדשים היו עומדים שני כרובים מעשי צעצועים מעצי שמן מצופים זהב, קומת כל כרוב עשר אמות וחמש אמות אורך כל כנף וכשהן פרושות היו נוגעות זו בזו וממלאות כל חלל של עשרים אמה ברוחב קיר המערבי. לפני האולם היה חצר הפנימית היא עזרת הכנים ועזרת ישראל (דהיי"ב ד' ט') אשר נבנה משלשה טווי גזית וטור כרותות ארזים, רלתי העזרות היו מצופות נחשת, וחצר החיצונה היא עזרת נשים, לפני ההיכל היו שני עמודים נחשת יכן ובעו ועל ראשי העמודים גולות הכותרות ושכבות לכסות אותן (מ"א ז' מ"א). עוד עשה שלמה ים ועשר כיוורת נחשת לרחוץ בהם הכהנים ידיהם ורגליהם ולרחצה בהם את קרבי העולה כמשפט הכיור של משה. ועשה עשר מכונות לכיורות, חמש בדרום וחמש בצפון (מ"א ז' כ"א), כל כיור יכול ארבעים בת. ע"ע כ ל י ה מ ק ד ש.

[הבית השני] בית המקדש השני נבנה, אחרי שוב הגולה מבבל, (בשנת ג"א ת"ח ליצירה=352 קודם מה"נ). בנין הבית השני בעיקרו אינו שונה מבנין הבית הראשון, אך נתסרו בו כמה דברים כמו הים, העשר כיוורת (כי היה בו רק אחד בין האולם והמזבח. ע"ע כ י ו ר). גם נתוספו בו לשכות הרבה סביב חומת הר הבית, וכפרט הוספות הורדים בשנת י"ח למלכותו (ג"א תש"ם=3740 קמ"ג). תבנית המקומות בבית המקדש השני כפי המתואר במשנה ודברי חז"ל מצויר בצד 58. תבנית בית השני כפי מראהו בזמן הודרום בשכלולו החרש מצויר בצד 60.

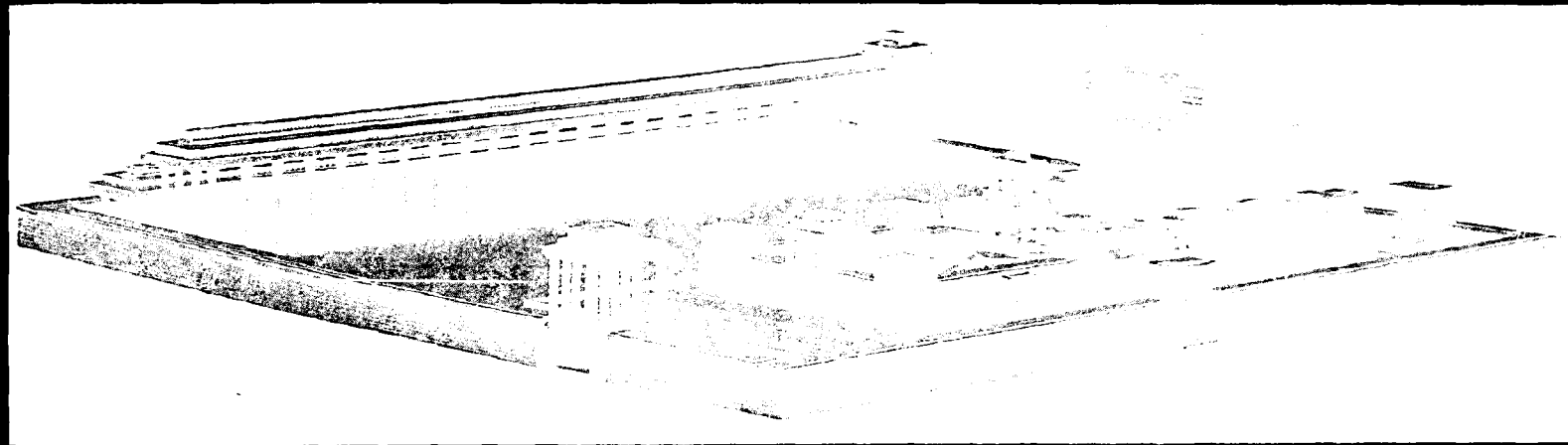
[הר הבית] הר המוריה הוא הר הבית היה חמש מאות אמה מרובעות (אמה=21.85 inches=1 cubit) והיה מוקף חומה, ואצטבאות סביב לחומה כדי לישב שם ומסוככות למעלה מפני הגשמים (פסחים י"ג:), חמשה שערים היו להר הבית: שני שערי הולדה מצד דרום (כי הולדה הנביאה היתה רגילה לדרוש שם לפני העם), אחד לכניסה ואחד ליציאה, כי בצד ההוא היו רוב הנכנסים

והיוצאים, כי ירושלם היתה בדרומית-מזרחית של בית המקדש; שער קופיניוס מן המערב מאחורי הק"ק. הוראת קופיניוס ביונית היא עבודת הגן, כי בצד ההוא נטעו סממנים לקמרת וחיה גנת וורדין, ובשער הזה היו נכנסים ויוצאים. שער טרי מן הצפון ולא היה משמש כלום, ונקרא טרי לשהוא תרנום של "סוד", וה"הצנע" משום שדרך שם הלכו בהצנע (ע"י להלן). ב"שלבי הגבורים" נאמר כי נקרא טרי שענינו חלש, היינו שער החלש משום שחמר להשער משקוף והיו שני עמודי אבן מוטים ונשענים זה על גב זה קצר מלמעלה ורחב מלמטה כעין משולש. שער המזרחי נקרא שער שושן כי עליו היה משוח צורת שושן הבירה לאות תודה לכרש וממלכת פרס כי נתנו הרשיון לבנות הבית. דרך שם יצא הכהן גדול השורף את הפרה להר המשחה (הר הזיתים), בית המקדש לא היה באמצע ההר אלא נוסה לצפונית-מערבית. רוב מקום פניו היה מן הדרום 265 אמה מקיר הבית לשערי הולדה; שני לו בריוח היה מצד מזרח משער שושן אל הקיר 115 אמה; שלישי מן הצפון 100 אמה מן הקיר לשער טרי; ומעוטו היה פניו מן המערב, רק 63 אמה מהקיר עד שער קופיניוס. גובה החומה המקפת את הר הבית לא נרע, אך כנראה לא עלתה למעלה מן המשקוף של השערים. הר הבית היה משופע, נמוך בצד מזרח וגבוה בצד מערב, והיו עולין ממזרח למערב במעלות, ובל מעלה היתה של חצי אמה ברומה וחצי אמה ברחבה, שתים עשרה מעלות עד עזרת נשים, חמש עשרה מעלות מעזרת נשים לעזרת ישראל, משם לעזרת הכהנים מעלה אחת של אמה שעליה עמדו הלויים לשודר בשיר ולתקנת בחצוצרות, ומשם עוד שלש מעלות של חצי חצי אמה שעליהן היו עולין הכהנים לרובן. מעזרת הכהנים היו הולכין שתים עשרה מעלות אל האולם וההיכל, נמצא שההיכל היה גבוה שנים ועשרים אמה מקרקע הר הבית, והיה אפשר להכניס העומד על הר הזיתים למזרח המקדש ומתכוין נגד פתח ההיכל לראות מה שבתוכו ממעל להחומה ושער שושן שהיו בשורה אחת (מדרש פ"ב ד'), ולפי זה היה המשקוף שתי אמות ובשערים האחרים היה המשקוף גבוה אך לא יותר משיש אמות (תוס') ואפשר שלא היה גבוה יותר אך החומה נראית שם גבוהה הרבה מפני כי הקרקע התנשאה שם ועלתה במעלות לצד מערב, חל הוא חומה קטנה של עשר אמות בגובה, ורוחב עשר אמות סביב העזרות עם האולם וההיכל, סביב להחל היה סודג, גבוה עשרה טפחים, עשוי מעצים רקים מעשה דשת והיה מיוסד על יסוד גבוה מן הארץ אמה אחת. הסודג היה לסימן להבדיל בין טמאים ונקיים שהיה אסור להם לעבוד את גבולו (כלים פ"א ח'), והיה כתוב עליו בלשון עברית רומית ויונית שבל יויד איש נכרי לבוא פנימה. האיסור הזה עורך קנאת היונים אשר פרצו בהסודג י"ג פרצות כנגד י"ג השערים כדי ליכנס בהם, אך כשנברו עליהם החשמונאים חזרו ונדרסו.

[העזרות] מרת המקדש והעזרות היתה באורך שלש מאות ועשרים ושנים אמה על רוחב מאה ושלשים

בנין הורדוס כאשר נראה מרחוק להצופה מצד מודנית-דרומית

בנין מועדון-הצופים

וחמשה, לפניו מן הכתלים. מצד מזרח היה עזרת נשים, מה שנקרא לפעמים החצר המזרחי, חצר התורה או חצר החיצונה, כי שם הותרו הנשים ליכנס ולא בעזרה אחרת. בעזרת נשים באו כל אשר הוטרפו אחרי כוונתם להשתחח ללפני ה' ביום השבת וביום התורה ובשלוש רגלים, העזרה הזאת הייתה מרובעת מאה ושלשים וחמש אמות לכל רוח. ארבע לשכות היו מיוסדות לארבע מקצועות העזרה ולא היתה להן תקרה והיו פתוחות לאויר כעין חצר. הלשכות האלה היתה כל אחת מרובעת ארבעים אמה: א' הלשכה במקצוע מזרחית-צפונית נקראת לשכת דיר העצים למערכה בכל יום לצורך המזבח וכהנים בעלי זמנים היו שמתלעעים העצים (יומא י"ט; מגלות כ"א; הענין כ"ח; ב') הלשכה במקצוע צפונית-מזרחית נקראת לשכת המצורעים שבאו שם אחרי שנטהרו, ושם בשלו את קרבנותיהם בדרים על השפתיים המכונים שם; ג') הלשכה במקצוע מערבית-דרומית נקראת לשכת בית שמונים, שהיו מצניעים שם השמן לצורך המנורה והמנחות גם היין לנסכים; ד') הלשכה במקצוע דרומית-מזרחית נקראת לשכת הנזירים שהיו מבישלים שם את שלמיהם על השפתיים המכונים שם ומלחין את שערם (מדות פ"ב ג'). בבית שני היו עושים בעזרת נשים נזוטרא (gallery) על עמודי שיש ושם עלו הנשים בעת שמחת בית השואבה בחג כרי שלא יתערבו הנשים באנשים והיו התיקון הנדול שהתקינו (סוכה ג"א). ע"ע שמחת בית השואבה. מעזרת נשים עלו בחמש עשרה מעלות שנעשו כחצי נורן ענולה, דרך שער ניקנור (יומא י"א). לעזרת אנשים שהיא עזרת ישראל, תחת המעלות היו לשכות פתוחות לעזרת נשים ושם הלויים מניחים כלי השיר ועל המעלות היו הלויים משוררים החמשה עשר שירי המעלות (תהלים ק"ב-קל"ה). שני פשפשין היו בצד שער ניקנור, וכנסים מהם אל שתי לשכות, אחת מימין והיא לשכת פנחס המלביש שבה היו עושים הבגדים של הכהנים ובעד כ"ד משמרות (תמיד פ"ה ג'), ומשמאל לשכת עושי חביתין. מדת עזרת ישראל אחת עשרה אמות ממזרח למערב וארבע כרוחב כל הבית 135 אמה. ארבע לשכות היו בעזרת ישראל: א') מצד דרום לשכת המלח לקרבנות ומנחות; ב') לשכת פרהדרין (παραδροί) = assessors פקידים ממונים על המס; ג') מצד צפון סמוכה לשער ניקנור לשכת הגולה ובו היה בור קבוע שחפרו עולי גולה מבלל, ומשם היו מספיקין מים לכל העזרה, ועל נג הלשכה היה בית טבילה לכ"ג ביוה"כ; ד') לשכת הנזית לסנהדרין גדולה, חציה בעזרה וחציה בחל ושם ישבו מפני שלא היו יכולין לישב בקדש כי אין ישיבה בעזרה אלא למלכות בית דוד (סוטה מ'; תמיד כ"ז). אורך כל הלשכה ששה עשר אמות ושלושה טפחים, ולשתיים 35 אמה ונשאר בינתים 100 אמה. דוחב כל הלשכה חמש אמות ואמה אחת כותל ביניהן ברוחב העזרה יהיה אחת עשרה אמות. הריח בין עזרת ישראל להאולם היה חמשים וארבע אמה והיא עזרת כהנים.

המזבח מדרו ל"ב אמה מרובעות, ונשארו עוד שתיים ועשרים אמה בין המזבח והאולם. המזבח הזה הוא מזבח החיצון מיוחד להקרבת תמידין ומוספין וכל המנחות והקרבתות (ע"ע מזבח). כבש היה בנוי לדרומו של מזבח, רוחב הכבש שש עשרה אמה לאורך העזרה ומכסה חצי אורך המזבח, וארכו ל"ב אמה לרוחב העזרה, אך מדרו על הרצפה רק שלשים אמה כי פרחו ממנו אמה על היסוד ואמה על הסוכב. במערב הכבש היו שני שלחנות, אחד של שיש ואחד של כסף, על של שיש היו נותנים האברים אחרי הנתוח עד שיעלום הכהנים על המזבח, ועל של כסף היו מניחין תשעים ושלושה כלי ישרת שהוציאו בכל בקר. מן המזבח עד קיר הצפוני שבעזרה היה בית המטבחים, ושם שמונה עמודים של ארז שנקראו ננסין והתיכות מרובעות של ארז היו בראש העמודים ואונקליות של ברזל היו קבועות בהתיכות והיו חולין את הבהמה אחר שחיטתה על האונקליות ומפשיטין את עורה וחוטכין אותה לנתחים, ואח"כ מנקין התיכות על שמונה שלחנות של שיש שבין העמודים. אחרי השלחנות היו עשרים וארבע טבעות בארבע שורות לכ"ד משמרות, טבעת לכל משמר, והיו מכניסין את ראש הבהמה בטבעת ושוחטין שלא היו כופתין את התמיד, והיו מתקנת ר' יוחנן כ"ג. וכל משמר שהיה עובד בשבוע של משמרתו היה תולה טבעתו לחץ ופותח חלונו בבית החיצון כדי שידעו כלם שמשמר פלוני עובד בשבוע הזה חץ ממשמר ב' ל' ג' (ע"ע) שטבעתו היתה קבועה וחלונו היה סתום. רוחב עזרת כהנים של 135 אמה מצפון לדרום נחלק כזה: 8 אמות ריוח מן הקיר, 12 1/2 אמות של ארבעה ננסין, 4 אמות להשלחנות, 4 אמות ריוח בין השלחנות להטבעות, 24 אמות הטבעות, 8 אמות בין הטבעות והמזבח, 32 אמות המזבח, 30 אמות הכבש, 12 1/2 אמות מהכבש עד קיר הדרומי.

(בית הכבוד) לצפונית-מערבית של בית המטבחים היה בית המוקד, חציו בעזרה וחציו יוצא לחל, וארבע לשכות היו פתוחות זו לזו המוליכות לבית המוקד שהיה באמצע ושם מדורה של אש, והיו הכהנים מתחממים שם, והיה מוקף רובדין של אבן למשכב הכהנים ולישון שם (בצד חל). שתיים מהלשכות בצד העזרה היו קדש ושם אכלו הכהנים בקדרים ושתיים היוצאות לחל היו חול, קורה כעין שפור ארוך היה מפסיק ומבדיל בין הקדש לחול. אחת מהלשכות מערבית-דרומית הסמוכות לכותל העזרה היתה לשכת טלאים (לא פחות משה היה שם) ששם היו מבקרין הטלאים לתמידין, וברומית-מזרחית לשכה שעושיין לחם הפנים; לצד מזרחית-צפונית היתה לשכת אבני מזבח שנגזו בני החשמונאים אשר שקצו היונים כי הקטירו עליהם לאליליהם (תשמונאים א' ב' כ"ה) ונקראת נ"ב לשכת חותמות, כי שם נתן הממונה חותמות (cheques) בסך מעות שקבל בעד סולת ויין ושמן, והיו מוליכין החותם לאיש הממונה על כך ונותן כפי מה שגרשם על החתימה אם סולת יין או שמן, לשכה הרביעית

ובמה מזה (ב"ב אמות), ושלמעלה מסנה עורפת עליה אמה מזה ואמה מזה (ב"ד אמות), נמצאת העליונה שלשים אמה, ונדבך (שורה) של אבנים היה בין כל אחת ואחת (מדות פ"ג ח'). כלונסות של ארז היו קבועין ומכותרו של היכל לכותלו של אולם כדי שלא יבעט (שלא יטה לצד). שרשרות של זהב היו קבועות בתקרת האולם שבהן פרחי כהונה עולין ורואין את העטרות שבתלונות של היכל שנאמר: והעטרות תהיה לחלם ולטוביה וני לזכרון בהיכל ה' (זכריה ו' י"ד). שני שלחנות עמדו באולם, בצד ימין שלחן של שיש ועליו הניחו את לחם הפנים קודם שהכניסו אותו להיכל, ומצד שמאל שלחן זהב שעליו שמו לחם הפנים הישן שהוציאו מהיכל (שקלים פ"ו ד'). משני צדי האולם בצפון ובדרום היתה לשבה ונקראת בית החליפות שבהן היו נותנים הכהנים את חלפיהם וסביניהם. בצד דרום היו נגזים את הסכנים הפסולים. ויש מפרשים בית חליפות בגדים, ששם היו מחליפים הכהנים הבגדים הבלויים לחדשים, ולא נראו דבריהם כי לשבת הבגדים היתה בעזרת ישראל בהשגחת פנתם המלביש. כל לשבה באולם ארכה ט"ו אמה ורחבה י"א ונובדה שמונה אמות. דרך פישפש נבנסין בה וממנה ג"ב דרך פשפש להיכל ולהיציעות מסביב. אך הפשפש מצד דרום היה סגור תמיד (יחזקאל מ"ד ב').

(היכל) פתחו של היכל היה נבוע עשרים אמה ורחבו עשר, והיו לו ארבע דלתות שתיים מבפנים ושתיים מבחוץ ופרובת עליהן. למעלה מפתחו של היכל מבחוץ עומד נפץ של זהב מודלה על גבי כלונסות, וכל המתנדב זהב להיכל היה מתנדב דמות עליה או גרניר או אישכול של זהב ותולה אותו בהנף, והיה לבדק הבית ולפרנסת הכהנים והלויים. מדת ההיכל ארכו ארבעים אמה, רחבו עשרים ונבוע עשרים אמה. ההיכל נבדל מקה"ק ע"י אויר של אמה טרקסין (τάραξίς) אשר הוראתו "בלבל" ו"ספק" מפני שלא ידעו אם הוא שייך להיכל או לקה"ק והיא הדביר (ע"ע). והיו לו שתי פרובות: אחת מבפנים ואחת מבחוץ לאמה טרקסין. בשליש ההיכל מבפנים כנגד הפרובת היו מנורה בדרום ושלחן הזהב בצפון ומזבח הקטרת באמצע. בקה"ק היתה האבן שתי באמצע ועליה מונח ארון הברית עם הלוהות ואצלו צנצנת המן ומטה אהרן. בבית שני כבר היו נגזים. ההיכל היה מסובב משלש רוחות, חוץ מצד מזרח, ביציעות זו למעלה מזו כמו בבנין שלמה; כל אלה המקומות הפנויים בהיציעות נקראו תאים (חדרים קטנים) ומספר כלם שלשים ושמונה כזה: חמשה מן הצפון וחמשה מן הדרום בשלש דיוטאות הרי שלשים תאים ובמערב שתי דיוטאות של שלשה שלשה תאים ודיוטא אחת של שני תאים על גביהם הרי שמונה, בס"ה ל"ח תאים, שלשה פתחים היו לכל תא, מימין ומשמאל ולמעלה, ובדרך הזה היו בלם מוחרבים יחד, ובקרב מזרחית-צפונית בתא שבדיוטא האמצעית היו חמשה פתחים; אחד עולה למסיבה ואחד להיכל ושלשה לתאים. במסיבה היו עולים מקרב מזרחית-צפונית לקרב

בצפונית-מערבית יורדין משם לבית המבילה במערה ושם מדרוה של איש ונרות דולקות מבאן ומכאן עד בית המבילה ובמערה הזאת היה ג"ב כסא של כבוד לפנות (ע"ע בית הכסא). ונראה כי הדרך היה משוך עד בית המבילה אצל שער המים בצד דרום. באמצע בית המוקד היה מקום אמה על אמה ושם טבלא של שיש עם טבעת ושלשלת והמפתחות תחת הטבלא לנעילת שערים. שני פשפשין (פתחים קטנים wicket) היו בבית המוקד, אחד פתוח להלשבה החיצונה בחל ואחד פתוח להלשבה הפנימית בעזרה, בהראשונה היו נכנסים בכל בקר לבית המוקד לקחת משם המפתחות ונכנסים להעזרה לפתוח השערים. בדרך שער הקרבן היו מביאין הקרבנות קדשי קדשים ששחיתתם בצפון, ושכנגדו בצד דרום שער הבכורות שהיו מבניסין הכהנים דרך שם. שער הניצוץ היה בצד צפונית קרוב למערב ולשבה מלמעלה שנקראת עלית בית הניצוץ, בה היו הרובים של בהונה (פרחי כהונה) ולוים יושמרים משמרת הקדש כל הלילה (חמיר פ"א א'). ושכנגדו בצד דרום נקרא שער הדלק, ונראה שהיו שם גם כן שומרים, ואולי היו משיאין משואות מזה לזה בניצוצות איש לסימנים ידועים להשומרים אם מצא שם איש זר או נברי שלא כדת, וי"א שנקרא שער הדלק מפני שדרך שם הביאו עצים למערכה בכל יום, שער המים, שהיו ממלאים מים מן השלוח לנסכים בתנ, והנביא ראה בנבואה לעתיד יידיהו המים יוצאים מבית קה"ק בקרני חנבים ובשיגיעו לישער זה יתגברו עד שיובלו למלאות מהם פך קטן (יחזקאל מ"ז ב'). בין עזרת נשים לעזרת ישראל היה שער הנשים משני הצדדים. באמצע עזרת נשים בצד דרום היה השער הכללי שבו יוצאים ובאים רובי העם ושכנגדו בצד צפון הוא שער השיר שדרך שם באו הלויים לשורר על המעלות בשער ניקנור. בצד מערב היה שער יכניה שיצא משם ללכת בגולה, ושער העליון, ובנגדו במזרח שער התחתון והוא שער המזרחי. והיו עוד לשבות לבית אכטינס לפיטום הקטורת בצד דרום אצל שער המים, ושם לשבת בית הפרוה ככונה לעליית המים לבית מבילה לב"ג ביום הכפורים. הכתלים הסובבים את בית המקדש היו של חמש אמות וכן הקיר המפסיק בין עזרת נשים לעזרת אנשים, מלבד קירות האולם ההיכל וקה"ק והיציעות סביבו שהיו של שש אמות, אך הקיר הסובב את המסיבה היה של חמש אמות.

[אולם] מן עזרת הכהנים היו עולים בשתיים עשרה מעלות לאולם, אורך הבותל החיצון של האולם מאה אמה ורחבו מאה והיה בולם ט"ו אמה לכל צד, נשאר הרוח בפנים שבעים אמה, בין הכתלים החיצונים הסובבים את המסיבה של ההיכל, רוחב האולם י"א אמה. פתחו של אולם ארבעים אמה נבוע ורחבו עשרים אמה ברוחב ההיכל ופרובת פרושה עליו ואין לו דלתות (חמיר פ"ג ז'). חמש אמלתראות (קורות) מצויירות היו על משקוף שער האולם ח למעלה מזו, התחוננה עורפת על המשקוף אמה מזה

חמש וכן עובי כותל התא מצד השני ואמה אחת ריוח מהשער עד התא בכל צד הרי"ב ופתח השער י"ג בס"ה כ"ה אמות. וכתבנית שער הקדים הוא שער המזרחי אשר מתאר הנביא. כן תבנית כל השערים בעזרת נשים בצדי דרום וצפון. השער בדרום שדרך שם באו רוב הנכנסים נקרא שער האיתון מלשון א ת א בוקר, ר"ל ביאה. אילי השער היו נבונים ששים אמה ונראה כי זה הוא השיעור לגובה חומת העזרה. ובכלל לא נתן יחזקאל שיעור קומה. שטח העזרה מאה על מאה אמות. חצר הפנימי היא עזרת ישראל ועולים שם בשמונה מעלות. בבית שני היו עולים במ"ו מעלות והשער נקרא בית ניקנור. השער הזה במראה יחזקאל היה חמשים אמה ארכו וכ"ה אמה רחבו וגם לו אולם ואילים ותאים. ובה לשכה אשר ידוהו את העולה. ושם ארבעה שלחנות לשחוט עליהם העולה החטאת והאשם. ועוד שמונה שלחנות לקרבנות וארבעה שלחנות מאבן גזית אשר עליהם הניחו הכלים. בהעזרה הזאת לשכות שרים ולשכות לכהנים שומרי משמרת הבית. מרת העזרה ג"כ מאה על מאה אמות.

לאולם ההיכל עולים במעלות. רחבו עשתי עשרה אמה ממזרח למערב עד ההיכל. אורך הפתח עשרים אמה (מחצית ממדתו בבית שני). רוחב פתח ההיכל עשר אמות וכתפות הפתח חמש אמות. אורך ההיכל ארבעים ורחבו עשרים. פנימה לו קדשי הקדשים עשרים על עשרים אמה. ובין ההיכל וקה"ק איל הפתח שתיים אמות והפתח שיש אמות ורוחב הפתח שבע אמות (יחזקאל מ"א ג'). וצלעות סביב להיכל שלשים ושלש. י"א בכל צד וחלליהם ארבע אמות. דבר נפלא הוא כי תחת מזבח הזהב נחשב מזבח עץ נבואה שלש אמות וארכו שתיים אמות ו"ז, זה השלחן אשר לפני ה'" ומפרש התרגום, "לקביל פתורא דאעא" ר"ל המזבח נגד השלחן, וקורא לשלחן מזבח שמכפר בזמן הזה כמזבח וכתב רש"י בפירושו, "כך שמעתי" ובאמת הוא מאמר חז"ל (ברכות ג"ח ועוד).

[הסמונים] פקידים היו ממונים להשגיח על צרכי בית המקדש. בבית שני כשעלו מן הנולה נתמנו הפקידים אשר נקבו בשמות, והבאים אחריהם נקראו על שם הפקידים הראשונים, ואלו הם: (1) יוחנן בן פנחס על החותמות; (2) אחיה על הנסכים, ומי שהיה מבקש נסכים הולך לו אצל יוחנן, נותן לו מעות ומקבל ממנו חותם. בא לו אצל אחיה ונותן לו החותם ומקבל ממנו נסכים; (3) מתיא בן שמואל על הפייסות והן הנורלות שעשו בכל יום מי יזכה בעבודה זו ומי בזו; (4) פתחיה על הקניין לקרבנות; (5) בן אחיה היה רופא על חולי מעיים, לרפאות את הכהנים שהיו עלולים לחולי זה מפני שהיו הולכים יחפים על הרצפה; (6) נחוניא חופר שיחין ובארות לעולי רגלים על דרכם לירושלם; (7) גביני כרוז. ממונה להכריז בכל בקר בעזרה לפני בית המוקד, "עמדו כהנים לעבודתכם"; (8) בן גבור על נעילת שערים; (9) בן בבי על הפקיע, לתקן פתילות הנרות להמנורה; (10) בן אדזה על הצלצל וכלי שיר; (11) הונרם בן לוי על השיר והמזמרים; (12) בית

צפונית מערבית ומשם עולים לננות התאים, ובצד דרומית מזרחית של המסיבה היו עולים מגן התאים ע"י שתי כלונסות של ארז לנג של עלייה המחברת עם ההיכל ולולין היו פתוחין בעלייה לבית קה"ק ומשם היו משלשלין את האומנים בתבות כדי שלא יזונו עיניהם מבית קה"ק. ופעם אחת בשנה מפסח לפסח. היו מלבנין את ההיכל. ריוח של שלש אמות היה בין התאים התחתונים ובין החומה הסובבת את ההיכל, וזהו המסיבה (circular passage). אכסדרה עשויה מעמודים (Colonnade) היתה סובבת את החומה של ביהמ"ק מבפנים. המקום הפנוי בין קה"ק וכותל העזרה לצד מערב היה י"א אמות ברוחב ונקרא אחורי הכפורת. ובשעה שעלו ישראל לרגל היו עומדין צפופין ונמשכים עד למקום הקיצון הזה (יומא כ"א). [בנין יחזקאל—בנין העתיד] בנין הבית שראה יחזקאל במחזה הנבואה נקרא על שמו והוא שונה הרבה מבנין שלמה וגם מבנין הבית השני. חז"ל אמרו שראה בנין השלישי העתיד לבוא. ובאמת רחוקים הבנינים והמדות אלה מאלה ורק בהיכל יש שהם שווים, וגם בו יברלו בכמה פרטים וביחוד בהפסק המחיצה של שתי אמות בין ההיכל וקה"ק אשר בבית שני היה אמה טרקסין מכוסה בשתי פרוכות. הנביא התחיל בחצרות שהן העזרות ואח"כ בא אל הבית הוא ההיכל, ולא באר החצרות בתחלה כראוי כ"א להכיר דרך הלכו עם האיש המראה אותו במחזה מחוץ לפנים, ובאמצע עוב באור החצרות עד אשר גמר באור הבית ואח"כ חזר על הראשונות וגמר בחצרות. מדת הנביא היא, "קנה" או "קנה המדה" של שש אמות והאמה היא של קודש בת ששה טפחים—אמה בת חמשה טפחים וטפח של חול.

הר הבית שראה יחזקאל בנבואה היה מוקף חומה, ושטח ההר היה גדול שלשים ושלש פעמים מאשר היה בבית ראשון ושני: ת"ק אמה על ח"ק אמה—250 אלפים אמות מרובעות; כי שטח הר המוריה לעתיד במדת יחזקאל יכיל חמש מאות קנים מכל רוח או שלשת אלפים אמות מכל צד—תשעה מיליון אמות מרובעות. מרחוק ראה החצר החיצונה היא עזרת נשים שהיתה במזרח הבית, ויעל אליה בשבע מעלות, כי מקום המקדש היה גבוה בראש ההר. כנראה היה מספר השערים כמו בבית ראשון ושני, אך לכל שער היה אולם ולכל אולם שני אילים (כמו מזוזות עגולות דומות לעמודים) בשני צדי פתח השער מבחוץ, ותאים אצל השערים על הכתלים מחוץ לעזרה ולשכות מבפנים. מדת רוחב אולם השער מבחוץ שש אמות ואילים שתי אמות, ובליטת האולם מבפנים היתה שמונה אמות (כי חסר מקום האילים). חלל הפתח של כל שער בעזרת נשים היה עשר אמות ברוחב ושלש עשרה אמות באורך, ואחרי ריוח של אמה אחת מפתח השער היו שלשה תאים בכל צד מהשער, עובי כותל העזרה שש אמות ועובי התאים חמש אמות. מגן התא הסמוך לשער עד נג התא הסמוך לצד האחר מהשער היה כ"ה אמות, כיצד: עובי כותל התא

נרמו על מעשה לחם הפנים; 13) בית אבטינס על מעשה הקטורת; 14) אלעזר על הפרוכת; 15) פנחס על המלבוש (שקלים פ"ה א'; עי' הרמב"ם כלי המקדש פ"א א'). גם היו שלשה גזברים ושבעה אמרכלים ושני קתוליקין (Catholicus) והם שרים ראשים ולמעלה מהם הסגן וכהן גדול. הנזברים היו על אוצרות בית ה'. שתי לשכות לנדבות ולצדקה היו במקדש: אחת לשכת חשאים (כעין מתן בסתר), יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי, ואחת לשכת הכלים. כל מי שהוא מתנדב כלי וזדקו לתוכה, ואחת לשלשים יום גזברים פותחין אותה וכל כלי שמצאו בו צורך מניחין אותו, והשאר נמכרין ורמיהו נופלים לברק הבית (שקלים פ"ה ו'). ובאחד בארד משמיעין על השקלים, וכל איש ישראל נתן מחצית השקל לשלוחי ב"ד ומהכסף הזה קנו קרבנות הצבור (שם פ"א א').

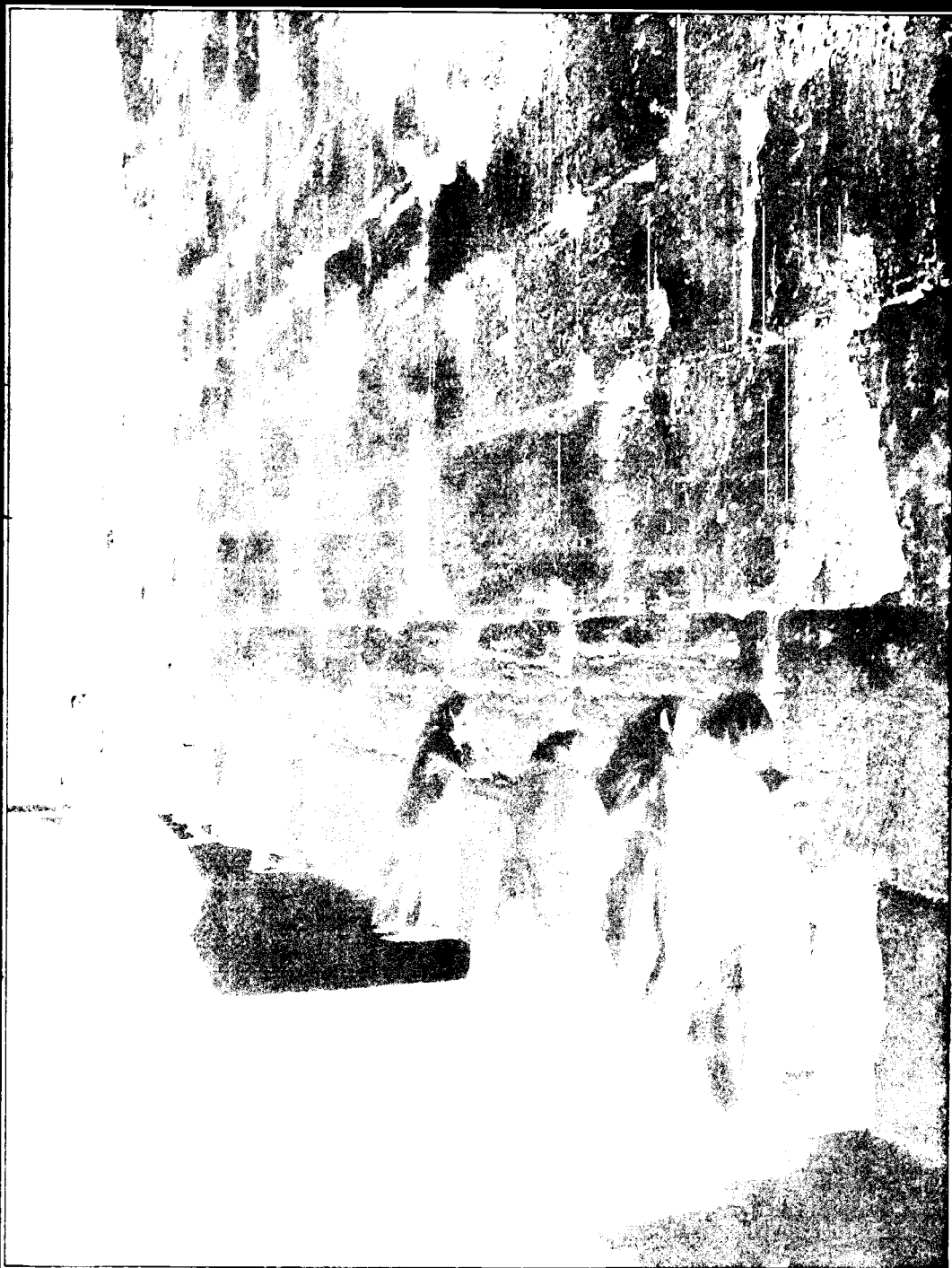
[שומרי מסירת הקודש] שלשה כהנים שמדו את בית המקדש בשלשה מקומות: בעזרת הכהנים בבית אבטינס (ברום) ובבית הניצוץ ובבית המוקד (בצפון), וכ"א ליום בעשרים ואחד מקומות, חמשה בחמשה שערי הר הבית (שני שערי חולדה, שער שושן, שער מדי, שער קופינסוס), ארבעה בארבע פנותיו מתוכו (בקרני חומת הר הבית מבפנים), חמשה בחמשה שערי העזרה (עזרת נשים), ארבעה בארבע פנותיה מבחוץ, ואחד בלשכת הקרבן (לשכת טלאים בבית המוקד והיה עומד בצד החל), ואחד בלשכת הפרוכת שהיו אורגים שם הפרוכת (כנראה היה בחל בצד דרום) ואחד מאחורי בית הכפורת (אחורי קה"ק). "איש הר הבית" היה טמנה על כל השומרים והיה מחזר על כל משמר ומשמר וטוליקין לפניו אבוקות דולקות, וכל משמר שאינו עומד רק יושב אומד לו איש הבית, "שלום עליך" כי אולי נחלש ואינו יכול לקום. ואם ניכר שהוא יצן חובטו במקלו, ורשות היה לו לשרוף את ישפת כסותו בהאבוקה למען יעדרה משנתו. וכאשר שמעו השומרים האחרים את קול הנלקה או קול כוית הנשרף ושואלים, "מה קול בעזרה?" השיבו להם, "קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפים מפני שישן על משמרתו" (מדות פ"א א'). משמרות הכהנים היו בעזרת הכהנים וסביב לה, וכהן שישן על משמרתו קנסוהו באופן אחר ולא במלקות ושריפת כסותו, דכתיב, "וקדשתו" צריך שינהג בו כבוד (גיטין נ"ט:).

כל הנכנסים להר הבית נכנסים דרך ימין (מצד דרום) ומקיפין ויוצאין דרך שמאל (צפון בשער מדי), חוץ ממי שאירעו דבר: אבל או מנודה או רואה קרי, שהוא מקיף לשמאל, וכאשר פגשו אותו ההולכים לנגדו מן הימין היו שואלים אותו, "מה לך מקיף לשמאל?" - "שאני אבל" - והם משיבים, "השוכן בבית הזה ינהמן?". ואם אמר שאני מנודה, השיבו: השוכן בבית הזה יתן בלבם ויקרבוך או יתן בלבך ותשמע דברי חבריך.

[סדר העבודה] סמוך לעלות השחר היה בא הממונה על הפייסות והקיש על שער בית המוקד והכהנים שהיו

שומרים הלילה מבפנים פותחין לו השער, ונכנס הממונה ומצא את אחיו הכהנים שהיו באותו המשמר שכבר סבלו והלכו עמו דרך הפשפש לעזרה, והיו חולקים עצמם לשתי כתות, אלו הולכים באכסדרה של העזרה דרך המזרח ואלו דרך המערב, עד שהגיעו למקום עושי חביתין שהיה בדרום ושם פגשו הכתות זו לזו ושאלו איש לרעהו לשלום והם עונים, "שלום" ר"ל שלא מצאו שטן ופגע רע בדרכם ולא שום שינוי מאשר היה ביום אתמול. הכהנים התאספו בלשכת הגזית והממונה עשה פייס ביניהם. נטל המצנפת מראש אחד מהם והחזירה לאות כי ממנו התחיל הפייס והמנין אשר הסכימו ביניהם. והממונה אומד להם הצביעו (יומא כ"ב), והיו מוציאין אצבעותיהן והיה הממונה מונה אותן והמגיע לספער המנין זוכה בהעברה הראשונה והיא תרומת הדשן, והוא היה ג"כ מסדר המערכו, ומעלה שני גזרי עצים למזבח, ומכניס סחתה מלאה אש מן המזבח החיצון למזבח הפנימי להקטיר עליו קטורת. הפייס השני היו זוכין בו שלשה עשר כהנים על סדר עמירתם זה בצד זה: הראשון שוחט תמיד של שחר, השני מקבל את דם התמיד וזורקו, השלישי מרשן מזבח הפנימי, והרביעי מרשן את המנורה ומיטיב את הנרות, החמישי מעלה ראש התמיד ורגלו לכבש, השישי מעלה שתי הידים (הרגלים אצל הראש), והשביעי מעלה העוקץ והרגל, השמיני מעלה החזה והגדה, התשיעי מעלה שתי הרפנות, העשירי מעלה הקרבים, הי"א מעלה סלת הנסכים, הי"ב מעלה החביתין, הי"ג מעלה היין של נסכים. הפייס השלישי היה על הקטר הקטורת. הפייס הרביעי מי מעלה אברים מכבש המזבח. אחר עבודת הקרבנות, עמדו הכהנים על דוכנם לברך את העם, והסגן היה מניף בסודרין והממונה על הצלצל הקיש בו ושני כהנים תקעו בחצוצרות והלויים זמרו שיר. ביום הראשון, "לה' הארץ ומלואה" ונו' ביום השני וכו'. ב"ח, "ברכי נפשי" ונו'. הגיעו לפרק תקעו, והשתחוו כל העם שבוערה ויצאו.

[אגדות חז"ל] בית המקדש נקרא ג"כ אריאל, מעון בידה, בית תפלה, בית זבול, בית עולמים ובית יצר הלבנות. בדברי חז"ל, "בית הבתירה" (מעשר שני פ"ה י"ב), מפני שהוא המקום אשר בחר בו ה', ובתפלת מוסף, "בית בתירתך". הרמב"ם קורא הלכות ביה"מ"ק בשם, "הלכות בית הבתירה". ההיכל הוא עיקר הבנין ונקרא "בית" מפני שהיה מקורה, והעזרות הן התצרות: התצר החיצונה = עזרת נשים והתצר הפנימית = עזרת ישראל. עזרת כהנים, הר הבית הוא הר המזריה. מקום ביה"מ"ק כבר הועד קודם שנברא העולם, דכתיב, "כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו" (ירמיה י"ז; פסחים נ"ד), וכתב הרמב"ם: מסורת בירי הכל שהמקום שנבנו בו דוד ושלמה המזבח בנוון ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקר עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נת בשיצא מן התיבה והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא, ומשם נברא (בית הבתירה פ"ב א'). אכן שתיה שהיתה בביה"מ"ק נקראת כן שממנה

כוחל מערבי.

אנשים ונשים בוכים על גלות השכינה ומתפללים על ביאת הגואל
וכנן הבית לעתיד

הועידו חז"ל, "מי שלא ראה בבנינו של חורדוס לא ראה בנץ טפואר מעולם", ומבאר רבא כי חורדוס בנה את ציהמיק באבני שיש ומטרא או באבני כהלא ומטרא. אפיק שפא ועייל שפא (beveled) כי היכי דליקבל סידא. מבר למישעייה ברהבא. אמרו ליה רבנן שבקיה, דהכי שפיר טפי, דמיהו באדוותא דימא (סוכה נ"א; ב"ב ר"ג). שאבני הבנין היו משיש לבן מעורב בשחור וסיד לבן באמצע והיו מסותרות על חוץ וגראות כגלי הים שנדים ונעים, ונגלה יפים יותר מצבע הזהב. בזה הראו הרבנים לדעת שהם הבינו חכמת היופי יותר מהורדוס. ואולי בזה נחלקו רב ושמואל בדרשתם, "נדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" (חגי ב'י). חד אמר בבנין וחד אמר בשנים (ב"ב ג'י). כי מקדש שלמה עמד 410 שנה ומקדש שני 420 שנה ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים (יומא ט'י).

[קדושת הבית] משבנה מקדש ראשון נגנו אהל מועד קרשיו קרסיו בריחיו עמוריו וארניו תחת מתילות של היכל (סוטה ט'י). קדושת בית הראשון היתה גדולה מקדושת בית שני כי נחסרו בו כמה דברים: א' הארון והכפורת (הכרוכים), ב' אש מן חשמים, ג' שכינה, ד' רוח הקודש, ה' אורים ותומים (יומא כ"א); גם נחסרו בו: ו' צנצנת המן, ז' מטה אהרן, ח' פך שמן המשחה, ט' הארנו עם עכברי הזהב שהשיבו תפלותים אשם לארון ה' (ש"א ו'). יאשיהו חמלך, שידע שעתיד הבית ליחרב, עמד ונגזם (ירושלמי שקלים פ"א א'). אמנם יש מחלוקת אם נגלה הארון לכל או נגנו. רבי יהודה אומר: נגנו במקומו במערה תחת קה"ק (ובאמת נמצאה עתה מערה על גבי מערה תחת אבן השתייה); וחכמים אומרים: ארון בלשכת דיר העצים היה נגנו, ומעשה כהן אחד שהיה מתעסק בקרדומו וראה רצפה משונה מתברותיה ובה ודודיע את חבירו, ולא הספיק לנמור את הדבר עד שיצאה נשמתו, וידעו ביחוד ששם ארון נגנו. לדברי רבי ישמעאל נשמטה קרדומו של אחד הכהנים ונפלה שם ויצאה אש ואכלתו (יומא נ"ד; ע"י ירושלמי שקלים פ"ב ב').

[חורבן הבית וזכר לחורבן] מקדש ראשון ספני מה חרב? ספני שלשה דברים שהיו בו: ע"ז, גלוי עריות ושפיכות דמים, אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצוות וגמילות חסדים ספני מה חרב? ספני שהיתה בו שנאת חנם (יומא ט"ז). ר' יוחנן בן זכאי עשה "זכר למקדש" בתקנתו שהיה לולב ניטל במדינה כל שבעה, אף כי בזמן שבית המקדש קיים היה לולב ניטל כל שבעה רק במקדש ובמדינה יום אחד. ר' יוחנן דרש זכר למקדש סקרא, "ציון היא דורש אין לה" (ירמיה ל') מכלל דבעי דרישה (סוכה מ"א). ואמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט אמה על אמה כנגד הפתח (ב"ב ס"י). ע"ע חורבן.

[תורה במקום עבודה; ביהמ"ק לעתיד] אחר חורבן הבית התאמצו חז"ל למעט אהבת התורה בלב התלמידים

הושתת העולם (יומא נ"ד). קודש הקדשים היה במערב בית המקדש, סמוך לתומה המערבית של הר הבית. מפני ששכינה במערב, לדעת רבי אבהו, ורב ששת (שהיה סני נהור) אמר לשמיעיה לכל רחמא אוקמן (להתפלל ש"ע) לבר ממזרח משום רמורו בה מיני ועברים חמורים הוראה להתפלל נגד השמש. ב"ב כ"ה; ע"י רמב"ם, מורה ח"ג מ"ה). ואנחנו מתפללים תמיד נגד בית המקדש מאיזה צד שיהיה, חד הבית הלשכות והעזרה נפלו בנחלה ע"פ גורל יהושע לשבט יהודה, אבל רצועה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימן ועליו האולם וההיכל וקה"ק, לפי נוסחא אחרת רק המזבח היה בנוי ברצועה הזאת. שנאמר "ובין כתפיו שכן" (דברים ל"ג). ויש אומרים כי ירושלם לא נתחלקה לשבטים והיתה אחוזת כל השבטים בשוה, וכן בית המקדש (יומא י"ב).

[דוד ושלמה] בנמרא דרשו: יבא ידיר (שלמה) בן ידיר (דוד) ויבנה ידיר (בית המקדש מלשון "מה ידירות משכנותיך") לידיר (הקביה) בחלקו של ידיר (בנימין, ידיר ה"י) ויתכפרו בו ידירים (מנחות נ"ג). דוד היה איש מלחמה ורמס רב שפך, ולכן לא הרשה לו לבנות בית ה' רק לשלמה שהיה איש שלום. ומסופר כי אנשי הרור שהיו יודעים זאת והיו מחכים לבנין הבית, אמרו "מתי ימות זקן זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרנל". והיה דוד שרוי בצער, א"ל הקב"ה לנחמו, "כי טוב יום בחצריך מאלף" (תהלים פ"ד), טוב לי יום אחר שאתה עוסק בתורה לפני מאלף עלות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח (סכות י'). דוד המלך היה חושש פן נרם לו תטא עם בת שבע שלא נבנה ביהמ"ק בימיו, ובקש מהקב"ה, "עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו" (תהלים פ"ו). אמר לו: בחיי שלמה אני מודיע, כשבנה את ביהמ"ק בקש להכניס הארון לקה"ק, דבקו שערים זה בזה, אמר שלמה כ"ד רננות ולא נענה וכו' כיון שאמר, "אל תשב פני משיחך וזכרה לחסדי דוד עבדך" (דה"ב ו') מיד נענה (שבת ל'). שלמה היה מסתת את אבני הגזית בה ש מ י ר (ע"ע) אשר המציא לי א ש מ ד א י (ע"ע). שלמה נטע בביהמ"ק כל מיני סגרים של זהב, והיו מוציאים פירותיהן בזמן וכשהרות מנשבת בהן נושרין, שנאמר: ירעש כלבנון פרוי, וביהמ"ק נקרא בית יער הלבנון, וכשבנכנסו ניום להיכל יבשו וכו' ועתיד הקב"ה להחזירו לנו שנאמר: פרוח תפרח וגו' (יומא כ"א ל"ט).

[בית ראשון ושני] בנין שלמה נעשה באמנות נפלאה ובמדה מכוננת. אבני הגזית חלכנות, מחופות ארום וברזשים מבפנים ומחזכות עם ציצים ופרחים וברובים, היו מרהיבי עינים, ובהיות הבית בנוי בנובת החר נראה יפיו למרחוק. הבית השני נבנה כתבנית הבית הראשון, כפי שהיה מסוד בירי אנשי כנסת הגדולה, אף כי כבר שכתו איזה פרטים, כמו המחיצה שבין ההיכל וקה"ק ועוד, חורדוס הוסיף על הבית השני בנינים מפוארים מבחין ולשכות בעזרות כפי שמבואר ביוסיפוס.

המקדש. מיד שמע הקב"ה את תפלתו וכו', ונעשה בריא ומסר להם מגלת הבית הכל בכתב מיד ה' עלי השכיב (רב פעלים 75).

ע"ע אבטינס; אבן שתיה; ארון הברית; כלנה; בר כוכבא; דביר; רוכן; רשן; היכל; הקדש; הר המוריה; חורבן; חצוצרות; ים הנחשת; כבש; כהנים; כוור; כלי המקדש; כפורת; כרובים; לוחח העדות; לויס; לתם הפנים; לשכות; מנרפה; מזבח; מכתשת; מנורה; מערכה; משמרות; נברשת; סנהדרין; פרוכת; קטורת; קרבנות; שלחן; שערים.

ביבליוגרפיה: תלמוד מס מדות; רמב"ם בית הבחירה; יעקב יהודה ארי (ליאון) תבנית היכל אמשטרדם 1650; ר' ישראל ליפשיץ, צורת בית המקדש, בסוף פירושו תפארת ישראל על משניות מדות; מנחם חיים לעוינזאון בנין נצח (על יחזקאל) ווארשא 1875; באר הגולה הוצאת כ"ל מגנצא 1877; ישראל אליהו פלאסקין ביאור בן שלמה פטרבורג 1875; יהושע יוסף בלבו בנין אריאל ווין 1883; ליליענבלום בפרדס ח"א 96; James Fergusson, The Temple of the Jews, London 1878; J. E. XII 87.

א.

בית מעון: ע' מעון. בית נשק: ע' כלי זיון.

בית ספר: מקום לימוד בתורת ישראל לתלמידים, מבן ה' או ז' עד שנת י"ג או ט"ו. ושם ילמדו אותם מקרא ותלמוד ומשם ילכו לבית המדרש (ע"ע). ומקודם ילכו להדר (ע"ע). התלמוד תורה (ע"ע) הוא בית ספר שלומדים שם בני עניים על חשבון הזכור. השמות האלה הם לפי מושגם בומן הזה, אבל בימי חכמי התלמוד לא היו יודעים לחלק בין הדר לבית הספר ותלמוד תורה, ויכללו את הלימוד מאלפא ביתא עד התלמוד בבית הספר, או בית אולפנא, אשר נקראו ג"כ בשם היווני והרומי אסכולא, אסכולי (School, Scuola, Schola), (σχολή). המלמד באסכולי נקרא פרדונ (Παδαγωγός), ואמר: שלח והביא תינוקות מאסכולי שלהם (שמות דבה פ"ט); הפרדונ מוליכו לאסכולי (ילקוט בהעלותך, רמז תשל"ו). השם "בית ספר" נשתנה מבית סופר, כי ספרא, כמו בי רב, בית רבן, כי הסופרים היו המורים והמלמדים הראשונים בעם; ושם הקבוץ, "בתי סופרים" (ירושלמי תענית פ"ד ה' ס"ט). ובאמת נקרא המלמד בשם סופר, ואמר: משל לסופר שבא לבית הספר ורצועה בידו (סוכה כ"ט).

בימי הבית הראשון לא היו בתי ספר לישראל רק מי שיש לו אב מלמדו תורה ומי שאין לו אב לא היה לומד תורה. ושמואל הנביא יסד את בית ספרו ברמה רק בעד נערים גדולים בעלי כשרון, וילמדו שם מלאכת השיר והזמרה וחכמת הדבר, אולם כאשר עלה עזרא מבבל יסד

ולהודות כי היא גדולה מביהמ"ק (ע"י לעיל מה שאמר הקב"ה לדוד "טוב לי יום שאתה עוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה להקריב לפני). ואמר: כל מי שיש בו דעה (דעת אלהים) כאילו נבנה ביהמ"ק בימיו (ברכות ל"ג). ור' יוחנן אמר: ת"ח העוסקים בתורה מעלה עליהם הכתוב כאילו עוסקים בעבודה, והעוסקים בהלכות עבודה כאילו נבנה ביהמ"ק בימיהם. ור"ל דרש, "ואת תורת העולה וגו', כל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה, מנחה, חמאת ואשם (מנחות ק"ו). גם אמרו: אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין ביהמ"ק (שבת ק"ט:). בכל זאת היתה חקת בנין ביהמ"ק לעתיד נטועה בלבם עד כי חבו אליו בכל יום, ואמרו: לכשיבנה ביהמ"ק אביא חמאת שמנה (שבת י"ב:); מהרה יבנה ביהמ"ק ובעינן כהן הראוי לעבודה (תענית י"ז); מהרה יבנה ביהמ"ק ובעינן בהמה להקרבח (בכורות נ"ג:). בית המקדש לעתיד יהיה ביד שמים שנאמר, "מקדש אדני כוננו ירוך", ובנינו קודם למלכות בית דוד וכ"ש לתחית המתים (ת"ט למשניות מעשר שני פ"ה ב'). ואפשר להיות נבנה בלילה ובשבת, אף כי בנין הראשון והשני לא היו רשאים להיות בלילה ולא היו דוחין את השבת (שבועות ט"ו: ע"י תוס' ד"ה "אין").

[כותל המערבי] בעין זכר לחורבן נשאר לנו כותל המערבי אשר אליו ינהרו בני ישראל מכל אפסי הארץ לשפוך שיחם לה' ולקונן על חורבן הבית ולבקש על בנין העתיד. יושבי ירושלים יתפללו שם בקבלת שבת ויאמרו קינות לת"ב. ויש שכותבין שמותיהם על האבנים ותותבין שם יתדות כאמור: ולתת לנו יתד במקום קדשו (עזרא ט"ח). רבים טועים לחשוב כי הכותל הזה הוא אחד מכותלי בית המקדש ואינו כן, כי הוא רק כותל מחומת הר הבית בצד מערב והוא נבנה כחמשים רגל ועמוק עור ארבעים רגל אך מכוסה בעפר. בצד הזה היה עמק יהושפט, וחומה חזקה נבנתה שם למגן ומחסה נגד האויב הבא מצד הזה להעיר. המורים העליונים מאבני הכותל הזה נבנו מתרש ע"י אברהים פחה. אך המורים התחתונים הם עתיקים, ויש מהם שגדולים בארבע מעשרה עד עשרים ושבעה רגל. עיין צורת כותל המערבי צד 65.

[מגלת בית המקדש] במדרש שמואל (ע"י): "אמד ר' ירמיה בשם ר' יצחק, מגלת ביהמ"ק מסר הקב"ה למשה בעמידה, הו"ד ואתה פה עמוד עמדי, עמד משה ומסדה ליהושע וכו', עמד יהושע ומסדה לזקנים וכו', עמדו זקנים ומסרוה לנביאים וכו', עמדו נביאים ומסרוה לדוד בעמידה, עמד דוד ומסרה לשלמה בנו בעמידה, "ואתה ה' חנני והקימני" ואומר "הכל בכתב מיד ה'", מלמד שנתנה במסורת; "עלי השכיב" (דה"א כ"ח י"ט) מלמד שנתנה ברוח הקודש". ובמדרש אגדה בראשית (פלי"ח) נאמר: "יג שנים היה דוד חולה וכו', עד שבקש מהקב"ה: העמידני בשביל בית המקדש שמסר לי שמואל הנביא וכו' שאעמוד מן המטה ואשלים להם מגלת בית

בית ספר בירושלם. ועדיין מי שיש לו אב היה מעלה ומלמדו ומי שאין לו אב לא היה עולה ולומד. התקינו שיהיו מושיבין מלמדים בכל פלך ופלך ומבניסין אותם כבן מ"ז או כבן י"ז וכו' עד שבא יהושע בן ננס לא (ע"ע) וחקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר ומבניסין אותם כבן שש או כבן שבע שנים (ב"ב כ"א.). לרוב הורו את הילדים בבתי כנסיות (ע"י חגינה מ"ו.) ונחלקו למחלקות שונות והמורה המיף לקחו לפני תלמידים הרבה, ובעיר ביתר היו ארבע מאות בתי כנסיות ובכל אחד ארבע מאות מלמדי תינוקות וכל אחד ואחד היו לפניו ארבע מאות ילדים (גיטין נ"ח) ואם כי באמח נחמא קתני בכל זאת נוכל ללמוד מזה כי בחי ספריהם היו ערוכים כתבנית בתי ספר לעם אשר בימינו. אבל גם בתי ספר פרטים היו בעת ההיא, ואחד מבני החצר שבקש להעשות מלמד תינוקות חבירו מעכב עליו (ב"ב כ"א) וגם בשוק שנו את תלמידיהם כדרך שעשו חכמי יון עד שהוצרך רבי לגזור שלא ישנו את התלמידים בשוק (מ"ק ט"ז). המלמדים נחלקו למדרגות שונות, המלמד ממדרגה הראשונה היה המורה הראשי (פרינציפאל) הנקרא סופר טא (ב"ב כ"א וע' רש"י: מלמד תינוקות העיר, וצ"ע מדוע באותו דף ע"ב פירש"י סופר טא, לבלר) והמורים האחרים סרו אל משמעתו, המלמד ממדרגה השניה נקרא סופר. פחות ממנו היה החזן (ע"י שבת י"א במשנה; סוטה מ"ט.). פחות ממנו היה המקרי דרדקי, פחות ממנו היה הריש דוכנא (ב"ב כ"א). תוכן הלמודים היה קרא מקרא בקדקוק, ושני מקרי דרדקי: חד גרים ולא דייק (מלמדו הרבה. אבל לא כמשפט הלשון) וחד דייק ולא גרים, מותבין ההוא דדייק ולא גרים (שם). ולמוד תנ"ך מפורש ושום שכל. פסוקי התנ"ך היו שגורים בפי הנערים עד שידעו לכוין פסוק בצורתו אל כל מקרה ומאורע אשר קרה (חגינה מ"ו.) וגם למדו לקרוא המפטיד עם חברות בבית הכנסת (ברכות נ"ג:). ולתכלית זאת נכתבו ספרים מיוחדים אשר הכילו רק ההפטרות (גיטין ס"ו.) אף כי מצד הרין היה אסור לעשות כן ועל כן אסרו לקרוא החפטה בביה"כ בספרים האלה, גם ספרי חנוך אחרים נערכו לפי רוח הזמן ההוא, ורבי יהודה התיר למלמדים לכתוב בספר מיוחד מבראשית עד דור המבול, ובתורת כהנים עד ויהי ביום השמיני (שם). התלמידים לא נתקבלו פחות מבני שש שנים אף כי הוא נגד המשנה: בן חמש למקרא (אבות פ"ה). אם היה מלמד יותר מחמשה ועשרים תלמידים נתנו לו ריש דוכנא לעזר (ב"ב כ"א.). המלמדים התהלכו עם תלמידיהם בנחת ורב אמר לשמואל בר שילת: אי סחית ינוקא (אם תיסר ילד) לא תמחי אלא בערקתא דמסאנא (ברצועה של נעל). דקארי קארי ולא קארי להוי צוותא לתבריה (אם יבין לקרוא יקרא ואם לא אל תיסרהו יותר מדאי אלא ישב עם האחרים בחברה יחד וסופו לתת לב). ומחם פייסו את התלמידים במתנות (תענית ב"ד.). כפי הנראה לקחו שכר הלמוד מאבות הילדים (עיי"ש) ואף כי אסור לקחת שכר למד,

כי מה אני בחנם אף אתה בחנם אבל שכר פסוק טעמים מותר (נדרים ל"ז.). חז"ל הקפידו מאד להושיב מלמד תינוקות בכל עיר ועיר, עד שאמרו: כל עיר שאין בה מלמד תינוקות אסור לזוד בה (פנהררין י"ז.). וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחריבין או מחריסין אותה (שבת ק"ט.). בימי השבתות ויום לא למדו התלמידים ענינים חדשים רק חזרו על למודיהם הישנים (ש"ע י"ד סי' רמ"ה).

[בנות ישראל] חז"ל נחלקו ברעותיהם אם עריכים ללמד את תורת ישראל להבנות, בן עזאי אומר: חייב אדם ללמד את בתו תורה וכו', ר"א אומר: כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות (סוטה כ.). ואף כי בן עזאי חולק עליו וגם הרמב"ם (הל' ת"ת) פסק שאסור ללמד הבנות רק תורה שבכתב ולא תורה שבע"פ בכל זאת אחוו בני עמנו במאמר ר"א ומנעו את בנותיהם מלמוד התורה ודת ישראל, והדבר הזה היה למכשול ולפוקה במצב החנוך הכללי.

[בית ספר באמשטרדם] בתי ספר ללמודים העבריים נוסדו בהרבה ערים גדולות בארצות שונות במשך ימי הבינים, ביחוד הצמין בית התלמוד תורה אשר נוסד בעיר אמשטרדם (במאה ה"ז) ואשר היה לכל בני העיר יחד עשיר ועני. הבית הזה היה עליון על כל בתי הלמוד בימים האלה במראהו ובסדריו היקרים ובמערכת הלמודים אשר נערכו שם על פי גדולי הפרגונים אשר חיו בדור ההוא. הבית הזה עורנו עומד על תלו ועוד היום יוכל להיות למופת לבתי הספר לבני ישראל בכל ארצות פזוריהם. חז"ל ר' שבתאי בס בעל "שפתי ישנים": "ומאז באתי לכאן ק"ק אמשטרדם והלכתי כמה פעמים בבתי מדרשות של ק"ק ספרדים יצ"ו וראיתי בני ענק ילדים רבים קטנים כחגבים והיו בעיני כענקים לרוב בקיאותם בכל המקרא ובחכמת הדקדוק ולחבר חרוזים ושידים ע"פ המשקל וכו' (ע"י ר' שבתאי שעפטיל הוורוויץ בספרו "ווי העמודים" עמוד התורה דף ט': בסוף השל"ה). בית הספר היה בנוי סמוך לביהכ"נ ובו ששה חדרים לתלמוד תורה, בכל חדר מלמד אחד. בחרר הראשון לומדים תלמידים ילדים קטנים שידעו לקרוא התפלה, אז משימים אותם לחדר השני, שם לומדים התורה עם נגן הטעמים עד שיהיו בקיאים בחמשה חומשי תורה עד לעיני כל ישראל, אז נכנסים לחדר השלישי, שם לומדים תורה לפרש בלשונם לשון לע"ז (שפת ספרדית) עם פירש"י על כל הפרשה ואז יבאו לחדר הרביעי, שם לומדים נביאים וכתובים בטעמים ונגונים, נער אחד קורא הפסוק בלש"ק ומפרשו בלשון לע"ז וכל הנערים שומעים לו, אחר כן יאמר השני וכן כל הנערים, משם ילך הנער לחדר החמישי ומרגילים הנערים לקרוא הלכה מעצמם עד שיגיעו לכלל הבנה ושכל, לכלל בחור, ואינם מדרברים שם בלשון אחרת כי אם בלשון הקודש דוקא, רק ההלכה מפרשים בלשון לע"ז, והיו לומדים חכמת הדקדוק היטב ובכל יום לומדים הלכה אחת מחמקרא, ובכל מועד ורגל מענין היום,

הלכות פסח בפסח וכו', ומשם ילכו אל החרד הששי, ומשם אל הישיבה בבית המדרש של החכם אב"ר יצ"ו וכו'. חסן הלמוד שוח לכל הרבנים והמלמדים, כשטכה חזון בבקר שטנה, באים כל המלמדים והרבנים והתלמידים כל אחד לחדרו, לומדים ג' שעות עד שטכה חזון י"א ויוצאים כלם כאחד. כשטכה חזון שנים אחר חצות שבים בלם כנ"ל ולומדים עד שיכה המש, ובאותן השעות שהם בבתיהם יש לכל בעל הבית מלמד ללמד לשון לע"ו ולשון הקודש וחוזרים על הלמודים בבתיהם ועושים שירים וחרוזים. הרבנים והמלמדים מתמנים מן הקהל ונפרעים מתוך הקופה של חברה קדישא תלמוד תורה ואין המלמד צריך להנכיף לשום אדם ולומדים ביחד כל התלמידים עני ועשיר". אולם בתי התלמוד תורה אשר בערים אחרות לא היו לכל בני העיר ועל פי רוב למדו שם רק בני העניים, והעשירים שלחו בניהם אל בתי ספר הפרטים אשר נקראו בשם חדרים וישלמו להמלמד שבר למד בכסף מלא, והמלמד התחייב לקבל אל חדרו תלמידים רק במספר קצוב כפי אשר התנו אהו אבות הילדים. התרדים לקחו עמדתם בקהלות ישראל מאות בשנים, ולפני תקופת מנדלזון ותלמידיו חסרו מלמדים באשכנז ויאלצו להביא מלמדים מפולין וימסרו להם בניהם לתנכם בתורה ויראת שמים אף כי המלמדים דברו בלשון זרנגן.

[בתי ספר החרשים] מתקופת מנדלזון ואילך קבלו החרדים דחישה עצומה ולאט לאט ספו תמו מאשכנז כי נערכו שם בתי ספר רבים לרוח הזמן כמו בית הספר החפשי אשר בכרלין (1778) ובראשו רוד פרידלענדער ויצחק דינאל איציק; בית הספר פראנצשולע ברעסו (1799); בית הספר אשר יסד יקבזאהן בזעזעזען בשנת 1801 ובית הספר אשר יסד שמשון בוואלפענביטעל בשנת 1807. בבית הספר חזה הקשיבו החכמים הגדולים יאסמ וצוניץ ועוד. בפראנקפורט דמיין יסד זינמנר נייזענהיימער בית ספר פילנתרופין (Philanthropin) בשנת 1804 ללמודי חכמה ודת; בשנת 1810 נוסף לבית הספר מחלקה לנערות; בשנת 1843 בא בית הספר תחת השנתת הקהלה והיא בנתה בית ספואר בשנת 1845 אשר עורנו עומד היום, ויש בו שלש מחלקות למתחילים ושש מחלקות נבונות לנערים וכן לנערות. גם באוסטריא נפתחו בתי ספר רבים מטעם הקיסר יוסף השני ללמודים העבריים וללמודים הבוללים, ויתן צו להסיר את הסדרים הישנים הנהוגים בחדרים ולקבוע סדרים חדשים תחתיהם. אך האנשים אשר עמדו בראש הנהגת בתי הספר בקשו לכפות על העם את ההר בנינית, לאמר; קבלו תורתנו ואספו אל בתיכם את ספרינו אשר כתבנו לתנוך בניכם, ועל כן לא הצליח חפצם בירם לחביא את העם תחת עולם. גם באיטאליא ובשאר הארצות החלו לחקות על מעשי המשכילים באשכנז ויסרו להם בתי ספר שונים לרוח הזמן, בארץ רוסיא נשאר מצב התנוך גם זמן רב אחרי כן כבשנים קדמוניות, ובתי הספר אשר נוסדו שם

מטעם הממשלה מזמן ניקאלי הראשון היו ערוכים רק ללמודי תול, אבל ללמודי קדש נועדו החדרים הרבים אשר בכל עיר ועיר והממשלה לא התערבה בענינים האלה כלל. אמנם בשנות השישים מטאה הי"ט כאשר החלה החשכלה להכות שרשיה בין בני עמנו שם, התלו המשכילים לחמטיר אש וגפרית על המלמדים מדור הישן וחריהם. את החרד נתנו למפלצת נוראה המפיצה אימה חזוה מסביב ולמקוד משחת ולמעץ נרפש, ואת המלמד הצינו בחור פרא אדם נבער מדעת וכינה המביא רק אסון ורעה על הילדים, ולרגלי חרברים האלה התעוררו רבים בשנות השמונים ליסד בתי ספר לרוח הזמן הנקראים בשם חדרים מתוקנים. הלמודים הישנים כמו למוד רש"י נמרא וש"ע לא יזכרו ולא יפקדו בחדרים המתוקנים, וכל ישע וחפץ מיסדי בתי למוד אלה רק לחפוך את כל הילדים לשפה ברורה ולתת לשפת עבר מהלכים בין העם, וזאת היא כל סגמטם, ועל כן הנהיגו רבים בבתי ספריהם את הלמוד עברית בעברית כאשר הנהיגו את דרך החדש הזה בבתי הספר אשר בא"י. מובן מאילו כי הרבנים נוצרי כרם ישראל התנגדו מאד להחדשות האלה וילחמו מלחמת תנופה נגד החרדים האלה. כאשר עשו לפנים חרבים באשכנז ואוסטריא ואיטאליא. בראותם בסדרים החדשים האלה הריסת הבנין החזק בנין דת ישראל, אשר עמלו בוניו בו זה מאות בשנים, ואת החרדים המתוקנים כנו בשם "מסוכנים". ובאמת האיש העומד מרחוק ושופט על הענין בלי משוא פנים יורה כי צדקו הרבנים בריבם עם המחדשים האלה, כי החרד הישן בכל סגרותיו וחסרונותיו חרבים היה המקדש האחד לדת ישראל במשך ימי גלותנו. והמלמד הפיח נשמה חיים של הספרות הרבנות בלב תלמידיו ונשאר בנים נאמנים לדתם, בעת אשר הקראים הזרים לרוח הרבנות אף כי הגו הרבח בכתי הקדש ויעשו חיל בלמודי השפה, נשאר במצב שפל בנולם בלי כל רוח חיים. הנער בעזבו את החרד אמנם לא נשא אתו ידיעות גדולות בחכמת ישראל, אבל המלמד עשהו לכלי מוכשר אשר יוכל לקבל אל תוכו כל דבר טוב וטועיל; בעזר הקנינים הרחניים אשר קנה בחרד יש לאל ידו ללמוד בעצמו כל אשר ירצה: ספרי המקרא המושגה והתלמוד, ספרי דקדוק וחנין ומחקר כלם פתוחים לפניו ויוכל לבוא אל תוכם באין מפריע; עדים המה אלפי הגאונים החכמים והמשכילים אשר כלם מחדר הישן יצאו. אמנם לא נוכל לכהר כי סגרות נטפלו בהחרד, כן במצבו החומרי וכן בדרכי הלמודים הקשים המשברים את גוף הילד, וסה היה לעשות לבעלי החרדים המתוקנים? רק להסיר הסגרות אשר מצאו בהחרד הישן ולהשאר את הלמודים הישנים על מקומם, רק לשכללם ולתקנם במתודות חדשות ובאופנים נאותים לרוח הזמן ולשית עליהם נוספות למודי המקרא והשפה, אבל הם לא עשו כן, הם שפכו את מי הרחצה עם הילד יחד ויבנו להם כמות חדשות. רוח הדת הרבנות הסירו מתדריהם

נערי בני ישראל מלאכה ואומנות נוסד בקאפנהאגן בשנת 1783, ומאז נתוספו בתים כאלה בכל הערים הגדולות. אחד נוסד בקאסטל בשנת 1802, ואחר יסד יאקובזון בעזענען בשנת 1805. חברות שונות למעשה הצדקה יסדו בתי ספר כאלה בפרוסיה (1812), בייערן (1830), בארען (1833), זאכסן (1837), הנובר (1841), באונגריא וביהם (1846). בעיר באיאן צרפת (1850), רומא (1867), נליצ'יא ובוקאווינא בשנת 1888 ע"י חברון הירש בסכום כסף של שני מיליון גולדן. חברת כל ישראל חברים (ע"ע) יסדה בתי ספר כאלה במספר רב בערי ארצות המזרח. גם באמריקא נוסדו בתי אומנות כאלה. ע"ע אומן צד 189. ע"ע חדר; חנוך; ישיבה; חלמוד תורה.

ביבליוגראפיה: וויסבערג בהאסיף ח"ב 343; מלכוון בדרמאן בה שלח ח"ד 367; כנסת ישראל ח"ב 32.

ד. א. פ.

בית עקד ספרים (ביבליותיק, Library):

בית שאחרים וקובצים בו ספרים לקריאה וללימוד; בספרות החדשה נקרא "בית עקד ספרים" או בית עקד סתם. כמו בית עקד הרועים (מ"ב י"ב י"ד) שתרנגס יונתן; בית כנישת רעיא, ופה הוראת השם בית כניסת ספרים. יש אומרים כי העיר קרית ספר (יהושע מ"ו מ"ז) נקראת כן מפני שבה היה בית עקד ספרים, וכן תרנגס יונתן "קרית ארכי" (archiv), השבעים תרנגסו Πύλον Γραμμάτων, והכולגטא מעתיק Civitas Litterarum, כלומר עיר-ספרים. חז"ל אמרו שעשתנאל בן קנו אשר לכד את קרית ספר החזיר בפלפולו ההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה (תמורה מ"ז), אולי היו לו לעזר הספרים שמצא בעירו. גם לדעת החוקרים החדשים מחכמי הנוצרים היה במקום החווא בית עקד ספרים, והפרופיסור סייס (Sayce) יאמר כי קרית ספר היתה מרכז הספרות של הכנענים בדרום א"י (Higher Criticism and the Monuments, p. 54). הספרים היו מונחים כל אחד ב"תיק" והרכה מהם בתיבה או ארנו, עד שנעשה לשם תואר לאיש מלמד "צנא מלא ספרי".

[ספרים להשאל] המנהג להפיץ הספרים בין הקוראים (circulating library) הוא מנהג קדום בין היהודים. חז"ל דרשו "הן תושב בביתו וצדקתו עומדת לעד" זה תכותב ספרים ומשאילם לאחרים. כל ת"ח עשיר היה אוסף ספרים רבים בביתו ומשאילם למי שחפצים לו או לחיה עניים, ככל בית מדרש היה קובץ ספרים לרבנים ותלמידים. בבבל היה המנהג לקשור כל ספר בפני עצמו וכל מסכתא בפני עצמה כדי להרבות בצורך השאילה. אך בבתי מדרש היו כורכים כל סדר מששה סדרי משנה ביחד כדי להקל לחלומדים הרוצים לעיין מענן לענן באותו הסדר (ע"י "ספר חסידים" הוצאת גרינתווס סי' תתס"ח). ר"י יהודה התמיד (במאה ה"ג) מביא מעשה

העמידו דבריהם ולמודיהם רק על המקרא והשפה כדרכי הקראים. חברו מתודות וספרי תנוך אשר קרבם רחוקים מהם מרוח היהדות האמיתית. לקחו זמרות מכרמי זרים ויסעו בספריהם וכרם ישראל עזבו ונחו. בספרותנו הגדולה והרחבה לא מצאו להם די תומד ולבנים לספריהם וילכו לבקש מקורים בספרות העמים. ומדוע לא יחדרו הרבנים לקראת המהפכה הזאת? האם יכלו לחשות ולהתאפק ולראות כבלע המורים תחדשים את הקודש? האם יכלו לשבת דומם ולראות כי בני הנעורים יתפכו מרבנים לקראים? אמנם גם הרבנים אשמים במה שיצאו בתבוק ידים ולא נתנו לב לתקן את דרכי בית הספר ע"פ דת הרבנות. מעורב ברוח הזמן, וכזה היו יכולים לתקן הרבה.

"יה שור בעל "החלוץ" (ח"א 100) מתאונן על היהודים השולחים את בניהם לבתי ספר הכללים לנצרים ויהודים יתר, ועי"ן יתרחקו יום יום מצור תצבו עד אשר תשכח מפייהם ומלבם אמונה ודת תורה ותעודה. ואינם יוצאים ידי חובתם במה שמלמדים את בניהם שעה אחת או שתיים ביום, כי הנסיון הורה שאינם רואים סימן ברכה בלימוד הזה. גם בתי ספר מיוחדים להורות אותם בשעות פנויות מבתי ספר הכללים לא יעילו ולא יצליחו להשכילם בדת התורה. כי אמנם אין הדת נקנית ונרשמת בלבות הילדים ברושם של קיימא אלא במקום שכל עניני הלימוד יהיו מה שהיהו ממקור אחד יצאו. כי גם להנצרים שומרי אמונה יש כתי ספר מיוחדים שבהם ילמדו לסודי הדת עם למודים כוללים ביחד (parochial schools). ולכן העצה היעוצה ממנו להקים וליסד בכל עיר ועיר בתי ספר תחתיים מיוחדים לנערי בני ישראל חד לא יתערב בחוכם, ושם ילמדו להתלמידים תורת אלהים עם תורת האדם בסדר נאה ומשובח מפי מורים משכילים ויודעי דעת, ואין סן הצורך ליסד גם בתי ספר התיכונים והשלישיים מיוחדים לבנינו אחרי אשר כבר יהיו נטעי האמונה ושתילי המוסר נשרשים על תלמי לבות תלדיים בבתי ספר התחתיים.

[באמריקא] בעוד אשר בארץ רוסיא הצליח בירי המלמדים החדשים, על כל פנים, ללמד את תלמידיהם השפה העברית על בוריה, באמריקא לא עשו מאומה, וערבוביא גדולה שלטת כדרכי הלמוד. כל מורה בונה במה לעצמו ועושה מתודות חדשות. באין תועלת ותקוה לעתיד. אמנם נמצאים איזה בתי ספר מיוחדים וגם בתי תלמוד תורה לעניים כיוצאים מן הכלל, אך הם בטלים ברוב. הרי מורים מסתפקים במתעם במה שמלמדים את ילדי חברי קהלותיהם פעם אחת בשבוע, ביום א', בבתי ספר הנספחים לבתי כנסיותיהם ונקראים "בתי ספר של שבת" (Sabbath Schools), ובהם ילמדו לקרות עברית, איזה תפלות, עיקרי הדת, תנים ומעודים וקורות ישראל בקיצור, ובתג השבתות יתנו אותם בדת הישראלית (Conformation).

[בתי ספר לאומנים] בית ספר הראשון ללמד את

הולאנד חמשה עשר אלף ספרים; בית עקד פרידלאנד בחמיואום האסיאטי בפטרבורג כעשרת אלפים ספרים ושלוש מאות כ"י; ברומא בהואסטיקאן 659 כ"י; באמריקא בהקולין העברי בניסניאטי ששה עשר אלף ספרים; בהסימינאר בניוארק שבעה עשר אלף ספרים וכשמונה מאות כ"י; בבית עקד הכללי בניוארק (New York Pub-lic Library) כשמונה עשר אלף ספרים הנוגעים ליהודים.

[חלקת הספרים לפי הענינים] כדי לחקל העין בחלימוד ולמען הרחיב חזון הבקיאות השבילו עורכי הספרים לסדר אותם לפי הענינים. זאת נראת מסדר המשניות והמסכתות, וסדר ההלכות הפסקות ע"י הגאונים ובפרט סדרי הרינים ע"י הרמב"ם ב"ר החזקה". אמנם ר' שבתי בס (1641-1718) היה ביבליוגרף עברי הראשון אשר ערך את הספרים העברים ברשימת "שפתי ישנים" בסדר מדעי בשתי מחלקות כלליות: תורה שבכתב ותורה שבע"פ, וכל אחת בעשרה סעיפים, כזה: הורה שבכתב: א' תנ"ך; ב' ספרי ביאור המלות (lexico-graphy) על תנ"ך ועל חחרגומים ועל הוזהר (שחוא כעין ביאור עה"ת), פירושים ע"פ המשט, ע"פ הדקדוק, ע"פ פילוסופיא, פירושים ע"פ דרש, פירושים על הפירושים (supercommentaries); ג' ספרי תפלות, תחנון, בקשות (liturgy), זמירות, שירים וחרוזות (poetry), ספרי דרש (homilies), פירושים על התפלות, פירושים על הגדה של פסח, ספרים הנצרכים לסופרי סת"ם וסופרי שטרות, ספרי אנרות; ד' ספרי יהוסים (biography), מעשיות, על חלקי הארץ (geography), ספרי משלים ומליצות (rhetoric); ה' יהוד אלהות, כוונות וקבלה; ו' שורש לשח"ק, דקדוק ומעמים, ספרי מסורת וספרי חנין; ז' ישעות ונחמות ובשורות מכות, תחית המתים-תאלה, ספרים מעניני עוה"ב ועניני הנשמה; ח' נוסחאות ונרסאות והנהות על ספרים; ט' יראה והסידות, דברי מוסר ועניני תשובה; י' ספתחות ומראה מקום מפסוקי תנ"ך, מדרשים ואגדות, המחלקה השניה תורה שבע"פ: א' משניות, תלמוד בבלי וירושלמי; ב' ביאורים, פירושים ופמפולים על הש"ס, פירושים על עין יעקב ושאר אגדות; ג' חשבורת (mathematics) והשבק המדות (geometry), תקופות ומלרות (astronomy), עברונות (calendar), מהלך הכוכבים והמלות (astrology), ספרי פילוסופיא, חכמת חיד והפרצוף (chiromancy), ספרי גרלות, חודעות עתירות (horoscopes), עניני שרים, רוחות וכשפים (necromancy), תלומות ופתרונם, חכמת הנגון וכלי שיר; ד' יסודות האמונה (theology) ו"ג עקריה (dogmas), ויבחיים בעניני אמונה (polemics); ה' מנהנים ודינים; ו' שאלות ותשובות; ז' רפואות האדם, טבעיות האדם והבחמה, סגולות אבנים (lapidaries); ח' ראשי תיבנה, נימטריאות ונומריקן; ט' ביאורים וחידושי דינים (novellae) על הפסקים או מסודרים על ענינים נפרדים; י' סגניות וכללי הגמרא

מחסיד אחד שהיו לו ספרים הרבה ולאחר מותו מכרום היורשים כי נענש מפני שלא היה משאל ספריו לבני אדם, כי היה זקן וירא פן ימשמשו אותו השואלים והיו נמחקים ולא יוכל לקרות בהם (שם סי' תתס"ט). אחד היה מצוה לבניו שלא ימנעו להשאל ספריו גם לאיש שיש להם מטטה עמו, ואם יראים שלא יחזירם יקחו ממנו משבת; וישאלו לעניים קודם לעשירים (סי' תתע"א), אשה אחת הכריחה את בעלה לקנות ספרים (סי' תתע"ג), ר' יצחק פריפוט רוראן הלוי (בשנת 1403) מיעץ לעיין תמיד בספרים שנכתבו בכתיבה יפה על קלף מחורר ובכריכה נאה, ומקומות העיין בבנין יפה, כי ההכנות האלה יוסיפו אהבת העיין וחפץ הקריאה גם יעילו לזכרון. לדעתו ההבטה בצורת נאות מרחבת את הנפש וחזר אותה ותחוק כחותיה (מעשה אפור בהקדמה צד 19 רפוס ויין 1865), "קניית ספרים היא כלל גדול בתורה, אם לת"ת כבר אמרו: כשם שאין אומן בלא כלים כן אין חכם בלא ספרים וכו', גם שאר כל אדם יקנו ספרים מפירושי התורה וספרי מוסר וספרי דינים, להיודעים בלה"ק וללעזים בלע"ז וכו'; ולכן לא יקשה לנו לבזבז כסף וזהב לקנות ספרים הרבה, ויקיים, "אמת קנה ואל תמכור", כי אפילו אם יש לו ספרים הרבה שאינו יודע לקרות בהם או שיש לו בפולים לא ימכור אם לא ע"מ לקנות אחרים תחתיהם וכו'; וחייב אדם להנעים ספריו ולגערם מעפרותיהם כפעם בפעם ולנהוג בהם כבוד גדול וכו', ובכלל כבוד ספרים הוא שלא יכתוב על הרף או על הנלין דברי הבאי כמנהג השוטמים וכו' (אליעזר מאפו פ לא י' וע" 236).

[בתי עקד שונים] בשנים האחרונות נעשו אוצר ספרים הנוגעים ליהודים וליהדות לעמודי העבודה לחכמי ישראל, ובתי העקד נספחו לבתי מדרש הרבנים וגם לבתי מדרש המדעים הכללים. בבתי עקד הכללים של הערים הגדולות נמצאה לרוב מחלקה מיוחדת מספרי היהודים בעברית (Hebraica) ובלשונות העמים (Judaica). בין בתי עקד הגדולים מספרי ישראל נחשבו אלה שנמצאו בהסימינאר, לאגדעס ראבינערשולע" בעיר בוראפעסט עם עשרים אלף ספרים; בהקולין היהודי באנגליא עשרים וחמשה אלף ספרים; בהסימינאר בברעסלי עשרים ושלושה אלף ספרים; בית עקד שנקרא על שם המיסר מונטיצינוס אשר נדב לבית המדרש "עץ חיים" באמשטרדם בשנת 1889 כולל בעשרים אלף ספרים; בית עקד או "מדרש אברבנאל" שיסד דר' יוסף חזנאוויץ בירושלם בשנת 1900 יביל בעשרים אלף ספרים; בית עקד של חברת כ"יה בפאריס כולל עשרים ושנים אלף ספרים; בית עקד המחיואום בלונדון חמשה עשר אלף ספרים ואלף וארבע מאות כ"י; בית עקד בודליי באוקספורד 2900 כ"י, רשמי הרשימות היו נייבוער ישטיינשניידר; בית עקד הלאומי בפאריס עם 1390 כ"י, רשמי הרשימות היו מונק ורדנבורג; בית עקד של הממשלה במינכען שני אלפים כ"י; בית עקד בליידען

שואל (איוב ז' ט'): בי קבורתא; בנמרא: הצד מות (ברכות כ"ג). בי קברי (יומא פ"ד). בית עלמין (פנהדרין י"ט). ובפי החמון "בית חיים", ר"ל בית מועד לחיים או בלשון סני נחור, או "המקום הטוב" ("דאם גומע ארט") או "המקום המהור" ("דאם ריינע ארט"). כימים מקדם היה בית הקברות מקום מהודר ונטוע באילנות עד שהיה נראת כגן, ולכן נקרא בפי הרומיים hortus Judaeorum = גן היהודים, ומסופר כי אמרו לנבוכדנצר "קברות שלהם (היהודים) מעולין מפלטרין שלך" (פנהדרין צ"ו). אין נהגין קלות ראש בבית הקברות, אין מרעין בהם בהמה ואין מוליכין בהם אמת המים, ואין מלקטין בהן עשבים, ואם לקט שורפם מפני כבוד המתים (שם מ"ז). ולא יעשה שם צרכיו (ירושלמי ברכות פ"ב ג'). כימים שגזרו בהם תענית צבור היו יוצאים לבית הקברות, ופליגי בטעמא: חד אמר "הרי אנו חשובים לפניך כמתים", וחד אמר כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים וכו' (תענית ט"ז). ואמרו: לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וס"ת בזרועו משום שהוא לועג לרש (ברכות י"ח). הנכנס לבית עלמין מברך (לא יותר מפעם אחת בשלשים יום), בשם ומלכות: אשר יצר אתכם ברין וזן וכלכל אתכם ברין והמית אתכם ברין, וידוע מספר כלכם ברין, ותתיר להחזיר ולהחיותכם ברין, כא"י מחיה המתים וברכות נ"ח). תפלות אחרות בעד המתים נסדרו בספר "מעבר יבוק", "ספר התמים" וספר "בקר חולים" לר' אליעזר לאנדסהוטא (ברלין 1867).

[טומאה בבית הקברות] מפני טומאת אהל הקברים של המתים אסור לכהן לכבד שם, ונעשה הרבר לשיחה: "מה לכהן בבית הקברות?". רבה בר אבהו מצא לאלהו דקאי בבית הקברות של נכרים וכו' א"ל: לאו כהן הוא מר? מ"ט קאי מר בבית הקברות וכו' כי קברי עברים אינם מטמאים (ב"מ ק"ד; וע"ע א ד ס). מידעת הטומאה הזאת נולדה האמונה כי רוח ה ט ו מ א ה שורה שם, ואמרו: הלן בבית הקברות הוא שומה והעושה כן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, ואם לן שם כדי שתשרה עליו רוח טומאה, זמנין דמסכנין ליה (חגיגה ג'; נדה י"ג). ופי' רש"י: רוח שדים שיסייעו להיות מכשף (חגיגה). כמדת הלצים שקורין גרמנטי"ד האוחזים את העינים (נדה שם). במקום אחר מצינו מעשה בחסיד אחר שלן בבית הקברות ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו (ברכות י"ח). משמע שאין איסור בדבר.

בית הקברות היה מחוץ לעיר לכל הפחות חמשים אמה מרחוק (ב"ב פ"ב ט'). איזה ערים היו להן בית הקברות בשותפות. בית הקברות בלונרן היה האחד בארץ אנגליא עד שנת 1177 (קודם הנרוש). היהודים בהמבורג קברו מתיהם זמן רב באלטונא הסמוכה, ויהודי אמשטרדם קברו מתיהם באורדקערק. המתים נקברו בשורות שורות (שו"ת חות יאיר סי' רל"ט). רבנים ות"ח נקברו בשורה מיוחדת וילדים בשורה מיוחדת. באיזה קהלות קברו בשורות מיוחדות את האנשים לבר ואת הנשים לבר

(methodology), ספרי בנין בית המקדש וכליו, ספרים הנדפסים בלע"ז, ספרי חנוך (pedagogy) וספרים שונים. [חלוקת ספרים ספורות] הביבליוגרף מר אברהם זלמן פריידוס. הממונה על המחלקה העברית בבית עקר הכללי בנויארק, חבר בשנת 1901 לח להורות את דרך סדרו הספרים העברים באוצרות הספרים לפי סעיפי חכמת ישראל וכל אביזריה, בלשון אנגלית Scheme of Classification for Hebrew books וסכום כל הסעיפים יתור מחמש מאות. ראשי הפרקים מסודרים ע"פ א"ב האנגלי וחסר ממנו אותיות U, J, מפני שדומות לאותיות V, I, ואלה הם: בראשם: כתבי יד. ספרים יקרי המציאות וספרים שימושים; A ביבליוגרפיה; B ספרים כלליים (מכתבי עת. לקומים); C חכמת הלשון; D כתבי הקודש; E קרטוניות (ארכיאולוגיא); F ספרים היצונים, ספרות ההילניסטית (של האלכסנדרים), הכתות שבזמן בית שני; G הנצרות; H הספרות התלמודית; I הלכה; K מנהגים ותפלות; L מדרשים, ספרי ררוש; M מרות ומוסר; N תורת האמונה וחרת; O הכתות שאחרי זמן התלמוד; P פילוסופיא; Q קבלה; R אמונות ודעות ההמון, הגדות משלים וחידות; S הספרות היפה; T דיאלקטיים (הלשונות אשר השתמשו בהן היהודים: ערבית, פרסית, יונית, צרפתית, לאדינו, יהודית-אשכנזית); V חכמות היצוניות; W ניאונרפיא, ניאונרפיא, הסטוריא כללית; X דברי ימי ישראל; Y עם ישראל: ידיעות איתנולוגיות וסוציאולוגיות; Z ישראל בעמים. מר פריידוס עשה רשימה משולשת הכוללת מערכת ספרים, מערכת סופרים ומערכת ענינים. במערכת הענינים יבואו גם המאמרים המפורים במכה"ע ובספרים אשר יכלו מאמרים יוניים. רוב הרשימה עורנו בכ"י ואך חלקים שונים ממנה נדפסו במ"ע החדשי Bulletin היוצא לאור בבית העקר, ואלה הם: רשימת הספרות ע"ד בתי הכנסיות אשר בנויארק (1901); רשימת מכה"ע לישראל (1902); רשימת מכה"ע של האנטישמיים, רשימת מכה"ע של חבורות המסיתים; רשימת ספרי השנה לישראל; רשימת הספרים והמאמרים ע"ד עבור השנים וקדוש החודש (1903); רשימת ספרים על האישות, רשימת ספרים על הנשים (1905); רשימת קדרמות בספרות ישראל וגם קדרמות בספרות העמים המתארות את היהודים (1907). ע"ע בי ב ל י ו ג ר פ י א ; ס פ ר י ם , ר ש י מ ם .

ביבליוגרפיה: צוואת ר"א אבן תבון בס' דרך טובים הוצאת עדלסמן לונדון 1852 צד 11, 12; בית עקר הספרים הלאומי בירושלם כספר השנה של סאקאלאוו, תרס"א, צד 293; J. E. Book-Collectors; Libraries.

בית הקברות: מקום קבוע שקוברים שם המתים (נחמיה ב' ג'), ונקרא ג"כ בית מועד לכל תי (איוב ל' כ"ג), בית עולם (קהלה י"ב ה'), קרבם בתימו לעולם ותהלים מ"ט י"ב) תרגום יונתן; בבית קבורתהון ישרן לעלם; או "בית" סתם, כמו: שכבו בכבוד איש בביתו (ישעיה י"ד י"ח), תרגום; גבר בבית עלמיה; גם תרגום

בית שמאי: ע הלל ושמאי.

בית שמש: עיר בנחלת מטה יהודה, בקרן מזרחית דרומית של מטה דן, בקרבת ארץ פלשתים (יהושע ט"ז י'), ונתנה לאהרן הכהן ובית לוי למגרש (שם כ"א ט"ז). בית שמש נקראה עתה עיר-שמש והיא בדרומית ואדי סראר, ארון ה' בא ראשונה לבית שמש משוכו מארץ פלשתים, ובעבור כי הסתכלו אנשי בית שמש בהארו כמו בדבר חול נעשו. ויך ה' במ מכה רבה וימותו מהם "שבעים איש, חמשים אלף איש" (ש"א ו' י"ט), ותרנם יונתן; וקטל בספי עמא שבעין נברי ובקהלא חמשין אלפי נברי. חויל פירשו: שבעים איש מנדולי העיר שכל אחד שקול כחמשים אלף, או חמשים אלף איש שכל אחד שקול כשבעים סנהדרין (סוטה ע"ח); בנוסחת השבעים יש "שבעים איש" וחסר "חמשים אלף"; יש מתכמי העמים מפרשים כאלו כתוב: ויך באנשי בית שמש שבעים איש ובעם יהודה (ביתר הערים) חמשים אלף. בזמן שלמה ישב שם אתר מנציבו (מ"א ד' ט'). בסביבותיה היתה מלחמה בין אמציה מלך יהודה והואש מלך ישראל (מ"ב י"ד י"א). בזמן אחז נלכדה בית שמש ע"י הפלשתים (דח"ב כ"ח י"ח). איזיביום מזכיר את בית שמש זו. ונמצאו עוד שתי ערים בא"י שנקראו בית שמש: אחת בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט ל"ח; שופטים א' ל"ג), ואחה על הגבול שבין מטה יששכר ומטה זבולן (שם י"ט כ"ב). כל הערים האלה נקראו כן מאת הכנענים על כי היו להם שם חיכלות לשמש שעברו, ונשארו בשמותם גם אח"כ. ועוד בית שמש (ירמיה מ"ג) שהיא און (ע"ע) במצרים.

ביבליוגרפיה: קאפלאן ארץ קדומים 64; ראזענבערג אוצר השמות 340.

א.

בית שני: ע בית המקדש.

בית תלמוד: שם מבע מדעי, יצא לאור בשנות 1881-1889 מדי חדש בחדשו בסיונוני ונשלמו ממנו רק חמש שנים בחמשה חלקים, נערך ע"י ר' אייוק הירש ווייס ור' מאיר איש שלום בוויין. מבע הזה מכיל חקירות ברברי ימי היהודים וספרותם, כללי התלמוד והמדרש, הלכות ואגרות, פירושים בתלמוד ובמדרשים, חקירות במקרא ובמשנה בתרומים וחקירות בענינים שונים, בקורת ספרים, המאמרים הם נכתבים רובם מהעורכים בעצמם ובין שמות החכמים אשר השתתפו אתם הם: ר"י רייפמאן, חיים אופענהיים, משה גירעמאן, אברהם שמיעדל, אברהם עפשטיין, דוד קויפמאן, שלמה באבער, יואל מיללער ועוד שאר חכמים במאמרים קטנים. רוב המאמרים נכתבים על דרך חכמת ישראל החדשה ומכתיב הזה נחשב היותר טוב במקצוע הזה.

ה.

בית תפלה: ע בית הכנסת.

ביתאניא (Bethany, Βηθανια) ובערבית אלעוריה: לא נזכרה בכה"ק רק בתלמוד בשנוי נוסחאות: בית היני,

ונשים שמתו מחמת לידתן לבד ולידים לבד כמו בער לאננה ועדינגען בשווייץ.

נורל ביה הקברות היה נגורל בתי נכסיות, את שניהם הרסו ושחתו שונאי ישראל בכל רדיפותיהם, לא חסו על הקברים וישברו את המצבות לרסיסים וינבלו את המתים. קורות עם ישראל בימי הבינים מלאים זכרונות הרבה ממעשים תעתועים כאלה, ונרועים היו המונים הנוצרים הללו מעובדי אלילים הראשונים אשר הקדישו את מקום המתים ולא הפריעום ממנוחתם יהיו מי שיהיו. בסליחות שחוברו בימים האלה יספרו לדור אחרון את עלילות הנתעבות של חלאת מין האנושי פראי אדם בצורות נוצרים (Zunz, G., pp. 396-401). ע"ע כוכ"ן; מכפלה; מערה; מצבה; מתים; קבורה; קברים.

ביבליוגרפיה: J. E., Cemetery

א.

בית רבן: ע בית ספר; חדר.

בית רמון: ע רמון.

בית שאן (בערבית ביסאן, ביונית Βεθσάν): בנחלת חצי שבט מנשה בארץ כנען לא רחוק מחירון, על דרך חיפה לרמשק, בבקעת נהר גליל, 430 רגל במורד ולמטה מפנימים התיכון; היא עיר מבצר ובירת המחוז מודיריה, ונמצאים שם עתה 2,500 תושבים, יש שם חורבות למערבית וחורבות לצפונית-מזרחית. בני יוסף לא יכלו לכבוש את בית שאן ובנותיה (יהושע י"ז ט"ז), וגם בימי שאול היתה בידי הכנענים (שופטים א' כ"ז). בחומת בית שאן תקעו הפלשתים את נויט שאול המלך אחרי נפלו חלל בהר הנלבוש (ש"א ל"א י'), דוד המלך כבש את בית שאן ושלמה הושיב שם נציב (מ"א ר' י"ב), אך בני ישראל לא יכלו להתזקק אותה זמן רב. בימי החשמונאים שבה העיר ליהיה (חשמונאים ב' י"ב ל') ונזכר במגלת תענית כי במ"ו ומ"ז בסיון גלו אנשי בית שאן ובקעתה (ר"ל הניים שישבו שם לפנים), היונים קוראים אותה בשם ססיתופוליס (Seythopolis) - עיר הסקיתים, כי הם לכרזה והתיישבו בה. עוד בימי יאשיהו המלך (פלניוס). גם עולי כבל לא כבשה ונחשבה כחול לענין תרומות ומעשרות. בבית שאן היתה ע"ז והיו בה חנויות מעומדות ושאין מעומדות (ע"ז י"ב). שם עשו כלי פשתן דקים שהיו חשובים ככלי צבעונין (ירושלמי כתובות פ"ז ז'). ופירות בית שאן היו מתוקים עד כי חשבו ששם פתחו של גיע (עירובק"ט). ואמר ר' מאיר: אני ראיתי בבקעת בית שאן בית סאה עושה שבעים כורים (כתובות ק"ב). בזמן התלמוד היה שם ישוב של יהודים ומצינה ר' ברביה הלך לבית הכנסת של בית שאן (ירושלמי מגילה פ"ג ז'). ואנשי בית שאן היו קורין לאלפין עינין ולעינין אלפין, ולא היו מורדין אותם לפני התיבה (מגילה כ"ד).

א.

בית השואבה: ע שמחת בית השואבה.

יִשְׁמְעָל שֶׁהֵם לֹא דְרִישׁוּ הַדְּבָרִים כְּכַתְּבָן (סְפָרֵי דְבָרִים מִי רִל"ז); ג) נִם מִה שֶׁנֶּאֱמַר „וַיִּדְקָה בְּפָנָיו“ (דְּבָרִים כ"ח ט); פִּירוּשׁוֹ בְּפָנָיו מִמֶּשֶׁךְ; ד) שֶׁהָיוּ הַבֵּיתוּסִים אוֹמְרִים עֲזָרָת אַחַד הַשָּׁבֵת (מִשְׁנֵה מִנְחוֹת ס"ה) וְהָיוּ אוֹמְרִים: אֵין קִצְרֵת הָעוֹמֵר בְּמוֹצָאֵי יוֹ"ט אִלָּא בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת; ה) תּוֹסֵפְתָא יוֹמָא 3, 181: מִפְּנֵי הַבֵּיתוּסִים שֶׁהָיוּ אוֹמְרִין הַקְּמִיר עַל שַׁבְּחֵן (שֶׁלֹּא הָיָה כִּי"ג מְקַמֵּיר הַקְּמִיר בַּיּוֹמִ"כ מִבְּמִנֵּים אִלָּא מִבְּחֵן; ו) שֵׁם, סוֹכָה 21, 195: שֶׁאֵין הַבֵּיתוּסִים מוֹרִין שְׁחִיבוּם עֲרֵבָה דִּוְהָא אַתְּ חֲשַׁבְתָּ; ז) שֵׁם, מִטְהַרְרִין 29, 424: בְּשִׁבְלֵי לְעִקּוֹר מַלְבָּן שֶׁל בֵּיתוּסִים שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים: עַד שִׁיהֲרֵן נִירָן (עַד זוֹמֵם) עֲנֵשׁ ר' יְהוּדָה בֶּן מִבְּאֵי עַד זוֹמֵם, קוֹדֵם שֶׁנֶּהֲרַן חֲנִידוֹן; ח) שֵׁם, יָרִים 3, 684 אִמְרוּ בֵּיתוּסִים: בַּת תְּבֵאָה מִכָּה הָאֵב תִּירֵשׁ, בְּתַלְמוּד אִיתָא בְּמִקּוֹם בֵּיתוּסִים צְדוּקִים בְּכָל הַמָּאמְרִים הָאֵלֶּה.

[דְּעוּתֵיהֶם וְהַהֲגוּתֵיהֶם] מִפְּרִטוּת אֱלֹו וּמַחְלָל שֶׁנֶּאֱמַר מֵהַבֵּיתוּסִים בְּמִשְׁנֵה אֲדָר"ג אֵיכָא לְשַׁעַר דְּעוּתֵיהֶם (בְּכֹלל: א) אִמְרוּ רֵלִית שֶׁכֵּר וְעוֹנֵשׁ; ב) אֵין תְּחִית הַמְּתִים; ג) חֲלָקוֹ עִם הַחֲכָמִים בְּפִירוּשׁ הַמִּקְרָאוֹת וְהִבִּינוּ אֶת הַדְּבָרִים כְּכַתְּבָן. וְיֹסִיפּוֹס אִמְרוּ כֹּזֵה עַל הַצְּדוּקִים. נִרְעֵץ (דְּהִי ח"ג 510) מַעֲזָה בְּאִמְרוֹ כִּי לֹא הִכְחִישׁוּ שֵׁשׁ שֶׁכֵּר וְעוֹנֵשׁ, כִּי הִכְתוּת חֲנוּכּוֹת בְּסִפְדוּתָנָן, אֵעִיף שֶׁלֹּא נִקְרָאוּ בְּשֵׁם בֵּיתוּסִים, בְּאִמְתָּ אִמְרוּ כֵּן: לִית דָּן וְלִית דִּין, לִית עוֹהֵ"ב וְלִית שֶׁכֵּר לְצְדִיקִים וְלִית עוֹנֵשׁ לְרִשְׁעִים (תִּיבִיעַ בְּרֵאשִׁית ד' ח'), וְגַם אַחַר אִמְרוּ, לִפִּי דְבָרֵי הַהֲגוּהָ, כִּשְׂרָאָה אַח לִשְׁוֹנוֹ שֶׁל ר' יְהוּדָה נִחְתָּךְ בְּפִי כֹּלֵךְ מִמָּא: מַח הַלְשׁוֹן שִׁיעַז וְהַתְּעַמֵּל בְּתוֹרָה כֹּל יָמָיו כְּךָ, לִשְׁקוֹן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ וְיֹנֵעַ בְּתוֹרָה עַל אַחַת כּוֹי"כ, אִם כֵּן אֵין מִתָּן שֶׁכֵּר לְצְדִיקִים וְלֹא תְּחִית הַמְּתִים (יְרֵשׁ חֲנִינָה פ"ב א'; קֵהֶלֶת רַבָּה ע"פ „טוֹב אַחֲרִית דְּבָר“). בְּמִשְׁנֵה נִמְנָה הָאוֹמֵר: אֵין תְּחִית הַמְּתִים מִן הַתּוֹרָה, בֵּין אוֹתָם שֶׁאֵין לָהֶם חֶלֶק לְעוֹהֵ"ב (סְנֵהֲרִין פ"י א' י"ח), וְכִמְהָ רִמּוּם מִצְאוֹ הַתְּנָאִים וּמִפְּרִשֵׁי מִקְרָאוֹת הַקְּדֻמוֹנִים שֶׁתְּחִית הַמְּתִים מִן הַתּוֹרָה (סְפָרֵי דְבָרִים מ"ז רכ"ט), וְהַכֵּל כֹּדֵי לְעִקּוֹר מַלְבָּן שֶׁל בֵּיתוּסִים שֶׁלֹּא הָאִמְנִינוּ בְּתְּחִית הַמְּתִים, וְגַם בְּפִירוּשׁ הַתּוֹרָה הָיוּ חוֹלְקִים עַל חֲכָמֵי הַפְּרוּשִׁים. דְּרָךְ אַחַד הָיָה לָהֶם שֶׁדְּרִישׁוּ הַדְּבָרִים כְּכַתְּבָם, אִף כִּי גַם חֲכָמֵי הַפְּרוּשִׁים אַחֲזוּ לְפַעְמֵים דְּרָךְ זֶה. בְּמִשְׁנֵה נֶאֱמַר שֶׁהָיוּ הַבֵּיתוּסִים מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּכָלִי כֶּסֶף וְכָלִי זָהָב כֹּל יְמֵיהֶם, וְשֶׁתְּחִיתָה דַּעְתָּן נִסָּה עֲלֵיהֶם, וְגַם יוֹסִיפּוֹס מִסְכִּים עִם שְׁמוּעָה זֹאת עַל הַצְּדוּקִים, וְיֹאמְרוּ כִּי הֵם הָיוּ רֹאשֵׁי הַחֵיָל וְהַפְּקִידִים בְּהַמְּדִינּוֹת וְהַמַּחְחוֹת, הָעוֹשֵׂר וְהַכְּבוֹד הָיוּ בִּידְיָהֶם וְיִמְשְׁלוּ עַל הָעָם וְיִלְחֲמוּ מִלְחָמוֹתֵיהֶם עִם הָעַמִּים שֶׁכְּנִיחָם וְעַמְדוֹ נִגְדָם בְּרוּחַ גְּבוּרָה וְלֵב אִמִּץ. כֹּל זֶה מֵרֵאשִׁי צְדָקוֹ דְּבָרֵי בְּאִנְעָמָה שֶׁהוֹכִיחַ כִּי דְּבָרֵי הָאֲבוֹת דְּרִישׁוּ נִכְחוּסִים הֵם וְכִנּוּסִים עַל אֲדָנֵי הָאִמְתָּ וְנִשְׁאָבוּ מִמִּקְרוֹת נֶאֱמָרִים שְׂרָאוֹם לְסִמּוֹךְ עֲלֵיהֶם.

[יְחוּסֵם אֶל הַכְּתוּבָה] ג) כְּתוּבָה גְּדוּלוֹת מִשְׁלוֹ בִּימֵים הָהֵם: הַפְּרוּשִׁים, הָאִיסִיִּים וְהַצְּדוּקִים, עֲרֹבּוּבֵי גְדוּלָה נִפְלָא בְּסִפְרֵת הַעֲזִיקָה בְּחִילָף־הַשְּׁמוֹת צְדוּקִים וּבֵיתוּסִים,

בֵּית אִינִי, בֵּית אוֹנִי, בֵּית יִינִי, בֵּית אֲנִיא, הָיְתָה סְמוּכָה לְיִרוּשָׁלַם וְאַצֵּל בֵּית פְּנִי (פְּסָחִים נ"ג; תּוֹסֵפְתָא שְׁבוּעוֹת פ"ו), וְאוֹלֵי נִקְרָאָה בֵּית אֲנִיא = בֵּית תְּחִיתָנִים ע"שׁ הַתְּאֵנִים הַגְּדוֹלִים שֵׁם. בְּסְפָרֵי דְבָרִים, הַצֵּאָת פְּרִידִמָן צַד צ"ה: חֲנִיּוֹת בְּנֵי חֲנָן, צִיל בֵּית אֲנִי, וְזִכְרוֹהָ הִרְבָּה בְּבֵרֵת הַחֲדָשָׁה (יִחְזַן י"א י"ח תּוֹרָה).

ה. ב.

בֵּיתוּסִים: כַּת בֵּימֵי בֵּית שְׁנֵי יֵשׁ חוֹשְׁבִים אוֹתָהּ לַכַּת מִיּוֹחַדָּה וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי הַצְּדוּקִים וְהַבֵּיתוּסִים הֵם כַּת אַחַת בְּשְׁנֵי שְׁמוֹת. בְּכִמְהָ מִקְמוֹת נִזְכְּרוּ הַבֵּיתוּסִים בִּיחַד עִם הַצְּדוּקִים וְכִמְהָ פְּעֻמִּים נִתְחַלְּפָה הַלְכָה אוּ מַעֲשֵׂה שֶׁל הַבֵּיתוּסִים בְּשֵׁמֶם שֶׁל „צְדוּקִים“. וְבוֹדָאֵי הָיוּ קְרוּבוֹת בְּדַעוּתֵיהֶם וּבְמִנְהַגֵּיהֶם הַהֲנַחְוֹתֵיהֶם הַמְּדִינּוֹת וְהַרְתִּית, וּבְכָל הַדְּבָרִים הָאֵלֹו רָחֲקוּ אֶת עַצְמָם מֵאֲדָר מֵאֲדָר מֵהַפְּרוּשִׁים. עַל אֲדוּת מְקוֹר וְכוּנַת הַשֵּׁם שֶׁל הַבֵּיתוּסִים נִמְצָא רַק שְׁמוּעָה עֲזִיקָה אַחַת: „שְׁנֵי תַלְמִידִים הָיוּ לוֹ לְאִנְטִינוֹס אִישׁ סוֹכֵו וְשֵׁמֶם צְדוֹק וּבֵיתוּס, וְשָׁנָה לָהֶם „אֵל תְּהִיוּ כְּעַבְדִּים הַמִּשְׁמָשִׁים אֶת הָרַב עַל מִנַּת לִקְבַּל פֶּרֶס“; כִּיּוֹן שֶׁשְׁמֵעוֹ הַדְּבָר הַזֶּה הִלְכוּ וְשָׁנוּ הַדְּבָר לְתַלְמִידֵיהֶם וְתַלְמִידֵי תַלְמִידֵיהֶם, וְאִמְרוּ דְבַר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ. אִמְרוּ: אֵלֹו הָיוּ יוֹדְעִים אֲבוּתֵינוּ שֶׁתְּחִית הַמְּתִים וּמִתָּן שֶׁכֵּרֵם שֶׁל צְדִיקִים בְּעוֹלָם הָבָא, לֹא הָיוּ אוֹמְרִים כֵּן וְשׁוֹתִים כֵּן; הִלְכוּ וְצִאוּ וּפִירוּשׁוּ לָהֶן, וְצִאוּ אִתָּם שְׁתִּים מִשְׁפּוֹחַת רַעוּת, צְדוּקִים וּבֵיתוּסִים, צְדוּקִים עַל שֵׁם צְדוֹק, וּבֵיתוּסִים עַל שֵׁם בִּיחּוּס“ (אֲבוֹת דְּרַבִּי נֶתָן פ"ה ב'; ע"י נוה שְׁלוֹם שֶׁל מוֹיִסֵּי דָף כ"ב, וְשֵׁם נִמְצָא הַנוֹסְחָא: עַמְדוֹ וּפְרִשׁוֹ מִן הַתּוֹרָה וְאִמְרוּ: מִסּוֹרֶת בִּיד הַפְּרוּשִׁים לְעַד עַצְמָם בְּעוֹלָם הַזֶּה וְלְעוֹלָם הָבָא אֵין לָהֶם שֶׁכֵּר). בֵּיתוּס הוּא שֵׁם יוֹנִי = Boetos, Bóthos וְכִמְהָ אֲנִישִׁים נִקְרָאוּ בְּשֵׁם זֶה, כְּנֹון: מִרְתָּא בַּת בֵּיתוּס (תּוֹסֵפְתָא יוֹמָא, הַצֵּאָת צוּקְעֵר מֵאֲנָדֵל 7, 182, וּמְדַרְשׁ אֵיכָה רַבָּה, פְּסוֹק „עַל אֱלֹהֵי אֲנִי בּוֹכִיחַ“ מֵרִים בַּת בֵּיתוּס שֶׁקֹּדֶשׁ יִהְיֶע בֶּן נִמְלָא); רַבִּי בֵּיתוּס (יְרוּשְׁלַמִּי עִירֻבִין פ"ו דָף כ"ג ע"ג) עוֹדָה, וְעַל שְׁמוֹ נִקְרָאוּ תַלְמִידֵיו וְתַלְמִידֵי תַלְמִידֵיו, מִזֶּה מִשְׁמַע כִּי הַכְּתוּבָה נִקְרָאוֹת עַל שֵׁם מִיּוֹדָן וְלֹא כְּדְבָרֵי גִיגֵר שֶׁאִמְרוּ כִּי מִסְדֵּר הַמִּשְׁנָה קְרָא לְאֲבוֹת הַכְּתוּבָה שֶׁל הַצְּדוּקִים וּבֵיתוּסִים, צְדוֹק וּבֵיתוּס, ע"שׁ הַכְּתוּבָה (אוֹרְשֵׁרֶפֶט כ', וְגַם וְעַלְהֵוִיעֵן „רִיא פֶּאֲרִיזְאֵעַר אֲנָדָר צֹאד“ צד 46).

[בְּמִשְׁנֵה וְכִתּוּפְתָא] הַבֵּיתוּסִים נִזְכְּרִים רַק בְּמִשְׁנֵה וְכִתּוּפְתָא, וְגַם פִּילָן וְיֹסִיפּוֹס אֵינֶם מִזְכִּירִים אוֹתָם בְּתוֹךְ הַכְּתוּבָה, וְזוֹ רֵאשִׁי שֶׁבֵּיתוּסִים לֹא הָיוּ עוֹד בּוֹמְנִים; אֲבָן בְּעֵלֵי הַמִּשְׁנָה וְתּוֹסֵפְתָא אִישֵׁר שֶׁאֲבוּ מִמִּקְרוֹת יוֹתֵר עֲזִיקִים הָיוּ מִזְכִּירִים אוֹתָם, בְּמִגִּילַת תְּעִינַת מִזְכִּירִים ד' דְּבָרִים טְהֵבֵיתוּסִים: א) הַבֵּיתוּסִים אִמְרוּ: עֵין תְּחַת עֵין שֶׁן תְּחַת שֶׁן מִמֶּשׁ וְלֹא כְּמוֹ שֶׁדְּרִישׁוּ הַפְּרוּשִׁים שִׁישְׁלֵם מִמֶּן, אִלָּא אִם הַפִּיל אֲדָם עֵינוֹ שֶׁל חֲבִירוֹ, יִפִּיל גַּם אֶת עֵינוֹ (פ"ד; ב') מִה שֶׁנֶּאֱמַר בְּתוֹרָה „וּפְרִשׁוּ אֶת הַשְּׂמֵלָה“ (דְּבָרִים כ"ב י"ז) הִבִּינוּ דְּבָרִים כְּכַתְּבָן שֶׁפְּרִשׁוּ שְׂמֵלָה מִמֶּשׁ וְהָיוּ גַם דַּעְתָּ ר' אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב שֶׁחֹלֵק עַל ר"ע וְר'

שהוא 10 מיל (4 שעה) לצפון כפר סבא שהיא עיר אנטיפטרס, וראיתם מפני שכתוב באיכה רבתי שהיא 4 מיל מהים ודם החללים הית יורר מביתר לתוכו. אך יש סתירה לזה מהירושלמי ששם נאמר בפירוש „ואם תאמר שחיא קרובה ליס? והלא רחוקה מן הים ארבע ע"ס מיל (ירושלמי תענית פ"ד ה'). וכל האמור על חורבן ביתר נאמר בדרך נחמא כדי להרבות הצער והאבל. ומסופר כי ארבע מאות בתי בנסיות היו בביתר ובכל אחד ארבע מאות מלמדים, ולכל מלמד ארבע מאות תינוקות, וכשנכנס שם האויב היו דוקרין אותו בחומרתין; וכאשר גבר האויב ולכדם כרכו את התינוקות בספריהם וישפוטם. ר' גמליאל אמר: המש מאות בתי סוּדִים היו בביתר ובכל אחד לא פחות מג' מאות תינוקות ולא נשתייד מהם אלא הוא וכו'. ארבעים סאה קצוני תפילין נמצאו בראשי הרוני ביתר וכו'. אשקא דריספס חרבה ביתר וכו'. מספר ראשי הנייכות של השונא היה שמונים אלף, ומספר כל ההרוגים שהרג אספסינוס או אדריינוס בביתר היה ארבע מאות רבוא או אלפים רבוא (ניטין נ"ז. נ"ח; איכה רבתי פ"ב ופ"ג). ביתר נחרבה בתשעה חב כמו הבית הראשון חשני. ובטי' באב ניתנו ההרוגים לקבורה ולא הסריחו עד קבורתם, ואז תקנו ביבנה ברכת הטוב והמטיב בברכת המון (ברכות מ"ח; תענית ל"א). חורבן ביתר היה אחר מפלת בר כוכבא בשנת 135 שהיא שנת 68 אחר חורבן ירושלם. אך לדברי סדר עולם הירושלמי בשם ר' יוסי היה החורבן בשנת נ"ב. ורבר נפלא הוא מה שמסופר שם מסיבת החורבן: על שהדליקה (ביתר) נרות לאחר חורבן ביהמ"ק להראות שמחתם על המאורע. ולמה הדליקה נרות? שהיו בוליוסי (חשובי) ירושלם יושבים באמצע המדינה וכשהיו פוגשים בעולי רגל מביתר ומסביבותיה היו חוקרים ודורשים אותם לדעת אם הם שומרונים או שונאי יהודה אשר היו רגילים להלשין אותם ולמסרם למלכות. והון אמרין ליה (לכל עולה לרגל שפגשו בדרך): בנין דשמעינן עלך דאת בעי מחעבדא ארכינטס ובולבוכס (פקידים וממונים). והוא אמר לן: לית בדעת' וכו'; וכין דהוה שמע מנהון בן זוהא אמר: הלואי אתבר רגליה דההוא גברא ולא סלק לירושלם (ירושלמי תענית פ"ד ה'). ובאמת עשו תשובי ירושלם שלא בהוגן כי ע"ז מנעו גם אנשים נקיים מלעלות לרגל, ולכך נעשו.

יש עוד בתיר שהיא חו"ל. תנאי איש תקוע הביא חלות מבחיר ולא קבלו ממנו (חלה פ"ד י'). בעל „תבואות הארץ" מצא בנוסחא ישנה „ביתר" והיא במחוז בירת, ואולי משם באו ר"י בן בתירא וכל בני בתירא (שבע חכמות 84).

ביבליוגרפיה: J. E., III 128

א.

בִּיתְרִיָּא (Bithynia, Bithynica): שם מחוז באסיה הקטנה, בצפונית-מערבית, על יד בוספורוס. במדרש נקרא המחוז או העיר הראשית בשם בית אנייקי, אונייקי,

והערבוביא הזאת עוד נתרבה אצל החוקרים בדברי ימי ישראל בתערובת השם איסיים; ועוד לא גמרה החקירה והררישה להכיר ולהבדיל בין הכתות האלה. הסכמת אבות דר"ג עם דברי יוסיפוס מלמדת כי המסורות שמסרו התנאים נכונים הם. לפי דברי נרעץ הצדוקים לחוד והביתוסים לחוד, הצדוקים מתנגדים לפרושים בעניני המדינית והביחוסים בענינים הנוגעים לרת ודין, ולפי רברי יאסט, ודנבורג, באנעטה הם כתה אחת. הרצל (דח"י ח"ב 387) רצה להוכיח שהביתוסים הם הם האיסיים ובדי למצוא עזר וסמך לדבריו רצה לשנות הנוסחאות בהספרים ולקרות במקום „ביתוסים" צדוקים. אמנם מתורתם, רעותיהם והנהגותיהם נראה בבירור כי רחוקים היו שניהם זו מזו כרחוק שמים מארץ. נגד הפרושים קמו הביתוסים בכל כחם, אולם לא היה לאל ידם לעשות זה נגד רצונם כשהגיעו לכחונה, למלכות ולנשיאות. לא יכלו הביתוסים להקטיר את הקבורת מבחין כרצונם (עי' לעיל); גם יוסיפוס ב„קדמוניות" שלו י"א א' ד' מזכיר זאת בשם הצדוקים) מפני שהיו מתיראים מפני הפרושים ומפני העם, בעת שהיו רובם ככולם במחניהם.

[זמן התיסדס וסופם] אבות חכת היו תלמידי אנטיגנוס איש סוכו, ובודאי נולדה חכת הלז אחר ימי יוחנן הורקנוס, וגם ביתוס חי בזמן הזה. סופם היה שהתערבו בין הכתות שביניהם, מהם עם הפרושים כשגברה ידם, מהם עם הצדוקים, רובם בוראי עם האחרונים. הם היו הראשונים מכת היודעים (גנאסטיקער) כי תורת היודעים נתפשטה כמה שנים קודם החורבן וכלל גדול בתורתם שאין תחית המתים ואין שכר ועונש. ע"ע איסיים; יודעים; פרושים וצדוקים.

ביבליוגרפיה: Geiger, Urschrift, p. 20 et seq.; Graetz, Gesch., III 508; Herzfeld, Gesch., II 358; E. Baneth, in Berliner-Hoffmann Magazin, IX (1882) pp. 1, 61; Schürer, Gesch., II 217, 409; J. E., III 284.

א. מ. ש.

בִּיתְרָא (בִּיתְרָא): עיר מבצר של בר כוכבא (132-135) אשר הנין עליה משך 3½ שנים נגד הרומיים ובראשם ויליוס אסירוס. חכמי התלמוד מרכיב לספר מגדל העיר הזאת ומחורבנה (תענית פ"ד ו'; כ"ז כ"ט; איכה רבתי ב' ב' ד' ח'). בירושלמי מסופר מהרוני ביתר (ברכות פ"א א', ועי' עוד ר"ה י"ח; יבמות קכ"ב; סנהדרין י"ז). באיזה כ"י וב„הלכות נזילות" (הוצאת הילרעסטיימר צד 189 הנוסחא בית תר או בית תור). גרסת השבעים על „בית הערבה" (יהושע ט"ז ס"א) Baββ, ולדעת בעל „ארץ קדמונים" בית צור שביהודה היא ביתר. איזיביוס קורא את העיר בשם Βιθθηρα או Βιθθηρα (Hist. Eccl. IV 6). החוקרים האחרונים הסכימו שהיא בִּיתְרָא על הדרך מיפו לירושלם (47 פרסאות אנגליות מיפו ושבע פרסאות מירושלם) ויש אומרים

ראשון. הוא בכור לנחלה ונוטל פי שנים בירושה, ודרשו חז"ל, "ראשית אונו" מי שלבו של אדם רוח עליו (תרגום אונקלוס בן אוני= בן דוי. בראשית ל"א), ולכן הבא אחר נפלים היו בכור לנחלה, כי הנפל אינו נחשב לכן שאין לבו של אביו רוח עליו. ולפי שבא מבח האב אינו נוטל פי שנים בנכסי אמו היינו נכסי מלוג, דאמר קרא, "לו משפט הבכורה" לאיש ולא לאשה (בבבורות נ"ב).

[הכהן] שלשה נאמנן על הבכור: חיה לאלתר, אמו כל שבעת הימים, אביו משבעה ואילך, אפילו אמר האב על מי שלא החזיק בנו כלל, "בני הוא ובכורי הוא" נאמן, וכן על המחזק לנו שחוא בכורו אם אמר שאינו בכורו נאמן (קדושין ע"ד; ש"ע ח"ט סי' רע"ז י"ב) והתורה אמרה, "בכור" יכירונו לאחרים, ודעת הרמב"ם (נחלות פ"ד) דהכונה שנאמן לומר זה בני וגם הוא בכור, היינו שמעיד על שני דברים וכן דעת הרא"ש, אבל הרשב"ם ותוס' (ב"ב קל"ד) שנאמן לומר בכורי רק במחזק לן שהוא בנו, אבל אם אמר: פלוני בני הבכור לא יטול פי שנים, לא אמר בלום (ב"ב קכ"ו). וכתב הרמב"ם: אע"פ שאין דבריו קיימים בדין, ממה שאמר הכתוב "על פני בני השנואה הבכור" יראה לי שאין חמצוה הזאת והדין הוח נוחה אלא בחיי הבכור אבל אם מת הבכור בחיי אביו, אע"פ שהוא יורש חלק בכורתו בקבר ומורישו מן הדין לבנו, אם רצה הזקן ואמר: יורשו בני כך וכך בנכסי ובנו של בני הבכור יטול כך וכך, דבריו קיימים בדרך שהם קיימים במקום שאין שם בכור וכו' (פירוש עה"ת דברים ב"א ט"ז). בכור ממזר נוטל פי שנים. בכור שנולד אחר מיתת אביו אינו נוטל פי שנים (ש"ע ח"ט סי' רע"ז). בכור מומטום אינו נוטל פי שנים (ש"ע י"ד סי' רס"ז י'). בכור הנולד בשני ראשון חייב ליתן לכהן עשרה סלעים (מנחות ל"ז). ובתוספות שם ד"ה, "או" מביא ממדרש כי אשמדאי הוציא מתחת קרקע אדם אי שיש לו ב' ראשין שבאו לחלוק בנכסי אביהם ובאו לפני שלמה לדין כי תבעו שני חלקים, וירועים הם בעולם התאומים של סיאם בסוף המאה העברה שהיו מחוברין זה לזה בגופם וחיו שנים רבות.

[מחזק וראוי] בכור לנחלה נוטל פי שנים רק בנכסים המחזקים לאביהם בחייו ולא בנכסים הראויים לבוא לרשות אביהם אחרי מותו (בבבורות פ"ח ט'). ולא דוקא קרקעות אלא אף מטלטלין וסחורות איקרי מחזק, אבל חובות אפילו בשטר איקרי ראוי כי הם חסרים נוביינא, ומלוא במשכון איקרי מחזק (ב"ב קכ"ו; מהרי"ק שורש קמ"ח; ש"ע ח"ט סי' רע"ח). בעלי חובות ומסים וארנוניות נגבות מהעובדן קודם שיהלכו האחים, ואם הבכור טוען שיקח ה"ח מן הראוי והפשוט אומר שיגבה מהמחזק הדין עם הפשוט (ש"ת פרי הארץ על ח"מ סי' י"א), והלכה רווחת היא שאין ב"ח נובה מן הראוי אלא מן מחזקו. שכירות היו ראוי שמחוסרין נוביינא. פקדון הוא מחזק, ספינה בים היא מחזק ויש חולקין מחושבין אותה ראוי מלבד אם הגיעה לנמל או היא קרובה ליבשה

בית הניקא שהיא ביחיניקא, ע"ש יושביה מלפנים הנקראים (Thracia), ער אשר באו המוסיים (Mysia) ויגרשו משם וירשו מקומם. חז"ל אמרו: תובל זו אנייקי (יומא י'; ע"ז כ"ט); תובל ומשך ותירס (בראשית י' ב'); תובל זה בית אונייקי, משך זה מוסיא, תירס בית תרייקי. במשנה אסרו הגבירות תבאות מן ותיריקי (ירושלמי ע"ז פ"ב ה'; בבלי ע"ז ל"ד). גם חכמי היונים והרומיים מסבמים כי הגבירות מביתניא היו מפארות.

[ישוה של יהודים] אנריפא במכתבו לקאיוס מזכיר את היהודים מביתניא במאה הראשונה (Philo, Lega-tio ad Cajum, p. 587). בשנת 1891 מצאו בחפירות ביתניא אבן בחורבות המקום ארנוטיקעני במחו ביתניא וחרותים עליה חברים האלה: *Ἐπιθάδε κατάκειται: Ἰουδαίων ἱερέων, γραμματέως καὶ Σαρβάτις, υἱὸς Γεροντίου πρεσβυτέρου*, *ἐπιστάτης τῶν ταλαῶν Εἰρήνη* [שבתאי] בן נירונטיוס, פרנס, סופר וראש הזקנים. שלום!"] מזה נראה כי היהודים ישבו לא רק בערים הגדולות ניקיאה וניקומיריא אבל גם בערים קטנות. הקהלות האלה כמו הקהלות בבזאנאטן סבלו רדיפות רבות בימי הביניים. בשנת 1326 נכבשה ביתניא ע"י השלטן ארבאן, ומאז חוטב מצב היהודים שם. מחו ביתניא תוא עתה חלק מהווילאית של ברחא אשר נמצאו בו 5,800 יהודים, והם עוסקים שם במלאכת יד ואומנות, חלפנים וסוחרים בחומר של בגדי צמר ומשי. חברת כ"ח יסדה שם בתי ספר לילדים.

ביבליוגרפיא: קאהוט ע"ר ערך אנייקי 149; ע"ר פ' ל"ן 27; ש"ע חכמות 73; J. E., III 281.

א.

בְּכוֹר: הולך הזכר הראשון לרחם אמו כאדם ובבמה. בכור לנחלה לוקח פי שנים אפילו הבא אחרי נפלים כי הנפל אינו נחשב לכן לענין ירושה. בכור שומה הוא שהוא בכור לאמו אך לא לאביו שהיה לו בן מאשה אחרת (ב"ב קכ"ו) ולא משום שמוחו אלא לפי שאינו בכור נמור כמו הדם שומה שאינו כשר. ויש ג"כ בכור שמן שאינו בכור בשנים אך הוא בכור בשכל וכמו שפירש"י, "חריף" (יבמות ט"ז). ומחמת חריפותו הוא מחזק עצמו לבכור כנגד אחיו אף שהוא צעיר ממנו. ויש אומרים שמעות נפל בספרים והיה כתוב בכור, "שנף" ונדבקה וי"ע עם נ"ן ונעשה ט"ת (פחד יצחק בערכו). הבן הבכור היה מורם מאחיו והיו לו זכויות מיוחדות. ספר החינוך נותן הסעם כדי לזכור הנס הגדול במצרים שהרג ה' בכוריהם והצילנו מידם.

הרינים הנוגעים לבכורים נחלקו לסוגים שונים: א) בכור אדם, ב) בכור בהמה טהורה, ג) בכור בהמה טמאה הוא פטר חמור. בכור אדם יתואר בשתיים: פטר רחם וראשית אונו. הבכור מאמו ישראלית הוא קדוש מרחם שנאמר: קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל (שמות י"ג ב'). ומצוה על האב לפדותו בחמשת שקלים. ע"ע פ"ד י"ג ב' ב' ראשית אונו הוא הבן הנולד להאב

פרוץ בכור בהמה טמאה, אבל חייבים בכבוד בהמה טהורה (ש"ע י"ד סי' שכ"א).

הרא"ז

בְּכוֹרָה: משפט הבכורה. בימים מקדם היה הבכור ממלא מקום האב במשפחתו ואחיו הקטנים היו נותנים לו בכור האב לקום ממנו ולשרתו (הראב"ע לבראשית כ"ה ל"א), והיו אחיו ואחיותיו אוכלים בביתו (איוב א' י"ג). ובמותו ספרו לו וכבו עליו ביחד שאת, כהמר על הבכור (זכריה י"ב י'). הבכור נחשב לשר ונשיא, ונאמר, "בכור אתנהו עליון למלכי ארץ" (תהלים פ"ט כ"ח). והיה יורש העצר, וגם בזמן אח"כ מצינו כי נתן יהושפט מלך ישראל המלוכה ליהורם כי הוא הבכור (דהיי"ב כ"א ג'). ואפשר נ"כ כי בימים מקדם היה הבכור היורש היחידי בין האחים או עב"פ לקח החלק היותר גדול מהירושה, ורק תורת משה הנכילה זכותיו ונתנה לו רק פי שנים, ולא עוד אלא העמים הקדמונים נתנו לבכור קדושה מיוחדת והקריבו אותו לקרבן, כמו מלך מואב בהלחמו עם ישראל לקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה על החומה (מ"ב ג' כ"ז). ונאמר, "האתן בכורי פשעי" (מיכה ו' ז'). ר"ל לקרבן בעד פשעי. גם נתנו לבכור כבוד אלהים, והמצריים היו משתחווים לו ועבדו אותו. ובעבור זה הרג ה' את כל בכורי מצרים, כי הקב"ה כשנפרע מן האומה נפרע מתחלה באלהיה (מכילתא לשמות י"ג). אמנם אף כי לענין ירושה נשאר החוק המצומצם בתורה לתת לבכור פי שנים, אבל לענין מעלה ונשיאות לקחה התורה את זכויות הבכור ממנו. כי במסורת קבלתנו מאברהם אבינו והלאה יש ראיות ברורות כי כל חפצם היה לעקוד מן השורש את מעלת הבכור בנוגע לנשיאות אשר נשאר לנו מימי קדם. אברהם שמע לקול ישרה אשתו שאמרה לו לגרש את ישמעאל אשר ילדה לו הגר בראשונה, כ"י לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (בראשית כ"א י'). יעקב שחיה הצעיר קנה מעשו אחיו את בכורתו בעד נזיד ערשים. ורבקה עזרה לו לרכוש ברכות אביו הראויים לעשו מצד בכורתו. יעקב העביר את הבכורה מראובן כי חלל יצועיו, ויתנה לבנו יוסף, אך לא להתייחס כי יחיש המלוכה נתן ליהודה, והוא היה נגיד לאחיו (דהיי"א ה' א' ב'). גם בני יוסף, מנשה ואפרים, לקח הצעיר חלק בראש, ויעקב כאשר ברכם לפני מותו שבל את ידיו בשומו ימינו על ראש אפרים (בראשית מ"ח) והנביא אמר, "אפרים בכורי הוא" (ירמיה ל"א ט'). שמואל הנביא כאשר שלחו ה' למשוח למלך על ישראל אחד מבני ישי בחר בדרך הקטן מכל אחיו (ש"א י"ז). ודוד המלך בחר בשלמה בנו הצעיר למלוך אחריו. מכל המאורעות האלה נראה כי לא מקרה הוא מה שקרה לאבות האומה בבחרם בצעיר על פני הבכור, רק להורות הדרך, וללמד לבניהם אתריהם כי מעלת הנשיאות לא נטמרה לבכור, והיה מי שיהיה, חכם או רשע, רק נמסרה להסעולה שבבנים אף כי הוא הצעיר.

עד זמן התורה היה הבכור לכהן, והקריב קרבנות

(רש"ם סי' ש"א; משפט שמואל סי' ד'). הריח הוא ראוי. אבל אם הניח המסחר לבניו בשותפות בתנאי שלא יגעו בקרן רק בריוח עד שבנותיו תהיינה נשואות לאיש הבכור נוטל פי שנים בריוח ממעם כי גם בשותפות יש לו פי שנים וחלקו הכפול מעלה לו ריוח כפול (מהרש"ך ח"א סי' כ"ב; דברי ריבות סי' ר"ח). גם נקרא שבת הבא מאליה שאינו מחוסר נזכינא (ועי' מהרש"ם על ח"מ סי' שע"ה שחולק ופוסק שאינו נוטל פי שנים). אם מת הבכור בתי האב יורשין עומדים במקומו (ש"ע ח"מ סי' רע"ז) וכן בנות צלפתר לקחו חלק בחלקו של חפר אבי אביהן כיון שא"י היתה מחזקת לו אע"פ שהיתה ראוי בחיים לגבי צלפתר בנו, עכ"ז נמלו בנותיו חלק בכורתו. ע"ע ירושה.

[בכור בהמה טהורה] בזמן הבית היה בכור בהמה טהורה קרבן קדשים קלים והבשר נאכל לכהן בירושלם, ומצוה להקדישו בפה ולומר: הרי זה קודש שנאמר, "תקדיש לה" (ערכין כ"ט). ואפילו הוא בעל מום מקדיש אותו (תיבת גמא פ' ראה) ואם לא הקדיש, קדש מעצמו. ואסור בעבודה ובנייה ואין פורין אוחו שנאמר, "אך בכור שור וגו' לא תפדה קודש הם" (במדבר י"ח י"ז). ואין הבהן יכול למוכרו בעודו תמים, כיון שהוא לקרבן אין לכהן זכות בו למוכרו. ובזמן הזה שאין לנו ביהמ"ק ולאכילה עומר, כשיפול בו מום, צריך הישראל לטפל בו בבהמה רקה שלשים יום ובנסה חמשים יום, ואח"כ נותן לכהן והכהן מנדרו עד שיפול בו מום, ואסור לגרום בו מום, או לצוות לנו להטיל בו מום. וצריך מומחה או שלשה הדיוטין להתיר מומין, ומצוה להפקיע קדושת הבכור קודם שיצא לאויר העולם, היינו ע"י שישתחף עם גוי בהאם עפ"י קנין מועיל, כדי שלא להכשל בו בנייה ועבודה (שו"ת הרא"ש סי' מ"ט). מת הבכור תם או בעל מום מעון קבורה, וכן נוהגין לקבור בסדרין בבית הקברות (תוס' מס' ע"ז ס"ב: ד"ה "ולקבריהו"). כהנים ולוים חייבים בבכור בהמה טהורה. ועיין עוד דינים בענין הזה בש"ע י"ד (סי' ש"ז עד סי' ש"כ). בכור בשור כריא לאכול משאר בשר, מר זוטרא נתארח אצל רב אשי והביאו לו בשר בכור. א"ל: ליכול מר דליברי משום רבוכרא הוא (תמורה ח').

[בכור בהמה טמאה] אינו נוהג אלא בולד חמור זכר שגולד ראשון ולא בכור בהמה טמאה אחרת, שנאמר, "ופטר חמור תפדה בשה". והטעם לזה כתב הראב"ע, מפני שלא היה לישראל בהמה טמאה כ"א החמור, ודרשו הו"ל: אמר הקב"ה, בשביל תבתן של ישראל שניתי סדר עליכם: בתכתי בתורה שיהא חמור נפדה בשה ואני לא עשיתי כן אלא שיהא חמור; המצרים נקראים חמור שנאמר: בשר חמורים בשרם, וישראל נקראו ששה: שה כנזרה ישראל; הדגתי בכוריהם של מצרים והקדשתי בכורי ישראל (במדבר רבה פ"ד). פרוץ הבכור הוא בשה כל י"הוא נתתנו לכהן, ואם לא רצה לפרותו, הורגו בקופיץ מאחוריו שנאמר, "ואם לא תפדה וערפתו". כהנים ולוים שאין תל עליהם מצות פרוץ בכור אדם אין חל עליהם

בקר"ך" (דברים י"ב י"ז), והלא הבכור נאכל לכהנים? והא קרא בישראל כתיב? חד אמר, בנקבות בכורות הכתוב מדבר, וחד אמר שהיו מפרשין שתי ולדות, הראשון לכהן והשני להם, ואכלו בירושלם כעין מעשר שני (בפירוש התורה לר' משה מקוצי, כ"י אקספרד).

ביבנה היה אילא החסיד מבקר מומי בכורות ונטל שכר ארבעה איסרות לבהמה דקה וששה לגסה. אילא מנה מומין ביבנה והורו לו חכמים (בכורות כ"ט. ומ.). רב אבשר עד מפי עד בבכור; קרי עליה רב מרימר (לגנאי); יימר שרי בוכרא (יימר המתיר בכורות). ר' צדוק נתן לבכור שעורים בסל ונפגמה שפתו ושאל לרבי יהושע, אם תשר שמה עשה בכוונה (שם ל"ו). רב מרי בר רחל הוה מקנה לאורנייהו לנכרי קנין גמור לאפקעניהו מבכורה דכלאי חיותא, מפני תקלה שמה לא ידעו אחרים לעשות קנין גמור (שם ג'). בכחב התרת הוראה כתבו: יורה יורה, ידן ידן, יתיר בכורות יתיר (סנהדרין ה.). נמצא ג' הלכות בענין בכורים, שלא בא זכרון במסכתא (בכורות: א) דיני ברכה פרוין הבן (סוף מסכתא פסחים); (ב) תענית בכורים בערב פסח (ירושלמי סוף פסחים); (ג) בכור שיש לו ב' ראשים, נותן עשרה סלעים לכהן (מנחות ל"ג). והרמב"ן בהלכות בכורות פ"ח הביא להלכה, וכל הפוסקים השמימו דין זה, מפני שהבינו שכל ענין הנזכר (מנחות שם), הוא רק דברי אגדה, ואין לומדין הלכה מדברי אגדה (ירושלמי פאה פ"ב ה"ד; תניינא פ"א ה"ח), וכמו שכתב שם תוס': בעולם הזה ליכא (עי' בצאן קדשים שם). הרמב"ן כתב באור על מסכת בכורות וחלה, ווארשא 1863. גם הרב ר' יצחק ליב גראסבערג חבר ספר "שי למורא" על מס' בכורות, נדפס שני פעמים בווארשא.

מ.ג.

בְּכוֹרֵי הָעֵתִים: שם מביע אשר ירש מקום ה"מ ס"ף". הוציאו לאור ש"י הכהן בויון בשנת 1820—1831 ב"ב חלקים, ועד שנת 1822 יצא כעין הוספה להלוח, "עתים מוזמנים". משכילי גליציה השתמשו בו להרבות ולהפיץ ידיעות לשון עברית וספרותה. שירים חדשים ובפרט העתקות משירי שילער לקחו מקום העתקות משירי לעסינג בה"מאסף". השפעת מביע הזה היתה רבה מאד בזמנו. בו התעסקו תכמי הדור כמו: ש"ד, ש"ר, רפאפארט ויצחק ערמער.

ביבליוגרפיה: וויסבערג מוזרה וממערב

צד 39.

ה.ב.

בְּכוֹרִים: פירות האילן ותבואת השרה הנגמרים בנידולם ראשונה. ומצוה להביאם בטנא לבית הבחירה, שנאמר: ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך (שמות כ"ג ט), והמצוה הזאת נוהגת רק בא"י בזמן הבית ומביא בכורים רק משבעת המינים שנשתבחה בהם א"י, והם: תמא, שעורה, גפן, חאנה, רמון, זית ותמרים (דברים ח' ח'), ומביא מן המוכחרים שבהם ונותן לכהן,

בבמות. לזאת דאג יעקב בראחו כי עשו הרשע עומד ומקריב (כ"ד פס"ג) והוה הוא הבזיון שביזה את הבכורה. ולכן היה הצווי למשה, ק"ך ש לי כל בכור" (שמות י"ג י"ב) ד"ל שהבכורים אשר יקחו חלק בעבודת ה' יהיו קדושים. והוה שנאמר, "וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות ויזבחו זבחים" (שם כ"ד ה') ותרגם אונקלוס: ושלח ית בו כרי בני ישראל, אולם כאשר חטאו הבכורים בענל נפסלו לכהונה, והלויים שלא עברו ע"ז נבחרו תחתיהם. ובא הצווי, "הנה לקחתי את הלויים מתוך בני ישראל תחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל והיו ל"ל הלויים" ונו' (במדבר ג' י"א). עבודת הבכורים נפסקה ועבודת הכהנים התחילה כאשר הוקם המשכן ונאסרו הבמות (זבחים ק"ב; בכורות ד'). עד כי בסוף נלות בבל נתבטלה גם מעלת הכהנים וניתנה ללומדי תורה, והוה אחד מראשי יסודות התורה המתנגדת לדעות אריסטוקרטיות ומחזקת בדעות הדימוקרטיות. אורות תענית בכורים ע"ע תענית.

ביבליוגרפיה: J. E., Birth-Right; Primogeniture.

בְּכוֹרוֹת: מסכתא בסדר קדשים. המסכתא הזאת עיקרה בנויה לבאר ענין קדושת בכורות הנאמרה בתורה (דברים י"ב י"ז). יש בה ט' פרקים. הפרק הראשון כולל ענין פדיה ועריפה ושופות נכרי של פטר חמור, שחייב לפדותו בשה ונותנו לכהן, ואם לא רצה לפדותו, עורפו בקופיץ מאחוריו וקוברו (בכורות י:). כמו, וערפו שם את העגלה" (דברים כ"א ד'), ונמר עריפה עריפה מחטאת העוף (סוטה מ"ו:), וזה מביא לפדותו בהכרח (מורה ח"ג פל"ט). הצדוקים יבארו, "וערפחו" לכתוב על ערפו "קודש", והאומר כזה הוא חמור קשה עורף (הראב"ע פרשה בא), ומכל בהמה טמאה חמור לבר במצוה זו, ונוירת הכתוב היא (שם ד': ועי' הרמב"ם במורה שם). ולפי שענין פרוין פטר חמור הוא מעט, קבעוהו מקום בתחלת מסכתא (שם י"ג), וכולה מסכתא עד פ"ז איירי בבכור בהמה טהורה, ובפרק ז' כולל דיני מומין הפוסלין בכהן לעבודה, אף שזה אינו מענין המסכתא, אלא מפני שחשיב בפרק ו' מעניני מומין בבכור בהמה, ומדסליק מעניני מומי אדם בפ"ה, התחיל אח"כ לבאר בפ"ח דיני בכור אדם שהוא מעניני המסכתא, והא דלא הקדים בריש המסכתא דיני בכור אדם, אף שענינה מעט, רק פרק אחד? י"ל איירי רחביבי ליה דיני פטר חמור כדרכי חנינא (שם י"ג), ופרק אחרון כולל מעשר בהמה, מפני שהיה אינה מענין המסכתא, ותנא באחרונה אלא אנב בכור (תוס' ד"ה מעשר שם ג"ג).

ענין בכור בהמה טהורה: כל הנולדים בפטר רחם, על הבעלים להקדישו ולומר: הרי זה קדוש. וחייבין לתת אותו בכור לכהנים, ויקריבו הלבו ודמו על המזבח, והם אוכלים הבשר בירושלם, והמעלה בכורות למקדש אסור בהפסד ובתענית (מגלת תענית פ"ה). בכור בהמה טהורה אינו בתורת פדיה (במדבר י"ח י"ז), ירושלמי, ובכרת

ביבליוגרפיה: יצחק זאלער יד קוט יצחק ווארשא
1895 מצה צ"א; J. E., III 211; V 398

.א

בכחידים (Bacchides): שר צבא ויריד דימיטריוס
מלך סוריא (ממשלת היונים), אשר שלחו עם צבא רב
לארץ יהודה בשנת 161 קודם מהינ, ויצוהו להקים את
אליקים (ע"ע) לכהן גדול ולנשיא. ראשי עדת
הפרושים והחסידים האמינו כי בהיות אליקים מורע אהרן
בטח לא ירע להם, אך אליקים בגד בהם והפר בריחו
ויהרוג מהם ששים איש, את"כ עזב בכחידים את ירושלים
ויחן על בית-סוכו ויתפרש יהודים רבים אשר נמלטו מתחת
ממשלתו ויהרנם וישליכם אל הפחת. בעת ההיא קם
יהודה המכבי ובני החשמונאים ויפרקו מהם עול אליקים.
אז שלח דימיטריוס את ניקנור בחיל גדול לירושלים אך
לא יכול לעמוד לפני חיל החשמונאים. בכחידים עלה פעם
שנית לירושלים עם עשרים אלף רגלי ושני אלפים פרשים,
ויהודה תקע את מחנהו בליש ועמו שלשת אלפים איש.
במלחמה הזאת נפל יהודה המכבי, ויונתן אחיו נבחר
לראש חיל היהודים וילחם עם בכחידים על שפת הירדן.
ואחרי מות אליקים שב בכחידים לארצו. אבל בשמעו כי
יונתן ושמעון אחיו נבדו בארץ, בא עוד הפעם לירושלים
בחיל גדול לתפוש את יונתן ושמעון, אך אנשי חילו ננפו
לפניהם, ולאחרונה הוכרח בכחידים לכרות ברית שלום
עם יונתן והשיב לו את שבויי יהודה. בכחידים לא יסף עוד
לבוא בנבול יהודה (חשמונאים א' פ"ז ופ"ט; יוסיפוס,
קדמוניות יב"י י"ג). בספר מנלה אנטיוכוס נזכר
שם בגרים תחת בכחידים. בנראה נתחלף הדלית ברי"ש
ושם בגרים משובש משם בכחידים.

ביבליוגרפיה: יליניק בית המדרש ח"א 142;
Schürer, Gesch., I 168; J. E., II 416; 4

.א

בכיה: ע' דמעות.

בכל מכל כל: ע' ברכת המזון.

בכמוהרר: ר"ת: "בן כבוד מורנו הרב ר'..."
והושאל לשם משפחה של רבנים אשר שררו בעיר
אדרינופול, קרוב למאתים שנה, והיו רבנים כוללים על כל
ערי תוגרמה האירופית ומדינת וואלאכיא. להם היה הכח
והמשרה להתערב בכל עניני הקהלות הפרות למשמעתם:
על מנוי רבנים פרטים, על סדור גמין וחליצות, על כל ריב
ומצה בעניני הצבור, הם הספיקו לכל הקהלות לולכים,
אתרונים והרסים לחנ הסוכות, והטילו עליהם מס שנתי
לפי ערך, וכן מס (גבילה) של היין, והגבינות הרכות
הקשות (קאשקאבאל בתוגרמית).

משרת הרבנות הכללית הפקדה בראשונה לר'
יצחק אשכנזי צרפתי בערך שנת 1454 בחיות אדרינופול
בירת תוגרמה, ולבני משפחתו אחריו עד ר' אברהם
צרפתי שהוא היה האחרון למשפחה ההיא (1722) כי מת
בלא בנים, והשאיר אחריו בנות, והרבנות נקדעה לשתיים,
עומר; שבועות.

כמו בכורים של בעלי חיים=כבוד בהמה, ועם הבכורים
מביא עולה ושלמים והכהן לוקח הטנא מיד המביאו
וסניף אותו ומניחו לפני המזבח. המביא קורא או מקרין
אותו פרשה המתחלת "ארמי אובד אבי" וגו'. ומספר
חסדי ה' כי הוציאנו ממצרים והנחילנו את ארץ כנען ארץ
זבת חלב ודבש, "עתה הנה הבאתי את ראשית פרי
האדמה אשר נתת לי ה'" (דברים כ"ו י'). אין קורין פרשת
בכורים אלא בזמן שמחה והיינו מעצרת (שבועות) עד
חגג (סוכות), אבל מהתם ועד חנוכה מביא ואינו קורא
(בכורים פ"א ו'). ואין מביאין קודם עצרת, שנאמר: "והג
הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה". כי שתי הלחם
של בכורים בעצרת הם קודמים לכל שאר פירות שמביאין
למקדש. הגר מביא ואינו קורא שאינו יכול לומר "אשר
נשבעת לאבותינו לתת לנו" (שם פ"א ד'). וכתב הרמב"ם
שאין הלכה במשנה זו, אלא מביא וקורא, ומצי למימר
"לאבותינו" מפני שהארץ ניתנה לאברהם והוא היה אב
לגרים (ע"י א"ח סי' נ"ג ס"ק י"ט). קריאת הפרשה הזאת
היא "ירדו" בלשון המשנה.

[סדר הבאת הבכורים] כיצד מפרשין הבכורים?
כשיורד אדם לתוך שדרו ורואה תאנה שביכרה, אשכול
או רימון שביכר, קשירו בנמי ואומר: הרי אלו בכורים.
וכשמעלה אותם מוסיף עליהם פירות מוכתרים זה נקרא
"תוספת בכורים", ומביא את הבכורים בטנא. העשירים
מביאים בכלי כסף וזהב והעניים בסלי נצרים של ערבה
קלופה. גם מביא בהמה לשלמים ונחלות לעולה. כיצד
מעלין את הבכורים? כל העירות שבמעמד (השויכות
לאחד מבי"ד משמרות) מתכנסות לעירו של המעמד ולנין
ברחובה של עיר, ובבוקר היה הממונה של אותו המעמד
מערים ואומר, "קומו ונעלה ציון אל בית ה' אלהינו".
השור המיוחד לשלמים הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב
ועמרה של זית בראשו, והחליל מכה לפניהם. כאשר
הגיעו קרוב לירושלים שלחו לפניהם להודיע ביאתם, והיו
מעמרים את בכוריהם וזהו "עמור בכורים". הפחות
והסננים והגזברים מירושלים היו יוצאים לקראתם ויכבדום
לפי ערך כבוד הנכנסים, ובל בעלי אומניות שבירושלים
עמדו מפניהם ושואלים בשלומם: "אחינו, אנשי מקום
פלוגי, בואבם לשלום!" והחליל מכה לפניהם עד שהגיעו
להר הבית, ושם נטל כל אחד הסל מעל כתפו ונכנס
לעזרה, ואז פתחו הלוים בשיר, "ארוממך ה' כי דליתני ולא
שמחת אויבי לי". ונותן הבכורים לכהן, ולאחר שקרא
הפרשה משתחוה ויוצא, ולן בירושלים כליל אחר הבאת
הבכורים.

[מסכת בכורים] כל דיני בכורים במשנה (מבלי
נמרא בבלי) בסוף סדר זרעים, בארבעה פרקים, והפרק
האתרוך כולל דיני אנדרוניום. בתוספתא יש רק שני
פרקים ומסיים בדברים שאין אדם רואה בהם סימן
ברכה, וכל העוסקים לנבואה אינן רואין סימן ברכה לעולם;
אם היו עוסקין לשום שמים הרי הם בכלל הברכה. ע"ע

חלק אחד נפל על שכם חתנו ר' אברהם גירון וחלק אחד על שכם ר' מנחם בן יצחק אשכנזי, אבי המשקחה הזאת. ר' מנחם בכר יצחק בכמוחרר: נולד בערך שנת 1665. ובהיותו כבן שנתיים הביאו אביו מארץ אשכנז לא"י ושם חלה במחלת המגפה השתורה, והאנדה מספרת כי שבתי צבי ריפא אותו בסגולות וינבא לו עתידות כי רבנים שחלצו יצאו. ובעבור זאת לא התנגדו הרבנים האלה לשבתי צבי בפיהם, גם קוב לא חקבנו גם בדרך לא תברכנו". אחרי מות ר' אברהם צדפתי נבחר ר' מנחם לרב הכולל ביתר עם חברו ר' אברהם גירון. וזה היה בשנת נ"ז לחייו וינחנ נשיאותו ער יום מותו ה' סבת תצ"ד (12 אקט. 1734). בנו ר' מרדכי עמר אחריו לרב הכולל, ובנו השני ר' שלמה חבר ס' "מכתב שלמה" (שאלוניקי 1856). ר' מרדכי יושב על כסא הרבנות בשנת 1734 והיה ראש הישיבה. נפטר בשנת 1748 והנית אחריו ספרים בכ"י ואחר "מאמר מרדכי" פי' על המררכי נדפס ע"י נכדו בשנת 1874. בנו הבכור ר' מנחם יושב על כסא הרבנות, ובנו הצעיר ר' שלמה חבר ספר "מכתב שלמה" ו"חשק שלמה" (שאלוניקי 1874). ר' מנחם זה מכונה בתואר כבוד ז"ל ב"י. אך בהיותו חלש וידוע חולי הוריש את הרבנות לבנו הבכור ר' מרדכי בעודו בחייו בשנת 1760. ר' מרדכי היה בהתחרות תמיד עם הרב שכנגדו ר' יקיר גירון, ומת ז' אדר שני תקפ"א (10 פבר. 1821). בעודו בחייו הושיב את בנו ר' מנחם על כסא הרבנות. גם הוא התחרה עם הרב יקיר גירון. המחלוקת בין שני הרבנים נדלה מעת התישבו היחודים בעיר חדשה (רוסנוק) בשנת 1801 והעדה הזאת לא היתה משועבדת לאחד משניהם וכל אחד בקש להשתרר עליה. את דברי ריבותיהם הקריבו לפני בתי הדינים בשאלוניקי, ירושלים וקושטא. והרבנים האלה נזרו אומר שהצדק עם ר' מנחם. בש" 1814 פרצה מחלוקת גם בעיר פ"י פ"י פ"י (ע"ע) ואיזה יחידים בקשו לפרוק מעליהם עול הרבנות הזאת. אז מצא הרב ר' מנחם שעת הכושר לדרוש מהקהל הזה לתת בידו שטר שעבוד מוחלם לו ולזרעו אחריו. זהו נוסחו אנחנו הבאים על החתום. זקני וטובי ומנהיגי יחידי הק"ק טורים איך מדעתנו וטובו רצוננו... שחדשנו המלוכה ממורנו הרב מנחם בכמוחרר מרדכי וקבלנו אותו למארי דאתרא... לנו ולבנינו לכל אשר יאמר אלינו בין רב למעט, על הן תעל לאו לאו, בין דין לדין בין משפט למשפט, בין במילי דעלמא בין במילי דשמיא, אפילו שיאמר אלינו על האסור סותר ח"ו, טורים אנחנו וקבלנו אותו לשטוע בקולו, ועל פיו אנתנו נוסעים ועל פיו אנחנו חונים. לכל זמן שיחפוץ סורנו הרב הנזכר לשום עלינו פרנסים ונבאים לאיזה ממנו שיחיה. ר' מנחם נפטר בשנת תקע"ע (1810) ובעודנו בחיים הוריש את כסא הרבנות לבנו חיתיר ר' רפאל יוסף. ר' רפאל עלה לגדולה באביב שנותיו וכ"ז נמנה בין גדולי הרבנים וטורי התורה. אמנם ספריו לא ראו אור הרפוס ורק

מסקים אתדים נרפסו בס' "תיים ושלום" לר' תיים ן אדוליא ובספר "נמפל לקדש" אשר לכנו. בשנת 1846 בעודנו בחיים הוריש כסא הרבנות לכנו הבכור ר' משה הנודע בשמו חכם ר' מושנאני. הוא הצמיח בידעותיו יותר סאבותיו וינחג ברותו חכביר את בני עדתו בעירו ובכל ערי הסביבות שעמדו תחת משמעתו, ואף כי פעמים רבות נסו איוה קהלות לפרוק מעליהם עול רבנותו, לא יכלו מפני שמר החיוב השעבור שהוראה הרב הזה סכת הממשלה ומכת בתי דיני ישראל. הוא אסף רוב כתבי אבותיו וידמיסם בקובץ אתר המכיל מאמר מדרש. ענינים נפרדים, מכתב שלמה, ובסוף ש"ת בשם "נמפל לקדש" (שאלוניקי 1874). ר' משה נפטר בשנת 1878 זקן ושבע ימים והנית אחריו בן אחר ושמו רפאל אשר ירש כסא הרבנות. אך לא היה סחונך בהוראה וידעותיו היו מצומצמות. וכ"ז הועיל לחזק את ידי אלה אשר התנגדו לירשת הרבנות מאב לבן. חלשות הרבנות לבית בכמוחרר הלכה הלך וגרל בימיו. ורובי הקהלות נתקו חתחברותן אחרי מלחמת הרוסית-התונרמית בשנות 1877-1878. כי עמדו בחלק הנקרע סתונרמה ונחשבו לנסיכות בולגריא הצפונית והדרומית (רוסליא המזרחית). ובמות הרב בשנר 1897 בסלה הרבנות הכללית לגמרי אחרי עמדה בתקפה קע"ה שנה. בית עקד גדול מספרים עתיקים וכ"י השייך לבית הרבנים בכמוחרר נשרף בשרפה הגדולה בשנת 1905.

ביבליוגרפיא: סאמר. מרדכי; דברי מנחם; סי מריבה; עתון יוסף דעת; ידעות עריות.

בכרך: עיר בפרוסיא במחוז קאבלעניץ. בזמן נוסעי הצלב השני (1146) נמלמו מבכרך ד' אלכסנדר בר' משה, מר אברהם בר' שמואל, מר קלונימוס בר' מרדכי וגסו לארמון שמאחלקק ושם נהרגו. ביום 19 אפריל 1283 נהרגו שם כ"ז יחודים. בשנת 1287 נחשדו היהודים בעלילת דם של הריגת הנוצרי וועדנער שנעשה לקדוש שלהם ואת היהודים רדפו באף ובחמה. חרדיפה הזאת מתוארת ע"י היינע בשירו "הרבי מבכרך". בשנת 1337 נפל ההמון עם ארמלעדער בראשם על היהודים וישרדו אותם. בשנות 1365-1370 חסו על היהודים הנסיכים פאלאמין והורשה להם לשבת בבכרך. בשנת 1722 ישבו שם רק שתי משפחות ועתה (1908) נמצאו שם כחמשים יהודים. רבים מיהודי בכרך שהתישבו בערים אחרות כנו את עצמם בשם בכרך שנעשה לשם משפחה ומסנה יצאו סעיפים רבים. חתכם בנימן זאב באכער הוא נצר מהמשפחה הזאת. המשפחה הזאת היתה לה מנלת יוחסין מסהרשל עד רש"י עד התנא ר' חנינא בן תרדיון ונשרפה המנלה הזאת (מכתבי ר' יעקב בכרך).

בכרך: שם משפחה אשר יצאומטנה מהמאה ה"ב עד היום אנשי שם גדולי תורה וחכמים ידועים. לפי

הראל"ז

בכ"ו; ו) ביאור כתבי קודש; ז) הנהגות על תלמוד בבלי וירושלמי; ח) הנהגות על משניות; ט) לבוש, מכלול להרד"ק ה' ספרים; י) ספר "הרבנים והקראים"; יא) ספר "חזון המסע".

ביבליוגרפיה: לוח אחיאסף, ח"ה 326; J. E., II 423.

הראל"ן

בכרך, (שמעון) יאיר חיים: רב תלמודי

באשכנז; נולד בשנת שפ"ח (1628) ומת א' סבת תס"ב (1701). הוא היה חזיון יקר ונעלה בזמנו, והיה לו יד ושם במקצועות הידיעות והחכמות אשר מחוץ לגבולות התורה התלמודית. השפעתו על בני דורו היתה גדולה, כי השביל לפעול ולדבר בשם היהדות ולתת לה יקר וגדולה בהחברה האנושית. משפחת בכרך היתה אכסניא של תורה במדינות הריינוס ופעלתה נודעה גם בקורות ישראל אשר בפיליניא. ר' יאיר חיים הוא בנו של הרב הדרשן ר' שמשון ובן בנו של ר' שמואל הדרשן. בדרכי למודו בתלמוד נטה מן המוסכם והמורגל ויבטח לו דרך ישרה וסלולה, ובעודו מנעוריו הצטיין לבלי היות נגרר אחרי בעלי התוראה שקדמוהו. בהיותו בן כ"ג שנה (בשנת 1651) נסמך ל"מורנו" ושנים אחדות אחרי כן נתקבל לרב בקובליניץ ומשם נקרא למגנצא (מאייניץ), ובשנת 1670 בא לאביו הרב בוורמזא וישב שם עד שנת 1690. אז קבע ישיבתו בפ"ם דמיין ושם החל להוציא לאור את ספריו: לראשונה שו"ת "חוט השני" שעיקרו תשובות אביו הרב ר' שמשון ואביו אביו ר' שמואל, ואחרי כן ספרו הנודע, "חות יאיר". באחרית ימיו שב לשבת בוורמזא וישב שם עד יום מותו. הוא היה זך הרעיון, בעל עיון ישר ומעמיק בחקד הלכה, ושנא את הפלפול וקרא מלא אחרי המתעסקים ומבלים ימיהם בחבל (חות יאיר סי' קכ"ג); אהב את החכמות הלימודיות (המאחימטיקא והגיאומטריא) ועסק בהן הרבה (בהג"ל סי' קע"ב וקע"ג וסי' ר"ט ובסוף סי' "חוט השני"); גם קנה לו ידיעה הגונה בחכמת התכונה לפי מצבה בימים ההם (שם סי' ר"ט). הוא היה גם מליץ בלשון הקודש ובעל קול נעים ויודע נגן ("נפשות הצדיקים" ללעווינזאהן). על ידי ידיעותיו הרבות נתפרסם בין הרבנים ולומדי תורה ומאפסי ארץ באו אליו שאלות בכל מקצועות ההלכה. ע"י אחיו חורנו הרופא ר' טוביה כהן (בעל "מעשה טוביה") בא גם בהתיחסות ובכתובים להרבנים הגדולים בפולין. את זכות שכלו ויושר עיניו נראה בתשובתו (חות יאיר סי' קצ"ב) על דבר הלכה למשה מסיני ודבריו על החלמות הרמב"ם בנייהן זה, וכל הבאים אחריו מחכמי דורו עד חכמי דורנו שאבו מתורתו וחכמתו. אולם בכל ישרת הגיונו של ר' יאיר חיים בלמוד התלמוד, בדעתו ידיעה נכונה בחכמת החשבון והעברונות וגם את ההיסטוריא הכללית, היו גם אמונות הבליות מושרשות בלבבו ועסק בשאלות תלום, בחזיון רוחות וכשפים, והיה מאמין זמן ידוע בשבתי צבי ובנביאו נתן העזתי, כנראה מרשימת ספריו וציוני מאמריו שהובאו ב"בית המדרש" לרא"ה

עדות הרש"ל (תשובותיו סי' כ"ט) מלך בטארי הרב שמואל בכרך (ערך ד"א ותקל"ה=1175); הרב אפרים נומפרכט בכרך הרביץ תורה בשנת 1455 במגנצא (שו"ת מהר"ם מינץ סי' ל"ט); הרב מנחם בכרך היה רב בעיר ווירמז בשנות 1506-1530 (שו"ת שארית יוסף סי' ל"ח); הרבנים דוב בכרך, משה בכרך ואשר ואנשיל בכרך היו דייני עיר ווירמז (שו"ת מהר"ם מינץ הנ"ל). הרב אברהם שמואל בר יצחק בכרך נולד בשנת 1575 בעיר בומסלא (יונגבונצלויא) ומת בכ"ו אייר שעה"ה (1615) בעיר באלסבאך. הוא היה תלמיד מהר"ל מפראג, ויהי רב בהערים טורבין, קעלין, פארליין, ווירמז. בעת נירוש היהודים בוירמז ברח גם הוא בחפזו ונפטר באמצע הדרך. נכדו ר' יאיר חיים (ע"ע בסמוך) מעיד עליו כי לא הניח דבר קטן בש"ס ופוסקים ומדרשות. ותיבר ביאור על קידוש החודש להרמב"ם ועל כמה ספרי התוכניים, ודובם נאבדו, לבר מקיבוץ קונטרסים. תשובות אחדות נדפסו ממנו בשו"ת "חוט השני". הרב מיכאל בר שמואל ונויל בכרך. היה דיין בעיר פראג (בערך שנת 1790), ובא בהסכמה על ספרים שונים, כן מזכירו ר' אלעזר פלעקלש בספרו "תשובה מאהבה" במקומות שונים ויכנהו בשם "מחותני". הרב משה שמשון בר שמואל נולד בשנת 1600 בעיר קאלין ונפטר בוירמז בשנת 1670. הוא נתקבל לרב בעיר געדינג ואח"כ בעיר לייפניק. שם עברו עליו לרגלי המלחמות תלאות רבות וגם השם במשמר, ואך בהשתדלות אוהביו יצא לחפשי, ויחבר סליחות ליום י"ז בתמו. בשנת 1604 נתקבל לדרשן בעיר פראג ובשנת 1610 נתעלה לרב בעיר ווירמז ושם הרביץ תורה עד יום מותו והשאיר אחריו ספרים בכ"י.

ביבליוגרפיה: לאנדסהיים עמודי העבודה 261 והלאה; אייזענשטאדט ווינער דעת קדושים 213-224; לעווינזאהן גפשות צדיקים 20. ח.ד.פ.

בכרך, יעקב: תלמודי וחקרן בספרות הקראים;

נולד בעיר סיני מלך סובאלק בארץ פולין ביום א' י"ג אייר שנת תפס"ד (1824) ומת בעיר ביאליסטאק ב"ד סבת תרנ"ז (1896). אביו היה ר' משה בר' יהודא בעל נימוקי הגר"ב ואמו שינא בת הרב ר' יעקב משטוצין. ר' יעקב שנא את הרבנות והשתדל למצוא פרנסתו מיניע כפיו והיה עוסק במלאכת זכוכ היי"ש (דיסמילאטאר) אשר להנסיכה העלענא פאולאוונא, דודת הקיסר אלכסנדר השני. שנים הרבה ישב בעיר סעבאסטאפל לרגל מלאכתו זאת, ושם נתודע עם חכמי הקראים אשר כבדו אותו מאד ואוצר ספריהם היה לו חמר רב לחיבוריו. ואלו ספריו אשר יצאו לאור: א) הנהגות על הטורים נדפס בקענינסבערג; ב) ספר היחש לכתב אשורי, ווארשא תר"ד; ג) עבור יחזקיהו המלך, ירח למועדים, ווארשא תרנ"ג; ד) אשתדלות עם שר"ל, ווארשא תרנ"ז; ה) המסע לארץ הקדושה, הוצאה שניה, קיזב תרמ"ד; והניח

תוסף עליו ולא תנרע ממנו" (שם י"ג א'). וכללא הוא "כל המוסף נרע" (סנהדרין כ"ט.). מזה למדו שהכהן העולה לזבח אינו רשאי להוסיף ברכה משלו על הברכה המטולשת (ר"ה כ"ח.). ודרשו מלשון "הדבר" שאפילו דבור אסור להוסיף, ומכ"ש שאסור להוסיף במקום שהקפידה התורה במנין ובשיעור כמו אם יניח חמץ פרשיות בתפילין וחמשה מינים בלולב וחמש ציציות בבגד וכן אסור לפחות מארבעה (ספרי). לדעת הגר"א אנו למדן שלא להוסיף גם על מספר התרי"ג מצוות מטה שנאמר, "שמע אל החקים ואל המשפטים וגו' לא תוסיפו". אמנם יש להוציא מן הכלל, "כל תוסף" דברים הרבה בקיום המצות אע"פ שנראים בעין הוספה: א) שלא נאמר בל תוסף אלא כשהדבר הוא בעצמו ולא בהתערבות כגון: רמים הניתנין על נבי המזבח בארבע סתבות שנחערבו בדמים הניתנין במתנה אחת. ס"ל לר"א שיתן במתן ארבע, ושפרש דאין בזה מזו"ם כל תוסף יען לא נאמר אלא כשהוא לעצמו ולא אם נתערב באחרים (ר"ה כ"ח:); ב) אין עוברין על בל תוסף אלא אם מכוונים למצוה ולא לכזונה אחרת, כגון הישן בשמיני בסוכה לא עבר אא"כ נתכוין לעבור (הר"ן מגילה פ"ד; ש"ע א"ח סי' קכ"ח כ"ז). וכן אין איסור לאכול מצה במוצאי פסח אם לא היה חמץ בבית (ש"ת מהר"ל דף כ"ד), ויש פוסקים שאין אוסרין אם נטל שני אתרוגים אחד למצוה ואחד לזיו (מנ"א בסי' תרנ"א ס"ק כ"ז); ג) אין איסור בל תוסף משום ספק (קהלת יעקב מערכת למ"ד אות קס"ו). וכגון להוסיף מחול על הקודש; ד) בל תוסף ליכא אלא במה שאדם מוסיף מדעתו, אבל לא מה שתקנו חכמים לצורך חיזוק המצוה או מטעם אחר. כגון ב' ימים טובים של גליות אע"פ דאנן ידעינן בקביעא דירחא, וכגון תקיעות דמיושב שהוסיפו על תקיעות דמעומד (ח"י הרשב"א ר"ה ט"ז.). טעם לאיסור איזה נרעון במצוה מובן מפני כי לא נשלמה המצוה כראוי, אך טעם איסור ההוספה הוא לדעת איזה תכמים נ"כ מפני חשש נרעון, דכיון שרשה אדם לעצמו להוסיף יאמין כי מה שקצוב בתורה אינו לעכובא, וממילא ירשה את עצמו לפעמים גם לנרעון, וכמו בענין הנחש שתפש את הוה שהוסיפה על הצווי, ומעין הרעת טוב ורע לא תאכל ממנו" והיא אמרה כי אמר אלהים, "לא תאכלו ממנו ולא תנעו בו" (פי' ד' ברוך עפשטיין בעל, "תורה תמימה" לפ' ואתחנן). בעונש מלקות יש הזהרה מיוחדת, "ארבעים יכנו לא יוסיף" (דברים כ"ה נ'), אולם משם למדו חז"ל מספר ארבעים חסר אחת ודרשו לא, "יוסיף" מלשון סוף, כלומר לא יעשה סוף המספר, רק עד ולא עד בכלל. ע"ע מלקות; מצות.

ביבליוגרפיה: ברוך גאטיין, כסף נבחר אות ב' כלל כ"ח.

א.
בל תלוז: ע' שכירה פעולה.
בל תשחית: הזהרה שלא להשתית עץ מאכל או

ווי"ס 92 וביתר הרחבת הדברים בהוספה נ' לספרו של הר"ד קויפמאן, ר' חיים יאיר בכרך ואבותיו" (עמוד 129). אך אם אמנם כי שקד על דלתי תורת הנסתר והיה כרוך אחריה בכל לבו, בכל זאת להשוואלים בעצתו היה משיב, כי מוטב למנוע עצמו מהתעסק בה, "כי הדרך להניע אל ידיעתה מסוכן מאד" (חות יאיר סי' ר"ח). דעותיו אלה וגם אהבתו את הדבור הצה בלשון הקודש התנתל לו מאביו ר' שמשון הדרשן. בתשובה הנ"ל מביא ר' יאיר דברי אביו בהקדמה לספרו, "שמן המאור" (נמצא בכ"י דרשות על סדרי הפרשיות שבתורה) שמהם נראה, כי הדרשן הזה היה נושא משא על חזיונות החיים בדורו ולא דרש דרשות של תורה לעות הכתובים בפלפולים נפתלים כדרכי בני דורו וכי היה (אביו) מתנגד גדול להתעסק בתורת הנסתר. שם יאמר במשך דבריו, "בדורותינו ראיתי עוללים לא ראו אור, יאמרו חמותי ראיתי אור, בקרבם ממן השאור, ראיתי אפרוחים שלא נתפתחו עיניהם, עושים להם כנפים לעוף בשמים, קובעים למוריהם בזהר, לא הדר לו ולא תואר, חושבים מחשבת און, מוסיפים חמא ועון, לבם מלא הוללות, הם מבקשים לתור בלמודי האצילות; הסרפד יעלה הרם, לעיין בספר הפרדס, הוא עושה פסל ותמונה, בחקרו בספר כנפי יונה", ומוסיף עוד לשפוך בוז על קלקולי דורו לומר: "בעלי בתים שאינם יודעים לפרש סדרה או פרשה בפירוש רש"י קופצים ללמוד קבלה, וכל זה מפני שהדור יתום בעונות והחכמה נתמעטה".

ספרי ר' יאיר חיים עודם רובם בכת"י. מספריו הנרפסים אין בידינו רק ש"ת, "חות יאיר" ותשובתו בספר "שבות יעקב". ספרו "עץ חיים" בולל תשעה חבורים גדולים. מכ"י נתפרסמו עתה לקומים ברפוס (מספרו "יאיר נתיב", ב"בית המדרש" לרא"ה ווי"ס וב"בכורים" שנה א'). כנראה מחות יאיר (סי' ר"ח) חבר גם חרושים על הסי' מורה נבוכים להרמב"ם. את ספרו, "חות יאיר" קרא על יום אם זקנתו שהיתה מלומדת בספרות הרבנות (1580—1651) ומתה בסופיא בדרכה לא"י. במצבת ר' יאיר חיים שהציבו לו בעלי וירמיוזא נאמר: "שמו נשמע בתורה ובחכמה כעקביא, אשר עליו העזרה ננעלת, "יאיר נתיב" בחבוריו ותשובותיו אשר השיב לכל נפש משכלת" וכו'.

ביבליוגרפיה: לעיון זמון, נפשות הצדיקים סי' ל"ח; שפ"ר, דברי ימי ישראל ח"ה עמוד 340—338 בעזרה ובציון נ' עמוד 567; וילינג בבית המדרש לה' רא"ה ווי"ס; Kaufman, R. Yair Chaim Bacharach und seine Ahnen (Trier 1894).

א.
בל: ע' עבודה זרה.
בל תאחר: ע' נדרים ונדבות.

בל תוסף: הזהרה שלא להוסיף על פרטי המצות ושלא לנרעון מהן שנאמר, "לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תנרעו ממנו" (דברים ד' ב'), ועוד, "לא

לא תשחית את עצה בכל דבר (ספרי שופטים סי' ד'ג), ולא במצור לבר אלא בכל מקום: כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקח (רמב"ם שם) ור' חנינא אמר כי בנו "שבחת" מת בעון אשר קץ תאנה קודם זמנה (ב"ק צ"א:); והאחרונים חשבו זו למין סכנה (עיין ט"ז י"ד סי' ק"י סק"ו ותי' תות יאיר סי' קצ"ה) ונתנו חז"ל שיעור בדקלים ובזיתים כמה פירות יטען העץ שיהיה אסור לקצו דקלא דטעון קבא (ב"ב כ"ו), בכל זאת אמרו: אם חקורה מעולה ברמים יותר מן הפירות מותר לקצוצה ושמואל ורב חסדא צוו לקצץ דקליהם אשר עמדו בין הנפנים מפני שמכחישים את הנפנים (ב"ק צ"ב), וגם בצריך למקומו מותר לקצו (רא"ש שם ועיין ט"ז י"ד סי' ק"י סק"ו), וכן אם העץ מזיק בשרות אחרות מותר לקצו (ב"ב שם), ואם שלא חייבו מלקות אלא על קציצת אילני מאכל סמכו על לאו זה ואמרו: כל המשבר כלים וקורע בגדים והורס בנין וסותם מעין ומאבד מאכלים דרך השחתה עובר בכל תשחית ואינו לוקח אלא מכת מרדות מדבריהם (רמב"ם שם ט', קדושין ל"ב), ואמרו: המקרע על המת יותר מראי לוקח משום כל תשחית (ב"ק צ"א:), ואמרו: המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפור מעותיו בחמתו יהא בענין בעובר עבירה, אם לא שעושה זאת למרמי אימתא אאינשי ביתיה לטובת החינוך (שבת ק"ה:), ואמרו: כשם שחייב על נזקי עצמו הוא עצמו שרק ומש בפני חברו (צ"ל בפניו) מתלש בשערו מקרע את כסותו משבר את כליו מפור מעותיו בחמתו פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים שנאמר: ואך את רמכם לנפשותיכם אדרוש (הוספתא ב"ק פ"ט), כנראה דרש פח דמים תרתי משמע. והיוק הנוף קראו בתלמוד בשם "בל תשחית דנופא", והיו קצת החכמים אשר חפצו לאמר: האי מאן דאפשר ליה למיכל נחמא דשערי ואכל דחיטי דאפשר ליה למשתי שיכרא ושתי חמרא עובר משום כל תשחית, ובא על זה תשובת רוב החכמים כל תשחית דנופא עדיף (שבת ק"מ:); ושמואל ורב יהודה ורבה שברו שולחנות וכסאות יקרים לחמם ביתם אחרי שהקיוו דם ואמר אביי לרבה: והא קעבר מר על כל תשחית? וענהו: בל תשחית דנופא עדיף (שבת קכ"ט).

[בל תשחית דנופא] יש מחלוקת חכמים אי רשאי אדם לתבול בעצמו משום כל תשחית דנופא ודעת רבא דרשאי אדם לבייש את עצמו ולא לתבול בעצמו (ב"ק צ"א: ורמב"ם חובל פ"ה א'), ור"א חקפד אמר: וכפר עליו מאשר חטא על הנפש (במברר ו') וכי באיזו נפש חטא? אלא שציער עצמו מן היין, והלא דברים ק"ו: מה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר (מתענה) על אחת כמה וכמה (שם). כל דיני כל תשחית בין דנופא ובין דממונא ועם דין קציצת אילני מאכל אשר יש בזה איסור דאורייתא לא נזכרו בדברי השו"ע כלל, רק דין דכל המרבה כלים על המה הרי זה עובר משום כל תשחית (י"ד סי' שמ"ט סעיף ד') ועיין ט"ז י"ד סי' ק"י סק"ו), בכל זאת נקבעה הלכה זאת לחק קבוע בישראל

דבר שיש בו צורך לבני אדם, וההשחתה לא תביא תועלת להמשחית, כמו שעשו הוואנדאלים בימי הרומים שהשחיתו והרסו בנינים יקרים רק לצורך השחתה, ועל שם נקרא כל ענין השחתת מבלי תועלת Vandalism. דין כל תשחית נאמר בתורה, "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנרוח עליו נרון כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות וגו' רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכתר ובנית מצור" וגו' (דברים כ"י"ט-כ"ו), כנראה מדברי הרמב"ם אסור מדאורייתא רק קציצת האילן, אבל לאבד ולקלקל שום דבר חוץ מאילן הוא רק מדרבנן (עי' להלן), ומדברי התוספות משמע שכל דבר שמקלקל דרך השחתה הוא אסור מדאורייתא (עי' י"א ד"ה, "עוקרין"; ב"מ ל"ב, ד"ה "מדברין"), ולפי דברי הרמב"ם לא קשה מה שהיה איש הר הבית שורף את כסותו של הישן על משמרתו כי במקדש לא גזרו חכמים, אבל גם לדברי האומר שהוא מדאורייתא יש לומר דהפקר ב"ד הפקר, ובעל "תפארת ישראל" אומר שהוא משום קנס, והוא כאילו עושין לצורך אדם, וכל כך היו מקפידין על הזהרת בל תשחית עד כי ר' יהודה החסיד היה דורש על הפסוק, "מעדה בנר ביום קרה" וגו' (משלי ח') מי שמשייר בגדים של חמימות בקרה ולבוש בגדי משי והשלג מקלקלן עובר על כל תשחית כפול על קלקול הבגדים וגם על כל תשחית דנופא שיש לו קרירות (ספר תסירים סי' תתר"ד).

קוצצי אילנות טובים נמנו בין הפושעים שאינם רואים סימן ברכה לעולם (תוספתא סוף בכורים; ד"א רבה פ"א) והמאורות לוקין עליהם (תוספתא סוכה פ"ב ה'; בבלי סוכה כ"ט). עד היכן מגיע עון הקציצה נראה מן הבטוי בענין ארבעת החכמים שנכנסו לפרסם ואתר קצץ בנטיעות (תוספתא חגיגה ע"ב ג'). המלה "קוצץ" נתהוו לשם גנות וחז"ל מכנים את בלשאצר ואת דריוש הטדי בשם ננאי, "קוצץ" (ב"ר פ"ה; ירושלמי יבמות פ"ה י'), הדר בן טבריון (מ"א ט"ז י"ח) היה קוצץ בן קוצץ, וכן מכנה הקליר את המן; קוצץ בן קוצץ" (שמואל קריוס בה ש"ל ח' תרס"ח צד 27).

א. [מעם האיטור] מושג "בל תשחית" הוא כי רכוש האדם איננו רכוש עצמו במחלט, רק כל זמן אשר יכול למשוך תועלת או הנאה ממנו, ובעת אשר לא יהיה לו זה הוא שייך למין האנושי בכלל, כלומר לכל מי אשר יכול למשוך תועלת או הנאה ממנו, ומפני זה אמרו, "לא ישפוך אדם מי גזרו ואחרים צריכים לו" (יבמות מ"ד), ומניעת תועלת חברו מרכושו בעת אשר, "זה נתנה וזה לא חסר" (ב"ק כ"ב:); קראו חז"ל בשם "מדת סדום", ונתנו כח להמשפט להיות השופטים, "כופין על מדת סדום" (יבמות מ"ד), הפוסקים (סמ"ג ל"ת רכ"ח) מנו הזהרת "בל תשחית" למצות לא תעשה וחייבו עליה מלקות מדאורייתא (רמב"ם, מלכים פ"ח), ואמרו: אין לי אלא בברזל, כנין אף למנוע ממנו אמת המים כדי שייבש? תל

בלאך, איוואן סטניסלאוויטש: נולד
בראדום, פולין, 24 יולי 1836; מת בווארשא 25 דעצ.
1901. הוא היה בונה מסלת הברזל בעיר הממשלה
ונשחמד בימי עלומיו, אך בסוף ימיו כתב ספרים רבים
להצדיק את יהודי רוסיא, ובהם יוכיח כי ראויים הם לשיווי
זכויות. בסטאטיסטיקא ומספרים אשר לא יזכרו מראה
לדעת את טעיות האנטישמים נגד היהודים. בשנת 1898
הוציא לאור את חבורו שעשה רושם גדול בעולם על
„המלחמה לעתיד“ („בוודשצאיא וואינא“), ואומרים כי
ספרו זה הסב את לב קיסר רוסיא, ניקולי השני, לכתוב
את פתשגן ה„שלום“ אשר נקרא לפני האספה בהאנג
בשנת 1899. הוצאה האחרונה שהניח בלאך לבני
משפחתו מתחלת דברכים האלה: „בל ימי חי הייתי יהודי
ומת אני בתור יהודי“.

ה. ב.

בלאך, יוסף שמואל: רב, סופר וחבר בית
המחוקקים באוסטריא; נולד 20 נאו, 1850 בעיר דוקלא,
גליציא. בעירו נערך למד תורה אצל הרב יוסף שאול
נאטאנזאהן בלבוב, גם בקר את בית מדרש החכמה
במיניבען. משם הלך לציריך בשווייץ וקבל התואר דוקטור
לפילוסופיא. הוא היה רב באיזה קהלות במחוז פוזנא
וביהם ולאחרונה רב הנליל בפלאריסדארף, אצל ווין
בערך שנת 1880.

[מלחמתו נגד האנטישמיות] בימים ההם נברה מאד
תנועת האנטישמיות באשכנז ואוסטריא. הכומר שמעקער
מטיף בחצר המלוכה בברלין והפרופיסור ראהלינג, מורה
לספרות ישראל בהאוניברסיטא בפראג היו בראש
התנועה. ובעת משפט עלילת הדם בטיסא עסלאר (1883)
הודיע ראהלינג לבית המשפט כי נכון הוא להשבע כי
עלילת הדם נבונה ובי היהודים משתמשים בדם נוצרים.
דר בלאך השיב לו ויקראו בשם „מזייף דברים ונשבע
לשקר“ ויאלץ את ראהלינג להביאו במשפט. אך
ראהלינג, ביראתו את תוצאות המשפט, נסוג אחר ולא
הביא את הדר בלאך בפלילים, ובוהו הראה לבל כי כל
דבריו ואשמותיו נגד היהודים נוסדו על שקר ואי דעת.
דר בלאך יסד אז את המב״ע „עסטרייבישע
וואכענשריפט“ להגן על היהודים וזכויותיהם מאשמות
האנטישמים. באספות בעלי מלאכה ופועלים דרש הרבה
פעמים אודות מצב העובדים על פי תורת ישראל.
הדרשות האלו נעתקו להרבה לשונות ועשו רושם נמרץ.
[כתור ציר הפרלמנט] אחרי מות הרב ר' שמעון סופר
(שרייבער) מקראקא נמנה תדר בלאך במקומו לציר בית
המחוקקים בוויין ממחוז קאלאמטא (1884) ויעזוב את
משמרת הרבנות למען הקדיש את כל עתו למלחמתו נגד
האנטישמיות בבית המחוקקים ובהספרות. בשנות 1885,
1891 נבחר מחדש למרות עמל מתנגדו המתבולל דר.
ביק וחבריו, אך בפעם האחרונה (1896) התנגדו לו
הנוצרים המוציאילים ויבלו לו.

בלאך כתב מאמרים שונים בשפות אשכנז ואונגלית

ומדה שקועה בנפש היהודי עד שאומרים בלשון יהודית
המזכרת על כל דבר אשר איש חס על אבורו ס' איז אין
„עברה“, „אעברה“ צוא ניין מיט דעם אין רענין.
„אעברה“ דיא זון וועט דאס איבער פירען, „אעברה“
ס' וועט אויסוועכן, ובדומה, ועברה זו היא עברת כל
תשחית (עיין ספרי ימים מקדם פרק ו' צד 77 ובהערה).
ויצא מדברי התלמוד: האי מאן דמכסי שרגא דמשחא
ומעלי נפטא קעבר משום בל תשחית. ספרי מוסר בותבים
על לאו דבל תשחית: שורש המצוה הוא כדי ללמד נפשנו
לאהוב הטוב והתועלת וזהו ררך החסידים שצד להם בכל
אברון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר
מלבוא ליד השחתה, לא כן הרשעים אחיהם של המזיקים
שהם שמחים בהשחתת עולם והם משחיתים את עצמם
ובו (הנודק שופטים חקב"ט). ע"ד בל תשחית דאוכלין ע"ע
ב ז י ו י .

הרח"ה

**בל תשקצו: ע שקצים ורמשים.
בלאדו: ע מדרך בלאדן.**

בלאזער, יצחק: רב וראש ישיבה לפרושים; נולד
בווילנא בערך שנה 1840 ונפטר בירושלם י"א אב תרס"ז
(1907). שם אביו שלמה, ואחיו היה ר' אברהם
א ב ל י (ע"ע). ר' יצחק היה תלמיד ר' ישראל סלאנטער,
ונתמנה לרב בפטרבורג בשנת 1864, ובמשמרתו זאת
שימש עד שנת 1880, והיה נודע בשם „ר' איצילע
פטרבורגר“. אומרים כי במשך ימי רבנותו בעיר הבריה
אסף עשרים אלף רובל, ויעזוב משמרתו ובא לקאוונא.
שם נקבצו תחת רגלו אברכים „פרושים“ ויסדו להם
ישיבה בפרוור העיר הנקרא סלאבארקא. הנביר קספר
לאבמאן בברלין נרב עשרת אלפים טהאלער להחזקת
הישיבה הזאת. מלבד לכורדים במרא ופוסקים למדו ררך
המוסר ע"פ שיטת ר' ישראל סלאנטער, ובית מדרשו
נקרא „מוסר שטיבעל“ (ע"ע). וההולבים בשיטתו
נקראו „מוסרניקעס“. המשכילים התנגדו להתנועה הזאת
ולראשי ישיבת הפרושים (עי' המליץ שנת 1883 גליון 27).
ור' יצחק הוברח להצטרק ב„מודעה קטנה“ שכתב
בהמליץ (שנת 1897 גליון 167). בסוף ימיו נקרא מאת
הרב הכולל ר' שמואל סלאנט בירושלם לעזור לו בצרכי
הצבור של ועד הבללי, ועמו הרב ר' אליהו דוד תאומים
ראבינאוויץ, ובמות האחרון (ג' אדר א' תרס"ה) נתמנה
ר' יצחק בלאזער לסגן של ר' שמואל סלאנט, ובל
המכתבים לחו"ל מתעד הבללי נכתבו בשם שניהם הרש"ם
והר"ב. הוא חבר ספר „פרי יצחק“, שו"ת חקירות שונות
(ווילנא 1881), ובחקירתו יאמר „ע"ד הסכמות כי עתה
במעט לא נראו עוד מעל ראשי הספרים, בבין אמרתי
מבלי לפרוץ הגבול שנבלו הראשונים הנני לשום בזה
אשר נמצא אתי וכו“.

ביבליוגרפיא: הרב י"קעס, אכנז ישראל
J. E., III 236; 1902 ניויאק

א.

וספרים רבים. הנוגעים לחבמת ישראל הם: מקור והתהוות ספר קהלת; לקורות הספרות העברית העתיקה; היהודים בספרד; להתפתחות הספרות התלמודית; תורת החנוך אצל העמים הקדמונים; העובדים אצל היונים הרומיים והיהודים.

ביבליוגרפיה: כנסת ישראל תרמ"ז צד 29; Eisenberg, *Das Geistige Wien*; J. E., III 254.

ב.ד.

בלאך, משה אריה: פקיד ומורה בבית מדרש לרבנים בבודאפעשט; נולד ביום 15 פעב' 1815 בעיר ראסנפערנז בביהם. וגמר חוק למודיו בהגימנסיא בעיר פילסען ובהאוניברסיטא בפראג, ונתמנה לרב בעיר וואטיטש (1841), ואח"כ בעיר ליפניק בבייערן (1856). וישב שם על כסא ההוראה עד שנת 1877, ואז נקרא לכהן בהסימנאר בבודאפעשט. הוא חבר: א) שערי תורת התקנות ד"ח. ויין וקראקא 1879—1903, וי"ח בודאפעשט 1902; ב) דאס מאזאיש'תלמודישע פאליצירעכט, בודאפעשט 1879; ג) די עטהיק אין דער הלה; ד) דאס מאזאיש'תלמודישע ערברעכט, 1889; ה) ספר שערי תשובות מהר"ם, הוצאת מקיצי נרדמים. ברלין 1891; ו) דער פערטראג נאך מאזאיש'תלמודישעס רעכטע, בודאפעשט 1893; ז) דאס מאזאיש'תלמודישע כעזימצרעכט, 1897.

ביבליוגרפיה: J. E., III 257

ה.ב.

בלאך, שמשון בן יצחק: מחבר ספרי ניאונרפיה; נולד בעיר קוליקאוו, גליציה בשנת 1784; מת שם י"ח תשרי תר"ז (7 אקט' 1845). הוא היה אחד מהחלוצים הראשונים להרחבת ההשכלה במדינתו כמו קראבמאל, חיות ורפאפורט. הרניק היה לו למורה דרך בחבמת הפילוסופיא. בשנת 1812 נקרא להיות מנהיג הספרים בבית רפוס של שמיר בווינא, ובעתות הפנאי העתיק לשפת עבר את ס' "תשועת ישראל" מר' מנשה בן ישראל, וכתב הקדמה בראשו. בשנת 1827 הוציא לאור בעיר זאלקאוו החלק הראשון מספרו "שבילי עולם" על תכונות ארצות אסיא ויושביה, שכתב בשפה ברורה ויפה והפיק רצון מחכמי הזמן, והקדים חלק אסיא, "יען רוב ספורי בה"ק קרו שמה ולבן לו משפט הבבורה", ויקדיש את ספרו זה להרניק. בשנת 1828 הוציא לאור בעיר זאלקאוו החלק השני על אפריקא ובו תולדות אלפסי והרמב"ם, והחלק השלישי על אירופא נדפס אחר מותו בשנת 1855 בעיר לכוו. בשנת 1829 הרפ"ם בלכוו "אגרת הרשב"א ותשובת הברד"ש". בשנת 1840 העתיק והו"ל את תולדות רש"י של צונץ, גם כתב מאמר נכבד ב"כרם חמיר" (חלס ה', אגרת ל"ד) על הפילוסופיא של קאנט.

ביבליוגרפיה: בוכביץ ח"ק ח"ה 7—9; בארעף, זר פרחים 15—20; מעלער, נסעי נעמנים, לבוב 1883 מצד 5 והלאה.

ה.ד.פ.

בלגה: ראש אב לאחד מכ"ד משמרות הבהנים בימי דוד שנבדלו לעבודת ה', ועל פי הגורל היה משמרו החמשה עשר בסדר המשמרות (דה"א כ"ד י"ד). ועל שם ראשי המשמרות בימי דוד נקראו המשמרות הבאים אחריהם בשמותם. יוחנן כ"ג בבית שני התקין שיהיה לכל משמר טבעת מיוחדת בבית המטבחים להבנים בה ראש הבהמה וחלון מיוחד לו בעזרה, וכל משמר שהיה עובד בשבוע של משמרתו היה תולה טבעתו לחוץ ופוחח חלונו ברי שידעו בלם שמשמר פלוני עובד בשבוע ההוא, חוץ ממשמר בלגה שטבעתו היתה קבועה ולא היה תולה לחוץ בזמן עבודת משמרתו וחלונו היה סתום. וזה היה קנס עונשו מפני שפעם אחת נשתמדה מדים בתו של ראש בלגה ונשאת לסרדיוט אחד מפקידי מלכות יון, וכשנכנסו יונים להיבל, באתה מרים וטפחה בסנדלה על גנו של מזבח ואמרה: לוקוס לוקוס! (=זאב) עד מתי אתה מכלה מזונם של ישראל ואי אתה עומד להם בשעת רחוקו, ובשגברו ידי החשמונאים ונצחו ליונים קנסו למשמרת בלגה ואמרו שאלמלא לא שמעה מאביה שמננה את מעשה הקרבנות לא דברה בן, ויש אמרים מפני שעייב משמר בלגה לבוא ונכנס ישבב אחיו ושימש תחתיו, לפיכך בלגה לעולם ביוצא וישבב בנכנס, ויעקרו אותה ממקומה? לית יביל, דאמר רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: קשה לפני המקום לעקור שלשלת יוחסין ממקומו (ירושלמי סוף סוכה), ובשינוי נוסהא מעט בתוספתא ובבבלי סוף סוכה). ע"ע משמרות.

א.

בלגראדי (Belgrade): נ"ב בילוגראדו=העיר הלבנה); עיר הבירה לממלכת סרביא, בנויה על ההר אשר בין נהר הדאנוב ונהל סאנא. מספר יושביה בשלשים אלף וביניהם כאלפים יהודים (אלף ושמונה מאות ספרדים ומאתים אישכנזים), רחוב היהודים הוא כמורד ההר על הדאנוב, ויש להם בית כנסת גדול וקמן ובית ספר לילדים, לפני איזה שנים נמצאו בתוך העיר שכרי מצבות קדמוניות, אחת הובאה במוזיאום הלאומי ועליה חרות שם "דניאל פריץ" ואחת "מצבת הבתולה היקרה והצנועה יעלת חן וכלילת יופי מרת דבקה בת הישיש הנודע בה"ד דניאל פריץ נ"ע" הוצגה בבית הקברות החדש. עוד נמצאו מצבות "הארום (?) חכם וחשוב הר' אהרן יצחק אברבנאל" ואבן שיש עם הכתבת "בית המדרש השד והמפסר... נבוה מן הגבוה" אשר נשברו לרסיסים, ובנראה הן בלם ממאה ה"ד או ה"ו. מסורת היא בירי היהודים כי התישבו בעיר הזאת מיד אחרי חורבן הבית השני, ויש לנו עדות ברורה, על התישבות שם מתחלת המאה העשירית מהמכתב שערך ר' חסדאי אבן שפרוט למלך הבחורים (916), אשר הובא לבלגראדי ומשם נשלח ע"י היהודים ליד המלך הכוזרי. מספר היהודים תחת ממשלת הסרבים היה מצומצם, אבל נתנה להם זכויות רבות, ובפרט בימי הצאר רשאן (1331—1355), מן העת ההיא נדלה ערת זיהודים עד מאד, מפני שנתרכו שם

היהודים שבאו מתוגרמה שהיו יוצאי ספרד ויעשו אותה למקום סמור בין צפון לדרום המדינה. ידיעות יותר ברורות הגיעו לירינו משנת ש"ז (1547); בעת ההיא עמדו בראש הקהל ר' יוסף בר' יצחק, ר' יוסף בבר שלמה ור' יוסף בבר דניאל וארון (שרת ר' יוסף ו' לב ח"א סי' ב'). קרוב לשנת ש"ך (1560) היתה שרפה גדולה ברחוב היהודים ורוב הבתים עלו על המוקד (רשד"ם ח"ט רכ"ז). בעת ההיא עמד בראש הרבנים ר' אברהם בנימין ור' יעקב יוסף הלוי שהיה מו"צ בקהלת, "שלום" וכנראה היו להם אז שתי קהלות (שם סי' רל"ז). בשנת 1582 היה שם הרב ר' אברהם נאסקין לראש הרבנים. בעת ההיא היו רוב הסוחרים היהודים הולכים בסחורותיהם ליריד אישמרונה (סרביא הישנה), ושם חיו באים סוחרים מינאסמיריו עם סחורות מתוגרמה, ובהיות שימי השוק היו על הרוב בחדש תשרי והיו איהם מהם מחללים את המועדים, עשו הרבנים תקנה שלא יבואו ליריד ההוא, והרבר הזה הסב נזק רב ליהודים ורבים ירדו מנכסיהם, ולכן שאלו (בשנת שמי"ז = 1586) את פי ר' שמואל די מדינה בשלונקי אם יש איהם צד לבטל התקנה, והוא הורה להם שהיא גורה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה ויש בידם לבטלה (רשד"ם י"ד סי' קנ"ה). כעשרים שנה אח"כ נקרא ר' יהודה לירטא מקושטא לכהן שם בתור רב הכולל. הוא נולד בערך שנת ש"מ (1580) והיה תלמיד ר' יחיאל באסאן, ובבואו לעיר בלגראדי כבר נמנה בין גדולי מורי ההוראה (קורא הדורות דף נ"א), וינהג נשיאותו ימים רבים, גם הרביץ תורה והעמיד תלמידים בכני הספרדים והאשכנזים וכתוב ספרים רבים, אך כלם נשרפו בשרפה הגדולה שהיתה בעיר ולא נותרו רק שלשים פסקים שנרפסו אחרי מותו בשם "שארית בית יהודה" (ויניציא 1617). קרוב לימים ההם היתה סנפה גדולה בעיר ורבים נאלצו לברוח בכל איבר מצאו (שער יהודה סי' י"ג), וכאשר שבו איהם מיספחות יהודים לבלגראדי לא היה ביכולתם להעמיד עליהם רב מו"צ (שם סי' י"ב) ולא הם דסביר ונמיר כ"א סמונים הדיומות שמעמידים הקהל לזמן, וכאשר רבו התושבים ששבו העירה בחרו להם את הרב האשכנזי יליד העיר ר' שמחה בר' גרשון ועמידהו לרב הכולל; אמנם לא האריך ימים ולא הגיע לכלל זקנה ונפטר שם (קורא הדורות דף נ"א), ר' שמחה היה בקי בתלמוד ובלמודים חיצונים, ויחדר ס' "שמות הניסין" (ויניציא 1657) ובה הראה בקיאותו בשפה הרוסית, האשכנזית והספרדית. בימיו התישב בבלגראדי ר' אשר זבולון משאלוניקי אשר היה אח"כ בשאר"א של בוסנא ועמד שם איהם שנים. אח"כ הלך לבלגראדי והרביץ שם תורה ונפטר שם (ק"ה שם). ר' שמחה הודיש את כסא הרבנות לחתנו ותלמידו ר' יהוסף אלמושנינו. בשנת 1686 התגרו האשכנזים מלחמה עם התוגרמים ונבדו עליהם; בעת ההיא היתה עת צרה ליהודים היושבים בצפון המדינה ובפרט לערת בלגראדי וכאשר נפלה העיר בשנת 1688 בידי האשכנזים, נמלטו כל היהודים לאוסטריא בעירום ובחסר כל. ביניהם

היו ר' יהוסף אלמושנינו ור' משה הכהן, והם התישבו בעיר ניקלשבורג, ושם נפטר לעולמו הרב בלגראדי בשנת 1689 בן מ"ז שנה. למרות מעוט שנותיו חבר ר' יוסף ספרים רבים אשר נאבדו במלחמה ורק פסקיו הגיעו לדפוס בשם "עדות ביהוסף" (בי"ח קושטא 1711, 1731 ע"י הקדמה שם). שנתים ימים אח"כ התחזקה ממשלת תוגרמה והוזיר הגדול קופרולי עלה בראש החיילות למלחמה על האשכנזים ויכבש את בלגראדי (1690). כנראה עברו ימים רבים במרם החלו להתישב בעיר הזאת ועל הרוב היו חרשים כי הישנים נפזרו לכל רוח ויתישבו בכל אשר מצאו. התושבים החדשים היו על הרוב אשכנזים ומעוטם ספרדים. בשנת 1724 היו בעיר שתי קהלות, אשכנזית וספרדית, ולכל קהלה רב בפני עצמה. אולם ע"י מחלוקת שנפלה בין הספרדים נתפרדה קהלתם לשתיים, לצד אחד והם העניים ורוב קהלה היה רב ספרדי ושמו מורינו (Moreno), והצד השני והם העשירים בקשו את הרב האשכנזי ר' לוי ירושלמי שיהיה לראש ולמורה צדק גם עליהם, ונמשכו ימי הרבי כחמשת שנים עד אשר נצחו העשירים ומושל העיר גזר על הספרדים להשלים ביניהם, והרב הספרדי עשה תקנות להעמיד הקהלה על בסיס קים, ושני הרבנים והקהלות כדתו ברית שלום יחד. לתקופת הימים נמר הרב הספרדי לעלות לא"י וירדש לפני העדה לסור למשמעת הרב האשכנזי עד אשר ישלח להם רב ספרדי במקומו מתוגרמה. אבל בהגיעו לקושטא כתב אליהם שלא עלה בידו לבחור להם רב ספרדי, ובכן נהר ר' לוי את נשיאותו על שתי הקהלות. אולם בדרוש אשר רדש לקהל הספרדים בשבת חנוכה בשנת תפ"ט הודיע להנאספים שמן הנמנע לו להשגיח על ב' הקהלות, ויעץ להם שיבחרו להם רב מיוחד עליהם. אז שלחו הספרדים לעיר סופ"א (ע"ע) להביא להם את ר' גרשון הלוי, אך מדי עברו על פני עיר ניש בדרכו לבלגראדי החזיקו בו בני העיר החיא ומסרו לו משרת הרבנות של קהלתם, וכאשר שמעו זאת הספרדים בבלגראדי קצבו פרס הגון לר' לוי ירושלמי ויחלו פניו להיות גם להם למורה הוראה (דבר משה ח"א סי' ל"ט).

להחזיק בידי הסרבים או בידי התונרמים. אבל על הרוב היו תומכים בידי הנוצרים כמגלה טפח ומכסה טפחים. בשנת 1839 נאלץ הנסיך לותר על נשיאותו ובמקומו בא בנו מילאן על הכסא ואחרי מותו בא בנו השני מיכאל. בעת ההיא שבו יהודים רבים לבלגראד וביניהם חוקר ישראל בר' חיים אשר יסד בית דפוס הראשון בבלגראד ברשיון הנסיך החדש שהיה אוהב ישראל. הספר הראשון שיצא לאור הוא „דרכי נועם“ לר' יהודה בר' שלמה חי אלקלעי (1839). בשנת 1842 בחדש ספטמבר היתה מרידה בעיר והוסר הנסיך מיכאל ובמקומו עלה על כסא הנסיכות אלכסנדר קארלז'ונוביץ וימלך כשש עשרה שנה. בימיו באו צרות רבות על היהודים בכל ערי המדינה ובעיר הבירה, וחברת כ"ח אשר נוסדה בפריס הגינה בכל עז עליהם. לרגלי הרדיפות התעוררו יהודי סרביא להתישב בא"י. ר' יאודה אלקלעי חבר ספרים רבים בשבח א"י והוא בעצמו נסע לפאריס, לונדון ומדינות אחרות להטות את לב עשירי היהודים באידופא למטרת ישוב א"י. ועל ידו נוסדה בבלגראד חברת ישוב א"י בשנת 1844. וכנראה היו יהודי סרביא התלוצים בישוב א"י החדש.

[בעניני הספיות] למרות התלאות אשר סבלו היהודים בבלגראד התקדמו בעניני השכלה ובספרות, ובעת הירידה היותר גדולה של יהודי ארצות הקדם, רואים אנחנו סופרים רבים בבירת סרביא. בראש הסופרים היו: הרב הכולל ר' יוסף פיינצי מחבר „וילקט יוסף“ (1842), ה' דוד בר' משה אלקלעי מורה בבית הספר ע"פ ספרים חדשים, ר' אברהם פיזין מחבר ומדפיס לקוטי הזהר (1849), ר' יהודה בכמהר"י יוסף פיזין מעריך ס' „תקן הצות“ שנתמנה אח"כ לרב הכולל בסאראי של בוסנא. בשנת 1845 היה ר' רפאל יוסף שיטון לרב הכולל, ובהשתדלותו נבנה בית הכנסת הגדול. בשנת 1858 הסירו את הנסיך אלכסנדר ובמקומו בא הנסיך הזקן מילוש; היהודים עזרו לתמורה הזאת, ובאשר בא הנסיך החדש לבלגראד קרמו פניו בשמחה וישירו לפניו שיר תהלה בעברית וסרבית. הנסיך הזה הראה אותות אהבה ליהודים והאיש דוד בכר חיים המדפיס היה מבאי ויוצאי הקונאק (ארמון) הנסיך, ועל ידו השיגו היהודים זכויות רבות. בשנת 1860 מת הנסיך מילוש ובמקומו עלה בנו יורש העצר מיכאל שהיה כאביו אוהב ישראל. בימיו נפטר הרב רפאל ששון, ועל מקומו נתמנה ר' אהרן המדעי. ביום י"ט סיון תרכ"ב (1862) בבקר המטיר אחיירפחה, מושל המצודה שהיה בסכסוך עם הנסיך, בדורי תותח על העיר, ותחי עת צרה ליהודים והיו בסכנת לולא נברה יד הסרבים ויכבשו המצודה ויגרשו את התונרמים מן העיר. מאז קבלו עליהם יהודי בלגראד לחונן את יום י"ט סיון לזכר הנס שנעשה להם. בימים ההם היה ר' אברהם אליהו לרב הכולל, ובפרק ההוא הצטיינו בספרות ר' הד בן משה אלקלעי ובנו ר' משה והוציאו לאור „שבט יהודה“ לבן וירגא תרגום ספרו (1859), „תיקון סעודה“, חינוך לשון עברי (1860), הגדה של פסח (תרגום ספרד), לח

את קובץ דרשותיו על סדר התורה בשם „דברי שלמה“ (פרנקפורט דאדר 1753). בשנת 1745 נקרא לשרת בקרש בישיבת „עץ חיים“ לעדת הספרדים באמשטרדם, ואח"כ הוכתה בשם רב הכולל לספרדים וינהג נשיאותו עד שנת 1781, וכל ימי חייו לא בחרה עדת בלגראד ברב אחר והיו מגישים משפטיהם לפניו, ור' שלמה היה תותם תמיד „ומצודתי פרוסה על בלגראד“ (הסכמתו על ספר „פאר הרור“). ר' שלמה הרפס דרוש אחד בספרדית Sermon reprehensible, que predict en Sabat-Eha gab 5525. אחרי מותו נבחר לרב הכולל בעיר בלגראד הרב יששכר אבולעפיא, ואחריו הרב עזריאל יחיאל מאגריסו שבא מקושטא. בימיו ערך הקיסר יוסף השני מאוסטריא מלחמה עם תונרמה (1788) והביא במצור את המצודה לאאודון. התונרמים נסגרו במצודה והיהודים נשארו חוץ לעיר ברחובם, והטמינו כל חפציהם בחפירות ובבורות וינסו לנפשם ובראשם הרב עזריאל מאגריסו, וכאשר נמסרה העיר ביד האוסטריים (3 אקטובר 1789) שבו היהודים לנבות חובותיהם מהתונרמים אשר היו נכונים לצאת מן העיר בעוד שלשת ימים, אולם כל חפציהם אשר הטמינו ננבולא נשאר להם כי אם עורם לנפשם, רבים מהם בחרו לנדוד עם-התונרמים לתונרמה. הקיסר ליאופולד הוכרח לכרות ברית שלום עם תונרמה וביום 4 אנוסט 1791 שבה כל סרביא לרשות תונרמה. ויהי כשוב התונרמים העירה ויפתרו היהודים לכלתי יעלילו עליהם שהיו בעזרת הנוצרים בימי המלחמה וימחרו להמלט לווינא, טמשואר, וואראדין וייסדו ישם קהלות ספרדיות עד היום הזה, וכאשר שקמה העיר שבו רבים לבלגראד, אולם המושל טופאלפחה היה איש רע מעללים ויתפוס את שבעה טובי העיר ואת הרב עזריאל מאגריסו וישים בכלא בחפאו עליהם עלילות דברים. ובעמל רב והוצאות רבות עלה בידהם לפדות נפשות האסורים (וכרונות יחיאל עזריאל רואנים כ"י). כנראה מת ר' עזריאל בכלא או ימים אחרים אחרי יציאתו לחפשי והוריש את כסא הרבנות לבנו הרב רפאל מאגריסו, אבל לא ארכו לו הימים וימת במבחר שנותיו, ובמקומו עמד ר' חיים דוד פינמו בר' יצחק פינמו מסאראי של בוסנא אשר הדפיס ס' „מזמור לרוד“ לזקנו ר' דוד פארדו (ליורנו 1798). המושל טופאלפחה עמד בשנתים ימים בבלגראד. בשנת 1512 היה ר' אברהם יעקב פארדו לרב הכולל, ונקרא בשם „הרב הזקן“ על היותו כבר בא בימים. בעת ההיא קמה תנועה ספרותית בין היהודים בצפון תונרמה אחרי תרומה ארוכה, בראש הסופרים עמד ר' ישראל בר' חיים שנקרא בלשון ההמון „טיו בכור איל פרנס“, ואשר חבר והדפיס ספרים רבים יקירי ערך. הוא היה אחד מאלה שהוכרחו לברוח לווינא כשוב התונרמים בשנת 1813. לפי התנאים בין עם הסרבים והתונרמים עמדו בעת ההיא שני מושלים בעיר, הנסיך הסרבי מילוש והפחה התונרמי ושיניהם היו מתחרים תמיד איש ברעהו. מצב היהודים היה קשה כי לא ידעו אם

ש ב ט י ס). מה שנאמר בתורה: וילך ראובן וישב את בלהה פילגש אביו (בראשית ל"ה כ"ב), פירשו חז"ל מתוך שבלבל משכבו של אביו מעלה עליו הכתוב כאלו שכבה, ולמה בלבל וחלל יצועיו? כשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ונתנה באהל בלהה, בא ראובן וחבע עלבן אמו: אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי?! לכך בלבל (שבת נ"ה). ואמרו במדרש: אפשר שהוא עתיד להיות בין ששה שבטים העומדים בראש הר עיבל ואומרים, "ארור שוכב עם אשת אביו" והוא עושה הדבר הזה? אלא עלבן אמו תבע וכו' (ב"ר פצ"ח ז). עבכל זאת קנסו יעקב, כי לקח ממנו הבכורה ואמר, "פחו כמים אל תותר-כי עליה משכבי אביך אז חללת יצועי עליה" (בראשית מ"ט ד). לדעת המדרש גם בלהה זלפה היו בנות לבן (ב"ר פצ"ד י"א). וכאשר ראו אחי יוסף כי מת אביהם ונו' הלכו אצל בלהה ואמרו לה: הכניסי אצל יוסף ואמרי ליה אביך צוה לפני מותו ונו' (בראשית נ' ט"ו) ורש"י שם פי': בני בלהה צוו אל יוסף לאמר, כי יוסף היה נער את בני בלהה ואת בני זלפה ונתגדל עמהם.

א.

בלוי, לודניג: חכם ומעריך מכ"ע; נולד 29 אפריל 1861 בפוטנאק, אונגריא, ולמד בישיבה ובבית מדרש לרבנים בבודאפעשט ויצא משם בתעודה ותואר רב. גם למד שם בהאוניברסיטא והוא בקי בלשונות בני קדם, ויצא מוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיא בשנת 1888. דר' בלוי נתמנה למורה התלמוד בבית הרבנים, ובשנת 1889 נעשה פרופיסור ללמוד התנ"ך והתלמוד ולשונות עברית וארמית. משנת 1891 והלאה הוא עורך הירחון Magyar Zsidó Szemle. דר' בלוי כתב מאמרים רבים חשובים בלשונות צרפתית, איטלקית ואונגרית בנוגע לחקירות המסורה ולחקירות באמונות טפלות, ובמקצועות האלה הוא מומחה. ספריו שכתב הם: 1) Concursus Vi-tiorum nach Talmudischem Recht, Budapest 1887; 2) Massoretische Untersuchungen, Strasburg 1891; 3) Zur Einleitung in die Heilige Schrift, Strasburg 1894; 4) Das Altjüdische Zauberwesen, Strasburg 1898. כתבי היד 1906.

ביבליוגרפיא: J. E., III 238

ה. ב.

בלומפילד, מאריס: פרופיסור ללשון סאנסקריט וחכמת הפילולוגיא בהאוניברסיטא יוהנס הופקינס בבאלטימור בארצות הברית; נולד בעיר בעליץ, אוסטריא, 23 פברואר 1855, ובא לאמריקא בשנת 1867. בלומפילד למד בהאוניברסיטאות באירופא והשיג התואר דוקטור לפילוסופיא בבאלטימור ותואר דוקטור לתורת המשפטים בעיר פרינסטון. הוא מומחה גדול בתורת, "אתארווא ווידא" וכתב ספרים במקצוע הזה.

ביבליוגרפיא: J. E., III 370

ה. ב.

פונטה די לה טימפיסטמה (פסנת הסער), "בואו חשבון". ר' משה נפטר בר"ה שנת תרס"ג (1902) בבנגרארדי, אחרי אשר שרת בקדש בק"ק ספרדים בווינא איזה שנים. בימי הנסיך מילאן במלחמת ארצות הבאלקאן קשרו הסרבים מלחמה על תוגרמה ואחרי נצחון רוסיא בשנת 1878 נאספו צירי הממשלות האדירות בברלין ושם נחתם כתב הברית אשר על פיהו נעשתה סרביא לממשלה מיוחדת ועומדת ברשות עצמה. וע"פ הסעיף 35 נתנו ליהודים כל זכויות אזרחיים. והסכופנינה (בית המחוקקים) גם היא הכירה לאזרחים את כל תושבי המדינה מבלי הברל דת. שלמה חיים דוינא (ממשפחת ר' ישראל בן חיים) הפקד לציר סרביא בבודאפעשט, ויהודים אחרים השיגו משרות נכבדות והיו קרובים למלכות, וביניהם נודע דר' דוד אלקלעי. אחרי פטירת הריב, אברהם בכר אליהו (1890) נתמנה דר' שמעון ברנפלד במקומו לרב הכולל בבנגרארדי, אך מפני סבות שונות עזב את העיר והשאיר עקבות שבתו שם בחבורו דברי ימי ישראל (בספרדית). אחריו נבחר למלא מקומו ר' אברהם בן ישראל בינאראיי (יליד זאגרה הישנה בבולגריא) אשר נפטר בשנת 1905. ימאו לא מנו איש אחר במקומו. בשנת 1903 נרצחו המלך אלכסנדר והמלכה דראגה באישון לילה ומפני שלא נשאר ניר לבית אוברינוויץ נקרא הנצר האחרון לבית קאראז'יורנוויץ פטר למלך על סרביא. המלך החדש הצטיין גם הוא באהבתו לעם ישראל. פעמים רבות כבד חזיונות החברה היהודית לנגינה חזרה, והוא בעצמו דרש דברים אחרים ביום הרגל למלאות כ"ה שנה להוסד החברה, ובשנת 1906 שם אבן הפנה לבנין בית הכנסת החדש.

בין הסופרים החדשים נודע ר' יעקב בן משה חי אלטראץ, יליד סאראי של בוסנא שהוא נ"כ השו"ב ומחבר ס' "טרוורו די ישראל" (דברי ימי ישראל) בד' הלקים בספרדית, "זכרון ירושלם" (1887), "קהלת יעקב" (1904).

ביבליוגרפיא: כוזרי, הקדמה; שו"ת ר' יוסף ן ליב; דברי הימים למלכי צרפת ובית מלך אוטומאן; דברי ימי ישראל בתוגרמה ח"ב וחי"ג (כ"ט); המגיד שנת תרמ"ה גליון 24; J. E., II 657

ש"ך

בלדר השוחי: ע' איוב.

בלהה; זלפה: שפחות שנשא יעקב, אך אינן נמנות בין האמהות שהן שרה רבקה רחל ולאה. רחל שהיתה עקרה נתנה את שפחתה בלהה ליעקב לאשה בחפצה להבנות מצרתה, ותלד בלהה את דן ואת נפתלי, ולאה גם היא נתנה ליעקב את שפחתה זלפה ותלד לו את גד ואשר. וכתב הרמב"ן כי בלדרת השפחות בן נאמר, "ותלד ליעקב בן" להניד כי הוא היה חפץ ומורה בהם ולא נקרא בן האמה רק בן יעקב כבני הנבירות המיוחדים אליו (פירושו לבראשית ל"ה). כי בנוגע ליחוס השבטים לא היה חילוק בין בני השפחות לבני הנבירות (ע"ע

ארמית, חשיבות דקסנן שירא לחרות אסותא די קסרתא אלישבוע לכבוד הקסרית מאוסטריא אחרי שנתרפא במי מעינות קסינענען (פירדא 1862).

ביבליוגרפיא: כנסת ישראל ל 151; J. E. III 271

ה. ב.

בלינפאנטי (Bellinfante) יצחק בר' אליהו

חוקיהו הכהן: משורר, חכם ורשן לקהלת "עץ חיים" של הספרדים באמשטרדם; מת בעיר ההיא אוד לערב יוח"ב תקמ"א (1780). בהקדמתו לס' "רבני רוד" לר' דוד מילרולה מונה את הספרים שחבר, והם: א) שירים "שפר תהלים" על הרשנים באמשטרדם; ב) "עמרת פז", פיו שירים שמיניות, דברי חרדים לבעד החוחים והקוצים; ג) "ברית כהונת יצחק" אשר ברת עם רעיו וירדיו, ומצורף לזה הודאות תחנות ושירות ישרות; ד) "אבני סגולה", ו"אבני הפז" שירים, ומרתיב בשבח ר' נפתלי הירץ וויזל; ה) "שיח יצחק" ר"ת שפתי ישינים חדש) והוא רשימת ספרים מודפסים וכ"י בסדר א"ב עם תולדות המחברים וביחוד מתברי אמשטרדם ולונרן. דונמא מספרו זה הובא ב"המגיד" 1869 גליון 10, 11, וב"הכרמל" שנה ששית גליון 32 והלאה. ונדפס ממנו: א) "מנחת נדבה", שיר לכבוד דוד פראנקו מינרים (אמשטרדם 1764); ב) "גילת ורנן", שירים ליום חתונה ושמחה (אמשטרדם 1777); ג) "קניה" לחרובן הבית בס' משמרות הלילה (אמשטרדם 1868); ד) שתי ררשות בלשן פורטיגניזית Sermao do Nada Moral (אמשטרדם 1767) ושירים שנרפסו בספר "חכמת שלמה" לוויזל, ובפאר הדור לר' מרדכי תמה. הוא הסדיר את סדר התפלה לספרדים שהו"ל דודרינגס מינרים בשנת 1726, והניה ספרים אחרים באמשטרדם.

ביבליוגרפיא: כנסת ישראל ל 15; J. E. II 660

ה. ב.

בליעל: ע רשע.

בלן: ע מרחץ.

בלע"ו: בלשן לתעו=שפה נכריה של עם לתעו (וארנאן); באורי מלים ומושגות בכח"ק ובתלמוד ומדרשים הנמצאים בפירוש רש"י ומפרשים אחרים שהוכרחו לשאול מלשונות שהיו מדברים בהן כי לא מצאו מלים בלשן הקודש לבאר הכוונה האמתית. הלעזיות באו בספרותנו מזמן הגאונים אשר השתמשו הרבה במלות ערביות, אך כנראה לא קראו ללשן ערבי לשון לתעו מפני שהיא קרובה לעברית. ויותר נכון כי חכמי אשכנז הראשונים מוזמן ר' נרשם מאור הגולה ואילך קראו ללשונות אירופא בשם הזה מפני שהיו זרים להם גם היו מעורבות מתחלה מלשונות ישונות. והלשונות העתיקות הירעות קראו בשמותן כמו לשון פרסי, לשון ישמעאל (עברית), רומי או יוני, גם "שפת כנען" שהיא לשון הסלאבית, כי העתיקו שם Slav=עבר כנעני, מפני שמסחר ארצות הסלאבים היה אז לרוב בעברי עולם.

בלי, אברהם הרופא בן יעקב חזן: קראי; חי בעיר פולין (?) בסוף המאה הטי"ו, והיה תלמיד שבתאי בן מלכיאל הכהן. חבר: א) "אגרת איסור נר של שבת" ומען כננר אליהו בשייצי המתיר להדליק נר בע"ש בין השמשות שיאיר בליל שבת, ונחלק לני שערים וכל שער לפרקים רבים, ובהקדמתו יאמר כי נכתב לבקשת תלמידיו משה בני ויוסף בן כלב; ב) "אגרת הצום בשבת" ומביא חלוקת דעות בצום ביום השבת שיש מהם אוסרים ויש מתירים, נערך ע"י פירקאוויטש; ג) "אגרת בענין הכהנים", אם כהן רבני שנעשה קראי יוכל להשתמש ביחוס וזכות כהונתו; ד) מאמר בענין העבוד; ה) "פירוש על הלכות שחיטה" מס' "קן עוף" של ר' אהרן האחרון, ויבטל הבקרת של הרבנים; ו) שלמה שריבט הזהב, ר' מרדכי קומטינו ור' משה קפסולי על דיני שחיטה של הקראים; ז) "פירוש על הגיונות" על הפרק הראשון מס' "כוונת הפילוסופים" של אבוהמאד אלנזאלי, ובהקדמתו יאמר כי היה מסתייע מהעוקת ר' משה נרבוני; ח) פירוש על חמשה פרקים מס' "הניין" לאלפראבי, הספרים הם בכ"י בהמזיאום בפטרבורג ונרשמים במספרים 621, 648, 659, 695, 696. גם כתב שירי תפלות שנרפסו בסודי תפלות הקראים.

ביבליוגרפיא: בקורת לתולדות הקראים 149; יאסם, געשיכטע דעס יודענסהומס אונד זיינער סעקסען חיב 369; J. E., II 478

בלייכרעדער (Bleichroeder) בארון פון

גרשון: באנקיר גדול באשכנז; נולד בשנת 1822 ומת בברלין 19 פעברואר 1893. הוא היה ידיד לביסמארק ולקיסר וילהעלם הראשון, בהשתתפות ראטשילד עזר להממשלה לחוק את אוצרה, והממשלה הכירה את מעשיו למוב ותכבדהו באותות כבוד. בשנת 1872 נתנה לו זכות התואר Baron לדרותיו. משערים כי הניח עובן עולה ליותר ממאה מיליון מארק, הוא פעל הרבה באמצעות חברת כ"ח בהקוננרים הברליני בשנת 1878 לטובת היהודים במדינות הבאלקאן.

ביבליוגרפיא: Jew. Chr., Feb. 24, 1893

ה. ב.

בליכער, אפרים ישראל: רב ומחבר

באוסטריא; נולד ח' תשרי תקע"ב (1813) בעיר גלאקסדארף ומת י"ז ניסן תרמ"ב (1882). הוא היה רב בעיר אסוועעצן בגליצא ובעיר קאסטען מעהרין, ובסוף ימיו נר בגוראפעטט. חבר, "מרפא לשון ארמי", כולל חכמת דקדוק לשון ארמית אשר בכה"ק. בתרנומים, בש"ס ובשאר ספרי חז"ל, ב"ח פרקים ובתחלתו העתקה מספרו של פירסט, "לעהרנעביידע דער אראמאישען שפראכע" (ווין 1839, ועיין מכ"ע, "ארענט" לשנת 1841 גליון 1 בקורת עליו). והוציא "מגלת רות" עם תרגום אשכנזי וביאור (לבוש 1843). גם, "דיא וינאנאנענפראגע פיר דייטשע איזראעליטען" (ווין 1860). וחבר שיר בלשן

בו היהודים הספרדים. וכן בפירוש רבנו שמשון על מסניות של זרעים וטהרות, ר' מאיר דארמזיער העתיק הלעזיות בפירוש רבנו עובדיה מברטנורה על משניות שהן רובן מלשון לאדינו ואחדות מלשון רוסיא. כמו: עהרדין=ריאבינא (דמאי פ"א א'); עץ שמן=סאסנא (תמיר פ"ב ג'); דיוסטר=סאטאוילא (כלים פ"ב ג'); היבלות=באראדאווקע (ננעים פ"ב ו'). מן הבי' בש"ע מביא בלעז מלשון ספרדית ור' אברהם דאנצינ' בחכמת אדם" מביא הבלעז מלשון יהודית המדוברת בליטא. תועלת הבלעז גדולה מאד לחוקרי לשונות לדעת את המבטא וקדמון או כוונה אחרת מאשר נהוג בזמן האחרון. ע"ע העתקות; יהודית-אשכנזית; מלוניס.

ביבליוגרפיא: ר' משה לאנדא, סרפא לשון, פראג 1834; פאלאק, כנסת הגדולה ח"א 105; הגר: ח"ו 8.

א.

בלעזיש (Belais), אברהם בן שלום הלוי: רב ומחבר; נולד י"ח אב תקל"ג (1773) בעיר טוניס ומת בשנת 1853 בעיר לונדון. הוא היה רב בטוניס וגובר לנשיא העיר (בייא). משם הלך לירושלם להטלט מנשיו אשר הציקו לו, ובתור שר"ר נסע לערי המדינות ויקבץ שם נדבות. המלך וויקטור עמנואל הראשון נתן לו מתנה אלף פראנק בעברו בטורין. והיו לו מכתבי תעודה מהנמונים וגדולי המדינה. בזמן קצר היה לרב בעיר ניס בצרפת, ובשנות 1840-1883 היה ראש ישיבה של הקהלה הפורטוגזית, בעוויס מארקס" בלונדון. הוא חבר לקוטים ופירשים על התנ"ך והתלמוד בשם ספר, "תבואות יעקב" (ליורנו 1820); ס', "באר לחי רואי", דרושים במוסר ומעלת יראת הרוסמות, ונעתק לעברית. איטלקית וצרפתית (מרוץ 1816); "יד אבשלום", פירוש על שע א"ח (ליורנו 1829); "פתח הבית", חירושים על סור או"ח, ושרת הנוגעת לקהלת לונדון ולישיבת, "עץ חיים" באמשטרדם. עם שבעה הספרים בערים שונות: מונאדור, טוניס, לונדון וליורנו (1846); "עפרות תבל", פי' על קהלת (לונדון 1850). גם חבר שירים לחתינת הבארק ראטשילד בעברית ואנגלית (פאריס 1824), וזיר לכבוד הקיסר לואיס הי"ח בעברית וצרפתית (שם) וקינה על מות שלשה מלכים ולזכר שרים גדולים, תבנית דמות בלעזיש נדפס בראש ספרו, "עפרות תבל".

ביבליוגרפיא: כנסת ישראל 15; Jew. Chr., Sept. 2, 1868

ה. ב.

בלעז: בן בעור הארמי, וישב בפתור בארם נהרים על נהר פרס. שמו בלעם היה על שם המאורע שחפץ לבלוע את ישראל, ודרשו חז"ל בלעם=בלא עם (גרסא אחרת בלע עם), ד"א שבלה עם, שבלכל ישראל בעצתו הרעה (תוספתא סנהדרין פ"ג; נמרא סנה' ק"ה). וכן בעור היינו שרצה לבער את בית ישראל מן העולם, וכן מלך אדום

[בפירוש רש"י] רש"י בפירושיו לתנ"ך ותלמוד מביא לערך עשרת אלפים מלים לעזיות, יש מהם ששמעו מרבותיו כמו: כרע בל קורס נבו (ישעיה מ"ו א') אייסקרופיי, קנקיא"ה בלעז, כך שמעתי משמו של רבינו נרשם מאור הנולה; אפיקמחין קומי"ם בלעז, כך שמעתי (ישבת י"ב); פתורא דיונה, רבינו הלוי אמר בוי"ש (Baies) לארבער בעערען, שבת קכ"ט); חיק קבל=אר"ק בליטמ"א, כמו ומחי קבלו, מפי מורה הנמרא ומקרא אשר שמע מפי רבו (פסחים ק"א; יחזקאל כ"ו ט'), בלב ים, מרבנו יעקב שמעתי שאמצעותיו של ים נקרא פילגוס בלעז (שבת י"ט); סניא דיבי=קרשטי"א בודיל (crosse bodel), לשון מורי וכו' וכך מצאתי בא"ב של רבי מכיר בודילו שאצל"ר bodello cagalar והוא מורכב מלשון איטלקית וספרדית (חולין נ:). מזה נראה יהיה לראשונים ספר מלין בעין ערוך עם הבלעזים. לפעמים מביא רש"י סתם, "ויש לעזים" או "לעז אחר", רובי המלים הלעזיות ברש"י הם מלים צרפתיות, וגם יונית ואיטלקית. לפעמים מביא שתי העתקות ויכנה הראשונה לשון אשכנז והצרפתית בלעז, כמו נמד (שופטים ג' מ"ז) נמורה בל' אשכנז דימאלנא ובלעז נשקורס"א. דימאלנא הוא דוסאן, מלה נחשנת בלשון גרמניא וענינה יד קצרה, ר"ל אמה קצרה וממנה נבלת מלת דרמען, ויש מלים רבות שהן משונשות, כמו: ונסבה (יחזקאל מ"א ז) מסיבה שקורין וי"ץ ובל"א קרוא וינדל שטיין, צ"ל ווענדעלשטיין; באסרא (ברכות כ"ח) בית הסוהר שקורין ציפ"ש בלעז, ובאיוב בסד רגלי ייג כ"ז) כתב רש"י ובלשון יוני אשתוק זה מעות סופר וצ"ל בל' אשכנז שמו כמו שפירש סדן (ע"ז מ"ז) לשום בו רגלי איש ובל' אשכנז שמו"ק (שמאק), לפעמים כותב רש"י, וקורין לה במקומנו" ידוע שהוא לשון עירנית (provincial), כמו סרקין יד"ש (שבת כ"ז), מפרש (יחזקאל כ"ז ז) שקורין בלי"א שיג"ל (זינעל) ובלשוננו (צרפת) בוילא (voile). לפעמים שונה הבלעז ברש"י המובא בתנ"ך מהבלעז של המלה שמובא בגמרא, גם יש חילוק לפעמים בין הבלעז המובא בפירוש בגמרא ובין הבלעז המובא בהר"ף, כמו שם החולי לבהמה שאכלה כרשינין (שבת נ"ג) בגמרא מנייונ"א וברי"ף מרינקיש (tranchée) והוא כאב בכרס וחולי מעיים. ונפלא הוא כי רש"י לא כתב פירוש על הר"ף רק המדפיסים צרפו אליו הפי' מהגמרא, ואפשר שנשתבש אחד מהם או שיש שתי נוסחאות או שהמעתיק הוסיף הבלעז. לפעמים השתמש רש"י בכוונה הלועזית ולא בהמלה, כמו ליבן (חולין ח') בלשון חכמים נקרא ליבן בא"ש faire rouge (לעשות אדום), ונמצאות ארבע מלים סלאבית (שפת כנען) ברש"י וא' בערוך, הרבה מהן נמצאות אצל ר' יצחק מוינא בספרו, "אור זרוע" (עי' הרבני, "היהודים ושפת הסלאוונים" ווילנא 1867).

[בלעזי של כמה לשונות] בפירוש המשניות להרמב"ם נמצאות מלים רבות ערביות וגם מלות בלעזי שהן ספרדית-פורטוגזית קרוב ללשון לאדינו שמשתמשים

שנא ישראל נקרא בלע בן בעור (בראשית ל"ו ל"ב). פתורה מלשון פותר תלומות (במדבר רבה פ"ב ז'). ביהושע נקרא בלעם "הקוסם" וא"ד יוחנן שהיה נביא בתחלה ולכסוף קוסם (סנהדרין ק"ו). אחר שנתן עיניו לקלל את ישראל (רש"י שם). גם חגר היה שנאמר "וילך שפי", וסומא באחת מעיניו שנאמר "שחום העין" (סוטה ט'; סנהדרין ק"ה.). מדותיו היו רעות: עין רעה, רוח נבונה, נפש רחבה, ותלמידיו היו כמוהו ובלם יורשים גיהנום ויודין לבאר שחת (אבות פ"ו) ולכן נקרא חמיר בפי תול' "בלעם הרשע".

בלק מלך מואב שהיה ירא מפני בני ישראל פן יכבשו את ארצו. שלח שלוחים לבלעם לבוא אליו ולקלל את ישראל. כי היה בטוח בו כי "אשר יברך עבורך ואשר יאור ויאר", וחשב שעל יד קללת בלעם יהיו בני ישראל נחלשים ויוכל לנרשם מן הארץ. ובאמת היה בלעם הנביא היותר גדול לאומות העולם בעת ההיא, ויודע דעה עליון". וה' נראה אליו בחלום הלילה אף בי ביום, "לא ידע גם דעת בהמתו" ולא ראה את חמלאך שיצא לשטן לו אח"כ. בלעם האמין בה' אך היה מצפה לשעת הכושר שיחטאו ישראל למען יקח נקמתו מהם בקללתו. בי השנאה לבני ישראל כבר נשרשה בעמים שישבו מסביב לארץ כנען שהיו עולים לירשת לאחוזת אחרי נצחונם הרב בסחוק ועונ. ואמרו חז"ל שהיה בלעם יודע לבוין את השעה שהקב"ה כועס על ישראל (ברכות ז'; סנהדר' ק"ה.). ולכן כאשר באו אליו זקני מואב ומדין שלוחי בלק לקרוא לו. צוה אותם ללון הלילה למען ישמע מה יאמר ה'. וכאשר נראה אליו ה' אמר לו, "לא תלך עמהם. לא תאור את, העם בי ברוך הוא". בלעם מסר דבר ה' לשלוחי בלק, אולם בלק לא מנע משלוח אליו עוד שלוחים לבוא אליו לקלל את ישראל ובלעם השיב להם כי לא יוכל לעבור את פי ה' לעשות קטנה או גדולה. בכל זאת צוה להם ללון בביתו למען ישמע מה ירבר ה', אולי נשתנה רצון ה'. למען ימלא חפצו ויבא על שכרו. ובאמת נראה אליו ה'. כי הבא למטא פותחין לו, ויאמר אליו: אם לקרא לך באו האנשים, קום לך אתם! ואך את הדבר אשר ארבר אליך אותו תעשה! (במדבר ב"ב ב'). וילך בלעם עם שרי מואב, וע"ז אמרו "הוצפה אפילו כלפי שמיא מהני" (סנהדרין ק"ה.). כי היה משתמש בכל התחבולות עד אשר השיג חפצו. ולזאת תרה בו אף ה', וישלח מלאך לשטן לו בדרך חרבו שלופה בידו. בלעם לא ראהו אך אתונו אשר רכב עליה ראתהו ותט מן הדרך ותלחץ את רגלו אל הקיר, ובלעם שלא ידע הסבה של פחד האתון הבח אותה במטקל איזה פעמים. אז פתחה האתון את פיה לרבר אליו, "מה עשיתי לך כי הכיתני זה שלש רגלים" וענן בלעם, "כי התעללת בי. לו יש תרב בידו כי עתה הרגתיך". ויגל ה' את עיני בלעם, וירא את מלאך ה' יוקד לפניו. ויאמר אליו חמלאך, "על מה הכית את אתונך, והנה אנכי יצאחי לשטן לך". בלעם התנצל לפניו ויאמר: אם רע בעיניך הליכתי אשובה נא, בב"ז לא שב למקומו רק היה ציית לדברי המלאך, "אפס את הדבר

אשר אדבר אליך אותו תדבר". וישמע בלק כי בא בלעם, ויצא לקראתו אל עיר בירת מואב. ועלהו במות-בעל ויזבח שם זבחים, ובלעם תכה ער אשר יקרה ח' אליו ודבר מה ידאנו. וישם ח' דבר בפי בלעם, וישא משלו בחידות ובמליצה רמה ונשנבה: "מן ארם ינחני בלק וגו' מה אקוב לא קבה אל ומה אועם לא זעם ח' וגו' תמות נפשי מות ישרים ותחי אחריתי כמוהו". בלק השתומם למשמע אזניו ויאמר לו, "מה עשית לי? לקוב אויבי קראתיך והנה ברכת בך?". ובלעם התנצל כי הוא מוכרח לדבר את אשר ישים ה' בפיו. אך שניהם לא עזבו תקותם כי סוף סוף ימצאו שעה ומקום יותר מוכשר לקלל את ישראל, וילכו משם למקומות אחרים, שדה צופים וראש הפעור. אולם בכל מקום אשר נחה עליו רוח ה' הוכרח לברכם וינבא עתידות טובות לעם ישראל. אמנם לאחרונה השיא בלעם עצה לבלק להכשיל את ישראל בזמה, שנאמר: לכה איעצך וגו' ומפסיק בנבואתו ואח"כ נאמר: ויחל העם לזנות את בנות מואב (במדבר ב"ד י"ד-ב"ד). וכן נאמר: הן חנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וגו' (שם ל"א ט"ו) ויצמר ישראל לבעל פעור ותהי בהם חמנפה ומתו ב"ד אלף מבני ישראל (שם ב"ה ט'). אך בני ישראל נקמו נקמתם מאת המדינים שהיו בקושרים עם בני מואב תחת ממלכת בלק ויהרנו בהם מכה רבה ואת בלעם בן בעור הרגו כחרב (שם ל"א ח'). אך לא במואב כי נצטוו שלא להלחם בהם: באמרו, "לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך" ר"ל לחיפך אשר יעשה עמך לעם הזה. כארם שמקלל את עצמו ותולה קללתו באחרים. אמר להם: אלהיהם של אלו שנא זמה הוא, והם מתאווים לכלי פשתן, בוא ואשיאך עציה: עשה להם קלעים והושב בהם זונות וכו'. וכאשר בא בלעם למדין ליטול שכר של כ"ד אלף שהפיל מישראל נחרג שם. ובמותו היה בן ל"ג שנה ופנחס הרגו. ואמר ההוא צדוקי לר' יוחנן כי ראה "פנקסיה דבלעם" והוא כתיב ביה בר תלתי ותלתי שנין בלעם חנירא בר קטיל יתיה פנחס ליסמאה (סנהדרין ק"ו:).

[נבואת משה ונבואת בלעם] חז"ל חשבו את נבואת בלעם כמעלה גדולה וכמעט העלוה לנבואת משה, ודרשו "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" (רברים ל"ד), בישראל לא קם אבל כאו"ה קם, זה בלעם, כרי שלא יחא פתחון מה לאו"ה לומר: אילו היה לנו נביא במשה היינו עוברים לחקב"ה. שלש מדות היו ביד משה יתרון על בלעם ושלש מדות היו לבלעם יתרון על משה וכו' (במדבר רבה פ"ד ל"ד). אך בתכונת נפשו לא ישות בלעם לאחד מנביאי ישראל אשר היו מזוהרים מן העברות לישראל ורחמו גם על או"ה, הנביא אמר: לבי למואב בחלילים יהמה (ידמיה מ"ח), ובלעם העמיד פרצה לאבד את חבריות מן העולם, והיה אכזר בחפצו, "לעקוד אומה שלמה חנם על לא דבר, לכן נכתבה פרשת בלעם להודיע למה סלק הקב"ה רוח"ק מאו"ה, שזה עמד להם, וראת מה עשהו" (שם פ"ב א'). ואע"פ שלא קלל בלעם את ישראל ועוד ברכם, נחשבת מחשבתו תרעה לרעתו ונקרא

אמר לה, "לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך", אמרה לו, "לי אין אתה יכול להרגני אא"כ חרב בידך והאיך אתה רוצה לעקוד אומה שלמה" שחק ולא מצא תשובה (במדבר רבה פ"ב י"ב).

[פרשת בלעם] בנמרא אמרו: משה כתב ספרו ופרשת בלעם (ב"ב י"ד); ורש"י דחק לפרש, "כתב נבואתו ומשלו אע"פ שאינן צרכי משה וסדר מעשיו". אך נראה שהיה ספר מיוחד כמו, "ספר הישר" ועוד, אשר נאבדו מאתנו (עי' של"ה דף שס"ג ע"ב בפנים ובהנהגה). ואולי צ"ל ספר בלעם ונשתכח ספר שרת בלק. חכמי הקבלה משווים את בלעם לעמלק בשנאתו לבני ישראל, ואם נכתוב שם בלעם ותחתיו שם עמלק ונחלק שמותיהם, אז אפשר לקרות שמותיהם מימין לשמאל ומלמעלה למטה, כזה: בל עם - עם בלק

ויש סמך לדבריהם מהדרש: ויבא עמלק, מהיכן בא? מאצל בלעם הרשע (אסתר רבה פ"ו).

ביבליוגרפיה: אוצר השמות 353; החלוץ ז"ל Geiger, Bileam u. Jesus, in *Wiss. Zeit.*; 32; *Jüd. Theol.*, VI 31-37; Steinthal, Haman, Bileam u. der Jüdische Nabi, in *Zur Bibel u. Religionsphilosophie*, Berlin 1890.

א.

בלעם, יהודה (נקרא נ"כ אבו זכריא יחי"א); מרדק, מפרש ופייטן; נולד בטולידה בספרד בין שנות 1070-1790, והתישב אח"כ באיטליה. הוא עם ר' משה בר' שמואל הכהן ז"ל מקורטובה (עי' זה שני מבאים גדולים לכה"ק בספרד, אף כי נפרדו זה מזה בתכונת רוחם ואופן הביאורים וגם עברו ביניהם דברי ריבות, אך נורל אחד היה לשניהם כי ביאוריהם אברוזמן רב ונתנלו רק בימים האחרונים, כל פירושי כתובים בלשון ערבית אך יש מהם שנעתקו בלשון עברית. הנודעים הם: א) ספר התנאים (תליף פי אלמסבין ולמננים), ביאור שמות נרדפים, מזכירו בעל "כפתור ופרח" דף קנ"ה. ועי' פאזנאנסקי XXXVI 298 (R. E. J.); ב) אותיות הענינים (חורף אלמעני) על מלות הטעם (עי' דרנברג במ"ע Für d. Jüd. Theol., V 408), והתחיל להדפיס פוסק ב"החוקר" ח"א 113 הלאה אך לא השלמו; ג) באור הפעלים שיצאו מנורת השמות, ע"פ סדר א"ב, נדפס ב"הכרמל" שנה ג' מגליון 28 והלאה, נדפס עור עי' ב"ג ועדעלמאן ב"חיי עולם" (פאריס 1879); ד) "אלירשד" ספר דקדוק שנאבד, וזכור עי' אבן בארון; ה) על הנסים בתנ"ך, מזכירו ר' משה אבן עזרא; ו) פירוש על תנ"ך, שטיינשניידר מצא הכ"ז באוקספורד לספר במדבר ודברים והרכבי הודיע כי בפטרבורג ימצאו פירושו לספרי הנביאים כמעט בשלמותם ועוד לקוטים לתהלים וקהלת; ז) שני פיוטים (לאנדסהוט, "עמודי העבודה" ח"א 66); ח) מעמי שלשה, "ספרי אמת" (איוב, משלי, תהלים), (פאריס 1856) ועם העדות ותקונים מאת פאלאק (אמסטרדם 1859). וכתב עוד, "הוריית הקורא" על

תמיד בפי חז"ל, בלעם הרשע. ומרגל אפי ההמון לומר, "ער שעלט וויא בלעם הרשע". ואמר ר' יוחנן: מברכותו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבנו. ביקש לומר שלא יהיו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות, מה טובו אהליך יעקב; לא תשרה שכניה עליהם, ומשכנותיך ישראל; לא תהא מלכותם נמשכת, כנחלים נמיו; לא יהיו להם זיתים וכרמים, כנגות עלי נהר; וכו' (סנהדרין ק"ה). אך ה' הפך את הקללה לברכה (ברכות נ"ה). ורש עור, נאמנים פצעי אוהב ונעותרות נשיקות שונא" (משלי כ"ז) טובה קללה שקללה אחיה השילוני את ישראל יותר מברכה שבירכם בלעם הרשע (תענית כ'). ענין הקללות פירש הראב"ע כי בלעם היה יודע מזלות ובעת ראיתו במזל של שום אדם שהניע עת רעתו היה מקלל אותו (פירושו במדבר כ"ב כ"ח).

[שונאי ישראל ופושעי ישראל] בלעם היה סמל של אנטישמי אשר נראה בזמן הזה, שורכו לשבח את אמונת ישראל ותורתו אך בלבו נשרשה שנאה כבושה לעם ישראל. האגדה מספרת כי בעת נתינת התורה היו קולות וברקים וכל מלכי אר"ה אחוזתם רעדה ונחקצו כלם אצל בלעם לרעת הסבה. שמה מבול בא לעולם וכו' אמר להם: חסדה טובה יש לו בבית ננזיו וביקש ליתנה לבניו (ובחים קט"ז). וגם לאחר מותו כאשר העלה אותו אונקלוס בר קלנימוס בר אחתיה של טיטוס בנגידא (אוב וידעוני) א"ל מאי חשיב בהוא עלמא? א"ל ישראל, מהו לאדוקי בהו? (כי חפץ להתנייר) א"ל לא תדרוש שלומם וטובתם כל הימים. אח"כ העלה את ישו הנוצרי והוא השיב, "טובתם דרש רעתם לא תדרוש כל הנוגע בהם כאילו נוגע בבת עינו", ואמרו חז"ל: תא חזי מה בין פושעי ישראל לבניאי אר"ה (נימין נ"ז). חוקרי ישראל החדשים יאבו לערבב את בלעם עם ישו באנדות חז"ל, אך אין לדבריהם יסוד נאמן (עי' יש"ו). לדברי ר' חייא בר אבא א"ר סימאי: שלשה היו באותה עצה, אלו הן: בלעם, איוב ויתרו, בלעם נהרג, איוב ששחק נידון ביסורין ויתרו שברח זכו בני בניו לישב בלשכת הגזית (סנהדרין ק"ג). זה לדברי האומר איוב בימי משה היה, בלעם קבל עונשו בעוה"ו, כי מה שביקש לא ניתן לו ומה שבירו ניטל ממנו, כן מצינו בקין וקרח ובלעם וכו' (ב"ר פ"ב י"א), והוא בין הארבעה הדיומות שאין להם חלק לעולם הבא, בלעם דואג אחיתופל וניחזי (משנה סנהדרין פ"א א').

[פי האתון] בענין הדבור של האתון, אמרו חז"ל שהוא מעשרה דברים שנבראו בע"ש בין השמשות במעשה בראשית, ר"ל כי אין זה יוצא לחוץ מהטבע הקבועה, כי כבר נקרו מעשים כאלה מתחלת הבריאה. והנאון ד' סעדיה אמר כי לא דברה האתון רק במראה הנבואה (הראב"ע לפ' במדבר כ"ב כ"ח), וכן דעת הרמב"ם (מורה ת"ב פמ"ג), ודברי האתון היו להורות לבלעם מוסר השכל, ואמרו: בלעם חכם של הנוים לא יכול לעמוד בתוכחתה של אתונו שאמרה לו, "ההסכן הסכנתי לעשות לך כה" ויאמר, "לא" (ב"ר פצ"ג י'), גם

בלשאצר (בלאשצר): המלך האחרון בבבל (דניאל ה' א'). סדר המלכים האחרונים הוא: נבוכדנצר. אויל מרדך ובלשאצר (ע"ע ב ב ל). ביום שמת נביני בן חרסן נולד בלשאצר סנטרא דכבל (קהלת רבת פ"ד). לפי דברי החוקרים האחרונים מחכמי העמים היה בלשאצר יורש העצר של המלך נבוגידוס (556-588 קמ"נ). והיה שר צבא בעיר אור כשרים, ואביו המלך ישב בעיר תימא. נצחון מלך פרס היה בשנת י"ז למלכות נבוגידוס, וכיום מ"ז תמוז לכר אונברו שר צבא הפרסי את בבל. זמן הכיבוש לא יתאים עם זמן חשבון קבלתנו שמלכות בלשאצר היתה בשנת ג"א שפ"ו לציירה (374 קמ"נ). גם שם בלשאצר מורה על המלך ולא על יורש העצר, כי הוראת המלה באשורית, "בל-שאור-צוד" היא "בל שמיר המלך". בלשאצר חשב ומעוה בחשבון גלות בבל של שבעים שנה (מנילה י"א); ואמר בלבו כי כבר אברה תקות הנאולה, והוציא כלי בית המקדש אשר הביא נבוכדנצר מבבל והשתמש בהם ברוח נאוו ונצחון בהסעודה שהכין לשריו ונשיו בבית מלכותו ושתו יין לשכרה. פתאום נראה לפני הנאספים יר כותבת על קיר היכל המלך מלות זרות אשר לא ידעו פתרון. אך דניאל שהיה בחצר המלך ביאר את המלות האלה: "מנא מנא תקל ופרסין" כי ירמוזו לרעה הנשקפת למלכות בבל, אשר תחלק לשנים בין מרי וזרם. ובו בלילה נרצח בלשאצר ומלכותו כבשו רריוש מלך מדי וכורש מלך פרס. האנדה מספרת כי כורש ורריוש היו שוערים לבלשאצר, וכאשר שמעו נבואתו של דניאל על אודות מפלתו תפשו מנורה ופצעו בה את מוחו (שיר רבת פ"ג ד').

א.

בְּמִדְבָּר: החומש חרביעי מתורת משה, ע"ש הפסוק הראשון; וירב ה' אל משה ב מ ד ב ר סיני, והראשונים היו קורין אותו ספר "וירבר" ע"ש המלה הראשונה; בתלמוד נקרא חומש הפקודים (סוטה ל"ו רש"י); השבעים קורין לו *Ἀριθμοί* והבולגמי Numeri ע"ש מספר הפקודים שנאמר בפרשה הראשונה. לפי המסורה יש בחומש הזה 1,288 פסוקים, 158 פרשיות (מין) 92 פתוחות, 66 סתומות, 36 פרקים ועשרה ספרים, שהם: במדבר, נשא, בהעלותך, שלח, קרח, חקת, בלק, פינחס, מטות, מסעי. העניינים בספר הזה הם לפי סדר הפרקים: א-ד', מספר בני השבטים עם הלויים וסדר הדגלים; ה', דיני סוטה; ו', דיני נזיר; ז'-ח', הנוכת המשכן ועבודת הלויים; ט', קרבן פסח; י', נסיעת העם עם הארון; י"א, מן ושליו; י"ב, עונש מרים שדברה במשה; י"ג-י"ד, המרגלים ועונשם; ט"ו, מצות ציצית; ט"ז-י"ז, מדידת קרח וערתו; י"ח, פדיון בכורים; י"ט, פרה אדומה; כ', מי מריבה ופטירת אהרן; כ"א, נחש הנחשת ומלחמת סיחון; כ"ב-כ"ד, בלק ובלעם; כ"ה, המגפה וקנאת פינחס; כ"ו, מספר בני ישראל אחרי המגפה; כ"ז, משפט בנות צלפחד וסמיכת יהושע; כ"ח-כ"ט, קרבנות; ל', נדריים; ל"א, מלחמה נוקמת עם המדינים; ל"ב, תנאי בני

משפטי העמים. ולא נמצא. הנדפס עד עתה מפירושי בלעם הוא רק מעט. ררנברג היה הראשון להרפס פירושו על ישעיה ע"פ העתקה מכ"י פטרבורג, והוציאו לאור עם תרגום צרפתי והערות קצרות. אחריו לקט ר"ש פונס לקומים מפירוש במדבר ודברים וירפסם בתור הוספה למחברתו אשר כתב על בלעם *Studien über Jehuda ibn Bal'am* ומחברת א' ברלין 1893. ועוד דוגמאות קטנות לשאר כה"ק ע"י חכמים אחרים. דר' פאזנאנסקי העתיק ממנו פירושו ליהושע אשר כתב לבקשה תלמיד אחד לפרש לו המלות הקשות חסרות ההבנה, ויכנה להם בשם "גכת אלמקרא" (דיוקי המקרא). בפירושו אלה בחר לו המחבר דרך קצרה, וירר לעומק פשוטו של מקרא, ורק לפעמים רחוקות מאריך ברבריו ומכניס בדרך אנב ענינים אחרים המתחסיים על הכתוב המבואר. על הרוב ישים פניו לדקדוק הלשון ובאורי המלים ויסתייע הרבה מהלשון הערבית. ולפעמים מביא גם התרגום ורברי חז"ל. הוא מזכיר פירושים בשם ר' יהודה חינן ואבו אלוליד (ר' יונה גנאה) ואבן גסמילה (ר' משה הכהן) ועוד. בפירושו השתמשו מחברים הבאים אחריו ויש מהם שלא כנוהו בשמו, ובפרט ר' תנחום ירושלמי בפירושו ליהושע מעתיק ממנו הרבה. השפעתו היתה נרולה גם על הראב"ע, ומכירו בספרו "מאזנים", ומשה בן עזרא ב"כתב אלמודרה" יתאר את תכונתו. לדעת פאזנאנסקי ראויים פירושו להתפרסם במהרה.

ביבליוגרפיא: פאזנאנסקי בספר היוכל לברלינר, ברכת זכרה"ם, 91 והלאה; J. E., VI 519.

א.

בְּלֶק: בן צפור מלך מואב. נולד ונתגדל במדין והיה שם נסיך. בעת ההיא לכד סיחון מלך האמורי את עמו, מואב ומדין, ויכבש אותם תחת ממשלתו אך השאיר להם שופטים והם הזקנים, זקני מואב וזקני מדין. אך כאשר נצחו בני ישראל את סיחון ואת עוג חמליכו ראשי מואב את בלק למלך עליהם, ואז כבר נתערבו בני מדין במואב ונבלעו בתוכו והיו לממלכה אחת. אולם חז"ל אמרו כי השתתפו עמהם בשנאתם לבני ישראל; משל לשני בלבים וכו' (סנהדרין ק"ה). ואף כי צוה ה', "אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה" ירא בלק פן יכבשו את ארצו, מפני שכבר יצאה הארץ מרשות מואב ונכנסה לרשות סיחון וכן ענה יפתח למלך עמון כי מסיחון לקח ישראל את הארץ אשר לקחה מעמון (שופטים י"א). או נאמר כי באמת לא ירא בלק פן יתגר בו מלחמה רק פחד כי "עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו כלחוך השור את ירק השדה". ולכן שלח לקרוא לבלעם לקללם כדי להחליש כחם ולגרשם, וכאשר לא עלתה בידו לעשות זאת, הפקיר את בתו לזנות בעצת בלעם ובעבור זאת מתו כ"ד אלף מישראל. אעפ"כ אמרו עליו כי המזבחות היו לשם שמים, ובשכר מ"ב קרבנות שהקריב בלק הרשע זכה ויצאה ממנו רוח שיצאו ממנה דור ושלמה (סנהדרין שם; נזיר כ"ג; במד' רבת פ"כ). ע"ע בלעם; מדין; מואב.

א.

ראובן, נד וחי שבט מנשה עם משה; ל"ג, מסעות בני ישראל במדבר; ל"ד-ל"ו, נבולי א"י, ראשי המסות לחלוקת הארץ, ערי מקלט.

א.

במדבר רבה: מדרש על חומש במדבר; בכתבי הקדמונים נקרא גם בשם "מדרש במדבר סיני רבה". הוא כולל כ"ג פרקים, אבל יש לו שני נדול בין יד פרקים על ב' פרשיות הראשונות במדבר נשא, ומ' פרקים האחרונים על פרשיות מבהעלותך עד סוף ספר במדבר. החוקרים הראשונים במקצוע הזה ראו בטביעת עינם ששני החלקים משונים הם מאד. צונץ, ראש המדברים בכל מקום, הכיר כי לא מיד מחבר אחד יצאו ב' החלקים האלו. ולפי משפטו היו ב' החלקים האלו שווים בדמותם החיצונית וברוחם הפנימי כאשר יצאו מיד המחבר בפעם הראשונה, כי גם הפרקים הראשונים כמו האחרונים התחילו אז עם הלכות בהלכה וכו' בסדר המקראות או העניינים; אמנם אחרי שעבר זמנם של דרשות והנדות כאלו ובטלו מעמם עמד מחבר אחר ודרש את ב' פרשיות הראשונות בפנים חדשות, אבל לא הגיע רק ער פרשת נשא (ועד בכלל) ודרשם בכח יפה ובדרך יותר ארוך והשאר הניח במקומו כבתחלה. גם באבער (במבוא לתנחומא פ"ט דף ל"ח). מסכים כי שני חלקים אלו מקולמוסן של שני מחברים יצאו, אולם לפי שיטתו, חכם אחד התחיל לסדר אגרות ומדרשי התורה לספר במדבר, על פי הדוגמא של בראשית רבה שהיו לו לעינים, אך לא הגיע אלא עד סוף פרשת נשא ואח"כ ראה חכם אחר את המלאכה בדרך המדרש ההוא. גם דעת עפשטיין (קדמוניות 70) מסכים עם צונץ וכן רודלפר (מדרש במדבר דבה 23, בוראפעשט 1891); אולם וייס (דור דור ודרושו ח"ג 263) חלק עליהם והוכיח, כי שני החלקים מירי סופר אחד יצאו (עיין מקורותיו) אשר הלך אחד התנחומא, ובמקום אחד הביא מדרשו של תנחומא מפ' בהעלותך בפ' נשא, ובפ' בהעלותך לא הביאו עוד הפעם, ואומר כי זה סופת חותך ועד נאמן לשיטתו, אכן זה אינו, כי כמה אגרות ומדרשים נמצאו בכל אחד מן החלקים ב' פעמים (רודלפר 9). בודאי צריכין אנו לילך אחר הרוב, שכל אחד מב' החלקים האי לתודיה והאי לחודיה.

[סגנון הלשון ותוכנו] מחבר המדרש מתחלק הראשון לא הלך אחר הפרשיות וסדרי התורה, ונקט כלל בירו שבכל פרק ופרק ידבר מהלכה או הגדה היפה בעיניו כגון בפרשת מעילה ידבר מנר צדק ומקבץ ומאסף כל הלכות והלכות שנמצאו בספרות שהיה לפניו מנר צדק ומסיים: הא למדנו כמה קירב הקב"ה את הרחוקים אפילו שנתניירו שלא לשם שמים, ואין צריך לומר על גרי צדק (פ"ח). הוא דרש סמיכות הפרשיות, כגון: למה נסמכה פרשת מצורעם לפ' הלויים (פ"ז), פרשת אוהרת נרים אחר פרשת שילוח טמאים (פ"ח), פרשת סוטה אחר פרשת מצורע (פ"ט) ועוד. גם לסדר הכתובים בקש טעם ופירושו: לפי שהיה קהת טעון הארון הקדומו הכתוב לגרשם

(פ"ו). הוא מסדר את מה שמצא בלשון עברית בלי שמות יונית ורומית ואינו מזכיר גם שמות התנאים ואמוראים. שיטתו כגחברי מדרשים האחרונים, והוסיף גם מדרעות, כגון: היין והדעת נמשלו לכימה ועקרב, כל שעה שכימה נראית ברקיע אין עקרב נראה ברקיע, ומשעקרב נראה אין כימה נראית וכו' מה עקרב מכה בעוקצו כך היין מכה בסופו שנאמר: אחריתו כנחש ישך (משלי כ"ג), וכשם שהכימה מבשלת את הפירות ונותנת בהם טעם, כך הדעת נותנת רית ומעם דבריו של אדם, נכנס היין יצא הדעת, כל מקום שיש יין אין דעת, נכנס יין יצא סוד וגו'. מזה נראה שהיה בקי בחכמת המזלות.

[מקורו, זמנו ומחברו] המחבר שאב משני התלמודים, ירושלמי ובבלי, מסיקתא רבתי ותנחומא, ולפי דעת באבער, היה מתנחומא שלו כמו הכ"ו רומי שהוציא לאור. וחלק שני שאב מתנחומא, הנודע כבר, מדרש שו"ט, תיב"ע, פרקי דר"א, ספר יצירה, תנא דבי אליהו ומפויטי הקליר, וגם יסודו של ר' משה הדרשן היה לו לעינים. מסננו ומלשנו וגם מדרעותיו ומקורותיו יש לשער כי לא חובר קודם המאה ה"ב, כי הוא מזכיר את הנלות הגרה (פ"ג). לדעת צונץ מזכירו בעל ילקוט שמעוני (דף רס"ב), אך לדעת באבער לא דאה אותו, והרשימות "מדבר רבה" בילקוט מירי סופר אחר הם שראה כבר את המדרש: הראשון מזכיר את המדרש הוא הרמב"ן בפירושו עה"ת, ואחריו בעל ילקוט המכירי ור' יצחק אבדוה בעמחים מגורת המאור. ווייס רצה להוכיח כי ר' משה הדרשן היה מחברו, אך קשה, כי רש"י מזכיר פירושים ומדרשים שמצא ביסודו של ר' משה הדרשן, ולמה לא מזכירם בשם מדרש רבה, ואין להאמין כי בימים ההם היה מדרש במדבר רבה נודע בשם יסודו של ר' משה הדרשן (עיין וייס, דרו"ד ח"ג 270 וגם עפשטיין, "ר' משה הדרשן מנרבון").

[פרק ט"ז עד כ"ג] ר' משה נבנשתי כתב בספרו "אות אמת": ובמדרש ר' תנחומא מפרשת בהעלותך עד ספר אלה הדבכים, סי' שמסופק באיזה ענין יוכל לבקש במדרש רבה, משום שמפרשה זו הנוכרת עד סוף ספר במדבר סיני, שני מדרשים אלו הם שוים במעט ומזער שניו. וגלוי לכל קורא בי חלק הלז מהתנחומא לוקח במעט אות באות מסנו, והיו התנחומא הישן (עיין באבער במקום הנזכר); אכן המסדר חוסיף מעט גם משלו כמה חוספות בודאי. כתבם מזכרוננו על הספר. לפי דעתו היה ר' תנחומא מתבר המדרש תנחומא. כל הפרקים מתחילים עם הלכות תוך מקרא וחקת, וכלם בתנחומא תוך משלה, ומסיים דבריו בהתנחומא: בראש החלק השני חסר במדרש שלנו בפי דעת צונץ ועפשטיין (קדמוניות דף ע'). ביבליוגרפיה: באבער, מבוא לתנחומא; עפשטיין, קדמוניות 70; ר' משה הדרשן, רב פעלים; רודלפר, *Budapest 1891, Medras Numeri Rabba*; Zunz, *Gesh.*, V 258.

א. מ"ש
במדבר: בנין בניו על מקום נבוה בראש הר או גבעה ושם

בעת שהקהל אומר ב"מ. ולכן אין אומרין אותו ביום שחל בע"ש וישקהלות (וחזן מן פפד"מ) שדחין אותו גם ביום שחל בשבת מפני שאין מאחרין לבוא ומסחרין לצאת מן טרדות החג. אמנם הטעם הזה אמרו בנמרא שתפנו מנן אבות ברכה אחת מעין שבע בשביל הש"ץ (שבת כ"ד: ע"י רש"י). ורב עמרם נאמן נותן הטעם לאמירה קדיש ואומר, "והאי קדושתא דתקינו רבנן משום סכנה דבי שמישי דשכיחי מדיקין, דילמא איכא דעאיל ולא מצלי, ועד דמצלי נפק צבירא ופייש הוא ומסתכן, ותקינו רבנן עבדרא תפלה כי היכי דנמר צלותא ונפיק בהדי צבורא". ואפשר שהוסיפו אח"כ גם פרק ב"מ כדי לאחר הזמן יותר מהשיעור שקצבו מקודם.

א.

במת ישחק: ע' תיאטרון.

בן אביגדור (אברהם ליב שלקביץ): כותב ספורים וכו' ספרי "תושיה"; נולד בחי"ש אדר תרכ"ו (1866) בעיר ולודאק פלך ווילנא. בשנת 1885 היה מורה בקאוונא; בשנת 1889 החל לכתוב בשם הספרותי "בן אביגדור" במ"ע "המליץ" מאמרים וספורים לקוחים מן דרכי החיים; אח"כ נקרא לווארשא להיות למזכיר של אנודת "בני משה" הציונית; בקיץ שנת 1891 הוציא לאור "ספרי אנודה" הכוללים ספורים שכתב בעצמו עם ספורים של פרישמאן, פריץ, טביוב, בריינין. הספור הראשון "לאה מוכרת הדגים" ו"מנחם הסופר" (1893) הם בין היותר משובחים. בן אביגדור השתתף מתחלה בחברת אח"י א"ס פ (ע"ע) ונפרד ממנה בשנת 1897 ויסד חברת "תושיה" (ע"ע). כן השתתף בעריכת והוצאת העתונים: "עולם קטן", "הנעורים", "חפזנו", "פאלקספריינר", "ידישע פרויענוועלט", והעתון היומי "הזמן" ("הד הזמן") חי"ל בוילנא. בתורף שנת 1908 היה באמריקא לרגלי מסחרו, ושם נשא מאמרו, "הספרות העברית החדשה ועתידותיה" לפני חברת "מפצי שפת עבר וספרותה" בניו יארק. במאמרו זה הוא ממליץ בעד "המהלך החדש" בנוגע לסגנון הלשון, אף כי בעצמו כותב בסופרי, "המהלך הישן" בסגנון פשוט שנוח לקרות.

ביבליוגרפיה: המליץ 1889, גליונות 82-86; אח"י א"ס פ 1894 עד 213; הקרמת החיבורת, "הספרות העברית החדשה ועתידותיה", ניו יארק 1908.

ה. ב.

בן אלהים (בני אלהים): מנדולי העם (aristocracy)

והם במעלה עליונה מנן אדם או בני אנוש. הפסוק "ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו" (בראשית ו' ב') תרגם אונקלוס, "בני רברביא", בני השרים והשופטים (ב"ר פירש"י) ואלהים לשון מרות כמו, ואתה תהיה לו לאלהים" (שמות ד'), "ראה נתתיך אלהים" (שם ז'). ומספר הכתוב כי הדיינים אשר להם לעשות המשפט, בניהם עושים החמס בנלוי ואין מונע אותם (רמב"ן). הראב"ע פירש "בני האלהים" תוכנים, חכמי מולות

הקריבו קרבנות לעבודה. על הבמות שנעשו לשם ע"ז נהרו בני ישראל עליהן להשמידם (במדבר ל"ג נ"ב). ומצינו במות התפת (ירמיה ז' ל"א). במות הבעל (שם י"ט ח'). כהני הבמות (מ"א י"ב ל"ב) ובמות מלואות ויחזקאל מ"ז ט"ז). ענינו במות מכוסות בקלעים נאים לנוי. ועברו שם לפסל ומסכה ותרפים ולכל דבר מגונה. גם בני ישראל קודם שהוקם המשכן, הקריבו קרבנות לה' על הסלע או על האבן בבמה אך לא היה שם מזבח (זבחים ק"ח:). והיו להם במה מיוחדת לצרכי הצבור שהיא במה גדולה, ובמה קטנה של יחיד להקרבת פסחים (מנילה פ"א י'; זבחים פ"ד י'). במה גדולה נעשה כאהל נמוי ואין הארון נתון שם, במה קטנה היה אדם עושה על פתח חצרו ועל פתח גינתו ומקריב עליה הוא ובנו ועבדו ושפחתו (תוספתא סוף זבחים). גם היה היחיד בונה במה בראש גזו (זבחים ק"ז). הברים שבין במה גדולה לבמה קטנה הם: קרן וכבש ויסוד וריבוע, כיור וכנו, חזה ושוק לכהנים, מה שאין בבמה קטנה (שם ק"ב). ולאחר שהוקם המשכן שהיה מרכז לכל ישראל נאסרו הבמות, עד אשר באו לא"י, וכאשר עברו את הירדן הותרו להם חבמות והקימו במה של צבדו בנלול (ש"א י' ח'); באו לשילה נאסרו הבמות בכל מקום רק בשילה (שופטים י"ח ל"א) שהיה שם בית אבנים מבלי תקרה וידעות מלמעלה, והבמה ההיא נקראת "מנחה" וכו'; באו לנוב ונבען (ש"א כ"א ב'; מ"א נ"ד) הותרו הבמות; באו לירושלם שנקראת "נחלה" ונבנה בית עולמים אז נאסרו הבמות ולא היה להם היתר עוד (זבחים פ"ד א'; ק"י:ב). בכל זאת לא יכלו לעקור את הבמות מקרב העם לנמרי, כי היה העם להוט אחריהם מפני רחוק המקום מירושלם, וגם השתמשו בהם לצורך ע"ז, אף כי המלכים הישרים השתדלו תמיד לבערם מן הארץ. ע"ע נלול; נוב ונבעון; שילה; מקדש.

א.

במה מדליקין: הפרק השני ממסכת שבת, ואומרים אותו בבית הכנסת בערבית של ליל שבת.

והמנהג הזה הוא מחקנות הנאונים. המקור הראשון הוא בסדר רב עמרם גאון, ולאחר שמקדשין בביהכ"נ (בליל שבת) אומר פרק אחד ממס' שבת. זה הוא הפרק במה מדליקין וכו' עד סוף פרקא. אמר ר' חנינא וכו' ואומר קדיש" (דף כ"ג). ויש שני טעמים לאמירת ב"מ אחד כדי להזמיר חיוב הרלקת הנר (מחזור ויטרי 84). שג' שבת הוא משום שלום בית הוצרך להזהיר עליו יוחר (ספר "המנהיג" לאבן ירחי), ולכן יפה עושים בקהלות רבות לאמרו בין מנחה לערבית, כי קריאתו לאחר ערבית מה תועיל כי אז לא יוכל לתקן הפתילות והנרות (אבודרהם); השלי"ה בסדרו הקדים במה מדליקין לקבלת שבת ואמר שכן הנכון, ובסדרו יעב"ץ אומר שיש לאמרו קודם קבלת שבת כמנהג הספרדים. הטעם השני הוא מפני סכנת המזיקין, שבחי כנסיות שלום היו בשדות ותקנו אותו בשביל בני אדם שמאחרים לבוא כדי שיסיימו תפלתם

ועטו היה תמיד מוזמן להליץ בעדה ולקרוא תגר על הסתנגדים אליה. חבר: „אימת מפניע“, ספר מתנגד למענותיו של יהודה מסודינא נגד הקבלה (ליודנו 1858); „גר צדק“, הגהות על תרנום אונקלוס (שם 1858); „גר לרוד“, פי' על תהלים (שם 1858); „אם למקרא“, פי' על התורה (שם ופארים 1862-1865); „טעם לשיר“, נגד ירכחו של שמואל דוד לוצאטו על הקבלה (ליודנו 1863); „יענה באש“, על שרפת המתים (שם 1886) Storia degli Esseni (Firenze 1875); Morale juive et morale chrétienne (Paris 1867); Teologia dogmatica e apologetica (Livorno 1877); Le crime de la guerre dénoncé à l'humanité (Paris 1881) לבר מכמה וכמה מאמרים שנרפסו בעתונים שונים ומכמה חברים שנשארו עד הנה בכתובים.

ביבליוגרפיה: *Lattes, Vita ed opere di elia benamozegh*, Livorno 1900; *De Gubernatis, Dizionario biografico*, s. v.; *Zeitlin, Bibl. Hebr.*, 19; *J. E.*, II 684.

מ. ז. ק.

בן־אשר, אהרן בן משה (מכונה בערבית „אבו סעיד“): אחד מבעלי המסורה האחרונים וממנו התחילה תקופת המדקדקים. בן־אשר חי במבריא בראשית המאה העשירית. אבות אבותיו עד אשר הזקן במאה השמינית כלם היו מסוריים. בן־אשר היה סופר מומחה וכתב תנ"ך בנקוד ומעמים בדיוק רב. שנית רבות יגע בעריכתם עד אשר תקנם והניהם כראוי. הנוסחא האחרונה שעשה היתה למורה לעיני הסופרים המעתיקים הבאים אחריו. אף כי בפרטים אחדים חולק עליו בן נפתלי (ע"ע) שהיה בדורו. הרמב"ם שבאר כל הפרשיות הפתוחות והסתומות אמר: וספר שסמכנו עליו הוא הספר בן אשר הידוע במצרים שהוא כולל ביד ספרים שהיה בירושלם מכמה שנים להניה ממנו בספר התורה שכתבתי (הלכות ס"ח פ"ה ד'). יש אומרים כי התנ"ך שכתב מונח בארם צובה, ואחרים אומרים כי נמצא בביהכ"נ באלכסנדריא, אך אין להם ראיות מוכיחות שהוא מבן־אשר. גם לא נכונה השערתו של פינסקער כי בן־אשר היה קראי (לקוטי קדמוניות ח"א 29-32. ע"י הערת הרבני לדברי ימי ישראל ח"ג 316). בן־אשר כתב דק מעט בחקירת הלשון הנקוד והטעמים, ודבריו המעטים מפורים בספרי המסורה כמו מ', דקדוק טעמים" שהדפים ממנו אהרן בן חיים במקראות גדולות (1517), ורשום עליו זה ספר דקדוקי טעמים שחבר אהרן בן־אשר מעזיא הנקראת טבריא, ונדפס בחוברת מיוחדת תחת השם „דקדוקי הטעמים“ שהו"ל בער ושטרק (ליפציג 1879). ר' יהוד' בספר „אשכול הכפר“ מזכיר ממנו קונטרס של „שמונים זונין“ במסורה, ונרפסו אח"כ בס' אכלא ואכלא בסדר א"ב. דוקעם הדפים קונטרס המסורת המיוחד לבן־אשר עם הקדמה והערות (מייבינגן 1846). ע"ע בן נפתלי; מסורה.

וחזים בכוכבים, כמו „יודע דעת עליון“. וכתרו להם נשים ע"פ מערכת השמים ולכן יצאו מהם נבורים (שם). בני אלהים הוא כנוי לישראל, כמו: בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב); וממצרים קראתי לבני והושע י"א א'; ונאמר „הוא יקראני, אבי אתה וני אף אני בכור אתנהו“ (תהלים פ"ט כ"ז כ"ח); „ה' אמר אלי: בני אתה אני היום ילדתיך“ (שם ב' ו') תרנ"ג יב"ע, חביב כבר לאב“. נתן הנביא הבטיח את דוד המלך כי שלמה בנו יבנה את בית המקדש והוסיף לאמר בשם ה', „אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן“ (שם ז' י"ד). הנוצרים ינשמו הוראת „בן אלהים“ כדי לעשות את ישו לנוף רחמי שהוא לרעתם בן אלהים אמתי אשר מתיחס לדוד שנקרא בן וכן זרעו אחריו. והנה מלבד שההוראה הזאת היא נגד חוקי הלשון, יבא סוף הפסוק ויטפח על פניהם, שנאמר „והוא יהיה לי לבן אשר ב' ה' ו' תו' והוכחתי בשבט אנשים ובנגעי בני אדם“ ולא אפשר לומר בן על בן אלהים אמתי שה' ה' כי אלהים לא יעשה על וען. כנראה רמז ע"ז רבי אבהו (שהיה בקיסרין ושמע מדעות הנוצרים הראשונים) שדרש „לא איש אל ויכזב“ (במדבר כ"ג), אם יאמר לך אדם „אל אני“ מכזב הוא, „בן אדם אני“ סופו לתהות בו וכו' (ירושלמי תענית פ"ב סוף הלכה א').

א.

בן אלעשה: חכם ועשיר. חתנו של רבי, ואמרו עליו כי פור כל מעותיו ללמד תספורת של כותן גדול, שהיו שערותיו ראשו של זה בצד עקרו של זה (נדרים נ"א; סנהדרין ב"ב). והיה בר קפרא מצחק בו בבדיחותיו ובשביל זה לא נסמך בר קפרא (ירושלמי מ"ק פ"ג). פוליוס (פוליוסופוס) שאל את אלעשה: לא כך אמר הנביא כי תאמר אדום רוששו ונוי המה יבנו ואני אהרום (מלאכי א') והרי כל מה שבנו קיימים? אמר ליה: לא דבר הכתוב כנגד הבנין (חומרי) אלא כנגד העצות (בנין רוחני). לפי שכל מה שאתם יושבים ומחשבים ומיעצים עלינו לבנות אתכם ולכלות אותנו הקב"ה הורס את עצתכם; א"ל חייך כך הוא, שאנו באין בכל שנה לכלותם ואתי חד סב ומבטיל ליה ומררש תהלים פ"ט ט'). ואולי רמז לקטיעא בר שלום (ע"ז י').

ביבליוגרפיה: סדר הדורות 70.

א. ב.

בן־אמוזג, אליהו בן אברהם: רב ומפרש; נולד בליודנו, איטליא בשנת 1822 ונפטר שם 6 פעבר 1900. בן ארבע שנים היה בן־אמוזג כשמתו אביו ואמו, בימי נעוריו למד גם לשונות צרפתית ואנגלית, ופילוסופיא. בהיותו בן חמש ועשרים התעסק בסחורה, רק בשעות שנשארו לו פנויות היה עוסק בלמוד, ואחר איוז שנים עזב את המסחר ונתמנה למורה צדק של קהל ליודנו, עם שני רבנים אחרים, וכשמתו חבריו נשאר הוא לברו על משמרתו הזאת עד יום מותו. הוא היה גם אחד מהמורים בבית המדרש שבעירו. באמונתו הקיימת והשלמה בכל חלקי הדת המקובלת מאבותיו, האמין גם בחכמת הקבלה.

החורבן הרבה.

ביבליוגרפיה: יוחסין 59; סה"ד 84. ה. ב.

**בן גמלא: ע' יהושע בן גמלא.
בן דוד: ע' משיח בן דוד.**

בן דינאי, אלעזר: ראש הקנאים בירושלם בסוף הבית השני (35-60 למח"נ). כאשר רבו היהודים בפירא עם נביי הארץ ע"ד גבול אחוזתם הרג פאדוס הנציב את אניבאס, אתד משלשה הקנאים ויגרש את עמרם ואלעזר חבריו, ובנראה הוא אלעזר בן דינאי. הנציב פליקס תפש את אלעזר וישלחיו לחמא אסור באזיקים (יוסיפוס, קדמוניות 20, 1, 1; מלחמות 2, 12, 4. במשנה (סוטה מ"ז). נאמר: משבא אלעזר בן דינאי, ותחינה בן פרושה היה נקרא, חזרו לקדוהו בן הרצח; ובכתובות (כ"ז) איתא כנן אשתו של בן דינאי וכו'; במשנה כלים (פ"ה י) נאמר "זהו תנורו של בן דינאי", ופירש הרע"ב שם בשם רבותיו שהוא שם אדם שחיה עושה תנורים הללו, ונעשו כמו יורות הערביים, שהיה חופר בארץ וטח במים וכו'. פירש אחר בשם הנאון ר' סעדיה שהתנור נקרא ע"ש שדנו בו בו דינים הרבה ("ערוך" ערך בן דן) וכן הוא דעת הרמב"ם במשנה. ולדעה ר' מתתיהו שמראשון לא כוונה המשנה פה לאיש פרטי, רק לשם בן אומה של ערביים הנוסעים בעדר ממדעה למדעה ונקראים Beduines. ור' שלמה לעוויואהן בספרו "מחקרי ארץ" ערך "ערב" קורא לחברת הבידואנים בשם "בי דינאי".

ביבליוגרפיה: פרחי צפון חיברת א' 42, ווילנא 1841; גרעץ, דברי ימי ישראל ח"ב 140.

**בן דמא: ע' אלעזר בן דמא.
בן הא הא: ע' בן בנ בנ.**

בן דוד: שם של שלשה מלכי ארם, ונקראים ע"ש אליל ארצם כמו בן אלהים: (1) בן טבריון בן חזיון שישב ברמשק. עמו ברת בריה בעשא מלך ישראל שיעזור לו במלחמתו עם אסא מלך יהודה או עכ"פ שלא יהיה לו לשמן על דרכו זאת. אולם, כאשר עלה בעשא על יהודה ובנה את מבצר הרמה על הגבול לבלתי תת יוצא ובא ליהודה, לקח אסא מלך יהודה את כל הכסף והזהב הנותרים באוצרות בית ה' ובאוצרות המלך וישלחם לבן הדד להפר הברית בינו ובין בעשא. אז עלה בן הדד למלחמה על ערי ישראל ובעשא חיח מוכרח לשוב לארצו ויחדל מבנות הרמה (מיא מ"ז י"ז-כ"ב). (2) בנו נקרא נ"כ בן הדד, ופעמים רבות יצא למלחמה נגד אחאב מלך ישראל, וכאשר נצחו רחם עליו והתהלך עמו כאח ורע. אך בן הדד לא זכר חסדו וכאשר נלחם עם אחאב עוד הפעם צוה לשר חרכב: לא תלחמו את קטן ואת גדול כי אם את מלך ישראל לבדו ואחר מהם משך בקשת והימיתו (שם כ"ב ל"ד). בן הדד במלחמתו הראשונה עם אחאב שלח אליו מלאכים לקחת ממנו כל, "מחמד עיניו"

ביבליוגרפיה: אבן ספיר ח"א 16-18; ח"ב 185-291; כנסת ישראל 74; Bacher, Rabbinische Sprachgut bei Ben Ascher, in Stade Zeitschrift, XV.

א.

בן בג-בג; בן הא-הא: תנאים, והיו גרים או בני גרים. בן בנ בנ אומר: חפך בה (בתורה) והפך בה דכלא בה, ובה תחוי וסיב ובלח בה, ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה הימנה. בן הא הא אומר: לפום צערא אנרא (כפי ערך הצער שסובל בשביל התורה בן רבוי השכר. אבות סוף פ"ח). לדעת בעל ה"יוחסין" בנ בנ והא הא הם שמות של אדם אחד כי מנין ב"נ עולה למנין ח' (חמשה) ואין נראין דבריו. השם בן בנ בנ נזכר בכמה מקומות בתלמוד (עירובין כ"ז; פסחים צ"ו; בכורות י"ב; ערכין י"ג; מנחות מ"ט). ובאליהו זומא פ"ז גרס יוחנן בן בנ בנ וכך שמו בקדושין י"י; ובתוספתא כתובות פ"ה א': שלח יוחנן בן בנ בנ לר' יהודה בן בתירא לנציבין, בת ישראל המאורסה לכהן אסורה לאכול בתרומה, וא"ל ריב"ב יודע אני בך שאתה בקי בחדרי תורה (ע"י ספדי במדבר סי' קי"ז). והרמב"ם אומר שהיו מחבורת הלל ושמואל ולא ראו החורבן. אך קשה לומר כן שהרי בן בנ בנ חלק עם ר' פפיים בעריות שהיה בזמן ר"א ור' יהושע מיר אחר החורבן. ואפשר שר' יוחנן בן בנ בנ היה בנו של בן בנ בנ סתם. אבל נראה שהיו מתלמידי הלל, כי הרברים שאמרו נשנו בשם הלל (אדר"נ פ"ב), ובן הא הא שאל מהלל (חגיגה ט'; וע"י תוספוח שם שהיו בני גרים), ואולי נקראו בשמות אלפא ביתא מפני שמצינו בהלל שהורה למי שבא להתנייד לפניו את אמתת תורה שבע"פ ע"י לימוד הא"ב (שבת ל"א).

ביבליוגרפיה: יוחסין 59, 62; סדר הדורות ח"ב 83; J. E., II 672.

א.

בן בונים (או בונים): עשיר גדול, ושלה לרבי ר' מיני בנדים של פשתן טובים, והיו לו אלף ספינות בים ואלף עיירות ביבשה. בונים בנו של בונים בא לפני רבי וכבודו כי רבי היה מכבד עשירים, ואמר לו שילבש מלבושים יקרים כפי עשרו (ע"י עירובין פ"ה); ושם בנ"א ברש"י: בונים תלמיד רבי.

ביבליוגרפיה: יוחסין 119; סה"ד 83.

ה. ב.

בן כלי שם: ע' פלאי.

בן בתירא (בני בתירא): משפחה של תנאים וגדולי הדור (ר"ה כ"ט; רש"י). סתם בן בתירא הוא ר' יהושע (רמב"ם בהקדמתו לס' זרעים, וע"י הלכות עולם סי' קפ"ז שאמר סתם בן בתירא הוא ר' יהודה). בן בתירא חולק על ר' יהושע בן חנניא (ובחים פ"ג ג'). ר' יונתן בן בתירא היה בזמן שמעיה ואבמילין. בני בתירא ענוותנים היו ומחלו נשיאוהן לחלל מאה שנה קודם חורבן הבית (ב"מ פ"ה). ר' יהודה בן בתירא (ע"ע) היה אחר

כי שם מכונה זוג (pair) שני נבחרים השונים זה מזה בדעותיהם באיזה ענין המובא לפני האספה, והסכימו יחד שלא לחוות דעה באותו ענין כלל. והרי הוא כאלו חוה כל אחד דעתו איש נגד רעהו. בן זוג נקרא גם דבר אחד השווה לדבר אחר, כמו היחוס שבין ימי השבוע זה לזה. וע"ז אמרו במדרש כי לכל ימי השבוע יש בן זוג ראשון עם שני ושלישי עם רביעי, חמישי עם ששי, אך לשבת אין בן זוג עד שקבלו ישראל את השבת, אמר לה הקב"ה: כנסת ישראל הוא בן זוגך (ב"ר פי"א ט'). ועוד הוראה אחרת הוא בן זוג וכת זוג ביחוס של איש ואשתו. ואמרו חז"ל: אין מזווגין לאדם אשה אלא לפי מעשיו (סוטה ב.), ר"ל זוג מן השמים המתאים לפי סבבו ומזנו (affinity, בלשון יהודית-אשכנזית,, בעשע"רמ"ט). בכתוב ספר כריתות לאשתו נאמר,, והיתה לאיש אחר", שאין זה בן זונה, זה הוציא רשעה וכו' (סוטה ו'; גיטין צ'). ואפשר שתהיה בת זוג מוכשרת לאחר. לענין האמונה שלא לשחות כוסות זונות (ע"ע זונות).

בן גיל או בני גיל יקראו שני ילדים או אנשים הרומים ושווים זה לזה בגירול וכת ושנים (mate), כמו מן הילדים אשר כנילכם (דניאל א' י'). ויש לו גם הוראת דור (contemporary) שענינו היקף; דור דור בתרגום השמרוני,, גיל וגיל". בן גילו הבא לבקרו כשהוא חולה נוסל אחד מששים מחליו (גדרים ל"ט; ב"ם ל"ז). מת אחר מן הגיל ידאג כל הגיל (רות דב"ה פ' ו' וס' אל"מלך). כמו אחר מן החבורה שמת וכו'.

א.

בן זימא (או בן זימא): חכם קראי בתחלת המאה העשירית. שמו העצמי לא נודע, ושם אביו יכתב בשתי חמונות: זוטא זימא, ונראה כי הראשון היה העיקר והיה זוטא שם נדרף לשמות דומים כאלו הנמצאים בתלמוד כמו זוטרא, זעירא וקטינא. ובן זוטא כמו בן קטין (זוטא ל"ז). והנה מצאנו איש אחד ושמו זוטא (או זוסה) המכונה שר שלום (עי' ערכו) בארץ מצרים במאה ה"ב (אבל הוא היה רבני ולא קראי), וקרוב הדבר כי גם בן זוטא שלנו חי בארץ ההיא ושם התוכת עמו הגאון רב סעדיה על ענינים שונים בפירושי המקרא. המחבר היחידי שמסר לנו את דברי הוכוח הוא הראב"ע בפירושו להכתוב עין תחת עין (שמות כ"א כ"ד):,, אמר ד' סעדיה: לא נוכל לפרש זה הפסוק כמשמעו... אמר לו זוטא: והלא כתוב במקום אחר כאשר יתן מום באדם כן יתן בו, והגאון השיב לו... ובן זוטא השיב לו... והגאון השיב לו... ובן זוטא השיב... והגאון השיב וכו'". ומחמלים אמר לו בן זוטא נוכל ללמוד כי הוכוח היה בעל פה, וגם זה מוכיח כי היה זה עוד בארץ מצרים בימי נעוריו של הגאון כי אחרי עלותו על כסא הגאונות בבבל נסע רב סעדיה כפי הנראה להתוכח עם הקראים פה אל פה (ועל התקופה הזאת יסבו לנכח גם דברי הקראי סהל בן מצלית אצל פינסקער, לקוטי קדמוניות ע' 37). עוד מביא הראב"ע בחתלק הנשאר ממהדורא שניה לפירושו ליקרא

והוא השיב להם כי לא יוכל לעשות זאת (שם כ"י) ודרשו חז"ל שהיא התורה, ויען כי מנע אהאב לחלל את התורה בידי הדרד זכה שנמשכה ממלכתו כ"ב שנים כמנין כ"ב אותיות של א"ב שבתורה (סנהדרין ק"ב); תוספתא שמות כ"ט; שמות רבה פ"ח. אחרי מות אתאב תפץ בן הדרד לצאת למלחמה נגד ירבעם, אולם אלישע הנביא הפיר עצתו (מ"ב ו' ח'). בן הדרד כבד את אלישע הנביא והאמין בנפלאותיו. וכאשר תלה שלח אליו את שר צבאו חזאל לשאל ממנו אם יתיה מחליו, והשיבו לאמר,, אמר לו חיה תחיה והראני ה' כי מות ימות" (מ"ב ח' י'). לדעת החוקרים החדשים בן הדרד השני הוא,, מארי" שנלחם עם רמנדארי השלישי (בשנות 803-826 קמה"ג). 3) בן הדרד בן חזאל אשר הכחו יהואש מלך ישראל שלש פעמים ויקח ממנו את הערים אשר לקח מיד יהואחז אביו במלחמה (מ"ב י"ג כ"ה).

ביבליוגרפיה: אוצר השמות 362; J. E., II 675.

א.

בן-זאב, יהודה ליב: ראש המדקדקים האחרונים ומחבר ספר מלים; נולד בקראקא בשנת 1764 ומת בוויין 12 מארץ 1811. בהיותו בן י"ט שנים עזב את ביתו וילך לברלין ללמוד ידעיות חכמה והשכלה. בשנת 1889 הוציא לאור ספר,, אמונות ודעות" להרס"ג עם באוריו והערותיו בשם,, שומר אמונה" וחקר דעת. אחרי כן העתיק מושבו לברעסלוי. שם חבר הו"ל בשנת 1796 ספרו,, תלמוד לשון עברי". בשנת 1898 העתיק ספר,, חכמת בן סירא" מלשון סורית ללשון עברית ואשכנזית עם באור. משם בא לוויין והיה למנהיג ספרים בבית הדפוס של שמיר, והוציא לאור ס',,, מסלת הלמוד" ללמד לנערים לשון וספר, וספרו הנכבד,, אוצר השרשים" בשני סדרים: עברית-אשכנזית ואשכנזית-עברית (וויין 8-1807). גם חבר,, מבוא למקראי קוש" (וויין 1809);,, יסודי הדת", כולל עקרי האמונה עם ראשי המצות וחובות האדם לחנוך הנערים, עברית ואשכנזית (וויין 1811);,, תפלה זכה", סדר תפלה עם הערותיו (שם). והעתיק,, סגולת יהודית", מעשה יהודית עם אלופרני, עם ת"א ובאור (שם 1819). וכמו כן ספר קטן,, מליצה לפורים" בדרך בדיחותא. כל ספריו הצטיינו בסגנון לשון צחה ופשוטה ובסדר נאה. גם כתב מאמרים רבים בספרי המאספים הראשונים ועליהם חתום שם יליק (ר"ת יהודה ליב קראקא). וכתב מבואות לספרי תנ"ך.

ביבליוגרפיה: כנסת ישראל 392; Jost, An-nalen 1840, II 62, 63; J. E., II 681.

ה. ב.

בן זוג; בן גיל: הוראת בן זוג היא לתאר אנשים הרומים זה לזה בדעותיהם, כמו הזונות הראשונים בזמן הסופרים (ע"ע זונות). ומצינו זוגא דרבנן (ברכות ט.). ד' יוסי היה בר זוגיה דרב שמעון (יבמות ס' פ"ג). החוראה הזאת תתהפך בנבחרת הקונגרסים או הפרלמנט.

אמרו עליו: משמת בן זומא בטלו הדרשנים (סוטה מ"ט.), ונס רבי אלעזר בן עזריה הי"ד משבח דרשותיו (ברכות י"ב); והיה מן הארבעה אומן חמשה חרנין לפני חכמים (סנהדרין י"ז); בן זומא ראה אוכלוסין בהר הבית, אמר: ברוך שברא כל אלו לשמשני, כמה ינע אדם הראשון ולא טעם לונמא אחת עד שחרש חרע וקצר ועימר ורש חרה ובידר וסחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל, ואני עומד שחרית ומוצא אני את כל אלה לפני, כמה ינע אדם הראשון ולא לבש תלוק אחד עד כו' כמה אומניות שוקרות משכימות ואני עומד שחרית ומוצא אני את כל אלה לפני (ומזה דייק רש"י שהיה עשיר). וכן היה בן זומא אומר; אורח טוב מה הוא אומר? זכור בעל הבית לטוב כל מה שעשה לא עשה אלא בשבילי, אבל אורח רע אומר לא עשה אלא בשביל אשתו ובניו (ברכות נ"ח); תוספתא ברכות פ"ז ב'. הארבעה דברים שאמר במדות הם: איהו חכם, הלומד מכל אדם; איהו נבון, הכובש את יצרו; איהו עשיר, השמת בחלקו; איהו מכובד, המכבד את הבריוה (אבות פ"ד א'). הוא היה מן הארבעה שנכנסו בפרדס לחקור במופלא, אבל הציץ ונפגע (נטרפה דעתו) ועליו נאמר: רבש מצאת אכול דייך פן תשבענו והקאתו (משלי כ"ה). מעשה בר' יהושע שהיה מחלך באיסטרטיא וכן זומא בא כנגדו ולא שאל בשלומו, אמר לו: מאין ולאין בן זומא, אמר לו: מסחכל הייתי במעשה בראשית וכו', אמר להן ר' יהושע לחלמיריו: כבר בן זומא מבחתי; לא היו ימים מועטים עד שנסחלק בן זומא (חגיגה ט"ז); תוספתא חגיגה פ"ב ה'.

ביבליוגרפיה: כה"ל, סבא הס שנה ח"א 147; ווייס, ר"ד ח"ב 126; Bacher, *Agada der Tanna-* iten, I 429.

א. ב.

בן הורין: ע' עבד.

בדיהודה, אליעזר: עורך עתון בירושלם; נולד בעיר לזשיי פלך ווילנא 1858; שם אביו יהודה פערלמאן. בנערותו למד בישיבת ר' יוסף בליקער בפאלאצק, ואח"כ נמר חוק למודו בהנמנסיא ברודנינסק והלך לפאריס ללמוד חכמת הרפואה. בדיהודה העיר את הרעיון הציוני בסוף שנת 1880 ב„השחר“ נגד דעת המו"ל סמאלענסקי. בשנת 1881 נשא אשתו חמדה בוויין ועלה עמה לירושלם. שם השתתף מתחלה בעריכת „החבצלת“ אשר הו"ל פרומקין, ובשנת 1884 הוסיף עליו „מבשרת ציון“ בתור הוספה מיוחדת. ומשנת 1885 ואילך הו"ל „הצבי“. הוא התנגד לחברת כ"ח אשר עזרו לגולי רוסיא לבוא לאמריקא ולא לא"י. גם התנגד ללוקחי החלוקה, וזאת העיר עליו חמת העם ואחרים מצאו תואנה להלשינו לפני הפאשא ולשומו במאסר בומן קצר ועתונו „הצבי“ נפסק מלצאת בנזרת הממשלה. אח"כ הו"ל במקומו העתון „השקפה“. פעולת בןיהודה הגדולה והחשובת היא „המלחן הכללי“ אשר תיקן וחזר ותיקן (1896—1900), ויוצא עתת לאור בברלין חוברת אחת בכל חודש „תמלק“

כ"ג ט"ז (נדפס אצל פרידלנדר Essays on the Writings of Abraham Ibn Ezra, Hebr. Appendix, p. 79). קרשית בן זומא על רב סעדיה ברבר ממחרת השבת ושתי תשובות הנאון עליו. וחזן מזה עוד בבאורו לשמות פירושים מוזרים שונים בשם בן זומא לכתובים אלו: א) ב' ב', פה היתה דעת בן זומא כי משח היה גדול ממרים בעבור שזכר לפניו בספר במדבר כ"ז נ"ט (וא"כ אחות משה הנזכרת כאן איננה מרים); ב) כ' כ"ג, מלת מעלות נגזרה מן מעל (ונזכר הפירוש הזה מהראב"ע גם בהקדמתו לפירושו הארוך); ג) כ"א ל"ח, מלת רעוה בכתוב זה חסוב לא על בעל השור כ"א על השור בעצמו; ד) כ"ב כ"ח, באר מלת סלאותך הוא ההריון ורמעה כנוי לשכבת זרע והיא הטפה ופירוש לא תאחר הוא כי לא יעכב האדם מלקחת לו אשה וע"כ אמר אחריו: בכור בניך תחן לי (ואמנם בהקדמתו הנ"ל לפירושו הארוך יביא הראב"ע את הבאור הזה בשם בנימין נהאונדרי). לבר מזה מביא הראב"ע בספר העבור (מהר" שוח"ה דף ז' א') את דאית בן זומא מכתובים שונים המראים כי מפורש הוא במסרא איך לקצוב את החרשים והמתערים ע"פ ראית הירח. כנראה לא חבר בן זומא שום ספר ולכן קרוב הדבר כי הראב"ע שאב את כל דברי הקראי הזה מכתבי רב סעדיה. ואמנם גם הנאון לא חבר נגדו ספר מיוחד כמו שחשב דוקס (ע' לקוטי קדמוניות לפינסקער ע' מ"ג) כי אם הביא את דעותיו ונלחם בהן בפירושו לתורה אשר כפי שידענו היה כולל גם דברי וכות נגד הקראים.

חזן מהראב"ע יזכיר את בן זומא עוד רק מתבר דבני אחד והוא רבי יהודה בן בלעם בפירושו הערבי ליחזקאל י"ח ו' (נדפס ע"י פאונאנסקי במ"ע, R. E. J., 194 XLV המכנה אותו בשם אבו סרי בן זיט א). פה ילחם הקראי הזה נגד, עני אשר רצה להוכיח מזה הכתוב איסור שכיבת עם אשתו ההרה (בבארו הרים כמו לשון רבים ממלת הרה ואכל במובן ביאה). על כל פנים לפלא יחשב כי לא נמצא שום רמז ממנו בספרות הקראים ואולי לא היה חשוב בעיניהם כל כך ומשום זה אפשר גם בן כי לא נודע בשמו ונקרא בשם אביו שהיה ספורסם יותר.

ביבליוגרפיה: Poznanski, *Monatsschrift*, XLI 203—212 (ופה נזכרו ג"כ כל הספרים והמכתבים שקדמו לו); Idem, *The Karaite Literary Opponents of Saadia Gaon*, p. 4 (ופה ניתן לו בסערת השם אלעזר).

ש. א. פ.

בן זומא: תנא מדור השני לתנאים אחר חורבן הבית (במאה השנייה. שמו העצמי רבי שמעון לאחר שנסמך. בב"ב נתסר לשמו התואר „רבי“). הוא היה תלמיד חבר לרבי עקיבא. גם היה חכם גדול בכל ענפי החכמה עד כי אמרו: הרהא את בן זומא בתלום יצפה לחכמה (ברכות צ"ז). הוא חולק על ר' יהושע ברבר הלכה והורו לו חכמים לבן זומא (נזיר נ"ט). גם היה דרשן ספואר אשר

הזה יכיל גם כל המלים אשר נתחדשו ע"י הסופרים החדשים. ע"ע מ ל ו נ י ם . הוא חבר עוד ספרים קטני ערך כמו „ארץ ישראל“, „קצור דברי הימים“ ועוד. ה. ב.

בן יעקב, אייזיק: ביבליאוגרף, מחבר ומר"ל; נולד בראמנולא אצל ווילנא כ"ה סבת תס"א (1800) ומת י"ד תמוז תרכ"ג (1863). בעודו ילד העתיקו אבותיו את מקום מגורם לוויילנא. אחרי חתונתו נעשה סוחר ברינא. ואחרי זמן קצר עזב מסחרו וילך ללייפציג להתעסק בעניני הדפוס ומכירת ספרים. שם הוציא לאור את קבוצת שיריו בשם „מכתמים ושירים“ (1842) והדפיס „שירי שפת קדש“ ח"א מארם הכהן לעבענזאהן. גם הדפיס ספר „חובות הלכות“ עם הקדמה ופירוש אשר חבר. בשונו מלייפציג לוויילנא השתתף עם לעבענזאהן בהדפסת כה"ק עם תרגום מגדלסון והבאורים עם הוספות באורים ישנים וחדשים (1845-1853). והו"ל „שם הגדולים“ להרב אזולאי (ב"ח, ווילנא 1853) בסדר ישן עם הקדמה. בשנת 1862 רצה ליסד חברת „קדית ספר“ להוצאת ספרים בחכמת ישראל אשר יקדים בערכם ובמציאות (הכרמל שנה שניה 91). ראשית מלאכתו היתה הוצאת ס' „מאור עינים“ אשר נשתלם אחרי מותו (ווילנא 1863-1866). הספר היותר נכבד שחבר הוא „אוצר הספרים“ שנדפס אחרי מותו ע"י בנו ר' יעקב בן יעקב וכולל רשימה מדויקה של י"ז אלפים ספרים בדפוס ובי" עד שנת 1863. היא מלאכה היותר מפוארה ויקרה ומדויקת בספרות העברית. עוד נשארו ממנו כ"י. גם כתב מאמרים במ"ע העברים.

ביבליאוגרפיה: כרם חמד ח"ה 8; המגיד ח"ו 234; חכרמל ח"ג 365; *Monatsschrift*, XXX; 375, 570.

א.

בי כוזיבא: ע' בר כוכבא.
בן כלבא שבועי: ע' ירושלם, עשירים.
בן כפר: ע' עיר.
בן לענה: ע' ספרים חיצונים.

בן-מאיר: ראש ישיבת ארץ ישראל במחצית הראשונה למאה העשירית. הוא התייחס על הנשיאים לכיח רבן גמליאל והלל הזקן. שמו הפרטי אינו ידוע בבירור, אך יש רמזים שהיה שמו אהרן (ע' פאזנאנסקי Schechters Saadyana צד 9 ובארנשטיין מחלוקת רס"ג ובן מאיר, צד 58 הערה 2). העיד שבה היתה ישיבתו אינה ידועה לנו בשמה, אך ברור שלא היתה ירושלים, ויש משערים שהיתה ישיבתו במבריא (ע"י שם צד 60 הערה 3 וצד 163). בן מאיר הלך לבגדאד לבקש עזר נגד הקראים שבארץ ישראל אשר הציקו לו מאד ויבא לבבל בעצם העת אשר נשקה שם אש המחלוקת בין תכמי ישיבת פומבדיתא אשר בחרו להם לנאון את רב מבשר בר רב קיזמי תחת רב יהודאי גאון (וקנו של רב שרירא) שמת בארד ד"א תרע"ו (917) ובן ראש הגולה דוד בן

זכאי אשר מנה שם לנאון את רב כהן צדק בר רב יוסף. בן מאיר השיג עזר נגד הקראים ובני ענן השונאים מאת בעלי ברית רב מבשר, אף הוא ברית עמהם ברית אהבה וידידות אשר, לפי דבריו, מעולם לא היתה כמוה בין תכמי ארץ ישראל ותכמי בבל. ויתמוך בימינם נגד הקושרים עליהם, ובשוכו לארץ ישראל צוה בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר לחוננים לקרוא הפתיחים (החרמות) שלהם נגד בעלי מחלוקתם: ראש הגולה בן זכאי וחנאון רב כהן צדק.

[המחלוקת בדבר העיבור] בן מאיר הרעיש את עולם היהדות על ידי המחלוקת הגוראה אשר עורר בדבר קביעת השנים ד"א תרפ"ב, תרפ"ג ותרפ"ד שהכריז לעשותן בחלוף מכפי היוצא לפי חשבון העבור המקובל בירדנו, כי תחת שלפי סדר עבורנו היו קביעותיהן: הש"ג, הכ"ז, בח"ג קבע אותן בן מאיר: הח"א, נכ"ה, זש"ג (משלש האותיות שבכל סימן מורה הראשונה על יום השבוע שחל בו ר"ה, האחרונה - על היום שחל בו הפסח והאמצעית - על חדשי מרחשון וכסלו, אם שניהם של מ"ם בני ל' יום או שניהם ח"ס ר"ס בני כ"ט יום או כ"ס ד"ר, מרחשון כ"ט יום וכסלו ל' יום). קביעת כל שלש השנים הנזכרות תלויה רק בקביעת ראש השנה השלישית תרפ"ד, התלויה מצדה במולד תשרי שלה, שחל באבת רל"ז חלקים אחר חצות היום. והנה בסדר עבורנו ידועה רחיה בשם „מולד זקן“. שעל פיה רוחים ראש השנה מיום מולדו כשחל המולד בחצות היום או לאחריו ולפי זה ראוי היה ראש השנה תרפ"ד להדחות מיום השבת ליום השני בשבוע (לפי שנים ביום הראשון אי אפשר לקבעו מפני הרחיה „לא אד"ו ראש"י). ומה מתחייבות לשלש השנים תרפ"ב, תרפ"ג ותרפ"ד הקביעות: הש"ג, הכ"ז, בח"ג. בן הוא לפי סדר עבורנו. אבל בן מאיר מביא מסורת אחרת, שכפי דבריו היתה מקובלת בידו מאבותיו, והיא: אם נולד תשרי בבנה"ז (ימים הכשרים לקביעה) רואין אם נשתייד רביע יום חסר אמרת חלקים קובעין ראש השנה ביומו. פחות במרת רחין אותו. ולפי שמולד תשרי תרפ"ד חל ז' י"ח רל"ז, שהוא פחות מן תרמ"ב חלקים אחר חצות, לכן לבן מאיר נקבע ראש השנה תרפ"ד ביום מולדו בשבת, ומתחייבות מזה לשנות תרפ"ב, תרפ"ג ותרפ"ד הקביעות: הח"א, גכ"ה, זש"ג. שנוי הקביעות ביניהם התחיל איפא עוד בשנת ד"א תרפ"ב, שלסדר עבורנו מרחשון וכסלו שניהם שלמים והפסח ביום נ' ולכן מאיר מרחשון וכסלו שניהם חסרים והפסח ביום א'. בהניע השמעה לבגדאד כי הכריז בן מאיר, הוא ובניו ותלמידיו, את המועדים אשר לא כרת, התעורר ראש הגולה בן זכאי וראשי הישיבות אשר בבבל ובראשם רב סעדיה אלפיומי, שהיה מוכתר או כבר בתואר אלוף, ויערבו אנרות לבן מאיר להתזירו מועדתו ולהוכיח לו את טעותו, אך בן מאיר לא שמע ולא האזין להם, ובאנרותיו אשר שלח לאהוביו אשר בבבל מבאר בן מאיר בפרוטרוט את ענין הוספות תרמ"ב חלקים, המקובל בידו מאבותיו, והוא מחליט כי הצדק אתו, והוא

צריכים להיות כפי שהכריז הוא ותלמידיו, וכי לא היתה לבני חזן לארץ כל צדקה להכריז את המועדים בחילוף מדבריו, בכל זאת אחרי שהם אינם חוצים לשמוע לו, יחדל גם הוא מלהכאיבם יותר באגרותיו, ויחסיים בו ובהם, "ולא יסף שמואל לראות את שאול". ובזמן אשר בארץ ישראל עשו גם את ראש השנה תרפ"ג ביום השלישי כבן מאיר (כעדות אליה מנציבין הני"ל) הנה בבבל חדלה השפעת בן מאיר כליל מראשית שנת תרפ"ג, ולמען לא תצא תקלה להבא מאגרותיו של בן מאיר אשר נתפזרו בהרבה קהלות ישראל, וביחוד היתה יכולה לפרץ שנית מחלוקת כזאת בזמן קרוב, בקביעת הפסח לשנת תרפ"ז וראש השנה תרפ"ח (כי מולד תשרי תרפ"ח הל' ה' י"ח ר"ד), לכן עמד רב סעדיה וחבר ספר מיוחד בשם "ספר המועדים", אשר בו באר את סדר עבודנו ובטל את דעת בן מאיר (ע"ע סעדיה נאון בן יוסף).

[מקור המחלוקת בחלוקי מנהגים שבין א"י ובבל] המחלוקת הזאת היא נכבדה מאד לקורות השבון העבור, מפני היותה כפי הנראה לא מחלוקת בין אנשים פרטיים, בין בן מאיר ובין רב סעדיה וסיעתו, כי אם היא בעיקרה תוצאת חלוקי דעות וחלופי מנהגים בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל מזמן תקן השבון העבור אצלנו, ואשר במקרה דק בימי בן מאיר קרה להיות בפעם הראשונה בין שתי הדעות הכולל למעשה, מה שבתחלה היה ביניהם הכולל דק בעיון, על פי החשבון יוצא, כי ההבדל כזה היה יכול להקרות קודם לכן בקביעת ראש השנה של שנת ד"א תקמ"ד ובקביעת הפסח שלפניו, כי מולד תשרי חל אז לפי חשבוננו ב' י"ח תקכ"א, שהוא פחות מתרמ"ב תלקים אחר הצות, והיה ראוי ר"ת להקבע אז לבן מאיר ביום מולדו, ולחשבון עבודנו היה ראוי להדחות ליום ג', אבל כפי הנראה לא נחתם אז עדיין חשבון העבור בצורתו שהוא בידינו היום, ונראין הדברים שחשבנו אז את זמני המולדות על פי המולד שנקבע כשבע שנים לפני זה בראשית שנת ד"א תקל"ו, שמצאו אז את מולד תשרי בתחלת ליל ר' (בריייתא דשמואל ריש פ"ה), שהוא מוקדם ביותר משלש שעות מכפי היותא לפי חשבוננו, ולפי זה היה מולד תשרי תקמ"ד יותר משתי שעות קודם הצות יום ב', ובהכרח שנקבע אז ר"ה ביום מולדו, אך בערך זמן סמוך אחרי כן, בכרי חצי המאה הששית לאלף החמישי, שאז נודעו ידיעות יותר מדויקות במהלכי צבא השמים, כעדה ר"י הישראלי (יסוד עולם מ"ד פ"ו), אז כפי הנראה ננשו המעברים מבני עמנו לתיקון חשבון העבור בצורתו האחרונה, ולפי השערת בארנשטיין המתקבלת על הדעת לקחו להם מסרי העבור לאבן הפנה את העקרים אשר הוכיח בטלמיוס בספרו האלמגסטי, שנחפרסם בימים ההם בין היהודים בתרנומו הערבי, אז נולד ההבדל בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל בחשבון המולדות בשעור תרמ"ב, אשר מקורו בהבדל הזמן שבין בבל וירושלם, כי ירושלם היא למערכת של בבל כחצי שעה במהלך השמש היומי בקירוב, ומפני

משליך שקעים על רב סעדיה, על בן זכאי ועל רב כהן צדק שנטלו לעצמם הבח לקבוע שנים בחזן לארץ, ומביא ראיות והוכחות מן התלמודים והמדרשים, כי הרשות לקבוע שנים וחודשים נתונה לבני ארץ ישראל ולא לבני הגולה.

[התנגדות הרס"ג] כאשר נוכחו רב סעדיה וראש הגולה וסיעתם, כי לשוא ישחיתו דבריהם על און לא שומעת, חדלו להחליף מכתבים עם בן מאיר ושימו כל מעינם להרים מכשול מדרך העם לכל ימשך אחר בן מאיר אשר פזר אגרותיו בכל תפוצות ישראל, וברעתם כי לא נעלם מעיני העם דבר המריבה אשר שררה עוד בין ראש הגולה וסיעתו ובין חכמי הישיבה, על כן כתבו בכל המקומות לחודיע את ישראל, "כי ראש הגולה וגם ראשי ישיבות כלם וכל האלומים וכל החכמים ותלמידיהם שוין בדבר הזה, כי מרחשן וכסלו שלמין והפסח בשלישי, ואין בינינו חלוקה, ואין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו". אך גם-כן מאיר לא נח ולא שקט, ויוסף לפזר עוד את אגרותיו למרסם את קביעת המועדים על פי דעתו, תוצאת הדברים היו כי בהניע ימי הפסח תרפ"ב הנהו רוב יושבי ארץ הקדש באתד בשבת כבן מאיר, מלבד מעטים שעשו כהוראת בני בבל, ורוב יושבי בבל הנהו בשלישי בשבת, מלבד מעטים ממעריצי בן מאיר בבבל שעשו כהוראתו, ואל זה רומזים גם דברי הסופר תנצרי הסורי אליה מנציבין אשר יספר, כי כשנת ארל"ב לשטרות נפלה מחלוקת בין יהודי בבל ליהודי ארץ ישראל בדבר קביעת המועדים וכי יהודי המערב עשו ראש שנתם ביום החמישי ויהודי המזרח עשוהו ביום השלישי, ודברי הקראי סהל בן מצליח האומר, כי הפיתומי "פחה אנשים ונחלקו במועדים ויעשו אנשי א"י יום אחד והבבליים וההולכים אחריהם עשאוהו יום אחר" עי' פאונאנסקי במ"ע 154—158 J. Q. R. ובארנשטיין, מחלוקת רס"ג ובן מאיר, צד 7 בפנים ובהערה 4), המבשלה הזאת פעלה כפי הנראה את פעולתה על ראש הגולה בן זכאי והנאון רב כהן צדק וסיעתם ועל בעלי מחלוקתם בבבל הנאון רב מבשר וחכמי ישיבתו, להשבית ריב ומדון, ובהרש אלול תרפ"ב כרתו ברית שלום ביניהם, כעדות רב שרירא גאון, אז יצאו יחדיו לבטל את פעולת בן מאיר, ויערכו בהסכם כלם מכתב גלוי לכל בני הגולה לחזהירם על קביעת ראש השנה ויום הכפורים בשנת תרפ"ג בזמנם, ויצוו לקראו בקהל עם ביום הכניסה יום שני בשבת שהוא עשרים יום לחדש אלול (לחשבון בני בבל, כי לחשבון בן מאיר היה אז כ"ב אלול), גם מכבדי בן מאיר אשר בבבל, אשר עשו את הפסח כהוראתו, חזרו מדעתם ושלחו לבן מאיר אגרת כבוד, אשר בו שפכו מרי שיחם כי נתחלקו ישראל לשני מחנות, ויחננו לפניו לשוב מדעתו, ואם עשה את הפסח בשנגה אל יעשה את יום הכפורים בזדון, נפש בן מאיר ירעה לו מאד על האגרת הזאת, כי גם המעטים מבני בבל אשר בטח לבו בהם בנדון בו, ויען אותם במדידות לב, כי אמנם בעיקר הדבר האמת והצדק אהו וכי סדרי המועדים

אליהם לא מצאו או כל צורך לענות על דבריו אלה ולצאת לריב עמו בגללם כאשר היה נעלם מהם אנה פניו סועדות. ובראות בן מאיר כי נמיונו הצליח בידו, וכי איש לא שם לב לסתור את דבריו הראשונים, אז יצא שנית ויפרסם את המסורת השניה שבידו בדבר הוספת תרמ"ב חלקים על כל נבולי המולדות ויבוא אל תכלית סמרתו להחליט שבשנות תרפ"ב, תרפ"ג ותרפ"ד צריכות קביעות להיות משונות מכפי שהושבים בני בבל; או התחוללה נגדו הסערה, ואז רק אז מצאנו בין משינו שכתבו לו שדבריו סותרים את עצמם: שבתחלה לא הצריך להוסיף תרמ"ב חלקים רק במולד תשרי שחל ביום ב' ואחרי כן השוה את מדותיו ואמר שצריך להוסיף תרמ"ב חלקים בכל ימי בנה"ז, ושהם אינם מורים לו על ההוספה גם במולד תשרי שחל ביום ב' (עי' בארנשטיין, מחלוקת רס"ג וכן מאיר במלואים צד 177, 178).

ידעות ע"ד פעולת בן מאיר אחר הזמן הנזכר לא הניעו ליריבו; לא ידענו ניכ אם נהגו בא"י בפסח תרפ"ג ובר"ה תרפ"ד כבן מאיר או לא, ועוד יותר נעלם מאתנו כיצד נהגו בא"י בקביעת הפסח תרפ"ז ור"ה תרפ"ח. בן מאיר אמנם יצא מנוצח במלחמתו עם בני בבל, אבל השאיר לנו זכר ושארית לדעות בני א"י ולמנהגיהם בענין קביעות חשנים בזמן תקן סדר עבודתו, ולולא הוא כי אז אבד כל זכר להם. ע"ע עבודת שני יום; קביעות חמוערים.

ביבליוגרפיה: הרב, זכרון לראשונים ח"י ח"ב—רב"א; הגרן ב' 89; בארנשטיין, ספר היובל לסאקאל אוי 19 עד 189 ובהוצאה מיוחדת בהוספת מלואים בשם „מחלוקת רב סעדיה גאון ובן מאיר בקביעות שנות ד"א תרפ"ב—תרפ"ד", ווארשא תרס"ד (ישם נאספו גם כל הכתבים הנוגעים לדברי הריב שלמות); עשטיין, הגרן ח"ה 118—189; Friedlander, *J. Q. R.*, V. 196—199; Neubauer, *ib.*, IX 87; *Pozlanski, ib.*, X 152—161 (והוא היה חראשון אשר הראה על חשיבות המחלוקת לקורות סדר העבור בישראל); *Zur jud. arab. Litteratur*, p. 46; Adler & Brodyé et Israel Lévi, *R. E. J.*, xli 224—232; Epstein, *ib.*, xlii 173—210; xliiv 230—236; Schechter, *Sadyana* (Cambridge 1903), No. II—VIII, XLVII—XLVIII; Hirschfeld, *J. Q. R.*, xvi 290 seq.; *J. E.*, II 677.

צ. ה. י.

בן נח: בדברי חז"ל נקרא „בן נח“ וברבים „בני נח“ גויי הארץ המתנהנים ע"פ חוקי המדינה ומחזיקים בתורה האנושית. גם בני ישראל קודם שעמדו על הר סיני היה להם דין בני נח, אשר נתחייבו בשבע מצוות, ואלו הן: (א) דינים, (ב) ברכת השם, (ג) ע"ז (על השתוף אינם מותרים. ש"ע א"ח קנ"ו ור"ן ספ"ג דע"ז), (ד) שפיכות דמים, (ה) גלוי ערויות, (ו) גזל, (ז) אבר מן החי, וגם אדם הראשון נצטוו עליהם, ודרשו זאת מהפסוק: ויצו ה' אלהים על האדם וגו' (בראשית ד' ט"ז; סנהדרין נ"ז), ויש שלא חשבו בו מצוות אבר מן החי כי אכילת בשר נאסרה לאדם ולזרעו עד שבא נח, שנאמר: כירק עשב נתתי לכם

שמלכד זה נהגו בני ארץ ישראל להתחיל מנין שנותיהם מניסן של יצירה ובני בבל נהגו למנות התחלת השנים מתשרי שלאחריו, ובהיות גם כן שבקציבת רגע העיקר אין מפקידים על חלקי שעה מועטים ורגילים לקצבו בשעורים שלמים, לכן כאשר העתיקו מיסודי עבודתו את מולד העיקר של במלמזים למולד העיקר של יצירה, יצא להם מולד ניסן בארץ ישראל ד' ט' ומולד תשרי שלאחריו בכבל ו' י"ד (עי' בארנשטיין שם צד 21). השעור האחרון ו' י"ד הוא אותו העיקר שנחשב בסדר עבודתו, ועל פיהו יוצא מולד ניסן שקדם לו ד' ט' תרמ"ב, נמצא ההבדל בינו ובין חשבון בני ארץ ישראל מכוון תרמ"ב חלקים, והנה בעצם כללי הקביעות הסכימו כלם, בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל, להשניח במולד תשרי על הכלל הקדום הידוע בסוד העבור עוד מדורו של שמואל ירחינאה, שאם נולד קודם חצות היום (בימים הכשרים) קובעין ר"ה ביומו ואם נולד בחצות או לאחר מכאן דוחין אותו מיומו, אבל בדבר בחירת המקום לחשבון זמני המולדות, אין ספק שבני ארץ ישראל מצאו, שכל ישראל צריכים להתבונן רק על זמנה של ירושלים, שהוא המקום הנבחר שבו בחר ה' לשבתו, אבל בני בבל לא השניחו על זה וקבעו לחשוב על פי זמנם אשר בכבל, ולפי ששיבות בבל גברו בעת ההיא על ישיבות ארץ ישראל, וגם ישוב היהודים היה מרובה הרבה יותר בכבל מאשר בארץ ישראל, ושמה נהגו למנות את שנותיהם מתשרי ואת המולדות מן י"ה, שהוא בשעור תרמ"ב חלקים יותר מחשבון המולדות בארץ ישראל, לכן כאשר נוכחו בני ארץ ישראל לדעת, כי לא יוכלו להנהיג את חשבון מולדותיהם בין רוב ישראל הנוהגים כבר כחשבון בני בבל, הנה השאירו בקבלה שלא ידחו ר"ח מיום המולד שחל ביום כשר אלא אם כן הוא מאוחר בשעור תרמ"ב חלקים אחר י"ח שעות לפי חשבון בני בבל, לפי שרק אז הוא מכוון י"ח שעות או חצות היום בירושלים. ולפי שרבים זכרו אז עדין שר"ה תקמיד נקבע ביום ב' ביום מולדו (כאמור למעלה), שרק לדעת בני ארץ ישראל היה זה כחוק וכחלכה, לכן חשאיורו בני ארץ ישראל בתור חזוק לדעתם גם את זכר העובדא הזאת במסורת וקבלה, שבשחל מולד תשרי ביום ב' אחר חצות בפתח מתרמ"ב חלקים נקבע למעשה ר"ה ביום מולדו, לכן מאיר נתן המקרה מקום להתגדר בו; הוא חי בעצם העת אשר ההבדל תרמ"ב חלקים שהיה בין בני בבל ובין בני ארץ ישראל עד ימינו רק בעיון היה ראוי לגרום שנוי בקביעות השנים תרפ"ב, תרפ"ג ותרפ"ד למעשה. הוא ירש מאבותיו את המסורות והקבלות הנזכרות למעלה, אבל הוא ידע ניכ כי לא נקל יהיה לו להנחין את תוספת תרמ"ב חלקים, דבר שלא הסכימו עליו מעולם רוב ישראל בני הגולה, לכן התחכם והקדים לפרסם תחלה את המסורת בדבר העובדא שנקבע ר"ה למעשה ביום ב' כשחל מולדו אחר י"ח שעות פחות מתרמ"ב חלקים (כפי היוצא מדברי בעלי מחלוקתו אשר נזכיר מיד). המעשים מחכמי בבל אשר הגיעו דבריו אלה

ולב"ג שמטה תהיה; 7) שלהבתיה (שה"ש ו' ו') לדעת ב"א היא מלה אחת וה' רפה, ולדעת ב"ג הן שתי מלות וה' מפיק ר' אליהו בחור ב"מסורת המסורת" יאמר כי מחלוקת ב"א וב"ג היא המחלוקת הישנה שבין מרנחאי ומערבאי, מרנחאי כב"ג ומערבאי כב"א, אבל באמת יש יוצאים מן הכלל; כמו ישנה במ"א ג' כ' אשר בני מרנחאי מסכימים עם ב"א. כמעט בכל מקום אנו פוסקים כמו ב"א ויצא מן הכלל הוא ביקרותיך (תהלים מ"ח). ליקחת (משלי ל' י"ז) שהוא כדעת ב"ג.

ביבליוגרפיה: דקדוקי הפעמים, הוצאת בער ושרטאק צד 11: Ginzburg, Introduction to the Masoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible, p. 241.

א.

בן נצר: עי פאבי בן נצר.

בן סֶבֶר (או **סֶבֶר**): רבי יהודה הסבר מן התנאים ברוד האחרון (עירובין ע"ב); ובעל "סרר חדרות" מביא בשם ספר קטן "מעשיות" מעשה בכך סבר שהיה רודף לעשות צדקה כל ימיו; פעם אחת נודע לו שיש יתום במדינה אחת קרובה אליו ורצה לישא אשה ולא היה בירו במה להכניסה לחופה, נמל בן הסבר כל מה שמצא בביתו והלך ונתן לאותו יתום, בחזירתו פגע בנהר אחר שהיה ארבו ד' פרסאות והיה שם תנין אחד שהחיק לכל עובר ושם, כשהגיע בן סבר לאותו תנין עשה עצמו כעין נשר ועבר עליו בן סבר ולא הויקו. כשעבר הנהר פגע באדם אחד מכוער ביותר. אמר לו: אתה בן סבר? אל חן, אמר לו: מאי באה? והסיח לו כל מה שאירע לו, אמר לו האיש ההוא: פנסך עמי שהגיע זמנך לפטור מן העולם, באותה שעה נשתנו פניו לירוק ונשא עיניו כלפי שמים ואמר: רבש"ע! מי שחתעסק בתורה ונמילות חסדים ימות בשנים מועמות והחן מדידתו בהמה ולא יתעסקו בי אנשי ביתי? באותה שעה יצאה בת קול ואמרה: הרי לך זמן עד שתלך על סתךך. הלך בעיר ופגע בני אדם יוצאים משם וכו'; אמר לו שפיפון: חוק עצמך אל תירא, מוכמת אני שהקב"ה יצילך מן המיתה, כיון שעברו חמשה ימים בא ענן גדול והקיף את כל ביתו של שפיפון. באותה שעה בא מלאך המות לפני שפיפון ואמר לו: חן לי פקדון שיש לי בידך. אל שפיפון: איזה פקדון יש לך אצלי? אמר לו: חייד וחייו בן סבר. אל שפיפון: לך לך למלאכתך, אין לך אצלי כלום. הלך מלאך המות והשיב הרברים לפני הנבורה ואמר: רבש"ע! אין מניח אותי שפיפון ליכנס לביתו שהשביעני בשמך הנדול. אמר לו: לך אמור לו, חייד אין אני מבקש אלא חיי בן הסבר. הלך מלאך המות ואמר לו. השיבו שפיפון כבראשונה. באותה שעה יצאה בת קול ואמרה: מה אעשה לשני צדיקים אלו שאנו נחרים מזירח ואי אפשר לקיימה שנאמר: ותגור אומר ויקם לך וכתוב: צדיק מושל יראת אלהים, ומי מושל ביד צדיק שאני נחר נזירה וצדיק מבטלה ובשבילו אני מבטלה. אמר להם: לבו, ותוסיפו לו ע' שנים לכל אחד ואחד על שנותיו.

א. ב.

את כל (שם מ' נ' ו). ומה שנאסר לו בשר ועץ הדעת לא קחשיב, לפי שלא היה נוהג לדורות, ודוקא אדם הראשון קאמר (תוס' ד"ה ל"א ע"ג), ובספר "נשמת חיים" לר' מנשה בן ישראל כתב, כי אם נמצא היום הנן ההוא וראי נאסר גם היום לאכול עץ הדעת (עי' בשרית, בני מנשה" סי' כ"ז). לדעת אחרים נצטוו בני נח על שלשים מצוות (חולין צ"ב). ור"ע ספאנו (עשרה מאכרות, מאמר חקור דין ח"ג פכ"א) חשיב כל שלשים מצוות, והמה פרטים המסתעפים מן ז' מצוות בני נח הראשים. ובירושלמי (ע"ז פ"א ח"א) ררשו על הפסוק: וישקלו את שכרי שלשים כסף (זכריה י"א י"ב), שלשים מצוות שעתידים בני נח לקבל, משמע דעריין לא קבלו? ואפשר שזה הוא שכתב (רש"י שם) דלא ידע לפרשו. ולרינא אין בני נח צדיקים לעסוק ולשמור אלא שבע מצוות שלהם בלבד והישומר אותן בשביל שנצטוו, הוא מחסידי אומות העולם ויש לו חלק לעולם הבא, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אינו מחסידיהם אלא מחכמיהם (רמב"ם, מלכים פ"י מ"ט), וב"סרר עולם" (פ"ה) נאמר כי במרה נתנו לישראל עשר מצוות, ז' מהן שנצטוו לבני נח וכו'. בן נח נהרג על פחות משה פרומה ולא ניתן להשבין (עירובין ס"ב; יבמות מ"ז; ע"ז ע"א; ש"ע א"ח סי' שפ"ב), פירוש דלא מהניא ליה השבת גולה לבעליה כלום אלא נהרג. וגזל הוא אחד משבע מצוות (עי' סנהדרין נ"ו. ע"ד; תוספתא ע"ז פ"ט).

מ. ג.

בן נפתלי, משה: מבעלי המסורה; חי בין שנות 890-940, ובנראה היה ישיבתו במבריא. הוא היה בן דודו ובעל פלוגתיה של אהרן בן משה בך אשר. בן נפתלי היה ג"כ סופר מומחה וכתב תנ"ך עם הנקודות המעמיקים בדיוק רב. הכ"י אינו במציאות, אך החלוקים שביניהם נודעו לנו מדברי המדקדקים דוד קמחי נורצי (מנחת ש"י) ועוד מדקדקים בימי הביניים, החלוקים נדפסו במסורת חתנב"ם. במסורה הנדולה של גינצבורג יש רשימת מפורטת במספר 875 חלוקים, וברובם יש חילוק רק במתן או נעיא, ובחלק קטן יש חילוק בדגש ורפי, נקודות ומעמים, כמו: 1) בנקודות יִשְׁכַּבְר לַדַּעַת ב"א, יִשְׁכַּבְר לַדַּעַת ב"ג; 2) הדגש בתי"ו במלת "בתים" שיש בה שתי נגינות בדברים ו' י"א; דה"י"א ב"ח י"א לדעת ב"א, ונס בשמות י"ב ז'; דה"י"ב ל"ד י"א לדעת ב"ג; 3) הפעל גרש כשיש לו אותיות אחרות בסוף והשי"ן בסג"ל, חר"י"ש בחסף פת"ח כמו וַיִּגְדַּשְׁהוּ (תהלים ל"ד א') לדעת ב"א, ולא בשוא תחת חר"י"ש כדעת ב"ג; 4) האות הראשונה ב"ת או למ"ד קודם המלה המתחלת ביו"ד בחיריק הוא בשוא כמו בְּיִשְׂרָאֵל לְיִשְׂרָאֵל לַדַּעַת ב"א, ולדעת ב"ג נחסר השוא בתחלתו ובמקומו יבא החיריק אשר נחסר מהיו"ד ונקרא בְּיִשְׂרָאֵל לְיִשְׂרָאֵל; 5) חלוקים באיזה מקומות בנקודות בנרבת; 6) חלוקים בנוסחאות, כמו לב"א יִשְׁנָה (מ"א ג' כ') ולב"ג יִשְׁנָה, לב"א זרעך (ישעיה ל' כ"ג) ולב"ג ארצך, לב"א תהיה שמטה (יחזקאל י"ד מ"ז)

בן סורר ומורה: "סורר" שוטה. כלומר הנוטה מדרך הישר, ו"מורה" שמורה לעצמו דרך אחרת (ספרי); סורר במצות עשה ומורה במצות לא תעשה; סורר ומורה כנגד השם וכנגד האבות אם הם יראי השם (הראב"ע). בן שאינו שומע בקול אביו ואמו ומורה בהם אחר שיסרו אותו הוא זולל וסובא. חייב מיתה בסקילה ע"י ב"ד (רברים ב"א י"ח-כ"א). פרשה זו של בן סורר היא סמוכה לפרשת יפת תואר לוטר לך שכל הנחש יפת תואר יהיה לו בן סורר (סנהדרין ק"ז). ר' יוחנן למד אזהרה לבן סורר ממה שנאמר "לא תאכלו על הדם" פי' לא תאכלו אכילה שתהרנו עליה (שם ס"ג). וזו אכילה בן סורר שהיא אכילה מכתורה. ונאמר "אל יהי בסוכאי יין בזוללי בשר למי' משלי כ"ג). טפי השמטעה למדו חז"ל שזולל הוא האוכל בשר ברעבתנות וסובא השותה יין ברעבתנות. ואינו חייב סקילה עד שיננוב משל אביו ויקנה בשר בזול יין בזול ויאכל וישתה חוץ מרשות אביו בחבורה של סריקין שכולן ריקנים ופחותין ויאכל הבשר חצי חי וחצי מבושל כדרך שהננבים אוכלים. וישתה היין מזוג כדרך שהננרנים שותים. והוא שאכל תרמיטר בשר (משקל חצי מנה = חמשים דינרין) בלניטה אחת ושתה חצי לוג מיינ האיטלקי (יין ישן וטוב) בבת אחת. וצריך התראה בעדים שננב ואכל אכילה האמורה אחרי התראה, או שופטים אותו בית דין של שלשה והם ידיגוהו למלקות. שנאמר "ויסרו אותו". חזר וננב משל אביו ואכל אכילה זו. אביו ואמו מביאין אותו לבית דין של כ"ג. ומביאין עדים שראו המעשה והתרו בו בתחלה. ואז נומרין דינו לסקילה. ומכריזין עליו וכותבין לכל ישראל "בבית דין פלוני ופלוני סקלנו פלוני מפני שחיה בן סורר ומורה. שנאמר "ובל ישראל ישמעו ויראו".

[היוצאים מכלל בן סורר ומורה] גזירת הכתוב לרוב בן סורר ומורה ולא בת סוררת. שאין דרכה להמשך באכילה ושתייה באיש. ולא ענש הכתוב קמן שלא בא לכלל מצות ולא נדול. אלא דוקא מבן שלש עשרה שנה ויום אחד שהביא שתי שערות. ונמשך הזמן הזה לא יותר משלשה חדשים. שזח כל ימיו של בן סורר ומורה לדברי ר' שבתי (סנהדרין ס"ט). וקשה על בעל "חק לישראל" שכתב: על כל העברות אין הקמן נענש ובן סורר ומורה שאכל תרמיטר בשר וחצי לוג יין נסקל וכו' (חלק ב' פרשת תשא יום ה' בשם "שערי קדושה") כי לפי חרין אין קמן בן סורר ומורה נענש. ואחר כל הנבלות האלה מקשה ר' יוסי הגלילי: וכי מפני שאכל זה תרמיטר של בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי, אביו ואמו מוציאין אותו לסקול? אלא הניעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה. שסוף מנמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב. שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם (שם ע"ב). ונפלא מאד לראות את חז"ל מתאמצים בדרשתם להנביל עוד את דין הבן סורר ומורה עד אשר לא היה באפשרות עוד שיהיה בן סורר ומורה בפועל רק בעוין.

ואלו הם המעומים היוצאים מן הכלל: "בן" ולא בת; "בן" ולא מומטום ואנדרונינוס. אפילו שנקרע ונמצא זכר אינו נרין עד שיהיה בן משעת הייה (בבא בתרא קכ"ז); "בן" ולא קמן; "בן" ולא נדול או אפילו סמוך לנבורתו של איש; "בן" ולא הראוי לקרותו אב (סנהדרין ס"ח); ואינו חייב מי שאינו שומע בקול אביו ואמו להדליק את הנר וכדומה. אלא דוקא שאינו שומע שלא להיות זולל וסובא; ואינו חייב אלא אם יש לו אב ואם ואם אחד מהם מת אינו חייב; וצריכים אביו ואמו לתפשו ביד שנאמר "ותפשו בו" ואם היה אחד מהם נידם. אינו נעשה בן סורר ומורה (סנהדרין ע"א); ואם אחד מהם חינר, אינו חייב שנאמר "והוציאו אותו"; ואם היה אחד מהם אלם, אינו חייב שנאמר "אינינו שומע בקול נ"ו"; וצריכים אביו ואמו להיות שניהם שווים בקול ובטראה שהוא דבר הנמנע בטבע. ובאמת היה ר' שמעון אוטר שבן סורר ומורה כזה לא היה ולא עחיר להיות. ולמה נכתב? רדוש וקבל שכר? ואף כי אמר ר' יונתן: אני ראיתיו וישבתי על קברו (שם). אין מביאין ראיה מאחד היוצא מן הכלל. וע"ע ע"ר הנדחת (ע"י הלכות בן סורר ומורה ברמב"ם ממרים פ"ז).

בן סטרא: מסית ומשיח שקר קודם החורבן בזמן ר' אליעזר הנדול. סטרא הוא שם אמו ע"ש "סטת רא מבעלה" (שבת ק"ד: סנהדרין ס"ז). ושמו הפרטי לא נודע. והיה מסית את ההמון היהודים ועוררם נגד הרומיים באמרו כי הוא משיח. אך איננו ישו הנוצרי כמו שמעו לחשוב אחרים מחכמי זמננו. האנדה מספרת כי בן סטרא הוציא כשפים ממצרים בסריטה שעל בשרו. ואמרו עליו שהיה שוטה (רוח טומאה נכנסה בו) ואין מביאין ראיה מן השוטים, ונמנו עליו שני תיח בלוד וסקלהו שם (תוספתא סנהדרין פ"י י"א). כנראה שעל בן סטרא זה מדבר יוסיפוס (קדמוניות ב' ח'; מלחמות ב' י"ג). באמרו: עוד מכה גדולה מזו הביא על היהודים נביא השקר ממצרים. כי בא על הארץ מסית אשר רכש לעצמו שמע נביאית ויאסף כמעט שלשים אלף מורחים, והלך אתם מן המדבר אל היותים ויאמר לחתור אל ירושלם ביד חזקה ולגבור על המחנה הרומי". והבטיח להמון שעל פי פקורתו תפולנה חומות ירושלם. ואחר שניצל מידי פיליפס נציב הרומיים נעלם ונתחבא. ונמצא אח"כ בלוד ונסקל ע"י בית דין. אולי בהסכמת הנציב.

ביבליוגרפיה: היות בהג' חלק ד' 33-37; קלוזנר ישו הנוצרי 7; Travers Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, p. 340 note.

בן סירא, ישוע: בהעתקה היונית נקרא "ישוע בן סירך מירושלם" (יוסיפוס, מלחמות ספר נ' פט"ז). בהעתקה ספר בן סירא של הרס"ג נקרא "בן ישוע בן אלעזר בן סירא". ובהעתקה חסורית נאמר "ישוע בר שמעון דמחקרא בן אסירא". אך יש ראיות כי נקרא "ישוע

א.

תצטרך ליה (עי' ס', "חכמת בן סירא" ליה א: הדר פני רופא וכבדו כי יקום לך בעת צרה); (ב) בר דלא בר (אם הבן לא יתנהג כראוי לבן) שבקיה על אפי מיא (חטום; נ) נרמא (עצם) דנפיל בחולקך בין טב או ביש נרריה (גרמו); (ד) דהבא צריך לקמצאה ועולמא להלקאה; (ה) הוי טב וחולקך מן סבתא לא תמנע; (ו) ווי ליה לבישא (רשע) ווי להון לדבוקיהו (כמו אוי לרשע ואוי לשכנו); (ז) זרוק לחמך על אפי מיא ויבשחא ואח משכח ליה בסוף יומיא (ישלח לחמך על פני המים וכו', קהלת י"א א'); (ח) חזית חמר אוכס (הראית חמור שחור?) לא אוכס ולא חזיר (ר"ל בחר לך דרך ממוצע); (ט) טב לבישא לא תעביר, ובישא לא ממי לך; (י) ירך מן טיבותא לא תמנע; (יא) כלתא עלתא לנינא (חופה) ולא ירעה מה מטי לה; (יב) לחכימא ברמזא ולשטיא בכרמזא (חכאה במקל, עי' משלי כ"ב ט"ו); (יג) מוקיר מבסרוהי דאמי לחמרא (תמוקיר בוויז דומה לחמור); (יד) נור דליק (נ"א קליל = נד קמן) מוקיר גדישין סניאין; (ט"ו) סבא (סבתא) בניתא סימנא טבא בניתא (עי' רש"י ויקרא כ"ז); (ט"ז) ערבא טבא מאה צפרין, ובישא אלף אלפין (צריך אדם לחזור אחר ערב ולבקשו מאה ימים בבוקר אע"פ שנוה לו לעשות טובה, ואחרי ערב שלבו רע צריכין לחזור אלף אלפים פעמים; י"ז) פתור (פטר) פתורא פריש פלונתא (כשתפטר מן השלחן במחרה תמנע מחלוקה); (י"ח) צריך את למיסב ולמיתן; (י"ח) פתור עם בר טביין (במשא ומתן שלך עוסק עם איש ישר); (י"ט) קריבא סחורתא אכלתיה מאריה, ורחיקא אכלה למאריה (סחורה הקרובה לבוא יאכל בעליה שכרה, ואם היא בדרך רחוקה תאכל את בשרו); (כ) רחימא קדמאה לית את כפר ביה (אל תעזוב אוהב ישן); (כ"א) שיתין מליכין יתחן לך ומליכות נפשך לא תשבוק (ששים יועצים יהיו לך אך אל תעזוב את עצת עצמך); (כ"ב) תתיחב לך יד כי הות שביעא ולא דהות כפינא ושביעא (מי שהיה רעב ונעשה שבע או עני ונתעשר קשה לו לעזור לאחרים), הא"ב הזה נעשה ע"י איש אחד שלקט הפתגמים מס', "חכמת בן סירא" ומקורים אחרים וסדרם ע"ס א"ב לזכרון על שב בן סירא. ולקח גם משלי העם ומדברי חז"ל. כנראה נעשה הילקוט הזה בזמן הגאונים, ואפשר שהמלקט היה ג"כ מחבר הפירוש, או שנעשה ע"י איש אחר בזמן מאוחר. עכ"פ כבר ראה בעל ה"ערוך" את הפירוש הזה אולי בנוסחא משונה מאשר לפנינו, ואומר בערך, "פריש": בן סירא קראן ספרגלין (ונמצא בן בהוצאת שטיינשניידר כ"א); גם משמע שהפירוש נעשה במדינה שדברו שם היהודים בשפת ערבית כי בפירוש לאות כ"א יאמר: לפיכך כל אדם שרצה לעשות שום דבר צריך לומר, "אם גזר הי"ם", והפתגם הזה למדו היהודים בארצות המושלמים, ובאות תי"ז מביא משל ערבי, "לא פקיר אפקר מן גני לא ישבע" פירוש אין בכל העולם עני מדולדל כמו עשיר גדול שאינו שבע מעשרו. המחבר הזה מביא בפירושו איזה דברים מעוזיאל בנו של בן סירא ויוסף בן עוזיאל שהיה נכד בן סירא (השני ?).

בן שמעון בן אלעזר בן סירא". בשבט יהודה ובסדר הדורות כתוב שהיה בן בנו של יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול שזכור בעזרא נ', ובאמת לא היה ממשפחת כהנים כלל, והמעוה הזאת באה מהעתקת הכתובת בכ"י יוני שנרשם עליו *ελεazaropiero-ελεazaropierousosolumeiτης* תחת *ελεazaropiero-solumeiτης* כמו שהוכיח דר' ישראל הלוי. לדעת ר' דוד נאנו מחבר "צמח דוד" נולד בן סירא בשנת ג"א תס"ח לצירה (312 קורס מח"ג, בשנה הראשונה למנין שמרוח), וביחוסין כתוב שהיה בשנת ג"א תקל"ט (221 קמח"ג). ובאמת שני "בן סירא" היו, והשני הוא נכדו שהשלים ספר זקנו והו"ל בהעתקה יוניא ולפ"ו אפשר ששם הזקן היה יהושע בן סירא (או בן סירך) בן אלעזר, ושם השני שמעון בן אלעזר בן יהושע בן סירא. העתקת הספר מעברית ליונית היתה במצרים בזמן בטלמיאם השלישי הנקרא אורניסיס הראשון (247-222), אשר היה אוהב החכמה ואוהב ישראל ובקש לאסוף כל ספרי החכמות, והוא העיר את בן סירא הצעיר להעתיק את ספר בן סירא ליונית, אולם לדעת אחרים נעשתה ההעתקה חיונית בזמן מאוחר. עכ"פ לא היתה קודם זמן אנטיוכוס (168) מפני שלא הוכיר רדיפותיו. אך בן סירא מזכיר את שמעון בן חוניו (השני 226-199) ומחללו לאחר מותו (פרשה נ"א) ולפ"ו ישערו חכמים כי החעתקה נעשתה בין שנות 190-170 קמח"ג, ואם כי עברו יותר משלשה דורות מזמן בן סירא הראשון, אפשר שהשם *πότερος* שמתארו המעתיק לא יורה על "אבי אביו" אך בהודאת "אב זקן" כמה דורות שלפניו.

[לידת בן סירא] ע"ד לידת בן סירא יש הנדה כי אמו היחה בת ירמיה הנביא ונחעברה ע"י ש"ז באמבטי כמו שמוכח באלפא ביתא דבן סירא (הוצאת שטיינשניידר ט"ז). והיא אחת מן ההזיות הזרות הנמצאות י"ם, וסותרת את סדר הזמנים, כי זמנו של ירמיה הנביא היה קודם זמן בן סירא הראשון יותר משתי מאות שנה. מלבד זאת לא נמצא דבר זה כתוב בתלמוד (אך עיין רש"י הגינה ט"ז). אולם ר' יהודה הדסי ב"אשכול הכפר" (יש"ג) חשב את האנדה הזאת לחז"ל והחלוצין בהם. בכ"ז נגדו אחרי הא"ב דב"ס גם הרבנים בימי הביניים אשר האמינו כי באמת היה מזרע ירמיה (עי' הנהגות רב פרץ לסמ"ק ומשנה למלך לרמב"ם, הלכות אישות פט"ו ד'); ובשו"ת הרשב"ץ (ח"ג סי' רס"ג) כתב: אם נאמין לספרים חיצונים מצינו בספר בן סירא כי אמו נתעברה מש"ז באמבטי וסירא בנימטריא ירמיהו, וכן איתא בריש לקוטי מהר"ל סג"ל. היוחסין מביא המעשה בערך א ב ו ה בשם ר' יהודה החסיד ונ"ע א מ ב ט י.

[ספר אלפא ביתא דבן סירא] הספר הזה המיוחס לבן סירא הוא ספר קטן המכיל א"ב כפול, כ"ב פתגמים מסודרים ע"ס א"ב בלשון ארמית ועוד כ"ב פתגמים בסדר א"ב בלשון עברית. בין פתגם לפתגם יש פירוש מעורב במשלים והנרות עם מוסר השכל היוצא מהפתגם המובא. סדר הא"ב הארמי היא: א) אוקיר לאסיא עד דלא

[א"ב השני] הא"ב העברי הוא הוספה מאוחרת (א) אל תחן דאגה בלבך כי רבים הרגה הראגה; (ב) בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוניה; (ג) גלה סודך לאחד מני אלף ואם (אף כי) רבים דורשי שלומך; (ד) רל בשרך מאשח חן כנגד (שהיא כמו) שלהבת של נחלת; (ה) העלם עיניך מאשח חן פן תלבר במצורתה; (ו) ווי למי שהולך אחר עיניו; (ז) זלדקן ועבדקן (עי' סנהדרין ק:); אל תלעג מהם כי לא תדע מה נגזר עליך; (ח) חביבין לכל אדם הזכרים ואוי לאבי הנקבות (בלשון חז"ל: אשרי מי שבניו זכרים ואוי למי שבניו נקבות); (ט) טמונת שוא בת לאביה, מפחדה לא יישן בלילה; (י) יישן לא יישן שומר, קטנה שמת תפתה או תאנס, בנדה שלא תזנה (עי' סנהדרין שם); (יא) כשתנשא הבת אתה מצטער ביותר שמה יהיו לה בנים או לא, כשתזקין שמה תעשה כשפים; (יב) לא חישן בנערותך, ובזקנתך לא תשא אשה זקנה וכו'; (יג) מימי אשה בחולה מתוקים ומסופין כח וכו'; (יד) נער עצמך מאשה רעה ושולטת עליך בלשונה וכו'; (טו) סופר ומלמד ישא בתולה ואל ישא בעולה וכו'; (טז) עיניך העלם מאשה אלמנה וכו'; (יז) פניך כבוש מחברים רעים, אל תלך בדרך אתם וכו'; (יח) צפון בני ממוך בחיך ומטנהו, וליושרך עד יום מותך אל תתנהו; (יט) קנה לך ממון ואשה טובה יראת ה' והרבה לך בנים ואפילו הם מאה; (כ) רחק משכנ רע ואל תטנה בחברתם וכו'; (כ"א) שמע אדוני אל אמרי והט אונך אל רברי, שב לך מעשות מריבה עם שכניך, ואם ראתי בחבריך דבר רע אל תוציא דבתם על לשונך; (כ"ב) תקנה לך זהובים וכל ממון ואל תגיד לאשתך אנה הוא ממון ואפילו היא טובה, הא"ב הזה הוא מחובר ומקושר אוח לאות עם שיחה יפה בין המלמד והתלמיד שהוא בן סירא, ומצורף לו ספורים והגדות המוניות והזיות נסות שמצאו להן דרך בקרב העם בשנות הבינים, גם מביא לפעמים דברי ליצנות ונבול פה, ולכן הזהירו הרבנים שלא לקרותו. ר' אברהם עפשטיין בספרו "מקדמוניות היהודים" (צד 119-124) חושב כי המחבר עשה זאת בכונה כדי להתעלל ולהתלוצץ בגדולי ישראל והכמיהם, ומביא ראיות כמה שנאמר באות ב' שרוד יצא להרוג את אבשלום ותחאבל עליו רק למראית עין, כאלו היה נונב דעת הבריות, נגד הכתוב המפורש שהתאבל עליו באמת. באות ט' נאמר כי לוט היה צדיק נמור ועוסק בתורה אפילו הכי לא רצה אברהם לילך עמו. גם מלא הספר הזה בנבלות פה שמעשה שלמה המלך עם מלכת שבא (כ"א), והמעשה ממחלת בת המלך שנתרפאה ע"י בן סירא (כ"ג); ועוד דברי ענבים ודברי הבל המעוררים שחוק וגועל נפש. לפי הנראה היה לפני מחבר א"ב דבן סירא גם ספר פאנטיש או כלי"ה ו ד מ נ ה (ע"ע) עם העתקה הערבית או הפרסית, ואולי גם ההעתקה העברית המיוחסת להמעתיק יואל. כי מה שמסופר בב"ס (צד כ"ו) שמעם אחת ראה עורב ליונה שמהלכת הליכה יפה יותר משאר העופות ואמר בלבו ללכת כמותה והיה. משבד עצמו בחליכה, והיו העופות

משחקין בו ונתביש ואמר לחזור להליכתו הראשונה ולא יכול כי שכחה, והיה כמקרה, ולא עלתה בירו לא הליכה ראשונה ולא אחרונה. כ"ז לקח מ"ב לילה ורמנה", רק בהעתקת הערבי שם העוף קורא, ובהעתקת אשכנזי ישן שם העוף נ"ב יונה. משלים, הנדוד ומעשיות טובאים בו לפעמים מדברי חז"ל באיזה שינויים לצרכו כמו נאמר חז"ל: כל מה שיש ביבשה יש ביב חוץ מן החולדה (תוספתא כלאים פ"ג; חולין י"ז). משונה פה חוץ מן השועל (כ"ז). הנדת חז"ל כי הכל שמעו לחוה. לאכול מעץ הדעת חוץ מעוף אחד ושמו חול שחי אלף שנים ולכסוף אש יוצא מתוך קנו ושורפתו ומשתייר בו כביצה והוא חזר ומגדל אברים וחי (ב"ר פ"ט), נאמר בבן סירא שהיא מלחם העוף אשר לא טעם טעם מות כי לא רצה לאכול מן עץ שנתנה לו חוה (כ"ז). גם מזכיר (שם) שם לילית והמלאכים סנו וסנסנוי וסמנגלף להגן עליה מפני היולדת ע"י קמיע, וזהו המקור ל"שיר המעלות" לילולת. וכנראה שהשפיעו ע"י ספורי היונים והגדויותיהם.

[נוסחאות שונות בב"י ודפוס] בספר "התנ"א" מובא נוסחא משונה מחב"ס שלנו חז"ל שם בסי"ג ג"ח (מונטבה רע"ד): "ובזה הענין מפורש במעשה בן סירא כשאמר לו נבוכדנצר ליתן לו משקל ראם זהב, וא"ל באיזה פלס ומאזנים יעלה הראם והאיך ישקלו כנגדו זהב, והשיב לו בן סירא להכניס הראם בתוך ספינה גדולה וכפי מה ששוקעת במים עם הראם כן משקיעים במים עם הזהב." ובנוסח שלפנינו יש רק: "ואמר לב"ס אשאלך דבר הודיעני ואתן משקל ראם כסף וזהב עד לאין חקר", אך אין זכר מהתחבולה איך לשקול את הראם, וכנראה הוסיף עליו מלקט אחד את תחבולת ארכימדיס היוני, גם ר' יצחק לטיף מזכיר את הבן סירא הקטן (והוא א"ב דבן סירא) באגרת החשובה שלו, וז"ל: כאשר רמו בן סירא המכונה בן יחיאל בן עזריאל (בספרנו יוסף בן עזריאל) כוננת חבדו היתה לרמוז על הענין הזה, והוא כי מן האפשר הוא שמהתמזנות היסודות יולד בריה נקיה שתוכל להניע בשכלה עד הסבה הראשונה: (קובץ על יר שנה א' 48). וכונתו בזה להמסופר בב"ס כי הוא נולד בשנים ובדבור ומלא חכמה (מ"ז). והוא בעין המסופר על ישו (Codex Apocryphus Novi Test., I 122 et seq.). האלפא ביתא דבן סירא נרפס ראשונה ביסאלוניקי בשנת 1514 ואח"כ בקושטא שנת עטר"ה לפ"ג (1519) עם קובץ חבורים אחרים, ובו יוציא שנת ד"ש (1544), ועוד דפוסים אחרים. הוצאת שטיינשניידר כברלין בשנת 1858 היא בשלמות עם הפירוש הישן והונה מבי' ליידיען, ובכ"ז אינו מונה כראוי. בכ"י שנמצא בירי שור נאמר בסוף: הדין הוא פי' דבן סירא דאלפא ביתא שהיה אומר לפני רבו בתחלת הכניסו אביו סירא ללמוד תורה ואמרו עליו שהיה רבו כותב לו א"ב, כאשר אנחנו עושים פה לבנינו בתחלת כניסתם לביהכ"נ לקרות בתורה, ואחד אמר לו: בני, אמור אליך! היה שותק ואינו משיבו עד כמה פעמים, עד שהררד ואומר אל"ף=אוקיר לאסיא,

ב"ת=בר דלא בר שבקיה, וכך היה אומר על כל אות ואות עד שהשלימם, והיה כותב על פנקסו להראותן לדורות הבאים אחריו וכו' (ע"י, "החלוץ" ח"ח 169).

[ספר חכמת בן סירא] הספר העברי של בן סירא הוא ספר החכמה הנקרא "סופיא" בלשון יוני ובלשון רומית Ecclesiasticus על בי קראו בו הנוצרים בבית הפלגתם, והוא בין הספרים החיצונים (Apocrypha) וכולל משלים ופזמני חכמה ומוסר ע"פ תכונת ספר משלי בכה"ק ונוסדו על יסודות של חיי האיסיים אשר לקט וקבץ בן סירא הזקן וכתבם על ספר בלשון עברי, ונעתקו ללשון ארמית אם ע"י עצמו או ע"י אחרים, ואחד מצאצאי בן סירא (ע"י לעיל) העתיק את הקובץ הזה ללשון יונית וכתב להם הקדמה אשר נמצאת עתה רק בהעתקת רומית, ואלה דבריו: "דבר ברור הוא שהלמודים הגדולים שנמסרו לנו מהתורה ומהנביאים והכאים אחריהם ראויים לשבח גדול מאת בני ישראל, ותכליתם בהכרח, שהעמים אשר יקראו אותם יביאו לב חכמה, והסופרים מבני הנכר המלמדים לאדם דעת ויסיפו לקח על ידם, ואבי זקני יהושע, אחר שחקר ודרש ימים רבים בתורתנו ובספרי נביאינו ובספרים וולתם שבאו לנו מורשה מאבותינו, מלאו לבו לכתוב ג"כ דברי תורה וחכמה כמוהם, יהי כאשר באתי למצרים בימי המלך וירג'מים בשנת שלשים ושמונה שנים לימי תי, מצאתי את הספר הזה, וכאשר מצאתיו ראוי מאד להעתיקו כליתי עליו לילות הרבה, והגני מבקש ומעיר את הקוראים לקרוא בשימת לב וברוח נכון, ולסלוח לי אם לפעמים לא עלתה העתקתי יפה, כי קשה מאד להעתיק מלשון עברית לשפה אחרת" (נאטלאבער, "תולדות הקבלה והחסידות" צד 38). ספר חכמת בן סירא נעתק א"כ לשפת רומית ממקורו העברי או מהעתקה הארמית ולא מהיונית כי איננה מתאמת לה בבמה דברים, ולא נעשית ע"י הירוג'מוס, הוא בעצמו יאמר כי ההעתקה הרומית בהבלגאטי היתה מכבר והיו הנוצרים נוהגין לקרותה בבתי תפלותיהם בצפון אפריקא עוד באמצע המאה השלישית (Archiv für Lateinische Lexicographie u. Grammatik, VIII-IX) ונעתק א"כ ללשונות שונות. ההעתקות היהודיות הן: ספר יהושע בן יהוצדק הבהן הגדול בלשון אשכנז, אופיבאך 1721; בקדאב חכמת יהושע בן סירא נעתק ללש' עברי ואשכנזי ומתורגם ארמית עם באור, ברעסלוי 1798; ישראל ברי חיים, חכמת יהושע בן סירא נעתק מלשון עברי ללשון ספרדי (לאדינו) עם הקדמת בן זאב, וויץ 1818; יהושע בן שמואל העסעל, בן סירא מירושלים נעתק מאשכנזית לעברית, ווארשא 1842; ונעתק עוד לעברית בקובץ כתובים אחרונים ע"י יצחק זעקעל פרענקיל (מהרורא נ', ווארשא 1888) וההעתקה הזאת יותר טובה מהעתקת בקדאב.

[בן סירא בתלמוד ומדרשים] התנאים והאמוראים אשר השתמשו בספר בן סירא הם: שמעון בן שטח (ירושלמי ברכות פ"ו ב', בבלי מ"ח, ירושלמי נזיר פ"ה ה';

ב"ר פ"ח, קהלת רבה פ"ז); רב תמיסד ישיבת סודא אולי הביא עמו ס' בן סירא מארץ ישראל לבלב (שבת י"א, עירובין נ"ד ס"ח); שמואל חברו (ב"ב קמ"ו, אב"י (סנהדרין ק'); רב יוסף בפומבדיתא (שם); רב אחא בר יעקב בפפוניא (חגיגה י"ג); רבא ורבה בר מרי במחזא (יבמות ס"ג; וב"ק צ"ב); ר' יוחנן הוא אחד מאמוראי א"י שהביאו (נדה ט"ז); ועוד שני ר' אלעזר בשם בן סירא: בנדול ממך אל תדרוש וכו' (ירושלמי חגיגה דף ע"ז ע"ג). רוב המאמרים הטובאים בדברי חז"ל מספר בן סירא הם בלשון עברית, ואחרים מהם ובפרט המשלים הם בלשון ארמית, כנראה נלקחים מנוסח הארמי דבן סירא. זה מראה לדעת כי בימיהם היו להם שתי נוסחאות, אחת בלשון עברית ואחת בארמית. הירוג'מוס מעיד כי הוא ראה את הנוסח העברי, ועוד היה קיים בזמן תנאונים ורב סעדיה מביא שבעה פסוקים ממנו בספרו הגלוי (הוצאת הרבני צד 178) ח"ל הרס"ג (שם צד 150); שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא חבר ספר מוסר הדומה לספר משלי [שלמה] בפרשיותיו ופסוקיו ועשהו מסומן ומוטעם, וכמו שחבר אלעזר בן עיראי ספר חכמה הדומה לספר קהלת כסדרו ופסוקיו מוטעם ומסומן וכו'. ובנראה היה הנוסח של בן סירא יראה הרס"ג משונה בלשונו ובתוכנו ממה שמוכר בנמרא ומדרשים, ומוכרחים אנו לומר כי ספרי בן סירא היו בנוסחאות שונות כי רשות נתנה לכל מעתיק להוסיף ולגרוע מדבריו כחפצו. בי הספרים החיצונים היו בעיד פרוצה אין חומה ולא היו נוהגין בהם קדושת הדיוק והזהרה שלא לשנות ממטבע שטבע מתברם הראשון כמו בכה"ק. כל הנוסחאות והפתגמים בישראל בימים הקדמונים, אשר אי אפשר לנו לפעמים להבינם מהעתקה היונית או הארמית, ובפרט קשה לנו מושגם מהעברית החרשה שנעתקה מיונית או מארמית, ואלה הם כל הדברים הטובאים מן סירא (עם השתוות הנוסחאות השונות) בספרות הרבנים, ונעריבים על סדר ספר "חכמת בן סירא" הוצאת פרענקיל:

(1) [בן סירא ג' כ"א] בנפלא ממך כל תדרוש ובמכוסה ממך כל תחקור, רב לך באשר חלק לך ה' אלהיך; דקשין מנך לא תבעא ורתקיפין מנך לא תעקב כמה דאשלתוך אסתכל, ולית לך תוכלנא אל כסיתא וגי (תרגום סודי); רבי לעזר בשם ב"ס: פליאה ממך מה תדע, עמוקה משאול מה תחקור, כמה שהורשיתה התבונן, אין לך עסק בנסתרות (ירושלמי חגיגה פ"ב דף ע"ז ע"ג, ע"י ספר הגלוי להרס"ג צד 178); כתוב בספר בן סירא: בנדול ממך אל תדרוש, בחוק ממך אל תחקור, במופלא ממך כל תדע, במכוסה ממך כל תשאל, כמה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות (חגיגה י"ג, ע"י ב"ר פ"ח).

(2) [בן סירא ד' ל"ב] אל תהי ליש בביתך ואכזר לעבדיך; לא תהוא כלב בביתך ותעיף ודחיל בעבדיך (ת"ס). אל תהי בכלב בביתך ומחד ומתירא כמלאכתך (גניזה); לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו (גיטין ו');

[בן סירא בתלמוד ומדרשים] התנאים והאמוראים אשר השתמשו בספר בן סירא הם: שמעון בן שטח (ירושלמי ברכות פ"ו ב', בבלי מ"ח, ירושלמי נזיר פ"ה ה';

(3) [ב"ס ח' י"ז] וגם אל תאמר אל רחום ה' ולרוב פשעי יסלח, כי בחסדו כן עברתו ועל קדקוד רשע תולד זעמו; לא תתכל על שובכנא דלא חמאה על חמאה תוסף, מטל דרחמא ורגוזא עמה ועל רשיעא נתנניה רגוזא (ת"ס); ואל סליחה אל תבטח להוסיף עון על עון, ואמרת רחמי רבים, לרוב עונות יסלח, בי רחמים ואף (בעס) עמו, ועל רשעים ינח עזו (רס"ג שם); אל תאמר רחום יי' ובל עונותי יסחה, אל סליחה אל תבטח להוסיף עון על עון ואמרת רחמי רבים לרוב עונותי יסלח, בי רחמים ואף עמו ועל רשעים ינח רגזו (גניזה); אם יאמר לך יצד הרע חמוא והקביה מחל לך אל תאמין (חגיגה ט"ז). (4) [ב"ס ח' ח"ח] ואל תאתר לרצותו ואל תתמהמה מיום אל יום; לא תשתוחר דתתוב קרמיה, ולא תתעבר מן יום אל יום (ת"ס); אל תאתר לשוב אליו ואל תתעבר מיום אל יום (גניזה); שוב יום אחד לפני מיתתך (שבת קנ"ג).

(5) [ב"ס ח' ט"ו] עם כל אדם התרועע יבאחד מאלף בל תבטח; שאלי שלמך יהוין סניאין, ובעל ראוך חד מן אלף (ת"ס); אנשי שלומך יהיו רבים ובעל סודך אתר מאלף (גניזה); רבים יהיו אנשי שלומך, נלה סודך לאחד מני אלף (רס"ג). עיי' יבמות ס"ג, סנהדרין ק: ושם נתוספו דברי מביה (ו' ה') "משוכבת חיקך שמור פתחי פיך" (עיי' ייליניק "בית המדרש" ח"ה 142). (6) [ב"ס ח' ט"ז] אל תשען על רעך אם לא כחנתו בעת צרה; קנא את רחמא בנסינא קניוהי, ולא חסתרבה למתחבל עלוהי (ת"ס); קנית אוהב בניסוק קנהו ואל תמהד לבטח עליו (גניזה); קנית אוהב במסה קנהו ואל תמהד לבטח עליו, כי יש אוהב בפי עת ולא יעמד ביום צרה (רס"ג).

(7) [ב"ס ח' י"ג] לך מנגד לאיש משנאך וגם מפני אוהביך השמר; מן שנאך אתרחק ומן רחמך הית זהיר (ת"ס); משנאיך הבלד ומאהביך השמר (גניזה); משנאיך הבלד ומאהביך הזהיר (רס"ג). (8) [ב"ס ח' י"ד] סוד מרע ורעה לא תקרב אליך; לא תעבר דביש ולא ישבחך בישא (ת"ס); אל תעש לך רעה ואל ישניך רעה, הרחק מען ויט ממך (גניזה); מתלא אמר בן סירה: טב לביש לא תעבר וביש לא ימטי לך (ב"ר דף מ"ד, קהלת רבה פ"ה, תנחומא חקת ס"י א'). (9) [ב"ס ח' י"א] בתפלתך אל ירך לבך ואל תחדל עשות צדקה; לא תתעיק במלי צלותך, ומן זדקתא לא תשתוחר (ת"ס); אל תתקצר בתפלה ובצדקה אל תתעבר (גניזה); אמר רב: כל שרעתו מיושבת עליו אל יתפלל שנאמר: בצר אל יודה (במעות יורה, עיין עירובין ס"ה, רש"י). (10) [ב"ס ח' י"ח] מאד מאד תשפל נפשך כי אחרית אנוש עש ודמה; טב טב אסך נפשך מטל דחרתא דבלהן בני אנשא לרמתא הויא (ת"ס); מאד מאד השפיל נאווה כי תקות אנוש רמה (גניזה); מאד מאד הוי שפל דוח שתקות אנוש דמה וכן אדם תולעה (אבות פ"ד ו'); אף כי אנוש דמה וכן אדם תולעה (איוב ב"ה ו'); (11) [ב"ס ח' י"ט] שב מחמאוי אל תזכור עונו בי חומאים בלנן; לא תחסד לאנשא דתאב מן חמאוי, אתרבר רבן חטיין (ת"ס); אם היה בעל תשובה לא יאמר לו: זכור

מעשיך הראשונים (משנה ב"מ פ"ד י'). (12) [ב"ס ח' י"א] מאמרי ישישים אל תסיר כי גם הם לחקר אבותם יבוננו; אף שועיתא תולא די להון לא תסרוח מטל דמנהון תקבל אלפנא בעדנא דתקום קדם שלימנא (ת"ס); אמר רב: אפילו שיחת חולין של ת"ח צריכה למוד (סוכה ב"א, ע"ז י"ט). (13) [ב"ס ט' ח' ח"א] העלם עיניך מאשת חן ואל תבים ליפי זרה, כי יפת תואר הפילה רבים ואהבתה באיש צרבת; שאול ואכרן שבת את אשת איש ולחבק חיק נכריה, אל תשת ואל תשכור עמה מן תצוד נפשך ותרד שחת; אפיך באנתתא שפירא לא נהורן ולא תתבקא בשופרא דלא רילך, כשופרא ניר דאנתתא סניאא אכרן והחמתה איך מדא יקדא, עם אנתת נכרא לא תסנא ממלא ולא תגר עמה שועיתך דלמא יסמא בתרה לבך וכדמא היכא תחות לשיול (ת"ס); העלם עיניך מאשת חן מן תלכד במצורתה, אל תט אצלה למסוך עמה יין ושכר, כי בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוגיה (סנהדרין ק"א, יבמות ס"ג, משלי ז' כ"ו). (14) [ב"ס י"א א'] חבמת מסכן תרוממנהו להושיבו עם ננידים; חבמתא דמסכנא תרים רישה ובינת שלימנא תותביהוי (ת"ס); בסיפרא דבן סירא כתיב: סלסלה ותרוממך (משלי ד' ח') ובין ננידים תושיבך (ירושלמי ברכות פ"ז ב', בבלי מ"ח, ושם חסר סוף הפסוק, עיי' ריפמאן ב"האסיף" ח"ג 248). (15) [ב"ס י"א ב'] טרם שמעת אל תענה ואל תפריע איש מכלכל דבריו; עד לא תשמע לא תחל פתגמא ובנו שועיתא לא תמלל (ת"ס); . . . ואינו נכנס לתוך דברי תברו ואינו נבהל להשיב (אבות פ"ה י', משלי י"ח י"ג).

(16) [ב"ס י"א ג'] לכן אל תאשר איש במרם קצו ושיחו בבניו יודע; (תרנום הכורי חסר פה); לפני מות אל תאשר נבר כי באחריתו יתנבר איש (רס"ג). (17) [ב"ס י"א ד'] לא תלין כל זר בביתך כי לב נובל מלא תכבים; (תרנום הסורי חסר); מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא אל ביתך (סנהדרין ק: יבמות ס"ג). (18) [ב"ס י"ג ב'] אל תתרע את נניד ועשיר כי תעמוס עול לא תביל על שכמך; דיקיר מנך לא תבעא ולרעתיר מנך לא תשתותף (ת"ס); בכד מסך [מה] תשא ואל עשיר ממך מה תתחבר (גניזה); הוי זהירים ברשות וכו' (אבות פ"ב ג'). (19) [ב"ס י"ג י"ח] אל תיגע לרבר אליו ועל רוב דבריו אל תבטח, כי למען נסותך ולתור לבבך ימתיק שפתיו; לא תתכל לממללו עמה ולא תחימן לסגואא דשועיתא, מטל דסגואא דשועיתא נסיונא ומאללא לך עד מא דנדע חרתך (ת"ס); כי מרכיב שיחו נסיון ושחק לך וחקרך (גניזה); כי ברב שיח מנסה אותך ושחק לך וחקרך (רס"ג). (20) [ב"ס י"ג י"ז] כל מין ידבוק במינו וכן אדם ברעהו; כל בשר נרחם נינסה ובר אנשא לאיניש דדמא לח (ת"ס); מין כל בשר אצלו ואל מינו יחובר אדם (גניזה) ומשולש בכתובים דכתיב: כל עוף למינו ישכון וכן אדם לדומה לו (ביק צ"ב). (21) [ב"ס י"ג כ"ט] תואר אדם יתאד לבכו אם טוב ואם רע; לבא דבר אנשא אפוהי אן למב ואן לביש (ת"ס); לב אדם ישנה פניו אם למוב ואם לרע (גניזה); לב אדם ישנה פניו

בין לטוב בין לרע (ב"ר דף ס"ד:). (22) [ב"ס י"ד ה'—ו']
 עובר נפשו איך ייטיב לזולתו אם נם ספקו יצר לו. מחסר
 מטובה נפשו רע ירעו ורעתו אל חיקו חשוב; דביש לנפשה
 למן מטאב ולא נקרא (נחרא) בסבתא, דביש לנפשה לית
 דביש מנה והו מקבל פורענא בישא (ת"ס); רע לנפשו למי
 ייטיב ולא יקרה בטובתו, רע לנפשו אין רע ממנו ועמו
 תשלומת רעהו (נניזה); כל מי שהוא צריך ליטול ואינו
 נוטל הרי זה שופך רמים ואסור להתרחם עליו, על נפשיה
 לא חיים על תורנין לא כל שכן (ירושלמי סוף פאה).
 (23) [ב"ס י"ד י"א—י"ב, י"ח] בני אם יש לך היטיב לך ונס
 לעלין שלם נדריך, זכור כי המותה לא תאחר ואין לך
 ברית את מות—כעלים בעץ רענן אלה נובלים ואלה יציצו
 ונו; אן אית לך ברי שמש נפש ואן אית לך אטאב לך,
 ואתדבר רעד מא להשתא מותאך אחוית ונזירת שיול לא
 אתחזית לך—איך מרפא דאילנא דהלין נתרין והלין נצין
 ונו (ת"ס); בני אם יש לך שדות (שמה), ואם יש לך [רב]
 היטיב לך, ולא ידך הרשו (?), זכור כי לא בשאל תענוג
 ולא מות יתמהמה, ואל תאמר מאל נסתרת ונבמרום מי
 יזכרני, בעם כבוד לא אורע, ומה נפשי בקצות רוחות כל
 בני ארם (נניזה); אל תאמר מאל נסתרת ונבמרום מי
 יזכרני, בעם כבוד לא אורע, או מי נפשי בקצות רוחות
 (ר"ל, מה נחשבה נפשי בין המון רוחות רבות ?)
 (רס"ג); א"ל רב לרב המנונא; בני, אם יש לך היטיב לך
 שאין בשאל תענוג, ואין למות התמהמה, ואם תאמר
 אניח לבני [ולבנותי] חק (מזון ופרנסה?) בשאלו מי
 יגיד לך (אם נשאר בידם או יאבדהו)—בני אדם חמים
 לעשבי השדה, הללו נוצצין והללו נובלין (עירובין נ"ד:).
 (24) [ב"ס י"ח ס"ז] מתק שפה טוב ממתן ואיש לבב
 בשתיים יורע; אית ניר מלתא טבתא רמן מוהבתא טבא,
 הי תרתיהו על אנשא כשרא (ת"ס); כל הנותן פרוטה
 לעני מתברך בשש ברכות והספייסו ב"א ברכות (ב"ב
 ט"ז). (25) [ב"ס י"ח כ"ג] הכן לבבך בטרם נדרת ואל
 תנסה את ה' אלהיך; עד לא תדיר טיב נדרך, ולא תהוא
 איך נברא דמנסא מריה (ת"ס); אמר בן סירא: בטרם
 תחד הכן (הבן) נדרך, כל תהיה כמתעה (מדרש תנחומא
 פ' וישלח סי' ח'). (26) [ב"ס כ"א כ"ג] רון ירון פתי אל
 בית רעהו, והכם כמעט ישיקף מתבושש; רגלוהי דסכלא
 עאלן בענל לנו ביתא וגברא חכימא מרכן אפוהי (ת"ס);
 כתוב בספר בן סירא: שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי:
 שר הנרגל (מלשן רגיל) בבית המשתאות, ואמרי לה שער
 הנרגן (ואמרי לה שר הנרגז), והמשיב שבת במרומי קרת,
 והאוזו באמה ומשתין מים, והנכנס לבית
 ח בירו פתאום (נרה ט"ז). (27) [ב"ס כ"א כ"ה—כ"ו] I
 פתי מציץ בחלון רעהו והכם בחוץ יעמד, כסיל מטה אונן
 אל דלת רעהו ובעיני חכם אולת היא וכלמה; סכלא מדיק
 מן תרעא לנו ביתא ואיקרא דנברא דנקום מן לבר ונמלל,
 סכלותא הי לבר אנשא דצתא על תרעא ולתכימא קשא
 צערה (ת"ס); לעולם אל ימהר אדם לבית חבירו שכך כתוב
 בספר בן סירא: רנל נבל מהרה אל בית, ואיש מזימות

יכניע רבים, לעולם אל יסתכל אדם לשער חבירו שכן
 כתוב בספר בן סירא: אויל מפתח יביט אל בית כבוד
 לאיש בבית עמיו (פרקא דרבנו הקדוש דף י"ד, תוצאת
 שענבלום). (28) [ב"ס כ"ה ג'—ד' I שלש הנה שנאה נפשי
 ועל דרכם ענמה רוחי: רל נאה ועשיר מכחש חקן מנאף
 כי בשנעון ינהג; תלמא ננסין סנת נפשי ועקת לי טב
 בתייהו; מסכנא נאיא ועתירא כדבא וסכא סכלא והסיר
 מדעא (ת"ס); ארבעה אין הדעת סובלתו, ואלוהו; דל נאה
 ועשיר מכחש חקן מנאף ופרנס מתנאה על הצבור
 (ספחים ק"י:). (29) [ב"ס כ"ה ה' I אם בנתער לא תאנור
 אנה תמצא כי שבת?; וכן מתלא אמר: אם בנערותיך לא
 הפצתם איך תשינם בזקנותיך (אבות רר"ג פכ"ד דף ע"ח).
 (30) [ב"ס כ"ה ס"ז—ס"ח] אין עצב מעצבת לב ואין איבה
 מאיבת אשה, אין לענ מלענ שונא ואין נקמה מנקמת
 אויב, אין רע מראש נחש ואין חמה מחמת אשה; כל
 מחותא ולא איך מחותא דלכא, וכל בישן ולא איך
 בישותא דאנתתא, כל אולצנין ולא איך אולצנא דסנא,
 וכל פורענא ולא איך פורענא דבעל רבבא, לית רישא
 מרירא מן רישה דחויא ולית בעל דבבותא דמרירא מן
 אנתתא (ת"ס); אמר רב: כל חולי ולא חולי מעים, כל
 כאב ולא כאב לב, כל מיחוש ולא מיחוש ראש, כל רעה
 ולא אשה רעה (שבת י"א); (31) [ב"ס כ"ו א' I אשרי בעל
 אשת מישרים כי מספר ימיו כפלים; אנתתא טבתא
 טובוהי לבעלה מטל דיומאת דחיוהי עיפין לה (ת"ס); אשה
 יפה אשרי בעלה מספר ימיו כפלים (יבמות ס"ג:).
 (32) [ב"ס כ"ו ג'—ט' I אשה טובה מתנה טובה ירא
 אלהים ימצאה—אשה משתכרת ננע ממאיר כי הסתר
 קלונה בל תוכל; אנתתא טבתא תתייבוי לנברא דדחל מן
 מריא חלף עבדוהי טבא—רונזא רבא אנתתא רייתא
 ופרייתא רהי צערא לא מכסיא (ת"ס); כתוב בספר בן
 סירא: אשה טובה מתנה טובה בחיק ירא אלהים תנתן
 —אשה רעה צרעת לבעלה, מאי תקנתיה? יגרשנח מביתו
 ויתרפא מצרעתה (סנהדרין ק"ג, יבמות ס"ג:).
 (33) [ב"ס כ"ה י"ד I גיצין נופח מעלה שלהבת ורוק פיך
 יכבנה ושניהם ספיך יצאו; אן תפוח בנורא תאקדי ואן
 תרום עליה מיא תדעכי ותרתיהו מנך אינון (ת"ס); בר
 סירא אמר: היתה לפניו נחלת נפח בה ויבערה, רקק בה
 ויבתה (ויקרא רבה דף קנ"ג, ילקוט ויקרא רמז ת"ס,
 תהלים רמז תשס"ז, איוב רמז תק"א). (34) [ב"ס ל'
 כ"ג—כ"ד] לכן אחב נפשיך והיטיב לך וכל תונה הרחק
 מעליך, כי חללי תונה רבים ותועלת אין; (תרגום הסורי
 חסר); פוג נפשיך ופייג לכך וקצפון הרחק מסך כי רבים
 חרג דין ואין תעלה בקצפון (נניזה); אל תצר צרת מחר
 כי לא תדע מה ילך יום, שמא מחר בא ואיננו, נמצא
 מצטער על עולם שאין שלו (יבמות ס"ג: ועי' משלי כ"ז א').
 (35) [ב"ס ל"ג ו'—ט" I ... הלץ מתלוצץ על כל דבר, מה
 יום מיומים יאמר, הלא כלמו מן השמש יאורו, אולם
 בתבונתו הנדילים ה' למועדים ולתקופת השנה, מהם בחר
 וקידש ונו; ... כל מאן דרחם לה צחל, למנא אית יומא

דחבא וסאמא מקימין נלא ומן תרוהון מלכא טבא (ת"ס מ"א כ"ז); ואת כל היקום אשר ברנליהם, אמר ר' אלעזר: זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו (פסחים ק"ט). (45) [ב"ס מ' כ"ט] חיי איש שוקד על שלחן אחרים אינם חיים; גברא דסבר על פתורא דאחרנא לא אנש נחשבינדי איך דחיא הוא (ת"ס מ"א ל"ג); איש משניח על שלחן זר אין חייו למנות חיים (גניזה); שלשה חיייהם אינם חיים, ואלו הן: המצפה לשלחן תבירו, ומי שאשתו מושלת עליו, ומי שיסורין מושלין בנופו (ביצה ל"ב). (46) [ב"ס מ"ב י"ג-י"ב] בת לא אורשה תמוננ לב אביה ומפחה נרדה שנתו, אם צעירה פן תענן ואם תנשא פן תשנא, אם בתולה פן תפוחה ותהר בבית אביה ואם בעולה פן תשטה או תהי עקרה; ברתא על אבוי יקירא סני וצפתה מפרדה שנתה, בתולתא דלא תצטחא ומן בעלה דלא תסתנא, בטליותה דלא תתפרסא ועל בעלה דלא תשטא במדעה ותאזל בתר גברא אחרנא (ת"ס מ"ב ל"ד-ל"ו); בת לאב מטמנת שקר דאנה תפ[ריד]... (גניזה); בח לאביה מטמנת שוא, מפתחה לא יישן; בקטנותה שמא תפתח, בנעוריה שמא חונה, בגרה שמא לא תנשא, נשאת שמא לא יהיו לה בנים, הזקינה שמא תעשה כשפים (סנהדרין ק:).

[מאכרי בן סירא החסיים בספרו] 1) כתיב בספר בן סירא: היו רחיים לשלמא, דעליה קם עלמא, רחיים כל עמא; ואידהר מניאותא, דלא יאה לכל גברא; מבערא אפיין מעקרא סיפין, ומסניא אילון חלף תופין, אליף ממלכין ואלופין, וסייעתהון למסנר תורפין, וסופא ביקוד שרפין; רחיים עינוותא דלא תיהי לעניותא, דהיא מאיסא ובסירא קדם יקרא; לא יאיא כרין אלהין למאן דהוא עבר גבורין דלא סבירין; אלפי אלפיא מלאכין ושרפאי, נקשן גפיא, משמען כמתותפאי; והוא מרישא איתנאי ביומיה, עטף גיזתא בגלימיה, והוא לבושיה כל יומיה, ברם למצפצפין לשטייה, מכיך רומיה; ומשמי שמיא מטפיל לענייא ויתמאי, מה משבח ויאיא הוא נביא, דאשתבח מפום בריא, לית כעברי נביא; מן נביין מיניכו דאחסין כתר מלכו; ריש חכמא וסברא מרחיל מקמי מרא, ולא ימרינך לבך, דהא לא כן חובך, ולא תצוה לרובך, דטמיר בנובך; אסחכל ואהני נפשך, יומא דכל אפא חשך, כד יקיר נוף ונפש נשך (בריייתא מס' כלה הוצאת קורניל ז:).

2) כתיב בספר בן סירא: זכור את יום אסיפתך ואסוף חרפה וקבוץ זכויות, כי ביום אסיפת האדם אין מלווה הון ורב כח כי המעשה נכון ילך לפניו וצדקתו תאיר עניו (שם). 3) מפרש בספר בן סירא: לכך קורא מקום להקביה לפי שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו (ר' יצחק שלמה בפירושו לאבות פ"ב י"ג כ"כ) והמדרש הזה לקוח מב"ר פ"ח י' על "ויפגע במקום"; פסיקתא דבתי הוצאת פרידמאן ק"ד:). ולדעת שעכטער נתחלף פה ב"ר (בראשית רבה) במקום ב"ס (בן סירא). 4) בן סירא אומר: הדר אלהים בני אדם והדר בני אדם בסותן (ר"א זוטא בסוף; תניא הלכות שבת ס"י; שביילי הלקט ס"י נ"ח).

בשנתא דמן יומתא פריש, מטל הכלהון נהירא יומתא דשנתא משמשין, ברם בחכמה דאלהא אתפרשה ועבר מנהון זבנא ועדנא, מנהון בךך ונוי (ח"ס); שאלה זו שאל טודוסורפוס את ר' עקיבא, אמר לו: ומה יום מיומיה? א"ל ומה גבר מנוברין? א"ל דמרי צבי, שבת נמי דמרי צבי (סנהדרין ס"ה); הנחומא תרומה ס"י ג' ועי' "דברי אחיקר החכם" הוצאת ליבאוויץ והערתו להקדמת ר"ס א"ש שם). 36) [ב"ס ל"ג ל"ג] עבר נאמן שמר כנפשו כי נפשך קשורה בנפשו; אן חדהו עבדך איך אחוך חשוביה לא תחכתש כדמא דנפשך (ת"ס); דניחא ליה דלא נסתרי עבריה (ב"ס ס"ה), עי' רש"י וערוך "סחר". 37) [ב"ס ל"ד כ"ב] לחם עני מחית נפשו ונחול שופך דמו; לחמא דחסרא חיייהו דמסכנא ודכלא לה מנהון אשר דמא זכיא (ת"ס); וא"ר יוחנן: כל הנחול שיה פרוטה מחבירו כאלו נוטל נשמתו ממנו (מדרש תנחומא פ' נח ס"י ד'). 38) [ב"ס ל"ד כ"ג] חוטם מחית רעהו לנפשו יארב ועוצר פעולת שכיר הרגו יחרנהו; דקטל לחברה ירת נכסויה ודאשר דמא זכיא לאלהא נלא דטלם אנרא דאיגרא טלם לבריה והו מקבל פורענא בישא (ת"ס); כל הכובש שכר שכיר כאלו נוטל נפשו ממנו (ב"מ ק"יב). 39) [ב"ס ל"ח א'] הדר פני רופא וכברוהו כי יקום לך בעת צרה; יקר אסיא עד לא מתבעא לך מטל דאף לה אלהא בריהי (ת"ס); המשל אומר: כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו (שמות רבה פכ"א); אמר ר' לעזר: אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה (ירושלמי תענית פ"ג ו' ועי' לעיל בא"ב דב"ס אות א'). 40) [ב"ס ל"ח ד' ז'] סמים הצמיח ה' מן האדמה ונבון לא יקח במו—למקחת ירקחם הרוקח אך קצרה ידו לרפאות אם ה' לא יתן חיים על פני הארץ; אלהא מן ארעא ברא סממנא, ונברא חכימא לא נבסא עליהו—ואף בסמא מחקן בסמנא מטל דלא נבטל עברא וחכמתא מן אפי ארעא (ת"ס); אלוה העלה סמים מן הארץ—בהם הרופא מרפא את המכה, ומהם הרוקח מרקח את המרקחת (ב"ר פ"ח, ילקוט איוב רמז ק"א). 41) [ב"ס ל"ח כ"ג] הונה בדת אל לא יעמול במלאכה ושחרי תורה לא ייגעו בכפס; חכמתא דספרא תוספי לה חכמתא ודלא מפרק סריקתא הו נתחכם (ת"ס); חכמת סופר תרבה חכמה וחסר עסק הוא יתחכם (גניזה); הו ממעט בעסק ועסקו בתורה וכו' (אבות פ"ד י"ד). 42) [ב"ס ל"ח ל"ג] כל אלה מטיבית לטובים ולרעים לרעה יהפכו; טבתא מן ברישית לטבא אתברית ואף לעולא אן טב ואן ביש; לטוב חלק בראש כן לרעים טוב (רע) ורע (גניזה); טובה שמורה לטובים ורעה שמורה לרעים (ספר יצירה דף ק"ב הערה א'). 43) [ב"ס מ' י"ח] בנים ובני עיר מקימי שם המה וטוב משניהם אשה תמימה; בנינא ונצבתא מחדתין שמא ומן תרוהון אנתתא חכימתא (ת"ס מ"א כ"א); ילד ועיר יעמידו שם ומשניהם מוצא חכמה (גניזה); שלשה מרחיבין דעתו של אדם, אלו הן: דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים (ברכות נ"ז). 44) [ב"ס מ' כ"ז] כסף וזהב ירוממו לב גבר ויראת ה' טובה משניהם;

5) כדכתיב בספר בן סירא: הכל שקלתי בכף מאזנים ולא מצאתי קל מסובין, וקל מסובין חתן הרר בבית תמיו, וקל מחתן ארח מכניס ארח, וקל מארח משיב דבר במרם ישמע (ב"ב צ"ח: ילקוט ח"ב רמז תתקנ"ז על משלי י"ח י"ג). 6) כל ימי עני רעים, בן סירא אומר אף לילות, בשפל גנים ננו, ובמרום חרים כרמו, סמטד גנים לגנו ומעפר ברמו לכרמיו (סנהדרין ק': ונרשם בגליון בנוסח הננייה מב"ס מ' כ"ב; ע"י להלן). 7) פתגמים רבים מאלפא ביתא דבן סירא לא נמצאו בספר העקרי שלנו, וכן זלדקן קורטמן עבדקן סנסן (שנזכרו שם ובסנהדרין שם). 8) לדעת רייפמאן, מה שנאמר במגלת חסידים: מצאו כתוב "יום תעובני יומים אעובך" (ירושלמי סוף ברכות) הוא פתגם בן סירא אך חסר מספרו שלפנינו (ע"י, "ארבעה חרשים" רפוס פראג תר"ט). לדעת רייפמאן לקח ר"ש בן גבירול, מחבר ס' "מבחר הפנינים", מאמרים רבים מספר בן סירא, כמו: ושאלו לחכם: איזהו הסתרת הסוד? אמר: שמתי לבי קברו, "מבחר הפנינים" ס' ש"ח=ב"ס י"ט י'; אמר: מות האדם בכשלון לשונו, ולא מות בכשלון רגלו, כי בכשלון לשונו יסיר ראשו ובכשלון רגלו ירפא לזמן טעם (מה"פ ס' שני=ב"ס כ' י"ח); ואמר: כל חכמה שלא ידובר בה, כמטמון שאין מוציאין ממנו (מה"פ ס' נ"ח=ב"ס כ' ל'); ואמר: המלו על נכבר שנקל ועל עשיר שנורש ועל חכם שנפל בין הפתאים, ואמר: אין מי שצריך לחמול עליו כחכם שנפל עליו דין כסיל (מה"פ ס' ס"ו וס"ז=ב"ס כ"ו כ"ח); אין עושר כבריאות ולא נעימות כלב טוב (מה"פ ס' תנ"ז=ב"ס ל' ס"ז); ואמר: הקבר ולא הרש (בלומר טוב המות מעניות, מה"פ ס' תקס"ד=ב"ס מ' כ"ח).

ראה איזה נוסח עברי והעתיק ממנו שבע מאמרים שחב שונים מאד מהנמצאים בהעתקת היגית הארמית. גם שונים מנוסח המאמרים האלה שבאו בתלמוד בלשון עברית. גם נשארו לנו שני אלפא ביתא רבן פירא שהוא ילקוט מאמרים מספר בן סירא העקרי, כאמור למעלה, אחד בלשון ארמית ואחד בלשון עברית שנלקט בזמן אחרון ואפשר שכלו או מקצתו אינו מבן סירא רק נקרא על שמו. בסוף המאה ה"ט לא נודע שנמצא אז בעולם ספר בן סירא בלשון עברית, אך בשנת 1896 הובא דף אחד של קלף בכתב אשורי ולשון עברית מארצות המזרח לעיר קעמברידש באנגליא, ומר שעכמער הכיר בו שהוא קטע מספר בן סירא מפרשה ל"ט פ"ז ע"ר ט"ז הוציאו לאור ברפוס, ומיד אח"כ נדב כ"חופ' סייס (Sayce) לביד עקד הספרים של בודלי" באוקספורד ילקוט פטועים מבי בלשונות עברית וערבית וכיניהם מצאו נייבויער וקוילי (Cowley) חשעה דמים וחרף תנ"ל היה חלק מתביש חות וכלם באו מהגניזה בעיר פאסטמט אצל קאירא במצרים, שעכמער נסע אח"כ לקאירא ושם מצא עוד איזה פרשיות מחב"י ההוא, ועוד נתוספו איזה פרשיות במציאות ע"י הלוי ונאסמער. בס"ה נמצאו מהנוסח העברי בהגניזה (היא: a) כ"י אחר: קטעים מפרשיות ג' י"ח, י"ט, כ"ו, כ"ה, כ"ז, כ"ג, ל', ל"ג, ל"ח, ל"ח, ל"ט, מ', מ"א; b) שני כ"י: פרשיות ד', ח', ו', ז', ל"ג, ל"ז בשלמות, ל"ח: c) שלשה כ"י: פרשה ל"ג, בשני צדי הגליון נרשמו תקונים בכתובה קטנה, לרצונא מסננת הלשון ואופן חבורו ירשום פה הרף האחרון מבי קעמברידש (שעכמער) וחרף האחרון מהבי אוקספורד (נייבויער):

[סוף מפרשה פ"ג כ"י אוקספורד]

- י"ח) [בד] שיק' יתף שלנו זכאריה ישכן דדונו¹
- י"ט) תואר לכנה יתה² עינים וממטרי יתמה לבג
- כ) ונמ כפור כמלח ישכח³ ייצין כספיר צינים
- כ"א) צינת רוח צפון ישיב ונדקב יקפא מקור⁴
- כ"ב) על כל מעמד מים יקרים וכשרין ילבש מקח
- כ"ג) יבול כהרב ישיק ונוח⁵ צמחים כלהב
- כ"ד) מרפא כל מערף ענן טל⁶ פורע לדשן שרב⁷
- כ"ה) מחשבתו⁸... שיק רבה ויט בההום איים⁹
- כ"ו) יורדי הים יספרו קצחו לשמע אוזנו נשתומם
- כ"ז) שם פלאות תמיה מעשה¹⁰ מין כל חי וגבורות רבה
- כ"ח) למענו¹¹ יצליח מלאך וברבריו יפעל רצון
- כ"ט) עוד כאלה לא נוסף וקץ דבר הוא הכל
- ל) [ננד] לה¹² עורכי לא נחקור והוא גדול מכל מעשיו
- ל"א) נו[נדא]... [מ] אד מאד ונפלאות דבריו¹⁴
- ל"ב) [מנד] ל[ני]... הרימוקול מרומים תחליפו כה ואל
- בכל תוכלו כייש עור מעט תלאו כי לא ת[חקרו]¹⁶
- ל"ג) רוב נ... [מ] אלה מעט ראיתי ממעשיו
- ל"ד) את הכל... ול.....

בצדי הרף הזה נרשמו התקונים: 1 כ"ר, 2 ר"ר, 3 חנה, 4 יששכר, 5 מקור, 6 צנור, 7 זל פורע, 8 רשב, 9 משוכות, 10 אוצר, 11 מעשיו, 12 למענהו (גרסא אחרת) לסען, 13 נגלה, 14 גבורות.

[הנוסח העברי בהגניזה] כאמור למעלה, כתב בן סירא את ספרו העקרי בלשון הקודש כדי להשוותו בתכונתו לספר משלי, וחכמי התלמוד הביאו רובי רבריו בלשון העברית. אך כי מפני המון העם שדברו אז בלשון הארמית או הסורית אפשר שבן סירא בעצמו העתיק את ספרו ללשון ההיא בתור תרגום כאשר עשו בימיו התרגום לכה"ק, או אפשר שההעתקה נעשתה ע"י אחרים קרוב לזמנו. ההעתקה היונית שעשה נבדו או דור אחרון מיוצאי חלציו נעשתה מלשון העברית או, יותר נכון, מלשון הסורית כי כבר נשתכחה לשון העברית בזמנו והוא בעצמו כנראה, לא הבינה כראוי, ובינתים נעשו שינויים רבים בהעתקת הסופרים בחלופים ותקונים, הוספות ומגרעות, 'השנוי הזה אנו רואים בהעתקה היונית שאינה מתאמת לחמאמרים שחביאו חז"ל ממקורם העברי, אולם גם חכמי התלמוד כבר ראו את הנוסח הארמי שהיה משונה מנוסח העברי ולפעמים יביאו איזה מאמרים ממנו. בדורות חבאים נאבד הנוסח העברי, אך עוד נשארו ממנו מגלות וקטעים בנוסחאות שונות בידי יחידיים, אולם נוסח הארמי והיוני נשארו כמעט במלואם מלבד שינוים קטנים. כנראה ראה הירזנימוס הנוסח העברי אך לא נודע באיזה מצב ובכמה שינוים היה אז; גם ר' סעריה גאון

15 מרובמי החלמו כה ועל תלאו כי לא תחק [ר].

[העתקת פרענקל מלשון יונית] יח בדברו נושכ
תימן וצפון, ושלג יעוף כעוף מעופף ויצברחו כארבה
לחמרים; יט לבנת מראהו תשמח עינים, ועל סמרת עוזו
ישתומם כל לב; כ כפור כמלח יפור ארצה, ומים יקפוא
לחצים שונים; כא מצפון ישב רוחו ונחלים קפאו, על
מקוה מים יבסה קרח וילבישם שריון; כב באפו יפרק
הרים, ושימון ישים לבער, וצמחי יער יבער כאש אוכלת;
כג ולהשקים אלה אר יעלה, ומל ירד ומחדש פני ארמה;
כד בדברו ישיב רביי ים, שם איים נטעו הנח והנה;
כה יודרי ים יספרו מוראם, ואנחנו שמענו ונפעמנו;
כו המה יראו מעשה יה, כי בין חיות שונות ותנינים
יעבורו; כז הכל פעל אל למענו, וברוח פיו הכל נוצר;
כח ולמה אוסיף עוד לספר, אם אין ספורות למן; כט סוף
דבר, רוח ה' בכל; ל כי אם רוממוהו מה הוא, והוא רם
על רמים; לא גדול ה' ונורא מאד, ולגדולתו אין חקר;
לב רוממוהו בעוז ותעצומות, ואל תחדלו ולא תשינוהו;
לג אי זה עין שזפתהו, ואי זה פה יהלל מהללו כרוב גדלו;
לד ואפס קצה פלאיו נשורה, ורובם ממנו נפלאו; לה כי
ה' יוצר הכל, ומחכמתו אצל ליראיו (התרנום הסורי
חסר).

[פרשה ג"א—כ"א—ל' מהגניזה] מעי יהמו
כתנור להביט בה, בעבור בן קניתיה קנין טוב; כב נתן
י' לי שכר שפתותי, יבלשוני אהודנו; כג פנו אלי כסילים,
ולינו בבית מדרשי; כד עד מתי תחסרון מן אילו ואילו,
ונפשכם צמאה מאד תהיה; כה פי פתחתי ודברתי בה,
קנו לכם חכמה בלי כסף; כו וצואריכם בעלה הביאו,
ומשאה תשא נפשכם; קרובה היא למבקשיה, ונותן נפשו
מצא אתה; כז ראו בעיניכם כי קטן הייתי, ועמרתו בה
ומצאתיה; כח רבים שמעו למורי בנערותי, וכסף זהב
תקנו בי; כט תשמח נפשי בישיבתי, ולא תבושו בשירתו;
ל מעשיכם עשו בעדקה, והוא נותן לכם שכרכם בעתו;
לא ברוך י' לעולם, ומשובח שמו לדר ודר.

עד הנה דברי שמעון בן ישוע שנקרא בן סירא
חכמת שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא
יהי שם י' מבורך מעתה ועד עולם

[העתקת פרענקל] כא ויען כי ערנה לה נפשי
שפרה עלי נחלתה; כב וה' נתן לי לשון למודים ובה
אחללנו לעולם סלה; כג לכן התקבצו אלי כל בוערי עם
דשקרו על רלתי החכמה; כד על מה תאחרו ומה תחילו
אם נפשכם צמאה; כה ראו כי פתחתי שפתי בואו וקחו
ולא בכסף; כו הביאו צואריכם בעולה לקחת לקחה
ותמצאוהו כי קרובה היא; כז פנו אלי וקראו אך מעט מעט
עמלתי ומרגעה רבה מצאתי; כח תנו כסף לקנותה
ותמצאו זהב כמחירה; כט ותנל לבבכם בחסדי ה' ולא
תבושו מספר תהלתו; ל שמרו מצותיו בעוד עת לשמור
ותמצאו לעתו שכר פעולתכם.

[העתקת הסורית] כא יחבת נפשי בתרה ולעלם
עלמין לא אמעיוחי; כב אידי פותחת תרעה ואתחדדת לה

ואסתכלת בה ובדרכיותא אשכחתה; כג ולבא קניא לי מן
רישיתא מטלהנא לא אשבקיהו; מלי יקדין איך נורא
למדקו בה מטלהנא קניתה קנינא מבא; יחב מרי ללשני
אנרא ובספתי אשבחיהו; כד סמו לוי סכלא ובספתי
בית יולפתא; כה עד אמתי תחסרון מן הלין ונפשכון תהוא
צהיא לחדא; כו פתחת פומי ומללת בה סבו לכן חכמתא
דלא כספא; כז תצורכון אעלו בנירה ותקבלי נמשכון
סרדיתא; כח קריבא הי למן רבעא לה ודיחב נפשה
משבח לה; כט חזו בעיניכון מטל דעודר הו עמלת בה
ואשכחתה סני; ל שמעו יולפני כד זעור וסאמא ודחבא
תקנו בי; תחדא נפשכון בטיבותי ולא תבהתון בתשבחתו;
לא עברו עבדיכון דלא בערנא ונתיחב אנרכון בערנה
ברין לאלהא לעלם ומשבח שמה לדר דרין.

[אם הנוסח מהגניזה הוא מקורי] שעכמער וכל
העוסקים במציאות הגניזה מתמארים כי הנוסח שמצאו
שם הוא הנוסח העברי במקורו הראשון שחבר בן סירא
בלשונו, לדבר הזה הסכימו מתחלה גם חסבקררים את
כה"ק עד קצה האחרון כמו דריווער ונעלדעקע, וכלם נפלו
בפח המעות. החוקרים האלה אשר יתאמצו בהשערות
שונות ורחוקות לאחר את כל כתיבת ספרי כה"ק בכל מה
ראפשר או בלתי אפשר השתמשו בהשערות כאלה
להקדים את הנוסח מהגניזה ולהזיקנו בשיבה טובה, עד
כי לא בושו להניד דעתם כי נוסח הגניזה קרם לאיזה
מספרי התנ"ך, וכי הלשון העברית העתיקה נתגלה
לפניהם פתאום ואחרים אמרו שסננון הנוסח ההוא נחשב
כבריה התיכון בין המקרא והמשנה, וע"פ הנוסח הזה
צריכים לשנות את כל ספרי המלים שנתחברו עד כה
בלשון הקודש. והם הבינו בעין שכלם החדה בבקרת
הנעלה כי השגרים והתקונים שגרשמו בצדי גליון הנוסח
מהגניזה הוא, "הקרי וכתבי" כמו שעשו בעלי המסורה
לכה"ק. אך נחלקו בדעותיהם אם, "חכתיב" היינו הפנים
הוא העיקר או "הקרי" היינו השניים בצד הגליון הוא
העיקר, וכל הפלפול ההבל הזה ישא רוח, כי מי שיש לו
שכל הגיוני לא יוכל להסתפק כלל כי השניים הם תקוני
הסופר המעתיק מכתב לכתב והוסיף עליהם בעין הערות
מה שמצא כתוב בתלמוד, כמו בגליון פרשה ט' בין
שורות י"ט—כ"ט הוסיף: "כל ימי עני רעים בן סירא אומר
אף בלילא, בשפל ננים ננו כמרום הרים כרמו ממטר ננים
לגנו מעפר כרמו לכרמים" וכן הוסיף בצדו מאמר
התלמודי מבן סירא, "בת לאבוה מטמנות שוא" וכו'.
ובנוע לעיקר הנוסחא כבר מבואר לעיל כי נמצאו
נוסחאות שונות בלשונות עברית סורית ויונית שנתחסו
לבן סירא. ויש שעשו ילקוט ממאמרי עברית וסורית
והעתיקו נ"כ איזה מאמרים מלשון יונית ללשון עברית או
סורית, סננון המאמרים האלה נשתנה ע"י הסופרים
שהעתיקו הילקוט מזמן לזמן, אפשר שכבר בידי חכמי
התלמוד לא היה הנוסח העברי בטהרו כמו שכתבו
בן סירא ואז כבר היה גם הנוסח הסורי לפניהם כי
העתיקו גם ממנו איזה מאמרים, בזמן הנאונים נמצא עוד

להקדים הזמן של הכתבים אשר לפניכם אלף ושלש מאות שנה, איך הוכלו לשפוט על ספרי הנביאים ועל מזכורי תהלים באיזה זמן נכתבו?!"

טעויות כאלה שנרמה ההעתקה מלשון ללשון רבות הנה, גם בהעמקה פרענקיל, כמו "ריח ניוחכם כריח לבונה" בחבצלת תציצו ותזלו בשם (בי"ם ל"ט י"ח) אך באמת טעה המעתיק כי צ"ל כריח לבנון ר"ל כריח ארזי הלבנון וכן נאמר בנוסח הסורי: "איך בסמא טבא נבסם ריחון איך ריחא דלבנון בארוהו ואיך עקרא דשושנת מלכא". וזוה טעה המעתיק במקום אחר לכתוב חלבנה במקום לבונה שקשה לר"י רייפמאן כי ב"ם התנגד לרברוי חז"ל שחלבנה ריחה רע ("האסיף" ח"ג 251).

מלבד זה כל עין בוחנת הוכל לבקר ולראות כי הסגנון איננו שוה בכל מקום ובי שלטו בו ידים הרבה בזמנים שונים, כי באיזה מקומות הלשון פשוט וקל להבין ובמקומות אחרים שהעתיק הסופר מלשון יונית וסורית או מלשון יהודית-פרסית נראה איך עמל ויגע בהעתקתו ולא עלתה בידו, ובמקומות אחרים דומה הסגנון ממש לסגנון "מגלה טמירין". לדוגמא הוא הרף הראשון המועתק מלשון הפרסי לעיל ונמצאים עוד דפים אחרים אשר הבנת הדברים קשים בקריעת ים סוף למי שאינו רגיל בהזארנון, וגרוע מלשון הפיוט "איך קוצץ". ולשער כי הלשון הבזוי הזה הוא לשון עברית הוא חלול קודש. וגם לכן סירא הוא בזיון גדול לחשדו כי כתב בלשון עלנים כזאת! וכל הרואה את ההעתקות העבריות שנעשו בימים האחרונים ע"י בן זאב ופרענקיל וישוה אותן ללשון הנוסח הנגזר ידע להבחין בין אור לחשך, הגע בעצמך, אם נמצאו באחרית הימים העתקות בן זאב ופרענקיל בנגזרות קאירא ע"י חוקר חדש אשר יאמר כי בלשון הזה כתב בן סירא את ספרו, אז היינו צריכים להאמין לו יותר מאשר מוטל עלינו להאמין כי נוסח הנגזרה אשר לפנינו כתבו בן סירא!

ויש עוד ראייה כי הפרשה האחרונה שהיא תפלת ישוע בן סירא היתה נכתבה במקורה על סדר א"ב והתחילה: ארומטך ה' וכו' ויש בה כ"ב פסוקים, ובנוסח שלפנינו שהיא העתקה לא יתחילו הפסוקים בסדר א"ב, גם סיום הספר: עד הנה רברו שמעון בן ישוע שנקרא בן סירא; חכמת שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא, נראה כי ערכוב דברים יש כאן והוא ילקוט של הא"ב דבן סירא עם ספר "חכמת בן סירא" ונכתבו ע"י אנשים שונים שהתיחסו לבן סירא. וכי לקוח במקצת מהנוסח המשונה שראה הרס"ג שגם בו נרשם השם הראשון של המחבר שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא. שהוא היה ברור אחרון ממשפחת בן סירא. ואולי היה שמעון הראשון בנו של יהושע השני המעתיק ספר זקנו מעברית ליונית.

[התנגדות לספר בן סירא] בתוספתא נאמר שספר בן סירא נחשב בין הספרים החיצונים שאינם מטמאים את הידים (תוס' ידים פ"ב י"ג), ולדעת ר"ע הקורא בספר

איזה נוסח או נוסחאות בעברית אך בשינויים גדולים. איזה מאות שנים אח"כ נשארו עוד כמה מאמרים בעברית משונה (השווה מאמרי רס"ג עם מאמרי נוסח הנגזרה המובא למעלה) וסופרים אחרים התאמצו למלאות את חסרון המאמרים בהעתקתם מלשון הסורית והיונית. וזה היה עכ"פ אחר זמן הרמב"ם כי מדבריו בפירושו למשניות פרק חלק משמע שלא ראה הספר בן סירא, ואיך אפשר שיהיה הנוסח העברי אשר הניחו אח"כ בנגזרה בעירו ולא ראהו? אמנם נכונה השערת מרגליות, פרופסור באוקספורד, כי הנוסח מהנגזרה היא העתקה מהעתקת לשון יהודית-פרסית שנעתקה מיונית (וכן נמצאת העתקה א"ב דבן סירא בלשון פרסית כ"י בבריטיש מוזיאום סי' 4731 ומתחיל: בשם שרי בורא עולם באמירה, אתחיל לכתוב ספר בר סירא ואלפא ביתא לבן סירא. כתיב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר, ניושחה אסת כונאי בזורגי הא תא כה ניסת שמאדי ועזאיב הא תא כה ניסת נהאיית). וזה מוכח מסגנון הלשון המתאים לסגנון יהודית-פרסית שהיה הז'ארנון המדובר אז. אך המעתיק חזו השתמש או היה נעזר לפעמים גם מהעתקה הסורית. מרגליות מביא כמה ראיות פילולוגיות ושתים מהם במאמר אחר. שם בנוסח מהנגזרה מ"א י"א-י"ב:

חבל אדם בניותו, אך שם חסר לא יברת

פחד שלם כי הוא ילוד, מאלפי אוצרות חכמה כי טעה המעתיק במלה הראשונה "הבל" תחת "אָבֶל" כמו שהיא ביונית *kósmos pherisw* ובמלות האחרונות "מאלפי אוצרות חכמה" טעה בתרגום הסודית שנאמר שם: "אלפי רסימתא רעתא" שכוונת "מאלפי אוצרות הבל", כי המעתיק מהתרגום לא ידע שהאות דל"ת סמלת "רעתא" היא רק השמוש, ושוש המלה "עתא" שפירושה בסורית "הבל", אך הנוסח הקדמון כב"ם היה לדעת מרגליות אוצרות הן או און, ומטעם זה העתיק חיינו "אוצרות זהב", אך המעתיק בנוסח הנגזרה טעה לחשוב כי "רעתא" היא חכמה, עכ"פ אי אפשר להקדים הנוסח הזה קודם המאה ה"א. מרגליות ימצא עוד זכרון רשימות מלשון ערבית שנתערבה בהנוסח הזה כמו "לשאן" תחת "לשון" שנכתב כמו בערבית ומלת "משדיק" בצד הגליון בהוראת "והורית". גם מלת "נאקול" שפירושו בלשון יהודית-פרסית "מעתיק". פרי מרגליות מסיים רבריו לאמר: a miserable trap decoyed them into it... Driver and Noeldeke... had an interest in thinking this rubbish genuine... Will not our street-boys call out to us: "you, who misdate by 1300 years a document before you, what do you know of the dates of the Prophecies and Psalms?!" (בפח בזוי אשר ארב למו נאחו... ררייווער ונעלדעקע... תועלת היתה להם להאמין באמינות הבלאות וערמות עפר האלה, מעתה הלא יוכלו גערים מן השוק לקרוא אליהם ולאמר להם: אתם, אשר מעיתם

don 1899; Schechter & Taylor, *The Wisdom of Ben Sira*, Cambridge 1899; J. K. Casser, *Die Bedeutung der Sprüche Jesu Ben Sira*, Gütersloh 1904; Israel Levi, *The Hebrew Text of the book of Ecclesiasticus*, Leiden 1904
 צרפת משנת 1899); Rudolph Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach*, Berlin 1906
 ישוע בן אלעזר בן סירא; Aloys Fuchs, *Textkritische Untersuchungen zum Hebraeischen Ekklesiastikus*, Freiburg 1907
 kus, (בו הנוסח היווני הסורי והעברי); Bacher, *J. Q. R.*, XII 97; *J. E.*, XI 388; S. R. Driver, *Oxford Magazin*, III p. 182, 190.

א.

בן עזאי, שמעון: תנא בתחלת המאה השנייה לספסר הנהוג. הוא היה תלמיד חבר לר' עקיבא. בן עזאי וכן זומא נחשבו לת"ח גדולים בדרום (תוספתא קידושין פ"ג). ר"ע חזר לפעמים מהוראתו והיה שונה בן עזאי (תוספתא שבתות פ"ב, בבלי שם מ"ט). וכן עזאי היה מחזק כמו של ר"ע (תוספתא ב"מ פ"ג). והיה תלמיד ותיק ראוי להוראה (הוריות ב:). ולפעמים נקרא בשם התואר "רבי" שמעון בן עזאי. והיה לו קבלה מפי שבעים ושנים זקנים ביבנה, ביום שהשיבו את רבי אלעזר בן עזריה לראש הישיבה, כי שיר השירים וקבלת נאמרו ע"פ רוח הקודש ומטמאים את הידים (ידיים פ"ג ח'). ומה שאמר בן עזאי: "כל חכמי ישראל דומין עלי בקליפת השום הוין מן הקרח הזה" הוא ר"ע (בבברות נ"ח). כי לא ירד לסוף דעתו מפני שהיה חריף ביותר, לא אמר זה דרך ננאי לאחרים או נאה לעצמו, שהרי אמר: אל תהי בז לכל אדם (אבות פ"ד ג'). אלא כוונתו היתה לדמות את השום שהוא משותף מחלקים יחידים שבנקל יוכל האדם להפריד החלקים זה מזה וגם להפריד הקליפה, וכן היה יכול בן עזאי להפריד ולבאר (analyze) סברות חכמי ישראל ולרדת לסוף דעתם מה שלא יכול לעשות עם דעות ר"ע כי היה חריף ממנו (קאחוס ועי' של"ה דף קפ"א). בן עזאי היה לומד בשוקי סבריא, והיה שקין גדול בלמודו, עד כי אמרו עליו: משמת בן עזאי במלו השקדנים (סוטה פ"ט ט"ז). ותשוקתו להתורה נרמה לו שפירש מן האשה, וגירש את בת ר"ע שנשא בנעוריו, וכאשר דרש "בל שאינו עוסק בפריה ורביה באלו שופך דמים וממעט את הדמות" אמרו לו "אתה נאה דורש ואינו נאה מקיים", אל "ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שתתקיים ע"י אחרים" (יבמות ס"ג ע"י תוס' שם). כלומר שאינו מורה רבר זה לכל העולם רק לעצמו לפי שאין מדרגת בני אדם שווה. הוא היה בין הארבעה שנכנסו לפרס: בן עזאי וכן זומא, אחר ור' עקיבא, בן עזאי הציץ ומת, ועליו הכתוב אומר, "יקר בעיני ה' המותק לחסידיו" (תוספתא חגיגה פ"ב), ר"ל שמת בלא עתו מרוב שקירתו ופרישותו מן העולם, ומת על צדקתו (מכילתא משפטים פ"א ומדרש משלי ט'). ועי' אמרו: הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות (ברכות נ"ז). ובירושלמי אמרו: לא היו ימים מעטים עד שנפטר בן עזאי. אך בליקוט תהלים (סי

בן סירא אין לו חלק לעולם הבא (ירושלמי סנהדרין פ' חלק). ואסור להשהותו בביתו כמו ספרי מינים (קהלת רבה פ"ב י"א). תנא רב יוסף, אף בספר ב"ם אסור למקרי, אל אביי: מאי מעמא? אי לימא משום דכתיב ביה: לא תנמרט גילדנא מאותיה דלא ליל משרא לחבלא (לא תפשוט עור רג קמן אפילו מאזנו שלא ילך העור לאבור) אלא צלי יתיה בנורא ואכול ביה חרותין גריצין (שאתה יכול לצלות עור הרג עמו ולאכול בו שתי הלוח, דהוי לפתן לשתי הלוח), ומקשה אביי, אי מפשטיה, באורייתא נמי כתיב: לא תשחית את עצה? אי מררשא וכו' אלא משום דכתיב: לא תעיל דויה (ראנה) בלבך דנברי גיבין קמל דויה, הא שלמה אמרה: ראנה בלב איש ישחנה (משלי י"ב) וכו' ואלא משום דכתיב: מנע רבים מתוך ביתך וכו' אלא משום דכתיב: זלדקן קורטמן, עבדקן סכסן, דנפח בכסיה לא צחי (מי שזקנו דקה וחלושה הוא חכם וחריף ומי שזקנו עבה הוא שוטה, מי שנופה אופיא שבכוסו בידוע שאינו צמא); אמר במאי איכול לחמא? לחמא סב מיניה (בידוע שאינו רעב); מאן דאית ליה מעברתא בדיקניה כ"ע לא יכלי ליה (זקנו מחולק ומפוצל ויש בין שני שבילות כמין מעבר הוא יעלה בערמימות על כל בני אדם) ומפרש רש"י מפני שכל אלה הם רברי רוח ולכן אין קורין בו, ובכל זאת אמר רב יוסף: מילי מעלייתא דאית ביה דרשינן להו, כמו: אשה טובה מתנה טובה וכו' רבים היו פצעי רובל המרנילים לדבר עברה כניצוץ מבעיר נחלת וכו' (סנהדרין ק"ג), ובתב חרמב"ם בפ"י המשניות לסנהדרין פרק חלק, ח"ל: "וכן ספר בן סירא, והוא היה איש שחבר ספרים, יש בהם התולים מעניני הכרת פנים ואין בהם מעם ולא תועלת אלא אבוד זמן בהבל" ובזוהר להמאמר זלדקן קורטמן עבדקן סכסן וכו' וכן אמר בן סירא, "משפט אדם תואר פניו ונכון בתוארו ידוע, גם בלבושו בשחקו ובמהלכו נכר נבד" (סוף פרשה י"ט). אבל הירמב"א (לכ"ב דף צ"ח): כתב, ח"ל: "כתוב בספר ב"ם: אע"פ שקראוהו בסנהדרין בין ספרים היצונים שמעינן שלא אסרו שם אלא לעשות ממנו קבע, אבל מ"מ דאוי להנות ללמוד ממנו חכמה וסוסר, ובאמת רואין אנו כי חז"ל לא נמנעו מלהשתמש בו ולהוציא יקר מזולל, עד כי היו דורשים בו וסומכים דבריהם עליו כעל מקרא ידוע באמרם, "שנאמר", ומשולש בכתובים" (ב"ק צ"ב) אף כי לא כללו אותו בין כה"ק כיא בין הספרים היצונים כמו ספר החשמונאים וכרומה שנחשבו בין הכתובים האחרונים.

ביבליוגרפיא: סאור עינים, אמרי בינה; בן זאב בהקדמתו לס' חכמת בן סירא; החלוצ' ה"ח 169; רייפמן, ארבעה חרשים פראג 1860; הכרמל ח"ב 124; עשמיין, מקדמוניות היהודים 119-124; האסוף ח"ג צד 243; כהנא, השלח ח"ג 42, 133, 321, 512; ח"ט 150, 432, 500; ח"י 236; Cowley & Neubauer; *The Original Hebrew of a portion of Ecclesiasticus*, Oxford 1897; D. S. Margoliouth, *The Origin of the „Original Hebrew“ of Ecclesiasticus*, Lon-

ט) משמע שנהרנ על קידוש השם עם ר"ע וחביריו. חז
 מתאים לדרשת בן עזאי, "בכל נפשך" לאחוב אח ה' עד
 "מיצוי הנפש" (ספרי דברים סי' ל"ב). מאמר ב"ע, "בל
 שנטרפה דעתו מפני חכמתו סימן יפה לו. כל שנטרפה
 חכמתו מפני דעתו סימן רע לו" (תוספתא ברכות פ"ג)
 כגדאה ירמוח על המאורע של בן זומא ואחר שנכנסו
 לפדס ריצאו בטרורף רעה.
 לפי היוחסין חבר בן עזאי חכמילתא מן ואלח שמות
 עד סוף התורה (ספרי ח"ב 364). לבן עזאי היה נ"כ רדך
 ר"ע בלמודו להוציא חלכה מן הפסוקים ע"פ דרשה. שמעון
 בן עזאי אומר בוא וראה בכל הקרבנות שבתורה לא נאמר
 בהם לא אלהים ולא שרי וצבאות אלא יו"ד ה"א שלא
 ליתן פתחן שח למינים לרדוח וכו'. שומע אני שאין לפניו
 אכילה ושחיה שנאמר, "האוכל בשר אבירים ורם עתורים
 אשתח"ן. אלא מפני מה אמרתי וכו' לי, בשביל לעשות
 רצוני, וכן הוא אומר, "וכי תזבחנו זבח תודה לה' לרצונכם
 הזבח" (ספרי במדבר סי' קמ"ג). גם דרש סמיכות ודרש
 אל תקרי (סוכה ל"ה), ולפעמים דרש בלא פסוק, ואמר
 על העונת אמן יתומה יהיו בניו יתומים, קטופה יקטפו
 ימיו. אדוכה יארכו לו ימים ושינים (תוספתא מגילה פ"ד
 כ"ז). וגם פתגמים כמו: משלך יתנו לך, ובשמך יקראוך,
 ובמקומך ישיבוך, ואין שכתה לפני המקום, ואין אדם נוגע
 במזבן לחבירו (תוספתא יומא פ"ב נטרא ל"ה). במקום
 אחר טופף על דברי ר"ע שאמר כי לא דבר ה' עם משה
 אלא בזכות ישראל, ואמר בן עזאי: איני כמשיב על דברי
 רבי (בילקוט הנדרסא על "רברי ר' עקיבא"), אלא כמוסיף
 על דבריו: ולא עם משה בלבד היה מדבר בזכות ישראל
 אלא עם הנביאים כלם לא דבר אלא בזכות ישראל (ספרי
 שמות פתיחתא לפרשת בא). ודרשתו על בנימטריא של
 תיבת "איכה" (איכה רבתי פ"א א'), גם מעיד על מעשה
 שנמצאו עצמות בירושלם בריד העצים (בבית המקדש)
 ובקשו חכמים לטמא את ירושלם, אמר להן ר' יהושע:
 בושח היא לנו וכלימה שנטמא את ביתנו, איח מתי מכול
 וכו' (תוספתא עריות פ"ג ב').

ביבליוגראפיה: בריל, מ ב ו א ה מ ש נ ה ח"א 143;
 קאחוט, ע ר ו ר ב ע ר כ ו ו י י י י, ר ו א ד ה י ב 124 ואילך.
 א.

בן פנדרא: ע' י"ו.

בן פקועה: מלשון פקועה, בהמה שבקעו כריסה
 והוציאו מחוכה הולד או יוצא דופן (Caesarean opera lion)
 בין בחייה בין אחר מוחה. אם נשחטה האם כראוי
 ואח"כ הוציאו הולד מכריסה, אם הוא בן שמונה חרשים
 בין חי בין מת מותר לאכלו בלא שחיטה ששחיטת אמו
 מטחרתו, ולמדו זאת מהכתוב, "בל בהמה מפריסת פרסה
 וגו' בבהמה אותה תאכלו" ודרשו: כל ש ב ב ה מ ה
 תאכלו, ואפילו חלבו ונידו של העובר מוחת, אבל רמו
 אסור שאינו בכלל אוכל אלא בכלל מישקה, ואם מצאו בה
 בן ט' (שהוא הרוין שלמה בבהמה) והוא חי, אם הפרים
 והולך על גבי הקרקע מעון שחיטה מדרבנן (בלא ברכה),

בן ציון: ע' ציון, ציונית.

בן קצור: בזמן בית שני, מזכירין אותו לגנאי
 מפני שלא רצה ללמד על מעשה הכתב (יומא ל"ה), כי
 ידע לכתוב בארבעה קולמוסים את שם הוי"ה בבת אחת,
 ומעליותא היא, משום דהשם נתקרב כולו כאחד, ונקרא
 בן קמצר ע"ש מלאכתו, שהיה מקמץ ידו ואצבעותיו לצורך
 הכתיבה, כבר נתלבטו חכמים רבים לדעת, איך יתכן
 לקחת ד' קולמוסים לכתוב בפעם אחת אוחיות נפרדות,
 ובשום אופן לא אפשר לכתוב אות, "ה" משם הוי"ה

et seq.; Migne, Dictionaire des Apocryphes, II. 153.

א.

בְּנֵיָהּ (בְּנֵיָהּ): אחד מהתנאים האחרונים בא"י, רבו של ר' יוחנן, בתחלת המאה השלישית, ומפורסם לגדול הדור וחסיד במעשיו ומבין בתכמת הקבלה. הוא היה מציין הקברים בכדי להזהר שלא יביא איש מתרות דרך שם ולא יאהיל על הקבר, והיה נכנס במערות של כוכין ומורד מדת ארכן ורחבן ומציין אותן מבחוץ. וכאשר הגיע למערת המכפלה אשכחיה לאליעזר עבד אברהם דקאי אבנא, א"ל ר' בנאה: מאי קא עביד אברהם? וכו' כי מטא למערתא דארם הראשון יצתה בת קול ואמרה: נסתכלת בדמות דיוקנו בדיוקנא עצמה אל תסתכל וכו' (ב"ב נ"ז: ע"י תוס' שם ד"ה מציין ותוס' שכת קנ"ג. ד"ה ונשמתו עולה). בית מדרשו נקרא על שמו גם אחרי מותו, ור' יוחנן דרש שם (ירושלמי שבת פ"ב נ"י). תניא, היה ר' בנאה אומר: כל העוסק בתורה לשמה, תורתו נעשית לו סם חיים וכו' וכל העוסק שלא לשמה נעשית לו סם המות (תענית ז'). ר' יוחנן אמר כמה הלכות בשמו כמו: ישראל ערל, מזין עליו שכן מצינו שקבלו אבותינו במדבר הויית ערלים (ירושלמי פסחים פ"ח סוף); בכל השותפין מעבכין זה על זה בחצר חוץ מן הכביסה מפני כבוד בנות ישראל (ירד' ב"מ פ"ב נ"י). ע"י דרשת ר' בנאה ב"תנא דבי ר' אליהו זוטא" הוצאת הורוויץ, פראנקפורט דמיין, צד 20-26.

יש עוד ר' בנאי אתה דר' חייא בר אבא (כתובות נ:) והוא אמורא בבבלי, ובירושלמי (סנהדרין סוף פ"ג) איתא ר' בניי בשם שמואל והוא ר' בנאי.

ביבליוגרפיא: יוחסין 120; סה"ד 84; מ"ב א. הירושלמי ס"ט.

א. מ. ר.

בְּנָאִים: כנראה היו חברה מכת האיסיים בא"י במאה השנייה. לדעת יאסטרואו, "בנאים" הוא קיצור מן בן־נאים או בן־נאה במעשים. בנמרא אמרו: מאי בנאים? אמר ר' יוחנן: אלו ת"ח שעוסקים בבנינו של עולם כל ימיהם וקפדי שלא יהיה רכב על בניהם (שבת ק"ד.). הלכך לדברי ר' יוסי: בנד של בנאים חוצץ ליכלוכו בטבילה גם מצד אחד ושל בור (עם הארץ) אינה חציצה רק אם הליכלוך הוא משני צדדים (מקואות פ"ט ו'). אבל רב האי נאון בפירושו שם מבא, יש אומרים: בנד של אלו הבנאין אפילו מצד אחד חוצץ ט"ט של בורות, ומיט היון משני צדדין של בנד, וכן משמע מהתוספתא: ר' יוסי אומר משום ר' יטמעאל: של בנאין אף בשל בור גדולה מצד אחד והקטנה משני צדדין (תוספתא מקואות פ"ו י"ד הוצאת צוקערמאנדל). כלומר בבור גדולה יש ט"ט הרבה והוי חציצה גם מצד אחד ובקטנה אינה חציצה אא"כ משני צדדים. אמנם לדעת זאכס ודרנברג השם "בנאים" הוא מלשון "באני" בהוראת מרחץ, כלומר שחיו רגילים למבול במרחץ משום טהרה יתירה, והם האיסיים, מובלי שחרית" (תוספתא סוף ידים, ברכות כ"ב.). ע"ע

בפעם אחת, מפני שצריך להפסיק באות, "ה", וה"י דוד" בפירושו למסכת יומא (שם), דחק לפרש שהיה כותב אות ח"ת, ומניח במקום ההפסק תחיכת נייר ואח"כ לקח החתיכה ונשאר, "ה" (ע"י בשו"ת "לבני מנשה" סי' כ"ו). ויש אומרים דמעשה הכתב של "בן קמצר" המצאת הרפוס היתה, ובשו"ת "משאת בנימין" (סי' צ"ט) הוכיח מזה דמעשה הרפוס עדיף מכתובה, לענין כתיבת השם בכת אחת, והמ"ץ הל' ס"ת (סי' רע"א) כתב דמעשה הרפוס יש בו קדושה כמו הכתיבה, דמה חילוק אם העמ כותב על הנייר או האותיות כותבין, שכמעשה הרפוס דוחקין האותיות על הנייר, ובמלאכת הכתיבה דוחק העמ על הנייר, אבל אי אפשר לוטר כן בכתיבת ס"ת שצריכה כתיבה כדרכה וצריך לקדש את השמות.

מ. נ.

בן שבעה: ע' הריון.

בן תמליון (בר תלמיון = Bartholomaeus): רוח רעה ודבוק. רש"י פירש: שד שקורין נומיון (lutin), ותוספות פירשו: לטמויך בלע"ז כמו תינוק קטן הוא ורגיל בין הנשים להתלוצץ בהן, ובלשון אנגלית נקרא goblin או brownie, כאשר נשלחו ר' ישמעון בן יוחאי וגדולי ישראל לרומא לבקש על בטול הנזרה שיצאה מהממשלה להעבירם על רתם, בא לקראתם בן תמליון לעזור להם בשליחותם, ונכנס בכרתיה דקיסר ונשתנעה והיתה צועקת ואומרת: הביאו לי את ר' שמעון בן יוחאי. כי מטא התם אמר: "בן תמליון, צא! בן תמליון, צא!" וכיון קררו ליה נפק אזל. אמר להון הקיסר (שתפץ לתת להם שכר בעד הרפואה): שאילו כל מה דאית לכוון למישאל, ועיילינהו לגניזיה (לאוצרות המלך) לשקול כל דבעו, אשכחו ההוא אינרא של הנזרה, שקלה וקרעוה (מעילה י"ז); רש"י (תוס'). וזה המעשה הוא באריכות הרבה בשם שמדון בן יוסף שר השדים (הלכות גדולות, הוצאת הילדעסהיימער 603). במקום אחר נקרא שמו תלמיון ושם נראה אותו בציור חדש, כאדם רע מעללים ומתלוצץ; עוכדא הוה דאפקיד חד נברא גבי בר תלמיון מאה דינרין, אזל בעא להון מיניה; א"ל מה דאפקדת בידי מסרית בידך; א"ל אשתבע לי; מה עביד בר תלמיון? נטל תר קנה וחקקיה ויהיב ביה הלין דינרי ושרי (התחיל) מיסמך עליה; א"ל צור (קח) הרין קניא בידך ואנא משתבע לך; כיון דמטי לבי כנשתא אמר: מריה דהרין ביתא טבא! מה דמסרת בידי מסרתי בידך; ההוא מן דבידיה נסביה (לקחו) לקניא ואקשיה לאדעא, שריין הלין דינרין מתבדרין ושרי ההוא מלקם; א"ל לקם לקם דמן דידך אנת מלקם (ויקרא דבה פ"ו נ"י, וע"י נדרים כ"ה.). השם תלמיון נראה כי יש לו יחס לשם ברתולומיו בהנדות הנוצרים שהלך בשליחות אמנותו להודו ושם ריפא את בת המלך מדבוק שנכנס לתוך פסל ובצאתו משם נשבר לרסיסים ועמו פסילים הרבה, ע"ע דבוק.

ביבליוגרפיא: ילינוק, בית המדרש ח"ד 117, 118, ה"כ 128, 129; Codex Apocryphus N. T., I. 674

בונים חפשים.

ביבליוגרפיה: Sachs, Beitrage, II. 199; Fran- kel, Zeit. für Religioesen Interessen, III. 455; Derenbourg, Essai, etc., p. 166.

א.

בנבנשתי (Benveniste), דון אברהם: רב בקשמיליא, חכם מדיני ושר האוצרות בחצר המלך יואן השני (1406-1456); נולד בשנת 1390 ומת קודם שנת 1456. בעל ה"יחסין" מזכירו ואומר: אז (כ"מ ר' יוסף בן שם טוב) חזרה העטרה ליושנה, ונתמנה הרב חסיד השלם בכל דון אברהם בן בנבשת. שנת קצ"ב (1432). והוא החזיק התורה ולומדיה והסיד הרבה שמדות בממונו. הוא עם ר' יוסף הנשיא ור' אברהם אבן שושן באו לבקש ממלך ספרד לבצור רוח ההמון אשר העלילו על יהודי קהל איסיניא (Ecija) עלילת דם (שבת יהודה סי' ח'). דון אברהם קרא אספה מחכמים ודבנים בעיר ואלאדולידי שעשו תקנות להנהגת הקהלות לחזק התורה ודיני ישראל. לעשות קצבה על הקהל ולגדור נגד המומרים. קייזערלינג העתיק את התקנות האלה מכ"י בפאריס בלשון ספרדית (יאהרבוך פיר דיא געשיכטע דער יודען אונד דעם יודענ' טהומס ח"ד 262-334). הוא זכור לטוב בס' "מגן ורומח" לר' חיים בן מוסא, ואומר שיהיה שונא דרך הדורשים המכניסים במקראות ומאטרי חז"ל כוונות פילוסופיות וסברות רחוקות. בנו ר' יוסף ובני בניו דון וידאל ודון אברהם הלכו בדרכיו והחזיקו ישיבות.

ביבליוגרפיה: פין, כנסת ישראל 15; J. E., III 38.

ה. ב.

בנבנשתי, חיים בן ישראל (ומכונה ג"כ "החב"ב"): רב ופוסק. נולד בקושטא בשנת 1603 ומת באיזמיר י"ט אלול תל"ג (1673). הוא היה תלמיד מהר"י מטראני וקבל מהרב עצם נרבוני ומהר"י סאמינה. בהיותו בן כ"א היה כבר ממונה על איסור והיתר בקושטא וסמכו אז על הוראתו (בעי חיי יו"ד סי' צ"ג). מנוהל חסידותו וענותנותו לא רצה לפטור בתור ת"ח ממס הקהל והיה נוהן סך קצוב מדי שנה בשנה לחטי דפסחא ובסף גולגלתא, וכן נהג בבואו לעיר תירא להרביץ תורה בשנת ת"ג (בעי חיי יו"ד סי' ט"ז, כנה"ג, חו"מ ח"ב סי' קס"ג). משם בא לאיזמיר בשנת תט"ו, ונתקבל בבית הגביר ר' שמואל אלנראנאטי, אך בשנת תכ"א עבר שם הרב ר' אהרן לפפא וקבלוגם אותו והרע לו. בכ"ז לא היתה שנה ותחרות ביניהם ואדרבה הרב וחמיו עמדו לימין צדקו בעסק הוראה אחת בשנת תכ"ב (בעי חיי יו"ד סי' קמ"ג עד סי' קמ"ו). במותו הספידו הרב דינאל ניראסי בביה"ב של הספרדים ונדפס בספרו, "אודה ה'" רוש ה' ר' חיים הניח בנו ר' ישראל למלאות מקום רבנותו.

מבורו הנכבד בין ספרי הקבוצים הוא סי' "כנסת הגדולה" בשמנה חלקים, והוא מאסף כל פסקי הש"ת מזמן הב"י עד זמנו ע"ם הטורים. גם קצת דברים

מהקודמים שלא הביא טרן הב"י ומה שחידש מעצמו. נדפס ממנו סי' כנה"ג א"ח עם הקדמתו והקדמת אחיו ובנו ר' ישראל שהיה אז בן י"ד שנה. ובסופו קונטרס בפלפול מסוגיות רש"י תוס' הר"ף הרמב"ם ושאר הפוסקים וכללי י"ג מדות וכללי התלמוד והפוסקים (ליורנו 1657) רשיירי א"ח (שם) 1671. הוצאה שניה קושטא 1729 ושניהם נכללו בהוצאה שלישית, ליורנו 2-1791; חשן משפט (איזמיר 1660, הוצאה שניה בשני חלקים, שם 1734). החלקים הנשארים נדפסו בקושטא בשנות 1711, 1716, 1717, 1731. עוד חבר, "דיני דחיי" על הסמ"ג לאוויין בשני חלקים שהתחיל לקברו בהיותו בן כ"א (קושטא 1742) ואינו במלואו כי נעתק מס' ישן אשר מלאו כרסייחו ממנו הני עכברי רשיעי (עי' הקדמת המניה); סי' "בעי חיי" שו"ת ע"ם הטורים (שאלוניקי 1788-91); סי' "חמרא וחיי" שיטה למס' סנהדרין (ליורנו 1802); סי' "פסח מעובין" סדר פסח בקצרה מליל הביעור עד סוף שני הלילות מלוקט מסבורו כנה"ג (ויניציא 1692); סי' תשובות וס' דרושים בכ"י.

ביבליוגרפיה: פין, כנסת ישראל 346; סיכאל, או"ר החיים סי' 862; קובץ על יד, הוצאה, "מסקי דרמים" ברלין 1899 צד 4 וחלמה; J. E., III 39.

א.

בנבנשתי, דון יהודה סיניור: בן שר האוצרות דון אברהם, דון יהודה נולד בעיר טולידא, ספרד בשנת קצ"ג (1433) ונפטר בשאלוניקי בערך רע"ה (1515). הוא היה מן הזקנים שבאו ראשונה לשאלוניקי מנרדש ספרד בשנת 1492 ויצא בראש הגולים לתוגרמה ויחישב בשאלוניקי. ומכל העושר הרב של בית אביו הציל רק די צרכו, ויאסוף אליו אוצר ספרים יקרים גדול מאד לתועלת תופשי התורה, והגדיל לעשות בבית המלך מלכו של עולם, והיו באוכלי שלחנו ימים רבים חכמים וסופרים מובהקים בותבים בכתיבה נאה כל ספרי משנה ותלמוד פעמים רבות.

דון יהודה בנבנשתי היה אחר משלשת הרבנים הראשונים אשר סדרו בשאלוניקי המנהנים בענין הבריקה ביחד עם רבי יוסף פאסי ורבי יעקב בן חביב עוד מראשית בוא הספרדים שמה. הוא לקח חלק בראש גם בתקנות בתקנות ההסכמות שנסדרו אז לקיום המעמד הטוב בין הנודדים שהיו מתישבים בשאלוניקי. המסדרים האלה נקראים יודעים בשם "מתקני ההסכמות".

ב. ב"י

בנבנשתי, דון שמואל: בן השר דון מאיר בנבנשתי, קרובו ושאריו של דון יהודה הנ"ל ואיש תהלה כמוהו חיי ג"כ בתקופתו (נולד בשנת 1440 ומת 1520 בערך) ויבא עם הגולה בשערי שאלוניקי בשנת רנ"ב. הוא אחז במעשה אבותיו ובכסף שתציל מתוך ההפכה קנה ספרים רבים ויקרים. ביתו, כבית קרובו דון יהודה, היה בית ועד לחכמים ולסופרים, ויקראו בית עקד ספריו בשם "מדרש דון שמואל". את חין ערך, "המדרש"

למען חסות על היהודים היושבים שם. בשנת 1885 נוסדו הלשכות הגדולות בברלין, בוקארסט ופראג. להחברה היה בית עקר ספרים כללי בשם „מינויודוס“ בנוואק עד שנת 1905 וכן הוציאה לאור ירחון בשם Menorah עד שנת 1906. החברה השתתפה לעזור לגולי רוסיא והנישה אח הבקשה ששלח נשיא ארצות הברית לקיסר ניקולי השני אודות הפגורמים בקייסרעוו.

החברה „בני ברית“ נוסדה מתחלה על דרך חברת „הבונים החפשים“ וחברות אחוה שאינם בני ברית יען כי ברוב הלשכות שלהם לא רצו להכניס יהודים בחברתם, ולכן עשו חברה מיוחדת לבני ברית. אולם גם הם ברוב הלשכות הברילו בין בני ברית אשכנזים לבין בני ברית חסים ולכן הוכרחו יהודי רוסיא ליסד להם חברות לעצמם וראש לכולן היא חברת „ברית אברהם“. החברות השונות אשר רובן ישלמו גם אחריות חיי חבריהם לנשיהם או יורשיהם אחריהם הודירו את ערך חברת „בני ברית“ בשנים האחרונות וקרוב לודאי כי בעוד שנים מעטות תגדל מסנה חברת „ברית אברהם“ ע"ע חברות.

ביבליוגרפיא: American Jewish Year Book 1900; Steven's Cyclopaedia of Fraternities, p. 207.

בני ברק: עיר בנחלת מטה חן (יהושע י"ט מ"ה). על חוף הים הגדול בדרומית-מזרחית לעיר יפו. בימי סנחריב נקראת באנאיברקא ("Rawlinson „Cuneiform“) ונקראת עתה „אבן איברק“ הוא כפר. בני ברק היתה מיושבת גם אחרי חורבן בית שני, ובה ישב ר' עקיבא (סנהדרין ל"ב). השם היה מעשה באחד קטן שמכר בנכסי אביו (ב"ב קנ"ד). גם היה שם סרחן ור"ע ור"א בן עזריה הזיעו בו בשבת (שבת מ"ו). רמי בר יהוקאל היה בבני ברק וראה עוים אוכלים תחת התאנים והדבש נומף מן התאנים והחלב מן העוים ומתעורבים ביחד ואמר: היינו ארץ זבת חלב ודבש (כתובות ק"א:). ר"א ור' יהושע ור"ע ורבי טרפון היו מסובין בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה וכו' (הגדה ש"פ והיא מן המכילתא). ר"ש בן יוחאי למד תורה אצל ר"ע בבני ברק י"ג שנה, וכן ר' חנינא בן חכניאי (ויקרא רבה פ"א, כתובות ס"ב:). ביבליוגרפיא: שבע חכמות 79.

בני ישראל: ע' הודו.

בני מקרא: ע' קראים.

בני משה: צאצאי משה משני בניו גרשם ואליעזר שגולדו מצפודה בת יתרו כהן מדון. במקרא נזכרים רק יונתן בן גרשם בן משה ובניו שהיו כהנים לשבט חן בימי השופטים ובימי בית ראשון (שופטים י"ח ל) ושבואל מבני גרשם ושלמית מבני אליעזר ובניו ובניו שהיו סמונים על אוצרות ביהמ"ק (דה"א כ"ב-כ"ה). אולם בדברי חז"ל יש חגדות רבות על אדותיהם: לדברי ר' יוסי, ההבטחה שהבטיח הקב"ה למשה „ואעשה אותך לגוי עזום ורב“ אוקמה בזרעיה, שנאמר: ובני חכיה דבו למעלה (דה"א כ"ג י"ז) ותני רב יוסף „למעלה מששים

הזה תאר לנו המשורר רבי בנימן הלוי בקינתו הנפלאה על שרפת שאלוניקי בר' אב השי"ה, ביום שעלה על המוקד בית האוצר הנכבד הזה:

ומדרש דין שמואל נהיה אור אש ולעשנים
אשר היו ספרים בו לאין מנין ומנינים
ומנעוריו ועד נהיה כבן שבעים וכשמונים
לשבט המשיך סופרים בעט ברזל וגם קנים
כתוב לו ספרי תלמוד ופסקנים ופרשנים
חבורים עדי אין קץ פנימיים וחצונים
כתובים הם באותיות כספירים וכפנינים
ועל נבי קלפי הוד בכל יופי מתוקנים
וכי ידע קצות ארץ ספרים יש הם נקנים
אליהם רץ באילה וכסופה וכעננים
והן עתה באש פרחו והקלפים ונליונים.

ביבליוגרפיא: הקדמת ר' שלמה עמיאה על ס' תהלים; ר' יעקב בן חבוב בספרו „עין יעקב“, הקדמה; מוצאי גולה, שפ"ה, צד 77; דברי ימי ישראל ח"ו 146; אבן שמואל 9; זרע אנשים, האה"ע סי' כ"ג.

ב"ב

בנות ישראל: ע' בנים ובנות.

בני ברית: חברה אשר אנשיה אנודים בעבותות ורעות, ונכרים זה לזה ע"י מיטנים ואותות אשר נסתרים למי שאינו בחברתם (Orden, Order). חברת בני ברית היא היותר עתיקה והיותר נכבדה בין חברות כאלה. ויש לה כעת לערך שלש סמות לשכות עם שלשים אלף חברים. ועשר לשכות גדולות: שבע בארצות הברית, אחת באשכנז, אחת ברוסניא ואחת באוסטריא. לשכות קטנות נמצאות גם במצרים וארץ ישראל. החברה נוסדה בשנת 1843 ע"י יהודים אשכנזים ובראשם הענרי דשזאנס (Jones) ומטרתה היתה לאחד את בני ישראל תחת דגל המוסר, צדקה וחסד ואהבת אחים. ותנאי הוחנה שלא יפלגו ביניהם בדברי אמונה ודברים מדיניים למען לא יבואו לידי מחלוקת ופירוד הדעות. הלשכה הגדולה הראשונה נוסדה בשנת 1851 בנוואק והשניה בעיר סינסניאטי והשלישית בעיר פילארדעלפ"א. בשנת 1857 היה מספר החברים קרוב לשלשת אלפים וסכום הכסף באוצר החברה כשמונים אלף דולאר. בשנת 1868 עלה מספר החברים עשרים אלף ונתוספו לשכות גדולות בעיר סאנפראנציסקא, באלטימור ושיקאגא. ואז עשו שינוים בהתקנות ואחד מהם שראש החברה הכללית יהיה נמנה למישך חמש שנים. הראש הראשון היה יוליוס ביען. בשנת 1873 נוסדה הלשכה השביעית במחוזות הדרום מארצות הברית. ההבדה בנתה בתי מסכה לבני חברתם, אחד בעיר קליוולאנד אשר יכיל מקום לאלף ילדים יתומים, ואחד בעיר יאנקערס בעד זקנים חלשים כח מבני חברתם, ובית יתומים בעיר אמלנאטא, בית חולים ע"ש טורא ובית אלמנות ויתומים בנווארלינס ובית לסוכים בחולי השחפת ברענועד. באמצעות החברה נשלח בנימין פ' פיישאטא (Peixotto) בתור ציר משלחת ארצות הברית לרוסניא.

רבות" (ברכות ז', במדבר רבה פמ"ו, בתנחומא הוספות לפ' שלח לך סי' ר"ג); ובתרגום יונתן (שמות ל"ד י') נאמר: "ברם מנך (ממשה) יפקן אוכלוסין ד צ ד י ק ין קבל כל עמך אעבר פרישין ל ה ון בזמן די יהבן בשבייתא על נהרות בבל ואסלקינן מתמן וא ש ר י נ ון מן לנו ל נ ה ר ס מ ב מ י ון"; ואת האגדה הזאת קבלו מפרשי הקוראן מאת החכם היהודי קעב אלאחבר שדבק במחמד ובתלמידיו; ובעמו של משה ישנה עדה המתנהגת בדרך האמת" (קוראן, סורא 7 מסוק 159) ומוסיף אבן עבאס בן איתי מחמד: כי בארץ נאכריא בקצה המזרח ובארץ גאבלק בקצה המערב יושבים בני משה שנמלמו שמה מחרב נבוכדנצר, אין מי יכול לבא אליהם ואין מספר להם, כליל עלות הנביא השמימה בקש מאת נבריא ל להראותו את העם אשר עליו אמר אלה, ובעמו של משה ישנה עדה" וכו'. נבריא ל השיב לו: רחוק אתה מהם דרך שש שנים, וגהר זורק חול כחצים כל ימי השבוע, מבדיל ביניהם, רק ביום השבת ינח. הלאה מספר אבן עבאס, שמחמד רכב על סוס הברק שלו ובקר את בני משה ומצא אותם בלם צוריקים ומנהגי חסידים מופלגים להם, אין בהם לא חטאים ולא מקרים רעים ולא חליים רעים ולא חיות רעות. מחמד הציע לפניכם אמנותו, סופרים ערבים אחרים מספרים כי בני משה הם שכנים לגויי משך ותוכל ותירם ומנוג. לפי דבריהם קבלו שני שבטים מהם, אד ותמזר, את דת מחמד והם עולים לרגל למכה בקפיצת תודך, נם א ל ד ר ה ד נ י (ע"ע) מספר בספרו ע"ד בני משה דברים דומים לאלה והוא מוסיף שהשבטים דן, נפתלי, נד ואשר הם על שפת נהר סמבטיון מעבר מזה והם נושאים ונותנים עם בני משה כמקום צר של הנהר וע"י יונים. הוא אומר שבני משה נקראים שבט ינוס, מפני שנפו מעבודה וזה. לפי דברי הסופר הערבי שהרסתאני, הלך משיח השקר אבועיסי עובדיה מאספהן בשנת 755 למה"ג להתחבר עם בני משה אשר מא ח ר י ה מ ד ב ר , ללכת אהם למלחמה נגד המחמדים.

[כיוון נד] בשנת הת"ו (1646) זיף השדר' הדין ר' ב ר וך נ ד מירושלים מכתב מבני משה ע"פ ספור אלדד הודני ובשובו ממסעיו מפרס ומבבל הביא לירושלים מכתב נחמה שמסר לו לפי דבריו במדבר ענק אחד ושמו מלביאל משבט נפתלי, שבפגעו בו הלך בקפיצת הדרך עד מעבר לנהר סמבטיון וספר להם ע"ד חשד'ר ומה שספר לו מנפוצות יהודה בארצות הגולה. בני משה מסרו לו את המכתב ובו נחמות ובשורות טובות על אדות גאולה קרובה ובה קול ששמעו וסימנים שראו בהם את ביאת המשיח והחום החתיש שם המלך, שם הנשיא ושם הזקן. רבני ירושלים האמינו בכל ספוריו ובאמתת המכתב ובכל זאת יראו לגלות את הבת קול ואת הסימנים על ביאת המשיח ומחקו את המקומות ההם, ואת יתר דברי המכתב שקימו אותם בתחיתותיהם, שלחו לארצות הגולה ע"י שדר'ר שסבב לקבץ כסף והניחו בו רמזים על הגאולה הקרובה ואת המהוק מסרו בע"פ, ואע"פ שפסוקים

שלמים העתיק המזיף אות באות מספר אלדד, לא הכירו הרבנים את הוויף והאמינו במכתב הנפלא וברמזי הגאולה, שנשארו בו ובמה שספר השדר'ר בעל פה מהדברים המחוקים והדבר עשה רושם אדיר בכל תפוצות הגולה. וברור הוא בלי כל ספק כי התנועה המשיחית שקמה בעת ההיא בכל ארצות אירופא היתה תולדה ישירה מן האמונה במכתב המזיף ההוא שהתפשט מהרה ע"י השדר'ר ר' נתן שפירא, איש מקובל ומחבר ידוע, כי בשנת בוא המכתב לאירופא התחיל שכתבי צבי להתעות את ישראל וע"כ הבטיח שכתבי צבי כי אחרי שיקח את המלוכה מיד השלטן ילך לבני משה אשר מעבר לנהר סמבטיון לגאול אותם ואת עשרת השבטים הסמוכים להם. גם הרב חיד"א האמין באמתת האגדה החיה ונתן הסכמה עליה בספר ד"מעשה נסים" לר' משה אדרעי.

[מקור האגדה ע"ד בני משה] הרב ש"ר משער כי בשביל שישבו במדבר ערב שבט הקיני שהיו אנשים חסידים ונוזרים והתיתסו ליתרו תותן משה ולתבר הקיני, נחלף ברבות הימים תותן בחתנו וקראום בחתרשלות, "בני משה". המה היו אחרי כן השבט הערבי הנוודע בשם "יהוד תבר" שהצו על הערבים וגם על מחמד נביאם ולפי אגדה, נסתה אשה מהם להמית את מחמד בסם המות. מקומם הראשי נקרא בפי הערבים, "חובר" על שם חבר הקיני אביהם, קצתם נקראו מ י ו י א ס ואולי זה היה מקור האגדה ליחסם לבני משה, ונראה שבאמת התיחסו קצת מן הקינים לבני משה, שהלכו לשבת במדבר עם בני משפחת אמם ומפני כבוד יחוסם נקראו בסוף כל הקינים על שמם "בני משה". משפחה אחת מבני משה נקראת בדה"א (כ"ג י"ז) ר ת ב י ה , יען כי התחברו אל בני ח ב ר הקיני ותבר ורחב אחד הם כמו חושם ושוחם, תמול ומחול וכד', לדעת ש"ר גם חבר ורכב (אבי יונדב) אחד הם. ידוע שהיהודים במדבר ערב נקראים גם רכבים, ובפסיקתא רבתי ובילקום שמעוני על הפסוק, "ואלה מארץ סינים" (ישעיה מ"מ) פירשו: "אלו בני יונדב בן רכב" וסינים היא מדבר ערב (מדבר ס"ג—ס"ד). הרב ש"ר משער עוד כי כת האיס"ים הנוודעת מומן בית שני, עיקרם הם הקינים שהרכבים שבזמן בית ראשון, כי מלבד שררכיהם ומדותיהם דומות לנטרי, גם מקומם אחד הוא שמקום חקיני היה נגב יהודה ומדבר סין חסמך לו זה היה גם מקום האיס"ים כידוע מדברי יוסיפוס וממה שנזכרו בתלמוד, "הצנתעין מן הדרום". התנא ר' אליעזר בן הורקנוס שהיה מכת האיס"ים, כנראה מאהבתו לנסתרות (ספרי האזינו) ומנבואותיו (ויקרא רבה פרשה כ' וסנהדרין ס"ח) ומחראותו נפלאות ומופתים (ב"מ נ"ט) ומנמיתו לבית שסאי המחמירים, שע"כ נדחו חכמים— ר' אליעזר זה התיחס לזרע משה רבנו וגם הוא נקרא בירושלמי ר' ליעזר דרומיא, שריד מהשבט הערבי הזה המתיחס לבני משה ולרכבים, עודנו קים עד היום הזה ודרכם להתנכר לכל אדם, לבל ידע איש מי הם והם נסתרים בסתר המדבר ואין להם דבר לא עם ערבים ולא

מתואר „בן איש חי (הקרי „חיל“) רב פעלים מקבצאל“. הוא הכה את שני אריאל (גבורים כאריות) מאוב והוא ירד והכה את הארי בתוך הבור ביום השלג. והוא ירד בשבט להכות איש מצרי איש מראה שהיה בירו חנית ויגזול את החנית ממנו ויהרגנה בו (ש"ב כ"ג כ"א); דה"א י"א כ"ב—כ"ה). בניהו היה ממונה על הכרתי והפלתי (ש"ב ח' י"ח; כ"ג). במחלקות אנשי החיל אשר לרוד נמנה בניהו שר הצבא השלישי לחדש השלישי ועל מחלקתו היו עשרים וארבעה אלף (דה"א כ"ז ה). במסם מות דוד היה בניהו עם צדוק ונתן הנביא. עם שלמה ונגד אדוניה (מ"א א' ח). וכמצות שלמה פגע באדוניה וימתו (ש"ב כ"ה). המלך שלמה מנה את בניהו לראש הצבא (ש"ב ל"ה). מה שנאמר „ואחר אחיתופל יהודע בן בניהו“ (דה"א כ"ז ל"ד) הוא בניהו בן יהודע, וכן הגרסא בתלמוד (ברכות ג:). ואמרו שהוא היה ראש הסנהדרין ופירשו „כרתי ופלתי“ שכורתים דבריהם, שמופלאים בדבריהם (ש"ב ד'). וכן בתרגום רב יוסף (דה"א כ"ז ל"ד) „ריש סנהדרין“. ודרשו על „בן איש חי“ (הבתיב): אטו כולי עלמא בני מתי ניהו? אלא בן איש חי שאפילו במיתתו קרוי חי; „רב פעלים מקבצאל“ שריבה וקבץ פעלים לתורה; „והוא תכה את שני אריאל מאוב“ שלא הגיח כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני; „והוא ירד והכה את הארי בתוך הבור ביום השלג“: איכא דאמרי דתבר נזיוי דברדא (חתיכות קרת) ונחת ומבל. איכא דאמרי דתנא ספרא רבי רב ביטא דסיתוא (ברכות י"ח:). בתרגום: ובניהו בר יהודע בר נבד דחיל חסאן דיליה עוברין מקבצאל וכו' (ש"ב ש"ם; ע' זוהר הקדמה ו'). בתרגום שני למגלת אסתר (א' ב') יסופר כי כאשר באה מלכת שבא אל המלך שלמה שלח לפניה בניהו שהיה איש יפה מאד; „דרמי לשפרפרא דנפיק בעידן צפרא, ורמי לכוכב נונה דמנהיר וקאים ביני כוכביא, ורמי לשושנה דקאים על פרצדי (אפיקי) דמיא“. עד שטעתה המלכה לחשוב שהוא המלך שלמה. הגדה אחרת מספרת כי כאשר חפץ המלך שלמה להשיג את השמיר לסתת את האבנים לצורך בנין בית המקדש מצא כי אשמדאי ראש השרים שמרו מכל משמר, אך בניהו בן יהודע, „יהב ליה שושילתא דחקיק עלה שם ועזקתא דחקיק עלה שם“ וכו' כי הוא ידע להשתמש בשם המפורש ועיז עלתה בידו להשיג את השמיר (גימין ס"ח). בוהר דרשו „מן השלשים הכי נכבד ואל השלשה לא בא“ (ש"ב כ"ג): אלץ אינן תלתין צדיקא דאזמין קוב"ה לעלמא ולא יבטל לון מניה, ובניהו בן יהודע כתיב ביה „מן השלשים הכי נכבד“ איהו חד מינייהו וכו' (זוהר וירא ק"ח:).

א.

בְּנֵיִם: המצוה הראשונה שנצטוו האדם היא להוליד בנים לקיום המין „כי לא לתוהו בראה לשבת יצרה“. ואמרו: לא יבטל אדם ספריה ורביה אא"כ יש לו בנים; בית שמאי אומרים, שני זכרים, ובית הלל אומרים, זכר

עם יהודים. והם נוהרים מאד לכל יתודעו ליהודים ולכל יפגעו בהם וכאשר יודע ליהודי במקרה דבר מהם. הם משביעים אותו לכל יגלה לאדם דבר מהם. זה רכבם מאז ומטעם זה הם (האיסיים) נקראים בתלמוד „צנעין“. ומתוך צניעותם הנפרצה ומהותם הנעלמה והתחבאם בין מדברות החול בערב הפנימית. סמה ברבות הימים האגדה על דבר בני משה אשר לפניו מנהר של חול. הם לפי עדות הגוסעים אנשים גדולי הקומה, גבורים רוכבים על סוסים ורכבים מאד באלהים ובמסורותיהם, ומזה באה האגדה על מעלותיהם ויתרוגם.

באגדות המאורות מהזמן שנשכח מקור האגדה הראשונה נשתנה מקום בני משה וגם תכונתם וטובם. בני משה של אלדר הדני הם האביסינים הכושים שאנחנו מכירים אותם בתור גוצרים המחזיקים בקצת מהנהי ישראל כהנצרים הקדמונים מפני שתקוני אבות הכנסיה לא הגיעו אליהם. ארבעת השבטים שספר על אדותיהם הם הפלשים היהודים היושבים עמם. אלדר לא היה באפריקא ולא ידע את ארץ כוש ויושביהם. רק מרחוק שמע שטעות ואגדות על אדותיהם. ברור הוא שבאזיה זמן קדמון בזמן הבית קבלו הכושים דת ישראל ועליהם אמר הנביא: „הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל“ (עמוס ט' ז') ונביא אחר „מעבר לנהר כוש יובילן מנחת“ (צפניה ג' י') והמשורר: „כוש תריץ ידיו לאלהים“ (תהלים ס"ח ל"ב). ועל העובדא הזאת שהכושים התיהדו, נוצרה אגדה קדמונית, שמשם בברחו מפני פרעה במסם הלך למדין. דר בארץ כוש ארבעים שנה ומלך עליה והביאה במשרת רתו ושם לקח ה„אשה הכושית“ הנזכרת בתורה והוליד ממנה בנים ובאופן הזה התייחסו הכושים האוחזים בדת ישראל לבני משה והאגדה התמירה ביהודי המזרח גם כשקבלו עליהם הכושים האלה דת הגוצרים. ואולם להכושים הגוצרים היה כפי הנראה הגדה אחרת, שבלעם בן בעור ואח"כ ינוס בנו מלכו בכוש בימים ההם ועל שם ינוס בן בלעם נקרא „שבט ינוס“ ומזה נעשתה האגדה הנוצרית הידועה ע"ד המלכות הנוצרית של „פרימי יואנוס“ שעשרת השבטים כפופים לה. ואת האגדה הבלתי ברורה הזאת קבל אלדר וספר שבני משה נקראים שבט ינוס (עיין בספר היובלים, בספר הישר פ' שמות ובילקוט שמות). ע"ע איסיים, חבר; משה; סמבטיון; עשרת השבטים; פלשים; רבבים.

ביבליוגרפיה: אורחות עולם לפאדיוול; דאס הייליגע לאנד ל"ר יוסף שווארץ בסופו מאמר „בני משה“; אבן ספיר ח"א פ"ג; השלח שנת תרס"ג מאמר „עשרת השבטים“; בכורי העתים שנת תקפ"ד; מקוה ישראל מאת מענדל מאהר; אלדר הדני מאת אברהם עפשטיין; ביהמ"ד ח"ו.

ש. מ. ל.

בְּנֵי הַרְכָּבִים: ע' רכבים:

בְּנֵיהוּ: בן יהודע הכהן; שר צבא למלך דוד ואחד מן גבוריו המצוינים (דה"א כ"ז ה) ואח"כ תחת שלמה;

נקובה (משנה יבמות ס"א). היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנתו שנאמר, בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך" (שם ס"ב). ומי שאין לו בנים נקרא ערירי ועין התאונן אברהם אבינו, מה חתן לי ואנכי הולך ערירי... הן לי לא נחתה זרע והנה בן ביתי יורש אותי" (בראשית ט"ז ב'-ג'). בי מי שאין לו בנים חשוב כמת (נדרים ס"ד) ורחל שהיתה עקרה אמרה ליעקב, הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" ובאשר ילדה רחל בן אמרה, אסף ה' את חרפתי" (שם ל' א' / כ"ב). ואמרו: אין האשה אלא לבנים (הענין ל"א). הבנים נאה לצדיקים (אבות פ"ח); עמרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם" (משלי י"ז ו'). ודרשו: מי שאין מניח בן ליורשו הקב"ה מתמלא עליו עברה. דוד שהניח בן נאמר בו שביבה, יואב שלא הניח בן נאמר בו מיתה (כ"ב קט"ז). ומי שהיו לו בנים ומתו נקרא שכול (אבן, תבלא"ה) — קובר את בניו. פסחים ע': כאשר שאל הקב"ה לדוד, רצונך יבלו זרעך או תמסר ביד אויב? אמר לפניו, רבש"ע. מוטב אמסר ביד אויב ולא יבלו זרעי" (סנהדרין צ"ה). ודרש ר' יחודה, בבובו להולך" בלא בנים (מ"ק כ"ז). אמנם לדברי רבא, ה"י בני ומוזני" לאו בזכותא תליא מילתא אלא בזמלא (שם ב"ח).

[מתת ילדים] חז"ל מפרשים הפסוקים שנראים בסותרים זה את זה, פוקד עון אבות על בניהם" (שמות ל"ד), לא ימותו אבות על בנים" (דברים כ"ד). הראשון בשאוחזן מעשה אבותיהם בידיהם והשני כשאנים הולכים בדרך אבותיהם הרע (סנהדרין כ"ז). ונותנים טעמים שונים למיתת בנים קטנים: בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים, בעון בטול תורה, בעון שנאת חנם (שבת ל"ב); מפני שלא בכה והתאבל על אדם כשר (שם ק"ה); המורה הלבב בפני רבו, וכן יהושע נענש באמרו, אדני משה בלאם" וכחייב נן בנו ואחריו לא חשיב (עירובין ס"ג). אך במקום אחר אמרו: בני לא היו בנחן היו ליה (מגילה י"ד); דור שהאבות מנאצים להקב"ה כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתים כשהם קטנים (כתובות ח'); ואמרו: קטני בני רשעי ישראל שמתו כשהם קטנים מבזבזין דין אביהם לעתיד לבא (סוטה מ"ט). לפעמים מתים ע"י שבעוה וקללה או בנתינת פחחון פה לשמן, ולבן לא אקיים ליה זרעיה לרב הונא שאמר תקברינון, חובה" (אשת ר"ה) לבניה (גיר ג"ז); ולא אקיים ליה זרעא לרב נחמן שאמר, מאן קצייה תקון ענפיה" (ב"מ ק"ח); ולפעמים מת בחטאו ור' חנינא אמר: לא שכב, ששכחה" ברי אלא דקץ תאינחא בלא זימניה (ב"ק צ"א). בכ"ז אסור לאדם לעורר הרין ולאמר למי שהיה מקבר בניו בדרך שאמרו לאויב, הלא יראתך בסלתך" ונו" (ב"מ ג"ח). אנשי המעמד ישבו בתענית על אסכרה שלא תפול על התינוקות (תענית כ"ז). ויש תפלות מיוחדות לתולאי ילדים.

[זכרים ונקבות] רבי אומר: אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות; אשרי למי שבניו זכרים, אוי לו מי

שבניו נקבות (פסחים ס"ה). וכן סירא אמר: בת לאביה מטמנת שוא; מפחדה לא יישן בלילה וכו' (סנהדרין ק':). אבל לדברי רב חסדאי: בת תתלה סימן יפה לבנים, והוא בעצמו אמר, בנתן עדיפי לי מבני" (ב"מ קמ"א). ר' יוחנן דרש על הפסוק, ויהי כי התל האדם לרוב על פני הארמה ובנות יולדו להם" (בראשית ו') — רבייה באה לעולם, ריש לקיש אמר: מריבה באה לעולם, ולכן לא נכפלו בנותיו של איוב כאשר שלם לו ה' פי שנים אחד שנענש (כ"ב ט"ז). ר' חנינא אמר: סימן גדול מסר פתעה למילדות העבריות לבחון בין בן לבת על האבנים: בן פניו למטה, בת פניה למעלה (סוטה י"א). סימנים רבים וסגולות שונות נתנו חז"ל למי שרצה שיהיו בניו זכרים: רב חמא בשם ר' יצחק אמר: כל הנותן מטחו בין צפון לדרום היוין ליה בנים זכרים וכו' ואין אשתו מפלת נפלים (ברכות ה': ועי' עירובין ק': בשם רבא); ר"א אומר: יפזר מעותיו לעניים, ר' יהושע אומר: ישמח אשתו לדבר מצוה (כ"ב י:); א"ר יוחנן: כל הפורש מאשתו סמוך לוסתה היוין ליה בנים זכרים וכו' ריב"ל אמר: היוין לית בנים הראוים להוראת; בשם ר' יוחנן: כל המבדיל על היין במצואי שבת היוין ליה בנים זכרים (שבועות י"ח); כל הרגיל לעשות צדקה היוין ליה בנים בעלי חכמה בעלי עושר בעלי אנדה (כ"ב ט"ז); תני ר' חייא: מה יעשה ויחיו לו בנים זכרים? ישא אשה ההוגנת לו ויקרש עצמו בשעת תשמיש, אמרו לו: הרבה עשו בן ולא הועילו — אלא יבקש רחמים ממי שהבנים שלו שנאמר, נתלת ה' בנים שבר פרי הבטן" (תהלים קכ"ז) וכו' (גרה ע: ע"ש).

[ילדים שונים] השפעת רבני התשמיש והאבילה רבה היא על הילדים הנולדים. חז"ל תשובו ומנו: בני נכפי, בני שמוטי וארוכי הצואר, בני גירדני (בעלי גרב, קרח), בני זלולני (רעבתנין), בני דולפני (ענייהם זולפות מים), בני מציצי עיני (ענייהם פורחות ונעות תמיד), בני מבעורי, בני אובמי, בני בריו, בני עינני (ענייהם נדולות), בני חניני (בעלי חן), בני זיותני, בני בישרני (בעלי בשר), בני ריחני (בתובות ס': ס"א ע"ש), בן ותיק מזורז ומלוובן (סנהדרין ע:), בני תשע מרות: בני אימה, בני נדוי, בני תמורה, בני מריבה, בני אנוסה, בני שנואה, בני שכרות, בני גרושת הלב, בני ערבוביא, בני חצופה (נדרים כ"ז) בפרטן עשרה, ואולי נתוספה מדה אחת אח"כ או שתיים מאלה נחשבו לאחת, מפני מה בניך יפים" וכו' (שם). חנה שאלה מה, זרע אנשים" נברא בנוכרין וכו' לא ארוך ולא גוף, לא קמן ולא אלם, לא צחור ולא גיהור (לבן ביותר), לא חכם ולא טיפש וכו' (ברכות ל"א). רוב בנים דומים לאחי האם (כ"ב ק"י). הארבעה בנים בהגדה של פסח: אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול לקוח ממבילתא (וירושלמי פסחים פ"י). בן של קדוש'ים נקרא רבי מנחם ברבי סימאי דאפילו בצערתא דזווא לא מסחכל (ע"ז ג').

[צעיר גדול בנים] בעיר ביתר היו נוהגין: כי הוה

אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק (ברא ל"ב). בכ"ז לענין מקלל אינו חייב מיתה רק באביו ולא באביו וקנו (רמב"ם הל' סמרים). דשאני אביו שהוקש לכבוד המקום, כי שלשה שותפים באדם: אביו ואמו והקב"ה. אבל באביו אביו לא שייך שותפות (הליכות אלי, אות ע"א וע"ב מכות י"ב). וכן לענין נדר: הנודר הנאה מבנים מותר בבני בנים ב"ב קמ"ג).

[שם תואר] חביבין ישראל שנקראו בנים למקום שנאמר: בנים אתם לה' אלהיכם (אבות פ"ו ח'), ודוקא כשעושין רצונו של מקום (ב"ב י'). התורה נקראת בת ובנסת ישראל, "אם" והקב"ה "אב" (סנהדרין ק"ב).

[בנים אדומים] מנהג העמים הקדמונים בי האיש החולך ערירי יוכל לאסוף לו ילד או ילדה מן השוק להיות לו לבן או לבת היה נודע בחוקי הרומיים בשם *adrogatio*, בלשון אנגלית *adoption* ובלשון המשנה, "אסופ" (ע"ע) שנחשב בין עשרה יחסין (קדרשין). שרה שהיתה עקרה נתנה את הגר שפחתה לאברהם וכן רחל ולאה נתנו שפחתן לעקב, ורחל אמרה: ותלד על בר כ"י ואבנה גם אנכי מסנה (בראשית ל"ג) כי הילד הנולד נתגדל על ברכי הנבירה והיה לה לבן. וכן ביבום נחשב הבן הנולד ונקרא על שם אחי אביו המת (דברים כ"ה ו'). האיש לא היה לו צורך לאסוף לו בן מן השוק. בי היה יכול לישא אשה שניה אם אשתו הראשונה היתה עקרה. יעקב הכיד את נבדיו בני יוסף לבניו ואמר: אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. בת פרעה גידלה את משה ויהי לה לבן. מרדכי לקח לו לבת את אסתר בת אביחיל דודו. על אודות חמשת בני מיכל בת שאול. (ש"א כ"א ח'). מקשה ר' יהושע: וכי מיכל ילדה? והלא מירב ילדה! מירב ילדה ומיכל גידלה. לפיכך נקראו על שמה. ללמדך שכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הבתוב באילו ילדו. ר' חנינא למד זאת משה שנאמר, ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי" וכי נעמי ילדה? והלא רות ילדה! אלא רות ילדה ונעמי גידלה. לפיכך נקרא על שמה. ר' יוחנן אמר מהכא: ואשתו היהודיה ילדה את ירד אביגדור וגו' אלה בני בתיה בת פרעה וגו' אלא יובבד ילדה ובתיה נידלחוכו (סנהדרין י"ט).

בספרות האשכנזית העתיקה נקרא בן האסופי בשם *Mantelkind* (בן אדרת" *Ewald, Alter* 1891 p. 191) וכנראה נקנה ע"י כי השליך עליו האיש אדרתו או כי הלבישו בגד מיוחד. ועל הדרך הזה הודיש אלהיו הנביא את נבואתו לאלישע כי השליך אדרתו אליו. וכמו, ופרשת כנפך על אמתך כי נואל אתה" ברות. אמנם שונה הוא דין ישראל מדין אה"ע בזה בעניני הירושה. כי אין לאסופי דין בן לירש בכנסי האב הנואל ואע"פ שאין לו בנים אחרים. אבל אם אין לו בן אחר יאמר האסופי, "קדיש" אחריו. ולרוב בותב לו אביו נואלו נכסים בעזאת בריא בתור מתנה. עכ"פ במקום שנותנים בעניני ירושה ע"פ דינא דמלכותא נחשב כבן אמת. ע"ע אב ואם; בית ספר; בכוד; וואכנאכט; זכר ונקבה; חנוך; יולדת;

מתילד ינקא שתלי ארזא. ינקתא שתלי תורניתא, וכי הו מינסבי קייצי להו ועברו גננה—(גיטין נ"ז). דרשה הרבה ארבה, "עצבונך" זה צער נידול בנים (עירובין ק. א.). יעקב הוה ליה צער נידול בנים (שבת פ"ט). אמר ראב"ש נוח לו לאדם לגדל לגיין אחד משל זיתים בגליל ולא לגדל תינוק אחד בא"י (ב"ר ע"ב ט"ו). בארשא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. ומי שלא עשה כן אומרים לו, "עורבא בעי בניו והווא נכרא לא בעי בניו (כתובות מ"ט) ואמרי אינשי: רחמי דאבא אבני רחמי דבני אבני דהוה ליה (סוטה מ"ט). וכלום יש אב ששונא את בנו? ובבל אדם מתקנא חוץ מבנו (סנהדרין ק"ה:). הבנים עושים שלום בין אב ואם. כיון שבנים לבניך שלום על ישראל, שלום על דייני ישראל ולא אתו לאנצוי (כתובות נ"א). אשת זנונים שלקה הושע בדבר ה' לא רצה לגרשה ואמר: רבש"ע, יש לי בנים מסנה ואין אני יכול להוציאה (פסחים ע"ז). ודרשו, "בניך ובנותיך נתונים לעם אחר" זו אשת אב (יבמות ס"ג:).

[הנהגה וחינוך] אמר רבי: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר אחיו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים (שבת י"ז). לפי אגדת ר' יהודה אמר רבי: בשעה הרביעית מהיום הקב"ה יושב ומלמד תינוקות של בית רבן שנאמר: את מי יורה דעה וגו' לנמולי מחלב ולעתיקי מטרים. ומעיקרא מאן הוה מיגמר להו? אי בעית אימא ממסרון וכו' (ע"ז נ"ז). כמסנה נאמר: בן עשר למקרא וכו' (אבות אבלי אב"י אמר: אמרה לי אם בר שית למקרא, בר עשר למשנה, בר תליסר לתעניתא (כתובות נ"א). ע"ע ח נוך.

[בנות ישראל] הרשות היה בידי האב לסכור את בתו הקטנה לאמה. אבל אמרו חז"ל: הסוכר בתו אין רואה סימן ברכה לעולם (מגילה כ"ז). בנות ישראל הן החמירו על עצמן לישב שבעה נקיים אפילו על טיפת דם (נדה פ"א א'). בנות ישראל לא תלכנה פרועות ראש בשוק, אחת פניה ואחת אשת איש, אבל בתולה מותרת (ש"ע ולבוש אה"ע סי' כ"א) וע"ע שער בא ש"ה. לענין מזונות של הבנות ע"ע מזונות. בנות צלפחד נמלו נ' חלקים בנחלת חלק אביהן (ב"ב פ"ח נ"א). בנות הן בכלל בנים במתנת בריא אבל לא בשכירי מרע (ע"י ש"ע ח"ט סי' רמ"ז). ע"ע ירושה. אשת הבן נקראה נ"ב, "בת" ונעמי קראה לבלותיה, "בנותי" (רות א' י"ב).

[בני בנים] קרא אינשי לברא בניו (לבן יחיד קורא לפעמים בלשון רבים, "בנים"). ומצינו במקרא: ובני דן חושים (בראשית מ"א), ובני פלוא אליאב (במדבר כ"ו) ובני איתן עזריה (דה"ב ב'). וקרא אינשי לבר ברא, "ברא" (ב"ב קמ"ג). ובני בנים הרי הן כבנים (יבמות ס"ב) ולבן אמר הבנות בנותי והבנים בני (בראשית ל"א). חייב אדם בבבדוק וקנו כמו באביו, ולא גרע מחיוב כבוד חמיו. ומעמא משום דאשבתן בידו המלך שקראו אביו (שאלו) וכ"ש וקנו של אדם שהתורה עצמה קראתו אביו

מילה; עובר; פריה ורבייה.

ביבליוגרפיה: שרי חמד ח"א 129, 144, ח"א 36; אוצר השמות 359; האסיף ח"ב 351; Fassel, Das Mosaiach-Rabb. Civil-Recht, sec. 178; Mayer, Die Rechte der Israeliten, etc. II. 426; J. E., Adoption; Child.

א.

בְּנִימָן: הבן הצעיר ליעקב אשר ילדה לו רחל בהקשותה בלדתה, ובטרם מותה קראה שמו „בן אוני“=בן אבל, ואביו קרא לו בנימין=בן מול טוב, כי הימין גובר על השמאל ובדי שלא לתת פתחון פה לשטן על קריאת שם צער ואבל. הרשב"ם פירש בנימין כמו בן ימים=בן זקונים כי נולד לקץ הימים של שנות יעקב שהגיע אז לשנת מאה (ס' הישר פ' וישלח). ורש"י פירש שנקרא בנימין=בן הדרום מפני שנולד בנגב ארץ ישראל, ולכן נאמר פה בנימין מלא ובמקומות אחרים הוא חסר יו"ד. בנימין נולד אצל בית לחם בארץ כנען (וכל אחיו נולדו באדם נהרים) ביום י"א חשוון ב"א ר"ז לצידה (1553 קמ"ה) ומת בארץ מצרים בן מאה ותשע שנים. משה רבנו מכנה את בנימין בשם „ידד ה“ (עי' מנחות נ"ג). וחז"ל תארו אותו בשם „צדיק“ ואמרו עליו שמת בעטיו של נחש ולא שלטה בו רמה (שבת נ"ה, ב"ב י"ז). בנימין לא לקח חלק במכירת יוסף ואף כי ידע ממעשה אחיו, לא הלך רכיל לגלות הסוד לאביו, אבל היה מצטער מאד על המאורע וקרא שמות עשר בניו שהוליד בשמות המזכירים המאורע שקרה לאחיו, שנאמר: ובני בנימן בלע ובכר ואשבל גרא ועמון אחי וראש מופים חופים וארד (בראשית מ"ו ב"א): בלע שנבלע בין האומות, ובכר בכור לאמו היה, ואשבל ששבאו אל, גרא שגר באכסניות, ועמון שנעים ביותר, אחי וראש אחי הוא וראש הוא, מופים חופים הוא לא ראה בחופתי ואני לא ראיתי בחופתי, וארד שירד לבין אחי ע"י שפניו דומים לווד (סוטה ל"ז: תנחומא פ' ויגש ס"ז, ב"ר פצ"ד ח'). יוסף לא התודע לאחיו עד אשר הביאו לפניו את בנימן לארץ מצרים.

פקידו שבט בנימן במדבר היו חמשה ושלושים אלף וארבע מאות (במדבר א' ל"ז). וקודם שבאו לארץ ישראל היה מספרם חמשה וארבעים אלף ושש מאות (שם כ"ו מ"א). גורל נחלתו נפל לו אצל נחלת שבט יהודה, ושניהם לקחו חלק במקום בית המקדש. בחלקו של בנימן היה אולם חזיכל ובית קדשי הקדשים, ורצועת היתה יוצאת מחלקו של יהודה לחלקו של בנימן ובה מזבח בניו, ובנימן הצדיק היה מצטער עליו לבלעו, לפיכך זכה ונעשה אושפזיזון לנבורה שנאמר: ובן כתפני שכן (יומא י"ב, ספרי דברים ס"ו שני"ב), ושכינה בתלקו של בנימן (זבחים נ"ד).

[בני בנימן היו גבורים ואמיצי לב והיו הראשונים לדרת לתוך חים סוף שנאמר „שם בנימן צעיר דודם“ (תהלים ס"ח) אל תקרי דודם אלא רדים וכו' (סוטה ל"ז). בני בנימן כמו בני יוסף שהיו צאצאי רחל האהובה ליעקב

ועקרת הבית היו מתנשאים למלוכה (עי' אפרים 10). שאול המלך הראשון לישראל היה איש ימיני גד אשר נתהפכה המלוכה לבית דוד משבט יהודה. כנראה כבר נרששה ההתחרות לשררות בין בני רחל לבני שאר השבטים ובפרט נגד בני יהודה. ואפשר שהמאורע שאירע בנבעה היחה מפני שהאיש שהיה נר בירכתי הר אפרים לקח לו אשה פלגש מבית לחם י ה ו ר ה, והרבר הזה היה מעורר את בני הבלעל בנבעה לעשות זר מעשיהם. ויתאספו בני ישראל במצפה בארץ יהודה על גבול בנימן לצאת למלחמה על בני בנימן, לקחת נקמתם על המעשה המכוער, ויתפקדו כל בית ישראל במספר ארבע מאות אלף איש שולף חרב ומספר בני בנימן עשרים וששה אלף, מלבד אנשי הנבעה שבע מאות איש בחור שכל אחד מהם היה קולע באבן אל השערה ולא יחטיא. ובכ"ז גברו בני בנימן על יתר בני השבטים ויהרנו מהם שנים תשרים אלף איש, וגם ביום השני השחיתו בהם שמונת עשר אלף איש, ורק ביום השלישי כאשר ארבו בני ישראל על הנבעה בערמה השיגה ידם כמעט לכלות את בני בנימן ולא נותר מהם רק כשש מאות איש. ובני ישראל נשבעו במצפה „איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה“. אמנם אח"כ כאשר שקטה חמת העם נחמו על מעשיהם ויבואו לבית אל בנחלת בנימן ויחלימו כלם לחמציא נשים לבני בנימן הנותרים למען לא יכרת השבט מתוך ישראל, ויתנו להם הבחולות מיושבי יבש גלעד אשר חמיתו הנברים על כי לא באו למלחמה. גם התיירו להם לחטוף איש אשתו מכנות שילו אשר יצאו לחול במחולות בכרמים בחג ה' (שופטים י"ט—כ"א), ואותו היום היה ט"ו באב, יום שהותרו השבטים לבוא זה בזה ולהתחתן, חאת הועילה הרבה לקרב חלבבות ולאחד את בית ישראל (תענית ל'). אולם לדברי ר' יצחק דבי רב אמי: התנו אז על שבט בנימן שלא תירש בת הבן עם האחים כמו שאינת יורשת עם חבן, אע"פ שירשת בת הבן במקום הבת נגר דעת הצדוקים (ב"ב קט"ז). מפני כי מעוט בני בנימן היה גורם שיתערבו בין יתר השבטים והיו בנותיהם נשואות לבני שבטים אחרים, וחששו שלא תסוב נחלה ממטה למטה אם תנשא בת הבן לשבט אחר ותביא אליו נחלתה שהורשה עם האחים דודיה. [א.]

ביבליוגרפיה: סדר הדורות ואוצר השמות בערכו.

א. ל. ב.

בְּנִימָן מִן מוֹדֵי־לֵא: נוסע מפורסם במאה הי"ב, שם אביו ר' יונה מארץ נבארה (Navarre) בספרד, מלבד הידיעות אודותיו בס' מסעותיו לא נודע ממנו דבר. בהקדמת חבורו שכתב המעתיק ספרו או המעריך את כתביו נאמר כי ר' בנימן יצא מן דומילה (מולידא) ונסע בארצות רבות ובכל מקום שבא כתב לזכרון החדשות שראה או שמע מאנשי אמת, ורשימות מסעותיו הביא עמו לקשטיליא בשנת תתקל"ג (1173). ומעיד בעל

מצב המדיני של המקומות, בדבר הקראים והשומרונים, וביחוד על משיח השקר רוד אל רואי (ע"ע) וברוך אנב נלמד לפעמים שמות המקומות בכה"ק ותלמוד כמו פתורה על נהר פרת שהיא בליץ (Baliz) וכדומה. רבים משמות הרבנים שהוזכרו נזכרים גם בתחכמוני סי' מ"ז לאלחריזי. מרוב חשיבותו נתקן הספר הזה לכמה לשונות באירופא: רומית, הולאנדית, יהודית, אשכנזית, אנגלית ורוסית. ההוצאות העבריות הן: מסעות של רבי בנימן קושטמנדנא שי"צ (1543); פירארא שי"צ (1556); בריסגויא 1583; ליידען עברית ורומית 1633; אמשטרדם 1697; אלברורף 1762; זולצבאך 1783; זאלקווא 1805; הוצאת אשר מדויקת ומנוקדת בצירוף העתקה, הקדמה והערות בלשון אנגלית 1840. ועם הערות רפפורט צונץ צעדנער ושטיינשניידר, בי"ח 1841; ווארשא 1844; לבוב 1859; שלשה בעלי המסעות עם העתקה והערות בשפת רוסיא, פטרבורג 1881; מונקאטש 1895; הוצאת גרינהוט ירושלים 1902; הוצאת מרכי אדלר היותר מדויקת עם שינוי הנוסחאות והערות והקדמה בלשון אנגלית עם מפתחות ומפות, לונדון 1907.

ביבליוגרפיא: פון בנסת ישראל 165; Zunz; Gesammelte Schriften, I. 163; Graetz, Gesch., VI. Note 10; J. E., III. 34.

א.

בנימן השני (ישראל בן יוסף בנימן):
נוסע ותיר. נולד בעיר פאלטישעני בארץ מאלדוויא (רומניא) בשנת 1818. מת בלונדון כ"ח ניסן תרכ"ד (3 מאי 1864). בימי נעוריו עסק במסחר עצי יער ותבואה וכאשר אבד הונו בענין רע התעוררה בלבו התשוקה לעשות מסעות בארצות שונות לדרוש שלום אחיו המפחרים על חשבון הקהל אשר עזרו בידו בכל מקום בואו. ויקו למצוא את עשרת השבטים ולהודיע מעמד היהודים הרחוקים מעשיהם ומנהגיהם ע"ד שעשה בנימן מטודילא שהוא בנימן הראשון. בשנת 1844 התחיל נסיעתו מעיר ויין ובראשית שנת 1845 הלך לקושטא ומשם לסוריא, אי ציזיליא ואלכסנדריא (1847). בבל, ארמיניא, קורדיסטאן, פרס, חינא, הודו המזרחית, כבול, אפגניסטאן וחזר לקושטא בשנת 1851. ואחרי הנפשו מעט מעטל הדרך בארץ רומליא התחוק שנית לנסוע לארצות אפריקא הצפונית עד בואו לטריפוליס, ומשם חזר דרך היבשה ועבר בארץ אלג'יר ומרוקו ומשם לאיטליא וצרפת בשנת 1854. בשנת 1856 הוציא לאור ספרו בלשון צרפת Cinq Années en Orient (חמש שנים בארצות המזרח 1846—1851). ואח"כ הוסיף עליו שלש שנים והרפיש בלשון אשכנז ספרו Acht Jahre in Asien u. Africa עם הקדמת קייזרלינג (הנובר 1863) ונתקן ללשון אנגלית, וללשון עברית בשם „ס' מסעי ישראל" ע"י דוד נארדא; (ליק 1859). בשנת 1859 נסע באמריקא ופרי ידעותיו הרפיש בלשון איטלניא Drei Jahre in America (הנובר 1863).

ההקדמה על הנוסע שהיה איש מבין ומשכיל ובעל תורה, ואחר פשפוש ובדיקה נמצאו דבריו מתוקנים כי היה איש אמת. תחלת נסיעתו היתה בערך שנת 1160 ומר מרכזי אדלר יוכיח כי ר' בנימן היה ברומא בין שנות 1165—1167 בזמן האפיפיור אלכסנדר (השלישי) שזכור ר' בנימן כי ר' יחיאל היה משרתו ופקיד ביתו בעת שראה אותו ברומא, והאפיפיור הזה לא נמצא ברומא כ"א במשך הזמן הזה, ולפי נמשכה נסיעתו רק בערך שבע שנים. זכנראה מת ר' בנימן מיד אחר שובו לארצו כי לא הספיק לערוך את מסעותיו ונתחברו ע"י אחר מרשימת הנוסע. ואפשר שהעורך החסיד החדשות אשר לא מצא בהן חפץ או שקיצר במקום שהארץ ר' בנימן, גם החסיד שמות האנשים אשר הודיעו החדשות ממקומות שלא נסע שם, כי לא נזכר רק אברהם החסיד שמסר לו איזה ידיעות בירושלים. בכ"י של ר' יצחק ישראל מפיסא המעתיק בשנת קפ"ט (1429) אשר השתמש בו אדלר בהוצאתו משנת 1907, נאמר בסופו: „כפי הנראה זה ספר ר' בנימן אינו השלמתו הנה, אבל אני לא מצאתי ממנו יותר מ עתק".

[מבחר ר' בנימן וסדר נסיעתו] ר' בנימן אינו מזכיר

מה היתה מטרתו בנסיעתו; יש משערים כי היה סוחר נוסע, ואולי הלך בתור שד"ר מארץ ישראל או יותר נראה כי היה נוסע מבלי מטרה כזו ר' בנימן השני ור"י אבן ספיר. ספור נסיעתו מתחיל בזה הלשון: „אני, רבי בנימן בר יונה ז"ל יצאתי תחלה מעיר סרקוסטא (Saragossa) וכו'. משם נסע לדרום צרפת (פרובינצא), איטליא, יון, ואיי ליבאנט, טורקיא, סוריא, ארץ ישראל, ארם נהרים עד בנגד שהיה שם ריש גלותא ויישובת גדולות לתורה וחכמה. גם היה בפרס, טיביט, הודו, חינא, עין, תימן, אביסיניא, מצרים, רשם התעכב זמן רב, ומשם נסע לאיי סיציליא, איטליא וספרד. בסוף ספרו ידבר אודות היהודים מארצות אשכנז, רוסיא, סלאוואניא ופראג. ונראה שכל זה הוא מפי השמועה ומסיים בעיר פאריס על נהר סינה (Seine) ומשבח מאד את הקהלה ות"ח אשר שם שאין כמותם בכל הארץ עוסקים בתורה יומם ולילה והם בעלי אכסניא לכל עובר ושב ואחים ורעים עם כל אחיהם היחודים. ויש בספרו גם נוספות מאותרות ע"י המעתיקים כמו בין שכוח המקומות משתראן—אשתרון בורק (Strassburg) נאמר: „וכל ישראל מפחרים כלם בכל ארץ וארץ וכל מי שיבטל שלא יתקבץ ישראל אינו רואה סימן טוב ולא יחיה עם ישראל" וכו'. עד „וכל אלו המדינות בארץ אלמיניא (אשכנז) שזכרנו ויש עוד".

[תועלת הספר] הספר הקטן הזה גדול מאד באיכותו ויתוסו לתולדות ישראל, לתוקרי גלילות הארץ כי נזכרו בו כשלוש מאות מקומות וערים, וגם לדרושי קורות הקולטורא והמסחר בזמן ההוא. ר' בנימן יספר לנו בלשון יפה ונעימה בכדר נסיעתו באירופא אסיא ואפריקא. על אודות הגרות ומסורות עניני הקהלות, יישובת, מספר היהודים בכל מקום שעבר שם, המלאכות שהיו עוסקים בהן ומסתרניהם,

הועלת הנסיעות האלה היתה לא מעטה, כי הודיע באירופא מצב בני ישראל הנורא במרוקו ועורר את העמים הנאורים להביא להם תרופה ועזר, ומצא עז בלבבו לערוך בקשה להשולטן סטורקיא ולבקשו להגן על היהודים היושבים בקורדיסטאן, גם פנה בבקשה לנפוליון השלישי ואל מלכות אנגליא ע"ד היהודים בפרס. חכמים רבים הכירו את פעלו ובתוכנם חכמי העמים כמו הומבולד, פעטערמאן וריכטער. המלך משוועדען ומלך הנובר כבדוהו באותות כבוד, וגמר ברעתו לנסוע עוד הפעם לארצות אסיא ואפריקא וביחוד לאביסיניא חיינא, ויעש הכנות רבות לדרכו זה, ויבא ללונדון לקבץ נדרות להוצאותיו, אך בעורו מתמהמה שם קדמיהו המות וימת וראשי הקהלות הוכרתו לאסוף נדרות כעד בני משפחתו שנשארו בחוסר כל. הוא חבר ג' ב' ס', "יון מצולה" בלשון אשכנז ספור מתלאות היהודים בפולין במלחמת הפולנים עם הקאזאקים בשנות 1648-1651 בזמן המעלליצקי.

ביבליוגרפיא: כנסת ישראל שנת תרכ"ו: *Jew. Chr.*, May 3, 1864; *J. E.* III. 25.
א. ל. ב.

ביבליוגרפיא: Butler, *Judah P. Benjamin*, Philadelphia 1906; Elzas, *Jews of South Carolina*, pp. 185-187; idem, *Leaves of my Historical Scrap Book*, Ser. I. & II.

ב. א. ע.

בנימן בר לוי: בדור השלישי לאמוראי א"י, במאה הרביעית הוא ור' יצחק ורבי אמי הוון יתבין וכו' (ירושלמי פאה פ"א א'). ר' אבין אמר בשמו קרא מסייע למאן דאמר כל שבט ושבט קראו קהל; ניו וקהל גוים יהיה ממך ועדיין לא נולד בנימן (ירושלמי פסחים פ"ו; הוריות פ"א ו'). נמצאו ממנו איזה הלכות בירושלמי (תרומות פ"א; פסחים פ"ב; ע"ז פ"ב). גם דרש בעניני אנדה על הפסוק, "אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה'." (ירמיה כ"ג); אם ישב אדם בזוית ועוסק בתורה אני מראהו לבריות, אם יטמין אדם עצמו לע"ז אני מראהו לבריות (שמות רבה פ"ח ג'; תנחומא פ' וארא סי' ח', פ' תשא סי' ת). ר' יוסי אמר בשמו על הפסוק, "העירותי מצפון ויאת" וגו' (ישעיה מ"א): לפי שבעוה"ז בזמן שרות דרומית מנשבת אין רוח צפונית מנשבת ובזמן שרות צפונית מנשבת אין רוח דרומית מנשבת. אבל לעתיד לבא אמר הקב"ה אני מביא ארנסטס בעולם שמשמשות בו שתי רוחות. הה"ד אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי וגו' (ישעיה מ"ג; ויקרא רבה פ"ט ב').

ביבליוגרפיא: פראנקעל, מכון הירושלמי ס"ט; סדר הדורות בערב; *Bacher, Ag. Pal.* Amor., III. 661 et seq.

ה. ב.

בנימן, יהודה פיליפ: חכם מדיני ועורך דין באמריקא. נולד בסט. קרויס (St. Croix), וועסט אינדיס (א"י הודו המערביים) בשנת 1811 ומת בפריס 6 מאי 1884. אבותיו באו מאנגליא בשנת 1808 והעתיקו משכנם לארצות הברית בשנת 1815. בראשונה לוויילמינגטון נאדר קאראלינא ואח"כ לעיר טשארלסטון במחוז סאום קאראלינא (1822). אביו פיליפ היה בין המיסדים את הקהלה המתוקנת בשנת 1824 בטשארלסטון. בשנת 1828 העתיק בנימן מקום שבתו לנארלינס ושם למד חכמת המשפטים, ונתעלה לעורך דין בשנת 1832, ובהשתתפות תומאס סלידעל הו"ל תמצית הפסקים מכית משפט הגבוה בלואיסיאנא (*Digest of the Reported Decisions of the Superior Courts in the Territory of Orleans and State of Louisiana*) וע"ז נתפרסם שמו בתור עורך דין היותר נעלה בזמנו ועשה חיל. בשנת 1842 החל להתערב בעניני המדינה ונתמנה לאיזה פקידות בעירו. בשנת 1852 נבחר לסינאטור בבית המחוקקים במחוז לואיסיאנא ואח"כ לסינאטור בהקונגריס בוואשינגטון ושם ישב עד שנת 1861 ואז נתפרד המחוז מאונרת ארצות הברית כאשר מאנו ארצות הדרום לתת דרוו לעבדיהם השחורים, אשר הסבה את מלחמת האזרחים אנשי הצפון עם אנשי הדרום. בבית הסינאט היה בין ראשי המדברים, המשא אשר נשא בנימן שם להגן על עבדות השחורים ומאמר הפרידה מחבריו נתשבו בין המליצות היותר נכבדות בתבל (עי' *Lee, World's Best Orators*, X. 97-110). בנימן נבחר לעורך דין ראשי לאגודת המחוזות (Confederacy) שנפרדו מהממשלה הכללית, ובזמן קצר היה גם השר הממונה על המל"מה (1861), אך עזב את פקידותו זאת ונבחר לשר הממונה על עניני המדינה (*Secretary of*

בנימין בן מאיר הלוי אשכנזי: פוסק ומשורר. נולד בערך שנת ר"ן (1490) בעיר נורנברג בבייערן ונפטר בשנת שכ"ה (1565) בישאלוניקי. בשנת רצ"ב, עת היותו עוד במיטב שנות בחורותיו, עמד בתור ראש ואב"ד על העדה האשכנזית בסופיא; ומעט אחר זה העתיק מושבו לישאלוניקי ושם ישב על כסא ההוראה בעדת אשכנזים ויכהן עליהם בתור, רב ומרביץ תורה" כמנהג כל קהלות ישאלוניקי בימים ההם (ע"ע ישאלוניקי). ויהי רבי בנימין יקר מאד בעיני כל תופשי התורה של זמנו מצד ערכו ומעלותיו המצוינות; ובכל ההסכמות והתקנות שנעשו בימיו בישאלוניקי נתכבד הוא לתתם ראשונה עליהן. בשנת השי"ג י"א, במלאכות ההשגחה מכל הקהלות הקדושות אשר בישאלוניקי. כי טרדות הזמן מבהילות ומטרירות עד שאין לב שום אדם במקומו כי מחוץ שכלה חרב ובבית בעונות מלכוד טרדות אחרות... עד שלמבה זו נודד ממקומו החכם השלם כמחיר בנימין אשכנזי והלך לקושטנדינא, במלאכות העדה אשר בישאלוניקי לראות ולבקש לנו מנוח פן המלך. הטרדות הנאמרות פה הן הבלבולים והתחרות הרעה שהסבה להם הכנת, בגדי המלך" הם בגדי הצבא ישובו התעסקו כמעט כל היהודים אז, ורוב התושבים האחרים מבני הנכר, שכלו עוד עונים נוראים מצד, בעלי היעניצערים שמצדו לשדוד ולללו מטונם וגם הרגו בהם בלי חמלה. רבי בנימין נחנן בעושר וכבוד. אבל לא מצא חפץ בחייו כי המות האכזרי פקר את נהו ויחמוץ מיטב בניו. אז יהנה האב האומלל נכאים קינים והנה היה שחבר על מות בנו בכורו מאיר ובחו דולצא במגפה בחי' תמוח הרצ"ד. הקינה מתחלת:

רועי מיודעי בני עמי בואו לנחמני שבו עמי בקשו בכל פנות ראו היטב אם יש מנחם לי ויהיה מי. רבי בנימין הלוי הסדיר את ס' "יראים" לרבנו אליעזר ברי' שמואל ממין "הרא"ם תלמיד רבנו מוסר בשנויים רבים ונדל את כמותו. הספר הזה כולל מוסר ויראת ה' על כל מצות התורה (קצתו נדפס בוויניציא שכ"ו וכלועל תרי"ג מצות סדר התורה כ"י פריס No. 183 a. f.). בשנת שט"ו (1555) הרפ"ס רבי בנימין מחזור כמנהג האשכנזים בעד בני קהלתו. סדרו ובאר המלים הקשות. בחלק הקינות למ' באב נתן מקום לשלש קינותיו. אחת על חרבן מקדשנו. מיוסדת כלה על מלים משותפות. ומחלת כזה:

אמרוטו שער עם ראש, כי השקוני מי ראש, אין זקן גם אין ראש, אין מלך אין שרים. קינה אחרת חבר על מות בנו מאיר, כנזכר לעיל, והשלישית היא קינה ארוכה על צרות ישאלוניקי בש"ה השי"ג. תשובותיו בהלכה נמצאות ברוב ספרי הישיבה של העת ההיא: אבקה רובל סי' ע"ג, ר"ב דברי ריבות פ"ג, כרם שלמה ח"ט סי' ל' ועוד.

ביבליוגרפיה: שו"ת מרן קארו צד קי"ז (ישאלוניקי 1598); רשימת בודלי' לרמשי"ש, צד תשצ"א; אוצר הספרים לר' יעקב

בד"עקב, ערך מחזור, יראים; מהרש"ם אה"ע, צד ל"ה; ארח חיים וי"ד, צד ל"ה ע"א; שם, צד ס"ד ע"א; ספרות ישראל לרמשי"ש, צד 390.

ב. ב"י

בנימין בן משה הגהאונדי: אחר מנדולי חכמי הקראים הראשונים בהמחצית הראשונה להמאה התשיעית. את זמנו נוכל להגביל מזה שלפי דברי הקרקסאני היה בזמן מסדר הכתה ישמעאל העכברי (ע"ע) אשר חי בזמן הכליפה אלמענצם באללה (מלך 834-842), ואם כן היה כששים או שבעים שנה אחרי ענן. כניהו נהאונדי (אי"ר נישבטס אח"כ אצל חקראים הכותבים עברית לאונדי) ויהי כי היה מעיד נהאונד בארץ סרי, עיר אשר נזכרה כבר בתלמוד (קרוצין ע"ב) ואשר לפי המסרה היתה אחת מערי סרי אשר גלו אליה עשרת השבטים (תני ג"כ כתאב אלתאר"ך מהר"י נייבוער בס' "סדר החכמים" ח"ב 104). את בנימין יחשיבו הקראים כמאד מאד זוכירוהו בכבוד גדול בשורה אחת עם ענן, אף יאמרו עליו כי הוא הוסיף חזק ונלה דברים שהיה ענן נגדר בהם עוד אחרי מנהג הרבנים (ע"י לקוסי קדמוניות ב"א) ובאמת נראה כי אך מזמנו ואילך החלו בני דתו להקרא בשם קראים תחת שער ב"ה היו נקראים בשם ענניים (אף כי נמצא את הכנוי הזה עוד כמאה שנים אחרי בנימין, ע"ע ענן בן רוד) ולכן נחזה כי גם חכמי הרבנים יחשבו את שנים אלה, ר"ל את ענן ובנימין, לאבות הכתה ומיסדיה (ע"י למשל דברי רס"ג במ"ע J. Q. R., XIII, 663 וספר הכתרי מאמר ג' סי' ל"ח, אשר שם אמנם זכר עם אלו השנים עוד שאול בנו של ענן). גם הסופרים הערביים יכנו את הקראים בשם "האצחאב עאנאן ובניאמין" (או בן יאמין) ר"ל אנשי ענן ובנימין (ע"י "ישורון" ס' 35; מונאטסשריפט ע"ב 259). והנה מה שנאמר על בנימין כי הוא הוסיף חזק הכונה כי הוא חזק היסוד שעליו נבנה בנין הקראות היינו כי החיוב על כל איש לבלתי ישען על דעת הקורמים לו רק כי יחפש עצמו היטב במקרא עד כי יש שיחליף אח על אחיו ובן על אביו ותלמיד על מלמדו ולא יאמר האחד לחברו, למה החלפת דברי (ע"י "זכרון לראשונים" ח' 176) ועל ידי זה קבע שמה שלמה ומסויימה לעמת ששמת ענן היתה עדיין פורחת באויר וכל מה שעשה עשה על פי הרוב מרוח התנגדות להרבנים. ובאמת הראה בנימין הדרך איך להוציא רינים והלכות מן כתובי המקרא אף מאותם שבאו רק בדרך ספור והגדה בעלמא ואין כל חלוק בזה אם זה כתוב בתורה או בספרי הנביאים והכתובים. אבל עם כל השתדלותו במקצוע זה הנה לא תמיד עלתה בידו למצא לכל הדינים סיוע מן הכתוב ובהרבה מקומות הוכחותיו מן המקרא הן סותרות למאד. אבל אם גם נגדר פחות מענן אחרי הרבנים במה שנוגע לשמתו הנה מצד אחד נגדר אחריהם הרבה ממנו בלקחו דינים שונים מבעלי התלמוד (ואולי אף מהנאונים, ע"י רוד"ח ב"ב 70) ובהשתמשו אף הוא לא לבד בסגנונם ובלשונם כי אם גם בראיותיהם

כי באר הרבה כתובים על דרך הנסתר. והספרים שנוכר עליהם פירושו בפירוש הם: בראשית (אצל המח"ס הגדול ממאה ה' ע"י "זכרון לראשונים ה' 175) שיר השירים (ע"י "לקוטי קדמוניות" 109) וקהלת (אצל סלמון בן יוחם בראש פירושו לספר זה. אצל הירשפועל Arabie Chrestomathy ע' 103. ואמנם מה שנדפס בל"ק ש"ס אין זה בנימין; וע"ע מונאטסשריפט נ"א 723). מלבד זה אולי באר עוד ספר שופטים (ע"י מה שהובא בשמו ע"ד שנות השופטים בכתאב אלריאך ואלחראדיק לקרקסאני אצל נייבויער. סוד התכמים ח"ב 251). שמאל יפת בפירושו כ"י לספר זה יביא את באורו על הכתובים א' י"ד ל"ב הלאה). ישעיה ודניאל (ע"י לקוטי קדמוניות ע' מ"ה ועוד לקמן). ד' פ"ו ט"ם. בסדר תפלות הקראים רפוס וילנא ח"ג 312 נדפסה סליחה אחת המתחלת "בת אחובת אל קמה בשחר" ואשר ד"ת שלה הם "בנימן חזק" ונתייחסה שם אל "רבנו בנימן נהאוינר" אבל מי יודע אם נתייחסה אליו בצדק כי זולת זה לא ידענו דבר מפיוטים.

[דעותיו] בזה שנוגע לדעותיו הנח היה בנימן הראשון בין חכמי הקראים אשר שם לבו גם אל עניני אמנות וחקירה ועיקרי הדת. להרעה היותר נפלאה נידון זה הנמצאה ממנו היא "כי הבורא ברא מלאך אחד והמלאך הזה הוא יצר את העולם כלו והוא שלח את הנביאים תעשה האותות והמופתים ונתן חקים ומשפטים והוא יחפש את כל אשר יארע בעולם זולת הבורא הראשון". את הדעה הזאת יביא ביתר שלמות הקרקסאני ואחריו שאר מחברים קראים (והם יפת בן עלי בפירושו כ"י לבראשית. יוסף הרואה בספרו "מחכימת פתוי" (ע"י ל"ק 109). הד"ס (ע"י "אשכול הכפר" ע"ז ז' צ"ח ק') ואהרן בן אליהו בספרו "עין חיים" פ"ד) ואף מחברים ערבים (שהרסתאני מהד' Curveton ע' 170 וסעודי. ע"י מאונאנסקי במ' ע' 11 R. E. J.). והקרקסאני יפרוט נ"כ את הראיות מן הכתובים אשר סמכו אליהו בנימן וההולכים בעקבותיו. הראיות ההם תפרדנה לב' מינים: א) כתובים שנאמר בהם אלהים ושבעל כרתנו נודה כי הכונה בהם למלאכו או בדומה לזה. כמו אם נאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו והלא אין להבורא צלם ודמות כלל ואמנם נמצא כי יש למלאכים דמות אנשים (ע"י בראשית י"ח ב' יחזקאל א' דניאל ט' כ"א). או אם נאמר בפירוש כי המלאך הוא האומר להגד ולאברהם כי הרבה ירבה את זרעם (בראשית ט"ז כ"ב י"ח) או מה שנאמר אצל יעקב פעם אחת כי ה' היה נצב עליו ונאמר פעם אחרת כי היה זה מלאך (חשוה בראשית כ"ח י"ג עם ל"א י"ג - י"ג) וכדומה. והראיה היותר חזקה היא ממה שהמלאך אשר נראה למשה בלבת אש מתוך הסנה אמר על עצמו: "אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב" (שמות ג' ב' ו'). ב) ממה שבא בכתובים כי האל ישוה ויתרמה או יתעלה על אלהים זולתו דבר שאי אפשר אם לא נאמר כי הכונה פה למלאך. ע"י למשל

כמו שיאמר בעצמו בסוף ספר דינים שלו (שיזכר מיד בסמוך): "וכבר על כל דין ודין רמזתי עליו מקרא ושאר דינים ירדו גם וכתבו הרבנים לא יכולתי לרמוז גם מקרא. גם אותם כתבתי שאם החפצו תרדנו גם" וכבר העיד עליו גם הקרקסאני (מאמר א' פ"ב) כי היה מלומד בדברי הרבנים. וככלל לא נראה אצלו שום שנאה והתנדות מכוונת להם. ע"ד יאמר עליו הקרקסאני (שם) כי בהרבה מקומות לא נסתייע ממדת ההיקש (שענן השתמש בה במדה יתרה) כי אם התרחק ממנה. [קורותיו] מקורות ימי חייו כמעט שלא נודע מאומה ואסרו עליו כמו שיספר הקרקסאני כי היה דיין שנים רבות (ולנכון בנהאונד ולא בירושלם כמו שיאמר בעל דרוד' שם 69). לפי דברי בעל "דר מרדכי" (ד' ויין י"א א' ע"י "ארח צדיקים" כ"א א') היה בנימן תלמיד ליאשיהו נכדו של ענן והעמיד גם הוא מצדו תלמידים הרבה וביניהם את דניאל בן משה אלקויסי (ע"ע). אבל הכל נודע ממקורות מאוחרים אשר לא נוכל לסמוך עליהם אף שסדר הזמנים לא יתנגד לזה. אחד מהסופרים הערביים יעשה את בנימן לראש כתת בניאמיניה אשר אמנם הודו באחדות הבורא אבל עם זה אמרו כי יש בין הנבראים אחד אשר יתיצב לשמן מול ה' והוא המסבב את הרע בעולם (ע"י R. E. J., XXIX, 207). אָבֵל הן נודעה דרך הערביים לחשוב את כל חכם אשר הפיץ דעותיו בקהל ואשר מצא לו תלמידים שומעי לקחו. למיסד כת מיוחדת (ע"י שם XXXIV. 161).

[ספריו] בנימן הוא הראשון בין חכמי הקראים אחרי ענן אשר נודע למחבר ספרים וחבורים בעברית למדות מיסד הכת אשר חבר ספרים בארמית בסגנון הנאוונים ולמרות מחברי הקראים בארצות המזרח ממאה ה' ואילך אשר כתבו רוב ספריהם בערבית. ואלה הם ספריו הנודעים לנו: א) ספר מצות יזכר ממחברו בעצמו בספר דינים שלו (דף ע"ד שורה י"א) ועוד בשמו ממחבר קראי ממאה ה' ומישועה בן יהודה (ע"י "זכרון לראשונים" ח' 175) והלאה. אשר שם נדפס חכל מה שיש אצל שני מחברים אלו מדברי בנימן) וממנו נודעים בלי ספק גם רוב הדברים אשר באו על שם בנימן. הספר הזה נחלק לסדרים והיה כולל כפי הנראה עניני קדוש התורש. שבת ומועדים. איסור והיתר. מילה ועבר. טומאה וטהרה וכדומה. ב) ספר דינים נדפס בשם (ושנתנו לו אחרוני הקראים) "משאת בנימן" בנחלואו (תקצ"ו?) והוא כולל כל דיני ממונות ונזיקין והענינים המסתעפים מזה כמו עניני דינים וביט דין ועדות. שטרות וקנין. הכאה וחבלה. שכ"מ וצואה וירושה. נכסי אישה וכתובה וכדומה. אבל הכל ימצא בערבוביא בלי סדר ומשמר. וכבר נאמר לעיל שעל כל דין ודין רמז עליו המחבר מקרא אבל לא על כלם. ג) פירושים למקרא. בנימן התעסק הרבה בפירושי כה"ק וכבר יחשבהו הראב"ע בהקדמתו לפירושו על התורה (ביהד עם ענן ובן משיה וישועה בן יהודה) בין המבארים הקראים היותר חשובים, וגם נדע

חדשים בני שלשים יום והם מהנקראים „חדשי תקופות“ והשנים הם אז שנות חמה. ואחרי כי בכל שנה כזאת יותרו חמשה ימים שלמים הנה תהיה אחרי עבוד שש שנים (שאו יתקבצו ט' יום) שנת עבור ואחרי ע"ב שנה שאז הכל שב אל מקומו הראשון יתם מחזור שלם. והראיה כי יש לחדשים שני חשבונות הביא בנימין מהכתובים בחני א' ט"ז וב' י"א ששם נסמן יום אחד פעם בתור כ"ד אלול ופעם בתור כ"א תשרי ונלחם עמו בנידון זה רב סעדיה גאון (עי' R. E. J., L. 19). כן אמר בנימין כי ג' בוקרים ברא שדי: הבקר הראשון הוא זמן עלות השחר, השני הוא בקר אור ד"ל כשיאיר המזרח, והשלישי הוא זמן זריחת השמש והביא ע"ז ראיות מן הכתובים (וזכרון לראשונים ח' 175; וכן אמרו הקראים כי יש ג' ערבים).

[בעניני הלכה] בענינים אשר נחלקו בהם הקראים והרבנים לא תמיד עמד בנימין לימין הראשונים. הנה לפי דעת ענן הפסח היה נשחט ביום י"ד לא אחר חצות כי אם בין הערבים ממש שנחשב גם ליום י"ד גם ליום ט"ז ואמנם לפי דעתו אין פסח דוחה שבת ולכן כשחל יום ט"ז בשבת או צוה לדחות אותו למחרתו אבל בנימין אמר כי ישחט הפסח ביום השבת בעצמו אחרי כי הקדבן הזה הנה מן החובות ודוחה את השבת כשאר קרבנות חובה (עי' R. E. J., XLV. 179. וזכרון לראשונים ח' 153). גם בדבר יבום נטה סודעת ענן שאמר כי לאחים בדברים כ"ה ה' המובן קרובים ואמנם לפי דעתו יש לאחים פה מובן אמתי של אח (כדעת הרבנים אולם עם זה אמר כי היבום נוהג רק בארוסה (והיא כדעת השומרונים, ועי' בס"ע הנ"ל שם ע' 60 והלאה). ברבר מליקה נטה ג"כ סודעת ענן ואמר כי מה שיחפץ הכהן בקרבן עוף יעשה אם מליקה או שחיטה (עי' ס"ע הנ"ל שם 196). כן נמצא אצלו מה שנוטה גם כן לדעת בעלי התלמוד ומתחלף סודעת הקראים כי הבעל יורש אשתו (כן ערן קע"א א' וזכרון לראשונים ח' 179, ועי' עוד אשכל הכפר להרסי א"ב רנ"ז אות ק). לעמדת זה נמצאהו מודה על ענן ושאר מיסדי הכחות כי עצרת חלה תמיד ביום א' (קרקסאני סאמר ח' פרק א'). כי ד' מינים מן הצורך לקחתם לנוי הסוכה (גן ערן ס"ה ב'). כי עופות סהורות לא ניכרות אלא יונה ומינה ואף שיש הרבה עופות סהורות אבל לא ניכרות במיניהם (וזכרון לראשונים ח' 179, והיא דעת ענן ע"ש ע' 67) וכדומה. אף בנימין היה גם הוא כמו ענן מאנשי הרכוב ד"ל מן האומרים כי הבעל ואשתו הם גוף אחד בהוכחה מן הכתובים בראשית ב' כ"ד, ויקרא י"ח י"ד (משאת בנימין דף ה' [במטעות ו' בראשו]), אף נסתיע פה כמו ענן במדת החיקש ואמד למשל כי יש להקיש מן אסור הזכרים ע"י אסור הנקבות ולהפך. וכן הלך בעקבות ענן ושאר מיסדי כתות בזמן הגאונים לאסור אכילת בשר בגולה, אולם הביא ראיה אחרת מאשר הביאום והיא מן הכתוב כי ירחיב ה' אלהיך את נבולך כאשר דבר לך ואמרת אוכלת בשר ונוי' ואמר כי הותר אפוא לאכול בשר

שמות ט"ז י"א, י"ח י"א; דברים ג' כ"ד; תהלים פ"ו ח' פ"ט ז' וכדומה (מלבד הכתובים שנאמר בהם בפירוש כי המלאך הוא העושה את הכל כמו בראשית מ"ח ט"ז, שמות כ"ג ב', ישעיה ס"ג ט', תהלים ל"ה ה' ו' וכדומה). והנה דעתו זאת של בנימין קרובה לדעתו של פילון ע"ד הלוגוס וכמוהו כן היתה לנכון גם כונתו להרחיק מהבורא כל דבר גשמות, ואולם מצאנו אצל קרקסאני ומחברים ערבים נזכרת כחה אחת אשר נקראת בשם „מנאריה“ ר"ל אנשי המעדות שגם היא אמרה כזאת, ויוכל להיות כי בנימין היה מושפע מפילון אשר ספריו נודעו כפי הנראה גם בארצות בכל ופרס בהעתקה מזרחית או כי היה באמת קרוב לאנשי הכת הזאת אשר אין לומר עליה כי היא אחת עם כת האסיים (כפי ששער הרכבי) כי אם שנחיסדה אולי גם היא בתקופת הגאונים במאה ה' או ה" (עי' ע"ז בארוכה בס"ע R. E. J. שם). משער דעותיו בעניני אמונה וחקירה יש להזכיר מה שיספר הרס"ג (אמונות ודעות סאמר ו') כי לפי בנימין יחול הענין על העצמות בהסתייעו מן הכתוב ביחזקאל ל"ב כ"ז (והר"י בן בלעם בפירושו הערבי לכתוב זה בכ"י יביא את הדעה הזאת בסתם בשם אחד המינים „בעץ אלבוארז“, עי' חדשים גם ישנים להרכבי מחברת ז' ע' 20). כן חשב בנימין גם הוא את הקץ ע"פ ספר דניאל ואמר אלפים ושלש מאות שנוכרו שם (ח' י"ד) צריכים להחשב מזמן חרבן שילה והם שנים ולא ימים ומעת הוסר התמיד (י"ב י"א) הוא מזמן חרבן בית שני (יפת לדניאל י"ב י"ג סהר' מרגליות ע' 152, ועי' פאונאנסקי Miscellen über Saadja, III. 11); באר את פרשת הנה ישכיל עבדי על המשיח (יפת בפירושו לפרשה זאת אצל נייבויער The 53-d Chapter of Isaiah, I. 20, ועי' לקוטי קדמוניות מ"ה); פירש את כתובי קהלת שלא על פשוטם (עי' ל"ק 109) וכן אף כתובים אחרים בתורה כמו בבארו למשל את הכתוב מלאךך ודמעך בשמות כ"ב כ"ח על אהור הארוסות (עי' מונאמססרופט מ"א 208); אמד כי חמשה מבני ישראל וביניהם ישו אמרו על עצמם כי היו נביאים וכי עליהם רמז הכתוב בדניאל ובני פריצי עמך וכו' (קרקסאני סאמר א', פרק ח'; ונמצא בדומה לזה באגרת תימן להרמב"ם) וכדומה.

[בעניני העבור] קדש החדש והעבור, היסודות היותר מוצקים בבנין בית הקראות והציר אשר עליו סובבה המחלקת היותר עצומה בין הקראים והרבנים, גם בענינים אלו היתה דעת בנימין נפלאה ומיוחדת מכל דעות זולתו. לפי דבריו (עי' זכרון לראשונים ח' 176) תתחייב הראייה רק בחדשי ניסן ותשרי מפני המועדים שחלים בהם, אבל שאר החדשים יקבעו ע"פ החשבון האחד חסר והאחד מלא וכשיהיה החדש מלא אז ראש חדש הוא שני ימים בראיה מן הכתוב שמואל א' כ' כ"ז. החדשים ההם יקראו „חדשי ירח“ ועל פיהם יהיו כל מועדות וצומות וכל עסקי מצות (ולכן יקראו גם בשם חדשי מועדים ומצות). אכן עם זה יש גם (כמו שנראה מענין המבול)

את בניו הקטנים של הלזה בראיה מהכתוב (מ"ב ב' א'): והנשה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים (שם דף ה' [במעות דף ו'] ע"א בראשו) והיא הראיה היותר מוזרת שנמצאה אצלו.

ביבליוגרפיה: פינסקער, לקומי קדמוניות (ע'י) מסתח בערבו; גאמלאכער, בקרת לתולדות הקראים ע' 142, 161; ווייס; דור דור ודורשיו ח"ד 68-72; סין, כנסת ישראל ע' 171; הרמב"ם לקורות הכחות בישראל ע' 14-15; Dukes u. Ewald, Beitrage, II. 26; Jost, Geschichte d. Judenthums, II. 344; Steinschneider, Cat. Cod.-Hebr. Bibl. Lugd. Bat., Index s. v.; idem, Polem. u. apol. Literatur, p. 335; Fürst, Geschichte d. Karaerthums, I. p. 71-78; Geiger, Nachgelass. Schriften, V. 160; Graetz, Geschichte, V. 3 191, 487, 447; Neubauer, Aus d. Petersb. Bibliothek, p. 6, 167; Frankl, Ersch u. Gruber, II. 33, p. 14-15; Harkavy, Kirksani, p. 267; S. Poznanski, Schiloh, I. 267; S. Poznanski, R. E. J., L. 11 ss.; J. E., III. 32.

ש. א. פ.

בנימן בן מתתיה: פוסק. נולד בטורקיא בתחלת המאה הט"ז והיה סוחר (ע"י בנימן זאב דף י"ד) ואב"ד בעיר ארטא ושם הרבין תורה, וחתנו היה הרב ר' שמואל קלעי (שם סי' ע"ח). הוא חבר ס' שו"ת, "בנימן זאב" חלקו לכ"ח חלקים הכוללים ת"ג שרשים והשלימו בארטא ו' ניסן רצ"ד (1534) והביאו לדפוס בניצויא בשנת 1539 בימי הרב בית יוסף אשר עם כל זה אינו מזכירו בספריו (שה"ח ח"א בערבו). כי דבני הרור היו קוראים תנ"ך על פסקיו ובפרט בענין אשת משה סוסי אשר התיר ע"י גוי מסכיח לפי תומו ורבו עליו חכמי דורו ונדרה העוקה ביניהם (שו"ת, "זקן אהרן" סי' ק"מ. קב"ב, קפ"ד וקצ"ח). גם הרב מהר"ם פאדובה כתב עליו מדרות כי לא בר סמכא הוא ובל דבריו פשוטים או דינים דפליג מדרידה אידויה (מהר"ם צהלון סי' קמ"ח) וכן מהרש"ל בים של שלמה ב"ק פ"ח סי' ע"ב הזהיר שלא ילך שום אחד אחר ספרו אפילו לאסור וב"ש להתיר אם לא שירדק אחריו דבריו היטב בסוגיות התלמוד והפוסקים (וע"י סי' "נבורות אנשים" סי' ב"ט ובס' כהנ"ג י"ד סי' ס"ד). ר' בנימן תיקן שלא יצאו נערים ונערות במתולות (בנימן זאב דף רב"ח: והלאה). בסוף השו"ת יש שיד מכן המחבר ר' מתתיה בר"ת מתתיה בן הרב רבי בנימן בן רבי מתתיה זל"ה ובו מזכיר כי, "מהר"ר דוד כהנ"גותו רב ריב עם אבא מארי מהר"ר בנימין להרום יסודותיו" אך, "רבבותיו מודים ומשתחוים לדבריו הם הם תשובותיו". בסוף הספר יש התנצלות המרפס כי אם השמיטו המרפסים הפועלים אשר לא מבני ישראל המה איוה אות או נתחלף דל"ת לר"ש וכו', ונחתם יום ה', כ"ה אדר א' שנת רצ"ט ליצירה לפ"ק, בבית השד דניאל בומבירנא מאנוורשה. השו"ת הזה הוא יקר במציאות.

רק בשנתרחב הגבול היינו בזמן שישראל בארצם (קרקסאני מאמר י"ב פרק ל"ג ב"י, "אשכל הכפר" א"ב רל"ו אות ז'). משאר דעותיו אשר באו על שמו יש קודם כל להזכיר הכלל שהניח שהחייב לעשות רק המצות שירנו משנת בעשייתן אבל לא מה שאי אפשר לנו לעשות. למשל: אין לנו מי נדה וקרוב בנלות אבל יש לנו רחיצה ובבוס במים, אין לנו עולת שבת ולא עולות מועדים ופסח אבל יש לנו שמירת שבת ושמירת מועדים, וכדומה (זכרון לראשונים ח' 183). עוד ראוי להזכיר דבריו אלו: הילך מתחייב במצות משעה שיתחיל לדבר (קרקסאני מאמר א' פרק י"ד) והחייב ללמוד חל על האב משעה שינמל הילך בהובחה מן הבתוב: את מי יורה דעה וכו' נמולי מחלב עתיקי משרים. ואמנם משעת הנמול היא כשהיה הילך בן ג' שנים בי מצאנו את חנה שהעלתה את שמואל כאשר נמלתו (ש"א א' כ"ד) וידענו מדה"ב ל"א ט"ז כי הלוי הבאים לבית ה' היו מכן שלש שנים ומעלה (קרקסאני מאמר י"ב פרק כ"ט, הובא מפאזאנאסקי במ"ע J. Q. R., XX. 635). בהכתוב שבו איש תחתיו תוקח מלת תחתיו לפי פשוטה בראיה מהכתוב: ויניחוהו תחתיו ויעמד, ולכן הוצאתו מתחתיו יהיה רק בעד הברח היינו אם לצורך ואם להליכה למדרש ולבית הבנסת. ואמנם גם שבשיצא בעד הברח לא יהיה רשאי ללכת מחוץ לתחום, וזה ממאמר אל יצא איש ממקומו (גן עדן ל"א א', אדרת אליהו ענין שבת פ"ג) ולכן מותר ללקוט פרי הנובל בשבת בחצרו ואסור ללקוט מה שיכול ברשות הרבים (גן עדן ל"ה ו'). האשה נקנית בה' דברים: באר"שה, בלקיחה, במהר, בכרית ובעדים ולכלם ראה מן הכתוב (שם קמ"ד ד', אדרת אליהו סדר נשים פרק א'). המאורשה אינה צריכה גם בי רק זאת אשר תכנס בכתב תצא בכתב והמאורשה אין לה כתב (גן עדן קכ"ג ג'). אסור לישא אשה אשר ינקה מאותן השדים עצמן לפי שאשה בואת נקראת אחות בראיה מן הכתוב (שה"ש ח' א'): מי יתנך באח לי יונק שדי אמי (קרקסאני מאמר י"א פרק י') ואין ספק כי נכרת פה השפעת האסלאם אשר גם שם יש איסור כזה (ע"י קוראן ד' כ"ז וכזארי נבאח סי' ב'). הכתוב: ומזרעך לא תתן להעביר למולך יסוב גם הוא על איסור נשואין כמו הכתובים לפניו ולאחריו והפירוש בו כי אסור לזרע קדש להתערב בזרע גוים וליקח מהם אשה (קרקסאני מאמר י"א פרק ב"ג; ובהו תרגם גם יונתן, וכבר ידוע שהמשנה במגלה פ"ד מ"ט תחשב את המפרש כחובנו באופן כזה להמבנה בעריות שמשתקין אותה. המילה צריכה להעשות בחרבות צורים אבל אם לא נמצא אותם מולים בכל דבר שיהיה בראיה מצפורה אשר מלה בצור (זכרון לראשונים ח' 180). מי שנתחייב בזמן הזה בארבע מיתות ב"ד נחשבהו כמת והולך לו ולא נדבר עמו ולא נקבל ממנו כל מתנה וגם כל תשובה ואם רוצה לעשות תשובה ילך במקום שלא יכירוהו במשפט מות לשדי מושל בכל (משאת בנימן דף ב' ע"א). הבעל חוב רשאי לכבוש אף

ביבליוגרפיה: אולאי, שם הגדולים ח"א 36; אור החיים סי' 601; Brüll, Jahrbucher, I. 89.

בִּנְיָן (בְּנִיָּה): רכר בניו מעץ ואבן או מחומר אחר,

ובפרט היכלים, בתים, מצודות, אוצרות, מצודות, מגדלים וערים בצורות. המצביאים את תכנית וזורת הבנין ורודים על עושי המלאכה נקראים אומני בנין (או בנאים) ארכיטקטין ושלשתם שם אחד (ירושלמי ברכות פ"ב). האומנים האלה הם חכמי חרשים ובקיאים בחכמת הבנין. או ארדכיבוליא (architecture). כלי האומנים היו מחוגה (ישעיה מ"ז י"ג), אנך (עמוס ג' ז') וקו (איוב ל"ח ה'). חכמי יון ורומי היו נודעים למומחים גדולים במקצוע הזה, אך טעות הוא לחשוב כי הם היו הראשונים בחכמה הזאת, אף לא חרשו שימה חדשה ומיוחדת במלאכת הבנין שלא היתה נודעת בעיקרה לחכמי הכנענים. וגם הבנענים למדו חכמת הבנין מבני אשור והבבלים הקדמונים בארם נהרים שהיתה ערש התולדה הכללית. קין היה הראשון שנוכר בתורה שבנה עיר ויקרא אותה בשם בנו חנוך (בראשית ד' י"ז). נח בנה את התבה תחתיים שניים ושלשים, והיתה גדולה 300x50x30 אמה והכנים בה מכל התי זכר ונקבה להגן עליהם מפני המבול. הבנין היותר גדול בנו דור הפלגת בבקעת ארץ שנער בחומר ולבנים, ובנו עיר עם מגדל וראשו בשמים (שם י"א א'—ד'). בני ישראל שכאו למצרים ע"י מאורעת יוסף, וחזקו תולדותיהם לעבדים וחם בנו מסכנות לפרעה את פתום ואת רעמסס (שמות א' י"א), ועבדו בעבודה קשה בחומר ולבנים שערכו בתבן. מי יודע אם לא עשו גם עמודי הפיראמידים הגדולים ותעצומים והספינקסים חרבים בעת ההיא. כנראה ידעו בני יעקב את מלאכת הבנין הנפלאה וחיו מומחים בה יותר מהמצריים, ומתחלה השתמשו במעולת בני ישראל כשכר ועבודתם היתה רכה וקלה, אך ברבות הימים בבשו אותם ביד חזקה והוכרחו לעשות עבודה קשה בתנם. ובני ישראל הביאו ידיעתם זאת מארץ כנען או מארם אל ארץ מצרים, כי שרידי הבנינים הנמצאים בחפירות ארץ מצרים כמעט ישוה בתוכם עם שפוני ממוני הבנינים הנמצאים בארץ הכנענים, ובפרט הצידוניים. וכ"ז מורה באצבע כי חכמת הבנין הובאה למצרים ע"י בני ישראל, ומהמצרים למדו הפרסיים והיוונים, ומהאחרונים למדו הרומיים ומרומא נתפשטה החכמה הזאת לארצות המערב באירופא.

[היהודים בתור בנינו] הבנין הראשון שנעשה לקרושת היהדות הוא המ ש בן (ע"ע) ע"פ התבנית אשר הראה ה' למשה (שמות כ"ה ט') ובית המקדש (ע"ע) אשר בנה שלמה ואשר הקדים דוד לעשות הכנות רבות לצרכי בנינו. ואפשר שנם "מגדל דור בניו לתלפיות" (שה"ש ד' ר') נבנה על ירו. שלמה בנו בנה ג"כ את יער הלכנו ואולם הכסא ואת עיר תרמוד כמדרבד וכל ערי המסכנות בחמת וערי מצור של בית חורון התחתון והעליו עם רלתים ובריה (דהיי"ב ח' ד'—ו'). ועשציים ואניות

מלחמה ובנה את המלוא (מ"א י"א כ"ו). בעשא מלך ישראל בנה את הרמה ואסא מלך יהודה צוה להרסה ובנה באבניה ועציה את נבע בנימן ואת המצפה (שם מ"ז י"ז כ"ב). יוחם מלך יהודה בנה את שער בית ה' העליון ובחומת העופל בנה לרוב, גם בנה ערים בהר יהודה, ובחרשים (ביתרות) בנה בירניות ומגדלים (דהיי"ב כ"ז ג'—ד'). בעלי מגדל שכם החקצבו על הצריח בית אל ברית (שופטים מ' מ"ו). הערים שהביאו במצור בנו עליה דיק ושפכו עליה סוללה (יחזקאל ד' ב'). ובנו גב ורמה ברחובות העיר (שם מ"ז כ"ד). אבשלום הציב לו יד לזכר עולם ובנו ציון על הקבר (שם ל"ט מ"ו). ואמרו חז"ל כי בתי הקברות בירושלם היו מעולים מפלמירין של נבוכדנצר (סנהדרין צ"ו:).

[הדור יופי בבתי כנסיות] אמנם עם ישראל לא חתפאר ולא התנשא מעולם במקצוע של החכמות היפות, ובפרט אחר החורבן והשמטון האברון והכליון אשר המיטו עליהם חמון צבאות נזים עריצים. אבל שקר הוא כפי האנטישמיים האומרים כי אין ליהודים רגש טוב טעם בחן ויופי, ואינם יודעים לערך את חן התוד וההדר וחזון התפארת במלאכת הבנין. כי בנין המשכן ובית המקדש וכל כליהם ירוז למדי עד היכן הוקירו בני ישראל את החכמה המפוארה הזאת. ולא עוד אלא שבפירוש נצטוו היהודים להוד ולפאר כל דבר שבקדושה, כמו שלמדו חז"ל מפסוק "זה אלי ואנוהו" הרוור מצוה עד שליט סהמחיר. גם אחרי הגלות לא שכחו מלפאר את בית מקדש מעט זה ביהכ"ז ולרוממן בגדלו וקומתו מעל גנות שאר הבתים שכעיר (ע"ע בית הכנסת), אך אסור לבנות ביהכ"ז כמתכונת בית המקדש שהיה יחיד במינו, גם לא יתכן לעשותו טופס לבנין ביהמ"ק, כי ביהמ"ק נבנה לצורך עבודת כהנים והקרכת קרבנות וביהכ"ז נבנה רק לצורך תפלה. כמעט כל בתי הכנסיות שבבבל ואירופא בימי הבינים היו נאזים למדאה ובנינים בקצב ובמדה נכונה בערך נעים ומתקבל ע"פ חכמת הבנין והגורה בהשתתפות הדרת קודש והשפעת רגשות נעלות ויראה הרוממות שהיו חופפות עליו נגד המתפללים בו. עדים הם דברי חז"ל ע"ר ביהכ"ז בא ל כ ס ד ר י א של מצרים (ע"ע), חורבות בית הכנסת של רש"י במירון אצל צפת, שרידי חורבות בית הכנסת במבריא אצל ציון של ר' מאיר בעל הנס, ועוד בתי כנסיות הנמצאות עתה בארצות המזרח אשר נס איזה בתי כנסיות הנמצאות עתה בארצות המזרח אשר עוד נשאר כהם תכנית הבנין העתיק תעולה בר כבר עם מסורת וקבלת אבות שנסורו בתכונת היהודים מימי קדם. [תכונת היהודי בבנין ביהכ"ז] סגנון הבנין של בתי כנסיות העתיקים נוסח יותר לסגנון הביזנטי או סגנון הגתי הישן, ובפרט סגנון המיוריים-הערבים, וחלונותיהם היו פתוחים ולא אטומים, ונגותיהם היו עם כפה באמצע. גם בבתי תפלות המושלמים נוהרו מלהעמיד פסל ותמונה, ועוד החמירו בעלי דת מחמד באיסור תמונות של בעלי חיים אשר בריני ישראל מותר לחוק צורות חיות ועופות על הבתלים וקירות הבית לנוי מלבד צורת ארם.

בתי בנסיות העתיקים נבנו בעומק מעט וירדו לחוכם במעלות לקיים מה שנאמר „ממעמקים קראתיך ה'“.

הביטח (ע"ע) היתה באמצע ועליה עלו בשש מעלות משני צדדים דרום וצפון. ארבעה עמודים היו סובבים את הביטח ועליהם נשען הסיפון ובאמצע כיפה גבוהה וי"ב חלונות פתוחים היו בכוחלי הבית. ופתח אחד פתח לאולם הבית בצד מערב. בצד אחד בכוחל מערב היתה מעלה גבוהה מעט בעד הילדים וריש רוכנא עומד עליהם. למעלה מהאולם היתה עזרת נשים ועולים שמה דרך האולם לחוף מצד מערבית-דרומית ומצד מערבית-צפונית. וסבבה מספקת בין העזרה ובין כיהי"ב. בשנים האחרונות החלו היהודים להתחקות על בתי תפלה של הנצורים עד כמעט שלא ניכר זה מפני זה, ולפעמים בונים את בית הכנסת בערבוביא של סגנונים שונים שאין להם נדר או קצבה בחכמת הבנין ולא תכונה ישראלית, וכל תמצת רק להדמות לתבנית היכל הננים. בהשגם כי ע"ז יסירו מהם שנאת הרת. ונהפוך הוא כי במעשיהם אלה עוד יעוררו ויגדילו את להב אש הקנאה בלבות הנצורים על ישראל ואמונתו. ומוטב שיקחו להם מיסרי בתי כנסיות לציון ודוגמא מתבנינים העתיקים הנרשאים את חותם תכנית היחדות וחכמת הבנין של תיהודים מדורות הראשונים.

ע"ע אוצר; בונים חפשים; בית; בית הטקדש; בנאים; חדשים; משכן; מצבות; עמודים; ציור.

ביבליוגרפיה: סאנענבוים בס"ע כנסת ישראל 1013-1098 הוא מאמר נכבד בענין הזה; E. Hora *Hebr. Bauweise in altem Testament*, Karlsbad 1903; Saalschütz, *Hebr. Arch.*, I. 303-315; Chotzner, *Hebrew Humor etc.*, essay III, London 1905.

א.

דברים, ולמדים מהם דבר ששזה בשניהם: שעשויים לנחת אדם. ונראה כי לאו דוקא חרא מתרתי אלא אמילו תרתי מהרא נקרא בנין אב או חרא מהרא חוזר וטלמד ענין אחד מהרא מינייהו (זבחים נ.). וילפינן בנין אב מכתוב אחד בדלעיל וגם משני כתובים הנפרדים זה מזה הם שני ענינים. כיצד? לא פרשת הנרות כפרשת שלוח טמאים ולא פרשת שלוח טמאים כפרשת תנרות (שיש חלוקים ביניהם). הצד השווה שבהם: בצו, מיד, ולחזור; אף כל שהוא בצו מיד ולחזור. פירושו: ופרשת טמאים כתיב מיד: ויעשו כן בני ישראל, ופרשת נרות כתיב לחזור: חוקת עולם לרדותיכם; ושניהם כתיב לשון ציווי, ואנו למדים מיד ולחזור זה מזה. ואנו למדים שאר ציוויים העלמא משניהם בדרך בנין אב (ספר הכריתות בית מדרת בית ג' וד'). אמנם יש בזה דעות מהולקות בין הראב"ד ושאר פוסקים. דעת הראב"ד היא: בנין אב מכתוב אחד הוא חרא מהרא ובנין אב משני כתובים הוא חרא מתרתי, והחולקין עליו סבירא להו דחרא מהרא הוא מה מציונו; אבל חרא מתרתי הוא בנין אב. ובנין אב משני כתובים הוא שהשני כתובים הם משני ענינים כדלעיל.

[כ"א מן כתובים שונים] בנין אב מכתוב אחד; נאמר אצל חנ המצות: אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, החיד הכתוב אוכל נפש בפסח, ובשאר מועדים לא התיר? אלא זה בנה אב לכל המועדים. משני כתובים: נאמר במומי אדם נבן או דק ולא נאמר יבלת, ובמומי בהמה חשיב יבלת, ואמרו חז"ל כל מקום שנאמר בו סתם מום נותנין עליו מומי אדם ומומי בהמה (תוי"ב ובנין יהושע על אדר"ג פ"ז). השני כתובים שלמדן מהם היינו דוקא שיהיו צריכין לנופם, ולא היינו יכולים ללמוד אחד מתברו, דא"כ הו' לחו שני כתובים הבאים כאחד ואין מלמדים (קצור כללים). אין דנין בנין אב מדבר שנאמרה הלכה למשה מסיני רק מן הפסוק (תוס' חולין כ"ג. ד"ה פרה שהיא). יש ביא משלשה כתובים: הרי אתה דן בנין אב משלשתן, לא ראי ארכה כראי חרנל, ולא ראי חרנל כראי ארכה, ולא ראי שנייהם כראי סלעם וכו'. הצד השווה וכו' ואף כל שדומין לאלו (חולין ס"הג). ויש ביא מארבעה כתובים: לא הרי השוד כהרי המכבעה ולא הרי המכבעה כהרי השוד, ולא זה חה שיש בהם רוח חיים כהרי האש, ולא זה חה שרדכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו וכו'. הצד השווה שבהן וכו' אף כל הדומין להם באלו (בי"ק פ"א א'). בנין אב באגדה הוא יסוד הבא תחלה ומלמד על מה שאחריו הדומה לו: אי"ר חייא על כל דבור ודבור היה קורא הקב"ה משה משה ב' פעמים ומשה אמר הנני. בנין אב לכלם הוא: ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני לפי שזה תהלה (בל"ב מדרת של ר"א בן ר"י הגלילי). כנראה לא היה מפורסם מדרש הבנין אב לכל התנאים, כי יהודה בן טבאי הרג עד זומם שהוים רק אחד, דרדש הכתוב „והנה עד שקר העד“ עד אחד במשמע ולא ירע דרשת הב"א כל מקום שנאמר עד הרי כאן שנים (סוטה ב.). ושמעון בן שמח דרש דאין

בנין אב: אחת מ"ג מדרות שהתורה נדרשת בהן בהלכה ובחנדה. והיא ענין שבא מפורש במקרא אחד וממנו למדין דבר דומה שאינו מפורש במקומו בתורה. ולכן נקרא בנין אב, שהמלמד הוא כ"אב" והמלומדין טמנו כיצואי ירכו. וקרי בנין אב היכא דבעי למילף חרא מתרתי ר"ל דבר הדומה לשני דברים הדומים זה לזה במקצת, אבל אינו קורא בנין אב היכא דיליף חד מחבריה כי זה הוא מה מציונו ולא בנין אב, ונקרא בנין אב מפני שהוא כשתי אבנים ועל נביהן אבן אחת, כלבנה על גבי אריח, חה הוא בנין אב, אבל אבן על גבי אבן אחת לאו בנין הוא דהכי לא קאים, כגון: לא הרי משכב כהרי מושב ולא הרי מושב כהרי משכב הצד השווה שבהם שהם עשויים לנחת אדם לבדו, הזב מטמא אוחן בזובו לטמא אדם במגע ובמשא ולטמא בנדים, אף כל העשוי לנחת אדם לבדו יהיה קוב מטמא אותו בזובו לטמא אדם במגע ומשא ולטמא בנדים, יצא המרכב שהוא עשוי לסבלן אחר (ספרא פ"א), ר"ל שאינו דומה משכב למושב בכל דבר, כי המשכב צריך שלשה טפחים ומושב שני בטפח ומעילה י"ח: תוספתא כלים בבא בתרא פ"ב) ולכן הם שני

הפילוסופיא, תכונת השמים, חכמת החשבון והמדירה הגיון וחכמת הקבלה. ספר „המורה“ להרמב"ם היה לו למורה על אם דרך החקירה וספרי רמ"ד ידע היטב.

ספריו אשר הניח אחריו המה מעטים וקטנים בכמותם אך גדולים באיכות והם: „באור מרדכי“ פירוש על ה„מרדכי“ שני חלקים ויין 1805—1813; „מגן אבות“ באור רחב על ל"ט אבות מלאכות וכל שרשיהן וענפיהן בש"ס ופוסקים, זאלקווא 1835; „הר המור“ שאלות ותשובות; „תשובה בלשון אשכנז“ על שאלת הממשלה בדבר הרבנים בלמוד הפילוסופיא טרם ילמדו גמרא ופוסקים, גם בענין התפלה וקריאת התורה והדרשות בלשון העמים. התשובה הזאת נדפסה בתולדות הרב הזה מאת בנו יעקב אבריל.

ביבליוגרפיא: תולדת ר' מרדכי בנעם מאת בנו יעקב אבריל, אפען 1832; בריטצבסקי במ"ע האסיף שנה רביעית, תרמ"ח; אוצר הספרים 61, 295; *Literaturblatt des Orients*, No. 15, 1840.

ל

בנעם, נפתלי (Naphtali Benedikt): בן הרב ר' מרדכי בנעם. נולד לערך שנת 1780 ומת ד' טבת תרי"ח (21 דעצ, 1857). אף כי נתחנך תחת אביו שהיה מן האדוקים, נטה בכ"ז אחרי דעות דור החדש כאשר נראה מאנרתו לר' יצחק שמואל ריניו (כרם המד כרך א') ומספרו „אמונת ישראל“ אשר חבר בלשון אשכנז להורות דת ישראל לילדים (הוצאה שניה, פראג 1832). מלבד זה חבר ספר על הלכות מליחה בשם „ברית מלח“ (פראג 1816). הוא היה אב"ד שנים רבות בעיר שאפא (Schaffa) במדינת מעהדין.

ג. ד.

בס, שבתאי: נולד בעיר קאליש בשנת 1641 ומת בעיר קאראטשין בשנת 1718. בשנת 1655 בעת הפרעות של חמעלניצקי עזב שבתאי את עיר מולדתו וילך לפראג, וישרת שם בתואר משורר בס (=Bassista) באלט-נייע שוהל עם החזן ר' ליב שירישיורים כעשר שנים, ובמשך הזמן הזה הקשיב לקח מפי הרב ר' מאיר ווערטערס, והיה נוסע במדינות שונות עד כי התישב בעיר אמשטרדם ושם למד מלאכת הרפוס. ויען כי לא יכול להשיג שם רשיון מאת הממשלה על עריכת בית-דפוס הלך לדיהרנפורט ושם העמיד בית-מכש-דפוס, והויל ספרים קטנים אשר נשתכחו ברבות הימים; גם הרפוס ספר „בית שמואל“ על חלקי הש"ע. הוא התערב בעניני הצבור וראשית מלאכתו היתה ליסד בדיהרנפורט עדה קדושה ולקנות לה אחת קרקע לבית עלמין. היעוואיטים העלילו עליו לפני השלטון בברעסלוי, שספריו אשר הרפוס יכלו דברים השופכים נח וקלון על אמונת הנוצרים, אבל חשלתון לא שמע אליהם מתחלה, וספריו שנלקחו ממנו הושבו לו, אולם לאחונה גזרה עליו חמטלה לעזוב את העיר, וימסור את בית-דפוסו לבנו היחיד ר' יוסף, בכנת. הובא לבית הסוהר עם בנו היחיד ברשעת היעוואיט פרא י

הערים וזממין נהרנים עד שיוצמו שניהם, והוכיחו כי שפך דם נקי (מכות ד:).

[מה מצינו] „מה מצינו“ אינה נחשבת למדה לברה אבל ככללת בבנין אב והן מדה אחת (עי' מנחות ע"ו רש"י; זכחים נ. ותוס' שם) ומה מצינו היא שלמרים חרא מחדא היינו דבר פרטי מדבר פרטי כמו אחות אשה מאשת אח (יבמות ז:). בעל מיפר נזירות אשתו במה מצינו מנדרים (נדרים ד:).

י. ז. ר.

בנעם, מרדכי: רב ומחבר. נולד בכפר שודנע בנליל ווייסענבורג באונגריא בשנת 1753 ונפטר בקארלסבאד ביום י"ג אב שנת תקפ"ט (1829). מצד אביו היה נכד החכם צבי, ומצד אמו נכד הרב החסיד אבריל בנעם, והרב נפתלי כ"ץ אב"ד בפראנקפורט רמ"ן. בהיותו בן חמש שנים שלחוהו הוריו אל בית אם אמו, אלמנת הרב אבריל בניקלשבורג, והיא הביאה אותו לבית התלמוד תורה בעיר הזאת. המשגיח של הבית הזה הכיר אה כשרונות הנער ושכר לו מורה מיוחד ללמדו מקרא. משנה ונמרא, וכאשר הגיע לשנת האחת עשרה נסע לעיר איטינגען במדינת עלזאס ושם למד בישיבת הרב דשם. בהגיעו לשלש עשרה שנה כבר חיבר נ' ספרים: פירוש על התורה, פירוש על הגדה וחידושי נפ"ת. אולם אשת הרב הנ"ל בקנאתה לבנה אשר גם הוא הגיע לשנת הי"ג אמנם לא הגיע לערך הנער מרדכי, שרפה את הספרים האלה ויהיו לבער. כשתי שנים אחרי כן עזב את רבו ונסע לעיר פוראד ושם למד אצל הרב יוסף שטיינהארט, ותרב חכמתו מכל חבריו אשר למדו עמו בישיבה אצל הרב הנ"ל. בהיותו בן י"ח שנה נסע לפראג ואחד מנבכרי העיר מד מאיר קארפעלעס לקחו אל ביתו ושם שם לו אהל תורה ותלמידים רבים נהרו אליו לשמוע לקח מפיו ולעתים ידועים הלך אל הרב דשם (בעל המחבר ספר נודע ביהודה) להתעלם עמו בפלפולא דאורייתא. בהיותו בן שלשים ושתיים שנה נתקבל לרב ומורה בעיר לונדענבורג במדינת מעהדין, ויש שם על כסא הרבנות כשנה ומחצה ומשם נתקבל לרב בעיר שוסבורג באונגריא ונהג שם רבנותו כשנה תמימה ובשנת 1790 נתקבל לרב ור"מ בעיר ניקלשבורג.

הרב הזה היה בן תקופת ההתחדשות אשר פרשה כנפיה על רחבי ארץ גרמניא ומשם עברה על ארצות אוסטריא ואונגריא, והיהדות הלכה בלא כח לפני רודפיה המתקנים והמחדשים. בעת הזאת קמו גדולי העם להלחם ולעמוד על תורת ישראל, וכל אשר הוסיפו מנדיה לחלל את כבוד היהדות בן החזיקו אנשי שלומיה לכוון ישיבות רמות להגדיל תורה ולהאדירה. אמנם הרב בנעם מנע עצמו מבוא בריב ומצה, ושמר פיו ולשונו מדבר סרה על המחדשים, אך הקדיש כל ימיו לפאר את התורה ולהרחיבה, בשפטו כי שיטת המחדשים מאליה תפול. הרב הזה שקד על ספרי המחקר, העמיק בעיון, המקרא והיה בקי בספרי דקדוק לשון עבר, גם למד חכמת

לכן" ויכח לנו שגם מאשתו ממש היולו בנים. ועוד הרבה כאלה. וכתב עוד ספר קטן בשם "מסכת דרך ארץ"; בו ידבר על מסלות הרכבים בארצו ועל שקלי הארצות שונות ומשקלותיהם וכדומה בלשון זשארנאן.

ביבליוגרפיה: קיורלינג, געשיכטע דער יורע; ; בראנן, סאנאטס שריפט; ליבערמאןס יאהרבוך 1883; פירסט, ביבליאטעהקא יודאיי איקא; אלסנער, סאבבאטהאיי באססיסמא, לייפציג 1856; J. E., II 583; י. י. ב.

בְּסֵרִיָּא: פלך ברוסיא בקצה דרומית־מערבית; הנהרות פרוט ודאנוב יבדילו בין בסריא ורומניא מצד מערב, ונהר דניעסטער מפודוליא וחרסאן מצד צפון ומזרח, ומצד אחד חוף ים השחור. בשנת 1812 נספח הפלך הזה לממשלת רוסיא. בשנת 1897 היה מספר התושבים בבסריא 1.936.392 וביניהם 225.637 יהודים (11.65 אחוז למאה), מהם 20.976 בעלי מלאכות. גם 4.296 אכרים ובעלי שדות אשר יש להם 536 פארטים על 2.942 דעסיאטינים. האכרים האלה יושבים בשש קולוניות שנסדו במחנות סאראקי ובעלמשי בשנות 1836, 1854. המספר הכולל מבני ישראל נחלק בין הערים האלה:

ערים	כספר היהודים	אחוז למאה ביחס להתושבים
קשינעוו	53,243	19.01
אקערמאן	12,282	4.64
בענדער	16,475	8.44
בילמשי	27,261	12.89
איזמאעל	11,617	4.75
ארגיעווי	26,288	12.20
סאראקי	30,982	14.19
האטין	47,489	15.45

ס"ה 225.637. ביניהם 110.573 זכרים, 115.064 נקבות.

[הגבלת הישוב] היהודים החלו להתישב שם במאה השש עשרה, והתעסקו במסחר תבואות יינות ושאר סחורות, ובנטיעת טבאק, ויש שהחזיקו בתי משקה על תתנות הכי רואר. דובם מתיחסים לחסידי "חב"ד" והם רודפי צדקה ואיש את רעהו יעזרו. בשנת 1846 יצא החוק לאסור ליהודים להתישב בבסריא על גבולי הארץ עד מרחק 50 וויערסט (33 פרס אנגליות) והדבר הזה הסבר רעה רבה לישוב היהודים. ביום 3 מאי 1882 יצא החוק לגרש את היהודים היושבים בכפרים ורכים הוכרחו לעזוב את הארץ כי היה צר להם המקום לגור בערים וישיבות כרכים קשה. ועוד הכבירה הממשלה על יהודים בהחוק שיצא לפעולה בשנת 1896 לעשות את מכירת המשקה למונופול של הממשלה, ורכים מסחרי היהודים העוסקים במסחר הזה יצאו בידים ריקניות. אמנם איסור הכפרים הרעמאד להאכרים הרוסים עד כי בשנת 1895 התאחדו אכרי בסריא לאגודה אחת וערכו ספר זכרון לפני יועצי

קאלב מורה הראשי לשפה העבריה בהאוניברסיטא בפראג שהלשין עליו שהספר "שערי ציון" אשר הוציא לאור מחדש יתנגד לאמונת הנוצרים, אך הצנזור נאטפריד פאהל מורה הראשון לשפה העבריה להאוניברסיטא St. Elizabeth בברעסלוי הביא ראיות ברורות שהספר נקי מכל ההתנגדות לאמונת הנוצרים ושבתי בס ובנו יצאו תפשי מבית הסדר אחרי שבתם שם כעשרה שבועות.

[צפוני] שבתי בס היה הממציא הראשון להביבליוגרפיה העברית בספרו "שפתי ישנים" אשר אוצר רשימות הספרים שהופיעו עד זמנו בערך שני אלפים ומאתים במספר, וסדרן עפ"י סדרהא"ב עם שמות מחבריהם, תורף תכונתם ומקום הדפוס (ע"ע ב"ב ל"ר נר פ"א). יקרת הספר הזה נודעה גם לחכמי האומות כי העתיקוהו ללשונותיהם. הפרופ' וואלף מחבר "ביבליאטעהקא העברעא" בנה יסודותיו על ספר "שפתי ישנים". גם חבר "שפתי חכמים", הוא פירוש על דברי רש"י על התורה וחמש מנלות אשר אסף מדברי הרא"ם, מהרש"ל, קצ"ט, נח"י מהרא"י ועוד, ובאיוזו מקומות מביא המחבר גם סברותיו. פירושו זה נתקבל בכל תפוצות ישראל ונרפס בצדו של פירש"י כמעט בכל ה"חומשים". אמנם לפעמים שגג ברקדוק לשון רש"י או כי לא קלע לבונתו, גם השיטט נמרות ומדרשים אשר עליהם בנה רש"י יסודותיו, כמו בראשית נ' א' ב"ה, "ערום מכל" מביא רש"י המיר ערום מכל ואורו מכל, יען שמסנולת הלשון היא שהמ"ם היתרון (סופערלאטיוו) לא תבוא אחרי "ה" הידיעה עם מלת "כל" אך עם אות "ב" כמו היפה בנשים (שה"ש), הדל במנשה, הצעיר בבית אבי (שופטים ו). ע"כ הוצרך רש"י להביא הדרוש וקושיית השי"ח פה אינה קושיא כלל; שם באותו הפרשה פסוק ח' ב"ה, "וישמעו" פירש"י שמעו את קול הקב"ה שהיה מתהלך בנך, וחי"ח מבאר שרש"י הוסיף מלת היה כי בוולת זה תורה על הזמן ההוה. אמנם מעולם לא כיון רש"י לזה כי אדרבה פירש"י בס' נח (בראשית ו' ט') ד"ה "מתהלך" יתנגד לבאור השי"ח, והאמת הוא שהיה קשה לרש"י איך יתכן לאמר על קול "מתהלך" הלא יותר נכון היה לומר "קול עובר" כדכתיב, "ויעבירו קול במחנה"? ואף כי כצינו "קול השופר הולך וחזק" אבל שם נאמרה ההליכה על חזקת הקול אבל לא על הקול בעצמו. ע"כ פירש"י שכוונת הכתוב באמרו "מתהלך" נמשכת אל הקב"ה, לכן מטעים רש"י בלשונו "שהיה" היינו הקב"ה מתהלך בנך ולא הקול; בפ' ויצא (בראשית ל' כ"ז) ב"ה נחשתו מביא רש"י ראיה שלבן היו לו בנים מן הכתוב וישמע דברי בני לבן (שם ל"א א') ולכאורה יקשה מדוע לא הביא רש"י הכתוב הנכתב קודם, "ויתן ביד בניו" (שם ל' ל"ה)? מה השמים השי"ח לציין שדברי רש"י נלקחים מן המדרש תתומא לסי' שמות והמעין שם יראה לדעת שהפסוק, "ויתן ביד בניו" יורנו שהיו לו בנים מפילנשים ודבר אין להם ברכוש אביהם, אבל "וישמע דברי בני

בתואר דוקטור לפילוסופיא. בשנות 1852—1855 היה רב ומנהל בית ספר עברי בעיר מעמסוואר באונגריא והוציא שם עתון שבועי מדיני בשם Eloere. בשנת 1856 נתמנה במשערינאוויץ למבקר ספרים עברים מטעם הממשלה, גם חייה מעתיק משפות מזרחיות. בשנת 1860 נקרא להיות לרב בעיר קאמארן באונגריא, ונתמנה שם לפקיד ראשי לכל בתי ספר. אח"כ נקרא לעיר קאשווי והיה שם רב עד שנת 1862. שם ה"ל מכ"ע, "דער יודע" (בלשון יהודית-אשכנזית). גם בבודאפעסט היה עורך עתון שבועי בעניני המדינה. אך דעותיו החדשות לא הפיקו רצון בני קהלתו. עד כי הרב מעיר קאמארן רצה לנדותו, ולזאת גמר בעמלהיים בדעתו לנסוע עם ב"ב לאמריקא. בשנת 1867 נבחר להיות רב בערת "בית ישראל" בפילאדלפיא ונתמנה לפרופיסור בבית ספר הגבוה, "סימניורס". בשנת 1869 נבחר לרב בעיר ריטשמנר ושם ה"ל עתון כללי בשם The State Gazette ושם גמר חוק למדו בחכמת הרפואה וקבל תעודה בתור רופא חולים, אך אוהביו ויריבו בקשוהו שלא לעזוב את משמרת הקודש, ובשנת 1875 נבחר לרב בערת "אחזבי שלום" בעיר ספרנציסקא, ונשא שם עוד איזה פקידות, וגם השתתף בעריכת העתון Jewish Times (1880—1886). בשנת 1887 נתמנה לרב בעדה הראשונה בבאלטימור. בעיר הזאת השתתף בעניני העיר הכלליים והברות שונות למעשה חצדקה. בכל מקום שהיה שם רב התערב עם כהני הנוצרים והתהלך עמם כרע ואת. בשנה האחרונה לחייו בקר את ארץ מולדתו, ובשובו משם מת על הספינה בלב ים. על הספינה הזאת התודע לשני כמרים קתוליקים והם אמרו, "קריש" ע"פ העתקה אנגלית.

בעמלהיים כתב סאמרים רבים וספורים במ"ע חיהורים בלשון אשכנזי ואנגלית. סלבר מכ"ע חנ"ל שהוציא הוא בעצמו. פעולתו הנדולה היתה לחקן את ההעתקה האנגלית מכח"ק, ובחתיקן הזה עבד כעשרים שנה והשלים ממנו לערך שלשה רבעים והוא בכ"י. גם נמצאו ממנו חערות בשני החלקים האחרונים של ה"ערך השלם" של קאחום. בתו של בעמלהיים ושמה רבקה נשאת להרב קאחום בעל הערך בניוארק והיא היתה אשתו השנייה.

ביבליוגרפיא: *Jewish Comment*, Baltimore: May 17, 1900; *J. E.*, III, 129.

א. א. ק.

בעור חמץ: ע' חמץ ומצה.

בעז: בן שלמן משבט יהודה. בימי שפוט השופטים היה מקני בית לחם יהודה ונכבדות, ושדות לו סביב חציר. וכאשר נודע לו כי האשה המלמדת את העמרים בשדהו חיה רות המואביה, בלחו של אלימלך בן משפחתו ואשתו נעמי וכי גם אחרי מות אישה לא שבה אל ארצה ולמולדתה רק דבקה בחמותה, וידבר על לבה דברים טובים ויבקש אותה כי תשאר ללקט בשדהו ולא תלך למקום אחר. אבל ע"פ עצת חמותה נעמי, באה רות

הממשלה בבקשה להשיב חוק היהודים האוסר ישיבתם בכפרים, וזה תוכנו: "אנחנו הרוסים עוברים נאמנים למלכנו חקיסר מחלים את הממשלה הרוממה בעד היהודים המנושרים להשיבם בשלום אל ניהם בהכפרים, יען כי נירושם מקרבנו הסב לנו הפסד הריח בתבואותינו. שמענו רב רבים כי היהודים היו מצצים את רטנו כעלוקות, אמנם הם היו לברכה בקרבנו, והעלוקות הם השירים והחורים אשר יפשימו עורנו מעל עצמותינו בלחצם אותנו במחיר תבואותינו ונחלותינו, שאלו נא את פי כהנינו וינידו לכם כי כנים דברינו". הספר הזה לא החמיא את מטרותו והממשלה הוכרחה להתיר איסור הכפרים ליחורים, אשר שבו למקומם, ויושבו בסרביא כתבו תודה להממשלה ע"ז כרכים האלה: "שיבת היהודים בכפרים חסיכה את מצב האכרים, ובקציר הזה ראו שכר בעמלם הודות לאמונת רוח היהודים, ובעזרתם חמצא ידנו לימים הבאים להשמר מפני העלוקות מבני דתנו לכל תמשל ידם בנו למחן את לשד חלכנו ורמנו" (סאמר לשאלת אחינו ברופ" ב"קול מחוה" תרנ"ו, גלין 14).

הנסיד אורוסאב שהיה שר הפלך בכסרביא בשנות 1901, 1904 ידבר מצב היהודים שם בספרו *Memorien eines russischen Gouverneurs* (Stuttgart 1907) ויאמר כי היהודים הם כפרה חולבת לשומרי הממשלה הלווקחים שוחר בשכר העלמת עין בבלתי שלחם ממקומותיהם שאסור להם לשבת (שם צד 53). גם יספר כי בעברו דרך חאמין קרמו היהודים פניו וחלו אותו לבקר בביתה"י והוא נעתר להם, והבית כמו חזון והמשורדים הפיקו ממנו רצון, ויאמר כי המחזה הנעים הזה יהיה חקוק על לוח וזכרונו כל הימים (צד 207). את מושבות היהודים בסאראקא בקר בהתחפשו בכנדי איש המוני ומשכח את המפקח על עניני הקולוניא עמיננער שמו, אשר התבונן בו כשרון ותכונה חזקה. והמושבה תרמה בעיניו לנן ערך, ומפתי" לרבים (שם צד 199). ע"ע מושבות; קולוניות.

פונרוסים היו ביום 1 מאי 1904 ונחרנו 5 נפשות בעיר בענדער, ובסוף החדש הוא נהרגו אחרים בעיר חאמין. ביום 5 נאוו. 1905 נהרגו אחרים באקערמאן. בעת ההיא נהרגו בקאלאריש ונפעזו ס"ה 70 נפש. ע"ע קישינעב.

א. ד.

בעהמען, ע' ביהם.

בעהר, יששכר: ע' פאלקענזאהן.

בעמלהיים, אהרן (אלבערטיגנפריד): רב וסופר. נולד באונגריא בשנת 1830 ומת בספינה החולכת מאירופא לאמריקא ביום 21 אוגוסט 1890. בנעוריו למד ביישיבת פרעסבורג, ובהיותו בן י"ח שנה השיג תעודת מורה הוראה מהרב של רפאפורט בפראג. בעמלהיים נעשה לרב ומורה בעיר מינבענרעץ ואח"כ שב לפראג ונכנס להאוניברסיטא וגמר שם חוק למדו

בעל

ומריבעל (שם ט' ט' מ' 3) שמות מקומות: בעל גר, בעל המון, בעל חנוך, בעל חצור, בעל חרמון, בעל מעון, בעל סרצים, בעל צפון, בעל שלישה, בעל חמר, בעלת, בעלות, בעלת, בעלת באר, 4) בסמיכות על שם הקנין כמו בעל הבית (שמות כ"ב יז) אשר נשתמש הרבה בתלמוד בניגוד להעני או לבעל מלאכה ואומן העוסקים אצלו. ומחבר ספר נקרא בעל הספר כמו: בעל חמורים, בעל העמור. 5) בלשון יהודית-אשכנזית ישתמשו הרבה בתואר "בעל" ושנוט מאד בפי ההמון בצורתו העברית כמו: בעל אכסניא, בעל הבית, בעל ברית, בעל נבוכד, בעל דבר, בעל דין, בעל דרשן, בעל זכרון, בעל חוב, בעל חשבון, בעל טובה, בעל יסורים, בעל כח, בעל לשון, בעל טופת, בעל מזל, בעל מחלוקת, בעל מחשבות, בעל מטופל, בעל מלאכה, בעל מלחמה, בעל מנגן, בעל מעשה, בעל נס, בעל נסיון, בעל עבודה, בעל עגלה, בעל עצה, בעל פרנסה, בעל צדקה, בעל קריאה, בעל שכל, בעל שם, בעל שמחה, בעל תאוה, בעל תוקע, בעל תודה, בעל תפלה, בעל תשובה, ע"ע ב' ל; עבודה זרה; שמות.

א.

בעל אכסניא: ע' אכסניא.

בעל ואשתו: היחוס שבין האישה לאשתו בעניני ממונות הוא: שזוכה במציאתה, במעשה ידיו, ואוכל פירות נכסים שנפלו לה בירושה משנשאת לו בחייה, והוא חייב במונות אשתו ובפרקונה ובקבורתה (כתובות פ"ד ד'; ש"ע אה"ע סי' פ' פ"ד ופ"ה). וחייב בנזקי אשתו אם הזיק אותה (ש"ע ח"ט סי' תכ"א א') ואינו יכול למכור בגדי אשתו וכלים הצריכים לה (פסקי ריקנאמי סי' תק"ד, מהרי"ק שורש י"ד, אה"ע סי' צ"י י"ד). בעל בנכסי אשתו נכסי מלוג שאוכל פירותיהם, חרי הוא כלוקח ע"פ תקנת אושא, ומלוה על פה אינו גובה ממנו, ואינו נחשב כיוורש לנבות ממנו גם מלוה על פה. וחו לפי רוב הפוסקים, ורבנו חננאל ורשב"ם פסקו דיוורש חרי וחייב לשלם, כי בגמרא היא אבועא דלא איפשטא (ש"ע אה"ע סי' צ"א ב'). בעל אינו חייב לשלם גניבה שנגבה אשתו, אלא היא תפרע כשתתגרש או תתאלמן (ש"ע ח"ט סי' שמ"ט). אינו חייב לשלם התצאות שהוציא אחד בשביל אשתו קודם שנשאת לו (ש"ע רשב"א סי' תתקכ"ו). בעל אינו יכול לבקו אשתו שתלך לדוד עמו במקום אחר זולת לא"י או במקום שאין שם יהודים למקום שיש שם (ריב"ש סי' פ"א פ"ח וקע"ו; ש"ע אה"ע סי' ע"ה). בעל יורש את אשתו במחוק ומוכן ומזומן ולא בדאוי (ב"ב ק"ג; ש"ע אה"ע סי' צ'). בגון שנתן איש מתנה לאשתו ומתה קודם שקנתה במתנתו אין הבעל זוכה בה אע"פ שהיא מתנת שביב טרע (תרוטת הדרשן סי' ש"ג). ע"ע אישות; אשת איש; נט; ירושה; כתובה; מכירה; נדרים; עדות.

א.

בעל-בכי (בעל-בַק, Baalbek): מקום בבקעת הלבנון בין הדי לבנון המזרחי והמערבי, ושם נמצאות

בלילה אל הנחן ותבקש ממנו לפרוש כנפיו עליה ולנאלה, ובעז הבטיח לה כי אם לא יאבה הנואל היותר קרוב לנאל אותה ינאלנה הוא. רות נשאת לבעז ותלד לו את עובר אבי משפחת בית דוד המלך.

[באגדה] לפי קבלת חז"ל אבצן השופט אשר שפט את ישראל שבע שנים הוא בעזו, והיה צדיק ונדול הדור (רות רבה פ"ה י"י) ולדעת יוספוס חי בימי עלי הכהן, שלשים בניו ושלשים בנות היו לבעזו במרם נשא את רות וכלם מתו בחייו באשר לא זימן לסעודת בניו את מנוח שהיה עקר ולא היה יכול להזמין את בעזו על סעודת בניו גם הוא. אותו היום ששבה רות לבית לחם יהודה מתה אשתו של בעזו. וידע ע"י נבואה כי מרות יצא דוד המלך, אך הוא נשבע לכבוש את יצרו כי לטוב אחי אלימלך היה משפט היבום קודם לבעזו, כי בעזו היה לדברי ה' יהושע בן אחי של אלימלך. אך לדברי רבנן היה בעזו נ"ב אחיו של אלימלך. בעזו היה או בן שמונים שנה ורות ארבעים שנה. לפי אגדה אחת מת בעזו ביום השני אחרי נשאו את רות ולפי אגדה אחרת חי עוד ארבע מאות שנה. דבים מיחסים את שם עמוד השמאלי בבית המקדש של שלמה הנקרא בעזו על שם בעזו אשר בנה את משפחת דוד (ע"י ב"ב צ"א). ע"ע רות.

ביבליוגרפיה: D. Hartmann, *Der buch Ruth in der Midrasch-Literatur.*

ב. ה.

בעל: 1) אליל הגוים בארץ כנען ובארצות הסמוכות לה. "בעל" היא הוראת אדון ושלים כמו אליל "בל" בבבל, והיה אצלם כח המוליד בכל הבריאה כלה ומתואר בשמש: בעל שמש, בעל המון (מלשון חמה). לדברי חז"ל צורת הבעל היא ראש הנריה ונאפוה היה (ירושלמי שבת פ"ט). והוא אליל הזכר, כנגד עשתרות אליל הנקבה שהיא כח היולדת, ונאמר ויעבדו לבעל ולעשתרות (שופטים ב' י"ג). והקריבו על במות הבעל קרבנות אדם (ירמיה י"ט ה'). כאשר חטאו בני ישראל לה: התחקו על מעשה הגוים לעבוד את הבעל, וביחוד התמכרו לתעבות הבעל בימי אחאב ואויבול, ובני יהודה בימי אחז ומנשה. אליהו הרג את נביאי הבעל ארבע מאות וחמשים (מ"א י"ח). יהוא הרג את כל עובדי הבעל בישראל ויתחן וישרוף את מצבת הבעל ואת בית הבעל וישמחו למצאות (מ"ב י' כ"ז). בין האלילים המיוחדים של הבעל נחשבו בעל ברית יעבדו בשכם (שופטים ט' ד'; וע"י ע"ז מ"ג); בעל זבוב (ע"ע). ולדברי חז"ל הוא בעל ברית (סנהדרין פ"ג) בעל פער אשר עבדו במואב בעבודה מנונה שהיו פועדין ומתריזין לפניו (דברים כ"ה א - ט; סנהדרין ק"ה); בעל צפון הנקרא טיפון והוא סמל כח המשחית או כח ההעדר. הפך כח הבריאה וההויה. 2) שמות אנשים פרטים בשם בעל (דה"א ד' ל"ג). ירובעל, אשבעל, בעליה (דה"א י"ב ה'). בעלידע (שם י"ד ז'). ותנהירם מלחזכיר שם ע"ז החליטו את שם בעל לשם בושת. כמו אישבשת, מפיבשת תחת אישבעל (שם ח' ל"ג)

בעל חוב: ע' לזה ומלוה.

בעל החוטם: ע' חוטם.

בעל קרי: איש שיצא מבשרו שכבת זרע, בלשון המקרא „מקרה לילה“. מרבירי התורה משמע שבעל קרי נחשב בטמא ויצא מן המחנה ולפנות ערב רחץ במים ובבא השמש שב-אל המחנה (דברים ב"ג י"א-י"ב). אך חז"ל אמרו שזהו דוקא לענין אכילת קדשים וטהרות, ומה שנאמר „ויצא אל מחוץ למחנה“ שהוא משתלח חוץ לשתי מחנות: לזיה וכהונה אבל מותר לישוב במחנה ישראל (פסחים ס"ז: ס"ח.). אמנם עזרא תיקן שיהא בעל קרי אסור בדברי תורה עד שיטבול במים (ב"ק פ"ב:) ונקרא „טובלי שחרית“. ומצא סמך לדבריו מהכתוב: והודעתם לבניך ונוי וסמך ליה יום אשר עמדת ונוי מה להלן בעלי קריין אסורין שנזהרו לפרוש מאשה, אף באן בעלי קריין אסורין (ברכות כ"א:). בעלי חמשה אסרו לבעל קרי לקרות ק"ש רק להרהר בלבו ולפניה ולאחריה אסור גם בהרהור (שם ב:). ובתוספתא איתא: היה עומד בתפלה וזכר שהוא ב"ק לא יפסיק אלא יקצר, הא לא התחיל לא יתחיל (שם כ"א.). אמנם כאשר ראו חז"ל כי התקנה הזאת טבטלת לפעמים מפריה ורביה או טבטלת הלימוד בדברי תורה וגם היא תקנה שאין רוב העבור יוכל לעמוד בה, התאמצו לבטל התקנה, ותנא ר' יהודה בן בתרא: אין דברי תורה מקבלים טומאה ודרש „הלא בה דברי באש נאם ה'“ שאינה מקבלת טומאה (שם כ"ב.) וגם אלה שהחזיקו בהתקנה הקילו בה בכל מה דאפשר, ואמרו שבעל קרי אינו צריך רחיצה במקוה רק די לו בתשעה קבין מים טהורין, ר' נחום איש גם זו לחשה לר"ע וכן עזאי יצא ושנאה לתלמידיו בשוק וכו'. וא"ר ינאי שמעתי שמקילין בה וכו' ובל המחמיר על עצמו מאריכין לו ימיו ושנותיו וכו' (ברכות כ"ב.) וב"ב היו מקילין בזה עד שאמר רב הונא לרבנן: רבותי, מפני מה אתם מזולזין בטבילה זו? (שם.) אב"י אמר שעזרא תיקן לבריא המדניל (ברצון) ארבעים סאה, ובריא לאונסו ט' קבין, ומסיק רבא דחולה לאונסו פטור מכלם (שם ב"ב:). לדעת הר"ף לא נזר עזרא לתפלה משום דרחמי היא ואולי לא ימצא מים וימנע מלהתפלל, והרמב"ם אומר כי עתה בטלה תקנת עזרא גם לתורה, וכבר נהנו כל ישראל לקרות בתורה ולקרות ק"ש והן בעלי קריין וכו' אך מנהג פשוט בשנער (בבב) ובספרד שאין בעל קרי מתפלל עד שרוחץ כל בשרו במים משום הבון לקראת אליהו ישראל וכו' אבל חולה שדאה קרי לאונסו פטור מן הרחיצה ואין בזה מנהג וכו' (הל' תפלה פ"ד ד', ק"ש פ"ד ח'). וכן חסידים ואנשי מעשה מחמירים על עצמם וטובלים לקריין קודם התפלה, וחומרא יתירה היא (ש"ע א"ח סי' פ"ח). וכן נוהגין החסידים החדשים הפך דעת המתנגדים (ע"ע חסידות).

ביבליוגרפיה: בלאך, שיערי תורת התקנות חלק א' 129.

א.

חורבות העיר העתיקה „בעלח“ בלבנון (מ"א י"ח י"ט) ע"ש האליל בעל שנעשה בצורת השמש ולכן נקראה העיר כפי היונים והרומיים בשם Heliopolis = עיר השמש. ושם העתיק בעל-בק הוראתו בקעת-הבעל, ובלשון המשנה בעל-בבי (סוף מעשרות) ע"ש השומים הגדלים שם, ובאמת נמצאו שם כפרים תמנין פוקא (תמנין עילאי) ותמנין תחתא (תמנין תחתאה). על השומים הגדלים שם בי תומניתא היא שום. ואפשר שהיא עיר עין בבי הנזכרת בע"ז י"א: וגם שם כעת עיר קטנה בשם בעלבק. יש אומרים שהעיר נבנתה ע"י אנטונינוס פיוס, ובשם היליפוליס נזכרת בספרות היונים במאה השלישית. אך בתפירות העיר מצאו מטבעות ישנות ממאה הראשונה, ובפי החמון נתחזקה המסורה כי הבנינים הנפלאים הנמצאים שם נבנו ע"י שלמה המלך ויעירו על גדלו ונבורתו בימי קדם. הנוסע ר' בנימין יאמר כי „בעלבק היא בעלת בבקעת הלבנון אשר בנה שלמה המלך לבת פרעה, ובנין הארמון מאבנים גדולות ואורך האבן 20 זרתות ורחבה 12 זרתות, ואין בין אבן לאבן כלום, ואומרים בני אדם שלא נעשה בנין זה אלא ע"י אשמדאי“. והיא לדעת רבים „בעל המן“ של שלמה שהיה לו שם ברם (בשיר השירים). ובאמת לא נמצא בנין מפואר ומבהיל את עין הרואה כפייו והדרו כמזהו שאין דוגמתו בכל בניני הארץ ההיא. טאטארלאן שבבש את ארצות המזרח החרוב והרם את בעלבק בשנת 1402, ומה שנשאר ממנו נחרב בשנת 1758 על ידי הרעש שהיה בבקעת הלבנון והגליל.

ביבליוגרפיה: הבואות הארץ צד 77 הוצאת לונדן; המעטר ח"א 177; שבע חכמות 80; Wood & Dawson, Ruins of Baalbec, 1757; J. E., II. 387.

א.

בעל ברית: ע' מילה.

בעל זבוב: אליל עקרון בארץ פלשתים, ואליו דרש אחויה מלך ישראל בחלותו (מ"ב א ב'). מאמיני האליל עברו לו בתור פועל טוב ופועל רע, ד"ל שהוא בעל היכולת לגרש את הזבובים הממיתים בעקיצתם, וגם בעל יכולת לשלחם למקום שירצה. בארץ הקדם היתה מכת זבובי מות רבה מאד, ונאמר ושלחתי את הצרעה (שמות ב"ג ב"ח). והיתושים האלה היו מענים את יושבי הארץ וממיתים אותם באדמם. ובעל זבוב היה ארון ושלט של הזבובים, בספרי המקובלים נאמר כי זבוב אליל עקרון הוא שר של רחיים (ס' „קרניים“ לד' אהרן ופירוש „הן ידיו“ לד' שמשון מאוסטרפולי ט"ו: ט"ז. דפוס אמשטרדם). ונראה שכונתו שבעל זבוב הוא ממונה על ביטול פריה ורבייה ועל ניאוף כמו שדרשו ע"פ: לא יחבל רחיים ורבב (דברים כ"ד ו') ולא תהוון איסורי חתנין וכלין וכו' (ת"י) חזו דרשת חז"ל „זבוב מצא“ בפלגש בגבעה. השם Beelzebub הוא כנוי לשמן המשחית; כהן בעל זבוב הוא כנוי לכהן שקר. ע"ע זבוב.

צ. ה. ג.

בעל-שם ובלשון רבים בעלי שם: בנוי לבעלי הקבלה המעשית שנהגו להשתמש בקמיעות, בצרופי שמות ואזכרות לצורך סגולות ותרופות בזמנים שונים. „בעל שם” היה טפוס מצוי של דופא המוני הפועל באמצעות לחישות וקמיעות לפקוד עקרות, לרפא חולים וכדומה. על הרוב היו משתמשים המאמינים בו לרפא מחלות הרוח: שגעת ומרה שחורה, ולגרש „רוחות”, „לצים”, „רבוקים” מגופות בני האדם אשר רבקו בהם על ידי להטים והשבעות וצרופי שמות קדושים שונים. לפעמים היו שוררות איבה ותחרות בין בעל השם ובין הרופא האמתי, אם מצד קנאת הרופא לחכמה או מצד עינו בשקליו. הרופא היה דורף לרוב את „בעל הנסים” המתחרה אתו עד כמה שהיתה ידו מנעת. באחד מספדי הסגולות של בעלי השם נמצאה תפלה לרופאים (כלומר ל„בעל השם”) בזה הלשון: „הצילני משנאח ותחרות ולא אקנא באחרים ולא תהיה קנאת אחרים עלי, אלא השכן ביני ובין רופאים אחרים אהבה ואהוה ושלום ורעות ולא אבוש ולא אכלם בפניהם, אלא אהיה מכובד בעיניהם ומאויבי תחכמי וידום ראשי על אויבי סביבותי, מחכמתי ודעתי שפתי כבוד ימללו עד שאהיה לאות ופלא בעיניהם ולא יהיה פוצה פה ומצפצף דע עלי ולא על מעשי, אלא אל אלהי הרוחות לכל בשר, אחת שאלתי מאתך שתחזק בחי חברוני, וכשאלך לבקר חולה הזכירני מיד הרפואות הראויות לו אם למרתי, ואם לאו מתחנן אני לפניך ארון כל הסבות שתסבב סבות ונגלולים... או איזה ויכוח בין הרופאים, עד שאזכה לידע רפואתי” („תולדות אדם” מחלקת „סגולות ורפואות”). מעת אשר החלה הקבלה המעשית לתפוס לה מקום בחיי עמנו ולהשתרש בישראל רבו בעלי הדמיון שהתהללו לחולל נפלאות בכחם, לפעול גבורות ולעשות חדשות היוצאות מגדר הטבע בתור „בעלי שם”, הידעים רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי, ועל ידם נתגדלו ונתחזקו ההזיות והאמונות ההבליות בין העם. ספרים וחבורים למאות, אשר צמחו על אדמת הקהלה המעשית הזאת, מלאים הם מרוחות ונגלולים, מנשמות קדושות וממאות ממלאכי חבלה וסטרדא אחרא, מחלומות מבהילים וחזיונות מחרים המלהיבים את הלב ומישנים את המוח. הראשון הנודע לנו שהשתמש בכנוי הזה, הוא הפייטן בנימין בן זרח שהיה חי בדורו של רש”י והיה משתמש באזכרות וצרופי שמות שונים בפיוטיו („עמודי העבודה” ללאגרסהוט עמוד 52 בערכו). מדברי המקובל הנודע ר’ אברהם אבולעפיא באגרתו „שבע נתיבות התורה” נראה שרבו גם בימיו (במחצית השנייה של מאת השלש עשרה) בעלי קבלה שהיו „קוראים עצמם בקצת ארצות ידועות בשם מפורדם בדרכי הקבלה בעלי שמות ואומרים שעושים פליאות עם השמות בהשבעות כשזכירום בפייהם ושפורחים באויר על קנים וימיתו שונאיהם בכח רבדיהם ויכבו אש וישתיקו הים מועפו בשם וכיוצא באלו הזיות ודמיונות אין חקר” (ע. נינצ'י, רבי אברהם

אבולעפיא עמוד 12-13), ואלה הם המקובלים הנודעים לנו עד היום שהיו נקראים בשם הזה: א) בנימין בן זרח, פייטן, היה חי בשנת 1060 (צונץ, צור געשיכטע 376); ב) אלחנן, רב בווינא ואבי זקנו של הרב ר’ יקותיאל וואלף אברק מונסדארף (מחבר ס’ „עמק המלך” על הרמב”ם) היה חי במאה השבע עשרה (רעמביטצער, „כלילת יופי” ע”ח ע”ב ו„שם הנדולים” החדש בערך „עמק המלך”); ג) אליהו מחעלם, היה חי בשנת 1500; ד) אליהו אשכנזי בר’ משה לואניץ (1550-1636); ה) חיים שמואל פאלק (1708-1782); ו) גדליה מווארמס, תלמודי מצוין, מת בשנת 1662 או 1664 (קויפמאן, „חיים יאיר בכרך” עמוד 20 בהערה); ז) ישראל בר’ אליעזר בעש”ס; ח) יואל בר’ יצחק אייזיק האלפרין מאוסטרדא (תראשון); ט) יואל בר’ מורי היילפרין מזאמישטץ (השני); י) זעלין מלובלין, בראשית המאה הי”ח (כהנא, „ר’ ישראל בעל שם” עמוד 63 הערה 4; יא) וואלף (כהנא, שם); י”ב) זעקיל ליב ווארמסער, נקרא בעל שם מסיכעלשטארט (1768-1847). ע”ע רבוך; סגולות.

בעל-שם, אליהו בר’ יהודה אהרן מחעלם: רב במדינת פולין ואבי זקנו של הרב ר’ צבי אשכנזי בעל „חכם צבי”. נולד סביב לשנת 1550 ומת בעיר חעלם (שנת מותו לא נתבררה עדיין). בהיותו כבן חמש עשרה שנה שלחהו אביו ללובלין ללמוד תורה מפי רבי שלמה לוריא (הרש”ל) ולצקת מים על ידו. שם למד תלמוד ופוסקים על פי השטה הנהוגה בימים ההם ויצטיין בשכלו חזק ובקיאותו בכל חרדי התורה שבעל פה ונושאי בליה יהיה למופת לבני גילו. אחרי אשר השיג „הסמיכה” מהרש”ל נתקבל לרב בעיר חעלם אשר בפולין וישב שם עד יום מותו. בהיותו תמיד נוח ומתן, חסיד וענו ורחוק מצל נאווה בגלל גדולתו בתורה—המגרת שרדקה או כרוב הרבנים בפולין—קנה לו עד מהרה פרסום גדול ואנשים למאות נמשכו אחריו להתאבק בעפרו ולהתחמם באור צדקתו וחכמתו. ההנדה שתה לראשו עמרת תהלה בפרישות וקדושה ומספרים ממנו נפלאות גדולות, כי ברא לו נברא בכח הקבלה המעשית, „גולם” שהיה בעל תנועה ופעולה, כל עוד שהחזיק בפיו פתקא ושם המפורש כתוב עליה, ובהוציא הרב את הפתקא מפי הגולם שב להיות עפר וטיט. בתשובות נכדו (שאלת יעביץ סי’ פ”ב) יסופר כי ר’ אליהו בעל שם בפתרו פחד „שלא יחריב העולם נתק השם ממצחו ונתבטל ושב לעפריה”. כנראה היה מתעסק הרבה בתורת הקבלה המעשית וישתמש בה לצורך תרופות וסגולות: לרפא חולים, לגרש רבוקים וכדומה. ר’ אליהו מחעלם לא השאיר אחריו איזה ספר בקבלה או בתלמוד, אך פסקיו והוראותיו נזכרים בתשובותיהם של חכמי דורו והבאים אחריו (תשובות רש”ל סי’ מ”ב ותשובות בית החדשות סי’ ע”ז).

ביבליוגרפיה: שם הגדולים לחדו”א ח”א בערכו; עמוד, מבילת ספר עמוד 4; הורוצקי כרם שלמה

גמור 33; דעמביטצער, כלילת יופי היא ע"ה בעדה; Y. Günzig, Rabbi Israel Baal-Schem, Brünn 1908 p. 40.

דיא יודען אין ווארמס גמור 69; Günzig, Isra-; el Baal-Schem, s. 40.

ע.ג.

ע.ג.

בעל-שם, זעקיל ליב ווארמסער: רב צדיק ונודע בשם ה"בעל שם מיכעלשטארם" באשכנז. במקום שנולד בשנת 1768, ונפטר שם בצום גדליה נ' תשרי שנת ח"ת (1847). אביו מתתיהו שנקרא ר' מאמיס ווארמסער התפרנס בדוחק בהיותו רוכל בסחורות בערים וכפרים הסמוכים, והיו לו ששה בנים שמתו קטנים קודם שנולד בנו הצעיר זעקיל ליב. ההגדה חספר כי אליהו הנביא נראה אליו כאורח והתאכסן אצלו בימים האחרונים של סוכות משנת תקכ"ח. וקודם שנפטר ממנו בדרכו בבו קיימא שיהיה גדול וקדוש בישראל. אביו חנכו לתורה ולתעודה ולמדו חכמת החשבון והידענות הכלליות, גם חכמת השיר כי היה יודע לנגן בכנור. אביו הפץ שכנו יהיה סוחר ובהיותו בכו י"ב שנה שלחו לעיר ערבאך עם סחורות למכור בשוק, אך נטייתו ללימוד נברה עליו ואחר שנעשה בר מצוה הלך לישיבת הרב דשם. והיה שוקד על דלתי התורה יומם ולילה. בהיותו בן מ"ז שנה שלחוו אבותיו לעיר פראנקפורט דמיין ולמד בישיבה שם תחת השגחת הרב דמתא ר' נתן אדלר, אביו זקנו של הרב ר' נתן אדלר מלונדון (ע"ע). ויהנה בסודות הקבלה. חבירו היה ר' משה סופר בעל השו"ת "תחם סופר". בהיותו בן י"ח שנה נרד להזיר עצמו מן הבשר ודבר מן החי ולפרש מתענוגות התבל, וכן נהג עד יום מותו בפראנקפורט ישב שש שנים ושם נשא לאשה את בת ר' צחק רייס ועמה שב לביתו במיכעלשטארם. ובשנה הבאה מתו עליו אביו ואמו (1791).

[ישיבתו] בעיר הקטנה מיכעלשטארט שהיו בה רק בעשרים בעלי בתים יסוד ר' זעקיל ליב ישיבה גדולה והוא היה ראש הישיבה, ונהרו אליו תלמידים רבים כשבעים במספר אשר למדם תנ"ך ש"ס ופוסקים וגם לימודי חול עם לשון אשכנזי וחכמת החשבון. אמנם העיר הקטנה לא יכלה לתמוך ולכלכל את התלמידים הרבים והרב הוכרח למנות שד"ר ולקבץ נדבות מן החוץ בהמדינות בדרום אשכנז. אחד מתלמידיו בשנת 1805, מר לאוארוס בלומענטהאל אביו של הרב מארק בלומענטהאל בניוארק, יתאר לנו בספר זכרונו שכתב את הנהגת הישיבה הזאת. כל התלמידים היו סמוכים על שולחן ד' זעקיל ליב וכלכל את כל מחסורם ביד רחבה. וכן עשה גם לעניים הנוגים שהיו מאוכלי לחמו ברוח נדיבה והיה פוזן גדול במעשה הצדקה, והוא בעצמו די לו בלחם ערשים וירקות ולא שתה משקה זולת קאפע שחורה ומים לצמאו. התלמידים למדו בישיבה כל היום ולפעמים גם כל הלילה בתלמוד ופוסקים בקבלה ופילוסופיא. והרב בעצמו לא מנע מלקרות ספרי בני דורו צונץ, יאסס, ש"ר הירש וגם ספרי המתורגמים, וספרי הפילוסופים החכמים מאה"ע לייבניטץ, קאנט, שעלינג ועוד. וצאצאיו רבו מאד להחזקת הישיבה וקניית ספרים

בעל-שם, אליהו (אשכנזי) בר' משה לואנץ: רב בעיר ווארמס (ווירמייזא) אשר באשכנז ומקובל מעשי. נולד בפראנקפורט דמיין בשנת 1555 ומת ביום כ"א תמוז שנת שצ"ו (1636) בווארמס ושם מנוחתו כבוד. הוא היה מנוע משפחה רמה ונשאה בישראל, מינצאי ירך משפחת רש"י, ואבותיו היו כלם נשואי פנים, מנכבדי הארץ ונדל"ה. אבי זקנו היה השתדלן והמפרט הנודע רבי יוסף יוסלמאן מרחיים ומצד אמו התאם לרבי יוחנן לוריא. בימי חרפו למד אצל רבי יעקב נינצבורג אב"ד דק"ק פרידבערג (רבו של בעל "תוספות יום טוב") ואצל רבי עקיבא פראנקפורט ואחרי כן בא לקראקא ללמוד תורה גם מפי מהר"ל מפראג ויהי אחד מתלמידיו הווחיקים כנראה מהסכמתו אשר נתן להדפסת הספר "גדולת מרדכי" ו"אגודת אוזב" על ה"מרדכי" בשנת שצ"ה. אך בכל היותו שקוע בראשית עלומיו בתלמוד ומבאריו ומפרשיו היה כרוך אחרי כן גם אחרי הקבלה ותורת הסוד ונרד אחריה והיא שלמה ברוחו ממשלה בלי מצרים. ברבות הימים מבע עור יותר במצולת הדמיון וההויה, באופן שעיקרו עמד בחכמת הקבלה המעשית וישרשיו ינקו גם סתורת חכמי התלמוד ובוה נדמה לרבו מהר"ל מפראג ויהי בן דורו בדעותיו וכמהו לא ידע גם הוא להתרומם עליהן ולהבדיל בין תבן לבר. בראשית המאה השש עשרה נקרא אחר כבוד לעיר פולרא לשבת שם על כסא הרבנות ומשם לעיר תאנוי ובשנת 1620 לרב בעיר פרידבערג ושמש שם בכתר הרבנות עשר שנים. בשנת 1630 עזב לואנץ את פרידבערג ויצא לשבת על כסא הרבנות בעיר ווירמייזא ויהי שם עד יום מותו. בכל מקום שבא היה מיסד ישיבה והרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה בגולה ובנסתר, אך בסוף ימיו פרק מעליו עול הרבנות ועול הישיבה ויכתוב ספרים וחבורים שונים, אשר רבם ככלם בתורת הקבלה יסודתם. הוא סדר לראשונה את הספר "דרכי משה" לרמ"א מכתב ידו והדפיס תחנות ר' עקיבא פראנקפורט חמירות ותשבחות שונות לשבת ולחנוכה, מספריו ושיריו הרבים, אשר קצתם מהם כבר דאו אור הדפוס וקצתם עוד נשארו בכ"י בבתי עקר הספרים השונים, נודעים לנו: א) "רנת דודים" (כאזיל 1600); ב) "מכלל יופי" (אמשטרדם 1695); ג) "ייכות יין" (1757); ד) "מעגלי צדק" (נייבויער, רשימת כתבי יד בודליאנא No. 1832); ה) "צפנת פענח" (שם No. 1830); ו) "פירוש לבראשית רבה" (שם No. 149); ז) "אדרת אליהו" (שם No. 1829); ח) "פירוש על חובת הלבבות"; ט) "פירוש לתיקוני זוהר".

ביבליאוגראפא: לענויזאן, גפשות צדיקים עמוד 59; לאנרטהוט, עמודי העבודת היא עמוד 16; דעמביטצער, כלילת יופי היא ע"ה בעדה; ק"ב; מאנהיימער,

לנו רק פרטים אחרים, כנראה היה מתעסק הרבה בהקבלה המעשית החרדית, המלאה נחושים ואמונות טפלות בכשפים ושרים, בקליפות ורוחות רעות, והיה משתמש בעשבים וסמים שונים לצורך תרופות וסגולות בתור „בעל שם“. הוא שמש בכתר הרבנות בערים וקהלות שונות, ובשנת תנ"ב אשר נתקבל הנאון ר' נפתלי הכהן בעל „סמיכת חכמים“ מאוסטרהא לרב ואב"ד בעיר פוזנא, נקרא ר' יואל היילפרין מפינסק אחר כבוד לאוסטרהא וישב שם עד יום מותו. במשך ימי שבתו באוסטרהא נתפרסם שמו ל„בעל שם“ והיה נוסע הרבה במקום למקום בכל רחבי פודליא עד גבול גליצא ובקובינא לרפא חולים ומשונעים, בעלי מרה שחורה, באמצעות לחישות וקמיעות ולגרש דבוקים מגופות חולים ידועים על ידי להמים והשבעות וצרופי שמות קדושים שונים. בכל אשר פנה ראה מלאך או שכן, יצר טוב או יצר הרע שכינה או לילית, עולם מלא קליפות ושרים דקיימי עלן כי כסלא לאונויא. עודו בחייו חרבו לספר ממנו מופתים ונפלאות שונים: הוא הציל פעם אחת שיירת נוסעים בלב ים מרדת שחת בכה שמות קדושים שהדביק בקרקע הספינה וגרם בזה לקפיצת הדרך. כמו כן השכיב לנרש „דבוק“ נורא מתוך איש משוגע אחד בעיר פוזן שהיה מדבר מנורנו דברים מפליאים ומתמיהים (קב הישר ס"ט). בשנת ת"פ נדפס בזאלקווא ספר „תולדות אדם“ חמכיל „פעולות וסגולות שונות לנשים עקרות ועוד שאר רפואות“, נקבצו ונלקטו, „מכתבי מוהר"ר א ל י הו בעל שם וה"ח מוהר"ר יואל בעל שם עם קצת רפואות מרופאים מומחים“; ובשנת תש"ד נדפס שם עוד ספר „מפעלות אלחים“ בו כלולים „פעולות ע"פ שמות הקדושים... וסגולות טועילות ורפואות טבעיות ממקור כתבי המקובלים מוהר"ר יואל בעל שם וגם מכתבי מוהר"ר נפתלי כ"ץ אב"ד ריק"ק פוזנא (הוא בעל הספר סמיכת חכמים הנזכר למעלה) ומכתבי רופאים מומחים ובראשם מוהר"ר שמחה ומיטאר חבמי הרופאים, ואנב גם כן איזה פשטים“. כל הרפואות והסגולות ההם מיוחסות בלי ספק לר' יואל בעל שם הראשון. בשנת תנ"א היה אחד מראשי הועד של הרבנים דארבע ארצות ביריד יערסלאב וגם אחד מראשי הועד של הגאונים דחמשה ראשי קהלות דמדינת ליטא והסכים על כמה תבורים וספרים הנדפסים בעת ההיא. סביב לשנת תע"ג נקרא להיות רב ואב"ד בעיר לבוב, אבל כנראה נטרפה לו השעה ונפטר ונאסף אל עמיו עוד טרם אשר שם לדרך פעמיו („אנשי שם“ לכובעך עמוד 87 בערכו).

ביבליוגרפיה: דעמביסצער, כלולה יופי היא עמוד צ; ווינער, דעת קדושים עמוד 80; בובער, קריה נשגבה עמוד 32 ואנשי שם 86; כהנא, ר' ישראל בעל שם טוב עמוד 64 ובהערה; פינ, כנסת ישראל עמוד 432; Günzig, Israel Baal-Schem, s. 40, Anmerküng.

ע.ג.
בעל-שם, יואל (השני) בר' אורי היילפרין;

ופורנו לצדקה, בין ההוצאות נחשבה הוצאת דמי חבי דואר שעלתה ערך שש מאות נולדן לשנה, כי פרסומו הגדול תוצרך ישיבתו נרמו לו לבא בדברים עם אנשים רבים בכל קבוצות ישראל. וכל הוצאותיו נשתלמו ע"י גרבות העשירים מסביבותיו ובפרט מעיר פראנקפורט, גם הכנסה אחרת היתה לו דמי פריונות בתור צדיק ומושיע. [בתור בעל שם] פרסומו היה גדול מאד, כי טקורב ומרחוק באו אליו לשאול עצתו בעניני המשפחה ועניני מסחר ולבקש ממנו ברכה ותפלה לרפואה. וגם עלתה בידו לנהות מזור ולרפאות חולים רבים ממחלת רוח רעה ושנען ע"י קמיעות והשבעות. והרבתי אשר ריפא מחלתם גילו את שמו ברבים בתור בעל שם וצדיק עושה פלא. בערך שנת 1810 מתה עליו אשתו ומעמדו החל להתמוטט והיובותיו רבו, והחלים להעתיק מושבו לעיר מאנהיים להבנות ממנה, וכהיותו שם בבית החולים ריפא אשה אחת ממחלת שנען במשך שבוע אחד, וכן עשה לחולים רבים שנטרפה דעתם אשר הרופאים אמרו נואש למחלתם. שב נשא לאשה בת האשה הנ"ל שריפא מחליה ובשנת 1822 חזר לטיבעלשמאדט ושם נבחר לרב העיר ומצורתו פרשה גם על העיר בערפעלדען. בשנת 1825 נשרף ביתו וספריו והמון כתבי ידו בתורה וחכמה. אוהבו ומעריציו שמו עזרו לו לקנות ספרים אחרים אך חבל על כ"י שגשפרו שאין להם תמורה. מלבד מאמרים אחרים שנמצאו בידו תלמידיו ומאמר אחד נדפס מקצתו בהירחון „המסדרונה“ שנת שניה הוכרת ב' בירושלים ע"ד סוניה דהצי שיעור וההמשך לא נדפס. כא"ר הגיע לשנת השבעים ערכו לכבודו ראשי הקהלה „סעודת שבעים“.

[נפלאותיו ומדותיו] מעריציו מספרים נפלאות גדולות שפעל ועשה בחייו ורפאותיו, ע"י למשל ספור דר' קאהן בעתון Jüdische Presse ברלין שנת 1902 המאמר בשם „איין אונגעלעזמעס ערמהזעל“ (חירה מבלי פתרון). במדותיו הצטיין על כל בני דורו, כי היה אהוב וחיבי לבריות, עניו מאד והצנע לכת ומעולם לא התפאר בנפלאותיו והניח היה לומר כי עושה מעשיו בעזרת השם בדרך טבעי, הוא היה בעל צדקה גדול, ומדקדק במצות שבין אדם לחבירו, והפלא היותר גדול כי בכל תשוקתו לתורה לא הניח גם למוד החכמה ויריעות כלליות.

ביבליוגרפיה: Michael Wormser, Das Leben u. Wirken des zu Michelstadt verst. Rabbiners Sackel Loeb, 1853; Judaeus, Der Baalschem von Michelstadt, Frankfurt a. M. 1907.

ה. א.

בעל-שם, יואל (הראשון) בר' יצחק אייזיק היילפרין; רב וצדיק באוסטרהא. ונפטר שם ד' תשרי שנת תע"ג או תע"ד (1713). היה חי בתקופה שאחרי גורת ת"ח או אולי בעצם ימי המהומות וההריגות האלה והיה נחשב בעיני החסן ל„איש אלהים“ הפועל נבורות ונפלאות בכחו לאלוה. מתולדתו החזק רוחו נודעים

בשעה שהכין בךמנחם יסוד לבנין חכמת היהדות, לצרף את האמונה, להאיר מחשבי הספקות ולגלות דרכים חדשים ומטרות חדשות בדת יהודית ובספרות ישראל, קמה ע"י ר' ישראל ממעויבוו כחה חדשה, נפלאה ויחידה במינה, להאפיל בטליתה את בית היהדות הרבנית, למסמס את הלבבות ולשבש את הדעות עד לאין מרפא. ארץ פולין, ערש מולדת הבעש"ט, היתה מקום הורתה ולירתה של הכחה החדשה, כת ה"חסידים" הזאת, ומשם שפכה את רוחה על כל כנסיות ישראל בכל תפוצות הגולה, ותעבר את הדעת הצלולה ותעב בעב עננה את אור התורה החלמודית ותחשך מאורות הבינה הישרה בכל עיני התורה והחיים. תולדות המיסד הזה לפני יסוד את הכחה ההיא מכוסות בחשך, ועננה תשכן עלימו. אגדת עם הארץ תספר, כי בין שלעו ציה והררי נשף וחופי נהרות איתן נגלו לו עמוקות מני חשך רזי עולם והמון נסתרות בני אדם. מכל הצרות והמצוקות אשר מצאוהו בימי נעוריו ומכל התלאות וההרפתקאות דערו עליו נשאר לו רק ידיעות מצומצמות ומקומעות. אך זאת נודע, כי בעת אשר אזה את מעויבוו למושב לו כבד היה איש מופת, פועל גבורות ועושה חדשות, אם כי לא היה עוד עם לבבו ליסד כחה חדשה, ר' ישראל ממעויבוו לא היה חזון בלתי נפרץ בתולדות ישראל; הוא לא היה איש מיוחד במינו, מופלג בתלמודו ותורתו, לא התערב עם הרבנים, תופשי תורה, וגם לא חפץ לקחת חלק במועצותיהם ולהתראות כאחד מהם. הוא היה איש פשוט, מפוס מצוי שאינו יוצא מגדר הרגיל, אדם מן השוק, בלי כשרונות נפלאים וחריצות השכל, אך היה נוסה מטבעו לרמיון והויה ומחוה היה מלא רעיונות רמים ורגשות נעלות, סודות ורמיונות אין קץ, ויבקש תמיד חדשות ונצורות אשר כעולם החלומות ומפלאות הרמיון יסודם, מנקודת המבט הזה היה איש מצוין בצביונו ותכונתו המוסרית ובו נחזה תמונת איש מקורי בכל יתרונותיו ומגרעותיו. מראשית ימי נעוריו היה מתנהג בחסידות ופרישות, הסתגף בסגופים והזיר עצמו מכל תענוגי התבל ותאות בשרים, וישם את כל מעיניו בתורת הקבלה המעשית, לשבור את צמאונו בסתרי פליאות הרוחניות שבהבריאה. הוא חשב את "העסק בנסתרות", את ההשקפה ע"ד הסוד, ע"ד סתרי התורה, לדבר היותר נשגב בתבל, לתענוג מעין תענוגי הנפש בעולם הבא. היא, הקבלה, היתה שיחו ושיגו ולכל בה חיי רוחו. בה השקיע את כל תקוותיו ושאיותיו ובה מצא חזות הכל; עולם מסודר באצילות אלהית וכלו נבנה בחסד עליוני, תבל מלאה הדרת השכינה האלהית ולית אתר פנוי ממנה. והיה מקוה כי באחד הימים יתרחש ניסא אשר על ידו יקומו למודיו והזיותיו, האלהות תגלה לו את אמתתה ותערה עליו ממרום שפע הניצוצים הקדושים, למען הודיע ולגלות את השגותיו הנבואיות, על ירי רכבו בקרש זה ובטוח לבו ונפשו הזכה והטהורה משך אליו לב רבים ויצא לו המון מאמינים אשר דבקו בו ובמעשיו וינהרו

נכד ר' יואל הראשון (הנזכר למעלה). הוא היה מילודי זאמושטץ והיה חי בראשית המאה השמונה עשרה, בזמן אחד עם ר' ישראל בעל שם ממעויבוו. יום הולדתו ויום מותו לא נודעו לנו אל נכון. ברור הדבר, כי שני בעלי הסוד המופלאים האלה נפגשו יחד על פי הנסיות והמחשבות השוות שבלב שניהם, אך כל אחד היה כובש דרך לעצמו ולא היו מסכימים איש לשמת רעהו. הרושם שעשה איש על רעהו נמסר ברמו לתלמידיהם. בפולניא היו קוראים החסידים אחר כך ל"מתנגד" בישם "זאמושטשער" (כלומר, בן בריחו של הצדיק זאמושטץ). השפעתו של ר' יואל היתה גדולה על בני דורו והיה מפורסם בתור "צדיק" ו"בעל שם", הפועל גבורות ועושה חדשות, בכל מקום בואו היו קושרים לו כתרים ומקמרים לו לבונה. כנראה היתה לו שמה מיוחדת גם בעיני עבודה ומוסד והיה מעמיד תלמידים הרבה, מחברים שונים היו פונים אליו בשביל הסכמות לספריהם. בספר "מפעלות אלהים" (הנזכר למעלה) נמצאה הסכמתו מיום י"ט סיון תפ"ה וחתום תחתיה "יואל בעל שם" וגם נתן הסכמתו לספר "תולדות אדם" הנ"ל ועל ספר "תבנית הבית" מאת ר' מרדכי בדי מאיר קלמנש. תוכחת מוסר בלשון צחה וחרוזים עם פירוש פפ"א תק"ו. ההסכמה האחרונה נכתבה ביום ג' אדר שני תק"ה וחתום תחתיה: "הק' יואל בה"ה מוה"ר אורי היילפרין זאמושטץ". בה יאמר ברברים האלה: "הן אמח ראוי ונכון שראוי למנוע מליחן הסכמות על ספרים חדשים הנדפסים מקרוב, וכבר דשו בה רבים וכן שלמים בזה הדרך ילכו בה למשוך ידיהם מזה. אך לא על הכלל בלו יצא, כי הספרים אשר חוברו על מוסד ויראת ה', אף כי רבים עתה ספרי מוסר הראשונים מקורי המוסרים, עב"ז אידי דחתי חביבו עליהו דאנשי כדיומ:מא חדשה, והיה אם שמוע בחדש תשמע בישן, בכך אמרתי יישוטטו ספרים רבים ותרבה הדעת את ה'. הלואי יהי מורא שמים עליכם מספרים חדשים דשמשי בהו".

ביבליוגרפיה: פון כנסת ישראל עמוד 438 ; דעמביטצער, כלילת יופי ח"א עמוד צ' ; כדגא, ר' ישראל בעל שם טוב עמוד 64 ; וברעה ; Günzig, Israel Baal-Schem, s. 40.

ע.ג.

בעל-שם ישראל (או "בעל-שם-טוב", בר"ת בעש"ט, או כאשר כנוהו בני דורו "ר' ישראל ממעויבוו"): מיסד החסידות; מקובל מעשי, בעל מופת ועושה נפלאות, אשר משך אחריו נפשות אלפים ורבבות בתבלי קסם וברוח רמיונו הכביר. נולד סביב לשנת תנ"ח (1698) בעיר קמנה טלוסט (דמתקריא אז בפי ההמון "אקופ"), אשר על גבול פולניא וואלאביא, ומת ז' סיון תק"ך (1760) במעוזיביו אשר בפודוליא. בעצם הזמן, אשר בו נקבע עמוד השחר לאחינו במערב אירופא ע"י ההשכלה הברלינית, שהעירה בקרבם רגש הכרת עצמם והחפץ להשכיל, ליפות את היהדות, לשכללה ולתקנה על פי רוח העת החדשה,

אתריו להתאבק בעפרו ולהתחמם באור תכמתו וצדקתו. [תזנתו] כעל חיי כל איש מורם מעם רקמה נם פה הפנטסיה של המאמינים איו הגדות פלאים על אדות לידתו והליכות תייו של בעל שם. עוד באביב חיו היה לנושא אגרות וספורים נפלאים, אשר בהם החתלו על הרוב תורותיו והשקפותיו של בעל הפלאות הזה. לפי מסורת מעריציו היתה נשמתו ניצוץ ממשית בן יוסף, ואתרים העידו עליו כי היתה נשמתו מעולם האצילות, מעצם השמים לטהור, שלא דבקה בה כל קליפה זוהמא מחטא ארם קדמאה. פעמים אין ספורות נתגלה לו אליהו והודיע לו סתרי תורה וצורפי שמות קדושים שונים, הנבנים על יסוד לשונותיו הנרדפים של הזוהר. בעשיט היה יחיד להריו, אביו ר' אליעזר היה מבני ההמון וזיה מתפרנס, כנראה, על חשבון אשתו שרה שהיתה מלרדת. בהיותו נער כבן עשר שנים מת עליו אביו ואחריו מתה גם אמו, וישאר ברך וגלמוד, בלי משען ומשענה, ויהי עוזב לנפשו ימים רבים. מי היו אנשי חסדו של הנער, אשר דאגו לקיומו, לא נרע, אך זה נשאר לנו במסורה, כי חפצו לעשות ממנו את אשר היו עושים נושאי היהדות בכל דור מבני עוני שלהם במשך הנלות הארוכה—בן תורה, חניך התלמוד והפוסקים. אבל ישראל בעל הרגש לא מצא קורת רוח בלמודי המלמדים בחדרים בעת ההיא. התלמוד ונושאי כליו מצד אחד ושטת הלמוד בזמן ההוא מצד השני, במשפטיהם הצנומים והישישים בלי כל רעיון מלבב, בלי כל לחלוותי של רגשי לב והתפעלות הנפש, לא הרגיעו את לבו הסוער והמתרגש, ועל כן פנה עורף למלמדיו ויהי כובש דרך חדשה לעצמו, בהגותו בשקידה רבה בספר הזוהר ובספרי הקבלה השונים ובענות נפשו בצומות וסגופים והתבודדותו ביער, הרחק מאדם העיר, רחוק משאון התבל ועליו בני חלה. רכבו היה ללמוד כמה ימים—מספר בעל „השבתיים”—ואח"כ לברוח מבית הספר, ויחפשו אחריו וימצאו אותו יושב לברו ביער, ויביאו אותו עוד הפעם אל המלמד; כי היה כמה פעמים: הוא ברח בכל פעם אל היער להתבודד שם, עד אשר במשך הזמן נתקרה הדבר ונתיאשו מלידתו אותו למלמד. נעזב לנפשו, בהסתלק מעליו יד אנשי חסדו, אחרי אשר נוכחו לדעת שכל עצמם לעשותו ללמדן יעלה בתהו, התחיל ישראל לדאוג בעצמו לכלכלתו ומחיתו, הוא שב עוד הפעם „החדרה”: אך הפעם לא בתור תלמיד, כי אם בחור משרת-מלמד. הוא היה „עוזר” באחד החדרים. במצבו זה כבר החל לפעול בקסמיו על דמיון בני חבורתו, בקול גילה ורנה היה עובר עם תלמידיו, בהוליכו אותם לבית המדרש או לתוך ה„חדר” בחוצות העיר והיה שמח מאד בגורלו. בהתלהבות וזמרה היה מתפלל בבית הכנסת בשעת התפלה עם בני תבורתו הקטנים והיה מלהיב אותם לעבודת ה' בדבקות שלימה באלהות. אחרי עבוד זמן מה עזב את משמרתו זאת ויהי לשמש, לשומר בית הכנסת בערים וקהלות שונות, בכל ימי משמרתו זאת היה שם לילות כימים ויעמיק תקור ב„מופלא”, בסתרי הקבלה

ודברים שהם כבשוננו של עולם, לאסוף דעת בתורת האצילות, להתנבר בשכלו ובהארה פנימית ולהשתלם בהשגה אמיתית, כלומר להשיג על ידה סוד היות העולם ואמת מציאות השם על בוריה. בהיותו לומד והונה רק בלילה והולך בטל ביום, חשבוהו כל באי בית התפלה לעם הארץ והיו מביטים עליו כעל בטלן נבער מדעת ותסריבינה. מקץ שנים אחדות הננו מוצאים אותו שוב בעיר טלוסט, עוד הפעם בתור מלמד, מחזיק חדר של נערים. אולם כשרונו ושכלו המצויין ונסיונותיו וידעותיו בהליכות התיים הוציאוהו הלאה מחוג המלמדות ויעשוהו למפורסם בעירו ויהי איש מכובד וחביב על הבריות. יושבי העיר, כיהודים כנוצרים, הנישו לפניו עצומותיהם ודברי ריבם והוא ברר וילכן סכסוכיהם ויחרץ משפט בין אדם לחברו ובין איש פרטי להכלל ועל פיו היו נחתכים כמעט כל עניני עסקיהם, על ידי ישרתו ותומת לבו קנה לו עד מהרה פרסום גדול גם אצל הרבנים היושבים כסאות למשפט וכל יודעיו מלאו פיהם תהלתו. כה התודע גם אל איש אחד מתושבי קוטוב הסמוכה לטלוסט, ושמו ר' אפרים. אבי הרב ר' אברהם גרשון מברודי, ובהכיר אפרים את שכלו הוך ורעתו הצלולה של הבעשיט, קרבהו אל ביתו ויתן לו את בתו היחידה לאשה, ישראל עזב את משרת „המלמדות” והיה חי עם אשתו על תשבך תותנו שראג לקיומם. אך הצלחתו חלפה חיש כצל ותחי כקיון שבן לילה היה ובן לילה אבר. ר' אפרים מת אחרי זמן מה וישראל נשאר עוד הפעם גלמוד, כי נשבר מטה לחמו ובל תושיה רחקה ממנו, בצר לו פנה אל ניסו ר' אברהם גרשון שהיה אז רב בברודי, להיות לו לעזרה; אך הוא דחהו בקש מפני היותו בור ועם הארץ, ויבן בעיניו לספחו אל ביתו ולסוכך עליו באברתו. כל עמלו של ר' גרשון ללמד את ניסו תורה עלה בתהו, ישראל נשאר נאמן לנדרו ולבלתי גלות לאיש את ידיעותיו ואת ערכו האמתי ולבלתי התכבד בעיני איש בשבילם. לפחיתות ושפלות היה נחשב בעיניו הכבוד הנתן לאיש בשביל ידיעותיו המופשטות ולא בשביל מדותיו המעשיות וישרת לבו. מדה זו שמר בכל חייו, על כן היה ממעט את דמותו וחשיבותו הפרטית ויכסה במשאון את מעשיו ופעולותיו עד שתגיע שעת הכושר „להתגלות” ולהתראות לכל בני עמו בעצם דמותו ותמונתו הרוחנית. כראות ר' אברהם גרשון כי כל יגיעתו להורות את בעל אחותו דעת אך לריק פנה אל אחותו ויציע לפניו: להתגרש מאישה הבור או לעזוב את עירו, לגור באשר ימצאו, היא בחרה בתנאי האחרון. אז קנה להם הרב סוס ועגלה ויצא מן העיר הלך ונסוע, לתור למו מקום מנוחה.

[התרגמות הבעשיט] ישראל חתישב עם אשתו באתר

הכפרים בין ערי קוטוב וקוסוב, והוא בעצמו היה מבלה את כל זמנו בהתבודדות בין ההרים הגבוהים וסלעי ציה אשר בסביבות הכפר. החיים היו קשים ומרים מאד. מקור מחייתם היחיד היה הסוס שהעניקם ר' אברהם גרשון טרם הפרדם מאתו. פעמים אחדות בשבוע באה אליו אשתו

מתוך הקליפות ולבקש את הנשמות דאולין ערטילאין; אותו המשיח הקראו לכפר חטאו של אדם הראשון יקבץ את הנשמות הפזורות, אשר בעמיו של אדם הם תועים במרחבי עולם. הוא המשיח הנקי מכל שמץ חטא. בעל הנשמה המהורה, הוא הצופה ומביט את כל ממיר ועלם ועולמות העליונים ויודע דעת עליו, עלת העלות וסבת הסבות. משיח בן דוד יהיה אדם הקדמון, חותם תכנית השלמות והוא - חלק אלוה ממעל. על פי השטה הזאת הנה מעלה יתירה נחנה לצדיקים ההוגים בתורה על פי הסודות והרמזים הצפונים בה ומקבלים הארה נבואית ממנה, אך למעלת המשיח יזכה רק אחד מני רבבות אלף. בתיד האנושי העומד למעלה מן הטבע, נשגב מעל כל מחשבה ואובנתא דליבא, ויתזה מתזה שדי במראה ולא בתודות, בהשגה אמיתית ובנבואת האלהות העליונה. מעת אשר שקעה שמשו של הארץ שלטה התורת הזאת לברה בכל תיי האומה, בחיי הכלל ובחיי האישים הפרטיים, בבית המדרש ובחיק המשפחה, ותהי התורה הזאת כספוג שספגה בה כל צרכי החיים, שית העם ושיגו, שאיפותיו והליכותיו, משא נפשו וחזיוני לבו. והקבלת הזאת המטה את מחו של הצעיר המבולבל ותמלאהו שעמום והזיה. תתפעלותו עברה כל גבול, עושר הצורות והפיוט הכלל במסתרים תהם נתנו משטר ורוחב לרמיונו תכבד להתלהב ולהתרנש במדה מרובה, ובהתפעלותו והתלהבותו תכבדה היה מאמין ובטוח כי בו בתר תי להביא נאולה לעולם, בעת תתיא התחיל בעשיית לחאמין בעצמו ויגלה לתלמידיו ואחותו מעיו דבר, „תתגלותי“ העליונה ו„עליית נשמתו“. עוד מעט וישראל המתבודד והפרוט משאן העולם דאה המון תלמידים, מקובלים וקנים עם נעים, באים אליו לראות ההתגלות הנפלאה ולשמע הדברים שלא שמעתן עוד און מעולם. שמו היה מפורסם אז לא רק בתור „בעל שם“, כותב קמיעות, פוקד עקרית ורופא חולים, אלא גם ל„איש אלהים“ היודע עתידות ורוי עולם, מרברי „נביאותיו“ מלאים ספורי העם. הוא היה מגלה לכל הבאים אליו שורש נשמתם, מאיזה מקום נאצלה, כמו כן כל המוצאות אותם עד הנה ואת אשר יקרה אותם בימי חייהם על האדמה ומה להם לעשות לתקן פגמו של אדם הראשון בעולם הספירות למען הכן קץ הפלאות ומלכות שמים על הארץ. לפעמים מלא ירי תלמידיו להשביע את ה„רוחות“ או ה„דבוקים“ בשמות ויהודים ולגרשם מנופות בני הארם אשר דבקו בהם וגם מסר לתלמידיו נוסחי ההשבעות על פי צרופי שמות שונים בחלופי אותיות השם המפורש. רוחו הסוער מטבעו לא היה יכול להבלא בחוג דעותיו והשקפתו לבלתי הורות אותן לבני עמו ולבלתי הפיץ את מעינותיו תוצה. כשם שהאמינו המקובלים הראשונים שזכות העיון בספר הזהר מספיק להשיב שבותנו ולהעביר גלותנו ועליו אמרו זכו אחישנה, כי בעבורו יהיו ישראל ננאלים ויקרא דרור שיהיו כל בני העולם בני חורין בשלוה שאין כמוהו; כמו כן האמין בעל שם שבזכות למודיו יבקע כשחר אורנו ויבוא

עם סוטה וענלתה, הוא היה מעמים את הענלה טיט והיא הובילה סחורה זו לערים הקרובות למבירה ומזה היו מוצאים את צרכי חייהם הדלים. את הסתפקותם היו מוצאים במשדו, צרכי חייו של בעל-שם היו, לפי ההגדה, מעמים מאד. רק להם יבט היה מאכלו ואותו היה מכין לו בעצמו באופן פשוט: היה לש בנומא את הקמח במים והשמש בתמה היה אופה לחמא עניא זו. רק דבר אחד היה מלבב אותו אז, והוא, הטבע בכל יפיו וחדרו אשר סביבותיו. בהיותו נוטה מטבעו למרת שחורה, היה תי תמיד חיי התרנשות, התפעלות רחנית והסתכלות פנימית אשר בהיותן קשורות עם תוקף אהבתו למחקר וקבלה מבלי הרפות את ידיו מהם בכל מאורעות וחליפות החיים, המשילו עליו את כח הרמיון במדה נפרזה מאד, ויהי להוזה חולם בהקיץ, והתקוות ילדי התזיה חיו לו למעשים ברורים. במשך מי הנחר, ברעש האילנות, ברננת הצפרים ובשלחבת להב האש היה שומע ורואה סודי סודות, רזין רדיון, שאותם מגלה אלהים ליחירי סגולה, בחירי החשגנה, לבשר להם קץ הגלות ואתחלתא דנאולה ולשנות על ידם סודי העולם והטבע, לעשות חדשות ולחולל נפלאות גדולות עד אין חקר. תנה בן היה בעל שם לצופת נסתרות ויודע עתידות, כל היום היה מטייל ומתחלך על פני ההרים הגבוהים והגבעות הנשאות לשמעת סוד שיה שרפי קדש או לקבל לפחות חשפעת ניצוצות הקדושות אשר יאשיעו עליו ממרום. את ספר הזהר שחיה נחשב אז בעיני העם לחלק התורה המקובלת לכל ישראל, היה נושא תמיד בחיקו והוא הגביר עוד את רמיונו במדר מרובה, לרלות ממנו סודות חתכמה הנסתרה, הקבלה תנביאית והמשיחית.

[התגלותו] תנקודה התיכונה להקבלה בעת ההיא היה קץ הפלאות: הארץ, תלמידו רייס וויטאל ותלמידו תלמידו מכבדו ומעריציו היו מבשרים תמיד לאמר: קרוב יום ה' ומלכות שמים במהרה תבון. אך לפני בוא יום ה' הגרול תהיה נאולת הנפשות - העלאת ניצוצות הקדושה מתוך הקליפות שנפלו בחוכן לעת ירידת קדושי עליון לעולם השפל והטמא בסוד „שבירת כלים“; מני אז ניצוצות הקדושה מתאמצים לעלות מן הקליפות ולא יוכלו ומוכרחים הם להתגלגל תמיד מנוף לנוף. בעלות כל ניצוצות הקדושה מתוך הקליפות יחלש כח הטומאה, רוחא דמסאבותא, ותכחד מן העולם, אך תהיה לברה בלי כל תערובות טוב בהרע; או אז יבוא ויגיע התור ל„עולם התיקון“, אז תתפשט בכל מערכות עולם השפל „מדת החסד“ רך, „צינורות עשר הספירות“ בלי כל מעצור, להפירות ולחדשו ולתקנו תיקון עולם. הגאולה הזאת (או „התיקון“) מסורה היא לכל צדיקי הדור העוסקים בתורת הקבלה ומתחידים ביחורא שלים בעודם בחייהם עם עולם הנשמות ומחברים את עולם השפל עם עולם העליון בכוננות ויחודים ובהמשכת הקדושה על ירי קיום המצות במהרת המחשבה, אבל גדולה מפעולת הצדיק היא פעולת משיח בן דוד להעלות הניצוצות

קץ לנלוותנו, ועל כן השתדל להפיץ תורתו בין העם ולרכוש לה נפשות. היסוד אשר בנה עליו את למודיו היא תורת הנפש בעיקרה, אשר יסודתה בספר חזקוני ותקופתה על כונות, יהודים ותקונים. באגרתו שהריץ בעל-שם לניסו, אחרי התישבותו של האחרון בארץ הקדושה, באגרת זו, שחיא אחת הזכרונות היותר חשובים שבהם משתקף היטב ובטחה ראיה הלך רוחו ומחשבותיו, יאמר בדברים האלה: „בדאי יהיה לך לפלא ולשמח נפשך, מה שגם בעיני נפלא בדבר המראה אשר הראני ה' בעלית נשמתו כיוצא לך, ראיתי נפלאות מה שלא ראיתי עד הנה מיום עמדי על דעתי, ואשר ראיתי ולמדתי בעלותי לשם אי אפשר לספר ולדבר אפילו פא"ם. אך בחזירתי לנו ערך התחתון דאיתי כמה נשמות החיים והמתיים חידועים לי ואינם ידועים לי בלי שיעור ומספר ברצוא ושוב, לעלות במעלות דרך העמוד הידועה לך בשמחה רבה ונדולה אשר ילאה הפה לספר וכבדה און הנשמי משמוע... עד דאתינא ועיילינא להיכלא דמלכא משיחא ממש, וראיתי אנפין באנפין ממש שמעתי מה שלא שמעתי מעולם מכמה שנים, ועלה בלבי לשאול אותו ואמרת: אפשר מחמת הכנת ביאתי זאת השמחה והחדוה, ואימתי אתי מד? והיתה תשובתו הרמה: אי אפשר לנלות; כי אם בזאת תדע, בעת שיתפרסם לסודך ויתנלה בעולם ויפוצו מעינותיך חוצה מה שלמדתי אותך והשת יוכלו גם הסה לעשות יהודים כמותך ועליות ואז יכלו כל הקליפות יהיה עת רצון וישועה. אף זאת אודיעך והי יהיה בעזרך ונכה ה' דרכך ולא יליו עיניך ובפרט בארץ הקדושה: בעת תפלתך ולמודך בכל דבר ומוצא תבון ליחד כי יש בכל אות ואות עלומות ונשמות ואלהות ועולים ומתקשרים יחד ומתיחדים זה עם זה להיות אחד ואח"כ מתיחדים ומתקשרים יחד האותיות ומתיחדים יהוד אמתי באלהות ותכלול נשמתך בהם בכל בחינה מהנ"ל ומתיחדים כל העולמות כאחד ונעשה שמחה גדולה וזענו לאין שיעור בהבינך בשמחת חתן וכלה בקטנות וכ"ש במעלה העליונה כזאת.

הולד הכשר, אבל ההולדה באה על ידי עברה ודבר רע ופנימיותו פגומה; כן מדבור של אותיות קדושות כשמודונו עם המחשבה הזרה נולד סמור רוחני" (כתר שם טוב). השנתו של בעש"ט באלהות שונה תכלית שנוי מאותה ההשנה של הקבלה, שלפיה צמצמה האלהות כביכול את עצמה והניחה מקום פנוי לדירת בריאתה; על פי השנתו אין האלהות טובדלת כל כך עד שנצרך לאיוו חקירות מופשטות ולחיפוש אחרי ראיות ודאיות המוכיחות על מציאותה; היא נמצאת בכל; לית אתר פנוי מינה. השכינה מתלבשת ומתפשטת בכל פרטי הבריאה ובכל עניני הטבע ונחשאים. את עקרו הפנתאיסטי הנדול הזה חיה סבאר ומפרש על ידי משלו הנפלא: מלך אדיד אחד בנה פלמין גדול אחד ובו חרבה חדרים זה לפני זה והקיפו כמה מציצות זו לפני זו, אך שער אחד היה פתוח וכנגדו היו מכוונים פתחים הרבה מאד, ודרך שם ראו את הציורים היפים וכל כלי הבית היקרים שנמצאו שם. והמלך ישב בחדר האחרון, נסתר ונעלם מעיני הרואים, כשנגמר בנין הפלמין, נקראו שרי המלוכה גדולי המדינה לבוא ולראות ולהכנס למדקלין זה ולדבר בו עם המלך. כשבאו תמדו בפתח הפלמין, מצאו השער ננעל והדלתות סגורים, והתחילו תמהים זה לזה איך אפשר להכנס בו, אחרי שבמה קורות ודפנים וכתלים חוצצים ביניהם, עד שבא בן המלך ואמר להם: הלא ידעתם שאבי חכם גדול הוא, ויודע ובקי הוא גם בחכמת אחיזת עינים, וכל המדקלין כלו אין בו ממש, ואין כאן לא שום חומה ומחיצה ולא שום שער ודלת, אלא הכל אחיזת עינים נמורה, שנדמה לרואים כאלו ממש היה בדבר, אבל באמת הוא מקום פנוי ופתוח ומפולש מכל צדדיו והרי אני המלך לפניכם ולעיניכם; וכל מה שענייכם דואות אינו כי אם דמיון בחב שאחו אבי את עיניכם בו, כן כל העולמות כלם וכל מה שיש בהם, כל המורגש והמוטבע והמושכל, שהם נראים ונרמזים לנו שהם דברים חוצה לו יתברך ונפרדים ממנו, אינם בעצמותם כלום ותלויים רק ברוח פיו והוא והם הכל אחד; ורק שהסתיר הקב"ה את עצמו כשבול בכמה מיני לבושין והסתרים וצמצומים, שבהם ועל ידם הוא מסתתר מעיני ברוחיו, והם רואים כל דבר בענין חוצץ סבדיל ומפריד בינו לבין קונו, והן הן נבורותיו ונדאותיו של יוצר בראשית, שהוא מתעלם בנלו ומתנלה בהסתרו" (צוויפל, שלום על ישראל ח"א נ"ד).

[עצבות ומגופים] אחרי „התנלותו" שנה בעל-שם את תכונתו והשקפתו על דבר העולם והטבע, החיים וצוותא של בני אדם תכלית שנוי, עד שבא לידי אותה המסקנא, שהמביעה את חותמת על שסתו בקבלה המעשית, מקודם היה מסנף את עצמו על פי שסת האר"י, היה טובל הרבה וצם תעניות והפסקות, אבל אחרי כן שנה את טעמו להיות שמח בחייו שנתן לו יוצרו במתנה ולעבדו בשמחה. הסגוף, אבוד הגוף והעצב נתחלף לו

[שימת הכע"ס] אחד מעקרי תורתו של בעל-שם—

אשר בכללה היה נוטה לשמח האר"י—היה ענין הדבקות, „הרבתות—היה אומר—זו התחזקות הדגש, התנגעות הנפש לצור מחצבתה, חבוק היקום ומלאו והתרבות ביוצר כל", באחת: העבודה והתפלה בהתפעלות והתלהבות נמרצה—זהו העקר בחייו הרוחניים של האדם ומציאותו, כל מעשה ופעולה, קטנה או גדולה, כל רעיון וכל מחשבה היה משעבד אל התכלית המכוונת הזאת. ע"י התפלה והעבודה והמעטת המשא וחתן יוכל האדם להתפשט ממרייתו ומגשיותו, עד שלא ידגיש במציאותו בעולם הזה, ולקשר ולדבק כחשבתו ופנימיותו להבורא, „המחשבה הזרה שבאה לאדם בתפלה היא בבחינת סמור, שאעפ"י שצורתו כצורת

גורמת לפרוד ולפור בעולמות העליונים ועושים קרע באחדות המציאות.

[בתור בעל שם] אתרי נודו ממקום למקום התישב בעש"ט בשנות הארבעים לימי חייו בעיר מעיבת אשר בפורוליא. מעשיו והתנהגותו הרימוהו מעל לכל המון "בעלי השם" הרגילים, בתתם לשמו גם ערך ידוע של מורה מוסרי ואיש המופת, ויתלקטו אליו מאמינים שונים מכל עברים וישימוהו לאלוף לראשם, ל"רבי" ו"צדיק" וההמון הנבער קרא אחריו: קדוש וברוך. הסכמתו הניעה אז למרום פסנתה. הוא היה מעביר ומשיב על מקומותם את "כלי הקדש": רבנים, מנידים, שוחטים, תונים וכדומה, בערים אשר חסידיו נחתים שם. בעת ההיא יסרו למו תלמידיו כחה מיוחדת, קהלה בפני עצמה, ונפרדו מכלל הכנסיה. כרבם, הבעש"ט, לא הפקידו גם הם על מניין קבוע, על בית תפלה מיוחד וזמן מיוחד, כאשר הקפידו ע"ז בעלי התקים, כי אם התפללו לרוב ביחידות ובכל מקום שהוא, בשרה וביער, בין עצי האילנות והעשבים, כי אלהים הוא בכל מקום. "בכל פנה שאתה פונה ובכל מקום שאתה הולך, אתה מסתכל על הבורא יתברך והבורא ית' מסתכל בך" (צוואת הריב"ש). לשבתות וימים טובים נהרו אל רבם, הבעש"ט, "עולי רגל" לאלפים ורבבות, שבאו, לקבל פני המלך" ו"להנות מזיו השכינה". כהאר"י בשעתו היה גם בעש"ט סהרר ללבוש בגדי לכן ביום השבת לזכר הלבנת העונות או מדת החסד והיה נושא ארבעה בגדים בשבת לזכר ארבע אותיות שבשם המפורש. השבת עם הזמירות והתפלות לפני כל סעודה משלש הסעודות ואחריה היתה הנקודה התיכונה במערכות המעשים של קבלתו ושטתו. השבת היא, גלוי השכינה, התנלות, האיךסוף" בגבולות הזמן, ונקרא בשם "חקל תפוחין". קדושת השבת מתהלת משעה שמקבל האדם על עצמו ה"נשמה היתירה" לקבלת פני המטרוניתא, "שבת מלכתא", ומעינות הרצון והקדושה מתנברים והולכים משעה לשעה, ובהגיע זמן המנחה והסעודה השלישית, לעת צאת השבת, אז תניע שעת "רעוא דרעוין", שעת הרצון, הרחמים והחסד למרום קצה. ככה היה הולך ומתפרסם הבעש"ט אז בתקפו, ככה התפשטה אז האמונה בשטתו המשיחית, עד כי גם ניסו ר' אברהם גרשון קוטובר, בשונו מארץ הקדושה לחול לבקר את משפחתו ולשדך את בנו, השלים אתו ויטה בסבלנות יתירה להודות בשטתו, אם כי קשה היה לו לותר על החומצה של הקבלה הסגפנית שהיתה תוססת בו ובשונו אח"כ עוד הפעם לארץ ישראל היה מתליף עמו אגרות ויציע לפניו שאלות שונות בתורת הקבלה. על פי עצת ניסו נמר בעש"ט אז אומר לנסוע גם הוא לארץ הקדושה, שהיתה אז משא נפש כל המקובלים, אך מכשול גדול—אולי היתח סערה על הים—הכריתו לבטל את רצונו ורעתו ובהיותו כבר בקונסטנטינופול (פסח תק"ו) היה נאלץ לשוב למעזיבו. לפי פתגם השנון של החסידים ראה בעש"ט את כל אבריו ודיוקנו בא"י,

בהנאת החיים של עולם הזה, ותחת התבודד במערות ויערות, החל להתחבר אל ההמון ולהיות מעורב עם הבריות. חיי העולם הזה, היה משנה ומסביר לתלמידיו, הם תכלית בפני עצמם, והאדם התי בשמחה הוא ממלא בזה את רצון בוראו. זו היא העבודה הראשית של האדם, שהוא רק חוליא אחת בשלשלת היצירה הכללית. אמנם מאחר שהאדם הוא המצוין בחוליות אותה השלשלת בשכלו ובניתו, על כן צריכים חיייו שיהיה להם מובן ידוע ומטרה נעלה. "מי שיאמר שחעולם הזה אין בו ממש טועה הוא, אלא עולם נכבד הוא, למי שיודע להסתפק ממנו ולהתנהג בו כשורה". ככה היה הולך ומתחזק תמיד במחשבתו על דבר בטולם של הסגופים וענות הנפש וחיה מתאמץ בכל לבו לסתור ולהכחיש את הרעה על דבר הבלי העולם הזה אשר קנתה לה אז חזקת ישוב אצל חסידיו הדור ההוא. היצר הרע, היה אומר, סוגר ומסמא לפעמים עיני האדם לתשוב את עצמו לצדיק גמור על ידי שהוא לומד בתמידות ומתפלל ומסגף את עצמו, אעפ"י שאינו יודע ענין הדבר וכן בבורא ית' מה הוא, ולא טעם טעם של אמונה שלימה כראוי, ועקרי העבודה נעלמו ממנו לגמרי; ולאיש כזה אין לו תקנה כמעט ואין תעלה ותרופה למכתו, שאחרי שהוא צדיק בעיני עצמו ובעיני הבריות. מי יביאנו לשוב בתשובה ולהתבונן מהו ענין הלמוד והתפלה ועשיית המצות לשמן. איש חסיד היה מספרים מעריצי הבעש"ט—שסגף את עצמו בתעניות ובסגופים ובטבילות מקואות, כדי להשיג רוח הקדש, ואמר בעש"ט עליו לבני חברתו: בעולם התמורות משחקים עליו. לעומת זה הוקיר בעש"ט את העבודה שבלב—זו התפלה, כלומר, התפלה במהרה הלב והמחשבה, אשר לא שמו לב אליה הרבנים במאות השנים האחרונות ואשר זלזלו גם המתפללים בחשיבותה. כי באמת לפי תורת המוסר של הפילוסופיא רק תענוג רוחני אחד ישנו בעולם: הסתכלות מדעית בטבע האלהות, אשר רק יתירי סגולה זוכים לה. אבל רות בני העם אין להם שום יחס וקשר עם ההשגחה העליונה, והם נמשלו בבהמות נרמו. התסידות הנהיגה הכונה בקיום המצות. היא מטיפה לתפלה ברגש ובהתלהבות, תזהיר על הרחקת העצבות והכעס ותחייב לעבוד את האלהים בשמחה ובהתפעלות ובהתרוממות הנפש. כל מה שהיו רגילים לעשות לפנים בישראל כמו מצות אנשים מלומדה, התחילו לשמור ולעשות, מעת נתפרסמה תורת החסידות במחנה ישראל, בכונה עצומה ובהתעוררות הלב. לפנים שמרו את הרת מיראה; החסידות הנהיגה לשמור את הרת הישראלית מאהבה על פי למודי הבעש"ט, כל מצוה ומצוה, כשהיא נעשית כתקונה ובכונה שלימה וכלב טהור, מעוררת את מדת הרחמים ועושה רושם בעולמות העליונים; היא מתקנת את אחדות המציאות ומביאה לירי דבקות בשכינה. ואולם כשהיא נעשית שלא בכונה, ובפרט כדי להתקדש בעיני ההמון ולהנות ממנה, היא פוגמת בכבוד של מעלה ומעוררת דינים על ישראל; היא

מותו, השתתף בעש"ט בכוח הרבנים עם ראשי הפראנקיסטים בבית תפלת הקתדרא בלכוב (16 יולי 1759) ע"ד עקרים שונים של האמונה הישראלית וע"ד ערך ה"תלמוד" ומשפטו. מארבעים חשובי הרבנים שבאו ליום המועד להתוכח עם שונאיהם בנפש, לגול מעל עמם חרפת עלילת הדם ולשים לאל את כל דברי האשמות אשר טפלו הפראנקיסטים על היהודים, אמוני התלמוד, נבחרו רק שלשה טוענים וראשי מרבנים שהיו יודעים את שפת המדינה: ר' חיים כהן ראפאפארט רב בלכוב, ר' בער מיאזלאוויצ'י ור' ישראל ממעזיב. כרוב כשרון הצליחו שליחי צבור אלה במשלתתם, כי היהודים יעזו נקיים בדינם והותר להם להחזיק בתלמוד וגם נחן צו לבלתי שרוף את ספריו, בעוד שהפראנקיסטים הוכרחו להתנצר בלי כל איחור, זה הלא היה לפי רצון הרבנים ופרנסי הדור אז, שינחקו את מוסרותיו מן האומה הישראלית. למרות כל המכאובים שהסבו הפראנקיסטים להבעש"ט ברדיפותיהם את בני עמו ולמרות כל הצרות והפוענויות שהתחוללו על ידיהם על ראשי היהודים זמן רב, היה צר לו, להבעש"ט, לראות מספר רב של בני עדתם נפרדים מעל עמם. ביהוד היה כועס על הרבנים, ששבורים שקר מלבם בהקרמות שקרים, ונולל עליהם את כל האשמה. כשנודע לבעש"ט דבר המרת דת של הפראנקיסטים היה צווח ואומר: "השכינה מיללת ואוסרת: כל זמן שהאבר מחובר יש תקוה שתהיה לו איזה רפואה וכשחוטכין האבר אין לו תקנה עולמית, כי כל אחד מישראל הוא אבר השכינה". ענין הפראנקיסטים מרר את חייו ונתרשם עמוק בלבו. בימי הפסח שנת תק"ך תלה מחלה ממושכה ואנושה. בכ"ז היה מתחזק ומתפלל עוד לפני התיבה, התלמידים הרגישו בחולשת רבם וכדאנם לשלום בריאותו לא עזבו עוד את מעוזיכו ולא משו מתוך אהלו יומם ולילה. בליל שבועות התאספו בפעם האחרונה אל ביתו, להיות נעורים כל הלילה. החולה אמר לפנייהם דברי בבושין והיה מטיף להם את תורתו ושטתו בחסידות. קולו היה רפה מאד ובחזותו נתמעטו מרגע לרגע. בראותו את מכוכת העומדים סביבו קרא: "אין אני רואנ על עצמי, כי יודע אני בבירור שאצא מפתח זה ותיכף אכנס בפתח שחר". עברו שעות אחדות. לפי ספור בעל ההגדה עמדו שני השעונים, שהיו בחדרו של בעל שם, ממהלכם, ועם הפסק מקטוקם נפסקו גם חיי בעליהם. ביום טוב שני של נלוית (ז' סיון) נוע ויאסף אל עמיו.

[אחרי מותו] בעל שם לא חבר ספר בקבלה וגם לא הביא את למודיו במערכי שטה קבועה ומסוימה, כי אם הטיף את תורתו לפני תלמידיו בשעה שהיה מיסב בסעודה או כשהיה מטייל עמם בחצות העיר, והיה שונה להם את משנתו בלי סדר ומשטר קבוע ובעל פה, מבלי השתמש באיזה ספר. אחרי מותו התחילו תלמידיו ובראשם רבי יעקב יוסף כהן, עמוד התוך של החסידים, לאסוף ולרשום כל למודיו, משליו ופתגמיו, הכוללים תמצית שטתו, לבאר ולהרחיב כל דבור ודבור אשר יצא

רק את עקביו לא ראה (דרך אמונה ומעשה רב ליה).

[התנגדות להבעש"ט] אולם כל מה שהיתה תורתו מרכה להתפרסם ולהודע בעולם בה במדה היה הולך תדול מספר מתנגדיו, אשר יצאו במחאה נלויה נגדו, לערער ולקטרנו עליו ועל למודיו, בראותם בהתפשטות דעות הבעש"ט את חרבן היהדות העזיקה ותתירה תחת כבוד האמונה. עוד בחיי בעל שם נמצאה מפלגת אנשים אשר מלאו את לבם להוציא תולדות מיפטי למודיו והיקשיהם, ויבואו לידי מסקנות והחלטות שבכחן להרעיש את היהדות המסורה ולהפוך קערת הרת על פיה. משנאתם העזומה על הרבנים בעלי התלמוד המחזיקים בנושנות, ובחפצם להשביט כלה את השלטון הרחני של חכמי התורה עברו את הנבול שנבל להם בעש"ט והזיקו ללכת בדרךם הלאה מהמטרה שהציב להם, לסתור ולהכחיש גם קצת מסורות דתיות, שהתנחלו בקרב העם מימי קדם כעין מלאים לדברי החורה הכתובה, ולהשפיל את כבוד התורה הנגלית לפני הנסתרות ומצות המעשיות לפני הבונות, וכדי להצדיק אח מעשיהם ומנהגיהם הזרים ומתמיהים חפשו וימצאו להם סמוכין בספר הזוהר. לא יפלא איפוא כי העירו למודי בעש"ט חשד בלב התורניים ובצדק פחדו כי תהיה תורה התלמודית נכזית מחופתה של הקבלה. בהודע לבעש"ט תוכחת הרבנים ומרת דינים הקשה המתוהה על למודיו ועל כל המחזיקים בבריתם, ראה גם הוא חובה לעצמו לצאת ממחיצתו ובמר רוחו הוציא משפט חרוץ על מתנגדיו והמיט עליהם ועל למודיהם גם יחד חרפה ובוז מרבה, להכיל פעמים אין ספורות היה מתאמץ לנלות קלון התלמוד בפני לומדיו, למעט דמות התורה הנגלית ולהוריד מעלתה נגד תורתו הנסתרת. בהצינו את התלמוד לפנינו כנייה חנוטה שתובה ריק ואין בה רק תמונה חיצונית, כגולם בלי כל רגש תנועה וחיים, בלי כל רעיון נאצל ורגש פיוטי, בלי התפתחות וכשרון להסתכל אל צרכי הזמן ותנאי החיים, על ידי מספר מעריציו הרב הנגדרים אחריו ואחרי דעותיו עלתה בידו להכריע תחתיו את הרבנים והלומדים, אויבי הקבלה, ולהרחיב הניא המבדיל ביניהם. פעם אחת הועירוהו הרבנים לעמוד לפני משפט ה"ועד של ארבע ארצות". פרנס הועד היה אז ר' אברהם אבלי בר' ישראל איסר מלובלין. בבוא הבעש"ט לפני האספה פנה אליו הפרנס בדברים רותחין: "לפי סדר הנהגתך נראה שרוח הקדש שורה עליך ויש אומרים שמעלתו הוא עם הארץ, בכך נשמע מפיך אם יודע מעלתך איזה דין". והמעשה היה בראש חודש וישאל את בעש"ט: מי ששכת, יעלה ויבוא" מה דינו? אך בעש"ט השיבו בנחת: "דין זה אינו נצרך לא למעלתו ולא לי, כי מעלתו אפילו אם יחזור ויתפלל ישכת עוד הפעם, ואני בודאי לא אשבח". הרמז העוקץ בתשובתו זו הוא ברור כשהוא בפני עצמו, גם בלי כל פירוש.

[ע"ד הפראנקיסטים] באחרית ימיו, שנה אחת לפני

ביבליוגרפיה: גאטמבער, תולדות הקבלה והחסידות; צווייטעל, שלום על ישראל ד' חלקים; דוד כהנא, אבן אופל (דפוס בהשגחה) ד' 364 והלאה; ראקנינזאטן, אוצר ישראל, תולדות הבעש"ט, קעניגסבערג 1876; אברהם כהנא, ר' ישראל בעל שם טוב, ווארשא 1900; Graetz, *Gesch.*, IX. s. 101-126; Peter Beer, *Gesch. u. Meinungen aller Secten der Juden*; S. Schechter, *Die Chasidim, eine Studie*, Berlin 1904; I. Günzig, *Rabbi Israel Baal Schem, sein Leben und seine Lehre*, Brünn 1908.

ע. ג.

בעלי תשובה: ע' תשובה.

בעלי אגרופין: ע' אגרה; אתליטין.

בעלי אספות: אנשי כנסת הנדולה שאספו ערכו והתמו את ספרי הקדש, ומה שלא כנסו הם ספרים חיצונים. גם על ספר קהלת היו מספקים אם לנוגז, אך אחרי שקלא וטריא הכניסו אותו, ולכן נאמר בסוף קהלת "דברי חכמים כדברנות וכמשמרות נמועים בעלי אספות נתנו מרועה אחד, ויותר מהמה בני חוזה עשות ספרים הרבה אין קץ" וגו' (קהלת י"ב י"א-י"ב). ואולי נקרא בית האספים (דהיי"א כ"ז ט"ו) הבית שבו נאספו בעלי אספות. במדרש קהלת אמרו: אימתי דברי תורה נאמרין בתקונן בשעה שבעליהם שומעין אותם באספות. ושעור הכתוב: וכמשמרות נמועים דברי בעלי אספות שלא לזוז מהם. וכן פירש הראב"ע: בעלי אספות הם הלוקמים מספרים רבים ויחברו מחברות, אע"פ שיחלקו, כלם למדס בורא אחד (רועה יחוס לרבונו). לדעת קראכמאל, בעלי אספות הם הסופרים אנשי הכנסיה העיסקים במקהלת אסיפה לחקנם ולסדרם וכו' (מורה נה"י שער י"א סי' ח'). ע"ע כנסת הנדולה; כתבי הקדש; ספרים חיצונים; קהלת.

א.

בעלי חיים: ע' בהמה וחיה.

בעלגיום (בלגיא) = אנגליה Belgium, צרפתית Belgique): מדינה קטנה במערב אירופא; מספר יושביה כששה מיליון וביניהם יהודים בערך י"ב אלפים. לפני בימי הרומיים היתה בלגיא אחת משש מחוזות של גליא העתיקה ונקראה Gallia Belgica. לפי המסורה ישבו שם יהודים עוד במאה השניה אשר הגלו מארצם ע"י הרומיים או באו מעצמם, והיו רוכלים סהורתם משם למדינות אסיא הקטנה ולמדינות התיכוניות באירופא. אחר ספלת בר כוכבא נתוספו רבים על יהודי גליא ואספמא, וגם אח"כ בזמן הפראנקים תחת סמשתל קלאווים (486). אז היה מצב היהודים בטוב והצליחו במעשיהם ועשו חיל. הם עזרו להתושבים לנגן על העיר ארלי (508), ולא נשתנה מצבם לרע עד ימי בילפערק (Chilperic) בשנות 561-584 אשר רצה להעביר את היהודים על דתם, אך לא הפיק זממו. פעפין (751-761) היה מושל ישר ויהודים

ספיו ולמצוא בו סודות ורמזים אין קץ. בעל שם השאיר אחריו בן ובת. בנו רבי צבי לא הוזן ביתרון הכשר דעת ולא היה מצויין לא בתורתו ולא בחסידותו ונמסר לו הכשרון למשוך אחריו לב התלמידים שיקיבו לדבריו. בני בתו הודיל: ר' ברוך מעזיב ור' משה חיים אפרים מסרילקוב היו עוד צעירים לימים ולא יכלו גם הם למלא מקומו של הבעש"ט. ועל כן בחרו החסידים אחרי מוהו בתלמידו המובהק רבי דוב בער, הנקרא "המניד" ממעזריטש, ומרכז החסידות עבר ממעזיב למעזריטש או כאשר יאמרו החסידים: נסתלקה השכינה ממעזיב למעזריטש. אגדת החסידים מספרת, כי הבעש"ט עוד בחייו בחר בו, שהוא ישב על כסאו אחרי מותו, ונבואה נזרקה מפיו: כי על ידו תפושט החסידות במלוא רחב התבל, מסוף העולם ועד סופו.

[השפעתו] בנוגע לחמנתו המוסרית, להלך נפשו ותכונת רוחו של הבעש"ט, הנה ברור הרבר, כי היה בעל מזג טוב וישר לב ורוח, איש שפוי ולבושיו, ואין כל ספק כי היה רחוק ממנו הרעיון לבדות מלבו חזון שוא ולרמות את העם, כי אם היה מרומה מהשפעת תעתועי חושיו, וכל החזון אשר נשא לפניו עמו בתור "התגלות הנבואה", הם דברים אשר הרגיש אותם בנפשו והאמין בהם באמת ובתמים. גם אין ספק, כי נמצאו בדעותיו והשקפותיו של הבעש"ט כמה רעיונות טובים וחשובים, ועל כל פנים עלינו להודות, כי השפיעה הקבלה שלו—עם כל הערבוביא והתהו השוררות בקרב—גם טובה מרובה על התפתחות רגש הדתי בישראל, בהכניסה תוך רוחני ורגש פיוטי לתורת היהדות, אשר על ידי המקרים, החליפות והתמורות שהתחוללו והסתערו עליה בעת ההיא מעברים שונים, קבלה אז פנים נועמים וצנומים ויהי כגויה חנוטה בלי רוח חיים, שאין בה דק קליפה ותמונה תיצונית. התועלת השנית שהביאה תורת בעש"ט היא ההתעוררות וההתלהבות הנדולה שקמה על ידה בקרב האומה בתקופת הקפאון והתרדמה ההיא ותפח באפיה נשמת חיים חדשה, תיי רוחנית ואצילות, כל המלחמות, המריבות והקטמות, כל הפגעים, הסערות והזועות לא דק כי לא הכניסו בקרב האומה שמץ רוח יאוש, כי אם גם היו מאמצים אותה להשגיא חיל. ההתנגדות התקיפה להתלמד ולכל נושאי כליו שקמה אז בישראל לרגלי שמת החסידות, עוררה את האומה להלחם בכל מאמצי כח בעד תקומתה הרוחנית ובעד קיום קניני רוחה וסגולות דתה, ותשם בהם את כל מעינה ותעמיק קר להתחקות על שרשי כל קויהם הדקים, על תבנית של צלליהם הנמוים מהם על נקודות האור המופיעים על פניהם, ומה היתה נסכה, כי התפתחה ברוחה ושכלה, ותשכיל ותעש חיל בכל דבר וחכמה, בחקר דת ובפילוסופיא ובכל ענפי חכמת סופרים, ובמשך זמן קצוב, בשוב המרגוע ובהשבת המלחמה, התאחדה עוד הפעם עם כל תפוצות האומה למרכז רוחני אחד.

סאל (שם מטבע) ואשר רכב על סוס היה משלם 5 סאל, ואשר יצא משם שלם 3½ סאל, ובמקומו רבים הוכרחו ללבוש בנדים מיוחדים להם כדי להכירם שהם יהודים, ועוד נורות ואיסורים אשר לאם לאם חנדיחו את היהודים מבלגיא.

בשנת 1477 נשאת בת קארל חעז שהיתה יורשתו אל הנסיך הגדול מאקסימיליאן בן הקיסר פרידריך הרביעי, וכאשר עלה לגדולה נתן את בלגיא לבנו הצעיר פיליפ (1493), אשר נשא בשנת 1496 את בת פרדינאנד ואיזבלה מושלי ספרד, ואכזריות ורדיפות ספרד עברו גם על בלגיא, ובפרט הרע לעשות אלואא מושל בלגיא בזמרתו על בקרת ספרי ישראל ביום 15 מעברואר 1570. היהודים האנוסים מספרד באו שמה במספר רב והם נזרו לחוציא את הארץ מתחת יד ספרד ולהביאה במסורת אוסטריא. עוד במאה הי"ת היו היהודים תחת חוקים מיוחדים עד שנת 1815 שיצאו לחרות ושורי זכויות. ע"ע אנטווערפ; בריסעל; ג'ה ע'נ'פ.

ביבליוגרפיא: *Monatsschrift*, I. 495 et seq.; *Gross, Gallia Judaica*, p. 124; *J. E.*, II. 653.

א.

בענדעמאן, עדוארד יוליוס: צייר מומחה. נולד 3 רעז. 1811 בבבלין ומח 27 רעז. 1889 בריסעל-דארף, אביו היה באנקיר בעערלין. בענדעמאן היה תלמיד שאלדאוו בבבלין ועשה לו שם גדול במלאכתו. ראשית מלאכתו הייתה תמונת אמו זקנתו בשנת 1822, ואת"ב צייר תמונת „בעז ורות". בשנות 1831—1835 עשה תמונות רבות אשר הכיח חכמי הציור לטובת ועל ידיהם נתעלה לגדולה. ביניהן הן: התמונת „היהודים האבלים בגלגל כבבל" שהיא במחויאום בקולוגיא. לבקשת יורש העצר מפרוסיא צייר בענדעמאן את תמונת „ירמיה בעת חורבן ירושלם" שהיא עתה בארמון המלך בחנובר. בשנת 1838 נבחר בענדעמאן לפרופיטור בחאקוטיא ברעדווען. הוא נשא את בת מרדו שאלדאוו, וכאשר עזב חזונו את משמרתו בתור דירקטור בהאקוטיא בריסעל-דארף בשנת 1859 לקח הוא מקומו. בענדעמאן צייר תמונות רבות ונכבדות שיש להם שייכות לכה"ק וגם לתולדה הכללית, ובתוכם „נתן החכם" (1875).

ביבליוגרפיא: *Kohut, Berühmte Israelitische Maenner u. Frauen*, IX. 999; *J. E.*, III. 2.

ה. ב.

בענדר, אלפרד פיליפ: רשן לקהלת ישראל בעיר הקעפ אשר בדרום אפריקא. נולד ברובלין (אירלאנד) בשנת 1863 והיה תלמיד האוניברסיטא בקעמברידג (אנגליא). ששם גמר חק למודיו וירכוש לו את תואר הכבוד M. A.; משם נקרא בשנת 1891 לכהן בקהלתו זו, ומיום בואו הצטיין בעסקן צבורי גדול ורשן מצוין בעל כשרונות גדולים אשר רכשו לו לבות בני קהלתו. אותות התכה והכבוד אשר חולקים לו גם שרי הממשלה עזרו לו להרחיב את חוג השפעתו ועבורתו

רבים נתוספו לבלגיא בימיו. בימי שארלימאן (Charlemagne 768—814) ובימי קארל חעז (843—877) היו היהודים חיים של שלווה וחשקט. אעפ"י המושלים העריצים אשר כבשו את בלגיא מידי הפראנקים וחלקה ביניהם לא נתנו מנוח ליהודים היושבים שם, וישללו את רכושם ויחרנו אותם מבלי חמלה. במאה הי"ג חוטב מעט מעמדם. הענרי השלישי נזר נורה לנרש את היהודים הלוקחים רבית והורשה ליהודים העושים מסחרים אחרים באמונה לחשאר בארץ (1260) אך הכבידו עליהם מסים וארנוניות. אחר מות הענרי השלישי (1261) ררשה אשתו האלמנה מהכמר תומאס אקינאס לדעת אם נכון להעמיס על היהודים מס כבד ואם מותר נ"כ להפקיר את נכסיהם למלכות. והוא ענה בפלפולו לאמר כי מאחר שהיהודים אספו את חילם ע"י איסור רבית לכן מותר לקחת מהם את כספם זה תבא בעברת, אך בכל זאת חוזיר שראוי הוא להניח לחם די כסף להחיות אה נפשם. בימי חיי בנה המושל יוהן הראשון יצבו היהודים בערים הנחלת בבלגיא ובפרם בעיר הבירה בריסעל, אנטווערפ ונהענט. הרבה מהיהודים שגורשו מצרפת בתחלת המאה הי"ד באו לבלגיא והמושל יוהן השני נתן להם חוקים ומשפטים טובים, אך הזכויות האלה בכל האפיפיור קלימונט החמישי בשנת 1307.

היהודים שגלו מצרפת בשנת 1321 באו לתסות בבלגיא, והממשלה הניחה אותם להתישב בחלק מיוחד במאנס בשכר מס ששלמו לאוצר הממשלה. אך זמן המנפה השחורה בשנת 1349 ואילך נרדפו היהודים מבלי חשך ורבים נהרגו על קרש השם. ער ההרנה האחרונה בעיר בריסעל ביום 22 מאי 1370, וכמעט לא נשאר שאריה מיהודי בלגיא ימים רבים, ולכיום נצולו ע"י שהמירו את דתם. הקרשים ממתחות פלאנדער (Flanders) המזרחי והמערבי נוכרו בשם הרוני ולנדרן או פיאנדרה (מסעות ר' בנימן ח"א 106; יוסף הכהן, „עמק הבבא" צר 55) בס' מהר"ל בהל' שמחות (פ"ד). יאמר שבמדינת פלונדן לא נוהגין האבלים בעטיפת המטרוך דרך הצואר כמנהג רוב מקומות. זכרונות מהישוב הישן נראו בשמות הרחובות Jodenstraat או Rue des Juifs ויש קבוץ של תמשה רחובות בריסעל בשם Joden Trappen או Escaliers des Juifs (מדרגות היהודים), Jodenborch (בית הכנסת) בעיר לוביין (Louvain), בעיר טירלמונט נמצאה בשנת 1872 מצבה בבית הקברות שהיה ליהודים ועליה חרותים הדברים האלה: ספותחת אבן אחת והיא נצבה, לראש מרת רבקה בת ר' משה שנפטרה בש"ט, שנת חמשת אלפים, וששה עשר לפרט ונוחה בנ' ערך. (בשנת ה'ט"ז=1256).

באמצע המאה ה'ט"ז נראו היהודים עוד הפעם בארץ בלגיא. יהודי אחד נבחר מאזרחי לוקסמבורג לישא וליתן עם פיליפ לי בון בשנת 1444 למסור את הארמון ביד התושבים, אבל מצבם בכלל היה ברע. כל איש יהודי שנכנס להנסיכות לוקסמבורג היה מחויב לשלם 2½

לעסוק במלאכה, כי עד אז לא הורשה ליהודים לחמנות בין בעלי מלאכה, והנזרים לא היו רשאים לקבלם בעבודתם או ללמדם מלאכה. גם השתדל להשיג שיווי זכויות בעד יהודי זאכסן במאמר נכבד שכתב במ"ע Die Biene בשנת 1829 (גליון 34), וערך כתב בקשה להממשלה כאשר נוסדה הקונסיטוריא ונפתחו שערי הפרלמנט בשנת 1833 להוציא לאור משפטם היהודים בתור אזרחים. ועלתה בידו להשיג רשיון בעד יהודי רעזון ליסד להם עדה מסודרת כמשפטם לאזרחי המדינה ולבונן בתי ספר לילדי ישראל. בשנת 1842 התאמץ עור הפעם מלפני הפרלמנט להמציא תורת אזרח שלמה ליהודים, ורבריו עשו פרי לאחר זמן.

מנהלי בית מדרש למדעים בלייפציג כברו את בעער בשנת 1834 בתואר דוקטור לפילוסופיא. בעער שקד הרבה על חכמת ישראל וביחוד שם מעינו לדרוש בחכמת הדת ואמונה הצרופה. הוא חבר בלשון אשכנז ספר „אמרי ישר“ בעניני התנוך (לייפציג 1833); „דיא פרייע קריסטליכע קירכע אונד ראס יודענטהום“ (שם 1848), בו יבקר רברי ראננע וירבר אתו משפטים כי בלכתו לאור החקירה החפשית לצרף את האמונה הנזרתית מן הדעות הנפסרות שהתערבו בה בהמשך הזמן, נוגע באמונת ישראל לרעה ומעלה גרה את העלילות שטפלו עליה שונאי ישראל מבלי כל חקירה ודרישה. בספרו „ידישע ליטעראטור בריפע“ (שם 1857) מדבר מיסודות דת ישראל ביהוס לשאר הרתות ע"פ תולדות ספרות ישראל. גם העתיק מצרפתית לאשכנזית ספרו של מונק בשם „פילאזאפיע אונד פילאזאפישע שריפטען דער יודען“, עם הוספות והערות משלו (שם 1852). וכתב מאמרים על חיי האבות הראשונים כמו חיי הבל (ארענט, שנה רביעית), חיי אהרן (ווערטהיימערס, ווענער יאהרביכער 1855), חיי משה שהנית בכ"י ולא השלימו. וכתב מאמרים רבים במ"ע „כרם חמד“, „ישורון“ ובמכ"ע לחקירות חכמת ישראל בלשון אשכנזית וצרפתית. הוא היה עשיר וקפץ בית עקר ספרים גדול אשר הניח כמותו חציו מררש למדעים בלייפציג, וחציו לבית מדרש לרבנים בכרעסלוי.

ביבליוגרפיא: פון, גנסת ישראל 178; Monatsschrift XI.; J. E., II. 633.

א.

בעער, פריץ: מתבר ספרי חנוך. נולד 19 פעבר 1758 בעיר נייבידאוו (ביהם) ומת 8 נאווי 1838 בפראג. הוא היה מן המורים הראשונים בדרך החדשה בזמן מנדלסון, והיה ג"כ מן הראשונים שרצו לחקן את הדת ותפלת ישראל ע"פ המדה הנהוגה בין הדיפורטים ברור שבא אחריו. ספרי החנוך שחבר המה: תולדות ישראל, ב"ח (פראג 1796), דת ישראל (שם 1810), האנדבוק דער מאזאישען רעליגיאן פיר שטודיענרע (שם 1818), געבעטבוך פיר געבילדעטע פרוענעמימער מאזאישער רעליגיאן (שם 1815), ועשיכטע לעהרען אונד מיינונגען

למזבת אחיו. אשר רובם הם יהודי רוסיא שרוח הארץ ורוח העם עודו זר להם. הוא מורה שפת עבר ב„חקולייג אשר לדרום אפריקא“, ואחד ממנהלי האוניברסיטא שכהקעפ; ראש ועד בית הספר אשר לקהלתו. ואחד כראשי המתעסקים בהערים השונים אשר לבית החולים ובתי החסד והצדקה שנוסדו ע"י בני הארץ והעומדים תחת השגחתם והשפעם. דרשותיו בשפת אנגלית נרפסו בעתונים שונים ובחבורו מיוחדות.

ביבליוגרפיא: Year Book של הארזים בלונדון; J. E., III.

י. ל. ל.

בענידיטי, יהושע (סאלואטורי) די: סופר ופרופיסור איטלקי. נולד בעיר נובארא (פיימונטי) 18 אפר' 1818 ומת בעיר פיסא 4 אוג' 1891. בנעוריו למד בבית המדרש „פואה“ שבוירצילי, והיתה אז מטרותו להיות רב בישראל, אבל כשהגיע לסוף תלמודו עזב את הדרך שהיה מכון אליה ובקש מחיתו בתור מורה ועורך עתונים מדיניים. בשנת 1844 נתמנה לראש בתי הספר של קהל היהודים בליוורנו, ושם התחיל ליטול חלק בהתנועות המדיניות לחרוץ ארץ איטליא. את יתר ימי חייו הקדיש לחכמה ולספרות. בשנת 1862 נתמנה לפרופ' של הלשון העברית בבית המדרש הגבוה בפיסא. ועל משרתו זאת עמד עד יום מותו.

מחבוריו אשר חבר הנוגעים אל דברי ימי ישראל ולספרותו הם: תרגום איטלקי בקיצור מספר פראנק על הקבלה; Vita e morte di Mosè (קובץ אנדות על משה רבנו. 1879) ועוד ספרים בלשון איטלקי הנוגעים לחכמת ישראל.

מ. ד. ק.

בעער, בער, בעהר: שם כנוי לאנשים בהוראת „דוב“ (Baer) בלשון אשכנז, וישתמשו בו לשם פרטי ולשם משפחה. וישנם כמה שמות בהוראת שמות של חיות שונות, כמו וואלף=זאב, לעוע=אריה, וכן בלשונות אחרות. וכנויים משם חיות נמצאו בכרכת יעקב לבניו (בראשית מ"ט). השם בער נקרא ג"כ בערוש, ומורכב לפעמים עם דוב: דובערש ודובער וגם „דוב“ לכר או בהוספת השם יששכר=יששכר בער. ע"ע שמות אנשים.

א.

בעער, בערנהארד (יששכר דובער בן צבי הירש): מחבר. נולד ברעזון בחדש אב שנת 1801 ומת כ"ג תמוז 1861. אחרי גמרו חק לסודו בלייפציג שב לעירו ויסד בשנת 1824 אנדת חברים משכילים ללמורי כה"ק וקריאה בספרי חכמת ישראל. בעער היה הראשון אשר החל לדרוש במקלות בלשון אשכנזית וזה, גם עשה סדרים בררבי החנוך, ובשנת 1829 ליום מלאת מאה שנה להולדת מנדלסון יסד את „מנדלסון פערציין“ ללמד מלאכה ומדעים לבני ישראל ולהיטיב מצבם הרוחני, ויעורר את ממשלת זאכסן לעזור ולאמץ את בני ישראל

חסנהדרא הגדולה שכנס נפוליון בשנת 1807, ונשא עליו פקידות רבות מהממשלה. הוא כתב בלשון צרפתית חוברות ומאמרים הרבה בענינים מדיניים בכלל ולטובת שיווי זכויות היהודים בפרט.

ביבליוגרפיא: Graetz, *Gesch.*, XI. פתחות; *J. E.*, III. 103.

ה. ב.

בער ממעזריטש: ערוב בער ממעזריטש בערג, מחוז: ע פרוסיא.

בַּעַרְגֵּל יוֹסֵף: רופא ומחבר. נולד 2 ספט' 1802 בעיר פרוכניץ, ומת בשנת 1885 בקאפאסוואר (אונגריא). הוא חבר „פרתי לשון עבר“ (שירים). גראס-קאניאס 1873; בלשון אשכנז „נעשיכמע דער יודען אין אונגארן“ 1879 (גם נעתק ללשון אונגריה); „שטודיען איבער די נאטורוויסענשאפטליכען קענטניסע דעם תלמודיסטען“ לייפציג 1880; „די העפערהעלטניסע דער אלמען יודען אים פערנליך מיט דען גריכישען אונד רעמישען“ שם 1881; „מיטהאלאגיע דער אלמען העברעער“ 1882. ספרו היותר נכבד הוא במקצוע חכמת הרפואה „די מעדיצין דער תלמודיסטען נעבסט איינעם אנהאנגע די אנטהראפאלאגיע דער אלמען העברעער“ (לייפציג 1885). בו התאמץ לברר וללבן את ידיעת חכמת הרפואה בין חכמי התלמוד בשיווי השקפות חכמי הרפואה מן אוה"ע בזמן החווא, ומוכיח כי בעלי התלמוד עלו עליהם במעלות רבות בחכמה הזאת, והאריך ע"ד שמואל ורפואותיו וכי שטת ההתרבקות ע"י האויר (infection theory) כבר היתה ידועה לו. ע"ע רפואות ורופאים.

ביבליוגרפיא: הצפירה 1885 גליון 12; Kayser-ling, *Jüd. Litteratur*, p. 131.

א.

בערלין: ע ברלין. בערמאן, יששכר: עשיר עושה צדקות. נולד

בהאלברשטאט כ"ד ניסן 1661 ומת שם כ"ד תמוז 1730. הוא היה סוחר נכבד וחשוב בחצרות מלכים, פרנס ודבר גדול בדורו ועומד בפרץ בער בני עמו לפני שרי המדינה בהנובר, דעסוי, ברוינשוויג ובפרט היה חשוב לפני פרידריך אוגוסטוס השני בחיר זאכסן שנעשה אח"כ מלך פולין. בחקן סדר התפלה בביהכ"נ הישן בק"ק קראקא נמצא כתוב: כי הרב הנביר ר' יששכר בערמאן בר' יהודה לימא סג"ל מהאלברשטאט פעל צדקות אין ספורות והציל נפשות רבות מישראל בהשתדלותו אצל מלכות פולין, והויל זהב מכיסו להרפסת הש"ס וכבד מהוגו לומדי תורה והעמיד להם בתי מדרש וגם בנה ביהכ"נ בקראקא. בשנת 1696 השיג רשות מפרידריך ווילהעלם להויל את ספרי התלמוד שהדפיס בפראנקפורט דאדר על הוצאותיו אשר עלו לחמשים אלף מהאלר, וכל הש"ס במספר חמשת אלפים נתן בסתנה ללומדי תורה. גם בנה בית המדרש גדול בהאלברשטאט ושם ישב ר' יחיאל מיכל

אללער בעשטאנדענען אונד נאך בעשטעהענדען רעליג' יועזן סעקסטען דער יודען אונד דער געהיימלעהרע אדער קבלה, ב"ח (ברין 1822) ועוד כמה חוברות ומאמרים. ע"י צייטלין, „קריית ספר“ 16, 348; Fürst, *Bibl. Judaica*, I. 97.

ה. ב.

בער, ועלינגמאן (יצחק בן אריה יוסף

1716): סדוק בנסורה ומבאר התפלות. נולד בעיר מאסבאך באדען בש 1830 ומת בעיר ביבריך על נהר רהיין בחדש אייר שנת 1997. הוא היה מורה עברית לנערי בני ישראל בקהלת ביבריך, ובחקירותיו בהמסורה היה לו לעזר בתמיכת כסף פראנץ דעליטש, ובעזרתו הויל ספרי כה"ק במהדורא חדשה ע"פ המסורה בניקוד ופיסוק הפרשיות סתומות ופתוחות, עם הקרמות והערות בלשון רומית ע"י דעליטש, ובמשך הזמן הוציא לאור: ס' בראשית בשנת 1869, ישעיה 1872, איוב 1875, תרי עשר 1878, תהלים ומשלי 1880, דניאל עזרא ונחמיה 1882, יחזקאל 1884, חמש מגלות 1886, דה"י 1888, ירמיה 1890, יהושע ושופטים 1891, מלכים 1895, ולא הספיק להשלים קורם מותו. בער נחשב למומחה בהמסורה אשר הלך בחקירותיה בדרך היידענהיים, אך יש חולקים עליו בכמה דברים פרטים.

אמנם עבודתו הרבה והיותר נכבדה היא בסדר התפלות. סדורו „עבודת ישראל“ (רעדעלהיים 1868) עם באורו, „יכין לשון“ אין כמורה ליופי הרפוס, ישר הסדר, דקוק הנוסחאות, תכלית הבאור ומראה מקומות של המקורים. סדורו יכיל 804 עמודים גדולים מלבד ספר תהלים בסופו (ע"י מכ"ע „ישורון“ ח"ו 217); גם ערך „לקט צבי“ ע"ד „לקוטי צבי“ הנודע (רעדעלהיים 1855); „תקן הסופר והקורא“ עם דינים לסופר (שם 1856); „תוצאות חיים“ הפלות בעד החולים והמתים (שם 1862); „דברי הברית“ בדיני מילה (שם 1871); „ובחי צדק“ על שחיטה (שם 1876). באחרית ימיו חבר שני חלקים מספרו *Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland* (ברלין 1892) אשר לקט וקבץ מספרים שונים ע"ד קורות היהודים באשכנז בימי נוסעי הצלב, לבקשת הועד שיסדה ממשלת גרמניא, ובעד מלאכתו זאת נתכבד בתואר דוקטור לפילוסופיא בהאוניברסיטא בלייפציג (ע"י בקרת בראן במ"ע „מאנאטסשריפט“ חלק ל"ז 196 והלאה).

ביבליוגרפיא: *Jew. Chr.*, March 12, 1897; *All. Zeit. des Jud.*, 1895, p. 467.

א.

בער (Berr), מיכל: עורך דין ומחבר. נולד בעיר נאנסי (צרפת) בשנת 1780 ומת שם 4 יולי 1843. אביו היה ר' יצחק בער מטוריק (1714-1828) אצל נאנסי שהיה חרש שיווי זכויות בעד היהודים, ובדבר הזה השתתף גם בנו מיכל, והוא היה היהודי הראשון שנתמנה לעורך דין בארץ צרפת. הוא נבחר לסופר ומזכיר של

לרכנים שימר יונאס פרענקעל בברעסלאו, ונתמנה שם למורה בלשונות יונית ורומית וספרות אשכנזית, תלדות הפיוט העברי ופילוסופיא אלהית ע"פ ספרי "הכחור" ו"המורה". בשנת 1866 נקרא להיות פרופיסור עוזר וביבליאטיקאר בהאוניברסיטא בבונא והיה שם עד יום מותו. יעקב בערניים הניח את אוצר ספריו בלשון עברית לבית הסימינאר בברעסלאו. ר' שמשון רפאל הירש היה תלמיד מובהק של ההכם יצחק בערניים.

ביבליאוגרפיא: פון, כנסת ישראל 599; מכ"ע כנסת ישראל 845; III, 90. J. E.

ב.ר.

בְּעֶרְנֵעַ (Boerne). לודוויג: סופר, מחבר ומבקר. נולד 6 מאי 1786 בפראנקפורט דמיין ומת 12 פעברואר 1837 במאריס. שם משפחתו היה, "ברוך" ושמו הפרטי יהודה, "ליב". אביו ר' יעקב ברוך ואבי אביו ר' שמעון ברוך באו לגור בעיר מרננטהיים והצליחו במסחריהם עם מושלי הארץ והיה להכין צרכי הממשלה בקבלנות. זה האחרון תמך בידו אחד מסניכי בית אוסטריא לעלות על כסא ממשלתו, ובעבור זה הסתה לו חסד הקיסרית מריא תיריסי ותחן מהלכים לו ולבניו בחצר מלכותה אשר בוויי. ליב הצעיר ושני אחיו למדו ראשית למדינה מאחד המשכילים הצעירים מברלין ושמו יעקב זאכס, ואחד למד אצל ר' משה סנהל הגימנוזים. בהיותו בן י"ד שנה הלך ללמוד בבית ספר הגדול אשר נוסד אז בעיר גיסן (Giessen) ע"י פרופיסור העצמאל בהפצו להשתלם בחכמת הרפואה. ואחרי עבור שנה אחת שלחו אביו לבית הרופא דר' מר קוס ה ע ר צ בבערלין (בעל הענריעטע הערץ) לקחת לקח מפיו ולהורותו הדרך להתנהג בעבודתו בתור עוזר בבתי החולים. כמות דר' הערץ בשנת 1803 הלך ליב לגמור חוק למודיו בהאלע, ומשם העריך אנרותיו להענריעטע הערץ הנודעים בשם, "ברפאע דעס יונגען בערנע אן הענריעטע הערץ" 1861. החיים העלויים בברלין הטרידו אותו מלבנות את חוק למודיו וישב לעיר גיסן בשנת 1808 ושם החל להעמיק חקר בלמודיו ומקיץ השנה (1809) צלחה בידו להעטר בעמרת, "דוקטור לפילוסופיא". אח"כ למד בעיר הידעלבערנ בעניני חכמת המדינה ושב לעיר מולדתו פראנקפורט ושם בשנת 1811 השיג משרה מאת הממשלה בתור פקיד בבית שומרי העיר. בעת ההיא החל להראות כח פיו במשא אשר נשא מעת לעת בלשכת חבונים החפשים אשר ליהודים בפראנקפורט תחת השם, "צור אויפגעעהנדע; מארנענרעמהע". גם כתב מאמרים במכחע-Frankfur-ter Journal לעורך את האשכנזים נגד הצרפתים אשר נבשו אז את העיר פראנקפורט. עד מפלה נפליין בשנת 1815, ומאז והלאה עמל הרכה הוא והיינע לתמוך בידו, "הגרמנים הצעירים" להשליך מעל צוארם את עול העבדות ולהסיר החקים המעיקים בארצם. אמנם הממשלה החשובה נברה אז בארץ, והיהודים נרדפו ונסגרו בשערי הגיטו ב"רחוב היהודים" בפראנקפורט.

שהבר ספרו, "נור הקדש" על מדרש רבה (עסניץ 1718 וע"י שם בהקדמה). ונתן; ההוצאות להדפסת הספר, "מניני ארץ לר' יהושע אב"ד דקראקא (אמסטרדם 1713). ביבליאוגרפיא: חפניד שנה ב' גליין II; פון, כנסת ישראל 184; III, 85. J. E.

א.

בערן: ע' שווייץ.

בְּעֶרְנֵיִם (Bernays), יצחק איציק בן יעקב: נודע בשם "חכם" בערניים; רב הכולל בהמבורג. נולד בשנת 1792 במיינץ ומת י"א אייר תר"ט (1 מאי 1849) בהמבורג. הוא למד בשיבת הרב ר' אברהם בינג בוירצבורג והיה בא שם לשמוע בלמודים בהאוניברסיטא. ולאחר שנמר חוק למודיו קבל סמיכה והתרת הוראה מהרב בינג ומנהו לדין בבית דינו. בשנת 1821 נקרא להיות רב ראשי בהמבורג. בעת ההיא התעוררו רבים מגבירי המבורג ומשכיליה לתקן תקנות חדשות במנהגי התפלה והעבודה בבית הטעמאל אשר בנו והעמידו שם דרשנים לדרוש בלשון אשכנז צחה לרוח הריפורם. אז התאמצו נכבדי הקהל האורתודוקסים לרבוש להם רב אשר נתאחר בו תורה וחכמה ונדול בחכמת הדרוש בלשון אשכנזית אשר יוכל לעצור בעד תנועת השואפים לקראת כל תקנה חדשה בשם החשבלה. ורב בזה מצאו בר' יצחק ברניים. קהלת המבורג הסכימה לתנאי בערניים כי לא יקרא בשם הרגיל אב"ד או רב סתם רק "חכם" כתואר אשר נתנו הספרדים לרבם הראשי. גם כי יהיו כל מוסדי הלמוד של הקהלה תחת ידו והוא בעצמו יהיה אחראי בעד הנהגתו רק להממשלה, ויקבל שכר מסוים מדי שנה ולא יהיה חלוי לגדבות בעלי הבתים.

המלחמה בין העדה הישנה ועדת הריפורם בהמבורג היתה אז בעצם תקפה, והחכם בערניים התיצב בראש הת'ת והנהיג בו למודי חול עם למודי קודש. בכח פיו בתור דרשן מצוין ורוחב ידיעותיו בספרות ישראל ובכל ענפי המדעים הכלליים השיב רבים מתנועת הריפורם, וכאשר חברו להם מטיפי "ההיבל" ספר תפלה חדש בשם, "תפארת ישראל" החריים את מחברי התפלות ובקש מהממשלה למחות בידם, כי אינו סדר תפלת ישרא ל רק סדר תפלות של יחידים.

הרב בערניים לא חבר ספרים והמאמרים במ"ע "דער ביבלישע אריענט" המיוחסים לו לא היו הגיוני לבן, כחש בהם המתבר. אולי מפני כי היה מתחרט על רעיוניו הראשונים פרי ילדותו. כי באמת יש בהם מחשבות המתנגדות לדת האורתודוקסית אשר החזיק בה בהיותו חכם בהמבורג.

בנו הבכור יעקב בערניים היה חכם פילולוגי. נולד בהמבורג 18 סעפט' 1824 ומת בבונא 26 מאי 1881, והיה לו חנוך דתי ותלמודי על ברכי אביו, ככ"ז לא היה מתעסק בספרות ישראל וספריו הרבים וההשובים שחבר יש להם שייכות רק לספרות העתיקה הכללית. בשנת 1853 נקרא להשתתף בסדר בית מדרש

גם אחרי שהמירו את דתם להציל את כבוד ישראל ולעמוד לימנם נגד שונאיהם אשר ספלו עליהם שקר ועלילת שוא. והשפעת שניהם היתה גדולה להפוך בזכות היהודים. ע"ע היינע, היינריך.

ביבליוגרפיה: אלעזר שולמאן, ממקור ישראל חלק ב' ברדמטשוב 1893; 1840; Gutzkow, *Boerne's Leben*; Riesser, *Boerne und die Juden*, Altenburg 1881; J. E., III. 323.

א.

בערנפעלד, ע' ברנפלה, שמעון.

בערנשטיין, אהרן (נודע בשמו היחסי א. בעבענשטיין); חכם מפורסם בספרות העמים. נולד 6 אפריל 1812 בעיר דאנציג ומת י"ח שבט תרמ"ד (12 פעברואר 1884) בברלין. בימי עלומיו עסק רק בלמוד חקרא והתלמוד, והיה יודע לכתוב מאמרים בחכמת ישראל בלשון הקודש ונמצא ממנו מאמר אחד בחצפיה שנה שניה (1875) גליון 2. בהגיעו לשנת העשרים הלך לברלין לרכוש לו ידיעת לשונות ומדעים והפליא לעשות בלמודיו, לא למד בנימנסיוס או באוניברסיטא, אך שקידתו וחריצות שכלו בלבד עמדו לו לעשות לו שם גדול בחבריו בספרות האשכנזית המקיפים כל ענפי המדעים וביחוד לסודי המבע ולמודי כלללת המדינה. ספרו הראשון היה העתקה חרשה ובאור על שיר השירים עם הקדמה והערות של צונץ (ברלין 1834); „פלאן צו איינער נייען גרונדלאגע פיר די פילאזאפיע דער געשיכטע“ (1838); „נאוועלען אונד לעבענסבילדער“ (1840) ועוד ועוד.

[בעניגי היהדות] בערנשטיין השתתף עם קצת חכמי ישראל אשר חפצו לתקן תקנות הריפורם בשנת 1845 אך התנגד להם בחפצם לנגוע בראשי פנת הדת (עי' חטובות באנשי און פראנקפורט דמיין 1885 אגרת א'). הוא ורר שמעון חברו סדר תפלות בלשון אשכנז ויסד בית ספר ללמודי האמונה, אך מאן לכהן בתור רב. גם היה עורך הירחון „רעפארם־צייטונג“ ארגאן פיר דען פארטריט אים יודענטהום“ שיצא לאור בברלין בשנת 1847. גם כתב ספרים מתיי היהודים בשם „פענעלע דער מגיד“, „מענדל גבור“ (ברלין 1860) וכמה הוצאות והעתקות מהם, „אורשפרונג דער זאנען פאן אברהם יצחק ויעקב“ (ברלין 1871).

כאשר התעורר רוח החירות באשכנז הוציא בערנשטיין לאור סכ"ע בשם *Urwaehlerzeitung* ומטרתו היתה להפיץ דעות החופש בין העם, ובמשך שנה אחת מצא לו עשרת אלפים תומכים, ואף כי לא בסופה וסערה היתה דרכו בכ"ז בא עליו רוגזו של הממשלה אשר הושיבתהו במשמר ארבעה חרשים ואת עתונו אסרה לבוא בקהל (1853). אח"כ הוציא לאור סכ"ע „פאלקסצייטונג“ שהיה עורכו הראשי במשך רבע מאה שנה ומספר חותמו עלו יותר מעשרים אלף. בו החל לכתוב מאמריו בחכמת המבע לכל סעיפיה, והציע את כל הלמודים

ובערנע הוסר מפקודתו. והוא שפך את כל חמתו על הממשלה בחבוריו „היהודים והעיר החפשה פראנקפורט“. גם כתב „אקטענמעסיגע דארשמעלונג דעם בירגעררעכטס דער איזראעליטען אין פראנקפורט“; „פיר די יודען“; „די יודען אונד איהרע געגענער“. בכל זאת ראה כי אך לשוא ייגע להשיב לו מקום משרה ופקודה בהממשלה. ופתאום עלה על לבו להשליך מעליו עבותות אמונתו שהיתה בעובריו ולהסיר דתו ברת הלותראנית בעיר רעדעלהיים בשנת 1818 וישנה את שמו מיהודה ליב לשם „קארל לודוויג בערנע“. אז קרב להוציא לאור סכ"ע אשר קרא בשם *Die Wage* (מאזנים) ובשנת 1819 נעשה עורך סכ"ע *Zeitung der Freien Stadt Frankfurt*. בהם הראה את כח עמו וסגנונו השנון, אך העתונים האלה לא האריכו ימים כי כבר עליו יד המבקר מטעם הממשלה וגור עליהם סנירה. בערנע לקח נקמתו ממנו בספרו שכתב נגדו „דענקווירדיגקייטען דער פראנקפורטער טער צענזור“. בעת ההיא כתב ג"כ „מאנאגראפיע דער דייטשען פאסטשנעקע“ והיא אחד מתחבוריו היותר שנון בחיוד בספרות האשכנזית, ועוד מאמרים הנכללים בספרו „נאכגעלאסענע שריפטען“. מאנהיים 1844--1850. אביו התאמץ להשיג למענו פקודה בוויין מהנסך מעטערניק בשכר קצוב בכבוד, אך בערנע מאן למכור את נפשו במחיר ולעצור בעד רוחו החופש, ובשנת 1821 הלך לפאריס ומשם להיידעלבערג (1812), ושם נגלתה מחלתו מהלת השתפת אשר הוליכה אותו לקבר, כי דם רב שטף עבר מגורו ונפל למשכב. האשה וואהל עסדה לימינו משנת 1820 ואילך ומשכבו הפכה בחליו; גם היתה לו לעזר להגיה את ספריו מראש בטרם הובאו לבית הרפוס. ובאהבה מהורה היתה צמודה לו עד יום מותו. בשנת 1826 חוטב מעט מצב בריאותו, ונעשה לסופר תמיד לסכ"ע של מענצעל „ליטעראטורבלאט“ ושל בערטי „איריס“. בשנת 1827 מת אביו, אשר העביר נחלתו בתור בן והשאיר לו רק פרי הכסף די למחיתו. בשנת 1830 הלך לפאריס ומשם שלח „מכתביו מפאריס“ אשר משבו אז עליהם עיני רבים ואשר הסבו שאון גדול, ויבקר את חוקי ארץ מולדתו גרמניא המעיקים, ושבה את מעשי ארץ צרפת למובת החופש. על דבריו מחאו כפים כל אוהבי החופש, ומורדי האור חרדו מפניו, ורבו עליו מבקרים אשר חרפוהו, כי הוא בוגד בארץ מולדתו יען כי גלה את מומיה נגד השמש. וספלו עליו דברי נדופים, וביניהם חיו מאיר ווארסם מהמבורג, ליליבאלד אלעקסיס מברלין ומענצעל סופר היסטוריה הנודע אשר עליו ערך בערנע תשובתו, מענצעל דער פראנצאזען־פרעסער“ (פאריס 1836) וזאת היתה עבודתו הספרותית האחרונה. בשנת 1862 נדפסו כל חבוריו בהמבורג בקובץ של י"ב כרכים.

בערנע היינע שניהם המירו את דתם ככל המוטרים היהודים לא מחמת ידיעה פנימית רק מסבה חיצונית להיטיב מצבם החומרי, אך שניהם הועילו הרבה

כלה של מארקס. והם חשבו לבערנשטיין לען פלילי ומינות נמורה לבקר ולהרהר אחרי התורה המקובלת אצלם. ובאחת האספות של הסוציאליסטים החליטו ע"פ הצעת בעבעל כי חקירות בערנשטיין גורמות הריסה לתורת הסוציאליסטים ורצו לדחות אותו מחברתם. עד אשר הרכיז להם בראשו וקבל עליו את הדין להתחרט ממעשיו והבטיח לבטל דעתו מפני רצונם. אמנם אחרי כן כאשר שב מארץ נלותו חזרו רבים מכני חברתם להודות לבערנשטיין כי אמנם הצדק אתו. וכה נתחלקו הסוציאליסטים לשתי מפלגות.

בערנשטיין חבר כמה ספרים במקצוע שלו, ובאחד מחבוריו, "העאריע אונד נעשיכטע דעם סאציאליס" מוס" (הוצאה רביעית 1904) הוכיח כי כמה מלמורי מארקס נאמרו רק לשעתם ולפי מצב הענינים במקומו, ובהשתנות המקום והזמן ישנתו גם הענינים, ובכלל אין הסוציאליסטים שיטה מסוימת ולא נקבעה במסמרות. גם בספרו, "וויא איזט וויסענשאפטליכעס סאציאליסמוס מעגליך?" כופר בתמצית ה"מרעית" של שיטת מארקס כי לדעתו הסוציאליזמוקראטי היא ענין מדיני ולא מרעי. ומען עליו לאמר שכמה מדבריו אינם חיובים ויוצאים חוץ מגדר הרגילות ואינם רק חלום אוטופיי. למשל: מארקס העמיד להנחה כללית כי מצב הפועלים שקורא "עבדי המטח" הולך ופוחת מדור לדור ואין לו תקנה אלא ע"י "מהפכה", אבל הנסיון הוכיח כי אין שכר הפועלים קבוע בחוקי כחל, ולא עוד אלא שהוא הולך וטוב מתקופה לתקופה, הנם כי לפעמים יסוג מעט לאחור. ופרות הפועלים תלויה לא ב"מהפכה" רק בהתפתחות טבעית כמו לעשות אנודות ולהתחבר יחד בהנהגה מסודרת כדי להכריח את בעלי העבודה לשלם להפועלים שכר טוב, ועוד פרטים אחרים ותסודות שמצא בערנשטיין בהשיטה המארקסית שרצה לתקן.

ביבליוגרפיא: הדור, גליון 41 (1901); J. E., III. 98.

א.

בערנשטיין, צבי הירש: סופר ועורך מכ"ע. נולד בניישטאדט-שירוינט (וולאדיסלאוו), רוסיא 25 מארץ 1845 ומת בנויאדק 1 אוגוסט 1907. הוא בא לאמריקא בשנת 1870, ובשנה ההיא הוציא לאור בזמן קצר מכ"ע, "דיא פאסט" בלשון יהודית-אשכנזית, ומיד אח"כ הוציא לאור העתון השבועי, "הצופה בארץ החרשה" במשך חמש שנים, והוא היה העתון הראשון באמריקא בלשון עברית. גם הרבה לכתוב כמה מאמרים במכ"ע, "הלבנון", "המניד" ו"הכרמל" ועוד. מסחרו היה שלחני.

א.

בערנשטיין, שמואל בן בעריש: רב הכולל בהולאנד. נולד בהנובר בשנת 1767 ומת באמסטערדם 21 דעצ' 1838. אביו זקנו ר' אריה ליב היה בן ר' יעקב יהושע מחבר "פני יהושע". בערנשטיין נתמנה לרב בעיר

הנעלים בהסכרה יתירה, אשר מרוב ימים ומובם נעתקו לכמה לשונות אירופא, וגם הוציאם בספר מיוחד בשם "נאטורוויסענשאפטליכע פאלקסביכער" (הוצאה רביעית כ"א כרכים ברלין 1880); גם נעתקו ללשון עבר בשם "ידיעות הטבע" ע"י רודערמאן ופרישמאן (ווארשא 1881—1891).

מלבד עבודתו בתור מחבר וסופר בתבמות שונות, השתלם בחכמה מעשיית של הפוטנרפיא וטלגרפיא ובשנת 1856 המציא תחבולה לשלוח שתי מורעות על חוט מלגנף אחד בפעם אחת, ועוד המצאות מלאכיות אשר השיג עליהן רשיון מהממשלה. האוניברסיטא במיבינגען כברוהו בתואר דוקטור לפילוסופיא בשנת 1876.

ביבליוגרפיא: שון, כנסת ישראל 75; Geiger, Jüd. Zeitschrift, 1869 VII. 223; J., E., III. 97.

א.

בערנשטיין, אינאצי: מלמך ומחבר משלים המוניים ומאי דאמרי אינשי. נולד בוויניצא פלך פודוליא ברומיא 30 יאנואר 1836. אביו ר' שמשון היה באנקיר חשוב. בשנת 1858 השתקע בווארשא ונחשב שם בין נכבדי העדה. בשנת 1881 עזר ליסד בית עקר ספרים בבית הכנסת הגדול בווארשא ועמד בראש הביבליותיק הזה. ראשיח ילקוטו ממשלי ההמון בלשון יהודית-אשכנזית הדפיס במ"ע, "הויזפריינד" בווארשא בשם "ידישע שפריכווערטער". בשנת 1900 הר"ל קאטולוג מצויר (שני כרכים) של 4800 ספרים הננועים למקצוע שעוסק בו בעניני משלים, הנרות העם וכ"ע עם הערות והארות בשם "קאטא לאנדזיעל טרעסצי פרויסלאוויאוויי סקלאראיעציק ביבליאטעקא אינאצענא בערנשטיינא". בשנת 1903 הוציא לאור ספרו הגדול על כל "היינו דאמרי אינשי" בלשון יהודית-אשכנזית עם הערות ומסודר לפי הענינים.

ביבליוגרפיא: Orgelbrand, Encyklopedja Powzeczna, II. Warszawa 1898; J. E., III. 99.

א.

בערנשטיין, עדוארד: מחבר וסוציאליסט. נולד 6 יאנואר 1850 בברלין. הוא בן אחיו של החכם אהרן בערנשטיין. בשנות 1866—1878 היה באנקיר. עוד בשנת 1872 נכנס בחברת הסוציאלי-דימוקראטים ובשנת 1888 היה העורך של מכה"ע סוציאלידימוקראט שהוציאה החברה לאור. ומפני שלא עצר ברוחו נגד ביסמארק נגרש מארצו, וישב בלונדון עד שנת 1901 כאשר מחלה לו הממשלה על עונו וחזר לגרמניא. בשנות 1902—1906 נבחר ברעסלוי לחבר הפרלמנט הגרמני, ונמצא כעת (1908) בלונדון. הוא עומד בראש הסוציאליסטים אשר שמו להם למטרה לתקן את שטתו של קארל מארקס, הנקראים "רעוויזיאניסטים", ולהם יתנגדו הסוציאליסטים האדוקים המאמינים בתורת מארקס כמו שהיא מבלי שנויים, והכופר באחד מעיקריו הוא לדעתם מין ואפיקורס, והרי הוא ככופר בכל התורה

גרענינגען, הולאנד, והיה הרב הראשון שדרש בלשון הולאנדית (1805) להחיש עזרה לאלה שאברו נכסיהם בהשרפה הגדולה בליידען (העתקת הדרוש ב„המאסף“ תקס”ט 291, 342; תק”ע 40 והלאה). אח”כ נתמנה לרב בערי לעאוארדען ופריזלאנד. בשנת 1815 נקרא להיות רב הכולל לעדת האשכנזים באמשטרדם למלאות מקום חותנו ר' יעקב משה לעווענשטאם. בתשובה ב„חתם סופר“ (אה”ע ח”ב סי’ קל”ט) מתואר הרב בערענשטיין בשם גאון ישראל וכו’. הוא כתב מכתב לישראל יאקאבסאן ותארו „רעי מנעורי“ ויבקשהו שלא להרשות להתפלל בבית הכנסת בלשון אשכנזית (ה. אויערבאך „געשיכטע דער איזראעליטישען געמיינדע האלבער-שטאדט“ 223-225). בנו ר' יששכר בער (1808-1893) היה דיין באמשטרדם. ובשנת 1848 נתמנה לרב הכולל בהאאג.

בינלינגרפא: לאנדסהוט, תולדות אנשי שם צד III; פאלק, הכרמל גליון 40; מלבי”ם, ארצות החיים, הסכמה ברעסלוי 1837; J. E., III, 57.

ה. ב.

בַּעֲשָׂא : מלך ישראל (ב”א תקפ”ז-ג”א ט”=750 - 773 קמ”ג). הוא היה בן אחיה לבית יששכר, ומלך תחת נרב בן ירבעם אשר קשר עליו ויהתנהו בגבתון במלחמת ישראל על הפלשתים (מ”א ט”ו ביז-כ”ח). בעשא יצא ממשפחה בזויה והתנשא למלוך כי נעשה למטה זעם ביר ה’ להשמיר את כל בית ירבעם ולא השאיר לו כל נשמה כדבר ה’ ביד אחיה השילוני (שם ט”ז כ”ט). אך גם הוא הלך בדרך ירבעם בן נבט לעשות הרע בעיני ה’ ולכן הוכיחהו הנביא יהוא בן חנני: יען הרימותיך מן העפר ואתנך נגיד על עמי ישראל וגו’. הנני מבעיר אחרי בעשא ואחרי ביתו וגו’ (שם ל”ז ב’ ג’). בעשא מלך בשנת שלש לאסא מלך יהודה ומלחמה היתה בין שניהם כל ימיהם. בעשא עלה על יהודה ויבן את הרמה על גבול יהודה להשליך משם אבנים ליוצא ובה לארץ יהודה, אך אסא כרת ברית עם הדרד מלך ארם ויעל על ערי ישראל ובעשא הוכרח לחזור לארצו וחדל מלכנות הרמה (שם ט”ו ט”ז-כ”א). בעשא מח בתרצה וימלך תחתיו אלה בנו אך הוא הומת לאחר שנה ע”י עבדו זמרי וכל בני בית בעשא נשמדו לקיים דברי הנביא. כפי המסופר פה ימת בעשא בשנת כ”ו לאסא (שם ט”ז ח’-י”ב) ועל הסתירה בדה”א ט”ז א’: בשנת שלשים ושש למלכות אסא עלה בעשא וגו’ ע”ע אסא.

ב. ה.

בצורת: ע רעב.

בְּצִיעָה, בְּצִיעַת הַפֶּה : השם „בצע“ נרדף עם פצע, בוע, בקע, פקע, ועיקר הוראתו היא בקיעה, שבירה, נזרה, כריתה וחתוך. פירושו: פרוסת לחם. המברך „המצויא“ על הלחם בוצע החלה ומחלק חתיכה לכל אחד מהמסובים על השלחן. בעה”כ בוצע כדי שיבצע בעין יפה לא קטנה שנראה כצר עין ולא גדולה שנראה כרעבתן רק

בינונית, ואין הבוצע ראשי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים ואין המסובים ראשים למעום עד שיטעם הבצוע (ברכות ט”ו. מ”ג). אך בשבת מברך קודם שבוצע כרי שתהיינה החלות שלמות בשעת ברכה. והייב לבצוע בשבת על שתי ככרות וכו’ רב כהנא נקיס תרתי ובצע חדא וכו’ (שם ל”ט: שבת ק”ז:). ולא יבצע עד שיהנו לפניו מלח או לפתן ללפת בו פרוסת הבציעה. פלוגתא היא בין הפוסקים אם חשוב עריף או חביב עריף לבציעה. ומסקנא שחביב עריף אבל שלם ופרוסה בוצע על ככר שלם ויבצע מצד שנאפה יפה. אם אין בעל הבית בוצע הגדול בין המסובין ואם יש כהן מצוה להקדימו, אך ת”ח קודם לכהן ע”ה (ע”י ש”ע א”ח סי’ קס”ז וקס”ח). אמרו עליו על פנחס בן יאיר: מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו (חולץ ז’): כי היה נהנה מיניע כפיו. מנהג בציעה נזכר גם בברית החדשה: „ויקח את הלחם ויברך ויבצע“ (לוקס כ”ב י”ט) ואומרים על איש הסועד עם חבירו כי הוא בוצע עמו לחם (to break bread). ע”ע לחם משנה;

א.

ס ע ו ר ה.

בְּצִלְאֵל : האדרכל שעשה את המשכן. הוא היה בן אורי בן חור למטה יהודה (שמות ל”ח כ”ב). וחור היה בנו של כלב וחור הוליד את אורי ואורי הוליד את בצלאל (דהיי”א ב’ כ’). ובצלאל היה לא פחות מבן י”ג בעשותו את המשכן דכתיב: איש איש ממלאכתו אשר המה עושים (שמות ל”ו). וכלב אמר בן ארבעים שנה אנכי בשלוח משה עבד ה’ אותי לרגל את הארץ (יהושע י”ד ז’) ושלחת המרגלים היה בשנה השניה שעשה המשכן. א”כ היה בן ל”ט בעת שעשה בצלאל נכד בנו את המשכן, וצריכין אנו לנכות י”ג שנים של בצלאל ושתי שנים לשלשה עיבורין וישארו רק שמונה שנים לכל אחד להוליד הבן (סנהדרין ס”ט:). לדעת ר’ יונתן נקרא בצלאל ע”ש חכמתו בְּצִלְאֵל שהיה יודע דעת עליון. ובשעה שאמד לו הקב”ה למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך וא”ל עשה ארון וכלים ומשכן. א”ל: משה רבנו, מנהגו של עולם בונה בית ואח”כ מכניס לתוכו כלים וכו’ כלים שאני עושה להיכן אכניסם? ישמא כך אמר הקב”ה: עשה משכן ארון וכלים. א”ל שמא בצלאל היית וידעת (ברכות נ”ה:): כי בפרשת כי תשא כתיב: את אהל מועד ואת ארון העדות (תוס’ שם). במקום אחר מצינו שבצלאל עשה הארון קודם ואמרו: בשעה שאמר הקב”ה למשה שיעשה את המשכן אמר בצלאל: ובמה אפתת תחלה—פתח בארון שנאמר ועשו ארון וגו’. א”ל: רבנו משה! אין כבודה של תורה בכך. אלא אנו עושין הארון ואח”כ המשכן, לפיכך זכה שנקרא על שמו שנאמר ויעש בצלאל את הארון וגו’ (שמות רבה פמ”ט א’) ונתן נפשו עליו ביותר כי הוא העיקר בכל כלי המשכן (שם פ”ג). וכן במנורה נתקשה משה במעשה המנורה עד שאמר לו הקב”ה: לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה (במדבר רבה פמ”ו). ע”י Philo, Leg. All., III, 31.

א.

המכבי. בן טעו אחרים להחליף בצרה בכצר אשר במדבר
בנחלת ראובן אשר הברילה משה לעיר מקלט (דברים ר'
מ"א). וכן טעה ריש לקיש ור' יוחנן הדריה מטעותיה וא"ל
אדמקטורך עליך ויל הרר, כצר לאו היינו בצרה (ע"ז נ"ט).
והיא בבבל ואינה חייבת במעשר, והודה לרבנו ומביא
אח"כ דרשה כי שרו של אדום טעה לחשוב שקולמת והיה
גולח שם דכתיב: מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה
(מכות י"ב. ע"י תוס' שם). ר' ירמיה רבא דרש בבצרה
וריש כנישתא גרר ספסל לפניו בשבת (שבת כ"ט:).
בבצרה הרבלה שחיקא היא פ"י כהה או כתוח ושחוק
(ירושלמי דמאי פ"ב א'). והיו עושין עגולי דבלה קטנים
(שם ב"ט פ"ב א'). ר' אבחו היה כבצרה ואכל שמונים
מיני מוחין דעוף (איכה רבה פ"ג). כבצרה היה בעל צדקה
גדול בשם אבין רמאה. והיו שם האמוראים ר' רבביה
בוצרייא (שהשיר פ"ג). ר' יונה בוצרייא (ירושלמי כלאים
פ"א א'). ר' יונתן בוצרייא (מדרש שמואל פכ"ה). ר' לוי
בוצרייא צ"ל בוצרייא (ירושלמי שביעית פ"ז ב.). ר' תנחום
בוצרייא (שם כלאים פ"ג א').

ביבליוגרפיה: כפתור ופרח פ"ג; תבואות
הארץ הוצאת לונץ רס"א; המעמר קע"ז; שבע
חכמות 80; מסעי ישראל 58.

א.

בִּקְ: שם משפחה של מרפסיים ספרי ישראל. חשם בק
הוא ראשי תבות "בן קדושים". ראש המשפחה ר' גרשון
בק היה חי באיטליא בתחלת המאה ה'מ"ז. בנו ר' יעקב
בק (נקרא ג"כ וואל או וואהל) הדפיס בעיר וירונה את
מדרש תנחומא (1595), ואח"כ בא לפראג והדפיס סדור
"שבת יצרות" לפי מנהג פולין בלשון יהודית-אשכנזית
(1605). יעקב בן יהודה בק היה מרפס בלובלין בשנות
1679-1686. ישראל בר' אברהם בק פתח בית הדפוס
בירושלם בעזרת ר' משה מונטיפיודי ואשתו יהודית אשר
חמכו בידו בשנת תר"ע (1843). ובין ספריו הראשונים
שהדפיס הוא "חבת ירושלם" (1844). אחד מבניו ר' ניסן
בק בנה ביה"כ בירושלם ונקרא על שמו. ע"ע דפוס.
ה. ב.

בְּקוֹר חוֹלִים: מצוה לכזב לבית החולה לשאול על
מצב בריאותו ולעזרו במה ראפשר ולברכו ברפואה
שלמה. חזו היא אחת ממדותיו של הקב"ה מה הוא מבקר
חולים אף אתה בקר חולים (סוטה י"ד). ורב יוסף דרש
"הודעת להם" זה בית חיהם, "את הדרך" זו גמילות
חסדים, "ילכו" זו בקור חולים (ב"מ ל"ז). ומזה יוכיחו
רבנו יונה והריטב"א רמצות בקור חולים מדאורייתא, אך
הרמב"ם פוסק שהיא מדרבנן (הל' אבל פ"ד א'). ומעשה
בתלמיד אחד של ר"ע שחלה ונכנס לכקרו ובשביל שכבר
ורבץ לפניו חיה. אמר ליה: רבי החייתני. יצא ר"ע ודרש
כל שאינו מבקר חולים כאלו יאופך דמים. כי אתא רב
דימי אמר: כל המבקר חולה ומבקש עליו רחמים גורם לו
שיחיה (נדרים ל"ט:). וגדול שכר המבקר שאוכל הפירות
בעולם הזה והקין קיימת לעולם הבא (שבת קכ"ז). ואמר

"בצלאל": שם חברה. נוסדה בירושלים להרחבת
המלאכות היפות ולהיטיב את מצב החומרי והכלכלי של
יושבי העיר ע"י חינוך במלאכת מחשבת, בפרט לרקם
יריעות ולצייר בעץ ובאבן. מיסד החברה היה המצייר
בוריס שאץ אשר היה גם למורה ומנהל הראשון. החברה
נוסדה 8 אוקטובר 1905.

ביבליוגרפיה: הצפירה שנת 1905 גיליון 190;
Jüd. Presse, 1905, p. 429.

ג. ד.

בצלאל אשכנזי: ע' אשכנזי, בצלאל.
בצלאל בן משה הכהן: מויצ בוילנא. נולד
שם כ"ז סבת תק"פ (1820) ונפטר י' ניסן תרל"ח (1878).
בהיותו בן י"ח שנה ערך שאלה להרב ר' יעקב אבי"ד
דקארלין בעל "משכנות יעקב" לרין לפניו על כמה דברים
שהעלה לסברא והלכה מספרו הנ"ל ולהשיג עליהם. בן
עשרים שנה נסמך להוראה ונתמנה לדיין בוילנא. ומאז
היה בראש לכל דבר שבקדושה ולהורות הלכה למעשה
ע"י שרת מקרוב ומדחוק. גם מצא שעת הכושר לעיין
בספרי חכמה והיה בקי בעברונות תקופות ומולדות. והיה
הראשון בוילנא אשר תקן לוח הזריחה והשקיעה לכל ימי
היטנה. חבר "ראשית בכורים" שרת ובאורים לכמה
סוגיות הש"ס (ווילנא 1869); "תוספות בכורים" מצורף
לס' נטין וחליצה לבעל, "פתחי תשובה". קצת מחנהותיו
נרפסו בש"ס ווילנא. וכתב עוד הרבה קונטרסים ובאורים
בהלכה והנדה, מהם נרפסו בספרים של מחברים אחרים.
מאמריו בהוראת היתר לאתרוני קרפו נרפסו ב"הכרמל"
החדשי שנה שנייה.

ביבליוגרפיה: פיו, כנסת ישראל 190.

ה. ב.

בְּצַרְדָּה: עיר עתיקה ונושנת מאד (בראשית ל"ז ל"ג)
ונקראת בן ע"ש שסביבות העיר הוא מרעה דשן לנדרות
צאן (ע"י מיכה ב' י"ב). מקום כלוא מוקף גרר בעין עיר
בצורה. וגם כרמים רבים היו שם כנראה ממליצת ישעיה:
חמוץ בגדים מבצרה... כדורך בנת (ישעיה ס"ג א')
והוא מפעל בצר ע"ש הבוצרים. והיתה עיר מולדת
אחד ממלכי אדום הקדמונים יובב בן זרח (בראשית שם,
דה"א א' מ"ד). אזיכיוס בספרו Onomasticon יאמר
כי בצרה היא בהרי אדום (Idumaea) וכנראה הוא
הכפר "בוצירה" בדרך בין טופילי (תופל) ושוביק ונמצאים
שם עתה כחמשים בתים וחרבות. ברוב המקומות נזכרת
לעיר המלוכה בארץ אדום (ישעיה ל"ד ו', ירמיה מ"ט
כ"ב, עמוס א' י"ב) ולפעמים בעיר הנחשבת למואב
(ירמיה מ"ח כ"ג) מפני כי האומות האלה לחמו חמיד זה
בוה, ונחשבת פעם לזו ופעם לזו כמו עיר סלע. ואין הכרח
לומר כי היו שתי ערים ביטם אחד.

רבים שנו לחשוב כי היא העיר "בוסרא" בערבית
או Bostra (בוסטרא) ביונית ונקראת בזמן הרומיים
Bosra Nova Trajana ונזכרת בס' החשמונאים (א' ה'
כ ג' כ"ז) בשם "בוסורא" בארץ גלעד אשר לבד יהודה

בקעת ירדן: מקום אצל אלכסנדריוס של מצרים. תניא, ר"א הגדול אומר: שני נתלים יש בבקעת ירדן, אחד מושך אילך ואחד מושך אילך, ושיערו חכמים שני חלקים מים ואחד דם (גיטין נ"ז.). לדעת רש"י היה הדם שפוך לשם מהרוגי ביתר, אך רמאפורט ממה ע"ז שהאיך אפשר אשר ר"א הגדול רבו של ר"ע שנהרג בעת חורבן ביתר ידבר מן החורבן הזה, ואומר הוא שזה היה בימי אדריינוס קיסר ובתד"א רבה פ"ל איתא, ר"ר אליעזר הגדול אומר: באו ניום בנתלתך, בא אדריינוס קיסר ותפש אלכסנדריוס של מצרים שתיו בה מאה ועשרים רבוא של בני אדם והיה מפתה אותם בדברים, ואמר להם: צאו ועמדו בבקעת ירדן שלא תהא אומה זו שולטת בכם, וכשיצאו ועמדו בבקעת ירדן העמיד עליהם חמשים אלף אחויו חרב והרגום עד שלא נשתייר אפילו אחד וכו'. אמרו חכמים: שלשה נחלי דם היו מושכין ויוצאין מבקעת ירדן והולכין לים הגדול, ושיערו חכמים ומצאונו חלקי דם ואחד מים". והיא הרלתא ביונית שהיה שם שוק ומושב היהודים, וים הגדול הוא הנילוס שמתחלק שם לשתיים, ובאמת היה שם מושב היהודים בימי היוונים וכפי הנראה מיוסיפוס היתה תמיד מריבה בין היהודים ובין היוונים באלכסנדריוס, וע"כ רימה שר צבא הרומיים את היהודים ופיתה אותם להפרד מהיוונים כדי שלא תהא אומה זו (היוונים) שולטת בהם, ולבסוף הרגום.

ביבליוגרפיא: רמאפורט, ערך מילין בערך אלכסנדריוס; שבע חכמות 82.

א.

בקר: ע' ערב ובקר.

בקר וצאן: מקנה הוא שם כללי לקנין בקר וצאן (בראשית מ"ו ל"ב). בקר הוא שם קבוץ כללי לבחמה נסה מהורה, בעלת קרנים, בלי הברל המין והזוקן, כמו והבקר עלוח (בראשית ל"ג י"ג) וברכים בקרים (עמוס י"ב). ונקרא בקר לפי שיש לו קרנים כקרני אור הבוקר. שור משותף במינו, ואם היה כשר לקרבן לא היה מסורס, שנאמר: שור... כי יולד (ויקרא כ"ב כ"ז), שור פר (תהלים ס"ט ל"ב). הוא כביר כח לחרוש ולדוש, אך אסור לחסום שור בדישו (שם כ"ד ד'). וחשור נגח הוא ושניא כת לנגח בקרניו ולנגוף ארם וכהמה (שמות כ"א כ"ת ל"ח). ברכיו: שְׁוֹרֵי מַתְּשָׁע (תנ"ך י"ב י"ב), ונקרא שור, מן ישראל ושורה, שהוא תורש והולך ישראל בשורה של חריץ המחרישה על פי מלמד הבקר המלמדו ללכת ישראל בדרך המין הזה, וכמו וישראלה הפרות (ש"א ו' י"ב), וכמראה יחזקאל ברמות ארבע תיות, שם מושאל: פני שור (יחזקאל ה' י'). מזל שור בתקופת המזלות, ושור אפיס תועבת מצרים, פר משותף עם בקר ושור (ויקרא ד' ג'), תהלים ס"ט ל"ב), אבל פר הוא ש"ע רק לזכר, ונקרא פר לפי שהוא מפרה את הנקבת. פר אינו מסורס וכשר למזבח, פרה, ש"ע: פרה אדומה (במדבר י"ט ב'), היניק ורך זכר, נקרא: ע"ל בן בקר (ויקרא ט' ב').

שמאל שניצל מדינה של ניהנם ומיצר הרע ומן היסורים (נדרים מ'). המבקר את החולה צריך להתפלל עליו ויכלול את החולה עם שאר חולי ישראל באמרו, "המקום ירחם עליך ועל חולי ישראל", בשבת אומר, "שבת היא מלועוק ורפואה קרובה לבוא", שבנא איש ירושלם בכניסתו אומר שלום, וכציאתו אומר שבת היא מלועוק ורפואה קרובה לבוא ורחמי מרובים ושבתו בשלום (שבת י"ב). ועכשיו נוהגין לומר: "המקום ישלח לך רפואה שלמה מן השמים בתוך שאר חולי ישראל".

ביקור חולים אין לו שיעור, ואפילו גדול אצל קמן. עני תולה ועשיר חולה ורבים הולכים לעשיר לכבודו, תלך אתה אצל העני (ס' חסירים ס' שס"א). אין מבקרים את החולה לא בשלש שעות ראשונות של יום ולא בשלש שעות אחרונות, ואין מבקרין לא לחולי מעיים משום כסופא ולא לחולי העין ולא לחולי הראש משום שהרבור קשה להם (נדרים מ'). אלא נכנסין בבית החיצון ושואלין ודורשין בו מה שצריך לו ומבקשים עליו רחמים. אין מבקרין חולים בעלי ראתן ר"ל צרעת או חולים במחלה מתדבקת, וכתב בעל "שלחן נבואה" ומי שומע לו ליכנס בסכנת נפשות, דכתיב כמנפה "ידבק", וכן נוהגין שלא לבקר חולי המנפה וזלת אנשים מיוחדים הנשכרים לזה בכסף מלא, כשבאין לפני החולה מדברים עמו דברי תחנון שאל ירא ואל יפחד לבו וישמע לרופא ולמשמשים אותו, גם ישאל אותו פן יש לו דוחק בממון לצרכי בריאות גופו וכיוצא בזה, דין הנודד הנאה מחברו אם מותר לבקר ע"י יוד' ס' רכ"א.

ביבליוגרפיא: בער, תוצאות חיים 2, רעדעל-היים 1862; שדי חסד ח"א 150.

א. מ. ר.

בקיאות: ע' מומחה.

בְּקַעַת דּוֹרָא: מקום בקרבת בכל ששם העמיר נבוכדנצר את צלם הזהב והנניח מישראל תעוריה שלא רצו להשתתות לו והשלכו בכבשן האש ונצולו בדרך נס (דניאל ג' א'). לדעת אופערט היא למזרח של עיר בכל ונקראת עתת בשם "דואיר" ושם נמצאו חורבות ומסד לצלם ופסל. הוראת דורא באשורית היא גדר ושור וכן תרגמו השבעים = περιβόλου = כותל סביב העיר, לדעת ר' יוחנן בקעת דורא היא מנהר אשל עד רבת ושם הרג נבוכדנצר בתורי ישראל רבים שהיו מגנים את החמה ביפין וראו אותם כשדיות וכו'. וצוה הקב"ה ליחזקאל והחיה המתים שבבקעת דורא ביום שהושלכו תנניה מישראל תעוריה לתוך כבשן האש וכו' (ירושלמי סנהדרין צ"ב:). ורב אמר שם שהמתים האלו היו בני אפרים שמנו לקץ ומעו והרגום אנשי גת (שם) ונראה שרעת רב היא שבקעת דורא היא בארץ ישראל ולא בבבל ומקומות בשם דורא נמצאים רבים בא"י כמו בבבל.

ביבליוגרפיא: ערך מילין בערך אשל; שבע חכמות 81.

א.

הנקבה: עולה יפה פיה (ירמיה מ"ז כ'), ושם מושאל לעגל הזהב, מעשה ידי אדם: עגל מסכה (שמות ל"ב ד' ח'), בתבנית שור (תהלים ק"ו י"ט כ'), וכן עגלי זהב (מ"א י"ב כ"ח) שעשה ירבעם בן נבט, פרים נקראו גם א ב י ר י מ : אבירי בשן (תהלים כ"ב י"ג), בשר אבירים (שם נ"ד ג'), אולי בשביל שהם אבירי כח לחרוש ולרוש, לנגוח ולנגוף, ונקראו גם אֵלֶף (שם שם י'), וברבו אֵלֶפִים (שם ח' ח'), וגם: אֵלֶף (ירמיה י"א ט) וברבים: אֵלֶפִינו (תהלים קמ"ד י"ד), ואולי נקראו כן לפי שהם אלופים ומלומדים במלמד הבה, למשוך בעול, לחרוש ולרוש. מ ר י א ממשפחת הבה, והוא שור מפותם ושמן שלא יכשר לעבודה, לחרוש ולרוש, ועומד כ"א לאבילה; ויזבח שור ומריא (ש"ב ו' י"ג), וחלב מריאים (ישעיה א' י"א).

צ א נ שם קבוץ גללי לבהמה דקה טהורה, בלי הברל המין והזקן, וכולל מינים שונים. ש ה ממין הצאן: ארבע צאן תחת השם (שמות כ"א ל"ד), ושה קטן הוא, יניח ורך, ושם כולל הוא לזונו, וכולל גם למין הכבשים ולמין העזים: שם כבשים ושם עזים (דברים י"ד ה'). כ ב ש ביחוד הוא מן הצאן, יניק ורך, בן שנה: כבש בן שנחו (במדבר ז' ט"ו), ונקרא כבש אחר שיצא מכלל טֵלָה, ויגדל עד שלש שנים, ורועה באחו: ירעם ה' כבש (הושע ד' ט"ו). הצאן בכלל והכבש בפרט עומדים לזוה, לגזו צמרם (בראשית ל"א י"ט), כבשים ללבושך (משלי כ"ז כ"ו), והצאן בכלל עומדת לתת חֵלֶב, המין הזה נקרא פעם כבש ופעם כשב, והוא משמות המתחלפים, כמו: שלמה = שמה, גם כבשה = בשבה, ט ל ה ממשפחת הכבשים והוא רך וצעיר, מן: צעירי הצאן (ירמיה מ"ט כ'), טלה חלב (ש"א ז' ט'), מלשון טֵלָה בארמית, והנער איננו אתי (בראשית מ"ד ל"ד) תרגום ירושלמי: טֵלָה, ואולי נקראו הרבים טֵלָהים לפי שהם נקודים וטלואים בהברבורות, ועור בשרם מלא טֵלָהים בצבעים שונים, כמו השם: נָמֵר לפי שחוא מנומר בהברבורות (ירמיה י"ג כ"ג), ושם מושאל: מול טלה בתקופת המולות. ר ח ל הנקבה מן הצאן, רחל אם בני צאן; רחליך ועוידך לא שכלו (בראשית ל"א ל"ח). ג ד י צעיר ורך ממין הצאן והוא ממשפחת העזים, ועל כן יבא בחבור השם עזים, כמו גדי עזים מן הצאן (בראשית ל"ח י"ז), אבל יבא גם בלי חבור השם עזים: לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ"ג י"ט), ונקרא גדי בעודנו קטן ורך, טרם החלו קדניו לצמוח, טרם יגדל ויהי תיש. בתלמוד: גדיים שהנחת געשו תישים בעלי קרניים (ברכות ס"ג), אם אין גדיים אין תישים (ירושלמי סנהדרין פ"ב ב', ויקרא פ"א ז'). ושם מושאל: מול גדי בתקופת המולות. ע ז שם בהמה דקה מן הצאן: עזים מן הצאן (בראשית ל"ח י"ז) והוא יצא מכלל קטן, ולכלל גדול עוד לא בא: ועז משלשת (בראשית ט"ו ט'), עז בת שנתה (במדבר ט"ו כ"ז), ושרשו עָזו, לשון חֶזֶק, אחרי שגדל והבריא מעט, והחל להיות חזק ויוסף אומץ, וכן בתלמוד: שלשה עזין הן, ו"א אף עזו בבהמה דקה (ביצה כ"ה), וצפירי עזין (עזרא ו' י"ז). ש ע י ר ממשפחת

העזים שגדל מעט, בעל קרנים, נדרף עם תיש: שעיר עזים (בראשית ל"ד ל"א), נקרא שעיר מענין שער, ושערו יצלח למלאכה, למוות ממנו מטה, לעשות ממנו בנר: טוּו את העזים (שמות ל"ה כ"ז), ומושאל השם לשדים: ושעיר על רעהו יקרא (ישעיה ל"ד י"ד), והשעיר המדומה הזה הוא: Waldgott mit Ziegenfüssen. צ פ י ר ממשפחת העזים, בעל קרנים כמו שעיר: צפיר העזים, והצפיר קרן חוות בין עיניו (דניאל ח' ה'). והשעיר נקרא צפיר לפי שיש לו קרנים בקרני הצפירה, שחר, כוכב-בקר (יחזקאל ז' ז'), א י ל ממשפחת הצאן: איל תמים מן הצאן (ויקרא ה' ט"ו י"ח) והוא כבש מבן שנה ומעלה לקרבן (ברד"ח, מעריך המערכות), אבל שלא לקרבן: איל בן יומיו קרוי איל (ב"ק ס"ה). הוא בעל קרנים (בראשית כ"ב י"ג), וכחו גדול בקרניו לנגוח (דניאל ח' ג' ד'), איל, באורו: כביר כח, בעל תוקף ועוז, האילים עומדים לזוה צמר: אילים צמר (מ"ב ג' ד'), יו ב ל נדרף עם איל, ואמר רבי עקיבא כשהלכתי לערביא, היו קורין לדוכרא: יובלא (ר"ה כ"ג), הרבים: שופרות יובלים (יהושע ו' ד'), תרגום שופריא דקדן דוכריא, יובל מלשון הולכה והנהגה, וטבע האיל להיות מרקד ומקפץ (תהלים קי"ד ד') בראש העדר, והוא החלץ ונקרא שמו יובל, לאמר: מנהג ומנהל. כ ר ממין הצאן: שלחו כר (ישעיה ט"ז א'), והרבים כיקר כרים (תהלים ל"ז ב'), ובתלמוד נקרא פלגם (פסחים מ"ז), יצא מימי הילדות ולא בא עדין לימי הבחרות; תרגום קיכר כרים: היך יקר פלגיסין, פי' פלגם ממוצע אין זה לזה שהוא בן י"ג חודש, יצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא (עי' פירש"י חולין כ"ג), והוא משרש כר, כרכרה, ענינו: דהר ורקוד; ודוד מכרכר (ש"ב ו' י"ד); מין בהמות קלות המרוץ דוהרות ומכרכרות (בן סרוק והראב"ע), וכן טבע הכר הפלגם, ואולי מטעם זה נקרא מקום טרעה מקנה: כר נרחב (ישעיה ל' כ"ג) וברבים: לבשו כרים הצאן (תהלים ס"ה י"ד), ואולי מזה: לכרי ולרצים (מ"א י"א ד'), והוא שם המושאל לכרים אילי ברזל לפרוץ החומות במלחמה. ע ת ו ד י מ :

ח"ש ממין הצאן וקופצים בראש העדר: העתודים העולים על הצאן (בראשית ל"א י"ב) ונזכרים יחד בשורה אחת עם אילים וכרים (דברים ל"ב י"ד, ישעיה ל"ד ו', ירמיה כ"א ט'), ולא נזכר יחיד, כ"א רבים, והם מנהלים ומנהיגים את הצאן: כעתודים לפני צאן (ירמיה ג' ח'), וברוך מליצה נקראו בשם זה גם ראשי עם ומנהיגיו: ועל העתודים אפקוד (זכריה ג' ג'), ת י ש : איל זכר מן הנדיים ומן העזים (משלי ל' ל"א), והוא בעל קרנים, נגח; בתלמוד: נדיים שהנחת געשו תישים בעלי קרנים (ברכות ס"ג), וזקנו מגודל, והולך בראש העדר, ואולי נקרא שמו תיש, לפי שהוא מתיש כח המתקוממים נגדו, והחכם היוודע נפש הבהמה וכחה, אמר כי הוא גבור בבהמה (משלי ל' כ"ט), ק י ט י ט ה (בראשית ל"ג י"ט), תרגומו חורפן, פירוש: כבשות; כבשות הצאן (בראשית כ"א ת"א: חורפן, פירוש: כבשות צעירות, כמו: בימי חרפי (איוב כ"ט

ד'. אך לפי המסורת ולפי המפרשים היא מטבע עם צורת כבשה (ע"י ר"ח כ"ג, וע"ע מ"ט ב ע"ו ת). ואולי נקראת קשיטה. מן קטט סלה (תהלים ס"ו), לפי שהשה מתואר בשם "תמים". מקנה צאן בכלל, עושר שמור לבעליו: הרועה שיעשיר, יתעסק בבהמה דקה. ואמר רב חסדא: מאי רכתיב, "ועשתרות צאנך?" (דברים ז' י"ג), שמעשירות את בעליהן (חולץ פ"ד).

צ. ה. ג.

בקרת כתבי הקדש: בקרת התנ"ך (Biblical criticism) בהוראתו החרשה נחלקת לשני מינים: 1) בקרת המסורה ע"ד קרי וכתוב, חסרות ויתירות, חלוקת הפסוקים והפרשיות, שנוי נוסחאות וכדומה, הכל בנוף הספרים או הפנים, וזו נקראת בפי בעלי הבקרת "הבקרת התחתונה" (lower criticism) או "בקרת הפנים" (textual criticism). 2) בקרת על כל ספר מספרי התנ"ך: מי היה מתברו וכאיזה זמן נכתב, אם אחד כתבו או אנשים שונים ובזמנים שונים, ואם נכתב מילה מילה ואיש אחר אספס יחד וערכם בספר. בדרכי הבקרת האלה חכמים הדרושים האמת ילכו במ שונאי ספרות ישראל יכשלו במ. כי בבקרת תנ"ך יש הרבה ענינים שבעלי התלמוד וחכמי ישראל האמתים מוריד בהם, אך בעלי הבקרת החדשים עברו את קצה האחרון ופרצו את הגדר. ויתאמצו בכל כחם להראות בהשערות קלות ופלפול מסובך כי כתיבת הספרים היתה בזמן מאוחר מהמאורעות שגרשמו שם, ועורך הספרים השתמש במנלות וקטעים שמצא וקבעם יחד וערכם זה בזה עד שיצאה מהם נוסחא חדשה ע"פ רוה העורך. כי עיקר כוונתם הוא להראות מומים ופחיתות ערך הספרים כדי להרום המסורה המקובלת בישראל, כי שנאתם לספרות ישראל גדלה משנאתם לבני ישראל. ורוב חכמי ישראל החדשים המתחקים על מעשי בעלי הבקרת מחכמי הנוצרים לא יבינו עד היכן הרברים מניעים. וזו היא "בקרת עליונה" (higher criticism).

[בקרת בתלמוד] חכמי המשנה שהיו אלפים שנה יותר קרובים לקבלת התורה מאתנו היום העידו כי משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע והוא לזקנים והם לנביאים והם לאנשי כנסת הגדולה (אבות פ"א א'), ואחד מיי"ע עיקרי האמונה שמנה הרמב"ם ונתקבלו בכל תפוצות ישראל הוא "שכל התורה המצויה עתה בידנו היא הנתונה למשה רבנו ע"ה", ומי שאומר אין תורה מן השמים (ע"ע) אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין פ"א א'). על אודות מחבדי הספרים היתה מסורת בידיהם כי משה כתב ספרו ופרשת בלעם (ע"ע שצ"ל ספר בלעם) ואיוב; יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה (מן וימת משה עד סוף הספר); שמואל כתב ספרו ושופטים ורות; דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים וכו'; ירמיה כתב ספרו וספר מלכים וקיינות; חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי שה"ש וקהלת; אנשי כנסת הגדולה (חגי זכריה ומלאכי מרדכי וחבריהם) כתבו

יחזקאל ושנים עשר, דניאל ומנלת אסתר; עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו ונחמיה סיימו (ב"ב ס"ו). גם בספר יהושע שכתוב: וימת יהושע ונוי גמרו אותו אלעזר ופנחס, וס' שמואל גמרו אותו נד התחה ונתן הנביא. ע"ד ספר איוב (ע"ע) יש חולקין בין האמוראים על זמנו, ואחד מהם אומר כי בימי אחשוורוש היה. והוא מרבנן דיתבי קמיה דרבי שמואל בר נחמני אמר: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה וכו'. אך הוקשה עליו א"כ שמו ושם עירו למה? גם אמרו: הושע תחלה לארבעה נביאים שנחנבאו באותו הפרק, והם יהושע וישעיה עמוס ומיכה. חגי זכריה ומלאכי היו סוף נביאים. ישעיה קדום מירמיה ויחזקאל, סדר זמנם של תבדו ספרי כתובים הוא: רות וס' תהלים ואיוב ומשלי קהלת שה"ש וקיינות (איכה), דניאל ומנלת אסתר עזרא ודה"י (שם י"ד).

[מעלות הספרים] לענין חשיבות נתלקו כה"ק לשלש מדרגות זו למעלה מזו: תורה, נביאים וכתובים (שבת פט"ז א; מגילה ז'). וגם בתורה יש חילוק קצת בין ארבעה החומשים הראשונים למשנה תורה שהוא ספר דברים, שהראשונים אמרם משה מפי הנבורה ומשנה תורה חזר משה מפי עצמו (ברוה"ק), ולכן יש נפקא מינה לדינא בין קללות שבתורה כהנים לקללות שבס' דברים (מגילה ל"א). עשרת הדברות חשבות יותר ממצוות אחרות כי שתי הדברות הראשונות שמעו ישראל בעצמם מפי הנבורה ושמונה האחרונות אמרן משה מפי הנבורה. אך מפני שהמינים האמינו רק בעשרת הדברות וכחשו ביתר התורה שהיא מן השמים לכן עקרו אותם החכמים מסדר תפלת שחרית קודם ק"ש, וגמלום מפני תרעומות המינים (ברכות י"ב, רש"י). גם משמע מדברי חז"ל כי אבות הראשונים מארם עד נח ושם ועבר קיימו פרטים רבים מדברי התורה, ואברהם אבינו (ע"ע) קיים את כל התורה. ובמרה נצטוו ישראל על מצוות שבת קודם קבלת התורה על הר סיני. ולפ"ז נמצאו בתורת משה הרבה מצוות שכבר החזיקו בהם אבות הראשונים ויחיד סגולה מאז ומקדם, עד קבלת התורה הנתונה לכל ישראל באין הבדל בין איש לאיש. בתורה חתם משה כל המצוות ונביא שבא אחריו לא היה רשאי להוסיף עליהן או לגרוע מהן. ומה שנמצא בספר יחזקאל דברים שנראים כסותרים דברי תורה, בארו אותם חז"ל (ע"ע יחזקאל ל). תורת משה כמו שהיא בידנו לכרה, מבלי ספר יהושע ומבלי ספרים אחרים מן נביאים וכתובים, היתה מונחת אצל ארון העדות ששם לוחות הברית (דברים ל"א כ"ג), ור' ינאי אמר כי משה כתב י"ג תורות, י"ב לשנים עשר שבטים ואחת הניח בארון, שאם יבקש אחד לזייף דבר שיהיה מוצאין אותה שבארון (דברים רבה פ"ט ד'), ואחר שנגנו הארון בחורבן הבית הראשון היו בעורה שלשה ספרי תורה ומהם היו מניחים הספרים (סופרים פ"ו ד'). ע"ד הספר תורה שמצא חלקיהו עיין בערכו. גם עיין בערך כל ספר וספר מכה"ק.

[חתימת התנ"ך] ברור הוא כי אנשי כנסת הנחלה ערכו וסדרו את כל ספרי הקדש כפי שמצאו אותם בסגנונם הישן (עי' יוספוס "נגד אפי"ן א' ח') ורק ספרי עזרא ונחמיה ודה"י נכתבו בתחלת בית שני והשארו נכתב מקורם וספרי הנביאים נכתבו בימי בית ראשון ואחרים מהם בסופו בתחלת החורבן. על חתימת התנ"ך רומזים הכתובים האחרונים בקהלת: דברי חכמים כדרכונות וכמשמרות נטועים בעלי אספות (ע"ע) וגו' ויותר מהמה בני הזחר עשות ספרים הרבה אין קץ וגו'. וכבר בימי מרדכי ואסתר היו כה"ק נחלקים לשלש מחלקות: תורה, נביאים וכתובים, כי מסופר ששלחו מרדכי ואסתר אל החכמים שיכתבו אנרת הפורים לדורות, ומאנו מתחלה להוסיף על התנ"ך ושלחו לה הפסוק: הלא כתבתי לך שלישים ולא רבעים! עד שמצאו פסוק בתורה: כתוב זאת זכרון בספר וגו' ודרשו "בספר" מה שכתוב במנילה (מנילה ז', ירושלמי שם פ"א ח'). מזה משמע כי המנלות נחשבו לבין חז"ל מהכתובים, ובזמן החשמונאים כבר היתה חתימת כה"ק מפורסמת (חשמונאים ב' י"ג י"ד). ובכלל לא מצינו בכל ספרי הקדמונים, גם אלה שנכתבו ע"י נזים שיהיו מכחישים בתורת משה או בספרי הנביאים שנכתבו או נערכו הפך המסורה המקובלת, זה רק פחות משתי מאות שנה אשר החלו להטיל ספק בהם. אמנם החזקה העתיקה מבלי כל ערעור זה יותר משני אלפים שנה לא תוכל להבטל כ"א בראיות חזקות שאין עליהן תשובה, והמבקרים החדשים אין להם ראיות כלל רק השערות קלות אשר בונים היום וסותרים למחר, וכמספר המבקרים כן מספר השערותיהם, וכונתם רק להרוס ולא לבנות.

[סגנון הלשון] ספרי כה"ק שונים בסגנונם זה מה ואמרו תז"ל "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" המראה לדעת שלא נכתבו או נערכו ע"י איש אתה. בספרי תורת משה אין חילוק בין היא להוא ובין נער לנערה, (בין זכר לנקבה). גם יש בהם בטוים שלא נמצאו בספרי נז"ב, כמו: ריה ניהוח, ויאסף אל עמיו, עין הארץ, סר צלם וכדומה. וספר דברים שאמר משה מפי עצמו קודם מותו נאמר בסגנון מיוחד, והמבקרים המתחכמים לומר כי עזרא הסופר (ר"ל שהיה סופר סתם כותב תורת משה) חבר בעצמו את כל התורה קר על השכל מעליהם מלהתבונן כי עזרא כתב ספרו בשפת עברית נשחתה וחציו ארמית, כי כבר נשכחה שפת התורה ושפת הנביאים בימיו והוצרכו לעשות תרגומים בער ההמון להבין במקרא ולעשות התקון הנדול לקרות את פרשת השבוע לפני הצבור בכל שבת, שנים מקרא ואחד תרגום.

[תקוני סופרים] בעלי המסורה חושבים י"ז או י"ח תקונים שעשו מחברי הספרים בעצמם מפני הכבוד (תנחומא בשלח; ערוך, ערך כבד) ובתוכם: ואברהם עודנו עומד לפני' (בראשית י"א י"ב) תחת וה' עודנו עומד לפני אברהם (ב"ר פמ"ט ורש"י שם); ואל אראה

ברעתי (במדבר י"א ט"ז) תחת ברעתך (עי' רש"י איוב ל"ז י' ועקרים מאמר שלישי סי' כ"ב); אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו (שם י"ב י"ג) תחת אמנו, בשרנו (ספרי ותנחומא פ' בתעלותך); כי הנוגע בכס נוגע בבבב עינו (זכריה ב' י"ב) תחת בבבב עיני; כי מקללים להם בניו (ש"א נ"י"ג) תחת לי. ובשאר מקומות בנ"כ שיבא בהם ענין קללה כלפי מעלה הפכו לברכה, כמו: ברך נבות אלהים (מ"א כ"א י"ג) וברכו אלהים בלבבם (איוב א' ה'), ברך אלהים ומות (שם ב' ט'). והנס שולחים את הזמורה אל אפס (יחזקאל ח' י"ז) תחת אפי (ע"ע תקון סופרים).

[גרסיות שלא במקומן וחוסרות] יש מחלוקת בין חכמי התלמוד, אם משה רבנו כתב את התורה מנילות מנילות מיוחדות או ספר אחד, היינו אם כל דבור ומאמר שיצא מפי ה' כתב משה מיד על המנילה ואחרי כן חבן יחד בספר ואם כתב את כל המאמרים מיד בספר. ר' יוחנן משום רבי בנאה: תורה מנילה מנילה ניתנה שנאמר: או אמרתי הנה באתי במנילת ספר כתוב עלי (תהלים מ' ח'). ר"ש בן לקיש אומר: תורה חתומה ניתנה שנאמר: לקח את ספר התורה הזה (דברים ל"א). ואירך נמי הכתיב לקוח, ההוא לכתר דארבע (גימין ס'). פי' רש"י "מנילה מנילה" כשנאמרה פרשה למשה היה כותבה ולבסוף מ' שנה כשנמרו בג' גרסיות חיברן בגירין ותפרן. חתומה ג' ג' לא נכתבה עד סוף מ' לאתר שנאמר בג' גרסיות כולן, והנאמרות לו בשנה ראשונה היתה סדורות לו על פה ערשכתבן. ונראה ב"ר חזקוני הדעה הראשונה אמרו חז"ל: אין מוקדם מאוחר בתורה כי משה חבר את המנלות אח"כ שלא כסדר המאורעות רק כסדר הענינים. גם פליגי ר' יהודה ורבנן במה דכתיב, "ויכתוב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים" (יהושע כ"ד) חד אמר שמונה פסוקים חד אמר ערי מקלט (מכות י"א). ותר' יהי בנסתע הארון, פרשה זו עשה לה הקב"ה סימניות מלמעלה ומלמטה, לומר לך שאין זה מקומה. תניא רשב"ג אומר: עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה (שבת ט"ו: וט"ז). ע"ע נו"ן הפוכה. ועל עשר נקודות שבתורה חמש בנ"כ (כמו י"א נקודות על והנגלות לנו ולבנינו עד). אמרו רבנן: בשעה שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב ומסלק את הנקודה ובשעה שהנקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה ומסלק את הכתב וכו' (ירושלמי פסחים פ"ט ב; ב"ר פמ"ח). אלא כך אמר עזרא (שהיה מעתיק התנ"ך); אם יבא אליהו ויאמר לי, מפני מה כתבת כך, אומר לו, כבר נקדתי עליהן; ואם יאמר לי, יפה כתבת, אעבור נקודה מעליהן (אדר"ג פל"ד) ואליהו הוא שם כנוי לעתיד המגלה טמירין ומתיר הספקות. ע"ע נקודות.

[ל"ב מרות דר"א] ר' אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי ותלמיד ר"ע היה הראשון אשר נתן את לבו לדרוש כה"ק ע"פ ל"ב מרות של בקרת שהניח ליסוד מוסר

וד' שמקאל בר נחמני ואמר: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (ב"ב ט"ו). ועל המתים שהחיה חזקאל אמר ר' יהודה באמת משל היה (סנהדרין צ"ב). ובדרך חזה מעה פילון וחכמי האלכסנדריים לחשוב את ספורי בראשית למשלים ואליגורים, וכן מעו איזה חכמים בדורו של הרשב"א (עי' אגרות הרשב"א עם אגרות הברדשי, הנצאת בלאך, לכוב 1809). מדה ל"א, "מוקדם שהוא מאוחר בענין". כיצד? ונר אלהים טרם יבנה ושמאל שוכב בהיכל ה' אשר שם ארון אלהים (ש"א ג' ג') והלא אין ישיבה כ"ש שכיבה בהיכל וכו' מה ת"ל שמואל שוכב בהיכל ה' אלא מוקדם הוא ת"ל ונר אלהים טרם יבנה בהיכל ה' אשר שם ארון אלהים ושמאל שוכב. כיוצא ברבר אתה אומר: עיני ה' אל צדיקים ואזניו אל שתותם צעקו וה' שמע ומכל צרותם הצילם, ואח"כ פני ה' בעושי רע להכרית מארץ זכרם (תהלים ל"ד ט"ו, י"ז י"ח). מדה ל"ב, "מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות" כיצד? וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית (במדבר א') ואח"כ כתוב ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וגו' (שם) והלא הקמת המשכן הזה היתה מקודם שנאמר ויהי בחדש הראשון וגו' הוקם המשכן (שמות ט') אלא מכאן אתה למד שהמאחר מוקדם בפרשיות. ותועלת המדה הזאת רבה היא להבנת כה"ק לאשורם (עי' פי' רש"י ראש ישעיה בשם המכילתא). גם המדות גמטריא ונומריקון יועילו מאד לפירוש המקראות וכן חליפות האותיות ע"פ סדר ההברות.

[שני נוסחאות] ע"פ מסורת ר' שמעון בן לקיש היו שלשה ספרים בעזרה ונצמיינו בשמות: "ספר מעונה" "ספר זאטוט" "ספר היא". באחד מצאו כתוב, "מעון" ובשנים כתוב, "מעונה" אלהי קדם" קיימו שנים ובטלו אחד; באחד מצאו כתוב, "וישלח את זאטוט בני ישראל" (ואולי ממנה העתיקו השבעים כמו שאמרו חז"ל) ובשנים כתוב, "וישלח את נערי בני ישראל" וקיימו שנים ובטלו אחד; באחד כתוב, "אחד עשר היא" (הגהת הגר"א, "עשר היא") ובשנים מצאו כתוב, "אחד עשר הוא" וקיימו שנים ובטלו אחד (סופרים פ"ד ד). ואפשר כי מהספרים האלה נרשמו הקרי וכת"ב (ע"ע ר"ל שהכתיב היה בשנים וחקרי באחד, ואף כי חקרי הוא העיקר לא רצו לשנות בגוף הכתב מפני כי אחרי רבים להטות, אבל במקום שהרבים היו נוטים להקריאה האמתית לא היו רושמים את הכתיב בספר היחיד כלל: בכל זאת עוד נמצאים שינויים רבים בהפסוקים מכה"ק המובאים בדברי חז"ל. לא רק במלא וחסר אבל גם במלות ולפעמים מביאים פסוקים שלמים שלא נמצאו בכה"ק בלשון שנאמר. כמו: שנאמר כל החלומות הולכים אחר הפה (ברכות נ"ה); שלא נמצא בשום מקום, ואיזה פסוקים בלשון שנאמר בספר בן סירא (ע"ע). אשר אפשר לתלות שהיו סומכים על זכרונם אנב ריהטא ולא עיינו בכתוב להביא בדיוק, אבל אי אפשר לומר כן במקום שרדשו חז"ל על השינויים לדינא ואז בודאי צריכים אנו

ובניהם מקרא קצר, מחובר שנחלק, שני כתובים המבחישים זה את זה והכתוב השלישי מכריע ביניהם, ממשל, מוקדם ומאוחר. המדה ה' היא, "ברוך קצרה" או מקרא קצר ומביאים ע"ז משלים. כיצד? "ואהיה מאהל אל אהל וממשכן" (דה"א י"ז ה') והיה צ"ל וממשכן אל משכן, אלא שדבר הכתוב בדרך קצרה, ור"י אבן גנאח בספר ה"רקמה" חשב גם חסרון "מתהלך" כי היה צ"ל ואהיה מ"ת ה' לך מאהל אל אהל וממשכן למשכן. כיוצא בו "ותכל דוד לצאת" (ש"ב י"ג ל"ט) וכל נ"פ ש דוד, ועי' פי' רש"י לשי"א י"ג ח'; שם י"ד י"ח, שם כ"ז י"א, "ואמר להרנג ותחס עליך" כאן חסדים ב' תבות ואמר האומר שאהרנג ותחס נ"פ ש' עליך, ועוד ש"ב י"ד ב'; שם ה' ח' "כל מכה יבוס יונע בענוד" ולא פירש מה יעשה לו ובדה"י פירש: כל מכה יבוס בראשונה יהיה לראש ולשור. ועוד שם ו' ד'; כ"ג; י"ג ל"ט; י"ז ג'; י"ח ח'; כ"ג ה'. בס"ה עשרה מקראות קצרים בס' שמואל ב, "רקמה" שער כ"ה חשב, "מה ששמשו בו בחסרון" כשתי מאות מקומות בכה"ק ור' יעקב רייפמאן תורה בדרך הקצרה הזאת עוד מאה מאמרים בספרו "מנחת זכרון", כמו: ויחי השער | המועד | לסגור (יהושע ב' ה'); ושבעה הכהנים נושאים שבעה שופרות היובלים לפני [ארון] ה' (שם ו' ז') וכו'. המדה ה"א היא, "מחבור שנתלק". כיצד? כי מרבית העם וגו' יכפר בעד || כל לבבו הכין וגו' (דה"ב ל' י"ח ו"ט), שני הפסוקים הללו היו ראויים להיות מחוברים ולא נחלקים, והכונה היא שחשם המוב יכפר בעד אשר כל לבבו הכין; וכן והמים אשר מעל השמים || יהללו את שם ה' (תהלים קמ"ד ד' ה'). רייפמאן הביא עוד כמה דוגמאות על חבור שנתלק בספרו, "משיב דבר" על חברייתא הזאת, וקרוב לזה אמר איסי בן יהודה: חמשה מקראות בתורה אין להם הכרע אם הם בסוף הפסוק או בראשית הפסוק שלאחריו, כמו מלות: שאת, משוקדים, מחר, שור, קם וכו' (יומא נ"ב. ירושלמי ע"ז פ"ב ז'). גם הפרשיות והפסוקים שמנו חז"ל שונים הם מהמסורה שלנו. ע"ע פסוקים; פרשיות. מדה ט"ו, "משני כתובים המבחישים זא"ז וכו'". המשל מובא ברש"י ירמיה נ"ב כ"ח: היהודים שלשת אלפים ומשאר שבטים שבעת אלפים הרי עשרת אלפים, והכתוב הזה הכריע בין שני מקראות בסוף מלכים, אחד אומר עשרת אלפים (מ"ב כ"ד י"ד) ואחד אומר שבעת אלפים (שם ט"ז). בא זה ופירש: יהודים שלשת אלפים ומשאר שבטים ז' אלפים בס"ה עשרת אלפים. המדה הכ"ז "ממשל". יש משלים בכה"ק אשר כתוב בצדם כי הם משלים כמו: על כן יאמרו המשלים בואו חשבון (במדבר כ"א כ"ז); כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע (ש"א כ"ד י"ד), ומשלי שלמה. גם ספורים אשר ענין הדברים מוכיח עליהם שהם משלים כמו: הלך חלבו העצים למשוח עליהם מלך וגו' (שופטים ט'); שני אנשים היו בעיר אחת וגו' (ש"ב י"ב); החוח אשר בלבנון שלח אל הארז (מ"ב י"ד ט'). ובתלמוד: יתיב ההוא מרבנן קמיה

להשען על דברי חז"ל. אמנם במקום שאמרו לדרשא בעלמא צריכים אנו להשען על המסורה המקובלת אצלנו. חז"ל הרדב"ן בשו"ת (חי"ג ס"י תקצ"ד): "איעצך ולא תבקש בזה הדרוש יותר ממה שכתבתי לך, והיא קבלתנו שהכל הלי"ם ולא נפל שנוי ולא מעות ולא שום כלבול ולא שכחה בספרי תוה"ק ולא בספרי גי"ב, וכל מה שנאמר ברוה"ק זולת מה ששנו לחלמי המלך וכו'. אלא שנפלה מחלוקת בין בעלי התלמוד וחכמי המסורה בהרבה מקומות כמו הפילגשים פילגשם כתיב וכן כלות משה כלת כתיב ורבים כאלה שנפלה מחלוקת בד"י מדיני נפשות או דיני ממנות. ואם תאמר אנחנו לא נדע על מי לסמוך, כבר נשאל הרשכ"א ז"ל על זה והשיב כי כל מלא וחסר דתלי ביה דינא כגון בסכות בסכת. קרנות קרנת נסמך על בעלי התלמוד שהם דקדוקי כבר הרבה יפה, ואי לא נפיק מינה דינא נסמך על המסורת. ואם יש מחלוקת בספרים נתקן אחר הרוכ, דכתיב: אחרי רבים להטות". וכן בתשובות המיחוות להרמב"ן ס"י רל"ב (עי' מאור עינים אמרי בינה פמ"ו).

לדוגמא בדרשות חז"ל: אלא מעתה דכתיב: וילך אלקנה אחרי אשתו (עירובין נ"ה); ולא כתיב בן אלא "וילך אלקנה הרמחה"; ודניאל על ובעא מן מלכא ונני אל; אתה הוא דניאל? וכי לא היה מכירו? וכו' (מדרש תנחומא פ' מקץ) ולא נמצא בן בספר דניאל; בשאל כתיב בכל אשר יפנה ירשע וברוד כתיב בכל אשר יפנה יצליח (סנהדרין צ"ג); ולא מצינו כתיב כך על דוד, ואפשר שכוונת חז"ל רק על המשמעות כי דרכי דוד הצליחו תמיד ההפך מן שאלו; בחמש סכות האחרונות אין כתיב בהם אלא, "ויחזק לב פרעה"; כיון שכאו עליו חמש סכות ולא שלח אמר הקב"ה מכאן ואילך אם רצה לשלח אינו מקבל, שכך כתיב בחמש סכות האחרונות, "ויחזק ה' את לב פרעה" (תנחומא פ' וארא), ולפנינו במכת ברד שהיא מחמש סכות האחרונות הנוסחא ג"כ, "ויחזק לב פרעה" (שמות ט' ל"ה); ליל י"ד של ניסן ב"ש אוסרין בעשיית מלאכה וכו' מתירין עד שתנין החמה (פסחים פ"ד ו').

ובירושלמי שם אמר הוא יום אסור (סנלן). ר' לעזר בשם ר' הושעיא: יום פסח הוא לה, ולפנינו ליחא מלת יום (שמות י"ב ו"א); כתוב במכה בהמה נפש ונו' ואם אינו ענין לנפש בהמה וכו' תנהו ענין לנפש אדם (סנהדרין פ"ד א'). ולפנינו לא כתיב נפש בהמה במכה בהמה אלא בהורגה (ויקרא כ"ד י"ח), אבל במזיקה לא כתיב אלא בהמה סתם (שם כ"א. עי' תי"ט); ה' אלהים אתה החלות ונו', כל מקום שנאמר ה' זו מדת דחמים, אלהים זו מדת הדין (ספרי). ולפנינו אדני הוי"ה (דברים ג' כ"ד); מעברים עם ה' (ש"א ב' כ"ד) מעברים כתיב שרק חפני חטא ולא פנחס (שבת נ"ח); עי' רש"י שם ותוס' שאמר הש"ס שלנו חולק על המסורה. ולפעמים הוציאו הלכות בדרשות חסר ויתיר שהם נגד המסורה שלנו ובודאי היה להם מסורה אחרת קודמת, כמו קרנת (ויקרא ד' ו') קרנות מלא, בחטאת של מזבח החיצון שלש למצוה ואחת

לתרגום השבעים נעשו ע"פ רוב כוונה כמו שאמרו חז"ל וגם במעות. והתרגום השמרוני חשוד לזיפנות, ואין לסמוך גם על התרגום הסורי או הפשיטא, רק על התרגומים המקובלים אצלנו נוכל להשען וראש לכלם תרגום אונקלוס ואחריו תרגום יונתן בן עוזיאל וגם תרגום המיוחס לרב יוסף. השניים שיש בהם נגד המסורה יש לבארם בשני אופנים או שהמתרגם רצה לפרש רק את המכונן לפני החמון מבלי לדקדק כ"כ בפירוש המלות או שבאמת היתה לפניו נוסחא אחרת. על השניים האלה צריכים לתת לב המעתיקים כה"ק ללשונות אחרות, כי הרשות בידם לבחור בהם אם טובים הם יותר מהנוסחא אשר לפנינו ובלבד שאינם מתננדים לאיזה דין, כי אז מוכרחים אנו לומר כי טעות בתרגום וצריך תקון. לדוגמא איזה סן השניים: והנה איל אחר (בראשית כ"ב ג') ת"א איל אחד דוכרא חדא; וילכו ויצמירו (יהושע ט' ד') ת"י ויצמירו—ואודרו מלשון צדה שתרגומו זורין, כלומר שלקחו עמהם צדה לדרך, וכאשר אמרו אח"כ זה לחמנו חם הצמירנו; ויקראו בני גד ובני ראובן למזבח [ע"ד] כי עד הוא בינותינו (שם כ"ד ל"ד) ת"י למדבחה ס ה י ד ארי סהיד הוא ביננא; והיו לצדים (שופטים ב' ג') ת"י לצרים—למעיקין; שימו לכם עליה עזו ודברו (שם י"ט ל') ת"י שו ל לב כ ון עלה, וחסר "ב" סמלת לכם; ויחל שבעת ימים למועד אשר שמואל (ש"א י"ג ח') ת"י לזמנא דאמר ליה שמואל; כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל (שם י"ד י"ח) ת"י ארי הוה ארונא דה; ביומא הדין עם בני ישראל; ויקחה מעם איש (ש"ב ג' ט"ו) ת"י אישה—בעלה; ויפרץ בו (כ"ה נ"ז) ת"י ויפצר—ואתקיף ביה; פן מצא לו ערים בצורות והציל עיננו (שם ב' ו') ת"י והצד לנו—ויעק לנא; והחרים ה' את לשון ים מצרים (ישעיה י"א ט"ו) ת"י והחריב—ויבש; ה י ד ד נפל (שם ט"ז ט') ת"י שורד, בזואן, כבירמיה מ"ח ל"ב; לעד עד עולם (שם ל' ח') ת"י לעד—לסהדא; כעל (בעל) גמולות—מרי גומליא; בים דאגה השקט לא יוכל (ירמיה מ"ט כ"ג) ת"י כים וכן ברש"י; כי שרד ה' את בבל ואבד ממנו קול גדול (שם נ"א נ"ד) ת"י חיל גדול—משירין סניאין; רעה אחת רעה (יחזקאל ז' ד') ת"י אחר—בישתא בתר בישתא; יען השפך נחשתך (שם ט"ו ל"ו) ת"י חשפך—חלף דאנליאת בהתתיך; לשמור את בריתו לעמדה (שם י"ז י"ד) ת"י לעברו—למפלחיה; מעני השיב ירו (שם י"ז י"ד) ת"י לא השיב—מסכנא לא אתיב

ממשמעות „או“ בימי אברהם ולא עתה. כי בעת שכתב משה את התורה אז היה עוד הכנעני בארץ כמו בימי אברהם. והפסוק בדברים „ב ע ב ר הירדן בארץ מואב“ משמע שהבנות היה מצד מערב דהיינו בארץ כנען. ומשה הלא היה בצד ארץ מואב. אבל הראיות האלה אינן חזקות כי יש עליהן תשובות. כי חוראת „או“ היא ש כ ב ר היה בימי אברהם. ועבר הירדן (transjordan) נקרא כן בין לעומד ממערבו בין לעומד ממזרחו. ושמוגח פסוקים ממיתת משה כתבם יהושע כדברי חז"ל. וכל מעשי משה נכתבו בלשון נסתר כי כן דרך הסופרים העתיקים ובפרט משה רבנו שכתב ע"פ הצווי מאת ה'.

[עירובי נוסחאות] המבקרים החדשים אומרים כי חבור התורה נעשה מנוסחאות שונות שהיו לפני המסדר או העורך ומביאים ראיותיהם מספודי החורה בספר בראשית ואומרים כי הנוסחא הא' בוללת מן בראשית ברא אלהים ונו' עד ברא אלהים לעשות. והנוסחא הב' היא מן פסוק אלה תולדות השמים והארץ ונו' עד ולא יתבוששו. בנוסחא הא' יבא תמיד אלהים ובנוסחא הב' ה' אלהים. בראשונה באו מעשי היצירה בפרוטרום מדי יום ביומו ובשניה בדרך בלל; בראשונה יצירת החיות והבחמות קרמה לבריאת האדם ובשניה להיפך; בראשונה זכר ונקבה ברא אותם ובשניה ברא רק את הזכר ויבן את הצלע אשר לקח ממנו לאשה; בראשונה ייבא אלהים את האדם בצלמו ונו' ובשניה ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ונו'; בראשונה אין זכר לנטיעת גן עדן מקדם רק בשניה. וע"פ נוסחא שניה זו בא ספור הנחש עם האשה וגרש האדם מן הערן ויכלול כל פרשה ג'. ויבא גם בו ה' אלהים. מלבד בשיח שבין הנחש ובין חוה רק אלהים נשמטה מלת ה'. ואחר שהפסיק המסדר בספור קין ולמך חור ואמר: זה ספר תולדות אדם ביום ברא אלהים אדם ברמות אלהים עשה אותו זכר ונקבה בראם. וזה ודאי מנוסחא הא'. גם בספור המבול אומרים המבקרים כי יש לפנינו ב' נוסחאות משונות. האחת כן אלה תולדות נח ונו' את האלהים התהלך נח ונו' עד ככל אשר צוה אותו אלהים כן עשה. והשניה מן וירא ה' בי רבה רעת האדם בארץ ונו' ער ונח מצא חן בעיני ה' (עי' רובין „בירוסי הכשר“ 61); בראשונה נצטוו נח להביא אל התבה מכל חי מכל בשר מן העוף ומן הבהמה שניים שניים זכר ונקבה ובשניה מכל הבהמה המזוזה גם מעוף השמים שבעה שבעה וכן הבהמה המטמאה שנים שנים; בראשונה נצטוו להביא גם מכל רמש האדמה שנים. ובשניה אין זכר לרמש. בספור הארוך מהצלת לוט ומהפכת סדום ועמורה יבא „ה“ ואחריו נוסחא קצרה: ויהי בשחת אלהים את ערי הכבד ונו' (עי' עוד נוסחאות מעורבות לפי המחקרים בתהליך ח"ו 1-13). גם נמצאים בטוים ופסוקים בפולים כמו: ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה (ברא' כ"א); ואברכבה לפני ה' לפני מותי עד אשר תשוב חמת אחיך. עד שוב אף אחיך

ידה; ואת ראשית מצאתיכם ככל קדשיכם (שם כ' מ') ת"י משארתיכם = אצותכון עי' רש"י; ואתח באלהיך תשוב (הושע י"ב ז') ת"י תשוב = תחקה; ועלתה כאר כלה (עמוס ח' ח') ת"י ביאור = כמו נהרא; כאשר בסיר וכבשר בתוך קלחת (מיכה ג' ג') ת"י כשאר בסיר = אבריא לנו דורא; מים חומתה (נחום ג' ח') ת"י מי ים = מי ימא; ותשא הארץ מפניו (שם ד' ה') ת"י ותשאה = וחריבת ארעא מן קדמוהי, כמו והארמה תשאה שטמה (ישעיה ו' י"ב); לא עת בא עת בית ה' להבנות (חגי א' ב') ת"י עד כאן לא מטיא עין. ובספרי כתובים יש חלוקים רבים בין נוסחת המסורה ונוסחת תרגום הסורי.

[הלויים] ר' יונה אבן גנאת (992-1050) היה הראשון אחר חכמי התלמוד בין המבקרים שערב את לבו להגיד בספרו „הרקמה“ שיש כה"ק כמו מאתים מלים אשר לדעתו צריכות חילוף (עי' הרקמה שער ב"ח צד 177) וכונתו שלא נפלו שבושים ושגיאות ברכות הימים בכתבי הקדש רק לדעתו הכותב הראשון רצה למשל לכתוב „שלמה“ ומבלי משים פלטה עמו „אבשלום“ וכדומה. השיטה החדשה הזאת מצאה חן בעיני הר"ש פרחון ובעיני רבים מהקדמונים (עי' מעשה אפור צד 154). אך הראב"ע יצא נגד אבן גנאת ברוב חמה ואמך בי לא יהכן שאדם יכתוב מלה אחת ורצונו מלה אחרת והאומר כזה מהמשוגעים הוא וכו' וספרו ראוי להשרף (פי' לדניאל א' א' וצחות ד'): והנה גדולי המרקדים השיבו על קשיות אבן גנאת במקרא זולת חמש מלים: (1) כי יואב נטה אחרי אדניה ואחרי אבשלום לא נטה (מ"א ב' כ"ח) והראב"ע החליף שלמה במקום אבשלום. ובאמת בתרגום השבעים והסורי נאמר כאן שלמה. (2) ויהי ביום השביעי ויאמרו לאשת שמשון פחי את אישך ונו' (שופטים י"ד ט"ו) ולדעתו נחלה פה השביעי במקום השלישי (עי' רש"י 3). וילך הלוי (שופטים י"ז י') לדעתו צ"ל ויסלך תחת וילך. (4) ואת חמשת בני מיכל בת שאול אשר ילדה לעזריאל (ש"ב כ"א ח') לדעתו צ"ל מיכל במקום מרב (עי' סנהדרין י"ב א). (5) גם זרע יעקב ודוד עבדי אמאם (ירמיה ל"ג ב') לדעתו צ"ל אהרן במקום יעקב מפני שרוד ג"כ מורע יעקב (עי' ל"ב מדות דר"א). אבל גם החמש מלים האלה פירש ר' דוד כהנא באופן ישר ומתקבל ומוכיח כי לעולם הנוסח שלנו הוא העיקר (הגרן ח"ד 65).

[הראב"ע בתור מבקר] ר"א אבן עזרא בפירושו לדברים א' ב' יאמר: „ואם תבין סוד השנים עשר. גם יכתב משה. והכנעני אז בארץ. בהה' יראה. גם והנה ערשו ערש בחול תכיר האמת“. ורצה בזה לומר כי הפסוקים האלה לא כתב משה רק נתוספו אח"כ. סוד י"ב הם י"ב פסוקים מפסוק „ויעל משה“ עד סוף ספר דברים. גם „ויכתב משה“ בפ' וילך. „והכנעני אז“ (בראשית י"ב ו') ושם יאמר יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר. ואם איננו כן יש לי סוד והמשביל ידום ר"ל שנראה כי נכתב ע"י סופר בעת שהכנעני לא היה עוד בארץ ישראל

שלמד מכלל ופרט וכלל. ועל פי הסדר הזאת יבוארו כמה פרשיות בתנ"ך כמו הפרשה הראשונה, "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" זה כלל ואח"כ בא הפרט, "והארץ היתה תהו" וגו' ואח"כ יבא כלל אחר, "זה ספר תולדות אדם" וגו'. וכן הוא בספור המבול. ועוד מדה אחרת כי, "דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר" ואחר בא לפרש מה שחסר בתברו. ולכן במקום אחד כתיב, "וזכר ונקבה ברא אותם" ואח"כ מפרש איך נבראו הזכר מקודם ואח"כ הנקבה מצלע האישה. וכן בספור המבול כתיב שבאו לתיבה שנים שנים וזכר ונקבה כדי לקיים המין ואח"כ אומר כי מן הבהמה המהורה ומן העוף המהור באו שבעה שבעה כדי להקריב מהם קרבנות לה. בצאת נח מן התיבה. וברוך הזה יתפרשו כמה פסוקים תמוזים. אבל עוד נמצאים פרשיות ופסוקים רבים שצריכים פירוש שנעלם מאתנו. וכי בעבור זה נחליט כי יש ערוב נוסחאות? ואם היה הדבר כך אז לא היו בושים חז"ל לומר כן. כשם שלא העלימו מלומר כי פרשה זו או זו אינה במקומה ואין מקורם ומאחר בתורה (פסחים ו' זבחים קט"ו:). או ערובי פרשיות יש כאן (ירושלמי שבתות פ"ו א') ולא ערובי נוסחאות שונות.

[שגיאות] אמנם בנוגע להמסורה בין בניקוד בין באותיות בין במלים אין ספק כי באורך הזמן נפלו איזה שנויים בחסר ויתיר וחילוף. בכ"ז תלילה לנו לשנות בהפנים מהמסורה המקובלת בידינו אף בקיצו של יו"ד. כי אם באנו לשנות ולתקן אין לדבר סוף. ורק בהעתקות לשפית אחרות אפשר לנו לעשות שנויים קטנים, וגם אלה לא יהיו מתנגדים לאיזה דין או מנהג ברת ישראל. וצריכים המעתיקים להיות מתון מתון ולשמור את תכונת השפה העברית. ולא לסמוך על חכמי הנוצרים אשר יודעים רק את דקדוק השפה העברית ותכונתה וזה להם. וכיון שניתנה רשות להמתקנים המשחיתים הם מהרסים את כל הבנין ואין מעצור לרוחם וקלות ראשם בענין נכבד כזה. עד כי רוב תקוני השגיאות שעושים מעוררים חובא וטלולא. וגם איזה מחכמי היהודים אשר מתחקים על מעשי המבקרים הנוצרים עושים כזהם. לדוגמא: שור בעל "החלוץ" רצה לתקן הפסוק ביתוקאל, "וכן תעשה בשבעה-בחדש מאיש שונה ומפתי" כי שלש המלים איש שונה ומפתי העיר סופר אחר על הגליון בקנאו את קנאת התורה מאת יחזקאל אשר נטה מאחריה (מנחות מ"ה). ואח"כ באו אל תוך הספר. אמנם רק שונה ופתי יכול לחשוב כן? וכן עשה נרעץ בהעתקתו של ספר תהלים שרצה ליפות את השפה האשכנזית והשתית את העברית. תעליו אמר דא"ה ווייס שהתקנים שעשה, "אינם צריכים ולא מכריתים ולא מוכיחים". ויותר מזה שיועילו הם נוק לתכליתו. כמו שתיקן, "נסה" עלינו אור פניך הי' (ס"ד ד"ז) שצ"ל כס ה עלינו, "פעהילט האט אונז זיינען ליכט- בליק דער הערר" ודונמתו סכותה בענין לך. אבל הוראת כסה על האור ענינו פרישת האור ולא העלמתו. כמו: על כפים כסה אור; הפסוק, "ותחסדו מעט מאלהים"

ממך (שם כ"ו מ"ד); מקנהו ואת כל רכושו אשר רכש. מקנה קנינו אשר רכש (שם ל"א י"ח); אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם ושם ל"א נ"ג; מאשר תשיג ידו. את אשר תשיג ידו (ויקרא י"ד ל"א); ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו (שם כ"י); אלה ישמות בני אהרן הכהן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר. אלה ישמות בני אהרן הכהנים וגו' (במדבר ג' ב' ד'); את כל המצות האלה אשר דבר ה' אל משה את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה וגו' (שם מ"ו כ"ב); והוציא את האיש ההוא או את האשה ההיא וגו' (שם מ"ו כ"ב); כל עושה אלה וסקלתם באבנים ומתו (דברים י"ז); כל עושה אלה כל עושה עול (שם כ"ה ט"ז). וכן נזכר כמו: אשר נשארו בה הנם ככל המון ישראל (מ"ב ז'). המבקרים אומרים כי הכפולים הם תקונים שעשו הסופרים מעצמם או ע"פ נוסחא אחרת ואח"כ הכניסו את התיקון לתוך הפנים בטעות ונתערבו הנוסחאות.

אמנם כל ההשערה הזאת בנויה על בליטה ואין לה יסוד נאמן. כי שמות אלהים והוי"ה כאשר בארו המקובלים מורים על מדת הדין ומדת הרחמים ר"ל כי שם אלהים מורה על היוצר ע"פ, "רינים" חוקים של הטבע שלא ישנו ולא יתחלפו. ושם ה' מורה על היוצר ובורא חוץ מדרך הטבע ע"פ, "רחמים" (תע"ע שמות ה'). ושמות נמורה היא לומר כי נוסחא זו נכתבה בשם אלהים ונוסחא זו בשם ה'. כי מעורכים ומסובכים הם השמות עד שלא נוכל להבדיל ביניהם ולפעמים יבואו שניהם ביחד. ונאמר אל אלהים הוי"ה הוא יודע (יהושע כ"ב כ"ב). אל אלהים הוי"ה דבר (תהלים נ"א). עד כי מוכרחים המבקרים לומר כי יש מעות בהנוסחא זו או זו בשמות האלה. ותחת אלהים צ"ל ה' ולחיפך. ולדעתם מותר לזייף את הנוסחא כדי להעמיד את השערתם הנכונה. כמו שמוכרחים לומר שנשמטה מלת ה' בשיחה שבין הנחש וחיה. וכן, "ויסגר ה' בעדו" בספור המבול צ"ל "אלהים" לדעתם. וכל השערתם זו היא הבל ורעות רוח. כי אי אפשר לחשוב או להעלות על לב אדם בעל שכל כי המסדר יערבב הרברים כל כך. ואם באמת ערבם יחד הלא היה יכול לכתוב רק שם אחד או "אלהים" או שם "הוי"ה" לבר. ומדוע לא עשה מלאכתו כדרך העורכים לכתוב באופן שלא יכירו המבקרים שתבר ספרו מנוסחאות שונות? אמנם שונים מאד דרכי כתבי הקדש ככתבים אחרים של חול. ואינם דומים ספרי התנ"ך לספרים שנכתבו בזמן הזה. גם אי אפשר לנו לדרת לעומק המליצה העברית ולהבין דרכי השפה העברית העתיקה או להשוות הרעיונות הספרותיים שנולדו בארצות המזרח אלפים שנה מקודם עם הרעיונות והמחשבות אשר עולים על המבקרים החדשים בארצות המערב במאה ה"מ! וגם בדבר הזה אנו צריכים למרת ר"א בנו של ר"י הנלילי

מספר השנים היו לפנים באותיות ולא בטלים ונקל היה למשל להחליף אות כ"ף באות מ"ם ובפרט בכתב שמרוני שקרובות מאד. וכמו וישפט את ישראל בימי פלשתים ארבעים שנה (שופטים) במקום עשירים (עי' ירשלמי סוטה פ"א), וכן בן מ"ב שנה אחוזהו במלכו ואי אפשר לומר בן שהרי יהורם אביו היה בן ל"ב שנה במלכו ושמונה שנים מלך א"כ לא חי רק ארבעים שנה, ואיך יהיה בנו מ"ב שנה במלכו תחת אביו? ולא נזכר שעברו ימים רבים בין מיתת האב למלוכת בנו (עי' א"ח ז' ה' ו'). אולם בכל השנים האלה נמצאו באורים נכונים בח"ל או במפרישי התני"ך הראשונים מבלי צורך לעשות תקונים. והשנים האלה הם ראה נדולה כי לא נכתבו או נסדרו הספרים ע"י עורך אחד, כי אז הלא יכול לתקן ולהשוות המחלוקת בעצמו. אולם אין לך שנוי גדול או קטן בכה"ק שלא הרנישו בו חכמינו קורם שהתעוררו ע"ז המבקרים החדשים, ובכונן זו השתמשו חז"ל במדה שני כתובים הנכתישים ז"א"ז ובא השלישי להכריע, כמו: כתוב אחד אומר ועבדים וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית ט"ו י"ג) וכתוב אחד אומר שלשים וארבע מאות שנה (שמות י"ב מ'), כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? ובאמת עבדו במצרים רק רד"ו שנים (מכילתא פ"ד).

[בקרת כה"ק ע"פ ציוני אשור ובבל] לרנ"ל החקירות בכתבי חרמומי מצרים נתאמתו ספורי התורה ע"ד עברות בני ישראל במצרים אשר מלפנים כחישו בהם המבקרים, גם ע"י הלוחות והציונים שמצאו החופרים במעבה האדמה בבבל וא"י נגלו תעלומות מקורות ישראל שחשבו המבקרים לאגדה בעלמא, כמו השם בלשאצר והשם סרנון ושמות החדשים שהעלו מבבל. המבקרים המתחכמים אשר שחקו לפנים להמאמינים כי משה רבנו כתב את התורה ואמרו כי בזמנו של משה טרם נתגלה מלאכת הכתיבה, מוכרחים עתה להודות כי עור בימי אמרפל בזמן חמורבי היו ידועים הכתב והמכתב. אך כיון שמצאו את חמורבי הפכו את סדר בקרחם לומר כי משה העתיק רובי תורתו מחוקי חמורבי וגם בזה החטיאו את המטרה. ע"ע ח מ ר ב י. בדרך כלל נוכל להתפאר כי החפירות וההתגלות שנעשו בעשירות השנים האחרונות כמעט כלן מאשרות ומקיימות ספורי התורה ומעולם לא נמצא דבר אשר נוכל להשען עליו אשר יתנגד לאיזה דבר מספורי התני"ך והקורות שנרשמו בהם, ובנוגע להסתירות של ספרי העמים היונים והרומיים לעומת סופרי ישראל נוכל רק לחזור על רברי יהודה ליב גורון במאמרו על "שרידי ספרי ארץ בבל העתיקה" של חוואלסאן; כי בבקרת דברי הימים העתיקים והקיתים אין לנו להשען רק על המספרים הקצובים בספרי התני"ך אשר אמתיים ויציבים המה, לא ימוש ולא ימומו. ובכל רשימות מספר הזמנים וקביעות שנות דור ודור קיימים ונאמנים כמו בספרי התורה, ולא אחר בהם אשר נזהרו מעתיקיהם ומכתביהם בזהירות יתירה מכל שבוש ושנוי כמו

(סי' ח) תיקן ותחסדהו (מלשון הסר) טעם מאלהים; כרדם ולות לבני אדם" (סי' י"ב) תיקן נכד מזלות = Unheilszeichen ותיקון כזה הוא באמת זלות לבני אדם; "אשבעה בהקיץ תמונתך" (סי' י"ז) לדעת נרעץ אי אפשר לומר תמונתך כי זה סותר למה שנאמר כי לא ראיתם כל תמונה, ושכן "ותמונת ה' יביט". בעשרה מזמורים הראשונים עולה מספר הנהותיו לשמונים ובכל ספר תהלים יותר מאלף. "ירבו עצבותם אתר מהרו" (מ"ז י"ד) צ"ל אהרים המירו, ומתרגם: "די ויך אנדערע (נעטמער) איינעטוישט" זה הוא עברית-גרמנית, כי בהוראת העברית ההפך ממה שכיון המתכבד, שאם "אחרים" נרשא המאמר כוונתו שהאחרים הם המירו, ואם הוא מאמר מפל כוונתו שהמירו את אחרים ברבר אחר, ואם רוצה לומר שהאחרים הם המומרים אז אי אפשר בלא בית וצ"ל באחרים המירו (עי' בית תלמוד ח"ג 377). בכל זאת נמצאים בהעתקתו איזה תיקונים שראויים להשתמש בהם בהעתקה אחרת. גם בספר "הרקטה" ובספרי המשכילים ובפרט ב"חחלון" נמצאים תיקונים דבים שראויים לשים אליהם לב בהעתקות. ואלה הם: ויקח את זקני העיר ואת הקוצים ואת הברקנים וירדע בהם את אנשי סוכות, וצ"ל וירדש כאמור למעלה וירדשתי את כשרכם את קוצי המדבר (שופטים ב' ג); וירם הטבח את השוק והעליה (ש"ב ט כ"ד) = האליה; שרף ישרפו בשבת (ש"ב כ"ז ב) והיא מלה יתירה ונשתרבה מטעות מפסוק שלאחריה: יושב בשבת תחכמוני, וכן אלחנן בן עירי ארני מביית הלחמי (שם כ"א י"ט, ע"י דה"א י"א כ"ו) מלת ארנים נשחררבה מפסוק שאחריה: כמנור אורגים; ואצרוף כבר סגיד (ישעיה א' כ"ה) צ"ל בכור, אם לא תאמינו כי לא תאמנו (שם ז' ט) במקום ב"י, וכן מצניו האמינו בה' אלהיכם ותאמנו (דה"ב כ' כ); והכת ארץ בשבט פיו (ישעיה י"א ד) תחת עריץ; קול צופיך נשאו קול (שם נ"ב ח) שעורו כל צופיך ומחמת קרבת המלים או המבטא נשתנה הכ"ף לקרף; ולא יפרסו להם על אבל (ירמיה ט"ז ז) תחת לחם על אבן; והמה משתחיותם (יחזקאל ח' ט"ז) = משתחיותם; האבלתי (יחזקאל ל"א ט"ז) = הובלתי (וכן הוא בכ"ר פל"ג ותנחומא פ' אמור); וזכר צדיק לברכה ושם רשעים ידקב (משלי י"ז) = יוקב מלשון מה אקוב כלומר יקולל, וכן משמע במדרש: כל מי שמזכיר את הרשע ואינו מסלול עובר בעשה (כ"ר פט"ט); בכלב אפרתי (דה"א ב') = בא כלב וכן בשמות רבה פ"ט. שד"ל בס' "כרמי שמרון" הראה כי נתחלפו לפעמים אותיות הרומות במכתב השמרוני שנעתקו לכתב אשורית והביא לדוגמא: אבל הגרולה (ש"א ו' י"ת) שנתחלפה הלמ"ד בנ"ן ומשפטו אבן הגרולה (וכן הוא בת"י), גם אל פשמתם היום (שם כ"ז י) והראוי אן משמתם (וכן הוא בת"י) ועוד ע"ש.

בדבר הסתירות בימי השופטים והמלכים בין המסופר בנביאים ראשונים ודה"י תשבו המבקרים כי

בספרי תורת משה ("השחר" חלק ב' 258).
 [הבקרת העליונה] בשנת 1753 נולדה הבקרת העליונה או הנבונה (higher criticism) בעת הוצאת ספרו של לומ (Lowth) בשם Sacred Poetry of the Hebrews ועיי ספרו של Jean Astruc (1766-1684) שיהיה רומא למלך לואיז היי"ד מצרפת בשם Conjectures sur les Mémoires Originaux dont il Paroît que Moyse s'est Servi pour Composer le livre de la Genèse. אמתרוק היה הראשון להפריד בין שם אלחים לשם הוי"ה מבלי העתקה בתואר "אדון". בשנת 1798 הוכיח K. D. Ilgen כי ספר בראשית נכתב ע"י מתברים שונים. De Wette הראה בשנת 1805 כי ספר דברים נכתב בזמן מאוחר, משאר החומשים. פרידריך בלענק הראה בשנת 1822 כי ספר יהושע הוא ההמשך מהתורה ויחברם יחד בשם Hexateuch. עוואלד בשנת 1831 הראה איך להבדיל בין המאמרים בתורה בשם אלחים והוי"ה כל אחד ע"פ נוסחא מיוחדת. בשנת 1853 קם Hupfeld להאמיץ את השערת Ilgen והוכיח כי ישנם שני מיני כתבים בשם אלחים ואחד מהם קרוב לכתבי הוי"ה. בעת ההיא נחשזרו המבקרים במאמר אחד האמוראים בתלמוד כי התורה מגילה מגילה נתנה מבלי שהבינו כוונתם ואמרו כי המגילות היו חתיכות סכתבים וקטעים, וההשערה הזאת נודעת בשם Fragmentary hypothesis. גם נחשזרו כמה שכתוב כי חלקיהו מצא ספר התורה בהיכל ה' ולא שמו לב כלל למלת "מצא" מהרו להחליט כי הוא היה הספ"א ובזמנו נכתבה התורה. בתקופה הזאת במשך מאה שנה הסתפקו החוקרים רק בבקרת ספר התורה וספר יהושע, ומטחצית המאה הי"ם החלה בקרת יתר כתבי נבי. ותמצית דבריהם היא: 1) כי התורה וס' יהושע כתבו ארבעה מתברים סלבד העורך או עורכים, ומשה רבנו לא היה בין הכותבים והעורכים. שמות המתברים האלה לא נודעו להם אך קוראים אותם בכינויים ומתוארים באותיות, הראשון E (Elohist = אלהים), השני J (Jahvist = הוי"ה). מאין לקחו הכרת השם הוא נעלם ממנו, אך מי שיש לו גם ידיעה קלה ברקוק יודע כי שניאה היא), השלישי P (Priestly Code = תורת כהנים) והרביעי D (Deuteronomy = משנה תורה = דברים), אך הוכרתו לפעמים להרכיב את E עם J ועשו כלאים J E. הספרים החלו לכתוב במאה השמינית ושלמו במאה הרביעית למספר הנהוג. עיקר ספרו של D הוא הספר שמצא חלקיהו בהיכל, ספרו של P נעשה ע"י הכהנים ועזרא עשה בו תקונים וסדרו. בסדר ספרי התורה מחולקים המבקרים: יש אומרים שבראשית היה הראשון ויש אומרים כי שמות או, "ספר הברית" קרמו. המבקר Vatke הוכיח כי דברים היה הספר הראשון מתורת משה (J. E., XII. 403). אך כלם מורים שספר יחזקאל קדם לסי' ויקרא וכי יש שני נוסחאות וחילוק בין נוסחאות אפרים ויהודה. במפרי נבי יש מחלוקת בין המבקרים

בפרמי העינים, זה כונה זה סותר אך כלם מודים שלא נכתבו ע"י הנביאים בזמנם וספר תהלים לא נכתב ע"י דוד גם לא בפני הבית רק בגלות. משלי וקהלת נכתבו לדעתם בזמן הפרסיים והיונים, וספר דניאל בזמן המכביים, וממילא "ויכוח" כי המאורעות שנרשמו בהם ובפרט במגלת אסתר הם דברי הבאי ואנחות בפי החמקן שאין להם יסוד היסטורי.

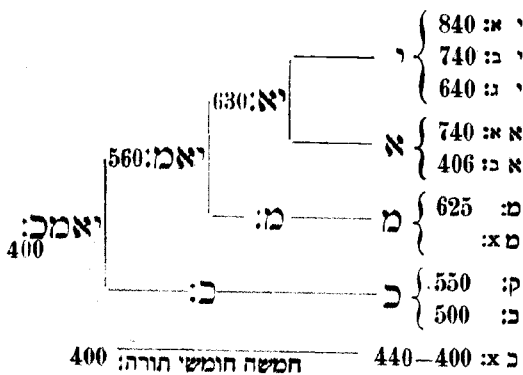
[הנ"ך ע"פ השגת של הבקרת החדשה] בסוף המאה העברה נעצו כעלי הבקרת העליונה מחכמי הנצורים מארצות שונות להדפיס את ספרי התנ"ך מבווארים ומתוקנים ע"פ שמתם. לכל חכם יעדו ספר אחר והעורך הראשי היה פאול הויפט פרופיסור בבית מדרש למדעים Johns Hopkins בבאלטימור בארצות הברית. וכבר הוציאו לאור ספרים רבים בעברית עם העתקה ללשון אנגלית. את הפנים יחלקו לכמה חלקים ע"י צבעים שונים על הכתב למען הראות לעיני הקוראים את המצאת מחקדם במקומם ומאותר, והחלק הגדול שהוא המאוחר ביותר ידפיסו על נייר לבן מבלי צבע. ולמען הודיע את שמתו הכללית לקוראי עברית כתב הויפט מאמר בשם "תולדות סקורי התורה" אשר העתיקו תלמידו דר' קספר לויאס מאנגלית לעברית ב"גד המערבי" שנה א' (נובארק 1895). זה תוכנו:

[השגת היותר מאוחרת] על דבר כמות ואיכות הספרים המקוריים הקדמונים אשר מהם שאנו מסדרי התורה אשר בירינו היום כבר הסכימו כל החכמים פה אחר, רק נפלגו בדעותיהם על זמן כתיבת הספרים המקוריים, וביחוד בנוגע להחלק שכתבו חבר הכהנים, בספור הראשון מבריאת העולם אשר המבקרים הקדומים יבילו הזמן למאה התשיעית קמה"ג והמבקרים החדשים יחלימו כי לא יתכן להקדים הזמן קודם לשנת חמש מאות קמה"ג. חבר כהנים אלה הנו ברוח יחזקאל הנביא שהיה כהן והלכו בדרכיו (570 קמה"ג). חוקי הבבליים היו לעינים לחבר הכהנים אלה עורכי ומסדרי התורה, והשתמשו במלים בבליות כמו קרבן שהוראתה מתנה או נדבה, או המלים מקום סהור (ויקרא ד' י"ב, ו' י"א) שהוראתן מקום בלתי טהור (כלשון נקיה) כמו שנמצאו בציוני כתבי היתירות. ההשפעה הזאת פעלה עליהם לא רק בתור פעולה חיובית כי אם גם פעולה מתנגדת נגד חוקי בבל, ולכן נפגשו לפעמים מאמרים בספור הבריאה של בראשית אשר הם מחאה נסתרה נגד אמונת כהני בבל ודעותיהם מבריאת העולם ועבודה זרה שלהם. תורת הכהנים הנמצאת בחמשה ספרי התורה, או יותר נכון בששה ספרי התורה עם ספר יהושע שנחשב לחלק התורה, היא החלק המאוחר מכל חלקי התורה. את החלק הזה יצינו החכמים באות "כ" (ר"ל כהנים = P). אך בתורת הכהנים נמצא חלק אחד קדום (ויקרא י"ב-כ"ז) הנודע בשם חקי הקדושה בציון אוה "ק" (ר"ל קדושה = H). החלק הזה היותר קדום נכתב זמן לא כביר אחרי מות יחזקאל הנביא. אבל כמו כן נמצאות עוד איזה הוספות

ההנרות הנמצאות ב"א" נצרכו להליכה העצמות היבשות של החלכות מ"כ" בשר ודם. כי המשפטים המפשטים לברם בלי ההנרות מ"י א" המושכות לב העם לא ינעמו לחך החסוק, ורק חבור "כ" עם "י א מ" היה האמצעי היותר נכון להחליש פעולת ספורי "י א" על נפש בני העם. ספר יהושע נבדל מחמשה ספרי התורה אחר אשר נתקבלה חתורה באמיפה הנרולה בעת נחמיה בשנת 444, והחברלה חזאת נעשה כפי הנראה לקיים את יתום התורה למשה. הספרים הקדומים נתקבלו בחבור התורה סתירותיהם והפוכיהם כי לא היה עוד ביד העורך לחסתיים ולגנום. אם אמנם השמיטו מאמרים ידועים מ"י א" אשר התנגדו לתורת הכהנים נגוד רב, אך זה נעשה לפי הנראה מעט מעט ולא בפעם אחת, ולהפך מאמרים ידועים אשר נשמטו בתחלה ע"י עורך משנה התורה מהמקומות המספרים תולדות ישרון הוצרכו להוסיפם לאחר זמן.

הוספת ספר יהושע לספרי התורה היא השערה ככל השערות המבקרים, אך הם מוכרתיים להודות כי החברלה נעשית כבר קודם שהשתכללה אמונת השמרונים כי עד היום הזה השמרונים לא יחשבו לכתבי הקודש כ"א התורה לבריה. ובאמת יש להשמרונים גם ספר יהושע אך כמו היחודים אינם חושבים אותו שוה בקדושה לספר התורה. כנראה נולדה טעות המבקרים ע"ד ס' יהושע ממה שמצאו ברברי חז"ל כי, "אלמלי לא חטא ישראל לא ניתנה להם רק תורת משה וס' יהושע לבר" כי לא היה להם צורך בספרי הנביאים אשר נשאו סברותיהם כדי להחזיר ישראל למוטב. זה ררך המבקרים תמיד להשתמש ברברי חז"ל לחזק השערותיהם ושלא להאמין ברברי חז"ל המתנגדים לחשערותיהם, ולא עוד אלא שמויפין כונת חז"ל לצורך דעותיהם. כמו שעשו במאמרי התלמוד: "התורה מנילה מנילה ניתנה", "אין מוקדם ומאוחר בתורה", "רברה תורה בלשון בני אדם", "עירוב פרשיות יש כאן" וכן ע"ד ס' יהושע.

לוח זמני לתולדות מקורי התורה ע"פ שיטת הויפט:

הויפט מתהפך כחומר תותם ומפלפל כאחר טבעלי הפלפול בדורו של ר' יעקב פאלאק, למען העמיד את השטה הבקרת הזאת על סכונה. בכ"ז ניכרים דבריו בין

מאוחרות לתורת הכהנים אשר נוסדו אחרי ימי עזרא ונתמיה במאה הרביעית קמה"נ. הקדמון במקורי כל ששה ספרי התורה הוא החלק של הנביאים הנקרא תורת הנביאים בציון אותיות "י א" (ר"ל יהודה אפרים = J E) כי הוא מחובר משני ספרים שנכתבו, אחד בארץ יהודה ואחד בארץ אפרים. בזמן מאוחר נתחברו שני הספרים יחדו ע"י עורך פלאי והיו לספר אחד והוא מצוין באותיות "ע י א" (ר"ל עורך יהודה ואפרים = J E R) זה היה בערך 621-650 קודם לשנת ה"ח למלכות יאשיהו מלך יהודה שנמצא בזמנו ספר משנה התורה בבית המקדש. והנה חלקי הספר הזה משולבים ומתלכדים כ"כ עד בי פעמים רבות אין לאל ידונו להפריד בין הדבקים. תורת אפרים (ציון אות "א" = E) תכיל הספור ממעשה שרה ואבימלך בנרר בבראשית והחלקים הקדומים בשמות (כ"ד א' ב' ג' ד' - י"א). מקורם ומקום תולדותם בארץ אפרים חסן כתיבתם קודם לחורבן עיר שומרון (בשנת 722). וקרוב לומר שנכתבה בערך 750 בימי מלכות ירבעם השני. כמאה שנה אח"כ לבשת תורת אפרים צורה חדשה כי איש יהודה או איש ישראל הנשאד בארץ אפרים אחרי מפלת שמרון שנה סננון הספר וישם בו נוספות לפי רוח בני יהודה. תמונת השמות המצריות הנזכרות בספור יוסף במהדורא השניה מתורת אפרים מראה בעליל כי זמן כתיבתן הוא בימי פרעה אפסמתיך (Psammetichus) הראשון אשר כלך במצרים בשנות 664-610 קמה"נ.

מלבד תורת הנביאים הקדומה ("י א" = J E) ותורת הכהנים המאוחרת ("כ" = P) יש מקור שלישי והוא ספר משנה התורה (בציון "מ" = D). החלקים הקדומים מזה הספר (דברים י"ג - י"ט, י"ד - כ"ב, ט"ז - ז, ט"ז - ה' - כ', י"ח א' - י"ג, כ"ו א' - ט"ו, ומקומות אחרים) נמצאו על ידי חלקיהו הכהן הנרול בשנת י"ח למלכות יאשיהו (י"ב ב' ב' ח' כ"ג כ"ד). ויש רגלים להשערה כי הספר הזה נכתב קרוב לעת המצוא, וכי הוא עשה לו מהלכים בין העם בשתי נוסחאות ישונות אשר לכל אחת היתה פתיחה מיוחדת בראשה ודברי סיום מיוחדים בסופה. שתי הנוסחאות האלה חוברו לספר אחד "ע מ" (ר"ל עורך משנה התורה = R D) בחציה הראשונה של נלות בבל (537-597) והוא זמן מועט אחרי כתיבת ס' יחזקאל. כל ספר משנה התורה רק בתורת הנביאים יסודתו, ולא נמצאו בו רושמי החוקים הנמצאים בתורת כהנים. ספר תורת הנביאים, "ע י א" כאמור לעיל חובר עם שתי הנוסחאות של משנה תורה, "ע מ" ע"י עורך משנה התורה בערך שנת 550 ונעשה לספר אחד "י א מ" (יהודה אפרים משנה תורה = J E D). היהודים אשר שבו לארצם אחרי מפלת בבל לקחו אתם את הספר הזה, ובימי עזרא חובר ספר "י א מ" עם "כ" לספר אחד ונעשה "י א מ כ" (יהודה אפרים משנה תורה תורת כהנים = J E D P). ולפי"ז נשלמה התורה וס' יהושע בתמונתם הנוכחית בערך שנת 400 קמה"נ. ספורי

השיטים כי יסודתו רעועה ולפעמים מוכרת להודות כי "חלקי הספר הזה, ע"י א" משובשים כ"כ עד כי פעמים רבות אין לאל ידינו לחפריד בין הדבקים" היתכן כי קצר נח המבקרים כזה? הוא אומר כי לא היה ביד העורך להסתיר ולננח סתירות והפוכים שמצא בספרים הקדומים ותוך כדי דבור אומר כי אמנם השמיטו מאמרים ידועים אשר התנגדו לתורת כהנים, אך הוא מותיב והוא מתרץ כי הדבר הזה נעשה מעט מעט ולא בפעם אחת. השפעת הבבליים פעלה בין לרעה בין לטובה, ומוכרת להכנים קדום במאוחר ותדש בישן נושן. הויפט בעצמו מודה במאמרו כי "פעמים רבות בקשה נפשו למצוא את החידה, מה היתה הסבה להיות ששה הספרים הנזכרים לקומים ממחברים שונים? למה לא כתב העורך האחרון את כל הספרים בסגנון לשונו המיוחד לו שלא יהיה לא ידינו לרעת כי הספרים הקדומים היו לנגד עיניו וכי הם באו אל קרב חברו?" השאלה הזאת אמנם קשה היא כקריעת ים סוף. ובנקל יכולנו להשיב עליה כי באמת לא היה עורך אשר חברג יחד ומעולם לא נשתנו הספרים מאשר יצאו מידי מחבריהם כל אחד בזמנו. אבל ידענו מראש כי תשובה כזאת לא תהיה מקובלת למבקר כמיהו. ולכן ישתמש עוד הפעם בפלפול של הבל הן ולא ורפאי בידיה, לאמר: "יש אומרים כי אהבת הכבוד היושבת בלבב מחברי זמננו לא נודעה בכל תקפה ועזה בין העברים הקדמונים", והוא בעצמו פותר החידה, כי העורך השאיר את הספרים הקדומים כהויכב ובצביונם העצמי יען אשר הם היו בפי כל איש ולא היה ביכולתו להסתירים ולהעלימם" ואם כן הוא איך ערב העורך להרכיב נוסחא בנוסחא לחסר ולהוסיף ולתקן כפי העולה על רוחו? היעלה על הדעת כי אחרי שהיו הספורים הקדומים כהויתם ובצביונם העצמי בפי כל איש יניחולעורך פלאי הבא מן השוק לעשות בהם כרצונו ואיש לא ימחה בידו?

[כה"ק בצבעים שונים] התצאת החניך של הויפט נודעה בשם Polychrome Bible (תנ"ך בשלל צבעים), ויותר נכח לכנות אותה בשם "crazy quilt", והוא "אדרת משוגעים" שעושים האמריקנים סחתיכות בגדי צבעונים שונים לכסות בה את המטה. לדוגמא: הספר ויקרא שערכו הפרופ' דרייווער עם ווייט (Driver & White). בו משחו את הפנים אשר מיחסים להנוסחא של הקדוש ה = H בצבע ירוק ככרתי (נעלב), והנוסחא של תורת בהנים P = בצבע אמוץ (ברויץ), אך החלק היותר גדול שאומרים שנעשה בבבל בערך שנת 500 קמה"נ יניחו על נייר לבן בלי צבע; השורות אשר קורשום עליהן הן הוספות העורכיב בזמן יותר מאוחר. וכל זה הוא מין "הומבונ" אמריקאני, ונעשה לסמא את העינים, כאלו נחה עליהם רוח הקדש לרעת באיזה שנה ובאיזה חדש ובאיזה יום נכתבו הנוסחאות (?) השונות; וכאלו הם היו עדי ראייה באותו המעשה ורשמו כל דבר בדיוק על הספר לזכרון למען ירעו ההודות הבאים את

ההתגלות שלהם. אמנם לאיש פשוט שאיננו מבקר קשה להבין מדוע משחו בצבע אמוץ את כל הפרשה ד' שנאמר בה, ונפש כי תחטא בשגגה וגו' ונפש אחת כי תחטא בשגגה", והניחו הפרשה ה' המתחלת "ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה" שחוד על גבי לבן בלי צבע, עד הפסוק האחרון מפרשה ו' כ"ג, "וכל חטאת אשר יובא מדמה אל אהל מועד לכפר בקדש לא תאכל באש תשרף" ג"כ בצבע אמוץ להורות כי הוא נכתב מקודם? הנוסחא בצבע ירוק מתחיל מפרשה י' "ולחבריל בין הקדש ובין החול ובין הטמא ובין המהוד ולהורות את בני ישראל את כל החקים אשר דבר ה' אליהם ביד משה" כנראה שכחו למשח בצבע אמוץ או בלי צבע כלל את סוף הפסוק המורה כי באמת דבר ה' אל משה. כי איך אפשר ע"פ השערתם לומר כי בנוסחא היותר קדומה היו מזכירים דבר כזה? אח"כ יבואו הפסוקים חלק בלי צבע להורות על זמן מאוחר עד הפסוק "ואת שעיר החטאת דרש דרש משה" (י' ט"ז-כ') שנרשם בצבע אמוץ. הפרשה י"א מתחלת "וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם: דברו אל בני ישראל לאמר" בלי צבע, "ואת החיה" וגו' עד י"א כ"ג בצבע ירוק. בכל מקום שמתחלת הפרשה בפסוק "וידבר ה' אל משה לאמר" הוא חלק בלי צבע, אף כי כל הפרשה היא בצבע ירוק או אמוץ. זולת הפרשה ד' המתחלת "וידבר ה' אל משה לאמר" בצבע אמוץ כמו כל הפרשה והוא המקום היחיד בכל הספר שנתחיד הדבור אל משה בצבע. וכאן הבן שואל. מדוע?

נקח נא למשל הפרשה כ"א ט"ז-כ"ד: "וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל אהרן לאמר (בלי צבע), איש מזרעך (בצבע ירוק), לדרתם (בלי צבע), אשר יהיה בו מום וגו' כל אשר בו מום מזרע (בצבע ירוק), אהרן הכהן (בלי צבע), לא ינש להקריב וגו' לחם אלהיו (בצבע ירוק), מקדשי הקדשים ומן הקדשים (בלי צבע), יאכל אך אל (בצבע ירוק), הפרכת לא יבא ואל (בלי צבע), המזבח לא ינש וגו' אני ה' מקדשם (בצבע ירוק), וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל" (בלי צבע). פרשה כ"ב א'—כ"ה: "וידבר ה' אל משה לאמר ד' אל אהרן ואל בניו (בלי צבע), וינזרו מקדשי בני ישראל ולא יתללו את שם קדשי (בצבע ירוק), אשר הם מקדשים לי (בלי צבע), אני ה' (בצבע ירוק), אמר אליהם לדרתיכם (בלי צבע), כל איש אשר יקרב מכל זרע" (בצבע ירוק) יכם (בלי צבע), אל הקדשים אשר יקדישו וגו' איש איש מזרע (בצבע ירוק) אהרן (בלי צבע), והוא צרוע אוזב וגו' אני ה' מקדשם" (בצבע ירוק). קשה להבין מה טעם יש "מזרע" בלי "אהרן הכהן", או "זרע" בלי סוף המלה "יכם" (זרעכם)? גם לפלא הוא כי בכל מקום שנאמר לדרתיכם היא בלי צבע להורות כי נוספה המלה אח"כ, ומדוע יניה המלה למען ידעו דרתיכם (כ"ג ט"ג) בצבע ירוק? הכי משוא פנים יש ברברל נס יש לדבר משפטים עם העורך, כי בפרשה ו' י"ג מצייין: "זה קרבן אהרן ובניו אשר יקריבו לה' ביום המשת אחזו

בר בי רב: ע' תלמיד.

בר גיורא: ע' שמעון גיורא (בר גיורא).

בר חנינא (או **ענינא**): חכם ירושלמי. חי בבית לחם בסוף המאה הרביעית (386). והיה רבו של אבי הכנסייה הנוצרית הירושלמי. ראה מער משער שזה חמא בר חנינא שחי בלוד, אך אי אפשר לומר כן כי ר"ח היה בן זמנו של ר' יוחנן ואו לא היה עדיין הירושלמי בעולם (ד"ד ח"ג 127). הירושלמי מזכיר בחבורו את שם רבו שתי פעמים, אך הנוצרים לענו על רבו היהודי וחסבו את שמו ברבס. עי. ספרו Apologetici Adversus Ruf. finum, ed. Migne II. 407. וכי מורו הביא אל ביתו ספרים אשר שאל מבית המדרש ולמד עמו בלילה. Epistola LXXX ad Pammachium, ed. Migne I. 745. בפירושו לס' חבקוק ב' מ"ז מדבר אדות מורה אחר שהיה נודע בין היהודים לחכם (Sapiens) ותנא (Deuteroses). ומשמע שבר חנינא לא היה נחשב בין חכמי התלמוד. כנראה היתה הסבה שלמדו בלילה מפני כי בר חנינא היה ירא ללמד את הירושלמי תורה בפרהסיא מפחד חבריו כי אסור ללמד תורה לגוי (חגיגה י"ג). מפני כי חז"ל חששו שהנוצרים יסדרו את חכמי ישראל בוכחים ומענות ומענות כאשר הירושלמי לעשות. בר חנינא ע"י למודו עם הירושלמי היה הסבה הראשית להרחבת תורת הרבנים בין כהני הנוצרים, ובלי עזרת מורה לא היה ביכולת הירושלמי לפרש את התנ"ך או לחבר העתקתו הכולנאמי.

ביבליוגרפיה: Rahmer, *Hebr. Traditionen in den Werken des Hieronimus*, I. 8; idem, *Jüd. Literaturblatt*, XXV. 89-91; J. E., II. 502.

א.

בר יוכנאי: ע' ביצה.

בר כוכבא (בן כוזיבה או כוזבה): שר הצבא במלחמת היהודים השלישית נגד הרומיים בשנות 5-132 למח"נ. תולדות בר כוכבא ומעשיו לפני המלחמה לא נודעו לנו. יש משערים כי נקרא כן על שם עירו כזיב אשר בקצת הגליל צפונה מערבה (בראשית ל"ח ה') או כזה (דה"א ד' כ"ב); אחרים משערים כי נקרא על שם אביו כמו בן זומא ובן עזאי, ויש מבארים השם כזיבה מלשון כזב ושקר שכנו אותו אחר מפלתו וכדברי רבי: דרך כוכב מעקב, אל תקרי כוכב אלא כחב (איכה רכתי פ"ב).

(מלחמת בר כוכבא) בימי שבת אדרינוס קיסר בסוריא ומצרים (בשנות 2-131) הכינו היהודים את עצמם למלחמה נגד הרומיים. לפי דעת חכמים רבים היו נסיעות רבי עקיבא לארצות שונות מקום מושב היהודים כדי לזרזם ולהכינם למלחמה הקרובה, ובהיות הכל מוכן למלחמה וגם נמצא מצביא אדיר בגבורה בר כוכבא. השתדל ר' עקיבא לחזק את לב העם ולעורר את רוחו בהבטיחו את העם כי בר כוכבא הוא המלך המשיח לפדות את ישראל מן הרומיים, וקרא עליו חמקרא, דרך

עשירת האיפה" וגו' להורות על הוספתו וכן "ביום משחו אותם" (שם ל"ז). אך הניח את הפסוק שלפניו, "זאת משחת אהרן ומשחת בניו" בלי קו. כי אם הוא מורה במשיחה בנוסחה העתיקה מדוע נמחק זכרונה מהפסוקים הקודמים? ולמה זה הוסיף העורך לכתוב "ידבר ה' אל משה לאמר" וגו' מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש אלה הם מועדי וגו' (כ"ג א-ג) על מה שכבר מצא בנוסחה שלפניו, אלה מועדי ה' וגו' (ר-ח)? מדוע שונה בדברים שווים? ואם בא להוסיף, "ששת ימים תעשה מלאכה" היה יכול להוסיף אחר, "אלה מועדי ה'" שכתב המחבר בעצמו? ואיך ערב העורך את לבו להוסיף דינים, "ומנחתו שני עשרונים וגו' ולחם וקלי וזרמל" וגו' (שם י"ג-י"ד). מי שמע כזאת שעורך ומסדר יוסיף הלכה למעשה מעצמו? הלא משפט העורך הוא להניח ולחקן הלשון ולא לחדש דינים? גם קשה מאין לקח העורך המלה ולמלוואים (ז' ל"ז) להוסיף על "לאשם ולחמאת"? המסורה היא אצלם עיר פרוצה, פעם ישתמשו בהקרי ופעם בהכתיב, הא' זעירא בויקרא אינם רושמים כלל, רק על ה"א זעירא ש, "במקודה" נמשח קו להורות על תיקון העורך. ע"ע אותיות תלויות; אל תקרי; אם למקרא ולמסורה; בירוסוס הבשרי; הו"ה; העתקות; חומשים; חמורבי; חסר ויתיר; טעמים; כרונוולוגיא; כתבי הקדש; כתובים; טגלות; מסורה; מקרא; משל; נבואה; נו"ן הפוכה; נוסחאות; נקוד; נקודות; סופרים; פירושים; פסוקים; פרשיות; פתוחות וסתומות; קרי וכתב; תנין; תורה מן השמים; תקון סופרים; תרגומים.

ביבליוגרפיה: אבן ג'נאת, ס' הרקמה שער כ"ה פראנקפורט 1856; קראכמאל מורה נבוכי הזמן שער ז', ח"י"א; כרם חמד ח"ה 51; ש"ל הירש קורות ישראל ואמונתו ח"א ויון 1873; רייפמן מסיב דבר ויון 1866; מנחת זכרון ברעלוי 1881; החלוץ ח"א 83, ח"ג 89, ח"ה 76, ח"ז 13; שמואל ראזנפעלד מן ספחת סופרים ויולנא 1883; ברטאן אור בהיר מי על ישיעה; האסיף ח"א 54, ח"ב 385, 432, ח"ג 167; השלח ח"מ 92, 565; אוצר חסמות 741; יעבץ, תולדות ישראל ח"א 169; Geiger, *Urschrift*, 1857; Fürst, *Kanon des Alten Testaments nach den Ueberlieferungen im Talmud u. Midrasch*, Leipzig 1868; F. Buhl, *Canon u. Text des Alten Testaments*, Leipzig 1891; Cheyne, *Founders of O. T. Criticism*, 1873, D. Hoffman, *Die Wichtigsten Instanzen Gegen die Graf-Wellhausensche Hypothese*, Berlin 1904; M. Eisenstadt, *Bibelkritik in der Talmudischen Literatur*, Berlin 1894; Gottheil, *Some Early Jewish Bible Criticism*, in *Journal of Biblical Lit.*, 1904.

א.

בקרת ספרים: ע' ספרים; צנווריא.

[כיתר] היהודים הנשארים מחרב רומא ואנשי חיל עם בר כוכבא נאספו אל עיר המבצר ביתר. לפי האגדה (גיטין נ"ז; ירושלמי תענית פ"ד) היה רב מאד מספר הנסגרים בביתר לפני המלחמה האחרונה. כשנה שלמה נמשך מצור, "כרך ביתר" ע"י סיוורוס והרעב והצמא בהעיר עזרו לדעת הנבצרים. הרומיים הסבו את שטף נהל העיר, "יורת הצלמון" למקום אחר או הנחל כזב מימיו בעת המצור (תוספתא פרה פ"ח). לפי המקור השמרוני ולפי קבלת חז"ל נלכדה ביתר ע"י בנר ומעל. רבות הגה האגרות אודות האכזריות הנוראות של חיל רומא ושפך דם רכבות בכבשם את ביתר ביום המוכן לפורעניות ברברי ימי ישראל בתשעה באב בשנת 135 לס' (ס"ה שנים אחר חורבן הבית). אכזריות הרומיים גדלה כל כך עד כי לא נתנו לקבור את הנהרגים, "עד שעמד מלך אחר ונזר עליהם להקבר" (איכה רבתי פ"ב). הסופר היווני ריו קאסיוס מזנה מספר ההרוגים מיהודה במלחמת בר כוכבא מלכד המתים ברעב ומנפה ליותר מחמש מאות אלף איש. גם מחיל הרומיים נפל מספר רב ושטחת הנצחון של אורינוס קיסר היתה מהולה בתונה, ובאגרת הבשורה של נצחון סיוורוס חילו על היהודים אשר ערך להסינם לא התחיל בהסגנון המקובל "שלום לי ולצבאותי", גם לא העריך הסינט חג נצחון לזכר המלחמה ביהודה. מלחמת בר כוכבא ארכה שתי שנים ומחצה (סדר עולם רבא פרק ל'. ולגרסת ה"מאור עינים" שלש שנים ומחצה). אך גם אתר הורבן ביתר נשארו עוד גרודים מחיל יהודה אשר התחבאו בהרים ובמערות וירנזו מנחת חיל רומא. בכפר חרוב אשר בקרבת טבריא עמדו שני אחים בראש גרודים כאלה ואחד מהם התנשא למלוך תחת בר כוכבא אך שניהם נפלו בחרב חיל סיוורוס (איכה רבתי פ"ב; ירושלמי תענית פ"ד). הקיסר אררינוס העמיד חיל משמר בהשליטה מקומות: בחמת (בקרבת טבריא) בכפר לקיטא ובבית אל אשר ביהודה לתפוש ולהרוג את הנמלטים; אנשי המלחמה אשר לא הוסתו נמכרו לעבדים ולשפחות בשוקי חברון ועזה או שולחו למצרים. גם על היהודים היושבים מחוץ לארץ ישראל נתכה חמת אררינוס קיסר אחר המלחמה וישם עליהם מס כבד (Appianus: Bellum Syriacum, p. 191) ורק מעט היו אשר הצליח בידם לגנוס מאכזריות הרומיים לארץ ערב הדרומית, לבבל ולארמיניא.

[גזרה וסדר] מלחמת ביתר היתה הנסיון האחרון לחשיב ליהודה את חירותה וחורבן ביתר היה לזכרון אבל לכל עם ישראל כחורבן ירושלים והמקדש, "ומימי פולמוס האחרון נזרו שלא תצא כלה באפריון בתוך העיר" (סוף סוטה). אחר חורבן ביתר נעשה הערץ רופוס עוד הפעם לנציב יהודה. הוא העביר מסביב לירושלים (או הר הבית) מחרשה (תענית פ"ד) לאות כי במקום הזה תבנה עיר חדשה. אררינוס קיסר שב ובנה את ירושלים עם שוקים ותיאטראות בתכנית ובמעם הרומיים ויושב בהעיד החדשה ערב רב מבני הנכר והעמיד על הר הבית אנדרטי

כוכב מעקב וקם שבט ישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת" (במרבך כ"ד י"ז; סנהדרין צ"ז). בכל זאת נמצאו רבים שלא האמינו כי בר כוכבא הוא המלך המשיח ור' יוחנן בן תורתא אמר לר' עקיבא, "יעלו עשבים בלחיד ובן רוד איננו בא" (ירושלמי תענית פ"ד) וגם לא ראו אתרית טובה לכל תמרד. אמנם כאשר הרים בר כוכבא את נס המרד נהרו אליו המונים יהודים מן כל ארצות פוזריהם וגם רבים מהשומרונים צוררי יהודה מאז התקבצו תחה רגלו (יהושע השמרוני פרשה מ"ח) וגם מבני הנכר נמצאו רבים אשר נתנו יד עזרה ליהודים המורדים מחפצם להמשיך גם מעל צוארם עול רומא. לדעת הסופר היוני בן רורו Dio Cassius עלה מספר חיל בר כוכבא לחמש מאות ושמונים אלף איש ולפי המקור העברי (ירושלמי תענית פ"ד) לארבע מאות אלף איש. הסבה להתפרצות המרד היתה עריצות נציב רומא החדש טיצינו-רופוס או טיניוס-רופוס (נקרא בתלמוד סורנוסרופוס הרשע). גרודי רומא החונים בערי יהודה לא יכלו עמוד בפני צבאות בר כוכבא אשר שטפו עברו בכל הארץ. הנציב חילו נאלצו לעזוב את כל ערי המבצר ובזמן טועם נפלו ביד חיהורים חמשים ערים בצורות ותשע מאות וחמשים ואחת ערי הפרזי וכפרים. כשנתים ימים היו היהודים חשלימים לבדם בכל הארץ וחיל רומא עם נציב סוריא פובלינוס מארסילוס אשר בא לעזרת הנציב רופוס לא יכלו לעמוד נגדם. לדעת גרעץ (דברי ימי היהודים ח"ב 239) נכבשה גם ירושלים לפני חיל בר כוכבא אם כי לא נמצא זכר לזה במקורות ישראל. בר כוכבא בחפצו להראות כי היתה יהודה לממשלה חפשית המביע מטבעות עבריות בכתב שמרונז עם ציורים של גפן או כפות תמרים (סמל האומה) ושתי חצוצרות התרועה (סמל חבהונה) ונבל לאות נצחון והכתבת "שמעון" והשנה לחרות ישראל. הקיסר אררינוס נאלץ לקרוא את שר צבא רומא היותר מהולל בזמן ההוא, את יוליוס סיוורוס, מאי בריטניא וישלח עמו חיל רב ארבע לגיונות להלחם עם בר כוכבא. סיוורוס התייר לערוך מלחמה על מרומי שדה עם בר כוכבא וחילו ושתרל להאריך את המלחמה ולהחליש את חיל בר כוכבא בתגרות קטנות ורצופות ולא לצעם כי יעזבו את מבצריהם. סיוורוס חדר אל הארץ מצפון ויכבוש על רכבו את שלשת המבצרים בנליל: כבול, שיחין ומגדלא. ואז נפתחה הדרך לפני חיל רומא ליהודה. בבקעת בית רמון הנודע במקרא בשם בקעת בית מנרו, בקעת זרעאל במקום מוצא שני נחלים היתה מלחמה גדולה בין חיל בר כוכבא הרומיים ודם רב מאד נשפך עד כי לפי האגדה, "היה הדם שותת ויורד לשני הנחלים ושערו שני חלקים דם ואחר מים" (גיטין נ"ז). אחרי המלחמה הנוראה בהעיר חנרולה הר המלך או טור מלכא אשר אחרי כבוש הרומיים אותה הרנו בח שלש ימים ושלוש לילות ואחרי עוד חמשים ושנים או חמשים וארבע מלחמות (איכה רבתי פ"ב) בין חיל בר כוכבא והרומיים נבבשה כל הארץ וכל המבצרים לפני חיל רומא.

jans u. Adrians; Schürer, Gesch., I. 583, et seq.;
ב. ר.

בר מצוה: בשם „בר מצוה“ יקרא הנער כשיגיע לשנת י"ג ויום אחד מימי חייו, כי עד אז הוא בכלל קטן שאין עליו שום חיוב בקיום התורה (לבר בנדרים כשהוא מופלא סמוך לאיש), אך כשנעשה בר מצוה יצא מכלל קטן ונכנס במסורת ברית התורה והמצוה ככל איש מִיִּשְׂרָאֵל, וכמִשֵּׁחַ הַזֵּל: בן שלש עשרה למצות (אבות פ"ה), ולפי דעת הראש (בתשובה כלל ט"ז) הוא הלכה למשה מסיני, ועיין ת"י ובתוס' חדשים על המשנה הנ"ל, ובמדר' פ' וישלח עה"כ: ויקחו שני בני יעקב איש חרב; אמר ר' אליעזר: בני שלש עשרה שנה היו (עי' רש"י נזיר כ"ט:), ובצינוני איתא: ויהי ערב ויהי בקר יום „אחד“ בני י"ג כשנעשה אדם בן י"ג שנה, מכאן רמז לבר מצוה כשנעשה בן י"ג שנה, ובאדר"ג פ' ט"ז: לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב וכו'. וחכמי הרמז מרמזים „וה“ ב„זו“, ול„זו“ ב„זה“, ר"ל הזכר לייג שנה והנקבה לייב שנה נכנסים לכלל מצות.

[ברכה „שפטרני“] ביום שנעשה „בר מצוה“ מחויב לעלות לתורה (ביום קה"ת) והוא קורם לכל החיובים לבר מתן ביום חופתו. ואז האב מברך „ברוך שפטרני מענשו של זה“, י"א בשם ומלכות וי"א בלא שם ומלכות. מקור הברכה הוא: ויגדלו הנערים; אמר ר' אלעזר: צריך אדם להטפל עם בנו עד י"ג שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מענשו של זה (ב"ר פס"ג י"ד), ומביא הרמ"א באו"ח סי' רכ"ה, וטעם הברכה הוא משום דעד עכשיו נענש האב על חטא הבן בשביל שלא חנכו, ובין דנפיק מרשותיה תו לא מתייב, ולפי טעם זה האם פטורה מלברך מפני כי איננה חייבת בחנוך ועל הבת גם האב פטור מלברך כי אינו מחויב להנכה (נזיר כ"ט:), והלבוש כתב כי טעם הברכה מפני כי עד עתה הבן נענש בעון האב, כמ"ש: פוקד עון אבות על בנים, ובילקוט רות: עד י"ג שנה בן לוקה בשביל אב, וברמב"ם ה' תשובה פ"ו: יש חטא שהרין נותן שנפרעים מבניו הקטנים שבניו של אדם הקטנים שאין בהם דעת ולא הניעו לכלל מצות כקנינו הן, ובתיב: איש בחטאו יומתו— עד שיעשה איש, דהיינו בן י"ג שנה יום אחד, ומשמע מזה בין זכרים ובין נקבות הם קנינו של אדם, וא"כ מהראוי לברך גם על הבת כשנעשה בת י"ב שנה ויום אחד (ואלי מטעם זה נתנו הרפורמים לעשות „בת מצוה“ גם לבנותיהם), אולם ב„הפלא“ שנה חמישית בארתי עפ"י משקל הגיוני כי אין מקום לברכה זו לא על האב ולא על האם כ"א על הבן בעצמו, וכן משמע מלשון המדרש פ' תולדות מ"ש מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך וכו'.

[מעודה] ביום שנעשה בר מצוה, מצוה על האב לעשות סעודה, הי"ש בביק מביא מקור לזה מביק פ"ו: גדול המצוה ועושה וכו' עבדתא יומא טבא לרבנן, אכן לפי זה היה מוטל על הבן לעשות ולא על האב, ואפשר

(צלם) של אדרינוס והיכל ומזבח לאילי הרומיים ושאר העמים וישנה את שם העיר ירושלים לשם Aela Capi-
tolina ועל היהודים נאסר ללכת גם מסביב להעיר. אדרינוס לא הסתפק בזה כי חפץ לכבד את נד ישראל ומאוד תודתו למען יחד מן הארץ ויגזור על תלמוד תורה ועל כל מצוות התורה כמילה, שבת, יו"ט, גיטי נשים ועל כל מנהגי העם ויכן מטבח לכל השומרים מצוות ה' השנים האלה מחורבן ביתר עד מות אדרינוס, שנות גזרות ורדיפות כאלה נודעות ונקראות בדברי ימי ישראל בשם שעת הנזרה, שעת הסכנה או שעת השמר.

[באגדה] רבות מאד האגדות במקורות ישראל ובספרות ימי הביניים אודות נבורת בר כוכבא חילו, כמו: כי היה מצויא איש מפיו (Jerome: Apol., II.) וכי היה מקבל האבני בליסטראות שירו בו הרומיים באחת מארכובותיו חורקן והורג כמה נפשות מהרומיים (ירושלמי תענית פ"ד). בר כוכבא היה מנסה את נבורת אנשי חילו בקטעם את אצבעות ידיהם אך החכמים מחו כנגד עשותו את בני ישראל בעלי מומים ומאז נסה את אנשי חילו בזה כי על כל אחד מהם היה לעקור במרוצת רכבו על סוסו ארו מן הלבנון (שם) והאמין כל כך בנבורתו עד כי בקש מאת ה' רק כי לא יעזור להרומיים ולא יעזור גם לו (שם). שתי מאות אלף איש היו בצבאותיו אשר עמדו בנסיון השני, ורק כאשר הרג בר כוכבא את הודו ר' אלעזר המודעי שהיה יושב תמיד בתענית ומתפלל על ביתר כי לא תפול בידי הרומיים בחשרו אותו על ידי ערמת רמאי אחד כי משא ומתן לו עם הרומיים, נדם החטא ונלכדה העיר ביתר ובר כוכבא מת ע"י נחש אשר היה כרוך בו ובשראה אותו אדרינוס קיסר מת מעקיצת הנחש קרא עליו „אם לא כי צורם מברם וה' הסנירם“ (שם; ניטין נ"ח), הסופרים היהודים מימי הביניים מזכירים שמות בנו וכן בנו של בר כוכבא רופוס ורמולוס שמשלו אחריו וכי רק בימי בן בנו כבשו הרומיים את ביתר ולדברי מחבר „צמח דוד“ מלכו השלשה דורות מבית בר כוכבא עשרים ואחת שנה, יש גם מזכירים כי בר כוכבא היה מבית דוד המלך (ספר הנצחון הראשון לרניאל ט' כ"ד), רבים מהסופרים הנוצרים מימי הביניים מאשימים את בר כוכבא כי הרע בימי מלכותו להנצרים, כאלצם למול את בניהם ולהכחיש באמונתם בישו (Justin: Apo-
logia, II. 71), אך אין יסוד להרבר, רק בימי תקפו שבו חרבה מהיהודים אל דתם (יבמות ע"ב; ירושלמי יבמות פ"ח ט'). ע"ע אדרינוס.

ביבליוגרפיה: האגדות השונות אודות בר כוכבא ונבורתו וחורבן כרך ביתר נמצאות בתלמוד בבלי גיטין דף ג"ז והלאה; ירושלמי תענית פ"ד; מדרש איכה רבתי פ"ב; הש"ס ח"א 35; ירושלים ח"ו 306; נבכדה עדות בן דוד של בר כוכבא Dio Cassius, *His. Rom.*, LXIX. ch. 12—14; Eusebius, *His. Eccl.*, IV. 6; Momsen, *Rom. Gesch.*, V. 544, et seq.; Schlatter, *Die Tage Tra-*

הארצות אלה-מאלה ע"י חנאי הזמן והמקום. ע"ע גדול וקטן; ערות; קניין.

ש. י. ש.

בר מצוה: תאר תלמודי על מי שיש סמוך לנבול אחחורו קרקע העומדת למכירה שהוא קודם בזכות הקניין לכל אדם, ונקרא האיש,,בר מצוה" והרדנים הסתעפים מזה הזכות נקראים,,דינא דבר מצוה". מקור דינא דבר מצוה איננו מאיזה מקרא פרטי כ"א נוסד ברוממות המוסר של תורתנו, וכלול הוא בכלל הגדול של הפסוק,,ועשית הישר והטוב בעיני ה' אלהיך" (דברים ו' י"ח). לפי שיטת רש"י לא הורה רב נחמן בעיקר הדין של דינא דבר מצוה (ב"מ ק"ח). אבל נראה שלא חלק על הרגש המוסרי שיש בוה, שראוי לשום לב לכתחלה לכבד את חבריו בדבר שהוא יכול להשיג במקום אחר קניין כוה, בשעה שחבירו צריך דוקא לזה המקום מפני שהוא עומד על גבולו, אבל החובה המוסרית הזאת אינה מוטלת עליו ברעבה, כי אם כבר קנה לא מסלקינן ליה. אבל דעת תוספות היא שאין ביסוד דין זה שום מחלוקת; וגם רב נחמן מודה שמסלקינן ליה, אפילו אם כבר קנה, שזה נ"כ בכלל,,הישר והטוב בעיני ה'". ולא אמר רב נחמן שאין מסלקין אותו כ"א בקרקע שהיתה עומדת לקבל מן המלך לעבדה ולשלם את המס שעליה, ובעל המצר לא עשה זאת, ולא החזיק בהקדקע העומדת על גבולו עד שבא זה והחזיק, שרב נחמן אומר שאין בוה דינא דבר מצוה, שהרי היה לו להחזיק בתחלה, אבל קרקע העומדת למכירה מבעלים אחרים, יש לומר שלא ידע כלל בעל המצר ששכנו רוצה למכור קרקעו, ע"כ מודה הוא שיש בה משום דינא דבר מצוה ואם לו ברעבה מסלקינן ליה. [גדר הדין] דינא דבר מצוה מונבל בתנאים רבים, מפני שעקרו הוא לא מצד הדין כ"א מצד החסירות הראויה לישראל, על כן בכל מקום שהענין מסבב מתעקה להמוכר או להקונה בפנים ידועים, כבר בטל בוה דינא דבר מצוה: (1) לדעת רוב הפוסקים רק בלוקח יש דינא דבר מצוה, אבל בזוכה מן ההפקר על גבול חבריו אין בוה דינא דבר מצוה; אמנם לדעת התוספות יש גם בהפקר דינא דבר מצוה, אם המצב הוא באופן כזה שיוכל הזוכה לזכות מן ההפקר במקום אחר. ויש אומרים שהמצרן זוכה גם בשדה של הפקר ממעם קנין חצר שחצרו הממוכה קונה לו את הקרקע שעל גבולו, אע"פ שאין קנין חצר כוה בשאר מקומות הרומים לזה (שיטת מקובצת). (2) אם נתן המצרן רשות להקונה לקנות את הקרקע שעל גבולו, אין הרשות מספיק בדברים בעלמא, שהרי יוכל להיות שהיה חושש: שמא המוכר מתוך שהוא יודע שחביבה קרקע זו על השכן שעל גבולו יעביר עליו את הדרך ויבקש ממנו עבודה דמים מרובים יותר משהיה על כן התרצה שיקנה אחר שלא ישלם כ"א כפי שויה, ואח"כ יזכה בה הוא מדינא דבר מצוה ע"י שיחזיר להקונה את דמיו, ואין דרך לקנות את הקרקע ההיא כ"א על ידי מה שיקבל בקנין מבעל המצר שהוא מקנה לו את זכותו

יטהב עושה הסעודה בשביל סיום על מצות חנוך, וכדאיתא בשבת ק"ח: צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבירנא יומא מבא לרבנן. ועיין בהנהגת אש"ר סוף סוכה בי"ט ד' יצחק, ובמד"ד שה"ש בשם ר' אלעזר (ע"ע סעודת מצוה).

[הנהגת תפילין] לפי דעת בעל העמוד והרמ"א באו"ח סי' ל"ז: כל עור שלא נעשה בן י"ג שנה פטור מן התפילין אף מרבנן, ומ"ש חז"ל (סוכה מ"ב): קמן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין, קאי על בן י"ג. אכן לפי זה קשה מדוע מוטל לחוב על האב? הלא אז יצא הבן לרשות עצמו (שם פמ"ג). אולם דעת רוב הפוסקים דחז"ל אמרו על קמן פחות מ"ג שנה, ומטעם חנוך.

הרז"ף

— חדשים קודם שנעשה הנער בר מצוה נוהגין לחנכו במצות הנחת תפילין, ובשבת שנעשה בר מצוה הוא עולה לתורה ומפטיר בנביא, ואם הוא בר חכים ובר אורין וררש באיזה סוגיא בנמרא (ע"י גידעמאן,,התורה והחיים" ח"ג 90). הרפורמים נתנו למנהג זה פנים של הקונפירמציה הנהוגה בין הנוצרים, ומכניסים כל הנערים מבני י"ג שנה והנערות מבנות י"ב שנה בברית היהדות בביה"כ"נ בחג השבועות. המתחיל במנהג הרפורם הזה היה ישראל יאקובסון כברלין בשנת 1815 (ברנפלד,,תולדות הרפורמציות" צד 71). אמנם כל מקורי הדין שבן י"ג שנים נעשה לבר מצוה הם רק באגרות חז"ל, ומפני שאין סורין הלכה מתוך אגדה לכן הוכרח רש"י לבקש ולמצוא מקום אחר לזה, ובפירושו לאבות על,,בן שלש עשרה שנה למצות" אחר שהקדים להביא כל המדדשים מביא פירוש אחר חז"ל:,,דמי שהביא שתי שערות בא לכלל מצות דאורייתא, דהלכה למשה מסיני הוא, ושערו חכמים הבאת שתי שערות הוא לשלש עשרה שנה". אבל בדיני ממונות לא נחשב נער בן י"ג שנים לגדול ממש, ולכן בעניני מקח וממכר ומתנה יש חלוקי דעות: לדעת הרמב"ם בן י"ג שנה יכול למכור רק ממלטלין אבל קרקע שירש מאבותיו אינו יכול למכור עד שיהיה בן עשרים שנה שלמות ויביא שתי שערות, ולדעת הר"ת אפילו כמה שהוא קנה בעצמו הדין כן (ע"י גיטין ס"ה); ב"ב קנ"ה: קניו, ובהרא"ש שם; דמב"ם מקח וממכר פמ"ב; חו"מ ס"י דל"ה). ולענין ערות אפילו הוא בן י"ג שנה והביא שתי שערות אם אינו יודע בטיב משא ומתן אין עדותו ערות בקרקעות (שם). וכן לענין עונשין בדיני שמים צריך להיות בן עשרים (שבת פ"ט).

חז"ל הקדימו את בישול שנות הנערה להנער שנה אחת לעשותה,,בת מצוה" לשתיים עשרה שנה, יען כי החוש והנסיון מדאים כי האשה מתבשלת קודם להאיש, וכן בחוקי הרומיים וחוקי אנגליא ואמריקא יש חלוקים וזמנים מונבלים וקצובים לנער ונערה משונים לענינים שונים, ולענין עדות צריכים בדיקה אם הם בני דעת וכבינים את הענין אשר לפניהם, ולענין מכירת קרקע צריכים להיות בני כ"א שנה, ולפעמים משתנים חוקי

בקרע וז (נמרא שם). 3) בזה דברים אמורים שצריך קנין ולא די דברים בעלמא, דוקא קודם שיקנה, אבל אם מחל לו את זכותו אחר שלקח, כגון שבא בן המצר ויסייע עמו, או שבר ממנו או שראה אותו בונה וסותר כל שתוא ומשתמש ולא מיהו בו ולא ערער, הרי זה מחל ושוב אינו יכול לסלקו (רמב"ם שכנים פ"ד ב') כי קודם שקנה אין למחילה של בן המצר על מה לחול, אבל אחר שקנה הלוקח ויש כבר לבעל המצר עליו מענה יש למחילתו על מה לחול, וכלל גדול הוא שמחילה אינה צריכה קנין, שמי שמחל לחבירו חוב שיש לו עליו, הרי זו מתנה הנקנית בדברים בלבד (רמב"ם זכיה ומתנה פ"ג ב') שכל הקנינים שבתורה הם רק מעשים הצריכים להעשות כדי להכניס את הדבר הנקנה ברשותו של הקונה; אבל מי שיש לו תביעה על תבירו, הרי הדבר כבר ברשותו של חבירו, אלא שמענתו של התובע מעכבת עליו שאינו יכול לזכות בו עדיין, וכיון שמחל לו בדברים והוסיף את מענתו מיד הוא זוכה במת שברשותו, ובלבד שיהיו הדברים—דברים ברורים שהדעת סומכת עליהן ולא יהיו דברי שחוק והיתול ולא דברי תימה אלה בדעת נכונה (רמב"ם אישות פ"ד י"ט). מצד תקנת חכמים נעשה הקונה בשלוחו של בן המצר לכל דבר ועדו הקנין של הלוקח יכתבו יסטר בשם בן המצר, ואין צריכים קנין אחר מהמוכר, שהקנין הראשון קונה המצר על ידו, ואם הוקרה הקרע בין הקונה לזמן השטר של המצר, נותנה, להמצרין בזול כמו שקנאה, ואם הוללה צריך המצרין ליקח אותה באותם הדמים שקנאה הקונה לפי שחשוב הדבר כאילו הוא קנה אותה, אם הוא תפץ בה (ח"מ סי' קע"ה ו'). מתוך שכל יסוד דין זה הוא מפני "הישר והטוב" ע"כ אינו נוהג כ"א באופן שלא יהיה שום עוכב במהלך הקנין בשביל זכותו של בעל המצר, אבל אם שהה המצרין שיעור שילך ויביא מעות ויתבעם בדין ולא תבעו אבד את זכותו, ודוקא מעשה שנתגלה המכר לבני העיר והחזיק הלוקח בקרע, אבל אם לקחה בצינעא, לא אבד זכותו, עד שיתפרסם המכר, וישהה אח"כ מלתבעו בדין, ואם היה בעל המצר במדינה אחרת, או שהיה חולה ואחר זמן הבריא, או שהיה קטן והגדיל אח"כ אינו יכול לסלקו; שאם אתה אומר כן אין אדם יכול למכור קרקעו, שהרי יראג שמא יבא בעל מצר שיתעורר אח"כ ויוציא מתחת ידו (ח"מ שם), ואין זה מדה, "הישר והטוב" שיהיה מעמד המסחר של העולם נלקח בשביל טובת הפרט. 4) נגד הרמאים שבאים להתחכם על דין זה להפקיע את זכותו של בר המצר, ע"י מה שבתחלה יקנו איזה חלק קרקע באמצע השרה של המוכר, באופן שיש הפסק בין קרקע זו לשל תשכנים בני המצר, ואח"כ יוכל להיות גם הוא בר מצרא ויכול לקנות את יתר הקרקעות שיהיה זכותו שוה בזה לשאר מצרים, עמרו חכמים בתקנתם, שאם נראה מצורת הקניה שאין כונת הקניה כ"א להפקיע את זכות בר המצר, אין הקנין קיים ולא התעיל במעשיו; ע"כ תינין; אם זה החלק שקנה באמצעו היא עירית או זיבורית, שהוא נחלק באיזה

ענין משאר כל הקרקע באופן שיש לומר שהיה צריך דוקא לקרקע כזאת, ואין כונתו להפקיע את הזכות של בני המצר—זכייה זכינא; אבל אם אין שום תפרש בין חבל ארמה זו לשאר כל הקרקע או נכרין הדברים שלא בחר בזה תחלק כ"א להפקיע את כח בני המצר כשיבא המוכר למכור יתר חלקי הקרקע, במה שיטעון שגם הוא יש לו זכות בר מצרא מסביב לקרקע הקנויה לו מכל רוחותיה, ע"כ המקח בטל (ב"מ שם). למירוש רב האי גאון בספר מצרנות, הובא ברא"ש בפ' המקבל בב"מ שם סי' כ"ה, שגם מזה המקצת שקנה באמצע כיון שכונתו גברת שחיא להערים על זכות של בני המצר בטל המקח, ולרבריו כל כך חמור הוא הקנס בזה שאפילו אין המצרנים רוצים לקנות זה החלק שבאמצע במקח זה שקנה הקונה ג"כ המקח בטל כיון שקנה להערים. וכן נראה שהיא ג"כ דעת רש"י, אבל שיטת הרמב"ם (שכנים פ"ג ה') הוא שרק לענין זה לא התעילו מעשיו שאם אח"כ קנה על סמך זכות של בר מצרא שנתחדש לו ע"י הקניה של הערמה, מסלק אותו המצרין הישן, אבל המקח של נוף תלקח הקרקע שקנת קיים הוא, ואפילו אם לא ערערו המצרנים מיד כדון מצרנות ועמד אותו המעט ביד הלוקח ימים רבים ואח"כ קנה המותר מהמוכר, יכולים המצרנים לסלקו מהמותר (טור ח"מ סי' קע"ה מ"ה) ויש אומרים שאפילו בשעה שקונה הלוקח שאינו בר מצרא את החלק שבאמצע הקרקע, יש למוכר ג"כ חלק הדומה לו סמוך לבעל המצר, יכול בעל המצר לומר למוכר; באלו הדמים שאתה מקבל מהקונה בעד אותו התלקש שאין אני בע"מ עליו, הלא תוכל למכור לי חלק כזה סמוך לקרקע שלי, ויכול לכופו משום זה לבטל קנינו מהראשון, אבל לא נראה כן מדעת הר"ף (שיטת מקובצת שם) שהרי עיקר חיוב דינא דבר מצרא הוטל על הקונה, והקונה הרי קונה עבשיו מה שאינו עומד על המצר, והמוכר אין עליו דין של חובת בר מצרא, גם אין הדעת נותנת לומר שחייבו חכמים את שום אדם למכור מהקרקע שלו מה שאינו רוצה למכור, אע"י שלמראה עינים אין שום הפרש בין החלקים, "אין אדם יודע מממוניותו של חבירו" ויכול להיות שיש לו איזה טעם נסתר שנוהג לו למכור קרקע זו מאחרת ואפילו אם מצד איזה חן בלא טעם שחלק אחד מוצא בעיניו יותר מחלק אחר, ג"כ אין השכל נותן לומר שנכופו אותו למכור את שלו במקום שאנו מראים לו משום "הטוב והישר" של דינא דבר מצרא, 5) בכל מקום שיש לכלל תישוב המדינה טובה ע"י הקנין של מי שאינו בר המצר לא חשו משום דינא דבר מצרא, כי עיקר עשיית הטוב והישר הוא העולם וישוב המדינה שיוכלו בני אדם להיות בנתת וכבוד, ע"כ אם קנאה הלוקח לממדת איזה מקצוע מן הישוב שיש בה יותר מישובו של עולם, ממה שהמצרין חפץ לעשות בה אין בה משום דינא דבר מצרא, וישוב בתים עדיף מישוב של זריעה ע"כ אם הקונה רוצה לבנות בת בתים לדירת והמצרין רוצה לזרע, אין בה משום דינא דב"מ מרא שם), אבל נמיעת אילנות חשוב ישוב ותר

בכתיים (הרא"ש שם) ואם הקונה רצה לנטוע אילנות והמצרן רצה לבנין בתים, יש אומרים כיון שנמטעת אילנות חשוב ישובו של עולם יותר מבנין בתים שוב אין בזה משום דינא דבר מצוה (סמ"ע סי' קצ"ה ס"ק מ"ד) ויש אומרים שאין אנו דוחים את זכות המצרנית כ"א בבתיים לגבי ורעים, שורעים כיון שאינו דבר המתקיים, ויכול להיות שבשנה אחת זורעה ואח"כ תשאר בורה ע"י שפלות ידים וכיוצא בזה. ע"כ אינם חשובים ישובו של עולם לגבי בתים. אבל בתים לגבי אילנות אעפ"י שאנו מחזיקים את האילנות לישוב יותר עקרי מבנין בתים מי"מ בשביל כך אין לנרוע זכות המצרן כיון שגם הוא דעתו לעשות ישוב המתקיים שהוא בתים (דעת המ"ז שם סעיף כ"ו). 6) נדר המצר הוא: שיהיה המצרן יכול לעבוד את הארמח יחד עם אדמתו הסמוכה, ע"כ אם יש איזה הפסק המנוע לחרוש יחד, כגון שמפסיק ביניהם סלע או בנין נכוח חזק (לפי הרי"ף) או מקום שאינו ראוי לזריעה מפני שגדלים בו נמא וסוף, או רכב דקלים המעכבים את המחרשה אם אינו יכול להכניס ביניהם אפילו תלם אחד, אין בו משום דינא דבר מצוה (גמרא שם). 7) במתנה לא שייך דינא דבר מצוה (שם) שיכול לומר פלוני עשה לי טובות נדולות, או השתדל לפני הרבה עד שהוא זכה שאתן לו מתנה, ולאחר אינו רוצה לא ליתן ולא למכור, אבל אם הקונה מרם שסילק אותו המצרן נתן מתנה לאחר, יש אומרים שגם אז אם אין רמאות בדבר אין המצרן יכול לסלקו, שמאחר שצ"מ זה המקבל המתנה יהיה לו עכשיו הפסד בסילוקו אין זה בכלל הישר והטוב (דעת הרמ"ה מובאה בטור שם). ויש אומרים שאין זכות המקבל יכולה להיות יתירה מזו של מי שהוא בא מחו וכו' שהמצרן יכול לסלק את הלוהק הראשון ה"ה המצרן מסלק את מי שקבל ממנו במתנה (דעת הטור ונמוקי יוסף פרק המפקיד והמכמת הרמ"א בחו"מ שם). 8) האוכר לאשה או ליתומים קטנים אין בהם משום דינא דב"מ, ודוקא אשה שאין לה בעל או שידוע שיש לה נכסים בפני עצמה, שאז אפילו קנתה ביהרד עם בעלה אין יכול לסלק אפילו את הבעל מחלקו, אבל בלאו הכי יש לחוש להערמה שהיא קונה בשביל בעלה, ואין מבטלין דינא דבר מצוה במקום שיש חשש הערמה. בר"א שאין מסלק את האשה דוקא מצרן אבל שותף ודינו יותר ממצרן ומסלק אפילו אשה, ואפילו שותף שלו במשא ומתן שאינו שותף בקרקע, אם קדם וקנה אין שאר שותפים ולא המצרן יכולים לסלקו (ח"מ שם סעיף מ"ז ומ"ט). ודוקא אם קדם השותף וקנה קודם אין המצרן מסלקו, אעפ"י שאינו שותף באותה קרקע כ"א במשא ומתן; אבל אם קדם המצרן, אין חשופה יכול לסלקו כ"א אם הוא שותף באותה קרקע (סמ"ע ס"ק פ"ח). 9) בבתיים דעת רבנו תם שאין בהם דין מצרנות ודעת הרא"ש והרמ"א ריש דין מצרנות בהם, וכן במקומות של ביהכ"נ יש בהם דין מצרנות, ודעת הסמ"ע היא שאם הדין רואה שנכנס הדבר שלא לרונן בהם דין מצרנות ויכול לצרף דעת

רבנו תם שאין דין מצרנות בבתיים ושלא לרונן במקומות ביהכ"נ דין מצרנות, אבל הש"ך כתב שאין לצרף דעת רבנו תם לזה כיון שתלקו עליו רוב רבותא והמנהג הוא ג"כ שלא כמותו (ח"מ שם). אבל בבתיים נופא אם יש איזה הפסק ביניהם, כגון דרך הילוך, אין בהם משום דינא דב"מ (שם ט"ז). ואם הוא מצרן למקום ביהכ"נ בעזרת אנשים אם המנהג הוא שכשמוכרין מוכרין ביהרד עם המקום גם מקום לעזרת נשים, אז זוכה המצרן גם במקום השני (פ"ת ס"ק נ"ד בשם חתם סופר סי' צ"ה), 10) בשכירות דעת הרמב"ם שאין בו דין מצרנות, ודעת הרא"ש שיש בו דין מצרנות (ח"מ שם סעיף ס) אך גם לדעה זו היא דוקא באופן שאם קדם השוכר וקנאו אין המצרן יכול להוציא, אבל גם השוכר שהוא מצרן מצד שכירות אינו יכול להוציא מן הלוהק (נתיבות המשפט ס"ק ס"ה). וכ"ז לענין זכות קנין ע"י שכירות שבהה הסמוכה, אבל באותה בית עצמה השוכר הראשון מוציא מיד השוכר ששכרו לאחר ימי שכירותו (מ"ז שם). ודעת הב"י הוא שאם השוכר השני שכר לאחר שבכר כלו ימי השכירות של הראשון, שוב אין בו משום דינא דבר מצוה; ואין שייך לומר על השוכר שהוא מצרן נדר שוכר אחר, כ"א כשבא השוכר השני לשכור בעוד שלא כלה הזמן של שכירות הראשון, שאז נראה שיכול השוכר הראשון לומר שהוא קורם גם על להבא לחדש מעתה את השכירות מצד דינא דבר מצוה (ועי' נתיבות המשפט שם). אך אם בני ביתו של הראשון הם מרובים משל השני וא"כ יש טובה לבעל הבית בחילוף השוכרים אין כאן משום דב"מ (קצות החושן שם סק"ג). [קרוי לרונן בר מצוה הוא דין שומא שחוזרת הקרקע שהחלטה עפ"י ב"ד לבע"ה כ"ז שתשיג יד הלוה לשלם את חובו להמלוה והוא ג"כ מצד "ועשיית הישר והטוב" (ב"מ ל"ה). ויש הרבה פרטים הדומים בשני הדינים הנובעים ממקור אחד. ע"ע ש"מ א].

אם היו הרבה מצרנים יש להם דין שותפים בזכות בר מצוה, ואם הם מקיפים את השרה בכל רוח ארבעה אנשים לארבע רוחותיה, חולקים אותה באלכסון (גמ' שם) ואם המצרן אינו יכול לקנות את השרה לברו יוכל לקחת עמו שותף, ומ"מ יוכל לסלק את הלוהק, אם אינו רוצה להיות עמו שותף, כי אין לכופף לאדם שיהיה שותף עם מי שאין דעתו נוחה לזה (הנהגת חכמת שלמה בח"מ שם סעיף ל"א). אם קרב אחד מהמצרנים אפילו אם היה מצרן רק בחלק קטן, וקנה את כל השרה שוב אין מסלקין אותו ומקחו קיים (גמ' שם). אבל אם גם שאר המצרנים רצו לקנות אלא שזה האחד נרם להם להזיקם בדבר שהיה בידו להזיק להם, עד שהניחיהו לקנות לבדו, יכולים הם אח"כ להוציא מידו כפי כח זכות המצרנות שלהם (הנהגת ח"מ שם סעיף י"א). וכן אם יש עדים המעידים שהלוהק שקנה וחזיק בקרקע עד שעבר הזמן שבעל המצרן יכל לערער, היה אנוס ע"פ הפתחת הקונה ברבר שהיה בידו להזיקו, אם יערער כשעבר האונס- יוכל להוציא מידו

כל עשרה אנשים בין יהודים בין נוצרים או אמנונים (עובדי אש) הרשות בידם למנות עליהם אב או כהן דתי כאין מוחה. זמנו של ברעברי מתאים להזמן שקבע ד' שרירא נאון להמחלוקת הזאת.

ביבליוגרפיה: גרעץ, דברי ימי ישראל
J. Goettsberger, Barhebraeus u. 421-419
Seine Scholien, 1900; J. E., VI. 91.

א.

בר פדיה: אמורא ירושלמי מדור הראשון, ונקרא לפעמים במעות רבי פדיה. בבבלי נקרא תמיד בר פרא, ושמו הפרטי הוא יהודה בן פדיה (בר פכ"א ז'), והיה בן אחותו של בר קפרא (שם ותנחומא פ' שמיני סי' י"ג; מעילה ד' ז'). משוכו היה בדרום (לוד) ושם קבל ממנו ר' יהושע בן לוי ואמר בשמו (ירושלמי פאה פ"ד; חלה פ"ג; ערלה פ"א), והיה דרשן גדול, ועליו אמר ריב"ל: חזרתי על כל בעלי אנדה שכררום שיאמרו לי עד שעמדתי עם יהודה ב"פ (ב"ר פצ"ד ה'). ואריב"ל: ששים הלכות למדני ר' יהודה בן פדיה בחרישת הקבר (תנחומא פ' וארא סי' ב'). ואמר בשמו: מפני מה סמך הכתוב פרשת נזיר לנשיאת כפים, ללמדך שכשם שהנזיר אסור ביין כך נשיאת כפים אסורה ביין (ירושלמי תענית פ"ד א'). וז"ל (ד"ר ח"ג פ"ז) אומר שאביו ר' פדיה היה איש מצויין בתורה ונודע לתהלה, והיה לו מ"מ בתורה עם רבי פאפי ומביא ראיה מירושלמי (נזיר פ"ה א') שנאמר שם: רבי הוה יתיב ומתני בפ' אין ממדין בכבוד וחליף אבוי דבר פדיה חמתיה רבי אמר אנא ידע מה אמר וכו'. ובאמת היא מעות סופר בירושלמי וצ"ל רבי ח"י א הוה יתיב וכו' כמו שהוא בקהלת רבה פ' מי בהחכם ובילקוט קהלת רמז תחקע"ז ופסיקתא רבת' פ' פרה.

א. ה.

בר קפרא: תנא בדור האחרון לתנאים, בבית מתיבתא של רבי, וחברו של ר' חייא (יבמות ל"ב). על דבר שמו העצמי יש חלוקי דעות: "היוחסין" כתב בשם הגמרא סוף תנינה ששמו היה "שמעון", אבל בגמרא שלפנינו ליתא כן, ובעל יחוסי התנאים ואמוראים הקדמון כתב: בר קפרא חכם גדול היה וכו' וכשנבוא בעו"ה על סדר "שמעון" נרחיב בו ע"ל. אך אין אתנו ספרו על אות, "ש". הר"ר סעדיה אבן דאנון במאמרו על סה"ד (חמדה ננוה כ"ה) כתב: ושם בר קפרא דבי, "נתן" ולא נלה לנו מאין לו זה. במדרש קהלת פ"א איתא, "אבא בר קפרא" וכתב ח, מתנות כהונה: "שמע מזה כי בר קפרא "אבא" היה שמו. אולם נראה כי שמו הפרטי היה "אלעזר" ונקרא בכרייתות בשם ר' אלעזר בנו של רבי אלעזר הקפר וההוכחות הן: א) בשבת (קנ"א): תניא ר' אלעזר הקפר אומר, לעולם יבקש אדם רחמים וכו', ובירושלמי (גיטין פ"ב ז') ובמד"ד (ויקרא ל"ד י"ד) ומד"ד קהלת (ד' י"ד) נאמר דבר זה על קפרא; ב) בגמרא (ע"ז מ"ג): אמר ר' יהושע בן לוי, פעם אחת הייתי מחלך אחר ר' אלעזר הקפר ברבי וכו', ובירושלמי (ע"ז פ"ד ד') נאמר

(ש"ע שם סעיף ל"ג), ואע"פ שאם מכר אדם לתברו ע"י מה שהפחידו, יש אומרים שאין זה חשוב אונס לענין שיוכל לבטל המקח ע"י מסירת מודעה (ח"מ סי' ר"ה סעיף ב' בהגהה), מ"מ לענין בר מצרא שהוא רק מצד "ועשית הישר והטוב", ואין זכותו מבוררת הרבה גם בעיני עצמו. קרוב הדבר שע"י איזה פחד שיש מקום לחשוש לו, יעזוב את תביעתו אע"פ שאין אדם רגיל לעשות כזאת להוציא בשביל כך מת"י את שלו. אפילו למכור אם אינו רוצה במכירה, משום שתולה שאע"פ שמפחידו מ"מ עבדי אינש דגזים ולא עבדי (שבתות מ"ו), וע"ע נ"ז מ"א.

מקור דינא דבר מצרא בפרמיות בתורה אנו מוצאים בזה שחלק הבכורה וחלק הפשימות של בכור נותנים לו על מצר אחד, אבל היבם שמיבם את אשת אחיו שקם תחתיו לנחלה—שהוא זוכה כנבסים של אחיו שהחורה אמרה: "יקום תחת אחיו" והרי קם (יבמות מ"ו). מ"מ אין נותנים לו שני החלקים על מצר אחד. זאת היא דעת רבא, שלא כאב"י שאמר שהתורה קראה אותו בכור, כי רבא דורש: והיה הבכור—הייתו בכבור ואין חלוקתו בכבור (ב"ב י"ב), ואע"פ שכבכור אנו למדים מפי שנים האמור בתורה שהם במצר אחד (ב"ב קב"ד ובתו"י י"ב ד"ה חלק) מ"מ ניכוס אין הדין כן.

הרא"ש

ברעברי (Bar Hebraeus), ג'ר'גור'י (נודע ג"כ בשם "אלפראג אבן הרון הסורי": פילוסוף, רופא וכותב היסטוריא בלשון סורית על אמונת הנוצרים. נולד בעיר מאלאציה בארץ טורקיא באסיה בשנת 1226 ומת בעיר מאראגהא בפרס בשנת 1286. אביו אהרן היה רומא יהודי שהמיר דתו. ברעברי נתמנה לכישוף מנובא (1246) מלאקאבא (1247) ומארם צובה (1253), בשנת 1264 נתמנה לראש העקבים המזרחיים והתישב בעיר תקרית על נהר חדקל. הוא היה האחרון בין מחברי ספרים בלשון סורית. היותר חשובים בין ספריו הם: ספר דקדוק לשון סורית ("כתבא די צמחא"); ספר דברי הימים בשני חלקים בשם "מנרת קודש"; ילקוט מיסודי הדת, פילוסופיא, רפואות, דרשותיו להתנ"ך וברית החדשה בשם "אוצר רוי". בהערותיו למלכים ב' י"ז ב"ח יאמר כי העתקת התורה לשמרונים לא תתאים עם תורת ישראל רק עם העתקת השבעים. הוא מביא דעות היהודים מדרשותיו לתהלים ח' ב' ועל "שם המפורש". בהקדמתו לאיוב הוא מזכיר הסופר אסף (אתי עזרא הסופר) האומר כי איוב הוא יובב. ספרו דברי הימים נעתק ללשון דומית ע"י אסמני בשם Bibliotheca Orientalis ושם ח"א פ"ב: בדרך אנב, מפין אור על המחלוקת בדבר הנשיאות של הראשי גלותא דניאל ודוד בני יהודה, כי בני טבריא העמידו בראשם את דוד והבבלים (אנשי בנרדא) נמו אחרי דניאל שהיה מן העננים (קראי). בעלי הריב הגישו עצמותיהם אל הבלוף מאמון והוא הוציא כתב"ד לאמר:

בענין זה „בר קפרא“ (ג) במד״ר (ויקרא ל״ב ה׳) ובמד״ר (שה״ש ד׳ כ״ד); אמר רב הונא בשם בר קפרא, בשביל ארבעה דברים יצאו ישראל ממצרים וכו׳, ודבר זה נשנה במכילתא (בא פ״ה) על שם ר׳ אלעזר הקפר ברבי; (ד) במד״ר (בראשית מ״ח ט״ו): תני, בר קפרא, לית חלום שאין לו פתרון, ודבר זה נשנה בספרי (קרח ק״ט) על שם ר׳ אלעזר הקפר; (ה) בירושלמי (כלאים ט׳ ג׳) ובירושלמי כתובות י״ב ג׳: ר׳ שמעון בן לקיש בשם בר קפרא, ארץ שמתיה חיים תחילה לימות המשיח, ובפסיקתא רבתי (י״ב י״ג) נאמר דבר זה על שם רשב״ל בשם ר׳ אלעזר הקפר, ועוד הרבה פעמים נמצאו מאמרים מר׳ אלעזר הקפר ברבי על שם „בר קפרא“, כי באמת בר קפרא בלשון התלמוד הוא בן הקפר בלשון עברי, ושמו העצמי היה „אלעזר“, ואך מפני שהיה שם אביו גם כן אלעזר קראוהו האחרונים בדרונו בשם „בר קפרא“ או ר׳ אלעזר הקפר בנו של ר׳ אלעזר הקפר.

אחרי אשר עזר לרבי בסידור המשנה אסף וקבץ גם תוא משניות שונות וחברן יחד ונקראות משניות גדולות של בר קפרא (מד״ר קהלת ו׳ ב׳). הוא ישב בדרום ומשם הביא ר׳ הושעיה השני לצפון הרבה ברייתות ששנה בר קפרא. הלבותיו בשני התלמודים רבים מאד, והורשו בדרך האנדה תרודים ושגונים כמו: הנפש והתורה נמשלו „בנר“, אמר הקב״ה: נרי בידך ונרד בידך אם שמרת את נרי אשמור את נרד ואם כבית את נרי אני מכבה את נרד (מד״ר דברים ד׳ ד׳); מאי דכתיב: ויתר תהיה לך על אונך, אל תקרי אונך אלא אונך שאם ישמע אדם דבר שאינו הנון ניח אצבעו באזניו (כתובות ה׳); גדולים מעשי צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאלו במעשה שמים וארץ כתיב: אף ירי יסדה ארץ, ובמעשה ידיהם של צדיקים כתיב: מקדש ה׳ כוננו ירך (שם); איזהו פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויים בה, בכל דרכיך דעה והוא יישר אורחותיך (ברכות ס״ג); „למה זה צחקה שרה“, בר קפרא אמר: גדול השלום שאף הכתובים דברו בדוים בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה (מד״ר בראשית מ״ח. ב״א; ויקרא ט׳ ט׳); כל מי שהוא שונה שני פרקים שתרית וערכית קיים; ובתורתו יהנה יומם ולילה (מדרש וילקוט תהלים תר״ד). כנראה לא היה אוהב נאמן לרבי ולבני ביתו ופעמים הרבה הטיל קוצים בעיני רבי להכעיסו ולהרעיסו. פעם אחת הסית את בן אלעשה חתנו של רבי, איש עשיר בנבסים ועני ברעת המתנאה בעשרו על החכמים לשאול את רבי דבר חכמה, היא החידה הנפלאה אשר לא נמצאו לה פתרונים עד חיום: שאול משמים נסקפה; הומוה בירכתי ביתה, מפחדת כל בעלי כנפים; ראוני נערים ונחבאו, ויששים קמו עמדי; הנם יאמר הו הו, והנלכד לנכד בעוננו. וכאשר שאל בן אלעשה את רבי לפי תוממו מה ששנה לו בר קפרא, הפך רבי את פניו וראה את בר קפרא מצחק, אמר לו: רבי, איני מכירך וכן. פעם אחת ישב עם ר׳ שמעון ברבי וקא קשיא להו שמעתתא, אמר ר׳ ריש ברבי: דבר זה צריך רבי, השיב לו ב״ק; ומה רבי

אומר ברבר זה! ונתעז לרבי דבריו; וכאשר בא ב״ק לכקר את רבי אמר לו רבי: בר קפרא, איני מכירך מעולם (מ״ק ט״ו.). כשנולדה לו בת לר׳ ריש ברבי חלש דעתיה דר׳ ש. אמר לו אביו: רביח באה לעולם, א״ל בר קפרא: תנחומין של הבל ניתמך אבוך (ב״ב ט״ו.). במשתה הנשואין של ר׳ ריש ברבי לא אומניה רבי לבר קפרא, ונמצא כתוב על דלת השער „אחד שמחתך אתה מת ומה יתרון לשמחתך“ וכאשר ראה רבי הכתוב על השער שאל לתלמידיו מי הוא זה שלא היה על המשתה ואמר לו, בר קפרא לא היה, למחר עשה רבי משתה על שם בר קפרא לכל התלמידים וכאשר הביאו התבשילין אמר בר קפרא על כל תבשיל שלש מאות משלי שועלים עד אשר נצטנן התבשיל וחורידו מן השלחן, ובשהתבונן רבי בדבר אמר לו לבר קפרא: משי מה לא הנחת את האורחים לאכול? והשיב לו בר קפרא: כדי שלא תאמר בשביל שלא אכלתי אחטול הנני מתרעם כי אם על מה שלא קראתני עם כל החכמים יחד (מד״ר ויקרא כ״ח. ב׳; קהלת א׳ ד׳). דבריו של ב״ק היו נומים קצת ללצנות ולכן אמר ליה רבי לבר קפרא: לא תבדיתן ויהיבנא לך ארבעין נריוו חיטי. מה עשה בר קפרא, לקח סל גדול וסח אותו בזפת והפכו על פניו ואמר לדבי שימרוד לו החיטים, ושחק רבי. פעם אחת אמר ב״ק לבת רבי: למחר כשאשתה יין ירדך אביך לפני ואמך תשתה ותזמר, וכן היה בי שאל לרבי איזה דבר ולא ידע להשיבו והוא לא אמר לו עד אשר רקד לפניו, אבל בן אלעשה חתנו לא יכול נישוא היולותא של חסיו, לקח את אשתו והלכו להם (גדרים נ׳ ג׳א.). האנדה חספר: בר קפרא היה מטייל על שפת ימא דקסרין וראה ספינה אחת שטבעה בים ודחם אחר ניצל בעירום ובחסר כל. הלך לו ב״ק ושאל בשלומו ונתן לו ב׳ סלעים. אח״כ הכניסו לביתו האכילו והשקחו ונתן לו עוד ג׳ סלעים אחרים ושלח לו. בעור ימים נשבו יהודים אצל השליט; אמרו בני העיר לבר קפרא: קח מאתנו חמש מאות דינרים ולך אל השליט לבקש עלינו, ויהי כאשר בא ב״ק אל השליט עמד מסכאו ושאל בשלומו ועל מה הוא בא אצלו. וספר לו ב״ק דבר בוואו גם רצה ליתן לו התמש מאות דינרים. אמר לו השליט: את השבויים הנני שולח חפשי בעבור האבילה והשתיה שנתת לי והחמש מאות דינרים הנני חייב לך בעבור החמשה דינרים שנתת לי, ואתה לך לשלום. קרון עלוי „שלח לחמך על פני המים“ (מד״ר קהלת י״א א׳).

הוא יומא דנח נפשיה רבני אמרו לו רבנן לבר קפרא: זיל עיין בו. אזל למקומו של רבי בעפורי ואשבחיה דנח נפשיה רבני, קרעיה ללבושיה ואהרדיה לקרעיה לאחוריה, פתח ואמר „אראלים ומצוקים אתון בארון הקודש, נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש“ (ב״ב ט״ו; מד״ר קהלת ז׳ ב״ז, ט׳ י׳).

ביבליוגרפיא: גרעץ, דבי״ו ח״ב 291; דו״ד ח״ב 170; האסיף תרמ״ו.

שלא כדון, ויאמרו להביא משפטו לפני בית דין של אשמדאי והם דנו אותו לחובה והוציאו דינו למיתה. אך המלך האשמדאי בשמעו את דבר המשפט צוה לבית דינו להיות מתון ולאחר את משפטם עד הבקר. שכן כתוב „ושפטו הערה והצילו חעדה“, ובינתים בחן האשמדאי את בן שלמן לדעת אם הוא בן תורה ומצא אותו מבין בתניך משנה ותלמוד, ויאמר לו: עתה ידעתי כי חבם אתה וגם מצאת חן בעיני, ואם תשבע לי שתלמד עם בני תורה אציל את נפשך מיד השדים, וישבע לו. והאשמדאי למד עליו זכות כי עבר על חשבונו באונס ולא ברצון, וכן שלמן למד עם בן האשמדאי תורה שלש שנים. לימים מרדה מדינה אחת באשמדאי ויצא עם חילו להלחם עליה. וימנה את בר שלמן על ביתו וכל אשר לו מסר בידו ורק לחרד אחד לא מסר לו המפתח והזהירו שלא ליכנס שמת והשביע לו על זאת. אולם בר שלמן עבר על השבועה ופתח את החרד, ומצא שם את בת אשמדאי יפה מאד, וישבת על קתדרת של זהב ועמה בתולות רבות מרקרות, וכאשר נכנס אצלה אמרה לו: טעם! איך עברת על מצות אבי המלך אשמדאי, ועתה בן מות אתה! ויחרד האיש מאד ויבקש ממנה לחצילו כי בן תורה הוא ומחשבתו לא היתה זרה, ותיעצהו בת אשמדאי לאמר לפני המלך כי הוא אוהב את בתו וחפץ לקחת לו לאשה. עודנו מדבר עמה והנה אשמדאי שב כמנצח מהמלחמה וחרב שלופה בידו ורוצה להרוג את בר שלמן על אשר עבר על השבועה. ויתנצל לפניו בבקשה לארש את בתו כי ישרה בעיניו מאד. האשמדאי שמח לקראתו ויתן לו את בתו לאשה וקרא לכל חיילותיו להחתונה ובין הקרואים היו גם חיות ועופות שצאצא במדבר. ובטרם בא אל ארוסתו השביעה אותו לאמר: הוזהר שלא תבא אלי אם אין אתה חפץ בי. וישבע לה כי הוא אוהב אותה, וישא אותה והולידה לו בן ויקרא שמו שלמה, ויהי היום ותמצא בת האשמדאי את בעלה בר שלמן יושב ונאנה, ותשאלהו: למה אתה נאנה ונעצב? ויאמר לה כי יש לו גענועים להבנים שהניח בביתו מאשתו הראשונה מעבר לים, ותוכיח אותו לאמר: הלא מראש שאלתיך ובקשתיך שאם לא תאהב אותי בל תקחי לאשה, ונשבעת לי על זאת, ואיך עתה תתחרט על דבריך ותבקש לעזובני? ויבטיח לה לשנות את דרכו, אך אח"כ הוסיף להיות עצוב סר וזעף, ותתן לו רשות לשוב לביתו הראשון ולהתעכב שם משך שנה אחת וישבע לה לשוב אליה אחר הזמן הקצוב, ותצו לאחד השדים ממשרתיה להעבירו לביתו בקפיצת הדרך ביום אחד. וכבואו למקומו בא לביתו וישמח באשתו הראשונה ובבניו, וגמר ברעתו שלא לשוב עוד אל בת האשמדאי. כעבור השנה ולא שב הלכה וספרה הדבר לאביה ויבקש לעלות עליו בחיל גדול ולהרנו, אך היא מנעה אותו ובעצמה נסעה אל בעלה ותבא לפניו עם בנה שלמה, ותבקשהו לקיים את שבועתו, אך בר שלמן מאן למלאות חפצה באמרו כי הוא בן אדם ולא נאה לו להתרברב בשירה שהוא מין בשאינו מינו. ותבא לפני ראש

בר שלמן (בר שלמוני): הגדה על אודות חתן האשמדאי מלך השדים. בר שלמן היה בן יחיד לסוחר גדול אשר אסף וקבץ עושר רב בנסיעותיו על הים למדינות רחוקות. הסוחר צוה לפני מותו במעמד זקני עירו לתת לבנו כל העזובן שהניח בתנאי שלא יסע לעולם על הים, ואם יעבור על התנאי הזה אז הוא מקדיש בל נכסיו לשמים ולא יהיה לבנו שום הנאה מהם, ובנו נשבע לקיים צוואת אביו. לימים באה ספינת אחת לנמל עירו ואנשי הספינה שאלו על אותו הסוחר שהיו עושים עמו מסתרים גדולים, ובאשר שמעו שמת האיש דברו אל בנו ובקשהו לפרוש בים עמהם כאשר עשה אביו, אך בן שלמן ספר להם את צוואת אביו ושבועתו, ויוסיפו אנשי הספינה להניד לו כי יש לאביו אוצרות של בסף זהב ומרגליות מעבר לים בפקרון אצלם ואם ירצה יבוא ויקח אותם משם, אך בן שלמן מאן לשמוע להם מפני השבועה, אז חבטוהו לו האנשים כי אין ממש בשבועה כי איך אפשר שאביו ימנע ממנו לקחת הנכסים הרבים שעזב מעבר לים אם לא שנטרפה דעתו קודם מותו, ועיין הותרה שבועתו. ואחר שקלא וטריא נעתר לחם והלך עמהם, ועל פי עצתם קנה סחורות בעירו כדי למכור ברוח גדול מעבר לים, ונכנס עמהם בספינתם, ויהי באשר נסעו משם ובאו בלב הים השליך ה' רוח סערה על הים והאניה נשברה וכלם נטבעו ורק בן שלמן נצול בהיותו שט על המים והגיע ליבשה, אך לא מצא שם ישוב כי היה המקום מדבר שמם עם חיות טורפות, וארי נוהם בקש לבלעו ונמלם על אילן בעל ענפים רבים ושם מצא עוף גדול ושמו קיפופא ורכב עליו, והקיפופא נשא אותו למקום רחוק שגרו שם יהודים, כן נראו לו האנשים, גם שמע קול נערים לומדים במקרא ו„אלה המשפטים“ והלך לקולם עד פתח בית הכנסת וכאשר פגש ברב חקהל ספר לו את כל אשר קרהו וכי עברי הוא ואת ה' הוא ירא. הרב בשמעו כי עבר על שבועה חמורה ענה לו כי עונשו גדול מאד וכי בן מות הוא, ולכן הביא אותו המקרה למקום הזה אשר הוא שבונת שדים ושדות כדי להמית אותו, בן שלמן נבהל מאד ויפול ארצה וינשק את רגלי הרב ויבקשהו לחוס עליו כי הוא בן תורה וכי עבר על צוואת אביו בשגנה, וירחם עליו הרב בשמעו שהוא בן תורה ויביאהו אל ביתו. בבקר השכם הביאו הרב לבית הכנסת ויסתירוהו מעין השדים שבאו נ"ב להתפלל והיו נראים אליו כלפידי אש בקול ברקים, ובן שלמן עומד מרעיד תחתיו ומלא פחד, ויהי כאשר התחילו לומר פסוקי דזמרה מיד הרגיש שד אחד ריח בן אדם אצל הרב ויגד זאת לשדים חבריו אך בקשם שיחכו עד אחר התפלה. אז ספר להם כל המעשה, ויאמרו השדים כי אחת דתו לחמית, כי עבר על מצות אביו והפיר את השבועה. הרב הצדיק עליו את הדין כי כבר נענש הרבה וכי צרות רבות עברו עליו, וגם הוא בן תורה וראויה תורתו שתנין עליו, ואם היה חייב מיתה לא היה ניצל מן הים ומן הארי ומן הקיפופא, ויענו השדים כ"ש י"הוא בן מות. מאחר שהוא בן תורה ועשה

הקהל בביה"כ ותספר להם שיכופו אותו לקיים השבועה ואם ימאן לשוב יתן לה נט וישלם כתובתה. ויאמר ראש הקהל כי הצדק אהה. אך בר שלמון לא יכול לשלם כתובתה כי עלתה בסך סמוך רב. ותען בת האשמדאי ותאמר, אם לא יחפץ לשוב אלי או לשלם כתובתי יתן לי רשות לנשק לו ואניחנה פה ואשוב למקומי. לזאת נאות בר שלמון, והלכה בת האשמדאי ונשקה לו וחנקה אותו. ותאמר, "זה הוא שכרך על אשר התלת בי ושקרת בשבועותיך ותעבור על מצות אביך". אח"כ אמרה להקהל אם לא תאבו שאנכי אמית אתכם, קחו את בני שלמה ותקימו אותו עליכם לנשיא וראש וישב עמכם, כי לא אחפץ לקחת אותו עמדי להזכיר עוני, ואנכי אתן לו סמון הרבה בדי שלא יחסר לו כלום. ראשי הקהל הסכימו לדבריה ויבחרו בשלמה ויסלחו עליהם, והיא חזרה למקומה. סיום המעשה הוא: "מכאן שאין לאדם לעבור על שבועת השם ולא על מצות האב".

סקור הסיפור הוא בין יהודי ערב, ונתייחס לזה המעתיק או המחבר אברהם בן מיימוני (בן הרמב"ם) כדי לשבח את הסיפור אף כי הרמב"ם ובנו לא האמינו בשדים, ודומה לזה המעשה אחר מספורי, "אלף לילות ולילה" ע"ד הסוחר בנעסדרא (בן עזרא) ובנו שלמה. ואפשר שבן שלמון נשתבש משם בן סליון (ע"ע). הסיפור הזה נודע בשם "מעשה ירושלמי", ויש ממנו שלש העתקות בלשון רומי ושתי העתקות בלשון אשכנזי. גם בשנים הרבה בלשון צרפת ע"י קארלוטא פאמינו רחא בשם Mitra, on la Démone Mariée (פרובה 1745).

ביבליוגרפיה: ההגדה בעברית שהעתיק ר' אברהם מיימוני מערבית, עם העתקה רומית בס' Zanolini, *Lexicon*, pp. 774-801 ובהעתיקה אשכנזית, Carmoly, *Oholiba*, Roedelheim 1863; Pascheles, *Sippurim*, III: 166; J. E., II. 510

בר תמליון: ע' בן תמליון.

בְּרָאדִי (Brody): עיר בצפון-מזרח של גליציה (אוסטריא). קרוב לנבול רוסיא. נוסדה בשנת 1684 ע"י שר הצבא הפולני סטאניסלאו זאלקווסקי. משך מאה שנה (1779-1879) היתה חפשיה סתשלומי מכס ותהי עיר רוכלת מפורסמת ומהוללה מאד בפי חכמי ישראל. רוב יושביה היו תמיד יהודים ומהם בעלי משפחה ובעלי נכסים, "חכמים וכנעני נבברי ארץ", ותהי מרכז התורה וחכמת ישראל. בה נוסד בית-הספר-הנורמלי הראשון לילדי ישראל אשר בגליציה, לפי חק קיסר יוסף השני. אחד מראשי מפיצי החשכלה מוקירי שם הרמב"ם היה אלכסנדר זיסקינד קאליר (לא קאלער), בן הרב ר' אלעזר קאליר בעל "אור חדש" ואבי המשפחה המפורסמת קאליר אשר היתה הראשונה ממשפחות ישראל בגליציה שהעלה קיסר פראנץ יוסף למעלת אצילים (Ritter von). הרב ר' יחזקאל לנדא בעל "נודע ביהודה", בא שמה עורו בנעוריו ללמוד מפי חכמי הקליון ובהיותו בן עשרים שנה נעשה ראשון לארבעה אב"ד אשר היו אז בבראדי ער

אשר נתקבל לאב"ד בק"ק יאספאלי. בנו הרב ר' יעקב קאליר נר בה ער יום מותו. ונכדו הרב ר' אלעזר לנדא היה אב"ד העיר. בה ישבו הרבנים ר' אלעזר בעל "מעשה רוקח" שהיה אב"ד אמשטרדם, בעל "תפארת צבי" שהיה אב"ד האמבורג והרב עמוד התורא ר' אפרים זלמן מרגליות, בעל "בית אפרים" שהיה אחד בעלי-הבתים ועשיר גדול שלא נהנה מכתרה של תורה. עור שמשו בה הרבנים ומ"צ הרב המפורסם ר' שלמה קלוגר שהיה "המגיד דמתא", ואחריו הרב ר' יצחק תיות בן הרב החכם ר' צבי הירש חיות מזאלקיעו. בה נולד ונתחנך ראש חכמי גליציה במאה האחרונה ר' נחמן קרוכמאל, ובה חיו המשכילים אשר השפיעו על חיי הקהלה: נינצבורג, מגדל לפין (סמנובור), בעירש בלומפעהל, יסקב שמואל ביק, יצחק ערטור, והאחרון מגדולי חכמי בראדי יהושע הישל שור בעל "החלוץ". בה בית כנסת ישן וגדול הקדוש בעיני העם, בתי מדרש, בית חולים ובית יתומים, ובית הספר הנורמלי (שהיה עשירות שנים תחת השגחה החכם והחביב שם בין כל הכתות דר' הירצל). מספר היהודים בשנת 1865 היה כעשרים וחמשה אלף. מני אז הלך מספרם ומתמעט ורבים מהם התרששו מאד כי חרלה העיר מהיות חפשיה ממכס וירד בה המסחר אשר היה בה רוח החיה, פלאים, והשפעתה על התקדמותה והתפתחותה של קהלת ישראל בגליציה גם כן חרלה. מלבד שיש עוד בכח יהודי בראדי לשלוח אחר מאתיים לבית הנבחרים בווינ, מפני שמספרם עורנו עולה הרבה על מספר עם הארץ. הרוח השורר בה הוא עורנו, למרות כל התנגדות הפולנים ותחבולותיהם, רוח החשכלה הברלינית, שפת הלמוד בבית הנימנוים היא אשכנזית, ועד לפני מספר שנים היה הבית הזה היחיד בכל הארץ שנסגר ביום השבת.

ביבליוגרפיה: מ"מ מאתר, צמת דוד, הוצאת לבוב, ובספרו שבילי עולם ח"ג; מ"ה לעשרים, תולדות רנ"ק, תולדות ערסר וכשירו שפתי רננות; גרעץ, דו"ר ח"א; J. L. Landau, *Nach-man Krochmal*; Meyers, *Conv. Lex.* ל. ל.

בְּרָאדִי־סְקִי: שם משפחה ברוסיא, לפנים בשם שור אשר יצאו ממנה רבנים, נדיבים ועשירים. מקור המשפחה הוא מרבנו יוסף בכור שור סבעלי התוספות ער ר' חיים שור בעל "תבואות שור" ונכדו ר' מאיר שור (הוא דור העשירי מר"י בכור שור) שבא מעיר בראדי והתישב בארעסא והיה מכונה בשם בראדסקי ע"ש עיר מולדתו. לר' מאיר היה חמשה בנים. הראשון ר' אברהם נולד בולאטאפאלי פלך קיוב מ"ז אדר שנת תקע"ז (1817) ומת ט' מרחשון תרס"ה (1885) בארעסא והיה ממונה שם בין יועצי העיר. בנו השני ר' ישראל בראדסקי נולד בשנת 1823 ומת בשנת 1889 והוא היה העשיר מכל אחיו והתישב בקיוב. שני בניו של ר' ישראל בשם ר' אלעזר וליבוש (ליאק) בראדסקי נחשבו בין הסוחרים העשירים

מילין מרובעים. הארץ הזאת נתגלתה בשנת 1499 ונתחשבה ע"י הפורטוגזים בשנת 1531. קורות היהודים בבראזיל מתחילים משנת 1548 כאשר שלחה האינקוויזיציא מפורטוגאל יהודים אנוסים לבראזיל לכפרת עונם. היהודים האלה הזכאים שם ברצונם הטוב היו הראשונים להביא קני נופת (sugar-cane) מאי מאדיריא ולטעת אותם בבראזיל ועשו מסחרים בסחורות שונות עם פורטוגאל וספרד, ובבואם לבראזיל שבו לדת אבותם. אך גם שם נתה עליהם יד האינקוויזיציא (ע"ע). האנוסים עשו חיל ואספו עושר רב בבראזיל: בשנת 1610 היו רופאים אנוסים בעיר באהיא אשר כתבו לרפואה בשר החזיר למען הסיר מעליהם החשד שהם יהודים. בשנת 1618 עזרו היהודים לכבוש חלק נרול מבראזיל בידי ממשלת הולאנד. ובשנת 1623 השתתפו ע"ז חברת סחרים שעשו מסחרם בין הולאנד ואיי הודו המערביים (Dutch West India Company). גם בשנת 1624 עזרו להולאנדים לכבוש את עיר באחיא, ובעבור זאת נמלה ממשלת הולאנד חסד עם היהודים לתת להם זכויות בחופש הדת והאמונה ואז שבו יותר משתי מאות יהודים לרת ישראל בפרהסיא. אולם בשנה הבאה כאשר לקחו הפורטוגזים את באהיא מיר ההולאנדים המיתו חמשה יהודים ורבים נסו. בכ"ז נשאר עור שם אנוסים אחרים. בשנת 1631 לכדו ההולאנדים את העיר רציפי (מכונה עתה פרנאמבוק) ונהרו אליה היהודים מבאהיא. אך גם ממשלת הולאנד-המקומית לא יכלה נשוא שיהיו היהודים חפשים באמונתם בריש גלי ותצוה להם לעשות את מנהגי דתם בצינעא.

בתקופה הזאת נתרבה מספר היהודים בבראזיל ובעיר רציפי לבד היו איזה אלפים יהודים, ביניהם נספר דיאץ פידיירא היה נחשב לאחר מעשירי הארץ ההיא. גם נמצאו יהודים רבים בערי מאמאריקו, איטאמאראקא, ריו די זשאניירו ופאראהיבא. אך קהלת רציפי היתה מספרו Conciliador לדאשי הקהלה שם, והוא בעצמו רצה לנסוע שמה, אך לא עלתה בירו. בשנת 1642 ובאו מאמשטרדם לבראזיל כשש מאות יהודים ובתוכם ר' יצחק אבוהב רי פונסיקא ור' משה רפאל רי אנוליאר (ע"ע), הראשון היה החכם והשני החזן של קהל רציפי. ראש הקהלה בטאמאריקו היה יעקב לאנארטו. מבראזיל נשלחה השאלה לר' שבתי חיים בעל "תורת חיים" בליוורנו: אם אפשר לשאול שאלת טל ומסד בתפלה בזמן המונבל שהוא זמן הקיץ בבראזיל שהיא בררום התבל ונתחלפו שם הזמנים מאשר בצפון לקו המשווה, והנשם זיק לתבואת הארץ (ע"י שם ח"ג). בשנת 1645 התעוררו ילדי פורטוגאל בבראזיל למרוק מעליהם עול הולאנד, אך היהודים היו נאמנים להולאנד ועזרו אותה בתמיכת כסף לצרכי המלחמה נגד המורדים אשר צרו על עיר רציפי, והיהודים סבלו רעב ומצוק במשך זמן המצור. לאחרונה (1648) נברו

הגדולים ברוסיא, ועשו להם שם בבתי הרשת של נופת, וזכו לאותות כבוד מהממשלה ואות לגיון הכבוד מממשלת צרפת. ר' אלעזר נרב מאת אלף ר"כ על בנין בית הגימנוזיום בולאסאפאל עיר מולדתו, גם יסד בית תמחוי, ונרב מאה ועשרים אלף ר"כ לקרן קימת על בית מלוא לאומנים בקיבו. גם בנה בית הכנסת טפואר הית נדיב פוזן במעשה הצדקה הכללית. הוא נולד ח"י אלול שנת תר"ח (1848) ומת בכ"ז תשרי תרס"ח (1907).

ר' ליבוש ברארסקי נולד ג' שבט תר"ג (1852), והיה בעל צדקה כמו אחיו. הוא יסד בית ליולדות עניות בעין סניף לבית החולים בקיבו בסך חמשים אלף ר"כ, ובית מחסה לזקנים, גם יסד בית מלאכה ("טרור") באודעסא. בס"ה עלה הסך אשר פזרו האחים האלה למעשה הצדקה לשני מיליון ר"כ. שני בני ברארסקי גריגורי ויוסף נאשמו בהריגת שני הולינאנים בהפוגרום שהיה בקיבו ביום 19 אקט 1895 למען חציל את נפש הבארק נינצבורג בביתו שהוא נגד בית ברארסקי. האחים היו סגורים במאסר כשלוש שנים ובשנת 1908 זכו ברינם ויצאו לחפשי.

ביבליוגרפיא: יהליל, השחר ב' שנת תרל"א; ונה מ"ל ין תרנ"ח 203; קאראטשונסקי, עטרת תפארת ישראל, ויין 1883; אוצר הספרות שנה' 329 (גם תסוגות ר' אלעזר ור' ליבוש); האסיף ח"ב 78, 75; אשרתי, דור ודור שיו 45, וילנא 1889; פרידבערג, תולדות משפחת שור 19-20; III. 393. J. E.

א.

בְּרָאדְפֹּרְד (Bradford): עיר גדולה באנגליא מרכז למלאכת האריגה ובתי חרושת המעשה. יושביהן לערך ג' מאות אלף ומהם לערך 750 יהודים. לרגלי המלחמה בין גרמניא וצרפת בשנת 1871 התישבו שם יהודים גרמנים מפני מסחרם אשר חוק ע"י המלחמה. בשנת 1873 התאגדו לקהלה ויקראו לר' יוסף שטריום יליד ווייטעמבערג להיות להם לרב. בשנה ההיא קנו להם שטח אדמה לבית הקברות, ובשנת 1882 בנו להם בית הכנסת. הקהלה הזאת התנהנה ע"י חוקי הריפורם אשר בלונדון משנת 1842, לכן כאשר רבו היהודים ילירי רוסיא עשו להם קהלה אורתודוקסית ויבנו להם ביהמ"כ בשנת 1885. הקהלה הזאת נתפרדה לשתי קהלות ואח"כ התאגדו עור הפעם ויבחרו להם לרב את ר' י"ב מענקין ואחריו לר' ראובן טריביק, ובשנת 1906 חנכו בית הכנסת חדש. לכל קהלה יש ת"ת ואיזה מוסדות לג"ח. בין האנשים המצוינים בעיר היה טשארלעס סיימון אשר היה ראש העיר בשנת 5-1874. יעקב מאזער הוא ציוני נלהב ונדיב ועל ידו נתיסר הגימנוזיום העברי ביפו. הוא גם כן מנכברי העיר ואחד היועצים (Alderman).

ביבליוגרפיא: Engl. Jewish Yearbook, 5668

ג. ה.

בְּרָאזִיל (בראזיליא): המדינה היותר גדולה בדרום אמריקא. שבה ארצה הוא יותר משלושה מיליון

בראשית: שם הספר הראשון מהתורה ומכתבי הקודש בכלל, ונקרא בראשית ע"ש המלה הראשונה מהספר. פילון והשבעים קוראים את ספר בראשית *Genesis* (או *κοινωνία*) = "מקור" (הבריאת) כי מסופר בו ע"ד תולדות הבריאה, הספורה תחלק את הספר לתשעים ואת פרשיות, מהן מ"ג פתוחות ומ"ח סתומות, 1543 פסוקים. גם נחלק לחמשים קאפיטל. הסדרות הן י"ב: בראשית, נח, לך, וירא, חיי שרה, תולדות, ויצא, וישלח, וישב, מקץ, וינש, ויחי. ראשי הפרקים בס' בראשית הם ספור מעשה בראשית, המבול, תולדות האבות וקורותיהם, עד שעבוד בני ישראל במצרים. ספור הבריאת מונבל רק בנוגע ליחוס אל בעלי החיים ובפרט בנוגע למוכת מין האנושי לחודיע שכל מה שנברא בעולם התחתון הוא בהשגחת השם בעבור האדם שהוא ראש לכל הנבראים בארץ. והנה אף כי עיקר התורה הוא החקים והמשפטים והיה צריך להתחיל "מהחדש הוזה לכם" שהוא מצוה הראשונה שנצטוו ישראל, ומה טעם פתח בבראשית? אלא משום "כח מעשיו הניד לעמו לתת להם נחלת גוים" (תהלים קי"א) שאם יאמרו אומות תועלם לישראל, "לסמים אתם! שכבשתם ארצות שבעה גוים", הם אומרים להם: כל הארץ של הקב"ה, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו; ברצותו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו (מרדכי בשם רבי יצחק ברש"י ריש בראשית). אמנם כדי ליחס את בני ישראל לנוצו הוצרך לרשום התולדות מאדם הראשון כמו שלשלת גדולה עם הטבעות התחובות זו בזו, אך עיקר כוונתו הוא ליחס את אברהם האב הראשון להאומה הישראלית. ולכן התחיל ויחי אדם—ויולד את שת, וכן כלם, ולא חשב תולדות שהוליד אדם אחרי שת, וכן כלם, כי כוונתו רק לצרף הטבעות של שלשלת התולדה לצורך תשבון הכרונולוגי של קורות עם ישראל. וז"ל המדרש: אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה שלא היו ספונים (הגונים) וחשובים לפרש היאך נתישבנו וסדר מלחמותיהם, איך הורישו את החור, פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה, כל גלגלי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם, וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח, פלוני הוליד פלוני, וכשבא לנת האריך בו, וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו, משל למרגלית הנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגלית, ומשמצאה הוא משליך אתהיצורות מירו ונוטל המרגלית (רש"י לפר' וישב בראשית ל"ז א').

[פרטי הספר] כל הבריאה וגם האדם נוצרו בששת ימי בראשית ויום השביעי נקרא לשבת ומנוחה (א'). אדם וחוה קודם החטא היו בגן עדן, ואחרי עברם על מצות ה' באכלם מעץ הדעת נגרשו משם (ב' נ'). אדם הוליד את קין ואת הבל; קין הרג את הבל אחיו ונענש להיות נע ונד בארץ; מין הוליד את חנוך אשר בנה העיר הראשונה;

הפורטוגזים על ההולאנדים והעיר נמסרה ביום בתנאי שלא ירעו ליהודים היושבים שם. בעת שנפלה רציפי היו שם כחמשת אלפים יהודים, רבים מהם הלכו לאי סורינאם ולאיי הודו המערבים שהיו תחת ממשלת הולאנד, או שבו לאמסטרדם, ואחרים באו לאמסטרדם היא ניוארק בארצות הברית. בשנות ממשלת הפורטוגזים ניצארו רק יהודים אנוסים בבראזיל ומספרם נתרבה בין שנות 1682—1707 ע"י שליחות אנוסים מפורטוגאל לארצות עונם בבראזיל, וכאשר נודע להכהנים הנוצרים כי שבו האנוסים האלה ליחרוכם במשך הזמן מסרו אותם בירי האינקוויזיציא בליסאבון לשרפה על אוטו רא פי. באמצע המאה הי"ח היו היהודים האנוסים הסוחרים היותר נרולים בבראזיל, וחיו עוסקים בפרט בנטיעת קני נופת, ומסחר אבנים טובות, אך לאט לאט נבלעו האנוסים בין הקתוליקים ולא נשאר זכר להם. לרבר הזה עזר המאדריס די פומבאל בצוותו לאבד חרשימות מיוחס האנוסים, ואסר לכל איש גלגלות את מעשיהם וקורותיהם הראשונים בהיותם יהודים.

היהודים הנמצאים עתה בבראזיל הם חדשים מקרוב באו מאשכנז רוסיא ורומניא, רובם חתישבו בריו נראנדי דו סול (Rio Grande do Sul). הקונסטיטוציא בבראזיל תבטיח לכל איש חופש ברת ואמונה, וכל זאת טעמים הם היהודים חבאים שמה. ע"ע א מ ר ק א.

ביבליוגרפיא: Kayserling, *Gesch. d. Juden in Portugal*; *Am. Jew. Publication Society*, Nos. 2, 3, 4, 9; *J. E.*, III. 359.

א

בראנדענבערג, עיר: עי פרוסיא.

בראצינער, יוסף ב': ראש לאגרת הקדלות ברומניא. נולד ביאסי בשנת 1846. הוא למד חכמת המשפטים בהאוניברסיטא בעירו, ובהשתתפות ר' לאנדסבערג יסר חברת *Unimea Israelita* להגן על היהודים באמצעות הספרות. הוא התחבר להבונים החפשים ועלה במעלה הליג היוחר נבזה בהחברה הזאת. בשנת 1873 נבחר לראש הסניף של חברת כ"ח בעירו. בעת מלחמת רוסיא ורומניא ננר טורקיא בשנת 1877 היה סופר ומזכיר הוועד הנוער להתייש עזרה להנפצעים על שדה קטל, ובשנת 1878 התאמץ לפני חאספה בברלין להמציא שיווי זכויות בער יהודי רומניא. בראצינער היה פרנס חקילה בנאלאץ בשנות 1874, 1878, 1884, 1893. והיה סגן הוועד אשר יסרו קולוניות בער היהודים בא"י בשנת 1884 אשר באו אח"כ תחת חסות הברון ערמונר רוטשילד. הוא כתב כמה מאמרים בשאלות היהודים וחודעות מפעולות החברה "בני ברית". אחיו מורים ברצינער תיה סופר ומזכיר למלך קארל מרומניא.

ביבליוגרפיא: *Oesterr. Wochenschrift*, March 21, 1902; *J. E.*, III. 391.

ה. ב.

חמשה . . . אולי ימצאן שם עשרה—ויאמר לא אשחית בעבור העשרה" (י"ט). באמת לא נמצאו שום צדיקים בסדום ואת לוט בן אחיו היצילו המלאכים בזכות אברהם וצוו עליו לברוח מהרה לעיר צוער; וה' המטייר על כדום ועל עמורה גפרית ואש מן השמים, ויהפוך את ערי הכנר החוא ואת כל יושביה, ותבט אשת לוט מאחוריו ותהי נציב מלח; מעשה לוט ובנוחיו ולדת עמון ומואב (י"ט). אברהם נסע לארץ הנגב ויגר בנדר בארץ פלשתים ומיראו מאנשי המקום פן יחרנו אותו על דבר אשתו אמר כי אחוזו היא; שרה גלגלה לבית אבימלך, אך ה' נראה אליו ויודיעהו כי היא אשת אברהם וצוה לו להשיבה אליו (כ'). שרה נפקדה וילדה לאברהם את יצחק בהיותם זקנים בשנים; כראות שרה כי ישמעאל בן הגר מצחק עם יצחק דרשה מאברהם לנרש אותה עם בנה, "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק"; הגר היתה תועה במדבר, ובאין מים להשקות את בנה הצמא השליכתהו תחת אחר השיחים באמרה, "אל אראח במות הילד"; ויפקח ה' את עיניה לראות באר מים וחשק את הגער, ומלאך ה' הכטיחה כי יהיה לנוי גדול; אבימלך ופיכול שר צבאו כרחו ברית עם אברהם בבאר שבע (כ"א). עקרת יצחק (כ"ב). מיחת שרה וקבורתה במערת המכפלה אשר קנה אברהם מעפרון החתי (כ"ג). אברהם שולח את אליעזר עבדו לארץ כנען לקחת משם אשה לבנו יצחק, ויבחר ברבקה בת בתואל בן גחור אחי אברהם, והיא אחות לבן הארמי. ספור המקרה של אליעזר עם רבקה מתואר שתי פעמים, ועז' דרש רבי אחא: יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של כנים, שחרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה נופי תורה לא נתנו אלא ברמזיה (ב"ר ורש"י כ"ד ל"ח). מיחת אברהם; תולדות ישמעאל ותולדות יצחק; רבקה יולדת תאומים את עשו ויעקב; עשו מוכר בכורתו ליעקב (כ"ה). מפני הרעב בכנען נוסע יצחק לעיר נרר למקום שהלך אברהם, ועשה שם עושר רב, ויקנאו בו פלשתים, ויעתק לנחל נרר וגם שם היה ריב בין רועי נרר עם רועי יצחק על דבר הבארות אשר חפרו עבדי יצחק, באמרם כי להם המים, ויעתק משם לבאר שבע; אך בראות אבימלך מלך פלשתים כי יצחק הוא איש מצליח בא אליו עם פיכול שר צבאו לחדש הברית שהיתה בינו ובין אברהם אביו, ועל שאלת יצחק, "מדוע באתם אלי ואתם ישנאתם אותי ותשלחוני מאתכם?" השיבו, "ראו ראינו כי היה ה' עמך . . . ונכרתה ברית עמך" (כ"ז). בעזרת רבקה לקח יעקב את ברכת יצחק אשר רצה לברך את עשו קודם מותו (כ"ז). ברכת יצחק ליעקב ועשו; שנאת עשו ליעקב; עצת רבקה ליעקב בהסכמת אביו לברוח לפדן ארם אל בית בתואל ולבן; חלום יעקב בדרכו בבית אל והבטחת ה' אליו (כ"ח). יעקב נולל האבן מעל פי הבאר ומשקה את צאן לבן שהובאו ע"י בתו רחל הרועה; יעקב בא לבית לבן בתור רועה צאנו בשכר בנותיו אשר נשא לנשיו (כ"ט). השבטים שנוגדו ליעקב מלאה ורחל ושפחותיהן בלהה ולפיה; עבודת יעקב אצל לבן (ל').

למך ומליצתו לשתי נשיו עדה וצלה; יבל בן למך מעדה היה אבי יושב אהל ומקנה, ואחיו יובל היה אבי כל תופש בנור ועונב, תובל קין בן למך מצלה היה לומש כל תורש נחשת וברזל (ד'). סדר עשרה דורות מאדם ועד נח (ה'). בני האדם החלו לרוב על פני האדמה ומעשיהם היו רעים, וה' התרה בם כי ישחיתם מן הארץ ע"י המבול, רק נח היה צדיק בדור ההוא, ויצל ה' אותו ואת בניו שם חם ויפת ומשפחתם, גם כל מיני חיות ובהמות ועופות, בתיבה שהיחה צפה על פני המים עד תום שנת המבול (ו' ז' ח'). הצוויו לנח, "פרו ורבו"; היתר לאכול בשר אשר נאסר קודם המבול; אסור אכילת דם ואסור שפיכת דם אדם; הברית שלא להביא עוד מי המבול לשחת את הארץ, ואת הקשת בתוך הענן; נח נוטע כרם, שכרותו, ומעשה חם שהביאו עליו קללת אביו, "עבד עבדים יהיה לאחיו" וברכה לשם ויפת (ט'). תולדות נח; שבטים אומות העולם; נמרד גבור ציד; בימי פלג נפלגה הארץ מפני שרצו לבנות בארץ בבל עיר ומגדל עד לשמים לעשות להם שם, פ' נפוץ על פני כל הארץ" ה' בלל את שפתם ויפץ אותם משם עמפני כל הארץ (י' י"א). קודת אברהם בצאתו עם לוט בן אחיו מחרן לארץ כנען, וכאשר היה שם רעב הלך למצרים, ושרה אשתו הובאה לבית פרעה, וינענע ה' את פרעה ואת ביתו והחזיר את שרה לאברהם (י"ב). אברהם ולוט שבו לארץ כנען; ריב בין רועי אברהם ורועי לוט, ויפרדו איש מעל אחיו, לוט ישב בארץ סדום על כנר הירדן ואברהם ישב חרץ לגבולו בארץ כנען; הבטחת ה' לאברהם לתת את ארץ כנען לאחוזו לבניו אחריו (י"ג). מלחמת כדלעומר והמלכים אשר אתו ונצחוננו על מלכי סדום ועמורה והמלכים אשר אחם, גם לוט שישב בסדום נשבה הוא וכל רכושו, כשמוע זאת אברהם רדף עם אנשי בריתו אחרי המלכים הנוצחים ויקח מהם את רכושם ואת לוט, גם השיב למלך סדום את הנפש והרכוש ולא רצה לקבל ממנו שכרו, "מתוט ועד שרוך נעל" למען לא יהיה לו פתחון פה לאמר, "אני העשיתי את אברם" (י"ד). הבטחת ה' לאברהם להרבות את רועו, וכי עבדים יהיו בארץ נכריה וענו אותם ארבע מאות שנה ואח"כ יצאו ברכוש גדול; ברית בין הבתרים (ט"ז). שרה היתה עקרה ותתן לאברהם את הגר שפחתה להבנות ממנה, ותהר הגר ותקל גברתה שרה בעיניה, ותכעוס עליה שרה וזענה ותברח הגר מביתה, אך מלאך ה' נראה אל הגר בדרך ויאמר לה, "שובי אל נברחך והתעני תחת ידיה", והבטיחה כי רועה ירבה מאד; וחלד הגר לאברהם את ישמעאל (ט"ז). ברית המילה, "המול לכם כל זכר"; הבטחת ה' לאברהם כי שרה תלד לו בן לזקונו ושמו יצחק (י"ז). שלשת האורחים המלאכים שהבנים אברהם לביתו והסעידם; הבטחת המלאכים לשרה שתלד בן; מודיעים לאברהם מחטאת סדום ועמורה וחפץ ה' להשחיתם; הסנוגוריא הנמרצה של אברהם לפני ה' נגד השחתת סדום ועמורה, "האף תמפה צדיק עם רשע . . . אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר . . . אולי יחסרון

[לשוננו ומגונו וסדרו] לשון ב"ר הוא ארמית מערבית בלשון התלמוד ירושלמי. הב"ר שונה במגונו ובסדרו ממדרש רבה לשאר תלמי התורה אשר יכלו מדרשות קדומים בהלכה ודינים מתקופת התנאים הגדרשות רק על הפרשיות העיקריות בדרשות ארוכות לכמה פנים והאנדות הן מאוחרות, בעוד אשר ב"ר כולל כל האנדות והבאורים הקדומים על הספורים ודברי הימים ודורש כמעט על כל פסוק ופסוק. דרך דרשתו לפתח בפסוק מן הכתובים על פי הכלל "ליכא מדי בכתיבי דלא רמיזא באורייתא" (תענית ח.). ומשתמש בסגנון הצעדי: פתח ר' פלגי; כתיב; הדא הוא דכתיב; זהו שאמר הכתוב ומביא דעות בעלי מדרש שונים אשר אחד תלה הדרש בפסוק זה ואתרים תלוהו בפסוקים אחרים וחורז מענין לענין דרשות, אנדות ומשלים עד שמגיע להפסוק מן הספר שחתליל בו ומפרש אותו. מדרש הפסוק הראשון של התורה מתחיל בשש פתיחות מר: אושעיא רבה, מר: יהושע דסכנין, מר: תנחומא, מר: הונא בשם בר קפרא ומר: יהודה בן סימון, א"ל לרוב באות הפתיחות בלא שם דורשם וכנראה נדרשו ממסדר המדרש. לפעמים יפתח גם בפסוק מן הנביאים, ויש אשר יתחיל מיד בפירוש הפסוק מבלי פתיחה. רוב הדרשות הם מאמרי אנדה אך נמצאים גם דברי הלכה אחרים מן המשנה ומשאר מקורים. רוב הצעות הם לפי פשוטו של מקרא ועל פי דעות שונות בפילוסופיא ששררו בזמן ההוא וגם ירעת הטבע ודברי הימים נמצאות בב"ר. לשון המדרש עשיר במליצות ומשליעם ולפעמים ישתמש בעל המדרש במקות יוניות לתפארת הלשון. סדרו על סדר הפרשיות הפתוחות והסתומות, אך לפעמים מדרש על פסוק אחד יכיל פרשה שלמה. מספר הפרשיות בכל ההוצאות הנדפסות של ב"ר ובכ"י הוא תשעים וחמש, אך מספר הפרשיות לסדר ויחי שונה בהמדרש כת"י ישנים מהמדרש הנדפס.

[זמן חברו ומחברו] יחסו של ר' אושעיא רבה להבראשית רבה הוא כנראה כמו היתום של ר' ישמעאל להמכילתא או של ר' יוחנן להתלמוד ירושלמי, מפני שר' אושעיא היה הראשון אשר התחיל בקבוץ מדרשים על ספר בראשית. אמנם הב"ר כפי שהנהו לפנינו נסדר בזמן אחר כן, ומחברו הוסיף דרשות מאמוראים שחיו ארבעה או תשעה דורות אחר ר' אושעיא וממה שמצא בקובצו מדרש שונים לספר בראשית. רוב האמוראים הנזכרים בב"ר הם אמוראי א"י, כי המדרש נסדר בא"י. אי אפשר להגביל בכירור זמן חברו, אך בכל אופן הוא מהמדרשים היותר ישנים והביאו ה"הלכות גדולות" בהל' י"ז ומי יחסו לר' אושעיא. ומדברי רש"י (ברכות נ"ט.) נראה שכבר בימי רב האי גאון היה מסודר בשלמותו. רש"י מביאו בכל פרשה והרמב"ם מביאו כמה פעמים ב"המורה" ובפירושו לחמשנה. לדעת ווייס (ד"ר ח"ג 224 והלאה) היה חברו הירושלמי בשלימות לפני מסדרי הב"ר, אך נמצאו בהמדרש הוספות יזונות מדרשנים מאוחרים

יעקב בורה עם נשיו ובניו וכל אשר לו מבית לבן ללכת לארץ כנען; לכן דרף אחריו ושיגהו, ויתוכחו יהדיו ויכרתו ברית (ל"א). פגישת יעקב עם עשו ומתנתו לכפר פניו, ופגישת יעקב עם המלאך והאבקו עמו; איסור. ניד הנשח "כי נגע בכף ירך יעקב בגיד הנשח" (ל"ב ל"ג). הנבלה שעשה שכם בן תמור לרינה בת יעקב, ונקמת בני יעקב באנשי שכם (ל"ד). מיתת רחל בדרך ומעשה ראובן (ל"ה). תולדות עשו ואלופיו והמלכים אשר מלכו בארץ אדום (ל"ו). חלום יוסף וקנאת אהיו ומכירתו לעבד; אבלות אביו באשר הונד לו כי מרף מורף יוסף (ל"ז). מעשה יהודה עם כלתו תמר (ל"ח). עבודת יוסף בבית פוטיפר סרים פרעה ועלילת אשת פוטיפר על יוסף (ל"ט). פתרון חלומות לסריס פרעה ע"י יוסף בבית הסוהר (מ'). חלום פרעה ופתרון יוסף על שנות השבע ושנות הרעב בארץ; הרמת יוסף בתור משנה למלך ופקידתו על אוצרות התבואות (מ"א). הרעב היה בכל הארץ ומכנען באו בני יעקב מלבד בנימן לשבר אוכל; פגישת יוסף עם אחיו אשר לא הכירוהו; יוסף התנכר אליהם וידבר עמם קשות כי מרגלים הם ויוצו להביא אליו את בנימן, ואת שמעון שם במאסר עמו לערבות (מ"ב). בני יעקב באו שנית לפני יוסף והביאו עמם את בנימן; סעודתם עם יוסף (מ"ג). שימת גביע הכסף באמתחת בנימן ותפישתו; הנשת יהודה לפני יוסף להתוכח עמו (מ"ד). הכרת יוסף לאתיו, שליחתו אחרי אביו לבוא אליו (מ"ה). ביאת יעקב עם שבעים נפש למצרים; פגישת יוסף עם אביו; התישבם בארץ גושן (מ"ו). העמדת יעקב לפני פרעה; כלכלת יוסף לבני מצרים בשנות הרעב (מ"ז). ברכת יעקב לבניו קודם מותו (מ"ח מ"ט). קבורת יעקב במערת המכפלה ואבל מצרים עליו; מיתת יוסף (סוף). ע"ע בק"ר כ"ה ק; בריאה; הפלגה דור; כרונולוגיא; מעשה בראשית.

ביבליוגרפיא: Ewald, *Die Composition der Genesis Kritisch Untersucht*, Brunswick 1823; Drechsler, *Die Einheit u. Echtheit der Genesis*, 1838; J. Halévy, *Recherches Bibliques*, I. 1895; J. E., V. 599.

א

בראשית: ע' מעשה בראשית. בראשית וזרתא: ע' יובלים, ספר.

בראשית רבה: מדרש אנדה על ספר בראשית, ונקרא נ"ב "אגדת ארץ ישראל" (רש"י בראשית מ"ז ב') או "בראשית דרבי הושעיה (או אושעיא) רבה", או "בריתא דרבי אושעיא רבה" ע"ש התלתו: ר' אושעיא רבה פתח וכו' ויש מיחסים המדרש להאמורא רב אושעיא שתי בא"י במאה השלישית. לדעת ווייס (ד"ר ח"ג 253) נתחבר עיקר המדרש הזה בזמן חתנאים בעת שתברו את המכילתא, הספרא והספרי ובזמן מאוחד הוסיפו עליו עוד מדרשות והרחיבוהו וקראוהו דבת להבדילו מן המוקדם ממנו.

מיחד 210 לימרא שמערלינג בכל שנת, ומהסכום הזה עלה עליהם בעיר ברידשטון (Bridgetown) 190 ל"ש, וראה כי היא היתה אז עיקר ישיבתם. מהעת החיא חוטב מצב היהודים בברבדוס ועשו שם עושר ורב חיל. בשנת 1802 נתנה הממשלה המקומית ליהודים שווי זכויות, ובשנת 1820 הסכים הפרלמנט לזכויותיהם, ומאז לקחו היהודים תלק גדול בכל עניני המדינה.

[מצבם הרוחני] בית הכנסת הראשון ק"ק, נדחיי "ישראל" נוסד בעיר ברידשטון בשנת 1679 ועמד שם עד שרפתו בשנת 1831. מנחגי היהודים בברבדוס בעניני ביהכ"ג היו כמנחגי הספרדים בלונדון ולשונם לשון ספרדית. רבם הראשון היה ר' מאיר הכהן בלינפאנט, ואחרי מותו בשנת 1752 מלא מקומו הרב ר' רפאל חיים יצחק קארינאל אשר התפטר בשנת 1772 ומת בשנת 1777. הוא היה מא"י ועבר משם לעיר נפורט בארצות הברית. בני הקהלות בברבדוס עשו צדקות הרבה ותמכו בידי העניים בא". בשנת 1798 נדכו 1152 ל"ש לעזר ממשלת אנגליא במלחמתה עם נפוליון. אחר חרעש בשנת 1831 הורע מצב הכלכלי של ברבדוס והיהודים החלו לפרוש משם ולכווא להתישב בארצות הברית ובפרט בעיר פילאדלפיא. עד כי בשנת 1843 לא נשארו כ"א לערך שבעים יהודים באי ברבדוס. ובשנת 1899 לא נותרו רק י"ח יהודים, ואלה יחזיקו בביהכ"ג ויכוואו שם להתפלל בשבתות ויו"ט.

ביבליוגרפיא: Schomburgk, *History of the Barbadoes*, London 1847; Daniels, *Extracts from Various Records of the Early Settlement of the Jews in the Island of Barbadoes*, Bridgetown 1899; J. E., II. 524.

א

בַּרְבַּרְיָא (בַּרְבַּרְיָא = Barbary States): שמה ארץ המכיל המדינות בצפונית-מערבית של אפריקא מן ים התיכון עד המדבר סאהארא, ובתוכן מרוקו, אלג'יריא, טוניס ומריפולי. בתלמוד אמרו ע"פ בני נבל אנטיסם (דברים ל"ב א') אלו בני ברבריא ובני מרטיניא (Mauretania) שהולכים ערומים בשוק (יבמות ס"ג; ספרי האזינו ס"י ש"ד). תרגום מעם לועז (תהלים קי"ד א') מעמא ברבריא. אמר הקב"ה לישראל אפילו אחר מכם גולה לברבריא ואחד לסמטיא (היא ארץ הסלאוויים) מעלה אני עליכם כאלו גליתם כלכם (פסיקתא רב בהנא פ' החדש). מלכות אדום (רומי) יראה מבני ברבריא ובני גרמניא (ב"ר פ"ה). לדעת רבנן, "ברבריים אנוסים" שבמקרא (מ"א ה' ג') הוא עיף טהור ומעולה שבא מברבריא והיה עולה על שלחן שלמה בכל יום (ויק"ר ע"פ כי ימוך אחיך). בפי הערביים נקרא הארץ ברברא (ילקוט ח"א ס' תקמ"ג). בימי הבינים היתה ברבריא נקראת לפעמים אפריקא (ראב"ד ס' הסבלת תוצאת נייבויער 68, 73), וגם ארץ פלשחים (שם 60 ואבן עזרא לדניאל ו' ד'), כי לפי האנדה התישבו שם הפלשחים אחרי כבושיהושע. ונקראת נ"ב ארץ המערב (יוחסין השלם 209, 211), או

וגם הוספות שבאו אל הפנים מן הנלוין. צונץ (בררשותיו 254 והלאה) ועוד תכמים אחרים משערים כי החלק בב"ר לסדר ריחי השונה בסגנונו ובעניניו נכתב בזמן מאוחר כמה מאות שנה, וביחוד שתי הנוסחאות לברכת יעקב. [הוצאות שונות ופירושים] ב"ר נרפס בראשונה בקושטא בשנת 1512. ממפרשיו תיחד נבברים תם: הפירוש המיוחס לרש"י ונרפס בפעם הראשונה בהוצאת וויניציא 1567; "מתנות כהונה" לר' בערמאן אשכנזי; "יפה תואר" לר' שמואל יפה אשכנזי; הנהגות ר' דוד לוריא ור' שמואל שמראשון. הכ"י היותר ישן מבין נמצא עתה בהבריטש מוזיאום. ור' תיאודר מוציא עתה לאור ע"פ הכ"י הזה בהשוואת כ"י אחרים תוצאה חדשה ומתוקנת של ב"ר עם הערות. העתקת ב"ר לאשכנזית נעשתה ע"י אונסם ווינשע (לייפציג 1881).

ביבליוגרפיא: רפאפורט, ערך מליון 171; פרינקל, סבוא הירושלמי ג"א; ווייס, דו"ד ח"ג 252, ח"ד 22, 208; איש שלום בהקדמתו למכילתא; Zunz, G. V. 173, 254; Lerner, *Anlage u. Quellen d. Bereschit Rabbah* 1882; J. Theodor, *Monatschrift* 1885-7; Bucher, *Ag. Pal. Am.* III. 502.

ב.ה.

בַּרְבַּדוֹס (Barbados): אחר מאי הודו המערבים בדרום אמריקא, תחת ממשלת אנגליא, ונעשה לקולוניא בשנת 1625. כנראה היו היהודים בין התושבים הראשונים, ומצבה אחת משנת 1658 עור עמדה בבית הקברות של היהודים בשנת 1844 (מכ"ע Occident ח"ב 294). לבקשת היהודים נשתוו, "לחקוי הזכויות של אנגליא שנתנה לגרים ונכרים". ביום 8 אפריל 1661 בקשו היהודים בנימין והנרי די קאזיריס (Caseres) את מלך אנגליא לתת להם רשיון לעשות מסחרים בברבדוס וסוריאנאם ולהבקשה הזאת הסכים המלך מדנמארק. "יצחק ישראל ואהרן ישראל די פיזו עם אחיותיהם ועוד שגשלו שמה ע"י אברהם הכהן נורשו משם מפני שלא מצאו זרב במעבה הארמה כמו שהבטיחו". בשנת 1667 נאשמו היהודים כי קונים סחורות מאנשי הולאנד אשר נלחמו אז עם אנגליא. ובתחלת שנת 1669 השיגו שר האי הצווי לתפוש הספינות עם הסחורות ששלחו היהודים מאמשטרדם. היהודים עשו אז מסחרים גדולים בנופת בברבדוס. ביום 23 אוקט' 1668 גזרה הממשלה המקומית להגביל מסחר היהודים שלא ימכרו ליחידים (retail), ומזה נראה כי היו שם סוחרים נוצרים אשר פחרו מהתחרות היהודים. בשנת 1671 נתנה הממשלה זכות חושב למשה פיריא, ונתבטלה השבועה הנצטרית ליהודים קודם שנעשו תושבים (denization), ולא הפריעו את היהודים מלקיים מנתני דתם כרצונם. בשנת 1680 היה מספר היהודים באי ברבדוס 260, ומהם בעיד סמ' מיכאלס 184 יהודים נברים לכר מנשים ומף והיו להם 163 עבדים שחורים. בשנת 1756 שלמו היהודים מס

1851 נתמנה למורה בביה"ט שיסדה הממשלה בעיר האטין בסראביא, ואח"כ היה מורה בהתי"ת באדעסא (1857-1882). בשנת 1871 נתמנה ע"י הממשלה למבקר ספרי ישראל, ונתכבד בתואר „אזרח נכבד לזרותיו". הוא חבר „חקר לשון ארמי" (נרדס במאסף „עלה לתרופה" אדעסא 1865); „מזכיר לבני רשף" (וויז 1870); בלשון רוסית העתקה מ„תורת המשנה" לנייגר (אדעסא 1871); העתקת הסדור והתננה; „תולדות ישראל" של העכב; „פאלני קורס יעורייסקאווא זאקאנאוטשעניא" (סדר שלם מלמוד דת ישראל). ונרדפו ממנו מאמרים רבים בחמירה, השחר וראסויעט הראשון.

ביבליוגרפיא: מאקאלאו, ספר זכרון 10. ה. ב.

בְּרִדִיטְשֵׁב (בְּרִדִיטְשֵׁב נִם בַּעֲרֵדִיטְשֵׁב)

(שעור): עיר בפלך קיוב ברוסיא ולפנים היתה חלק מואלהיניא. במאה ה"ט עד מאה י"ח נחשבת ברדיטשב לפולין והיתה תחת ממשלת בית טישקעוויץ ובשנת 1793 באה תחת ממשלת רוסיא. קבוץ גדול של ישראל נמצא בברדיטשב; בשנת 1899 חיה מספרם 50.460 בין 62,283 תושבים. תחלת התישבות היהודים בברדיטשב היתה בסוף המאה ה"ט, ובשנת 1593 היה יהודי המוכנס על הגשר ועל הרחיים בעת ממשלת טישקעוויץ. במאה י"ח נוסד שם „קהל יהודים" ובשנת 1732 התחברו לאגודה אחת, והנשיא ראחזיוויל הרשה ליהודים לבחור לעצמם שופטי העיר בערכאות מלבד הריינים בבתי הרינים. בשנת 1765 נתן סטאניסלאו מלך פולין צו לקרוא לסוחריו המדינה להתאסף ליריד בברדיטשב בכל שנה ושנה, ומאז נהרו שם סוחרים יהודים מסביב. לפי ספירות הממשלה היו בברדיטשב בשנת 1765 סך 1220 יהודים, ובשנת 1789 היה מספרם 1951. בזמן חסידות היתה ברדיטשב למרכז החסידים ובראשם היה ה„צדיק" ר' לוי יצחק בעל „קרושת לוי". בשנת 1810 נוסד בית דפוס עברי בברדיטשב. ע"ע דפוס.

ביבליוגרפיא: J. E., III. 50.

ה. ב.

בְּרִדִיטְשֵׁבְסְקִי (בְּרִדִיטְשֵׁבְסְקִי), מִיכָה

(וסף): סופר ומחבר. נולד כ"ז אב תרכ"ה (1865) בעיר בערשאד פלך פודוליא (רוסיא). במקום שאביו היה רב. הוא למד בנעוריו בישיבת וואלאזין, ומשם הלך לברלין ללמוד ידיעות כלליות וחשיג התואר דוקטור. הוא יושב עתה (1908) בברעסלוי. ברדיטשבסקי כתב מאמרים רבים במ"ע והתחיל להו"ל ירחון מדעי בשם „בית המדרש" (רק חוברת אחת הופיעה בקראקא 1888, ושם חתום שמו בארדיטשעווסקיא). הוא הרפם „רשות הרבים" (קראקא 1892) השקפה על הספרות והסופרים החדשים; „מחנים" ספור אשר כנראה יתאר בו את עצמו; „ספר חסידים" אנרות, ציורים וחזיונות מהחסידים

לוביא (מסעות בנימן). היהודים היושבים שם נקראים מערבים אומסתערעבים והספרדים קוראים להם מוריסקוס (Moriscos), וכן מכונים היהודים הבאים משם אשר התיישבו בא"י בסוריא ומצרים.

זמן התישבות היהודים בברבריא לראשונה, כנראה, עוד לפני חרבן הבית כי בעת ממשלת הרומיים כבר נמצאו שם (Schürer, Gesch. III. 19-26). בזמן הנאונים היתה ברבריא אחד ממרכזי היהודים, והיו עתרים להערביים נגד הנוצרים, ורק בשנת 688 התחברו היהודים עם הברברים נגד הערביים. בשנת ד"א תתק"ו (1146) היו נזרות כוללות בכל ארץ ברבריא וכו' (שבת יהודה הוצאת ווינער 49). היהודים הנמצאים עתה בברבריא באומיא והבאים מספרד ופורטוגאל נקראו ספאניולס והם העשירים ורדים בערים גדולות. במונים יושבים נם יהודים אימלקים. בס"ה נמצאים יותר מאלפים מאות יהודים בברבריא והם רוב היהודים באפריקא בכלל. לבושיהם כלבושי הערביים ורדמו להם גם במנהגיהם החיצוניים, בכ"ז גדלה שנאת החמץ ליהודים ולא יתערבו בניהם. זולת לשון לאדינית ידברו היהודים גם ערבית לשון המדינה אך יש להם אלפא ביתא מיוחד לכתיבת ערבית. היהודים יתעסקו בעבורת עורות, ויש מהם קצבים, צורפי כסף, חייטים, רצענים, ורוכלים בסחורות קטנות. הם מוקדקים מאד בשמירת יום השבת וי"ט, אבל במצות אחרות אינם מקפידים כ"כ. הנשים אינן הולכות לביהכ"נ להתפלל רק בהמול בשך בניחן תבאנה לביהכ"נ, מלבד איוה נשים זקנות הבאות לביהכ"נ ביום. כי ימות אחד מהם קוראים לנשים מקוננות ע"פ מנהג קודם (ירמיה ט"ט) אשר תשכנה על הארץ אצל המת וביללה רבה תשאנה קול הגה וזי ותמרוטנה שערות ראשיהן ואת פניהן ישרטו שרטת שהוא נגד דין ישראל, ולכן כבר התאמצו חכמי העדה לבטל חמנתה הזה אבל לא עלתה ביום עד היום (ע"י „מסעות ישראל" מבנימן השני צד 102-129).

היונים הרומיים יקראו לכל איש שאינו סרבר בלשונם בתואר „ברבר" כלומר בלעני שפה ועמקי לשון (barbarus, βαρβαρος), וכן השתמשו חז"ל בלשון שאילה לכל שונא ישראל בשם „ברבר" כמו אכזר ועריץ, לדוגמא „הברברי הזה" (אסתר רבה פ' בימים ההם) ועור דוגמאות רבות ב„ערוך" של קאהוט ערך „ברבר". ע"ע אלגיריא; אפריקא; טונים; טריפוליא; מורוקו.

ביבליוגרפיא: שבע חבמות 83; Jahrbuch für Gesch. d. Juden III. 218; J. E., II. 525.

א.

בְּרִדִת, יְהוּדָה: סופר ומורה, נולד בטוריסק פלך וואלהיניא, י"איר שנת תקפ"ח (1828) ומת באדעסא בשנת 1897. הוא היה נצר ממשפחת המ"ז ועל שמו נקראה משפחתו ברדיח (רית בין ר' ר'וד חר"ף. אביר' מאיר היה מחבר „מעמי תורה" (ווילנא 1824). בשנת

ביבליוגרפיה: היסטוריה; מחקרי ארץ 75; ערך, קאחוט, ח"כ 67, 185; סבוא ירושלים ע. א.ב.

ברודא, אברהם בר' שאול: רב ומחבר. נולד בערך שנת 1640 בעיר בונצלאוו בניהם ונפטר א' דר"ח אייר שנת תע"ז (1717) בפראנקפורט דמיין. בכחרותו למד תורה בישיבת ר' יצחק בן זאב חריף בקראקא, ואחר שקבל תורת הוראה נתמנה לרב בעיר ליכטנשטארט ואח"כ בעיר ריידניץ. ומשם נקרא להיות אב"ד ור"מ בעיר פראג. בעת ההיא התעורר ריב בינו וכין החכם צבי (ר' צבי אשכנזי) על אודות אלמנה מהמבורג שהתיר חתכם להנשא תוך כ"ר חדש למיתת בעלה והרב ברודא חלק עליו והורה לאיסור (עי' שו"ת שבות יעקב סי' צ"ג ושו"ת חכם צבי סי' ג') ורכני פראג עמדו לימין חתכם צבי. המחלוקת הזאת גרמה להרב ברודא לעזוב את פראג ובמקומו נבחר ר' דוד אופנהיים, והרב ברודא קבל עליו בשנת 1709 הרבנות מעיר מיין. במקום הרב נבריא. בשנת 1713 נתמנה לראב"ד ור"מ בפראנקפורט דמיין ושם הרביץ תורה והעמיד תלמידים מצוינים ובתוכם ר' יונה לאנרסופר מחבר שו"ת "מעיל צדקה". גיסו ר' נתנאל ווייל מחבר סי' "קרבן נתנאל" ור' שמעיה זלמן מחבר "אבני שהם" עה"ת.

הוא תבר: א) "תרושי נאונים" על ב"ק ב"מ וסנהדרין (אופיבאך 1723); ב) "תרושי הלכות" על גיטין (וואניבעק 1731); ג) "שמעתא תרתא" על כתובות וגיטין (פראנקפורט דמיין 1722); ד) "אשל אברהם" על פסחים, חולין, ב"ב (שם 1747); ה) "תולדות אברהם" על קדושין וכתובות (פיורדא 1764); ו) "הליכות עולם" על הדינים בלשון יהודית-אשכנזית (בוראפעסט). ויש לו כמה מאמרי תורה בספרים אחרים. בנו ר' משה היה רב בעיר הענא ועיר באמבערג ובאתרונה בעיר ווירמייזא ושם מת כ"ז כסלו תק"ב (1742).

ביבליוגרפיה: במ"ע של וויסניק ציון תרנ"ז 169; פרידבערג, לוחות זכרון 21, 392; R. E. J., VIII; J. E., III, 392.

א.

ברודס, ראובן אשר בן יוסף (ונודע בר"ת "אבי"ב): חוקר ומספר. נולד כ' אלול תרי"א (1851) בוילנא ומת י"ז תשרי תרס"ג (1902) ממחלת הסרטן בבית החולים בוויין. הוא היה סופר נודד באין בית ועני כל ימיו. עבודתו הספרותית התלה במאמרים שכתב ב"הלבנת" בשנת 1869 ואח"כ בהמליץ, בהכרמל אודות שאלת הזמן. גם כתב ספורים קטנים ב"השחר". בשנת 1873 בא לווארשא, ומשם הלך ללבוש ויהי עורך-עוזר לנאטלאבער בהירחון "אור בוקר". בשנת 1881 שב לוילנא וכתב מאמר, "השפה בכבודה ובעצמה" במב"ע "גן פרחים" של יהושע מוז, ולדעת בריינין הוא המאמר היותר טוב שנכתב או בשפה העברית. בהודס מצדד בו בזכותם של מרחיבי הלשון וילחם נגד המטהרים

(ווארשא 1900); "מבית ומחין" תמונות וציורים (הוצאת "תושיה" פיעטרקוב 1900); "מעירי הקמנה" רשימות ושרטוטים; "עורבא פרח" ספור (תושיה ווארשא 1900). חכרת צעירים בכרלן הוציאו קובצי מאמריו "על אם הדרך", "על הפרק", "נמשות" (ווארשא 1900). הכוללים מאמרים שכתב לג' בוכי הזמן. בהם יתרעם על בעלי התלמוד בדרך המשכילים החדשים בעלי קלוז' ידוע, ויתמרמר על התנאים הראשונים שחשו יותר לקיים את ישיבת יבנה מלעמוד בפרץ תומת ירושלים ומצורת ציון. לדעתו היה הורדוס האדומי אדם המעולה (Ueber-mensch) והיה בכחו לחדש כנשר את לאום הישראלי לולא עמדו לו לשטן חוקי דת היהדות של הרבנים. גם עזרא ונחמיה לא ישרו בעיניו מפני כי עזרו לפדות ישראל ע"י צומות ורמעות ולא ביד חזקה (עי' "אללני צייט" דעס יודענמהומס" 9 נאווי 1900). פעמים רבות רעיניו מעורבים ולא יבאר מחשבתו בראוי. קלוז'נר ירמה את ברייטשסקי להסופיסטים הקדומים ממין המעולה שכוונתם לשם האמת אלא שהם תועים ומתעים מפני שההגש מסמא את עיניהם ער שאינם רואים את המצע הפנימי של הפרובלמות (השאלות) המעסיקות אותם ואינם יורדים לעמקן. ומכנה אותו, "סופיסט הישראלי היותר גדול בזמן הזה; בתור מספר בעל נפש פיוטית הוא יוצא מתוך הרגש ומעין שיטה יש לו, שהיא מלאה סתירות והפכים, אבל רצינית (נאמרה ככובד ראש) ומבקשת את האמת על פי ררכה דרך הטובים שבסופיסטים" (השלח כרך י"ט 305).

ביבליוגרפיה: מאקלאוו, ספר זכרון 8.

ה. ב.

ברדלא (בר דליה), אבא הכהן: תנאקדמון ונקרא לפעמים בן דליה (שה"ש רבה ב' ל'). ר' יוסי בן הנן אומר בשמו (ספרי רברים סי' ב') וכן ר' שמעון בן אלעזר (ילקוט תהלים סי' תשס"ב) ור' שמעון בן לקיש (בי"מ י:). רב הונא אומר בשמו, בדבר דינה בת יעקב שנתנה בחיבה ונעל בפניה מפני עשו אחיו: אמר לו הקב"ה ליעקב, "למס מרעהו חסד" (איוב ו') מנעת חסדך מאחיד, דאלו אתנסיבת לגברא לא זינתה; לא בקשת להשיאה למהול הרי היא נשאת לערל; לא בקשת להשיאה דרך היתר הרי היא נשאת דרך איסור (בי"ד פ"עו ט'). על הפסוק, "ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו" (בראשית מ"ה ג') דרש ואמר, "אוי לנו מיום הרין אוי לנו מיום התוכחה; בלעם חכם של הגוים לא יכול לעמוד בתוכחתה של אתונא, יוסף קטן של שבטים היה ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו, לכשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא על אחת כמה וכמה!" (בי"ד פ"ג י:).

ר' אבא הכהן נקרא ברדלא ע"ש מקומו ונמצא ג"כ אחא ברדלא (עדות פ"ח ה') ובנראה הוא מקום אצל לוד, והיתה שם ישיבה (עי' בי"מ י:; ביצה י"ד). יש אומרים שהוא "בית עוליא" בדרך העולה מחברון ליפו.

(purists). בשנות 1882-1884 התגורר בחומניא והויל בבוקארעסט מכ"ע שבתי בשם "יהודית" בלשון יהודית אשכנזית ובו היה מעורר לרעיון ישוב א"י. ואח"כ שב ללבוב והיה אחד המטיפים הלאומים לרעיון התחיה של האומה העברית. ב"אוצר הספרות" כתב מאמר בשם "תבואת השנה" וחתום עליו Dr. Sabura שיצא מעטו (1886). בשנת 1891 הויל מכ"ע "הזמן" במשך תשעה ירחים. חבריו הם: "זקנים עם נערים" מחוזות ובדיחות מחיי היהודים ברוסיה (1886); "שתי הקצוות" ספור מושפע מספר Auf der Hoehe של אייערבאך, והוא הייתר טוב שבספורי ברודס. אמנם הוא נודע יותר בתור מחבר ספר "הדת והחיים" בג' חלקים (לכוב 1885). שבו דורש תקונים בדת ישראל וכל הרעות האלה משולכות עם ספור שקרה בליטא בשנות תרכ"ט-תרל"א. ובחר את הספור למעטה למשוך את לב הקוראים הצעירים לעוררם לקום בנגד הרבנים ולחדש תקונים בש"ע. ונעשה ע"ד ספורי סטולנינסקין, "קבורת חמור" ו"ללת הרוח". לפי תכנית הספר היו צריכים להופיע ממנו עוד שני חלקים, אך כנראה התבונן כי הוא שוחח נגד הזרם וע"כ פסק מלנבאות במקצוע הזה ולמרות הבקשות שהגיעו אליו מאחרים ממערציו לא עסק בגמירת הדת והחיים (ע"י בקרת ליליענבוים בספרו, "המטא נעורים" ח"ג צד 29). בשנת 1891 הדפיס שני ספורים גדולים, "שירים עתיקים" "מאין ולאין?" וטניהם לא נמרו מפאת מחלתו אשר התנברה עליו באחרית ימיו. לדעת ד"ר עהרנפרייז ברא ברודס את הספור העברי. וכי בעיווריו הניע לפסגת התפתחותו. לפניו לא היה מי שקדמוהו ואחריו לא בא עוד מי שימלא מקומו (השלח ח"ג 364).

ביבליוגרפיא האשכול שנה א' 71 ע"כ המונות; לוח אחיאסף תרס"ג 566-574; הצפירה שנת ה'רס"ג גיליון 226; הסג"ה, ווין-קראקא שנה י"א גיליון 42.

א.

ברונשווייג: עי' ברונשווייג.

ברונשווייג: בן נריה בן מחסיה (ירמיה ל"ב י"ב) אחי שריה שר מנחה (שם נ"א נ"ט). ברוך היה תלמידו וסופרו של ירמיהו הנביא אשר קנה השדה בענתות מדודו חנמאל בן שלום לאות כי עוד יקנו בתים ושרות בארץ ישראל בשובם מגלות בבל, וימסר את ספר המסנה החתום ואת ספר הנלוו אל ברוך ויצו אותו לתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים למשמרת (שם ל"ב י"ג-ט"ו). בשנה הרביעית ליהויקים מלך יהודה צוה ה' לירמיהו לכתוב את כל המאורעות הרעות אשר יקרו את היהודים בחורבן העתיד, וברוך כתב מפי ירמיהו את כל דברי ה' על מגלת ספר. ומפני היות ירמיהו עצור בבית המסרה שלח את ברוך לבוא לבית ה' לקרוא את הדברים באזני העם ביום צום בתדוש התשיעי בשנה החמישית ליהויקים. המלך בשמעו את הדברים לקח את המגלה ויקרעה לקרעים וישרפם באש, אבל ירמיה לקח מגלה אחרת ויהנה לברוך

הסופר וצוה לו לכתוב עליה מה שכתב במגלה הראשונה ועוד נוסף עליהם דברים רבים כאלה (שם ל"ו א'-ל"ב). נבחראדן לקח את ירמיהו עם נלות ירושלם לבלבל, אך הרשח לו לשוב לנרליחו בן אחיקם אשר הפקיד מלך בבל בעדי יהודה, אל המצפה. ואחרי מות נרליחו הזהיר ירמיהו את שארית יהודה שלא לעלות למצרים, אך יוחנן בן קרח ושרי חיליו לקחו בחזקה את שארית יהודה עם ירמיהו וברוך ויבאו עד תחפנם במצרים ושם נבא להם כי נבוכדנצר יכבוש את מצרים ושארית יהודה שם יתמו כלם בחרב וברעב (שם ט"ד י"ב). הירונימוס (בפירושו לישעיה ל"ו ז') יאמר כי מסורת בפי היהודים שירמיהו ובדוך מתו במצרים, אולם לדברי יוספוס (ספר x. 1.9.) הביאם נבוכדנצר לבלבל ומתו שם (ע"י סדר עולם רבה פכ"ו). וברוך עלה חי לנ"ע (ד"א זוטא פ"א). והנה אף כי ברוך היה תלמידו של ירמיהו לא נחה עליו רוח ה' והיה מצמער ע"ז ושואל: מה נשתיתי מתלמידי הנביאים, יהושע ששמש אח משה ואלישע ששמש את אליהו שנחה עליהם רוח הקדש? "אמרת אוי נא לי בייסוף ה' יגון על מאבוי ינעתי באנחתי ומנחה לא מצאתי", ר"ל שלא שרתה עליו שבינה להנבא, כמו, ותנת עליהם הרוח". אך ירמיה הטיבו, כה אמר ה' הנה אכיר בניחי אני הורם וגו' ונתתי לך את נפשך לשלל על כל המקומות אשר תלך שם" (שם ח"ה). א"ל הקב"ה: אם אין ברם אין סיני ואם אין צאן אין רועה; איני נגלה אל הנביאים אלא בזכותם של ישראל (מכילתא פ' בא סוף פתיחתא). וכיון שישראל גולים אין מקום שתשרה הנבואה עליך. אך מדברי המדרש משמע שעל שריה שר מנחה נחה רוח ה', ונאמר שם שזכה ברוך (צ"ל שריה) בן נריה לרוח הקדש (במדבר רבה פ"ח). ואמרו ח' כהנים וח' נביאים עמדו מרחב הזונה ואלו הם: ירמיהו חלקיהו ושריה ומחסיה וברוך ונריה וחנמאל ושולם וכו' (ספרי בהעלותך סי' ע"ח). ונראה שירמיהו וברוך היו משפחה אחת, וכי כהנים ונביאים היו. ברוך בן נריה מבני בניו של רחב הזונה היה וכהן היה (מגילה י"ד); במדבר רבה פ"ח איתא כי כ"ג היה) והיה ת"ח ומרביץ תורה ברבים וזקן ושיש, וכל זמן שהיה קיים לא רצה עזרא להניחו בבבל ולעלות לא"י. מכאן למרו שנרול ת"ת יותר מבניו בית המקדש (מגילה ט"ז); שה"ש רבה ה' ה') ובקבלת חז"ל ובהקדמת הרמב"ם לסדר זרעים נאמר כי ברוך וב"ד קבלו מירמיהו ובית דינו, ועזרא וב"ד קבלו מברוך. ומשמע מכאן כי ברוך מת בבבל, ולפי היוחסין מת בשנת ג'ת"ג (347 קודם מה"ג) בזמן שעלה עזרא לירושלם. לדעת חז"ל, וכן משמע מהכתובים, עבר מלך הכושי (ירמיה לח"ז) הוא ברוך בן נריה, ואמרו כושי היה? אלא מה כושי משונה בעורו כך היה ברוך בן נריה משונה במעשיו יותר מכל בני פלמין של מלך (ספרי בהעלותך סי' צ"ט; ס"ק ט"ז); ילקוט ירמיה רמז שכו"ג; תרגום יונתן; פרקי דר"א פנ"ג).

[קבר ברוך] לפי המסורה נמצא קברו של ברוך רחוק תחום שבת מקבר הזקאל והוא אצל נהר כבר

קראה באוני כל קהלכם והניתם בה מאד בימי צומותיכם, חזרו אותי ביד האגרת הזאת כאשר זכרתי אתכם בה, והיה שלום לכם כל הימים. בהחלק השני יש ה' פרשיות, אך באמת הוא נחלק לר' פרקים. הפרק הראשון א' א' י"ד הוא כעין הקדמה ומתחיל: אלה דברי הספר אשר כתב ברוך בן נריה בן מחסיה בן צדקיה בן שריה בן חלקיה בכבל. בשנה חתמישית בשבעה לחדש בעת אשר לכדו הכשדים את ירושלים וישראלים וישראלים באש וגו'. והעיר למוסר און יבניה מלך יהודה והשרים והעם היושבים בכבל על נהר צוד כי ישבו אל ה' בכל לבם, והם שמעו לקולו וישלחו לירושלים אל יהוקים ולחעם הנשארים שם כסף לקנות כלים וקרבות וקטרת לחקדיב על מזבח ה' בירושלים ולהתפלל על חיי נבוכדנצר מלך בבל ובלשצר בנו. המבקרים הטילו ספק באמתת הסיפור הזה, כי איך יקריבו הקרבות אחרי חורבן הבית? אך אפשר כי גם אחרי שרפת המקדש הקימו מזבחת בעזרת גדליה על הרבות המקדש והקריבו קרבות כפי החלטה שמקריבין אע"פ שאין בית, אך על המקום המקודש. הפרק השני א' י"ד - כ"א, ב' א' - ה' יכיל סדר ודיו אשר יורה ברוך להנשארים בירושלים להתודות על המאותיהם בימי מועד ושבת ולבקש סליחה ומחילה על עונותיהם. מפסוק ו' עד פרשה ג' פסוק ח' סדר ודיו להגולים בכבל, ומתחיל בדברי דניאל (מ' ז'): לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים, ומסיים בתפלה כי ירחם ה' אותם וימציא להם חסד בעיני שוביהם. בפרק הזה משתמש המחבר בכמויים ופסוקים שלמים מספר דברים המנבאים עונש גלות על סורם מאחרי ה'. הפרק השלישי ג' ט' - ד' ר' יבאר המחבר דעתו כי כל הרעות והתלאות אשר השינו את בני ישראל היו אך בגלל עונם את החכמה אשר תמצא אך בתורת ה' ובמצותיו, אשר יעשה אותן האדם וחי בהן וכל עוהביהן מות ימותו, ודברים רבים ורעיונות אחרים לקוחים מספר איוב כ"ח ול"ח המרכיבים ג'כ מנושא הזה. בחלק הרביעי ד' ה' - ע' נמירא יתאר המחבר את ירושלים כאם רחמניה המנחמת את בניה ותחוק את רוחם לקות לתשועת ה' שתבא בעתה לאסוף נדחי ישראל ולקבץ נפוצות יהודה, כי ישיב ה' את שבותם וירחם אותם.

על דבר זמן חבר ספר ברוך ישנן דעות שונות בין המבקרים, יש מקדימים חבורו לימי דניאל, ויש מאחרים אותו עד זמן החשמונאים, ואחרים משערים כי נתחבר אחרי חורבן הבית השני, או לכה"פ החלק הרביעי ממנו. אבל כמעט כלם מחליטים כי רוב הספר נכתב בראשונה בלשון עברית וממנה נעתק ליונית, ורק על החלק השלישי יש דעות כי נתחבר במקורו בלשון ארמית ונעתק ליונית. במקומות רבים השפה היא פיוטית ומעוררת רגשות לאומיים כשפת חלק התנחומים בספר ישעיה.

אגרת ירמיה מצודפת לספר ברוך ונרשמה לפרשה ששית, אך באמת היא ספר בפני עצמו. ע"ע ירמיהו, אגרת.

ביבליוגרפיה: Ewald, Die jüngsten Propheten

(משיר-עלי) בעיד מלוח חצי פרסה משם הוא קבר חנניה מישאל ועזריה (נלילות א"י וסה"ד ח"א 128 ע"ש המעשה). רב פתחיה מרננשבורג הנוסע (במאה ה"ב) מספר כי בהיותו בכבל אחר פטירת ר' דניאל ראש הגולה, שמע כי המלך אמר לר' שלמה אבי דניאל שהוא רוצה לנלות את קבר יחזקאל הנביא, ויאמר לו ר' שלמה וחזקנים לא תוכל לראותו כי קדוש הוא, אך ברוך בן נריה תלמידו קבור סמוך לחצרו ואם תחפץ תגלה קברו ואם תוכל לראות תלמידו אח"כ תראה את רבו. הלך וקבץ כל השרים וצוה לחפור, וכל מי שחפר בקברו מיד נפל מת, וייעצוהו זקן ישמעאל לצוות ליהודים בני אמונתו שיחפרו אחריו והם התענו ג' ימים ויבקשו ממנו מחילה וחפרו ולא נזקו, וימצאו ארונו של ברוך בתוך שתי אבני שיש ויאמר המלך: אין שני מלכים משתמשים בכתר אחד ואין נאה לצדיק זה להיות אצל יחזקאל, והחלו להסיעו למקום אחר, ונשאו אבני השיש עם הארון, וכשבאו ברחוק קבר יחזקאל מיל א' לא יכלו להזיז אותו ממקומו, ואמר ר' שלמה: כאן בחר הצדיק ליסוד, וקברו שם הארון ובנו פלטין יפה על קברו (סבוב ר' פתחיה, הוצאת בעניש, צד 20, 22).

א.

— [ספר "ברוך"] הספר האפוקריפי היוני המיוחס לברוך בן נריה נחשב בין הספרים החיצונים ולא בין ספרי התנ"ך. הירונימוס בפירושו לאוף ירמיה מתנצל על שלא כתב פירוש לספר ברוך מפני כי היהודים לא יחשבוהו לאחד מכתבי הקדש. בהעתקת השבעים קבעו לו מקום בין ספרי ירמיה ומגילת איכה, ובהעתקה רומית בהבולגאטי מקומו אחר איכה. בספרות ישראל העתיקה לא נמצא זכרו, ורק קרוב לזמננו נעתק החלק השני מס' ברוך ביחד עם עוד איזה ספרים חיצונים משפת יון לעברית ע"י יצחק זעקיל פרענקיל בשם, "כתובים אחרונים", וע"י שלמה פלעסנער נעתקו שני החלקים בספרו, "נחלים מן לבנון" (ברלין 1833). החלק הראשון מספר ברוך הוא אגרת אשר שלח ברוך מירושלים לעשרת השבטים ויכיל שני פרקים. פ"א מתחיל: אלה הדברים אשר שלח ברוך בן נריהו לתשעה חצי שבט היושבים בעבר נהר פרת לאמר: כה אמר ברוך בן נריהו לאחים הגולים, רחמים ושלום! וכו'. מטרת האגרת היתה: א' למען יבכו גם המה את השרפה אשר שרף ה'; ב' שיצריקו דין שמים ויתנחמו בגלותם, בהיות שהאחרון הכביד מן הראשון; ג' לחדש ברית הקשר בינם ובין הגולים מבני יהודה ובנימין; ד' להיות מוכנים ומחכים ליום הדין, בפרק ב' יוכיחם להחזיק בעבודת ה' וישים לפניהם שבעה דברים לזכרם, והמה: התורה, ציון, הארץ הקדושה, אחיהם גולי יהודה, ברית אבותיהם, המועדים והשבת, כי בהרברים האלה כלולה כל אמונת ישראל, גם העיר למוסר אזנם לאחוז בדרכי החישוב ולהתפלל לה', כי אין איש להפניע בעדם כי אפסו הצדיקים ומתו הנביאים ולא נשאר לנו כ"א ה' ותורתו ביום הזה, ומסיים: והיה כבוד אליכם האגרת הזאת

1868; Kneucker, *Das Buch Baruch*, Leipzig 1879.

א. ח. ר.

[ספר ברוך בלשון נשיה] זה מקרוב נמצא ספר בשם "יתר דברי ברוך" בלשון כושיה, ובתרגומו היונית נקרא "יתר דברי ירמיהו". כנראה נתחבר בומן כר כוכבא בא"י, ונוסחא הכושיה היא ג"כ העתקה מלשון עברית. בפרק האחרון מפקסוק י"ד עד סוף הספר נוספה אנדה נוצרית שאינה מתאמה עם תוכן הפרק ואפשר להשמימה ויש נוסחא אחרת במקומה שגם היא מאוחרת. תוכן הכללי הוא: ה' יצוה לירמיהו למסור את העיר ביד הכשדים ומצוה אותו להטמין את כלי בית המקדש ולצאת בגולה לבבל, כי כל זמן שהוא בעיר לא יוכלו הכשדים לכבשה, ורק ברוך תלמידי ישאיר בירושלם. ירמיהו מבקש מה' שגם עבד-מלך (כבושיה נקרא אבימלך) לא יראה בחורבן העיר, ויצוהו ה' לשלוח את עבד-מלך לכרם אנריפס להביא משם תאנים בעד העם. ירמיהו מטמין את כלי השרת חורק את המפתחות של בית המקדש נגד השמש (באגרות חז"ל וזרמן הכהן גדול למעלה ויד שלוחה מן השמים מקבלת אותן). והמלאך פותח את שערי העיר לפני הכשדים, ועבד-מלך הלך להביא התאנים מן הכרם ונתנמנם שם וכאשר קם משנתו חשב כי ישן רק רנעים אחדים ובאמת היה ישן ששים ושש שנים, ובשובו לירושלם לא הכיר לשום אדם רק זקן אחד אשר אמר לו כי התממה מ"ז שנים. עבד-מלך התפלא לראות כי התאנים נשארו לתים ורעננים במשך זמן ארוך כזה שהוא אוח ומופת כי ה' נטמה אליו חסד בזה ובכא. מלאך ה' מביא את עבד מלך אל ברוך בן נריה השמח לקראתו. ברוך שולח מכתב עם התאנים לירמיהו בכבל ויספר לו את כל הקורות אותו ומבקש אותו להפריד את הגולים מהנשים הנכריות שלקחו ובזכות זה ישיבם ה' לירושלם, וירמיהו כותב תשובה על המכתב ומתאר את הצרות אשר באו על הגולים ושפלותם בעיני האמונה. מכתב ברוך והתאנים וכן תשובת ירמיהו נשלחו ע"י נשר. ירמיהו מפריד את הנשים הנכריות מגולי בבל ועולה עם הגולים לירושלם, אך חלק גדול מן העם לא יאבו להפריד מן נשיהם, ולכן לא ינחום ירמיה ברוך ועבד מלך לשיב לירושלם, ואנשי בבל ג"כ לא יתנום לשבת עמם, והם הולכים לשמרון. העם אשר עם ירמיהו וברוך מקריבים קרבנות בירושלם שבעה ימים רצופים ושמתים על הגאולה. ביום העשירי לשוכם מקריב ירמיהו קרבן לכרו ומתפלל לה' ובסוף תפלתו הוא נופל מת, ברוך ועבד מלך מביכים אותו וכל העם נוהגין אבלות וקורעים בגדיהם וזורקים אפר על ראשיהם. הוספה נוצרית תספר כי אחרי שלשת ימים שב ירמיהו לתחיה וינבא לביאת המשיח ישו. העם כועס על נבואתו ורוצים לרנומו באבנים. ירמיהו בקש להביא לו אבן והתפלל לה' ונעשה לו גם כי האבן נתהפכה לתואר פניו והיו סוקלים את האבן, והאבן לועגת להם, או נפקחו עיניהם ורואים את ירמיהו עומד בתוכם וממתים אותו. (קלחנער ב"השלח" ח"ת 239-249 והעדת

איש שלום שם 524-527).

[ספר "התגלות" ברוך בלשון יונית] יש שלש נוסחאות ע"ד התגלות (אפוקליפסי) ברוך שנחשבו ג"כ בין הכתובים האחרונים. בנוסחא היונית יספר ברוך את החזיון שראה בשמים. מציאת הספר הזה לא נודעה עד שנת 1886 מעת שנדפסה הנוסחא הקצרה ממנו בלשון סלאווית בעתן "סטארינע" (שנת כ"ח) ונעתיקה לאשכנזית ע"י באנוועטש בשנת 1896, ובשנה הבאה הדפיס רושייטס את הנוסחא היונית המקורית בקעמברידש בשם Text and Studies. תוכן הספר הוא: (פרקי א'—ג'): ברוך בוכה ומצטער על חורבן ירושלם, ומלאך ה' נראה אליו לגלות לו נסתרות. המלאך מוליכו דרך המים העליונים אל הרקיע הראשון אשר עוכיו כמו המרחק מהארץ לשמים (ע"י חגיגה י"ג; תמיד ל"ב). ושם רואה בני אדם בצורות תיות, שדין ולילין (ע"י סנהדרין ק"ט). והם מדור הפלגה. משם נכנסים לרקיע השני והמלאך מכאר לברוך כי בה נענשו חור הפלגה מפני שלא רחמו גם על אשה הרה והכריחה להשתתף בבנין המגדל (ע"י פרקי ד"א פמ"ח וספר הישר פ' שמות). משם באים לרקיע השלישי ורואים הגיהנם ואת הנחש הקדמוני אשר ארכו כהאורך ממזרח למערב העולם, והוא שותה מדת אמה מן האוקינוס בכל יום למען לא יעברו מימיו את גבולו להשחית את התבל, כי שלש מאות וששים נחלים מריקים מימיהם אליו. במן הנחש גדול כשואל, והנחש אוכל את בשר הרשעים. בפרק הרביעי מבקש ברוך מהמלאך להודיעו איזה הוא עץ הדעת אשר ממנו אכל אדם הראשון, והמלאך יאמר כי הוא עץ הנפץ אשר נטע סמאל. ויוסף לאמר כי המבול שחת את הנפץ ועקרו מגן עדן עד אשר בא נת ונטעו בכרם. בפרקי ו'—מ' מדבר על השמש והירח והכוכבים ויתאר אותם כמעשה מרכבה בארבעה אופנים ובתר של אש על ראשה, ועוף האורשינה או בר יוכני (phenix) רץ לפני המרכבה ותופש את קרני השמש ובוה הוא מקרר את האש, ואלמלא כן לא היתה שום בריה יכולה לעמוד מרוב החום (פרד"א פ"ו; במדבר רבה פ"ב ד'). קודם השחר מעיר העוף את התרנגול (ע"י זוהר ח"ג כ"ב; כ"ג. מ"ט; על הברכה אשר נתן לשכוי כינה, ותרנום איוב ל"ח ל"ו). המלאכים מסירים את כתר האש (השמש) בכל לילה ומנקים אותו מטומאת העבירות של בני אדם אשר נהנו מאורו (ע"י אליהו רבה פ"ב). ומספר אנדות יפות על הלבנה (השוה שבעות ט'). תולין ס': ב"ד פ"ו). בפרק י' מתואר הרקיע הרביעי וברוך רואה בקעה ובה מעופפים עופות משונים שהם נשמותיהם של הצדיקים (ע"י תקוני זוהר פ"ו וסנהדרין צ"ב); ושם מקור הגשם והטל (ע"י ב"ד פ"ג י' וקהלת פ"א ז'). ברקיע התמישי יפגוש את המלאך מיכאל שהוא ראש המלאכים וכידו מפתחות לשערי השמים ודרך שם מביא תפלות של בני אדם לפני כסא הכבוד (ע"י ברכות ל"ב; ובסדר התפלות). בפרקים האחרונים (י"ב—י"ז) מדבר מהמלאכים המללים לאדם בארץ (חגיגה ט"ז) ונותנים חשבון

השני והנאולה העתידה אשר אז יבנה הבית בפעם השלישית ולא יחרב עוד. פרקי ל"ה-נ"ב: בשכבו בין חורבות הדיכל בובה ומקונן נראה ה' אליו בחלום חזון לילה, והנה הוא רואה יער מסובב בסלעים צדורים, ומול היער עומדת נפן אדרת על יובל מים ומשם נמשכים המים אל היער ונהפכו לזרם כביר אשר שטף והשחית את עציו ולא נותר בו רק ארז אחד ולאחרונה נכרת גם הארז הזה ויצף אל הגפן. פתרון החלום הוא: היער הוא מלכות רומי ויובל המים הוא המשיח והגפן היא בית ישראל. פרקי נ"ג-ע"ד: רמיאל המלאך יבאר לברוך את חזון הנבואה שראה: ארז יעלה מן המים ויריק גשם י"ב פעמים זו אחר זו, פעם מים חשוכים ופעם מים מהירים, והוא סימן להמאורעות שקרו מזמן אדם הראשון עד המשיח העתיד לבוא. המים החשוכים הם: אדם אחר החמא, מצרים, כנען, ירבעם, מנשה והכשרים, והמים המזהירים הם: אברהם, משה, דוד, חזקיהו, יאשיהו, חזק הבית השני. אח"כ בא גשם שוטף שחור מאד עם א"ט פלדות ובעקבותיו שואה ושמן, ואחריו הריקו גשם נדבות ופני השמים נטהרו. הוא הגלות השני והארז קודם הנאולה הבאה ומרפא בכנפיה. פרקי ע"ה-פ"ז: ברוך נותן שבת ותורה לה' על התנולות האלה וה' יצוהו לבשר את הבשורות האלה להעם ולצוות לביתו ולהכין את עצמו לעלות לשמים ושם יחכה עד בוא היום הגדול. ברוך כותב שני ספרים אחד לתשעה וחצי השבטים ואחד לשני שבטים וחצי השבט. רק תוכן הראשון נמצא פה, ובו יצדיק את משפט ה' על שמרון ויהודה וינבא על עונש הבא על עושקי ישראל, ובו קורא אל העם לשוב בתשובה לה' ולשמור את תורתו ולחכות לקבץ גלויות.

הרבה דברים שנאמרו בספר הזה נובל להשוות לאגדות חז"ל במקומות שונים, המראים לדעת כי ההנחות האלה היו ידועים בין ההמון אשר השפיעו על מחברי הספרים של ברוך כמו על בעלי האגדות בתלמוד. לא נובל לקדם את חבור הספר הזה קודם חורבן הבית השני, ויש בו דברים הרבה הדומים למה שנאמר בספר החיצוני עזרא ד' (ע"ע).

[השקפה של בקרת] כל הספרים המיוחסים לברוך הם ספרים חיצוניים ואין להם שייכות לכה"ק, וחשודים הם למזויפים ע"י חברי היודעים והנוצרים אשר בידם נמצאו הספרים, ומעולם לא היו מונחים בידי היהודים ואין אחריותם עליהם. הנוצרים קדשו את ספרי ברוך בסוד המועצה שנאספה במרינט בשנות 1545-1563, אך הפרוטסטנטים לא קבלום בין ספרי הקדש שלהם, ככל זאת יש להספרים האלה ערך עתיקי שראוי לחקירה ודרישה, ונכלל לתמוד מהם את רוח ההמון ומחשבתו בעת החייה על האנשים הגדולים שנוכרו בתנ"ך, גם מחלך הספרות בספורים והגזרות אחרי החיטת כה"ק, הלימוד הזה יועיל לפעמים להבנת האגדות הקדומות שנמצאו בספרות המדרשים, כי בלתי ספק הוא שכל הספרים החיצוניים האלה נתחברו בלשון עברית או יותר נכון בלשון

ממעשיהם. חמלאכים המלוים את הצדיקים יביאו בידם סלים מלאים פרחים נודפים ריח אשר יתנו למלאך מיכאל והוא יוליכם לפני ה', והמלאכים המלוים את הרשעים יבואו בידים ריקניות ומבקשים להתפטר ממשמרתם. מיכאל בשוכו מאת פני ה' יביא עמו שכר לצדיקים ועונש לרשעים אשר ימסור בידי המלאכים ויצוה להם שלא יעזבו את הרשעים פן יחזרו בתשובה. אחרי כל הדברים האלה משיב המלאך את ברוך למקומו הראשון. כסיפור הזה יש רשומים נכרים מהמיתולוגיא היונית ואגדות היהודים, גם רשומים נוצרים על הגפן כי "שום דבר טוב אינו בא ממנו" (סוף פ"ה) אך אפשר שנוספו הדברים אח"כ זמן כתיבת הספר בעיקרו לא יאוחר מזמן אריגינס (185-254) המזכיר אותו בספרו De Principiis (ח"ב 3.6), ולא נובל להקדימו מתחלת המאה השנייה, ובנראה נכתב ע"י יהודי אלכסנדרי מכת היודעים.

[התגלות ברוך בלשון סורית] בנוסחא הסורית יספר ברוך מקורותיו קודם חורבן הבית ואחריו ובנוגע לעתידות ישראל. עיקר הספר מלבד חלק קטן ממנו (הפרקים ע"ח-פ"ו) לא נודע עד קרוב לזמננו. בשנת 1866 הדפיס צריאני העתקה רומית מהסורית בספר Monumenta Sacra (ח"ב פ"ב 73-98). והנוסחא הסורית המקורית נדפס בשנת 1871. זה הוא תוכן הספר: בפרקים א'-ה': אלהים נראה אל ברוך ומגלה לו כי קרוב חורבן העיר לבוא, ומצוה אותו לעזוב את העיר עם חסידי הדור, כי לא יאבה להביא החורבן בעודם בעיר. ברוך משתומם ומצטער הרבה אך כטוח בה' כי הגלות לא יארך ופרות ישראל עתידה לבוא, ואז יבנה היבל עליון על מכוננו. ברוך וירמיהו והחסידים ילבו אל נחל קדרון ומחכים להמאורע. בפרקים ו'-ח': הבשרים יסובבו את העיר ורוח ינשא את ברוך על כנפיו ממעל לחומת ירושלים. הוא רואה ארבעה מלאכים עם לפידי אש שורפים את העיר ומלאך אחד לוקח את כל כלי השרת מכית המקדש ונוגז אותם בארץ ולא נראו עד היום הזה. פרקי ט'-י"ב: שבעה ימים אחרי החורבן נגלה אליו ה' ויצוהו להניד לירמיהו כי ילח את הגולים לכבל והוא בעצמו ישאר בירושלים, וישמע תעלומות העתיד. ברוך מקונן על החורבן הקינה המתחלה "אשרי מי שלא נברא, ועבשיו שנברא טוב לו שימות" (השנה איוב נ' י"א). בפרקי י"ג-כ': אחרי צומו שבעת ימים יתגלה אליו ה' לבשרו כי הגוים שהרעו לישראל יענשו כדי רשעתם והוא יהיה לראות במפלתם. פרקי כ"א-ל': אחרי צומו עוד שבעת ימים ואחרי תפלה ארוכה נפתחו השמים לפניו ושומע קול שדי אשר יתרעם על ספקו ויאשו של ברוך בתפלה אשר נשא מקודם, ויבטית לו כי "העולם הבא" יבוא בעת אשר תוציא הארץ פירותיה, ר"ל אחרי אשר כל הנשמות תראינה אור היום (בדברי חז"ל כאשר יכלו כל הנשמות שבגוף), ומראים לו י"ב מיני גלויות ורדיפות שונות, ואח"כ יבוא המשיח עם אושר כבוד ותפארת. פרקי ל"א-ל"ד: ברוך מאסף את הזקנים ומודיעם משיבת ציון מבבל ומחורבן

כל תאוה לתועבה, כל חשוקה למצוקה, כל רמיה לרמיה, כל תלאים לתליים, כל אהבה לאיבה", כנראה מהעתקה העברית לפולסנער שהחזיר עמרה ליושנה. גם יש להעיר על ההנדה בנוסחא הכושית על אורך השינה של עבד מלך סין שנים, שאגדה כזו נאמרה על תוני המעגל שישיש שבעים שנה (תענית כ"ג.), וההנדה דומה לה נודעת בספור של הסופר האמריקאני וואשינגטון אירווינג על Rip van Winkle שישיש עשרים שנה.

ביבליוגרפיה: Charles, *The Apocalypse of Baruch*, Intr. 20-22; Kautzsch, *Die Apokryphen des Alten Test.* II. 402, 446; Rosenthal, *Vier Apokryphische Bücher aus der Zeit u. Schule Akibas*, 1885, pp. 72-103; Schürer, *Gesch.*, III. 223-232; *J. E.*, II. 551.

א.

ברוך נד: ש"ר מא"י בארצות מדי ופרס. חי באמצע המאה ה"י. הוא הביא כשורות וידיעות מבני משה וארבעה שבטים היושבים מעבר לנהר סמבטיון ששמע מאחד משבט נפתלי ישו זלביאל אשר פגשו בדרך המדבר, וברוך התודע לבני משה והם נתנו לו מכתב כתוב בשנת ת"ו (1616) להרבנים בירושלים, ועליו תתמו המלך אחיטב בן עזריה ויועציו הנשיא יהודק בן עזיה והזקן אוריאל בן אביאסף. תוכן המכתב הוא כי בני משה ישובים בשלום במדינה מיותרת אשר הנהג סמבטיון מקיף אותה, ויש להם מלכים ושרים מקרבה והם עם רב ועצום וארצם מבורכת מאד, והם שונים תנ"ך הלכות והגדות, וכבוא אליהם השמועה מפי ברוך כי שבטי יהודה ובנימין נתונים בצרה נעצבו מאד רוצים לנתנם ולרבר על לבם שלא יתיאשו מן הנאולה, ולאמר שלא יפלא בעיניהם כי לא יבואו לעזרתם מפני שאין להם רשות לעבור את הנהר סמבטיון עד עת קץ. המכתב מתחיל בזה"ל: לאחינו בית ישראל שבטי יהודה ובנימין, בני אבות העולם אברהם יצחק ועקב התמימים, למלאכי אלהים דומין, ובאורייתא קדישא עסקין לילין ויומין, אומה קדושה טהורה מכל עממין, ולפני אל נערץ בסוד קדושים שבתין נאומין מרגנים, ומיחדין לאל נורא ואיום שלש פעמים ביום, יושבים על אדמת קודש, לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחר המיוחד בעולמו ה' צבאות שמו, ויבנה בית עולמו ויקבץ את כל עמו מארבע כנפות הארץ אמן א' א' סלה ס' ועד. זאת מאתנו אחיכם בית ישראל בני משה רבנו ע"ה אשר מעבר לנהר סמבטיון להשמיע למעלת התחלכם משלומנו וכו'.

העתק מגוף הכתב נעשה בירושלים ונשלח לחש"ד ר' נתן שפירא לעיר ריניו ועל אמתת ההעתקה חתמו עשרה מרבני ירושלים וברניו ראחו הרב תיריא ואישר את חתימת הרבנים. מזה נראה תומת הרבנים שהאמינו ב' ברוך נד אשר יתארוהו בשם "חכם השלם הדיין המצויין" וכנראה עשה המכתב פעולתו להרבות בקרבן הנדבות לעניי א"י ע"י המשולחים. ע"ע אל דרד הדני; בני משה; סמבטיון.

המדרשים שהיתה נהוגה אז, ולכן אנו פוגשים חמיר בהנדות דומות אישר מקור אחד להם. כי היו קבוצים רבים של דרשנות והנדות העם בזמן ההוא. הטובים ייבאם שנכתבו ברוח התורה נשמרו בידי הפרושים, ואלה יזרנו תכמי ישראל בנגיזה היו בידי אתרים כת היודעים המינים שהם הנוצרים הראשונים. להכתות האלה היו שני מרכיבים: קסרין ואלכסנדריא של מצרים, אלה אשר בקסרין העתיקו המדרשים שלהם ללשון סורית ואלה אשר באלכסנדריא העתיקו אותם ללשון יונית ובמשך הזמן נעשו בהם שנויים רבים והוספות. כנראה נתחברו או נערכו בעת שתברו את ספרי "ברית החדשה". חז"ל נמנעו מלהזכיר את הספרים החיצונים ורק לפעמים רמזו עליהם בדרך שלילה, ויתכן שמה שאמרו כי ברוך לא היה נביא ולא שרתה עליו רוח הקודש (עי' לעיל) כוונתו בזה להרוס את ספרי ברוך אשר ינשאוו למעלת נביא בשורה אחת עם ירמיהו. ומה שאמרו חז"ל כי עבד מלך הוא ברוך יהרוס את דברי הספרים לחשבם לשני אנשים. גם יתנגדו להם חז"ל באמרם שברוך היה בתוך גלות בבל ולא עלה לירושלם ומת בבבל. מלבד התנגדות חז"ל יש סתירות הרבה בספרי: הו"ך לדברי הימים והמסורה. כמו: מה שנאמר בספר העקרי הוא ספר ברוך השני כי ברוך כתב האגרת בבבל בשנה החמישית (למי? לגלות יבניה או לגלות צדקיהו?) בשבעה לחדש (איזה חרש? אבי?) לעת אשר לכדו הכשדים את ירושלם וישרפוה באש ויקרא... באזני יבניה בן יהויקים מלך יהודה ובאזני כל העם אשר באו לשמוע... כל היושבים בבבל על נהר צוד או סוד (כנראה הוא שבוש ממלת "כבר"). ובאמת ממשמעות הכתובים נראה כי היה ברוך וירמיהו בירושלם וברוך קרא את הספר באזני העם בתדוש ה' ש' י' ע' בשנה החמישית ל' ה' ו' י' ק' י' (ירמיה ל"ו ט'). ולא קרא לפני יבניה אשר ישב בבבל בבית הכלא עד אשר חפשו אויל מרודך שנים רבות אחרי כן. גם קשה להאמין כי שלחו כסף סבבל להקריב סרבנות מיד אחרי חורבן הבית, וכנודע היה המקום שומם ג"ב שנים אחרי שרפת בית המקדש ולא נראה איש יהודי בירושלם. וכדבר כלי השרת הוא סותר את עצמו באמרו בספר הראשון כי ירמיה טמן אותם בירושלם או נגזו במקומם ובספר השני אומר כי הושבו סבבל, וכי ירמיה צוה ליהודי ירושלם להתפלל בעד נבוכדנצר ובלשצר בנו (בן בנו) שלא מלכו בזמן אחר, ומדוע לא הזכיר את אויל מרודך בן נבוכדנצר.

מקור הספרים בעברית יש להוכיח מכמה מלים ובטוים שלא הבין המעתיק היוני ומעה בהם, ובפרט חוכית המליצה בספר הראשון ריש פרק ב' שהיא דומה למליצת ישעיה כי יום לה' צבאות על כל נאה וגו' והשתמש הרבה בלשון נופל על לשון שאי אפשר בהעתקת חיונית, כמו "כל כח יהפך לשהות, כל תיל לחיל, כל חוקף לנוקף, כל יופי לרופי, כל נאון לדראון, כל נחת לשתת, כל דומה לדמה, כל עושר לחוסר, כל שפר לעפר, כל גדול לחדל,

ביבליוגרפיה: תולדות גדולי ישראל 58; אבן ספיר הארץ צי ע"ב; כנסת ישראל 193. א.

„ברוך הוא וברוך שמו“: ע' ברכות. ברוך (מארץ) יון: ע' פראנקים.

ברוך בן יצחק: פוסק מעלי התוספות. נולד בגרמיזא וחי ברנשבורג בסוף המאה הי"ב. הוא היה תלמיד ר' יצחק הזקן (בר' שמואל מדנפרא, צרפת) וחברו של רבנו שמשון משאנץ, כנראה מסמינ' לאון ק"מ וקמ"א. הוא חבר: א) ספר התרומות קרוב לשנת תקס"ב (כנראה בו סי' קל"ה) על דיני שחיטה וטריפות, או"ה ונדה, ניטן וחליצה, ע"ז ויון נסך, ס"ת ותפילין ושבת (נדפס בוויניצ'א 1523) והיה נחשב לפוסק מוסמך ב"ן רבני אשכנז; ב) תוספות ופירושים לכמה מסכתות: שבת קדושין יבמות נזיר ב"ט חולין, ובפרט למס' זבחים שרוב התוספות ממנו ובסוף כמה דבורים חתום „ברוך“ (שם מ"ט, ד"ה והרי כתב „ושם הארכת' ב'פ' הזהב“; שם ע"ב, ד"ה וליכמלא כתב „וביכמות הארכת' יותר“). גם יש לו תשובה בתשובות מימוניות לס' משפטים סי' כ"ט, ובתשובות הרשב"ץ ח"ג סי' ל"ז מכונה רבנו ברוך הבהן, ואפשר שטעה בזה מפני שסמך על שם ספרו „התרומות“.

ביבליוגרפיה: שם הגדולים ח"א י"ט; מיכאל, אור החיים סי' 627; Epstein, Monatschrift, XXXIX. 454; Zunz, Z. G., p. 36.

א.

„ברוך שאמר“: ברכה והודיה בתפלת שחרית בירש פסוקי דזמרא. לדעת צונץ נתחברח בימי רבני סבוראי, והראשון אשר הזכירה הוא ר' משה גאון (815—825. עי' ערוך ע' תפל). ונמצאת בסדר ר' עמרם במחזור ויטרי ברמב"ם ובכל המנהגים. במנהג אשכנז יש בה פ"ז תיבות (מור א"ח סי' נ"א) ובמנהג ספרד היא ארוכה יותר. מנהג פשוט הוא לאמרה מעומד בנגון ובנעימה: בימי הבינים באשכנז האריכו את נגינתה לשעה אחת ור' שמשון בן אלעזר (1515) היה מכונה „ברוך שאמר“ על אשר שר הברכה הזאת בנעימה יתירה. ברוך שאמר יש בה שני חלקים, בראשון יש עשרה פסוקים המתחילים בברוך, דומים לפסוקים בתתלת שיר שלשת האנשים בכבשן, ובסדר אליהו זומא פ"ד כתוב „ברוך שאמר והיה העולם, ברוך הוא, ברוך אומר ועושה, ברוך נחר ומקים, ברוך עושה בראשית, ברוך שזכר את הראשונות והעביר את האחרונות“. לדעת רפאפורט הוא כמו פזמון והקהל היה עונה „ברוך הוא“ אחרי כל חרוז וחרז המתחיל בברוך. וראיה לדבריו בעל היוחסין שכתב כי בשבת הראשון לפני ראש הגולה בככל החזן מזמר ברוך שאמר וכו' והבחורים אצלו עונים בכל פעם ברוך הוא. אך ר' שלמה ן ווירנא בשבט יהודה כותב כי החזן מתחיל „ברוך שאמר“ וראשי ישיבות עונים „ברוך אומר ועושה“ וחזר

החזן ואומר „ברוך נחר ומקים“ והם עונים „ברוך עושה בראשית“ וכו'. ובעל עבודת ישראל משער כי לא היו נהגין כן בכל יום רק לכבוד השבת בלבד. החלק השני מתחיל ברוך אתה ה' אמי' וכו' והיא עיקר התפלה. במס' סופרים (פ"ד ח') כתוב הקורא בכתובים צריך לומר ברוך... אשר קדשנו... לקרוא בכתבי הקודש. ד' יוסי בר חלפתא אומר: יהי חלקי מטמרי הלל בכל יום (שבת ק"ח:); ולפ"ז תקנו חכמים הברכה הזאת לפני פסוקי דזמרא „ובשירי דוד עבדך נהללך... בא"ה סלך מהולל כתשבחות“, ולאחריהם ישתבח „כי לך נאה... שיר ושבחה הלל חסרה... ברוך... הבוחר בשירי זמרה“ וכו'. והברכה הזאת כמו יהללך אחרי ההלל נקראת ברכת חשיר (פסחים ק"ח.), ולכן אסור לשוח ב"ן ברוך שאמר לישתבח.

ביבליוגרפיה: רפאפורט, ככורי העתים ח"י 117; שבט יהודה פמ"ב; מרגליות במס' Riviste Isra- litica (1907) IV. 126—131; Zunz, G., V. pp. 389, 491.

ד. ס. ב.

ברוך בן שמואל ממגנצא: תלמיד ופיימן. חי בסוף המאה הי"ב ומת במגנצא בשנת 1221. הוא היה תלמיד מובהק של רבנו אלעזר ממץ, וחתום על התקנות שנעשו במגנצא בשנת ד"א תתקף חסובאות בסוף מהר"ם דפוס פראג. הוא חבר ס' „החכמה“ בהלכה ומבוא בראשונים ובפרט בתשובות מהר"ם ובס' המרדכי. הספר הזה היה בכ"י אצל ר' בצלאל אשכנזי והעתיק ממנו בכללי התלמוד שלו ובשטת מקובצת לכתובות ל"ד: ולכ"ט ס"ח. ע"ח: אך כנראה נאכזר הכ"י. גם חבר פ"י למס' נדרים, הביאו הרמב"ן בחידושי ליבמות כ"ט: והרשב"א בחי' לנדרים ז'. צ"א. אמנם ר' ברוך נודע ביחוד בתור פייטן, כי חבר פיוטים וקינוט וסליחות רבים על גזירות הקהלות, ומליצתו נעלה ומלאה תמורות על דם נקיים אשר נשפך. דרכו היה לחרוז ולערוב לשונות התלמוד בלשון המקרא. נמצאים ממנו זולת לפ' בהר כמנהג אשכנז „אחרי נמכר נאולה תהיה לו“, והקינוח „אצבעותי ישפלו ואשיותי נפלו“ וסליחה ליום ד' דתשובה „אתח חרואה“, ועקרה „בנין המזבח“ ומערכות יצרות אופנים חוללות כמנהג ווירמיזא, ועוד שירים הרבה.

ביבליוגרפיה: מרדכי בן הלל 102; אור החיים סי' 637; עמורי העבודה 55.

א.

ברוך בן שמואל מצפת: שרד' ורופא. נולד בעיר פינסק (רוסיה) ונחרג ח' טבת תקצ"ד (1834) בעיר צנעא בארץ תימן. בשנת 1819 עלה לא"י ונתישב בצפת. בשנת 1831 נבחר בתור שרד' לארץ תימן ובדעתו היה לבקש את עשרת השבטים ובני משה. הוא נסע דרך רמשק, אחלב קורדיסטאן ואשור, ומשם לבצרה אבישור מיסקוט דרך חים, ומשם לערן ראש מדינת תימן נגבה, ומשם עבר ביבשה דרך ט"ז ימים ובא לעיר צנעא בתתלת

חדש אב תקצ"ג. הרב יוסף אל קארה ובית דינו קבלוהו בכבוד. משם ארח עמו לתורה הר"ן השני מאד יחי"א אל אבא"ן (הלבן) למורה צנעא אל המדבר הגדול אשר עפ"י הנרות וספורים ימצאו שם משבטי ישראל. וילכו דרך צעה (היא דקלה) ועד חיידאן הוא סוף הישוב מ"ן יום. ויכינו להם צדה ומים לכמה ימים וישימו אל המדבר פניהם בשימון ושם פנשו ברועה יהודי מעשרת השבטים, ויאמרו לו: את אחינו בני משה ושבטי יה אנהנו מבקשים, אמר לו הרועה: אני איני יכול להביאכם עמי; תנו לי סכתב עם אות ואלכה ואגידה לאחי, ואתם שובו לעיר חיידאן ותשבו שם עד אשר ישלחו לכם מענה. ויעשו כן וישבו לחיידאן ויחכו שם זמן רב ולא בא המענה, וחזרו לצנעא. בעיר הזאת משל אז המלך, "אימאס אל מיהר" והיה חולה במחלה כבדה וכל הרופאים נואשו מחייו, והמלך הזה היה אוהב את היהודים אשר היו להם מהלכים בחצרו ועשו מלאכת המטבעות במלכותו. ר' ברוך התודע לפניו ורפא אותו, ויכבדהו המלך מאד וישימהו לרופא בחצרו ונתעלה ר' ברוך בעושר וכבוד, אך שרי המלך קנאו בו וכתבו עליו שמנה כי בא לרגל את הארץ ולמסרה לאיברהים פחה מלך מצרים אשר באו להלחם עליו. ועוד נתחוק החשר בעיני המלך כאשר הציע ר' ברוך לפניו לתת לו עשרת אלפים אנשי חיל מצבאות חימן והוא יצא עמם לחלחם נגד הפחה ולגרשו מן הארץ. המלך שמע לקול המלשינים ויור עליו כדור וימיתוהו, אך מיד אח"כ תחרט על מעשיו וכמעט יצא מדעתו, ובסוף השנה מת יימלוך בנו תחתיו. אולם מלחמות רבות נתעוררו עליו ונשבתה ממלכת חימן ועיר צנעא ירדה פלאים, וההמון האמין כי ההפכה היתה בחטאת המלך אשר שפך דם נקי להרוג את ר' ברוך מטיבו (אבן ספיר ח"א צ"ג).

ה. ב.

ברון, אבן אברהים אישק (יצחק), ין:
 מדקדק, חי בסוף המאה הי"א ובתחלת המאה הי"ב בעיר ברצלונא (ספרד). הוא היה תלמיד ר' לוי אבן תבן מסרקוסטה בעל "המפתח" ובן דורו של ר' יהודה הלוי ור' משה אבן עזרא שהקדישו לכבודו אחרים משיריהם והאחרון כתב שיר הספר על סוחר (כוכבי יצחק תר"ח צד 28). ר' ברוך חבר בלשון ערבי, "כתב אלמחאנה" בשני חלקים, הראשון בדקדוק לשון עברית בהשוואת לשון ערבית והשני הוא ערוך ע"פ א"ב. חבורו נמצא שלא במלואו בבית עקד ספרים בפטרבורג שהדפיס פויל פון קאקאצאף (פטרבורג 1894); סקוריו היהודיים הם מספרי ר' סעדיה נאן, ר' האי נאן, רונש אבן תמים, יהודה חיוג, אבן זנאה, ר' שמואל הנגיד, ר' שלמה בן גבירול, אבן ישוש, אבן בלעם ור' משה גיקטיליא. דר' עפנשטיין בהאשכול (ח"ב 198) מביא ממנו דוגמאות בביאורי המקראות בהשוואת לשון הערבית ומהם: א ס פ ס ו ף (במדבר י"א ר') יש לפרשו עפ"י הערבי ספסאף והוא השפלה והבזוי מכל דבר; ב) מחוררים (ש"א ה'

ביבליוגרפיה: ישרון ח"ט 86; גינצבורג בת ס' ל"ג תרנ"ה, גליונות 152, 176, 225, 226.

א.

ברונא, ישראל: רב ופוסק. נולד באשכנז בערך שנת 1400 ונפטר סמוך 1480. הוא היה תלמיד ר' יעקב ווייל בערפורט ור' ישראל איסרליין בניישטאדט הקרובה לוינא, ונסמך על ידיהם ברבנות. לפניו ישב על כסא ההוראה בברונא (Brünn) וכנראה יצא משם לרגלי גירוש היהודים מהעיר החיא (שנת 1451). בנודדיו עבד דרך פראג וביא לרגנשבורג; שם קבע דירתו ונתמנה לרב בוראש ישיבה, ועלה זה בידו בעודת סוריו הנזכרים אע"פ שר' אנשיל מרבני העיר עכב עלירו ומחה בו לבל יבוא בנבולו. אחרי מות שני עמודי החוראה באשכנז: ר' ישראל איסרליין ור' יעקב ווייל הכירו בני חדור את ר' ישראל ברונא לאב בתורת ההוראה, ומקדוב ומרחוק באו לפניו בשאלות בעניני הרת. במצות הקיסר פרידריך השלישי שמתו בבית כלא כדי להכריחו להחרים את בני קהלתו אם לא יתנו איש איש את החלק השלישי מרכושו מתנה לנגזי המלך, ואחר שנתן ערבות על גופו ועל ממונו הוציאוהו לחפשי. עוד פעם שנית נתנו אותו בבית האסורים מפני שמומר אחד האשים אותו בעלילת הדם, ורק אחרי השתדלות בני קהלה לפני הקיסר ולפני המלך ביהם ואחר שחזר המלשין מדבריו הוציאוהו לחפשי. הרב ברונא כתב הרבה שו"ת שנרפסו פעמים (שאלוניקי 1798 ושמעטין 1860).

ביבליוגרפיה: גרעץ, דברי ימי ישראל ח"י 423; סאקאלאו, ספר היוכל 262.

פ. ד. ק.

ברונשווייג: מחוז ועיר בגרמניה. תחלת ישוב היהודים חיתה בעיר העלמטערט במחוז ברונשווייג בשנת 1247 תחת מחסה האדון ווערדען. ר' ישראל יעקבסון הנודע בתקוניו נר בברונשווייג. ומנדלסון נתארח כמה פעמים בבית הרוכס מברונשווייג. החוקים שנעשו ביום 29 אקט' 1821 נתנו ליהודים הרשות להתעסק באומנות יד. ביום 12 אקט' 1832 נתנו חוק להשוות זכות היהודים שיש להם רשיון לשבת בברונשווייג עם יתר התושבים, ונתנו להם זכות הבחירה ולהבחר בתור צירי הפרלמנט. אספה מררבנים הריפורמים נתאספה בברונשווייג בחודש יוני שנת 1844 ומטרתה היתה לעשות תקונים במנהגי התפלה. אחת מתעליות האספה היתה לבטל שבועת היהודים המיוחדת (More Judaico) ביום 16 מאי 1845. בתחלת המאה ה' היה ר' ש"ל איינר רב הקהלה. בשנת 1840 נתמנה דר' הערצפעלד ומספר היהודים היה אז 1300. בעת (1908) מספרם בערך שני אלפים בכל המחוז. ע"ע אספת הרבנים; גרמניה.

ביבליוגרפיה: J. E., III, 405

ה. ב.

ברוריא: בתר' חנינא בן תרדיון שנהרג על קדוש השם, ואשת ר' מאיר. חיתה בתחלת המאה השנייה בעיר מבריא אחרי רדיפות אדריינוס. היא היתה מלומדת בחכמת התורה וזונה הלכות ורבירה נשמעים כאחד מגדולי התנאים. ר' יוחנן מעיר עליה כי היתה בקיאה בשלש מאות הלכות בהלכות יוחסין; שלמדר משלש מאות חכמים גדולים בכל יום במשך שלש שנים (פסחים ס"ב). ומצינו כי היא הכריעה בין ר' טרפון שהיה מטמא ורבנן שהיו מטמאין בענין קלוסטרטא. וברוריא אומרת: שומטה מן הפתח הזה ותולה בתבירו בשכת, כשנאמרו הדברים לפני רבי יהושע אמר: יפה אמרה ברוריא (תוספתא כלים ב"ט פ"א ו'). לענין תנור מאימתי טהרתו א"ר חלפתא איש כפר תנניא: שאלתי את בן חנניה וכו' ובתו אומרת משיפשמנו את תלוקו. כשנאמרו הדברים לפני רבי יהודה בן בבא אמר: יפה אמרה בתו מבני (תוס' כלים ב"ק פ"ד י"ז). ומסופר עליה כי פעם אחת רצה ר' מאיר אישה לקלל את הבריוני שהיו בשכונתו וציעדוהו. א"ל ברוריא: מי כתיב יתמו חטאים, "חוטאים" כתיב אלא בקש רחמים עליהם שיחזרו בתשובה (ברכות ו'). פעם אחת הלך רבי יוסי הגלילי בדרך ומצא את ברוריא ושאלה: באיזה דרך נלך ללוד, אמרה לו: גלילי שומה! לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה. היה לך לומר, "באיזה ללוד" (עירובין ג"ג). וכאשר ראתה תלמיד אחד שלמד בלחש הוכיחה אותו (שם). אומץ לבה ותכונתה הנעלה הראתה כאשר מתו שני בניה פתאום בעת שהיה ר' מאיר יושב במנחה בשבת ודורש בבית המדרש. מה עשתה ברוריא אשתו? הניחה שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם. במצאי שבת בא ר"מ לביתו. שאל היכן שני בניך אמרה לו שהלכו לביהמ"ד. לאחר הברלה הקריבה לפניו

לאכול ולאחר שאכל אמרה לו: רבי, שאלה יש לי לשאול אדם נתן לי פקדון בבקר ועכשיו בא ליטול פקדוני, האחזירה לך? אמר לה: בתי, בודאי מי שיש לו פקדון צריך להחזירו. הפשה אותו בירו והעלתהו לחדר הכמה והעבירה הסדין מעל בניך וראח שניהם מתים, התחיל ר' מאיר לבכות. אמרה לו: רבי, לא כך אמרת לי שאנו צריכין להחזיר הפקדון? א"ר חנינא: בדבר זה התנחם ונתישבה דעתו. לכך נאמר אשת חיל מי ימצא ומדרש משלי וילקוט משלי רמז תתקס"ד. ברוריא היתה כמעט היחידה בגדל חכמתה ותורתה בדור התלמוד, ויצאה מן הכלל שאמרו תו"ל אין חכמה לאשה אלא בפלך (יומא ס"ו) וכנראה התחילה להתנאות בתורתה וללגלג על מה שאמרו חכמים נשים דעתן קלות. ויש אנדה שהיה ר' מאיר משיבה: חיך שסופך להודות על רבדיהם וצוה לאחר מתלמידיו הנאמנים לנסותה לדבר עברה והפציר בה ימים רבים עד שנתרצית. וכשנתרוע לה הרבר הלכה וחנקה את עצמה ור' מאיר ברה לאסיא מחמת כסופא (רש"י ע"ז י"ח).

ביבליוגרפיה: יוחסין 121; סדר הדורות 87; Kayserling, Die Jüd. Frauen, pp. 120-124; Bacher, Ag. Tan., I. 400, II. 5.

א. ב. א. ה.

ברוריא: דינים הנכבדים מן שני בעלי הדינים. ואף כי יש כח לדיני ישראל לרין לאדם בעל כרחו, זה דוקא אם הנתבע מסרב לירד לדין או שאינו רוצה לבוא עם התובע לדיני עירו. אבל אם רוצה לרין עמו בעירו אלא שאינו חפץ בבית דין שביד לו התובע אז זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד ושני הבוררים בוררים השלישי (סנהדרין ה'. תוס' ד"ה דן). אבל נדאה דלא נתנו כן רק מעת אשר יסרו בסוריא ערכאות בעלי בתים ותיקנו כי הדיינות אלה אינם יכולין לכופו אפילו ללוח אלא זבלי"א וזבלי"א (זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד). ואח"כ נתפשט הרבר להלכה גם בדיינים מומתים, והסכימו על זה גם בארץ ישראל ואמרו במערבא כי על ידי זה יצא הדין לאמתו (סנהדר' כ"ג). אמנם עוד בימי הבינים נמצאו טועין שחשבו כי הדין הנכבד יש לו להפך בזכות מי שביירו ועומד במקומו לחפות הדברים אשר לא כדון ונהגו כמה אנשים לברור להם בעלי תחבולות ועליהם כתב הרא"ש שהם חסרי דעת ותולין טעותם בדברי רש"י. ולא דקדקו בדבריו כי חלילה להדיין למצוא סברא לזכותו אם לא שיראה בעצמו לדין נמוך. אבל להטות לחברו לקבל סברתו אע"פ שהוא בעצמו עדיין מסופק באמתתה הרי זה בכלל מטה משפט, ופידוש המאמר, "יצא הדין לאמתו" הוא שמתוך שזה ביררו הוא סבין דבריו לאשורו, ואם יש לו שום צד זכות נושא ונותן עם חברו, וכן עושה הדיין השני, נמצא לא נשאר שום צד זכות נסתד ונעלם מעיני שניהם, והשלישי שומע מ"מ של שניהם ומכריע ביניהם ויוצא הדין לאמתו (פסקי הרא"ש פ"ג סנהדרין ס"ב).

מלחמה וכלי זין השתמשו בברזל כמו: ברזל ועץ חנית (ש"ב כ"ג ז'), להב החנית אשר לנלית היה מברזל (ש"א י"ז ה'), חרצני הברזל ומנורות הברזל אשר חמיה בהם דוד את בני עמון (ש"ב י"ב ל"א), רכב ברזל (שופטים א' י"ט), וקרדום או נרוץ לחצוב בעץ (דברים י"ט ח'), פצירה פים שלש קלשון ודרבן (ש"א י"ג כ'), שבט ברזל (שם ב' ט'), עול ברזל (דברים כ"ח מ"ח), וכור הברזל (שם ד' כ'), וכבלי ברזל (חזקיהו ק"ח י"ח), דור המבטל התפארו כי אם יתפרץ המבול מן הארץ מחמת, יש לנו אשיות (עששיות מלשון עשות) ברזל שאנו מחפין את הקרקע, והן לחות של ברזל (plates), מנהדרין ק"ח: ילקוט איוב רמ"ז חתק"ו).

א.

בְּרִזְלִי: הגלעדי מרגולים, איש עשיר אשר כלכל את המלך דוד וחילו בימי מרידת אבשלום בנו (ש"ב י"ז כ"ז), ובשוב דוד לירושלים אחרי מות אבשלום בקש את ברזלי לשבת עמו בעיר המלוכה וימלא את כל מחסורו, אך ברזלי שהיה זקן בן שמונים שנה לא הפץ לעלות עמו באמרו, האדע בין טוב לרע, אם יטעם עבדך את אשר אוכל ואת אשר אשתה אם אשמע עוד בקול שרים ושרות! ולמה יהיה עבדך עוד למשא אל אדוני המלך?— והנה עבדך כמהם (בנו) יעבוד עם ארוני המלך" (ש"ב י"ט ל"ב—מ"א), ולאוח חורה נתן לו המלך סתנה כבדת ארץ מנחלת אבותיו בקרבת בית לחם ונקראת על שמו גרות כמהם (ירמיה מ"א י"ז), וקודם מות דוד צוה את שלמה בנו לאמר, ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שלחנך" (מ"א ב' ז') ואפשר כי היו בניו של כמהם או כי נתוספו עליו אחיו, ברבות הימים נתחתנו כהנים עם בנות משפחת ברזלי אבל נתרחקו מן הכהונה בימי עזרא כי לא יכלו לאשר את יחוסם (עזרא ב' ס"א), חז"ל דרשו על שם ברזלי שזוכר חמש פעמים, כי מי שמאכיל לצדיק כאלו מקיים חמשה חומשי תורה (ב"ר פנ"ח), אך מדברי ברזלי שהתאונן כי לא טעם עוד טעם אוכל אחר שהגיע לימי שיבה למד רבא שהיה ברזלי שמוף בזמה חזקה קפצה עליו, כי אמתא דבי רבי היתה בת צ"ב שנים ועוד טעמה טעם הקדירה (שבת קנ"ב), ולכן היתח למלה בפי רבא, "אטו כ"ע ברזלי הגלעדי הוא?" (יבמות ע"ג).

א.

ברטנורא: ע' עובדיה בר' אברהם ירא. ברי ושמא: ע' ספק.

בְּרִיאָה: חרוש ההוויה והמציאות, יש מאין (creatio ex nihilo), ומחיהם רק אל ח'. מלת בריאה נרדפה עם יצירה עשייה ופעולה. בחכמת הקבלה התיחד שם זה אל המדרגה השניה לאצילות בהשתלשלות חוויות העולם, והוא "עולם הבריאה" של אבי"ע (אצילות בריאה יצירה עשייה), במ' חשמונאים (ב' ז' ב"ז) מתואר ה' "ראש לכל דבר בורא התבל (εξ οὐκ ὄντων) ובס' חכמת שלמה (י"א י"ח) נאמר כי ה' ברא הארץ מאין (ת"ג).

השלישי, מחלוקת ר"מ וחכמים (שם) והלכתא בחכמים ולא בעינן דעב בעלי דינים (חז"ט סי' י"ג א') וזה דוקא ברין חורה אבל אם קבלו את הברורים לעשות בנייהם פסרה אין הדיינים יכולין לברור את השלישי בלתי דעת בעלי הדינים שלא נתרצו לפסרה אלא על דעת שני אלה בלבד (ב"ה שם ס"ק ב' ובש"כ סק"א), ואם אינם יכולים הדיינים להשוות דעתם בבחירת השלישי, זקני העיר ומנהיגיה יתנו להם שלישי, אם הנתבע מערים לברור דין שאינו הגון כדי לשבת אצל דיון הגון אין שומעים לו, וכן אם אי אפשר למצוא להם דיון שלישי, חוזר הדין לכפיח ב"ר להנתבע (רא"ש וטור שם), ע"ע ד"י ג"ס, אם לא משתחים הברורים ברעותיהם הולכין אחר הרוב אם נבררו לדין תורה, ואם נבררו לפשרה אין הולכין במטח אחר הרוב אא"כ נתבררו מפורש על חנאי זה (ש"כ שם ס"ק ב'), הקרובים וכל הפסולים הנטורים פסולים גם לברורים, אבל האוהב וכל הני הפסולים הקלושים המסופר עליהם בתלמוד דאמר חכם לחברו עליהם, "פסילנא לך לדינא" (כתובות ק"ה:), כלם כשרים בברורים (מהר"י קולן שורש ט"ז סי' ב' ועיין בחז"ט סי' ז' ברמ"א יבסמ"ע ס"ק ב', חות יאיר סי' ב' ג').

[ש"ש בירורין] בשטר הברורין שכותבין לשני בעלי הדינים כחוב: פלוני בירר לפלוני ופלוני לפלוני (ב"ב ס"ה), וברש"י ד"ה זה בורר, לפי שכל זמן שלא טענו טענותיהם יכולין הבעלי דינים לחזור מבידורם (ב"ס כ'), רש"י ר"ה זה, נמוקי יוסף שם בשם ירושלמי) אבל אם כתבו, אפילו בלא קנין אינם יכולין לחזור עוד (נמוקי יוסף שם), אפילו אם נבררו לפשרה אשר צריכה קנין בכל מקום (נחלת שבעה סי' כ"ד ס"ק ב'), ואם קנו אין צריכין כחיבה (נמוקי יוסף שם), בנמרא פירשו שטרי בירורין אשר במשנה (ב"ס כ', ב"ב ס"ז), "שטרי טענתא" (שם) ויש בו דינים שונים, ע"ע טוען ונטען; פ ש ר ה ; ש ט ר ו ת .

הרח"ה

בְּרִזְלִי: מין מחבת ידועה, המצויה הראשון של חרשת הברזל היה תובל קין (בראשית ד' כ"ב), הברזל הבא מצפון ירמיה ט"ו י"ב) הוא הברזל המזוקק (שטאהל, Steel) המכונה ברזל עשות (יחזקאל כ"ז י"ט), א"י היא ארץ אשר אבניה ברזל (דברים ח' ט') והיא האבן הנמצאת לרוב בארץ הבשן הנקרא עוד בפי הקדמונים בולת (basalt) לפי שיש בה כחלק חמישי מגשם הברזל, ומן האבן הזאת היו עושים כלים שונים, התורה הזהירה שלא להניף ברזל על המזבח (דברים כ"ז ה') ומקבות והגרון וכל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו (מ"א ו' ו'), כי בברזל השתמשו או רק לצורך מלחמה הריגה ורציחה ולא לכלי הבית שעשו מנחשת, ודרשו חז"ל: המזבח נבנה להארץ שנתו של אדם והברזל לקצר שנתו, אינו רשאי להניף המקצר על המארץ (מכילתא יתרו; מדות פ"ג ד'), בבנין המשכן עשו האדנים הווים וכלים שונים מכסף או מנחשת ולא מברזל, אבל לצורך

תעת תרמב"ם המתנגד לשיטת אריסטו בקדמות העולם אבל אינו מאמין בהפסד העולם ואמר כי דבר זה לא נזכר במקרא או ברברי חז"ל ומה שנאמר כי שיתא אלפי שנין הוי עלמא חד תרוב יורה כי איננו אפיסת המציאות בכללו כי באמרם חד תרוב יורה כי ישאר, וגם אלה רבדי יחיד (מורה ח"ב פ"ל ועי' בחורי מאמר חטישי סי' י"ת והלאה וברלב"ג ס' המלחמות פ"ו), אך הרמ"א חולק ומאמין גם שהעולם עלול ליפסד בי הדבר אשר יברא הבורא יש בכחו גם לבלותו (תורת העולה ח"ב פ"ב סי' ס"ז). והראב"ע חולק גם בהוראת בריאה שהיא יש מאין (פי' לבראשית א'). ואף כי אלהים הוא בורא הכל וקדמון לכל נוצר, הארץ הזאת לא היתה חדשה בששת ימי בראשית כי כבר נחרבה פעמים רבות ע"י ה' תזרז ובנאה, וכמאמר חז"ל (מעשי טו ב"ה ס"ח, והלאה, ויניציא 1707). ולכן יש אומרים כי מלת "בריאה" תורה על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ו"יצירה" על דבר הנגמר (ערכי הכננים בערך בריאה).

[תכלית הבריאה] ה' ברא את העולם לא לצרכו אלא כדי להיטיב ולתקן בריותיו, אחר אשר התפשטו והשתלשלו העולמות העליונים ע"י ררש ר' תנחומא, את הכל עשה יפה בעתו" בעונתו נברא העולם, לא היה העולם ראוי להבנות קודם לכן (ב"ר פ"ט) ומכאן למד ר' אבהו שהיה בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו, אמר: דין הניין לי יתהון לא הניין לי (שם פ"ג מ') וזהו סוד שבירת הכלים בקבלה. ואמר ר' שמעון החסיד: תתקע"ד דורות שקוטמו (נגזרו) להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו (חגיגה י"ג). אך אם ישאל השואל מדוע לא נאצלו האצילות קודם לכן? יש לומר כי קודם הבריאה כשהיה ה' לברו לא היה אז מציאות זמן כלל, כי הזמן הוא רק סקרה דבק ונמשך אחר תנועות החיים ונחלק לעבר הווה ועתיד, אך אין להזמן יחס לה' שהוא היה הוה ויהיה ואין לו חליפות וצבא וההוה שלו אינו "עבר" והיהיה שלו אינו "עתיד" ואין לנו שום השגה בערך "זמן" קודם הבריאה (עי' שומר אמונים ויכוח שני י"ט-כ' התצאת ויילנא תרל"ו). הרעיון הזה שבריאת העולם היתה להיטיב לוולתו, כנראה, מתנגד למאמר חז"ל כי כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו (אבות פ"ו) אך קשה לנו להבין מה הוא "כבודו". גם אמרו כי לא ברא דבר אחר לבטלה, ברא שבלול לכתיב, ברא זכוב לצירתה, יתוש לנחש וכו' (שבת ע"ז: ירושלמי ברכות י"ב ע"ג).

[קיום הבריאה] התורה וכסא הכבוד נבראו קודם לבריאת העולם (ב"ר פ"א ה') ותורה קרטה לכסא הכבוד ע"ד ה' בחכמה יסר ארץ (משלי ג'). והתורה היתה כלי אומנתו של הקב"ה. הוא מביט בתורה ובורא את העולם (ב"ר פ"א ב'). זה מתאים לרעיון האפלטוני, ורק התורה יודעת מסודות העולם קודם ברייתו אבל אתה אין לך עסק לדרוש אלא מני שים אדם עלי ארץ (איוב כ', ב"ר פ"ח ב'). עד שלא נברא העולם הסתר דבר, משנברא העולם

חקוד דבר (ירושלמי חגיגה פ"ב). בכל זאת מצינו כי חכמי התלמוד חקרו ודרשו גם מה מלפנים ומה לאתור אך כסו דבריהם בסודות ורמזים שלא יבינם ההמון, ואמרו: כיצד ברא הקב"ה את עולמו? א"ר יוחנן: נטל הקב"ה שתי פקעיות (coils) אחת של אש ואחת של שלג ופתכן (ערכון) זו בזה ומהם נברא העולם (ב"ר פ"י ג') ואמר רב יהודה בשם רב: בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי עד שנער בוהקב"ה והעמירו שנאמר: עמודי שמים ירופפו ויתמהו מנערתו (חגיגה י"ב). ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר: לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו (ב"ר פ"י י"ב). פילוסופוס אחד שאל את רבן גמליאל א"ל צייר נדול הוא אלהיכם אלא שמצא סממנים טובים שסייעו אותו: תהו ובהו, וחושך ורוח ומים ותהומות. א"ל תיפה רוחיה דההוא נברא! כולתן כתיב בהן בריאה וכו' (ב"ר פ"א י"ב). ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: אפילו אותן שכתוב בהן כי הנני בורא שמים חדשים כבר הן ברואין מששת ימי בראשית (ב"ר פ"א י"ח). מחלוקת בין ב"ש ובי"ש: ב"ש אומרים השמים נבראו תחלה ואח"כ נבראת הארץ, ובי"ש אומרים הארץ נבראת תחלה ואח"כ השמים וכו'. ר' יוחנן אמר בשם חכמים: לבריאה שמים קדמו לשכלול הארץ קדמה (ב"ר פ"א כ"א). בנמרא איתא אמר ר"ל כשנבראו ברא שמים ואח"כ הארץ וכשנמה נמה הארץ ואח"כ נטה שמים (חגיגה י"ב). ועי' תמיר ל"ב). ר' יהודה אומר האורה נבראת תחלה ור' נחמיה אומר הארץ נבראת תחלה וכו'. ר' שמעון בן יוחנן שאל לר' שמואל בר נתן מהיכן נבראת האורה? א"ל מלמד שנתעטף בה הקב"ה בשלמה והכריק ויו הררו מסוף העולם וער סופו (ב"ר פ"ג א'-ד') ועי' פילין בספרו De Opificiis Mundi IV. א"י נבראת תחלה (תענית י'). ומכור הארץ הוא בירושלים כי מציון נברא העולם. רבי אליעזר אומר: עולם מאמצעיות נברא שנאמר בעקת עפר למצק ורגבים ידובקו (איוב ל"ח), רבי יהושע אומר: עולם מן הצרדין נברא שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ ונשם מטר ונשם מטרות עזוי (איוב ל"ז). רבי יצחק אומר אבן ירה קב"ה כים סמנו נשתת העולם (יומא נ"ד). השמים נסמכו על קורות מים כמו שנאמר המקרה במים עליותו (תהלים ק"ד). בשעה שאמר "יהי רקיע בתוך חמים" נלדה טיפה האמצעית ונעשו השמים התחתונים ושמי שמים העליונים. רב אמר: לחים היו מעשיהם ביום הראשון ובשני קרשו וררש "יהי רקיע" בשני, ויתחזק הרקיע". רבי פנחס כשם ר' הושעיא אמר כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע למים העליונים. רב אמר: נטל הקב"ה אש ומים ופתכן (כלל אותם) זה בזה ומהן נעשו שמים (ב"ר פ"ד א'-ט.). ר' אליעזר אומר: כל מה שיש בשמים ברייתו מן השמים וכל מה שיש בארץ ברייתו מן הארץ. ר' יהושע אומר: כל מה שיש בשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן השמים. ר' הונא בשם ר' יוסף אומר: כל מה שיש בשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן הארץ

שלנו ער עולם האצילות, מכובבנו שהוא הארץ ער כוכבי השמים הנדולים והנוראים, עם רבוא רבבות תנאותיהם ופעולותיהם. העולמות האלו כלם יחד נקראים Universum או Kosmos. גדולי החכמים מאז ומקדם חקרו על שתי השאלות האלו. א) איך נתחה מציאות מחאין המהלמ? ב) איך יתהו כחות משונים, דברים והפוכם, כמו: היה והפסד, חיים ומות, אור וחושך, מציאות והעדר, מהאל המיוחד שאין יחידות כמוהו, שהוא אור אין סוף פשוט בתכלית הפשימות? השאלה הראשונה מיושבת ע"י "סוד הצמצום".

[סוד הצמצום] בעלי הקבלה יאמרו כי במרם ברא ה' ארץ ושמים היה כל הלל העולמות מלא מאוד אין סוף, אור פשוט, דק מן כל דק, נעלה מכל מחשבה ורעיון, שאין מחשבה תופסת בו כלל. וכשעלה ברצון ה' לברוא עולמות שיש להם נבול ותכלית מדה וקצב, מהאור הפשוט הבלתי נדול ובלתי תכלית, סלק אורו ממקום אחד ונעשה הלל עגול בלי אור, והחלל הזה הוא המקום שבו יכולים לחקקים עולמות במציאות. העגול הזה נעשה מרכז פנוי מן האור אין סוף, והוא הנקרא בתורתנו "נקרת הצור", החלל שצדד העולמים הנביל בעד העולמות, זה הוא סוד הצמצום, ר"ל שכביכול צמצם את אורו וסלקו מן המקום שבו נתהוה היקום, בכדי שהחלל יוכשר בעד העולמות שברא, ולפי"ז יהיה פרושו של הפעל "ברא" הנאמר אצל מעשה בראשית, עשית חלל פנוי על דרך נעיצה ודקירה כמו, "וברא אותהן בחרבותם" ובפי המקובלים, "שסלק ממחשבתו ענין עצמותו". ואם כן מה שאנחנו אומרים שהבריאה היתה יש מאין, הוא רק לפי השנתנו, אבל באמת נתהוותה הבריאה אין מיש, העדר סמציאות.

[מדת הדין ומדת הרחמים] הכח שהוא צמצום אורו, סלוק שכינתו והגבלת השפעתו, נקראת, "מדת הדין", כי באשר שאין אור שם חושך, ובמקום שאין חיים לחיות ולהחיות, שם אברון ומות כליון והפסד. לא שהש"ת הוא פועל רע, רק העדר טובו והגבלת שפעו וחסדו לפי ערך כלי חקבול של הנבראים, נקראת מדת הדין, שהיא מדת האמת, לעומת מדת החסד והרחמים שהיא ההנהגה לפנים משורת הדין. ולכן בכל מעשי בראשית נאמר רק שם, "אלהים" כי התחלת המציאות היתה רק על ידי הגבלת טובו וחסדו, קצבת השפעתו וצמצום אורו של אין סוף הבלתי תכלית. ובעבור שעל ידי צמצום אורו וסלוק השפעתו לא יכלו העולמות לחקקים אפילו רגע אחד, לכן אחרי שנתהוותה הבריאה יש מאין כפי השנתנו, או אין מיש, העדר ממציאות, לפי השנת השכליים, שתף הקב"ה לשם אלהים את שמו הו"ה שהיא מדת רחמים כדי להחיות את כל העולמות, כהנשמה המשפעת חיים לכל אברי הנוף לכל אחד ואחד כפי ערכו, תכונתו ותכליתו. ורק ע"י שתי מדות אלו שהן: הארה וצמצום, השפעה ומניעה, הקשבה ופיקוק יוכלו לחקקים עולמות במציאות והעדר, עם רבבות נבראים

(ובראשית רבה פרשה י"ב י"א).
[ששת ימי בראשית], "יהי ערב והי בקר" ונו"ר נחמיה אומר כמלקט תאנים הן (ימי הבריאה) כל אחד ואחד הופיע בזמנו (כמו שנזכר ביום א' ב' ג' ד' ו' ז'). ר' ברכיה אומר ותוצא הארץ דבר שהיה פקוד בידה (ב"ר פי"ב נ"ז). ר"ל שכולם נבראו בפעם אחת אך הארץ הוציאה אותם קמעה קמעה בכל יום. ר' יוחנן אמר ביום ב' נבראו המלאכים, ר' חנינא אמר בחמישי נבראו. עכ"פ הכל מודים שלא נבראו ביום א' שלא יאמרו: מיכאל היה מותח בדדומו של רקיע ונבראל בצפנו והקביה מרד באמצעו, אלא, "אנכי ה' עושה כל, נוסח שמים לברי" ונו"ר (ישעיה מ"ד, ב"ר פ"א ד') להורות שלא היה שום שותף עמו בברייתו של עולם. ר' לוי בשם ר' חמא בר' חנינא אמר: שלשה בריות היה הקביה בורא בכל יום ויום, בראשון ברא שמים וארץ ואורה, בשני רקיע וניהנם ומלאכים, בשלישי אילנות דשאן ונ"ע, ברביעי חמה ולבנה ומזלות, בחמישי עופות ודגים וליחתן, בששי אדם חיות ורמשים (ב"ר פ"א י"ז). ר' יהודה אמר רב: עשרה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן: שמים וארץ, תהו ובהו, אור וחושך, רוח ומים, מדת יום ומדת לילה (חגיגה י"ב). עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן: באר והמן וקשת כתב ומכתב הלחות וקברו של משה ומערה שעמר בה משה ואלהיו, פתיחת פי האתן ופתיחת פי הארץ לבלוע את הרשעים וכו' (אבות פ"ה ו, פסחים נ"ד). הבמיו "ערב שבת בין השמשות" בלשון חכמים הוא כנוי להחיות דברים עתיקי יומין שלא נודע זמן בריאתם בקורות הימים והם קודם-ההיסטוריא = prehistoric. ר' השע"א אמר: כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה כגון החרדל צריך למתוק, התורמוסים צריכין למתוק. החיטין צריכין להמחן, אפילו אדם צריך תיקן - במילה (ב"ר פ"א ז). וריב"ל אמר: כל מעשי בראשית נבראו לדעתן ולקומתן ולצביון (ר"ה י"א). ר"א ור"י החולקים בכמה דברים בבריאה העולם חולקים ג"כ בזמן הבריאה: ר"א אומר בתשרי נברא העולם וכו' ור' יהושע אומר בניסן נברא העולם וכו' (שם). וחשבו את הארבעה ימים עד אשר נתלו המאורות לימי תהו והתחילו למנות השנה מיום ד' ויש חושבים הארבעה ימים לשנה הראשונה כי מקצת השנה עולה שנה, ומיום ד' התחילה השנה השנייה עכ"פ היה יום הראשון של הבריאה בכ"ה אלול. בתלמוד נזכר חשבון לבריאת העולם ד' אלפים ר"ל (ע"ז מ:); אף כי לשמרות חשבו למנן היונים. ע"ע אצילות; השתלשלות; הדרוש וקדמון העולם; הקירה ודרישה; יצירה; כרונולוגיא; עולם הזה ועולם הבא; מעשה בראשית; תהו ובהו; תהום.

א.
— [בקבלה] ח ב ר י א ה היא התהוות העולמות יש מאין לכל מערכותיהן ותולדותיהן; מהעולם הנשמי

שרדשו על מה שנאמר, "ותנא תארץ" הוציאה דבר שהיה פקוד בידה. ועל שעת תוהו ובתו הזאת אמרו חז"ל שהקב"ה לא הפץ לתת את תורתו לתקע"ד דורות קודם שנברא העולם. כי ה"תתקע"ד" דורות הללו לא היו מוכשרים וראויים לקבל את התורה. אשר על כן דבר צוח לאלף דור עד הורו של עם רם, הדור שיתרוכם על בהשקפותיו וחינוכו עד שהיה בכחו ובתכונתו להוליר את משה בנו של עמרם. ועל העולם הזה שאחר העשייה אמרו חז"ל שית אלפי שנין חזו עלמא.

בריאות: ע' רפואה.

בריאל, יהודה בן אליעזר: רב במטובא. נולד לערך שנת 1643 ונפטר בשנת 1722. תשובות ממנו נדפסו בספרי שו"ת מאת רבני רור, ותלמידים מצוינים יצאו מבית מדרשו. בתוכם ר' יצחק לאמפרונטי בעל ס' "שחר יצחק" ואביעזר שר שלום באזיליאה. לרוב ידיעותיו בחכמת הרבנות היה מתאים גורל חכמתו בחיצוניות. כנראה מחבורי אשר חבר. על ידי השכלתו הרחבה עשה לו שם גם מהלאה לנבול מדינתו. עד שהחכם צבי קראו לחיות בעתרו במלחמתו נגד נחמיה חיון. וכתב כמה אגרות נגד חיון ונגד ספרו. על מותו נדפסה קינה מאת תלמידו שמשון כהן מודון בשם "ציר הצירים". הספרים שחבר הם: א, "שפר כללי הדקדוק" (מנמוא 1730); ב, "השנות על ספרי השליחים"; ג, פירוש על דניאל (נכתב בערך שנת 1708); ד, פירוש על תרי עשר (ממנו נשארו רק קונטרסים אחדים); ה, *La Sinagoga disingannate Esame delle* (dagl'inganni del Padre Pinamonti riflessioni teologiche) (מאמר על הנסים בכה"ק). כל הספרים האלה חוץ מן הראשון נשארו עד הנה בכתובים. נמצא עוד ממנו "שיר זהב" מגש לר' יצחק קרדוהו, ותרגום עברי של אגרות הפילוסוף הרומי סיניאק.

ביבליוגרפיה: ניפריגורוני, תגי, 127; ברעץ, ד"י, חלק ח', 340, 605; ווינער, מזכרת רבני איטליא, נוספת ל"רעת קרושים" מאת אייזנשטאט, 61; ברם חמד חי"ב III. 385; 119.

מ.ד.ק.

בריה: ע' הערוכות.

בריוני: ע' סיקריטין.

בריות: ע' בהמה וחייה.

בריטניה: ע' אנגליא.

בריינין, ראובן בן מרדכי: סופר ומחבר. נולד ברוסיא בערך שנת 1863 וישיב עתה (1908) בברלין. הוא מצוין בתור זשורנליסט עברי במאמרים רבים על דברים שונים ובסגנון לשונו הנעלה מכל הסופרים בני יליו. הוא העשיר את הספרות החדשה בתולדות תכמים ובבקרת השקפות תצוירים. מספר הביאוגרפיות שכתב יעלה בערך מאה וחמשים. והרבה מאמרים על אמנים ויצרי פסל ומושחים בששר. חזו כמעט דבר חדש שהוסיף

בעלי היה והפסד, וכל הבריאה כולה היא תמיד בלי הרף פושטת צורה ולובשת צורה. בהשנתתו הפרטית של הו"ה הוא האלהים על כל בראויו שהם מרת הרומים ומרת הרין, או מרת החסד ומרת האמת.

[בריאה יצירה עשייה] מבואר אצל בעלי הלשון שאין עשייה אלא נמר הדבר ותקונו. ובריאה היא יש מאין המוחלט, ויצירה הוא המעמד בעת ההצאה מהכח אל הפועל. בין בריאה לעשייה. ובכל מקום שנאמרה בריאה אצל מעשי בראשית הוא רק במה שנברא יש מאין, היא התחלת ההתהוות בהגבלת המקום והזמן. אבל אחרי שהבריאה כולה צעדה קדימה במדרגת ההשתלמות נאמר בה עשייה. בתנאים נאמרה בריאה, יען אין בכח המים לברוא נפשות הבעלי חיים, היתה או בריאה חדשה, שרץ נפש חיה" יש מאין, אבל אצל חית הארץ שכבר נבראה נפש הבעל חי, נאמר ויעש אלהים את חית הארץ למינה, יש מיש. והאדם, אף כי הוא נברא אחרון, אחרי התיקון וההשתלמות של כל הבריאה כולה, בכל זה נאמר בו בריאה יען כי נפש האדם היא אצולה ממרומים ויש לה מדות נעלות ונשגבות. אשר אין בין בעלי החיים משלה ויש לה כח הרצון והבחירה אשר אין דוגמתה בנבראים אחרים. ולכן היתה נפש האדם בריאה חדשה, יש מאין ולא יש מיש מנפשות הבעלי חיים. גם יצירה ועשייה נאמרו אצל האדם, יען הוא נברא בצלם, ר"ל הצל של כל הבריאה כולה. עולם קטן, כעין זעיר אנפין compendium מכל היקום. כי בהאדם נאחרו ונקבצו כל הכחות וכל המדות השונות של כל הנבראים כלם מהרמש עד השבליים הנבדלים, מדות וחפוכן, בני אדם שאינם יכולים להתרומם מעולם החיילה והרתישה, ויש בעלי נפש עדינה המתרוממים על כל מעשי אנוש עד הספירות העליונות כמו הנביאים ובעלי דוח הקודש שהתרוממו ממעל להתפשטות הנשמיות. ובכח הבחירה אשר להאדם כמו שאמרו חז"ל "בשם שהקב"ה הוא מלך בעליונים כך האדם הוא מלך בתחתונים". והמשורר אמר, "ותתסרהו מעם מאלהים וכבוד והדר תעמדהו, תמשילהו במעשי ידיך, כל שתה תחת רגליו". ולכן האדם שהוא מבוד היצורים שהוא הצלם והדמות של כל החבל כולה, אצלו יתכן כמו אצל כל הבריאה, בריאה יצירה ועשייה. והנה הבריאה היתה בפעם אחת וברגע אחד, אך לא כן היצירה והעשייה, היינו התיקון וההשתלמות, רק המבע צעדה קדימה ממדרגה למדרגה, מן הנמוך אל המעולה, מן הפשוט אל המתוקן, בדרך עילה ועלול סיבה ומסוכב, משמה צורה ולבשה צורה, עד אשר הניעה אל המדרגה הנוכחית שאמר הקב"ה לעולמו די! ולזאת כוונו חז"ל באמרו שהקב"ה היה בונה עולמות ומחריבן. וזה הוא שנאמר והארץ היתה תהו ובהו, "תהו" היא שעת היצירה שבין בריאה לעשייה שבצורתה ערנה לא נשתלמה, אבל כבר היה בכחה להשתלם ולהשתכלל. וזה נקרא "בוהו"=בוהוא, שכל הכחות כבר נבראו בחארץ אבל צריכים היו לצאת מהנעלם אל הגלוי, וזהו

ממתניתין (תענית ב"א.), וכמו שכתב ר' שרירא נאון (אגרת א'): "ישאר הלכתא כולהו אשתביקו והיין כגון ברייתא דמעיינין להו ומאן דמעין בפירושי או בלישני ריחיי". תל משנת ר' יוחנן בן זכאי ודומיהון אמר, "שהן לא איקבעו למגרסינן לכולי עלמא". ובאמת נדלה מעלת המשנה ממדרגת הברייתא לענין הלכה, ואם הברייתא מתנגדת להמשנה הלכה כמשנה, ואמרו סתם במשנה ומחלוקת בברייתא הלכה כסתם (יבמות מ"ב. ע"י רש"י). בכל זאת מועילות הכרייתות לפעמים לתרץ את המשנה, לפרשה, להגבילה או לעמוד על ההלכות שלא נזכרו במשנה.

[תוספתא] הברייתות שנסדרו ונקבצו ע"י ר' חייא ור' אושעיא נקראות בשם "תוספתא" (ע"ע), והן היו מתקנות משכסושי ושינויות, ואמרו, "כל ברייתא דלא מייתי בי רבי חייא ור' אושעיא משכסותא ולא תותבו מינה בני מדרשא (חולין קמ"א.). אבל רוב הברייתות לא נסדרו ולא נערכו כראוי והן מפורזות במבילתא ספרא וספרי ושני התלמידים, יש מהן שצמצאו בחוכמות מיוחדות מקובצות ע"י חכמים שונים ונקראו על שמם כמו משנת בר קפרא, משנת ר' נתן, משנת ר' מאיר, משנת ר"ע או ר"א בן יעקב והברייתות הנזכרות בשמן לחלן. חלק גדול מהברייתות הוא קידום או בוטן אתר עם המשנה. ור' אבהו ראה תוספתא עתיקה מכרייתות ושמה בה (ירושלמי פסחים פ"ה ה'). אך גם אתר חתימת המשנה נתוספו הרבה ברייתות, ביחוד בדור של הציתנאים אי אמוראים הראשונים אשר מכונים בשם "תנא ברא" או "תנא ברייא" (ירושלמי חלה פ"ד א', יומא פ"ו ו'). הברייתות שהיו שנויות בפי התלמידים ונתקבלו ע"י רוב חכמי בבל ובראשם רב ולפעמים נזכר גם שמו בברייתא ושמואל טובאות בתלמוד בבלי בשם תנו רבנן (ת"ר) שהוא תרגום הארמי של "שני תבנים" העברי, גם בשם סתם, "תנינא", "תנו", "תנינן", "ותנו עלה" או "תניא", והברייתות הפרטות שנאמרו בשם חכם הוכירו בעירוף השם הפרטי כמו תניא-תני-תנא-תנא ר' פלוני, תנא רבי פלוני או תנא ר' פלוני קמיה דר' פלוני (ועי' יד מלאכי סי' תרנ"ח). ועי' אמר הרש"י: "והנך ברייתא לא אית להון קץ, וכל חד וחד מרבנן גרים להו מפום רביה כדאמרינן במציעא, אישכחיה וכו' תני מר מדי שבכיר אל תניא". ואמר עוד, "ורבנן אמוראי דבחר רבי הון צריבין טובא להליו ברייתא, דמנהון נפקין כל מיני עמיקתא, דאמרין במתניתין בלשנא קייטא וברמיזי ובכללי, ויוצאין מהן ענפין וחדושין ותולדות, כי לא חבר רבי אלא עקרין דלהון, ולא פשט דמיו דלהון וכו' וברייתות אחרות קרי להו קטיעות דלא לאורויי מינייהו כגון הלכות ד"א והגדות אחרות". הרבה פעמים נקראת הברייתא בשם מתניתא (ירושלמי ר"ה פ"ג א', שם סנהדרין פ"א א'; בכורות י"ד: נדה מ"א:), רש"י מפרש מה שנאמר מתניתא היא, "תוספתא" בי"ט פ"ה:), ולדעת ר' חיים אפפענהיים ההבדל שבין מתניתא לשאר ברייתות הוא כי

בספרות האמנות. הוא החל עבודתו במאמרים בהמליץ בשנת 1888 (ע"י אגרות י"ג סי' ת"ח), והר"ל חירחון "סמורה וממערב" אשר הופיעו ממנו רק ד' חוברות (ויין 1894). ומטרתו היתה להכניס בו כל עניני האנטיקה בכלל ועניני ישראל בפרט באמרו, "כי אין לך מאורע אחד בעולם או הלכה ודעה אחת שנתחדשה באיזה מקצוע שבחכמה או שבספרות המזרחיות והמערביות שאין להם כל נגיעה באיזה צד שבחינו ובקיומנו הנופני והרוחני האחרים וסבוכים דבוקים וקשורים בחיי כל העמים החמרים והרוחנים", והכטיט עוד גרולות בהקדמה ארוכה, ובאמת נמצאים בו מאמרים משוכחים מסופרים ידועים כמו בהשלח בשנים הראשונות. ספריו שחבר הם: "סמאלענסקי ותולדותיו" (ווילנא 1891) ובהוצאה חדשה וגדולה, "פרץ בן משה סמולנסקין חייו וספריו" (תושיה, ווארשא 1896); "זכרונות" שרטוטים מחיי צעדרכובים ותכונתו (קראקא 1899); "אברהם מפו חייו וספריו" (תושיה, פיעטרקוב 1900); "מנבורי ישראל" (הוצאת תושיה); "המשה הקונגרסים הציונים" השקפות ורשימות. העתקותיו הן: משה לאצארוס, "ירמיה הנביא" (הוצאת ווארשא 1897); הערצל, "הניתו החדש" (אחיאסף, ווארשא 1898); מאסס נארדוי, "פרדוכסים" פרקים בתורת הנפש (תושיה, פיעטרקוב 1901). גם העריך את לוח אחיאסף שנה עשירית (תרס"ג) וכתב בו מאמרו "ע"ד יסוד סנהדרין" והיה הראשון לעורר בזה את הרעיון בדבר "הפרלמנט היהודי" אשר התחרו בו בעלישא במאנטשעסטער, דר' נתן בירנבוים בוין והעורך דין א' ס' שמר בניוארק. מר בן אביגדור מנהל "התושיה" הודיע כי החברה תוציא לאור בקרוב את כתבי בריינין שכתב במשך עשרים שנה (1888-1908) בעשרים תלקים, ויכילו כל מאמריו המפורזים בהעתונים והספרים הנרפסים ואשר בכ"י, ואחד מהם הוא, "בני דור" רשימות מתולדות המחבר (אומוביאוגרפיא). בריינין היה תלמיד האוניברסיטא להכמת התשכון, ויודע לכתוב גם בלשונות אישכנזיה ורוסית. וזה מקרוב החל לכתוב בעתונים מאמרים בלשון יהודית-אשכנזית, הוא יסתר לרבר צחות בעברית מעל הבמה והוא ראש להחברה, "עבריה" אשר מטרתה להרחיב את הדבור העברי.

ביבליוגרפיא: גרישעצסקי בהזמן שנה א' גליון 70. רשימה ממאמריו בספרו של שוואב Repertoire ח"א בערכו.

א.

ברייתא (ברייתא): משניות היצונות בהלכה ואנדה שלא נסדרו ע"י רבי יהודה הנשיא במשנה, כי כוונת רבי היתה להקל הלמוד מעל התלמידים ולכן קצר בלשון המשנה מה שהברייתא האריכה לפעמים בפירוט הרברים, גם השמיט כמה הלכות שנשנו בברייתות אם מפני שלא נראו בעיניו ובעיני תבמי בית מדרשו, או מפני שחשב שאין בהן תועלת כ"כ להזכיר, באשר לפי דעתו כבר נרמזו במשנה הסודרה, כמו שאמר אילפא שכל מה שנשנה במתניתא דר' חייא ור' אושעיא יש לפשוט

מצינו ברייתות ידועות לבבלי ולא לירושלמי, כגון: תנא הפותח מברך לפניו וחזרתם מברך לאחריו (בבלי מנילה כ"א:); ובירושלמי (ברכות פ"ז י"א), ד' זעירא בעי, אילין שלשה קרוין מה את עביד לן בשלשה שאכלו כאחד או בשלשה שאכלוה בפני עצמו חזת בפני עצמו, אין תעבדינן בשלשה שאכלו כאחד הראשון מברך ברב ר'אשונה ותאחרון ברב ר'אחרונה והאמצעי אינו מברך כל עיקר וכו' והש"ס לא פשט לת. וגם הברייתות אשר נמצאו בתוספתא שבידינו לא הובאו לפעמים בירושלמי או בבבלי ולפלא הוא כי מצינו בירושלמי אומר שחך ברייתא נשנית בבבלי, כמו: דאמר ר' אילא ותניי תמן כך היה המנהג בירושלם אדם הולך לבית הכנסת ולולבו בידו וכו' (סוכה פ"ג י"ד) ובבבלי איתא בשם ר' אלעזר בר צדוק (סוכה מ"א, וכן איתא בתוספתא). ובפירוש אמרו בירושלמי במעשר שני (פ"ב ג"ג ע"ג) חמן אמרין בשם ר' חסדא ולא ידעינן אם מן שמעיה אם מן מתניתא. לפעמים נעשו השינויים ע"י שהוסיפו בש"ס פירוש על הברייתא ומבליעין אותו בדברי הברייתא עצמה, וז"ל הרשב"א (הביאו ב"י י"ד ס"י קפ"ז): "מדרך הגמרא בכל מקום לחוסף בלשון התוספתא דרך פירוש בעלמא ושונן כאילו הוא מנהג התוספתא". ולפעמים בא השנוי ע"י מעות המעתיק, או שמשמיטים שם התנא או האמורא. ומצינו ברייתות שלא נזכרו לא בתלמודים ולא בתוספתא רק בפוסקים כמו בשבלי חלקט ס"י ר"ל"ח בשם תשובת הגאונים הביא, "תניא ר' אושעיא ימים שיש בהן קרבן מוסף וכו' ואומרין מעין המאורע בעבודה ואם לא אמר מחזירין אותו".

[ברייתות מיוחדות] מספר הברייתות עולה יתר חרכת על מספר המשניות, ואלה שנשנו בלשון ת"ד לבר עולים ליותר מאלף. וחולת אלה היו קבוצים של ברייתות רבות שנאבדו לנו בצום העתים, ואלה הם הקבוצים שנודעים לנו א) ברייתא דאבות, היא פרק ששי מפרקי אבות ונקרא ג"כ "פרק קנין תתורה"; ב) ברייתא דרב אדא, על סוד העבור ונמצאה עוד בימי המפרש הלכות קדוש החדש להרמב"ם (ע"י שם פ"י); ג) ברייתא דר' אליעזר והיא פרקי דר'א (ע"י רש"י בראשית י"ז נ"ו הישר לר"ת ס"י חרס"ח); ד) ברייתא דר' אליעזר בן יוסי הגלילי, והיא ל"ב כדות כללים ללמוד התורה, נדפסה בשס"ז בסוף מס' ברכות; ה) ברייתא דמ"ט מדות (ע"ע מדות); ו) ברייתא דר' יוסי בן חלפתא, היא סדר עולם (ע"ע) ונזכר גם בתלמוד בשם ברייתא (שבת פ"ח, מנילה י"א: יבמות פ"ב, נזיר ה). ע"ז ת. נדה מ"ו); ז) ברייתא דיוסף בן עוזיאל ס' קבלה ונזכר בריקאנטי, שמינישניידר משער כי הוא יוסף בן עזיאל הנזכר בא"ב דבן סירא; ח) ברייתא דישועה (לכוב 1877); ט) ברייתא דר' ישמעאל היא בראש הספרא וידועה בשם י"ג מדות דר' ישמעאל; י) עוד ברייתא דר' ישמעאל שהיא

המתניתא כוללת המשנה עם הוספתה בברייתא, וברייתא היא מה שאין לה יהום להמשנה או שלא נשנה ביחס אליה, ומביא ראיה מהגמרא בסוגיא דשבת: בהוציא שנים אם חייבין או לא, וע"ז אמרו במתניתא תנא וכו' ונתרבת ההלכה ונשתנה קצת גירסת המשנה, ואח"כ אמרו תניא נמי הכי וכו' הרי שהברייתא מסכמת עם המתניתא (שבת צ"ב:); והמתניתא היא מה שהוסיפו על המשנה, וברייתא היא שלא נשנה בהמשך המשנה, אמנם לפעמים נשתבש השם מתניתא ע"י המעתיקים שרצה לכתוב מתניתין וכדומה.

[חלוסי נוסחאות] מצינו לפעמים גירסת הברייתא בירושלמי משונה מגירסת הברייתא בבבלי או להפך, ולפעמים סותרות זו את זו ולפעמים גירסת התוספתא מסכמת לגי' הירושלמי או להבבלי או מתנגדת לשניהן כמו: תניא אמר ר' יהודה לא נחלקו ב"ש ובי"ה על המזון שהיא בתחלה ועל הבדלה שהיא בסוף, על מה נחלקו על המאור ועל הבשמים, כ"ש אומרים מאור ואח"כ בשמים ובי"ה אומרים בשמים ואח"כ מאור (ברכות ג"ב). וכן בתוספתא, ובירושלמי (פ"ח א') איתא, אמר ר' יהודה לא נחלקו ב"ש ובי"ה על ברכת המזון שהיא בתחלה וכו' על מה נחלקו על הנר ועל הבשמים, שב"ש אומרים בשמים ואח"כ נר ובי"ה אומרים נר ואח"כ בשמים (וע"י ברי"ף פ"י אלו דברים). השקלא ומריא בנמרא למה אין תוקעין בנבולין ברי"ה שחל להיות בשבת אמרו משום נזירה שמא יעבירונו ד' אמות ברי"ה (ר"ה כ"ט). ובירושלמי איתא, תני רשב"י והקרבנם במקום שהקרבנות קריבין, התוספתא מסכמת עם הירושלמי ונגד בבבלי בברייתא: חמשה דברים נאמרו בנחלת חמשה בשלהבת, נחלת של הקרש מועלין בה וכו' (ירושלמי ביצה פ"ה ד' = בבבלי ביצה ל"ט. = תוספתא ביצה פ"ד). ומצינו שהתוספתא מתנגדת לירושלמי ולהבבלי כמו: אמר ר' שמעון מפני ארבעה דברים אמרה תורה לא יתן אדם פאה אלא בסוף שדהו מפני גזל עניים ומפני ביטול עניים ומפני מראית עין ומפני הרמאים (תוספתא פאה פ"א), ובירושלמי (שם פ"ד ג') תני בשם ר' שמעון מפני חמשה דברים לא יתן אדם פאה אלא בסוף שדהו וכו' ומפני שאמרה תורה לא תכלה פאת שדך, ובבבלי (שבת כ"ג). תניא אר"ש בשביל ד' דברים אמרה תורה וכו' מפני גזל עניים ומפני ביטול עניים ומפני החחד ומשום לא תכלה, גם יש עוד ברייתות גדולות ועיקרות שהיו ידועות לירושלמי ולא לבבלי ויש שהיו ידועות לבבלי ולא לירושלמי כגון: הא דתני ר' נחוניא בן הקנה יום הכפורים כשבת לתשלומין ור' שמעון בן מנסיא אומר במחוייבי כריתות כך חייבי מיתות ב"ד (ירושלמי תרומות פ"ז א, מנילה פ"א ח', כתובות פ"ג א'), ויש ג"מ בין ר' נחוניא ובין ר' שמעון בן מנסיא נערה נדה ואחות אשתו כדמפרש הש"ס שם, וע"י בבלי כתובות ל'. אמר רב חסדא הבל מודים (כלומר שמעון התימני ור"ש בן מנסיא ע"ש כ"ט): בבא על הנדה שמשלם קנס, ומזה ברור שלא היתה הברייתא ידועה להבבלי, ולהפך

מבית עקד גניצברג (פאריס 1866); „פירוש רבנו חננאל“ על פסחים (פאריס 1868); „ספר אנרוח“—כתאב אלרסאיל מר מאיר הלוי אבולעפא (פאריס 1871); „באר הגולה“ ספר נכבד מאד על אהיק ומדת וחכנית בית המקדש וכליו ועבודת הכהנים והלוים וכו', חברו ספרדיפלאי, ולפי דעת הר"ש זקש הוא ר' יעקב יהודה ארי מחבר „תבנית היכל“. בריל כתב עליו הקדמה ארוכה (מאינץ 1877).

ביבליוגרפיא: פין, כנסת ישראל 520; הצפירה (1886) גליון 172; J. E., III. 385; ת. ב.

בריל (Brüll), יעקב בן מיכל: רב ומחבר. נולד בנירדריסניץ (מעהרין) 16 יאנ 1812 ומת בקאיעמיין 29 נאווי 1889. הוא למד בישיבות בניהארד, פרעשבורג ובודאפעשט, והיה לרב בעיר קאיעמיין (ביהם) בשנות 1843—1889. חבר: „פארשונגען איבער תרגומים אונד מדרשים“ (1852); „דורש לציין“ על חסימינים בש"ס (וויין 1864); „מבוא המשנה“ והוא ספר נכבד במקצוע חזו (ב"ח, פראנקפורט 1876, 1885); „בן זקונים“ חקירות בדבריו הויל (דראחביטש 1889). זה האחרון נרפס שבע אחר קודם מותו. גם כתב מאמרים במ"ע „בן חנניה“ של לעוו, ו„בית תלמוד“ של ווייס ואיש שלום.

בנו ר' נחום (1843—1891) נחמנה לרב בפראנקפורט דמיין, אך נמיתו לריפורם העירה עליו התנגדות הרב ש"ד היירש ונתפטר ממשרתו, והיה עומק רק בספרות ישראל. הוא הויל ספר שנתי *Jahrbücher* בעשרה כרכים (פראנקפורט 1874—1890), והרב המאמרים כתב הוא בעצמו, והנכתרים שבהם נרפסו עוד הפעם בחוברות מיוחדות. גם כתב מאמרים בלשן עברית במכ"ע בית תלמוד, הכרמל ואוצר הספרות. דרשותיו „גראברעדען“, „פרייאונסרעדען“ נרפסו אחרי מותו (פראנקפורט 1891).

בנו אלחנן (אדאלף) נולד בשנת 1846 בקראיעמיין ולמד בהסמינאר בברעסלוי, ואח"כ נחמנה למורה בבית ספר „פילאנטראפין“ בפראנקפורט. הוא חבר בלשן אשכנז איזה ספרים בחכמת ישראל וחקירות על השמרונים גם העתיק את התרגום השמרוני על התורה בכתב אשורית (פראנקפורט 5—1873).

ביבליוגרפיא: האסיף ח"ו 142; Brüll, *Monats-* *blaetter*, I. 50, 148.

א.

ברין: ע' מעהרין.

בְּרִי־סָטָל: עיר באנגליא. היהודים ישבו שם במאה הי"ב וכנראה התעסקו שם במסחר עבדים בין בריסטל ואירלאנד עד שנת 1172 כאשר נאסר המסחר הזה. אחר שנכבשה אירלאנד ע"י הנרי השני. י"ח יהודים ידועים מהעת ההיא ובתוכם ר. משה אבי ר' יום טוב מחבר סי' התנאים ונכד ר' שמעון ממרעיר (מרויש) שנהרג על קדוש השם במסע הצלב השני. בשנת 1210 העניש הסלך יחן

ספר היכלות רבתי (ע"ע); יא) ברייתא דמלאכת המסכן עם הנהות ר' אייזיק שיער, אופיבאך תקסי"ב התנאה חדשה עם הערות ע"י ר' מאיר פרידמאן ויין תרס"ח; יב) ברייתא דמ"עשה בראשית, והיא מדרש כונן; יג) ברייתא רנדה בתוספתא עתיקתא ח"ד (פראנקפורט 1890); יד) ברייתא דמוד העבור (ע"י ר"ה ב"י); טו) ברייתא רספרי (ע"י רש"י סנהדרין ט"ו). וכונתו לספרי שני או לספרי זוטא; מז) ברייתא דר' פינחס בן יאיר (בספר הלכות ח"ב ב"י כ"א. הוצאת גרינאוט); זז) ברייתא מפרקי מרכבה, והיא מדרש אגדת בראשית; יח) ברייתא רשמואל (שאלוניקי 1861; פראנקפורט דמיין 1863). גם יש לחשב את המסכתות הקטנות שבש"ס לבריות והן הבריות הקטנות שהוכיח הרש"י. ע"ע משנה; תוספתא.

ביבליוגרפיא: פראנקעל דרכי המשנה 218, 311, 313; מבוא הירושלמי כ"ב והלאה; קראכמאל, מנח"י 179 והלאה; ירושלם הבנויה 6 והלאה; החלוץ ח"ג 118; בית תלמוד ח"ב 348; ווייס, דו"ד ח"ב 239; בריל, מבוא המשנה ח"ב 54; מכ"ע כנסת ישראל ח"ב 81.

א.

בְּרִיל, יחיאל: מו"ל מכ"ע. נולד בשנת 1836 במדינת הודו אשר לממשלת אנגליא ומת י"ד מרחשן תרמ"ז (1886) בלונדון. אביו הביאו לקושטא אח"כ נסעו לרוסיא וישבו במלטשין בפולין הרוסית. בערך שנת 1860 עלה עם אביו לירושלים ונשא את בת ר' יעקב הנוסע ומחבר „אבן ספיר“. בעזרת חותנו התחיל להוציא לאור בירושלם (1863) את הירחון „הלבנון“. בשנת 1865 העתיק את בית המערכת לעיר פאריס והוציא את עתונו פעמים בחדש ואח"כ פעם אחת בשבוע. בימי מלחמת פרוסיא וצרפת עזב את פאריס וקבע את הרפסת עתונו בעיר מאינץ בעין הוספה לעתן Israelit של דר' לעהמאן. ונמשכה הרפסתו עד שנת 1881. הלבנון היה לכלי שרת להרכבים התרדים שברור ההוא אשר כתבו בו חרושי תורה וכו' הודיעו את השקפותיהם על הזמן החדש ומחסוריו. גם הויל מכ"ע „הישראל“ ביהודית-אשכנזית במשך שנות 9—1873.

כאשר התעוררה התנועה ליישוב ארץ ישראל בשנות השמונים נשלח בהסכמת הרב ר' שמואל מאהליוער במלאכות החברה כ"ח לבחור אנרים יהודים מרוסיא להושיבם על ארמת הקודש. ויבחר לו עשרה אנרים מרוסיא אשר הביאם אל המנוחה בקולוניא בארץ ישראל שיסד הבארון עדמונד ראטשילד. תוצאת נסיעתו רשם בחוברת „יסוד המעלה“ (מאינץ 1883). בשנת 1884 חלך ללונדון ושם הקים בית דפוס והויל מכ"ע „השולמית“ בלשן יהודית. בשנת 1886 התחיל לחדש את הלבנון והרפים אמנו רק איזה גליונות קודם מותו. בריל הויל הספרים האלה: „יין לבנון“ שלשח כ"י

מקום לבית הקברות. אולם בעת גירוש ליטא בח' ניסן רנ"ה (1495) ניתן ביהכ"נ שהיה לקהלת בריסק לתת להנצרים אשר הפכוהו לבית מקלט לחולים, אך בשנת 1502 שבו לאחזתם בריסק המלך. בשנת 1507 אישר וקיים זיגמונד הראשון את זכויות יהודי בריסק שחיו לחם מכבר, ועוד הוסיף זכויות חדשות. והתיר להם כל מסחר וקנין בארץ, והיהודים העלו שם את המסחר למעלה רמה ועשו את בריסק למרכז הסחרים בליטא, ורבים מהם העשירו ונברו חיל, גם במצב הרחמי היתר או בריסק צבי תפארת ליטא, וכל הערים הסביבות היו כפופות להנחת רבני בריסק וראשי הקהלה ולא חיה רשות לרב אחד בשום מקום לעשות דבר בלי ידיעתם. קאזימיר האינעלאני בשנת 1463 נתן לה' ליווא לעוזין תכל אדמה שדות וכפרים במחוז בריסק, וזיגמונד הראשון ביום 27 פעבר 1514 נשא את ר' מיכאל יועמאוויטש וישימהו, "לזקן" או ראש לקהלת ליטא והרשות בידו למנות רב חעיר, והרשו למעלה אצילים, גם מסר בידו חכירות מסים וקבלנות מיציקת המטבעות. לה' משה בן מארדיש נתן בקבלנות בנין גשר על נהר בוג שיבנהו מכספו ויקבל המכס כל ימי חייו, וליתר היהודים נתן ג"כ חכירות ועסקים שונים. אחר השרפה שהיתה בבריסק בשנת 1527 פטר את היהודים מתשלומי מס עד ד' שנים, ונתן להם חלק בהכנסת חעיר בשוח עם יתר התושבים. גם בנו זיגמונד אוגוסט הרבה להיטיב ליהודי בריסק ובפרט לה' אברהם דלוגאטש. ר' יצחק בראדאווקי, ר' דוד ור' ליפמאן בני שמריו ור' יוסף בן שלום, שמסר להם עסק יציקת המטבעות וחכירות ממכס הגבולים בזאמוס ווילנא מינסק פארלאשי ועוד ערים אחדות. לה' יונה בן יצחק נתן מונופול בוילנא להלוות לנוצרים כסף על משכנות. בחשתדלות ראשי העדה ר' פישל אינארטש ור' לעזר נאשאקאוויטש נספחה לבריסק עיר הקטנה צערנאוויץ הסמוכה אליה, עד שנת 1881 שאו יצאה הפקודה משר המלך להבדילה מעדת בריסק ולהיות לעדה מיוחדת.

[שאל וואל] בעת ההיא בא מאיטליא ר' שאול וואל (בלשון פולנית "שור" כי התיחס למשפחת שור, ומעות היא לכתוב שמו וואהל), והוא בן הרב שמואל יודא קאצינעלנבוין מפאדובה וכבד מהר"ם מפאדובה. וואל מצא חן בעיני הדוכס ראדזיוויל ראש שרי פולין מפני רוב חכמתו וידיעתו במדעים ולשונות, ויהי יועץ להשר והתחבר עמו בנסיעתו. ובמות המלך באטורי בשנת 1586 כאשר התאספו שרי פולין לבחור מלך חדש תחתיו יעץ להם וואל בהסכמת ראדזיוויל לבחור את זיגמונד מלך שוועדען אשר מלך בפולין מיו שנה, ובנלל הדבר חזה חיה וואל חשב בבית המלך ובעבורו חיטיב המלך עם היהודים, ונתן הרשיון לוואל לכונן בתי כנסיות וישיבות בתי מבילה ומרהצאות ותשע חניות אשר ספרי הכנסותיהם החזיקו בהישיבות והלומדים. על יד בית הכנסת הנודל בנה עורת נשים לזכר אשתו דבורה כאשר תעיר האבן שחיתה קבועה בביהכ"נ הישן. משנת 1623 ואילך היתה בריסק

את יהודי אנגליא בעונש כסף וביניהם ר' אכירחם מבריסמל אשר הכריחו לתת עשרת אלפים מארק ע"י שהוציא את שני אחת אחת עד אשר התרצה לשלם שהיה"כ Matthew Paris: Chronica Majora II. 528. העתיק נתהפך לבית תפלת הנוצרים בשם St. Giles Church. בימי הגרדש לא היו יהודים בבריסמל, אך במאה הי"ג נמצא שם מספר קמן מהם.

ביבליוגראפא: Jacobs, *Jews of Angevin Eng-land*, p. 374; J. E., III. 337.

ה. ב.

בריסקל (צרפתית Bruxelles, אנגלית Brussels): בירת בעלגיום. היהודים חיו בין התושבים הראשונים מעת שנחיסדה העיר במאה הי"ז, וסבלו הרבה ע"י נוסעי הצלב אבל בסוף המאה הי"ג ותחלת הי"ד היה מצבם בטוב, עד שבאו עליהם רדיפות מזמן המגפה השחורה בשנת 1349 כי שמו רעל ומות בנהרים ובורות מים, ועוד עלילות כי הללו את מדיכנ קדשם אשר הסבו בשרפת איזח מאות יהודים בבריסעל והנשארים נורשו מבעלגיום בשנת 1370. שמות הקרודשים נזכרו בקינה שנתחברה במאינץ. היהודים שבו לבריסעל אחר שנכבשה בעלגיום תחת ממשלת אוסטריא בשנת 1713. בשנת 1716 נזר גירוש על יהודי בריסעל אך בפעם ההיא כפרו את פני המלך במנחה ויניהם שם. איזה מהיהודים חשיגו זכות אזרח וביניהם פיליפ נתן אשר בקש מהממשלה בשנת 1783 לתת ליהודים מקום חדש לבית הקברות. משפחות חשובות מאשכנז והולאנד התישבו בבריסעל, ושמותן: לאנדא, ליפמאן, פיורדא, חירש וסימן. מס המיוחד של היהודים במלח הממשלה בשנת 1799 אחר הכבוש של הצרפתים ורשות נתנה ליהודים לשבת שם בשלום ולחנות מזכותיהם שלא נפתחו מזכות יתר התושבים. אחר המהפכה בשנת 1830 כאשר יצאה בעלגיום לרשות עצמה היתה בריסעל לבירת בעלגיום, והיהודים בחרו להם רב כולל לכל המדינה. בין הנבחרים היו: כרמולי, לעב, אסתרוק, אברהם דרייפוס וארטמאנד בלאך. בבריסעל נמצאות לערך מאה וחמשים משפחות יהודים, ויש להם בתי כנסיות וחברות שונות למעשה הצדקה ע"ע בעלגיום.

ביבליוגראפא: Carmoly, *Revue Orientale* : I. 42; *Monatschrift*, II. 270 et seq.; J. E., III. 406.

ה. ב.

בריסק (פולנית Brzesk, ברוסית ברעסטי ליטאווסק = בריסק וליטא): עיר בצורה בפלך הוראדנא (רוסיא). בשנת 1897 היה מספר היהודים בבריסק 30252 בין 46542 תושבים. קורות בריסק מסובכות בקורות ליטא (ע"ע), והיא אחת מחמש ערים הגדולות הנמצאות בליטא שיש בהן אוכלוסין הרבה מבני ישראל, ובתחלה היתה בריסק גדולה מעיר ווילנא. בריסק היתה בראש קהלות אחדות בליטא שנתן להן הנסיך הגדול וויטאלד ביום 2 יולי 1388 הורמא לכונן עדה ולבנות בית תפלה ולקנות

אשר משפטה הרעיש כל רבני הומן; ט) ר' יהודה ליווא בר' עובדיה איילנבורג. 1570, חתימתו בחקנה שנעשתה ביריד נראמניץ בלובלין שלא לקנות רבנות בכסף (הלכנון שנת תרבי"ז); י) ר' ליב אבי"ד רק בריסק ובל מדינת ליטא (שו"ת מהר"ם מלובלין סי' פ"ח); יא) ר' משה ליפשיץ, 1568, מחבר זכרון משה (לובלין 1611); יב) ר' ביינוש ליפשיץ חתן השר וואל; יג) ר' הירש שור המכונה עלזאסר (שו"ת הרמ"א סי' צ"ה וקי"ב); יד) ר' אפרים זלמן שור בעל תבואות שור על המורים חתן השר וואל; טו) ר' יואל סירקס בעל הבי"ח ובשנת 1618 יצא משם לקראקא; טז) ר' זאב וואלף חתן השר; יז) ר' יוסף קאזם חתן השר; יח) ר' אברהם אבראשקי בן השר והיה ניב ראש ישיבה ומחוננו של התור"ם; יט) ר' מאיר וואל בן השר, הוא היה מיסד הועדים בליטא בשנת 1623 (פנקס הקהל חקנה סי' ז) והיה רב העיר עד שנת 1631; כ) ר' יעקב בר' אפרים נפתלי הירש; כא) ר' אברהם בר' מאיר עפשטיין, 1637; כ"ב) ר' אברהם בר' בנימן אהרן סאלניק בעל משאת בנימן; כג) ר' יהושע בר' יוסף בעל מגיני שלמה; כד) ר' שלמה בר' ידמיה יעקב, חתום בפנקס ליטא עד שנת 1646; כה) ר' יעקב כהנא מובא בהקדמת אהל יעקב; כ"ו) ר' יעקב בר' אפרים זלמן שור וחתום בפנקס ליטא עד שנת 1655; כז) ר' משה בן יהודה ליווא המכונה ליטא בעל חלקת מחוקק, נפטר בערך שנת 1657; כח) ר' אהרן שמואל קאירנובער בעל ברכת המזבח וברכת שמואל, והיה שם עד שנת 1660; כ"ט) ר' יהושע העשיל בר' יעקב בעל חידושי הלכות על חש"ס והיה רבו של הש"ך; ל) ר' צבי הירש בר' משה יעקב, חתום בפנקס ליטא עד שנת 1664; לא) ר' יהודה איש טראפא; לב) ר' מרדכי נינצבורג חתום בפנקס עד שנת 1682, עד הרב הזה היו כ"א אבי"ד לא יותר משלש שנים כי בן היה המנהג, נמכואר בסנילית איבה; לג) ר' מרדכי זיסקינד בר' משה רוטינבערג בעל שו"ת רמ"ז, חתום בפנקס עד שנת 1691; לד) ר' שאול בר' רבי העשיל, 1695; לה) ר' שאול בר' משה מחעלם נבר ר' מאיר וואל; לו) ר' משה בר' פסח בר' תנחום סקראקא, נבר בעל שארית יוסף וחתן השר וואל; לז) ר' משה בר' מרדכי זיסקינד רוטינבערג; לח) ר' מנחם בר' בנימן כ"ץ, 1687; לט) ר' יהודה ליב נבר הבי"ח, עד שנת 1713; מ) ר' אברהם בר' שלמה אבי"ד ור"ם בקלוין של השר וואל; מא) ר' שמואל צבי הירש בר' אריה ליב בערך 1714; מב) ר' נחמן סירקין בר' שמואל צבי הירש בשנות 1718—1753. ר' יעקב עמדין בתורת הקנאות ובס' ערות ביעקב מוכירו לשבח שלא רצה לחתום על הקמיעות גם בשכר של שלשים ארומים ולא התערב במחלוקת בלל; מנ) ישראל איסר בר' משה בשנות 60—1753; מד) ר' אברהם בר' דוד סקיראן קאצינעלנבוין עד שנת 1806; מה) ר' אריה ליב בר' יוסף קאצינעלנבוין נהג רבנותו ארבעים שנה 1798—1837; מו) ר' יצחק בר' ישראל ספינסק 1837—1840; מז) ר' יעקב מאיר פאדובה 1840—1855; מח) ר' צבי הירש אורנשטיין 1855—1864 וגורש מרוסיא

הפנה והיסוד לעירי הארצות, ורביה היו הראשונים לתקן התקנות הנתחצות. בימי המעלניצקי בשנת ת"ח היתה לבו ולמשה ונהרגו בה כשני אלפים נפשות מרלת העם הנשארים בעיר, אך רובם ברחו לפולין. בשנת 1831 באה העיר בריסק במצור ע"י הפולנים המורדים וממשלת רוסיא בנתה סבצר גדול סביב העיר ובתי מסכנות לאנשי הצבא, וע"ז נעשו שנים גדולים בתכנית העיר שנתחלקה לשתיים העיר הישנה והחדשה, בי רבים מהתושבים הוכרחו להעתיק משכנם לפחורי העיר לפאת מזרח הוא "פחור קאברין" או עיר החדשה ולפאת דרום הוא "פחור וואלהין" אשר נתוספו לעיר בריסק. בחרש תמוז 1835 היתה שרפה גדולה בעיר הישנה וגם בתי הכנסיות נשרפו שם ולא נשאר רק ביה"ב הגדול שעמד שם עד שנת 1842 ואז נשרף גם הוא, ובנו בית כנסת מפואר בעיר החדשה אשר ננמר בשנת 1861. גם בית הקברות הישן העתיקו למקום חדש לרגלי בנין המבצר אשר נבנה באמצעותו, ובשנת 1879 בנו נדר סביב בית הקברות החדש.

[בתי צדקה וחסד] בית החולים נוסד בשנת 1838 ויכל ארבעים מטות עם בית מרקחת. הבנסתו ממכס הבשר סך חמשת אלפים ר"כ לשנה. בית החפשיית למושב זקנים עזרים ופסחים נוסד בערך שנת 1810 ובשנת 1876 הוסיפו בו בית מדות ועליות מרווחים ותקנו את בודק הבית. בששים עניים ימצאו בו מזון ומחסה. ההזקת הבית הזה ג"כ ממכס הבשר בסך שלשת אלפים ר"ב. בשנת 1877 נוסדה חברת "הכנסת אורחים" לעניים עוברים ושבים ובפרט הבאים לבקש מלאכה בעיר. בית "תלמוד תורה" בבריסק הוא היותר גדול בכל הפלך, בו יאומנו יותר מחמש מאות ילדים בתורה ומוסר וד"א ולומרים גם כתב ולשון המרינה. הבית הזה נתחדש בשנת 1855 והוצאת החזקתו תעלה לחמשת אלפים ר"כ לשנה. מקור ההכנסה משחיטת עופות ועליות לתורה ונדרות מיחירים. "צדקה לאלמנות ויתומים ובקור חולים" נוסדה ע"י הרב צבי הירש אורנשטיין בשנת 1866 אחרי המנפה שהיתה בשנה שלפניה, יסוד ההכנסה של שלשת אלפים ר"כ ממס הבשר ומס הדלקת נד של שבת ועליות לתורה בשבת מברכים. בשנת 1877 קנו הנכאים בית מיוחד לחלק צדקה לעניים ורפואות לחולים ונקרא בשם "בית ביקור חולים". גם נמצאו החברות הנהוגות לנמ"ח וכו'.

[שמות הרבנים] סדר הרבנים לעדת בריסק והגליל הוא: א) ר' יחיאל בהרב ר' אהרן לוריא בשנת 1470; ב) ר' משה ראסקאוויטש 1514; ג) ר' מענדל פראנק שהיה מקודם אבי"ד בפחנא (ע"י חלקת מחוקק סי' מ"ה); ד) ר' יוסף בר' משה, ואפשר שהיה בנו של הר"ם ראסקאוויטש 1546; ה) ר' קלונימוס בערך 1560 (נזכר בשו"ת מהרש"ל סי' ל"ז); ו) ר' מרדכי ר"ים ור' שמעון (ע"י צמח דוד וסה"ד); ז) ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) נפטר בשנת 1574; ח) ר' נפתלי המכונה הערץ מבריסק דליטא (שו"ת הרמ"א סי' י"ד על פסק דין ברבר העגונה מבריסק

הזכייה חלה קודם החלוקה לכל אחד בפרט, וכן בשותפין שהריתו חכו באותו הריוח בשותפות. למאן דאמר יש ברירה היו כמו שכבר חלקו בריוח שעלה לכל אחד, ומאן דלית ליה ברירה הם שותפין בכלל הריוח עד שיהלקוהו ביניהם. ונפקא מינה לענין המודר הנאה מתבירו שהוא שותפו בחצר, לדברי חכמים אסורים ליכנס לחצר כי כל אחד אסור בהנאת דריסת הרגל של חברו, דסבר אין ברירה, וריא בן יעקב אמר זה נכנס לתוך שלו וכו' דסבר יש ברירה (נדרים מ"ה), והלכה שאם יש בחצר דין חלוקה אסורין ליכנס עד שיהלקו ואם אין בה דין חלוקה כל אחד נכנס לביתו ואומר בחוך שלי אני נכנס (רמב"ם הל' נדרים פ"ו). ופסק המהרש"ל דבראורייתא אין ברירה בין לקולא בין לחומרא (יום של שלמה קונטרס ברירה בסוף ב"ק פ"ה) ולכאורה קשה מה שאמרו בשדה של ישראל ונכרי בשותפות שישראל חייב במעשרות של חלקו לכד (חולין קל"ה): נמצא שיש ברירה, אבל בזה אמרינן שאין הנכרי קונה השדה בא"י מדבר תורה ואין לו תורת שותפות בחלקו של ישראל. ואם הוא בסוריא שקונה הנכרי הקרקע שם המעשר הוא מדרבנן, ובדרבנן יש ברירה.

[יש ברירה דרבנן] אם תולה ברצון או במעשה אחרים בדבר שהוא מדרבנן יש ברירה, כיון מי שהניח עירוב על דעת אדם אחר שאם יבא לאוחו צד בשבת יקנה לו עירובו בין השמשות, והנה אם בא בשבת הוכיח סופו על תחלתו שבעת שחל העירוב בין השמשות היתה דעתו לבוא לאוחו צד. ונס אם לא היתה דעתו מתחלה, לכך בין השמשות אלא שאח"כ בירר לבוא בצד זה נוכל לומר שהיה תולה הברירה לא ברצון האחר רק במעשהו ואינו תולין שהיה ראוי מבין השמשות למעשה תהוא, כי עירובין מדרבנן ובדרבנן יש ברירה. אולם אם תולת ברעת עצמו כגון שאמר אם באו נכרים מן המזרח עירובי למערב וכו', ואם באו לבאן ולבאן למקום שארצה אך וכו' בהא סבר ר' יהודה אין ברירה, כי אין אדם מתנה על שני דברים כאחד, אך אם מתנה רק על רבר אחד אף בתולה ברעת עצמו יש ברירה מדרבנן (עירובין ל"ו). עיין רש"י וכבר בא חכם). וכתב הרמב"ם (הל' י"ט פ"ב) העומד על המוקצה מערב י"ט צריך שירשום ויאמר מכאן וער כאן אני נוטל וכו' והיינו כחכמים דב"י אליעזר (ביצה ל"ד): ומעמא משום דאין ברירה (רש"י שם) ואע"ג דרבנן יש ברירה, מוקצה שאני, דק"ל דבמוקצה אזלינן בספקו להחמיר בשל תורה, אין אומרים הוברר הדבר למפרע אם אזלא היה יכול לעשות הביחור מצד הדין כי אי אפשר שיתבטל הרע שבו, חוץ ממי שעבר על שבתה שיש לו התרה וכיצא בו (ש"ת מחר"ל בן חביב סי' ק"מ), ולכן אם הוברר האיסור מתחלה ואח"כ נתערב בהיתר לא סמכינן אברירה (תוספות תמורה דף ל' ד"ה ואידך לשתרי, ע"ש דעת ר' יצחק הלכתא בכלי ש"ס יש ברירה ור"ת פוסק אין ברירה).

[תנאי] כל דבר שיש בו תנאי בפירושו או "על מנת"

ע"י הממשלה מפני שהיה יליד ארץ נכריה כי נולד בלבוב; מט) ר' יהושע ליב דיסקין 1864-1867; נ) ר' יוסף הער סאלאווייטשיק 1869-1892; נא) ר' חיים סאלאווייטשיק הוא רב בברסק בעת (1908). ע"ע ועד ארבע ארצות; ליטא; פולין.

ביבליוגרפיה: פינשיין, עיר תהלה, ווארשא 1886; בערשארסקי, ליטא ווסקי יעווריי, פטרבורג 1883.

א.

בְּרִירָה: אחת ממדות הדינים בין באיסור והיתר בין ברני ממונות, מלשן בורר אוכל מתוך הפסולת י"יר הוראתה הוא ש"ע ברור הרבר שהוא לפנינו אנו מחליטים שהיה הוא כאלו הוברר למפרע (retroactive) אע"פ שלא היה ברור מקודם, ויש פלוגתא בין חכמי התלמוד אם, יש ברירה" או "אין ברירה" (ניטין כ"ה). הברירה שחלה למפרע היא בין במעשה בין ברצון, כגון שהפריש תרומה מן הכרי או שנתן עיניו בו והישב להפריש ממקום מסוים הרי היא תרומה והשאר חולין למפרע וזר שאכל מקודם מן התרומה חייב ומן החולין פטור, כי אנו אומרים, יש ברירה" כי זהו החלק שהוברר משעה הראשונה. ואע"פ שתרומה היא מדאורייתא אמרינן ברירה בזה אחר שנברר הדבר בסוף, אבל יש פלוגתא אם אומרים יש ברירה בדבר העומד להתברר, ואמרו במשנה הלוקח יין מן הנכרי (קודם שנזרז על סתם יינם) בערב שבת ושכח ולא הפריש, אומר שני לוגין שאני עתיר להפריש הרי הן תרומה ועשרה מעשר ותשעה מעשר שני, ומיחל ושותה מהם בשבת על סמך שיפריש לאחר השבת, משום דס"ל להאי תנא יש ברירה והעומד להתברר כברור רמי (רמאי פ"ד). אבל ר' יוסי ור"ש אסורין דחיישי שמא תבקע הנוד ונמצא שותה מבליים למפרע או שמא ישבה וישתה את השאר, נס פליגי באומר מעשר שני זה מחולל על סלע שעלה ביד מכיס זה, רבי יוסי אומר לא הילל ותכמים אומרים תילל (רמאי פ"ר, עירובין ל"ז). כי ר' יוסי סבר אין ברירה דלא ניכר על איזה סלע מהכיס הוא מיחל המעשר. ומודים חכמים לר"י שאין ברירה אם אומר על הסלע שאמול מיד בני שלא חילל מפני שלא היה בירו באותה שעה דחיישינן שמא לא יתן לו בנו הסלע (ירושלמי דמאי פ"ד). ואם אין ברירה לא נתקדשו התרומה והמעשר. ופסק הרמב"ם שאם אמר שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה וכו' לא יתחיל וישתה וכו' אלא מפריש ואח"כ ישתה, ואין אומרים זה שהניח בסוף כאלו נברר תחלה, מפני שהי"ב תרומות ומעשרות מן התורה ואין אומרים בשל תורה כי נחשב כאלו נברר עד שיברור (הל' מעשר שני פ"ו). ונראה מזה שהרמב"ם לא יתלק כלל ואפילו אם אומר להפריש ממקום קבוע ומוגבל אין ברירה. בענין היורשים קודם שחלקו שזכו בהירושה בשותפות חלק כל אחד מבורר, למאן דאמר יש ברירה הוברר ונפרד חלקם למפרע משעה הראשונה שמת המוריש והוי כאלו לא היו שותפים מעולם, ומאן דלית ליה ברירה סובר דאין

הוא תלוי בוואזן שייד לומר בזה ברירה, ואפילו כדבר שהוא מדאורייתא, כמו: האומר לאשת הרי את מקודשת לי על מנת שירצה אבא, רצה האב מקודשת לא רצה או שמת קודם שישמע אינה מקודשת (קדושין ס"ג, רמב"ם אישות פ"ז), וכן גם של שכבי טרע על תנאי אם מת מחולי זה, הרי זה נט, ואם יהיה אינו נט. אבל אם אינו על מנת רק אמר לבלד כתוב נט לאיזה שארצה לנרש, מסול לנרש בו, כי אין ברירה בדבר שתוא מדאורייתא (גיטין ב"ד), ע"ע תנאי ועל מנת.

ביבליוגרפיה: רבנו נסים להריף נדרים מ"ה: מהר"ל י"ם של סלמה לביק מ"ה (הוצאת סדילקוב ל"ד-מ); כנסת הגדולה א"ח דף קס"ד ע"א; ר' יהודה בנימין רמפורט שם ל"ת בנימין (כ"ג כ"ז דפוס ויהרנפורט 1750); פחד יצחק בערכו; ר' ברוך גאמין כס"ף נבחר כלל ל"ג פראג 1827; ר' אברהם מיכסין פתח הבית (מ"ז-כ"ב); ר' יעקב צבי יאליש סלא הרו"ע'ם בערכו; ר' אריה ליב שאנת אריה ס"פ"ט-צ"ג; הגאון מוילנא א"ח סי' תי"ג א'; ש"ע יו"ד סי' של"א כ"ו; שו"ת מהר"י טראני ח"ט סי' כ"ג ענין ברירה ושעבוד; שו"ת חמד ת"א 121, ח"א 84; קהות ע"ד אות ב' 165; *Monatsschrift*; 1869, pp. 369-377; Auerbach, *Das Jüd. Obligationenrecht*, pp. 529 et seq., Berlin 1870; J. E., III. 58.

א.

ברית, עיר: ע' דפוס.

בְּרִית: העתקת השבעים *διαθήκη*=רייתיקא, כמו צוואה, וכן כהוואלנאטי *testamentum*, אבל בהעקת עקלים *συνθήκη* וכן באנגלית *covenant* כחוראת המלה בעברית שהיא תחשורת ואחדות ע"י תנאים של רעות ושלוש בין שני הצדדים. בבח"ק מצינו כריתת ברית בין אנשים או עמים שונים לעזור איש את רעהו במלחמה שהוא קשר של שלום מרני (פערטראג *treaty*), אך ביהוד בריתת הברית שבין ה' וישראל. בעת הברית נעשה מעשה לאות ולעד על הברית. כאשר יצא אברהם מחץ ללכת לארץ כנען התשב באלוני ממרא שחיה אחי אשכול וענר ושלתם נעשו בעלי בריתו ועורו לו להציל את לוט ורכשו במלחמת כדלעומר עם מלך סדום (בראשית י"ד). אבימלך מלך פלשתים ופיכול שר צבאו כרתו ברית עם אברהם בשבעה, "אם תשקר לי ולניני ולנכרי... ועם הארץ אשר גרת בה", ואברהם נתן לאבימלך שבע כבשות צאן לאות הברית ולמען יהיו לו לעדה כי חפר שם באר המים ולא יגזלו אותו עבדי אבימלך (שם כ"א). הברית הזה נתחדש עם יצחק באלה ובשבעה, ויעש להם משתח ויאבלו וישתו (שם כ"ז). את הברית הזה שמר אברהם לפלשתים ג' דורות, ולכן כאשר יצאו בני ישראל ממצרים לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, שעריץ נכדו קיים וכו', ואבימלך נתן לאברהם ז' דורות וכו' (ילקוט א' רמז צ"ה), והפלשתים החלו ללחץ את ישראל בימי שפוט השופטים (שופטים י"ג). שמשון הנכור היה הראשון אשר נלחם עמם וינצחם, ודרשו חז"ל והוא יחל להושיע את ישראל, החל שבותו של אבימלך, בימי יהושע לא היו

שם עוד פלשתים רק עם אחר שכבשו אתם תחלה, ואמרו עוד, מדאשבעיה אברהם לאבימלך אם תשקר לי אמר הקב"ה ליתו כפתורים וליפקו מעיני וליתו ישראל וליפקו מכפתורים (חולין ס:). כנראה לא ישרו רכזי הברית של אברהם ואבימלך בעיני הדרשן באמרו: אל הקב"ה אתה נתת לו שבע כבשות כנגד כן חודנים מבניך ז' צדיקים, ואלה הם: שמעון חפני ופנחס ושאל ושלח בניו (ילקוט שם). הברית שבין יעקב ולבן תיתח רק, "ביני ובינך" ולא בין זרעם אחריהם והעמידו גל ומצבה לעד כגבול הארץ, "אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה" ונשבעו ע"ז (שם ל"א). יהושע חקני ישראל כרתו ברית עם חנבעונים להחיותם ולא הפור הברית אף כי הנבעונים עשו בערמה (יהושע ט'). חירם ושלמה כרתו ברית שלום ועשו תנאי מסחר ביניהם לכרות עצים מלבנן במחיר תבואות (מ"א ה'). בעשא מלך ישראל ברת ברית עם בן הדד מלך ארם (מ"א ט"ז י"ט) וגם אחאב כרת עמו ברית אחר שנצחו וישלחתו בשלום (שם ב' ל"ד). בני ישראל כרתו ברית עם מלכי אשור ובבל (יהזקאל י"ז י"ג, חושע י"ב ב'). בזמן בית השני כרת שמעון הסבבי ברית עם ממלכת רומי (חשמונאים א' י"ד כ"ד). אבל בני ישראל הזהירו שלא לכרות ברית לשבעה עמים (שמות ל"ד י"ב). הברית בין העמים היה כמו ברית אחים ולהפיר הברית נחשב לפשע גדול (חושע א' ט'). יונתן בן שאול כרת ברית עם דוד שהיה עתיד לקחת את המלוכה משאול (ש"א י"ח ג') לשבטי ישראל שבאו להחזיק ברוד כרת אתם ברית בחברון (ש"ב ת' ג').

[ברית ה' ה' כרת ברית עם בני נח שלא לחביא עור מי המבול לשחת הארץ, ואות הברית היתה חקשת בענן (בראשית ט). עם אברהם כרת ברית לתת לזרעו את ארץ כנען לאתחה כתנאי אם ישמרו את דרך ה' חוקיו ומצותיו. כריתת הברית הזאת נודעה בפי חז"ל בשם "ברית בין הבתרים" וה' צוה לאברהם לקחת ענלה משולשת ועז ואיל ותור ונחל ולבתרם בתוך ולתת איש בתרו לקראת רעהו וגו' והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה (שם ט"ז). "דברי הברית וגו' הענל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתרו (ירמיה ל"ד י"ח). הברית הזאת נודעת נ"כ בשם "ברית אבות" או "ברית ראשונים" (ויקרא כ"ז ט"ב-ט"ה). הברית השנייה שכרת ה' עם אברהם היא ברית המילה שהיא ברית עולם, לו ולזרעו אחריו עד סוף כל הדורות, "המול לכם כל זכר" (שם י"ז י'). ומי שלא נמול נקרא "מספר בריתו של אברהם אבינו" (אבות פ"ג י"ז). ואמרו גדלת מילה שנברתו עליה י"ג בריתות (נדרים פ"ג ט"ז). ובעבור ברית המילה נקראו בני ישראל "בני ברית" (ביק פ"א ג'). עם בני ישראל כרת ה' שלש בריתות: הראשונה: בעת נתינת התורה כאשר זרק עליהם מטה מים הקרבנות ויאמר "הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה" (שמות כ"ד ח'). ומספר התורה נקרא.. מספר

הברית "הלחות", לחות הברית" הארון שמנחים בו הלחות הוא, "ארוך הברית". אולם בעון הענל המרו בני ישראל את הברית חללו אותו עד אשר החפלה משה לה' למחול עונם ועם הלחות האחרונים נתחרשה הברית פעם שנית עם משה וישראל (שם כ"ד כ"ז ע"י פי' הרמב"ן). והברית השלישית היתה בערבות מאוב (דברים כ"ח ס"ט; ע"י מדרש תנחומא פ' נצבים ע"פ לעברך בברית). והברית האלה היו באלה ושבעה (ע"י רש"י שם). על הפרת ברית התורה חזיר ה': והבאתי עליכם הרב נקמת נקם ברית (ויקרא כ"ז כ"ח) ונגזר עליהם נלות ושעבוד כרי להביא אותם במסורת הברית (יחזקאל כ"א ל"ז). ולכסוף ישלח ה' את מלאך הברית (מלאכי ג' א') לפנות דרך לנאות ישראל. ר' יוחנן דרש כי לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר כי על פי הדברים האלה וגו' (גיטין ס').

[ברית ה' לפני אהרן ודוד] ה' כרת ברית לשבט לוי להיות משרתים לפני ה' ולהורות את ישראל תורת ה', וזו "ברית הבהונה וחללים" (נחמיה י"ג כ"ט). ועם דוד כרת ברית שיהיו זרעו יושבים על כסא מלכות ישראל כל הימים. לפניהם בן אלעזר בן אהרן הכהן ניתן ברית שלום. ברית כהונת עולם תחת אשר קנא לאלהיו (במדבר כ"ח י"ג). והנביא סבטיה כי כמו שאי אפשר להפר ברית הטבע כן לא תופר ברית ה' את דוד, "מהיות לו בן מולך על כסאו ואת הלויים הכהנים משרתי" (ירמיה ל"ב כ'). דוד בשירתו יאמר, "ברית עולם שם לי ערוכה בכל ושמורה" (ש"ב כ"ג ה'). ונאמר, "ברית כרתי לבחירי נשבעתי לדוד, עד עולם אכין זרעך ובנתי לדוד ודוד כסאך סלה... זרעו לעולם יהיה וכסאו בשמש נגד" (תהלים פ"ט ד'- ל"ה). וזהו שאמר אביה מלך יהודה להחלבים אחרי ירבעם, "הלא לכם לדעת כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח" (דהיי"ב י"ג ה'). ונקראת ברית מלח כי אינו נפסד לעולם במעמו, וכן "מלח ברית אלהיך" (ויקרא ב' י"ג). את הברית הזאת חידש יהודע הכהן בין ה' ובין המלך ובין העם (מ"ב י"א י"ז), ויאמר להם הנה בן המלך ימלוך כאשר דבר ה' על בני דוד" (דהיי"ב כ"ג ג'). ויען כי בכריתת ברית היתה שבעה לכן השתמשו חז"ל לפעמים בשם "ברית" בלשון שבעה ואמרו ברית הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסניי (פסחים ל"ח:).

חראשונה" (אל העברים 9: 15). גם אמר, "הכוס הזאת היא ח ברית החדשה בדמי השפוך בעדכם" (לוקס 22: 20). הרעיון הזה של הברית החרושה נוסד על דברי תנביא "הנה ימים באים וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה, לא כברית אשר כרתי את אבותם וגו' אשר המה חפרו את בריתי" וגו' (ירמיה ל"א ל"א-ל"ג). והנה הפירוש הטוב הוא כי ה' כרת ברית עם ישראל בשעת קבלת התורה, וכאשר חפרו הברית בחסא הענל כרת עמם ברית חדשה ברדת משה מן ההר עם הלחות האחרונים. וכאשר חפרו ישראל את הברית אח"כ נגזר עליהם לצאת בגולה לבבל, וירמיהו שהיה באותו הזמן ניהם אותם לאמר כי ינאלו משם וז' יכרות להם ברית חדשה עוד הפעם אשר לא תופר עוד לעולם, ומסיים "כי אשיב את שבותם ורחמתיים (שם ל"ג כ"ז). כי הוראת ברית היא התקשרות והתחברות בין ה' לעם ישראל. ע"ע ברית. אבל הנוצרים ירשו כתפצם לחורות כי הברית החדשה היא כעין דייתיקא או צוואה בהוראת תורה חרשה, ותורה הישנה היא בטלה לדעתם (אל הרומיים 10: 4, קורנתיים ב' 3: 14). ובוה הם סותרים את דברי ישו בעצמו שאמר, "אל תחשבו כי באתי להפר התורה או הנביאים, לא להפר באתי כי אם לחקים" (מתתיהו 5: 17); "נקל יהיה לשמים או לארץ לחלוף מאשר יפול קוץ (תג) אחד מן התורה" (לוקס 16: 17). ואף את הקרבנות לא רצה ישו לבטל, כי צוה להמצווע, "לך והראה לעיני הכהן והקרב את הקרבן על מהרתך כאשר צוה משה" (מארקוס 1: 43). כתבי הברית החדשה לא נכתבו ע"י השלוחים רק נמסרו על פה, "מעדי ראיה" לתלמדיהם (לוקס 1: 1-3) והם כתבו כל אחר מה ששמעו מן המספרים או המבשרים לזכרון לדוד אחרת, ולכן נמצאו הכתבים בנוסחאות שונות ונפרדות זו מזו, כי לא היו נקבצים בקובץ אחד כמו שהם לפנינו עד אמצע המאה השמינית, וגם עתה כת הפרוטסטאנטים מבחישים את קדושת אחדים מהכתבים אשר בברית החרושה. הנוצרים חראשונים עד ערך שנת 325 היו קוראים בתורה כמו היהורים ובפרט בדברי הנביאים וספר תהלים המדברים מנחמות ציון וביאת המשיח. וגם הוסיפו לקרות, "ב א ון ג ל י ון (ע"ע) שלחם שהיו כעין מדרשים קטנים וספורי מעשיות, כתובים בלשון חכמים או בלשון סורית ומקצתם בלשון יונית.

[ספרי און גליון] קובץ ברית החדשה נחלק לשלשה חלקים: (1) ספרי "היסטוריים" או "בשורות" למתתיהו, מרקוס, לוקס, יוחנן, ומפעלות השליחים. (2) אגרות פאול: אל הרומיים, קורנתיים א' וב', אל הגלטיים, אל האפסיים, הפיליפיים, אל הקולוסיים, אל התיסאלוניים א' וב', אל טימיתיוס א' וב', אל טיטוס, אל פילימן, אל העברים. (3) אגרות של השליחים הקתוליקים: אגרת יעקב, פטרוס א' וב', יוחנן א' ב' ג', יודא, וחזיון יוחנן שנקרא ג"כ חתולות יוחנן הקדוש. ארבעה ספרי הבשורה נכתבו מקצתם בין שנות 80-150 ומספרים מתולדות ישו ויוחנן

ביבליוגרפיה: Kraetzschman, Die Bundesvorstellung im Alten T., 1896; J. E., IV. 818. א.

בְּרִית הַחֲדָשָׁה: קובץ כתבי הקדש של הנוצרים, ונקרא בלשונם "טסטאמנט חדש" או "דייתיקא חדתא". השם הזה נתנה הכנסייה הנוצרית בסוף המאה השניה להגדות ודרשות שמסרו תלמידי הנוצרי ושלוחיו לאלה שבאו במסורת בריתם, וסמכו את כני השם על מאמרם כי ישו הוא "מלאך מליץ לברית את דשה ומתו נמצא לכפרת הפושעים תחת הברית

על יוחנן, ויוחנן בעצמו אומר כי איננו אליהו (יוחנן 1: 35). בעניני הלכה היה המסדר עם הארץ גמור. ונאמר כי היה מתנגד להפרושים כי רפא יד איש בשבת בדבורו (שם 12: 13) ובאמת אין איסור רק לרפאות בסמים דנורין אטו שחיקת סממנין אבל בדבור לבד מותר ויוצאין בשבת אפילו בקמיע של מוסחה אפילו בחולה שאין בו סכנה (שבת ס"א. ש"ע אר"ח סי' שכ"ח). על הנודר הנאה מאביו ואמו (שם 15: 4) יש פלוגתא ור"א אומר פותחין לו (נדרים ס"ה: ע"י רמב"ם נדרים פ"ג). נאמר כי ישו נרש את המזכרים והקונים יונים במקדש (12: 21) ובאמת לא היו מזכרים יונים במקדש רק בירושלם, ואמרו במס' כריתות מעשה ועמדו קינים בירושלם בריגרי זהב, ומה שאמרו כי מן כ"ה אדר היו יושבים שלחנים במקדש (שקלים פ"א ג') פירש הרמב"ם כי בירושלם קרוי מקדש, ומעולם לא היו השלחנים בבית המקדש ולא היתה ישיבה כלל בעזרה רק למלכי בית דוד לבד. ומוסיף לאמר כי אם ישבע איש במזבח אין דבר וכו' ישבע בקרבן אשר על נבו שבעתו עליו (שם 23: 18). וזה נגד הדין כי במשנה איתא: האומר באימרא וכו' כ מ ז ב ח כהיכל בירושלם וכו' אע"פ שלא הזכיר קרבן הרי זה נדר בקרבן (נדרים י'). ודרך הפרושים היה להשבע בהיכל (נזיר ל"א. קדושין ע"א.). ישו הוכיח את המוכיח, "איך תאמר לאחיד הסירה שכבים מעיניך והנה קורה בעיניך" (שם 7: 4) ואולי למוכיח כמורה כוון ר' טרפון באמרו: תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה. אם אומר לו טול קיסם מבין שיניך אומר לי טול קורה מבין עיניך (ערכין פ"ג) ואמרו אוי לדרו ששופט את שופטיו (ב"ב י"ב. מדרש רות) ונאמרו הדברים חאלה לננאי. ישו אמר לתלמידיו, "אתם מלח הארץ ואם המלח יפוג מעצמו במה ימלח?" (שם 5: 13). המשל הזה לא יתכן כי המלח לא יפוג מעצמו לעולם, חוהו מה ששאלו סבי רבי אתונא לר' יהושע בן חנניה, "מלחא כי סריא במה מלחו ליה?" וכו' אמר להו ומלחא מי סריא? (בכורות ח"י). הוא אומר כי דמתה מלכות שמים לשאור אשר חמצה את כל העריסה (שם 13: 33) והוא הפך משל חז"ל שדימו את היצר הרע לשאור שבעיסה (ברכות י"ז). כי השאור נשחת ומחמץ את העיסה שהיא תחלת הקלקול. שגיאות רבות נעשו ע"י ההעתקה מלשון ארמית או הסורית כמו: המעשה מצלוחית שמן שהוציקה האשה על ראש ישו בבית שמעון המצורע (שם 26: 6) וצ"ל חצנוע והוא שמעון הפרוש (לוקס 7: 36). במקום ארמיתא (גויה) נעתק ארמיתא=אלמנה (לוקס 4: 26). תחת קורשא=קורש ומתתיהו (6: 7) צ"ל קרשא (מבעח) חה מתאים עם הכתוב אח"כ, "פנינים", "הנח למתים לקבור את מתיהם" (שם 8: 22) נעתק במעות מארמית לבני סחא (העיר) דימברון ית מתיהון. ועוד נכרין רשימות הארמית מס' מרקוס כמו טליתא=נער (שם 5: 41). אפתח (שם 7: 34). אלהי אלהי למה שבקתני (שם 15: 34). הסתירות רבות מאד לא רק מספר לספר אבל גם בספר אחר. פעם צוה שלא להניד לאיש מנפלאותיו

המטבל ער, "התחיה". אך סוהרים זה את זה בפרטים הרבה, ונמ בעיקר אחד מדרתם כי השלשה הראשונים מספרים כי ישו היה מבית רוד והוא המשיח, והספר הרביעי מתאמץ להוכיח כי ישו הוא בן אלהים, וכנראה נולד הרעיון הזה אחרי כן.

[מתח ישו] בכרית החדשה יסופר כי ישו התנבא על עצמו כי בן האדם (לא בן אלהים) יסגר ביד ראשי הכהנים והסופרים והם ירשיעו אותו למות ויסנירוהו לגוים (הרומיים) להתעלל בו ליסרו בשוטים ולצלוב אותו, וביום השלישי יקום (מתתיהו 20: 17-19, מרקוס 10: 34, "ירקו בו") ובמקום אחר נאמר כי ראשי הכהנים והסופרים ימאסו בו וימיתוהו בעצמם (מרקוס 8: 31, לוקס 9: 21) ומהם ירקו בו ויכוהו באנרוף (מרקוס 14: 15). הסבה שדנהו למיתה מפני שהתפאר כי יוכל להרוס את ההיכל ולבנות היכל אחר בשלשה ימים (מתתיהו 26: 61) והחטא הזה כנראה היה מה שנזכר בתלמוד בין אלה שאין להם חלק לעוה"ב, "ושפשו ידיהם בזבול וכו' שנאמר מזבול לו ואין זבול אלא בית המקדש וכו'" (תוספתא סנהדרין פ"ג ה' ר"ה י"ז) ובירושלמי (סנהדרין פ"ד) הנירסא, "פשט ידו בעיקר". וישו רצה להרוס את ההיכל החומרי ולבנות היכל רוחני ביד שמים (מרקוס 14: 58). ובמקום אחר יסופר כי היה מחלל השבת ומזולל בנטילת ידים ודנהו למיתה מפני שהיה מנרף את השם ואמר שהוא המשיח בן המבורך (מרקוס 14: 61, יוחנן 10: 31). יום המיתה היה בערב שבת וערב פסח (יוחנן 18: 28, 19: 31) ובמקום אחר נאמר כי בראשון לחג המצות היה עוד בחיים והומת בערב יום השני של פסח (מתתיהו 17: 24, מרקוס 14: 17, לוקס 22: 7). פעם נאמר כי הפרושים התרו בישו כי הורדוס מבקש להרגו, וישו קורא להורדוס "שועל" (לוקס 13: 31, 32) או כי הפרושים התיעצו עם הורדוס במה להשחיתו (מרקוס 3: 6). ופעם נאמר כי הורדוס היה אוהב את ישו ושמח לראותו (לוקס 23: 8).

[שגיאות וסתיירות] בכרית החדשה יש שגיאות נסות, בסדר הדורות מונה י"ד דורות מרוד עד גלות בבל, וחושב ואשיהו הוליד את יכניהו ואת אחיו בימי גלותם בבבל (מתתיהו 1: 11) ובאמת יאשיהו הוליד את יהויקים ויהויקים הוליד את יכניהו (מ"ב כ"ד ו', דה"א ט"ז ג', דה"ב ל"ח) ויכניהו נולד בא"י לא בבבל, והיו ט"ו דורות וכן מנו חז"ל מ"ו דורות מרוד עד גלות בבל (ב"ר פ' נשא). בכלל נראה שלא היה המסדר בקי בתנ"ך כלל, והעתיק מסוקים שלא נמצאו או שהעתיק בשגיאות או שינה בודן כדי להתאים לתורתו. כמו על עיר נצרת שישב שם ישו למלאות דברי הנביאים כי נצרי יקרא לו (שם 2: 23) ולא נמצא כתוב זה בתנ"ך, ובלקס (26: 1) נאמר כי מרים ישבה בנצרת ושם נתעברה עם ישו. והנצורים מאמינים כי נולד בבית לחם, תלמידו שאלו למה זה יאמרו הסופרים כי אליהו בא יבא ראשונה (שם 17: 10) והוא פסוק בסוף מלאכי. וישו אמר כי אליהו כבר בא וכונתו

פירוש „מספיק“ לברית החדשה ע"פ התלמוד מדרשים
 חוהר (הוצאה שלישית ברלין 1855). להמבינים בלשון
 סורית יותר טוב להשתמש בנוסחא היא ויש ממנה
 העתקה בכתב עברית בשם „דייתיקא חרתא“ (לונדון
 1836). ע"ע התנצלות; וכוחים; ישן;
 מלכות שמים; כיסא שמעון; נצרות;
 פולוס.

ביבליוגרפיא: שמואל ווינמריב, מלחמה
 שמואל ירושלם 1900; *Nork, Rabbinische Quellen*,
 u. *Parallelen zu N. T. Schriftstellen*, Leipzig
 1889; *Kalisch, A Guide*, Cincinnati 1857; *Light-*
foot, Hebrew and Talmudical Exercitations on
the Gospels, Oxford 1859; מאלאווימשיק, די ביבעל
 דער תלמוד אונד דאס עוואנגעליום,
 לייפציג 1877; דישאק, די מאראל דער עוואנג
 געליום, ברין 1877; ק. ליפפע, עוואנגעליום
 מתתאי פאר דעם פארום דער ביבעל
 אונד דעם תלמוד, יאסי 1889; ה"ש חיות,
 מאדקוס-שמוריען, בערלין 1899; עדוארד קעניג,
 תלמוד אונד נ. ט., בערלין 1907.

א.

ברית מילה: ע' מילה.

בְּרִית: מקוה מים בבקיע וחיבה בקרקע של סלע
 (reservoir, pool). לדעת גוניוס נקראת בן מסני כי
 הגמלים יברעו שם ברך לשתות מים משם. ברכות כאלה
 נמצאות למכביר בא"י ובפרט בסביבות ירושלם. בבב"ק
 מצינו ברכת מים (נהום ב' מ'). ברכת נבעון (ש"ב ב' י"ג).
 ברכות בחשבון שהיו מימיהם זכים וצלולים. במקצוע
 דרומית ירושלם יצאו שני נחלים מן השלח ובאו בשתי
 ברכות. האחת אצל גי הנם נקראת חברכה העליונה (מ"ב
 י"ח י"ז) או הישנה (ישעיה כ"ב י"א). ונקראת ג"כ ברכת
 המלך (נחמיה ב' י"ד). ברכת השלח (שם ג' מ"ו) והשניה
 למטה ממנה נקראת הברכה התחתונה (שם מ'). את מי
 הברכה הזאת קבצו אל העיר בעת המלחמה עם סנחריב
 למען לא יהיו מים להילו לשתות (ישעיה שם). המלך
 שלמה עשה לו ברכות מים בדרום העיר בית לחם לחשקות
 מהן נניו ופרדסיו ומשם משך מים דרך צנורות בקרקע
 לירושלם. עוד היום נמצאות שלש ברכות של שלמה אשר
 הן לפלא לכל עובר. ברכה היא שיעוד מקוה, עשרים
 ושלש מאות בברכה (מקואות מ"ז א) של שלשה
 לוגין או 960 לוגין. במ"ד פ"א ררשו ברכה (בראשית י"ב
 ב') קרי בריכה. מה בריכה זו ממהרת וכו'. הפירה קמנה
 נקראת נברכת (ב"ב ל"ב). ופרש"י הפירה מרובעת בעומק
 אמה או יותר ומי נשמים מתכנסים בה לכבוס בנדים
 והיא ברכה של כובסין. ע"ע מים; ירושלם;
 שלה.

א.

בְּרִית: השמעה טובה והצלחה מאת ה' בבריאה.
 במעשה האיש או העם כלו. וכן יש כח ביד הצדיקים
 ואנשי מעלה לברך באמצעות תפלתם לה' ובפרט
 ברכתם לפני מותם שהיא כעין צואה. גם ברכה שהיא כמו

והנסים שעשה (שם 8: 4, 12: 16) ולפעמים צוה לפרסם
 הדבר (שם 11: 4 מרקוס 5: 19). בכל מעשיו היה מתנדר
 לתורת הפרושים כמו במילת ידים בשמירת שבת ונדרים
 ושאין איסור במה שיוורד לתוך הפה (מרפות). ובכל זאת
 צוה לחלמדידו כל אשר יאמרו אליכם לשמור תשמרו
 ועשיתם כי הסופרים והפרושים ושבים על כסא משה
 (שם 23: 1).

[מרב"י ח"ל] ישנם דברים רבים בברית החדשה
 שנלקחו מתורת ישראל ובפרט העיקר הנדול „ואהבת
 לדעך כמוך“ כמו שפירש הלל „מאי דעלך סני להבך
 לא העביר! (שבת ל"א). גם מה שמצינו במי הכמי
 התלמוד שהיו אחרי ישו לקחו מהם תלמידיו ומסדרי
 ברית החדשה שהיו אחריו. וראוי בזה להעיר כי
 הדברים שנאמרו בתלמוד ומדרשים נסמכו לרוב על
 הכתובים בדרך הגיון. ההפך ממסדרי ברית החדשה
 שחסרו הפסוקים ולפעמים מביאים הפסוקים מבלי חמשך
 והגיון לרעיוניהם. למשל בהויכוח עם הצדוקים שלא
 האמינו בתחיית המתים הבא יש להם ראיה ממה שנאמר
 אנכי ה' אלהי אברהם יצחק ויעקב ואינו אלהי המתים,
 ואין זה ראיה כלל. כי לא הבין מה שהשיב רבן נמליאל
 להצדוקים שהוכיח להם מהפסוק „אשר נשבע ה'
 לאבותיכם לתת להם“ לכם לא נאמר אלא להם
 (סנהדרין צ"א). ברשתו על החר אמר „ואני אומר לכם
 כל הנותן עינו באשה לחשק בה ברוח זנונים נאף אותה
 בלבו“ (מתתיהו 5: 28) וזה מבואר בעשרת הדברות „לא
 תחמוד“, ונאמר אם נפתח לבי על אשה וכו' כי היא זמה
 הוא עון פלילים (איוב ל"א י"א). „ואני אומר לכם לא
 תשבעו כל שבועה“ (שם 34) גם ח"ל אמרו שאסר
 להשבע אמילו שבועת אמת, ושני אלפים עיירות היו לו
 לינאי המלך וכולן נחרבו על שבועת אמת (ב"ר פ' סמות).
 „השמרו לכם מעשות צדקה וחסד למראה עיני האדם“
 (שם 6: 1) וכבר אמר שלמה במשלי „מתן בסתר יכפה אף“
 וכן אמרו ח"ל „נתון תתן לו“ בינך לכינו (ספרי פ' ראה).
 „אל תאצרו לכם אוצרות בקרב הארץ“ (שם 6: 19). כבר
 קדמו מונבו המלך שבזבו אוצרותיו ואוצרות אבותיו
 לעניים ואמר אבותי גנוזו למטה ואני גנזתי למעלה וכו'
 (ב"ב י"א). „הבימו אל עוף השמים אשר לא יזרעו“ (שם 26).
 המליצה הזאת מצינו בתלמוד מימי לא ראיתי צבי קיץ
 וארי סבל ושועל חנוני הם מתפרנסים שלא בצער וכו'
 (סוף קדושין). „בן האדם אדון השבת הוא“ (שם 12: 8)
 כן אמרו ח"ל על דבר שיש בו פקוח נפש: שבת היא
 מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה (מכילתא פ' ויקהל
 א'; יומא פ"ה:). על מעשי הפרושים הצבועים (שם 23: 5)
 אמרו ח"ל ז' פרושים הם פרוש שכמי פרוש נקפי פרוש
 קחאי פרוש מדובה וכו' (סוכה פ"ג).

רובי ההענקות ללשון עברית שנעשו ע"י נוצרים
 אין בהם ריח עברית. ורק העתקת המומר זאלקינסאן
 מוכנת בלשונה אף כי גם ההענקת הזאת לא נעשתה
 כהונן. המומר עמנואל פראממער (מת בשנת 1735) עשה

כמו הרהואה סלך וחכמ; ה) ברכות על תרדשי הטבע נפלאות וגמים, כמו ברכת עושה מעשה בראשית על הברק, שכחו ונבורתו מלא עולם על הרעם והרעש, ועל איזה גם שגשגת לו; ו) ברכות שהן בקשות, כמו הברכות בשמנה עשרה מלבד שלש הראשונות; ז) ברכות על הנקיות, כמו על המבילה ועל נטילת ידים ואמרו "כשראיתי שאכלת בלא נטילת ידים ובלא ברכה הייתי סבור שאתה נוי" (ב"ר פ"ב).

[מתקני הברכות] אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל תפלות וברכות וכו' (ברכות ל"ג). הרמב"ם אומר: ברכות אלו עם שאר כל הברכות בפי כל ישראל עזרא ובית דינו תקנום וכו' (הל' ק"ש פ"א ז'). וגם הוא רק סדרם אבל כבר היו לעולים לכל אחד כפי צרות לשונו (ירי אליהו לר"א אליפאפה, תקן ד' סוף ב'). ר"ל שעזרא ובית דינו היו מוכעין המטבע של הברכות, וע"ז אמרו כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים אינו אלא מטעה והחר ומברך כמטבע (א"ח ס"י ס"ד נ' מגן אברהם). כל ברכה שלא הזכרה בגמרא אין מברכין בשם ומלכות בבתי בני הנאונים אפשר שחיה להם ספק מן התלמוד ואין מבטלין אותה (הלק"ט ח"א ס"י רכ"ד, מנ"ד על א"ח ס"י מ"ז ז'). הראיה כי הברכות נתקנו קודם זמן התנאים הראשונים, כי אמרו: הברכות והקמיעין אין מצילין אותם מפני הדליקה בשבת (שבת קמ"ו) מפני שאסרו אז הכתיבה לדברים שנאמרו על פה, ובזמן ר' מאיר כבר היה מתחייב האדם לברך מאה ברכות בכל יום (טנחות מ"ג). וגם עתה אין לנו רק ערך מאה ועשר כי אחרות מהן נתקנו ע"י האמוראים, אבל גם בעת ההיא היו נוסחאות שונות באיזה ברכות כמו בברכת התורה (ברכות י"א) אף כי הברכה הזאת כבר היתה ידועה בימי עזרא שנאמר ויברך עזרא וכו' (נחמיה ו' ח'). ומפני שהיו יקרות הברכות בעיניהם לא רצו להשתמש בהן שלא לצורך, ואמרו המארזך בברכות הרי זה טענה והמקצר הרי זה משובח (ברכות ט'). ואסוד לגרום ברכה כשיכול להפטר בברכה שכבר בירך (טור א"ח ס"י רט"ז ד' מ"א), ויש קורין תנר על המתחסדים המשלימים המאה ברכות בערטה ע"י אכילת פירות בלא פת בסוף סעודות (באר עשק סי' ע"ד). וזהוירו מאד על ברכה לבטלה, ואם התחיל לברך על איזה דבר של אכילה ולא יכול לאכלו, אם אמר רק בא"י מסיים למדני חוקך כדי שיהיה כקורא הפסוק, ואם הזכיר שם ומלכות בא"י אמה"ע יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וכן על ברכה לבטלה בשוננו. אין מברכין אלא על מצות עשה לא על מצות לא תעשה, מלבד על עריות בברכת נשואין דמברכין עליו אנב דקדושין (איסור והיתר לרבנו יונה סי' נ"א סעיף ק"י).

[תלוקי דינים] ברכות המצות וברכות תפירות פותח בהן בברוך ואין חותם בהן בברוך (ברכות מ"ו). פסחים ק"ד:). ברכת הפסת בארץ ישראל אקב"ו לאכול הפסה, ברכת הזבת—לאכול הזבת (תוספתא פסחים ספ"ו), על המצת מברך שתי ברכות המוציא לחם ועל אכילת מצה.

פרישת שלום בין איש לרעהו הבאה מרצון טוב. בראשית הבריאח ברך ה' את הנפש חתיה והאדם אשר ברא לאמר, פרו ורבו וסלאו את הארץ" וכו', ויברך את יום השבת, אחרי המבול ברך ה' את נח ואת בניו בברכת פרו ורבו, וה' ברך את אברהם בכל, ביצחק בזרעו מצא מאה שערים ויברכהו ה' (בראשית כ"ו י"ב), ואת יעקב ברך בלח (שם ס"ח נ"ד). לבני ישראל הבטיח ה' הרבה ברכות אם ישמרו את תורתו ומצותיו, ובאו עליך כל הברכות האלה וחסונוך כי תשמע בקול ה' אלהיך, ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה" וכו' (דברים כ"ח), ועיקר הברכה חיתה "ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה וכו' וישבתם לבטח בארצכם, ונתתי שלום בארץ" וכו' (ויקרא כ"ז). הברכה בין איש לאיש ובין אדם למקום חיתה בתחלה ע"י הכהנים. מלכי צדק שהיה בהן לאל עליון ברך את אברהם אחרי נצחונו במלחמה, "ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ, וברוך אל עליון אשר מנן צריך בידך" (בראשית י"ד י"ט—כ"ז). יצחק ברך את יעקב "ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ וגו' ארריך ארזר ומברכך ברוך" (שם כ"ז כ"ח) ואת עשו ברך ג"ד ממשמני הארץ ומטל השמים, "ועל חרנך תחיה" (שם ט'). וכאשר הלך יעקב לפח ארם ברכו אביו "ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך" וכו' (שם כ"ח ד'). המלאך ברך את יעקב בשנותו את שמו לשם ישראל, "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" (שם ל"ב כ"ט). יעקב ברך את פרעה בעודו לפניו (שם מ"ז ז') ולפני מותו ברך את בניו ובני יוסף (שם מ"ח ומ"ט). ורומה להן ברכות משה קודם מותו לשבטי ישראל (דברים ל"ג), כדי לחזק את קבלת המצות צוה משה לבני ישראל כי בעברם את הירדן לארץ כנען יעמדו לברך את העם על הר גזרים ראשי שבטי שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין וששה שבטים האחרים יעמדו על הקללה על הר עיבל (דברים כ"ז). תיקון סופרים הוא לכתוב ברכה במקום קללה כלפי מעלה, כמו ברך נכות אלהים ומלך (מ"א כ"א י"ג) וברכו אלהים בלבבם (איוב א' ה'), וכן ברבתי חזיל על לשון נרוי נאמר ולבסוף ברכוהו (ברכות י"ט). ע"ע ס ל ל ה; תוכח ה.

ד. א.
בְּרָכוֹת: הברכות שהאדם מחויב לברך שיש בהם הודיה ושבח לה. מתחלקות לכמה אופנים: א) ברכות הנחנין שמברך האדם על דבר שנהנה בו כמו אכילה ושתייה ועל עטיפת בגדים; ב) ברכות הסצות, כמו על תפילין ומזוזה וציצית, ק"ש וברכת התורה (ברכות כ"א). שהברכה היא הודיה לה' אשר קדשנו וצונו, בתור בני ברית מקבלי התורה, לעשות מצוה זו או זו; ג) ברכות המאורע, כמו ברכת האור במוצאי שבת מפני שהוא בריותו (פסחים נ"ג); ברכת הנר של שבת, קידוש היום, כסא דברכתא (חגיגה ה"ג), ברכת שהחיינו, ברכת הלבנה וברכת החמה בתקופתה (ברכות נ"ח); ברכת חתנים או כרכת אירוסין (כתובות ח"י) וברכת אבלים (מגילה כ"ג); וכרומה; ד) ברכת הראיה.

תפילין כל זמן שמניחן מברך עליהם דברי רבי תחכים אומרים אין מברכין עליהן אלא שחרית בלבד (סוכה מ"ז: מנחות מ"ג.). אהבה בריה דרבי יודא אמר, כל הברכות כולן אע"פ שיצא מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת חוץ שאם לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא (ר"ה כ"ט.). תני כל מצות שאדם פטור מוציא את הרבים ידי חובתן חוץ מברכת המזון דתיב ואכלת ושבעת וברכת מי שאכל הוא יברך (ברכות ו:). וכן בכל ברכות הנהנין יוכל להוציא אחרים ידי חובתן אם הוא ג"כ נהנה מהם ואחרים מתכוונים לצאת בו. אבל אם הוא לא נהנה אינו מוציא את הרבים, אבל הנהרשהחון מוציא את הרבים בקידוש בבית הכנסת אע"פ שאינו שותה מן חוץ בעצמו רק יתן לחינוקות השומעין את ברכתו מפני שלא נחשבה לברכת נהנין רק ברכת מצוה. הברכות האחרונות הן ברכות המזון (ע"ע), וברכה מעין שלש על המחיה על הנפנף ועל העץ אחרי חמשת מיני פירות אילן ואחרי חמשת מיני דגן (ש"ע א"ח ס" ר"ח), וברכה אחרונה בורא נפשות רבות אם הברכה הראשונה היא שהכל. ברכה אם צריכה בוונה ע"ע כוונה. ע"ע אמר; ברוך שאמר; נוסל; רוב; הברכה; הדלקת הנר; הוריה; הטוב והמטיב; הפטרה; זימון; חודש. ברכת; המטה; לבנה. ברכת; נחום אבלים; נטילת ידים; נשמת כל חי; סדור; צדוק הרין; קדיש; קידוש; ראש השנה. ברכת; קדיאת שמע; שלום; שהחיינו; תורה. ברכת; תפילין; תפלות.

ביבליורפא: רמב"ם הל' ברכות; אבודרהם; קאבאק, ישורון ח"ב 34, ח"ד 161, 265; כרם חמר ח"ג 42; השחר ח"א 337; שרי חמר ח"א 111, 121, 123, 134, 145, ח"ד 173, ח"א 20, 24.

א.

— [דאורייתא או דרבנן] ברכות הנהנין מוסכם מפוסקים ראשונים ואחרונים שהן רבנן, לבר ברכות המזון שהן דאורייתא, וברכה מעין שלש יש מהלוקת אי הוי דאורייתא או לא. ברכות המצות יש דעות הפוסקים דלפניהן דאורייתא, אך רובם הסכימו שהן דרבנן. ברכת התורה לפניה לדעת הרמב"ן הוי דאורייתא. על דבר שהוא רק מפני מראית עין צדיך לברך, כמו אשחיטת בן פקועה (ע"ע) אף ששחיטתו אינה אלא מפני מראית עין (תשובת הרשב"א סי' תקכ"ה מובאה בפ"ה י"ד סי' י"ג סק"ה). המברך ברכה לבטלה עובר משום לא תשא (ברכות ל"ג, סוטה מ"א.). אע"פ היא דרבנן ואינו עובר דאורייתא רק אם מוציא שם שמים לבטלה בלא ברכה (הרין לרי"ף ר"ה פ"ד). המברך בהרהור לבטלה ליכא לא תשא (מטה אהרן ח"ב דף רכ"א ע"ג). על שש מצות מברכים מעומד וסימנן עלין שלים, ר"ת עומר לבנה, ציצית, שופר, לולב, מילה (אבודרהם סדר שחרית לחול). לבר ברכות כהנים שהן דאורייתא מעומד (יד אהרן וכנה"ג א"ח ס" ככ"ה). וש שכתבו סימן אחר, "עצת לה' I

לעולם [תעמוד] עומר ציצית תפילין לולב לבנה מילה. יש ברכות שמתחילות (אחר אקב"ו) ב"על" ריש בלמד בראש התיבה, ואם שינה מזה לזה יצא (מוהר"ף א"ח סי' י"א). אם אומר ברוך אתה, "השם" אינו יוצא ידי ברכה, כי הוא כנוי ולא שם (ר"ה בן עמר בם ראשון לציון, הובא בערוך השלחן סי' קפ"ז). ומה שמצינו בתלמוד הברכה "ברך חמנא" כתב הט"ז סי' קס"ז, "דחמנא" הוא שם ולא כנוי. בברכת כהנים מסיימים לברך את עמו ישראל "באהבה", והוא ע"ד חזוהר כל כהן דלא רחים לעמא או עמא לא רחמין ליה לא ישא את כפיו, ופירש במחצית השקל "באהבה" ר"ל שהכהנים והעם צריכים להיות אוהבים זה לזה (מ"א א"ח קכ"ה ס"ק י"ח), ויותר נראה לומר כי תיבת באהבה היא מעיקר הברכה, והוא בנוי לשם המפורש, כי ברכת הכהנים במקדש היתה בשם של ארבע אותיות, והיו מברכים לברך את עמו ישראל בשם (הו"ה) ואחד כן הוסיפו תיבת באהבה הקרובה בחברתה להשם. כל הברכות צריך לברך עובר (קודם) לעשיית המצוה או המעשה שמברך עליו. ברכת המילה היתה לפניו אחר המילה עד שבא הרשב"ם ושינה המנהג לברך מלפניו (תוספות והרא"ש בשבת פ' ר"א רמ"ל). אין מברכין על הנעלת כלים כמו שמברכים על הטבילה שאין מברכין על מצות לא תעשה (בנה"ג י"ד סימן קכ"א הנהח).

מ. ש. ג.

— [מאה ברכות] תניא ר' מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל ממך ופי' רש"י מה קרי ביה מאה, ועי' בתוס' מנחות מ"ג.). הרי"ף מביא את הברייתא בשם רבי (ברכות פ' הרואה, דפוס ווארשא ג"ב.). הרמב"ם אינו מביא את הרין דמאה ברכות כלל אבל באו"ח מ"ז ג' נמצא: חייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות לפחות. הטעם של מאה ברכות לפי שהיו מתים בכל יום מאה נפשות מישראל תיקן דוד ע"ז לברך מאה ברכות בכל יום (באר היטב או"ח סי' מ"ז ו'; עי' רמב"ם הל' ברכות סוף פ"א), ובאמת אנהנו מברכים בכל יום ק"י ברכות: שלש תפלות של י"ט הרי נ"ג, ברכות השחר מנטילת ידים עד הנוטל הסדים טובים ב"א ברכות כשחושבים את ברכות התורה לשלש ברכות (או"ח סי' מ"ז ו'), ברכת ציצית, שתי ברכות על התפילין, ברוך שאמר, ישתבח, ה' ברכות ק"ש שתיים מלפניה ואחת מאחריה בשחרית ושתיים מלפניה ושלש מאחריה בערבית (ולספרדים שאינם אומרים ברכת יראו עינינו רק שתיים מאחריה), בשלש סעודות שאנחנו אוכלים בכל יום ואומרים ברכת המזון בלא בוס יש ח"י ברכות: על נטילת ידים, המוציא וד' ברכות המזון בכל סעודה, וברכת המפיל הר ק"י ברכות. ביום א' רשבע מוסיפין עוד ד' ברכות בהבדלה וכן בכל יום שאחר יו"ט יש שתי ברכות בהבדלה, ומסמרת יחכ"כ ג' ברכות דהבדלה, ועוד מוסיף כל אחד ברכות כפי מה שהוא מוסיף באכילות ושתיים ובעשית צרכיו וכדומה.

לצבור יש מינים הרבה. לדברי ר' חלבו היו מברכין בשבת למשמר היתוא מבית המקדש: השוכן בבית הזה ימע בעיניכם אהבה ואחה שלום ורעות (בכורות ח'). ברכות לבעלי אכסניא המכניסים ת"ח, כמו שברכו החכמים שנאספו בארשא, נכנס ר' נחמיה ודרש וכו' ואתם בני ארשא שקרמתם רבותינו במאכלכם ומשקכם וממתוכם הקב"ה יפרע לכם שכר טוב וכו' (סוף ברכות ומדרש שה"ש). כשנפטר ת"ח זה מזה היו מברכים איש את רעהו, והיו אומרים לך לשלום. כי הווי סיפמרי רבנן מבי ר' אמרי ליה הכי: עולמך תראה בחיך וכו' (ברכות י"ז.). כי הווי סיפמרי רבנן מרב נחמן אמרי מחיה חיים וכו' (יומא ע"א.). רב נחמן ורב יצחק כי הווי סיפמרי מהדרי א"ל ליברכו מר (תענית ה'). כשנפטר ר' יונתן וכו' אמר ליה לבריה זיל נבייהו דליברכוך (מ"ק ט'). בשבת בבית הכנסת היו מברכין לפרנסי הקהלה וראשי ישיבות והרבנים והתלמידים ר' בכל אתר ואתר הנא וחסדא וכו' שלמא רבא וחיים לכל ישראל, וכן ברכות למלכים ושרי הארץ.

[ברכת הורים] נוהגין לברך את הילדים בלילי שבתות וי"ט אחר התפלה או בכניסה לבית, ונם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם. המברכים משימים שתי ידיהם על המתברך ואומרים ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, ולבנות ישימך אלהים כשרה רבקה רחל ולאה. ואומרים ברכות כהנים, וכל אחד מוסיף ברכה משלו. ויש מדקדקים שלא לברך בשתי ידיים כרי שלא לקשר חסד ברוך (ע"פ הקבלה), ויש נוהגין לברך את הנשואי אשה בשתי ידיים בעדו ובעד אשתו ולפנויים ביד אחת (פחד יצחק אות ב' דף ג"ד). הילדים שיבואו לברך את הבן הנולד בלילה קודם הברית (ע"ע ו ו א כ נ א כ ט) אומרים המלאך הגואל וגו' (עי' גידעמאן, קוועלענשריפמען צוד געשיכמע דעס אונטערריכטס אונד דער ערציהונג ביי דען דייטשען יודען, צד 167).

[ברוך הוא וברוך שמו] נוהגין לענות על כל ברכה ששומעין אחרי התיבות ברוך אתה ה'—ברוך הוא וברוך שמו. ולאחר סיום הברכה—אמן (ע"ע). וכתב הרא"ש שאביו היה נוהג לומר כן, וזה הוא שאמר משת רבנו ע"ה כי שם ה' אקרא הבן נודל לאלהינו (שו"ת הרא"ש כלל ר' י"ט). וכן בברכת המזון כשמברכין בויםמן נהגו לומר ברוך הוא וברוך שמו (מור או"ח סי' קצ"ב). אמנם מעות הוא לחשוב כי אבי הרא"ש היה הראשון במנהג הזה (עי' תוס' ברכות מ"ה: ר"ה רב זכ"ד). ובאמת כבר נמצאה נוסחת ברוך הוא וברוך שמו בהלכות גדולות מזמן הנאונים. ודומה לזה מה שדרש ר' חנניה בן אחי ר' יהושע "זכר צדיק לברכה", אמר להם נביא לישראל בשעה שאני מזכיר צדיק עולמים אתם תנו ברכה (יומא ל"ז). ונאמר יהי שם ה' מבורך (תהלים קי"ג ב', איוב א' כ"א), ויברכו שם כבודך (נחמיה ט' ה'). ואחרי ודוי של כהן גדול ביום הכפורים כשהזכיר את השם המפורש ענו העם אחריו ברוך שם כבוד מלכותו, וכן כל חוהמי ברכות שבמקדש

בשבת חסרות ל"ט ברכות: ל"ז משלש התפלות, ב' ברכות תפילין וברכת יראו עינינו. אך לעומת זה יש ברכת מעין שבע, שבע ברכות דמוסף וג' דקדושה למי שברך על היין ב' דליליא וא' דיממא, נמצא חסרות כ"ב ברכות מהק"י שבכל יום ונשארו רק פ"ח ברכות ולכן צריך למלאות השיעור בפירות ומגדים. רב חייא בריה דרב אויא בשבתא וכיומא מכא מרח וממלי להו באספרמקי ומגדי (מנחות מ"ג: וא"ח סי' ר"ע א'). ומי שאין לו פירות יכוין לברכות דקוראים בתורה ולברכות המפמיר וענה אמן (א"ח סי' רפ"ד ג', ומג"א מ"ז ח'). ב"ח מוסיפין על הק"י שבכל יום תשע ברכות ב' דהלל לדין שמברכין על ההלל בדילוג ושבע דמוסף. בתענית חסרות י"ב ברכות מהק"י של כל יום שש ברכות מסעודת שחרית ושש ברכות מסעודת הצהרים נשארו צ"ח ברכות ובת"ב חסרות עוד שש ברכות מסעודת ערבית שהרי מפסיקין מבעוד יום נשארו צ"ב ברכות, בערב פסח מוסיפין ברכת על ביעור חמץ. בשני ימים הראשונים דפסח חסרות ל"ט ברכות כמו בשבת אך לעומת זה יש שבע דמוסף וג' דקדושה וי"ב ברכות; בלילה שהחינו, בורא פרי הארמה, אשר נאלנו, על אכילת מצה, על אכילת מרור, ישתבת, ג' ברכות על ג' כוסות לדין (א"ח תע"ד) וברכה אחרונה אחר הכוס האחרון, וביום ב' ברכות דהלל נמצא מברכין צ"ג ברכות ביום א' דפסח, וביום השני מוסיפין ברכת ספירת העומר, והספרדים מוסיפין עוד שתי ברכות שנומדין את ההלל בעבור נם בלילה בברכה תחלה וסוף (א"ח סי' תפ"ז ר'). בחוה"מ מוסיפין על הק"י ברכות שבכל יום י' ברכות: ספירת העומר, ב' דהלל ושבע דמוסף. בימים האחרונים של פסח נגד הל"ט ברכות שחסרות יש י"ג ברכות: שבע דמוסף, ג' דקדושה, ברכת הספירה וב' דהלל, נמצא מברכים פ"ד ברכות. בשבועות ג"כ מברכים פ"ד ברכות כמו בימים האחרונים של פסח. בסוכות מוסיפים ה' ברכות ביום הראשון; ג' פעמים לישב בסוכה, על נמילת לולב ושהחינו הרי פ"ט ברכות, וביום השני שאין מברכים שהחינו על הלולב יש פ"ח ברכות. בחוה"מ מוסיפין על הק"י שבכל יום י"ג ברכות: ג' פעמים לישב בסוכה, על נמילת לולב, ב' דהלל ושבע דמוסף. בש"ע ושמת תורה מברכים פ"ו ברכות, תחת ב' ברכות דהלל יש שתי ברכות על השופר ושתי ברכות יתרות במוסף על המוסף דיו"ט. ולהמברכים על התפוח ברבש יש עוד ברכה נוספת (א"ח סי' תקפ"ג שערי תשובה ב'). ביום כפור מברכים ג"כ פ"ז ברכות, כי נגד הל"ט שחסרות כמו בשבת יש מ"ו ברכות: שבע דמוסף ושבע דנעילה ושהחינו בלילה, ביום א' דהנוכה מוסיפין על הק"י רכל יום ה' ברכות: ג' דהרלקת הנרות וב' דהלל ובשאר ימי הנוכה שאין מברכין שהחינו על הרלקת הנרות מוסיפין רק ד' ברכות. בפורים מוסיפין ח' ברכות על הק"י: ג' לפני קריאת המגילה ואחת לאחריה בלילה וביום.

ג. ב. ה.

— [ברכת הפרייה] בברכות שלום לחירים או

וצריך להזכיר בה בית דוד (ברכות שם) ודענו פרנסנו (ירושלמי שבת פט"ז ג'). בנוסחתנו היום סבבש רחמים על ישראל וירושלם ובית המקדש ומלכות בית דוד ויש בה שתי נוסחאות מעורבות, ובבר בימי האמוראים היתה נוסחא אחת פותחת רחם על ישראל וחותרת מושיע ישראל, ואחרת פותחת רחם על ירושלם וחותרת בונה ירושלם. החתימה הראשונה נקראת מגונה וחתימת בור. הרמב"ם פותח הברכה או ברחם על ישראל וירושלם או במנחם עמו ישראל בבנין ירושלם. בשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום (רצה והחליצנו) באמצע הברכה (ברכות שם) והר"ף והמנהיג וכל בו ואבורדהם משנים מופס הברכה בשבת וגורסים, נחמנו ה' אלהינו בציון עירך ושמחנה בבנין בית בחירתך... ונחמנו בה כי אתה הוא בעל הנחמות, כא"י מנחם עמו בבנין ירושלם". אבל בעלי התוספות והרא"ש (שם) אומרים שהוא מנהג שטות לשנות ברכה של חול (סדר רב עמרם שם). בר"ח ויום ובחג"ם מוסיפין בתוכה יעלה ויבא. בימי האמוראים היו הפועלים שכירו יום מקצרין בברכות המזון והיו פותחין בברכת הארץ וכוללין בה בונה ירושלם וחותרת בברכת הארץ כדי שלא לבטל מלאכת הבית (ברכות ט"ז). לענין ענית אמן אחר הברכה הזאת שהיא סוף בהמ"ז מדאורייתא, אב"י עני ליה בקלא ורב אשי עני ליה בלחישא כי היכי ולא נזול בהטוב והמטיב (שם ט"ה). הברכה הרביעית הנקראת הטוב והמטיב היא מדרבנן ומצאו לה סמך מן המקרא (דברים ג' ב"ה) וביבנה תיקונה בבדמ"ז בט"ז באב ביום שנתנו הרוני ביתך לקבורה (ברכות שם תענית ל"א). והיא ברכה בפני עצמה. וכתב הרא"ש בשם המרדך דרצ"ד לומר בה שלש טובות (הטוב מטיב יטיב) ושלש גמולות (גמלנו נמלנו יגמלנו). א"דירנו ביראנו ג' ואלנו הם על סדר א"ב. בבית האבל מכרבין במקום הברכה הזאת ברכה אחרת כעין צדוק הרין (שם מ"ז: שמחות פ"ד). האורח היה מוסיף ברכה לכבוד בעל הבית (שם) ועוד הוסיפו בקשות המתחילות בשם "הרחמן", בנוסח הרמב"ם יש ג' רחמניות. בס' עץ חיים לר' יעקב החזן מלונדון מוסיפין ז' לברית מילה, ובמחזור ויטרי יש י"ג לחול (ע"י טור א"ח סי' קפ"ט). ועוד מוסיפין פסוקי תנ"ך.

נהגו העולם שממלקין הסבין מעל השלחן קודם בהמ"ז כי השלחן בנגד המזבח ואסור להניף עליו ברזל. אין מסירין המפה והפת מעל השלחן קודם בהמ"ז בנגד מה שכתוב אין שריר לאכלו על בן לא יחיל טובו (איוב ב' כ"א).

ג. בכל מכל גל"ז בסוף ברכות המזון אומרים: "כמו שנתברכו אבותינו אברהם יצחק ויעקב בכל ס ב ל ב ל בן יברך אותנו" וכו' ויש נוסחא אחרת: אברהם בכל יצחק מכל יעקב כל. המובן בזה הוא שנתברכו כל אחד ברוב טובה, והיא ברייתא בנמרא: שלשה המעיסין הקביה בעולם הזה מעין עולם הבא, אלו הן: אברהם יצחק ויעקב, אברהם דכתיב ביה בכל, יצחק

היו אומרים ברוך שם כבוד. ומצינו תואר "ברוך הוא" לשמו של הקב"ה, כמו הקדוש ב"ה (ברכות ג'. יומא ל"ז): ובארמית קודשא בריך הוא, וברוך שמיך בתפלת רשב"י (מקור המנהגים סי' י"ז) ובתפלה ברוך ומבורך בפי כל נשמה (ע"י ישרון ח"ב 84).

א.

בְּרִכּוֹת הַמְּזוֹן: הברכות על המזון לא פחות מכוית מחמשת המינים שהייבים בחלה והם חטה שעורה כוסמת שבלת ושעל ושיפון הן דאורייתא שנאמר ואכלת ושבעת וברכת וכו' (דברים ח' י', מביילתא פ"ז) וא"ר נחמן משה תיקן לישראל ברכת הון בשעה שירד להם מן, יהושע תיקן ברכת הארץ כשנכנסו לארץ, דוד ושלמה תיקנו בונה ירושלם וכו' (ברכות מ"ח:), ונראה שהברכה קודם המזון "המוציא לחם מן הארץ" נתקנה ע"י אנשי כנסת הגדולה אח"כ, אף כי מצינו ברכה באבילת שלמים, "כי הוא יברך הובח אחרי בן איכלו הקדואים" (ש"א ט' י"ג), הד"ל למדו ברכה לפניו מנורה שוה! או מק"ו (ירושלמי ברכות פ"א א'), במכתב אריסטיאס (יוסיפוס קדמוניות 12, 2, 12) בתוב כי אליעזר אחד מן השבעים עמד להתפלל לפני סעורת תלמי אבל לא ברך על המזון כ"א על המלך, ויוסיפוס (מלחמות 2, 8, 5) בתב בסעורת החשאים היה הבח! מברך קודם הסעודה כי לפני הברכה אסור למעום המאכל, ואחר הסעודה יברך עוד הפעם לאל הנותן לחם, וכן בבתי האון גליון של הנוצרים כתוב כי ישו ופולוס ברבו לפני האכילה (מתתיה י"ד י"ט, מפעלות השליחים כיז ליה, אל הרומיים י"ד ג', טימותיוס ד' ג'). ברכת המזון נקראה ג"ב ברכת הלחם (ר"ה ב"ט:), בימי שמעון בן שטח היה מנהג העם לזמן ולברך אחר הסעודה (ברכות מ"ח), ובנראה גם הברכה השלישית בונה ירושלם היתה נודעת לפני חורבן העיר בכתוב בונה ירושלם ה' (תהילים קמ"ז ב'), ע"י ביבלער J. R. xx. צד 798). ואף כי הברכות כבר היו מסודרות ע"י אנשי כנה"ג בכ"ז היו משונות בנוסחאותיהן ולפעמים כרבו בדרך קצרה כמו בנימין רעיא שאמר, "ברך רחמנא מאריה דהאי פיתא" (ברכות מ"ז). בנוסח הרמב"ם יש ר' תיבות ובנוסחתנו היום יותר מן ת"ק תיבות זולת תוספות היום, בסדר רב עמרם היא משונה מאד לאבל (נ"ה), בכל בו יש נוסח קצר שיש בו רק פ"ט תיבות (ע"י נוסחת הגניזה J. Q. R. x. 46).

[אריבע ברכות] הברכה הראשונה היא ברכת הון והשניה היא ברכת הארץ, ר' אליעזר אומר צריך להזכיר ארץ חמדה טובה ורחבה, נחום הזקן מוסיף ברית ה' ואף תורה כדברי ר' יוסי, פילמו אומר שצריך להקדים ברית לתורה (ברכות מ"ח: ירושלמי שם פ"א ט) ואנו מזכירין גם יציאת מצרים. אבא אומר צריך שיאמר בה הוראה תחלה וסוף (נודה ומודים לך), וחתימתו על הארץ ועל המזון, והחותם מנחיל ארצות הוא מגונה (שם מ"ט). בתנובה ופורים כוללין בברכה הזאת על הנסים (שבת פ"ד), הברכה השלישית נקראת נחם או בונה ירושלם,

דכתיב ביה מכל, יעקב דכתיב ביה כל (ב"ב י"ז), ובמדרש ספורש בדרשתם, "ויתן לו מעשר מכל", ר' יתודה בן סימון אמר מבח אותה ברכה אכלוני יתירות גדולות (האבות) בעולם, אברהם יצחק ויעקב. באברהם כתיב וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כ"ד), ביצחק כתיב ואוכל מכל (שם כ"ז), ביעקב כתיב כי חנני אלהים וכי יש לי בל (שם ל"ג) וכולם בזכות ויתן לו מעשר מכל (ב"ר פ"ג י"ז).

ביבליוגרפאי: סדר רב עשרם גאון ס"ז, מ' ג"ה; מחזור ויטרי כ"ח, מ"ט; רוקח ר"ף של"ז; שבלי הל"קס קליס-דניח; סוד אוי"ח ס"קע"ט-ד"א; עבודת ישראל 553. ע"ע זימון. ע"ד ברכת השם ע"ע ג' ד"ף.

ד. ס. פ.

ברכות, מסכת: המסכת הראשונה של סדר זרעים ושל כל הש"ס. כשמה בן תוכנה ענין ברכות, ורבי מסדר המשנה התחיל במס' ברכות מפני שהחיוב הראשון לאיש יהודי בן בימי חייו וכן בסדר היום הוא לברך ולהודות, והתחיל במאימתי קורין את שמע בערבית, כי קריאת שמע היא קבלת עול מלכות שמים וע"פ המסרה הפסוק, "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" מוצאו מוזן קרמון, מפ' בני יעקב אבינו, בשעה שברך אותם לפני מותו (פסחים נ"ז ע"א, רמב"ם פ"א סק"ש). הרמב"ם בהקדמתו לזרעים אומר: המעם שהצריכו להתחיל בה (בברכות), שרופא הבקי כשירצה לשמור בריאות הבריא על תכונתה שהיא עומדת עליו (Hygiene) יקדים תיקון המזון (Diat) בחחלת רפואתו, וע"כ ראה החכם הזה להתחיל בברכות, שכל מי שיאכל אין לו רשות לאכול עד שיברך, וראה לתקן בחחלת דבריו ברכות, כדי לתקן המזון תקון שיש לו ענין, אחר כך ראה לתקן דבריו, כדי שלא יהא חסר בענין מן הענינים, ולפיכך דבר על כלל הברכות שאדם חייב בהן על המזונות ועל המצות ואין לך מצוה שאדם חייב בה בכל יום אלא ק"ש וכו', עכ"ל.

הפרק הראשון של מסכת זו ידבר מוזן ק"ש ערבית ושחרית ודרך קריאתה בשכיבה או בעמידה, וקבעה המשנה את זמן ק"ש של ערבית: משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, שעה ידועה לכל, כי היה מנהגם של חשוכי אומתנו לסעוד ולהסב עם חבורות גדולות (עי' תוספתא ברכות פ"ז וגמרא מ"ג, וכן לשון הברייתא תענית ל': ואם היה רגיל לסעוד בעשרה בני אדם וכו'). ע"כ אומר בלשון רבים, "כהנים נכנסין" ומדבר זה הפרק ע"ד ברכות ק"ש בשחר ובערב וע"ד פרשת יציאת מצרים בלילות, הפרק השני, בדיני כוונת ק"ש; הפרק השלישי, בדיני הפסורים מק"ש ומהרת הגוף; הפרק הרביעי, בהמשך זמן תפלת השחר, הערב והמוספין; והמשנה האחרונה מזה הפרק בתפלת מוספין נמשכת למשנה ראשונה, וכן ידבר בשאר עניני תפלה ושעורה וע"ד בון התרחות, כי העמידה בתפלת נגד ירושלם כבר ספורשת ע"י שלמה וכתוב ברנאיאל (ו' י"א); הפרק החמישי; בכונת התפלה ומה שכוללן בתפלת י"ח וכתנאי

שליח הצבור; הפרק הששי, בברכות התנייה לפנין ולאחריהן ובקדימת הברכות; הפרק השביעי, מי דחייבין בזימון ופי' מוזן; הפרק השמיני, אלו דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה; הפרק התשיעי, בברכות הודאת האחר שהמתפלל עליו לכון לבו לבית המקדש, ע"כ יסיים המסכת בקדושת הר הבית ובהותמי ברכות שבמקדש ומסיים גם ע"ד שאילת שלום בשם ודרך התלמוד לחתום המסכת בדברי אגדה, בסדר זרעים נמצא תלמוד בבלי רק על מסכת ברכות, אף כי יש עוד מסכתות בסדר זה הנהוגות בזמן הזה ג"כ, חלק גדול מהלכות ברכות ועניניהן מפורזין בשאר מסכתות בש"ס: שבת, פסחים, רה"ש, יומא, סוכה, מגילה, תענית, כתובות, מנחות, חולין ועוד. חלק גדול של זו המסכת כולל דברי אגדה יקרים מששים את חלב, משלים נחמדים ותצות בדרך ארץ ושמירת הגוף ולמדים נעלים מאד, ואמרו: האי מאן דקבעי למיתוי הסידא וכו' ואמרי לה מילי דברכות (בי"ב ל"א). ובעניני ההלכה אין בה שיטות עמוקות ומסובכות, ומרגלא בפומא דאנשי: הפוסק תלמודו מתחיל מסכת ברכות, ע"ע זרעים.

ג. צ. ג.

בְּרִכְיָה, ר': אמורא ירושלמי בדור ה' במאה הרביעית, במדרשים מכונה הכהן ולפעמים בתוספת "ברכי" (עי' פסיקתא פ"ב כ"א, פ"ב ק"ז: במדבר רבה פ"ד ג'). כנראה נולד בבבל וחיה יודע תולדות משפחות בבל (ירושלמי קדושין פ"ג, ויקרא רבה פ"ב ז'), הוא נזכר בהלכה במקומות הרבה בירושלמי (ברכות פ"ז, פאה פ"א, מעשרות פ"ה, סוכה פ"ב, סוטה פ"ז, קדושין פ"ג, סנהדרין פ"ט). הוא דרש על הפסוק, "עת ללדת ועת למות" - אשרי אדם ששעת מיתתו כשעת לידתו וכו' (ירושלמי ברכות פ"ב), ר' ברכיה אול לכנישתא דבית שאן (ירושלמי מגילה פ"ג ד'), ונזכר כמה פעמים בפסיקתא ותנחומא, דרשות הרבת אמר בשם ר' חלבו, בדור השני לאמוראי ארץ ישראל חיה ג"כ ר' ברכיה והוא הראשון, ונמצא עוד ר' ברכיה בר' סימון בריה דרבי"ל שהיה בולע שרץ, ולחש המין עליו, ולאחר שיצא השרץ שאל לו מה אמר, ואמר כי זכר לישו בן פנדירה, ואמר הלואי שימות ולא שמע זה, והיה כשנגח וכו' ומת בקדושה (קתלת רבה כ"פ יש רעה אשר ראית).

ביבליוגרפאי: יוחסין השלם סי' 121; פ"ב א הירושלמי בערכו.

ה. ב.

ברכיה בן נטרונאי כרספאי הנקדן: ע' נקדן, נמדרנים; משלים.

ברכיה די ג'יקולי: מכונה מאנ"סטר בענעדיקס בן משה די לונדון, ממשפחת תנין וכן ר' משה בר' יו"ט מלונדון והיה ראש הרבנים בלינקאלן ומבעלי התוספות באנגליא: מת אחר שנת 1267. הוא נזכר בשטרות עתיקות בתואר הרב ר' ברכיה בן הרב ר' משה שמכר בית לבנו חיים בעיר לנקולא (Lincoln) בעד ששים למרץ

לאסור ליהודים לחזוק חנויות ומעמדות בשוק, אך כנראה היה קשה להציא החום אל הפועל, הסוחרים התאוננו כי „איסט ליידער ניכט איין בוכשטאב פאן דיזער היילזאמע פערארדנונג אין אכט גענאממען ווארדען“ (לראבן נפשם לא נשמר נם אות אחת מהחוק הנעלה הזה). המרכולת נאסרה ליהודים ביום 17 אונסט 1692 וחישיבה בכפרים 16 אקט 1706. פראנץ ווענטצעל האשים את היהודים כי יבחו את דת הנוצרים על ידי ריקה בתפלת עלינו באמרם „שהם משתחווים להבל וריק ומתפללים לאל אשר לא יושע“ ונאסר ליהודים התפלה בשנת 1700. אך בכ"ח אונסט 1703 יצא חרתי: „עדיקט ווענען דעם יודענעבעטס עלינו, אונד דאס רי אייניגע ווארטע אויסלאסען, ניכט אויסשפייען, נאך דאביי הינוענשפרינגען זאללען“ (חוק אודות תפלת עלינו של היהודים שיהסרו איזה מלים ושלא ידקו ולא ידלגו לאחוריהם בעת שיאמרו אותה). החוק הזה נתבטל אח"כ בהשתרלות משה מנדלסון.

בין פרנסי הקהלה בברלין, בתחלת המאה הי"ח, היו יוסט ליבמאן ומארקוס מאננוס. וע"י מחלוקת שנפרצה ביניהם נתפרדה הקהלה לשתיים. היסוד לבית הכנסת החדש הונה בני אייר תקע"ב (9 מאי 1712), ובר"ה של שנת תקע"ג התפללושם בפעם הראשונה. ביום 20 מאי 1714 הושם מס שנתי על הקהלה שמונת אלפים טאליר והיהודים הורשלו לתעסק במסחר בחנויות ולהלוות ברכית. ביום 16 מארץ 1722 נתקבלו תקנות הקהלה שתתנהג ע"י שני זקנים כל ימי חייהם, ועמהם יהיו נבחרים המשה פרנסיס, ארבעה נבאים וארבעה משגיחים לפרנס העניים. הבחירה תעשה בכל שלש שנים ע"י שבעה טובי העיר אשר ימנו בני הקהלה. ועד הקהלה יתאסף פעם אחת בשבוע בבית הועד, ויכתבו את החלטותיהם בפנקס הקהל. ולא ירחיקו איזה איש מעדתם רק בחסכם כל הנבחרים, ושלא לנדות איזה איש מבלי הסכמת הרב וכהסכם הועד הנוסד מטעם הממשלה. ראשי הקהלה ערכים בעד שילום המס השנתי להממשלה ועוד מסים אשר הושמו עליהם. הרבנות תתחנן ע"י רב ראשי בתואר אב"ד עם שני דיינים. בחוק שיצא בשנת 1730 הונבל מספר משפחות היהודים למאה ועשרים. בשנת 1737 כאשר נתרבה מספר המשפחות למאה ושמונים יצאה נורת המלך לגרש המספר היתרון מהעיר. בימי המלך פרידריך הגדול (1740-1786) לא הוסב מצב היהודים בברלין, ובאיוה פרטים עוד הורע מעמדם. מס החסות נתרבה עד עשרים וחמשה אלפים טאליר לשנה מלבד מסים אחרים, והיהודים היו מוכרחים לקנות כלי יוצר ממלאכת הממשלה במחיר קצוב ולמכרם חוץ למדינת אף כי הפסידו במסחרם זה. בימים האלה החלה תקופת ההשכלה בברלין ע"י מנדלסון (1729-1786) ותלמידיו. ההשכלה נמדה להעביר את הגבלות היהודים לאט לאט. ע"ע גרמניא; השכלה; ריפורם.

כסף, בכ"ט אלול שנת ה' אלפים וכו' לבריאת העולם. ר' ברכיה נזכר בתלכה בארדכי; פי' רבנו ברכיה מנקולא (Nicola) הוא שם העיר לפניו) רבפי תפלת השחר משמע דהא רבב צלי של שבת בערב שבת היינו בשעה ורביע קודם הלילה דהיינו פלג המנחה, ולכן אפשר להתפלל ערבית אחר שקיעת החמה אע"פ שלא נראו עוד חוכבבים (מרדכי ברכות פ"ד ס"ז). הראב"ן מביא את ר' ברכיה מנקולא לאסור משום בשול ניום אותם אנונים גדולים שכבשו עם קליפת מרה ועם הנרעין קודם נמר הנרעין וע"י ניום הם נכבשים בעוד הם מרים ואינם ראויין לאכול בלא כבוש מרייתם וכבוש חרי הוא כמבטל (שלמי גבורים למרדכי ע"י פ"ב ס"י תתלי"א).

ביבליוגרפיה: מ"ד דיוויס שטרות (Hebrew Deeds) לונדון 1888 ע"ד 294; III. 55. J. E., א.

בְּרִילִין: עיר הבירה במדינת פרוסיה וממלכת גרמניא. מספר היהודים בשנת 1900 היה 86,152 שהם רק 4.88 אחוזים למאה מספר כל התושבים. היהודים בברלין סבלו ככל אזיהם באשכנז בימי הבינים וביחוד מזמן הנירוש ע"י המנפה השחורה, ובית הכנסת שלהם נסמר להנוצרים (1350), אך איזה שנים אח"כ שבו לברלין (1354) והתפללו שם במנינים כי לא הניחו אותם לבנות להם בית הכנסה. עיקר קורות היהודים בברלין מתחיל מיום 21 מאי 1671 כאשר נתן הראש הנבחר בברלין הרשיק ליהודים להתישב שם ולעסוק בסחורה אך הרבית נאסר להם, והעלה עליהם מס שנתי שמונה טאליר לכל משפחה. בהשתדלות ישראל אהרן שהיה לו מהלכים בחצר השר (האפיודע) והיה סוחר גדול וירא מן יתחרו היהודים החדשים עמו במסחריו, יצא החוק להגביל מספר אנרות הזכיות (נעהייסברף) רק ליהודים ידועים אחר דרישה מחקירה במצבם החומרי ורק שתי משפחות ווייט וריס השיגו אנרות אלה ביום 10 ספט' 1671 והוא יום הולדת הקהלה הישראלית בברלין. בשנת 1672 קנו בני הקהלה בית הקברות, ובשנת 1676 נוסדה החברה קדישא „גמילות חסדים“. היהודים בעצמם השתדלו שלא להרחיב זכות הישיבה בברלין ליהודים אחרים מסחר התחרות המסחר, ונם נדו והחרימו את אלה שהסיגו את גבולם. ביום 3 יאנואר 1676 יצא ההוק לאמר „די יודען אין בערלין אין איהרען פרייהיימען אונד פרווילעניען ניכט צו טורבירען, נאך צו קרענקען, זאנדערן זי פיעלמערה דאביי געבירענד צו שימצען“ (לכל חפריע את היהודים בברלין בחרותם הזכיותיהם, ולא לצער אותם רק להגן עליהם כראוי). לרגלי אשמות היהודי בענדיקס לוי הוכרחו היהודים לתת ערובה עשרת אלפים טאליר (8 ספט' 1685). בימי ממשלת המלך פרידריך השלישי נוסד ועד לעיין בזכיות היהודים (24 יאנואר 1700), ומספר משפחות היהודים הונבל לחמשים, ומס שנתי הושם על הקהלה שלשת אלפים טאליר תחת המס על יחידים של שמונה טאליר לשנה. בהשתדלות סחרי העיר נעשה חוק

מימי ראשית השכלת היהודים בנרמניה בשנות המאה הי"ח, ווארשא 1897; ל' גייגער, געשיכטע דער יודען אין ברלין, 1870; פאר הונדערט יאָרען מיטדילונגען אויס דער געשיכטע דער יודען בערלינס, ברוינשוויג 1889; קייזערלינג, יידישע פרויען 182; די איוזראַעליטישע סינאגאגענגעמיינדע צו בערלין, 1869—1904; שטיינשניידער, צייטונג פאר דע געשיכטע דער יודען. חקקי 1, 2, 3; בלאווער, אדרעס בוך דער יודען בערלינס 1888; J. E., III. 69.

א.

ברלין, ישעיה (נודע גיכ בשם ר' ישעיה פיק שהוא שם משפחת חותנו); רב מבקר ומחבר. נולד בעיר אייזני שטאט אונגריא בשנת 1725 ונפטר בברעסלוי בשנת 1799. אביו ר' לייבוש היה תלמודי תורני ממשפחת בעל התו"ט ומהר"ם. ר' ישעיה למד בישיבת ר' צבי הירש הריף בברעסלוי, ונשא את בת ר' וואלף ליב פיק (1755). והיה עוסק במסחר, אך קרוב לסוף ימיו בשנת 1793 נתמנה לרב בברעסלוי ושרת שם עד יום מותו. ר' ישעיה היה בעל מדות מצוינות ואהוב מכל המפלגות וגם המשכילים בעלי המאסף היו ממעריציו. הוא הצטיין בפרט בתור מבקר מדעי ומחקן הנוסחאות המשובשות בש"ס עם הנהות ומרא מקומות, והגהותיו נתקבלו בכל הוצאות הש"ס משנת 1800 ואילך. נדפסו ממנו ציונים ומי"ם על התורה (דיהרנפורט 1775, 1807), על פיר התפלה, על הרמב"ם, על האלפסי, על ס' החנוך, על ס' יד מלאכי ועל ראשית חכמה. ספריו הם: א, "אומד השכחה" על מאמרי הלכה בתלמוד שלא נמצאו בפוסקים; ב, "אוצר בלום" מי"ם של המאמרים שהובאו במפרשי האגדה נדפס עם העין יעקב (וילנא 1899); ג, "מיני תרגימא" על חרנום אונקלוס (ברעסלוי 1831); ד, "ראשון לציון" הגהות ומי"ם למדרש רבה; ה, "שאלת שלום" על ס' שאילתות לרב האי נאון; ו, חידושי הש"ס (קעניגסבערג 1860); ז, "קושיות מיושבות" לתרץ השאלות שנשארו בתלמוד בקשיא ותיובתא; ח, מאמר אודות הקליד (עי' מכתבו בספר, "זכרון יוסף" לגיסו ר' יוסף שטיינהארט).

ביבליוגרפיא: פין, כנסת ישראל 676; ברלינר, ישעיה בערלין (אשכנזית); אויערבאך, געשיכטע דער איו געמיינדע האלבערשטאדט 71; בראנן, יובעלשריפט צום 70סטען גבורסטאגע פאן גרעטץ 262—265; בריל, יאהר ביכער Carmoly, Rev. Orientale III. 310; 229, 225. v.

ב.ר.

ברלין, משה בן יוסף: פקיד ממשלת רוסיא ומחבר; נולד בשקלאוו בשנת 1821 ומת בפטרבורג בשנת 1888. הוא למד תורה וחכמה בבתי מדרש למדעים בבונא וקעניגסבערג. בשונו סחרל נתמנה למורה בבית ספר ליהודים במחילוב אשר יסדה הממשלה. ושר הפלך הכיר אותו בתור, "יהודי מלומד". בשנת 1856 נקרא מטעם הממשלה לפטרבורג להחזיע עמו בענינים חכיות של היהודים לפני שר הפנים והוא השתדל הרבה לטובתם. עוד

[הרבנים במאה הי"ח] אלה הם הרבנים הראשונים אשר שמשו בברלין: א) ר' חיים בשנת 1672; ב) ר' בנימן וואלף ליבערמאן 1685; ג) ר' שמעיה המלונה סיטון בערענר 1687. ובא מפראנקפורט דאדר, מת בברלין ביו"ט אחרון של פסח תס"ט (1709); ד) ר' אהרן בר' בנימן וואלף ליבערמאן (1709=1721); ה) ר' מיכאל חסיד 1714, הוא היה בעל מקובל ונפטר בשנת 1728; ו) ר' משה אהרן מלובוב שהיה לפניו רב בלייפניק, נבחר מטעם הממשלה נגד מחאת הקהלה, והפרנסים שלמו ארבעת אלפים וחמש מאות מארק להממשלה בעד הזכות לבחור רב אחר במקומו (1730); ז) ר' יעקב יהושע מקראקא מחבר "פני יהושע", והרב הזה לא נשא פני איש, ובעבור זאת שנאוהו העשירים והוכרה להחפטר ממשמתו (1735) ונתקבל לרב במיץ, ואח"כ בפראנקפורט דמיין, ונפטר שם י"ד שבט תקט"ז (1756); ח) ר' דוד פרענקעל שהיה רבו של מנדלסון ומחבר פירוש על הירושלמי. מת י"ב ניסן תקכ"ב (1762); ט) ר' אהרן הירש בר' משה מחבר, "מנחת אהרן"; י) ר' הירשל לעווין המכונה לאבעל (1772—1800).

[בתי כנסיות ובתי חסד] הכנסת הישן ברחוב היידעראייטערנאסע, בית הכנסת החדש אריענבירנער שטראסע, "עדת ישראל" גיבשטראסע, בויתפללו 314 משפחות ורבם דר' עזרא מונק והררשן דר' מ' הילדעס היימער. "אהבת דעים" פראנצענשטראסע 100 משפחות ורבם דר' בלייכראדער, "בית ציון" ברענענשטראסע 150 משפחות ורבם ל' דעקסטער, "נוח שלום" לאטריני גערשטראסע 180 משפחות ורבם דר' גרינפעלד, "מאובית" לעסינגשטראסע 500 משפחות ורבם דר' ווינקלער. בית הכנסת לעדת ריפורם יאהניסשטראסע 150 משפחות עם הרב דר' מ' לעווין, "אהל יצחק" אראניענבורגשטראסע 150 משפחות ורבם דר' ליבערמאן, בית הכנסת ע"ש "ליפמאנדטוויש" גאלנאושטראסע 180 משפחות והרב דר' ליפשיץ, "עץ חיים" לאנדעסבערג שטראסע 80 משפחות והרב דר' גרינפעלד. גם יש אנורת רבנים אורתודוקסים משלוטי אמוני ישראל ("מראדניץ" יאנסגעזעמטצעסטרייע"). בין בתי הלמוד הם בתי ספר לרבנים, לעהראנשטאלט פיר די וויסענשאפט דעם יודענטהומס" שנוסד בתור, "האכשולע" ע"י דר' אברהם גיינער, ובית מדרש לרבנים שנוסד ע"י דר' הילדעס היימער בשנת 1873, ועוד, "פייטעלדיינע אפרים לעהר אנשטאלט". בתי ספר ות"ת ובתי למוד לחנוך ואומנות. בין בתי החסד הם בתי מחסה לזקנים, בית מחסה ליתומים ע"ש רייכנהיים, וע"ש משה מנדלסון, בית אוסף לעורים וחרשים, וחברות למעשה הצדקה לחמוך בידי עניים, הכנסת כלה ונמילות חסדים, שומרי שבת ועוד.

ביבליוגרפיא: לאנדסהוט, אנשי שם, ברלין 1884; יעקב לאסין קסת הסופר בסוף מצבות מברלין, ברלין 1867; גינפלד, דוד תהפוכות (בי"ח), מונוגרפיא

בנערותו חבר ספר פילוסופי בשם "מיטב הגיון" והעתיק לשפת רוסיא את הספר "צוק העתים" לר' דוד מזאמשץ. גם כתב בלשון רוסיא ספר נכבד אורות החישוב היהודים בארץ רוסיא, ומחברת לחנן על התלמוד מהתנפלות אלכסנדר אקסאקאו. הוא זכה לפריס מהתבריה הקיסרית לחכמת ידעת גלילות הארץ אשר היה מחבריה. גם היה ממיסדי בית אוצר הספרים הקיסרי בפטרבורג. בנו ליאון הוא עורך דין מצוי.

ביבליוגרפיא: J. E., III. 80.

ב. ה.

ברלין, נפתלי צבי יהודה (נודע בר"ת נצי"ב): מחבר וראש ישיבה. נולד בעיר מיר בשנת 1817 ונפטר בווארשא י"ז אב תרנ"ג (1893). בהיותו בן ארבע עשרה שנה נשא את בת ר' יצחק בר' חיים שהיה ראש ישיבת וואלאזין "עץ חיים". ובמותו בשנת 1851 הושם משרת הישיבה על חותנו הבכור ר' אליעזר יצחק והנצי"ב היה לו למשנה. ובמותו ר' אליעזר יצחק בשנת 1854 נבחר הוא לראש הישיבה וניסו ר' יוסף דוב סאלאווייטשיק למשנהו. הנציב הקריש את כל חייו להגדיל ולהאדיר את הישיבה, עד אשר עלתה למדרגה רמה. מספר התלמידים אשר באו מכל תפוצות ישראל בימיו עלה לארבע מאות. ובנה בית חומה גדול למושבם. הוא השתרל להרחיק את ררך הפלפול מהלמוד ולהרחיב את ידיעת התלמידים ובקיאותם בספרי הראשונים, ובדרך זוה התנגד לניסו ר' יוסף דוב שתפץ למעט בלב התלמידים את העמקות והחרוד, ומזה צמחה מחלוקת בהישיבה אשר צלחה בידי הרבנים ברוסיא להשיקם ולפטר ביניהם. בשנת 1879 התאמצו המשכילים להפוך את הישיבה לסמינאר ויוציאו את רבתם רעה על הישיבה לפני הממשלה אשר סגרה את רלתותיה. אך ע"י השתדלות הנצי"ב נפתחה מחדש בשנת 1881. עד שנת 1891 שאז נסגרה עוד הפעם ע"י הממשלה. ע"ע וואלאזין.

[ספריו] הנצי"ב הלך בדרך הלמוד של הנ"א, ושם כל מעיניו במקורים הראשונים הספרא וספרי ותיספתא ושני התלמודים ובספרי הנאונים, וישם לו למטרה להפיץ אור על רכריהם הסתומים ע"פ מרת הבקרת הישרה. ספרו הכי נכבד הוא, "העמק שאלה" על ספר השאלות לרב אחאי נאון. ושם הראה גדלות תלמודו ובקיאותו ועין בקרת בתקוניו שתיקן בהשוואת תלפי חנוסחאות שבין ספר השאלות הנדפס ובין כ"י ישן ממנו באוצר הספרים הקסרי אשר בפטרבורג. גם חבר פ"י, "העמק דבר" על התורה, לישר דרשות חז"ל ע"פ הרקודו וסגנון המליצה. וחבר ביאור בקיצור, "מיטב השיר" על שיר השירים. אחרי מותו נרפסו תשובותיו, "משיב דבר" בית (ווארשא 1894) ובו שש תשובות לרבני אמריקא בערי ניוארק. באלטימור, סינסינאטי ומיטשארלסטון (ס"י י"ג ט"ז י"ט צ"ב ק"ז קל"ז). גם כתב מאמרים במכ"ע על שאלות זמניות ולאומיות.

בנו הוא הירב חיים ברלין לפניו רב במאסקו

ועתה (1908) הוא ביפו. חתנו ר' רפאל שפירא הוא רב ור"ם בוואלאזין.

ביבליוגרפיא: מכ"ע בנסת ישראל ח"כ 136 ע"כ תמונתו; לוח אחיאסף תרנ"ה 460; האסף תרמ"ז 231; מ' ריינעס, אכסניות של תורה 50; Der Is-raelit, 1898 p. 1415.

ב. ה.

ברלין, שאול בן צבי הירש: ע. הירשל.
ברלין, אברהם (אדאלף): מורה בדת ומחבר, מצאצאי ר' ישעיה ברלידפיס; נולד י"ג אייר תקצ"ג (1833) בעיר אבערזיצקא במחוז פחנא. הוא למד בהאוניברסיטא בלייפציג והשיג שם התואר, "רוקטור לפילוסוף פיא", ויחי מורה בעיר אדנסוואלדע בחברה ש"ס ות"ת. בשנת 1873 נתמנה למורה בתולדות ישראל בהסמינאר שיוסד הרב הילדעסהיימער בברלין. ברלינר עשה לו שם כאחד הנדולים בספרות ישראל בספרים שחבר בלשון עברית ואשכנזית ומאמרים רבים במ"ע. גם הויל מכ"ע "מאנאזין פיר יידישע נעשיכטע אונר ליטעראטור" במשך שתי שנים (1875=1877), ואח"כ הויל עם חברו דוד האפמאן מכה"ע, "מאנאזין פיר די וויסענשאפט דעס יודענטהומס" בשנת 1876-1893. בשנת 1885 נעשה חראש לחברת "מקיצי נדרמים" שנוסדה מחדש. הוא היה עוסק בפרט בחקירת הקולטורא והיסטוריא של היהודים בימי הבינים תולדות הפייטנים וחקר הביבליור גרפיא. בבואו לברלין היה ממיסדי העדה האורתודוקסית ונלחם נגד הדיפורם. שנים מתלמידיו אהרן פריימאן ומאיר הילדעסהיימער הוציאו לאור הספר, "ברכת אברהם" ליום מלאת לו שבעים שנה (1903) ושם בראש החלק האשכנזי נרשם הביבליוגרפיא של ספרי ומאמרי ברלינר. בהרשימה הזאת יש 37 ספרים מיוחדים, 9 ספרים של אחרים שכתב בהם מבוא או הקדמה בראשם. 25 מכ"ע בלשונות אחרות, 14 מכ"ע בלשון עברית שכתב בהם מאמרים רבים וחשובים. בין ספריו שחבר בהם: רש"י על התורה עם באור והערות, "זכור לאברהם" עפ"י כ"י ורפוסים ישנים (1866) ונדפס ממנו מהרודא תנינא עם הוספות תיקונים והקדמה (פראנקפורט רמ"ן 1905); חוצאת "יסוד עולם" לר' משה זכות (אלטנא 1874) עם פתח דבר בלשון אשכנזי, והיא הרראמא הראשונה בספרות ישראל; "אויס דעם לעבען רער רייטשען יודען אים מיטמעלאטער" (ברלין 1900) אשר העתיק ללשון עברית יא"ב (י"א בערני פעלד) בשם "חיי היהודים באשכנז בימי הבינים" (הוצאת אחיאסף ווארשא 1900); "נעשיכטע רער יודען אין ראם" (ג"ח פראנקפורט רמ"ן 1893); "מסורה צום תרנום אונקלוס (לייפציג 1877). נוסחת התרגום מרפוס סביוניטח ועם מבוא באשכנזית בי"ח (ברלין 1884).

ביבליוגרפיא: משה ריינעס, דור וחכמינו 50; ספר זכרון 13; הצופה 1903 גליון 96; All. Zeit., d. Jud., 1903 p. 232; Jew. Chr., May 15 1903; J. E., III. 84.

א.

ביבליוגרפיה: מאקאלוא ספר זכרון; הסליץ
1888 גליון 93; 275 J. E., III.

ברעכער, גרעון (נרליה בן אליעזר): רומא ומחבר;
נתד בפרוסניץ מעהרין בשנת 1797 ומת שם י"ז אייר
1873. הוא נמר חוק למודיו בכודאפעשט בשנת 1824
השיג התואר דוקטור בחכמת הרפואה בהאוניברסיטא
בעיר ערלאנגען בשנת 1849 בעד החוברות שכתב, "ראם
מראנצענערענמאלע. מאניע אונד מאנישע היילארטען אים
תלמוד" (ווין 1850). ונעשה לרופא מומחה. הוא הצמיח
גיב בחבוריו ומאמריו בספרות העברית, ובפרט בפירושו
לחכורי (הוצאת פראג 1838). גם כתב על המילה "רי
בעשניידונג דער איזראעלימען" (ווין 1845) עם הקדמת
ר הירש פאסעל בפרוסניץ ועם הוספה שמינישניידער
בלשון אנגלית. וכתב על השארת הנפש, "רי אונשטערב-
ליכטיסלעהרע דעם איזראעלימישען פאלקעס" (ווין
1857); "אלה הכתובים בשמות" קונקורדאנציא על שמות
עצמיים ככה"ק שיצא אחרי מותו עם תקונים ע"י בנו
אדאלף ברעכער.

ביבליוגרפיה: דשאק, גרעון ברעכער איינע
ביאגראפישע סקיצע, פרוסניץ 1865; בודק, י שורון, זאלקעב
1844; כוכבי יצחק ח"א 28, ח"ו 98, ח"ז 77.

ברעסלוי (בלשון רומי ווראמיסלאוויא ונקראה גיב
בראצלאוו): בירת מחוז שלעזיא בפרוסיא. בשנת 1900
עלה מספר היהודים בברעסלוי לערך עשרים אלף נפש
בין יותר מארבע מאות אלף תושבים, והיא אחת
מהקהלות היותר נכבדות באירופא אע"פ שאינה מרובה
באוכלוסין כ"כ. קורות העיר תחלינה מש 1000 בעת שחיתה
תחת ממשלת דוכס שחיה נכבד למלוכת פולניא. היהודים
הראשונים נתישבו שם בערך שנת 1150 ובערך שנת
1204 נזכרו שני יהודי ברעסלוי יוסף ויחזקאל אשר היו
האדונים (או החוכרים) לשני כפרים הסמוכים לעיר. בלי
ספק היו שם יהודים כאשר נחרבה העיר על ידי המונגר
לים בשנת 1231. וגם בערים הסמוכות לה היו יהודים
בימים ההם כאשר נראה מן חזכיות אשר נהן הדוכס
היינריך הרביעי מברעסלוי ליהודי שוויידיניץ כשנת 1285,
ומן העלילה אשר הביא הבישאף תומאס מברעסלוי לפני
הדוכס הנ"ל באותה השנה כי הפקידו חוססים את שללם
במשכן אצל יהודי מינסטערבערג. בשנת 1287 בקש
חבישאף את בא כחו ברומא לתניש קובלנא לפני
האפיפיור כי היהודים יושבים בשלה תחת ממשלת הדוכס
היינריך ויש להם רשות לעסוק במסחר, ואחרי אזה
שנים (1303) נאסר ליהודי שלעזיא לשחוט בהמות כשדות
בבתי מטבחים של תנוצרים. באותו זמן נאמר גיב
לנוצרים להיות משרתים בבית יהודים, היהודי שלמה
שנחמנה לפקודה בחצד הדוכס הזוסר ממשרתו.
הגידוש הראשון מברעסלוי היה בשנת 1319, אבל
נראה שבו היהודים שמה כעבור זמן קצר, כי נמצאה

ברנסלה, שמעון: סופר מהיר, רב ומחבר; נולד
בסטאניסלוי, גליציא י"ב מבת תר"ך (6 יאנואר 1860).
אביו הביאו ללבוב ושם החל לכתוב עברית והעתיק אזה
ספור שלשון אשכנז. מאמרו הראשון על "גידוש היהודים
מנורנבורג" נדפס בהמניד (שנה 1879 גליון 22). בסוף
שנת 1879 היה עורך מכ"ע, "הקול" של רדקינזון בקענינסד
בערג, ומשם הלך לברעסלוי. מראשית שנת 1881 נקרא
לעזור בעדיכת המניד וכתב בו המאמרים הראשים על
אודות ישוב א"י ועוד האומה בקרת ספרים ועוד. אח"כ
שב לקענינסבערג ונכנס להאוניברסיטא (1882). אח"כ
נסע לברלין ולמד שם בהאוניברסיטא ובבית מדרש
לחכמת ישראל עד שנת 1885 השיג את התואר
"דוקטור". בעת ההיא נעשה לסופר תמיד במכ"ע
המליץ. בחדש מארץ 1886 נתמנה לרב הכולל לעדת
הספרדים בב לנדורדי סרביא, ולמנהל בית הספר
שם, ובמשמרתו זאת עמד כשמונה שנים. אח"כ הלך
לברלין ומאז התעסק רק בספרות ישראל.

ברנפלד הצמיח בפרט בספרות החדשה בחקירה
סודית בקורות ישראל וחולדותיו, במאמרים וספרים
שכתב בלשון עברית ואשכנזית. הוא הפשי בדעותיו
בעניני הדת ולפעמים מביא דעות רחוקות אך לא חדשות
כי כמעט כלם לקוחים מספרי החוקרים האשכנזים.
בכ"ו נרלה השפעתו על ספרות העברית החדשה במקצוע
המדעי במדה יותר מרובה מאשר השפיעו בני הדור;
1) הוא העתיק את כה"ק ללשון אשכנזית ע"פ המסורה עם
מבוא והקדמות, "רי היילינע שריפס פיד שולע אונד
הויז" (ב"ח ברלין 1903) ושכתבו חכמים (ע"י אל"י ציימי
דעם יודענמהוסם 1902 צד 117, 127; 2), "דער תלמוד,
זיין וועגע, זיינע בעדימונג אונד זיינע געשיכמע" (ברלין
1900). הספר הזה מתחלק לארבעה פרקים על מהות
התורה שב"פ, התלמוד, ומביא דונמאות ההלכה
והאגדה, ועל אודות התפתחות הספרות אחר חתימת
התלמוד, התנגדות הקראים ופעולת הנאונים, ונרל
התלמוד ע"י הנזרות והרדופות; 3), "קעמפערנע גייסמער
אים יודענמהום" (ברלין 1907), ארבעה ביאוגרפיים:
יהודה מדינא, משה היים לוצאמו, שלמה מיימו, שמואל
רוד לוצאמו; 4), "יודען אונד יודענמהום אים ניינצעהנמען
יארההונדערט" (ברעסלוי 1898). מספריו העברים הכי
נכבד: 5), "דעת אליהם" (ב"ח ווארשא 1897), תולדות
הפילוסופיא הדתית בישראל (ע"י בקרת ניימארק השלה
1901 צד 349); 6), "תולדות הריפורמציון הדתית
בישראל" (קראקא 1900. ע"י בקרת ניימארק השלה
1908 צד 565); 7), "רוד תהפוכות" (ב"ח תושיה ווארשא
1897), תולדות ההשכלה הברלינית; 8), "תולדות ש"ר"
(ברלין 1899) השיגו מ"ה וועמשמין במחברתו לתולדות
ש"ר (קראקא 1900); 9), "מיכאל זקש" (1900); 10)
"גבריאל ריבר" (ווארשא 1901) ע"י בקרת קלויזנר השלה
1901 צד 383. וכתב עוד הרבה תולדות ומאמרים
המפורים במכ"ע האסיף, השלה, העתיד.

ובשנת 1526 נספחה לארצות אוסטריא. המלך פערדיננד נאנדר צוה את הבישאף מברעסלוי בשנת 1537 שלא יגיש את יהודי אפעלן ודינשבורג הייטשים תחת ממשלתו (של ההנמק). בשנת 1547 נתן צו מביחם בשם המלך שהיהודים שנסלחו שם לברעסלוי להתעסק במלאכת התכת סמבעות (מיניץ' וועזען) יהיו בטוחים שם, וכנראה זו היתה תחלת התישבות היהודים אחר גירוש שנת 1454. היהודים בעלי זכויות הראשונים נקראו שם מאז בשם מיניץ' וועזען ונפגשו את השם הזה עד הומון שנתבטלו הזכויות המיוחדות לנמרי.

כנראה התישבו שם היהודים גם בפעם הזאת אך כמעט מעט, כי החק משנת 1455 שאסר ליהודים לשבת בברעסלוי לעולם היה עוד בתקפו. סוחר העיר השתמשו בחק הזה כמו בזכות אשר הביא להם תועלת. אבל בעלי מלאכה נוכחו לדעת כי ייטב להם כאשר יהיו יהודים רבים בעיר ובשנת 1635 הודיעו באי כת חברות בעלי המלאכה בפומבי את רצונם שיתירו לאיזה מספר יהודים לחתיש שם. בקשתם נעשתה ובשנים אח"כ כבר היתה שם עדה הנונה, כאשר נדע ממה שנאמר על ר' שמעלקא מיאראנשטיין שמת שם בשנה זו, שבא שמה להשיג ולפקח על החרדים. בסוף המאה ה"ז כבר נמצאו שם בתי כנסיות מיוחדות לאנשי לעמבערג וליסא (1684) ולאנשי קאליש (1697). המשפחה קוה אשר יצא ממנה המשוורר הנודע אפרים קוה התישבה שם בשנת 1665. חרב ר' יצחק מאיר תאומים-פרענקעל מפינסק ישב שם בערך שנת 1689 ונמצאה הסכמתו שנתן בברעסלוי על ספר שפתי חכמים לר' שבתי בס.

בשנת 1697 היה מספר היהודים בברעסלוי 130 משפחות וביניהם שלשה רבנים: פייטעל מונק מלייפניק, מרדכי או מארקאוויץ מזאמטשץ ור' זאב בן מרדכי מקראטאשין. בשנת 1702 נתנה רת חרשה, "יודעני ארדנונג" שהעמידה את כל יהודי ברעסלוי ברשות הסוחרים והיתה אז עת רעה, כי הסוחרים חציקו אותם בגזירות ובלקחת שוחד. אבל בשנת 1713 נתבטל איסור הישיבה ליהודי שלעזיא, ובשכר המס השנתי אשר שלם כל יהודי קבל כתב סבלנות, "טאלעראנץ' צעטעל". בזמן הזה כבר נמצאו בברעסלוי רבנים מפורסמים, חרב ר' אהרן מקראקא היה שם בשנת 1706 ור' העשיל בן שאול (הוא חרב ר' שאול בן חרב הנודע ר' העשיל מקראקא) בשנת 1707. ר' שאול מת בברעסלוי באותה שנה בלברו לאמסטערדם. המקובל הנודע ר' נפתלי הכהן שהיה מקורב רב בקהלות גדולות בפחאנא ופראנקפורט היה רב בברעסלוי משנת 1712 עד 1716 וכאשר עזב את העיר ללכת לירושלם (ומת בדרך בקושטא) מלא בנו ר' שמואל את מקומו. בתקופה הזאת נמצא ג"כ חרב ר' יחזקיהו יהושע פייבל תאומים מפשעמיסל, שהודח ממשרתו והרפס מחאה נגד ר' שמואל בן נפתלי בשנת 1719. בימים ההם עלה מספר היהודים בברעסלוי לסך 777 נפשות. בשנת 1724 נמצא שם חרב ר' ברוך וויזל

מצבה על בית עולם הישן בברעסלוי שרשום עליה שנת ר' יהודה בר' יהואל מברעסלוי בחודש חשון פ"ז (1926). ובשנת שאח"כ כאשר בא המחוז תחת ממשלת מלך ביהם, קיים המלך יוחן את הזכויות שנתן הרוכס היינריך ליהודי שלעזיא, וכיבוד ליהודי ברעסלוי. בשנת 1341 הודיע המלך יוחן את רצונו להיטיב ליהודי ברעסלוי, וצוה את ראשי מעצות העיר להגן עליהם ממצות והתנפלות. בשנת 1348 מסר קארל הרביעי מלך ביהם את הכנסות היהודים, "עבדי החדר שלו" לאזרחי ברעסלוי תמורת סכום כסף אשר נתנו לו לקנות את העיר פראנקענשטיין. בימים ההם נתפשטה המגפה השחורה בארצות אירופא, ובמקומות רבים נחרנו ונשרפו היהודים שהעלילו עליהם שהשליכו סם המות במים לקחת נקם מהנוצרים. גם על יהודי ברעסלוי עברה הכוס, ובשנת 1349 נשרפו כמעט כל היהודים בעיר הזאת, ומן 66 ראשי משפחה שהיו שם רק חמשה נמלטו לנפשם. זכרון ההריגה נמצא בכתב ששלחו אזרחי ברעסלוי למלך בשנה הזאת להודיע אותו, "כי יהודי ברעסלוי נרצחו ע"י זרים בלתי ידועים להם". והמלך השיב להם שהוא מוכן לעזור אוהם לענוש את הרוצחים.

בעבור איזה שנים שבו היהודים לברעסלוי במספר סטן. בשנת 1351 נתנו ראשי העיר רשות להעבריה זאלרא שמאנעליסא לנור שם היא ומשפחתה ג' שנים, ובשנה הבאה הוסיפו לה עוד ג' שנים. היהודי לאווענטין קבל בשנה הג' מכתב-מנן (שוץ'בריק) על ג' שנים. מכתבים כאלה נתנו ליהודים אחרים בשנות 55-1354 ונמצאה רשימת מערך ארבעים משפחות עבריות אשר גרו שם בשנת 1357. שתי שנים אח"כ הבטיחו ראשי האזרחים במצות הקיסר להגן על היהודים. אבל גם הפעם לא ארך זמן מנוחתם, כי כאשר נשרפה העיר בשנת 1361 גורשו משם כל היהודים ועברו שנים רבות טרם נתנה להם הרשות לשוב. בשנת 1371 נתן הקיסר את בית הקברות של היהודים במחנה לאחד האזרחים בשם האנס, בתנאי שאם ישבו היהודים לברעסלוי מחויב האנס להשיב להם את השרה במחיר כ' מארק פאלנישע נראשען, אח"כ עברו כמעט שבעים שנה אשר לא נזכרו היהודים בברעסלוי. אבל נודע כי היתה שם קהלה עברית בזמן הצורך קאפיסטראנא אשר עבר מעיר לעיר באירופא באמצע המאה ה"טו והסית את ההמון והממשלות ביהודים, בימים ההם העלילו על יהודי שלעזיא שחרפו ונרפו את הלחם, "הקרדש" לנוצרים, והמלך לאדיסלאוס נתן צו שישויבו את כלם במאסר. קאפיסטראנא בא לברעסלוי בשנת 1453 ובחודש מאי 1454 נשרפו שם 41 יהודים על קרדש חשם, והשאר גורשו משם לעולם בהסכם המלך.

אתר הגידוש הזה לא נשמע מיהודים בברעסלוי יותר משמונים שנה. בשנת 1463 באה העיר תחת ממשלת האפיפיור ואח"כ היה מלך אונגריא המושל עליה. בשנת 1490 יצאה מרשות אונגריא ושבה לממשלת ביהם,

ברעסלוי שהיה באמת לאנדעסדראבינער על כל מחו שלעזיא. ר' ישעיה ברלין (פיק) נבחר לראב"ד, עם שני דיינים להיות עוזריו, והתנו שר' ישעיה וחבר מצילץ יחלקו ביניהם את הכנסת הלאנדעסדראבינאט. כמו בבל עדי אשכנז כן גם ברעסלוי נמשכה המחלוקת בין היראים והמתקנים ימים רבים. במוט ר' ישעיה ברלין היה הדין הירש בן מרדכי שקלאווער לראב"ד תחתיו ואח"כ מלא את מקומו ר' אהרן קארפונקעל. בשנת 1812 נתנה ליהודי ברעסלוי ביחד עם כל יהודי שלעזיא זכות אזרחי פרוסיא, ונתבטלה משרת הלאנדעסדראבינאט אשר נוסדה מטעם הממשלה בשביל הסדר המיוחד של היהודים בעלי הזכויות. אבל בדרך כבוד קראו את הרב הבא אחרי ר' אהרן. ר' אברהם בן גדליה טיקטין (1816) — בשם אבער לאנדעסדראבינער דער איזראעליז טישען געמיינדע. הוא היה המחבר ספר „פתת הבית“ ועוד ספרים והרב האחרון מברעסלוי שהיה מפורסם לגדול בתורה. ר' שלמה זלמן טיקטין מלא מקום אביו ובימיו פרצה המחלוקת עם המתקנים ביתר עז. הדין פאלק מת בשנת 1838 ועל מקומו נבחר לרב שני ודין (ראבינאטסדאסעסאר) ראש המתקנים באשכנז אברהם נייגר מפראנקפורט, שבא שם בשנת 1840. הרב טיקטין לא רצה להכיר אותו בתור רב, ונייגר לא רצה להסתפק בתואר מטיף או פרעדינער. אחרי מחלוקת ומסירות הוסר הרב טיקטין ממשמרתו. אבל אחרי מותו בתורש ארד 1843 נבחר בנו ר' גדליה להיות „רב אורתודוקסי“ תחתיו. אחד אשר עזב נייגר את ברעסלוי בשנת 1863 החלו הרחוקים להתקרב כי היו האדוקים למתי מעמ, וגם מספר המתקנים הקיצונים נתמעט. רוב היהודים היו קנשרבטיבים, כלומר אורתודוקסים ממצעים שאינם שונאים גמורים להשכלה. גם שווי הזכויות עזר לאחר את הקהלה ואע"פ שגם עתה נמצאו שם ב' רבנים אשר אחד ימנה על האורתודוקסים והשני על המתקנים, אבל ההבדל ביניהם הוא אך מעט מעט. ר' גדליה טיקטין מת ז' מנחם אב תרמ"א, בן ע"ה. הרב של האורתודוקסים הוא עתה (1909) דר. פ' ראזענטהאל יליד אונגריא ובא לברעסלוי בשנת 1887. הרב של המתקנים הוא דר. י. גוטמאן. ונמצאו בעיר ב' בתי כנסיות גדולות, האחת מהן אצל שוויידינער שמאדטראבען תעלה ביפיה ונדלה על כל בתי כנסיות בגרמניא הן מברלין. גם יש שם שמונה בתי מדרשים (אחד מהם נקרא בשם שקלאווער) שמונה בתי ספר ליהודים ומוסדי צדקה ממינים שונים. בין החברות ראוייה להזכר שם „לעספינג לאדש“ השייכה לארדער בני ברית האמריקאני. החברה קדישא נוסדה בשנת 1761 ובשנה שאח"כ עלתה בידים לקנות כפרת ארץ לבית הקברות בתלק העיר הנקרא שוויידינער. ועד אז היתה קבורת היהודים בדיהרנפורט. מצב היהודים החומרי כמו מצבם המדיני הוא בטוב ועולה על מצבם בערים אחרות, בבית מועצות העיר נמצאו בשנת 1909 י"ח יהודים.

(בענדיט בן ראובן נאמפרעץ, אחד מאבות המשפחה הירועה נאמפרעץ) חותם על הסכמה לספר שערי תפלה לר' שלמה הענא, „הרובץ תחת משא דבר ה' פה ברעסלא“. אבל גם הוא לא היה רב של כל העדה עד שמת ר' חיים יונה תאומים בשנת 1727 ובשנה שאח"כ נמצא כתוב על ר' ברוך וויזל (בהסכמה על חומש דיהרנפורט), „והורם והונף מרבני ומנהיגי ד"א פולין יצ"ו לראב"ד ומ"ץ לאנשי פולין הנמצאים בעיר ברעסלוי חתמה לה“.

הקיסר קארל הששי צוה בשנת 1738 לגרש את יהודי שלעזיא שאין להם זכות הישיבה, ובמותו באותה השנה חדשה בתו מריא תיריאו אשר ישבה על כסאו את הגזירה רק נתנה רשות לאיזה שמישים ושוחטים ורב אחד (פלאווערדראבינער) להשאר שם, אך כנראה לא הספיקה השעה לממשלת אוסטריא להוציא את הגירוש אל הפועל, כי מיד אח"כ בשנת 1640 בא פרידריך הגדול בחיל כבד וכבש את שלעזיא. היהודים קוו כי הוא יבטל את גזירת הגירוש. הרב ר' ברוך נאמפרעץ כתב שיר עברי לכבודו, והשיר עמד לו להיות מן הנשארים וגם קבל את התואר „לאנדעסדראבינער“. אבל תקות רוב יהודי ברעסלוי נשארה מעל, כי בשנת 1744 יצאה פקודה מאת המלך „הפילוסוף“ לגרש מברעסלוי את כל היהודים לבד י"ב משפחות בעלי זכויות מיוחדות, אשר קבלו רשות להחזיק רק ב' משרתים או משרתות פנויות ומכל משפחה רק בן אחד או בת אחת ויכלו להנשא. על יהודי חו"ל אשר להתעבב בעיר יותר מני ימים, ורק אם ישלם ח' גראשען ליום. הפקודה נתנה רשיון לאיזה שמישים ורב אחד להשאר שם. הרב יצא מרשות פחנא (או מרשות פולין) בכל ענינים הנוגעים לרבנות, אבל נלקח ממנו כח רבני פולין לרדן דיני ממונות בכלל, והוא נשאר שופט ליהודים רק בעניני נשואין וירושות.

[מצב היהודים הרוחני והדנינים] גם אחרי הגירוש האחרון הזה שבו היהודים לברעסלוי כעבור זמן קצר, ועד מות המלך פרידריך (1786) נתרבו ממספר ששים משפחות (ש' נפשות) לשש מאות משפחות (ני' אלפים נפשות) עם בתי כנסיות מיוחדות לאנשי צילץ, ליסא, קראטאשין, גלאנוי ועוד. הרב ר' ברוך וויזל נאמפרעץ מת בערך שנת 1753 ועל מקומו נתקבל בשנת 1754 ר' יצחק יוסף בן ר' חיים יונה תאומים-פרענקעל הנודע בשמו האשכנזי יאזעף יאנאס פרענקעל. בערך שנת 1780 נוסדה י"ם חברת „אגודת אחים“ ואחרים ממובי סופרי „המאפסים“ היו מנהיגיה ועומדים בראשה. או החלה המלחמה בין היראים המחזיקים בנושנות והמשכילים הפשיים בדעות, ובשנת 1787 החריים הרב ר' יהודה ליבוש בן מרדכי את מנדלסון ואת ספריו. אבל השעה היתה משחקת למשכילים, ובית ספר הגון ברוח ההשכלה בשם וילחלם-שולע נפתח בשנת 1791, ובאשר מת הרב אשר הממשלה הכירה אותו לרב העדה, ר' יוסף פרענקעל בהודש אקט 1793 (בן ע"ב). עלתה ביד המשכילים שלא נבחר רב העדה אחר תחתיו, והוא היה האחרון מרבני

[הסמינאר] בית מדרש הרבנים בברעסלוי נוסד כעזוב יאנאס פרענקעל (ע"ע) בשנת 1854, ור' זכריה פראנקעל נבחר לראש וכנהל, ואחרי מותו (1875) נבחר במקומו ל' לאצארוס, תלמיד רעק"א ונשאר על משרתו עד יום מותו (1879), אח"ז נקרא הרב דוד יואל מקראטאשין להיות מורה תלמוד בתור, "רב של הסמ"י נארוים" ונשאר שם משנת 1880 עד מותו בשנת 1882, והיה עומד בראש ביחד עם הפרופ' גרעץ, אח"ז החליטו מנהלי הסמינאר שכל אחד מן המורים הזקנים יהיה יושב ראש שנת אהת בזה אחר זה לפי שנות עבודתם. דר' ישראל לעווי, תלמיד הסמינאר מן 1864 עד 1869 נבחר לראש במקום דר' יואל. המורים כעת (1909) המה: פרופ' ליאופלד קאהן, דר' מארקוס בראנן, דר' ש. האראוויץ, כלם, וביחוד דר' בראנן, כתבו הרבה בחכמת ישראל במ"ע שונים ובספרים מיוחדים. מנדולי תלמידי הסמינאר שיצא להם מוניטין בעולם הישראלי ראויים להזכר: וויל העלם באכער, יחזקאל קארא (רב בלעמבערנ), יוסף האמצנער, פרופ' גאמארר דייטש מסיניסני, ר' אברהם דראבקין מפטרבורג, פינחס פראנקעל, ר' משה נאסטער חכם הספרדים בלונדון, דר' מאריץ גידעמאן מוויץ, פרופ' מאריס יאססראו מפילדעלפיא, נוסמאו קארפעלעס, דוד קויפמאן, אדאלף קאהוט, הרב מאקס לאנדסבערג מראמשעסטער, והרב יוסף פערלעס ממינבען. ע"ע שלעזיא.

ביבליותרפא: מ. בראנן, געשיכטע דער יודיש-העאלאגישען סעמינאר אין ברעסלוי; מאקס פרידענטהאל, די ערשטען עמאניציפאצאנסשטרעבונגען דער יודען אין ברעסלוי; מאנאטשטריש (1883) 543; גאטליב באנד, צור געשיכטע דעם יודען אין כעמבען, מעהרען אונד שלעזיען, פראג 1906. פ. וו.

ברעסלוי, אריה ליב בן חיים: רב תורני ומתבר; נולד בברעסלוי בשנת 1741, ומת כ"ה ניסן הקס"ט (1809) ברוטרדם, הולאנד. הוא היה רב הגליל בעמדן פרוסיא, ובשנת 1781 נתמנה לרב הכולל ברוטרדם, ויחבר ס' שו"ת "פני אריה" (אמשטרדם 1790), גם כתב תפלות ומזמורים. מהם "מזמור שיר ליום השבת" שנדפס ע"י דר' רימער הרב הכולל ברוטרדם. שם משפתתו ברעסלוי נשתנה לשם לעווענשטאם, ושלשת בניו אחד ר' אברהם היה רב במעזריטש ואח"כ בעמדן, והשני ר' תיים היה רב בלייווארדען, והשלישי ר' מרדכי היה דיין ברוטרדם.

ביבליותרפא: דר' רימער אוצר הספרות ח"ה 265; המאסף 1809 צד 209.

ברצלונא: בירת מחוז קטלניא בספרד. כבר במאה ההשעית ישבו שם יהודים ועזרו להערכים ללכוד את העיר. היהודים נאחזו במקום מיוחד אצל החר על חוף הים ונקרא Mons Judaicus או Monjuich (חר היהודים) ועליו היה בית הקברות שלהם. ברצלונא היתה אז אחד ממרכזי הסחרים באירופא. בין הסחרים הצטיינו

היהודים די קאוואליריא ובנבנשתי די פורטא. אחריו יאמר על ברצלונא כי "היא עיר הנשיאים, מהם הנשיא רבי מכיר העולה עליהם במזותיו ונדבותיו. ושם מושב רבנו ששת (ריב"ש) עמוד העולם ויסוד החסידים. הנשיא המשורר רבי יצחק הוא בן אחיו, והנשיא הגדול רבי שמואל הלוי ולו חמשה בנים, והנשיא רבי שאלתיאל ולו שני בנים שלמה ויהודה" (תחכמוני שער מ"ו התצאת קאמינקא 350). זה מקרוב נתגלתה בעיר מונצון מצבת ר' שמואל בן שאלתיאל חנשיא שמת בחדש אב שנת תתנ"ז (1097). הרופא ששת בנבנשתי נשא משרה מדינית בשנת 1170. הקהלה (aljama) בברצלונא היתה אז במעלה רמה, ומס השנתי של היהודים עלה לסכום עשרים וארבעת אלפים סוילדוס (Sueldos) מלבד חמש מאות סוילדוס ששלמו בשנת 1282 להתצאת בלכלת המלך (cenas reais). ב"ח טבת שנת קמ"ו (25 ספט 1354) התאספו היהודים מארנון בעיר ברצלונא, "אשר לה נאה בנדולה תהלה" להועץ איך להקל מעליהם עול חמסים, ועשו עוד תקנות ונדרים ובפרט לבער מקרבם כל מלשין ורלטור, ועל החתום באו משה נתן חיי קרשקש שלמח ויהודה אלעזר (החלוץ ח"א 15-29). בנוגע להנהגת טובי העיר או הנאמנים בברצלונא ומחלקותם ע"י שו"ת הריב"ש (סי' ל"ז, ר"ד, ור"ח), שכונת היהודים (Juderia) היתה אז בקרבת הקתידראל ופלאסא דיל ריי. ברשיון המלך התיישבו בברצלונא וסביבותיה אחז משפחות יהודים שגורשו מצרפת בשנת 1311. מצב היהודים הוטב אז והיהודי בנבנשתי די פורטא נבחר לראש העיר (bayle) אבל מאמעע המאה הי"ד החלו הכמרים להשפיע שנאתם ליהודים, ומאז הורע מצבם, ויחדקו וילחצו את היהודים בחוקים מעיקים. בשנת 1348 ביום חשבת קמו עליהם ההמון ויהרגו מהם כעשרים נפש ויבזו את רכושם, אך ה' נתן קולות ונשם שוטף וברק אשר נבתלו ממנו קמטים עליהם ובררך הזה נצולו מירם (ר' יוסף הכהן עמק הבכא 90). בחדש תמוז 1263 התוכח הכמר פאבלו כריסטיאני עם הרמב"ן בהיכל המלך לפני השרים והכמרים. והיהודים הוכרחו לשמוע הדרשות אשר דרשו הכמרים. בשנת 1391 יצאה הנזרה הרעה על יהודי ספרד, אשר החלה בעיר א ש ב י ל י א ונגמרה ב'י אלול בעיר ברצלונא, ונהרגו כמאתים וחמשים נפשות, והציתו אש בשכונת היהודים, ויתר הקהל נסו אל מגדל החדש (Castello Nuevo). ראש העיר הצילם ויכלכלם בלחם ומים אך ההמון לא הניחום ונלחמו עמהם בקשתות ובליסטראות ויהרגו מהם כמה מאות ורכים הרגו את עצמם וקדשו את השם והשאר המירו את דתם ורק מתי מעט נמלטו. ועד זמן רב את"כ לא נמצא איש יהודי בברצלונא (מסכתב דון חסדאי קרשקש ליהודי אויניון בסוף שבט יהודה התצאת ווינער 138). ביום 26 דעצ' 1424 טלא המלך דון אלפונזו החמישי את בקשת ראשי העיר לתת חוק (12 פעברי 1479) שלא תיסד שם עוד קהלה יהודית. היהודים היחידים הנוסעים דרך שם הורשו

ענני [פנתעים] בגלגלא שנאמר קול רעמך בגלגל תאירו ברקים תבל (תחלים ע"ז). רב אחא בר יעקב אמר ברקא תקיפא דבריק בעננא ומתבר גויזי דברדא (ברק חזק מבריק בעננים ומשבר חתיכות ברד ועיז מציא קול הרעם) רב אשי אמר ענני חלחלי מחלחלי ואחי זיקא ומנשב אפומייהו ודמי כזיקא על פום דנא (העננים מורענעים והרח הומה עליהם כמו על פי חבית ריקה) וכו' מאי ברקים? וכו' אמר רבא ברקא יחידא וברקא חיורא וברקא ירוקתא קשיין וכו' ולא נבראו רעמים אלא לפשט עקמימות שבלב (ברכות נ"ט.). רב הונא דרש על חפסוק ורעם גבורתיו מי יתבונן (איוב כ"ו) תרעם הזה בשעה שהוא יוצא כתיקונו אין כל בריה יכולה לעמוד עליו. הפתקין יודעין רמו והניזנו ב"ר פ"ב א"י. העמים חקרמונים מפלואמונה בראית להברק והרעם ולכן אמרו חאומר אכול תמרת החורת זו שתהא זכרתי בה. אל תאכלנה מפני ברקית חרי זה מדרכי האמורי וכו' אבל הנותנת ברזל בין האפרוחים מפני הרעמים ומפני הברק חרי זה מותר (תוספתא שבת פ"ו י"ט) שאין זה מדרכי האמורי רק תחבולה להנצל מן הרעם. חו תחבולת בנימין פראנקלין שמצא את עמוד הברזל להגן נגד הרעם (lightning rod) שנראה מזה שכבר היתה ידועה כימי התלמוד.

א.

בְּרֶשֶׁתְּךָ, יִשְׁעִיהָ (שמו האמתי ראמא שעוויצקי): מספר; נולד בסימאשא אצל סלאנים פלך הוראדנא בשנת 1874 ומת י"ז אדר תרס"ח (1908) בווארשא. הוא היה מורה עברי בעיר יקטרינסלב. הוא כתב „זכרונות תונה“ (השלח ח"ו) „מעשים בכל יום“ (אחיאסף לשנת תרס"א) ואיזה ציורים בהדור. גם חבר „באין מטרה“, „רפוסים וצללים“ ו„נגד הזרם“ (הוצאת תושיה). הוא נחשב בין המספרים המעולים בספרות החדשה.

ה. ב.

בְּרֶשֶׁתְּשׁוֹן (Barsimson), יעקב: אחד מהיהודים הראשונים שבאו מאמשטרדם והתיישבו בניוארק (לפנים נואמשטרדם) ביום 8 יולי 1654. ואח"כ בחדש אקט' באו עוד 23 יהודים מבראויל. בשנת 1656 בקש הוא וחברו אשר לוי (Asser Levy) מבית המועצות בהולאנד החדשה (מחוז ניוארק) למנות אותם בין שומרי העיר כמו האזרחים ולהסיר מהם המס אשר העלו עליהם במחיר פטירת השמירה, אך שר המחז לא שמע אליהם, והגיד להם שאם לא יתנו להתנאים ישובו למקום שבאו משם. היהודים פנו בבקשתם לחברת הסחרים של איי הודו המערבים השייכים לחולאנד (Dutch West India Co.) והם דרשו מחשר למלאות בקשתם וכן עשה, כי רוב הסחרים בהחברה היו יהודים. בשנת 1658 היה נתבע ברשמשון לבית המשפט ביום השביעי ולא בא. והשופט פסק „בי עליו חסא מפני שנקרא לבוא ביום השבת שלי“.

ה. ג.

J. E., II. 545 ביבליוגרפיה:

לשבת שם רק שני שבתות ולא יותר במשך שני חדשים. בין גדולי חכמי ישראל שישבו בברצלונא היו ר' אברהם בן חסדאי ובנו ר' שמואל ר' שלמה בן אדרת (הרשב"א). ור' אהרן הלוי מחבר פ' החנוך. ר' יצחק בן ראובן המכונה ברנולנא (ברצלונא). ר' יהודה בן בחלאי מחבר ס' השמרות. ר' אברהם בר חייא הנשיא, המשורר ר' יוסף ן סברא, אסתרוק בונשניור ובנו ר' יהודה שהיו חכמים ורופאים בחצר המלך.

ג'בליוגרפיה: Kayserling, R. E. J., XXVIII. 100; Jose Fiter è Ingles, *Expulsion de los Judeos de Barcelona*, Barcelona 1876; J. E., II. 527.

א.

בְּרֶשֶׁת: בו אבינועם. שר צבא ומכונה נ"ב נביא ה' (תרגום שופטים ה' כ"ג). כנראה היה משבט יששכר (שם ה' מ"ו). ברק יצא במצות דבורה הנביאה נגד סיסרא שרצבא יבין מלך כנען אשר לחץ את בני ישראל (שם ד' ו' ה' י"ב). ויאסוף עשרת אלפים מבני נפתלי חבלן אל הר תבור. ברק נצח את סיסרא וחילו וישע את ישראל, ולתודה לה' על החשועה הזאת שרו דבורה וברק את השירה הכתובה בס' שופטים (ה'). לדעת חז"ל היא הלל (פסחים ק"ז). מדברי ברק „אם תלכי עמי והלכתי“ משמע שכחו לא היה יפה ככה דבורה. חז"ל אמרו שמפני שעשה עצמו מפל נעשה מפל בשיר שנאמר ותשר דבורה וברק וגו' (ב"ר פ"ט ה'). וחביאו משל דאמרי אינשי „אי דלית דורא דלינא ואי לא דלית לא דלינא“ (אם תנביה חמשא אעזיר לך. ר"ל שנקל לאדם להשתתף עם חברו באיזה עבודה או סכנה. ב"ק צ"ב). ומה שאמר „אורו מרח“ פירשו שהיה אדם חשוב בשם מרח שלא בא למלחמה, ואמר עולא בארבע מאות שיפורי (שופרות) שמתיה ברק למרח. ויש אומרים מרח כוכבא הוה (מרח=Mars), שנאמר מן שמים נלחמו הכוכבים וגו' (מ"ט מ"ו). גם לדעת חז"ל היה ברק בעלה של דבורה, והוא לפירות, כי שלשה שמות היו לו: ברק, לפירות ומיכאל; ברק שפניו דומות לברק, לפירות שהיתה עושה לפירות (פחילות) עבות להאיר בבית המקדש, ומה שמו מיכאל, ומתחלה היה ברק עם הארץ אך אשתו דבורה אמרה לו „בא ואעשה לך פחילות וחולך אותן לבית המקדש אשר בשילה, ויהיה חלקך בין אנשים כשרים ותוכה לעוה"ב“ (אליהו רבה פ"ט, ילקוט שופטים רמז מ"ב). ע"ע דבורה.

א.

ברק: ע' בני ברק.
ברק: רעם: אור נוצץ המופיע פתאום בעבים, וקול רזנו ורעד היוצא מן הברק. ומן האש יוצא ברק (יחזקאל א' י"ג) ברקים למטר עשה (ירמיה י"ג) ירעם בקול נאונו (איוב ל"ד). במעמד הר סיני היו קולות וברקים (שמות כ"ח) והעם רואים את הקולות, היינו, הברקים שהוציאו קול הרעם. על הזיקין ועל הזועות ועל הרעמים ועל הברקים אומר ברוך שכחו ונברתו מלא עולם (משנה: ברכות פ"ט א'). ובנמרא שאלו מאי רעמים? אמר שמואל

ברתותא: ע' אלעזר בן יהודה איש ברתותא.

בשול: ע' אוכל נפש: תבשיל.

בְּשׁוּלֵי גוֹיִם (בלשון הנמרא שלקות של גוים): כל מאכל שנתבשל או נצלה על ידי גוי אף כי הוא מאכל כשר אסרו חז"ל. הניזירה הזאת היא ישנה, ועוד קודם שנזרז על פת גוים נזרז על בשוליהם, וסמכו על תפסוק „אוכל בכסף וגוי ומים בכסף תחן לוי" מה מים שלא נשתנו מברייתן ע"י בישול אף מאכל שלא נשתנה על ידי בישול (ע"ז ל"ז). המעם העקרי הוא משום נזירת תתנות שלא יתנל ישראל לאכול ולשתות כבתי גוים ויבוא לקירוב הדעת המביא לתתנות, ועל פת גוים לא גזרו אז משום דלא שייך בפת כל כך תתנות, ורק אח"כ בגזירת י"ח דבר של ב"ש וב"ה נזרו גם על הפת, וכשהתירו בימי ר' יהודה נשיאה פת גוים לא התירו בשולם, וכל תבשיל ומאכל שאינו מדגן מחמשה מינים נשאר באיסורו משום בשולי גוים, ויש פוסקים שכתבו עוד מעם באיסור בשולי גוים כדי שלא יאכילנו הגוי דבר איסור בתערובות (הגהות אשרי בשם הרשב"ם ע"ז פ"ב) חז לא שייך בפת כי רואה ישראל מה שהוא אוכל ולכן התירו פת ולא שאר תבשילים.

[הגבלת בשולי גוים] שני כללים נתנו חכמים באיסור בשולי גוים: כל דבר הנאכל כמו שהוא תי כמו פירות וכיוצא בהם אין בהם משום בשולי גוים כי הבשול רק למותר, וכל דבר שאינו עולה על שולחן מלכים ג"כ מותר מפני שמעם הניזירה הוא שלא יבוא תגוי לזמן את ישראל לסעודתו, ולדבר שאינו עולה על שולחן מלכים אין אנשים נזמנים. לענין דבר שנאכל כמו שהוא תי, אם רוב בני אדם אינם אוכלים מאכל ידוע מבלי בשול אף אם תיחיד רגיל לאוכלו תי אסור לו אם בשלו גוי כי בטלה דעתו אצל דעת רוב בני אדם, אך אם בני מדינה אחת אוכלים מאכל ידוע ובני מדינה אחרת אין אוכלים אותו רק מבושל הולכים אחר מנהג המדינה (פרי תרש י"ד ק"ג סק"ג) ואם עירב הגוי דבר שאינו נאכל כמו שהוא תי עם דבר הנאכל כמו שהוא תי ובשלו הולכים אחרי רוב המאכל, אם הוא מדבר שיש בו משום בשולי גוים אסור ולכן שכר של גוים מותר כי התבואה הנבשלת בטלה לגבי המים, דברים הנאכלים תיים לפעמים ולא בקביעות כמו ביצה אע"פ שראוי לאכלה ויש אנשים שנומעים לפעמים ביצה חיה, אסורים אם בשלם גוי, יש פוסקים שאסרו לתלמיד תבם לאכול אף דברים הנאכלים תיים אם בשלם גוי (ב"ת וש"ך י"ד סי' קנ"ב סק"ב) אך דבריהם נדחו (מ"ז שם ומג"א או"ח סי' רנ"ז). דבר שכבר נתבשל על ידי ישראל אם חזר ונתבשל אחריו כן ע"י גוי מותר, כיון שהיה ראוי לאכילה קודם הבשול הישני, ולכן מותר לאכול דגים מלוחים שבשל גוי: דבר שמבשלים אותו הגוים ולפעמים כובשים אותם אחריו הבשול, כמו כרוב מותר לאכול אם בשל אותם הגוי דכיון שצריך עוד כבישה אין זה נמר

בשולם (נתלה שבעה סי' ל"א). החכמים נזרו רק על דברים שנתבשלו או נצלו על ידי גוי ולא נזרו על המאכלים הכבושים שלהם (וסכ"ם מאכלות אסורות מ"ז) ולא על מאכלים שמלחו גוים (ע"ז ל"ח). ולא על מאכלים מעושנים ולכן הדגים המעושנים ע"י גוים מותרים לאכילה (ירושלמי נדרים רפ"ז) ונראה כי מאכלים סמוגנים ע"י גוי אסורים כי דומים לבשול והיו בכלל נזירת בשולי גוים (ע"י שם). אם לא נתכוון הגוי לבשל את התבשיל אינו אסור משום בשולי גוים כמו אם תרך גוי ראש בחמה כדי להסיר השעך מותר לישראל לאכול ראשי האונים שנצלו בשעת החריכה (ר"ף ע"ז פ"ב). בשולי גוים אסור רק אם לא היה לישראל שום חלק בהבשול, אבל אם עשה הישראל דבר מה לקרב הבשול, אמילו אם גם בלי סיועו היה המאכל מתבשל ובלא מעשה הגוי לא היה מתבשל, מותר. גם אם לא סיוע הישראל אלא בזריקת חתיכת עץ לחוך האש שמתבשל עליו המאכל מותר. דבר שנתבשל ע"י ישראל שליש בשולו (כמאכל בן דרוסאי) אז אמילו אם סילק הישראל לגמרי את המאכל מן האש ובא הגוי והתיר את המאכל על האש ונמר בשולו מותר לאכול. לדעת רוב הפוסקים הראשונים נזירת חכמים בבשולי גוים היתה רק אם בישל הגוי בביתו אבל בבית ישראל לא גזרו חכמים, כי אז אין לחוש לא לתתנות ולא לשמא יאכילנו דבר טמא (תוס' ע"ז ל"ח). ולכן הכריעו רוב הפוסקים להתיר המאכלים שמבשלים העבדים והשפחות המשרתים בבית ישראל (יו"ד סי' ק"ג). כל ספק בבשולי גוים הולכים לחקל, מפני שכל האיסור הוא מדרבנן, בכלל לא התמירו הרבה באסור בשולי גוים, ולכן לא אסרו מעם בפליטת בשולי גוים בכלים, משום דבמעם הנשאר בכלים לא שייך תתנות, גם אם נתערב בשול גוים בתבשיל כשר, אם יש רוב בהתבשיל הכשר מותר לאכול, אף כי בכל איסורי תערובות דרבנן צריכים ששים של היתר נגד האיסור (ש"ך סי' ק"ג ס"ק ב"א).

כאשר תפץ ר' מאיר להציל עצמו מרודפי המלך שלא יכירוהו עשה את עצמו כמעם מבשולי גוים (ע"ז י"ח). וכאשר הורה רב זביד הלכה לפני דבי ריש גלותא כי גם ביצה צליה ע"י גוי אסורה. המיתו אותו (שם ל"ח).

ב. ה.

בְּשׁוּלֵי (בשויצוי), אליהו בן משה בן מנחם: קראי, ונתחב בין חכמיהם היותר מפורסמים; נולד באנדרינופול בערך שנת 1420, ומת שם בשנת 1490. רבו היה מרדכי קוממיני מקושטא ואצלו למד גם תורת הרבנים ודעות תפילוסופים והחוקרים. בש' 1460 מלא מקום אביו בתור חכם להקראים באנדרר נופול, אך כנראה היה עיקר מושבו בקושטא, ומשם האיר את עיני ההולכים בתורת הקראים באנדרתיו ותשובותיו, וצוה עליהם ללמוד את תוקי תורתם וללכת בדרך ישרים למען לא תשכח תורתם, והתרים את אלה אשר לא שמעו לקולו, הוא התאמץ להרים את מצב הרוחני והתורני של

בשמים טובים היו מריחים כ"כ עד שנתבשמו כל חנשים, ואסרו כלה שבירושלם לא היתה צריכה להתבשם מריח הקטרת, והריח הגיע עד יריחו, וגם שם לא היו הנשים צריכין להתבשם (יומא ל"ט: ע"י תוס' כתובות ס"ו: ד"ה לא נאמרו).

[מיני בשמים] ראשי הבשמים הם: מר דרור, קנמן בשם, קנה בושם, קדה (קציעה), אשר נתערבו בשמן משחת קדש (שמות ל' כ"ג—כ"ה), בכרייתא מנו את הבשמים שערכו בקטרת: הצרי (נמף) והצפן (שחלת) והחלבנה והלבונה, מוד וקציעה, שבלת נרד וכרכום. הקושט וקנמן (כריתות ו', ירושלמי יומא פ"ד ה'). במשנה חקושט והחמס וראש בשמים (עוקצין פ"ג ה'). ונמצאו עוד שמות רבים לבשמים, כמו א בז ר א וכל אבזרהו או אבזיריהו (מנחות ע"ג) והוא תבלין של קדרה. א ה ל א (aloe) אהלים (משלי ז' י"ז) אהלות (שה"ש ד' י"ד), אהלא ותולענא ברפואות (ע"ז כ"ח:), אספרמקי (מיני בשמים, מנחות מ"ג:), אופופלסמן (ב"ר פכ"ז:), והוא שרף נומף מעץ בלסמן או עץ אפרסמן. אקקיא (acacia) ואילווא (aloe) והוא מין בושם לרפואה (נימין ס"מ:), זנבילא רמיבא ופלפלא אריכתא (פסחים מ"ב:), הכופר (camphire) והקטף והלומס (שביעית פ"ז, נדה ח'). וכמו אשכול הכופר (שה"ש א' י"ד).

[כרכה על הבשמים] רב למד שמברכין על הריח ממה שנאמר, "כל הנשמה תהלל יי", איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הנוף נהנה ממנו היו אומר זה הריח וכו' (ברכות מ"ג:), אך יש חלוק בנוסח הכרכה, אם הבשמים הם מעצים הנותנים ריח, מברך בורא עצי בשמים, וביניהם גם על החרס (אסא), ועל עשבים מריחים מברך בורא עשבי בשמים, ואמרו חז"ל: נרקס (חבצלת) דיניתא מברך בורא עצי בשמים, דברא בורא עשבי בשמים (ברכות שם) ועל סמים או גרענים מריחים מברך בורא מיני בשמים, בימי התלמוד היה דרכם להביא אחר הסעודה מנמר, כעין אבקת רובל, והוא מחתה של נחלי אש ועליהן סמים המעשנים ונותנים ריח טוב, ומברכין עליו (ברכות מ"ב: רש"י). הביאו לפניו (בסוף הסעודה) שמן והדים לדעת בית הלל מברך על החרס קודם (שם) כי הבשמים חשובים יותר משמן, וכן בהבדלה במצאי שבת מברך על הבשמים קודם בורא מאורי האש, אבל אם אין לו בשמים אין צורך לחזור אחריהם (ש"ע א"ח ס"י רצ"ז). מברכין על הבשמים רוקא אם נעשו להריח ונהנה מהם, אבל אם נעשו רק להוציא הזוהמא וריח הרע כמו בשמים בבית הכסא ובבית המת אין מברכין עליהם, וכן על מנמר שמנמזין בו את הכלים ולא נעשה להריח אין מברכין עליו, ועל ריח הכלים או הבנדים אין מברכין כי הוא ריח בלא עיקר, ואין מברכין על ריח בשמים בבית ע"ז שאסור ליהנות מהם. ע"ע י"ן; צמחים; קטרת; ש"ס.

א.

בשן (הבשן): ארץ בעבר חירון בין הרי חרמון

חקראים, ולהכריע בפסקי הלכותיהם אשר נחלקו בהם חכמי חקראים בזמנו, לתכלית הזאת חבר: א) "אודת אליהו" אשר בו מחלק את האמונה לעשרה עקרים ומבאר כל המצות שבתורה, ונחלק לעינים ופרקים: על קדוש החדש, דיני שבת פסח שבועות ר"ה יוה"כ וסכות, ענין התפלות שהוא בסופו נשלם ע"י תלמידו כלב א פ נ ד ו - פ ו ל ו; ב) "אגרת הצום" נגד דעת שלמה שרבים הזהב שהתנגד לדעת אהרן הקרואי; ג) "אגרת ניד הנשה" נ"כ נגד הני"ל, אם הרין נוהג בעופות; ד) "אגרת הירושה", האגרות האלה נדפסו בהוצאה השניה של אדרת אליהו (ע"י פירקאוויץ בנחלאוו 1835); ה) "חלוקת הקראים"; ו) "כלי נחושת" בבאור משפטי הכוכבים ואופן עשיית ותקן כלי נחושת לצורך זה, ונחלק לנ"ש ערים; ז) "מליצת המצות" בדרך חרוח ושיר ע"ד אזהרות של בן נבירול ונרפס בסדר התפלות שלחם (ח"ב 175 דפוס ויין), גם חבר תפלות שנמצאו בסדרים (ח"ג 226 שם), וביניהן תחנון ליוה"כ המתחיל ארץ נורא, ותחנון אבי חכמה הזמזמה.

משה בן אליהו, נין ונכר לאליהו בשייצי נולד בקושטא בשנת 1537 ומת בימי עלומיו בשנת 1555, וכבר בהיותו בן ט"ז ידע כמה לשונות והלך לא"י לאסוף כ"י. הוא חבר ס' "זבח פסח" בבאור היתר השחיטה ובטלמול בימי הטועדים, וס' "יהודה" בבאור דיני העריות, וס' "מטח אלהים" בבאור חלוקת הקראים והרבנים, שלשלת הקבלה ומדות התורה, חלוקת המצות לרמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות ל"ת על תר"ך אותיות מעשרת הדברות אשר למדו מהרבנים, וספר ראובן בבאור יסודות הדת ועיקר האמונה.

ביבליוגרפיה: גאמלאכער, בקרת לתולדות הקראים 158, 202; קצור פסקי דינים של הקראים צ'וון ח"א 53, 127; מן כנסת ישראל 104; Fürst, Gesch. des Karaerthum 304, 310; J. E., II. 574.

א.

בשמים (באדמית בסמים, spices): סמים מריחים ריח טוב, ויבואו נ"כ כנגררים קמנים מעורבים ממינים הרבה, בבשמים השתמשו כעין תבלין לערבם בין ומאכלים למען יטעם לחיך, והיו מושחים את נופם כדי להעביר ריח רע מבשרם וכדי למצוא חן בריחם הנודף, גם התענוגו מריחם ע"י מנמר לאחר הסעודה. המשיחה בנוף ונמור הבנדים בבשמים עשו ביחוד הנשים לצורך הקשום. שולמית היתה מקומרת מור ולבונה מכל אבקת רובל (שה"ש ג' ו'), ואמרו, נערה יצאה מקושמת ומבושמת (ב"ר פ"כ), בגוהג שבועולם כלה מקשטין ומבשמין אותה ואח"כ מכניסין אותה לחופה (שמות רבה פכ"ג), שאלו את ר' יהושע מפני מה האשה צריכה להתבשם ואין האיש צריך להתבשם, א"ל אדם נברא מאדמה וחוח נבראת מעצם, משל אם הניח בשר ני ימים בלא מלח מיד הוץ מסריח (ב"ר פ"ז י"ג), וננאי הוא לת"ח לצאת לשוק כשהוא מבושם (ברכות מ"ג:), חקמרת שנעשה ממיני

לצד צמנית והרי גלעד לצד רומית והירמוך מחלק בין הבשן הגלעד. בין הבשן והירדן היו הגשורי והמעכתי. מלפנים היתה ממלכת עוג ונקראה ארץ רפאים (דברים ג' יג). גבולה לצד מזרח הניע עד סלכה. בארץ הבשן יש הר גבנונים (תחלים ס"ח ט"ז) שהוא לרעת אחרים הרשרפה. החבל ארנוב הוא מחוז בבשן, והערים היותר נכבדות היו עשחרות ואדרעי (יהושע י"ב ד'). ובכלל היו שם ששים עיר בצורות חומה גבוהה רתים וכרית לכר מערי הפרי הרבה מאד (דברים ג' ד-ה). העיר נולך נעשתה לעיר מקלט (שם ד' ט"ג). בבשן גדלו עצי אלונים טובים ותזקים המשובחים בארזים בלבנן (ישעיה ב' ג'. יחזקאל כ"ז ו'). בעמקים היה מקום טרעה טוב, ובהמות הרועות שם היו ט' וחדות בנידולן ובריאותן, וזהו מליצת "אילים בני בשן" (דברים ל"ב י"ד). פרות הבשן (עמוס ד' א'), אבירי בשן (תהלים כ"ב י"ג). ע"ש ארמתה הפוריה נרדפה אל הכרמל (ישעיה ל"ג ט', נחום א' ד'). השבעים העתיקו את השם *Batar, Batarlata*, ע"ד תרגום ירושלמי בותנן, בתניא, בותניים (דברים ל"ב י"ד, ל"ג כ"ב) ובתרגום תהלים (ס"ח כ"ג) נקראת בותנן, בערביה החדשה נקראה בותניותן, והיא לעצמן גבל חוראן, בסוף הבית השני כאשר באה ארץ הבשן תחת ממשלת הרומיים נתנה הקיסר קלודיוס אנריפס במתנה להורדוס הגדול (יוסיפוס מלחמות 2. 6). בשנת 53 (מה"נ) נתנה הקיסר קלודיוס לאנריפס השני (קדמוניות 20. 7). הבשן נזכרה בתלמוד כמה פעמים (ברכות נ"ד: שבת ל"ב: קנ"א. עירובין ל. מ"ה. פסחים ס"ה. יומא פ': שבעות ט"ז. מכות ט': זבחים ק"ג: נדה כ"ד: אר"נ פ"ד).

ביבליוגרפיה: אוצר השמות, פין האוצר בערכו.

א.

בִּישָׁר: החומר הרך בגוף בעלי חיים שיש בו דם ועורקים ומחופה בעור. במליצת חז"ל נקרא האדם בשר ודם (ברכות מ.). ר"ת בשר: ביושה שאול או סרוחה, רימה (סוטה ה.). בשר חי (ויקרא י"ג י') הוא בשר בריא שלא חלה בו הצרעת, אך לפירוש הרשבים הוראתו חתיכת בשר חדש שגדלה בתוך הנגע וכונתו אל הבשר ההולה (ויילרפלייש), כמו בשר שאינו מבושל כ"א חי (ש"א ב' ט"ז). בשר קדש (ירמיה י"א ט"ז) הוא בשר הקרבנות, ובנגוד נקרא בשר חולין בשר תאווה, כמו בשר קדשים קלים שנתבשלו עם בשר התאווה (ערלה ב' י"ז). בשהוי ישראל במדבר קרובים אל המשכן נאסר להם בשר תאווה, כ"א בשר זבחי שלמים, אבל כשבאו לארץ ישראל ורובם היו רחוקים ממקום המקדש, הותר להם לאכול בשר חולין אפילו בסמוך למקדש (דברים י"ב). לאדם הראשון ולכל הדידות עד אחר המבול לא הותר בשר לאכילה (ע' אדם הראשון) אך לדברי האגדה היה אדם הראשון מיסב בניע ומלאכי השרת צולין לו בשר וכו', וזהו בשר היורד מן השמים שהותר לו (סנהדרין נ"ט:). רבי אומר ע"ה אסור לאכול בשר שנאמר "זאת תורת הבהמה והעוף" (ויקרא י"א) כל שאינו עוסק

בתורה אסור לאכול בשר בהמה ועוף (פסחים מ"ט:). כשחרב בית המקדש רצו לגזור שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין (ב"ב ס"ו:). זכר לחורבן, אך ראו שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בגזירה זו, ומן אכילת בשר בערב, כמו שכתוב בין הערבים תאכלו בשר (שמות ט"ז, י"ב; יומא ע"ה:). ולמדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם אלא בהזמנה (שלא יאכל בשר תדיר) וכו'; שלא יאכל אלא לתאבון וכו'; מי שיש לו חמשים מנה יקח לפסו (לאילפס שלו) ליטרא בשר, מאה מנה ישפתו לו קורה בכל יום, ומי שאין לו חמשים מנה לא יאכל בשר רק משבת לשבת וכו' א"ר יוחנן אבא ממשפחת בריאים הוה ויכול לחיות בלי בשר בימי השבוע, אבל כגון אנו (חלשים) מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו ירצנה לתנוני לקנות בשר. מר זוטרא דרש על ותן "חיים לנערותיך" (משלי כ"ז) שלא ילמד אדם את בנו בשר ויין (חולין פ"ד). אכילת בשר נעשה לרבה רניל ומבורח עד שאמר רב הונא הכל משהין בפני השמש (waiter) חוץ מבשר ויין (כתובות ס"א). ואמרו בשר שמן ויין ישן ממעטים הזבל (פסחים מ"ב). ואין שזחה אלא בבשר ויין (פסחים ק"ט:). לבני הישיבה שהיו עניים יעץ רב חסדא לקנות בשר מן הצואר הנקרא "אונקא" ראית ביה תלתא מיני בשרא (שבת ק"מ:). ותשבו כי מינים רבים מהבשר משבח האכילה, ולכן זבן רבי אבא בתליסר אסתירי (פלעים) פשיטי בשרא מתליסר מבחי לכבוד השבת כדי למעום מן המובחר (שבת ק"ט:). והיו רנילים לשלוח הבשר לביתם בערב שבת מחותך ומנוקר מחלב וגירין חאסורים, ואמר רבא: המשנר לאשתו בשר שאינו מחותך בערבי שבתות מביאה לירי תמא, שמתוך שממחרים לעשות צרכי שבת ונותנים לב לראות אם הבשר מנוקר כראוי (חגיגה י"א). גם צוה רבא לבניו "בשאתם חותכים בשר אל תחתכו על גב היר משום סכנה או משום קלקול סעודה (ברכות ח:). לרעת חז"ל כוירא מליחא (רנים מלוחים) מעלי, בשרא מליחא לא מעלי (ב"ב ע"ד:), אך לא כווננו בזה להמליחה והדחה קודם הבשול, כי על זה אמרו "אי אפשר לחתיכת בשר לעמוד ג' ימים בלא מלת ואינה מסרחת" (סנהדרין צ"א:). אבל אכילה נסה של בשר מוקת, ואמרו: האוכל בשר שור בלפת וממלא כרסו ממנו ולן בלילה בתקופת תמוז אחותו אתילו, ופירשו בגמרא אחילו=אש של עצמות (גיטין ע'). את הבשר היו אוכלים צלי אש או מבושל וגם נא היינו חצי צלי (ש"א ב' י"ג-ט"ז). אכילת הדם בבשר אסור וצריך מליחה והרחק (ע"ע דם; מ"א ח).

[בשר אדם] בשר אדם משקלו כבשר תמור (משנה ערכין פ"ה א' ע"י תו"ט). בשר אדם אסור לאכול מן התורה. האוכל מבשר אדם בין מן החי ובין מן המת אינו לוקה אבל אסור הוא בעשה (דמב"ם מאכלות אסורות פ"ב). ומן המת אסור גם בהנאתו. בעיר קראקא אירע שנפל תינוק לתוך יורה שבשלו בו רבש על האש ומת התינוק ביורה, ואסרו את הרבש מכח דין זה (בית הלל

לשׁע יוֹד סׁי עׁיטו) ויש מתירים מפני שהבשר הוא פגום את הדבש.

[בשר שנחלעס מן העין] בשר כשר שנעלם מעין ישראל ולא היה תחת השנחתו אסור לאכלו כי חיישינן שמא נחלף הכשר במרפה (מכשירין פ"ב ט' ת"מ, ש"ע יו"ד סי' ס"ג). אם יש לו סימן בבשר או מכירו במביעת עין מותר. כי הא דרבה בר רב הונא מחתך לה אתלת קרנתא. פירוש כשמשלח בשר ע"י גוי עושה בה סימן זה להיכר (ע"י ש"ע א"ח סי' ת"ק). ויש אומרים שצריך שתי חותמות או שתי חתיכות לסימן מובהק (ש"ע יו"ד סי' קי"ח וסי' ק"ל).

[בשר ודגים] אין לאכול בשר ודגים ביחד מפני הסכנה כי קשה לצרעת (ש"ע יו"ד סי' קמ"ז ד') ולכן צריך רחיצת ידים והרחת הפה בינתיים, ונוהגין לשתות יין שרף בין דגים למאכל בשר כדי להסיר מפיו מעם הדגים שאכל בראשונה. ע"ע אבר מן החי; בהמה וחיה; נבינה; דגים; חלב; ירק; עוף; חערובות. א.

בשר בחלב : אכילת בשר בחלב ביחד אסור מן התורה באזהרת "לא תבשל גרי בחלב אמו" שנאמר שלש פעמים? במ' משפטים תשא וראה, ולמדו חז"ל מפי חקבלה שאחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור בישול ואחד לאיסור הנאה. ומה שנאמר "גדי" לאו דוקא דה"ה שור שה עזו ולא שנא בחלב אם או בחלב אחרת, אלא שרבר הכתוב בהווה (משנה חולין ק"ג). אמנם מן התורה אינו אסור אלא דרך בישול בלבד. אבל מדרבנן אסור בכל ענין. ואינו נוהג אלא בבשר בהמה מחורה וחלב מבהמה טהורה, אבל בשר בהמה ממאה או חלב ממאה מותר בבשול ובתנאה (שם), ויש אוסרים לבשל לכתחלה משום מראית עין, אבל בעוף אין לחוש לבשול והנאה, וכן כל דבר שהוא מדרבנן מותר בהנאה. בחלב אשה אסור לבשל מפני מראית עין, ואם נפל לתוך התבשיל במל ואין צריך שיעור (חולין ק"ד). בשר עוף לא היו בשר מדאורייתא, ובאתרא דר' יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב, אמנם רוב חכמי התלמוד פסקו שהוא אסור מדרבנן באכילה, אבל דגים וחגבים בחלב מותר אפילו מדרבנן (רמב"ם מאכלות אסורות פ"מ, ש"ע יו"ד סי' פ"ז - צ"ז) ומה שכתוב בב"י שיש אומרים שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה (א"ח סי' קע"ג) כתב ע"ז הרמ"א בדרכי משה (יו"ד שם): ולא ראיתי מימי נזהרין בזה ואין אסור אלא לאכלם, "בבשר", וכנראה נתערב למרן בשר "בחלב" עכ"ל.

[מעם חמיסור] לדעת הראב"ע והרשב"ם החיסור לא תבשל גדי בחלב אמו הוא נגד אכזריות כמו איסור השתימת של אותו ואת בנו ולא תקח האם על הבנים בקן צפור. ולפי שברגל היו אוכלין בשר תרבה הוחיר הכתוב במ' רגלים. אך מהשורש הזה הסתעף האיסור לכל בשר בחלב כדי לחסיר כל ספק. הרמב"ם נותן מעם לזה מפני שהוא טעם נס טאד וימלא הנוף ואינו רחוק בעיניו כי היו

עושים כן לע"ז במתוך מטועדיהם ולכן נזכר האיסור במצות החג שלש פעמים בשנה כאלו אומד בחגיגם ומתעריכם לא תבשלו כן (מורה ח"ג פמ"ח). אמנם הרמב"ם מודה כי לא מצא כתוב המנהג הזה בספרי האומות, הראב"ע מוכרח לאמר, "כי אין לנו צורך לבקש מה כעם איסורו כי נעלם מעיני הנבונים" (בפירושו לשמות כ"ג). אמנם אפשר שהוא אחד מחוקי תורת חבריאות הנעלמים בתורת משה. כי כידוע בימינו אלה נמצאים משחיתים קטנים (bacillus) בחלב בהמה החוליה במחלת השחפת והחולי חזו יעבור לנוף האדם השותה החלב. להרעה הזאת הסכימו רוב הרופאים מלכר פרופ' קאך האומר שלא יעבור החולי מנוף בהמה לנוף אדם. וכדי לעשות פשרה ביניהם אפשר שהחולי יעבור רק ע"י אכילה של בשר בהמה עם חלבה ביחד, ועל הרעה הזאת נוסד האיסור. ע"ע ח"ל ב.

א.

— [דגים שונים] אוכלים בשר עוף בחלב שקדים ולא חיישינן למראית עין מפני שהוא רק מדרבנן, אבל לאכול עם בשר בהמה צריך להניח אצל החלב ב' או ג' שקדים כדי להראות שהחלב בא מן השקדים (הרשב"א). חלב זכר של בהמה אסור מדרבנן. כחל אסור לבשלו עד שיקרענו שתי וערב ומחו בכותל כדי שלא ישאר בו חלב ואז מותר לבשלו עם בשר (חולין ק"ט). ונהגו שלא לבשלו כלל אלא לעשות כן לצלייה. ביצים הנמצאות בעופות אפילו נמורות אסור לאכלם בחלב, אבל לאכול אחריהם נבינה או חלב מותר אפילו אם אין נמורות (ביצה ז'). מיחדים כלים למאכלות של בשר בפני עצמן ולשל חלב בפ"ע, ונזהרים שלא יבואו לידי ערבוביא. ונתפשט המנהג לעשות סימנים ע"י חריצין בכלים המיוחדים לשל חלב, וסמכו על לשון הכתוב "חריצי החלב" (ש"א י"ז) ולא בכלי בשר בסמך על הכתוב "ו ב ב ש ר ם לא ישרטו שרמח". ומפני שכל העולם עושים סימן רק על כלי חלב לא יחליטו זה בזה אם ישאלו הכלים אשה מאת רעותה (דברי חמודות לחולין פ"א). אם רצה לאכול בשר אחר אכילת חלב צריך להריח את פיו במים, אך בין אכילת בשר לאכילת חלב צריך לחכות לסעודה שניה זמן שש שעות. ובחנן השבתות מקילין לחכות רק שלש שעות. ע"ע ש ב ו ע ו ת.

בנותע למעם החיסור של בשר בחלב יש שמצא כתוב שכן היו נוהגין הנזירים הקדמונים לבשל בשר בחלב בעת שנמנו אילן ושמו המאכל הזה בשרשו של האילן הנמנו, ומפני כי לא נחש ביעקב אסרה תורה בשול בב"ח (הריק"א). ויש מביאין ראיה ממה שכתוב והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהו (בראשית ד'). היינו מהחלב שלהן שבשל הקרבן בחלב בהמה או הצאן שהקריב, ולמדו מזה כהני אליל לעשות כן, וכדי להרחיק מעבודתם נאסר בשול בב"ח, וכתב האברבנאל שגם בזמנו נהגו הרועים בכמה מקומות לבשל בשר בחלב חנן האסיף. ויש אומרים שתערובות בשר בחלב מטממם את

קורא לחברו יש לקולו בת קול". ואמרו מנין שמשמשין בבת קול שנאמר ואזניך תשמענה דבר וגו'. והתנו ע"ז שדוקא כששמע ג"פ (חולין צ"ה.) ואע"פ שאין ניהוש יש סימן. אמנם היה לקדמונינו בת קול מן השמים, אבל גזרו שאין משגיחין בבת קול בענין הלכה לרינא, כמעשה דר' אלעזר בתנור של עכנאי (בי"מ נ"ט.). אולם הרבה עמים קדמונים מקרב האומות השתמשו בנייהוש חבת קול, כי נחשו לגלות עתידות מתוך המית רעש קול הנשמע במקרה יוצא מאיזה דבר כמו צלצול עלי שיה השדה כפי שחם יבשים או לחים ומשק כלי הבית, ועל כזה דומז אחד שברי לחות בבל בכתב יתירות שמופד ומונה כלי עץ בבית המשמיעים איזה קול נבואה שקראו לו א ס י פ ו ט. ומתפרץ החזן בין עמים קדמונים וביהוד המצריים להתנבואה מקול אומר ודברים הנשמעים במקרה, ולפי חנוסע לאנדער חושבים ישבי הארץ, "בענין" את החד לקול אלחים.

ש. ה. ז.

בת-שבע: אשת המלך דוד ואם שלמה, והיא בת אלעים (מ"א א' י"א). ברה"א (ג' ה') נקראת בת שוע בת עמיאל, והיא ילדה לדוד עור שלשה בנים שמעא שובב ונתן (שם). ע"ע ד. ד. בת-שבע היא תיבה אחת לענין גט (ש"ע אה"ע סי' קכ"ט ל"ד באר היסב) ר' שלמה אלנאזי מביא ראייה ממה שאמר רב: באותה שעה קינחה בת שבע בשלש עשרה מפות וכתב רש"י שבמקרא הזה יש י"ג תיבות (סנהדרין כ"ב:). ואם אנו מונים בת שבע לשתי תיבות יש י"ד.

ז. ה. ג.

בתולה: אשה אשר לא ידעה איש (virgin), גם ארוסה וכלה נקראת בתולה קודם הנישואין, כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה (יואל א' ח'). בתוספתא אמרו שלש בתולות הן: בתולת אדם, בתולת ארמה, בתולת אילן. בתולת אדם כל שלא נבעלה מימיה, בתולת ארמה כל שלא נעברה מימיה, בתולת אילן כל שלא נקצעה מימיה (שביעית פ"ג ח'). ובנמרא בתולת וורד (שבת צ'). שלא נפחחו עליו. בתולים (דברים כ"ג י"ז) העור הסוגר חם האשה, ואמרו שבתולים חזרים לנערה שאבדה אותם קודם שלש שנים ויום אחד. בתולה ציילנית (מתפללת) ובתולה ציימנית (יושבת בצום ותענית) (סוטה כ"ב). ירושלמי שם פ"ג. ציור בתולה במרכז גלגל המזלות נזכר בילקוט פקודי רמז ת"ח ופסיקתא רבה פ"ב. כתובת בתולה לא פחות ממאתים זוז, והוא סכום פ"ש שנים מכתובת אלמנה או נדרשה. בתולה נותנים לה שנים עשר חדש להכין כל צרכי החופה, ולא למנה רק שלשים יום (כתובות פ"ה ב'). בתולה נשאת ליום הרביעי ולאמנה ליום החמישי (שם פ"א א'). ע"ע כתובה; נשואין.

א.

בתולה: ע' יהודית.

בתיה: בת פרעה, ולדברי תול היא אשר נרצח למשה. אמר לה חקביה: משה לא היה בנך וקראתו בנך

חלב ומוליד גסות וחקנה רעה בנפש האוכל. אמנם כל המעמים האלה אינם מספיקים ואינם עיקר במעם המצוה, רק לרחות את השואל בקש, ובאמת היא אחת מהמצוות הנעלמות, שחן חוקים וגזירות המלך כמו שעמנו וסרה ארומה ושעיר המשתלה, איסור אכילת חזיר ובחמה, ולעתיד לבוא חקביה ינלה לישראל מעמם. וראיה גדולה לקבלת חז"ל העתיקה באיסור בשר בהלב היא כי גם הצדוקים לא היו מתנגדים להפרושים בזה וגם הקראים מודים בה, אף כי נחלקו בקבלת חז"ל בדברים אחרים.

י. מ. י.

בת: ע' בניס.

בת-קול: יש איזה הוראות במובן בת קול: א) קול המון שלא נודע מאין יצא (common report) כמו משיאין ע"פ בת קול (משנה יבמות פמ"ז ו'). ב) קול היוצא מכה קול אחר (echo) ובא ג"ב על גלוי רצון ה' כמו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה (ברכות ג'). ואמרו משמתו נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל ואע"פ היו משתמשין בבת קול. פעם אחת ובו' וכתבו החוס', ר"ש אומר שלא היו שומעין קול היוצא מן חשמים אלא מתוך אותו קול יוצא קול אחר, כמו פעמים שאדם מכה בכח ושמע קול אחר היוצא ממנו למרחוק ואותו קול היו שומעין. לכך קורין אותו בת קול" (סנהדרין י"א. תוס' ד"ה בת קול). בתרגום יונתן וברת קלא נפקת משמיא וכו' (בראשית ל"ח כ"ו). ג) השפעת אלהית ע"י הסכמת רביה וכמאמר העם, "קול המון כקול ישרי" ובלשון רומית vox populi vox dei, כאלו קול יצא מן השמים להכריע בדבר המוטל בספק. יהודה שמע בת קול, "צדקה ממני" ושלמה— "היא אמו" (מבות כ"ג:). ביבנה יצאה ב"ק במחלוקת ב"ש ובי"ה: אלו ואלו דברי אלהים חיים אבל הלכה כדברי ב"ה (ירושלמי ברכות פ"א ד'). במחלוקת ר"א ור"י יצאה בת קול ואמרה: מה לכם אצל ר' אלעזר שחלכה כמותו בבל מקום, עמד רבי יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא וכו' שכבר כתוב בתורה אחרי ריבם להמות, וכתבו התוס' דבמקום שבא הבת קול לחלוק על דברי תורה אין משגיחין בו, ומה דק"ל כב"ה ע"פ הבת קול הוא משום דהוה רובא אף רב"ש סחררי טפי (בי"מ נ"ט: תוס' ד"ה לא בשמים. ועי' יבמות י"ד. עירובין ד'. פסחים ק"ד. ובתוס' שם. ועי' פרי חדש בנימוקיו לס' המדע הל' יסודי התורה פ"ט דהרמב"ם סובר דק"ל כר"י שאין משגיחין בבת קול, ורבנו בחי' פ' הברכה כתב ריש סוד במה שכתוב בת קול ולא בן קול. בס' חקנה כתב דבת קול נמשך מהשכינה, ועי' בס' שם עולם לר"י אייבשימץ צד 195 שהאר"ך לבאר למת נקראת השכינה בת קול.

מ. מ. ה.

— תוראת בת קול כמשמעה היא מה שקורין "ענא" בלע"ז, היינו חברה נמשכת אחרי איזה קול והיא בתו. ע"ד שאמרו בשמות רבה (סוף פ' יתרו), "כשארם

[בני בתירה] כנראה ישבו שם התנאים בני בתירה אשר באו שמה מירושלם אולי עוד קודם ישיבת זאמארים. בני בתירה לא היו בכליים כאשר חשב גרעץ במעות, כ"א יצאו ממשפחה רמה בא"י והיו לנשיאים שנים רבות. אך לא היו בקיאים כ"כ בקבלות החכמים כמו הלל, ולכן כאשר אירע פעם אחת שחל ערב פסח בשבת ובני בתירה לא ידעו או שכחו אם פסח דוחה את השבת או לא, והלל בירד להם ההלכה, לפי הקבלה אשר בידו, ירדו בני בתירה מנדלתם מרצונם הטוב, והניחו כתר הנשיאות להלל (פסחים ס"ו). וע"ז אמר רבי: שלשה ענוותנים הן אבא ובני בתירה ויונתן בן שאול (ב"מ פ"ה). ואע"ז דרבי בעצמו היה ענו גדול, הוה אמר: כל מה דיימר לי בר נש אנא עביד חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני דשרון גרמון ומנוניה (ירושלמי כתובות פ"ב נ"ג). בני בתירה נקראו נ"כ זקני בתירה אך לא היו בסנהדרין גדולה כי כבר בטלה בימיהם, ומלבד זאת לא יכלו שני אחים לשבת יחדו בסנהדרין מפאת קרבות. וגם כזה טעה גרעץ באמרו שהיו ראשי הסנהדרין. ובאמת לא היו רק ראשי העדה שנקראו נשיאים. השם בתירה נשתבש לפעמים לבן פתורה וכן נמצאו אלעזר פתורה (ירושלמי מעשר שני פ"ה) ופתירה (תוספתא גיזר פ"ה א'). מסשפתת בני בתירה יש גם ר' יהושע בן בתירה (שבת פ"ב ה'). יבמות פ"ח ד', עריות פ"ח א', פרה פ"ב ה'), ר' שמעון בן בתירה (זבחים ס"ג). ואולי הוא טעות המעתיקים מ"ת ר"י שעל פי רוב הוא ר' יהודה בן בתירה (ע"ע).

ביבליוגרפיה: הלוי, דורות ראשונים, כרך ג' חלק א' פ"ח ופ"ט; שבע חכמות 89.

א.

אף אני. לא את בתי ואני קורא אותך בתי=בתיה (ויקרא רבה פ"א א', מגילה י"ג). ודרשו חז"ל עה"פ, "ואשתו היהודיה (אשת כלב) ילדה את ירד אבי גדור וגו' אלה בני בתיה בת פתעה אשר לקח מרד (דה"א ד' י"ח) אבי גדור זה משה, וכי בתיה ילדה (למשה) והלא יוכבד ילדה? אלא יוכבד ילדה ובתיה נידלה לפיכך נקרא על שמה (סנהדרין י"ט). תרגם רב יוסף: ואנתתיה יהודיתא יביאת ית משה כד שחלתיה מן מיא וקרת שמיה ירד דאחית מנא לישראל, רבא דגדור רבנא חורבנהון דישראל וכו'. בתיה היחה בכורה לפרעה אך משה התפלל עליה ולא מתה במכת בכורים (פסיקתא דר"ב פ"ז הוצאת באבער ס"ה). בתיה נחשבה בין אלה שעלו לנג עדן בחייהם (ר"א זוטא פ"א; ילקוט רמז מ"ב ורמז שס"ג). ה. ב.

בְּתִירָה (בְּתִירָא=Bathya): עיר שנתבצרה על ירי היהודי זאמארים שעלה מכלל מעבר לנהר פרת עם חמש מאות פרשים רובי קשת בשנת 20, ובא לנציב רומי סטורינוס בסוריא לבקש ממנו מקום לשבת עם אנשיו וכאשר הוגד להורדוס דבר בוואם נתן להם מקום לשבת במחוז באמאניא, צפונית מזרחית לארץ ישראל לרגלי הר חרמון, למען אשר ינינו על המקום ההוא נגד השורדים המראבאנים, ואחריהם באו עוד יהודים בכליים לשבת שם. זאמארים התישב בעיר הגדולה בתירא לדרום טריפוליס ולצפון ביבלוס על שפת הים הגדול. העיר הזאת היתה חפשי ממס עד אשר כבשו הרומיים את הארץ, וגם הם לא הפריעו את היהודים ממנוחתם. במות זאמארים מלא אח מקומו בנו יקימוס ואחריו בן בנו פיליפ אשר כרת ברית עם אנריפא הצעיר ועם הרומיים נגד הקנאים בירושלם (יוסיפוס קדמוניות פ"ז 2. 3).

ג

למר לעהרין באמשטרדם, ע"ד התנצלות לסדר החלוקה בירושלם. ר' חיים פאלאני הספידו בספרו ארצות החיים דרושה' (מצבתו רשומה ב"ירושלם" ת"א 10). בנו ד' שלמה משה תי נאנץ היה בירושלם וחבר ס' "ישמח לב" שו"ת, "שמח לב" דרשות.

ביבליוגרפיה: חזן, הסעלות לשלמה ל"ב, נוא אטון; פון, כנסת ישראל 347 Kayserling, Bibl. Esp. Port., p. 48.

א.

נאנץ, משפחה: ראש המשפחה, ר' חיים נאנץ, היה ממגורשי קשמיליא ספרד בשנת 1492 אשר התישב במורוקו. הוא חבר קונטרס בשם "עץ חיים" וכתב בו המחלוקת הגדולה שעברה בינו ובין הרבנים בדורו. מצאצאיו היה ר' תיים אברהם נאנץ החכם באשי בירושלם ונפטר שם ח' אייר תר"ח (1348). הוא חבר ס' "מנחה סוהרה" חידושי נפ"ת (שאלוניקי 1825), ס' "חוקי חיים" שו"ת ירושלם 1842, "חיים מירושלם", והו"ל ספרים של מחברים אחרים וגם הקונטרס "אמת מארץ תצמח"

דלישנא הוא. גם השתמש בו הרש"ג לשם ממשם לאמר "אתמיכי בגאונות". יש משערים כי מקור השם גאון הוא משם הישיבה "גאון יעקב", כמו שמצינו בשו"ת הקדמונים שכתבו "לב"ד הגדול של אדוננו שרירא ראש ישיבת גאון יעקב" וכו' (ערוך ערך אביי). אך יותר נכון כי שם הישיבה "גאון יעקב" נקראת ע"ש הגאונים. קאהום משער כי השם הסתעף מלשון יון *καύω* שענינוקו המשפט אשר על פיו נחתך הדין בי הגאונים היו מכריעים הדין להלכה. המשנה או הסגן להגאונים המוכן לרשת גדולתו בהסתלקותו נקרא אב"ד או דינא רבי בבא. אחרי תקופת הגאונים לא השתמשו בחואר גאון יותר מחמש מאות שנה, ואח"כ שבו לכתור בו לכל רב גדול מפורסם, אך להבדיל בין הראשונים והאחרונים קבעו את התואר לפני השם כמו הגאון רבי פלוני וכו' תחת תואר הגאונים האמתים שנקראו גאון אחר ששם כמו ר' סעדיה גאון. ר' שרירא גאון, רב האי גאון. בימינו אלה ישתמשו בתואר גם לכל רב פשוט וללומדי תורה שאינם רבנים. ע"ע תואר רבי כבוד.

[תקופת הגאונים] ימי הגאונים נמשכו ארבע מאות וחמשים שנה (בריוק 449 שנה). הגאון הראשון היה רב חזן מאושקייא כישיבת פומבדיתא שמלך בשנת תשע מאות (בריוק 901) לשטרות=ד"א ש"מ"ט ליצירה=589 לסספר הנהוג, והגאון האחרון בפומבדיתא היה רב האי גאון שסוף מלכותו היה בשנת אלף ושי"ן לשטרות=ד"א תשצ"ח ליצירה = 1038 למה"ג. מספר הגאונים בפומבדיתא היה 48. בישיבת סורא התחילת הגאונות בשנת ד"א שס"מ=609, ונמשכה עד שנת ד"א תשי"ג 943, ומספר הגאונים היה 36. גם היתה ישיבה בפירוז שבור (נהרדעא) בראשית זמן ישיבת פומבדיתא. ר' מארי סורגו היה ר"מ בפירוז שבור בשנות 589-608 ואח"כ נעשה לגאון בפומבדיתא. ר' חנינא מן כי ניהרא היה שם ריש מתיבתא בשנות 608-636. ר' יצחק גאון היה שם ר"מ בשנות 636-660 ובסוף גאונותו קבל את פני הכליף עלי בן אבו טאלב חתנו של מחמר. אחרי מותו נתבטלה הישיבה בנהרדעא ונתחברה לפומבדיתא כמו שהיה גם בזמן הגמרא אחרי רב נחמן. בימי הגאונים רב ביבי חלי מסורא, ורב הונא מר חלי ורב מנשה מפומבדיתא עשו התקנה לגבות ממלמלין (בערך שנת 790). ר' שרירא גאון אשר מנת שמות הגאונים באגרתו משמים התואר גאון מרוב השמות אולי מפני שלא היו ידועים כ"כ בתורהם וחכמתם. גם מצינו חכמים גדולים בתואר גאון שלא היו ראשי ישיבות, כמו רב אחאי גאון ועוד.

[מצב המדיני של היהודים] בימי הגאונים כבר נפלה ממלכת פרס למשואות והכליפים הערביים היו תמושלים בארץ. הממשלה נתנה רשות לראשי הגולה או רישי גלותא מטעם המלך, וראשי הגולה נתנו תוקף ועוז להנשיאים שהיו הפרנסים בעיני תצבור בכל קהלה וקהלה, ולכל גאון שהיה כמו ראש הסנהדרין לכל עניני דת ודין בראש כל ישיבת גדולה שנחשבה כמו ב"ד הגדול

גְּאוֹן: רוממות וגדלות המעלה בהתיחס אל האדם לרעה נקרא "בעל גאון" וכפרט אם יתנאה על דבר שאין בו. והסתנאה על דבר שיש בו הוא נסות הרוח (ambition). הגאון היא מדה מנונה לפי תורת המוסר. והחכם אמר: גאות אדם תשפילנו (משלי ב"ט כ"ג). וכן אמרו חז"ל: כל אדם שיש בו נסות הרוח לסוף מתמעט. ומשל הוא: "גמלא אזלא למיבעי קרני אודני דהוי ליה גזיין מיניה" (הגמל הלך לבקש לו קרנים וכרתו ממנו גם האזנים שהיו לו) וכל המחור אחר הגדולה הגדולה בורחת ממנו, וכל הכורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו (סוטה ה.). האי מאן דיהיר בעל סום הוא ואפילו אינשי ביתיה לא מתקבל (ב"ב צ"ח.). סימן לנסות הרוח עניות (שבת ל"ג.). הגאון היא אחת משלשה דברים המקצרים ימיו ושנותיו של אדם (ברכות נ"א.). אכשלום נתנאה בשערו ונתלה בהם (סוטה ט:). וכל אדם שיש בו נסות הרוח כאלו עובר ע"ז. כתיב הבא תועבת ה' נכה לב וכתיב התם לא תביא תועבה אל ביתך. ור' יוחנן אמר כאלו כופר בעיקר דכתיב ורם לבבך ושבת את ה' אלהיך (סוטה ה.). בעל גאון עובר על י"ז לאוין וי"ז עשין (משה זלמן זאמורענסקי "עקב ענוה" ווילנא 1901). בעל גאון אסור להכניסו בבית (כלה רבתי פ"ו).

גם ת"ח צריך להזהר ממדת הגאון ודרש רבא "לא בשמים היא" (התורה), לא תמצאנה במי שמנביה דעתו עליה בשמים (עירובין נ"ה.). ות"ח המתיהר חכמתו מסתלקת ממנו (פסחים ק"ג.). גם כל המחמיר על עצמו בדבר המותר נקרא בעל גאון, ואמרו כל הנוטל ידיו לפירות ה"ז מנסי הרוח (חנינה י"ח:). ובין ר' דברים אשר אין הרעת סובלתן נחשב פרנס המתנאה על הצבור (פסחים ק"ג:). אבל לפעמים צריך הת"ח וכפרט הממונה לרב וחכם העיר להיות לו מעט נסות הרוח למען יראו ממנו בני עירו ויהיו דבריו מתקבלים לפניהם ותתירו לת"ח להיות בו גאון אחר משמונה שבשמינית שהוא אחר מס"ד ולא יהיה גם רוח שהוא אחר מס"ג (מטה משה שער ד'). אך ר' נחמן בר יצחק אמר לא מינה ולא מקצתה (סוטה ה.). ע"ע דרך ארץ; חוצפה; סבלנות; ענוה.

א. מ. ה.
גְּאוּלָּה: ע' יובל; יוצרות; משיח; תפלה.
גְּאוּן, **גְּאוֹנִים** (שם המפשט **גְּאוֹנוּת**): שם תואר לראשי הישיבות בכבל שעמדו לישראל אחרי רבנן סבוראי. עיקר הוראת התואר "גאון" מלשון גבהות ורוממות המעלה והכבוד (*magnus, magnificus*) כמו לגאון ולתפארת" (ישעיה ד' ה'), "גאון יעקב" (תהלים מ"ז ה.). התואר גאון היה ידוע גם קודם תקופת הגאונים ודרשו ע"ז "ושברתי את גאון עובכם" (ויקרא כ"ו י"א) אלו הנאים שהם גאונים של ישראל, כגון פפוס בן יהודה ולוליניוס אלכסנדרני חבריו (ספרי פ' בחוקותי פ"ה וילקוט רמז תרע"ג) ור' שרירא באגרתו יאמר כי האמורא רב אשי היה גאון במתא מחסיא (סורא), ואפשר כי שינרא

היריעה ולא יכלו לרדת לסוף כונת בעלי התלמוד. (ג) להורות הוראה בחיתוך הדין ע"פ הכרעתם מדברי התלמוד שהניחו בלי מסקנא והלכתא. וגם לקבע פסק חדש מסברת עצמם או תקנה לפי צורך המקום והזמן.

[תורה הגאונים וגדולם] וי"ס בספרו "דוד דוד וזרשיר" אומר: כי נעמד כמשתאים לראות כמה נעוד וריק הזמן הזה מחכמת התורה, כי הכל כאשר לכל שתחילתו הלא כאין נחשב לערך אורך הזמן ולערך מספר הגאונים. מה היו הנדולות אשר קנו להם שם תהלה בכל הדורות שאחריהם?". דבריו אלה זכירונו המשל של קולומבוס והביצה שהעמיד על תודה, ושאלת החכמים בני דורו מה חידש בזה? ואיך הראה את חכמתו במה שנלה את הארץ החדשה? ובאמת הראו לנו הגאונים גדולות ונפלאות במה שהאירו עיני הדורות הבאים במאור התלמוד שהיה כספר החתום, וההלכות הפסוקות שהכריעו וקבעו הלכה למעשה. וע"ז אמר הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקת: "כל החכמים שעמדו אחר תבור הנמרא ויצא להם שם בחכמתם הם הנקראים גאונים וכו' ושאלות רבות שאלו בכל עיר ועיר לכל נאון אשר היה בימיהם לפרש להם דברים קשים שבנמרא והם משיבים להם כפי חכמתם וכו'". ועוד נדולה מזה עשו בתקנותיהם שתקנו לצורך שעתם אע"פ שמתנגדים להלכה הנהוגה עד זמנם ע"פ התלמוד וכוה הורו לנו הדרך של "עת לעשות". כמו התקנה לנבות ממטמלצין, ובמילת "כתובת בנין דכ"ץ" ועוד (ע"ע תקנות). גם הניחו לנו אוצר בלום של שו"ת הנודעים בשם "תשובות הגאונים" שערכם רב יותר מכל השו"ת שנתחברו אחריהם. ומי יודע כמה שו"ת אברו ונשכחו מאתנו, ואשר לא הספיקו התלמידים לכתבן והסופרים להעתיקן, מלבד אלה נשארו לנו שני חבורים גדולים השאלות של רב אחאי נאון והלכות גדולות של ר"ש קאירא או של ר' יהודאי נאון; כל הברייתות המאוזרות ופסיקות. רוב המדרשים וקבוצי אנדות נתחברו בזמן ההוא, ובימים תאלה ימי בכורי הקבלה כמו ספר יצירה, ספר הבהיר, ספר הזוהר, היכלות ועוד. גם המסורה הנקוד והטעמים נשלמו בזמנם. והבי נכבד הוא סדר התפלה פיוטים סליחות וקרישים שנתקבלו בבתי כנסיות בכל תפוצות ישראל שהם פעולות הגאונים. ואתרי כל המעשים תאלה היש מקום לשאלת וי"ס מדוע העריצו וכברוכל בית ישראל את זכרן הגאונים בכל דור ודור?

[תהגרות למראים] כאשר תקפו על הגאונים מענות תקראים על אנדות תז"ל תורות השתדלו כפי יכלתם לתדחיק ורזתם ולשום בהם כוונות מושכלות והתאמצו לחזק את התורה המקובלת בטעמים הגיונים. ותנצלות התורה שבעל פה נגד הכתה הזאת היא פעולת הגאונים, ועוד יתרה עשו כי העלו את התקירה העיונית באמונה ודת בפעם הראשונה, וספר אמונות וועות של ר' סעדיה הוא לנו לעינים גם כדור הזה. ומזמנו חסתעפו היריעות

שהיה בירושלם. מגוי הגאונים נעשה ברצון ראשי הגולה ובחסכתתם, כי עזרתם היתה נחוצה לכוף את קיום הפסקי דינים שהורו הגאונים לכל הקהלות בגלות בבל בדיני מסונות עונשות תרסות ונדודים, והעובר עליהם כעובר על נורת המלך. בכל זאת לא היתה יום תקיפה לכוף את כל היהודים להביא משפטם לפני דיני ישראל, כי אם רצו יכלו לשפוט גם בערכאותיהם ע"פ דיניהם כנראה מתקנות הגאונים שעשו לצורך שעתם ומקומם. כמו תקנת המורדת לאשה שאינה רוצה לשבת תחת בעלה וזרשה ממנו נמ אשר ע"פ דין התלמוד אין כופין אותו לחת נמ מיד אלא משחין לה י"ב חדש אולי יתפייסו, ובמשך השנה נותן לה מזונות. אולם הגאונים (בזמן מר רבא) תקנו שכופין אותו לחת נמ לאלתר ואין לה על בעלה כלום. סיבת התקנה היתה כי בזמנם היו בנות ישראל נחלות בנים והיו כופין את בעליהן בערכאות הניים לגרשן, וחשו הגאונים מפני נמ מעשה (שערי צדק ח"ב סי' ס"ז, ח"ג סי' ק"ט). מזה נובל לשפוט בי עם כל חירותם תחת ממשלת הערביים היתה יד ערכאותיהם תקיפה עליהם גם נגד תוקי דת ישראל, עד שהוכרחו הגאונים לבטל דין הנמרא ולעשות תקנה להתאים לצורך זמנם. גם רב ששנא כאשר נשאל אם נאנס הקהל ממלך ושלטון או בעל מכס לחת הרם להנאתם ולטובתם אם יש ממש באותו החרם, והשיב שאין בו ממש, אבל אם משביעים אותם אסור להשבע, ומשמע מזה שהיו כופין אותם להחרים ולנדות לצורך הממשלה.

[מסרה הגאונים] המסרה והתכלית של הגאונים בישיבות בכל היתה לעשות מרכו קבע ליהדות, ע"י יסוד ב"ד גדול כמו הסנהדרין, להורות הלכה למעשה לכל בני הגולה. הישיבות בפומבדיתא וסורא היו שני העמודים אשר עליהם נשען כל בית ישראל. הגאונים שעמדו בראש הישיבות פתחו עיניהם והשניחו גם על הישיבות הקטנות ובתי ת"ת בערים רבות בסביבות הישיבות הגדולות, שתי פעמים בשנה בחדשי כלה שהם אדר ואלול קודם המועדים הגדולים באו המורים בבתי חספר וישיבות קטנות לפני הגאונים לחת דין וחשבון על דרך הלמודים ולבקש תשובות על שאלותיהם. גם בכל יום יום באו אל הגאונים שאלות שונות מקרוב וטרחוק בכל תפוצות ישראל, ובל בית ישראל התזיקו ותמכו בישיבות בכל והגאונים ושלחו להם נדבותיהם די ספוקם והוצאותיהם. הבנסת הבספ היתה כעין החלוקת החדשה בא"י. וכנראה שלחו ראשי הישיבות שרדיים לכל הקהלות לקבץ כסף התמיכה, כמו שנהגים לעשות נבאי החלוקה בירושלם, ובשבר זה האירו הגאונים את עיני הגולה בדרך התורה, פעולתם היתה נתלקת: א) לחודיע דינים ע"פ התלמוד להקהלות הממוניות שלא היה מצוי בידיהם ספרי הש"ס או שלא הבינו ללמוד אותם, כי רוב החמון בזמנם היו מעמי הארץ, ולכן מציינו הרבה פעמים בתשובות הגאונים שהשיבו על דברים פשוטים המפורשים במשנה נמרא. ב) לפרש את תכונת הנמרא להלומדים שחסרה להם

שנת	שמות הנאוים בישיבות סורא:
609	רבי מר בר רב הונא
620	רב חנינא
640	רב הונא
650 ערך	רב ששנא (רב משרשיא בר החליפתא)
689	מר רב חנינא מנהר פקוד
697	מר רב נחילאי הלוי מנרש
715	מר רב יעקב הכהן מנהר פקוד
733	מר רב שמואל מזרע אממר
751	מר רב מרי הכהן מנהר פקוד
	מר רב אחא (חצי שנה)
759	רב יהודאי גאון
763	מר רב אחונאי כהנא בר מר פרא
768	מר רב חנינא כהנא בר רב הונא
776	מר רב מרי הלוי בר מר רב משרשיא (ג' שנים ומחצה)
780	מר רב ביבי הלוי בר מר רבא מנהר פקוד (עשר שנה ומחצה)
790	מר רב חילאי בר מר רב מרי
798	רב יעקב הכהן בר מר בר מרדכי
813	רב אבומאי
821	מר רב צדוק בר אשי
823 (ג' ומחצה)	רב הילאי בר מר רב חנינא
827 (ג' ומחצה)	מר רב קיומי בר מר רב אשי
830	רב משה (משרשיא) בר מר רב כהנא [ב' שנים עמרו בלא גאון]
843	רב כהן צדק בר מר רב אבומאי גאון
848	רב שר שלום בר בועז
853	רב נטרונאי בר רב הילאי
858	רב עמרם בר ששנא
876	רב נחשון בר מר רב צדוק
884	רב צמח בר מר חיים (אחי אמנו של הקודם)
892	מר רב מלכא (חדש ימים)
898	מר רב האי בריה דרב נחשון
905	מר רב חילאי בר נטרונאי
911	מר רב שלום בר רב מישאל
923	רב יעקב בר נטרונאי
928	רב יוס מוכ כהנא בר מר רב יעקב רבנו סעדיה גאון
944—942	רב יוסף בר יעקב
	ונהבטלה ישיבת סורא.

רשימת השנה אצל כל גאון היא תחלת גאונו ונמשכה עד תחלת הגאון שאחריו.

שנת	שמות הנאוים בישיבות פומבדיתא:
589	רב חנן מאישקייא
608	רב מארי סורנו בר רב רימי
620	רב חנא גאון
640	רב רבא
650 ערך	רב בוסתנאי (בזמן מחמד)
689	מר רב הונא מרי בן מר רב יוסף
(?)	מר רב חייא ממישן
(?)	מר רב רבא
719	מר רב נטרונאי בר מר נחמיה
(?)	רב יהודה
739	רב יוסף דיריע כותאי
748	רב שמואל בר מר רב מרי
755	רב נטרוןי כהנא בן מר רב אמונה
759	רב אברהם כהנא
761	רב דוראי בר רב נחמן (אחי רב יהודאי)
764	רב חנינא בר רב משרשיא
771	רב מלכא בר מר אחא
773	מר רב רבא בריה דרב דוראי (זקנו של רש"ג)
782	רב שנוי
783	רב חנינא כהנא בר מר רב אברהם כהנא גאון
786	מר רב הונא מר הלוי בר יצחק
788	רב מנשה בר רב יוסף
796	מר רב ישעיה הלוי בר מר אבא
798	מר רב יוסף בר מר רב שלא משלחי
805	מר רב כהנא בר רב חנינא בר רב אברהם
811	מר רב אבימאי בר מר רב אברהם גאון
815	מר רב יוסף בר אבא
817	מר רב אברהם בר מר רב שרירא
828	רב יוסף בר מר חייא
833	מר רב יצחק בר מר רב חנינא
839	מר רב יוסף בר מר בר ביבי
841	רב פלמוי בר מר אביי
857 (חצי שנה)	רב אבא בר מר רב
857½ (שנה ומחצה)	רב מנחם בריה דמר רב יוסף בר חייא
859	רב מתתיה בר רב רבי
869	רב אבא בר אמאי בן בנו של ר' שמואל מזרע אממר
871	רב צמח בר רב פלמוי
880 (ז' ומחצה)	רב האי בר רוד
888	מר רב קיומי בר מר רב אחא
906	רב יהודה זקנו של רב שרירא
917	רב מבשר בר מר קיומי גאון
926	מר רב כהן צדק כהנא בר מר רב יוסף
935 (ב' ומחצה)	רב צמח בר כפנאי
939 (ח' ומחצה)	רב חנינא אבי רב שרירא
944	רב אהרן בר מר רב יוסף הכהן
960	רב נחמיה בר מר רב כהן צדק
968	רב שרירא גאון
1038—998	רב חאי גאון

סוף זמן הגאונים וישיבותי ככל.

הפילוסופיות בספרות העברית, ומר ווייס עוד מסתפק ומשתומם וחפץ לדעת במה כתם גדול ?

[מחלוקת בימי הגאונים] בזמן הגאונים היו לפנים מחלוקת ריבות וקנטורים בין ראשי הגולה והנשיאים ולפעמים הגיע הדבר עד הכליף, אבל לא במשרת הגאונות, וכבר הראה ר' יצחק אייזיק הלוי בספרו "הורות הראשונים" (ח"ג) כי לא נכונים דברי ווייס באמרו כי "משרת הגאונות ררכיה לא היו עוד דרכי נועם ונתיבותיה לא היו שלום. הקנאה ובקשת השררה והכבוד ואולי גם הבצע הנמאס הם היו המושלים בהם" (ד"ר ח"ד 30). ובאמת לא נמצא בשום מקום שבאו הגאונים לידי מחלוקת כללית, ואם נמצא באגרת רש"ג כי במשך הזמן הגדול הזה, 450 שנה, הקפיד חכם אחד כשהקימו ר"מ אשר לדעתו ראוי לאיצטלאו זה חכם אחר, לא היה בהקפדה פרטית כזאת ענין כלל למחלוקת ומריבות אשר, "הקנאה והשררה והבצע הנמאס ישלמו בהם", ומעולם לא היה איש מערער על בחירות איזה נאון, ולא נתחלקו לכתות ומפלגות בשביל זה. ארבה מצינו כי שתי הישיבות והעומרים בראשן לא קנאו זו בזו ולא זה בזה כי אהבה ואחוה שלטה ביניהם וחלקו בישוה עם הכסף שהשינו להחזקת הישיבות. והסבה שנתבטלה לפעמים הגאונות בישיבה זו או זו היא מפני טעמים אחרים. ההקפדה הראשונה היתה בזמן רב אחאי נאון, שכפי ערות הראב"ד לא נססך לנאון, "מפני שנאת ראש גלות שהיה באותו הדור", ובני המתיבתא הוכרחו לעשות רצון הנשיא למען השלום ובהרו ברב נטרוי שהיה לפניו שמעיה לר' אחאי, ולכן סליק לא"י מבלי מחלוקה. ומה ראה כי כלם אחוז בדרך השלום. שתי פעמים אמנם היה פירוד בהמתיבתא עצמה לפי עדות רש"ג באמרו, "ובתריה הוה פלוגתא בין רב מנחם נאון בריה דמר רב יוסף נאון בר חייא, ומובחרים דרבנן הוה בהריה שחא ופלגא, ובין מר רב מתתיה בר מר רב רבי והוה רבנן אחריני בהריה, ונח נפשיה דמר רב מנחם בשנת קע"א והדרו כולהו רבנן בתר הכי קמיה דמר רב מתתיה ר' שנים". הפירוד השני היה בשנת רכ"ח כשנפטר רב יהודאי נאון, ואומר רש"ג: והות פלוגתא בין רבנן דמתיבתא ודור הנשיא, דרבנן דמתיבתא אכנסו וקריוהו למר רב מבשר בר מר רב קיומי נאון, ודוד הנשיא קרייה למר רב כהן צדק כהנא בן מר רב יוסף והוות פלוגתא ביניהן ער חדש אלול שנת רל"ג ועברו שלמא דור הנשיא עם מר רב מבשר נאון, ויחביב רב מבשר נאון ורבנן דיליה לברם ומבחרים דרבנן הוה בהריה ומר רב כהן צדק ורבנן דיליה לברם, ובשנת רל"ז בכסליו שכיב מר רב מבשר נאון ואותו רבנן דיליה לוח רב כהן צדק, ושכיב בשנת רמ"ז. אבל גם בפלוגתות האלה לא היתה שם קנטוריא בין הת"ח, ורק דעות שונות היו בין התלמידים, אלה בתרו ללמוד תחת רבם זה ואלה תחת רבם זה, וכאשר מת אחד מהם שבו ללמוד תחת השני. כי מחשבתם היתה לשם שמים ולא לשם קנאה ותחרות ואהבת הבצע. וע"ד המחלוקת בימי רב סעדיה נאון ע"י דברי הלוי בדורות הראשונים (ח"ג פל"ג).

[ארבעה השבועים] סבת בטול הישיבות יספר לנו הראב"ד כי נכרתה הכנסותיהן ע"י שנשבו ארבעה השרדים ששלחו בני הישיבות לספרד וארץ המערב, מצרים, אפריקא וארץ ישראל, והכנסת כלה כלומר הכנסות הישיבות שנקראו "כלה". שמות השרדים היו: ר' חושאל אביו של רבנו חננאל, ור' משה וחנוך בנו, ור' שמריה בר אלחנן ואחד לא נודע שמו אך משערים כי היה ר' נתן הבבלי, הם נשבו ע"י בן דמאחין ששלחו מלך ישמעאל בספרד ושמו עבר אלרחמן אלנאצר (912=961) על ציים לכבוש ספינות ועיירות הסמוכות לספרד. ויכבוש בן דמאחין את הספינה שהלכו בו השרדים על ים הנדול, וימכר את ר' שמריהו באלכסנדריא ומשם עלה למצרים (קהירא), ואת ר' חושאל בחוף אפריקא ומשם עלה ר"ח למדינת אלקירואן בארץ המערב ושם הוליד את רבנו חננאל, ואת ר' משה וחנוך בנו מכר בקורטובה, והרביעי ר' נתן הבבלי נמכר בצרפת ועלה לעיר נרבונה, והלוי אומר כי החכמים ההם היו מאיטליא והלכו להכנסת כלה בפשיטות היינו הכנסת כלה לחופה, ומראה לדעת כי גם בזמן הגאונים כבר הופיע אור תורה בארץ איטליא וחכמים גדולים משם יצאו. ועוד שתי מאות שנה לפני זה הביא קארל הגדול מלוקא את רבינו קלונימוס לארץ אשכנז והפיץ שם התורה, ועיקר בטול הישיבות היה המצב הרעוע אשר היה אז בארץ בבל, מסכת ראש הגולה שעמד אחרי חורבן זכאי ונהרג ע"י עליית דברים ולבסוף נהרג גם רב שריא נאון עצמו בנורת מלך ישמעאל ורב האי נתפש עמו ולקחו מהם את כל רכושם, וכל ימיו סבל מאד, ורק תקפו ונבחרתו של הנאון הזה הועילו להאריך עוד את הישיבה כל ימי חייו, ובמותו נתבטלה, והנשארים מבני הישיבה ברחו לספרד ומרכזים אחרים אשר זרחה שם שמש התורה, כאשר נשתקעה בבבל. ע"ע הלכות גדולות; ישיבות; כלה; סורא; פוסבריתא; שאלות ושובות; תקנות.

א.

גאמ"הייל, ריכארד: פרופיסור ללשונות השמיות באוניברסיטא "קאלומביא" בניו יארק; נולד במאנצשעס-טער אנגליא, 13 אקטובר 1862. הוא בנו של גוסמאו גאמ"הייל (1827-1893) שהיה רב ריפורטי לקהלת עמנואל בניו יארק. ריכארד גאמ"הייל נמר חוק למודיו ב"קולומביא" בניו יארק, והוסיף ללמוד בהאר ניברסיטאות בנרמניא, ובלייפציג קבל תואר הכבוד דוקטור לפילוסופיא. בתזירתו לאמריקא נתמנה למורה בהשפחה העברית והסורית בקולומביא. בשנת 1889 נמסרה

Bacher, J. Q. R., XV. 79-96; J. E., V. 567.

העבודה במחלקת השפות השמיות לנאמהייל בתחלה בתור מורה ואח"כ בתור פרופיסור. הוא הוציא לאור הדקדוק הסורי מאת אליאה מצובה. הוא עורך מכ"ע הי"ל ע"י האוניברסיטא במחלקה של לשונות בני קדם (Oriental Series of Columbia University), וכתב מאמרים רבים במכ"ע שונים במקצת שלו. הוא נבחר לראש הפדריציא הציונית באמריקא בשנת 1898, והיה שליח הציונים בבאזיל בשנות 1898, 1899, 1903. ביבליוגרפיא: J. E., VI., 51.

א. א.

נאמלאבער, אברהם בער (נקרא ג"כ „מהללאל“ ולרוב חתם שמו בר"ת אב"ג); משורר ומחבר; נולד י"ח טבת תקע"ה (1815) בעיר קאנסטנץ י"ש בוואלהיניא, ומת ב' אייר תרנ"ט (12 אפריל 1899) בביאליסטאק. אביו ר' חיים הכהן היה שי"ץ. מנעוריו היה נאמלאבער נוסע ממקום למקום בתור מורה עברית. בשנת 1851 נתמנה למורה בבית ספר לעם בקאמיניץ-פורולסק, ובשנת 1865 נבחר למורה בבית ספר לרבנים ביזטומיר ועמד במשמרתו זאת עד הסגר בית ספר הזה בשנת 1873. משם הלך לרובנא ולקאוונא ולאחרונה לביאליסטאק. בשנים האחרונות לימי חייו נעשה סני נהור וחי חיי צער וברחוק.

שיריו שכתב הם: „פרחי האביב“ (1836), „הנצינים“ (1850), „ענף עץ עבות“ על מות הקיסר ניקולאי הראשון, על השלום ומלוכת הקיסר אלכסנדר השני (1858); „כל שירי מהללאל“ נדפסו בנ"ח (ווארשא 1900), גם כתב שירים בלשון יהודית-אשכנזית. בשנת 1860 הלך לאוסטריא וכתב תוצאות מסעיו בחמניד שנת חמישית. הוא העתיק ספר פראנקל „מצצרים“ (וויין 1862) וספר מנדלסון „ירושלם“, גם הדרמא של לעסינג „נתן החכם“. ספריו היותר נכבדים הם: „בקרת לתולדות הקראים“ כולל חקירות ע"ד הקראים ותולדות חבמיהם (וויילנא 1865), „תולדות הקבלה והחסידות“ (שם 1869) שעיקרו הוא נגד הקבלה. גם כתב באורים לכה"ק המפוזרים במאמריו במכ"ע „הבקר אור“ שהו"ל בסירונין בשנות 1876-1886, וכתב בו תולדותיו „זכרונות מימי נעוריי“. הוא נטה להציונית וכתב שירו „גם ציונה“ אשר בו מזוהר את העם מלכת לאמריקא, ואומר:

ציונה ציונה, קדמה מזרחה!
שם ישראל נפן אשרך פרחה...
הארץ החדשה ארץ מברכת
אולם לא לך עמי שמה ללכת...
נר יקראוך כל אזרח בארץ
ומי יודע אם לא יבואך שם קרן.

ביבליוגרפיא: מאקלאוו, ספר זכרון 14; האסיף ח"ג 430; ספר השנה תר"ם 308 עם המונות; אח"כ 388.

א. א.

נאלגאץ (Galgócz, אשכנזית פריישטארטל): עיר

באונגריא במחוז נייטרא. הרב דר' שמואל כהן בספרו „דברי ימי היהודים בהגר“ (רף שצ"ד) כתב כי בנאלגאץ ישבו יהודים ונתחברו לקהלה לפני כבישת הארץ ע"י התוגרמים בשנת רפ"ז (1526). בבית הקברות נמצאו מצבות עתיקות יותר ממאתים שנה. בית הכנסת נבנה בין שנות 1827-1829, ונתחדש בשנת 1892. הרב הראשון אשר נודע לנו בשמו היה מרדכי רייטש מחבר ספר „מר דרור“, והיה מחזיק הרבנות בין שנות 1740-1776, ממלא מקומו היה הרב ליב אפענהיים בשנות 1776-1813 ואחריו יצחק בלוס (1813-1817), ר' שלום פרידמן (1817-1832), ר' אברהם יצחק וויינברגר (1842-1845), ר' יצחק אהרן לנדסברג (1845-1853), ר' יעקב צבי פלייסיג (1855-1872) ואח"כ היה ראש בית דין בוויין וימת שם. משנת 1875 עד היום ר' יוסף אלעזר רזנפלא, חתנו של הרב לנדסברג מחבר ספר „עמרת צבי“ וס' „חות יאיר“. החברה קדישא היא עתיקה, הפנקס הראשון אשר נשאר הוא משנת 1821, אבל נמצאו בו העתקות מן הפנקס הקדום אשר אבד. חברת תלמוד תורה נוסדה בשנת 1825, אבל ביום אשר יסדו אותה (ב' אב תקפ"ה) כתבו בפנקס, כי גם קודם לכן היה החברה אבל מחמת חסרון התמיכה לא היתה אפשר לה עשות טאומת. בחשבון התלמוד תורה משנת 1852 נזכר שנתנו ע"ב זהובים להלביש את בני עניים מבית הספר, והוא עתה תחת הנהגת המורה מיקשא באירא. חברת ביקור חולים נוסדה בשנת 1834, חברת נשים 1879, חברת מלביש ערומים 1897, חברת הבתולות 1905. לפי מספר שנת 1900 ישבו בנאלגאץ 8,833 נפשות ובתוכם 1,187 יתורים.

ישיב

גאלדבערג, דוב בער (בן אלכסנדר זיסקינד, נודע ג"כ בשם ב"ג); סופר, מעתיק ומחבר; נולד ט' טבת תקס"א (25 דעצ' 1799) בכפר חלודנא אצל לאמזא פלך סובלק, ומת י"ג אייר חמ"ד (4 מא' 1884) בפאריס. אביו ואמו מתו עליו בהיותו נער קטן. מתחלה היה סוחר ואח"כ מורה. בשנת 1843 נסע בערי אשכנז והתחיל להתעסק בהוצאת ספרים בחכמת ישראל מתוך כ"י השמורים באוצרות הספרים. בברלין התורע לאלכסנדר הוטבאלד והוא תמכו במכתב מליצה להקיסר ווילהעלם ובהשתדלותו השיגו משר ההשכלה סך שתי מאות טאליר להדפסת ספר „יסוד עולם“ שהו"ל ביחד עם אחיו ראזענ"י קראנץ. בשנת 1852 הלך לאוקספורד אנגליא והעתיק מאוצר בורליי את ספר „היוחסין השלם“ שהו"ל פילי-פאווסקי. בשנת 1861 השתקע בפאריס עד יום מותו. בפאריס השתמש בהביבליותיקא הגדולה והעתיק משם ספרים הרבה. העשירים ניצבורג וערלאנגער וחברת כ"י חסכו בירו. מן הספרים שהוציא לאור הם: א), „חפשי סממונים“ קובץ (ברלין 1845); ב), „יסוד עולם“ לר' יצחק הישראלי בתוספת הפרקים החסרים בדפוס הראשון ועם ציורים (שם 1848); ג), „ספר הרקמה“ לאבן זנאח (פפריא

J. E., VI. 23 ; אייזענשטיין *Jew. Comment* 1 נאווי 1901 ; ה.ב.

נאלדשמיד: שם משפחה של בעלי כסף באנגליא. אבי המשפחה היה אורי הלוי מעמדין בשנת 1593. בנו ברוך נאלדשמיד הי בהאמבורג, והוא הוליד את אהרן פ' נאלדשמיד באמשטרם אשר הלך ללונדון בשנת 1765 ושם נתעשר, וממנו נסתעפה המשפחה אשר רובם באנקיירים ומהם חכמים מדיינים ושרים בתיל הצבא באנגליא והודו. אהרן פ' מת 3 יוני 1782. סיר יצחק ליאון נאלדשמיד היה היהודי הראשון שנתעלה לתואר בארון באנגליא, נולד 13 יאנואר 1778 בלונדון ומת שם 27 אפריל 1859. בנו סיר פראנציס נאלדשמיד נולד בלונדון 1 מאי 1808, נבחר להפרלמנט בשנת 1860, ומת 2 מאי 1878. סיר יוליאן נאלדשמיד נולד 2 אקט 1838, והיה בחיר הפרלמנט ועורך דין; מת בכריימון 7 יאנואר 1896. ה.ב.

נאלדשמידט, אליעזר (בן גבריאל); מחבר ומעתיק התלמוד; נולד בפלונגיאן לימא 17 דעצ' 1871. הוא למד בישיבת סלאבאדקי אצל קאווא. בשנת 1888 נסע לאשכנז ולמד בהאוניברסיטא בברלין לשונות בני קדם ובפרט לשון כושית (1890). הויל ספר „הנוך“ בנוסחא הכושית בהעתקה עברית עם מבוא והערות (ברלין 1892); רשימה מספרות הכושית Bibliotheca Aethiopica (לייפציג 1893); ספר „צירח“ ע"פ נוסחא מבוקרה עם הערות (פ"פ דמיין 1894); „ברייתא דמעשה בראשית“ בארמית מיוחס אל ערזיאל בר ברנלאי שנעלם בזה שם המחבר, „אליעזר בן גבריאל“ (שטראסבורג 1894) והיא העתקה מלשון כושית Hexaemeron שנדרס עם העתקה אשכנזית במינבען שנת 1882; Vita do Abba Daniel בנוסחא הכושית עם העתקה והערות בעזרת פיריירא (ליסבון 1897); די עטהיאפישען האנדשריפטען דער שטארטביבליאטעקע צו פראנקפורט א"ט (ברלין 1897). בשנת 1896 החל נאלדשמידט להעתיק את התלמוד בבלי לאשכנזית עם הערות (עי' בקרת דוד האמאן; במכ"ע של בראדי „צייטשריפט פיר העברעאישע ביבליאגראפיע“ ח"א. וחשובת נאלדשמידט (שארלאטענבורג 1896). ביבליאגראפיא: J. E., VI. 26

א.

נאלוועקסמן: עיר המרכולת במחוז טעקסאס בדרום ארצות הברית, על תוף לשון ים טעקסיקא. היהודים החישבו שם לראשונה בשנת 1840 ועתה (1908) נמצאים שם לערך אלף יהודים בין ארבעים אלף תושבים. בשנת 1852 נוסדה חברה קדישא (Jewish Cemetary Assn- ciation) ואידודו דייער (Dyer) נתן במתנתו כפרת ארץ לבית הקברות. בשנת 1866 נוסדה החברה גמילות חסדים ברישון הממשלה וקנו בית עלמין תוש. תעוד אהר בשנת 1897. בשנת 1856 נוסדה הקהלה הראשונה והתפללו בצבור. עדת הדיפורם „בני ישראל“ נוסדה בשנת 1868 ובנו להם היכל עם שמונה מאות מושבות. רכס

(1856); ד, „ברכת אברהם“, תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם על שאלות ר' דניאל הבבלי, עם מבוא (ליק 1859); ה, „ספר תנין“ (פאריס 1866); ו, רסאלה אלהרים אלברע אללבים אלפיהם רבי יהודה בן קריש וכו', והיא אגרת ששלח ר' בן קריש לקהלות ישראל בפאס בתועלת ידיעת לשון הארמית להמשנה, והערבית להבנת לשון המקרא (פאריס 1869); ז, „מעשה נסים“ שאלות ר' דניאל הבבלי על ספר המצות להרמב"ם, מתורגם מערבית ע"י ב"ג (שם 1866); ח, אגרת רב שרירא גאון (מאיניץ 1873); ט, „ספר הזכרונות“ שחבר ר' אליהו בחוד (פאריס 1874), וחבר בלשון אשכנז מאמר על לוח השנה והעברונות, הוא כתב הרבה מאמרים במכה"ע. בשנת 1881 כתב בחמניד (צד 330), „אגרת הפטירה“ ע"ד מאמר הויל: הנפטר מתברו אל יפטר אלא מתוך דבר חלכה, באמרו, „כי קרבו ימי מאד ללכת בדרך כל הארץ“. אך לא היה מאמרו האחרון. כי כתב אה"כ מכתב בהצפירה (שנה תשיעית צד 252) אשר בו הביע דעתו כי הוא אנטיציוני במובן החדש, וההאונן על הנביאים החדשים אשר, דבריהם תוהו ובוהו ואחריתם הבל הבלים, האומרים הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה'. ואף כי יקרה לו ארץ הקדושה ובכל לבו היה מתאוה לשבת באחת מערי יהודה, אך לא בחיל ולא בכח כ"א ברוח ה', ומחכה הוא לקץ. בשנת 83 לימי חייו הוציא לאור „יסוד העבור“ מאמר נכבד על השבון העבור, תקופות ומולדות (פאריס 1883).

ביבליאגראפיא: אוצר הספרות שנה ד' (1892) צד 542 עם תמונתו בצד 441; ש"ן, בנסת ישראל 181; חמניד 1884 צד 221; Jew. Chr., June 5, 1885; J. E., VI. 21.

א.

נאלדפארען, אברהם (בן תיים ליפא); משורר ומיסד את הרמאמא בלשון יהודית-אשכנזית; נולד בקאני סטנטין ישן וואלחיניא ביום 12 יולי 1840, ומת בנייאוק ה' שבט תרס"ח (8 יאנואר 1908). בשנות 1857-1866 למד בבית מדרש הרבנים בוויטאמיר. בעת ההיא הוציא לאור ספרו „ציצים וסחחים“ שירים בלח"ק, „דאס יודעלע“ שירים ביהודית-אשכנזית, באשר נמד חוק למודו נתמנה למורה בעיר סימפערפאל ואה"כ באדעסא עד שנת 1875, ואז הלך ללבוז והויל מכ"ע „איוראעלי-טישעס פאלק“ במשערנאוויץ. בשנת 1876 בא ליאסי רומניא ויסד שם „תיאטרון יהודי“ עם להקת משחקים, והלך עמם בעירות הנדולות בדרומניא ורוסיא במקומות שיש המונים יהודים, וחבר מחזות ושירים בעד התיאטרון. המצוינים שבהם הם „בר כוכבא“, „שולמית“. בשנת 1887 בא לאמריקא והויל בנייאוק מכ"ע „ידישע איללוסטרירטע צייטונג“, וחבר מחזות הרשות בעד התיאטרון היהודי שנוסד באמריקא כלינת 1884. בשנת 1889 שב לאירופא, וכא עוד הפעם לבנייאוק בשנת 1893 וישב שם עד יום מותו.

ביבליאגראפיא: סאקאלאוו, ספר זכרון 18;

פורם (דאוד 1776). בתרומים משוש שם המחבר ונמצא למעטים מסודם אליה בן משה. יוסף שלמה בן משה הקראי בספרו „מירת כסף“ מביא ס' „דברי תכמים“ על מגלות האבנים לר' אליהו בכיר משה נאלינו. ונראה כי זה ס' דברי תכמים הנדפס בואלקווא (1730). קרוב להאמין שהוא אחד עם משה נליאנו מחבר ס' „גורלות“ שנשאר עדיין בכחובים. נאלינה העתיק מלשון ערבית לעברית ס' „משפטי המבטים“ על אצמננינות. גם ס' „מוזקק“, קצור מחבמת התכונה לעומר אבן מחמד מצנמאן, ונחלק להקדמה וב' חלקים.

ביבליוגרפיה: שמינשניידקר, העבראישע איבער זעצונגען; העברעאישע ביבליאגראפיע XIX. 59-61; J. E., V. 564. ס. ד. ק.

גאליפולי (Gallipoli): עיר מצר בתורגמה האירופית על שפת בים השיש בחצי האי נאליפולי ומיצר הדרדנלי. רחוק מקושטא מצד מערבית דרומית 212 קילומטרים. העיר נבנתה ע"י היונים אשר קראו אותה - פליפולים והתורגמים שבבשו אותה בשנת 1356 הסבו שמה נאליבול. היהודים ישבו בה מימי קדם. והנוסע ר' בנימן די מודילא (1170) מצא שם כמו מאתיים יהודים ובראשם ר' אליה קפיד. ר' שבתי זומרא ור' יצחק מיגש. אמנם בימי מלכות ביזאנצה ירד מאד כבוד העדה ומספרם נחמעט מיום ליום. ער כי בעת כבישת תורגמה (1356) לא נותרו שם רק בעשרים משפחות מבני היונים או דומני יומים. כאשר באו שם גרושי ספרד בשנת 1492 יסדו להם קהל מיוחד, אך עשו תקנות ביניהם לבלתי הצר את התושבים מקודם בענין המסים. הנוסע הצרפתי ניקולאי די ניקולאי מצא יהודים רבים בעיר נאליפולי בשנת 1551. והיו נושאים בנדים ארוכים כמו היונים והארמנים. בשנת 1575 בערך עמדו בראש העדה ר' יהודה ו' שנז' ור' ישי מוריני משלונקיי. בעת החיא הלבו איזה מתושבי העיר ויסדו להם עדה חדשה בעיר חקובה דרדנלי.

[תקנות] בשנת 1577 חרשו הספרדים התקנות עם הרומניזמים ע"פ התנאים האלה: א) שלא לפתח התניות קודם שיגמרו התפלה בשני בתי התפלות; ב) שלא להוליך תפלין לבית הקאדי (שופט) להשביע עליהם שום בר ישראל; ג) להסכים לתקנות החזקות כמו בשאלונקיי; ד) שלא לעסוק במזים בחול המועד; ה) למגור התניות בשיהיה מת מצות; ו) שיהיה הפקיד ונבאי מבני הספרדים, ובעבור זה היו הרומניזמים פמורים מלשלם המסים תולים עם הספרדים. אמנם לא עברו ימים רבים והספרדים עזרו עם הרומניזמים וקירבו את משפסם לפני הרב ישראל אסאיול אשר הורה שחייבים הרומניזמים לפרוע בעולים עם הספרדים. מן העת היא התבוללו ביניהם עד כי לא נכרו עוד עקבותיהם.

[מצב היהודים החומי והרוחני] בסוף המאה חמין עלתה עדת ישראל בנאליפולי על גפי מרומי ההצלחה, ויבנו בית תלמוד תורה הנק אשר בו למדו תלמידים רבים, והמשיחיים הספיקו להם בל צרכם ומותר ההבנתה היו

הראטן היה אלכסנדר ראזענשפיץ (בשנות 1868-1871), ואחריו אברהם בלום (בשנות 1871-1885) ואחריו יוסף זילוערמאן (1885-1888) ואחריו הרב הענרי קאהען העומד שם על משמרתו בעת. בשנת 1894 נוסדה עדה אורתודוקסית מגולי רוסיא ונליציא ובנו להם בית הכנסת. בשנת 1897 נפרדו אנשי נליציא ובנו להם בית הכנסת לעצמם. גם יש שם חבורות שונות לצדקה וחסד, חברה ציונית ולשכה מחברת „בני ברית“.

ביום 8 ספט' 1900 חיחה סופה וסערה בעיר ומי הים עברו על גדות החוף והשחיתו את העיר, בתשע מאות אנשים נהרגו, והנזק להרכוש עלה לכמה מיליון דולאר. בין הנהרגים היו ארבעים ואחד יהודים. מספסר 28 בתי תפלות שהיו בעיר נשאר רק חמשה על עמדם וביניהם היבל בני ישראל. הסכום 26.427 דולאר נקבץ לעזרת היהודים אשר סבלו מסבת השדפן.

מצב היהודים החומי והמדיני הוא במוב. בשנת 1853 נבחר היהודי מיכאל זעלינסאן לראש העיר. י"ה קעטמנער היה נזבר העיר ונבחר בין הועד לחשניה על צרכי העיר. י' לאוענבערגן הוא חבר לועד המפקח על בתי הספד במשך עשרים ותתים שנה. ובמשך ארבע שנים האחרונות הוא ראש הועד. המנוח ליאו נ' לעווי היה הראש ללשכה הגדולה בחברת בני ברית, והיה עוסק בערבי הצבור הבללי במח שנים במשרות שונות.

בשנים האחרונות הסבימו החבורות באירופא ובראשם התברה „י"א“ לעשות אח נאלועסטון למרבו לקבלת גולי רוסיא. בי קשה ישיבת הגולים בברכים בצפון ארצות הברית, ונאלועסטון היא הדרך היותר קצרה להפיץ את הגולים בערי חדרום אשר מספר הגולים שם מעט. ביום 1 יולי 1907 באו הגולים בפעם הראשונה דרך ישר מברעמען לנאלועסטון. וער יום 24 מאי 1908 באו בסיה 934 גולים, ביניהם היו 729 אנשים, 73 נשים, 132 ילדים. מהם נשלחו בחזרה 12 מסבות מתלות לפי חוקי הממשלה. מיד וואלרמאן היה מתחלה בראש הועד לקבל את הגרים ולהמציא להם עבודת ומלאכה בערי חדרום והמערב, ועתה מתנהג הועד ע"י ל' נרינבערגן. אך בעת מספר חבאים מעט מסבת צוק העתים.

ביבליוגרפיה: H. Kohen, *Publ. Jew. Hist. Society*, No. 2, 4; H. Coqen, *The Galveston Immigration Movement, The Federation Review*, New York; *Proceedings*, 35th Annual Session District No. 7 I. O. B. B.

ח. ק.

נאלינה, משה בן אליה (ונודע ג"כ בשם משה חיות): מעתיק ומחבר; חי באי קנדיא במאה המ"י. ספרו הבי נכבר הוא „חולדות ארם“ על חכמת תפרוף ושרמטי חידים וכמה סגולות, מקובץ ביחוד מס' „כאמל אלצנאעה“ לעלי אבן עבאס, ומס' סוד הסודות (Secretum) המיוחס לאריסטו (נדפס בקושטא 1515 ועוד פעמים רבות). הקיצור מסנו בהעתקה לשון יהודית - אשכנזית נדפס בשם „חבמת היר“ פראנק-

מלויים בהבשר רבית, והרוח הוסיפו על הקרן קיימת. בשנת 1600 היתה העדה גדולה וחשובה, ובראשה עמד ר' יוסף בכמה"ד אהן ששון יליד סאלוניקי ניסו של הרב הכולל בתורנמה ר' יוסף מטראני וחתן ר' אברהם די בוטון והרבנין תורה הרבה בישראל. גם היה שם ר' מאיר די בוטון ניסו (אחי אשתו), אמנם בכל עת נפלו חלוקי דעות ביניהם. ר' יוסף, מלבד עסקו בהוראה, שלח ידו גם במסחר והרויח הרבה ונתעשר. במוחו עמד בראש העדה ר' מאיר די בוטון שחבר ספרים רבים והם בכתובים זולת קובץ תשובותיו (אזמיר 1656). בסוף ימיו הלך לקשטא ונפטר שם. בימיו נמנו בין רבני העיר ר' שמעון ן' חביב, ר' משה הלוי, ור' יעקב אבולעפיא שנתמנה לרב הכולל בדמשק. אחרי הרבנים האלה עמד בראש העדה ר' נתן גוטממשפחה אשכנזית ע"ש עירו Gotha והיה תלמיד ר' יוסף מטראני. בימיו היתה שערויה גדולה בין ראשי העדה והקרבו עצומותיהם לפני רב הכולל בעיר הבירה. אחריו ישב על כסא הרבנות ר' ישי אלמולי שנשא בת חרב ר' מאיר די בוטון, ונהג נשיאותו עד עת זקנתו. בשנת 1642 עבר דרך העיר הנוסע הקראי שמואל בר' דוד ומצא שם יהודים רבים ובי' בתי כנסיות. בשנת 1644 היה שם הנוסע הקראי משה ירושלמי בכ"ר אליהו הלוי, ונס הוא מצא יהודים רבים ובהם עמהם במ"מ. כעשרים שנה אח"כ לרגלי התנועה השבתאית נהרו יהודים רבים מנאליפולי אחרי משיח השקר שבתי צבי לעיר דרדניל שהיה נאסר שם והאמינו בו, ומן היום שהוא נתרבה הישוב הישראלי בדרדניל ונתמעט בנאליפולי עד ימינו אלה. בשנת 1672 כאשר היה עוד בחיים ר' ישי אלמולי כבר נראו עקבות ירידת חשיבות הקהל בנאליפולי, כי נתמעטו ההכנסות והוכרחו להוסיף על מס הקהל, וכב"ז לא היה די לשלם ההוצאות הנחוצות.

[בזמן האחרון] במאה ה'י"ח וה'י"ט היה מצב הרוחני של יהודי נאליפולי במדרגה נמוכה, וכמעט שלא נזכרו שמות חכמים בפי רושמי הזכרונות. מספר היהודים בנאליפולי עולה כעת לשני אלפים וחמש מאות נפש. בשנת 1905 פתחה חברת כ"ח בית ספר תחת השגחת מר משה פראנקו אשר נהל באמונה והצלחה במעשיו, אך אחרי שנתיים ימים מת (1907) בחצי ימיו. הוא הצטיין בחקירותיו לקורות היהודים בארצות הקדם וחבר חבורים רבים במקצוע הזה וביניהם Histoire Israélites de l' Empire Ottoman (1897) ונתקף לעברית בלוח א"י.

ביבליוגרפיה: קורא הדורות; שם הגדולים בערב; ואזאניס, דברי ימי ישראל בתורנמה חלקי א-ד.

ש"ך

שלא כדברי רש"י והתוספות, ואמר כי אין לחוש פן יכשלו עמי הארץ כי כלם יודעים עתה את התורה ובקייאם במצוות. אחד מתלמידיו העיד כי ראה אותו מסלסל בשערו וסורקם במסרק ביום השבת, והורה כן גם לאחרים. גם התיר נבינות הפרות שעושים הנשים, להאכילם לקטנים בשנת בצורת. רבני עירו חלקו עליו והתנגדו לו בשביל זה, ואנשי עירו שלחו שליח מיוחד את ר' משה חסראי מטולידו לפני הריב"ש להוכיחו על פניו. הריב"ש כתב אליו מכתב ארוך והזהירו בתוכחת מגולה ואזהבה נסתרה שלא יקל באיסורין שאסרו רבני העיר והקורמים לו, ומראה לו מקורי האיסורין. בכל זאת מתאר אותו בראש מכתבו „גבר בכולא, גבר חסיד, קופת הרוכלין ובור סוד שאינו מאבד טפה, החכם השלם ה"ר חיים נ"ר בן גליפפה" (ש"ת הריב"ש סי' שצ"ד). הוא חבד פ"י על מסכת ע"ז ו„אגרת הישועה" (ע"י עקרים מאמר ר' פמ"ב); „עמק רפאים" פ"י על מס' שמחות ובו מעשה הרדיפות שסבלו היהודים בקמלוניא בשנת 1348 ע"י המנפה השחורה (ע"י עמק הבכא סי'ח).

ביבליוגרפיה: פון, כנסת ישראל 347; קייזער לינג, געשיכטע דער יודען אין שפאניען, ח"א 87.

א

גאליפפא: ע גליפפא

גאליפפא (או גאליפפא): משפחה מצוינת באיטליא (ונם בא"י). לפי המסורה היא אחת מהמשפחות המיוחסות שהגלה מיטום מירושלם לרומא. בית הכנסת המכונה בשם המשפחה הזאת היה ברומא בתחלת המאה ה"ד, ובפירינצי נמצא עוד לפני ארבעים שנה „ישיבתם של בני גאליפפא". אלה הם בני המשפחה היותר מצוינים:

אברהם יגל בן ר' חנניה נאליפפא: פילוסוף ומקובל, נולד במונטיליצי איטליא בסוף המאה ה"טז והי בלוצארא, ויניציא, פרארא וסאסואולו, חוקרים בין הנוצרים וביחוד בארטולוציוס (Bibl. Magna Rabb. ח"א 26) משערים שאברהם יגל הוא המזקק הנודע קאמילו יגל וחושבים שאברהם שנתמד ושנה את שמו. אך כבר הוכיחו אחרים וביניהם ר' חנניה הכהן שבשנת 1616 היה אברהם יגל בלי ספק מחזיק ביהדותו, וחתומת קאמילו המזקק נמצאת קודם לשנה הזאת. אחרי מות אביו הלך לגור בלוצארא, ושם נאסר בבית הכלא לרגלי דברי ריבות על עניני הירושה. בהיותו בבית האסורים חבר ספר נכבד. ספריו הם: א) „מושע חוסים" מאמר על הנהגת האדם בשעת הדבר (ויניציא 1587); נמצא ג"כ בכ"י בודלי סי' 2310 בשם „ארח חיים"; ב) „לקט טוב" ספר למוד לעיקרי הדת (ויניציא 1587 ועוד). נעתק איזה פעמים ללשון רומית ואשכנזית ופעם אחת ללשון יהודית. ר' ישעיה הורוויץ מביא ממנו דבר אחד בשני לוחות הברית; ג) „אשת חיל" מאמר על מרות הנשים ועל חובותיהן נגד בעליהן (ויניציא 1606); ד) „בית יע"ר הלבנון". מאמר פילוסופי-תיאולוגי בכ"י, רק שני פרקים ממנו הורל ישי"ר ואגרות ישי"ר ח"א 21, כרם חמד ח"ב

גאליפפא, חיים בן אברהם, ן' רב באושקא (Huesca) ואח"כ ריש מתיבתא בפמפולונא (Pampolona) ספרד; נולד במונוז בערך שנת 1310 ומת בשנת 1380. הוא היה מן החכמים המצוינים, אך היה נוטה להקל בכמה דברים שנהגו בהם איסור בזמנו, ומפרש בתלמוד

ראסא (ויניציא 1601) ופעם שניה עם חקונים ותנות לרמ"ע מפאנו (מנטובא 1623) תודר פעם שלישית בשם פעמון ורמון ביחד עם סי פלח הרמון לרמ"ע מפאנו, ומי ר מרדכי בן יעקב (אמסטרדם 1788).

שמתה בת יצחק גאליקו: ישיבה בעיר סינינאליא במאה הי"ח, וחברת פיוטים ושידים אחרים אשר הקדישה ליצחק ארקניילו (Cataloghi dei mss. orientali di alcune biblioteche di Italia, 161. מ. ד. ק.

נאמפערס, שמואל: ראשלאונדה (Federation) הפועלים האמריקנים; נולד בלונדון 27 יאנ' 1850. בנעודיו היה רצען ואח"כ עושה גולמי עלי טאבאק (cigars). בשנת 1863 בא לאמריקא. בשנת 1864 יסד "אגודה עושרי-גינדים אינטרנציונלית" ויהי למזכיר החברה ואח"כ לראשה. בשנת 1881 נבחר לשליח באספת הפרדריא של הפועלים האמריקנים, ובשנת תתיא נבחר לעמוד בראשה. מספר חברי הפרדריא עולה יותר משני מיליון. הוא פעל ועשה הרבה לטובת הפועלים, למעט את שעת העבודה חתת הממשלה עד שמונה שעות ליום, וע"פ הצעתו נבחר יום ב' בשבוע הראשון לחדש ספטמבר ליום טוב כללי. הוא עורך מכ"ע של החברה American Federation of Labor. בשנת 1908 נענש נאמפערס עם אחרים מראשי הפרדריא להאסר במאסר שנה אחת. על אשר יעץ להפועלים שלא לקנות סחורה מבעל תרשת מעשה אחד אשר מנע לתת עבודה להפועלים מבעלי ברייתו, והרפס המודעה הזאת בכמ"ע שלו, השופטים צוו עליו שלא להתערב בדבר ושמו עליו עיקול (injunction) ונענש על כי לא שמע למצות השופטים.

ביבליוגרפיא: National Cyclopaedia of American Biography, XI. 539. ת.ב.

נאנן, דוד (בן שלמה בר' יהושע ועלינמאן אוזא = נאנו): כותב דברי הימים ועל חכמת התבונה; נולד בעיר ליפשמאדט ועוסטמפאליא, ומת בפראג ה' אלול ש"ע (25 אוג' 1613). זקנו ר' ועלינמאן היה מגדולי תודר ואתר המאמינים בנבואת ר' אשד לעמלין שבשר ביאת המשיח בשנת ר"ס. ויחז' ר"ז את תנורו שהיה מיוחד לו לאפית מצות, בבטחו כי בוא יבוא דבר המבשר ואז יאפה מצות בארה"ק ("צמח דוד" ח"א ר"ס). מטשפתת נאנו יצאו אנשים גדולים בתורה בפראג ובפראנקפורט דמיין וענפיה גדלו בערים לייפן ובישיץ, ונפרדה לשני סעיפים: נאנוילייפן ונאנדבישיץ (ס' משפחות ק"ק פראג" עמוד 41, 62, 69, 191). אחי ר' דוד הגדול ממנו ר' יהושע ועלינמאן (נפטר בשנת שס"ט) היה אלוף ומנהיג בפראג ואחד מהדיינים הנבונים שם (שם עמוד 62; ס' גלעד 17). רבותיו של ר' דוד היו מפורסמים בתורתם וצדקתם. הראשון מהם הוא הרמ"א בעל "המטה", שאמן וגדל את ר' דוד כאב את בנו, וישם עיניו עליו לטובה (חקדמת ס', נחמד ונעים" דף ת' ע"א) והוא

41; ה) "גיא הוי"ן", מספר תולדות המחבר וענינים אחרים, החלק הראשון ממנו נרדס באלכסנדריא ע"י אברהם ברוך מגי (1880); ו) "באר שבע" בכ"י. (פין, כנסת ישראל 29; מאיבוים, אברהם ינ"ל'ס קאמעכיסמוס לקט טוב, ברלין 1892).

אלישע בן נבריא גאליקו: הלמודי מארץ ישראל, מת בצפת בין שנות 1578-1583. הוא היה תלמיד ר' יוסף קארו, ואחרי מות מורהו נמנה לראש הישיבה בצפת. תשובותיו נזכרות בס' כנסת הגדולה לר"ח בנבנשתי ואבקת רובל לר"י קארו. וזכור "באור על קהלת" בדרך חקבלה (ויניציא 1577), "באור על אסחר" (שם 1583), "פירוש על שיר השירים" (שם 1587). (מיכאל, אור החיים 223; שה"ג ח"א 28; פין, כנסת ישראל 136).

אפרים בן יוסף יצחק גאליקו: חי במודינא בסוף המאה הי"ח והחלת ח"ט, והיה תלמיד ר' ישמעאל הכתן, וכתב הקדמה לס' רבו, "זרע אמת". הוא הניח אחריו ס' "עשועי אפרים" פירוש על כל אחין וגמין שבתורה, ומכיל בתוכו גם באור להגדה של פסח (ניפ"ר גירונדי חיי"ג 2).

יואב בן יצחק גאליקו: חי באסמי בסוף המאה הט"ז. בשנת 1582 או 1583 בא לנובירגולו כי נתמנה שם למורה צדק, וביום 12 אקט' 1602 נתמנה לרב בעיר מנטובא. בעודו באסמי אסף וסבץ מאמרי התלמוד והמדרשים וסדר אותם ע"פ הא"ב. כ"י המחבר נמצא בין ספרי המנוח פרופ' קויפמאן (ווייס, קאטאלאג קויפמאן 26).

יוסף חזקיה חיים גאליגו: חושב טריעסטני, חבר שיר זהב לזכר שייזי זכיות היהודים שנתן חקיסר יוסף השני, ונרדס בסוף ספר "בן זקונים" לחזקיה דוד אבולעפיא.

יוסף בן יצחק נלקי: הריץ אגרת ליעקב חי מונדלפו חושב סינא בסוף המאה הי"ז (Neubauer, Cat. Bodl. 1182).

יוסף יצחק בן יששכר גאליקו: אחד הרבנים והדיינים מק"ק מודינא במאה הי"ח (ע"י ס' "מים רבים" לר' רפאל מילדולא ח"ב 24; תגי" 201). עמנואל בן נבריא גאליקו מקורו פילו: אחד ממניחי הוצאת הוזהר במנטובא 60-1558. שלמה אברתם בן יצחק שמריה גאליקו (כנראה הוא אחיו של יוסף בן יצחק הנ"ל); ישב בעיר סינא במאה הי"ז. ויש תשובה ממנו בשו"ת הרמ"ן (ס' ל"ח) וב"פסקי ריקאנטי האחרונים" לר' יעקב חיריקאנטי (ס' ה'). (תגי" 339).

שמואל גאליקו: מתברר; חי בסוף המאה הט"ז ותחלת הי"ז בוויניציא, פירארא ומנטובא. והיה תלמיד ר' משה קורדיבירו ואח"כ למורה לר' מנחם עזריה מפאנו. חבר ס' "עסים רמונים", קיצור של פרדס רמונים לרמ"ק. יצא לאור פעם ראשונה עם הנהגות ר' מרדכי

37 ע' 387) תרחימים הדברים האלה: יום ה' ח' אלול (מעות דמוכת הוא, חז"ל-יום ה' ח' אלול) שע"ג למ"ק. החסיד מהח"ד דוד נז"ל בעל צמח דוד בן מחזרר שלמה נז"ל. מודעו שהשאיר אחריו נודעים לנה"ר ישראל נז"ל מקראקא (נפטר שם ז' כסלו שצ"ט) (פ"ה ועמטטין); ספר היובל לרנ"ם ע' 286), ר' יהושע זעליגמאן נז"ל מק"ק בשיץ (נפטר בפראג חש"ר שצ"ח) ("משפחות ק"ק פראג" עמוד 69) ובת-אשת ר' וואלף פלעקלש (מביאו בעל תור"ט במס' בלאים רפ"ג) (מגלת יחסין לר"א פלעקלש הני"ל; שם).

ואלה ספריו אשר חבר: א) "צמח דוד". הוא דברי ימי ישראל ודברי ימי העמים מראשית הימים עד שנת כתבו הספר (ה"א שני"ב). בשני חלקים: ת"א כולל דברי ימי עמנו מאדם הראשון עד דורו. והוא תולדות ישראל וספרותו. וח"ב כולל דברי ימי העמים האחרים מקינן בן אנוש עד ימיו. נדפס בפראג בשנת שני"ב בדפוס ר' שלמה ברי מרדכי כ"ץ צמח. בנפטר"ט בשנת תנ"ב והחלק השני מטנו נדפס באמשטרדם. גם נדפס באופיבאך תקכ"ח. פיורדא תקס"ה. סדילקאוו תקצ"ד. לעמבערג תר"ז (עם הוספות) (אור החיים לר' חיים מיכל מהמבורג סי' 782), וארשא תרל"ח (עם הוספות עור.) ב' ס' "נחמד ונעים" בחכמת התבונה וקודש החדש. נחלק ל"ב שערים ולש"ח סימנים. נדפס ביעסניץ בשנת תקנ"ג (נ' ס' "מגן דוד" והוא חלק מהס' "נחמד ונעים", נדפס בפראג בשנת שע"ב (שם). ד) ספר "מגדל דוד" בחכמת המספר וההנדסה בכ"י (שם). ה) ספר "מאור הקטן" על דבר מהלך הלבנה וכוכבי הלכת, מולדות וחכמת העבור. כתב אותו לבקשת תלמידיו. בכ"י (שם). ו) ס' "הפרחוד" בחשבון והנדסה, ואבר מיד המחבר ("נחמד ונעים"). ז) לחות התבונה לר' יצחק אבן סיר, שעוד לא לפתחו מלך פורטוגל בלשון ספרד ונתקן לעברית. וגאנו תרגם את ההעתקה העברית לאשכנזית וינישה לרעו החונן טיחאדעבראקע (הקדמת ספר "גני" דף ט').

ש. ב.

נאנצפריד, שלמה: רב ומחבר; נולד בשנת 1804 בעיר אונגוואר אונגריא ונפטר בנשיקה כ"ז תמוז תרמ"ז (1886). אביו ר' יוסף מת בשנת 1812 והרב רשם ר' צבי חירש העלער היה אפטרופסו. וכאשר נתקבל לרב בעיר בניהאד לקח את חיתום עמו ולמד בשיבתו. נאנצפריד שב לעיר מולדתו וגעשה סוחר. אבל לא פסק אורייתא מפומיה. ובשנת 1834 יצא לאור ספרו "קסת הסופר". ועמרו החתם סופר בהנהגותיו. ונרפס עד עתה ה' פעמים. ובזכותו כתב עליו הוספות רבות בשם "לשכת הסופר" וחלקו השני נקרא "מסודה". בשנת 1838 יצא לאור פירושו על התפלות בדרך הפשט עם הוספות והשלמות לסידור "דרך החיים" של ר' יעקב מליסא (חזר ונרפס איזה פעמים גם תחת שם "בית רחל"). בשנת 1843 קבל את משרת הרבנות בעיר ברויץ במחח שערש שם חבר את ספרו "פני שלמה" על מסכתות ב"מ ובב"ב

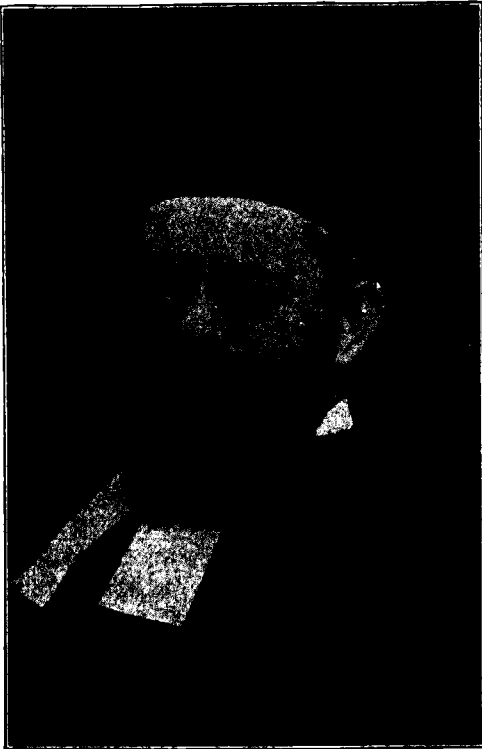
השפיע עליו התשוקה ללמוד החכמות שכתב בעצמו הפילוסופיא והמודעים (שורת הרמ"א סי' ז'). רבו השני חיה ר' אליעזר מירוש אבריק פפריס (נפטר בשנת שכ"ג) ("צמח דוד" ח"א ה"א ר"ס). גם היה תלמיד ר' ליוואי ספראג (המהר"ל) ואחיו ר' סיני (הקרמ"ט ס' "נחמד ונעים" הני"ל; שם; צמח דוד ח"ב נ"א תת"ל). ותלמיד לחבר ר' ראובן פולדא מבונא (שם ח"ב ה"א שמי"ח).

אחרי אשר נמר חוק למודו בתלמוד ופוסקים שם עינו ולבו לעסוק גם בשפות ומדעים. ולמד את השפה הרומית והאשכנזית, חכמת החשבון, אלגברא, מידרה ותבונה, ודברי הימים לבני ישראל ואומות העולם ויתרועע עם חכמיהם, וחבב יתרה נודעת לו מהתוכן הנודע טיחאד דעבראקע, אשר לשיטתו נומה גם דעת נאנו לעמת שיטת קופרניקוס, ורבות פעמים יזכירה לשבח בספרו "נחמד ונעים" ומביא בשמו דברי חכמה (ס' "נחמד ונעים" דף ט', ט"ז. נ"א. ס"ה. פ"ב). ויהי רע גם להחובן יהוה קעפלר-רוס (שם דף ל"ו. ס"ה) ולהתוכן יהוה מולירוס מבראנדעני בורג ומביא דברי חכמה בשמם (שם דף מ"ב). אהבתו למדע התבונה הבריתו ללמוד אותה לא ספי ספרים לכד כ"א גם ספי הנסיון, ויבקר את מגדלי הצופים והחחים בכוכבים אשר בקרבת עיר פראג. ששם ישב החוכן טיחאד דעבראקע עם חבל חכמים נוצרים. שלש פעמים בקר נאנו את המקום ההוא ובכל מעם ישב שם חמשה ימים רצופים, וישתמש בכלי המחזה ההם ויתענג על מראה עיניו מאד (שם דף פ"ב ע"ב).

נאנו חתאמן לפשר בין אנדות חז"ל ובין טבע המציאות ומראה פנים לכאן ולכאן. הוא האמין באסטרר לזניא שיש לה יסוד בדברי חז"ל, וכן נמצא בתלמוד כי לקוי החמה והלבנה סימנים רעים לאר"ח או לישראל (שם סי' רצ"ז. רצ"ח). גם בדברי חיים היה ירא מלחלוק על המקובל באומה מכבר, ולפעמים שאב את ידיעותיו ממקור אבוב, הוא ספר יוספון בן גוריון, המיוחס בטעות ליוסיפוס, והאמין בדברי הסי' הזה אמונת אמן. וגם בדברי ימי העמים האחרים, ששאב ידיעותיו בהם ממקורות ספרי הגנים, הוא מוסר מודעה: "שבכל מקום שיש בו צד התננרות נגד דברי אנדות חז"ל, אפילו כמלא נימא, ירחו את דברינו, והיו בלא ה"ל" ("צמח דוד" הקדמת החלק השני). וכלל נדול שם לו בספריו: "תכלית דבר" לא נבקש חדשות כי אין לנו אלא מה שהנחילו לנו אבותינו, וקבלת ומנחג אבותינו ישאר לנו תורה וכו'" (שם ח"א ג"א תי"ח). בכל זאת היה רחוק מקנאות ולא התנמל בתרופים על האנשים שדעתם חפשיה, ודברי תשובותיו עליהם בנחת נשמעים. גם אינו מתיירא לשנות הנוסחא בברייתא דראש חשנה ד' כ"ה "וע"נ תלשים" שלמי דעתו איזה תלמיד הוסיפן בברייתא בזמן מאוחר מאד (נחמד ונעים סי' ר"ג).

נאנו האריך ימים ועל מצבתו אשר בבית עלמין דק"ק פראג הסמוכה לביהכ"נ "פנחס" (מגלת יחסין לר"א פלעקלש; מונטטשריט קויפמאן עם בראנן שנה

ינתיסלבת באוקספורד. ממשלת רומניא התחרטה על מעשיה ותבקש את נאסטער לשוב לרומניא ותכבדהו בתואר כבוד (1891) אך הוא מנע לשוב שמה. בשנת 1895 ערך נאסטער, לבקשת ממשלת רומניא, מודעה ע"ד סדר הלמודים בבתי הספר באנגליא אשר נתקבלה והיתה לעינים להממונים על ההשכלה ברומניא. בשנת 1887 נבחר נאסטער לחכם או רב הבולל לקהלות הספרדים והפורטוגיזים בלונדון. גם הוא חבר לדורישי קדמוניות באנגליא והיה חסנן באספת הציונים הראשונה בבאזיל.

הרב החכם משה נאסטער

[סגרי] נאסטער העשיר את ספרות הכללית בהרבה ספרים ומאמרים. רובם בלשון הימנית ואנגלית ומעטים צרפתית ואשכנזית ונרפסו ע"י חברות חכמי העמים ונחלקו בין החברים. הספרים הנוגעים לספרות ישראל שהי'ל והניה והעתיק וכתב עליהם הערות הם רבים וביניהם: א, "דברי הימים לירחמיאל" מכ"י אוקספורד יחידי בעולם ואוצר בקרבו אנרות וספרים בנוסחאות שונות וישנן אנרות המתחייבות לימות חבית השני. נאסטער תרגם חוכן חדשיו באנגלית ויסדרהו כראוי והוסיף עליו מבוא של מאה ושמונים עמודים. ובמלאכה זו עמל עשרים שנה (לונדון 1899). ב, "חרבא דמשיה" מוקדש לשנת הישמונים של שטיינשניידר, והוא ספר היותר קדמון של שמות השבעות וקבלה מעשית, ונזכר באגרת רב האי נאון לחכמי קורוא; נרפס מכ"י יחידי, עם תרגום ומבוא (לונדון 1896). ג, חזיונות היזברים על

(1846) אח"כ הו"ל ספרו, "תורת זבח" על דיני שחיטה ובריקה (1849) ונרפס חמש פעמים. בשנת 1850 שב לעיר מולדתו אונגואר ונתמנה לראב"ד. ושם חבר את ספרו, "פרת והדקל" על מקואות, אשר הסב שמו כאשר נרפס פעם שנית בשנת 1861, "לחם ושמלה". בשנת 1866 הו"ל ספרו, "אפריון" על התורה, וחזר והדפיסו בהוספות רבות (1878). כאשר התחילה המריבה בין מחנות יהודי ארץ הגר (1869) התחבר אל החברה "שומרי הדת" ויצא נגד הרפורמים ב, "ספר נלו" בלשון הקודש ובלשון אשכנז. בשנת 1878 נרפס ספרו, "אהלי שם" על דיני שמות בניטין ועל כתיבת שטרות, בכתב ידו נשארו אחריו ספרים: "פני אדם" פירוש על ספר "חיי אדם" של ר' אברהם דאנציני; "לשון הזהב" כללי דקדוק לשון הקודש; "כללים בחכמת האמת" פירוש על חזוהר; "שם שלמה" חידושים על ל"ט סוגיות בש"ס. את האחרון הדפיס בשנת 1908 ר' שלמה בנעט, ואביו ר' יחזקאל (רב בעיר סנדוראליא) כתב את תולדות זקנו בהקדמת הספר הזה. ספרו היותר מפורסם בבל פוזרות ישראל הוא, "קיצור שלחן ערוך". נרפס בראשונה בשנת 1864 וכמה פעמים אח"כ ובכל פעם תקנהו וישת עליו נוספות, "כי מכנף הארץ התעוררו הלומדים והעירו עליו בעלי ההוראה" (הקדמת נבדו ר' יחזקאל בנעט). וחתנו ר' גרשון וואלף בן ר' משה בן ר' מרדכי בנעט (שהיה רב בעיר שטאמפא, והוא בן אחי אביו של הרב ר' מרדכי בנעט בניקלסבורג) כתב בהסכמת דפוס שם שלמה, "בספרו קיצור שלחן ערוך ראינו גדולות, ונפלא היא בעינינו כי זכה בו לאשר לא זכה שום מחבר בימיו, כי חיבורו היקר הני"ל אשר הוא שוה לכל נפש נפוץ על פני כל הארץ, וכפי דעתי נמצאים היום בארץ הקדושה ובאמריקא, ברוסיא עסטרייך ואונגון ערך ארבע עד חמש מאות אלף עקסמפלרים, בי מרצונו וברשותו הוכאו י"ב פעמים לבית הדפוס, ובכל פעם לא נרפסו פחות מאלפים הרבה, ואח"כ נרפסו שלא ברשותו ועשו גם סטרטיפים להיותם מוכנים להם לימים רבים". גם העתיקו את הספר בלשונות העמים ועשו ממנו קיצורים והוצאות. חתנו הוא ממלא מקומו בדיינות.

ביבליוגרפיא: בראדי, "מקור חיים" באוצר הספרות ח"ג 55.

נאסטער, משה: רב חכם ומחבר וחוקר קדמוניות; נולד 16 ספטמ' 1856 בבוקארעשט רומניא. הוא נמר תוק למודו בבית ספר למדעים בעיר מולדתו בתואר כבוד בשנת 1874, ואח"כ למד בהסימנאר בברעסלוי. זכה לתואר דוקטור לפילוסופיא בהאוניברסיטא בליפסיא בשנת 1878. והתרת הוראה בהסימנאר בשנת 1881. הוא היה מטיף לידעת השפה וספרות עם רומניא בהאר ניברסיטא בבוקארעשט בשנות 1881-1885, והיה בין הועד הראשי לכתון את המורים בבתי הספר אשר לעם. ספרו על ספרות רומניא נרפס בבוקארעשט בשנת 1883. בשנת 1885 נודש עם יהודים אחרים מרומניא בנזרת הממשלה, ובא לאנגליא ונתמנה למטיף לידעת שפת

וגם לשון אנגלית בעצמו, ויהי למורה יריעת הלשונות בבתי הנבירים. בערך שנת 1850 נסע לאנגליא ויהי למורה בבית ספר בעיר ליווערפול. בשנת 1858 נקרא גארדאן לעיר ליק להיות עורך עוזר למכ"ע המניד שה"ל זילבערמאן, ועמד לימינו בהוצאות הספרים ע"י חברת "מקצי נרדמים" (1864).. אחרי מות זילבערמאן בשנת 1882 עמד נארדאן תחתיו לכלכל את הוצאת "המניד". כאשר התעורר הרעיון ע"ד ישוב א"י החזיק בו בכל נפשו והשתדל הרבה להפיצו באמצעות מאמריו ב"המניד". חובבי ציון בחרו בו במלאכותם לסיר מונטיפיורי לכרוז ביום מלאח לו מאח שנה. הוא העתיק את ספרו של ר' ישראל בן יוסף בנימין (בנימין השני) בשם "מסעי ישראל" (ליק 1854); "מלאחמ האור וההשך" (שם 1860); "משה יירשלים" מסעות סיר מונטיפיורי (שם 1867); "דרכי הרפואה" (שם 1870). בין מאמריו בחמניד יש כמה ביוגרפיות. גם היה סופר כמה שנים במ"ע Times, ועורך מ"ע אשכנזי Lycker Anzeiger שלש פעמים בשבת. ביבליוגרפיא: ש"ן, כנסת ישראל 228; האסיף ח"ג 114; J. E., VI. 46.

ה. ב.

גארדאן, יהודה ליב (בן אשר): משורר וסופר; נולד בוילנא 7 דעצ. 1831, ומת בפטרבורג 16 ספט' 1892. הוא נמר חוק למורו בבית ספר לרבנים בוילנא, ונתמנה למורה עברית בבית ספר תחת הממשלה בעיר ההיא, ובמשמרתו זאת עמד כ"א שנה. בשנת 1872 נקרא לפטרבורג להיות למזכיר לחברת מרבי השכלה ברוסיא וסופר הקהלה. חתנגדותו העזה להחסירים הביאו עליו העלייה כי נמנה בין שונאי הממשלה, והושם במאסר הוא ואשתו ובניו (4 אפריל 1879) במשך ארבעים יום. עד אשר יצא משפטו לאור. בעת החיא נעשה לעורך עוזר "המליץ" שהו"ל צעדערבוים. מלכד מאמריו הרבים במ"ע ואגרותיו שהו"ל ווייסבערג (ווארשא 1894) כתב "עולם כמנהגו" מחי היהודים החסירים (ב"ח, אדעסא 1870, ווילנא 1873), "כל כתבי יהודה" ספורים (אדעסא 1889) והעתיק את התורה ללשון רוסית בעזרת יי גער שטיין. אך עיקר עבודתו הספרותית הוא קובץ שיריו. [כל שירי נארדאן], "כל שירי יהודה ליב גארדאן" יצאו לאור ע"י, אנודת אנשים אוהבי שפת עבר בסט' פטרבורג" בשנת 1884, שהתנדבו לצורך הזה חמשת אלפים רובל. כל השירים נכתבים בין שנות 1851-1884 ומהם יצאו כבר בחבורות מיוחדות, ונחלקים לפי תכונתם ועניניהם בשתי תקופות חיי המחבר. אלה שכתב בתקופה הראשונה הם לדעת המחבר רק חזיונות רוחו ככל בני נילו ובני אמונתו, רברי זמר שהם לא מעלין ולא מורידין". אך בתקופה השניה כאשר בא באנשים ונפקחו עיניו לראות את המנרעות בין חיי היהודים כתב השירים שמצא בהם צורך לחקן את המעות. ובשיריו אחרונים אלה לא דקדק ב"כ לטהרת הלשון ולמדו לרבר כלשון קל ופשוט למען ישמעו העם אשר בתוך החומה דברו אתו.

הימים השאלו הערך (1893). ר) לקודת אחיקר ונרדן. (ה) ספורים עפ"י כ"י עברים של המאה התשיעית וה"י. ב. (ו) התגלות אברהם עפ"י ספרי הרומנים. ז) נוסחא חדשה ל"ס יהודית. ח) מקור הנוסחא הארמית של הוספת תיאודוציון ל"ס דניאל. ט) שתי נוסחאות חדשות ל"ס טוביה עם תרגום ומבוא ארוך, מוקדש לשנת השמונים של דר' א' לעווי. י) הנוסח הארמי של מגילת בני חשמונאי עם תרגום ומבוא ע"פ ששה כ"י. יא) הנוסח הקדמון של מדרש שמואל. יב) מקור ילקוט השני. יג) שעור קומה. יד) תרגום ארמי לתפלת העמידה. טו) ספר האסופות. טז) ספר אלכסנדר הגדול בנוסח עברי ע"פ כ"י. יז) סוד חסורות מיוחס לאריסטו בתרגום אלהריו ע"פ כ"י מהמאה ה"ב עם תרגום ומבוא (לונדון 1907). ס' הויבל במלאח מאתים שנה לביה"כ בניוים מארקס של הספרדים בלונדון. יט) תרגום סדר התפלות לרוסנית ואנגלית. כ) ספר יחושע של השמרונים, הוא התגלות נבדדה מאד ויש בו חדרשים רבים ולדעת נאסמער הוא נוסח קדמון. אמנם דר' יהודה בברלין הוכיח כי ספר זה הוא מאוחר בזמן וסקורו ערבית, אולם ביד נאסמער ראיות חזקות לבטל מענות סתגנרו ועריין לא נתברר הדבר (ע"ע יהושע). גם קמעים מבן סירא, מקור השלחן ערוך, על הקבלה, על הקראים, על הציונות תנור.

מ.

גארדאן, לורד גארדג': גר צדק; נולד בלונדון 26 דעצ. 1751, ומת בשנת 1793. הוא היה הנסיך (Duke) השלישי מבית נארדאן, ובשנת 1774 היה שליח הפרלמנט מאינערועס. בשנת 1778 עמד בראש ההמון אשר בקשו מהפרלמנט לבטל זכויות הקתוליקים ונאשם שעשה פרעות, אך יצא נקי. מתוך התחברותו עם היהודים נתודע מדרכי היהדות ונפשו חשקה להתגייר, אך הרב הכולל בלונדון ר' טיבלי שיף לא קבלהו, ויפן אל הרב ר' יעקב בעיר בירמינגהאם והוא הבנימו בכריתו של א"א. בשנת 1787 נאשם כי דבר סרה על השופטים בבירמינגהאם ויתחכא בבירמינגהאם בבית איש יהודי ויגדל זקנו ופאת ראשו ויתנחג כיהודי כשר. בשנת 1788 יצא משפטו להאסר במאסר חמש שנים ולשלם כסף ענושים. במשך שבתו במאסר התנהג בכשרות והתפלל בתפילין. בסוף ימי שבתו בבית הכלא חלה במחלת הקדחת ומת בה. המספר האנגלי דיקענס יתאר את נארדאן בהתנגדותו עם ההמון אל האפיפיור (No Poper) בספרו Barnaby Rudge ושם מזכיר גם חלוף אמונתו.

ביבליוגרפיא: Robert Watson, *Life of Lord* George Gordon, London 1795; *Jew. Chr.*, March 10 1899; *J. E.*, VI. 47.

גארדאן, לוד (בן רוב בער): סופר ומחבר; נולד בפארמערעץ אצל ווילנא בשנת 1826. ומת בליק ט"ז אייר תרמ"ז (1886). הוא למד בישיבה בוילנא ושם מצא לו מהלכים בבית ר' מרדכי אהרן נינעבורג. בן י"ח בא לשבת בעיר סערהי"א בפלך סובלק ושם למד אשכנזית וצרפתית

כל השירים הם משני סוגים: א) שירי ציורים או מה שקורא המחבר "שירי הניק" (lyric); ב) שירי ספורים או "שירי עלילה" (epic). ובצדק נובל לומר כי מימות רמי הלוי ובן נבירול לא היה משורר עברי חשוב בספרות ישראל כמו נארראן. עיקר עבודתו בחכמת השיר היה לא לומר ולצלצל במבטאים שווים ולהראות הידיעה בהרחבת הלשון רק להועיל להודות וללמד דעת את העם, ואף כי לפעמים עבר הנבול לצייר את המחזיקים בנרשנות בצל שחרו ומעטה אופל בדרך נומא, נסלח לו כי השעה היתה צריכה אז לכך ומחשבתו היתה לרצויה, כי הקורא שיריו בעיני מוכרח להודות כי רוח השיר אשר נוספה בו משולב תמיד באהבה עזה לעמו ולדתו המהורה. ולא נמצאו בכל שיריו דברי ענבים שרגילים בהם המשוררים החדשים, גם היה משורר מלומד, שקשה למצוא בין החדשים, עדים הן הערוחיו בסוף כל ספר לבאר את דרכי שיריו ועל מה אדניהם הטבעו.

בין שיריו הראשונים אשר נמצא בהם ענינים חדשים, הכי נכבדים: "נכוב דשביט" (שכתב בשנת 1857), "החל הנגף" (1859), "השירה מאין תמצא", "על כרחך אתה חי", "מפה זו מה תהי עליה?". בין שירי עלילה חשובים ביותר: "קוצו של יוד", "שני יוסף בן שמעון" וביתר זה האחרון שאין דוגמתו לופי השיר ולעושר המזמה בין שירי עבריים. המחזות שכתב הן: "הוד ומיכל" (נדפס ראשונה ויילנא 1856), "משא חזיון" על מות המשורר מיכה יוסף לעבענואהן. משליו הם היותר מובחרים בספרות העברית, וכתב להם הקדמה נכבדה. מהם מועתקים ממשלי הצרפתי לאפונטין ומשלי הרוסי קרילאוו, ויש שערך בעצמו ע"פ אנדות חז"ל (ספרו "משלי יהודה" נדפס ראשונה ויילנא 1860). בין שיריו נמצאו ג"כ העתקות ממשוררים ידועים והעתקת "זמירות ישראל" משירי ביירון, אשר בהם הנאום הירוע:

מתי, הה, גולה אל כל אפסי ארץ
תמצא מנוח משור ופרץ?
גם יונה מצאא קן, מעון לכל גבר
סלע לשפן, ויהודה—רס קבר.

בשירו, "למי אני עמלך?" יביע את הספק והיאוש בנוגע לדור הבא ואומר:

ובנינו? הרור הבא אחרינו?
הם מנעוריהם יתנכרו אלינו
—למו פצעו לכי ידו יזובו—
הנם הולכים קדימה שנה שנה
מי יודע הנבול עד מתי עד אנה?
אולי עד מקום—משם לא ישובת

הפרעות ברוסיא בשנות 2—1881 עשו עליו רושם גדול, אך תחת ארץ ישראל בחר את אמריקא לדרך נאולים. בשירו, "בנערינו ובזקנינו נלך" אומר:
...הסער מתחולל, יהום הרוח...
אל תירא יעקב, אל נפשך תשוח

אם נמר האל כי עוד נחוק מלך
בנערינו ובזקנינו נלך.
ושר ל, "אחותי רחמה":

קומה נלכה! במקום אוד החופש
זרח על כל בשר, יאיר כל נפש,
במקום חביב כל הנברא בצלם,
על עמו ואלהיו איש לא יכלם—
שם לא יעשקוד זדים; שם נכלמה
לא תהיי גם את, אחותי רחמה!

הוא מתאונן על חסרון האחדות לעמוד בפרץ ובשיח
,"עדר ה" אומר:

עדר עדר לברו, צאן אוברות הננו
לא נצא חוצץ להושיע נפשנו...
על כן אין ישע, אין משטר וסדר
לא עם, לא עדה אנחנו—רק עדר.

ביבליוגרפיא: האסיף ח"ו 155; לוח אחיאסף
תרג"ז 258, תהי"ח 81; השלח ח"א 62, 244, 332;
מסורת ומסע רב כרך ג; J. E., VI. 47.

א.

נבאי: שם משפחה מצוינת בספרד, באיטליא ובארצות
המזרח. רבים מבני המשפחה הזאת נורעים לשבח ברברי
ימי עמנו ובתולדות ספרותו, ואלה שמותם: אברהם
נבאי: רב באמשטרדם ואח"כ בסורינס במאה
הי"ח, נפטר קודם שנת 1757. הוא חבר שיר המכונה
המכונה "יד אברהם" (אמשטרדם 1757) ודרשה בלשון
פורטוגזית. יוסף נבאי, אחד מן המתנדבים בעד
ההוצאה הראשונה של מדרש רבות (קושטא 1512).
יעקב נבאי: מרשים בקושטא בין שנות 1640—
1643. יצחק בן שלמה נבאי: חי בליוורנו
במאה ה"ז. חבר פירוש על המשנה בשם "כף נחת".
ההולך בעקבות רש"י ורמב"ם (נדפס ויניציא 1609 לערך,
ואח"כ שם 1614, ועוד). אולי אחד הנהו עם יצחק נבאי
שהיה ספקירי בית הרפוס הבראנארין בויניציא בשנת
1597. בנו ידידיה היה בעל בית הדפוס בליוורנו.
המכונה "בית דפוסו של כף נחת". בשנת 1659 נסע
מליוורנו וקבע ישיבתו באיזמיר. בנו של ידידיה,
אברהם נודע גם כן בתור מדפיס, בראשונה בפדינצי
ואחר כך באיזמיר (75—1657). מאיר בן יחזקאל
נבאי: ממגורשי ספרד, מקובל נלהב, נולד בשנת
1480. חברויו על עיני קבלה הנם נכבדים ורבי הערך,
ואלה שמותם: "תועלת יעקב", פירוש התפלות על דרך
הסוד (קושטא 1560, קראקא 1581); "מראות אלהים"
או "עבודת הקדש", ארבעה מאמרים, המבארים שמתו
בחכמת הקבלה (מנטובא 1545, ועוד); "דרך אמונה",
תשובות לעשרת השאלות ששאל מאתו תלמידו יוסף הלוי
על דבר הספירות (פארובה 1562, ברלין 1850). משה
נבאי (חזקוני): התנדב בעד הוצאת ס' "ראשית חכמה"
לר' אליהו די וידאש (ויניציא 1578) וס' "עיבור חשנים"
לר' יששכר בן מרדכי אבן סוסאץ (שם). משה

שם תוספתא) הוא איש הממונה מקהלת ישראל לתקן נדבות בין כמסכן בין במזונות בין בבגדים או ברבדים אחרים המועילים לעניים לפרנסם או לתמכם. ולפעמים נקרא נבאי מי שמנהיג את צרכי הצבור כמו התואר פ ר נ ס. בכל עיר ועיר שהתיישבו היהודים היתה קופה של צדקה. ותויל חשבו לנגאי לאגודת ישראל אם לא תמצא בה חברה שאינה עושה את תיובה בענין תמיכת העניים. ואמרו: עיר שאין בה קופה של צדקה אין תלמיד חכם רשאי לרוד בה (סנהדרין י"ג:). והנבאי היה המנהיג על הצדקה ועל התמתי ופוסק את הצדקה לפי ראות עיניו. וכל מה שעשו הנבאים לרוב באמונה היו עושים. עד שאמרו תויל: סתם נבאי כשר הוא (שם כ"ה:). ועל כן לא חשבו עמם (כ"ב ס:). ונקראו מצדיקי חרכים ככוכבים לעולם ועד (דניאל י"ב ג, שם ח"ג:). וכ"כ היה הנבאי חשוב ומיוחס עד שאמרו: נבאי צדקה משיאין לכהונה ואין צריך לבדוק אתריהן (קדושין פ"ד ר' . ואם לא היה חשוב ונקי עם הבריות ולא היו יודעין בו שברבריו לשם שמים הוא מתכוין לא נתנו לו אף פרוטה אחת. כמו שמצינו בנמריא (ב"ב י"ג:). רבי אלעזר בן עקב אומר: לא יתן אדם פרוטה לארנקי של צדקה אלא אם כן ממנה עליה כרבי חנינא בן תרדיון. ועל נבאי הצדקה, אשר לא נשא משרתו כהנן אמרו את דברי ירמיהו הנביא (ל' כ"ג:). ופקדתי על כל לוחציו (כ"ב ח"ג:). אין אדם אתר לבדו רשאי לנבית נדבות לצדקה, ושני אחים לנביי הימנותא כחד דמו (כ"ב ח"ג:). בברייתא שנינו: קופה של צדקה ננבית בשנים ומתחלקת בשלשה. ננבית בשנים שאין עושים שררות על הצבור פחות משנים. ומתחלקת בשלשה כריני ממונות. תמתי ננבית בשלשה ומתחלקת בשלשה. שנביה ותלוקה שוים (שם). ואסור לפרוזה זה מזה בשוק. ואם מצאו מעות או שאתר פורע להם חוב בשוק נותנים בתוך ארנקי עד בואם לביתם (ב"מ פ"ו ז:). נבאי צדקה שאין להם עניים פורטין לאתרים ואין פורטין לעצמן. נבאי תמתי שאין להם עניים לחלק מוכרין לאחרים ואין מוכרין לעצמן שלא יתא נראה כאלו הם מסתכרין בצדקה (רמב"ם מתנות עניים פ"א; ש"ע י"ד סי' רנ"ז). מזה נראה שמשרתם של נבאים היתה מסודרת בטוב מעט ודעת עור בימי התלמוד. וכן היה הדבר גם בזמן הבינים, ובעת המצוקות והרעות חאלו עשו הנבאים פעולות טובות הרבה, וביתר שאת עשו בענין פדיון שבויים (ע"ע).

וגם כווננו לא פסקה משרתם של נבאי הצדקה. ומצות הנבאי למשול ברוב הקהלות ובפרט בקהלות אונגריא. לעמוד אצל ספר התורה על הבימה בכל עת חקריאה. והנבאי מכבד את בעלי הבתים שיבאו על הבימה לקרות או מכבדם בהנבחה ונלילה ולפתוח ארון הקודש לפני הפלות ידועות ועוד עבודות מצוה כאלו. הוא משניח על הנדבות אשר נודדים הבעלי בתים בשעת קריאת התורה. לצדקה בבית הבנסת. וע"י השמש. נובה את הסכום אשר נדדו. ונותן חשבון לאלוסי הקהלה. ויש לו רשות ליתן לעניים ולאורחים כפי ראות עיניו. ונדבות

נבאי (הצעיר): תושב שאלתיקי. הויל ס', כתובות" לחג השבועות הנדפס בבית דפוסו של אברהם נבאי, אימיר 1658. נסיים נבאי: תושב ירושלם, במאה הי"ח. תבר סי' ש"ח, "פאה ננב" (שאלתיקי 1873). נתן נבאי: היה מוכר המסים והמכסים במלכות נובארא בשנות 1391-1407. בשנה הראשונה שלם לנגזי המלך בעד זכות החכירה סכום 72,000 ליטרא. בשנת 1392 הרשה המלך אותו ואת חברו אורבואינא לחלק בין יהודי חמדינה המסים המוטלים על הקהלות. נתן נבאי היה ג"כ מספק למלך דגן וכיוצא בו. שלמה בן רוד נבאי: תושב קושטא, במאה הי"ז. חבר ס', "תעלומות חכמה" (כ"י). המכיל ששה מאמרים של עיני הפילוסופיא הרחית, ונדוע גם כן בחור מניה בקושטא 67-1662. שמואל בן מרדכי נבאי: רופא ברומא, כשפרצה בעירו מגפה בשנות 57-1656. עמר בחריצות נפלאה על משמרתו, ואתו אביו ורופאים אחרים, להביא עזרת חכמתו לחולי הקהלה. בנו מרדכי שהיה רופא כאביו, המיר את דתו עם כל בני ביתו בשנת 1663. שם טוב נבאי: תי בירושלם במאה הי"ח, והיה מתלמידי ר' היים ו' עמר. חבר קובץ דרשות בשם "טוב וחסר".

מ. ד. ק.

— בעיר קראקא נודעים בני משפחת נבאי: ר' שמואל נבאי בר אורין, ובנו ר' אהרן בשנות המאה ה"ט. האב מת במגפה בשנת 1552 ובנו נהרג באותה שנה (פנקס החברה קדישא בקראקא דף י"א ע"ב). כמה אנשים בשם נבאי נזכרו בפנקס ההוא. אתר היה הרב מנחם בר' זלמן נבאי שרין בקראקא ור"ם ואב"ד בעיר וואיידסלב, מחבר ס', "נתמות ציון" על דרשים (פפר"ם 1677). ר' משה בן מרדכי נבאי היה פרנס, מוהל ומשורר בקראקא. ומת שם כ' אב (או אלול) שנת ש"ם (1580). על מצבתו חרות שהיה "בקי בכ"ד ספרים, גם מל את עולת בשרים, ושר בשירים". בנו ר' יתזקאל היה אחד ממובי העיר ועזר בכספו להתנצת המחזור חומשים וש"ע עם הנהגות חרמ"א שנדפסו בקראקא (1585-1594). ומת שם כ"ה ניסן שפ"ב (1622). גם מצינו עוד ר' משה נבאי חמובא בשו"ת הריב"ש (סי' כ"ח, מ"ז, נ"ג, קפ"א, רצ"ב ושי"ה). ור' שלמה נבאי שנזכר בספר "אזני יהושע" (קושטא 1677), "בית ישראל" (שם 1678). ר' יוסף שפרום די נבאי פייטן שנדפס ממנו שיר על הספר "דברי דוד" תודשי נפ"ת ושו"ת (אמשטרדם 1753). ר' אברהם איזידורו נבאי, פייטן בעל "יד אברהם", אזהרות בדרך שיר (שם 1815). (ע"י "תולדות גדולי ישראל" סי' י"ד 13; המצפה 1908) גליון 47.

פ. ה. ו.

נבאי צדקה: נבאי סתם הוא נובה מס המלך (חגיגה פ"ג א'). ונבאי צדקה (דמאי פ"ג א', ובשם משמש נבאות,

האדם מן כף רגלו עד הכתף, ובמקום שאמרו קומת האדם שחיא ד' אמות היתה כוותם על איש שמוטט ידיו ורגליו. והמורה בלוי הרב פערלעס במכתב העתי Magyar Zeido Szemle 1883 צד 369 וצד 633-634, ושם 1908 צד 368-377 אינם מסכימים לזה. ואצל שאול שנאמר: „ויגבה מכל העם משכמו ומעלה“, ואנשי צבא ישראל „היי לרוב אנשים בינונים, הרי קומת „כל העם“ 1 m. 65 cm. וראשו וצוארו שהם במעט פחות מחלק רביעי עלו במעט פחות מן 41 cm. וכל קומתו מן כף רגלו עד קדקדו היתה קרובה 2 m. 6 cm. ואפשר שכן היתה קומתו של אליאב בן ישׁ, אחיו של דוד המלך.

ישׁנב

גְבוּל: קצה המקום וסופו המבדיל בין רשותו לרשות זולתו; תחום של עיר ומדינה המבדיל בין קבוץ אנשים ועמים שונים. כמו: יצב נבולות עמים (ישעיה י"ג). ארץ כנען לגבולותיה (במדבר ל"ד ב'). ארץ ישראל נתחלקה לשבטי יה ע"י יהושע, ואמר רב יהודה אמר רב: לא מנה יהושע אלא עירות העומדות על הגבולין (ב"ב ג"ה). כל איש ישראל נזהר על הלאו „לא תסיג נבול רעך“ (דברים י"ט י"ד). מצר הגבולין נרשם במכירת הקרקעות, ומדרו את הגבולים ורקדקו במדידה הרבה, ואמרו: שלא ימדוד את הקרקע, בין השותפים או היורשים שבאים לחלק ביניהם, לאחד בימות החמה ולאחד בימות הגשמים, מפני שהחבל מתקצר בימות החמה ומתארך בימות הגשמים (ב"מ ס"א ש"ע ח"ט סי' רל"א י"ח). וא"ל רב יהודה לרב אדא משוחא (מודר קרקעות) לא תולול במישחתא רבל פורתא ופורתא חזי לכורכמא רישקא (כרכים של גן) וכו' (ב"מ ק"ז). והיה צריך המוכר קרקע למצור את המצרים מכל צד עם שמות בעליהם, ואם סיים לו את הזווית בלבד ולא מצר לו את המצר של כל רוח, או שסיים לו שני מצרים כמין גאם (יונית=זה כנגד זה), או שסיים לו חלק מכל רוח ורוח לבד, הרי זה לא קנה את כולה אלא יקנה ממנה כפי מה שמצר לו (ב"מ ס"ב; ח"ט סי' ר"ט ד'). השותפין שחלקו בנינה חייבין לגדוד ביניהם לפי מנהג המקום. שיעור הנדר בנינה ובקעה עשרה טפחים, וי"א ארבע אמות (ב"ב ריש פ"א; דמכ"ט שכנים פ"ב ט"ז; ש"ע ח"ט סי' קנ"ח), כדי לעשות נבול מסוים בין רשותם. במשנה נקרא „גבולין“ כל גבולי א"י חוץ מבית המקדש (שבת פ"א י"א, ע"י פי הרמב"ם). אבל כמובן יותר רחב נקראו גבולין חו"ל. בלשון ארמית נקרא נבול הארץ ספר. ע"ע בר מצרא; הם נת גבול.

א

גְבוּלֵי ארץ ישראל: תושבי א"י הקדמונים היו „כנענים“ מצאצאי „הם בן נח“, ולפי"ז לא למשפחת עמי"שם יחשבו, אך המופרים היונים חשבו לשמיים, וממראת פניהם החוס"כחת הנראה חרות על הלחות במצרים וגם מהתדמיות שפתם לשפת השמיים. יש מקום לומר כי המה חמיים שהתבללו עם השמיים. ומיושב עם זה מאמר חז"ל שחביא רש"י על פסוק „והכנעני אז

נדולות נותן רק בהסכמת ראש הקהלה או מנהיגיה. וגם כזה סחוב הנבאי ליתן חשבון, אע"פ שגם היום הרוב הנבאים באמונה הם עושים את פעולתם. מקומת הצדקה נחנים ממון לאביונים לקנות עץ להבעיר אש במושבותם בזמן השלג ואחרים קונים מן הממון לחם חוקם יום יום, ופעמים רבות תומכים בידם להכניס את בנותם הבלות לחופה ועוד, כי הנבאים יודעים את צרכיהם של העניים ומנינים עליהם בכל מה שאפשר. ע"ע צדק ה. ישׁנב

גְבוּהַּ הַקוֹמָה: רם קומתו (stature) של אדם כמו שמתואר **שׂאול המלך** שהיה „גבוה מכל העם“ (ש"א ט"ו ב'), „גבוה קומתו“ של אליאב בן ישׁ (שם ט"ז ז'). גבוה הקומה של איש ישראל בינוני כזמן כח"ק נוכל לשער מן הנמרא: אמר רבי אלעזר המצויא מ"שאי למעלה מי טפחים חייב שכן משא בני קהת וכו' דאמר מר ארון תשעה וכפרת טפח הרי כאן עשרה ונמרי דכל טונא דימדלי במוטות תלתא מלעיל ותרי תילתי מלרע אישתכח דלמעלה מעשרה הוה קאי (שבת צ"ב). וכתב רש"י: אין גובהן של ליים אלא ג' אמות כסונו הרי י"ח טפחים וארון אינו תלוי למטה מכתפותיהן אלא ו' טפחים וכו' שלישי טפח אישתכח דגבוה יותר. לפ"ז נחשב גבוהו של איש לוי מן כף הרגל עד הכתף ג' אמות שהם י"ח טפחים. ולפי חכמת אנטרופומטריא הראש והצואר הם פחותים מעט מחלק רביעי של האדם מן כף הרגל עד הכתף, דחיינו פחות מעט מארבעה טפחים וחצי טפח. נמצא גבוהו של איש לוי מן כף רגלו עד קדקדו פחות מן כ"ב טפחים וחצי טפח. וכיון שהאמה (cubitus) היא 44.36 cm. = ששה טפחים הרי כל טפח וטפח 7.393 cm. = 6.44.36, וגובהו של איש לוי אשר נשא את הארון לפי החשבון הזה 22.5 x 7.393 = 1 m. 66.3425 cm. ואם מוציאין מן הסכום הזה את המעט אשר פחותים הראש והצואר מן ארבעה טפחים וחצי טפח על חלק רביעי של האדם מן כף הרגל עד הכתף, נמצא גבוהו של הלוי נשא הארון 1 m. 65 cm. וכיון שלפי חכמת אנטרופומטריא קומתו של אנוש בעל קומה גבוה הוא למעלה מן 1 m. 70 cm.; למעלה מן הבינוני 1 m. 65 cm. — 1 m. 70 cm.; בינוני 1 m. 60 cm.; למטה מן הבינוני 1 m. 60 cm. — 1 m. 66 cm.; קמן למטה מן 1 m. 60 cm. הרי קומתו של איש לוי נשא הארון היא קומתו של אנוש בינוני. ואם גם החשבון הזה אינו מדויק לגמרי, בכל מקום יכולים אנו לשער שהחילוק הוא רק במעט למעלה או למטה. וא"כ נתאמת לנו שגבוהו של איש ישראל בינוני בזמן אבותינו אינו רחוק מן 1 m. 65 cm. והיא כקומת אנוש בינוני. וכיון שמדת איש בין ג' ובין ד' אמות, דברו חז"ל מן קומת האדם פעם במתם ג' אמות פעם בסתם ד' אמות. או אפשר שנוכל לומר שבכל מקום שדברו חז"ל מן קומת האדם שהיא ג' אמות הם חשבו את

הנזכרת במלחמת שאול עם הפלשתים (ש"א כ"ט, א). ולא רחוק הוא לומר שהצידונים אשר השתרעו עד עכו התכנסו גם אל עמק זרעאל, וממעל להם, על ההרים מסביב, ישבו מלכי האמרי; אפק, הענך, קדש, מגדו, יקנעם לכרמל, דור, ולפיז במקום שבלה. גבול הצידונים במישור, שם החל גבול האמורי היושבים בהר כי הצידונים השתרעו מצד זה רק על פני ארץ השפלה לברדה ולא עלו ההרה להסיג את גבול האמרי, ויהיה באור המקרא הזה כן; והמישור אשר לצידונים המשתרע עד לב עמק זרעאל, עד, אפק", וכל המישור הזה יגבל בגבול האמור, ממערב ומזב וממישור הזה התארך עד הארץ הנבלי צפונה, ונבל היא עיר על שפת הים בין טרבולוס אששאם (Trypolis) ובין בירות ונקראת זבאל (Byblus), ואחרי אשר ציין את גבולם המערבי מררום לצפון עבר אל העבר השני קדמה, ואמר: ולכל הלבנון אשר במזרח השמש, לאמר, הוא הנקרא כהיום מול-הלבנון, ומבעל גד שהוא לדיס המעין הגדול בניאס (מערת פמיאס), עד לבוא, חמת" אשר לצפון הבקעה הגדולה בקעת הלבנון (צעלעוירען, אל-בקעה), לאמר, כל אורך הבקעה הזאת מררום לצפון, וכל יושבי ההר, לאמר, הלבנון העצמי המערבי עד "משרפות מים" והם ים המץ אשר לצפון הלבנון המערבי או נהר עסי (בפי היהודים: מורד) הזורד מצלע הלבנון הצפונית ונופל בו ועד היום מקום למערב הים הזה הנקרא מושירפיה, בתור ענפים להשבט הצידוני נוכל לחשב בצדק את הארודי ואת הצמרי ואת החמתי (בראשית ו' י"ח).

[האירוי] תרנום הירושלמי על ארודי=אנטרידנאי והיא Antaradus, ובקדמוניות ליוסיפוס (א' ו' ב') קוראה Aradus, ובהיום נקרא המקום הזה נבל אל-רואד, והוא בין, מפרץ אלכסנדרונה" ובין טרבולוס וכן תרנום דס"ג, אל אראדואן, ולעומת המקום הזה יש אי קטן הנקרא גם הוא אראדוס (גרעץ כתב בתולדות היהודים (II, 443) כי ספרד היא אראדוס, ואין זה נכון), ומיש בירושלמי מגלה פ"א ח"ט), הארודי, רודיס" מוסב נ"ב על המקום הזה. ויביע בבראשית (שם) ובתרגום ר"י (דה"א א' ט"ז) מתרגמו לוטסאי והוא לפי הררי שווארץ (תבור"א לונץ צד ש"ו) שהיא לאאדיסעא (Laodicea) אשר על שפת ים התיכון, לאפוקי מלאאדיקעא אשר בבקעת הלבנון צפונה הנקראת Laodicea ad Libanum, ונראה כי הם תפסו להם לבאר את כל נליל הארודים אשר הגיע עד, לאאדיקעא" ולפיז אינם חולקים על שם ותרגום ירושלמי ויוסף ורס"ג. הצמרי: יונתן ורס"ג מתרגמים אותו חומצאי, חמיצאי, אלחמציין, ובב"ר (פ"ז). ובירושלמי מגלה (פ"א ח"ט) - חמץ, והוא ים, אלחמצי" לצפון הלבנון, ובב"ר (שם) כתוב: ולמה הוא קורא אותה, צמרי"? יהודה בר ר' אמר שהן עושין בצמר. והר"י שטיינברג כתב: שישב לרגלי הר הלבנון ימה, ושם עד היום כפר זומירא, בכתב היתדות, "עיד זימיר" ואם כיון על הלפד זמוריה אשר לצפון עכו, אין שם שום מקום להשם, חמץ" המפורסם כל כך, וגם

בארץ" (בראשית י"ב ו'): "היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה וכו'". וחננוק הוא, כי מראש מקדמי ארץ ישבו בני כנען על חוף הים בלבד, כמ"ש: "ויהי גבול הכנעני מצידו באכה נרדה עד עזה באכה סרמה ועמרה ואדמה וצבים עד-לשע" (בראשית י"ט), ומבואר מזה כי הקיפו את ארץ ההר מים ומקדם, ובהר ישבו אז עמים שמיים גבורים אשר נתנו חתיתם בלב הכנענים לכל יהינו לעלות אליהם. אך מקרב הכנענים יצאו שבטים כבירי כח, ונאזרים כנבורה, ויגרשו את השמיים בימי אברהם אבינו וישבו תחתיהם (בראשית י"ב ו'), והם הנקובים בשמותיהם: האמורי, החוי, החחי, היבוס, הרפאים וכו'. הכנענים האלו הזקינו בלא-עת, כי התפררו עד מהרה ללאומים מיוחדים ונבדלים, עד כי לכל עיר חשובה היה מלך בפני עצמו, והראשון שבהם במעלה הוא שבט ה צ י ד ו נ י .

[הצידונים או הפניקים] השבט שישב בערי צור וצידון, הוא השבט הנכבד והתקיף שבכל שבטי כנען. הוא השבט המסחרי המהולל מאד בימי קדם, ואשר עליו יאמרו ההיסטוריקים כי הוא היה הראשון אשר הרהיב בנפשו עוז לעבור באניה בלב ים, ונקרא בשמו צידונים כנראה ע"ש ציד הרנים, מחית רוב עמי ארצות החוף בימים קדמונים, כתרם ידעו לשלוח במסחר ידיהם או להנות מיגיע כפיהם, ועל ידי זה נקראה עירם, "צידון" (כמו שמצאנו עוד מקום כזה לצפון טבריא הנקרא "בית צירא" או "צידון" והוא הנקרא כעת, אל-סבחה", ועד היום הזה הוא מקום ציד דנים מהולל), והיא היתה להם בימי יהושע לקרית מלך או עיר-מרכזית ולכן נקראה אז, "צידון רבה" (יהושע י"א ח'; י"ט כ"ח), כמו שנקראה עיר בירת בני עמון בשם, "רבה" או, "רבת בני עמון", בירת ארץ חמת בשם, "חמת רבה" (עמוס ו' ב'). וגבול הצידונים בימי יהושע היה כמ"ש: מתימן כל ארץ הכנעני ומערה אשר לצידנים עד אפקה עד גבול האמרי, והארץ הנבלי וכל הלבנון ממזרח השמש סבעל גר תחת הר חרמון עד לבוא חמת; כל ישבי ההר מן הלבנון עד משרפות מים כל צידנים (יהושע י"ג ד'-ו'), ומן כפל הלשון, "אשר לצידנים", "כל צידנים" נבין כי כל האמור בזה שייך לבאר גבולות ארץ הצידנים, וכי נבקר את לוח שמות כל ערי שלשים (ואחד המלכים אשר הכם יהושע לא נמצא גם מלך אחר מהם המולך על איזה חוף ים (ו), דור לגפת רור" איננה על חוף הים), מובן מזה, כי, הארץ הנשארת לרשתה" בעבר הירדן המערבי על שפת הים היא; שם ישבו, בננוב הארץ, הפלשתים עד עקרון (כהיום "עקיר"), או עד בית דגון (בית דגון) הסמוך ליפו (אולי יען כי שם זה שם אליל מיוחד להפלשתים הוא), ומשם והלאה, צפונה, ישבו הכנענים, הלאה מזה ישבו הצידונים, ומצרה אשר לצידונים" היא ארץ מישור כהתרגום על, "ממעה נבע" (שופטים כ' ל"ג), "ממישור גבע", ונראה, כי נכלל בזה גם עמק זרעאל המשתרע מגבול הר הכרמל עד הגלבע הנקרא נבל פיקוא, והוא אפק

[התוי] נראה כי החוי הוא ענף מן שבט האמרי, כי הלא הגבעונים, חוים"חמה (יהושע ז' ז'; י"א י"ט) ובכ"ז נקראו גם אמרי (ש"ב כ"א כ"ב). ועי' גמ"ד פ"ח) וכן אנשי שבטם היו חוים ונקראו אמרים, ולכן לא יפלא כי נמצאים גם תחת הרמון בארץ המצפה (יהושע י"א נ') כי חכה שארית פלגת האמריים אשר בעבר הירדן המזרחי. ומ"ש: וכל הכנעני והצדני והתוי ישב הר הלכנון מהר בעל חרמון עד לבוא חמת (שופטים ג' ג) אין לבאר שהחוי לבדו ישב עד לבוא חמת, כי לא יתכן זה, כי גם הצידונים ישבו שם, רק יבואר שהכנענים והחוים כתנו לבו מצאות (קולוניות) בבקעת הלכנון בין הצידונים, ומצאנו חויון כזה גם ביתר חלקי הארץ כי שבטים שונים ישבו קצתם זה בנחלת זה. וכן מצאנוהו גם אצל שבט הערקי (בראשית י' י"ז) שהוא, ארקא דליבנו" ותרגום ירושלמי שם שהוא טריפולאי (כהיום; טרבולוס) ובכ"ד יעתיקוהו, "הלדין" והוא כפר הלידה בגליל זה, ואולי יכוון אל זה מ"ש: ויבוא מבצר צר וכל ערי התוי (ש"ב כ"ד ז') כי בגליל הצורים היו ערי חוים. וגם בגליל חברון (מקום האמורים), כי עשו שישב בחברון התחתן עם צבעון החוי (והרמב"ן בפירושו לדברים ב' י"ב כ"ג מוכיח מזה שחוי הוא חורי) ועל עצם השם הזה אמר רב פפא: ותוי, שהיו מועמין את הארץ בחויה (שבת פ"ה א').

[הכנעני] להמון מהעם העקרי, "כנען" נשאר שם אבי עמו, "כנען בן חם" לעולמים. וגבולם היה: מצירון באכה סדמה ועמרה ואדמה וצבים עד לשע (בראשית י' י"ט), ואחרי כן התפשטו יותר בערבה צפונה (דברים י"א ל') ועוד כתוב: ורכב ברזל בכל הכנעני היושב בארץ העמק לאשר בבית שאן ובנותיה ולאשר בעמק זרעאל (יהושע י"ז מ"ז) (ויתכן כי עמק זה נקרא בחלקו המערבי עד הנלבע בשם, "מישור" סתם, ובחלקו המזרחי מגלבע עד ככד הירדן נקרא עמק זרעאל), ובדרך כלל כתוב: והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן (במדבר י"ג כ"ט) ועוד: והעמלקי והכנעני יושב בעמק (י"ד כ"ה). ועוד: הכנעני ממזרח ומים (י"א ג'). מכל המקראות האלה נראה ברור שהכנעני השתרע על פני השפלה מים (ואמר, מעכו—סוף גבול הצידונים עד יפו—סוף גבול הפלשתים) ועל כבר הירדן (הערבה) ממזרח, ועל ההר ישבו האמרי והתתי והפרזי והיבוסי (במדבר י"ג כ"ט; יהושע י"א ג') ולו לא היה כל תחום מוגבל ומיוחד להכנענים האלה לא טרח הכתוב פעמים להשמיענו החלוקה הזאת. ולכן מובן מאליו כי אם יקרה שנים יושבי ההר באיזה מקומות קוראים בשם כנעני אין לתפוס זאת לקריאה מוחלטת, כי בהיות כל עמי הארץ בני אב אחד, "כנען", יקראו לפעמים על שמו גם לאתר שנפלגו ללאומים מיוחדים כמו שנקראה כל הארץ תמיד בשם ארץ כנען, ואין לדון משם כללי להוציא ממנו איזה תולדה חיובית בנוגע לחקירות כאלה, רק במקום שבא השם הזה בדיוקנות חיובית, כמו המקראות הנ"ל.

[הפלשתים] כי היו הפלשתים שבט משבטי הכנעני

רחוק הוא מאדוד חמת שכניו, ולא דבר ריק הוא מה שהכתוב מנאם סמוכים זה לזה. ואולי ראה בתוה"א (לונץ צד ר"ח) כי הכפר ומזריה הנז' הוא כפר צומריא שבתוספתא דשבעית פ"ד. אך הלא הרד"ש עצמו שרי ביה נרנא שכתב שבנוסחא שלנו כתוב כפר צמח ובס' כפרים (לונץ צד ר"ע) גורם כפר כמר. אך יתכן משה שכתב כי הר צמרים שהיה מקדם משב לעם צמרי. חמת: "חמת" איננה עיר אחת כי מצאנו בה את רחב (במדבר י"ג כ"א) ואת רבלח (מ"ב כ"ג ל"ג; כ"ה כ"א; ירמיה ל"ט ה'; ג"ב י"ט) ושלמה בנה בה ערי מסכנות (דה"ב ח' ד') (אך ישלסק אם חמת זאת איננה "חמת צובא") וגם מלך היה בה ו"תתני" שמו (ש"ב ת' ט; דה"א י"ח ט'). את הערקי ואת הסיני אין להם כל ערך מדיני בההיסטוריא (כי הנה ערים בודדות בתוך נחלת הצידונים ומצוינות בכל המפות) ושמן לא נזכר רק במקום אחד, ברשימת שמות בני כנען (בראשית י' י"ז; דה"א א' ט"ו).

[האמורי] השבט השני במעלה בתוך שבטי כנען הוא האמורי, הוא השבט האמין והנורא המתואר בפי הנביא, "אשר כנבה אחוים נבהו וחסן הוא כאלונים" (עמוס ב' ט'). וכתב ראב"ע (במדבר ל"ב מ"א), "יש אמורי בארץ כנען והוא היה התקיף מכל שבעה נזים". ואין ספק כי התפרסמו על ידי מלחמות גדולות ועצומות אשר נלחמו עם שכניהם. אולם רק מלחמה אחת אשר נלחם סיוחן עם מלך מואב הראשון נשארה למזכרת (במדבר כ"א כ"ז—ל') ולפי תי"ל נלחם גם עם עמון (נימין ל"ח), ולכן לא יפלא כי נאחזו במלוא רוחב הארץ מים ומקדם. על כן מצאנו לפעמים כי כל הארץ נקראה על שמם, כמ"ש: ואם את אלהי האמרי אשר אתם ישבים בארצם (יהושע כ"ד ט"ו) ומגנן כזה גם בשופטים (ו' י') ובמ"א (כ"א כ"ו) ובמ"ב (כ"א י"א). וגבולם הרדומי יוצא ממ"ש: וגבול האמרי ממעלה עקרבים מהסלע ומעלה (שופטים א' ל"ו), ומעלה עקרבים" ו"סלע" הכל אתר הוא כי הנכנון הזה הנקרא כהיום ספה מלא הוא סלעי מגור זקופים ונוראים, והוא לדרום-מערב ים-המלח, ומשם והלאה התחיל הר האמורי (דברים א' ז'; י"ט ב') וכאשר נעבור הלאה צפונה נפגשם לראשונה בחצצן תמר (בראשית י"ד ז'), ועוד מצאנו כי ישבו בשעיר עד תרסה (דברים א' מ"ד), ונגב יהודה נקרא מלפנים בשם שעיר, ועוד מצאנו באלני מטרם האמרי (בראשית י"ד יג), גם מלכי ירושלים, חברון, ירמות, לכיש, ענלון, נקראו מלכי האמרי (יהושע י' ה') והגבעונים נקראו מיתר האמרי (ש"ב כ"א ב') והיו בעי ובבית אל (יהושע ז' ז'), עוד מצאנו: וילחצו האמרי את בני דן ההרה (שופטים א' ל"ד), ויעקב לקח את שכם מיר האמרי (בראשית מ"ב כ"ב), ויואל האמרי לשבת בהר חרם באילון ובשעלבים (שופטים א' ל"ה). גם נחשבו אצל המלכים אשר מצפון: והאמרי והתתי והפרזי והיבוסי בהר (יהושע י"א ג') עד "חצור" שהיתה ראש כל הממלכות האלה (שם שם י').

יצא ממיש: עקרון צפונה לכנעני תחשב (יהושע י"ג ג'). כנען ארץ פלשתים (צפניה ב' ה'), הכנעני הישב בעיר (גור) הרג (מ"א ט' ט"ז) ונזר זאת איננה נזר שבין בית חורון ובין הים הסמוכה לעקרון כי אם עיר פלשתית בנגב (ש"ב ה' כ"ה; דהיי"א ב' ד'; י"ד ט"ז). וגבול הפלשתים משתרע מן השיחור על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה (יהושע י"ג ג'). ושיחור זה או נחל מצרים הוא לדעת יב"ע ורש"י ורד"ק יאוד נילוס, ולדעת רס"ג והרב"ז (רמב"ם פ"א מה' תרומות) הוא יארי אל עריש, ולדעת ברוש הוא נחל גבול המזרח, "שיחור" על יד לשקים סידפעלחיום, ודעת רס"ג והרב"ז היא הנכונה, כי אנחנו רואים שגבול הארץ עבר מעצמן נחלה מצרים (במדבר ל"ד ה'; יהושע ט"ז ד') ונחל מצרים היה בתוך גבול עזה וחצריה (יהושע ט"ז ט"ז). א"כ מוכרחים אנחנו לומר שהוא ודי אל עריש הסמוך לעצמן ולעזה ונפול הימה, ומצאנו כי עיר מלכותם הראשונה היתה נר בימי אברהם ויצחק, ונראה כי באר שבע היתה בסוף גבולם המזרחי ושם ישב אברהם, ולכן יבואר מ"ש: ויכרתו ברית בבאר שבע... וישבו אל ארץ פלשתים... ויגר אברהם בארץ פלשתים (בראשית כ"א ל"ב ל"ד) והסתירה פה גלויה, גם מ"ש: ועם הארץ אשר גרתה בה (שם שם כ"ג) מוכח שאיננה מגוף ארץ פלשתים וגם מענין יצחק (שם כ"ז) נראה שהיא חוץ לגבול הארץ, אך ברור הוא שעיר באר שבע עצמה היא מחוץ לגבול אבל גבולה השייך לה מדבר באר שבע (שם כ"א י"ד) נכנס בתוך תחום הארץ, ואברהם בהיותו רועה צאן וילך ממדעה למדעה, וכלי תפונה בא גם אל תוך הארץ, לכן יתכן לאמר שגר בארץ פלשתים אף כי מושבו הקבוע היה חוץ לתחום (ועי' רמב"ן שם), ופעם אחת טרח המקרא להשמיענו באר שבע אשר ליהודה (מ"א י"ט ג') כי בהיותה על המצר לא נמעה שהיא מארץ פלשתים. ונראה עוד כי "אפס דמים" או "פס דמים" שהוא "דומם" לדרום חברון, היא היתה על תחום ארץ פלשתים, ולכן היתה סלע המחלקות בשתי מלחמות (ש"א י"א א'; דהיי"א י"א י"ג), גם "קעילה" עיר הסמוכה לספר היתה (ערוכין מ"ה א) היא, לפי איזעביום, כשלוש שעות למזרח בית גוברין ולצפון חברון ונקראת, "קילא". גם "סעיף סלע עיטם" (שופטים ט"ז ח') היה על גבולם, והוא רחוק מירושלם שתי שעות (יוסיפוס קדמוניות ח' ז' נ'). ועי' בזכחים נ"ד ב' ברש"י ד"ה סבור למבנייה שהוא מעין מי נפתחו, ודבריו צ"ע מ"ש בדהיי"ב י"א ו' ע"ש) ולא רחוק גם מ"תמנה" הפלשתית—מקום המעשה בשלש מאות השתעלים. גם בית שמש הנקראת כהיום עין שמש היא על גבולם (ש"א ו' ט'). גם בית כר, נראה שהוא על גבול פלשתים (ש"א ז' י"א), ולדעת שווארץ בתבונה—הוא במחוז ראם-אללה (כפר למערב בארות בערך ¼ שעה) ונקרא, "כארא", ומצאנו עוד "איש מדין" (לפי הכתיב) ואולי היא סרן—מוריען, עיר החשמנאים הרחוקה מירושלם ט"ו מיל (פסחים צ"ג ב') או 1½ שעה ורחוקה שעה אחת למערב גבע ונקראת, "מיריא", א"כ

ישבו הפלשתים גם שמה. ונמצא עוד מקום אחר שחיה כנראה על גבולם, והוא "אבן העזר" בין המצפה ובין השן (ש"א ז' י"ב) וכתב שווארץ שהוא בגבול בנימין ואפרים, וזה השן, נראה שחוא, "בית שן" או "שן" (ש"א ל"א י', י"ב; ש"ב כ"א י"ב) והוא בית זן או רגן, כי מבטא השי"ן והג'ים הערבי ידמה במקצת, ולכן כתוב בדהיי"א (י"י) תחת זה "בית דגן" (ולא על חנם נכתב שלש פעמים שן ולא שאן). ומצאנו כי גם "גבתון" היה על גבולם, כמ"ש: ויכהו בעשא בנבתון אשר לפלשתים ונרב וכל ישראל צרים על נבתון (מ"א ט"ז כ"ז), והוא עיר בנחלת דן על גבול פלשתים וסמוכה לאלתקה ובעלת (יהושע י"ט ט"ד). מכל האמור יוצא כי יש להמשיך את קו התחום המזרחי של הפלשתים (המתחיל מ"וארי אל עריש") מבאר שבע (למערה) עד רומה, ומשם (למערב חברון) עד קעילה ומשם לעיטם ומשם לבית שמש (למערה) ומשם לבית כר ולבג ולטרין (?) ולאבן העזר ולנבתון עד הים אצל בית דגן. מוצא הפלשתים יהוה שהוא מכפתי בראשית י"ד; רברים ב' כ"ג; עמוס ט' ז') ולפי מה שתרנג רס"ג את כפתורים אֶלְדְמִיאָטִין והיא דאמיאט, דאמיטע, עיר גדולה במצרים התחתונה על זרוע היאר המזרחי, שתי פרסאות מהים התיכון במחוז שרְקִיָה, יתכן שהיו במצרים בזמן הרועים (Hyksos) אשר מלכו על מצרים, לפי עדות הכהן המצרי מאנעט 512 שנים, והמה ערבים שאבו מארצות קדם ומלכו שמה עד אשר קמו עליהם מלכי שהעבעו וילחמו בהם ויגרשו מן הארץ (יוסיפוס נגד אפיפון א' ד'), ואף אם נאמר כי ההיקווס האלה אינם פלשתים (דאם מ"ש אצל הערבים הלאה), אך זה ברור כי בהיותם זרים קרבו יותר את הזרים, כן נתקבל אברהם בכבוד אצל פרעה, אחד ממלכי העם הזה, ויעקב ובניו נושבו בפקודתו בחבל הארץ היותר שמן, בנשן, ויוסף נתמנה לווייר גדול, וכ"ז רק להגביר את כח הזרים בארץ, ולכן יתכן שגם הפלשתים נאחזו אז בצפון הארץ בדאמיאט, ואחרי אשר גורשו ההיקווס התגברה השנאה לכל עמי הנכר בארץ, לכן אפשר שהושם עול קשה גם על הפלשתים תושבי דאמיאט וכאשר צד להם התאזרו עז ויצאו מעברות לחרות ויבאו ארצה פלשתים אל אחיהם ויגרשו את העמים או הענקים וישבו תחתיהם (ועי' על אדות העמים והכפתרים והפלשתים בחולין ס' ע"ב).

[היבוס; חתי] השבטים האלה שנוכרו במקרא במנין שבעת עמי כנען לא ישתרעו רק על עיר אחת לכל אחד, כי היבוסים ישב בירושלם (יהושע ט"ו ח'; שופטים י"ט י') וספק הוא אם ישב בירושלם עצמה, כי מצאנו שם מלך אמרי ושמו ארני צדק, ואת החתי נמצא בחברון וגם שם מצאנו מלך אמרי ושמו הוהם, וזלתי אם נאמר כי התבללו ביתר העמים, ובאמת כי את "העם" החתי לא נפגוש בשום פעולה רק בענין מערת המכפלה, ומאז והלאה אין כל זכר למו במעשה ממש וזלתי בזכרן שםם לבר.

גלילות הפלשתיים וכל הנשורי מן השיחור אשר... (יהושע י"ג ב'—ג' ז'). ויש עוד "גשור" בארץ אדם וחוא מצוין על המפות לדרום-מזרח נַבְל אֲשִׁיךְ (חרמון) בארץ מישור הנקראת לְדוּר ובלשונם Itaraca ומשמם עד אַבְל (אביל, אצל חן) היה כנראה המעכתי והעיר הזאת נקראה עי"ז: אביל בית מעכה. את הנרנשי לא מצאנוהו במקום מיוחד בשום מקום.

[העֲרִיבִים והמעונים] אומה בשם "ערבים" לא מצאנו רק בכח"ק האחרונים אחרי גלות כבל (לא אל עֲרִיב. עֲרִיבֵי המכוון, כי הוא שם יחס על הארץ, אבל בשם זה יהואר העם בעצמו) וגם המה ישבו לדרום הפלשתיים, כמ"ש: ויעזרהו האלהים על פלשתיים ועל הערביים היושבים כגור־בעל והמעונים (דהי"ב כ"ו ז'). עוד מצאנו את המעונים למבוא גדור עד למזרח הגיא (דהי"א ד' ל"ט) ומזה נראה כי גור־בעל וגדור קרובים זה לזה, ונראה כי הערבים הם הנקראים הַנְרִים, ישמעאלים והם כהערבים מצאנום בנגב הארץ וגם למזרחה, כמ"ש: וישבנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים באכה אשורה (בראשית כ"ח י"ח) ות"א: מחוילה עד חנרא, ובת"י: מן הנרקי עד חלוצה, "חנר" היא טגליל חלוצה (חלסח) אשר לדרום באר שבע, וחווילה היא Avalites על חוף אבעסיניא מנגב ללשונים בב אל־מנדב מבוא יס־סוף (לכן יתכן מה שזכרו הערבים אצל הכושים: והערבים אשר על יד כושים (דהי"ב כ"א ט"ז), וברור הוא שהם המה "החיקוס" ואחרי אשר גורשו ממצרים יתכן שנשארו בחצירה אסיני ובארץ כוש ובארץ מצרים במקומות ידועים, והם היו מבעלי ברית בני ישמעאל לכן נקראו על שמנו ונראה עוד כי מ"ש: על פני כל אחיו נפל, פירושו: שמפלתו היתה לפני כל אחיו כי חיש מהר אחרי יוסף הכניעו אותם המצרים), ולדעת פירסם, "אשורה" זו היא עיר אחת משבטי הערבים בדרום א"י ובצפונה־מזרחית למצרים, אולם בבני קטורה מצאנו: וישלחם... קדמה אל ארץ קדם (שם שם ז') ונראה כי הם המה ההנריים (תהלים פ"ג ז'; דהי"א ה' י"ג, י"ט, כ') כי רק במזרח הארץ נמצאים (לפי רשת חז"ל שקמורה היא הנר) והערביים הנזכרים העמונים (נחמיה ד' א) והישמעאלים הבאים מנלעד (בראשית ל"ז כ"ח). קדר ונביות בכלל הערביים המה.

[עמלק] אף כי מצאנו שאחר מבני אליפז היה שמו עמלק בכל זאת יתכן לאמר כי היה גם עמלק עתיק ימים בנגב הארץ, כמ"ש: ראשית גוים עמלק (במדבר כ"ד כ') ויבוא את כל שדה העמלקי (בראשית י"ד ז') וימשמו... והעמלקי כי הנה ישבות הארץ אשר מעולם... ובכ"ז נראה שהוא גם בעבר חירון המזרחי.

[קניז וקניזי] זה מבואר שהיו שני קיני, אחד בימי אברהם ועליו נחקר הלאה, ואחד מורע יתרו והוא ישב מתחלה בעיר התמרים, כמ"ש: ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם (שופטים א' ט"ז) ומשמו של

[שעיר החור] לפי גירסת הערוך היה כתוב במדרש (כ"ר פמ"ג ו'): "ואת החר-אלייתרופוליס" ובשם זה קראו היוונים את בית נוברין (Eleutheropolis, Betho-gabaris) ולדעת ראכניזון (Palestina II. XXXI הערה) ישב שמה החורי שנקרא ע"ש שישבו במחילות עפר (וכן דעת הרמב"ן בדברים כ"ב כ"ג), והנה נמצא מערה במקרה (יהושע י' ט"ז ושם) שהיא, לעדות הירונימוס, החוקה 8 מיל (רומיים, או שלש שעות) מזרחה מבית נוברין, גם כנפר דיר דכן החוק בערך שתי שעות מבית נוברין נמצאות מערות הצונות בהר במלאכה יפה ורכות הן במספרן עד כי תרמינה להיכל־מתעה וראכניזון באר את כל תכונתן (שם צד 611), גם בכית נוברין עצמה נמצאות מערות, גם נמצאת מערת עדולם (ש"א כ"ב א'; ש"ב כ"ג י"ג; דהי"א י"א ט"ז) ותכונת עדולם נתבארה, ולכן יתכן כי צכעון וענה נקראים "חוי" והם מכני שעיר החורי (בראשית ל"ב ב', כ') כי אחרים המה כמ"ש הרמב"ן בדברים שם, ונראה כי בראשונה ישב עשו בנגב יהודה, מקום החורי וישא נשים מבנות החתי והחוי (או החודי) וישמעאל (עי' ראב"ע שם), ושם הוליד בניו ויפרח לרוב עד כי היה לראש גדוד ולכן נקרא המקום ארץ שעיר שדה אדום (בראשית ל"ב ד') עפ"י ההתחנות הזאת, ולכן ברצות יעקב לכא חכרונה, מוכרח היה לעבור בראשונה מקום מגורי עשו, ולכן ירא מסגנו וכפר את פניו כמנחה, ובכל זאת יתכן מאד שישב החורי גם בארץ אדום העקרת למזרח־דרום ים המלח והוא נקרא הר שעיר, ואחרי אשר נלחץ עשו לעזוב את מקום מגורו זה מפני יעקב אחיו (ל"ז ז) הלך לו אל ההר ההוא (ומי יודע אם לא התחוללו אז מלחמות בין יתר עמי כנען ובין החורים ואלה האחרונים נאלצו גם כן לנוע עם אדום יחרו, וכי על כן נתעכב יעקב בסכות ובשכם כשנתיים כי בנגב הארץ היתה שעת חירום, ומכלעדי זה אי אפשר לפתור את סבת העכבה הזאת אם השתוקק כה לראות את אביו ואת אמו), ובעת מרידת אדום במלך יורם נלחם עמשה בצעיר ובלכנה (מ"ב ח'), והם מקומות בין חברון וירושלם כי על כל חבל הארץ הזאת לטשו האדומים את עיניהם בהיותו של אביהם בראשונה, ובימי החשמונאים ישבו שמה אדומים (חשמונאים א' ד' ט"ו, כ"ט ס"א, ה' ס"ה, ו' ל"א) וביוונית נקרא הגליל הזה בשם אדום העקרבית (Idumae Aera-batina). בתור זכרון לישובם זה כארץ הזאת נשאר השם הר שעיר (יהושע ט"ו י'; שופטים ג' כ"ו) והוא הר אחר על גבול יהודה למערב, "קרית ערים". הפריזי מצאנוהו אצל החתי, הרפאים, וכנתלת שמעון, בית אל, שכם.

[הגשורי והגריזי=הגורזי] גבולם היה לדרום ארץ פלשתיים, כמ"ש: ויעל דוד ואנשיו ויפשטו אל הגשורי והגריזי (והגזרי, קרי) והעמלקי כי הנה ישבות הארץ אשר מעולם בואך שורה ועד ארץ מצרים (ש"א כ"ז ח'). מוכן מזה כי השבטים האלה גרו יותר מארץ פלשתיים בגליל החרים המערבים להערבה, וכן נראה גם מ"ש: כל

ס'ד.). בין הגבורים בימי התלמוד מצוינו רבי אבהו עייל לבי בני (בית המרחץ) איפתת בי בני מתותיה. אתרדש ליה גיסא קם על עמודא שויב מאה חד גברי בתר אבריה (בזרעו. ברכות ס.ו.). כי הוה מקלעיר' ישמעאל ברבי יוסי ורבי חייא ברבי שמעון הו' עיילא בקרא דתורי ביניהו (בי"ט פ"ד.) שכריסן היה גדול כ"כ. ריש לקיש קודם שנעשה ת"ח היה גבור גדול וקפץ מחוף הירדן לחוף השני ור' יוחנן אמר לו "חילך לאורייתא" (בי"ט פ"ו.). והוא בד דדומא קפץ מילא וקמל באויבים (גימין נ"ז.).

[גבורה] עשרה קבין גבורה ירדו לעולם, תשעה נמלו פרסיים ואחד כל העולם כלו (קדרשין מ"ט.); בעשרה דברים נברא העולם וכו' בכת ונבורה (הנינה י"ב.); האב מזכח לבן בכת (ערוית פ"ב.). שלשה דברים כל זמן שמזקינן מסימין גבורה ואלו הן: דג ונחש וחזיר (שבת ע"ז.); אמנם יש למעטים אימת חלש על גבור כמו שכתוב: המבליג' אשר על עז (עמוס ה'; שבת שם). וטובה חכמה מגבורה (קהלת ט' ט"ז.). וכ"ז שישראל מסתכלין בלפי מעלה ומשעברין את לבם לאביהם שבשמים הן מתגברין (ר"ה כ"ט.). ור' ברכיה ררש על הפסוק: אליכם אישים אקרא (משלי ח') אלו ת"ח שרומין לנשים ועושין גבורה כאנשים (יומא ע"א.). ע"ע את ל' ט"ו; נפ"ל י"ם; ענ"ק י"ם.

א.

גְּבִירָה : חלב קפוי שמגבילים אותו לנרש אחר, וכמו: וכבנינה תקפיאני (איוב י"ה) וכמשנה נמצא בבבלי פעל: קִנְיָן (בשבת) חייב משום בונה (שבת צ"ה.). גבינה היתה מאכל מצוי בין היהודים. יוספיפוס (מלחמות 1.4.5) מספר כי מלאכת הנכינות היתה ע"י אומנים בעמק מיוחד בירושלם, ואולי הוא עמק החרון (יואל ד' י"ד) ע"ש חריצי החלב (ש"ב י"ז כ"ט). הגבינה נעשתה בצורת עיגול הנקרא עיגול רנוכא (ירושלמי שקלים פ"ו) והיה מאכל עני, כי אמרו: אע"ג דאכל גובנא ושתא מיא אסקיה צום החוא יומא (ירושלמי נדרים פ"ח א'). בשר אחר גבינה מותר לאכול, ויש אוסרים (ש"ע י"ד ס"ו פ"ט וע"י ב"י מור א"ח ס"י קע"ג). וגבינה אחד בשר צריך להמתין זמן רבוע תיום לפי גודל חיום, בקיץ זמן ארוך ובהורף זמן קצר (נגת ורדים בין מור י"ד למור אח"ע אות קנ"ד). אחד מעשרה דברים המחזירין את החולח לחלו הוא האוכל גבינה (ע"י כ"ט.).

[גבינות של גוים] גבינות בית אונייקי שנעשו לע"ז אסורין ואיסורן איסור הנאה דברי ר"ם וחכ"א אין איסורן איסור הנאה ואונייקו שם הכפר, אבל שאר גבינות מותרין בהנאה. רש"י. שאל ר' ישמעאל את רבי יהושע מפני מה אסרו גבינות של גוים, אמר לו מפני שמעמידן אותה בקיבה של גבילה ופנ'. מעם אחר מפני שמעמידן אותה בקיבה עגלי ע"ז וכו' (ע"י כ"ט); ואמר רשב"ל מפני שרוב עגלים של אותה עיר נשחטין לע"ז (שם ל"ד); וע"ז אסורה בהנאה, אמנם חז"ל נזרו גם על שאר גבינות של גוים שאסורין באכילה. מפני הפעם הראשון שמעמידן אותה בעוד קיבת גבילה, וגזרו שאמילו העמידה תגוים בעשבים

כקרא תוא: שיער התמרים היא כמדבר יהודה אשר בנגב ערד ולכן נכח מאד לאחזה עם תמר מי מריבת קדש (יחזקאל מ"ח ב"ח) והוא באמת מקום מבוצר מאד מצד המבע במצודות סלעים ומקשים והתחתים על כל שעל וצער כמ"ש בלעם אל הקיני: איתן מושבך ושים בסלע קנך (במדבר כ"ד ב"א). קנזי לא נודע. קדמוני: נראה שהוא העם "בני קדם" ונראה שישב בנגב מזרח הארץ כמ"ש: כי מלאו מקדם ועננים בפלשתים (ישעיה ב"ו) וממ"ש: ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוז את בניקדם (שם י"א י"ד) וממ"ש: קומו ועלו אל קדר ושדרו את בניקדם (ירמיה מ"ט ב"ח) וקדר ישבו בעיד סלע, כמ"ש: הצרים תשב קדר וינו ישבי סלע (ישעיה מ"ב י"א) וסלע היא ודי מוסה. מכל זאת נראה שישבו בנגב הארץ. ע"ע ארץ ישראל.

י.ו.ה.

גְּבוּרָה, גְּבוּרָה : בעל כח ועצמת, לעומת חלש וחסר כח, כמו גבור מלחמה וגבור חיל; הגבורים אשר מעולם (בראשית ו' ד'); הגבורים אשר לדוד (ש"ב כ"ג ח'). במובן המוסרי הוא גבור אמיץ רוח וכובש את יצרו (אבות פ"ד א'). גבורה היא עצמת כח המבני וחזק הבריאות. זקנה מופלגה נקראת גבורה, כמו: ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ"י; ע"י אבות פ"ה כ"ב). הגשם השומף בשפע נקרא גבורות גשמים (ברכות ח'). ואולי מכון בזה "ורעם גבורותיו" (איוב כ"ו כ"ד). כמ"ש: גשם ממרות עזו (שם ל"ז ו'). ונקרא גבורות שיוורדן בנכורה (תענית ב'). הכרכה השניה בש"ע נקראת גבורות שהיא על תחית המתים "אבות וגבורות וקדושת השם" (ר"ה פ"ד ח'). גבורה היא כניו להשם ואמרו: חשיב משה לפני הגבורה (שבת פ"ו.).

[גבורים] חז"ל אמרו שאין השכינה שורה אלא על גבור ועשיר ובעל קומה (שבת צ"ב.). אברהם אבינו היה גבור יותר מענק שבענקים (סופרים פכ"א) ומשה רבנו היה גבור במלחמתו עם עוג ונ"ע. וקודם מותו עלה מערכות מואב אל הר נבו, ותניא: י"ב מעלות היו ופסען משה בפסיעה אחת (סוטה י"ג.). שמשון היה גבור ידוע (ע"ע) ועקר ב' הרים גדולים צרעה ואשתאול ומחנן זה בזה (סוטה מ'); וכתו היה אחד מהמשע דברים שנבראו מעין רונמא של מעלה (שם י'). גבורות אחי יוסף ומנשה ונפתלי (סוטה י"ג) וע"י ספר הישר פ' ויגש). רות זכתה ויצאו ממנה ד' גבורים (סוטה מ"ב.). גבורת גלית ודוד (שם). גבורי דוד ערנו העצני, כשהיה יושב ועוסק בתורה היה מעדן עצמו בתולעת ובשעה שיצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ שהיה זורק ריץ ומפיל שמונה מאות הלל בפעם אחת וכו' (מ"ק מ"ו.). גבורת אבישי להציל את דוד מן ישיב בנזב (סנהדרין צ"ה.). ולפי חז"ל "על מנת שאני גבור" אין אומרים באבנך בן נר וכיוצא בן צדיה אלא כל שחבריו מתיראים ממנו מפני גבורתם (קדרשין מ"ט.). גם חכהן הגדול מאחיו היה גדול מהם בכת (הוריות מ'). ואר"י: בא וראה כמה גדול כחן של בהנים וכו' (זבחים

החרוזים, אשר זאת לא נמצא במשורר ערב (נייגר בספרו "שלמה גבירול" צד 17, בשנת 1038 בהיותו כבן שש עשרה שנה חבר שיר "אזחרות" על תלמידי מצות שנחנו לומר בביהביג בחג השבועות (עי' סבץ על יד שנה ס' 29) ובראש שירו זה יאמר:

אני השר, והשיר לילעבר
אני כנור לכל שירים ונוגנים
ושירי הוא עמרה למלכים
ומנבעות בראשי הסננים
והנני בשש עשרה שנותי
ובי שכל כמו בן השמונים.

בשנה ההיא מת רב חאי נאון, וחבר עליו ארבע קינות (ש"ש לרוקעם צד ע"א סי' מ"ט). גם כתב שיר לכבוד ר' שמואל הנגיד (ן' נאגדילא) המתחיל "תחלות אל בראש כל התחלות". גם כתב שירי תהלות להשר יקותיאל חסאן מקורדיבא שחיה יועץ חמלך ובעברו דרך סרקסמה חמח חסד לגבירול. חשר חסאן נהרג באשמה מדינית שהעלילו עליו שונאיו, וגבירול הספירו בשיר קינה משתי מאות שורות. בשנת 1041 כהיות גבירול בן י"ט חבר את שירו הגדול "ענק" על דרוק לשון עבר, בעל ארבע מאות בתים ומתחיל "לו עז וגם תפארת". אבל רק צ"ח בלתי נשאר לנו כעת מן השיר הזה (ר"ש פרחן מביאם בספרו מחברת הערוך; צונץ יובעלשרים עמוד 193 בחלק העברי). חברו ע"ס א"ב ואחריו ר"ת, "אני שלמה הקסן ן' יהודה בן גבירול חרותי הענק", ואח"כ בר"ת רק שמו העצמי שלמה. ואחריו עוד הפעם סדר א"ב ער סמך. גבירול כתב עוד שירים הרבה של קודש ושל חול, ומתם מחוות הטבע, כמו הסער בלילה, הסתו והאביב, הערב וחבקר. למעמים כתב שירי שמחה שחוק והתול, אך בכלל מעורבים שיריו ברוח עצב ותונה אשר גרם מצבו הרע והמר, כי היה משולח ונעזב ונווד ממקום למקום, וכפי הנראה לא נשא אשה מימיו, והיה יושב ברר ונלמד בחדרו. שמוני ומשנאיו רבו וירדפוהו האנשים התקפים אשר פגע בהם בזעם לשונו, ולכסוף גרשוהו מסרקסמה. גם חבר קינות על חורבן חבית והיה דואג על הריסת ציון, וכאשר הציע לפניו ידירו לאכול ולשתות ולחייב לבו נער בו גבירול ויאמר: "בכסלה דברת, ועצלה חברת, איך נשמת ובציון ירוען שועלים, ואיך נשתח יין, והיינו כאין, מאוסים ונעולים" (בשירו "אל תישן"). בשנת 1045 חבר בלשון ערב את ספרו הנקרא בהעתקת אבן תבון, תקן מרת הנפש". בו קבץ המחבר הרבה דברי מוסר מכתבי הקדש ומאמרי חז"ל וגם מחכמי יון וערב. אך לא הלך בשימת הרמיז להוכיח מקור המוסר באמונה כי"א מפאת האנושיות. דברי מוסרו הביאו חכמי דורו הבאים: חסדאי, ברדשי, ברכיה הנקן ועוד. גם חבר ספר שנקרא בתרגום אבן תבון בשם "מבחר הפנינים" (שונצינו 1484), ורי יוסף קמחי אבי חרדיק עשה אותו בדרך שיר ויקרא שמו "שקל הקדש". (בכ"י ולקטים ממנו נדפסו במ"ע ציון לשנת 1842). בספק הזה אסף מחכמי יון הקדמונים משלים רבים ומאמרים בחלכות ד"א ומוסר בסדר גבון, ונחלק למיד שיערים לפי מדות בני האדם.

אני חוששין שמא זי"ף הגוי התם אחריו באותו רפוס
וכן אין לחוש שמא החליק הגוי מני הנבינות בשומן חזיר
כדי להעמיד אותם ימים רבים (ש"ע סי' ק"ה י"ג). כי
חוקה דלא מרע הגוי נפשיה לזי"ף. נבינות הנמצאות ביר
גוי תגר ואותיות "בשר" עליהן והוא מחזק לשכור ליהודים
לעשות לו הנבינות בכשרות, אם הוא מוכרם לישראל
ולגוים בשוה מותר לקנות מסגנו (באר שבע דף ק"ח. עי'
תורת ההמאת כלל ל"ב דין ד'). ואם מביא הגוי הנבינות
בסימן הרות עליהם וע"י כתב ישראל המעיד בכתב
מנינם ומשקלם אין צריך לקיים החתימות במקום שלא
נהנו, ואם נהנו די בקיום עד אחד (מהר"ם רי בוסון סי'
ה'; לקט חקמ"ר דף כ"א.). ע"ע ב ש ר ב ח ל ב.

אסורה אם לא במקום שנחנו בה חיתר. ור"ת חתיר נבינות
הגוים. אך רוב הפוסקים הורו לאסור (רמב"ם מאכלות
אסורות פ"ג י"ג; סמ"ג לאוין ל"ב, ש"ע יו"ד סי' קמ"ז ב.).
ואם הישראל ראה עשיית הנבינות וגם החליבה מותר.
ויש מתירים בדיעבד אפילו לא ראה החליבה רק העשייה.
ויש חולקים בין הפסד טעמט להפסד מרובה. נבינות
שעשה ישראל ברפוס נזים אע"פ שנמלחו בתוכן מותרת
(ש"ע י"ר סי' ק"ה י"ב). ישראל שעשה הנבינות בבית גוי
וחתמם בחותם רפוס של עין ושכח הרפוס בבית
הגוי אין חוששין שמא זי"ף הגוי התם אחריו באותו רפוס
וכן אין לחוש שמא החליק הגוי מני הנבינות בשומן חזיר
כדי להעמיד אותם ימים רבים (ש"ע סי' ק"ה י"ג). כי
חוקה דלא מרע הגוי נפשיה לזי"ף. נבינות הנמצאות ביר
גוי תגר ואותיות "בשר" עליהן והוא מחזק לשכור ליהודים
לעשות לו הנבינות בכשרות, אם הוא מוכרם לישראל
ולגוים בשוה מותר לקנות מסגנו (באר שבע דף ק"ח. עי'
תורת ההמאת כלל ל"ב דין ד'). ואם מביא הגוי הנבינות
בסימן הרות עליהם וע"י כתב ישראל המעיד בכתב
מנינם ומשקלם אין צריך לקיים החתימות במקום שלא
נהנו, ואם נהנו די בקיום עד אחד (מהר"ם רי בוסון סי'
ה'; לקט חקמ"ר דף כ"א.). ע"ע ב ש ר ב ח ל ב.

גבירול, שלמה בן יהודה (שמו בערבית:
אבו איוב סלימאן י' יחייא י' גבירול, ונדע נ"ב בשם
Avincebrol או Avincebron): משורר. פיימן, מדקדק
ופילוסוף; נולד בעיר מאלקה (Malaga) בספרד, בערך
שנת ד"א תשמ"ב (1022) ומת בערך שנת 1058 בוואלינר
צ'יא, ונקבר בעיר מורבידרו (Murviedro) על ראש ההר.
כתב מצבתו נמחק ונתקלקל מאורך הזמן או ע"י אדם
ברשעת שונאיו, ונשאר חרות רק, "שאו קינה בקול מרה
|| לשר גדול לקחה || ... לאמציה". ואולי הוא השם
האחרון תואר אומץ במקום גבורה שנדרף עם גבירול (עי'
המזכיר חלק כ' צד 22). מיתת גבירול לומה במעמפה של
מסורת הגדה כי תוגר אחד הרנו כי התקנא בחכמתו
ושירתו הנעלה ויקברו בנן שלו תחת התאנה וע"י נס
חנמה פניה קודם זמנה ויתמחו כל חרואים ויגיעו הדברים
עד המלך, ולכסוף הודח התוגר ונתלה (שה"ק ל"מ:). ויש
חלוקי רעות על שנת מותו. אי' לדעת כלם מת
צעיר לימים.

[גימי גערוין] ר' יהודה אבי גבירול ישב תחלה בעיר
קורדובא, אך מפני המלחמות שפרצו בשנת 1012 בא
בעיר מאלקה על שפת חים ומשם בא אח"כ עם אשתו
ובנו הקסן שלמה לעיר סרקסמה (Saragossa) שהיתה
אז תחת מלכי ערב. אבות גבירול מתו עליו בהיותו עלם
קטן, בכל זאת נתגדל על ברכי התורה והתלמוד, ויעש
חיל בדקדוק וצחות לשונות עבר וערב, וגם בחכמת
התכונה החנוכה ההניין והפילוסופיא. רוח חשיר נוססה
בו מנעוריו והתחקה אחרי שירי דונש בן לברם חשקולים
ע"פ יתד ותנעה כשירי הערבים. הוא חתם שמו בראשי

[מקור חיים] ספרו הבי נכבר הוא, "מקור חיים"

הרופא. הראב"ע מכירו בין הרבנים זקני לשון הקודש (ראש ס' מאזנים) וכתב עליו: „ור' שלמה בן גבירול ממדינת מאלקה, ארנ מחברת שירה שסולה, ולא ישקל כסף מחירה, והיא ארבע מאות הרוזים“ (והוא שיר „ענק עי' לעיל). ובן הוכירו בפ"י על התורה ג' פעמים (בראשית ג' א', כ"ח י"א; במדבר כ"ב כ"ח). במקום אחר מכנהו ר' שמואל (צ"ל שלמה) הספרדי בעל השירים. והביא ממנו הרבה שירים בספרו צחות וס' מאזנים. ר' משה בן עזרא ור' יוסף בן צדיק לקחו ממנו דברי חקירה (עי' ספר „התחיה“ ת"ב צד 16). ובן לקחו משירו ר' יהודה הלוי ומר יצחק אלחדאב. אחריו הרים את כבודו מאד וקורא אותו רבי שלמה הקטן „אשר הניף בשמי השיר ולא בא כבושם ההוא, ואחריו לא קם כמותו. כי כל המשוררים הבאים אחריו רצו ללמוד משירו ולא השיגו אל רגליו, לתוקף משליו החזק מליו, ואילו האריך ימים חבר בסודות השיר פלאים עצומים, אך נקמף זרו באבו ונאספו לחות הנערות בו, ובן חשע ועשרים נרו כבה, ועד השלשים לא בא“ (תחכמוני שער י"ח). בכנוי ה„קטן“ החוב על שיר הענק (עי' לעיל). גם ר' משה אבן עזרא יאמר בספרו „אלמחאצרה ואלמדארה“ כי „גבירול לא חי יותר משלשים שנה, אבל כבר הראה קיופמאן בספרו „שמוריען“ צד 79 ציון 2) שמעות הוא והנכון כי מת בן שלשים ושש שנה.

ביבליוגרפיה: רוד כהנא השלח ח"א 38, 224; זקש התחיה צד 185, ברלין 7-1850; דוקעס שירי שלמה, תנודת 1858; בראדי, קונטרס הנוספים לסחזור ויסרי, ברלין 1894; ייל קרינקי מחוקקי יהודה פי על הראב"ע בראשית מבוא 42, פיטרקוב 1907; דוקעס שלמה בן גבירול אויס מאנאלא אונד די עטהייע ווער קע דעסועלבען, האנאווער 1860; גיינער שלמה בן גבירול אונד זיינע דיכטונגען, לייפציג 1867; וואל, אבן גבירול'ס בעדייטונג פיר די געשיכטע דער פילאזאפיע, א. ז. וו. ח"א ברעסלוי 1876; שמעטל, שלמה בן גבירול אלס פילאזאף זאף אונד פערדערער דער קבלה, לייפציג 1881; גוטמאן, די פילאזאפיע דעס שלמה אבן גבירול, געמינגען 1889; באכער, ביבעל עקסענעוועדער ווישען רעליגיאנספילאזאפיען דעס מיטעלאלערס 45-46, בוראפעט 1892; קייפמאן, שמוריען איבער שלמה אבן גבירול, בוראפעט 1899; האראוויץ, די פויכאלאגיע אבן גבירול'ס ברעסלוי 1900; Munk, *Mélanges de Philosophie Juive et Arabe*, Paris 1859; H. Adler, *Ibn Gabirol and His Influence upon Scholastic Philosophy*, London 1865; Senior Sachs, *Contiques de Salomon Ibn Gaberole*, Paris 1868; Meyer, *Quabbala, the Philosophical Writings of... Avicbron*, Philadelphia 1888; Baumker, *Fons Vitae*, Münster 1896; S. S. Wise, *The Improvement of Moral Qualities*, New York 1901.

א.

גב'ישון, אברהם בן יעקב: רופא ומחבר; אבי אביו ר' יוסף היה מגולי ספרד (1492) אשר נאחזו באלג'יריא בצפון אפריקא. ר' אברהם מת בתלמסון בשנת 1577. הוא היה רופא טומחה והמלך נתרפא על ידו בשנת 1574. חבר פ"י על ס' משלי בשם „עומר השכתה“

שחבר בלשון ערב ונתקם בשנת 1150 ללשון רומי בשם Fons Vitae. חברו בדרך שאלות ותשובות בין רב ותלמיד וחלקו לחמשה מאמרים. בו דרש על חכמת האלות וחכמת הטבע ע"פ דעות החכמים הקדמונים, וכל דבריו נוסדו על השכל וההנין ולא הביא בו ראיות מתנ"ך וספרי חז"ל. תמצית דבריו היא: כח אלהים הוא רצוננו, בורא ומניע לכל, ויש במציאות שלשה דברים: היסוד=הנוף, הצורה=חבור האברים, העצם השכלי=השכל או הנפש. כל עצם מהיסוד הוא מורכב מחומר וצורה, וגם השכליים הנבדלים כמו המלאכים מורכבים הם עם חומר דק אף כי אינם דבקים לגשם (עי' ר' משה אלמושינו „מאמץ כח“ דף קי"ז). והדבר הקודם והמאחר ליסוד (החומר) וצורה היא האחרות אשר למעלה מהם האוחזות לכל והנושאת הכל (שם מאמר ר' מי' י"ח). כוונתו כי אחר שברא השם את העולם והוציא לחייה הרכיבו מחומר וצורה, והשם הוא הפועל על החומר וצורה; תמיד וקודם את שניהם יחד. כנראה לא ירד הראב"ד לעומקה של הפילוסופיא של גבירול וחשד אותו במח שאין בו (עי' האמונה הרמה צד ג'). לדעת גבירול משול האדם לחבריאא כלה, ועולם הקטן הזה הוא דמיון עולם הגדול בסדר ומשמר ובנין. מונק היה הראשון להוכיח כי השם Avicbron שחשבוהו לחכם ערבי נוצרי נשתבש מהשם אבן גבירול וספרו הנודע Fons Vitae הוא „מקור היים“ שהעתיק ר' שם טוב פלקייא בשנת 1260 מערבית ולא העתיק כל ספרו רק לקומים ממנו ומונן הרפיסם עם העתקה צרפתית בספרו Mélanges (פאריס 1859). בספורי תורת משה הלך גבירול לרוב אחרי דעות חכמי אלכסנדריא ובראשם פילן שדרשו ע"פ סוד ומשל. והסכים להרס"ג שהנחש ואתון של בלעם לא דברו בפועל, וסולם יעקב מרומז לנשמה העליונה, ומלאכי אלהים הם מחשבות החכמה. באצטגנינות לא האמין, ואמר כי השם עשה הרבה טובים להאיר ליושבי תבל, אך הם לא מטיבים ולא מרעים, ועת יכסו שמים בעבים אז יבושו פני החוברים (עי' סל אורות צד כ"ר סי' ל"א). בכל זאת האמין כי בעת הקץ יתחברו שני הכוכבים העליונים צדק ושבתאי יחד (הראב"ע בפירושו לדינאל י"א ל' בשמו).

[כתר מלכות I] בסוף ימיו חבר שיר בשם „כתר מלכות“ בשבח ה'. בו כלול כל שיטת הקדמונים בדעת אלהים והטבע, ותפלה בסופו, ומסיים בבקשה שיעזרוהו ה' לבוא לארץ הקדושה ולשחר שם את דבירו השמם לחונן עפרו ולהקבר בקברות אבותיו הצדיקים. שטיין העתיקו אשכנזית בשם Koenigs-Krone (מפר' 1838). [חשיבותו וחכמים המביאים את דבריו] בעיני ר' יונה ן; נזנח לא היה בן גבירול גדול, כי חשב את חכמת השיר למלאכה קטנה (חרקמה צד קפ"ז). וע"ז התאונן גבירול בשירו „אולי דמעות“, וכתב עליו המכתם: אל תתמה ואל ירום לבבך, למען כי תחלים באשישות וחכמתך לרפא הגיוות וחכמתי לרפא הנפשות. וכזה הראה לו לדעת כי מעלת המשורר גדולה ממעלת

גִּבְעוֹן : עיר בארץ כנען ונחשבה בערי בנימין (יהושע י"ח כ"ה) שנתנה לבני אהרן (שם כ"א י"ז). לפנים היתה אחת מארבע הערים שישבו בה החוים (שם ט' ג'). כעת עומד על תלה חכפר אלג'יב, רחוק כשש פרסאות מירושלם ולדעת יוסיפוס היתה נבעון רחוקה 40 או 50 שמודיא (שתי שעות ומהצה) מירושלם (קדמוניות 7. 11. 7; מלחמות 2. 19. 1). סמוך לכפר ג'יב נמצאה ברכת מים "ברכאת מאלכ" חחו "מים רבים אשר בנבעון" (ירמיה מ"א י"ב). נבעון היא למזרח אילון, ובמלחמת יהושע אמר "שמש בנבעון דום וירח בעמק אילון" (יהושע י' י"ב). שהיה עומד באמצע והשמש למזרחו והירח למערבו בניגוד. לפי חז"ל היה המעשה ביום תקופת תמוז בחצי החודש (ע"ע מופת י"ם).

[גבעונים] כאשר שמעו יושבי נבעון מנצחונות ישראל בערי כנען יראו לנפשם, ויחכמו לרמות את יהושע והוקנים כי מארץ רחוקה באו ויכרתו עמם ברית שלום. וכאשר נודעה ערמתם לא יכלו עוד נשואי העדה להפך בריתם, ויעשו מהם חוטבי עצים ושואבי מים להעדה ולצרכי המזבח (יהושע ט'). יהושע עמד לעזרתם ויצילם כאשר עלו על נבעון ארבעה מלכים עם ארני צרק מלך ירושלם למלחמה (שם י'). שאול חסיר את הברית וחפץ להחרים את הגבעונים ורבים מהם המית, והעון הזה גרם להמנפה שנפלה בעם ישראל בימי דוד, והוא שכך חמתם במסרו לידם שבעה אנשים מבית שאול, והמנפה נעצרה. על הברכה אשר בנבעון נפגשו יואב בראש מחנה דוד עם אבנר בראש מתנה איש ברשת ויערכו מלחמת בינים, ואבנר ואנשיו נפשו (י"ב ב'). על הברכה הזאת מצא יוחנן בן קרח את ישמעאל בן נתניה אחרי הכותו את נדליה בן אחיקם (ירמיה מ"א י"ב). כשזב נולד בכל לירושלם לקחו אנשי נבעון חלק בבנין חומת העיר (נחמיה ג' ז'), והנתינים היו יושבים בעופל עד נגד שערי המים (שם ג' כ"ז), אך לדברי חז"ל יצאי הגבעונים הם הנתינים. ע"ע במ"ה; נוב וגבעון; נתינים. ביבליוגרפיה: אוצר השמות 428; תבואות הארץ 167, 162; ירושלם ח"י 192.

א.

גבר: עי' איש ואשה.

גְּבִירָאֵל (=גבר-אל, כלומר חצי איש וחצי מלאך = semigod): מלאך בדמות איש עם מיכאל שראה דניאל בחזון (דניאל ח' ט"ז, ט"ח כ"א). שני המלאכים האלה הם מליצי ישראל בניגוד לסמאל שהוא מקטרג. שמות המלאכים לא נזכרו בכה"ק שנכתבו קודם גלות בבל, כי שמותם העלו מבל (ירושלמי ר"ח מ"א). מיכאל וגבריאל הם שרים של מעלה, דבולא מתחלפין ואינן לא מתחלפין (ב"ד פט"ח ח'). ישראל הוא "אומתו" של מיכאל (יומא ע"ז). וגדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל וכו' מיכאל באחת (במועף) ופריחה אחת) גבריאל בשתיים (ברכות ד'). אליהם נתוספו עוד שני מלאכים אוריאל ורמאל, וארבעתם

ולתוספת באור מביא לפעמים משלי הערביים ובסופו אספת שירים ומשלים מפרי הניגונו ומהעתקתו. ונראה שהארץ ימים רבים כי בספרו נמצא ממנו שיר משנת רצ"ט (1539) המתחיל "אלהי חן זרעי והחש ישעי" וא"כ כבר בשנה ההיא היו לו בנים. הרב ר' שלמה בן צמח דוראן (רשב"ץ) כתב בהקדמת ספרו זה על המחבר כי "הוא נודע בכל המן ישראל לענו ירא אלהים וכלול בכל מיני חכמות". לר' אברהם היה בן ר' יעקב שהניה ספרו וחוסיה עליו, "לקט שכחה" ענינים מושכלים ושירים מאביו וביחוד מאת בנו (נכר המחבר) ר' אברהם גרשון שהיה נ"כ רופא חכם ומשורר (נולד בשנת 1586 ומת בשנת 1605). הספר נרפס בליוורנו בשנת 1748 ע"י אחד מצאצאיו ר' אברהם לקיים נדרו שנרר בשנת 1740 במות שני בניו במנפה.

ביבליוגרפיה: פין כנסת ישראל 16; Bloch, Inscriptions Tumulaires p. 17; J. E. V. 540.

גבלא: עי' אדום. גבן עי' מום.

גִּבְעָה : עיר בנחלת מטה בנימין ונתנה לבני אהרן הכהן עם מנרשיה לשבת בה (יהושע כ"א י"ז). ונקראת ג'יב נבע בנימין או גבעת בנימין (ש"א י"ג ב' וט"ז). תבונתה סמוך לרמה (שופטים י"ט י"ג), והיא הכפר נבע, שעה אחת למזרח ראם (רמה), ושבע פרסאות לצפונה מירושלם בדרך העולה מבית אל. שם היתה המלחמה עם בני בנימין ע"ד הפלגש (שופטים כ'). אחרי חלוקת מלכות ישראל לשתיים היתה נבע הגבול הצפוני של יהודה (מ"ב כ"ג ח'), ואסא המלך בנה אותה מאבני הרמה (מ"א ט"ז כ"ב). בשבט הגולה מבל היתה נבע ידועה ומפורסמת (עי' עזרא ב' כ"ז; נחמיה י"א ל"א; דהייא ת' ו'). ועי' יוסיפוס קדמוניות 5. 2. 8; מלחמות 5. 2. 1).

יש עוד עיר אחת שנקראה גבע או נבעת והיא במחוז קרית יערים, ושמואל הנביא במשחו את שאול אמר לו: אחרי כן תבוא אל נבעת האלהים אשר שם נציבי פלשתים (ש"א י"ד), וינתן הכה את נציב פלשתים אשר בנבע (שם י"ג ג'). שם נולד שאול, ומשם הלך לבקש את האתונות, ושמה חזר אחר שנמשח, ולכן נקראת "נבע רמה נבעת שאול" (ישעיה י" ב"ם), והיתה סמוכה לקרית יערים (אבנו גוש) בצד מערבית צפונה לה, וחוט הגבול עבר בשניהם בתוך העמק הקטן הנראה עד היום, ושם עובר הדרך מירושלם ליפו, ולכן נמתח לפעמים ליהודה ופעם לבנימין, כי מחוברת היתה עם נבעה, ונקראת נבעת אלהים כי הארץ היה שם (ש"א ו' א'). המקום נודע עתה בשם "תוליל אלפזל". מהתלמוד נראה שנדל שם חציר ידוע שנקרא חצירי נבע, והחציר שבנבע היה חשוב מאד (ירושלמי ערלה פ"ד ר'; כלים פ"ז ה' ע"י פ"י חרמב"ם).

ביבליוגרפיה: אוצר השמות 426; שבע חכמות 86; תבואות הארץ 159; יעבץ, ח"י חלק א' 176.

א.

עומדים בצד כסא הכבוד כנגד ד' רוחות בארץ וכנגד ד' דגלים של שבטים. מיכאל בימינו כנגד ראובן וכו'. גבריאל מלפניו כנגד מלכות יהודה, כי ביהודה בתיב נ כ ר באחיו (במדבר רבה פ"ב ט; ועי' ס' חנוך פ"ט א'; פ"ט ו, פנ"ד ו'; ועי' קוימש, די אפאקריפען אונד פוירד עפינראפען דעס אלמען מעסטאמענסס ח"ב 240 בהערה). בקריאת שמע על המטה אומרים: בשם ה' אלהי ישראל, מימיני מיכאל ומשמאלי גבריאל, ומלפני אוריאל ומאחורי רפאל, ועל ראשי שכינת אל". גם מיסודי דת הנוצרית האמינו בהמלאכים האלה (וגבריאל נזכר בלוקס א' י"ט - ל"א) ובמטבלא של זהב שנמצא בקבר הונוריוס נרשמו שמות ארבעה המלאכים האלה (Kopp, Palaeographia Critica III. 158). גם העריצו אותם מיסודי דת מחמד. גבריאל נזכר בשם גבריל בקוראן (שורה פ"ב צ"א צ"ב, פס"ו ד') ובמקומות אחרים נזכר בשמות תוארים, "רוח אלקדש" (רוח הקדש), "רוח אלאמין" (רוח אמן), "שדיד אלקוח" (כבוד גנורא), "ראסול כרים" (שליח נדיב). אמנם עיקרי אמונת ישראל אינם תלויים באמונת המלאכים כמו אמונת הנוצרים והמחמדנים, גם לא יאמינו היהודים שיש במלאכים כח אל, רק הם שלי תי אל והאמצעים למפעלות אלהים, ואמרו חז"ל כשירד הקב"ה לסיני ירדו עמו חבורות חבורות של מלאכים, מיכאל ותבורתו גבריאל ותבורתו, יש מאוה"ע שבררו להם מיכאל ויש מהם שבררו להם גבריאל, אבל ישראל בררו להם הקב"ה ואמרו, "חלקי ה' אמרת נפשי" (דברים רבה פ"ב כ"ד). ולכן לא נבראו המלאכים ביום א' שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקב"ה ממדד באמצעו, אלא אנכי ה' עושה כל (ב"ר פ"א ד'). ודרשו: והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול "מים רבים" זה גבריאל המלאך, "והארץ האירה סבבדו" אלו פני השכינה, והלא דברים ק"ו: מה גבריאל שהוא אחד מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות שעומדים לפניו קולו חולך מסוף העולם עד סופו וכו' (אדר"ג פ"ב) והקב"ה, "עושה שלום במרום" שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל כדרך שבני אדם קורין עשרה ראובן וכו' שאילמלי עשה כן כיון שקרא לאחד מהם כלם באין לפניו ומתקנאין זה בזה וכו' (שם פ"ב). ולפלא הוא כי במקום אחד נראו כאלו הם בני אדם מרומי המעלה ומפלפלים כמו אמוראים בפירוש הכתוב, "ושמתי כדרכי שמשותיך" פליגי בח תרי מלאכי ברקיעא גבריאל ומיכאל ואמרי לה תרי אמוראי במערבא וכו' חד אמר שוהם חד אמר ישפה (ב"ב ע"ה.).

[תכונת גבריאל] שילות גבריאל היא לעזור למובים ולמנתן רעים להוציא מזימתם. ובפרט הוא תומך בידי ישראל אשר ישמרו את דרך ה'. גבריאל הוא שר של איש ובשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש אמר גבריאל לפני הקב"ה: רבש"ע ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבשן האש. א"ל הקב"ה: אני יהיד בעולמי והוא יהיד בעולמו נאה ליתיד להציל היתיד. ולפי שהקב"ה אינו סקפה שכר כל בריה אמר תוכה ותציל שלשה מבני

בניו (הנגיה משאל תזריח). ואז עמד יורקמי שר הכרד ורצה לצנן את הכבשן, א"ל גבריאל: אין נבורותיו של הקב"ה בכך, שאתה שר כרד והכל יודעין שהמים סמכים את האש אלא אני שר של אש ואעשה גם בתוך נס (שבת קי"ח). חתו אש דחה אש דגבריאל (יומא כ"א:). בן שלשה האנשים שבאו לאברהם היו מיכאל וגבריאל ורפאל, מיכאל באמצע גבריאל בימינו ורפאל בשמאלו (יומא ל"ז:); מיכאל שבא לבשר את שרה, רפאל שבא לרפא אח אברהם, גבריאל אזל למהפכת למרום (ב"מ פ"ה). אצל תמר לאחר שנמצאו מימניה בא סמאל ורחקן, בא גבריאל וקרבן כדי להצילה משרפה (סוטה י.). בת פרעה ראתה את תיבת משה במים וירדה להצילו, כיון דחוו נערותיה אמרו לה: נברתנו, את עוברת על גזירת אביך, בא גבריאל וחכמן בקרקע, ושיר לה תדא דלא אורחא דבת מלכא למיקם להורא (שם י"ב:). "והנה נער בוכה" בא גבריאל והכה למשה כדי שיבה ותמלא עליו רחמים (שמות רבה פ"א כ"ח). וכאשר בחנו אס יש בו דעה והביאו לפניו בקעה זהוב וגחלת וכו' בא גבריאל ודחה את ידו ותפש בנהלת (שם שם ל"א). וכאשר התקשה משה במעשה המנורה לבש גבריאל פסיקא (אזור) כדרך האומנים והראח לו למשה את מעשה המנורה (מנחות כ"ט.). גבריאל פרע או סרס את פופיפר כדי להציל את יוסף (סוטה י"ג:). והיה מלמד את יוסף שבעים לשון (שם ל"ג. ל"ז:). אבל כאשר סרו בני ישראל מדרך ה' לא חס עליהם, ובשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שרמון ועליו נבנה כרך גדול של רומי (שבת נ"ז:). שהיו מצירים את ישראל. שבנא וסעיתו שרצו להשלים עם סנהריב ושלח אליו שלוחים אתא גבריאל אתדיה לרשא באפי משריתיה (סנהדרין כ"ו:). וכאשר רצה הקב"ה להרוג את סנהריב א"ל לגבריאל: מנלך נמושה? אמר לפניו: רבש"ע, נמושה ועומדת מששת ימי בראשית, שנאמר ספני תרבות נרדו (שם צ"ה:). ור' שמעון בן יוחאי אומר: אוהו הפרק זמן בשל פירות היה, אמר לו הקב"ה לגבריאל (הממונה על בשל הפירות. רש"י). כשאתה יוצא לבשל פירות הזקק להם שנאמר מדי עברו יקת אתכם (שם). ולפעמים שהיה מונע לרשעים לעשות טוב כרי להפך בזכות ישראל. ובמעשה דנבוכדנצר ספריה דבלאדן שערך סכתבו לחזקיה, "לאלהא רבא שלם וכו' כדרהים ד' פסיעות אתא גבריאל ואוקמיה. ואר"י אילמלא בא גבריאל והעמידו לא היתה תקנה לשונאי ישראל (שם צ"ו:). את ושתי מנע מלבווא לפני המלך (סנילה י"ב:). ובספר הזכרות היה שמשי מוחק וגבריאל כותב את מעשה מרדכי שהציל את המלך (שם ס"ו:). במעשה ינאי המלך שבא לדין לפני שמעון בן שטח ולא רצו הדיינים לחייבו בא גבריאל וחכמן בקרקע (סנהדרין י"ט:).

[מלך נעד ישראל] דרש רבי נתניה: בא וראה אהבתו של הקב"ה אל ישראל שהרי מלאכי השרת שהם נבדדי כח עושי דברו עשאן הקב"ה שוטרים לישראל ומי

אצל המדבר, ואמרו שלא יעמוד בימו וזרקנה לים, נבנת וזרקנה למדבר (קדושין נ"ז). ואפשר שהיא נבנת (Gabbatha) י"ב מילין מן אליותראמוליס, והוא מקום קבר הנביא חבקוק. ולדעת אייזבוים היא נבעת פינחס בהר אפרים (יהושע כ"ג ל"ג).

א.

ג'ד : שם למול טוב, אושר והצלחה. ותאמר לאח בא נד (בראשית ל' י"א), וכמו באשרי כי אשרוני (שם שם י"ג), ופירושו בא במול טוב. בן אמוזג בפירושו, "אם למקרא" על התורה יאמר כי השם נד נגזר מן אגד ומורה על החבור והקשור, כי הקדמונים האמינו שהתחברות כוכבי מעלה חשפיעה איזה מקרה רע או טוב לתחתנים, והיו עורכים לנד שלחן (ישעיה ס"ה י"א), ויש אומרים כי נד הוא חוכב צדק (Jupiter) המשפיע כל טוב. הכנענים עבדו אותו במקומות שנקראו על שמו כמו, "ריבון נד" (במדבר ל"ג מ"ח), תיבוע דיבון בית מולא; "בעל נד" (יהושע י"א י"ז); "ומנדל נד" (שם מ"ז ל"ז). עשו באמרו יקום אבי כיון בזה לאב החצלחה נדא אשר הקרה לפניו למצוא צידו (ביר פמ"ה). ובנמרא אמרו: נד נדי וסנוק לא הרי זה מדרכי האמורי (פסחים נ'). נד אינו אלא לשון ע"ז (שבת ס"ז:). ערסא דגרא היא מטה עשויה לכבוד שר הבית ואין אדם ישן עליה (חולין מ.). ומצינו שמות נדי נדיאל בשבט מנשה וחבלק (במדבר מ"ג י"א).

ל.

ג'ד : שם בן יעקב אשר ילדה לו זלמה שפחת לאה. נד נולד בעשרה בחשון וחי קצ"ה שנים (שמות רבה פ"א ה') ונקרא שמו נד ע"ש המן שהאכילם הקב"ה שהוא כורע נד (שם). על שמו נקרא שבטו בני נד. מטה נד, וסתם נד (במדבר א' י"ד, כ"ד, כ"ה), ובי"ד היחס הנדי (דברים ג' י"ב), ותחלתם נקראת ארץ נד (ש"א י"ג ז') ונד סתם (ירמיה מ"ט ג'). מספר בני נד בצאתם ממצרים היה 45600 (במדבר א' כ"ה) וטרם נכנסו לארץ נתמעטו עד 40500 (שם כ"ז י"ח). במסעי בני ישראל היה מתנה נד תחת דגל ראובן ננבה. צבע המטה שלו היה מעורב לבן ושחור ומצויר עליו מתנה (במדבר רבה פ"ב). בסדר השבטים נמנה נד פעם הי"א ופעם הג' ופעם ה' (שם י"א ה', כ"ד, כ"ו כ"ז). בתנוכת המשכן הביא נדיאו את קרבנו ביום הששי (שם ד' מ"ב).

נד לקח חבל נחלתו עם ראובן וצוי המנשה בעבר הירדן מזרחה. הארץ שנכבשה מעוג. כי היה להם מקנה רב והיו צריכים מקום מרעה רחבת ידיים על ארץ מישור (במדבר ל"ב; יהושע כ"ב). שמות הערים אשר נאחזו בני נד הן: דיבון, עטרות, ערוער, עטרות שופן, יעזר, ינבהה, בית נמרה, בית הוק, והם ערי מצצר ונדרות צאן (במדבר ל"ב ל"ד-ל"ו) בין נחל יבק ונחל ארנון. חבל נחלתו היה לצפון נחלת ראובן, ומחלקו של ראובן לחלקו של נד רק ארבעה מילין (סוטה י"ג). איזה מערי ראובן נתערבו בנחלת נד. ארץ הנלעד היתה בשותפות לשלשת השבטים בעבר הירדן (במדבר ל"ב כ"ט) ונאמר כי מכיר בן מנשה

הם, מיכאל ונבריאל (שמות רבה פ"ח ח). "קומו השרים" זה מיכאל ונבריאל, "משחו מנן" כתבו שהבכורה ליעקב (ביר פמ"ג י"ג). לדעת חז"ל נבריאל הוא לבוש הכדים שראה יחזקאל... והתוית תו על מצחות האנשים" (יחזקאל ט' ג' י" ב.). א"ל הקב"ה לנבריאל: לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו שלא ישלמו בהם מלאכי הבלה, ועל מצחן של רשעים תיו של דם כדי שישלמו בהם (שבת נ"ה). ואמר ר' שמעון חסידא: אילמלי לא נצטננו נחלים מידו של כרוב לידו של נבריאל לא נשתתרו משונאיהן של ישראל שריר ופליט וכו'. אמר הקב"ה: מי הוא זה שמלמד זכות על בני? אמרו לפניו: רבש"עי נבריאל! אמר להם: יבא וכו' (וימא ע"ז). בשם ר' לוי אמרו: שש שנים היו אותן נחלים עוממות בידו של נבריאל. סבור שישראל עושין תשובה, כיון שלא עשו בקש לזרק ולקעקע ביצתן. א"ל הקב"ה: נבריאל נבריאל! יש מהם בני אדם שעושים צדקה אלו עם אלו וכו' (ויקרא רבה פכ"ז ח'). ועל שעת החורבן נאמר, "כל העיה בנרו בה" זה נבריאל ומיכאל שחיו מלמדיו עליה זכות וכו'. והם בעצמם גמלו שני לפירי אש והציתו אש בהיכל ה' שנאמר ממרום שלח אש וילקוט איכה רסו תת"מ; איכה רבה פ"א כ"ח). אך לעתיד לבא יושעו את ישראל ודרשו, "ועלו מושיעיהם בחר ציון" זה מיכאל ונבריאל (שמות רבה פ"ח ה') ועתיד נבריאל לעשות קנייניא (מלחמת בינים) עם ליתת וכו' (ב"ב ע"ד). ע"ע מיכאל; מלאכים; סמאל.

ביבליוגרפיה: קאהוט, איבער די יידישע אנגעלאגטע אינד דעמאנאלאגיע אין אירער אבהענגיקייט פאם פארסיסמוס, ליימציג 1866; מאנאטשריפט Curtiss, *Primitive Semitic Religion*, 1902; J. E., V. 540.

א.

גבת, גבתון: העיר נבחה אשר לפלשתים (מ"א מ"ז כ"ז) היתה אחת מערי הלויים בחלק דן (יהושע כ"א כ"ג, י"ט מ"ד). תכונת נבתון היתה בין בעילין (בעלת) ובין עלחיני (אלתקה). נבתון היתה בצורה ובימי נדב בן ירבעם צרו בני ישראל עליה (מ"א מ"ז מ"ז-מ"ז). חשערת החוקרים היא כי הכפר "קייבה" במערב הכפר חיבנה (תמנה) היא נבתון העתיקה. העיר הזאת היתה נודעת עוד בימי התלמוד, ור' יוחנן אמר: מנבתון ועד אנטיפרס (אנטיפטרס) ששים רבוא עיירות היו וקמנה שבהן זו בית שמש, ובעת אם תבצע בקנה לית לה (ר"ל אם תמלא קנים כשיעור זה אין שם, ואורך הקנה שש אמות) (ירושלמי מנילה פ"א א'; תענית פ"ד ח'; שה"ש רבה פסוק: הנך יפה דוד; ובמס' סנהדרין צ"ה: הגרסא נבת). ואמרו עוד: י"ב אלף תלמידים היו לר"ע מנבתון ועד אנטיפרס וכלם מתו וכו' (יבמות ס"ב). ובימי חזקיהו המלך ברקו מין (בצפון) ועד באר שבע (בדרום) ומנבת ועד אנטיפרס (משמע מזרחה למערב) ולא מצאו תינוק וחינוקת איש ואשה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה (סנהדרין צ"ד). ממקום אחר כוכב שנבת היתה

הראב"ד בין גדולי הדוד וגדולי המפורשים או גדולי המנהיגים. רש"י בין גדולי הדכנים (הליכות אלי אות ר"ו). "מדרש גדול וגדולה" נמצא בבית המדרש ח"ג התצאת יעליניק. ע"ע בגדת; בר מצוה; קטן וקטנה; תוארי כבוד.

ה.ב.

גדולה: ע' כבוד.

גְדוּלָה (blasphemy): קללה נגד שם הוי"ה, ובלשון נקיה "מבדך" את ה'. מסופר בתורה כי בן איש מצרי ואמו ישראלית שלגמית בת דברי למטה הן (שנתגיד) היה לו ויכוח עם איש ישראלי, ובתוך ויכוחו נקב בן המצרי את השם (הוי"ה) ויקללהו, וישימוהו במשמר ויצא חייב ונסקל. ומפורש הדין "איש איש בי יקלל אלהיו (בכנוי) ונשא חטאו (בלאו, ובלא התראה עונשו בכרת), ונוקב שם הוי"ה מות יומת רגום ירנמו בו כל העדה" (ויקרא כ"ד ט"ו-ט"ז). המסקל הזה נקרא מגדף, ואמרו במשנה המגדף אינו חייב עד שיפרש השם המיוחד ואז חייב בעדים ובתראה בסקילה ועל הכינים היא הזהרה וחייב במלקות, ובשהיו בורקין את העדים היו נושאים ונותנים בכינוי "יכה ויסי את יוסי" ומכנים הקללה בלפי אחרים, ונקט "יוסי" שיש בו ד' אותיות כמו השם. ובשנמגר הדין מציאין בל אדם לחוץ ושואלין את הגדול שביניהם ואומרים לו: אמור מה ששמעת ב פ י ר ו ש, והוא אומר, והדיינים עומדין על הנליהם וקורעין בגדיהם, והעד השני אומר אף אני במוחו וכן השלישי, ואינו צריך לחזור ולהוכיז את השם, וכל השומעים תיביים לקרוע מלבד העדים שכבר קרעו בשעה ששמעו. ואין קורעין אלא על שם המיוחד בלבד, והשומע אזכרה מפי הגוי אינו חייב לקרוע. גם בן גח מזהר על ברכת השם בישראל אך נהרג בסייף ולא בסקילה (סנהדרין נ"ו. ס"א). 'בש"ע מסקו שהשומע ברכת ה' אפילו בכנוי ואפילו בלשון לע"ז חייב לקרוע, אך אם שמע מן המומר דינו כגוי בזמן הזה (י"ד סי' ש"ט ל"ז). ועכשיו שנתבטלו מיתת ב"ד, קנסות ועונשין חייבין ב"ד לנדות את המגדף (ע"י רב עמרם נאון בתשובת גאוני מרח ומערב סי' ק"צ). ע"ע שמות ה'; שם המפורש.

א.

גדי: ע' בקר וצאן; חד גדיא.

גְדִיָּה (גדליהו) בן אחיקם: מקיד מלך בבל שמתה על דלת העם הנשארים ביהודה מן הגולים לבלב. אביו אחיקם בן שפן היה עם ירמיה הנביא והצילו מן העם שרצו להמיתו על נבואתו הרעה (ירמיה כ"ו ב"ד). גם גדליה היה נוטה לדעת ירמיהו אשר יעץ להשלים עם הבבלים כדי להציל את ירושלים והמקדש מן התורבן. גדליה ישב במצפה וכל שרי העם נלוו אליו והכניסוהו שלא תאונה להם רעה מפאת מלך בבל, ויבקשו להתישב בערי יהודה ושלא להתערב בקושרים על מלך בבל. אך בעלים מלך עמון אשר חפץ בכליון ממלכת יהודה הסית את ישמעאל בן נתניה מרע המלוכה להמית את גדליה, ויבא

לכד את הגלעד ומשה נתנה לו לאחזה (שם שם ל"ט, מ). וז' צי הר הגלעד נתן לראובני ולגדי (דברים נ' י"ב). במקום אחר נאמר כי משה נתן את כל ערי הגלעד למטה גד (יהושע י"ג כ"ה) חצי הגלעד לבני מכיר בן מנשה - לחצי בני מכיר (שם שם ל"א). בעת מלחמת הפלשתים עם בני ישראל תחת מלוכת שאול עברו העברים את הירדן בארץ גד והגלעד למחסה ומסתור מפני האויב (ש"א י"ג ז').

בני גד היו גבורים, לכך לא העמידם יוסף לפני פרעה כדי שלא יפקידם שומרים לראשו (ב"ר פנ"ד ד). רבים משבט גד באו אל דוד המדבריה לעזור לו בברחו מפני שאול, והם גבורי חיל אנשי צבא עורכי צנה ורומח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר (דה"א י"ב ט'). ב"י הנדי נמנה בין גבורי דוד (ש"ב כ"ג ל"ז). אחרי חלוקת הממלכה הכללית לשתיים פשע מואב בישראל ויצירו לבני גד על גבולם, אולם בימי עמרי גברה ידם על מואב. חגלת פלאסר הנלה את עשרת השבטים ושבט גד עם ראובן נלוו תחלה (איכה רבה פ"א ה'). אז התיישבו בני עמון בערי גד (ירמיה מ"ט א'). הנביא יבא כי ישוב גד לנחלתו ושערו בירושלם יקרא "שער גד" (יהזקאל מ"ח כ"ה, ל"ד), והגלעד ישוב לבנימין (עובדיה א' י"ט). משה רבנו קבור בחלקו של גד (סוטה י"ג: ילקוט ח"א רמז תתקס"א) ואליהו היה מזרע גד (ב"ר פע"א). ע"ע גלעד; שבטים.

א.

גֵּד הַחֻזָּה: נביא בימי דוד המלך (ש"א כ"ב ה') והיה עם דוד ועם נתן הנביא בחלוקת הכהנים והלוים לפי עבודתם (דה"ב כ"ט כ"ה), וכתב את דברי ימי דוד (שם שם כ"ט). גד היה מתלמידי ישמאל הנביא וסיים ספרו של ישמאל מהמלים, "ושמאל מת" והלאה (ב"ב ט"ז). הוא יעץ לדוד בברחו מפני שאול שלא לשבת במצודה ולהסתר בארץ יהודה (ש"א כ"ב ה') והניד לדוד דבר ה' בחטאו למפור את בני ישראל ויצוהו לבחור לו אחד משלשה העונשים: שבע שנים רעב, שלשה חודשים מנוסה מפני האויב או שלשה ימים דבר בארץ ודוד בחר בעונש האחרון (ש"ב ב"ד).

ה.ב.

גְדוּלָה: כל מקום ששערו חכמים גדלות באיש הוא שהביא שתי שערות ועברו עליו י"ג שנה ויום אחד. ולא דוקא יום אחד שלם אלא מיד שהוא אחר י"ג שנה מקרי גדול, ונקיט יום אחד לומר שצריכין י"ג שנה שלמות (סמ"ע בח"מ סי' ל"ה ס"ק ה'). אבל מהר"י ברונא בחשובה כ"י כתב שאינו נקרא גדול עד שיעבור אותו יום (עולת התמיד סי' נ"ה ס"ק ג'). לענין עונשין מקרי גדול מכן עשרים שנה הלאה. במציאה מקרי גם גדול "קטן" אם הוא סמוך על שלחן אביו ומציאתו לאביו, ואם אינו סמוך על שלחן אביו נחשב גם קטן "גדול" ומציאתו שלו (ש"ע ח"מ סי' ר"ע ב'). בספרי המוסקים נקרא רב האי גאון בין גדולי הראשונים. הרמב"ם בין גדולי המחברים,

לברא ועל הארץ יהיה חורב וידעתי כי תושע בירי את ישראל" ויהי כן. ולמחרת נסח לבקש ההפך, "יהי נא חורב על הגוה לברא ועל כל הארץ יהיה מל" ויהי כן. מספר בני ישראל שבאו אליו היה ליב אלמים. אך ה' אמר אליו, "רב העם אשר אתך מתתי את מדין בידם פן יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי". ויקרא נדעון באזני העם לאמר, "מי ירא וחרד ישוב ויצפור מהר הנלעד, וישב מן העם כי יב אלף ועשרת אלפים נשאר" (שופטים ז' ב'). אך גם המספר הזה היה רב, ויורד אותם אל המים ויבזן אותם בדרך שהיו שותים מים, "כל אשר ילוק בלשונו מן המים כאשר ילוק הכלב" והם היו שלש מאות והנשארים היו כורעים על ברכיהם לשתות. ויבחר לו את גוד המלקקים, ויתן בידם שופרות וכדורים ריקים ולפידים. ויחץ אותם לשלשה ראשים ובקרבם אל מחנה האויב תקעו בשופרות ושברו הכדורים והתחזקו ביר שמאלם הלפיד וביד ימינם השופר וקראו, "הרב לה' ולגדען". וברך הוה החרידו מחנה מדין ועמלק וינוסו ויכנס ישראל מבה רבה. וכאשר הגיעו בני מדין אל הירדן שלה נדעון מלאכים אל בני אפרים לאמר, "רדו לקראת מדין ולברו להם את המים", וילכדו את שני שרי מדין עורב חאב ויהרגום. ונדעון עבר את הירדן עם גודו עיפים ורודפים אחרי זבח וצלמונע מלכי מדין וישיגם בקרקור עם מחניהם הנשארים כחמשת עשר אלף איש. ויך את המחנה הזבח וצלמונע נסו, וירדפו אתריהם וישיגם ויהרגם. ויענשו נדעון את אנשי סוכות ואנשי פנאל אשר מנעו לתת לחם לאנשי חילו הרודפים אחרי מחנה מדין הנשאר באמרים, "הכף זבח וצלמונע עתה בידך כי נתן לצבאך לחם?". ויכנע מדין לפני בני ישראל כל ימי נדעון. בני ישראל רצו להמליך עליהם את נדעון עם בניו אחריו, אך הוא השיב לחם, "לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם, ה' ימשול בכם". וישאל מהם דק שאלה קטנה. לתת לו איש נוס וזב שלקחו משלל האויבים, ויהי משקל חנומים אלף רשבע מאות זחב, ויעש מהם לאפור רצנ אותו בעיר עפרה ויהי לנדעון ולביתו למקוש כי על ידו עבדו ע"ו (רות דב' פ"א ד'), אף כי כוונתו היתה רצויה, וסה שהקריב בבמה נ"ב היתה כוונתו לשם שמים ואמרו עליו כי תיה גדול ברזו כמשח ברזו (ר"ה כ"ח). ובנסיונותיו לא עבר על לא תנסן את ה' כי לא היה לו ספק ביכולת ה' אלא רצה לנסות אם ראוי הוא לנס גדול כזה (הרדב"ן ח"א סי' ו' בשם ר' סעדיה גאון). גם הפך לחזק לב ישראל כדי שיצאו למלחמה בנפש הפצה, כי באותו הדור היו קטני אמנה, ולכן לא שאל אות הגיחה עד אשר נאספו כלם תחת רגלו (עי' כנסת הגדולה א"ח דף קי"ח ע"א). נצחן נדעון נזכר בישיעה סי' ג', "החתות כיום מדין", ובתהלים פ"ג י"ב, "שיתמו נדיבמו כעורב וכזאב וכזבח וצלמונע כל נסיכמו".

ב.ר. - א.

ג'דעון (Gideon), שכמושון: בעל כסף באנגליא; נולד בלונדון בשנת 1699 ומת שם בשנת 1762. אביו

ישמעאל אל גדליה המצפתה בחורש השביעי (תשרי) וכבר היו שם יוחנן ויונתן בני קרח ועוד שרי תילים. יוחנן הזהיר את גדליה להשמר מישמעאל שבא לחמיתו, אך גדליה לא האמין לו ולא שמע אליו. ויקבל את ישמעאל ברצון ויאכל אתו לחם. והיה כמוב לבם בין יוסיפוס קרמוניות 10.9.4) קם ישמעאל ועמו עשרת אנשים ויהרגו בחרב, ויכה גם את כל היחורים והכשרים שהיו עם גדליה במצפה. ויחי כשמוע יוחנן בן קרח ושרי החילים את אשר עשו, עלו עליהם למלחמה וישטעם אצל נבען, וכל העם אשר עלו עם ישמעאל נסכו מעליו וילכו אחרי יוחנן וישמעאל נמלט לנפשו אל עמק. אך יוחנן ירא לשוב ליחרדה מחמת מלך בבל פן יחשדהו בהריגת גדליה, ולכן ברח עם אנשיו למצרים (ירמיה מ' ו"א). הריגת גדליה גרמה כי נבחר יתר השליטה מארץ יהודה, ולזאת קבעו את יום הריגת גדליה שהיה לזעת חז"ל בשלשה לחדש תשרי ליום צום ותענית לדורות (זכריה ז' ה' ח' י"ט). מלמד ששקולה מיתתן של צדיקים כשרפת בית אלהינו (ר"ה י"ח; נדרים כ"ב). חז"ל הרשיעו גם את גדליה כי לא שמע אזחרת יוחנן, ודרשו הפסוק... פגרי האנשים אשר הבח ביד גדליהו (ירמיה מ"א ט'). וכי גדליה הרגו והלא ישמעאל הרגו אלא מפני שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח (נהר ס"א). ע"ע תענית.

ביבליותרפא: אוצר השמות J. E., V. 579;485

ג'דעון: שופט החמישי לישראל בשנת ב"א תרע"ו (1084 קודם מדינ). הוא היה בן יואש אבי העזרי משבט מנשה וחי בעיר עפרה בנלעד. הוא נקרא ג"כ ידובעל וגם ירובשת (ש"ב י"א כ"א) השם שכנהו אביו לאמר, "ירב בו הבעל" והיא תשובה שהשיב יואש אביו לאנשי עירו שרצו להמית את בנו על אשר נתן את מזבת הבעל, באמרו "אם אלהים הוא ירב לו" (שופטים ו' ל"א). ואמרו ירובעל זה נדעון שעשה מריבה עם הבעל (ר"ה כ"ח). מצב בני ישראל היה רע מאד תחת עול מדין שבע שנים. מדין ובני קדם מעבר לים ועמלק מצד דרומית-מערבית הציקו להם מאד וישחיתו את נבולם עד עזה, ובני ישראל הוכרחו להחבא במערות ומצודות ונדעון היה חובט המים בנת (של יין) כדי שלא יכירו בו האויבים, להניס מפני מדין. וירא אליו מלאך ויאמר לו, "ה' עמך גבור החיל... והושעת את ישראל מכף מדין, הלא שלחתיו". וישאל סטנו אות שהוא שליח ה' והקריב לו מנחה, ויצוהו המלאך להניח את הבשר והמצות על הסלע ויגע בהם בקצה המשענת אשר בידו, ותעל האש מן הצור ותאכל את הבשר והמצות והמלאך נעלם מעיניו. ויבן מזבח לה' ויחרום את מזבח הבעל. ורוח ה' לבשה את נדעון ויאסוף אליו את בני משפחתו אביעזר ואח"כ כל בני שבטו מנשה ומלאכים שלח גם באשר זבלן ונפתלי ויאספו אליו להלחם עם שונאיהם מדין ועמלק ובני קדם אשר תנו בעמק יזרעאל ומספר תילים עלה מאה ולי"ה אלפים איש חיל. ונדעון נסה את ה' בנות צמר בגורן לאמר, "אם מל יהיה על הגוה

ביבליוגרפיה: תבואות הארץ הנצאה לנגן
279; שבע חכמות 87; המעמר 183; כרם חמד
ה"ח 16-22.

א.

גְּדֵר (definition): גבול הוראת השם. הפילוסופים בימי הביניים הכניסו במלת גדר את הסוג והחבר, למשל בגדר האדם שהוא "חי מדבר" הנה "חי" הוא סוגו או המין הכללי ג"כ שאר בעלי חיים ו"מדבר" הוא החבר. המבדילו בפני עצמו ועשה הגדר לחסום בפני שאר בעלי חיים. וכמו שבעל הנו עשה סוג סביב לגנתו הכוללת כל מיני זרעוני גינה ואח"כ עשה גדר סביב כל מין בפני עצמו. נספ לחסון והחבר הוא ה"חוק" שהוא סגולת הדבר כמו "חי צוחק" הנה ה"חי" סוג ו"צוחק" הסגולה. והוא שונה מחי "בוכה". הפילוסוף ר' מנחם בן אברהם בונפאס (Bonafas) שחי בצרפת בסוף המאה ה"יב חבר ספר הגדרים שגודע ג"כ בשם מכלל יופי ונדפס בשאלוניקי בשנת 1567 ובברלין בשנת 1798 עם מ"י יצחק סאמנוב (ע"י מלות הניון להרמב"ם שער י והערות הרמב"ם אות י"ד; ביאור מלות זרות בהקדמה לחאמונות והערות לרמ"ג; לשון למודים לרמ"ה לתאמו י"ג ע"ב וסוף ס' דרך תבונה). ע"ע ס"י ג.

מ. ס. ה.

גהעטא : ע' גישו.

גואיזאלפי, זכריה די : נסיד יהודי. אביו גר בגינוא איטליא ובא בבירה נשואין עם הנסיכה ביקאקהם ובעור ממשלת הרפובליק של העיר הנזכרת נבחר בשנת 1414 למושל על חצי האי "מאמאן" אשר על הוף המזרחי של ים השחור. בנו הנסיד זכריה נלחץ בשנת 1482 מאת המורקים לעזוב את עיר מבצרו וללכה להאי מאמריסע. ושם עשה מלחמה את אויביו הצרים עליו. אולם למרות כל גבורותיו לא עצר כח לעמוד נגדם ולגרשם מארץ ממשלתו. בעת הזאת בקש זכריה את ממשלת הרפובליק אשר בגינוא שישלחו לו אלף דקאמים לשחד בהם את שכניו הנאמים למען יהיו לו לעזר נגד המורקים, והודיע כי אם לא תמלא את בקשתו אז ילך למדינת וואלאכיא או למדינת רוסיא למצוא שם מפלט. הצאר איוואן וואסיליעוויטש השלישי בהודעו כי גואיזאלפי נבק לבוא לארצו ולחסות בצלו שלח לו סכתב מיום ד' מארץ שנת 1484 בזה הלשון: "בהחד ה, הנסיד הגדול איוואן וואסר ליעוויטש, מלך על כל מדינות רוסיא לחיהודי זכריה. כתבת לנו ע"י גבריאל פעטראו, אורחנו, כי יש את נמשך לבוא אלינו, גם אנו תפצים שתעשה זאת. אם תהיה עסנו גראך אותות למוכה, ואם תחפוץ לעבדנו נעשה לך יקר ונדולה, ואם תכסוף לעבוד אותנו וללכת אל ארצך אז תהיה הפשי לעשות זאת". ממקורים נאמנים ידוע כי בשנת 1487 עם זכריה פעמיו ללכת לרוסיא. אולם בדרך נסיעתו נפלו עליו שורדים, ביריעת הוואיעווארא סמעפאן בוואלאכיא ויבחו את כל אשר לו והכריחוהו לחזור לעירו. בכל זאת לא חזר זכריה להרץ מכתבים להצאר

ראולאנד (Rowland) גרען (מת בשנת 1720) היה סוחר באיי הודו המערבים, ושנה את שמו א ב ו ר ד י נ מ י (ע"ע) בבואו מפורטוגאל לאנגליא. שמשון נעשה עשיר גדול בנכסים וקרקעות, ועשה מסחרים בשמרי המדינה. בשנת 1745 הלח לממשלת אנגליא קרוב לשני מיליון ל"ש, וסך יותר גדול במלחמת השלשים שנה שחתחילה בשנת 1756. סמאת היותו יהודי לא הורשה לו לקנות קרקעות להנחיל לבניו, אשר זאת היתה נמנתו. ולכן גרל את בניו ברת הנוצרות, אך הוא בעצמו נשאר יהודי והיה חבר לקהלת בעוים מארקס בלונדון ובכל פעם שלח להם נדבותיו בשם "פלוגי אלמוני". באמצעות סיר רוברט וואלפאל נחן הפרלמנט הרשיון לגרען לקנות אחחה אשר חמד אליה, וגם התואר בארון ניהן לבנו בן מ"ו שנים (1759). כל עזובנו עלה לערך שש מאות אלפים ל"ש, ואלף ל"ש הגיח לקהלתו בתנאי שיקברוהו בקבר ישראל. בנו שמשון נשא את בת השופט הראשי סיר אוירדלי ווילמט. ואחת מבנותיו נשאת להלורד סיי (Saye).

ביבליוגרפיה: Francis, *Chronicles of the Stock Exchange*, pp. 88-90; J. E., V. 662.

ה. ב.

גְּדֵר (גְּדֵר): עיד בנחלת יהודה כהר וזוכרת עם חלחול ובית צור (יהושע מ"ז ג"ח). דעת בעל "קדוא מקרא" כי שמות של גדר אינם עצמיים רק כנוים על שם גדרות הצאן שהיו שם והם באמת בית לחם, בית הכרם, נמופה, תקוע וגמזו החסרות בלוח השמות של ספר יהושע. וגדרה נדרותים הן בית לחם ונמופה הבאות יחד לרוב (עזרא ב' כ"א; נחמיה ז' כ"ז) ובעל חנן הגדרי שר היותים והשקמים (דה"א כ"ז כ"ד) הוא אלחנן מבית לחם (ש"ב כ"א י"ט).

יש עוד עיר גדוד שבנו היונים כדרומיה מזרחית לים כנרת סמוך למבריה, ונבנתה מחדש ע"י פומפי ותגנה להורדוס הגדול. אחרי מותו היתה לעיר חפשית (קולוניא) תחת ממשלת רומי (יוסיפוס קדמוניות י"ד 4. מ"ו 7. 3. י"ז 11. 4). בימי המדינה נלחמו היהודים עליה אך נהדרפו משם (יוסיפוס מלחמות ב' 18. 1). במקום העיר נמצאות חרבות. הורונימוס קרא אותה Gedras ואומר שהיא עשר מילין מן סקימופוליס (בית שאן). חכמי התלמוד מזכירין את גדר בין חרים וכוור שעמדו על ההר והיו משיאין משואות עליהם בקידוש החודש (ר"ה ב"ג; עירובין ס"א; סנהדרין ק"ח). גדר היתה עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (ערכין פ"ט ו') ובנמרא אמרו שהיא בעבר חירון (ערכין ל"ב). לצפונית מערבית גדר לצד כנרת היתה בקעה גדולה וזה המורד של גדר ובבקעה מים חמים שהיו רוחצים בה להפואה ולכן נקראת ג"כ חמת גדר. ושם היה בית ספר ידוע (תענית כ') וגם מקום מושב לאב"ד (מדרש אסתר פ"א ב'). בשבת התיר רבי שיהיו בני גדר יורדין לחמתן ואין בני חמתן עולין לגדר (עירובין פ"ה ז'). ויש שם מעינות הרבה וראש לכלם היה "חמאם אל שיד" (מעין הזקנים). ע"ע מ ר ח ז.

המלחמה העתידה בזכריה, הנח יום בא לה' חלק שללך בקרבך ואספתי את כל הנגים אל ירושלם למלחמה (י"ד א'; ב'; ע' מנילה ל"א. רש"י). גם ביואל "ועודו ויעלו הנגים אל עמק יהושפט ונגי הסונים המונים בעמק חחרץ כי קרוב יום ה'" (ר"י, י"ב, י"ד), ובישעיה: תעשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה משתה שמנים ונגי' (כ"ח ו') כי קצף לה' על כל הנגים ונגי' (שם ל"ד ב'). וחז"ל דרשו כי אלדד ומידד התנבאו נ"ב על עסקי גוג ומגוג (סנהדרין י"ז).

ותיב"ע: תרויחן הוי"ן מתנבין כחדא ואמרי בסוף עקב יומיא גוג ומגוג והיילותיה סלקין לירושלם ובידו רמלכא משהא אינן נפלן וכו' (במדבר י"א כ"ז). שמואל דרש "לא מאסתים ולא נעלתיים ונגי' כי אני ה' אלהיכם" (יקרא כ"ז) בימי גוג ומגוג (מנילה י"א). "אני אמית ואחיה" ונגי' מחיתי ית עמא בית ישראל ואנא אסי יתחן בסוף יומיא ולית דמשובי מן ידי גוג ומגוג ואתא לסדרא סדרי קרבא עמחן (תיב"ע דברים ל"ב ל"ט). "תאספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" ר' סימון אמר: מפלת גוג הראה להם (ב"ר פצ"ח ג'). "אל תזכרו ראשונות ונגי' הנגי' עושה הרעה" זו מלחמת גוג ומגוג, משל למח"ד (ברכות י"ג). "ימים יצרו ולא אחד בהם" זה יום גוג לעתיד לבא (אליהו רבה פ"א ח'). "הצבח עמדיה שבבעה" אלו ז' שנים של גוג וכו'. ואתן ז' שנים הן הן פרומגמיא (שבעת ימי המשתה אחר החתונה) של צדיקים לעיל וקרא רבה פ"א א'). "עורי צפון ובואי תימן" (שה"ש ד') לכשיתעורר גוג חנתן בעמקן יבא ויפול בדרום (שם פ"ט ב'). "לך ה' ממלכה" זו מלחמת עמלק, והסתנשא לכל לראש" זו מלחמת גוג ומגוג (ברכות נ"ח). הלל יש בו לשעבר, לדורות, לימות המשיח, ויש בו לימות גוג ומגוג וכו'. "בל גיים סבבונג" לימות גוג ומגוג (יקרא רבה פ"ל ה'). העיקר הוא הפרשה ב' בתהלים, "למה רגשו גוים".

[משיח ונגי] גוג יצא מזרעו של יפת ובשבר שכסח ערות אביו זכה להקבר על אדמת ישראל (ב"ר פל"ז ט') כשיבא גוג הקב"ה מאפילו ומכסח עליו (מדרש תנחומא פ' נח ס"י ר"א). חמשיה יהיה בר אפרים (משיח בן יוסף) "דעל דא עתידין בית ישראל למצנחא לגוג ולסיעתיה בסוף יומיא" (תיב"ע שמות מ"א). ובקש הקב"ה לעשות חוקיה משיח ומגהריב גוג ומגוג, אמרה מרת הדין לפני הקב"ה וכו' (סנהדרין צ"ד). ונדחה הדבר לעתיד לבוא באחרית הימים. ואמר חז"ל: עשר ייירות ירדה שכינה על העולם אחת בן עקן וכו' ואחא עשתידה לחיות בימי גוג ומגוג. שנאמר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים זכריה י"ד; אר"ג פל"ד ח'). ובמקום אחר דרשו, "הופיע מהר פארן" ארבע הופעות הן; ראשונה במצרים, שניה בשעת מתן תורה, שלישית לימות גוג ומגוג שנאמר: אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, רביעית לימות חמשיה שנאמר: מציון מכלל יופי אלהים הופיע (מפרי דברים ס"י שמי"ג). יש נוסחא אחרת כי רביעית היא ימות גוג ומגוג. ובאמת יבוא משיח מקודם ואח"כ יבוא גוג להלחם עמו וכן משמע מיוקאל. רב הנן בר תחליפא מצא אדם אחד

איוואן ונלה דעתו לבא לרוסיא רק באופן אם ישלחו לו אנשים לשמרו בדרך. בשנת 1488 הבטיח לו הצאר לשלח לו שומרים ולהביאו למוסקווא. בשנת 1496 נשלחו אנשים כאלה למקום הנתעד, אך לא מצאוהו. תקות הצאר חיתה שהנסיך הזה יפעל על עניני רוסיא בהמחאות אשר על יד ים השחור. לפי הנראה עשה זכריה חזה עם הקאהן מענגלי גורעי להסתפח אליו ולעברו, ולכן עזב את מחשבתו ללכת ארצה רוסיא.

ל

גואל: ע' משיח.

גואל הדרם: ע' רציחה.

גוג וקוגוג: גוג הוא שם המלך שיבא להלחם על משיח באחרית הימים ומגוג הוא שם ארצו. בנבואת יחזקאל נאמר "שים פניך אל גוג ארץ חמגוג" כלומר מ א ר צ חמגוג. והיא ממלכה אשר בללה את שלשת המדינות ראש, משך ותובל. ושם גוג נגזר משם מגוג מעמי הקדם (בראשית י"ב') שתרגמו חז"ל בשם נותיא (ירושלמי מנילה פ"א) וכוונתם אל הנאמחים שהם יוצאי הלצי הסקיטים שיבאו בראשונה באויא מנהר ארקסות בארמניא על גבול פרס ורוסיא עד הרי קוקאז הרמים הנקרא בפי הארמנים Gog-Haasan (חופ"ד נג). גוג מיסוד נג שענינו רום, גובה, מרום הרים. גם יוסיפוס (קרמוניות 1.6.1) הורגיניסוס לס' יחזקאל בארו גוג ומגוג עם הסקיטים בהרי קוקאז. החוקר Reinegg בספרו (ח"ב 79) מעיד שיושבי החיים האלה קוראים אותם בשם גוג ואת מרום קצו הצפוני בשם מגוג.

[נבואת יחזקאל] כנראה מדבר הנביא על העתיד בעקבתא דמשיחא, "באחרית השנים" אחר שישבו בני ישראל לאדמתם ותהי "ארץ משובבת", "וישבו לבמחא כלם" על "מבור הארץ" ועושים מקנה וקנין עם המדינות סביבם שבא ודון וסחרו תרשיש, או יעלה גוג מארץ חמגוג עם חיל גדול רוכבי סוסים ופרשים לבושי מכלול עם צנה ומנן והופשי חרב ועמחם חיל פרס, כוש ופומ, נומר ותורמה. כלם יבואו מירכתי צפון ויבואו כשואה על ארץ ישראל ויכסו הארץ, וישבו כי הם עולים על ארץ פרוצות באין חומה וזכריה ודלתים לשלול שלל ולבח בו. ואז יצא ה' לנקום נקמת עמו ויהיה רעש גדול על אדמת ישראל ונהרסו ההרים ונפלו המדרנות (terrace) וכל חומה לארץ תפול ויהיה חרב איש באהיו וירדוף אותם בנשם שומף אבני אלנביש (שמות רבה פ"ב ח') גפרית ואש ויכלו כלם במגפה. והיו למאכל לעיט צפור חיה השרה. ויצאו יושבי ערי ישראל לשלול שלל אויביהם ויהיה להם די בידות כלי הנשק שהניחו אויבים לבער באיש שבע שנים. ובני ישראל יקברו את אנשי גוג, בניא חסון גוג" למען מהר את הארץ במשך שבעה חרשים. וידעו הנגים כי בעונם גלו בית ישראל, "ועתה אשיב את שבות יעקב ורחמתי כל בית ישראל וקנאתי לשם קרשי ולא אסתיר עוד פני מהם" (יחזקאל ל"ח ו"ט).

[זכרון מלחמת גוג בתנ"ך] מלבד ביוקאל נזכרה

מטה מתענת וחשניה היא להם למכסה. עיקר מאכלם הוא דגים ויש אומרים שהם אוכלי ארם גם מספרים כי מחמד כנסעו פעם אחת כלילה לירושלם בקש להכניס את בני מנוג תחת כנפי אמונתו וכאשר מאנו נזר עליהם כליה כאחרית הימים.

ביבליוגרפיה: יעליניק בית המדרש ח"א 56; שטיינבערג משפט האורים 134; J. E., VI. 19; א.

גוגנהיים (Guggenheim): משפחה עשירה באמריקא. ראש המשפחה מאיר גוגנהיים נולד בעיר לאנגענוי בשווייץ בשנת 1828 ובא לאמריקא עם אביו בשנת 1847 והתישב בפילאדלפיא. ראשית עבודתו היתה הרכילות כדברים קטני ערך ואח"כ עשה מסחרים גדולים כמעשה רוקם (embroideries) שהביא מארץ מולדתו. בשנת 1881 התחיל לעסוק בחפירת כספים ממעבה האדמה במחוז קאלארדא והצליח מאד. הוא ובנו דינאל (נולד בפילאדלפיא 1858) ובנו שמעון (נולד שם 30 דעצי 1867) הם עמו במסחריו הגדולים בחפירות מתכיות העולים לכמה מאה מיליון דולאר. שמעון החישוב בעיר פואיבלא קאלארדא ונתמנה לראש המחוז בשנת 1878 אך לא נבחר. בשנת 1908 נבחר לסינאטור בהקונגרס בוואשינגטון. מאיר גוגנהיים מת 15 מארץ 1905 בפלורידא והניח 200,000 דולאר לבית החולים „הר סיני“ בניוארק. ביבליוגרפיה: J. E., VI. 106. *Who's Who in America*; ה. ב.

גוד או אנדר: מושג בהלכה, מלשון משיכה או קציצה כמו „גוד או אילנא“ (רניאל ר'ו) לענין חלוקה בשותפין או ביורשין שיכול אחר לומר לחברו „גוד או אנדר“ פי קוץ לי דמים וקנה חלקי או אני אקוץ דמים ואתן לך בחלקך (רש"י). ודוקא כדבר שאין בו כרי חלוקה, ר"ל שאין בו כרי לזה וכרי לזה אבל יש בו כדראוי לאחר מהם (שו"ת רשר"ם ח"ב סי' קפ"ב). כגון חצר שאין בה ד' אמות לכל אחר, או בדבר שאי אפשר לחלק כגון שפחה ובהמה או בנר כלי וספר, או יכול אחר מן השותפין לומר לחברו: או נוד—מבור לי חלקך בכך וכך או אנדר—קנה ממני חלקי במקח הזה (רמב"ם, שכנים פ"א), וכן אם היו שותפין הרבה. ובדרך הזה יכול אחר לכופף את חבריו להסתלק מן השותפות. כגמרא יש פלוגתא: רב יהודה אמר אית דינא דנוד או אנדר ורב נחמן לית ליה דינא דנוד או אנדר (ב"ב י"ג). ואמר אמיסר הלכתא אית דינא דנוד או אנדר (שם).

יש בפרטי הדנים דעות שונות: הר"ף סבר דאזלינן בתר התובע, אם ידו משנת לקנות יכול לומר נוד או אנדר אף כי הנתבע הוא עני ואינו יכול למיגר. וי"א דדוקא אם יד שניהם משנת לקנות אומרים כן. אם הנתבע מבקש זמן נותנין לו אע"פ שהתובע רוצה לתת מעות מיר (שו"ת הרשב"א סי' תתקנ"ו). בעל „מקויוסוף“ מביא בשם מהרא"ה כי דוקא ביורשים או מקבלי מתנה שלא נשתתפו לדעת יש דינא דנא"א.

וביזו מצילה וכתוב בה: לאחר ד' אלפים ומאתים ותשעים ואתת שנה לכריאתו של עולם (531 למספר הנהוג) העולם יתום מהן מלחמות תנינים מהן מלחמות נוג ומנוג ושאר ימות המשיח (סנהדרין צ"ז). משמע מזה שמלחמות נוג יתחילו קודם ימות המשיח, ואולי הכוונה כי ימשכו עד אחר ביאתו והמלחמה הנדולה תהיה אח"כ. ואמר בר קפרא כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול מני פורעניות סחבלו של משיח ומדינה של ניהנם וממלחמת נוג ומנוג (שבת קי"ח). וחשב מלחמתו לאחרונה. משפט נוג ומנוג לעתיד לבוא שנים עשר חדש (עדות פ"ב י'), ר"ל שלא ינגפו בבת אחת אלא יהיו נמוקים והולכים עד שיכלו במשך י"ב חדש דכתיב „וקץ עליו העיט וכל בהמת חארץ עליו תחרף“, קיץ וחורף הרי שנה שלמה (ס"ע).

[גוג הוא מורד בה] כל הפרשה השניה בתהלים נדרשה על נוג. ולדברי ר' לוי עתיד נוג לומר: „שומים היו הראשונים שהיו מתעסקים בעצות על ישראל ולא היו יודעים שיש להן פטרון (patron) בשמים. אני איני עושה כן אלא מתחלה אני מזדווג לפטרון שלהם ואח"כ להם.“ הה"ד „יתיצבו מלכי ארץ“ א"ל הקב"ה: רשע, לי באת להזדווג? חייך שאני עושה עמך מלחמה! (ויקרא רבה פכ"ז י"א) ואמרו: למח נסמכה פרשת אבשלום לפרשת נוג ומנוג? שאם יאמר לך אדם כלום יש עבר שמורד ברכו, אף אתה אמור לו כלום יש בן שמורד באביו, אלא הוה, הכא נמי הוה! (ברכות י'). מדרש תנחומא ל"ס תהלים ב'). ר' יצחק רש"י, יושב בשמים ישחק“, אין שחוק לפני הקב"ה אלא אוהו היום בלבה. לעתיד לבוא באין נויים ומתגיידין, ואין מקבלים נויים לימות המשיח, והם נעשו נרים גדורים (מאליהם) ומניחין תפילין בראשיהם ותפילין בזרועותיהם וציצית בבגדיהם ומוזהה בפתחיהם. כיון שראוים מלחמת נוג ומנוג וכו' כל אחר מנתק מצותו והולך שנאמר „ננתקה את מוסרותימו“ והקב"ה יושב ומשחק (ע"ז ג'ז). וגם מזה דאית כי ימות המשיח קרמו לימות נוג ומנוג.

[נוג ומנוג בספרות הערבית] הערבים יכנו את נוג ומנוג בשם יגוד ומגוד וגזכרים בקוראן שורות י"ח 94—99. כ"א 96 ובפירוש באידאווי וספר המלים הגיאוגרפי של יאקוט. בקוראן יספר מחמד כי דאֶלְקַרְנִים (אלכסנדר מקדן) בנה חומת ברזל סביב לארץ המנוג לבלי יחרסו יושביה הפראים לבוא לארצות חוץ לגבולם, וכאשר יעברו הגבול יהיה האות לאחרית הימים ויעלו עד טבריא סביב לים כנרת ואח"כ לירושלם ושם תהיה מפלתם. החומה של ברזל היא החומה הנדולה „אבו אל פירא“ שבנו מלכי חינא על גבול ארצם לצד ארץ טרטריא. הערבים יאמינו כי נוג הוא מזרע יפת אשר יצאו ממנו כ"ד שבטים ואחד מהם הוא עם הטורקים ומספר כל שבט ושבת כמספר יתר יושבי חתבל: יש אומרים כי הכוזרים הם מצאצאיהם (יאקוט ח"ב 440). הם אנשים קטנים בערך חצי קומת איש בינוני ורומים לחיות השרה. הם מכוסים בשער ולהם אזנים ארוכות כ"כ עד שישתמשו באחת לשבב עליה בעל

שווי זכיות ליהודי שווייץ ומנע את ממשלתו מלברות ברית עם שווייץ עד אשר חשה יהודי לנצודי בכל זכיות המדינה. בשנת 1872, 1876 נשא נאום לפני הפרלמנט ויבקש את הנכבדים שלא לקיים ולאשר את הברית עם רוסניא אם לא תתן שווי זכיות ליהודים.

ביבליוגרפיא: *All. Zeit. des Jud.* 1882, pp. 524, 525; *J. E.*, VI. 16.

ה. ב.

גוֹזֵיקָאוּ, מֵרֵדְכֵי יוֹסֵף; מנגן; נולד בש' 1806 בעיר שקלאוו ברוסיא, ומת 21 אקט' 1837 בעיר אאכען. גרמניא. בני משפחתו היו ידועים למנגנים במשך יותר ממאה שנה. והיה מנגן בחליל (flute) ויצמין מאד בחכמה הזאת עד אשר נודע שמו למרחוק. בשנת 1828 זכה לנגן לפני הקיסר והקיסרית ברוסיא, ונסע עם אביו לנגן בבתי משחק שונים בערים הנודלות. לרגלי מלאכתו תלה במחלת-לב מסוכנת. אח"כ המציא המצאה חדשה להוציא קולות נעימים מגורי עץ ועבותות חבן. הראה זאת בפעם הראשונה על הבמה בבית משחק האימלש בארעא בשנת 1832. באי בית המשחק השתוממו לשמוע איש יהודי עני אשר לא ידע גם קרוא תורומרה נותן זמירות לעין ושפה נעימה לקש. וינחל כבוד ותהלה מכל עברים. בקיבו לקחתו הנסיך וואראנצאוו לנגן בהיכלו. בעיר ווין נחל כבוד גדול והקיסר והשר מעטערניך בקשהו לבוא לנגן לפניהם ביום השבת. אבל הוא לא רצה לחלל את השבת, והקיסר נתן לו הרשיון לנגן ביום אחר. והיה שם נחיקאוו נשא על כל שפה, ואת תמונתו מכרו בכל חוצות העיר, ובנות אצילי העיר עשו את שער ראשן כמחלפות שערות נחיקאוו. מוין הלך לערי דרעווען. ברלין, האאג, וינגן לפני מלכי הארצות ההן וינחל כבוד גדול, ואח"כ הלך לפאריס. אבל מחלתו מאנה הרפא ולכו נבא לו כי קרב קצו, ועל כן החלים לשוב לביתו, וכשבו נגן עוד בבריסעל ומשם הלך לאאכען. ויעל עוד פעם אחת על הבמה ומת. הוא הניח אחריו אשה ושלושה בנים. תולדותיו כתובות בספרות העמים ונמצאה גם מחברת קטנה בעברית ואשכנזית בשם "שיר ירדות למנצח הנדול המרום הנפלא יוסף נחיקאוו" מחדר' שלמה פלעסנער (ברלין 1836).

א. דד

גוֹזֵיקָאוּ: הפלגה וחבאי (exaggeration); אחד מדרכי בני אדם ובפרט בארצות המזרח הוא לחשתמש בלשון הפרזה יותר מדי ובמדה שאי אפשר להיות ע"פ הטבע רק כדי לחזק רבדיהם ולעשות רושם בלב השומע. שפת יתר כזו מצינו גם בתנ"ך והוא "צלם הדבור" (figure of speech) כמו "ערים נדולות ובצורות בשמים" (רבדים א') ותבקע הארץ לקולם (מ"א א'), ותחזיקו שבע נשים (ישעיה ד'). ששים המה מלכות (שח"ש ו'), ואלו חיה אלף שנים פעמים (קהלת ו'), לקבל אלפא תמרא שתי (דניאל ד'). כי אין בכת איש לשחות נגד אלף (רב שרירא נאן, ורב האי בתשובותיהם). וכן אמר רבי אמי דברה תורה לשון הבאי,

אבל שותפין שקנו בשותפות אין אומרים נא"א. והרמב"ם פוסק שיש גם בשותפין דינא דנא"א. הרא"ש מביא בשם ר' יוסף הלוי כי רק בדבר שמשמשין בו בשותפות כגון בית מרחץ מלית וכלי ישי דינא דנא"א אבל שדה שאפשר לעבדה בשותפות או למסרה לאדים אין אומרים כן והר"ש בעצמו חולק וסובר שגם בזה אומרים נא"א. דעת הרא"ש כי אין דין נא"א בדבר שנספח לדבר אחר שאין בו הדין כמו חצר השייך לבית שאין בו דין דנא"א או גם בחצר כן, אע"פ שבהחצר לכד היינו יכולים לומר נא"א. ודעת הרבה מהראשונים אינו כן. בשמרות דעת הב"י כי יש דינא דנא"א והרמ"א חולק עליו (מוש"ע ח"ט סי' ס"ו וסי' קע"א). ביתומים פלונתא אם נהג בהם דינא דנא"א (ש"ת הרא"ש כלל פ"ה סי' ד', רש"ם ח"ד סי' רל"ז).

דעת רש"י כי התובע יכול להעלות על המחיר ולומר טול אתה במחיר זה או אני אקח במחיר זה. אבל אינו יכול לפתות ממחיר חשוד. וי"א כי יכול לקוץ המחיר הן חסר הן יתר. וי"א שצריכין שומת ב"ד כפי השער שבשוק (מררכי ב"ב אות תק"ט). דעת הרמב"ם והרמ"א דאמרינן נא"א גם בשכירות אם שכרו בית או שדה בשותפות אם הוא דבר שעשוי להשכיר לאחר ואי אפשר להם לדור ביחד, אזי יכול לומר לו אתה תשכור בכך וכך ותשלם לי חלקי או אני אשכור בסכום זה ואשלם לך חלקך. ואם אפשר שוכנים בה שנה שנה ולא פחות מזה לפי שאין אדם עשוי לטרוח לפנות לזמן קצר מחצר לחצר. אבל הראב"ד סובר שיכול לומר לא אמריח להיות גולה כל שנה ושנה או נחלק או נדוד ביחד אם אפשר. שותפין שהיה להם מקום בבית הכנסת שייך ג"כ הדין גוד או אגוד. אם יש לשותפין שני דברים אינו יכול אחד לומר להשני קח אתה אחד ואני השני גם אם שניהם שווים במחיר. אם איש ואשה שותפים בבית וכל אחד תפץ למיגד אז נדחתה האשה מפני האיש כי מלטולא דנברא קשה מראיתא (סנהדרין כ"ו; פ"ת סי' קע"א). בנוד או אנור צריך לקנות באתר מן הקנינים ואם לאו יבול לחזור בו.

ביבליוגרפיא: רמב"ם שכנים פ"א; מוש"ע ח"ט סי' קע"א, קע"ג; עפשטיין, ערוך השלחן ח"ט; שו"ת ריב"ש סי' רכ"ז; שו"ת הרשב"א סי' תתק"א; רש"ם ח"ט סי' קנ"ח.

הרא"ש - הרז"ף

גוֹד אַחִית; **גוֹד אַסִּיק**; ע' **מַחִיצָה**. **גוֹדְפְרוֹי** (Godéfroi), **מִיכָאֵל ה'**: שר המשפטים בממלכת הולאנד; נולד 13 יאנואר 1814 כאמשטרדם ומת 27 יוני 1882 בווייצבורג. הוא למד ועסק הרבה בתורת המשפטים, ונתמנה לשופט בחיזונו בן ל"ב שנה. בשנת 1860 חבר שלחן ערוך לתוקי המדינה אשר נתקבל ע"י הממשלה והמלך כבודו בשביל זה בתואר כבוד של "האריה ההולאנדי". בשנה החיא מנחו המלך לאחד מיועציו בהקאבינט בתור שר המשפטים, והיה היהודי הראשון שנתמנה לפקודה רמה כזה. אהבתו לבני עמו הראה כהשתדלותו נגד המיסיונרים ולחשיג

נלגלא דעיניה מלאו תלח מאה גרבי משחא (בי"ב ע"ג).
 כנס שלש מאות גרבי יין מברורי המדות ושלש מאות
 מסצוי המדות (ביצה ב"מ.). מור שמעון צפיק שלש מאות
 גרבי (ירושלמי תענית ומדרש איכה). ואמרו עליו על ד'
 יוחנן בן גרבאי שחיה אוכל ג' מאות עגלים ושותה ג' מאות
 גרבי יין (פסחים נ"ז:). ואמר רבי לוי שלש מאות פרוזא
 לבנות חיו מוליכוה מפתחות של בית ננזי קרח (פסחים
 ק"ט:). ופי' רשב"ם שם לאו דקא וכן כל שלש מאות
 שבש"ס. ואפשר שגם המספר של שלש מאות שנה
 שנאמר בנביאים שישוב ישראל בחשבון ובנתיחה (שופטים
 י"א ב"ז) הוא חשבון מנחם ולחנם דחקו המפרשים לפרשו.
 ועי' של"ה תורה שב"ע"פ אות ג' ד"ה נחמא. ובמפתח של
 שאצקעס על לישנא "לאו דקא" שבש"ס ואנדרת
 שנאמרו בדרך נחמא. כמו ע"ה מותר לקרעו כרג ומגבו.

גוטמאן, זאב (י"טמער פאן ווילהעלם): סוחר
 ובעל צדקות; נולד בליפניק מערחין 18 אונוסט 1825, ומת
 בחוץ 17 מאי 1895. בשנת 1853 השתתף עם אחיו דוד
 בקנין קרקע בשלעזיא עם הפירות גזלים במעבה הארמה
 ועשו מסחרים גדולים בגזלים שמכרו לבעלי ססלות
 הברזל ובתי חרשת המעשה בגרמניא. גם שכרו הפירות
 מבית ראטשילר והרוויחו הרבה. נוסף להמסחר הזה היה
 להם בית חרשה של נופת באוסטריא בשנת 1871. האחים
 גוטמאן פוזו כסף רב למעשה הצדקה, ויסדו בית אוסף
 יחוסות בעיר דעבלינג כסכום שלש מאות אלפים פלורין,
 בית חולים לילדים בוויין כסכום ששים אלפים פלורין, גם
 בית חולים בקרעמס בעיר בעלי טומים. ווילהעלם גוטמאן
 נבחר להפרלמנט באוסטריא ובני הקהלה בתרווה לראשם
 בשנות 2—1890, והיה דירקטור בהסימנאר. במוות הניה
 שהי מאות אלפים פלורין לקן קיסת אשר מפירותיו
 יתמכו אח עניי וויין מבלי הברזל דת. בתו נשאת לסיר
 פראנציש מונטיפיורי.

ביבליוגראפיה: ווירמאן, פעסטשריפט אנלעלד דעס
 פיערציגטיגער יגענעספסטיוביליאנעם דעס הויזעס גוטמאן;
Jew. Chr., May 24, 1895; *J. E.*, VI. 114.

א.

גוטמאן, יחיאל מיכל הכהן: חכם ותלמודי;
 נולד בכפר פעלעדיהאזא מחוז ביחאר באונגריא ב"ה
 שבט תרל"ב (1872). הוא למד בישיבת בנייחאר אצל ד'
 משה פאלאק (נפטר ד' חשון תרמ"ט) וכשיבת פריבורג,
 משם נכנס לבית מדרש הרבנים בבודאפעשט (1895)
 ויצא משם בהתרה הוראה. גם למד בהנימנסיא והאר
 ניברסיטא והשיג ההואר דקטור לפילוסופיא בשנת 1908.
 הוא נבחר לרב ומניד לקהלת צשאנגראד (Csongrád)
 ובשנת 1907 נתמנה סמעם הממשלה לפרופסור
 בהסימנאר בבודאפעשט. הוא הוציא לאור השער השלישי
 מספר המשיכה והתשובות לר' אברהם בר חי"א הנשיא
 עם מבוא והעתקה אונגריה (בודאפעשט 1903). השער
 השני מהספר הזה הויל בשנת 1907; כללי ענין עשה דחה

דברו נביאים לשון תבאי, ודברו חכמים לשון תבאי (חולין
 צ"י: תמיד ב"מ.). ולא רק באנדה אבל גם בהלכה כמו
 אפרוח וקליפתו נחמא (ביצה ד:). השקו את התמיד בכוס
 של זהב (משנה חמ"ד פ"ג א') בנמרא אמר רבא נחמא.
 ואמרו: האי מאן דנקים נרנא בידה ואמר איזל ואקטליה
 לדקלא דפליניא ואשתכח דקטיל ושדי לא אמרינן רהוא
 קטליה, מ"מ? עביד אינש דגזים ולא עביד, משום דלא
 הציף אינש דגזר ולא דיליה (שבועות מ"ו, רש"י). ומה
 מוכיח הרי קולן שהמתען שמכר דבר להברו באונס מפני
 שנזמו להביאו בערכאות של גזים אין מענתו מענה
 דאמרינן עביד אינש דגזים ולא עביד (ש"ח סהרי"ק
 שורש ק"ם). ונתערין בבעל דין המגזם לחברו בפני הדין
 ואומר לו כך וכך תתחייב לי בדין אם אין הדין כך
 (מו"ע ס' י"ז וב"י שם). דרך התלמוד לומר לפעמים
 חשבון מופלג וחוא לאו דקא אלא נחמא, והני מילי
 סמאה ולמעלה אבל סמאה ולמטה דקא (קיצור בללי
 התלמוד סוף ברכות). בעל "פח מראה" בסוף שקלים
 אומר כי נחמא הוא נוסריקון אנדמאה, ר"ל שעושה
 מאנו אחד מאה. אבל נמצא גם מספר הליסר נחמא,
 כמו: יוסף מוקיר שבי זכן מרגיניא בתליסר עיליתא
 דדינרי (שבח ק"ט). ופירש רש"י נחמא, ובתוס' אמרו
 דהמספר תליסר הוא רגיל בתלמוד לכוונת דבר רב חכמות
 וכמו: הליסר חזי פשימי (חולין מ"ד), תליסר נמלי ספק
 מריפתא (חולין צ"ה), תליסר מתיבתי (ברכות כ').
 ספורי דרבה בב"ה (ב"ב ע"ד), הם בדרך נחמא (היראי'
 בשלטי הנבורים ע"ז סוף פ"א). לפעמים דחו החכמים
 דברים שנאמרו בדרך נחמא ולא קבלום כמו דרש ר'
 מאיר שעתיד זאב שיחא נזח מילה (יחזק משי לעבוד)
 וכלב נלכתנין (הכלב יעשה פחותי היתום) ואמרו לו: דיין
 ר' מאיר ואין כל חרש תחת השמש (קהלת רבה פ"א)
 פירוש שאי אפשר להיות ועולם כמנהגו נוהג. ר' נהוראי
 דרש מהנסים על הים סוף ואמר שאשה פשטה ידה בין
 גלי הים ולקחה תאנים ורמונים ואפרסקין ונתנה לבנה.
 שלח לו ר' נמליאל: אף אתה מן המתמיהים!

י. ג. ר.
 — [המספר ש"ג מאות] בכל מקום שבקשו חז"ל לומר
 מספר רב בלחי קצוב תלו בו שלש מאות, והוא מספר
 מנחם, כמו תמוח היה באמצע המזבח ופעמים היו עליו
 כשלש מאות כור של דשן (חמ"ד פ"ב א') ואמר רבא
 נחמא קתני. נפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל
 ונמנו עליה שלש מאות כהנים לפנותה (שקלים פ"ה ה').
 רשב"ג אומר פרכת עוכיה טפה וכו' ושלש מאות כהנים
 מסבילין אותה (מדות סוף פ"ג). ר"י אומר אפילו שלש
 מאות פומין (ביצה ד'), מלמד שחיו מים נגרשין ועולים
 ביפין על גבי כיפין יותר משלש מאות מיל עד שראו אותן
 כל מלכי מורה ומערב (סוטה ל"ד), ומסולק קושית התוס'
 הא ליכא אלא תלחה פרסי? ואינו רק נחמא, וכן כמה
 שאמרו: העלו שלש מאות גרבי שמן וישב בעליה ודרשן
 (שבת י"ג). בספורי רבב"ה נאמר כי חזה נוורא בים ומחד

רס"ו גנים שבזמן הזה אינם בכלל עובדי ע"ז לדין אברה ולאזהר דבר וכו' ועי' ת"י"ט על משנה ע"ז פ"ב ב' רכל דיני מסכת ע"ז שייכים בעובדי ע"ז ממש ולא בגנים שבתול שאינם יודעים במיב ע"ז."

[גיים בזמן הזה] באמת הגנים בזמננו בכלל אינם עובדים עבודה זרה כמו הקדמונים אשר הביאת אותם לירי זימה והשתחת המדות. ומה שמאמינים עתה בשיתוף הוא רק טעות בידם והיא ככל אמונות הסמלות שאין בכחן לבטל אמונת ישראל הצדוקה והטהורה באתדות ה' ומצוותיו. אמנם לא כל הגנים שיום ואי אפשר לרמות נוי אמריקא הנאור לגנים פראים באיזה מקומות באסיא ואפריקא, או אפילו בהולנאנים הפראים לענין יהוש' חשד ונאמנות. וכן לענין דיני ממונות. קנין וחזקה. בכל מקום שהממשלה תנביל את זכויות היהודים באחזת קרקע ומסחר וקנין יש ליהודים הכה להנביל גם זכויות שאינם בני ברית ברינים כאלה. בכח הדין שנקרא "גומלין" (reciprocity). בענין זה פסקו השופטים בבית משפט הגבוה מארצות הברית ביום 1 פעברי 1909 כי אדוני האנדרה של מוניפול (Trust) מבתי חרשת תנייר Continental Wall paper Company אשר אומני אנודתם ופעולתם מתנגדים לחוק האנטריטוריסט של ארצות הברית, אין להם זכות לעורר את דיני הארץ לבקש לגבות מידי בעלי חובותיהן הממאנים לשלם מה שמגיע מהם. כי מי שאינו מקבל עליו חרין לעצמו לא יוכל להשתמש בדין נגד אחרים. וכן דרשו חז"ל "עמד וימודד ארץ ראה ויתר נוי" (חבוק ג') שהתיר ממונם לישראל מפני שלא קבלו התורה והיו חשודים על הנוול. ולכן במסמן המוטל בספק לא נתנה לחם התורה זכות דין ישראל אשר הם בעצמם מאנו בו. אבל אין חכונת כי מותר לקחת מהם ביד חזקה. כי זהו נוול. ונוול נוי עוד חסור סגול ישראל (עי' להלן).

[שבעה עממן] חז"ל חלקו את הגנים לשני חלקים: אלה אשר בא"י משבע האומות אשר ישבו בארץ כנען ואלה שבחז"ל. הראשונים נצטוו ישראל עליהם, לא תחיה כל נשמה" (דברים כ"ט, י"ז). למען לא ילמדו לעשות כתועבת הגנים התם (שם י"ח ט'). והגנים שבתול, לדברי ר' יוחנן, לאו עובדי ע"ז הם אלא מנהג אבותיהם בידיהם (הולין י"ג). והם מצווים על שבע מצוות ככל בני נח (עי' ע"ע). אמנם בני ישראל לא הורישו ולא החרימו את כל עמי כנען והרבה מהם נשארו עוד בארץ (יהושע י"ג). והגנים האלת שהיו האלת מין תאדם הולידו זרע מרשים אשר לא נתשבו לבני אדם רק לברברים (עי' ע"ע א ד ס). וכדי שלא יתערבו בני ישראל בגנים לילך בהקוותיהם עשו הכמים דינים וסיינים להבידלם מהם ושלא יהיה להם עסק והשתתפות עמהם. ודרשו, "לא תחנם" לא תתן להם זון. שאמור לספר בשבחם או להלל את יופי צורתם ומעשיהם, אך לא כווננו רק לאומות השפלות כי מצוינו רש"ג שראה גויה יפת תואר אמר מת רבו מעשיך ה'. גם דרשו, "לא תחנם" לא תתן להם חנייה בקרקע. זה דקא בא"י בזמן

לא תעשת בספר חיובל לר' משה אריה בלאך (שם 1905); ס פ ת ח ה ת ל מ ו ד אנציקלופדיא כוללת בסדר א"ב הספרה התלמודית אשר עד עתה (1909) יצאו ממנה חמ"ש חכרות. גם כתב במ"ע תיהודים בשפת אונגריה.

יש"ב
ג'י: עיקר השם מלשון ניה ונוף. כמו הגוי גם צדיק תהרג (בראשית כ"ד). שני גנים בבמנך (שם כ"ה כ"ג). והתיחד אל קברו יצאי אב אחד. משפתה, שבט ועם מיוחד. כמו ואעשך לני נחל (שם י"ח י"ח). וישראל נקרא נוי קדוש (שמות י"ט ו'). אך בעלי התלמוד השתמשו בשם זה לתאר את נוי הארץ שאינם בני ברית. וברבו גנים, ולנקבה ניה גיות, כמו גוי שבא על ניה (ירושלמי יבמות פ"ד). וגם לשם ממשט גיות, כמו שאולה ואכלה בניויתה (כתובות י"א). ודרשו נוי מקרב נוי (דברים ד' ל"ד) מלמד שהיו אלו ערלים ואלו ערלים (ילקוט תהלים רמז תתי"ז). וכתב הבתור בתשבי ערך נוי: "כל איש שאינו ישראל קראו נוי, כלומר שהוא מני אחר וכו' אעפ"י שלא יתכן בלשון". גם הרומיים קראו לכל איש מעם אחר gentilis שעיקר הוראתו ע"ם, וסופרי הנצורים השתמשו בשם זה gentile בשם כנוי לכל איש מן העמים שאינו בן ברית הנוצרית (היידע=heathen), גם השתמשו חז"ל בשם ע מ ס י' להוראת גנים שאינם בני ברית. לרוב נשתנה מלת נוי למלת נכרי כותי ישמעאל ועכו"ם בספרי התלמוד והרבנים (עי' מאמר על הדפסת התלמוד לר"ג ראבינאד וייץ בראש ספרו דקדוקי סופרים). המודעות בראש הספרים להודיע שכל מקום שנאמר גוי או נכרי הכוונה על הגנים הקדמונים ולא על הנצורים נכתבו כמעט כולם באונס ע"י הצנזור. מלבד המודעה בפחד יצחק קודם ערך גוי שנכתבת כנראה ע"י תמחבר מכלי כפיה רק ברצון. חז"ל בקיצור: "ידוע תדע כי בכל מקום אשר תמצא בספרי נוי או גנים וכו' לא היתה כוונתי לדבר על ח מ ש י ת י מ הנקראים בלשון לע"ז ק ר י ס ט י א נ י יען כי אינם עובדי עבודה זרה. והם מאמינים באחזת אלהים (2) ואינם תשודים אשפיות רמים וכו' ובפרט עונשים הנגבים במיתה ואין לא ענשינן נגב אלא בתשלומי כפל וכו' ואנו מתרפאים מהם בכל יום ואנו מסתפרים מהם כל שעה. ואין לנו חשש איסור ללמד להם דברי תורה כידוע. אבל כל ספרינו וגם ספרי מדברים סרה על עובדי אלילים ועל עובדי כוכבים ומזלות או תרפים הנקראים ג י נ י מ ל י ט א אשר לא ידעו את ה' והם תשודים וכו' אבל אלו הגנים אשר אנחנו אומה ישראלית חוסים בצל שלהם ומפתרים ביניהם, הם מאמינים בחדוש העולם ובציאת מצרים ובכמה עיקרי הדת, וכל כוונתם לעשה שמים וארץ כמו שכתבו הפוסקים והרמ"א בא"ח סי' קכ"ז בהנחת, לא די שאין איסור להצילן אלא אפילו אנחנו מחויבים להתפלל בשלוטם וכו' ועל שמירתנו אנחנו עומדים להתפלל תמיד על שלום מלכות והשירים והצלחתם. וכתב הרמב"ם דהלכה כר' יהושע (סנהדרין ק"ה). דחסידי א"ה יש להם חלק לע"ב. עי' ב"י ת"מ סי'

שהיו ישראל שרדין על ארמתם, ופסקו שאין קנין לגוי בקרקע של ישראל, אך יש להם קנין לחפור בורות, שהיו ומערות שהם הפקרו, שנאמר והארץ נתן לבני אדם (גמין מ"ז). עכ"פ יש להם קנין לחפציה הקרקע שקנו מישראל מן המעשר (דמאי פ"ה ט' ערכין י"ד). גם בזמן הזה התירו חכמים ללוקח בית בא"י מן הגוי לכתוב אונו בשבת ע"י אמירה לגוי שהוא שבות שלא נזר כדי לחזק ישוב א"י (ב"ק פ"ג). ולא עוד אלא ילקחו מן הגוי דין טומאה וטהרה ודרשו, "כל שיש לו נחלה יש לו טומאה וכל שאין לו נחלה אין לו טומאה ואין מקבל טומאה" (פסחים פ"ח ה' נזיר ס"א). ואינו מטמא בנגעים גם לא נר תושב (נגעים פ"ג א'). וכל זה עשו כדי שיהיה באפשרות להלחם עמהם ולהרחיקם מעל גבול ישראל ולא יהיו צריכים עוד לצאת מחוץ למחנה ולהטהר, "כל הורג נפש וכל נוגע בחלל" כמו שעשו לפנים במלחמת מדין (במדבר ל"א). ונמשך הדין הזה גם בימי הגלות, כי לא היה אפשר להשמר מהם ולהזהר מטומאתם (ראבינאוויץ, "מבוא התלמוד צד 5).

[ביסוד התלמוד] גם בחו"ל היו הגוים פראים, וחז"ל דרשו, "בגוי נבל אכעיסם" (דברים ל"ב) אלו אנשי ברבריא ואנשי מורימניא שמהלכין ערומים בשוק, שאין להם משוקן ומתועב לפני המקום יותר מהם (יבמות ס"ג). והגוים בארצות אחרות היו אז חצי פראים ובת ישראל היתה תמיד בפקוד פן תלכד במצודתם (כתובות ל"ג). והנשים יראו פן תפולנה בידיהם בתור שביות חרב. ולכן אמרו: אפקוריה אפקוריה רחמנא לזרעיה רגוי דכתיב בשר חמורים בשרם חרמת סוסים זרמתם, והגוי הבא על בת ישראל הולך כשר (רמב"ם איסורי ביאה פ"ב) וגויה ולדה אויל בתרה. ואע"פ שאין שייך בהם גלוי עריות בכ"ז נזרו בית דין של החשמונאים שהבא על גויה חייב משום נשג"ז (נדה שפחה גויה זונה). וכ"ז נעשה ביחוסם לישראל אבל כשהם לעצמם אמרו: גוים יש להם יחוס רכתיב בלאדן בן בלאדן (יבמות ס"ב). סמ"ע על ח"ט סי' רע"ז ס"ק ט"ז) וגוי יורש את אביו דכתיב לבני לום נתתי את ער ירדשה (קדושין י"ז).

[חשד] הגוים בזמן התלמוד היו חשודים על עריות לפיכך נזרו שלא תתיחד אשה עמהם, והיו חשודים על הרביעה כמעשה שראת ר' חנינא (ע"ז כ"ב). וחשודים אשפיכות דמים (עירובין פ"א). ישראל שנזדמן לו גוי ברדך, אם היה ביד הגוי סייף טופלו לימינו, במקל טופלו לשמאלו, היו עולץ במעלה או יורדין בירידה לא יהא ישראל למטה גוי למעלה, ולא ישהו לפניו שמה ירדן את גלגלתו, שאלו להיכן הולך ירחיב לו הדרך כמו שעשה יעקב אבינו לעשו הרשע דכתיב עד אשר אבוא אל אדוני שעיריה, וכתיב יעקב נסע סכותה (ע"ז כ"ה). בברייתא אמרו גויה לא תילד את בת ישראל מפני שתשודין על שפיכות דמים, מלבד אם אחרות עומדות על גבה. וגויה אחת שהיתה מילדת התפארה לפני חברתה כי המיתה הרבה מילדי ישראל, נפישין בישתא דההיא אתתא דקא משפיכנא מנייהו דמא כי אופיא דנהרא" (בבבא מציעא ד' ע"ג)

יבואו עליך כמנין חילדים ששפכתי דמם כמי הנהר. ע"ז כ"ז ש"ע י"ד סי' קנ"ג וקנ"ד). גוי לא ימול ישראל מפני שחשודין על ש"ד, אבל בזמן שאחרים עומדין על גבו מותר (ע"ז כ"ז). אבל אם הוא מומחה מתרפאין ממנו, וכן מילדת שהיא בקיאה ומוסחה, ואין מסתפרין מהם אלא במקום שמצויין בני אדם, או אם הגוי מדמה שהישראל הוא אדם חשוב ורא ממנו, ובאופן אחר תשוד חנוי חנלב שמה יחתוך צוארו בתערו, וכן היה אסור לבת ישראל להיות מילדת לגויה או לרופא לרפאות הגוי, כי ע"פ תוקי הרומיים היה הרופא בסכנה לעגונים קשים וגם במיתה אם מת החולה תחת ידו (Montesquieu, L' Esprit des Lois XXIX 14). אמנם גם בימי התלמוד עשו תבדל בין פרסאי דלא קפדי אשפיכות דמים ובין חיונים דקפדי אש"ד (ב"ק ק"ז). ובימי הביניים היו הרופאים המומחים כמעט כולם יהודים ולא מצעו לרפאות הגוים וגם הרמב"ם היה רופא השולטן.

[נאמנות] על הגוים האלה נאמר, "בני נכר אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר" (תהלים ק"מ ז' ת'). ההפך ממדת בני ישראל שנאמר בהם, "שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפייהם לשון תרמית (צפניה ג' י"ג). הגוים היו מחוסרי אמנה וישראל קיימי בדברוייהו (בכורות י"ג) וגוי בהפקירא נחא ליה והחזק לכפרן, ולכן הוא פסול לעדות, אבל אם הגוי אינו מחזק לגזלן ולכפרן הוא נאמן (הגהות מרדכי לגמין סי' י"ד). וכן נאמן הוא לעדות אשה להתירה מעיגונה להנשא אם הוא מסיח לפי תומו (גמין כ"ח; ש"ע אה"ע סי' י"ז י"ד) ונאמן באיסורין או בתערובות איסורין כל היכא דאם משקר היו נתפס כנגב ולכן מהימן (ש"ע י"ד סי' פ"א א'). ואמרו שמרות העולים מערכאות של גוים אע"פ שחותמיהם גוים כשרים (משנה גמין י"ז). כי יראים הם מהמשלה לשקר ולזיוף.

[למוד התורה לגוי] גוי אין מוסרין לו דברי תורה דכתיב לא עשה כן לכל גוי, וגוי העוסק בתורה חייב מיתה והמלמדו עובר עליו משום: ולפני עור לא תתן מכשול (חגיגה י"ג). ואמרו יש תכמה בגוים אבל אין גוים בתורה (איכה רבתי פ' טבעו בארץ). הלל ושמאי לא רצו ללמד תורה לאונקלוס הגר עד שמל, ואין ספק כי עשו זאת למנוע חסכנה מן הוכחים בעניני הדת וכדי שלא תתערב הממשלה בדת ישראל. ומסופר כי שלחו משלי חרשעה (רומי) ב' סרדיומות אצל חכמי ישראל: למדונו תורתכם. קראוהו ושלו, בשעת פטירתן אמרו להם: דקדקנו בכל תורתכם ואמת היא חוץ מדבר זה שאתם אומרים שור של ישראל שננה שור של גוי וכו', פמור (ב"ק ל"ח). ע"י להלן). ומי יודע כמה סרדיומות התנגדו לדתי היהודים והגזרות הרעות שגולרו על ידיהם לככל המצוות העיקריות גם אמרו גוי לא ציית דאמר אנא נמינרא מפי מינך (ע"ז כ"ב). אבל שבע מצוות של בני נח היו מותרים היהודים ללמד אותם, וע"ז אמרו: מנין שאפילו גוי שעוסק בתורה שהוא ככתן גדול, ת"ל אשר עשה אותם האדם וחי בהם

כחנים ליום וישראלים לא נאמר אלא האדם, הא לטרת שאפילו נר ועוסק בתורה הרי הוא ככ"ג (שם); סנהדרין נ"ח; ע"ז נ"ו). והאחרונים פסקו שמוחר ללמד לנו תורה אבל לא למסור לו מעמי המצוות וסודותיה ושלא לנלות לו סוד העבור (באר שבע חלק באר מים חיים סי' י"ז דף צ"ב), וחזו הדין גם בתלמיד יהודי שאינו הגון.

[חוקי הגוים] הגוים בזמן התלמוד, כנראה, לא היו להם חוקים קבועים ואם היו להם חוקים לא שמרו אותם כי כל דאלים גבר, והחוקים בקרקעות היהודים כנולה, גם לא שמרו המצוות האנושיות, ועליהם דרש ר' אבהו הקרא, "ראה ויתר גוים" ראה שבע מצוות (וביניהן גול) שקבלו עליהן בני נח, ביון שלא קיימו עמר והתיר ממנון לישראל (ב"ק ל"ח), ולכן נעשו כאנשים הפורעים החוקים שאין להם הזכות להנות מהם (outlaws). ולכן אמרו: שור של ישראל שנגנח לשור של נר פטור (כמו שור של הקרש) ושל נר שנגנח לשור של ישראל בין תם ובין מועד משלם נוק שלם (משנה שם). רצה לומר שיש כח בדינו לשום על הגוי שתי החומרות, וכמו שאמרו במקום אחר: ישראל גוי שבאו לדין אם אתה יכול לזכותו בדיני ישראל וזהו (לישראל) ואמור לו כך דיננו, בדיני גוים זכהו ואמור לו כך דינכם, ואם לאו באין עליו בעקיפין. דברי ר' ישמעאל. ר"ע אומר אין באין עליו בעקיפין מפני קידוש השם (ב"ק ק"ג). ובאמת רואים אנו כי חוקי הגוים הקרמונים התנגדו לחוקי ישראל לענין שור שנגנח. ובחוקי חמורבי מצינו: כי יגח שור את איש בלכתו בשוק והמיתו אין בדין הזה מענה. וכי יהיה לאיש שור נגח והתער בעליו מומו כי נגח הוא, והוא לא נרע את קרניו ואת השור לא שמר ויגח השורה הוא איש והמיתו, מחצית מנה כסף יתן" (Die Gesetz Hammurabis העתקת מילער צד 65, סי' 1-250) והעונש הזה שוה למי שיכרות עץ בנר רעהו בלי רשות הבעלים (סי' 59) ואין לו חוק כלל על שור שנגח שור של רעהו (השוה שמות ב"א כ"ח, כ"ט). גם אין בהם דין שומרים, כי יתן איש אל רעהו, כי דיניהם שונים במסעות חוה. ומוחר להלוות לגוי כרבית. שלא היה להם איסור בזה, והם גבו מן הערב נגד דין ישראל שצריך לנכות תחלה מן הלוח אם יש נכסים, מלבד בערב קבלן (ב"ב קע"ג; קע"ד). בנגבה היו להם דינים קשים כי ב"ב לחות הרומיים חייב הגנב מלקות ולמכרו לעבר, והיונים דנו אותו למיתה. ולכן ישראל שנגב מן הגוי פטור מכפל וארבעה ותמשה וחייב רק לשלם הקרן (רמב"ם גולה פ"א ז). ובגול חנוי, ר"ל דבר שהותק בו הגוי כנולה ולקחו ממנו היהודי יש מחלוקת אם מותר או לא ורבי שמעון חסידא אומר: גול נר אסור שנאמר ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך גותן לך (דברים ו) בזמן שהן מסורין בידך ולא בזמן שאינם מסורין בידך (ב"ק קי"ג). רב אשי קאזיל באורחא הוא שיבשי (ומדות) דגופנא כפרדיסא ותלי בה קיטורי דעינבי (אשבלות ענבים). אמר ליה לשמעיה: זיל חזי אי דגוי נינהו אייתר,

אי דישאל נינהו לא אייתר לי. שמע החוה נר דהוה יתיב כפרדיסא. איל דגוי שרית? אמר ליה נר שקיל דמי, ישראל לא שקיל דמי (שם). והתשובה הזאת היא דחיה בקש כי באמת היה סבור שמוחר לו לקחת ממנו כי בודאי היה חנוי מחזיק הנן באלמות חוקת גול. והראיה כי הדין הוא שישראל העוסק בתור פועל בנן של נר אסור לו גם לאכול עוללות או לקטוף מלילות מקמת הגוי אף כי מותר לעשות בן ישראל משום שדרשו בברם רעך וקמת רעך (דברים ב"ג כ"ה, כ"ו) ולא של גוים. ולפ"ו חמור גול הגוי משל ישראל. אכרת הגוי מותרת בי גם בדיניהם היתה כל אכרת שייכה למלכות ולא לבעליה, ע"פ דיני דפרסאי (ב"מ כ"ח). גם היתה סכנה למי שבא לחזור אחריה, וע"פ דיני חמורבי, "אם לא יבוא בעל האבדה את העדים המכירים את אבדתו רשע מוציא רבה הוא מות יומת" (שם סי' 11).

[קנין גוי] הגוי אינו קונה בחוקה של נר שנים כמו ישראל, כי בדיני דפרסאי אין לו חוקה עד ארבעים שנה. אם מכרם הגוי לישראל וקבל המעות מחירם ולא נתן לישראל שטר הם הפקר ויכול ישראל אחר לזכות בהם אבל צריך להחזיר המעות לישראל הראשון, דאמרינן גוי מבי מסי זחי ליריה אסתליק ליה, ישראל לא קני עד דמטי שטרא לידיה (ב"ב נ"ד). ודרשו, "וכי תמכרו ממכר לעמיתך" (ויקרא כ"ה) לעמיתך במשיכה ולגוי בכסף (קדושין י"ד; בכורות י"ג) וישראל חקתה מיד הגוי מחלוקת אם קונה במשיכה או בכסף (מהרש"ך ח"ב קט"ז י"ז), אמימר אמר משיכה בניו קונה דהני פרסאי משדרי פדשני (דרון) להרדי ולא הרדי בהו ורב אשי אמר דרמות רוחא (נסות) הוא דנקים להו (ע"ז ע"א). וע"פ רוב היו חזרין מדיבורם עד ששלמו חכסף. אבל בחליפין קונה הגוי (ה"מ סי' קכ"ג). בכלל היו הגוים בעלי הקרקעות גולנים ואנשים (ב"י ה"מ סי' קע"ו). עד כי אמר רב אשי בר ישראל חבין ליה ארעא לגוי אמיצרא דבר ישראל חבריה משמתינן ליה. מ"ט? דאמרינן ליה ארביעת לי אריא אמיצראי עד דקביל עליה כל אונסא דאתי מחמתיה (ב"ק ק"ד).

[קידוש השם] אע"ג שהגוים היו מחוץ לדין ישראל ולא היו ראויים להנות ממנו, ככ"ז בדי לקדש את שם ה' אלהי ישראל עשו לפנים משורת הדין להחזיר אכרת הגוי במקום שיש הלול השם או קידוש השם (ב"ק קי"ג) ומסופר כי שמעון בן שטח שקנו לו תלמידיו חמור מערבי אחר ומצא מרגלית תלויה בו, החזירה לבעל החמור, וכאשר אמרו לו הלא בולי עלמא מודים שאבדתו מותרת, אמר, "מה אתון סברין, שמעון בן שטח ברבדא היה? בעי הוה שמעון בן שטח משמע בריך אלהתן דיהודאי מאגר כל חדין עלמא!" גם אבא אושעיא איש טרייא שחיה כובס השיב תכשיטין להמלכה שאבדה וכאשר מאנה לקחת באמרה כבר זכית בהם ויש לי רב, השיב, "אורייתא נורת הכי דנחזיר אבדה" והיא אמרה, "ברוך אלהתן דיהודאי". גם ר' שמואל בר סוסרטיי כאשר עלה לרומא מצא

1776). ח"ל באר הגולה (ח"ט סי' שמי"ה ה'); ואני כותב זה לרדות שראיתי רבים העשירו א"ע מסעות נוי ולא הצליחו וירדו מנכסיהם ולא הניחו אחריהם ברכת, ורבים קדשו ח' ותחידו מעות נוי בדבר חשוב גדלו והצליחו והעשירו והניחו יתרם לעוללהם". ר' ישראל ליפשיץ מוסיף לומר: ק"י מעתה שהחויב עלינו לאלה אחינו מהאומות המכירין ה' אחד ומכבדין אותו ומאמינים באלהות וקורין לתנ"ך "הייליגע שריפט" ומשמרין כפי המחויב עליהם מדין תורתנו חיינו ז' מצוות וכו'. ולא זו בלבד אלא שעושין ג"כ נמילות חסדים רבות עם ע"י"ם שלנו וכמה ממנו מתפרנסים רק בנדבת ידם, וא"כ איך נוכל להיות כפויי מ"בה ח"י ולא נאמר כיוסף שאמר וא"ך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (תפארת ישראל למשנה בי"ק פ"ד ד'). ע"ע אדם; בן נח; בשולי נזים; נבינה של נזים; דינא דמלכותא; חוקות הנזים; מכס; עמטין; שבעה.

ביבליוגרפיה: סמ"ג לאוין סי' מ"ה; לעניינאזאן, ז' רובבל 1875; צוויפעל, פנינור 268 - 308; J. E., Gentiles.

א.

גויל: ע' קלף.

גולדציהר, יצחק יהודה (אינגאץ):
 חוקר לשונות בני שם ורחותיהם ובפרט תורת האסלאם; נולד בשטחולווייסענבורג אונגריא י"ב תמוז תר"י (22 יוני 1850). הוא נמר חוק למודו בחנימנסיא בעיר מולדתו ולמד שם אצל מורים טובהקים כה"ק ותלמוד וספרות ישראל. אחר זה למד בבתי מדרש המדעים בבודאפעשט, ברלין, לייפציג ולידן. בשנת 1873 נשלח מטעם הממשלה האונגרית למטרה מדעית לסוריא וא"י ומצרים ולמד זמן מה בקאהיר: אצל חכמי דת מתמד בבית מדרש שלהם אצל הכנסיא אלאחור. אחרי שובו לארץ מולדתו היה למזכיר בבית פקודות ישראל בבודאפעשט ועם זה גם למורה פרטי (פריוואטדאזעננט) באר ניברסיטא שם. בשנת 1894 נתעלה לפרופיסור שלא מן המניין ואחר זה לפרופיסור מן המניין. הוא חבר להאקר דימיא האונגרית ובשמה לקח חבל בחרכת קונגרסיים ואמיפות וחיא בחרה בו לראש המחלקה הפילולוגית. גם הנהו חבר לאקדמייות ולחברות מלומדות אחרות ובכל עת מצוא יהולק לו כבוד כלאחד החכמים היוזר מצוינים. בשנת 1889 קבל מן הקונגרס לודרשי עניני המדע בשטאקהאלס מטבעת זחב גדולה. בשנת 1904 היה אחד בין החכמים הנודעים באירופא אשר לקחו חלק בהקונגרס של המלומדים בסי"ם לאויס. בשנת 1906 נעמר בתור דוקטור של כבוד ע"י האוניברסיטא באברדין בשאטלאנד אשר חננה אז למלאת ג' מאות שנה להתיסדותה. סלבר זאת יורה גולדציהר משנת 1900 (אחרי פטירת ידידו הרוד קריפמאן) פילוסופיא דתית בבית מדרש הרבנים בבודאפעשט.

תכשיטין שאברה המלכה הודיעה שהמחזיר אברהם בתוך שלשים יום יקבל שכר כך וכך, ואם לא יחזיר עד אחר שלשים יום יכרתו ראשו. ר' שמואל חכה עד אחר שלשים והחזיר התכשיטין להמלכה. וכאשר שאלה אותו האם לא היית במדינתה ולא שמעת הכרוז? אמר לה "ולא תימרו בנך החליך עבדית, אלא בנך החלית דרחמנא". אמרה ליה "ברוך אלהתן דיהודאי" (ירושלמי ב"מ פ"ב ה'). גם אמרו חז"ל: שואלין בשלומם מפני דרכי השלום ואפילו כיום הנם (גמין פ"ח מ'), ומפרנסים עניי נזים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום (שם ס"א.).

[דעת הפוסקים] אחר חתימת התלמוד הוטב לאמ לאמ מצב הרוחני של הנזים, ואף כי היו עוד מבעים ברדיפות ורציחות בימי הבינים בכל זאת לא מלאה הארץ חסס ומלמות מבלי משפט וחוקים קבועים כמו בימים הקדמונים. ומאז החזילו חכמי ישראל לפרש את דיני ישראל ביהוסם להנזים באופן יותר נאות ומתקבל. ח"ל מיימוני: "אשר ירמו המון האנשים וקצת מהיחידים ישחמעה לגוי סותרת היא מעות ודעת בלתי אמתי. ואמר השם ית' בדין המוכר עצמו לגוי וחשב עם קנותו. יכול יגלום (יערים) עליו ח"ל וחשב. ודברה תורה בגוי שתחת ידך ק"ו בגוי שאינו תחת ידך. וכן אינו סותר הבדוי והתחבולה ויני הרמאות ואונאות והעקפים על חני, כי אסור לנגוב דעת הבריות וכ"ש בדבר שיכול לבוא לידי חלול השם וכו' כי תעבת ה' כל עשה עול" (פי' הרמב"ם למשניות כלים פ"ב ז'). ובהלכות גניבה פ"ז כתב שאסור לנגוב או להמעות הנזי מדאורייתא. רבנו יצחק מקוצי (במאה ה"ג) אומר: אחד הנזשא ונותן עם ישראל או עם גוי עובר ע"ז אם מדד או שקל בחסר עובר בלא תעשה והייב להתזיר, וכן אסור להמעות את הנזי בחשבון, אלא ידקק עמו יטנאמר וחשב עם קונהו וכו'. והאומר שגזלו של גוי סותר זהו בגוי שעצר לישראל ואף בוז אין הלכה כמותו, והפקידה תתורה גם על גזל הרשעים כמו שנאמר ותמלא הארץ חסס, וחמור גזל חני מגזל יהודי מפני חלול השם (סמ"ג לאוין סי' קנ"ב). ר' יהודה החסיד כותב: אסור לנגוב דעת הבריות אפילו דעתו של גוי, ואותן המחריפים את הנזים בשעת שאילת שלומם והנזי סבור שאומר לו טובח הוטאיים הם, אין לך גניבה דעת גדולה מזה (ספר חסידים התצאת מפר"ט סי' נ"א). אם יבוא גוי או יהודי ויאמר לאדם הלח לי מעות והמלוה ירא פן לא יפרע לו, אינו יכול לומר אין לי, כי מה שאמרו שמתר לשנות בדברי שלום זהו בשכבר עבר הדבר (שם סי' תכ"ז). אל יעשה אדם עול אפילו לגוי, ואלו דברים מורידים את האדם ואין הצלחה בנכסיו, ואם השעה עומדת לו יהי נפרעין מרעו (שם סי' תתע"ד).. החכמים בתקנה זו (האיסור לישא וליתן עם הנזים ביום חנם) לא חשו בה מרותיהם, אלא הכל לפי חזמנים ולפי המקומות ולפי האנשים (שרית רב ששת סוף סי' ק"ט). ועי' ב"י למור ח"ט סי' רס"ז ומור יוד סי' קמ"א; שרית בנימין זאב סי' ת"ט; ספר ראב"ן סי' צ"א; נודע ביהודה בהקדמה (פר"ט).

ברלין 1903, ע' 131-155), ועוד.
 אבל מלבד הקירוחיו אלה שהוא עוסק בהן
 בפרטות ישתרעו דרישותיו גם על עניני חכמה אחרים
 ובפרט על תכונת עמי הקדם (פאלקלאריסטיק) ונכבדו
 מאמריו הרבים במ"ע Globus ועוד מאמריו על דברי
 ימי הדת בכלל ודתות ארצות הקדם בפרט אשר מרסם
 במ"ע Revue de l'histoire des religions ובמ"ע
 Archiv für Religionswissenschaft ובשאר מאמסיו.
 ש. א. מ.

גולל ודופק: ע' קבר.

גוללם: אנדות קדמוניות משיחות לפי תומן על חכמי
 הרשים גבויי לחשים אשר יצרו להם צלם אדם מתנועע
 לשרת אותם, וזה באופנים שונים: א) בחרשת מעשה
 מכונה (automat) כמסופר על החכם הכולל אלברט
 הגדול (Albertus Magnus) במאה הי"ג, אשר בחכמחו
 כי רבה מעל תנשה ובנה פסל אדם מתנועע כחי. פעם
 אחת בא אליו תלמידו הנודע תומאס רי אקווינ ומצא
 בהדר המשיכית את הצלם ההוא, ויחשבחו לגנב
 וירם את מקלו אשר בידו ויכחו ויפוצצוהו לשבבים, וכראות
 מורוה הגדול את אשר עשה תלמידו ויתחלחל ויקרא:
 תומאס! הרמת ברגע אחד מלאכה כמוסה אשר עבדתי
 בח שלשים שנה! ודומה לזה מסופר (בספר מצרף לחכמה
 לי"ש"ר מקנדיא) על ר' שלמה אבן נבירול המשוור
 והפילוסוף במאה העשירית שברא לו אשה והיתה משרחת
 לו, ואמרו שעשה זאת כבונה אמן מעבאניקי, לפי הנזכר
 במ"ע ספר יצירה המיוחס במעות לרס"ג ח"ל: "וכן אמרו
 על רשב"ג שברא אשה והיתה משרחת לו, וכאשר
 הלשינהו למלכות הראה להם שלא היתה בריה שלמה
 והחזירה לקדמותה לנתתיה ויאבי ריה. ב) בלחשי
 סתרים בסודות חכמת המבע, כעין הבריות שנודעו כבר
 אל אפלטון, ובריות דוראלוס שמזכירים קדמונים ומרבר
 עליהם גם אריסטו, וגולמי זהב של הגימנאופיסט
 היא רב אס, וגולמי מערקור ודומיהם, וכן הגולם
 שעשה פראנקענשטיין שנתגדל ונתחזק מיום ליום עד שקם
 על ערשהו ויחרנהו, והפסל שעשה ווירגיל אשר כפי המסופר
 שם בו רוח חיים (Tunison, Master Vergil, p. 145)
 Cincinnati 1888), כלם צלמים כמסים מעשה חרש עקון
 לחש אשר התנועעו ודברו כבני אדם, לפי שיחות המנויות
 כעין שמסופר על רב הנינא ורב אושעיא שהיו יתבי כל מעלי
 שבתא ועסקי בספר יצירה. ומיכרא להו ענלא
 תילתא (סנהדרין סי"ג) ורבא ברא נברא שרדיה לר'
 וירא והוה משתעי בהדיה, ורב פפא היה לו שד גולם
 לשמשו (חולין ק"ה) ושחו בכספוי מעשיות (חמפרש לספר
 יצירה הנ"ל), גם על הר"א אבן עזרא, "שברא בריה...
 ואמר חזור פנים ואחור וחזרה לקדמותה". על היסוד הזה
 בכלל העיר הפילוסוף ר' אברהם בילבאנו מחבר דרך
 אמונה (מוכא בספר מצרף לחכמה הנ"ל לי"ש"ר מקנדיא)
 "כי אלה שבראו עגל ואדם ידעו תעלומות חכמת המבע
 וככחה בראו חדשה בארץ, ושכן כתבו גם הנאונים

ראש הקירותיו של גולדציהר תסבינה על תודת
 האסלאם ובפרט ע"ד השתלשלות מסרת קבלתה (חיד"ל).
 התמשטות הכתות בדת זו וכדומה. גם יחדר אל מעמקי
 השפה הערבית ושירתה, וירש בדבריו ימי הערבים
 בתקופה שלפני מחמד וכי בעת האחרונה ננע בפנה
 חדשה חיינו בהשפעת הדת הפדסית על האסלאם. ספריו
 היותר השובים במקצוע זה הם: "בייטרענע צור נעשיכמע
 דער שפראכגעלעהרזאמקייט ביי דען אראבערן" (וזן
 3-1871); "בייטרענע צור ליטעראטורנעשיכמע דער
 שיע" (1874); "רי צאהירימען, איהר לעהרסיסטמעס אונד
 איהרע נעשיכמע" (לייפציג 1884); בלשון אונגרית
 Az Iszlám (בודאפעשט 1881); ספרו היותר חשוב הוא
 "מחמרדאנישע שמודיען" (בי"ח האללע 90=1889); "דער
 דיוואן דעם הומייא" (לייפציג 1892); "אבהאנדלונגען צור
 אראבישען פילאלאגיע" (בי"ח ליידען 99-1896). מאמריו
 במקצוע הזה במכת"ע המדעים רבים הם וחשובים מאד.
 וראוי להזכר מאמרו ע"ד חשבה בתורת האסלאם
 (במאסף תהלה לדוד ש"ל לזכר הר"ד קויפמאן, ברעסלוי
 1900, ע' 105-86).

גולדציהר יודע על בוריה גם את ספרות ישראל
 ותורתה והוא אחד מבעלי סגנון עברי היחיד מופלאים (אף
 כי לא הדפים מאומה בעברית) וספרו הראשון אשר הו"ל
 ננע בענין עברי חיינו Studien über Tanchum Jeru-
 schalmi (לייפציג 1870). ומשאר ספריו במקצוע הזה
 ראויים להזכר חבורו Der Mythos bei der Hebraern
 und seine geschichtliche Entwicklung וספרו זה נעתק
 גם לאנגלית ע"י Martineau בשם Mythology among
 the Hebrews and its historical Development
 ונדפס בלונדון 1877, ועוד, "כתאב מעאני אלגפס" אשר
 הו"ל במקורו הערבי בברלין 1907. הספר הזה ימצא בכ"י
 בפאריס ושם יתחם לרבינו בחיי הרין בעל חובות הלכות
 ומשם העתיקו ברודע לעברית בשם "תורת הנפש".
 אולם גולדציהר יוכיח בצדק כי לשוא נקרא עליו שם
 רבינו בחיי וכי מחברו הי כפי הנראה בארצות המזרח,
 ואמנם ביהוד נכבדו מאמריו המתעסקים בהיחוס אשר
 בין תורת ישראל והאסלאם ובין הספרות העברית
 והערבית. ומאמריו אלו אשר מספרם רב מאד ראויים
 להזכר דוגמאות מוכוחי חכמי האסלאם נגד התלמוד
 (במ"ע ישרון לקאבאק חלק ח' טו); וכוחי המחמדים נגד
 "עם הספר" (במ"ע Z. D. M. G., xxxii. 341-387,
 לגנלי חבורו חידוע של הרמ"ש, מאמר חשוב מאד); ע"ד
 מנהגי ישראל המתוארים בספרו הדתית של האסלאם
 (במ"ע R. É. J., xxviii. 75-94); ע"ד המזמר סעיד בן
 חסאן מאלכסנדריא וספריו (שם xxx. 1-23); ענינים
 שונים יהודים הערבים (במ"ע חלק מ"ג והלאה); ע"ד
 השירה העברית בימי הבינים בארץ ספרד ויחוסה
 להשירה הערבית (במ"ע J. Q. R. xiv. 719-36); אמונות
 טפלות ע"ד זכרון ושגחה בספרות הערבים והיהודים
 (במאסף ברכת אברהם ש"ל לכבוד הר"א ברלינר,

יצירה. עוד משוחזרים החסידים מן הגולם של הבעש"ט שהיה משרתו בימי שבתו בכפר, וכי פעם אחת צוה הבעש"ט את הגולם ההוא לטשוח את הענלה, בכנתו כמזבן על ידות האופנים, והגולם טשח את הענלה בלה כנפטם בל קרוב אליה, אז אמר הבעש"ט כי טוב לו גבאי או שמש ב"ד מחילופו בגולם בעל שמות קדושים, ונתן עיניו בו ונעשה גל של מיט. ועי' שו"ת "חכם צבי" סי' צ"ג אם מותר לצרף גולם למנין, ובאר היטב לש"ע א"ח סי' נ"ה א'.

ביבליוגרפיה: כובבי יצחק צד 75, ויון 1862; ויזין סעשה תעתיקים 117; החלוק ח"ג 36; Dukes, Orient, 1848 p. 29; Tendlauer, Sagen u. Legende d. Jüd. Vorzeit; Pascheles, Sippurim, p. 51.

ש. רן

גולן: עיר בארץ הבשן מעבר לירדן, בחלק חצי שבט המנשי, ונתנה לבני גרשון (יהושע כ"א כ"ב). גולן היתה אחת מערי המקלט (דברים ר' ט"ג; יהושע כ' ח'), ומקבלת לעיר מקלט אחרת קדש בחלק נפתלי (מכות ט"ו). המחוז שבעמדה גולן העתיקה נקרא עתה גולאן ותכונתו מדרום ים בנרת עד למזרח עין ירדן (במחוז באניאס). גולן יביל את הכל ארנוב אשר בו היו ששים ערים בצורות חומה נבונה דלתים ובריח. ועד היום נמצאות שם חורבות הרכה משוידי מבצרים מגדלים ובנינים. בבל המחוז לא נמצאו עצים כ"א אבני באזאלט שהן קשות יותר מאבני חול ואבני סיד. יושבי הארץ מעמים הם. העיר גולן העתיקה תתאים עם חורבות "סאחים אלגולאן" במחוז הזה. יוסיפוס מזכיר בכל פעם את המחוז גולאן תחת ממשלת המיטראך פיליפ ביחד עם טראבונטיים, אוראניטים ובאמאניא.

לרגלי התעוררות התנועה לשוב החרש קנה הנביר ערמונד ראמשילד ("הנדיב היהודי") בשנת 1895 אתחח גדולה במחוז הזה המחויק קרוב לשבעים אלפים דונאם, רחוק מצפח ומכריא מהלך יום אחר, ומרמשק מאה וחמשה קילומיטר. האחחה היא כמעט כלה מישור נבוה ואדמתה דשנה ופוריה ומובשרת לכל מיני תבואה ופמעים שונים. נהר ירמוך נחל גולן עוברים בה, ונמצאים שם שלשה כפרים מיושבים: סאחים גולאן (גולן העתיקה), נאפחא, גילן וחורבות רבות ("לוח ארץ ישראל" חלק א' 112).

א.

גומבינר, אברהם בן חיים הלוי: פוסק; נולד בעיר גומבין בפולין הרוסית בשנת 1635 ומת בעיר קאליש בערך שנת 1683. אביו נהרג ע"י הקאזאקים בימי המעלניצקי בשנת 1655. הוא היה דיין וראש ישיבה בעיר קאליש ומופלא בחורו בבקיאותו בשים ופוסקים. הוא חבר: א) פירוש ותירושים ופסקי הלכות לש"ע א"ח על דרך הב"י להטורים, ונדפס אחר מותו ע"י בנו בשם "מגן אברהם" (דיהרנפורט 1692). ספרו היה למראה עינים למורי הוראה, ור"ש מקעלן חבר עליו פירוש גדול בשם

הקדמונים". ועל סוד המלאכה הזאת בפרט הודה אותנו ר"י מוסקאטי בפירושו על הכתר, בהזכירו דברי המפרש ספר יצירה הנ"ל על אודות רשב"ג ור"א אבן עזרא, בהוסיפו לאמר: "נתן הקב"ה כח לאותיות שאדם כורא מקרקע מנובלת וטובה בקרקע ועושה עגול ונלנול סביב לכריאה ואומר בכל היקף אלפא ביתא וכן תסיב פעמים לתסיב אלפא ביתא ואם הולך לפני הבריאה עולה לחיים ע"י כח אמירת האלפא ביתות שנתן בהם הקב"ה ואם ירצה לכתור מה שברא יחזור לאחוריו באמירת האלפא ביתות וחשקע הבריאה מאליה במקרקע ותמות". (ג) בסודות מעשה מרכבה של אבן הפילוסופים (אלכימיאה). חכמה היו מצפים כי לעתיד לבא יהיה בכחה כי עז לכרוא אדם בקומתו ובצביונו, ולע"ע אמרו כי עלה בידם לכרוא גולם קמן (Homunculus), ומסופר כי האלכימיאי Willeneva פילוסוף ורופא ואיצמננין במאה ה"ג עמל ויגע ברוב ימי חייו לכרוא גולם לפי חקי ספרו "שושן הפילוסופיא", ואלכימיאי אחר הוא קאמיל לוס ברא גולם קמן, לפי עדותו של הסופר לוימנס שראה את הגולם הקמן הזה בעלחית אצלו, והרכה אלכימיים הבטיחו היות לחם איזה שר יצור חרשת חכמתם אשר כראו להם לשרת אותם. החכם נבון החיים הנודע פרצלזוס בספרו הנודע De natura rerum מחליט כי הבריות המשונות של הקדמונים הנ"ל כמו ננסים ונינפים ושעירים נבראו כלם בסודות האלכימיא, והוא מודה לנו את האמצעים לכרוא גולם כזה.

מעין כל אלה היה הגולם המפורסם של בעל "גור אריה" ר' ליווא בר' בצלאל בפראג במאה המ"ז, שהיה מלכד בעל קבלה מעשית גם עוסק בסודות האלכימיאה, שבעבוד זה נקרא פעם אחת אל הקיסר רודולף השני בפראג שהיה עוסק בנסתרות ושוקד מתמיד באלכימיא (מ"ע חמניד לשנת 1867 גליון 42). זה מעשה הגולם בשיתח הסוגיית אשר התפשטה בכל הארץ: פעם אחת בערב שבת בין חשמשות, ומחר"ל היה כבר בבית הבנסת לקבלת שבת, ואמרו ממור שיר ליום השבת, נשמע קול הקריה חומה, כי הגולם מתרצץ כמשונע ברחובות פראג, וחפץ להחריב את כל העיר, ויטהר מהר"ל לצאת מבית הבנסת, וירץ אחרי הגולם ויתמשהו ויקח מפיו את השם הקדוש, ויהי הגולם לפנר. ומהר"ל שב לבית הבנסת, ואמרו שם את המזמור שיר ליום השבת עוד הפעם, ונשאר מזה המנהג בביחב"ג הזה (אלמנייא שולע) עד היום הזה לומר המזמור שתי פעמים. וגיית הגולם מונחת בעליה על חקרת בית הבנסת הזה, ואיש לא יהין לבא שמה מפני סכנת הגולם. חרב חיד"א (ועד לתבמים ח"א סי' 163) מספר לנו עוד מעשה גולם אחר מן ר' אליהו אביד דק"ק העלם, שהיה בקי בספר יצירה וברא נברא וראה שהיה הולך וגדול מאד, ותתירא שלא יחריב העולם, ע"כ נתק השם ממזחו ונתבטל ושב לעפרו". וחיד"א מזכיר שם בשם הזוהר כיצד לבטל נוצר כזה ע"י ספר

„מחצית השקל“ לבר כוונותיו ורמזותיו. ראהן אברלי וירמט מטיין בס' מאורי אור חלק ד' (באר שבע) דף מ"ז התמרמר על בן הרב על אשר קרא לחבור אביו בשם ה' בסיום ברכה ראשונה של הפלת ש"ע. ב) „זית רענן“ באורים על הילקום ופ"י קצת תוספתא הנוקין, ובסופו ג) „שמן ששן“ דרושים על התורה עד פ' ח"י שרה (רעסוי 1704). ד) קובץ חידושי דינים על שאר חלקי ש"ע. ה) פיוטים: קינה המתחלת „ארץ ישראל היו בה עשר קדושות“ וחתום בראשה אברהם ברבי חיים קדוש, והיא בסוף ס' לחם הפנים של חתנו ר' משה יקותיאל קויפמאן, והיו אומרים אותה בת"ב בניגון זים אכפי, והיא בת צ"ב בתים. תעוד יש ממנו שיר לכבוד התורה בס' חוקי חיים מחתנו הנ"ל (ברלין 1700). אבל לא נחשב בין המשוררים כי חסר לו נועם וצחות הלשוני.

ביבליוגרפיה: השחר ח"ט 16; אור החיים סי' 94; כנסת ישראל 17; עטורי העבודה 2. ה. ב.

גמל, ברכת: בנמרא אמר רב יהודה אמר רב: ארבעה צריכין לחודות: יורדי הים, הולכי מדברות שבאו לישוב, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית תאסורים ויצא וכו' (ברכות נ"ד:). בש"ע נתנו סימן: וכל התיים יודוך סלה, ר"ת חבוש יסורין ים מדבר, ודקא אם תיה בחזקת סכנה, נוסח הברכה הוא: „בא"י אמ"ה הגמל לתייבים טובות שנמלני כל טוב“, והשומעים עונים „מי שנמלך כל טוב הוא ינמלך כל טוב סלה“. וצריך לכרך ברכה זו בפני עשרה ותרי מיניהו רבנן, דכתיב וירוממוהו בקהל עם ובמשב זקנים יחללוהו, ונהנו לכרך הברכה אחר ברכות קריאת התורה. בן לאביו ותלמיד לרבו יכול לכרך בפניו „כריך רחמנא מלכא דעלמא דיתבך לך“ וחוא עונה אמן, ונהנו שלא לאחר הברכה יותר משלשה ימים (ש"ע א"ח סי' ר"ט).

א.

גומץ (Gomez): משפחה ידועה באמריקא. ראש המשפחה היה אנוסי בשם יצחק גומץ שבא מעיר מארדירי בספרד כמאה הי"ז לעיר בורדו בצרפת ומת שם. בנו לואיס נולד במארדירי בשנת 1654 ונסע מכורדו ללונדון ומשם לנייארק (1696—1702), ומת שם בשנת 1740. בניו התחתנו ונתערבו במשפחות הענריקס, נחן, הארט, די קאמפו וקארדו.

ביבליוגרפיה: Kayserling, *Sephardim*, p. 216; *Esp. Port. Jud.*, p. 49; de Castro, *Keur van Grafetenen*, p. 84; *J. E.*, VI. 40.

ה. ב.

גונב נפש: ע' גנב.

גוסס: בינוני פועל בשם חואר חולה עם יציאת הנפש; הריוטא חתחוננה של החולה הנוטה למות. גוסס הוא מלשון חזה. תרגום על צד תאמנת: על גססיהו כלומר על התוח שלחם שהקרוב למיתה מעלה ליחה בגרונו מפני צרת החזה (רמ"א ש"ע אח"ע סי' קכ"א ו'). ו"א שהוא מלשון

מגיסה בקרירה שהליחה מתהפכת בגרונו (תו"ט ערבך פ"א ג'). ואמרו חז"ל: רוב גוססין למיתת, ולכן שלח שהביא נט לאשה, והניח את המגרש גוסס אינו נותן לח הגט דאמרינן מסתמא מת (גימין ב"ח). וכן מי שאמרו לו: חיים שלשה ימים שראינו קרובך גוסס צריך להתאבל עליו דודאי כבר מת (ש"ע יו"ד סי' של"ט ו') ומזה הוכיח „פרישה“ דגוסס אינו יכול לחיות שלשה ימים. אולם כל זה בשאינו חנוסס לפנינו אבל כשהוא לפנינו הרי הוא כחי לכל דבר, ויש לו כל זכויות החי לענין איסור וחיתר וקנין, חוקק ליבום (אהלות פ"א ו') דאם מת אחי הגוסס בלא בנים אשת האח זקוקה להגוסס ואסורה להנשא בשוק כל זמן שהגוסס חי ואם מת אבי הגוסס והניח רק בן זה הגוסס פומר אח אשת אביו מהיבום אע"פ שמת אחד בן, כיון שפטר שעה אחת בשעת מיתת אביו שהיה הגוסס אז חי, הגוסס נחל ומנחיל, ואם מת אמו נשעת נססו יורש נכסיה ומנחיל אחר מיתתו לאחי אביו, לא בן אם מתה אמו אחר מות בנה, או יורשין נכסיה משפחת האם ולא אחי אביו ממשפחת האב (שמחות פ"א א'). בן י"ל כח המקנה לתת מתנה וגם (הש"ך סי' של"ט בשם חר"ן ותוס' קדושין ע"ח:).

הגוסס אין מעצין עיניו בדרך שעושין למת, ואין שומטין הכר מתחתיו ואין עושין לו שום דבר שיזוהו ממקומו, וכל הנוגע בו ומזוהו הרי זה שופך דמים שחיה ר"מ אומר משל לנר שהוא ממפמף כיון שנגע אדם סכבתו כך כל המעמץ עיני הגוסס מעלין עליו כאלו נמל נשמתו (שמחות פ"ב ג') שבת קנ"א. ועי' ש"ע יו"ד סי' של"ח ושל"ט).

י. ז. ה.

גוף ונפשמה: העמים חיתר קדמונים הרכיבו כבר את האדם מגוף ונשמה אשר יפירדו ביניהם לפעמים, באופן שלפעמים תחיה הנשמה בלבד גם בלעדו הגוף, והיה כוח אם קודם הולדת האדם או גם במשך ימי חייו בשעת השינה ובמצב התעלפות, או אחרי מות הגוף כי אז תחיה הנשמה בודדת איזה זמן עד בא עת תחית המתים ואז תשוב להתחבר עוד הפעם עם גופה. בחייה קודם הולדת האדם חמציא לה הפילוסוף אפלטון מקום בפ"ע שהוא אוצר הנשמות, עם הרכה שיה רשיג אנדות על אדות חיי הנשמות באוצר שהוא הנקרא באנדת חז"ל בשם הכללי גוף באמרם אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף. שם האוצר הזה גם ערבות „שבן נשמות ורוחות שעתידיים להבראות“ (חגינה י"ב), ומשיחות אפלטון הנ"ל קבלו כי נשמת האדם למדה כבר תורה והכמח בעוד חיותה בגוף האוצר כמרם יולד האדם, וכי כל שקידת האדם כמגוף ימי חייו ברעת וכתבונת אינת אלא הזכרת (Reminiscentia) דברים ששכחה תגשמה בשעת לידת גופה, ומספרים סהנר הדולק על ראש העבור כמעני אמו והוא צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו ומלמדן אותו כל התורה כלה וכו' (נדת ל"ד חוחר אחרי מות). והבאים אתריחם הוסיפו עוד לשוחח שגם

על השייד לזה או לזה, ע"ד ועל לבושי יפילו גורל, חזיה כעץ סימן בעלמא. כמו הגורל על שני השעירים, וכן הגורל שבו נתחלקה הארץ לייב השבטים, שכ"ז היה גורל משום, כעץ הגורל אצלנו בקלפים ובפתקאות ובמספרים, וכעץ שהפילו הרומיים גורלות ע"י אבנים לבנות ושחורות, ונשאר שמץ מזה עד זמננו בהודעת רצון חידועות וההסכמה בבחירת ראשי העדה.

[גורל החצים] אמנם עצום ורב גם השמוש בגורל לנחש וקסם, לדעת איך ומתי יצא איזה ענין, כמיש בהמזן הפיל פור הוא הגורל. ביחוד נודע בעמים גורל החצים כמיש בנבוכדנצר "קלקל בחצים" וקראו היונים והרומיים לניחוש החצים Belomontre, והקדישו את הגורל אל אילום מערקוד שהיה כוכב הנבואה, וקלקול החצים לנבוכדנצר היה בדרך משום, שכתבו על כל חץ שם עיר אחת, ובללו את החצים בקלפי ואח"כ הציאו מתוכן חץ אחד, והשם הנמצא כתוב עליו היתה העיר יסאליה שלחהו האלחים ללכוד אותה ולכבשה. חצי גורל כאלה נמצאים מצוירים על אבני משכית אצל הבבלים והאשורים במספר שמונה, ועליהם צורות ואותות, והחצים הם אחוים בידי פסילי איליהם מרדך ואסתר שהם בוכבי לכת צדק ונונה אצלם, שהיו חשובים מאד בעיני איצטנני הכשדים. חצים כאלה היו מקלות הברשים שהשתמשו בהם נביאי מדי לתכלית כזאת, וצורת אנורת השבטים היתה חותם תכנית בהניחם. המדיים מסרו את הגורל הזה אל הפרסים מאמיני דת צורואסתר, ונשאר אצל שרידי דבקי הרת הזאת הם החברים שקורין נעבעקן אשר בארצות הודו הסרות עתה למשמעת ברימיניא תמונת האנודה היא בשם ברזם בבנדי כהניהם עד היום הזה. מספר המסות או החצים היה נ"א או ה' או ז' תמיד במספר נפרד. גם בין יושבי ארץ הסינים נגבה נמצא גורל החצים, שיש להם בבתי תפלתם נביעים עם חצים בלי עוקץ מצוינים באותיות, והשואל מניע את הנביע להפיל שבטים אחרים, ומצא באותיות שלהם תשובה על שאלתו. גורל החצים לעמים נודע גם לקדמונינו, שכן מפרשים במד"א איכה וקהלת בד"ז את הכתוב קלקל בחצים בנבוכדנצר הנ"ל, ומספרים דומה לזה בנירון קיסר רומי בחורבן בית שני (ניטין נ"ה). גם אצל הערביאים היה השמוש הניחוש בגורל החצים, שהיה להם במקדש העיר מיכה אצל רגלי פסל אילום הובל עם צורת אברהם ובידי שבעה חצים בלי עוקצים אשר שאלו בגורלם, עד שבא נביאם מחמד ובמלם. משום זה היה הגורל הכללי בחשד בקרב קדמונינו. שע"כ אמרו (מנהדרין מ"ג): אל תציאו לעז על הגורלות שנתחלקה ארץ ישראל בגורל. ועל הגורל הניחוש אמרו בספרי: מנין שאין שואלין בגורלות שנאמר תמים תחיה עם ה', וביה בשיע יוד סי' קע"ט, והתוס' במסכת שבת קנ"ז מחלים דגורל וחזה בבוכבים חרא מילתא היא. ובאמת היה שמוש הכשדים בגורל החצים כעין חזיון בבוכבים, כפי שנמצא באחד ספרי הנבואה שהוא באוצר הספרים בעיר נינהו,

לנשמות השדים יש אוצר או גוף כזה, בשבעה רקיעים תחתיהם ז' כוכבי לכת שצ"ם הנכ"ל ובאלה ז' רקיעים יש נשמות ע' אומות העולם ותחת גלגל לבנה וכו' יש רקיע וכו' שם נשמות השדים ורוחין ולילין" (ילקוט ראובני מלת נשמה), ושמו עוד על גוף האוצר הזה, שקודם דוד הפלגה היו כל הנשמות כלן מהורות ובלתי מהורות יוצאות מאוצר אחד ומדור הפלגה ואילך שנבחר אברהם אבינו לחלקו יתברך כל הנשמות המהורות של האומה הישראלית יוצאת מאוצר אחד לבדן וכל נשמות ע' אומות מאוצר בפני עצמו" (היר"א ועד לחכמים ח"ב) ובוהר גזכר מציאות הנשמה באוצרה קודם הלידה כמין זכר ונקבה שאם חזונו אח"כ זיווגם עולה יפה, כעין זה שמכנה אפלטון בשם Androgynes. להמקובלים יש עוד גוף או אוצר אחר הוא אדם הראשון, שנתעבר מנשמות כל הדורות" (וזהר הנ"ל). ע"ע גבוה הקוסמה; סי' ת.ה.

ש. ר"ן

גוֹפְנָא (גם "בית נופנא", והיתה מקום נפנים): עיר בא"י שהיו בה שמונים זוגות אחים כהנים נשואים לשמונים זוגות אחיות כהניות (ברכות מ"ד.). בירושלמי (ברכות פ"ו א') נזכרת כנושאת דנופנא דצפורין, ר"ל נופנא המסוכה לצפורי, ונראה שזו מעות סופר וצ"ל נופתא או נובתא (ע"ע גב ת.). יוסיפוס מזכיר העיר Γόφνα בין ראשי ערי יהודה (מלחמות 3. 3, 5, 5. 2, 1.; קדמוניות 14. 11, 2.). ובא זכרונה אצל בתלמיוס 4. 17. לפי עדות הירונימוס היתה תכונתה ערך מ"ז פרסאות מירושלם (ע"י ירושלמי תענית פ"ד ה'). כעת נמצא כפר נ"פני לצפנית מערבית של חורבן ביתן (בית אל) בערך רביעיות שעה, והוא מקום נפנים עד היום. ביבליותרסיא: ערוך קאהוט; שבע חכמות 89. ה. ב.

גוריון: ע' אבא גוריון.

גִּוְרִיל: אופן הבירור ממסופק לודאי ע"י פיים ורשימות או סינים המומלים בקלפי. ונמצא השם בהפעיל "עד שלא הגריל" (יומא פ"א א') ובשם משמש "הגרילה מעכבת" (שם מ"ו). ארבעה שמות נקראו לגורל: חלש פור גורל חבל ובכולם לקו בני עשו, בחלש לקה עמלק שנאמר ויחלוש יהושע (שמות י"ג י"ג) שהפיל עליהם גורלות, כמו חולש על גוים (ישעיה י"ד י"ב) ובלשון חכמים מסילים חלשים (שבת פכ"ג ב'). ונאמר הפיל פור הוא הגורל לפני המן, בחבל עתיר ללקות אדם שנאמר חבלי הגורל יבאו לו (הושע י"ג י"ג) וכו' (פסיקתא דר"ב פרשת זכור, ילקוט רמז דס"ה). בתפלת ר"א בתר דסיים צלותה אמר, "יהי רצון מלפניך שתשכין בפורנו אתבה ואחיה ושלום" ופירשי בגורלנו (ברכות מ"ז). בלשון חז"ל נקרא הגורל פיים, ואמרו ארבע פיימות היו (יומא כ"ב.) ומסים אדם עם בניו ובנותיו (שבת ט"ח:). א.

השמוש בגורל משום גלוי וידוע בקרב כל העמים. גם בכ"ה נזכר הגורל לתוך ולפשר ולחרץ דין ומשפט

לירות חצים בקשת אל מקום פלוני ולהתנבא ממקום נפלם מרחוק או מקרוב לסימן זה או זה, ודומה לה שלשת התצות אשר ירה יוחנן לפני דוד, לדעת אם יברח הלאה, שאם יצטרך לקרא להנער החצי ממך והלאה אות הוא כי שלחתי ה' הלאה. שמץ רמז נבואה בזאת נוכל למצוא גם במעשה הנביא אלישע עם הקשת והחצים אשר ירה מלך ישראל לעיניו דרך החלון קדמה (מ"ב י"ג). הצבאים מעיר תוך אשר קבלו הרבה מנהגים מקדמוני הכשרים והאשורים חנו בתורש תזינן שלהם חנ שבו ביום ירה הכתן לפי תמו שנים עשר חצים והתנבא מאופן נפילתם ארצה לסימן טוב או רע. והסופר הערבי אלפי ריז מזכיר הרבה ספרים על ניתושי חצים מקשת, ואחד מהם מיוחס אל בתלמיס. ע"כ קימו וקבלו גם קצת בני עמנו את הגורל הניתושי. במ"ש בספר נשמת חיים מ"ג לרמב"י. והיה בספרותנו ספר הגורלות מר' אליעזר החוה "לידע לפעמים עניני תעתידות עמ"י גורל ותשבונות".

[גורל התול] עוד נמצא בספרותנו הקדמית: ספר אחד בשם "גורלות התול" מיוחס לאחד נאון קדמוני, "כללים בענולים וצוירים מיוחסים ל"ב מזלות ה' כוכבי לכת ולמזל השולט בעתו ע"ד מניח הנמרא שבת דף קכ"ה ומדועת הכמה זו בשם ניאומנציא" (כ"י נזכר בהמאסף תקס"ח) ורצונו על נבואה הנקוד-בארץ שקראו לה Geomancy ומקורה בארץ ערב כזה: בתחלה תפרו מספר נקודות באדמה, ואח"כ תרתו נקודות כאלה בחומרים אחרים כמו לחות עץ קלף ונייר, ואת הנקודות האלה ציירו לצורות ידועות, ואת הצורות ההן העמידו ביוחסים ידועים אל 12 כוכבי הלכת ו"ב המזלות וד היסודות ה' ימי השבוע, ותפשו ומצאו בצורות כאלה אותות חיים בריאות עושר פרנסה ותלויהם אסון סכנה צער ומוות, ואת כל זה הרכיבו עם שמות בני אדם באותיותיהם ובנימטריאות שלהם ויצא להם הגורל כמשפט אורים ותומים. את הגורל הזה מזכיר הרמב"ם בספר המצות מצוה ל"א, ובהם מי שישמח התול ויעמיד בו תמונות וזה הרבה מפורסם במערב, כי באמת נכתבו על הגורל הזה ספרים רבים ביחוד במאה ה"ט הנמצאים בבתי עקד ספרים עד היום הזה. גם ר"י מדינא בהערכת שלהן ערוך ת"ה פ"ב סי' א' מזכיר את הגורל הזה במלות "במתנבא מן הנקודות" (ע"י רמב"ם בפירושו למשניות ע"ז פ"ד, רמב"ן בהקדמתו לפירושו עה"ת, ר' ניסים בר' משה "התלוץ" ח"ז 124, ר' יוסף אלכו עיקרים מאמר ד' פ"ד).

ביבליוגרפיה: רובין מעשה תעוים 57, 150; Orient 1860 No. 315.

ש. רן
גורל לאנדר, חיים יונה: רב מטעם הממשלה באדע סאולפנים ראש המודים בויטמיר; נולד בפורים שנת תר"ג (1843) בעיר קלעצק פלך מינסק, ומת 14 מארץ 1890 בארעסא. אביו ת"ח ר' יצחק אליהו בר' מאיר איש ווילנא. בשנת 1853 נכנס לבית ספר הרבנים בוילנא.

וכתב מאמרו הראשון לחלל את בית הספר במלאת עשר שנים להוסדו (נרפס בתמיד שנה א' גליון 52). בעאתו מבית הספר בשנת 1860 נסע לפטרבורג ונכנס שם להאוניברסיטא במחלקת לשונות השמיות תחת פרופ' חוואלסאן. ראשית מלאכתו במקצוע הזה היתה העתקת "משלי לוקטאן" הערבי לשפת רוסית עם הערות והגהות. גם כתב מאמר על השפעת הפילוסופיא הערבית אל השמה הדתית של הרמב"ם, והמאמר הפיק רצון סחכטי האוניברסיטא וכבדוהו בממבע זהב גדולה (ע"י המגיד שנה ששית גליון 32, הכרמל שנה ג' גליונות 2, 22). גורלאנד התעסק שלש שנים בכ"י של קראים שזכר פירקאוויטש לבית עקד הספרים חקמרי בפטרבורג, וכתם לקט החומר למאמרו על ר' מרדכי כומטיאנו מארץ מורקיא במאה ה"ט, ובעבור זה השיג התואר "מאניסטור" (1866). בעת ההיא נתמנת לרשום את הספרים העברים בבית עקד החוה. בשנת 1873 כאשר נסגר בימ"ד הרבנים בויטמיר ונוסד בית מדרש למורים הפקד למשינת ראשי (אינספקטור) עליהם. בשנת 1880 הלך לאשכנז ואחרי שלש שנים בא לארעסא ויסד שם בית ספר גבוה ללמוד ספרות העברית. בשנת 1988 נתמנה שם לרב ע"י הממשלה.

הוא חבר: א) מאמר "החמו" על הוראת השם ב"חוקאל ע"פ הקירות חבבלים הקדמונים (ליק 1864); ב) "גנוי ישראל" בס"י פטרבורג, ארבע חוברות (פטרבורג 6-1865) וביניהן תולדות רבנו מרדכי כומטיאנו ברוסית שחעתיק צייטלין בעברית (העברי 1873 גליונות 14-15) ופניני המליצות (פטרבורג 1867); ג) "תמארת למשה" לזכרון משה סונטיפויורי בבואו בשנת 1846 לפטרבורג להמליץ טוב על ישראל (פטרבורג 1868); ד) "לות ישראל" במשך ארבע שנים (1878-1880) ולוח ישרון לשנת תרמ"ד; ה) "לקורות הגורות על ישראל" שלשה קונטרסים תנועים לגורות המעלניצקי בשנות ת"ח ות"ט ובימי גאנמא בשנת 1768 (פרועטשיל 1887, קראקא 1899). גם כתב מאמרים רבים וחשובים במכ"ע לבני ישראל שיצאו לאור בזמנו.

ביבליוגרפיה: מאקאלאו ספר זכרון 138; צייטלין קרית ספר 181; J. E., VI. 118.

א.
גוש חלב (ביונית Giscala = Γισχάλα, בערבית אלג'יש): הוראת השם על החלב השמן ועב שנמצא בה כמו גוש עפר, וכנראה היא העיר א ח ל ב הנזכרת בשופטים א' ל"א. לפנים היתה עיר מבצר בגליל העליון מהלך שעה מצור. כאשר נשרפה העיר ע"י הגוים מתערים מסביב נדרת ונברה וצור יצאו עליהם למלחמה תושבי העיר ויוחנן הפריץ בראשם וינצתום ויבן את העיר מחדש ויבצר בחומת גבוהה בשנת 66 לספרי הנתנו (יוסיפוס Vita סי' 10 וסי' 38). גוש חלב היתה העיר האחרונה שנפלת בידי טיטוס אשר נלחם עליה באלף פרשים ביום השבת אחר אשר ברח יוחנן עם ראשי

„חמדו בתים וגולו“ ואם עמדו הבעלים בפניו להציל ממנו או מנעוהו סלגול יבוא לירי שפיכות דמים. צא ולמד ממעשה אחאב ונבות. הנחל את חבירו שזה פרומה כאלו נומל נשמתו שנאמר כן ארחות כל בצוע בצע את נפש בעליו יקח (ב"ב ק"מ.). ודרש ר' יוחנן „כי מלאה הארץ חמס מפניהם“ (בראשית ו' י"ג) בא וראה כמה גדול כחו של חמס, שהרי דור המבול שעברו על הכל ולא נחתם עליהם נור דינם עד ששפטו יידיהם בגול (סנהדרין ק"ח.). החיוב להשיב את הגולה נאמר בתורה אנב אשם גולות לקרבן והוספת החומש לבעלים אם כפר בו ונשבע שאינו חייב לו כלום ואח"כ הודה שכחש בו. והוא הדין בעשק פקדון ואברה (ויקרא ח' כ"א-כ"ו). אמנם החומש אינו קנס רק לכפר כמו האשם למודה מעצמו אבל אם באו עדים שגול והוא מכחיש בהם משלם הקרן בלבד ולא החומש (רמב"ם הל' גולה ואברה פ"ז ז.). כי לא המילה התורה קנס על הגולן כמו על הנגב לשלם ארבעה וחמשה. יאמרו חז"ל המעם: זה (הגולן) חשוד כבוד עבד לכבוד קונו, זה (הנגב) לא חשוד כבוד עבד לכבוד קונו (ב"ק ע"ט.). כי ירא מבני אדם יותר מאשר ירא מחקב"ה. יש גול דאורייתא וגול דרבנן כגון המשחק ב' קו ב' א (ע"ע). בגול דאורייתא משלם קרן וחומש ומציאין מידו ע"י ב"ד ופסול לעדות, אבל לא בגול דרבנן (ש"ע ח"ט סי' ש"ע ז.).

הנחל את חבירו שזה פרומה עובר בלא תעשה אך אין לוקין עליו מפני שניתק לעשה „והשיב את הגולה אשר גול“. הנחל ממלמלן חייב להחזיר את הגולה עצמה, ואם אברה או נשתנית כגון הנחל עצים ועשה מהם נסרים או כלים משלם דמיה ואם לא נשתנית כגון גול קורה ובנאה בבנין אע"פ שמדין תורה חייב להרוס הבנין ולהחזיר הקורה לבעלים אבל מפני תקנת השבים תקנו חכמים שיהיה נתון את דמיה ולא יפסיד הבנין (ב"ק צ"ד:). אך לא עשו תקנה בקרקע ואם גול קרקע ובנה עליה בנינים צריך לסתור הבנין ולהשיב הקרקע (רבנו ירוחם). אך בענין הסנת גבול שהכניסו הבנאים חצי אמה בקרקע חבירו שלא מרעתו יש דעות שנים בזה שייך תקנת השבים. והנחל עבדו ובהמתו של חבירו והשתמש בהם חייב להשיבם לבעליו עם שבר עבודתם, או שירד לתוך שדהו ואכל פירותיה חייב להשיב דמיהם. אבל היבא דאין חשנו ניכר משיב רק בעין שגול כמו שנאמר „והשיב את הגולה אשר גול“ מכאן אמרו גול מסבע ונפסלה פירות והקינו יין החמיץ וכו' ואמר לו הרי שלך לפניך (ב"ק צ"ה:). אבל אם גול בלי ושברו או נפחת מאליו אין אומרים יתן לבעלים השברים וישלם עליהם כמוזמן אע"פ דבנוקין השברים לניזק כמבואר בחו"מ סי' שפ"ז דכתב וחסת יהיה לו, אך בגולה משלם דמי כל הכלי והשברים לגזלן (ע"י ירושלמי ב"ק פ"א ד'). הנחל ומאכיל את בניו פטורים משלם הניזק לפנייהם בעין הייבים (ב"ק ק"ב.). ודוקא לאחד יאוש אבל קודם יאוש הבעלים חייבים לשלם גם מה שאכלו. קרקע אינה נגולת ר"ל שאין שייך בה יאוש וברשות בעלים

חילותיו. ומיטום הרס את החומה ויחרוג כל התושבים בשנת 67 (יוסיפוס מלחמות 2. 20. 6.). גוש חלב היה בחלקו של אשר „החשמן מושך שם כמים לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו“ (מנחות פ"ה: ספרי דברים ס"ו שניה) ומלאכת משי מוכחר שנקרא „מטקסא“ (קהלת רבה פ"ב ח'). והיה חרב בזמן ר' חזקיה ור' ייסא (זהר ע' אחרי ע"א. ע"י פסחים נ"ג.). ע"ע מ"ר ון. ביבליוגרפיה: כפתור ופרח פ"א; תבואות הארץ 285; הסעטר 195.

ה. ב.
גושן: ע' גשן.
גושפנקא: ע' טבעת.
גז: ע' צמר.
גזבר: ע' תוארי כבוד.

גזינים, הייגריה פרידריך ווילהלם:
נצרי מלמד בלשון עברית ולשונות בני קדם; נולד בעיר נארדהוימן 3 ספט 1786 ומת 23 אוקט 1842. הוא היה פרופיסור עזר בהכמת תיאולוגיא בעיר האללע. הוא התעסק הרבה בתורת לשון עברית ופירושי התנ"ך, והיה המלמד היותר גדול במקצוע הזה בין חכמי הנצרים. ספריו שכתב השפיעו הרבה גם על חכמי היהודים. גזינים חבר הערוך הגדול Thesaurus Philologico-Criticus Lingnae Hebraicae et Chaldaicae Veteris Testamenti, אשר נשלם ע"י רעדינער בשנת 1858, הוא כעין קונקורדנציא ומלן ביחד, ונעתק לכמה לשונות. גם כתב דקדוק לשון עבר „העברעאישע גראמאטיק“ בשנת 1813 אשר יצאו ממנו עד שלשים התואות. גזינים השתמש הרבה במדקדקי היהודים בימי הבינים ובפרט קמחי. בעין הוספה לחבורו כתב תולדות הדקדוק „געשיכטע דער העברעאישען שמראבע אונד שריפט“ בשנת 1815. הוא העתיק וכתב פירוש על ספר ישעיה (1820) אשר העריך ע"פ חכמת הפילולוגיא, אך הרבה פעמים מכיא פירוש הראב"ע.

ביבליוגרפיה: Cheyne, *Founders of Old Testament Criticism*, pp. 58-65; J. E., V. 683.

ה. ב.
גזירה: ע' גזרה.

גזל, גזלה: לקיחה חמית דבר מולתו בחוקה, והאיש המחזיק בגולה נקרא גזלן. ונבדל מן חספן שמתאזה לקנות דבר ברמים בהפער שלא ברצון הבעלים. חספן יהיב דמי גזלן לא יהיב דמי (ב"ק ס"ב.). עושק הוא לחץ ושוד חבא לידו ברצון שלא כדין, כגון הכובש שבר שביד ולא החזיר הלואה או פקדון, שחבירו אינו יכול להוציא ממנו מפני שהוא אלם ותקיף, ועל זה נאמר „לא תעשוק את רעך“. איסור גולה לא נאמר בפירוש בעשרת הדברות אך נכלל ב„לא תחמד“, שעובר אם לוקח חמפן שחמד שנאמר „ולקחת לך“ והו חיסוד שיש בו מעשה. ונע עובר על „לא תתאה“ שהיא בלב שאין בו מעשה. התאה מביאה לירי חיסוד והחיסוד מביא לירי גול שנאמר

י"ב), ונפלה למטה אפרים לנחלח (שם ט"ז ג- י'), ונתנה ללויים (שם כ"א כ"א), אך בני ישראל לא יכלו לכבוש אותה (שם ט"ז י') ותהי למקום הפלשתים. דוד הכה שם את הפלשתים (ש"ב ה' כ"ד, דה"א כ"ד). פרעה מלך מצרים לכדה מיד פלשתים ויתן אותה שלוחים לבתו אשת שלמה (מ"א מ' ט"ז-י"ז), ושלמה בנה אותה לעיר מבצר. בימי בית שני היתה בידי בכחידים אך שמעון המכבי גרש משם את היונים והושיב את שלומי אמוני ישראל ויחזק את חומת העיר. אח"כ באה תחת נאבינום ונקראת נאזארא או נדרה ותהי העיר הראשה במחח ההוא. צלאח אלרין נלחם עליה בשנת 1177, ונמסרה בידי מצרים בשנת 1252. תכונת העיר נזר היא קרובה לבית חורן התחתון מזרחה ועל ים התיכון מערבה. בשנת 1873 הכירה קלערטונט-נאנוי בשם תל אלגור אצל עמואם בעשרים מיל צפונית-מערבית מירושלים. תפירות רבות נעשו שם בזמן האתרון והחוקרים מצאו שם אבן הנבל וחרוטים עליה המלים בעברית "תחם גור" (ר"ל תחום שבת) ובצב אחד חרות השם Alkios ומשערים כי הוא אלקיאם בן שמעון חמכבי אשר מצאו ארונו בלוד.

ביבליוגרפיה: ארץ קדומים 90; אוצר השמות 446; Pal. Exploration Fund Memoires; II. 428; Murray's Ill. Bible Dict., p. 805, London 1908.

א.

גור רין : ע השגחה.

גִּרְרָה (class): מלה שימושית בדקדוק מלשון הגזירה (יחזקאל מ"ב), ספיר גורתם (איכה ד'). כל השרשים והפעלים שהם ממין אחד ושווים בנקודתם. גזרות הפעלים חן שמונה: א) ש ל מ ים: פירוש כל פעל ששלש אותיות תשרשיות הן בשלימות בכל הבנינים ולא תחסר ולא תנוח אות אחת מהן כמו שמר, שמרת, שמרתי וכו'; ב) ח ס ר ים: חסרי פ"א נו"ן, היינו שאות נו"ן שנקראת פ"א פעל תחסר בעתיד מקל ובשאר בנינים ונשלמת בדגש חוק בעי"ן פעל, כמו נדר נרד=ת ד ר נדר, אשר יד בנו לבו; ג) כ ס ל ים, אם העי"ן פעל ולמ"ד פעל דומות, תפול הראשונה מן הדומות ונשלמת בדגש שבשניה, כמו סבב, בלל=וסבותי אני, בלוחי בשמן רענן; ד) נ ח ים: נחי פ"א אל"ף, אם הפ"ם אלף, אזי תנוח לפעמים בעתיד מבנין חקל, כמו אמר=תאמר; ה) נחי פ"א יו"ד, אם הפ"ם יו"ד תנוח בעתיד, כמו ישב=אשב, ינק=אינק; ו) נחי עי"ן וא"ו, אם ע"פ וא"ו תנוח בעתיד, כמו שב, קם=אשוב, אקום; ז) נחי למ"ד אל"ף, אם ל"ם אל"ף תנוח בעבר ובעתיד, כמו מצא=אמצא; ח) נחי למ"ד ה"א, אם ל"ם ה"א, תנוח י"כ בעבר ובעתיד, כמו גלה, יעשה וכו'. ע"ע ד ק ד ק. מ. ס. ה.

גִּזְרָה, גִּזְרוֹת: פסק דין, גזירות תכמים, וגזירות כ"ד (מ"ק י"ח). שני דיני גזרות היו בירושלים (כתובות פ"ג א'), ופירשו בגמרא שהיו נחרץ גזרות על גזלות, ר"ל

עומדת תמיד ואפילו נמכרה לכמה בני אדם חחרת לבעלים בלא דמים (ב"ק ק"י:ז). גזל שדה ומכרה והלוות השביחה, אם השבח יותר על ההוצאה נומל ההוצאה מבעל השדה ואם ההוצאה יתרה על השבח אינו צריך לשלם.

הנחל את חבירו וכחש לו בשבתה והודה מעצמו צריך להשיב לו לידו ממש ויוליכנו אחריו אפילו למדי דאמר קרא "לאשר הוא לו יתננו" (ב"ק ק"ג, רש"י) אבל נותן לשליח ב"ד והם ממנין שליח להוליכו להנגזל או יתננו לוי"שו: שם ק"ד: ת"כ ויקרא שם). אסור לקנות מגזלן ולסטים ידוע או ליהנות מממונם, שהעושה כן מחזיק ידי עוברי עברה ועובר על לפני עור לא תתן מכשול, ודינו בלוקח מהנגב (ב"ק ק"ג:ג), ואפילו לאחר יאוש הבעלים אסור ליהנות מדבר הנזול, אם מסר הגזלן איזה דבר לצורך רבים ויש בהם גם יאוש בעלים מותר ליהנות מזה.

ר' יוחנן עשה תקנה לגזלן שרצה לעשות תשובה שאינו מתייב להתזיר הגזלות שעשו מקודם כדי לקרב הדרך הישרה אל השבים, ומביאים מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה אמרה לו אשתו ויקא אם אתה עושה תשובה אפילו אכנס אינו שלך ונסנע ולא עשה תשובה, באותה שעה אמרו הגזלנים ומלו ברבית (שעשו תשובה) והחזירו אין מקבלים מהם ומקבל מהם אין רוח חכמים נוחה הימנו (ב"ק צ"ד:). אך ר"ת אומר כי ר' יוחנן לא חקן אלא לדרויו ולא לדרות הבאים. עכ"פ אם רצה הגזלן לצאת ידי שמים מחזיר הגזלות לבעלים ואם לא ידע הבעלים מחזיר הגזלות לצרכי רבים כנגד לחפור כורות שיחין ומערות (ב"ק צ"ה:).

על אודות גזל גוי ע"ע גוי וע"ע ה ס נ ת ג ב ו ל; י א ו ש; ס ב כ; ק ו ב י א. ביבליוגרפיה: רמב"ם הלכות גזלה ואברה עשרה פרקים הראשונים; מוש"ע ח"מ סי' ש"ג—ש"ה.

א.

— אם אחד אמר לחבירו גזלתיך והתורתי לך, אף אם חברו אינו תובעו ולא היה יודע לא מחנולה ולא מהתורה, תייב לשלם מן הדין לדעת ר' ירמיה, ולר' יוסי תייב רק אם רוצה לצאת ידי שמים וכן אמר ר' יוחנן (ירושלמי ב"ק פ"א ד). ותמיה היא דאף אם היה תובעו בבבוי והוא אומר התורתי כופר הכל הוא ופטור וכ"ש שאינו תובעו בבבוי שפטור אף משבועת היסת. אבל כונת הירושלמי אם הגזלן מסופק בעצמו אם החזיר לו ורוצה לשוב בתשובה רק מתירא לומר לו איני יודע אם התורתי לך שמה הנגזל הוא רמאי ורוצה לשקר ולומר לא התורת לי, לכן אומר לו "התורתי לך" בבבוי ואז לא יכול חבירו להעזי פניו ולשקר, ואם עכ"פ יאמר לא התורת לי או איני יודע מהתורה ישלם לו מן הדין לר' ירמיה, ור' יוסי ור' יוחנן סברי דרק לצאת ידי שמים צריך לשלם לו באופן כזה. ותלכה כר' יוחנן.

ז. ו. א.

גִּזְרָה: לפנים עיר מלוכה בארץ כנען (ויחשע י' ל"ג, י"ב

הזמן ולא נכתבו לדורות, ונשכחו. ע"ע חרם ונדוי;
מוטאה ומסרה; תקנוח; תרומה.

א.

גזרה שוה: משפט חרוץ בדרך השוואה (analogy), בין שתי מלים דומות, והיא המדה השנייה מ"ג מדות שתורה נדרשת בהן (תורת כהנים פ"א ד'), והמדה הזאת שונה ממדת קל וחומר (ע"ע) שהיא השתוות הדין מן הקל אל החומר. גזרה שוה היא הלכה למשה מסיני ותלים בה הרבה נופי תורה, אך אין אדם דן ג"ש לעקור דבר מן התורה, ואם דן כן חייב נדוי (ש"ע י"ד סי' של"ד מ"ד). גם אין אדם דן ג"ש מעצמו אלא א"כ קבלה מרבתינו (פסחים ס"ו, נדה י"ט). אף כי במדת ק"ו יכול אדם לדון מעצמו, וכתב הרמב"ן הטעם משום דיש במה מאות מלים דומות בתורה ואם ידרוש מעצמו יכול לפעמים להרוס כמה דינים ולסתור כמה ענינים, ולכן מצונו ר"ע יליף שמקושר זה צלפתר בג"ש ה', במרבר" ורבי יהודה לא קבל זו הג"ש (שבת צ"ז).

הגזרות שוות נברלות לכמה מינים: א) לבאר הסתום מן המפורש, למשל, דין התורה, "כי תמנע עבד עבד רי" אין אנו יודעים אם המשמעות "עבד שהוא עברי" או "עבדו של עברי" אפילו עבד כנעני שעובד אצל עברי, ת"ל במקום אחר, "כי ימכר לך אחיך העברי" עברי עברי לנ"ש. מה להלן בבין ישראל הכתוב מדבר אף כאן בבין ישראל (מכילתא ורש"י פ' משפטים). וכן רדשו ג"ש לענין עניו של יום הכפורים (יומא ע"ד:). ב) לבאר פרטי חרוץ מפסוק אחר לחברו, כמו לענין פסח אם הוא דוחה את השבת, ובא הלל הזקן ורן ג"ש נאמר מועדו בפסח ונאמר מועדו בתמיד מה להלן דוחה שבת אף כאן דוחה שבת (פסחים ס"ג). ג) לפעמים ילפינו ג"ש משתי מלים אף שאינן דומות במבטא רק במוכח, כמו ר' שמעון שלמד בג"ש שחיטה מטביחה אך ר"מ לא רצה לדון הג"ש הזאת (חולין פ"ה, יבמות י"ז:). ד) לפעמים היתה הג"ש מקובלת אך נחלקו החכמים מאיזה תיבה נלמדה, כמו, אינם ומפתה חשום בקנס חמשים שקלים, ר' עקיבא למד מהתיבה "לא אורשה" ור"י הגלילי למד מהתיבת בתולה (כתובות ל"ח). ה) לפעמים נמסרו רק התיבות של הג"ש, וחז"ל בקשו לסמוך אליהן הענינים, כמו הג"ש של "מוטאתו מוטאתו" אשר בקשו חכמי התלמוד למצוא מאיזה טמא לילף, ער כי בא רבא ומצא כי ילפינו כל הדברים שנאמר בהם מוטאתו כיוקרא, מכל מוטאתו שנאמר במדבר (שבתות ז' ז'). ויש עוד ג"ש שלא נמסר לחכמים לא התיבות ולא הענין אך הררשה ידועה ולכן חוקרים לדעת ולמצוא אותה ע"פ ג"ש, כההיא דרבי שאמר אקרא אני חיה, בחמה למה נאמרה? אלא בחמה לנ"ש. קרי רבא עליה דרבי, "דולה מים מכארות עמוקות" (שבתות ז' בריתות אות ג'). ז) כה הג"ש גם להוציא משם המקרא ולפרש באופן רחוק, כמו "יקום על שם אחיו המת" בג"ש לנחלה, אתה אוסר לנחלה או אינו אלא כפשוטו לשם משש שנק"א בשם אחיו ראובן או יוסף.

שהיו פוסקים הלכות מהכרעת השכל בדיני גזלות שלא נמצאו מפורשים בתורה, ונדולי האוסה עשו ג"כ גזרות בתוספת חומרא משום סייג ונדר לצורך המקום והזמן וגם תקנות לדורות, וקראו התקנות האלה גזרות משום שלא רצו לגלות מעמך כדי שלא יהיו מספקין בהן, והיו בעין גזרות המלכות, ואמר עולא כי נורי במערבא לא מגלי מעמי עד תליסר ירחי שתא דילמא איכא אינש דלא סיל ואתי לזלוויה בה (ע"ז ל"ח). אך היו נוהרים שלא לגזור גזרה על הצבור אא"כ רוב הצבור יכולין לעמוד בה (ביק ע"ט:), ודרשו במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כל" או איכא גוי כלו אין ואי לא לא (ב"ב ס: ע"ז ל"ז, ש"ע י"ד סי' רכ"ח). ולא גזרינן גזרה לגזרה (ביצה ג:). ועי' תוס' חולין ק"ד ד"ה "מנא תיסרא". כל גזרה שגזרה חכמים למקומות שמצויה הפרצה ואינה גזרה כללית, במל הטעם במלה הנורה, ואם הנורה היתה כללית לכל ישראל אע"פ שנתבטל הטעם לא נתבטלה הגזרה (שו"ת בנימין זאב סי' רכ"ב). אין עושין גזרה על דבר שמוחר מן הדין ולא חיישינן למראית עין או למעות (פרי תרש על א"ח סי' תס"א ב'). ואין לרמות גזרות חכמים זו לזו אלא במקום שהנמרא מדמה (מהר"י קולן סי' ק"ה, כנסת הנדולה א"ח דף ק"ס אות קפ"א). ואין עושין גזרות חדשות אחר סיום התלמוד, והרא"ש היה מתמה איד וכלו הגאונים לחדש גזרה אחר שסתם רב אשי התלמוד (שבת קס"ד: נופי הלכות אות קכ"ב). אבל עושין תקנות בהסכם חקה"ת (ע"ע תקנות).

[י"ח גזרות] בעלית חגיגה בין חזקיה בין גוריון גזרו חכמים שמונה עשרה רבדים (שבת פ"א ד'). יש חלוקי דעות, מה היו הגזרות האלו ומפרשים שהן האיסורין בשבת שנוכח להלן במשנה (שם): דיו, סממנים, כרשינין, אונין, צמר, חיה, עופות, דגים, מוכרין, טוענין, מגביחין, עורות, כובס, בשר, בצל, ביצה, פת, חרדה, אך לא משמע כן מהש"ס (עיי' תו"ט נזיר פ"ה ה'). ואחריהם מפרשים שהי"ח גזרות מפורשות בתלמוד, ואלו הן, וביניהן עשר הראשונות לענין טהרת חרומה: א) האוכל אוכל ראשון למומאה; ב) האוכל שני למומאה; ג) השותה משקין ממאים; ד) הבא ראשו ורובו במים שאובין לאחר שטבל בו ביום; ה) מהור נמור שנמלו עליו ג' לוגין מים שאובין; ו) הנוגע בידיו בכתבי הקדש פוסלין לתרומה; ז) סתם ידים מבלי טבילה פוסלין ג"כ; ח) וכ"ש משקין שנמטאו מסתם ידים; ט) משקין שנמטאו אפילו סתם ידים מטמאין לכלי לפסול התרומה; י) נדולי תרומה יהיו תרומה; יא) גזרו ע"ב דבר שבהיקפו טמא מביא טומאה אטו רחבו טמא; יב) משקין היתאין מענבים ע"י בעירה מכשירים לקבל טומאה; יג) גזרו שבנות כותים ימטאו כגדה מיום שנולדו; יד) גזרו על פתן ושמן ויינין משום בנותיהן של גוים; טו) תינוק גוי מטמא כוב; טז) מי שהחשיך לו בדרך בע"ש לא ימלטל כיסו פחות פחות טדיא אלא ימסרו לגוי; יז) אין פולין; יח) אין קורין לאור הגר בשבת (תפארת ישראל שבת פ"א ד). אכנס אפטר ג"כ שאיזה מהגזרות שגזרו אז היו לצורך

נאמר כאן יקום על שם אחיו ונאמר להלן על שם אחיהם וקראו בנחלתם, מה להלן נחלה אף כאן נחלה. וע"ז מעיר רבא אע"ג דבכל התורה כלה אין סקרא יתא ס"ד פשוט, הכא אתאי נ"ש ואפיקתיה מפסטיה לגמרי (יבמות כ"ד). ח) יש נ"ש מופנה מצד אחר, היינו התיבה המלמדת או הנלמדת היא יחידה כי גם בלעדף חיינו מבינים כוונת הפסוק, ומופנה משני צדדים הוא אם התיבה של המלמד הן יתרוה, והחילוק הוא כי נ"ש שמופנה מצד אחד למדן ואם יש להשיב ולבטל משיבין, ואם מופנה משני צדדים למדן ואין משיבין (יבמות ע': נדה כ"ב). ונראה שני"ש זו דורשים גם אם אינה מקובלת איש מפי איש, כי אם היא מקובלת אין עליה פירכא. ע"ע סד"ח.

י.ד.ר.

נחלת (רבו נחלים): התיבות עצים שרופות באש, ויש נחלים עומטוח ונחלים לוחשות, ונחלי אש (וקרא ט"ו י"ב). פתח לנחלים ועצים לאש (משלי כ"ז כ"א). פתחים הם נחלים לוחשות אשר מבעירים בהן נחלי עצים שכבו (charcoal). והם נחלי רתמים (תהלים ק"ב) שחעשן עולה מהן. אך פסק הוא אם ידעו בימים הקדמונים להוציא אבני הפחם ממעבה האדמה אשר נמצאות במדה מועמת בהרי הלכנון. הנחלים השונות השתמשו לאפיה ולהסקת בלשון חכמים נקרא חרש ברזל פחמי. המטבח את הנר בשבת מפני שהם על הפתילה חייב לדעת רבי יוסי מפני שעושה פחם ע"י הכבוי והוי מלאכה שצריך לגופה. שראוי הפחם למלאכת הצורפין (שבת פ"ב ה'). המוציא נחלת ברשות הרבים בשבת חייב ושלחבת פטור. נחלת של הקדש מתעלין בה ושלחבת לא נהגין ולא מעעלין (ביצה פ"ח ה'). נחלת של חיד המנוחת במקום שרבים נזוקים בה יכול לכבוחה, בין היא של מתכת בין היא של עץ (ש"ע א"ח סי' ש"ד). נחלת של מתכת לאו אש היא והצולה עליה הקרבן פסח אינו יוצא משום צלי אש (פסחים ע"ה). במלת נחלת השתמשו במליצה לשריד האחרון במשפחה, כמו: וכבו את נחלתי (ש"ב י"ד י"ז). ע"ד תכבה את נר ישראל (שם כ"א י"ז). ע"ע אש; שרפה.

א.

נחל: שטר, והתיחד לספר כריתות שבמקרא (דברים כ"ד נ') שנתון המגרש לאשתו, ונקרא ג"כ גם פטורין (גמין פ"ט נ') ונמי נשים (ב"מ פ"א ז') או גם אשה (שם י"ח) וגם גרושין (ילקוט רמז צ"ה). כתיבת הגט חיתה נהונה גם קודם מתן תורה ומצינו באברהם ששלח את הגר מביתו בגט ("ושלחה" תרגם יב"ע, ופטרה בגימטא" בראשית כ"א י"ד) ובילקוט שם נאמר ושלחה בגט גרושין, וכן משמע הלשון שלחה, כמו לא יוכל לשלחה (דברים כ"ב י"ט). ושלחה מביתו (שם כ"ד א'). אמנם אשר שלחתיה (ישעיה נ"א), כי שגא שלח אמר חי (מלאכי ב' ט"ז).

גופו של גט: לדעת חכמים, "הרי את מותרת לכל אדם". רבי יהודה אומר, "והן דיהו ליכי מינאי ספר וירוכין ואגרת שבוקין וגם פטורין למהך להתנסבא לכל

גבר החצבין". ונראה שלדבריו לא צריכין לכתוב הרי את מותרת לכל אדם. כי בכלל דבריו דבריהם (גיטין פ"ט נ') ור"ת הנחין לחוסף גם הלשון הרי את מותרת לכל אדם, אבל בגמין קדמונים לא היה כתוב לשון זה, וכמה לשונות כתבו שאין לנו עתה (ע"י תרומת הדין סי' ר"א וסי' ר"ב). כל זה הוא מדאורייתא אבל מפני חששות הרבה הצריכו חכמים לכתוב גם הזמן והמקום והתימת העדים ושם האיש והאשה. והיו המטבע שמטבעו חכמים והמשנה ממנה פוסל את הגט ולא תנשא לכתחלה, ואם נשאח הולך כשר. ואמרו במשנה, שלשה גמין הן פסולין ואם נשאח הולך כשר: כתב בכתב ידו ואין עליו עדים, יש עליו עדים ואין בו זמן, יש בו זמן ואין בו אלא עד אחד. ר' אליעזר אומר אע"פ שאין עליו עדים אלא שנתנו לה בפני עדים כשר. גם שכתבו עברית וערו יונת, יונת וערו עברית; עד אחד עברי ועד אחד יוני כשר. כתב איש פלוני בן פלוני ולא כתב עד כשר, וכן היו נקיי הרעת שבירושלם עושין, כתב הניכחו והניכתה (שם מפל תחת השם המשוט) כשר (שם פ"ט). גם העולה בערכאות כשר לדברי ר"ש ופסול רק אם נעשה בחריוט. גם שנכתב ביום ונחתם בלילה כשר ולעת רבנן אם נחתם בלילה פסול. בכל כותבין בריו בסם וכו' וכל דבר שהוא של קיימא, על הכל כותבין על עלת של זית וכו'. ר' יוסי הנלילי אומר אין כותבין לא על דבר שיש בו רוח חיים (כגון על קרן הפרה) ולא על האוכלין, ואין כותבין במחבור לקרקע, כי צריך כתיבתו והתימתו על התלוש. כותבים בקולטוס של כנף או של קנה ולא בשל ברזל שלא יבא לידי חקיקה אך מדברי הרמב"ם נראה שסותר (גרושין פ"ד). הכל כשרים לכתוב את הגט, אפילו האשה כותבת את גיטת והאיט את שוכרו (קבלתה). שהעיקר הוא קיום הגט בחותמיו. וצריך להיות נכתב לשמה, ואם אמר ללבלר כתוב לאיזה שארצה לגרש פסול לגרש בו. הכל כשרים לתביא את הגט מהבעל לאשה, בין לחולכה בין לקבלה, חוץ מחרש שומע וקטן סומא וגוי, והאמינו שלוחו כבי תרי. המביא גט מסדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם, אבל המביא מא"י אינו צריך מפני שבי"ד שם בקיאים הם, ואם יש עוררים על הגט יתקיים בחותמיו. המביא גט וחלה עושה ב"ד שליח במקומו והראשון אומר לפניו בפני נכתב ובפני נחתם, והשליח האחרון אומר אני שליח ב"ד. השולח גט לאשתו יכול לבטל הגט במרם שסמרו השליח ליד אשתו, וצריך לבטלו בעצמו או על ידי שליח שני. והיו תקנת רבן גמליאל הזקן מפני תיקון העולם, כי בראשונה היה הבעל יכול לבטל הגט במקומו בפני ב"ד, והיה הורש רבן גמליאל שמא לא תשמע אשה מהביטול ותנשא לאחר (גמין ל"ב). ב"ב קכ"ט: ואם מקבל עליו בתרם ובשבעה שלא לבטלו לא מהני דחיישינן שמא יעבור על שבעתו (ש"ע אה"ע סי' קל"ד). אבל אם שלחה האשה שליח לבעלה ואמרה לשליח מול לי נימי לא יכול לחזור, וצריכה שתי כיתי עדים, שנים שאומרים בפנינו אמרה ושנים שאמרו בפנינו קבל וקטע (ב"ד קודעין את

שידעו בו פסול או מודעה או אונס פשיטא שמותר לגלוי.

[גוסה הגט] נוסחאות הגט היו בכלל יותר קצרות בזמן הקרום (כגמרא גמין פ"ה: "איך פלוני בר פלוני פטר ותריך ית פלונית אינתתיה דהות אינתתיה מן קדם דנא מיומא דנן ולעלם"). גם היו שונות לפי המקומות ולא היו בסדר י"ב שורות. וכבר העיר בעל העטור כי צריך לדקדק בהן רק לכתחלה אבל אם הוסיף או הפחית אין בכך כלום. ומכאן הטעם כנגד נ' שיטין שבין כל ספר וספר מחומשי תורה. ויש אומרים מפני שמלת גט בנימטריא י"ב. גם מצאתי יותר מ"ב שורות בגט עתיק משנת אלף וארבע מאות שנה למנין השטרות (ד"א תתמ"ח ליצירה = 1088) מהגניזה של קאהירא (פסטאט) אשר קניתי בירושלם בעד בית עקר הספרים הכללי בנווארק. וחתו נוסחו וסדרו:

בתרין בשבה רהוא ארכעה יומי בירח אלול דשנת אלפא וארבע מאה שנין למניינא דרנליינא ביה בפסטאט מצרים דעל נילוס נהרא מותבא אנא ישראל בן ירמיה וכל שום דאית לי צייתי ברעות נפשי כד לא אניסנא ושביקת ופטרית ותרוכית יתיכי ליכי אנתי דיני בת שלמה וכל שום דאית ליכי דהות אנתתי מן קדמת דנא וכדן תרוכית יתיכי די תיהויין רשאה ושלטא כנפשכי למתך להתנסבא לכל גבר די תיצייין ואנש לא ימחא בירבי מן יומא דנן ולעלם ודן די יהי ליכי מני ספר תירוכין וגמ פמורין ואגרת שבוקין ב ד ת מ ש ה ו י ש ר א ל

הלל החזן ב"ר עלי ז"ל
עלי הכהן ב"ר יחיעזר

ויש עוד טופס נוסחא אחת של גט בלשון הקדש מחקראים בזמן קדום מעט במקום ההוא, משנת אלף ושע"ד לשטרות (1062). וזה נוסחו: "זה ספר בריתות שכתב פב"פ לפלונית כ"פ שהיתה אשתו (ארושתו) מקדמת דנא [פלוני] בא ביום כן וכן בשבוע שהוא יום כן וכן מחדש [יום] פלוני משנת אלף ושלש מאות שנה ושבעים וארבע שנים למס[פר] [יונים בארץ מצרים במדינת פסטאט שעל נהר פישון מושבה, לפני הזקנים, ויאמר אליהם, ודעתו תמימה מיושבת עליו בלי אונס אנסו, מודע אני לפניכם כי גרשתי את פלונית כ"פ שהיתה לפני זה אשתי (ארושתי) ועתה שלחתיה (שבכתיה) מרשותי ואתן לה ספרה, זה ספר בריתות לה, ואין לי עליה ממשלה ולא שלטון, כי היא לא אשתי ואנכי לא אישה, והנני אומר לפניכם את פלונית כ"פ שמך ובנויך שהיית אשתי (ארושתי) מקדם עתת מגורשת ממני ומשולחת מאתי ומצאת מתחת ידי ומרשותי" (Jew. Qu. Rev., XII.) (p. 684).

הגט אחר הנתניה ונתנין לה פטור במקום שיש גזרת המלכות שלא לגרש בגט ישראל. אבל קטנה שאמרה התקבל לי גיטאינו גט עד שיגיע לידה. בקטנה וכן בגדולה מקבל גם אביה הגט בשבילה, אבל כל שאינה יכולה לשמור גיטה כגון שוטה, אינה יכולה להתגרש ואפילו אביה אינו יכול לקבלו. דכתיב ותן בידה מי שיש לה יד לגרש את עצמה יצאה זו שאין לה דעת (יבמות ק"ג:). האומר תן גט זה לאשתי במקום פלוני ונתנו לה במקום אחר פסול שהבעל מקפיד שאין רצונו שילעיוזו עליו שם, ואם אמר הרי היא במקום פלוני כשר, כי אינו אלא כמראה מקום למצוא אותה. וצריך לומר כתבו גט ו ת נ ו לאשתי, ואם לא אמר תנו או לא אמר בלשון גרושין לא אמר כלום. אך הקילו חכמים ביוצא בקולר למיתה כגורת המלכות אם אמר כתבו גט לאשתי יכתבו ויתנו. וכן הקילו בהמפרש לים היוצא בשיירא והמסוכן. בריא שאמר כתבו גט לאשתי ועלה לראש הגג ונפל ומת, אם מעצמו נפל הרי זה גט והרי הוא ביוצא בקולר, ואם הרוח דחתו אינו גט, אם נתן גט על תנאי אם מתי מחולי זה, או אמר הרי זה גיטך לאחר מיתה לא אמר כלום, וצריך לומר מהיום אם מתי או מעכשיו אם מתי. אם כתב הרי את מותרת לכל אדם חוץ מאדם פלוני הגט פסול, וגם אמר לה כן בעל פה יחזור ויתנו לה בלי תנאי, ואם אמר הרי את מותרת חוץ מגוי או לכל מי שאין עליו קדושין כשר, הרי זה גיטך על מנת שתתני לי סאתים זו הרי זה מגורשת ותתן. וכן בל תנאי שחובל לקיימו. גט ישן הוא שנחתה עמה אחר שכתבו לה, ב"ש אומרים הוי גט וכ"ה פוסלין אותו. אם כתב הגט בשבת בשוגג ונתן לה מגורשת (רמב"ם גמין פ"ג) ואם הזיד בצנעא כשר בפרהסיא אינו גט (ש"ע אה"ע סי' קכ"ג). גם אין צריך קנין (רמב"ם מבירה פ"ה). אך אין לכתוב אם לא שמע הסופר מפי המגרש והעדים ידעו שנעשה לצורך גרושין (ש"ע אה"ע סי' ק"ב). וצריך לתת לידה או לרשותה, הזרק גט לאשתו והיא בתוך ביתה או כחצרה הרי זו מגורשת ושלא ברשותה אינו מגורשת ואינו גט עד שיאמר לה הוא או שלוחו הא גיטך. ואם אמר לה טלי גיטך מעל גבי הקרקע לא אמר כלום. ואמר רב חסדא: גט בידה ומשיחה בידו אם יכול לנתקו ולהביאו אצלו אינה מגורשת (גמין ע"ה): משום שאינו ספר, "בריתות" דבר הכורת בינו לביתה. ממה שנאמר, "וכתב לה" משמע שצרכי הכתיבה יהיו משלו גם היה הבעל נותן שכר הסופר, והאידנא דלא עבדינן הכי שריוה רבנן אאשה כי היכי דלא לשהייה ובי"ב קס"ה). מפני שחששו חכמים להאשת שלא תתענן שמא יתורשל מלשלם השכר להסופר ולא יספור לה הגט לכן תקנו שהאשה משלמת שכרו. גם תקנו חכמים בימי הבינים שאסור להוציא לעז על הגט שנעשה ע"י אנשים הבקיאים בטיב גמין, ור"ת היה מחרים את העוררים לעז על הגט (מרדכי סוף הל' גמין, מהרי"ק שורש ל"ז). והקא על העוסקים בו והעומדים שם דאלו ידעו פסול היה להם לגלוי ומתוך ששחקו ודאי לא ידעו, אבל אחרים

עיין נוסחת הרמב"ם הל' גרושין פ"ד י"ב שהיא

פ"ג) תקינו הכי, ביום פלוגי מיאנה פלונתא ב"פ בבן פב"פ באנפנא", כי חששו רבנן דאתו לחלופי בנימא וקצרו בו. דלא דמיא מיאון לגמ, דממאנת באיש נעקרו קדושיה לגמרי והוא מותר בקרובותיה והיא מותרת בקרוביו:

[צינו הערים בנימין] ראוי היה לאסוף שמות וצינוי הערים שזכרו בנימין בספרות ישראל, ויעיל הרבה לרבנים שלא ישנו השמות לענין גמין וגם יהיה לצורך קורות ישראל ולתולדות הניאוגרפיה העתיקה. ולדוגמא: בירושלם כותבים, בירושלם דיתבא על מי שלה ועל מי בארת". בחברון, מתא חברון דאצל מערת המכפלה ומסימי מעינות מסתפקא". בצפת, מתא צפת דעל נהר דולבאי יתבא ומסימי מעינות מסתפקא". במברא, מתא טבריא שבצמק דעל כיף דטבריא יתבא ומסימי הים הנוכח מסתפקא". בשכם דיתבא בין תרין טורי דומאי חד גדיים וחר עיבל" [לנץ ירושלם ח"א צד 63]. "אנדרר נופלי דיתבא על תלתא נהרי טונגא ומאריסא גאררא" (תיקן סופרים סי' פ"ז). "פירארא מתא דיתבא על נהר פו ועל מי בארת" (לעיל). "וירונא מתא דיתבא על נהר ארציו ועל נהר פוימיצילו ועל מי בארת" (פני יצחק ח"א כ"א: מנטובה תק"ד). "אנקונה מתא דיתבא על כיף ימא ועל נהרי אספי ופוימישינו" (מהריב"ל ח"ג שאלה כ"ד). "קרנניא מתא דנהר ארטא מקיף יתח" (שו"ת בנימין זאב דף ק"ד: ויניצא רצ"ט). "רוטה מתא דיתבא על נהר טיביריס". "פריש מתא דיתבא על נהר שינא ועל נהר ביברא" (פמ"ג). "לונדרש מתא דיתבא על נהר טאמש". "קעא ביר אל עזאב מתא דיתבא על מי מעינות ומכירי רמאל מסתפקא" (אבן ספיר ח"א סי' כ"ט). "פסטאט מצרים דעל גילוס נהרא מותבא" (לעיל). גם באמריקא נהג הרב ר' אברהם יוסף אש בשנת 1852 לכתוב בגמט מנויארק, כאן בנייא יארק מתא דיתבא על כיף ימא ועל נהר הארסן אשר באמריקא הצפונית" (עי' אוצר ישראל ח"ב 246). "דעמרייט מתא דיתבא על נהר דעמראיט ועל מי מעינות" (הרב יהודה ליב לעווין). "דעסמאינעס דמתקריא דעמאין מתא דיתבא על נהר דעסמאינעס דמתקריא דעמאין ועל נהר קן ועל מי מעינות" (הרב י"ל זרחי). "מילואקי מתא דיתבא על בויף ימא דמתקרי לייק משיגען" (חרב שלום איזראעלסאן). "סינט לואיס דמתקריא סאנטלואיס מתא דיתבא על נהר מיס" סיססיפי ועל נהר דיפערס ועל מי מעינות ועל מי בארת" (הרב זכריה יוסף ראזענפעלד). חרב ר' אלחנן יפה שהיה לפני רב בסט' לואיז (ואח"כ רב לקחלת בית המדרש הגדול בניארק) היה כותב סינט לואיז (בוויין ולא בסס"ד) גם לא באותיות כפולות בשם הנחר.

[סדר הגמ] נהגו לכתוב בתיבה גמט וכשרטוט בעין ספר, אך אין צורך לזיון אותיות של שעמניו גיץ כמו בס"ת (שלמי חנבורים גמין פ"א אות ב' בשם ס' התרומוח). ויש שמאריכין איזה אותיות על שאר האותיות. צריך שתהא כל אות מקפפת נויל ולא יהיו נוגעות זו בזו. וכותבין תיחויין

כמעט שה לנוסחתנו. והוא היה בפסטאט בערך שנת 1190 ואפשר שנוסחתו נשתנה ע"י המעתיקים אחר מותו. והו הנוסחא המוכחא בפחד יצחק ערך גמ. שנכתב בשנת תש"ח (1718). ויש בו י"ב שורות:

כשלישי בשבת בחמשה ימים לירח אדר שני שנת חמשת אלפים וארבע מאות שבעים ושמונה לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן בפירארא מתא דיתבא על נהר פו ועל מי בארת אנא בנימין זאב בן אלעזר העומר היום כאן בפירארא מתא דיתבא על נהר פו ועל מי בארת צבתי ברעות נפשי ברלא אניסמא ושבקית ופמריית ותרובית יתיכי ליכי אנת אנתוי אביחיל בת אליהו העומר היום כאן בפירארא מתא דיתבא על נהר פו ועל מי בארת דהוית אנתוי מן קדמת דנא וכדו פמריית ושבקית ותרובית יתיכי ליכי די תהויוין רשאה ושלמאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר די תיעביון ואנש לא ימחא כיוכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגמ פטורין כ ד ת מ ש ה ו י ש ר א ל

אליהו מיכאל בן אוריאל רפאל עד
משח חי בן שבתי אלחנן עד

[גמ של חרש] פקח שנשא אשה ונתחרש לא יכול לחוציא את אשתו ברמיה, אבל אם נשאה בשתיה חרש מוציא ברמיה (טור אה"ע סי' קכ"א) חו נוסחו: "בכך בשבת וכו' אנהנו בי דינא דחתימן לתתא כמותב תלתא כחדא חרנא כד אתא קדמנא פב"פ, רמזנא ליה ורמז לחוציא פב"פ דאינסיבא ליה ברמיה, ומדרמז לנא כתבנא לה גמח דנא למהוי מנורשת גמורה ותהא רשאה ושלמאה בנפשה למהך להתנסבא לכל גבר די תעביון ואנש לא ימחא בידה מן יומא דנן ולעלם. ודן די יהוי לה גמ פטורין ואגרת שבוקין וספר תרוכין כחקנתא דרבנן והרי היא מותרת לכל אדם כדת משה וישראל" וחתומים עליו שני עדים (תיקון סופרים סי' כ"ב).

[גמ ארוסק וגמ מיאון] בנימא דארוסק כותב בנוסחא הנחוגה אך תחת אנתתי כותב, "ארוסתי" ועי' גמ כזה באבן ספיר ח"א סי' כ"ט). בארוסק קטנה בחיי אביו צריך למכתב תרי גימתי בלישנא דכלפי רידה כנהוג ובלישנא דכלפי אביו, הכי: תרוכית ית פלוגית ברתא רידך פב"פ וכל שום אחרן וחניכא דאית לה ולאבהתא ודהות ארוסתי מן קדמת דנא ותרובית יתח לה, די תיהוי רשאה ושלמאה בנפשה למהך להתנסבא לכל גבר די תעבי ואנש לא ימחא בידה והרי היא מותרת לכל אדם ודן די יהוי לה מינאי וכו'" ובשעת נתינה יתן שני גמין ביחד אחד ביד האב ואחד בידה (תיקון סופרים סי' כ"ב). נוסחא של גמ מיאון של יתומה מאביה קטנה פחותה מ"ב שנה ויום אחד, אם תמאן בקדושיה שעשתה אמה ואחיה כשנעשית גדולה; "במותב תלתא כחדא חרנא ואתת קדמנא לכי דינא כיומא וכו' פלוגית ב"פ מטתא פלוגית, ואנא ינוקתא הואי ולא ניחא לי בהרין גברא ולית אנא בעיא ליה ואנא ממאנת ביה, וכדאמרת לנא הכי בדקנא אנהנא כחדא פלוגית ואסהודי סחדי קדמנא דינוקתא היא וכתבינן לה דנן ויהיבנא לה בידה למהך להתנסבא לכל גבר די תיעביון כדת משה וישראל" [וחתומין חדיינין] (מס' תעטור), אך בנוסח הרי"ף (יבמות

דמתקרי מבונה כשר, ואם יש מחלוקת תפוסקים אם לכתוב סכונה או דמתקרי כותבים דמתקרי. לאיש כותבים דמתקרי, לאשח דמתקריא. בשלונקי כותבים דמתקריא ואין קפידא. כינוי משפחה אין לכתוב בגמ. אודות השמות הפרטים ע"ע ש"ס"ח.

מ. ש. ז.

— [ע"פ רינא דמלכותא] במדינות אמריקא ואנגליא שאין רשות לרבנים לפסור בנם את המנוחשת. נהגים הרבנים לסדר הנם ע"פ דין ישראל וכותבים כהפסור שנותנים להאיש ולהאשה כי אינם רשאים להנשא לאחרים עד שישנו רשות עפ"י חוקי הארץ ואין הנם נפסל ע"י תנאי כזה מפני שאינו בנוף תנאי וגם לא נעשה ע"י הבעל רק ע"י הרב המסדר. וזה לשון הפסור: „האשה פב"ם קבלה גם פטורין מיד בעלה פב"ם כרת ותרנתו הקדושה, אולם גם זה הוא רק ע"פ דת תהיך אבל איננה רשאית להנשא לאיש אחר עד שישני רשין ע"פ חוקי המדינה. כי ע"פ חוקי הארץ גם זה אין בו ממש". והפסור להאיש נכתב ניכ בדרך הזה: פב"ם נירש את אשתו פב"ם וכו' אולם גם זה הוא רק ע"פ דת תהיך אבל איננו רשאי לישא אשת אחרת עד שישני רשין ע"פ חוקי המדינה וכו'. ועל הפסור חתום הרב המסדר.

א. ג.

ג'טין, מסכת: אחד מספרי התלמוד מסדר נשים. במשניות יש תשעה פרקים. בתוספתא להריף יש רק שבעה פרקים. כי שלשה תראשונים נכללו בפרק א'. בגמרא יש תשעים דפים. המסכת עוסקת בעניני נרשין וכתיבת הנם ומסירתו. בדרך אגב נשנו גם דברים אחרים, למשל בפ"ד נמנו בל תקנות רבן נמליאל אוב חקנתו בביזול הנם שלא יעשה הבעל במקומו מבלי הודעתו לאשתו ע"י שלוחו. והשובת מאר האגדה בגמרא ברפ"ם נ"ז—נ"ח על אודות חורבן הבית והרפואות שנוכח ברפ"ם ס"ז—ע'.

ה. ב.

גי בן הנם: ע' גיהנם.

גי התרשים: עסק אשר ישבו בו חרשים ואומנים שונים (נחמיה י"א ל"ז) ואיש ממשפחת יהודה, יואב בן שריה, מאהבתו את האומניות והמלאכות היקרות יסד שם חברת החרשים (דחייא ד' י"ד). הניא חזה היה אצל העיד אונו אחת מערי בנימין. ואמר ריב"ל: לוד ואונו וני החרשים מוקפות חומת מימות יהושע בן נון וכו' (מגילה ד'). ולדעת ר' חנניה בשם ר' פנחס לוד ואונו חן הני החרשים וחיו מוקפות חומת מימות יהושע בן נון (ירושלמי מגילה פ"א). לדעת ר' אחא וכו' בשם רבי חיו גם לוד תני החרשים מוקפות חומת (שם). החוקרים החרשים משערים כי הניא חזה הוא התורבת „כפר הירשא" הרחוקה ארבע פרסאות וחצי למזרח יאלא (אילת) וי"ב פרסאות וחצי לדרום מזרח לוד. ע"ע א. נ. ו.

ביבליוגרפיא: ארץ קדומים, בעך א. אונו; שבע חכמות 81.

דתיצביין ג' ני יודין. וכותבין י"ב שורה בנימריא „גמ" (חוס' נמין ב'. בשם ר"ת). הבעל יתן לסופר בלי הכתיבה ויאמר לו כותב גמ' לפלגית אשתי ולעדים יאמר חתומו, ואם שלח מביאו צריך ג"כ לעמוד שם לפי שהוא צריך לומר בפני נכתב וחתם. הבעל יתן הנם לאשתו בפני עדים ויאמר לה הא ניטך חרי את מותרת לכל אדם, והמליך לה יאמר לה הא ניטך חרי את מותרת לכל אדם ובפני נכתב ובפני נחתם, ויתנו לה בפני עדים. אין שלח הבעל נותנו לשליח קבלה והלכתא כרב דאמר אין האשה עושה שליח לקבל ניטה על ירי הרשאה כותבים לה: בפנינו ח"ס מינה פלגית ג"ם את פב"ם לקבל ניטה מיד פב"ם בעלה ומה ששמענו כתבנו וחתמנו [חותמים ב' חעדים].

[מודעה] בל מה שנאמר כזה אינו לחלכה למעשה רק לדרישה וחוקירה. ולענין הלכה צריכין להתנהג ע"פ השיע' אה"ע הלכות נמין. ולפי המנהגים האחרונים שנהגו גדולי הרבנים הבקיאים במיב נמין ונרושין, אשר עשו נדרים הרבה כדי שלא יקל לאיש להוציא את אשתו וכדי לעשות סייג לעריות, ומנהג ישראל תורה הוא. ע"ע נרושין; הרשאה; חליצה; מיאון; שטרות; שמות אנשים ונשים.

ביבליוגרפיא: רמב"ם הל' נרושין י"ג פרקים; מושיע' אה"ע ס' ק"ט—קנ"ד ובסוף סדר הנמין; נחלת שבעה ס' מ"ה—מ"ח; מחזור ויטרי ס' קל"ד—קל"ח צד 783 ברלין 1893; השחר ח"ה 235, 238.

א. רבים הם חלוקי הרנים בעניני נמין, והם הררים החללים בשערה, לכן יזהר כל איש שלא יפול ברשת מעות שאינו יכול לתקן, ולא ימחר לחיות מסדר הנם. בעל „חיים ושלום" כותב כי המסדרים הראשונים היו מתענים ביום סידור הנם ומתפללים שלא תצא תקלה מתחת ידם ולגרום ממזרות בישראל והמחבר בעצמו נמנע מלסדר הנם. אין לכתוב גם בלילה ולא בע"ש ולא בערב יום ולא ברח"ש ולא בחדש אייר ובשעת תדחק שרי (שיע' אה"ע ס' קכ"ג, קכ"ז, קכ"ד). ויש שכתבו שאין כותבין גם בתשרי כי אין להחרים על התנא עלו בנמין כזה החרש מפני אימת חדין, אבל אין נהגין כן (מסכת השלחן חלק י"ד). בענין כתיבת השמות יש דינים רבים. בין הכללים הם: כל ספק בשם המנרש יותר טוב לכתוב חכני שנקרא בו, וכן למומר שהוששן שמננה שמו לקלקלה. כל ספק בשמות אבות המנרש הדין לכתוב שני נמין. ממור כותבין רק שמו לבד ובאסופי ושתוקי כותבים בן אברהם כמו נר, וכ"ז כשהוא ספק ממור אבל ממור ודאי אינו לכבוד. הריב"ש כתב לכתוב שם אמו וכן לכן פניה. בשמות הלועזים יש חלוק בין המבטא של האשכנזים ובין מבטא הספרדים ולכן לא יסדרו נמין זה לזה. שמות הלועזים שמשייכים בפת"ח כותבים אליף לבסוף, ושמות הקודש הם כה"א. על שמות הקודש כותבים דמתקרי והלועזים המבונה. ואם החליף במקום הסכונה דמתקרי פסול (ש"ת מנח"מ ס' פ"ד) ובמקום

גיאוגרפיה: ע' גלילות הארץ.

גיא, יצחק בן יהודה, רב פרשן פילוסוף ומשורר; נולד בלוסינא ספרד בשנת 1038 ומת בקורדובה בשנת 1089 תקבר בלוסינא בקברות אבותיו. הוא היה חשני מהחמשה בשם ר' יצחק שהיו בעת ההיא, ותר לרבי יצחק ברבי ברוך אלכאלי, שניהם היו נשואים ומכובדים בעיני רבי שמואל הנניד ומנדולי תלמידיו. תלמידיו הנודעים לנו הם: ר' יוסף בר' יעקב הדין אבן סאהל רב בקורדובה ור' משה אבן עזרא. ויש אומרים שגם ר' יצחק אלפסי היה תלמידו, אך לא נראים דבריהם כי באמת היה בעל פלוגתא דידיה.

מתברר כי אשר חבר נודעים: א) פירוש להתלמוד, ורבי אברהם בן הרמב"ם (בספר מלחמות) מזכירו לשבת, הרמב"ם מביא ממנו פירושים למשנה (השוכות הרמב"ם דפוס לייפציג סימן כ"ב), רש"י מביאו בחלמוד (גמין מ"ט); ב) ספר קבץ פתחי דינים, והמציאו לאור קראו בשם מאה שערים; ג) הלכות למעדים; ד) הלכות קצרות בתלמוד (ספר הקבלה להראב"ד ח"ב 288). ואולי השם קבץ פתחי דינים הוא שם כללי לכל ספריו במקצוע זה. המניד משנה בחלכות סוכה והאשר"י בהרבה מקומות מביאים מסקיו וסומכים עליו לדינא (אשר"י סוכה ד"ג ע"ז ד"ז ר"ח בסופו ועוד הרבה). בעל העמוד מיחס אליו עוד חבור אחד בשם ספר חנך, אך לא נודע מהותו וענינו. גם נודע לנו פירושו למגלת קהלת בדרך פילוסופי, והתשב"ץ תלמיד הרשב"א, רבי ידעיה הפניני, ורבי שלמה בן מלך בספרו טכנולוגי יופי מזכירים אותו ומרבים בשבחיו. החבור הזה אבד מאתנו באורך הזמן.

אכן גיא היה ידוע בשם "בעל השירים". אלהריו ואבן עזרא כתבו עליו, "שירי בן גיא על מצח היקר הוחק, ולמצערי המליצה ישחק". הן גדול יצק עליהם ומהרת המליצה מתנוססת בשווחיהם, ונושאים עליהם חותם חכנית מעשה ירי אמן במלאכה זאת. אחד המבקרים (קארפולעס) בדברו על יפעת שיריו הנזים לומר: "כי לא יבוא אחד הנביאים להתום את שמו תחת שיריו". משיריו נודעים לנו 118 פיוטים לכל השנה ורובם לימי התשובה והסליחה, נרפסים במחזור מריפולי הסמוכה בשם "שפתי רננות". בספרד וסביבותיה נתקבלו פיוטיו המלאים רגשי לב. לפי עדותו של תלמידו רבי משה אבן עזרא החל לחבר ספר בחכמת הלשון אך לא כלה מעשהו. באחד משיריו הנקרא בשם תהלתיה על הישועה שעשה ה' לעירו התם את שמו "יצחק בן יהודה בנו מושיע", כי השם מושיע בעברית הוא העתקה משם גיא בערבית.

ביבליוגרפיה: זאכס, רעליגיוזע פאעזיע רעו יודען אין שפאניען 261; ספר הקבלה להראב"ד חלק שני 228; גרעץ, געשיכטע חלק 6 צד 71; עסודי העבודה צד 111; דו"ר חיד 248.

ד. א.

גיבראלטר: מקום מצר חוק מאד בדרום ספרד

ושיך לבריטניא. היהודים התישבו שם אחרי תכבוש ע"י האנגלים בשנת 1704. ויסדו שם בתי כנסיות: "עץ תיים" בשנת 1760, "שער השמים" בשנת 1768, "נפתוח יהודה" בשנת 1790, "בית יוסף" בשנת 1890. לפנים ישבו שם אנוסים מספרד וממשלת ספרד הפצה לתת להם את גיבראלטר לאחזה בשנת 1533. בזמן תאחרון נתוספו שם יהודים פליטי רוסיא ורומניא. מספר כל היהודים בשנת 1900 עלה 9400 ומהם כשבעת אלפים ספרדים מילידי הארץ, והשאר אשכנזים מקרוב באו. מלבד בתי הכנסיות נמצאו שם שש חברות ושלשה בתי ספר עם מאתיים תלמידים. בין היהודים המפורסמים שם הם בני משפחות: כינוליאל, אלמלה, אבורדה. בין המחברים הם אברהם בן עמר וזמנאל דילמד שהול מ"כע בלאדינו "קרניקא אוראליטיקא". מר י"ט בערגעל (1812-1894) היה בין הסוחרים המצוינים בגיבראלטר ופרנס הקהלה יותר משלושים שנה, והיה מראשי המיסדים לתמיכת העניים והחולים בחמשה שם בשנת 1865. גם היה בין המפקחים על מצב הבריאות שיסדה הממשלה.

ביבליוגרפיה: הצפירה 1888 גליון 14; Report Anglo-Jew. Ass. 1877; J. E., V. 660.

ה. ב.

גידים; גיד הנשיה; מיתרים ועורקים פתולים בשתי וערב עשויים מעשה רשת ושכבה המחברים את אברי הנוף. הזנביא אמר ונתתי עליכם גידים והעליתי עליכם בשר וקרמתי עליכם עור וגו' (יחזקאל ל"ז ח'). יש גידים דופקים ואינם דופקים (artery, tendon) (חולין פ"ט א' תו"ט). שם"ה גידין יש באדם ע"ע אברים. בבהמה יש גידים שאסורים משום דם וצריכין ניקור (ע"ע). צומת הגידין היא קליעת גידים ברנל ובכחמה ברנליה האחרונות, ומתחלת מהעצמות הקטנים שמנוחים בין ארכובת התחונה לשוק. בכחמה גסה תמשך צומת הגידין באורך מ"ז גורלין בערך ובדקה פחות מהשיעור הזה עד בעוף דקה כפי גודל אחר. הגידים האלה הם לבנים וקשים. מנין הגידים הם שלשה בכחמה ואחד מהגידים עב ביותר, ומ"ז בעוף. אם ניטלה או נעקרה או נתחכה צומת הגידין בבהמה היה ועוף הם מרפה, ואפילו רק רוב הצומה בכחמה או אפילו גיד אחד מהצומה בעוף הם ג"כ מרפה (משנה חולין פ"ד ו' רע"ב והפארת ישראל). יש בגידים צורך לדבר שבקדושת, לתפור בהם ידועות ספרי התורה ומגלות ובתים לתפילין מגילה ח': רש"י; מכות י"א). וגם לעשות מהם מיתרי כנור ונבל. כנור של דוד ניסיו היו מנידי האיל של העקרה (ילקוט חרש ערך דוד מ"ג, מוכא בס', "בית ועד לחכמי" לר"א היימאן).

[גיד הנשה] בתורה נאסר גיד הנשה (nervus ischiadicus) באכילה, וצריכין לחטט אחריו, והוא גיד בכף ירך בכחמה משני הצדדים, ותלוי האיסור בגלל המסרה עם יעקב בהאבקו עם איש (בראשית ל"ב ל"ג). ונקרא גיד הנשה ע"ש שגשה ממקומו ועלה (חולין צ"א). ד"ל שנעתק

קולטור דער אבענדלענדישען יודען" (גיה. ווין 1880—1888. נעתק לעבדיח בשם „התורה החיים“ עי א״ש פירענדערד חוצאת אחיאסף וארשא תרנ״ז—תרנ״ט). „קודללענשריפס צור געשיכטע דעס אומערריכטס אונד דער ערציהונג ביי דען דייטשען יודען“ (1894). „דאס יודענסתום אין דיינען גרונדלאגען דארנעשמעלט“ (1902). „דאס יודענסתום אים נייטעסמאמענליכען צייטאלמער אין קריסטליכער דארשמעללונג“ (1893). „יידישע אפאלגעטיק“ (גלונג 1906).

ביבליאגראפיה: האסיף חזי 196; J. E., VI. 106.

ה. ב.

גִּידְעָמָן: שאול אברון תופת (תרנ״ט) תפת „גיהנם“ איוב י״ו). ובספרי און גליון נקרא ג׳י. ג. מקום המשפט לנפשות הרשעים אחר מותם ונחמיהם שם לדראן עולם. וכמו „וסופו יורש גיהנם“ (אבות פ״א ח׳). כגון ירבעם בן נבט וחבריו יודין לניהנם ונידוין בו להדי דודת וכו׳ גיהנם כלה הם אינם כלן (ר״ח י״ו). אך משפט רשעים בינתיים בגיהנם י״ב חרש (עדות פ״א שבת ל״ג). חמלה גיהנם נתקצרה משלש מלות גי בן הנם (יחזקע מ״ו ח׳). ירמיה ז׳ ל״א. נחמיה י״א ל״ו) והוא שם עסק ידע בקרבת עיר ירושלם ונקרא עתה „ואדי אל רבח“ בשער דרומית־מערבית של ירושלם. והיה מקום עבודה המולך להעטים הקדמונים, ואש תמיד היתה יוקדת שם לשרפת הבנים, ולשרפות עצמות חטואת והנבלות (כחרי ח״א ס״י ק״א). במקום אחר משמע שני בן הנם היה מקום שרפה טבעית במעכה הארמה, ואמרו שהי תמרות יש בני בן הנם תעלה עשן מביניהם וחו ששנינו ציני (רקלים) הר תברול כשרות, חו הוא פתחו של גיהנם (עירובין י״ט.). נייבוער משער שהוא גיא באראם למורה ים חמלה ושם אצל קאלראחי יש באר מציא לחבות אש. אך המקום חוה רחוק הרבה לצד דרום. ר׳ ירמיה אמר שלשה פתחים יש לגיהנם אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלם וכו׳ ואמרו חמי טבריא רחוקין הם מפני שעוברים על פתחו של גיהנם (שבת ל״ט. עירובין י״ט.). ריביל אמר שבעה שמות יש לגיהנם: שאול, ואבדן, ובאר שחת, ובור שאן, ומיט חיק, וצלמות, וארץ תחתיה (שם) ויש שבעה מדורי גיהנם (סוטה י״). ושוב במקום אחר נראה שחניהם הוא למעלה מן הרקיע וי״א אחורי הרי השן (תמיד ל״ב). אור של גיהנם נברא בעיש במעשה בראשית (פסחים נ״ד). העולם הוא אחד מששים מן עין, וכן הוא אחד מששים מניהנם (תענית ג׳). ואש המכבי הוא רק אחד מששים מניהנם (ברכות נ״ו). יש אנדות הרבה על מדת הגיהנם ושבעה מדוריו ועל כולן עולות אנדות ריביל, אשר אמרו עליו כי מדד את הגיהנם ומצא בו שבעה מדורות, וכל מדור ארכו טאה מילין ורחבו חמשים מילין, ובמקום אחר נאמר שהוא מהלך שלש מאות שנה ארכו וכן כל מדור ומדור נמצא שאורך כלו מהלך ב' אלפים וק' שנה. ושם חפירות ובורות עמוקות ויש בהן אריות של אש חאוכלים את הרשעים. במדור

וקפין מסקומו. והאיסור הזה נאמר בסיני אך משה רבנו כתבו במקומו (חולין פ״ו ו) כדי להודיע המעם. והוא רמז לישראל אע״פ שישבלו צרות רבות בנלות מיד העמים. שהיו במחיים שלא יאבדו ה' ינאלם, כמו המלאך שהיה שרד של עשו רצה לעקור את יעקב מן העולם וציערו בנגיעת הידך אך לא יכול לו ולבסוף זרחה לו השמש ונתרפא. והמצוה הזאת תהיה לזכרון לבני ישראל לעמוד באמתתם (ספר החנוך מצוה ג׳). ובתוספ' על התורה פירשו המעם שחזקו בני ישראל שלא לאכול מניד הנשה מפני שעשו שלא כהונן שלא עשו לוייה לאביהם והניחוהו ללכת לבדו והחק על ידם. ואפשר שהוראת נ ש ה היא מלשן שכתה כמו נשיתי טובה (איכה ג׳ י״ג) כדי למחות זכר המאורע של המכשול שקרה לאברהם שנפגע לפי שעה. ונהג דין זה בכל מקום בבחטה ובחיה בזכרים ונקבות ר״ל בישראלים בין שהם זכרים ובין נקבות, שכולם מחחרים עי״ו. ר' יונתן אייבשיץ בכריחי ופליחי טעה לחשוב שנהג בבחמות זכרים ונקבות, ובספר תולדות אדם ח״ב חשב זה לשניאח שהיא מצודה פרוסה על כל החיים בקמן כגדול (שיע' י״ד ס״ה ה' פתחי חשובה). ניד הנשה שנתבשל עם הנידים הכשרים בזמן שמכירו זורקו, אם אינו מכיר כלם אסורים כי נחשב לבריה שאפילו באלף לא במל. הרוטב הנשאר במל בששים חוץ משיעור הניד שאין מעמו אוסר, כי אין בנידים בנותן מעם (חולין צ״ט. י״ד ס״ ק' ב׳).

ביבליאגראפיה: חולין פ״ו; רמב״ם מאכלות אסורות פ״ח ו׳; ס׳מ״ל לאוין ס״ קל״ט.

צ. ת. ג. א.

גידול בנינים: ע' הנוד.

גידוף: ע' גרוף.

גִּידְעָמָן, משה (מאריץ): רב הכולל ומטיף מפורסם; נולד בעיר הילדעסהיים באשכנז 19 מעבר 1835. הוא למד בהאוניברסיטא בברעסלוי חכה לשם חתואר דוקטור לפילוסופיא, היה מתלמידי ר' זכריה פראנקעל בחסמינאר בעיר החיא ויצא משם בהתרת הוראה בשנת 1862, ותחמנה לרב בעיר מאנדענבורג. בשנת 1866 נקרא להיות מטיף בעיר ווין, ושנתים ימים אח״כ נתמנה שם לרב, ובשנת 1890 נחעלה לרב הכולל. גידעמאן נחשב בין הקונסרבטיוויים והתנגד בכל עז לדעת בני קהלתו שחפצו למחוק זכרון שיבת ציון וירושלם מסררי תפלתם והיה מוכן להתפטר ממשרתו אם ינהג את השגיו הזה. אך התנגד ג׳כ לתנועת הציונית בספרו „נאציאנאליודענסתום“ (ווין 1897). הוא ירע לכתוב עברית על בוריה אך חבר ספריו בלשון אשכנז. בין ספריו היותר חשובים הם: „די געשיכטע דער יודען אין מאנדעני בורג“ (1865). „יידישעם אים קריסטענטהום דעם דעפארמאציאנאסצייטאלמערס“ (1870). „יידישעם אונד מערריכטסוועזען וועהרענד דער שפאניש־אראבישען מעריארע“ (1873). „רעליגיאנאסגעשיכטע שמודיען“ (1876). „געשיכטע דעס ערציהונגעוועזענס אונד דער

תחתית הארץ הנקרא ימלוקה מרטב המלך דמא או ימא
 הרואה בעד ראי מתק את כל עלילות בני אדם, והוא
 יושב על שוד תבר, ועל ידו שני כלבי רחצין, עיניו
 מפיצות זעם וחמה, שלשה ראשי מתים תלואים בצוארו
 ויורדים עד חזהו, ויפחו שמונת ורועותיו אחתיו רמת וכידון
 וקלע, בידו האחת מאוני משקל לפלס הזכיות והחובות
 של בני אדם, ובהניע תור אנוש למות ישלח המלך הזה
 שני מלאכי חבלה לקחת את נפשו ולהלחם את ווי שגח
 הרצח להחלים את החולה להחיותו. אחרי כן חופש המלך
 את חדרי הנשמה ומעשיה וכן את משפטה הנכתב בספר
 ע"י המזכיר סיטורה, והיה בהמצא הנשמה חיבת
 אוחזים בה המחבלים וסוחבים אותה אל נרק הנקרא
 בלשן סנקרים Gehenn (מ"ע בן חנניה 1862 גליון מ"ו),
 שבו כ"א מדורות, אל המדורה הנאותה לפי המאזן; בעלי
 תאות היצה"ר משלכים בין זרועות לוחמים בצלמי נהשי
 ברזל. הרעבתנים בולעים אבנים חרוצות וחרודי חרש,
 הקמצנים שוחים זהב רותח ובסף מהותך העצלים
 שוכבים במטה מלאה עלוקות מוצצות דמם, ועל כלם
 נוטרים מלאכי חבלה עם להט חרבות אש בידם,
 והאומללים ההם בוכים נואקים מתפרפרים ומתנללים
 תחת שואה ומשואה; וקול נאקת הרפאים מציא רוח
 סערה מתחתית הארמה אשר יסער וירעש ויגעש עד בלי
 נשמע שועת הרפאים ההם מפני תנרת יד המחבלים.
 השם גיהנם נזכר גם בדרמיות הפרסים הקדמונים
 Gihenne בספרם וענדאוועסטא, והמלך בלהות אחרימון
 מושל שם עם מלאכי חבלה (Dews) לענוש הרשעים
 במכות אכזריות.

בדמיוני המצרים היה בשאל המכונה אַמְנִיתִי
 מקום רחב לא מתק המכיל ע"ה מדות תחת יד מלאכים
 מחבלים אחתיו חנית וכידון, וכ"א מהמדורות ההן הוא
 ענוש על מין חמא אשר חמאה הנפש על הארץ, ושם
 נידונים הרשעים בתבנית חיות ועופות בדינים קשים
 ואכזריים: מקצתם הולכים הלך וסחוב מאתריהם את
 לבם אשר יצאו מקרבם, ומקצתם מתנהלים לאמם בגופם
 בלבד בלי הדאש—עונים ויסורים הדומים אל התמונות
 של מלאכי עברה ועם בשירת Divina Commedia של
 דאנטי, מחבלים כאלה וכאלה לעוזה ולחרדה, עד שהיה
 הגיהנם מעון שדים ומצייקים ומחבלים שונים ומשונים.
 בדמיונות היוונים והרומיים היה במצייקי התהום
 בתחתית הארץ מקום אפל ושמו Hades (ר"ל השך
 וצלמות) תחת ממשלת האליל פלוטון ואשתו
 פרזופ'ינא, נהרים גדולים רחבי ידים סוכבים את
 הגיהנם, והנהר הגדול שם הוא אחרון אשר יעביר
 בו תרון את נשמות המתים שמה. עשרה שערים
 לגיהנם מסוגרים בבריחי ברזל, ועל יד שער היהלום
 פנימה עומד השוער איאקוס ועמו הכלב קרברוס
 שיש לו שלשה ראשים לשמור את הפתח. בהניע המת אל
 הצר הצלמות ישתה מי הנהר הנשיה לעסע למען ישכה
 את כל אשר נעשה בארץ החיים, ובגיהנם יורדים פגרי

אחר מכן מלאכי חבלה את הרשעים בשומים של אש.
 שם המלאכים הממונים, כל אחד על סודר מיוחד, הם:
 קוטיאל, תמריאל, שפטיאל, מכתיאל, חומריאל, מוסיאל,
 דלקיאל. סודר אחד הנקרא דומה הוא החצר מות
 לפני הניהנם ובו רוחות ונשמות בני אדם מתים. בשעה
 שאדם מתחייב בדין תופסין אותו מלאכי חבלה ומוליכין
 אותו לחצר מות מקום חשך ואפלה ומשם רחפין אותו
 לתוך הגיהנם. חמשה בתי דינים קבועים בניהנם ובלם
 ראה ישעיה. נכנס בבית ראשון ומצא שם ב' אנשים
 שנושאים בדי מים על שכמיהם ומשפיכין לתוך הכור
 והכור איננו מלא וכו' אלו בני אדם שחומרים מחבריהם.
 נכנס בבית שני ומצא ב' בני אדם תלויים בלשונם, והם
 בעלי רבילות וכו'. נכנס בבית החמישי ומצא שם הבית
 מלא עשן ומצא שם פחות וסננים וזכורים ופרעה הרשע
 יושב עליהם ומשמר פתחו של גיהנם וכו' (מדרש בבית
 המדרש ח"ח).

[יורדי גיהנם] בתלמוד ומדרשים חושבים בין יורדי
 גיהנם עשירי בבל (ביצה ל"ב), וכל המלעיג על דברי
 חכמים נידון בצואה רותחת, ודינא דבלעם הרשע בש"ץ
 רותמת (גמין נ"ז), ונהר רינור שפוך על ראש הרשעים
 (מנילה י"ד). כל המנבל את פיו מעמיקין לו גיהנם (שבת
 ל"ג), והמספר אחר ממתו של ת"ח (ברכות י"ט), והכועס
 (נדרים כ"ב), אדם שיש בו הנופה (סוטה מ"א),
 והמתלוצץ (ע"ז י"ח), והשונח תלמיד שאינו הגון (חולין
 קל"ג), אפילו טוב שכרופאים (קדושין פ"ב), ובמקום
 אחר השנו גם הדין והמבח והלבלר וטלמדי תינוקות.
 וכולן אם עושים לשם שמים יורדין ועולין חוץ משלשה
 שיורדין ואינן עולין: המלכין פני חברו ברכים וממכנה שם
 לחברו והבא על אשת איש (מדרש שם).

[הניצולים מגיהנם] ישלשה אין רואין פני גיהנם: מי
 שסובלים דקדוקי עניות וחולי מעיים והרשות וכו' וי"א אף
 מי שיש לו אשה רעה (עירובין י"ט), ת"ח אין אור של
 גיהנם שולט בו (חגיגה כ"ג), הקורא ק"ש ומדקדק
 באותיותיה מצננים לו גיהנם (ברכות מ"ז), המקיים נ'
 מעודות (שבת ק"ח), והמבקר את החולה (נדרים מ'),
 בכלל אמרו אין ישראל (שחורף בחשובת) רואה פני גיהנם
 (אדר"נ פ"ט), ואין גיהנם לעתיד לבוא (נדרים ח"ג).
 בספרי המקובלים ובעלי המוסר נמצאים הגדות רבות על
 הגיהנם ובפרט ס' "ראשית חכמה" ו"שכט מוסר". ר' משה
 זכות כתב, "תפתח ערוך" ע"ד דאנטי, ועקב דניאל אולמו
 חבר עליו פירוש והוסיף עליו, "ערך ערוך" (ויניציא 1743).
 ע"ע גן עדן; קד"ש.

א.
 — [הגיהנם באמונת העמים] האמונה במקום חושך
 וערפל בתחתית הארץ לענוש שם את הרשעים היא
 קדמונית. ההודים הקדמונים רמו להם את עולם הצלמות
 בכה: במות המת ירד בפתח השאול באשדות הנהר גאנ'
 געס ריך שבע מדורות (המקבלות אור משבעה לפירי אש
 אכ"ד בשבעת ראשי תנינים) הולך וכוכה ער הגיעו אל

את השונמית שבאה לאלישע לבקש מלפניו להחיות את בנה המת, וגיחזי לא האמין בתחית המתים (פרקי דר"א פלגי), ודרשו חז"ל, "להרפת" שאחזה בהודו פיה (ברכות י"ז). והחמא חיותר גדול שעשת בחטאו את הממון שלקח מנעמן, ומפני שנתן עיניו במה שאינו שלו מה שבקש לא ניתן לו ומה שבידו נימל ממנו (סוטה ט: ב"ר פ"ב). ועוד חמא שקרא לרבו בשמו (מנהדרין ק.), גם אלישע לא טוב עשה במה שדחה את גיחזי בשתי ידים מעל פניו כי יצא אח"כ לתרבות רעה, ואע"פ שהלך אחריו אלישע לדמשק להחיותו בתשובה לא חזר עוד (מנהדרין ק"ז), ולכן אמרו גיחזי אין לו חלק לעוה"ב (שם צ"ג). לרברי חז"ל גיחזי ושלשת בניו היו הארבעה המצורעים בפתח שער שומרון (מ"ב ז' ג'). גיחזי סיפר נפלאות אלישע לפני המלך יהורם כאשר באה לפניו השונמית (מ"ב ח'). וגראה שוח היה קודם שנצטרע ולקח בצרעת בסוף ימיו, כי איך יתכן שיתקרב אל המלך בהיות מצורע סגור מחוץ למחנה. ואפשר שאלישע לא נתודע ממעשה גיחזי רק אחר חזון וקללו, אך המאורע מסופר במקומו.

ביבליוגרפיא: אוצר השמות 448; החלון חלק י"א 41.

א.

גִּיטוֹ (גִּהֶעֱמָא=Ghetto): רחוב היהודים; מושב מיוחד ליהודים בעיר, כדי להפרידם ולהבדילם מיתר החתשבים, בין באונם בין ברצון. מקור השם לא נודע, אך כבר השתמשו בו בטאח המ"ז, ומצינו, ר' יהודה ממוריאנא חלך לפירינצי וראה תבתים מחוברים בנימ"ז והמח מאהיל על כלם ואסור לכהנים שיעמרו בנימ"ז (פחד יצחק ערך גבינה דף ב'). ומשמע מזה ששם נימו נקרא על החומה או המחיצה שהפרידה בין היהודים ויתר העם. מזכרונות איטליא נלמד שבשנת 1090 היה ליהודים רחוב מיוחד בוניציא וסאלינו בשם Judacaria או Judacaria. בשנת 1375 היה בעיר קאפוא מקום שנקרא San Nicolo ad Judaicam ומקום מיוחד כזה היה ג"כ בפראג וביתר כרכי אירופא וגם במרוקא. כנראה נוסדה הגיטו בתחלה בדרך מבעי ולא בתור נזרה, כי היהודים בעצמם בחרו לשבת ביחד מצד חברותא ומצד שמירת דתם כי היו צדיקים לעשות ערובי תצרות ומבואות, ולהיות קרוב לביהכ"ג ובית המדרש וטרחצאות האיטלו. גם בזמן החוזה בארצות תנארות לחם לשבת במושב אחד בעירות הגדולות, וכן עשים כל הגרים תבאים מארצות נכריות להתישב באמריקא, למשל בעיר ניוארק יש מקומות מיוחדים למושבות היהודים לאיטלקים לצרפתים ולחיניזים. ולפני שנים מעטות היו מושבות גם לאירלנדים ולאשכנזים, ובפרט דלת חעם ישבו לרוב צפופים ורחוקים במקום שהתישבו בני ארצם. אמנם בימי הבינים הכריחו את היהודים גם את העשירים שבהם להסגר במחיצה בפני עצמם במקום רפוש וחלאה כדי להכלימם ולהודיד לארץ כבודם מפאת אמונתם. וסגרו את הגיטו בלילה באין יוצא

הרשעים ושם יוסרו בשבט מלאכי תבלה הנקראים עורגים ונשי חרון נחמה פוריען. הערביים דמו להם את הניהנם שלהם תחת ממשלת מלך בלחות טרחק הנשען על יר המחבל מונקיר המיוון במסע וכידון, וכידו ברוח חם אדום, אשר יכה בו את הרשעים, וירגו ויחררו עד עומק שלשים פסיעות מתחת להארץ, ומשם יעלה אותם המחבל נקיר ויוסיף להכותם עד חרמה. אצל הגרמנים בצפון אירופא היה שם הניהנם גיפל הייט, שמה ירדו הללים אשר לא נפלו כגבורי מלחמה ביום קרב אל שדה קמל. חשע מרוות לניהנם לפני שערו הפתוח לרוחה חומה ונעש הנהר גיאול אשר יעברו עליו בגשר של זהב, ואח"כ יבואו בעד שבכת ברזל פנימה ויגיעו אל היכל היוגן ששמו על יוד מושב המלכה העלא על כסא בלחות, פניה הוצבים פלצות בעתה, עיניה מעצמות זעם ונקמה, על צדה מזרעו וקורא בחיל התרגול הנצחי בקול פחדים, שמות משרתיה מורים בלשונם; העבד, לא ט והאמה, "עצלות". שם שלחנה, "מסכנות" ושם חסכין, "רעב" ומטתה, "מחילה מסארת". ככה היו תמונות הניחנם ברמיון עמים אחרים, שמהם בקשו למצוא את מקום הניהנם בהרי שרפה Vulkane ששם הרשעים יוקדים בטום לא תכבה ונאקת חללים חשמע ממעמקי ההר דרך עלית הלהב Lava זה מקור כל הרי מוקדה כאלה.

ביבליוגרפיא: ריבין, מעשה תעוועים 26-28; Ben Chananja, 1862, No. 15.

ש. רן

גִּיחְזוֹן: 1) אחד מארבעה הנהרים הנפרדים מן הנהר הגדול היוצא מעדן (בראשית ב' י"ג). יומיפוס יאמר שהוא הגילוס (קדמוניות ח"א 1.3). ואחרים משערים שהוא הגאננעס. 2) מעין מים אשר נבעו מימיו לפני העיר ירושלם ועל שפתו נמישח שלמה למלך על ישראל (מ"א א' ל"ג). חוקיה מלך יהודה סתם את מוצאו העליון ויישרם במחילות מתחת לארץ אל עיר דוד (דהיי"ב ל"ב ל'). מנשה בנה חומה חיצונה לעיר דוד למערב הנחל גיתון (שם ל"ג י"ד). והיו מימיו נזולים נהולכים בנחל קדרון, לפי תרגום יב"ע גיתון הוא השלח (מ"א א' ל"ג, "שילחא"), והוא יוצא ממערה אחת בקצה העפל שהוא חורוץ הדרומי של הר המוריה ומימיו יוצאים מתחת המדרגה התחתונה שבמערה וע"ש זה נקרא גיתון, ובערבית "עין אום אלרדג" (מעין המדרגות). הנהררים קוראים אותו "מעין חבתולה" (Virgin's Fountain) והיהודים יאמרו שהוא "מקוה של ר' ישמעאל כהן גדול", והוא מכון מול הכפר סילוואן. ע"ע שילוח.

ביבליוגרפיא: תבואות הארץ הוצאת לונג 364 הערה.

ה. ב.

גִּיחְזוֹן: משרת הנביא אלישע ונעש בצרעת, מפני כי לקח ככרים כסף ושתי חליפות בגדים מנעמן שריפא אלישע מצרעתו בשם ח, ואלישע בעצמו מאן לקחת מידו טאומה (מ"ב ד' ו'). גם נחשב לגיחזי לחמאה על שדחה

דיין ומטיף בברעסלוי לקהל המתחדשים שם. כברעסלוי שמש אז הרב ר' זלמן טיקמין אשר באחד הרבנים סדור הישן סרב לשנות דבר ביהדות המסורה, והתנגד בכל עז להתחדשות של נייגר. אז התלקחה מחלוקת בין שני הצדדים מצד טיקמין היו רוב בני העדה ומצד נייגר המשכילים פרנסו העדה והעשירים שהיו נוסים אחרי הריפורם. האורתודוקס סים השתמשו בכל האמצעים והשתדלו לפני הממשלה שלא תתן הרשיון לנייגר וחברתו, והחרימו את נייגר וסייעתו. אחרי מות הרב ר' זלמן טיקמין בשנת 1843 נבחר נייגר לרב לעדתו, אך מתנגדיו בחרו בכך רבם, ר' גדליה טיקמין ותארו אותו בשם רב הגליל ("לאנדעס" ראבינער אין שלעויען"), והקטמות והמריכות לא פסקו ביניהם. בה נמשך הדבר עד אשר נתפשרו שני הצדדים בשנת 1856 כי הרב ר' גדליה ונייגר ישתמשו שניהם ברבנות ולא יהיה האחד במוף להשני, ולכל בת יהיה ביהב"ג מיוחד וגם בית ועד מיוחד. בש' 1868 נקרא נייגר להיות רב בעיר מולדתו פראנקפורט, אך לא ארבו לו שם הימים, ער אשר נקרא להיות רב בברלין בראש קהל עדת הריפורם בשנת 1869. ושם יסד בשנת 1872 בית מדרש לחכמת ישראל בשם "האכשולע פיר די יידישע וויסענשאפט" שעמד תחת הנהגת פר' לאצארוס.

[תקוני נייגר] שיטת נייגר היתה ריפורמית עד קצה האחרון והתנגד לשיטת ר' זכריה פראנקעל לדרך הממוצע (via media). ובפרט היה נייגר להוט אחרי חקירת הנלהבה של חכמי הנוצרים לספרי הקדש אשר נמיתם האמתית המתנגדת לתורת בני שם לא הבינו אז חכמי ישראל באשכנז, נייגר התחקה אחרי חכמי הנוצרים הלמדנים אשר בברו את התנ"ך בתור ספר פיוטי אבל לא בתור תורת אלהים, וכן היתה דעתו (עי' מכתבו לרעו דרבונג במ"ע אל"י ציימונג דעס יודענטומס 1896 צד 165). ועוד בשנת 1836 בחיותו רב בוויסבאדען כתב "עלינו להרחיק את בה"ק בתור ספר קדוש, אם כי יקרים הם בתור ספרי פיוט... עד מתי עוד נחזיק בשקר זה לספר לפני הנאספים בבית הכנסת ספורי בה"ק בתור מאורעות היסטוריים?". לאט לאט החל לעשות "תקונים" גם בבית הכנסת. והיה הרוח היתה באופני האספות שנקראו מצד הרבנים הריפורמים בשנות 6'-1844 ובאספות שנעשו בשנת הששים. מתחלה רצה לתקן תקנות קטנות כמו לבטל תענית בכורים בערב פסח ואבלות ימי הספירה, מנהג תשליך וחכום ערכות, וחליצת הנעלים של הבהנים בעמדם על הרוקן. ואח"כ בקש לעקור כמה דינים עקרים בעניני אישות. גם הקיל מאד בעניני מאכלות אסורות והתקומט עם צונץ אשר החל להנהיג את ביתו בכשרות בעת שנתמנה בתור דירקטור של הסמינאר וכתב עליו נייגר כי איננו חושדו בצביעות ונניבת דעת הבריות אבל קשה לו לראות איש בצונץ חוד ואוחז, במתנהים מפלים" אשר יכבירו על החיים וגורמים לפידוך בין בני אדם ומעכבים את האהוב בין העמים וכו'. ע"ז ענהו צונץ בחמ"ז, וזכר מיך פערדעכמינט איסט זעלבער איין לומפ" (אגרות

ובא אליהם עד הבקר. יש שנאסרו לצאת משם גם כיום שבתם וימי חנם.

[הניטו ברומא] האפיפיור פאול הרביעי יסד את הניטו ברומא על חוף הנחר טיבור וצוה להכניס שם את היהודים ביום 26 יולי 1556, מושבם זה נקרא לפנים Vicus Iudaeorum ואח"כ נודע בשם "ניטו". היהודים הוצרכו לבקש רשיון הבניסה מאת האפיפיור בכל שנה ושנה ולשלם מס בעד הרשיון הזה. וויקטור עמנואל מלך איטליא כאשר כבש את רומא בשנת 1870 פתח את שערי הניטו ונתן רשות ליהודים לדרו בכל רחובות העיר. חומת הניטו נהרסה בשנת 1885 (עי' ברלינר "אויס דען לעצמען טאגען דעס רעמישען געמטא" ברלין 1886).

[ישירות וגלות] הניטו בפראנקפורט נשרפה בשנת 1711 ובניקלסבורג בשנת 1719 וברב טורח ועמל השינוי היהודים הרשיון לבנותם מחדש. הניטו בעיר פראג נשרפה פעם בשנת 1689 ופעם שנית בשנת 1750 עם כמה יהודים. פעמים רבות התנפלו ההמון על הניטו לבח שלל, ובפרט נודעה התנפלות פעם מלך בפראנקפורט דמיין בשנת 1614. היהודים נורשו מניטו בפראג בשנת 5-1744. בווינא נוסדה הניטו בשנת 1625 וגורשו משם בשנת 1670, וכמו כן נורשו מניטאות שונות. אך לא ארבו הימים ונתן לחם הרשיון לשוב מפני שהיו צריכים ליהודים או במחיר המס המיוחד אשר העמימו עליהם. מס הניטו בביהם כמל המלך פרידינאנד הראשון בשנת 1846. המתפקה בצרפת בשנת 1789 קרקרה ביסוד הניטאות, והשינויים המדיניים בשנת 1848 הפילו את חומותיהן, לע"ע לא נמצאה גם ניטו אחת בעולם כמובן האמתי. ע"ע רוסיא [תחום היהודים].

ביבליוגרפיה: השלח ח"ד 33; Philipson, Old European Jewries, Philadelphia 1894; J. E., V. 652.

נַיִגֵר, אַבְרָהָם: רב ריפורמי וחוקר הפשי בבה"ק; נולד בפראנקפורט דמיין 24 מאי 1810, ומת בברלין 23 אקט' 1874. אביו היה הרב ר' יחיאל מיכל אליעזר וגדלו ע"פ החנוך הישן. בשנת 1829 נכנס בהאוניברסיטא בהיידלבערג, ומשם הלך לבונא להשלים ידיעותיו בלשון ערבית וסורית, ותהי ראשית מלאכתו ספרו הקטן בשם "וואס האט מחמד אויס דעס יודענטום אויפגענאממען" (באן 1834). ראשי האוניברסיטא הכירו פעלו במתן של אות כבוד, והאוניברסיטא במארבורג תארה אותו בשם דוקטור לפילוסופיא (1834). נייגר נתמנה לרב בעיר וויסבאדען ושם הו"ל מכ"ע, "וויסענשאפטליכע צייט-שריפט פיר יידישע טהעאלאגיע" (8-1835). רוב המאמרים כתב בעצמו על באוד הבקרת וקורות ישראל וחכמיו, על שאלות הרתית ותקונים. גם כתבו בו חכמי דודו כמו רפאפורט צונץ ועוד אשר התאמצו ליסוד את "חכמת" היהדות על בסיס נאמן. נייגר קרא אספה מרבנים בשנת 1837 להתיעץ ברבר התקנות הנחוצות לדעתו במנהגי בתי הכנסיות. בשנת 1840 נקרא להיות

גבירול, חריז, בן עזרא ועוד (לייפציג 1856). כל המאכריז העברים לכתב במיע נקצו בשם „קבוצת מאמרים“ וביניהם חשובים על תולדות ר' יוסף ומשה קמחי והרדק. מאמריו האשכנזים נאספו ג"כ בשם Nachgelassene Schriften שהחיל בנו לודוויג וכתב שם תולדות אביו.

גיינר הניח אחריו שתי בנות ושני בנים: דר' לודוויג גיינר (נולד בברעסלוי 5 יוני 1818) כברלין, שכתב ספרים רבים בלזון אשכנז וביניהם גם השייכים לקודות ישראל ובפרט ספרו „געשיכטע דער יודען אין בערלין“ (ביה ברלין 1871). בנו השני דר' בערמחאלד גיינר הוא עורך דין בפראנקפורט דמיין. ע"ע ריפורם.

ביבליוגרפיה: פון כנסת ישראל 58; ברנפלד תולדות הרפורמציון הדתית בישראל 181, 150, 192; Schreiber, Abraham Geiger als Reformator des Judentums, 1880; J. E., V. 584.

א.

גייגער, שלמה זלמן: חזן ומחבר; אחיו הבכור של אברהם גייגער; נולד בפראנקפורט דמיין כ"ד סיון תקנ"ב (1792) ומח' אלול תרמ"ח (1878). הוא היה אורתודוקסי ותהי תורתו אומנתו. בראשונה העמיד תלמידים רבים והיה גם המורה הראשון לאחיו אברהם, אך בראותו כי אחרים מהם סרו סן הדרך שחורח להם חדל ללמד אחרים ויקדש את כל עתו ללמוד בעצמו ולצרכי צבור. בשנת השבעים לחייו החל לכתוב את ספרו „דברי קהלת“ ובו מודיע את מנהגי התפלות בפראנקפורט ושאר קהלות אשכנז התולכות אחריה עם טעמים ויסודות המנהגים, להודיע איך חכמו והשבילו זקניה בתורותיה לה דרכיה. לפעמים משונים מדרכי הברותיה וגם למען רווח נפש יראים אשר ללכת בדרכי אבותם צמאים“ (חקרמה לס'). גם כתב „אגרת מלאכת מחשבת“, ומאמרים אחדים ב„ציון“ וב„כרמי שומרון“. סגנונו מצמיין בקלות וצחות. הוא היה לחזן בית המדרש בפ"פ זמן רב סבלי קבלת שבר, אך סאן לקבל עליו משרת הרבנות, ותהי השפעתו רבה על הקהלה. ג"ד שנה היה חבר לחברה קדישא בפ"פ. מבניו: לצרוס גייגער, בלשן; ואלמרר גייגער ניסו של חגיגר יעקב ה' שיש בניירארק.

ביבליוגרפיה: Alg. Zeit. d. Jüd., 1878 p. 600; Israelit, 1878 p. 943.

ש. בן

גיליבוי, גיליבוי: תואר כבוד בארצות הקדם ליהודים חשובים בעלי מדות הגונות. הוראת השם גיליבי בלשון תיגרמה היא כמו אסמנים או gentleman באנגלית וכמו התואר „דון“ בהוראת ארון שהיה נתון בין היהודים החשובים בספרד. התואר גיליבי בא בתחלה במקום התואר נגיד ונגירות, ומשרת הגיליבית נתן המשנה למלך במצרים לשר וגדל היהודים אחרי שנתמלח חנגירות (ע"ע) בשנת 1556 לרגלי המחלוקת בין ר' בצלאל אשכנזי (ע"ע) עם הנגיד החדיש ר' יעקב בן חיים תלמיד, זה האחרון נעשה הגיליבי הראשון. ראשית

גיינר 184). גיינער הניח אבן הפנה לאמונתו שהיא יהדות סבלי קשר לאומי. כי היהודים הם רק כנסיה שומרים דת משה בתוך העמים ולא עם מיוחד בתבל. וכאשר עלה היכח לפני אספת הרבנים ברבר שמוש שפת עבר בתפלה, חוה גיינר את דעתו כי מוצא הוא בזה פגיעה בכבוד הדת לחשוב כי עתידה דת ישראל שתשכח בעת יתשתכח שפת עבר. כי לדעתו הדת לא צריכה לסויע כזה, כי השפה העברית היא רק קשר הלאומי ולא הקשר הדתי והוא אינו מאמין בקשר הלאומי ולכן עלינו להרחיק שפת עבר מבתי התפלה. בכל זאת רואים אנו כי גם הוא התהפך כחומר חותם, ועם כל מענותיו נגד שפת עבר ונגד התפלות לשיבת ציון וזכרון חקרבנות לא הסירם מסדר התפלה שחבר עם תעתקה אשכנזיה בשם „איזראעליטי“ יעם נעבעטבוך“ (ברעסלוי 1954). אף כי עד העת ההיא היה משבח ומסכים את סדרו של החיכל בהמבורג שנמצאו בו השינוים האלה.

[ספריו] ספרו הכי נכבד הוא „אור שריפ מ אונד איבערעזעצונגען דער ביבעל אין איהרער אבהענגיג קיים פאן דעם אינגערן ענטוויקלונג דעם יודענמוס“ (ברעסלוי 1857). בו השתדל להוכיח דרך השתלשלות של היהדות סן העת הקדומה עד אחר התלמוד. סבת המחלוקת של הכתות הצדוקים והפרושים ונצחין דאחרונים. לדעתו מקור הצדוקים משם צדיק או מלכי צדק שהיה הכחן הראשי שלהם והפרושים הם הנבדלים מיבני הנכר, ועוד חיו ההמון עמי הארץ, ובכן נחלקו העם לשלש מחלקות: הראשונים בעלי המשרה להשתרר על העם, האמצעים אצילי העם סבתוריו, והאחרונים דלת העם הנגריים אתרי שני אלה, שהיו כשתי כתות אריסי-טוקרטים ודמוקרטים (ע"ע פרושים וצדוקים). וכאשר במלה סמלכה מישראל ירדו הצדוקים סמה סמח והפרושים בדת ישראל נברו חיל. אך לדעתו עוד נשארו „הלכות סדומות“ מהצדוקים בהתרנומים העתיקים ובפרט תרגום השמונים והרבה מאמרים במכילתא ספרי ותלמוד ירושלמי. ולכן נמצאו לדעתו חלופי נוסחאות ושבושים שגולדו סתוך התנגדות שבין ההלכה הקדומה והלכה המאוחרת. ומכילא מרבה גיינר לעשות פרוצים בעצם חנוסח של הסמורה המקובלת. פינעלעס ב„דרכה של תורה“ השיב על קצת דבריו, ורפאפורט הרס את כל בנין גיינר בספרו „נחלת יהודה“ (ע"י ג"כ הערות יה"ש בהחלוק ח"ד 70). גיינר חבר עוד „לעהראונד לעזעבוך צור שפראכע דער משנה“ (1845), והחיל „מלא חפנים“ קובץ כי וביניהם אגרת „אל תהי כאבותיך“ נגד דת הנוצרית (ברלין 1840), וכתב מבווא אשכנזי לס' „נמעי נעמנים“ שהחיל היילבערן (ברעסלוי 1847). לקודות הספרות בימי הבינים בארבעה פרקים. גם הרפס, „אגרת השמר“ או קדוש השם להרמב"ם (ברעסלוי 1850); „פרשנרתא“ תקירות על תולדות רשי ודרכי פירושו (לייפציג 1855); „קובץ יוחתים“ על דת הנוצרית (ברעסלוי 1854); „ציצים ופרחים“ קובץ משירי הספרדים

פעולתו היתה לקחת נקמתו במחמד פחה שהיה אז המשנה למלך במצרים שבטל את הנגידות, ובעזרת ראשי היהודים בקושטא עלה בידו להוריד את הפחה מגדולתו, ובמקומו בא אברהים פחה מצרית. בחשתלות הגיליבי ר' יעקב רוב הכולל ר' אליעזר סכנרדי השינו חיהורים הרשיון לפתוח את בית הכנסת של המסתערים ביום ו' אדר שמי"ז (שנת ירננ"ו=1556) שהיה ער אז סגור במצות הרשות. בשנת 1573 בא למצרים סינאפחה ויפקיד את שמואל כהן לגיליבי על היהורים. בעת הדיא החליפה המשרה הזאת את תכונתה. כי בימים הראשונים היה הגיליבי כמו הנגיד רודה ביהורים ועל פיו חתנהו כל סדרי הקהלות, ולפעמים היה נכנס בחצר המשנה ועוסק במסחר אך מאז והלאה נעשה הגיליבי חוכר מכס הנמלים ונזכה המסים ולפעמים גם עושה מטבעות הממשלה, ולא היה משתרר עוד על היהודים ולא עוסק בצרכי הצבור. אחריו נמנה לגיליבי ר' שלמה אלשקר שהיה מחויק במעוז התורה ולומדיה, ומכספו בנה תלמוד תורה והניח קרן קימת לסיפוק צרכי הבית. בנרבית ירו תמך לומדי התורה ובכל פעם נתן אלף גרוש לירושלם ואלף מאידיש למצרים לחיווק הישיבות, ועליו אמרו המושלים, "האלף לך שלמה". אך חכירת המסים נשארה ביד הגיליבי הקורם שמואל כהן. בשנת 1580 בא למצרים שדישחוסיאןפחה, איש רע מעללים. בימיו ירד המסחר אחרנית והכנסת המכס נתמעטה, והחוכר שמואל אבד הונו בעסק הזה ולא הספיק לשלם חסכום הקצוב למלכות ע"פ התנאים עמו. ויצא נורת הפחה להרוג את המוכסן בשנת 1583. ותהום כל העיר, והיהודים כתבו לאחיהם בקושטא אשר השתדלו להסיר את הפחה האכזרי, ובמקומו בא דדויש אברהים פחה. וישב על כנו שמואל כהן אשר החזיק במשמרת הגיליבית עד יום מותו כמנפה בשנת 1618. אחריו מנה משנה למלך זעפירפחה את ר' אבא אסכנרדי לגיליבי. בשנת 1620 בא למצרים המשנה ארנאוטחוסיאןפחה, איש אוהב בצע מעשקות, ולפניו הלשינו הערביים הסגנים בעיר קאהירה על הגיליבי ויחפאו עליו שקרים, ויקצף עליו המשנה ויצו להרגו נפש, ובמקומו העמיד הגיליבי ר' יעקב טכול מצאצאי גרשי העיר טיבולי (Tivoli), אך לא ארכו לו הימים, כי בשנת 1631 בא המשנה החדש כלילפחה ויהרגוהו נפש. אמנם גם המשנה הוסר ממשמרתו ובמקומו בא אחמדפחה והכביר את עול המסים על כל ארץ מצרים. בימיו חורם למעלת גיליבי ושר האוצרות ר' אברהם אלפולי שעמד בפרץ להליץ טוב בעד ישראל והיה מחויק בידו ת"ח. ר' מנשה בן ישראל מזכירו לטובה בספרו מקח ישראל, ובכתב בקשתו לקראמוויל ולהפרלמנט האנגלי יאמר, כי "למשנה המלך של מצרים יש תמיד שר אוצרות יהודי, ושם שרדותו, צראף באשי", ועתה נושא המשרה הזאת אברהם אלפולי". בשנת 1653 בא למצרים הפחה סלקטרמחמדאבוער והוא הביא עמו מקושטא היהודי חיים פרץ ויפקידו לגיליבי במקום ר' אברהם אלפולי אשר מת בשנה הבאה. אך המשנה הוה

לא האריך ימים, כי בשנת 1661 נקרא הוא והגיליבי שלו לקושטא ושניהם נהרגו במצות השלמן מחמד הרביעי. המשנה החדש מחמדג'יפחה העמיד לגיליבי את ר' יעקב ביואם שהיה עשיר מופלג, והיה יוצא ונכנס בארסון המשנה. והיה היום והגיליבי שבא להארמן לא שב לביתו, ואחרי יומים נודע שהמשנה הרגו, וקברו בתוך חצרו ויקח ממנו את כל הונו. אח"כ באה פקודת השלמן לשים את המשנה במאסר על איראמנתו, ובהיותו חנוש בבית האסורים הלם הלום כי ר' יעקב ביואם עומד לפני צועק ומתאוונן על אשר הרגו ולקח את כספו על לא חמס בכפו. והיה בבקר ותפעם רוחו, וירשום את חלומו על פנקסו. וכאשר בא אחר משירי המלכות להרגו בנזרת השלמן מצא את הרשום על פנקסו, ויתן הרשיון היהודים לפנותו מחצר המשנה ויקברוהו בכבוד בקברת ישראל. בשנת 1665 נפקד אברהיםפחה למשנה והוא מנה לגיליבי את חנבדי רפאל בן יוסף למשפחת חץ. הגיליבי הזה היה חסיד ובעל מקובל, ותומך בידו ת"ח וביניהם המקובל ר' שמואל בן ר' חיים ויטאל. גם היה מאמין בשבתי צבי וחמכו ביד נדיבה, ואחר שהמיר שבתי צבי את אמונתו בדת מחמד (1666) גם אז האמין ברברי הנביא חשקר הזה כי חמרה נחוצה בעקבות הגאולה, וכן עשו כל הנומים אחריו והגיליבי בתוכם. אך עד מהרה נזכה לדעת טעותו וזר מעשהו ושב לדת אבותיו, בעל הזכרונות ר' יוסף סטברי מעיר עליו, כי כמדה לא היה איש אשר שב אל ה' בכל לבבו, וכל ימיו היה סוגף את נפשו במלקות וכתענית וחס על בשרו, ובלילה היה אוכל זרעונים בעת שבני ביתו היו אוכלים מעדנים ובחצות לילה קם לעסוק בתורה. לרגלי ההתחרות של חכירת המכס עם יהודי עשיר שהיה מוכסן על נמל אלכסנדריא הלשינו על הגיליבי לפני השלמן כי עושה מלאכתו ברמיה והוסר ממשמרתו, אך אחרי חקירה ודרישה נתגלה צדקתו והושב על כנו. אמנם מרוב גדולתו קנאו בו השרים וישמו עליו אורכים ויהרגוהו נפש ביום י"ט אב תכ"ט (19 אוני 1669). זח אירע בימי המשנה קאראקאשעלי, ואומרים כי הגיליבי נהרג ביריעתו והסכמתו. מאז והלאה בטלה משמרת הגיליבית שחיתה המשך הנגידות, אחרי שעמדה בתקפה מאה (שלוש עשרה שנה. הפחות במצרים אשר השתמשו אח"כ היהודים בתור שרי האוצר לא היו עומדים אלה בראש הקהל ולא התעסקו בצרכי הצבור רק בעסק המשנה כיחידים וחיו נודעים בשם תואר חדש באוזניאןכאשי, היינו, "ראש הסוחרים" (עי' נינת ורדים ח"ב אה"ע כלל ח' סי' י"ג). אך המון היהודים היו עוד רגילים לקרותם בשם תתואר גיליבים עד סוף המאה הי"ז, ועד היום נשארו שני התוארים האלה בארצות הקדם: ליהודי חשוב ונכבד קוראים "גיליבי" וליהודי סוחר, "באזריאן". ע"ע מצרים; נגיד.

ביבליוגרפיה: רואנים, דברי ימי ישראל בתוגרמה.

שלש מאות הוי, ובסנהדרין כ"ב. אמר רב שמלים, מנא מנא תקל ופרסין" (דניאל ה') בנימטריא נכתבו בלומר בתמורת האותיות על דרך א"ת ב"ש, ונרע מזה שצדקה נוסחת הברייתא דל"ב מדות כמו שנמצאות בספר הכריתות.

מדת נימטריא שהיא חשבון אותיות נחלקת אצל קדמוני חכמי המדרש לשלשה מינים: א) מספר שבמקרא נדרוש כאילו נעלמה תחתיו מלה שחשבון אותיותיה שיה למספר ההוא. רק רונמא אחת נודעה למין זה והיא הנזכרת בברייתא דל"ב מדות עצמה, ותוא שדרשו מספר ילידי בית אברהם אבינו (בראשית י"ד י"ד) ש"ח כמספר שם אליעזר בן משק ביתו. במ"ר פמ"ג דרש זאת רשב"ל בשם בר קפרא. ב) במלה הנזכרת במקרא נמצא רמז על מספר שות לחשבון אותיותיה, כמו מלת "רד" (בראשית מ"ב ב') דרש ר' אבא בר כהנא שהיא רמז למספר השנים שישבו בני ישראל בארץ מצרים (ב"ד פצ"א), ובמלת "בזאת" (ויקרא ט"ז) מצא ר' לוי רמז לארבע מאות ועשר שנים ששמשו כהנים גדולים במקדש הראשון (ויקרא רבה פכ"א). מלת "מחספס" (שמות ט"ז י"ד) דרש ר' יוחנן שהוא רמז על רמ"ת איברים שנבלע בהם המין (יומא ע"ה). מדת נימטריא זו דרשו גם לענין הלכה: כי במלת יהיה (במדבר ו' ה') היא לפי דעת רב מתנא (ניזר ה'). רמז על זה ששנו במשנה (שם פ"א ג') שסתם נזירות שלשים יום. ויש שדרשו כל אות ואות שבמלה בפני עצמה ורבי"ל דרש על מלת תנחילות (תהלים ה' א') שאות ה' רומזת על חמשה חומשי תורה, ואות נ' על תמישים ימים שבין פסח לעצרת, ואות ח' על שמונת ימי מילה, ואות י' על עשרת הדברות, ואות ל' על שלשים צדיקים שהן בעולם וכו' (מדרש תהלים). ר' אבהו למד שיעור הקב מן חשבון נימטריא של המלה הארמית קבא (ירושלמי תרומות פ"ת ג'). ג) במלה שבמקרא מצאו רמז על מלה אחרת בעבור שחשבון האותיות בשניהן שוות. רב מתנא מצא רמז על מלת בשנם (בראשית ו' נ') ועיי' חולין קל"ט:), ומלת הכסף (אסתר י"ג י"א) רומזת על העץ שתלו עליו חמץ (אסתר רבת).

למדת נימטריא שהיא תמורת האותיות הביאה ברייתא דל"ב מדות רביה מן המקרא, והיא "לכ קמ" (ירמיה נ"א א') הוא כשרים בתלוף אותיות ע"פ סדר א"ת ב"ש. בהקדמת מדרש הגדול הוסיף עוד מלך "ששך" (שם כ"ה כ"ו) שהוא מלך בבל. וכבר נזכר למעלה שר' יוחנן דרש על שם "תחו" שהוא אסף נ"ב בא"ת ב"ש. ר' ברכיה בשם ר' יהודה [בר סימן] דרש מלת "שי" (ישעיה י"א ב') שהוא בתמורת אותיות במ (מדרש תהלים מזמור פ"ב). בבבלי שבת ק"ד. נזכרו עוד שני דרכי סדור האותיות של אלפא ביתא, ר"ל א"ל ב"ם נ"ן, ואח"כ בט"ע גיף דכ"ן, היו ליסוד תמורת אותיות, ושנה מהדרכים האלה הוא סדור אמב"ח שנהג בן ר' חייא הגדול ועיי' תמורה זו פירשו מלת מנן (מסלי כ"ט כ"א) שהוא כמו עד (בלשון ארמית סתרא) שכן באמב"ח דר' חייא

נימטריא: שם מדה שהתורה נדרשת בה, והיא מדת כ"ט מל"ב מדות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בברייתא שאסף אל ספרו בעל ס' הכריתות, ושם נאמר שיש שני אופנים למדה הזאת: לחשבון האותיות כאשר דרשו המלה ע"פ ערך אותיותיה בתור סימני המספר, ולתמורת האותיות כאשר דרשו המלה ע"פ חלוף אותיותיה בסדר האלפא ביתא. אולם בל"ב מדות כאלה שנמצאות בס' אשכול הכפר של הקראי ר' יהודה הדסי בן דוד של תראב"ע (סי' קס"א), האופן השני נמנה למדה בפני עצמה ושמה "גזירת האותיות", וכן בל"ב מדות הנמצאות בהקדמת מדרש הגדול (חלק בראשית הוצאת שעכטער) שני אופני נימטריא הם שתי מדות נבדלות זו מזו ושם השנית, "חלוף האותיות". שם המדה הזאת אין מקורו שם חכמת ההנדסה הנזכר במשנה אבות (סוף פ"ג, תקופות ו' ג' א' ו' ת') כי אין עסק לחכמה הזאת עם ענין המדה, אבל עיקר שם המדה גרמטיא (grammatela), והיא מלה נזכרת משם הסופר בלשון יון grammateus, כמו שנוטריקון שם מדת ל' מל"ב מדות נגזר משם הסופר בלשון רומי notarius. ובאמת נמצא גם נימטריקון (=גרמטיקון) במקום נימטריא בפסיקתא רבתי פמ"ג: אמר ר' יוחנן "תחו" (ש"א א' א') לשון נימטריקון הוא, "אסף" בא"ת ב"ש. וגם בתלמוד ירושלמי (תענית פ"א י"ב) נמצא מלת נימטריון וצ"ל נימטריקון. וברור שטעם אחד הוא לשתי מלות אלה נימטריא ונוטריקון, כלומר מנהג הסופרים. מנהג סופרי יון ורומי המהירים היה לכתוב המלות בדרך קצרה או בדרך נסתרה. וקדמונינו בדרשם מלות המקרא על דרך קצרה אמרו שזה נוטריקון ר"ל דרך הסופרים המקצרים בכתיבתם (עיי' למשל ר' אליעזר המודעי בדרשו מלת "ויהלש" שמות י"ז י"ג, שהיא קצור ויחל וישבר, או ר' אליעזר ור' יהושע בדרשם מלת "פתח" בראשית מ"ט ד', שהיא קצור שלש מלות שחללתן אותיות פ' ו' ו' ו' ו' וכן בדרשם מלות המקרא על דרך נסתרה (ר"ל בדרשם מלה כאלו נעלמה מלה אחרת במספר אותיותיה, או כאלו נעלמה מלה אחרת בתמורת אותיותיה) אמרו שזה נימטריא, ר"ל דרך הסופרים המעלימים בכתיבתם, ואפשר שיתרו לשון גרמטיא (הוא נימטריא) למדה הזאת בעבור כי בשם גרמטיא נשמע גם כן שם האותיות בלשון יון grammata, ובמדה הזאת דרשו אותיות המלה בין לחשבון בין לתמורה.

שם נימטריא אין לו זכר במשנה אע"פ שמצאנו התנא ר' יהודה משתמש במדת נימטריא בברייתא (יומא ג"ד, הוריות י"א:): מה שנאמר שם "כנימטריא הכי הוי" אינו מנוף תברייחא כ"א תוספת עליה בלשון הנמרא. אבל בלי ספק כבר בימי התנאים היתה המלה שגורה בפ"י דרשי המקרא כמו מלת נוטריקון ומפני זה מצאנוהו במי רב אבי אמוראי בבל שהביאה עמו סא"י. רב משתמש בשני תאופנים הנזכרים בברייתא דל"ב מדות: בשבת קמ"ט: אמר ר"י אמר רב (על הבקוב ט') ערל בנימטריא

אשר חנינו אל תופה לחזק את בך ספינותיהם ולהנמש מעט ולהתעכב זמן מה, אבל קנאת הסוחרים ושנאת האדוקים (ובראשם צורר היהודים הידוע בינארדינו דא פילטרי חדרשן) נרטו במהרה בטול הרשון. בכל זאת נראה שבתחלת המאה המ"ו חיו דרים קצת יהודים בזינובא, אם גם דרך עראי לא יותר משלשה ימים וחייבו אותם לשאת ה"סימן" על בגדיהם. גם ממסלת הריפויב ליקא נזרה לגרש את היהודים מן העיר חוץ מאלה שהשיגו רשיון מיוחד. הנשארם בעלי הזכויות יסרו להם קהלת קטנה. לערך שנת 1550 ניתן ליהודים רבים רשיון בלתי מוגבל לשבת בזינובא במשך שנים רבות ולפתוח שם הנרות-דבות ולהתעסק בסחרה כפי רצונם. הזכויות האלה נתחדשו ונתאשרו בשנות 1578, 1582, 1586. אך פתאום יצאה הגזרה להטיל עליהם מחדש חיוב ה"סימן" (17 יולי 1587). ואחרי זמן לא כביר גורשו כל היהודים מתוך העיר (8 ינואר 1597). אולם לא עשתח כן השררה מרעתה ומרצונה, אלא כרי למלא חפצם של כהני הכנסייה, ועל כן הניחה לקצת יחירי היהודים להתעכב עוד בזינובא, עד שבשנת 1648 הבטיחה חרות בלתי-מוגבלת לסוחרים מכל האומות הבאים לסחור בעירם, ובתוכם גם ליהודים. אך יד כהני הנוצרים היתה עוד כמעט שולטת בהם, והיו מחויבים להתאסף בכל שבת ושבת לשמוע דרשת כהן אחד, ופעמים רבות היו נתבעים באיו אמתלא לפני בית דינה של האינקוויזיציה. הזכויות אשר נתנו בשנת 1648 לעשר שנים נתאשרו שנית בשנת 1658, והשררה הבטיחה ליהודים לכל יודי איש לשלוח ידו בהם אף אם התנצרו מלפנים ואחר כך שבו ליהדותם. אולם הבטחה כזאת לא ישרה בעיני כהני הכנסייה ועל ידי פעולתם החרוצת והמטרצת בסלו את התנאי הזה (1659), אחר כך שמה השררה את לבח לקבוע מקום מיוחד ליישבת היהודים, ותבחר לתכלית זו בבתים אחרים הנמצאים ב"קונטראדא דיל קמפ". הנימו הזה היה סגור על ידי שני חרכים, אחד לצפון ואחר לדרום, הננעלים משעה אחת אחרי בוא השמש עד אור תבוקר. שם התתילו היהודים לשבת בסוף שנת 1660, ובנו להם שם ביה"כ. בזמן הזה הלך מספר יהודי זינובא הלך ונדל, עד שבשנת 1662 היו יותר ממאתים. גם אז היו חייבים לשמוע פעמים אחדות בשנה דרשות כהני הנוצרים, ובכל פעם ופעם היו ללענ ולקלס להעם. רק בשנת 1666 פטרה אותם השררה מהחיוב הזה. בשנת 1669 גזרה השררה לגרש את היהודים מן העיר בתוך חמש שנים, ולבסוף הסכימה להניחם שם עוד עשר שנים אך נתחייבו לשאת ה"סימן" ולשלם בכל שנה מס חמשה "סקוד" לגלגולת ולשמוע דרשות הכתנים המיוחדות להם. זמן לא כביר אחר כך, הוגבל שנית מקום לדירת היהודים סמוך ל"פיאצנא די טיטור", התנאים האלה היו מעיקים על היהודים ועזבו אחד אחד את חיער. בשנת 1679 לא היה עוד רשות לקהלת יהודים לשבת בזינובא, ורק יחירים השיגו רשיון מיוחד לגור בעיר במשך זמן מוגבל בלי שום חיוב פרטי. גם זה לא ישר בעיני

קורין לסהדא מנן (סוכת ז"ב. ע"ש). אחרי עבור ימי המדרש לא עברה ממסלת מרת נימטריא, רק מפרשי המקרא על דרך הפשט מאסו בה. ואלה דברי הראב"ע בפירושו על בראשית י"ד י"ד: "וחשבנן אותיות אלעזר דרך דרוש כי אין הכתוב מדבר בנימטריא, כי יכול ויכל הרוצה להוציא כל שם לטוב ולרע רק השם כמשמעו". ובפירושו הקצר על ס' שמות בתחלתו אמר הראב"ע: וחלילה שירבר הנביא בנימטרו (צ"ל בנימטריא). ר' יעקב בעל המודים חבב את הנימטריאות בחבה יתירה ואמר בהקדמת פירושו עה"ת: "וראיתי עוד לכתוב בתחלת סדר מעט פרפראות ונימטריאות ומעטי המסורות והמשך הלב". הנה גם בעיני הנימטריאות אינן פירושים ממש כ"א דברי אגדה הממשכת את הלב. מלת בראשית הוא דרוש על כמה פנים: "בראשית ברא" בנימטריא בראש חשנה נברא (העולם); "בראשית" בנימטריא בנבורה יצר, או שש סודים. או ישראל בחר בעמים, או תרי"ג יצר. חכמת הקבלה הרחיבה גבול הנימטריא עד בלי קץ. ואחר טקדמוניה הרמב"ן מוכיר בהקדמת ביאורו עה"ת צרופיהן ונימטרויותיהן של שמות שבכל התורה. חכמי הקבלה השתמשו בשני אופני הנימטריא, חשבון האותיות והמורת האותיות, ושם נימטריא נתיחד לחשבון האותיות. ר' משה קורדובירו בשער חששלים מספרו פרדס רמונים מוכיר שניהם בפ"ה ופ"ח, ועל התמורה הוא אומר שהיא המשובחת בנימטריא. בימי בכורי חכמת ישראל החדשה נלכדו שני גדולי מוסדיה ברשת הנימטריא, החכמים רפאפורט וצונץ. הראשון כתב בתולדות ר"א קליר הפייסן שברוב המקומות שהפייסן אינו חותם שמו בראשי חרוזות הוא חתום בנימטריא בראש או בסוף הפיוט. וצונץ קיים את דקרו בתבורו הגדול על הדרשות, וכבר האריך בבקורת דבריהם בעל ספר הראב"ה (1837).

ב. ז. ב.

זינובא (Genoa): עיר על שפת הים הליגורי במלכות אטליא ומלפנים עיר הבירה של הריפובליקא הזינובית. קרוב הרבר, שכבר לפני החורבן נתישבו בעיר הזאת קצת יהודים, אולם אין לנו ידיעה ברורה מישוב יהודים בזינובא עד ימי תיאודוריק מלך האסטמונים. שני סכתבי קאסיר דורום מעידים כי בקשו יהודי זינובא מאת המלך הזה רשיון לבנות מחדש בית הכנסת ואשור הזכויות שכבר נתנו להם מימים הקודמים, והמלך מלא את בקשותיהם. בשנת 1134 הושם מס מיוחד על היהודים הררים בעיר הזאת לטלם בעד נר תמיד לפני במת אחד מקדושיהם. כנראה גרשו היהודים משם אח"כ או הלכו מעצמם, כי בנימין נמודילא הנוסע בעברו דרך העיר (בערך שנת 1165) לא נצא שם רק שני יהודים, גם בדור שמאות שנים אח"כ לא היה שום יהודי רשאי להתעכב בזינובא יותר משלשה ימים. הנזרה הזאת עוד עמדה בתקפה כשגורשו היהודים מארץ ספרד בשנת 1492, ורק אחרי רוב מרדות ובקשות השיגו הנזלים האלה הרשיון מנסיכי העיר זינובא

לר' שמעון אולמא-גינצבורג הראשון נולדו שבעה בנים ושש בנות, ואלה שמות בניו: (א) ר' משה, נפטר בבורגא בשנת שצ"א; (ב) ר' אברהם פרנס ומנהיג, ישב בבורגא ונפטר שם, ושנת מותו לא נודעה; (ג) הרב ר' אשר אהרן לעמל, ישב בעיר הנ"ל והיה ר"מ והעמיד תלמידים הרבה, נפטר שנת שס"א; (ד) הרב ר' אליעזר חתן הרמ"א, עלה לעת זקנתו לא"ח ק"נ שם בשנת שט"ד; (ה) הרב ר' יצחק אייזיק אולמא מעיר פפערשא, נסע גם הוא לעת זקנתו לאר"ח ק"ק; (ו) הרב ר' שמואל זנוויל, ישב בוויז'נישא ונפ' שם בשנת שי"ג; (ז) הרב ר' שלמה אולמא, ישב בגינצבורג היה פרנס ואיש נדיב, נפטר ביום שנת כ"ה אלול (שנת מותו לא נודעה). בעקבות הרב ר' דוד קויפמאן בהערותיו הנ"ל.

בשנת 1615 יצא מעיר וויז'נישא הרב ר' יצחק אייזיק גינצבורג בן הרב ר' שמעון שאמלעס בהרב ר' יעקב אברק פרידבורג בן הרב ר' אשר אהרן לעמל בן הקצין ר' שמעון גינצבורג הראשון, ויתישב בארץ פולין וממנו נסתעפה שם משפחת גינצבורג בשולין ובליאם שהולידה רבנים גדולים ואנשי השם. בני ר' יצחק אייזיק זה היו: הרב ר' נפתלי הירץ גינצבורג אברק פ"נסק וסלוצק, ור' שמעון גינצבורג מסלוצק והרב ר' אהרן שתדלן המדינה בחילא. מצאצאיהם היה הרב ר' אריה ליב גינצבורג בעל ס' "שאנת אריח", שהיה ראש ישיבה במינסק בזמן בעל "סדר הדרות" ואח"כ רב בכמה ק"ק בליטא, ולסוף ימיו נתקבל לאב"ד בעיר מיץ. ונפטר שם בשנת תקמ"ה. למשפחת גינצבורג נחשב נ"כ הסופר המצוין ר' מרדכי אהרן גינצבורג (ע"ע) ור' יוסף יחזל גינצבורג אבי משפחת הכארונים לבית גינצבורג בפטרבורג.

ש. ב.

גינצבורג, בארון ר"י: המשפחה הראשונה מיהודי רוסיא שנתעלה בשם הכבוד "בארון", שנתן הנסיך העסעדרארמשטאדט לר' יוסף יחזל בר' נביראל יעקב גינצבורג ביום 9 נאו' 1870 בהסכמת הממשלה ביום 2 אוג' 1874. ר' יוסף יחזל ראש המשפחה נולד ברוסיא 1812 ומת בפאריס ח' שבט תרל"ח (1878). בהחיצותו והשכלתו עשה חיל ונתעשר הרבה בימי מלחמת קרים בקבלנות הממשלה שקבל עליו להספיק צרכי אנשי החיל ובחכירת מס הי"ש. הוא התיישב עם בני משפחתו בפטרבורג ויסד שם בית מסחר שמרות. הממשלה מנהו חבר בתוך הרבנים שנקרא לפני שר הפנימי בפטרבורג בשנת 1861. הוא יסד בשנת 1863 את חברת "מריבי השכלה בישראל ברוסיא" ונבחר לראשה, ובמשמרתו זאת עמד עד יום מותו. הוא היה מליץ ושתדלן בעד יהודי רוסיא לפני הממשלה, ועשה צדקות רבות.

בנו בארון הערץ (Horace) גינצבורג נולד 8 פבר' 1833 בוועניגארדאק פלך קיוב רוסיא. ואחרי מות אביו היה ממלא מקומו בתוך ראש החברה "מריבי השכלה", גם היה פרנס הקהלה וראש הועד הנתעד לתמוך בידי העברים היהודים ברוסיא. גם היה אחד מיועצי העיר

הכמרים ועלה בירם לנרש את כל היהודים הבלתי-אמידים (1737). ורק העשירים נשארו מפני צורך המסחר, ובשנת 1750 נתנו להם זכויות רחבות ובלתי-מוגבלות אשר כמחזן לא היו מלפנים בגינצבא, ואעפ"י שהאפיפיור בינידיקטוס לא הי' התנגד לזה נגדו נמרון לא הפתח לו השררה את אזנה. מצב היהודים בגינצבא נשנה לטוב רק בשנת 1848 כאשר חקי המדינה קראו להם דדור והישו אותם בדיניהם להאזרחים. ומאז הלכו יהודי גינצבא הלך ורוב ובשנת 1901 היה מספרם קרוב לאלף. רוב התושבים החודשים באו מליזרנו, כי שם הורע מצב המסחר, בעוד שבגינצבא היה המסחר מצליח יותר ויותר. הם הביאו עמם מנהגם הספרדי, שהנהגו עתה מנהג הקהלה. יש ליהודי גינצבא בית ספר לנערים (תלמוד תורה), בית עקר לספרים, ומוסדות לגמילות חסדים. המצב הגרוע של יהודי גינצבא במאות שעברו לא הניח להם לעשות הרבה במקצועות הספרות והרבנות. ורב דון יהודה אברבנאל היה עוסק שם בחכמת הרפואה ויוסף הכהן בעל "עמק הבכא" ישב שם עם בני ביתו בשנות 47-1501. בשנת 1860 היו בגינצבא שני רבנים: אביתר אבא מארי ואברהם צרפתי. בין הרבנים של המאה ח"מ כדאי הוא להזכר ר' פיליץ פינצי.

ביבליוגרפיה: יוסף הכהן, עמק הבכא, ע' מסתרות; *Giornale Ligustico* 1876, p. 173, 394; *Vesillo*; *Israelitico*, 1881, p. 12, 37, 30; *J. E.*, V. 614. ס. ד. ק.

גינצבורג: שם משפחה ונכתב בפנים שונים: גינצבורג, גינצבורג, גינצבורג, קינצבורג, קינצבורג, ובאמת שם כולם נובע משם העיר גינצבורג שישבו שם במאה חמ"ז. ראש המשפחה היה ר' שמעון גינצבורג (צמח דוד ח"א שנת ח"א שמו"ו) בר' אליעזר. נולד בשנת 1506 בעיר אולמא אשר בשוואבן, וע"כ נקרא גם על שמה. אח"כ העתיק את משבו לעיר גינצבורג הסמוכה לה ומאז נודע בשם ר' שמעון אולמא-גינצבורג. הוא היה עשיר גדול והתנו עלה למאות אלפי כסף, ויהיו לו עסקים רבים וגדולים עם הממשלה. גם היה נדיב לב ועוסק לטובת הצבור באמתות. מעיר גינצבורג יצא לשבת בפומא ואח"כ התיישב בעיר בורגא הקרובה לגינצבורג, וישב בה עד יום מותו בשנת 1585 (קויפמאן בהערותיו לס' תולדות משפחות גינצבורג 175). אולם לא הוא בלבד נקרא בכנוי זה בימיו, כי עוד אנשים ילידי עיר גינצבורג נקראו על שם העיר, אף כי לא קרוביו היו. כנראה שהיה בשנת שמו"ח הרב ר' יוסף בר' יצחק הלוי איש גינצבורג, ("נתיבות עולם" לסהר"ל ספראנ, נתיב חלשן פ"ט) ור' שמעון לוי גינצבורג בר' יהודה בשנת שני' (ס' ידעות עולם ד', ווינציא שנו"ו), ר' אלכסנדר הלוי גינצבורג ספפר"מ בשנת שס"ד (אבני זכרון להר"ד הארא"י ויימץ ס' 391), הרב ר' שמעון בר' שלמה הכהן גינצבורג ספפר"מ (נפטר בשנת שפ"ד, שם ס' 518) שכתר כהונה ולויה העותרתם מוכיח שאינם בני משפחה אחת.

„תורת הרבנים צריכה להיות תורת אמת, בבקאות בתלמוד ופוסקים, ובינת אדם ישרה לרמות רבר אל דבר ומעשה אל הלכה, ודעה שלמה להשיב את סעיפי ה„שלחן ערוך“ אל שרשם ואל עיקדם בתלמוד למען הבין הדון ומקורו“. כרבות החכמה בלב הרב כן ירבה כבוד תורתו. אבל העיקר הוא התורה ואלה הרבנים שרבה ידעתם רק בהכמות תיצוניות כתלמידי ליליענטהאל „האשכנזים“ יכוננו להיות למטיפים ולמנהלי בתי ספר אבל לא לרבנים. הוא ההנגד לאלה המיטיכילים שבקשו לכאר מאמרי אנדה בעזרת חכמת הפילוסופיא החדשה (113–117).

מרדכי אנהן גינצבורג

הרמאנ לא התנאה על רעיו ויודידו ולא הרגיש שום קנאה לחבריו הסופרים ולכן אהבוהו משכילי דורו ויכבדוהו. על מצבתו הקוקים הדברים האלה: „פה שוכב הנכבד אין לו חבר, ראש הסופרים בשפה העבריה“.

ביבליוגרפיא: מנד, לתולדות משפחה גינצבורג; J. E., VI. 112

ש. כן

גינצבורג, אשר (נודע בשם הספרותי **אָהד העם**): סופר ומחבר; נולד בסקווירא פלך קיוב, 5 אויג. 1856, וישב שנים רבות בארעסא. הוא יסד שיטה „לאומית“ או „לאומי-בוסורית“ בתנועה הציונית, כי לא ישרה בעיניו שיטת חובבי ציון בדבר ישוב איי עיי קולוניות, אף כי היה אהד מחברי העור הראשי בארעסא בשנת 1884, ועורר עליה במאמרו הראשון „לא זה הדרך“ שכתב בהמליין בשנת 1889. הוא יסד חברה

בגרם שנאסרה המשרה הזאת לבני ישראל שם. נכדו (בן הערין) בארון דוד גינצבורג, נולד בקאמניץ-פאדאלסק 5 יולי 1857. הוא מלומד בלשונות בני קדם. בשנת העשרים לחייו היה „קאנדידאט“ בהאר-ניבדסיטא בפטרבורג, ולמד השירה הערבית אצל אהרן ווארדט בנירפיסוואלד (1879). הוא העריך את כפר „החרשיש“ (כתאב אלענק) של ר' משה אבן עזרא בעד חברת מקיצי נרדמים (ברלין 1887) והויל ספר „אבן נוצמאן“. ביחד עם סטאסאוו הוא מויל L' Ornement Hébreu (ברלין 1903) דוגמאות מצויורי כיי עברים בימי הבינים. הוא אחד מראשי התומכים בהוצאת „הקדם“ בפטרבורג; ויש לו בית עקד של ספרים עתיקים. מאמרו במכ״ע למדעים דבים הם, אך ראוי לרשום „תולדות המשוררת אלכסנא“ במ״ע „בן עמי“ ומאמרו „באר לחי“ בספר היובל לזכרון צונץ“ (ברלין 1884).

ביבליוגרפיא: כנסת ישראל 460 Archives; 1878, p. 89; J. E., VI. 110. Israelites,

א.

גינצבורג, מרדכי אהרן: סופר ומחבר; נולד בכאלאנט כ״א כסלו תקנ״ו (1795). ומת בוויילנא ט״ז חשון תר״ו (1846). אביו ר' יהודה אשר גדלהו ע״פ החנוך הישן. בשנת 1812 הלך לפאלאנגען-ויתעסק שם במלמדות והעתקת תעודות לשפת אשכנז בעד בתי הדינין. הוא חבר „גלות ארץ החדשה“ (ווילנא 1823) העתקה ככפרו של קאמפפע; „תולדות בני האדם“ על קורות העולם (ח״א שם 1835); „קריית ספר“ טופס מכתבים (שם 1835); „מלאכת פילון היהודי“ (שם 1837); „עתותי רוסיא“ (שם 1839); „הצרפתים ברוסיא“ (שם 1842); „מניד אמת“ על מנחם ליליענטהאל, בהסתרת שמו תחת ישם יונה בן אמתי (לייפציג 1843); „דביר“ קובץ סכתבים ומאמרים (כ״ח ווילנא 1844, 1862); „פי החרות“ מלחמת הרוסים והאשכנזים עם הצרפתים בשנות 15-1813 (שם 1845); ספרו שהופיעו אחרי מותו הם: „חמת דמשק“ כולל כל דברי העלילה אשר התעוללה על היהודים ברמשק בשנת ת״ר (קענינסבורג 1860); „ימי הדור“ תולדות הימים באירופא בשנות 1770-1812 (ווילנא 1861); „אביעוד“ תולדות הכוזב שכתב בעצמו (שם 1864); „תיקון לבן הארמי“ סטירה על בעלי השם; „המוריה“ ארבעה מכתבים כודדים (הוצאת שפירא (זארשא 1878).

[סגנונו ודעותיו] הרמאנ היה יוצר הסגנון הפרוי בתכלית השלמות כלי סבל המליצות שהיה נוהג בספרות ישראל עד ימיו, והשתמש בשפה פשוטה ומובנת. גם בכלים ובמבטאים מן המשנה והתלמוד.

דעותיו הטבעו על יסוד קונסרבטיבי ואמר „אל יבטח האיש בשכלו להורות הלכה למעשה ע״פ דעתו, והמחקר יהיה רק כלי שעשעויו לחדד את שכלו ולחזק הרגשותיו“ (אביעור 117). כי תכלית הפילוסופיא האמתית היא להטות את הלב אחרי הראשי (79-87).

„בני משה“ להוציא מחשבתו לפעולה. ויבאר את תבנת החברה במאמרו „דרך החיים“ שכתב בספר „כניסת התברים“ (ירושלם 1891), ובמע „כוורת“ שהיה עורכו. החברה נחפרדה בשנת 1897. אחד העם נסע לא"י בשנות 1891, 1893, 1900 וכתב תוצאות נסיעותיו בהמליץ במאמר „אמת מא"י“ (1891 גליון 13, 1893 גליון 3, ובמאמרו בהשלה בשנות 1896, 1902). בשנת 1894 עלה על מחשבתו הרעיון להויל א נ צ י ק ל ו פ י ר י א עברית בשם „אוצר היהדות“. בשנת 1895 נקבצו כל מאמרו שכתב במע שונים בספר „על פרשת רכים“ ג"ח. בשנת 1896 נבחר לעורך הירחון „השלה“ שהויל וויסאצקי. בשנת 1897 היה אחד משליחי באויל. אך מאז התנגד גם להשימה המדינית של הערצל.

[שיטת אחד העם] כל דבריו מיוסדים על חקירה עצומה ועמוקה. סגנון לשונו יפה מאד ומשך את הלב. לפי מושגו „חיבת ציון“ אינה רק חלק מדיהדות אלא היא היהדות גופה בשלמותה, ואינה תלויה באדמת א"י בנשמייתה אלא ברוחניותה. עיקר ישוב א"י אינו לפי מובן הרגיל להושיב מספר קולוניסטים על אדמתה, אלא כי נשוב אנו בעצמנו ברוחנו לציון. פתרון תחית האומה לדעתו הוא לעשות את ציון למרכז לאומי אשר אליו ישאף עם ישראל לשוב לתחייה, תחית הלבבות, ולהתפתח מחדש ברוח תפשי חיים לאומיים על יסודות אנושיים כלליים. השאיפה הזאת תתיל בנו לה, ואין לנו צורך רק בקולוניא אחת שתהיה כעין רומא ומרכזו ללמוד ממנה איך לתחיות התחיה החדשה של האומה הישראלית ע"פ יסודות היסודיים אשר עליהם הומבע המוסר ת ל א ו מ י אשר יתפתח מעת לעת ומדור לדור ע"י חוקים לאומיים. אחד העם מתנגד בכל עז להשימה של תרפורם שהמציאו יהודי אשכנז, וקורא שימם: „עברות מתוך תירוח“ ד"ל חירות מדינית שנוסדה על עבדות הרוח; הגוף הוא בן תורין והרוח אסור בכלא. כי כל שאיפות היהודים בארצות המערב היא רק חירות בעניני המדינה לצורך גופם, ואינם תושבים כלל להשתעבדות הלאומית של כלל ישראל שבה תלוי עיקר היהדות. לדעתו הולידו תרפורמים האלה רגשות זרות שבדו מלבם על אודות „תעורת ישראל בעמים“ (המסיון הישראלי) והרחיקו את תורת הלאומיות ואומרים שהם רק כנסיה דתית ולא עם ולאום. גם קיום המצוות המעשיות כמו שנכתב בש"ע הוא לדעתו עבדות, ומחאונן על „אסוננו שאין אנו עם ספרות רק עם הספר“ (במאמרו תורה שבע"פ). ר"ל שאנו עברים להספר התורה הכתובה, ובשביל זה הגנו „עם שפרחה נשמתו מתוך לבו וכנסת כלה לתוך דברים שבכתב“, וצריכין אנו להיות בני תורין על דרך ההתפתחות והשתלשלות של רוח הלאומי במשך ימי תהיסטוריא שלנו בתור לאום על אדמתו במדע שגלה מתוכה. אמנם מה תהיה הדת הלאומית הזאת, ומה המה חוקיה ומצותיה? לא יפרש לנו אתר העם. וכל דבריו הם רק בדרך שלילה שאין לנו להשען על הכתב ולהשתעבד לו, ועאכ"כ שאין לסמוך על

התלמוד ועל הפוסקים, והדבר תלוי רק בלב כל איש לפי מושגו בצורה אשר תתחדש תמיד בכל יום, פושטת צורה ולובשת צורה, ולא נשאר לנו רק המוסר הלאומי שגם מהותו לא ביאר כל צרכו. מה הוא? ואיך אפשר להעלות על הרעיון מוסד „לאומי“ על יסודות „אנושיים כלליים“? ננית כי באמת צדקה דעתו על היהודים הרפורמים שהם גוף בלא נשמה, כי הם רק כנסיה דתית מבלי רוח לאומי, אבל אם נלך בשימתו נהפך לנשמה בלא גוף כלומר לאומיות מבלי שום דת. וכבר הורה הנסיון כי אי אפשר ליהדות שתתקיים באתר משני האופנים לבר כי צריכה גוף ונשמה ביחד, ובפרט רואים אנו כי אלה מבועלי הרוח הלאומי אשר בועדת במ אהבת ישראל כשלהבת מבלי נחלת הדת כי תכבה אחר זמן מועט ולא יניחו כנים אחריהם אשר ישראו באמנותם. ורק מקיימי המצוות המעשיות רק מהם יש תקוה כי יניחו עכ"פ איזה בנים נאמנים לעמם ולדתם. גם חידושו של אחד העם היה רק כשלהבת אשר בבתה מיד, והרושם החזק שעשה אז בלב הקוראים כמעט נמחק עתה לגמרי ונשכח מן הלב. אחד העם בעצמו אמר כי הוא רק „אורח בהיכל הספרות, אורח הנכנס לפרקים לשם סמרה מיוחדת וחיוצא מיד כשעשה חובתו“ (הקדמתו לספרו „על פרשת רכים“). וכבר משך ידו מלכתוב עוד בעניניו, והנהו עוסק עתה ראשו ורובו במסתור המהי של וויסאצקי בלונדון. אמנם לא הפסיק מלעסוק מכותב א"י, וע"פ הצעתו הסב את עוזבו וויסאצקי סך מיליון פראנק לצדקה לצורך בית ספר לאומניות אשר דוצים להקים בחיפא. ודברים מעשיים כאלה טובים מאלפי רעיונות של רחמינות, כי רק במעשה, בהרחבת הישוב והמלאכה, תליה נאולת ישראל.

ביבליוגרפיא: ברנפלד בהא שכול ח"ה 54; J. E., V. 670.

א.

גינציג, עזריאל: רב וסו"ל; נולד בקראקא בי רחוקים פסח שנת תרכ"ט (1868). עד י"ת שנה היה מחובשי בית המדרש בעירו ואח"כ למד בהאוניברסיטא בלייפציג. בשנת 1893 נמנה בין תלמידי בית המדרש לדבנים בברלין. בשנת 1897 נבחר בתואר דוקטור לפילוסופיא בעיר בערן בשווייץ. בשנת 1899 נבחר לדב ומסוף בעיר לאשיץ, מורביא, אוסטריא. בשנה החיית החל להויל „האשכול“ שיצאו ממנו ח' כרבים והוא מאסף נכבד לעניני ספרות העברית. גם כתב מאמרים רבים בהסניד החדש שיצא ע"י פוכס בקראקא, ובאוצר הספרות. איזה ממאמריו שנתב בהאשכול יצאו בתוכרות מיוחדות כמו: א) עיר הקראי יפת בן עלי הלוי; ב) היאוש בישראל; ג) לתולדות המשורר ומצייר מנה; ד) דבי אברהם אבולעפיא.

י.ש.

גיעול: עי הגעלה. גיקטיליא, יוסף בן אברהם: בעל מקובל; נולד בעיר מדינאצילי בקשמיליא בשנת 1248, ומת בעיר

פירשו על שה"ש הוא ע"ד המשמ. מאונאנסקי אסף את כל דבריו שהביא הראב"ע בשם ניקטיליא בחוברת מיוחדת (לי"פציג 1895).

ביבליוגרפיה: קרינסקי, מחוקקי יהודה מכוזר Bacher, R. E. J., XXXI. 307; J. E., V. 666; 40 זר א.

גירון: משפחה מעיר גירון (גירונדה Gerona) בקסטיליא שגורשו משם בשנת 1492 והתישב באררינופול (ע"ע). וממנה יצאו רבנים וחכמים שעמדו בראש העדה בעיר החיא ובערי סרביא ורומניא. אחד מקני המשפחה נשא לאשה בת אחת ממשפחת אלימאן (Alleman = אשכנזי) אשר מסרה עיר בודאפעשט להתוגרמים ובשביל זה נתנה הממשלה כתב חופשה מחמסים להמשפחה ההיא. מראשי משפחת גירון נודע ר' מנחם שהי באדרד נופול במאה הי"ז. ובנו אברהם שנולד בערך שנת 1670 עמד בראש העדה ההיא. ובשנת 1707 נחשב כבר בין גדולי ההוראה והמטיפים, ובשנת 1722 כאשר מת חמ"ו הרב ר' אברהם צרפתי ירש את כסא הרבנות שלו. הוא נפטר בשנת 1730 וחוריש את כסא הרבנות לבנו ר' רפאל יעקב גירון, שנחשב בין הרבנים הנדולים וכתב ספרים רבים, וביניהם חבורו עיסור מופרים על ס' העמוד שנדפס אחר מותו (קושטא 1756). הוא נפטר ה' סיון תקי"א (1751). וימלא מקומו אחיו ר' אליקים גירון, ובמסוף ימיו התישב בקושטא ונפטר שם בשנת 1800. בנו ר' יקיר אסתרוק המכונה פריסאדו מלא את מקומו בחייו, ואחריו מות אביו מינהו לרב הכולל גם על כל הערים הסובבות. לעת זקנתו עלה לירושלם ונפטר שם בשנת 1817, ובנו ר' יעקב אברהם ירש רבנותו בחייו בשנת 1813. הוא נודע בכינוי קונורטי או מנחם, והצטיין בחבורי חרבים. תשובותיו נדפסו בשם "אביר יעקב" (שאלוניקי 1838) ונפטר כ"ד טבת תקפ"ז (1827). בנו ר' אליקים בכור ירש מקומו וינהג נשיאותו עד יום מותו בשנת 1835. בנו ר' יעקב בכור המכונה פריסאדו נולד בשנת 1813 וירש מקום אביו בעירו באביב שנותיו, ובכ"ז היה חכם גדול ומנהיג נעלה. בשנת 1846 היתה שרפה גדולה בעיר אודינופול ומצב העדה ברע, ולכן נסע הרב לעיר הבירה קושטא לאסוף נדבות וחשיני רשין (פירמאן) מהשלטן עברול מיניד לבנות בתי כנסיות שנשרפו, ובחיות השלטן בארדינופול בסוף השנה ההיא כברוהו במטבע הכבוד של מנידאיי. בשנת 1849 נתעלה הרב ר' יקיר לקאיימאקאם (ממלא מקום ראש הרבנים בתוגרמה) בקושטא, ובבואו שמה עשה תיקונים בסדרי העדה אשר אשרה הממשלה (5 מאי 1865). השלטן עברול עזיז נתן להרב בתור מתנה והכרה למוכה סך ע"ה אלפים גרוש (16,000 פראנק) וקצב לו פרם שנתי של חמשת אלפים גרוש כל ימי חייו. ביום 7 אקט 1869 כאשר בקרה הקיסרית איניניא אשת הקיסר נפוליון השלישי את עיר הבירה קושטא התיצב לפניו הרב יקיר ויכרחה בשפת ספרדית. הקיסרית התפלאה לשמוע ממנו שפת עם מולדתה ותשתעשע עמו בשיחה

פאניאמיל ספרד אחרי שנת 1305. הוא היה תלמיד ר' אברהם אבולעפ"א (ע"ע), והלך בשיטתו. יש שהשבוהו למקובל מעשיי ויכנהו "בעל חמסים" (יוחסן רכ"ד). הוא התנגד לשיטת הרמב"ם והרלב"ג וכתב השגות על הסוזה (ויניציא 1574), אבל לא התנגד להפילוסופיא בכלל, אדרבה כונתו היתה לאתר אותה עם הקבלה. הוא מביא פעמים רבות דברי הראב"ע ואבן גבירול. ספריו שהכיר המח: ס' "גנת אנוח" בג' חלקים על השמות הקדושים, על האלפא ביתא, על הנקודות המעמדים, ולכל חלק כמה שיערים. ונותן מעם לכמה מצוות (העניו 1615). חברו בחיותו בן כ"ג. ר' יצחק דמן עכו בספרו "מאירת עינים" מתרעם עליו על שהרבה לכתוב האזכרות. ואומר: "לולא ששמעתי עליו שהוא ירא שמים הייתי אומר שבעשותו כן הוא מאותן שאין בהם יראת שמים". גם חבר "שערי אורח" או ספר האורה. מפתח לכל כללי הכמת הקבלה וכנויי שמות הקדושים בעשר ספירות וכו'; ספר "שערי צדק" או שערי השמים על הספירות (ריווא די טרינמו 1561); ספר "הנקוד ומרכבת יהוקאל" נדפס בארזי לבנון (ויניציא 1601); "צפנת פענת" פי' על הגדה של פסח; "סודות המצות" תרי"ג מצות ע"ד הקבלה; "שער משלים" באור קל"ת יסודות מאלהות בכחקר ומשלים. איזה מעמדי המצוות שלו ביחוד על תפילין ציצית מזוזה שבת ודיני שעמנו נדפסו בסוף ס' נועם אלימלך (דפוס הרובשוב 1817). הוא כתב קינה לת"ב בתרויים המתחלת "ירושלם הנאהבה איך היית עיר נעזבה" ע"ד הקבלה, ותתום בה יוסף בר אברהם. ביבליוגרפיה: זקס, היונה זר 80; פיין, כנסת ישראל 459; האשכול 148.

ניקטיליא, משה בן שמואל הכהן: מרדוק ופרש; חי במסוף המאה הי"א במדינת קורדובה ואח"כ בסרקסטה. גם ישב בפרובינציא בצרפת. הראב"ע מזכירו בראש ס' מאזנים בין זקני לשון הקודש ואומר: ור' משה הכהן הספרדי הנקרא בן ניקטיליא ממדינת קורדובה באר ספרי הדקדוק גם חוסיף ענינים לא ידעום הקדמונים, והבר ספר זכרים ונקבות. ובפירושו עה"ת והמגלות הזכירו שלשים פעמים. אחריו יאמר עליו כי שיריו היו עתיקים (תחכמוני שער ג') אך לא נשאר משיריו בכתובים. הראב"ד בשלשלת הקבלה יאמר עליו כי היה המרדוק היותר מצוין בחורו. ספרו, זכרים ונקבות" (ר"ל על לשונות זכר ונקבה בעברית) שהזכירו הראב"ע אבר, אך נמצא העתקתו העברית מספרי ר' יהודה היוג על הפעלים באותיות רפיות ועל הפעלים באותיות כפולות שכתב המחבר בערבית (גוף הכ"י מונה בבית עקר בוד ליאנא עם העתקה אנגלית מאת J. W. Nutt שנדפס בשנת 1870). ויש ממנו כ"י באוקספורד פירוש על איוב (נייבויער Cat. Bodl. Heb. MSS. No. 126). כנראה כתב פירוש על התנ"ך אשר ממנו לקחו הרבה הבאים אחריו הראב"ע והקראי אהרן בן יוסף. ר' יוסף ג' עקנין יאמר כי

בפסקיו, הרב בעל מגדל עוז, כי תלמידיו אספו וסדרו דבריו. מבאורו זה נשאר כידורו רק על מס' ברכות, אך הרבנים בספריהם מביאים דבריו שכאו בבאורו גם למס' פסחים ר"ה כתובות בי"ט וע"ז. (ב), "שערי צדק" ספר מוסר כולל שערים אחדים בתורה וביראת (חסדאי כס' אור ה' מאמר ג' ח"ב), רובם אבד ורק חלק אחד מהם בשם "שערי תשובה" נדפס (קושפא 1516). ג' ס', "היראה" במוסר (שם). ד), "אגרת התשובה ויסוד התשובה", חלק סמנו נקרא, "דרשת הנשים" או אזהרת הנשים נדפס עם ס' היראה, ובשם, "דת הנשים" נדפס עם, "אגרת המוסר" לר' שלמה אלעמי (ברלין 1713). ה) הלכות הנוכה ה"ל יוה"כ (תשובות הרשב"ץ ח"ג ס' רפ"ה, אבודרהם סוף תפלת יוה"כ). ו) פ"י על מס' אבות (רי"ש אחידא בס' מדרש שמואל). ז), "מגלת סתרים" פסקי הלכות ומירושים לתלמוד (הר"ן לנדריס פ"א). ח) פירוש על משלי (כ"י). ט), "דרשות" בדיני בכורות (כפתור ופרח פס"ג דף צ"ג). י"ש עוד חכם אחד בשם ר' יונה בן יוסף גירונדי ונקרא ר' יונה סתם או ר' יונה השני והיה תלמיד הרשב"ץ וחברו של הרשב"א. מובאים דבריו בהריטב"א ובנמוקי יוסף ה"ל יציאת דף ע"ה; ונזכר גם ביוחסין.

ביבליוגרפיה: אור החיים ס' 1088, פ"ו, כנסת ישראל 448; ע"עלשטיין חסדה גנוזה ס' 8. ש. ב.

גירונדי, יצחק בן זרחיה הלוי: מגדולי חכמי פרובינצא בסוף המאה ה"ב. הוא נודע בשירו שחבר לכבוד בנו הר"ה בעל, "המאורות" ובנו מביא ממנו חידושי תורה. ומצא ממנו פיוטים על ארבע פרשיות ועל חג השבועות ויה"כ. הרבה מפיוטים נדפסו במנהג אביניון ובשאר מחוזים (עמודי העבודה 116). גם חבר ס', "מגלת הנחמה" בדיני בר מצוה אשר מזכירו בנו אך אבד ממנו. בנו השני ר' ברכיה הלוי חבר נ"כ פ"ז פיוטים.

ביבליוגרפיה: קורא הדורות הוצאת קאטל י"ג; תולדות ר"ה ליימאן 3, 37; לוצאטו גחלת 48; צונק, ליסעראסורנגעשיכסע 410; 483. ש. ב.

גירונדי, ע' נסים בן ראובן. גירושין: ע' גרושין.

גלאגוי: עיר בסיליסיא הפרוסית, נרמניא. מספר היהודים שם כתשע מאות בין עשרים אלף תושבים. היהודים התיישבו בנלאגוי במאה ה"א אצל שער ברעסלוי (ברעסלויעד מהאר), ואז היתה העיר תחת ממשלת אוסטריא. בשנת 1442 התנפלו בני החמון על היהודים ויבחו אותם ויהרסו את ביהמ"ד. בשנת 1485 נרש אותם משם הגסיך האנס. במאה שנים אח"כ יסדו היהודים בנלאגוי קהלה קטנה ובראשם בני משפחת בענעריקט (ברוך). בשנת 1636 בנו להם ביהמ"ד שני ומספרם עלה אז לאלף וחמש מאות נפש. כאשר באה סיליסיא ברשות פרוסיא נתנה ליהודים זכויות שוות. בית כנסת חדש נבנה שם בשנת 1892 במחיר שלש מאות אלפים מארק. בין היהודים

איהו רנעים ותביע לו שמחתה לראות שיוצאי ספרד לא שכחו עדיין את שפת הארץ אשר ישבו בה מאז ומקדם. בשנת 1872 חניש הרב בקשה להממשלה לפטרו ממשמרתו ולתת לו הרשיון לנסוע לירושלם. ותמלא הפצו ויסע בחדש אלול בשנת תרל"ב ולא ארכו לו שם הימים כי נפטר בכ"ד שבט תרל"ד (1874). בנו ר' אברהם יעקב נירון נמנה לרב הראשי באודינופול כאשר נסע אביו משם בשנת 1872 וינהג עדרתו בנחת עד יום מותו בשנת 1879. אחריו עלה על כסא הרבנות אהיו ר' מרדכי גפמטר לעולמו בשנת 1889. בנו ר' שמואל היה האחרון למשפחת נירון בממשלת הרבנות באודינופול כי גברה המחלוקת שבין צד משפחת נירון ובין צד משפחת בכסוהר"ר (ע"ע) ותושבי אודינופול החליטו לבחור להם רב הגון לפי צרכי העת שאינו בן נירון או בן בכסוהר"ר, ויבחרו את ר' אברהם צמח הכהן אשר התאמץ לאחד את שני הקרעים שנפרדו מסיבת המחלוקת, ובכן הושם הקץ לרבנות הקדמונים. ע"ע אודינופול; בכסוהר"ר. ביבליוגרפיה: העתון "יוסף דעת" אודינופול 1888; זכרונות כ"י.

גירונדי (גירון) (Gerona): ע' ספרד. גירונדי: ע' זרחיה הלוי (הרו"ה).

גירונדי, יונה בן אברהם הזקן: ידוע ניכ בשם "תחסיד", רב ומורה מוסר; נולד בגירונדי בקסטיליא, ומת במולידא בחדש חשון שנת כ"ד (1263). הוא מלא מקום ר' מאיר הלוי (הרמ"ה) במולידא בשנת 1244 (הקדמת "צדה לדרך"). הוא הרביץ תורה והקים תלמידים רבים וביניהם הרשב"א. ר' יונה היה קרובו של הרשב"ץ, כי אם הרשב"ץ היתה אחות ר' אברהם אביו. ובתו נשאת לר' שלמה בן הרשב"ץ (ר' יונה על האלפסי ברכות ד"ז). רבותיו היו ר' שלמה מונטיפליר ור' שמואל בר' שניאור (שה"ג לאזולאי), ובהיותו כרוך אחרי רבו ר' שלמה נמשך אחריו במחלוקתו על ספרי הרמב"ם מורה הנבוכים וס' הסויע, והשתדל להחריס את לומדיהם ולבער אחרי הספרים, ולפי דברי תלמידו ר' הלל בר' שמואל היה ר' יונה ראש המסבכים לשרפת הספרים האלה ע"י הכמרים במארים בשנת 1244. אולם השרפה הזאת נרמח אח"כ לשרפת התלמוד ולחדש נורות קשות על יהודי צרפת. אז התחרט ר' יונה ויסע לבנו בקרבו, כי ראה בה דין שמים ונקמת ה' לכבוד הרמב"ם, ויקבל עליו ללכת ולהשתטח על קברו בא"י ולבקש ממנו סליחתו. אך עודנו עושה כה וכה, וחמות קדמהו (ע"י מצבתו, "אבני זכרון" ס' י"א). הרשב"ץ שחוקר את זכרו צוה לקרוא לנכדו שנוולד לר' שלמה בנו הנ"ל, בשם יונה, באמרו: אעפ"י שצריך לקרותו על שמי אני רצה שיקרא על שם זקנו אביו אמו משום זרה השמש ובא השמש. עד שלא שקעה שמשו של זה זרחת שמשו של זה (הרשב"ץ בתשובה ס' רצ"א). הוא חבר: א) באור הלכות האלפסי שנקרא בפי הפוסקים בשם, "נמוקי תלמיד רבנו יונה" (הראש

המצוינים בגלאטני היה שלמה מזנג, יוסף צעדנער ומיכל זקש. בין הרבנים היו: מאנים ליסער, ארנהיים, קליין, דר רישנער ומשנת 1899 דר לקאס.

ביבליוגרפיה: אלה צייסונג דעם יורענסום 1858 נומ 2, 1854 נומ 2.

ה. ב.

גלאטני: משמחה של רבנים וסופרים באיטליא ובארץ ישראל. מבני המשפחה ראויים לזכור: אברהם בן מרדכי: נפטר בערך שנת 1560; מחבר "קריח סופרים" פי' על איכה ע"ד הסוד, שנדפס בקובץ "קול בוכים" (ויניציא 1589); גם פי' על ספר חזק ב"ש, "ירח יקר" (נדפס סקוצר 1655); פי' על מסכת אבות ב"ש "זכות אבות", המובא בספר ר' חנניה מונסיליצי "פרקי שירח", תוך פסקים שהנם עדיין בכתובים. יודיה בן משה בן מרדכי: חי במאות המ"ז והמ"ב בצפת וביניציא; חבר חרדישעם על כמה מסכתות התלמוד שנדפסו קצתם ויניציא 1608 וקצתם וילמרשורף 1706 תוך פעמים אחדות. תשובה ממנו נמצאת ב"ש ש"ת לאביו (עי' לקמן). מרדכי: רב הראשי ברמשק; נפטר בשנת 1871; חברי "גודלת מרדכי" קבוצת דרשות בכ"י ברמשק. בנו משה היה גם כן רב הראשי ברמשק. חברי "ש"ת ברך משה" (ליורנו 1789); הוא נפטר בשנת 1806. משה בן מרדכי (אחיו של אברהם הנזכר): היה ראש ישיבה בצפת ונפטר שם בשנת 1608; הוא קבל הסמיכה מרבן יוסף קארו בחיותו בן עשרים ושתיים; חבר: "מאמד לחתן" ו"מאמר לפסח ולהנומל" (נדפסו בשנת 1585); "מפתח חזק" רשימת פסוקי התנ"ך המובאים בס' הזכר, הנחלקת ל"ב עמודים (ויניציא 1566); "קהלת יעקב" פי' על קהלת ע"ד הסוד (ויניציא 78-1577); ש"ת (שם 1608). משה בן יונתן בן משה (הקודם): ראש הכנסת בירושלם; נפטר כ"א שבט 1689 בן מ"ה; הוא נודע בשם "הרב המגן" על שם ספרו "אלף המגן" (בכ"י). ונדפסו ממנו: "זבח שלמים" המבואר להכרע בין הכתובים המכחישים זה את זה ולתרוץ הקושיה שבין סאמרי חז"ל לפסוקי התנ"ך (אמשטרדם 1707-08); "קרבן חגיגה" חרדישעם בעניני הלכה וקבלה (ויניציא 1704); ספרו: "ירכתי המסוכן" או "הגהות" לא יצא לאור. שמואל בן מרדכי הלוי גלאטני: רב בשטריווס; חברי "נתיבות שלום" שהוא קצור חסידני (לבוש 1807) ו"חאשל ברסח" (ב"י).

ביבליוגרפיה: שם הגרולים בערךם; אור החיים סי' 89; הסעלות לשלמה 50; שטיינשניידר ברישית בודליי בערךם; J. E., V. 547.

מ. ד. ק.

גלאטני (Glasgow): עיר החוף בסקוטלאנד. בשנת 1901 היו שם 6,500 יהודים בין 760,329 תושבים. הקהלה נוסדה שם בשנת 1830, ובנו להם ביהמ"ד בשנת 1558. ויש להם עתה שלשה בתי כנסיות גדולות ובתי ספר, ובתי הסדר וצדקה. בין היהודים המצוינים שם הם: מיכאל סר מאנס ואיזידור מאריס שנבחרו לשופטי השלום בגלאטני.

ביבליוגרפיה: James Brown, An Account of the Jews in Glasgow, London 1858; J. E., V. 676. ה. ב.

גלב: ע גלוח.

גלב: רכס חרים ונבעות בארץ ישראל בנחלת מטה יששכר מנגד להר תבור. למזרח עמק יזרעאל, ולצפונה של ראסאיבוקי. המקום היותר גבוה בהרים האלה הוא בצד הצפוני שעולה עד שני אלפים רגל למעלה משטח המים בירדן, ולכל אשר יתקרב הרכס אל הנגב יתמעט גבוהו. באמצעו נמצא חכפר נלבן, ובצדו המזרחי עומד הרגלי החר הכפר מלידא ומשערים שהוא מגידו בכח"ק. ובמקום הזה ערך שאול מלחמה עם הפלשתים ובני ישראל נפלו לפניהם וגם שאול ושלושת בניו הוטחו על שדה קמל החוא (סוף ש"א). ובקינת דוד על שאול ויהונתן אמרו: הרי בגלבע! אל טל ואל מטר עליכם! וכו' (ש"ב א' כ"א).

ה. ב.

גלגול, גלגולים: לגלג הנפש, אחרי צאתה מ"גוף האדם הולכת לדעת המאמינים לגוף אדם אחר וגם לגוף בהמה וזיה בתור עונש (transmigration of souls). הברהמנים בארץ הודו היו הראשונים שפרסמו אמונת הגלגול (נשמת תיים ל"מ בן ישראל). אמנם ההורים הראשונים לא האמינו בגלגול. כי לא נזכר בספרי ווידאס שלהם (כאשר העיר ע"ז הועקר Max Müller נספרו על קורות הדתות). אולם ההודים שאחרי זמן הווידאס קימו וקבלו האמונה הזאת, ומהם קבלוה כהני המצריים. ואמרו שע"י הגלגול יצרפו הרשעים ויטהרו ממשעיהם. ולפי הגדותיהם יתגלגלו גם אלהיהם בגופות בעלי תיים. וחשבו את זמן גלגול הנשמות שבעת אלפים שנה או שלשת אלפים שנה. בתחלה יתגלגלו ברמשים ובאצעים, אח"כ בדגים, אח"כ בעופות ואח"כ בהולכי על ארבע עד אשר יחלפו עליהם שלשת אלפים שנה, ואז יבואו אל מנוחתם בגלגול נשמות בנוף אדם, ואח"כ תשוב אל גופה השוכן בקבר ותעלה עמו השמימה. ע"כ הנטו את גויות המתים לבל ירקבו ותוכל הנפש לשוב אליהן. מהמצריים קבלו אורפיאוס ופיטגורוס ואפלטון את הדמיון הזה ושתלו אותו על אדמת היוונים. ונחלקו בזמן הגלגול. לדעת פינדאר הוא שלשה חרשים ולדעת אפלטון עשרת אלפים שנה. משם התפשט הדמיון הזה בקרב עמי הציטים וההיברבריים והאיטלקים הקרמאגים והנללים ועמים רבים אחרים. ומאמינים בגלגול גם קצת אומות בזמננו. כמו חסינים שמפרנסים במקום קווינזאי ארבעה אלפים חיות לחיות משכנות לנשמותיהם. סאמיני בודהא קבלו אמונת הגלגול מההודים, ויחלקו אותה בשש מעלות: הראשונה בנבל הרוחות המהירות, השניה בין רוחות סמאות, השלישית בגופות בני אדם, הרביעית בקרב חיה ובחמה, החמישית בחיות משונות השוכנות בגיא צלמות, והששית בתחתית הניהגם. ובמעלה השביעית עולה ויושב האיש בחיק בודהא בלי תנועה ושנוי. ואחרי אלפי אלפים שנה יקום היעוד הזה לכל מתי תבל, ואז יהיו כל אנשי המקום ומיהותם אחד

ותגזח הנפש הכללית בחיק האפס שקורין „גירחאנא“ ולא יוסיפו הבריות לדאבה עוד.

[אמונת הגלגול בישראל] בכה"ק וכן בתלמודים ומדרשים אין זכר לאמונת הגלגול. והיתה נודעה רק בפי המקובלים אשר למדה מהיודעים (גנוסטיקים) והם קבלה מהאפלטונים התרשים הם היהודים האלכסנדריים, וגם פילון היהודי האמין בגלגול הנשמות. אבל החוקרים והפילוסופים היהודים לא האמינו בגלגולים. וביחוד התפשטה אמונת הגלגול בין הקראים שקבלה מן הערביים בארצות השימעהאליים. הראשונים שבהם היא כת עברדיאי או אלעברדיאי אמרו כי הנשמה תצא מן האדם ותכנס בבהמה, וע"כ לא אכלו רבים מהקראים דבר מן התי, ומדקדקים בשחיטה יותר מהראוי (דוד מרדכי ל"א) מפני תקון הגלגול, ועקב אמונת הגלגול האמינו גם בשכר בע"ח לעזוב, אך אחרים כחשו בגלגול בע"ח, ור' אהרן בן אליהו הקראי בספרו עץ חיים פ"ג כותב, „וכבר נתבאר שקרות זה המאמר שלא תבא הנפש לאיזה גוף שיוזמן רק לגוף מיוחד ומין במינו“. אמנם לא נכונה השערת פינסקער בספרו לקומי קרמוניות שאמונת הגלגול באה לירי המקובלים ע"י הקראים, כי מצינו שרס"ג בספרו אמונות ודעות מיחס האמונה הזאת לא להקראים שירע אותם היטב רק לכת שנקראים יהודים, היא הכת Jodean שהיתה כת יהודים בעין מקובלים ולא ערביים אף קראים או הכת Ophiten שהיו יהודים בעלי ח"ן בימי בית שני. והרס"ג בעצמו התנגד והשיג על „אמונת העתקה“ הזאת. ונתגלגלה האמונה לבעלי הזוהר והבחיר והרמב"ן והאר"י ותלמידיו ונשארה קבועה בספרי המקובלים. כמו ספר גלגולי נשמות לרמ"ע בעל בינה לעתים אשר יפרט כל הנשמות שנתגלגלו בתנאים ואמוראים כפי שקבל מר"י סרוג. וכן ספר הגלגולים לר"ח ויטל בשם רבו האר"י והרבה ספרים אחרים שמזכיר אותם הרב חיד"א בספרו ועד לחכמים אות נ"י. וגם בעל סדר הדורות מזכיר הגדות הגלגול אצל החכמים הידועים. והיו מקובלים שהאמינו גם בגלגול רוח החיה באדם, והשתמשו בחכמת הפרצוף להכיר באדם נפש חיה שהתגלגלה בו. כמסופר על האר"י שהכיר בפרצופו של אדם את החיה שהתגלגלה בו ואת הנשמה שבקרבו לכל גלגוליה. גם האמינו בשחימת הבע"ח לתיקון הגלגולים, ור' הלל אשכנזי בספרו בית הלל אומר כי שחימת בעל חי בכונה ובתיקון השחימה היא תקנתו. בעלי הפילוסופיא ומתנגדי הקבלה לא האמינו בגלגול. מהם החרשו ולא הזכירוהו כלל, כמו הרמב"ם והר"י הלוי ובעל חובות הלכות, ומהם נלחמו נגד דמיון הגלגול כמו הרס"ג הנ"ל והרבה חכמים וסופרים בעמנו. הראב"ד אומר בספרו „אמונה רמה“ (ח"א פ"ז): אמנם בבטול הגלגול וכו'. ר' בנימין מטורילא במסעותיו כותב: אומה אחת נקראת דור וראין (Drusen) אומרים שהנפש בעת יציאתה מנוף אדם טוב תכנס בגוף ילד קטן וכו'. ואם אדם רע הוא תכנס בגוף הכלב או הבהמה, זה דרכם כסל למי. וכו' המליץ ר' עמנואל הרומי במחברת תופת ועדן: נהו

מקום בניהנם לאבונצר בשביל שהאמין בגלגול הנפשות. משמע מדבריהם שלא יחסו האמונה הזאת ליהודים ולא ידעו שהמקובלים מאמינים בה. אכן החוקרים בעמנו הבאים אחריהם ידעו מזה, כמו ר' הסדאי קרשקש בספרו אור ה' (מאמר ד' דרוש ו') כותב: אם תעתק נפש האדם או תאצל, והיא שיקראוהו כת מהחכמים לגלגול וכו' שחכת האומרת כן יסודה הקבלה וכו'. ר' ידעיה הפניני במכתבו אל הרשב"א דורש בשבה הפילוסופיא „מכלל זה התועלת נ"כ בטול מה שהאמינהו קצת הקדמונים כפי מה שנזכר בספרי הנפש בגלגול הנפשות“. ר"י אלכו בעיקרים (מאמר ד' פכ"ט) כותב: ומכאן נא לקצת חכמים דעת הגלגול וכו'. אבל אין זה נכון וכו' והיותר רחוק מזה שיאמרו שנפשות האנשים מתגלגלות בנופות הבעלי חיים, והשם יודע, רש"ט שפרטם בספרו צפנת פענח אומר: שהלילה שהחכם יאמין בגלגול אשר הוא דבר נתבאר בטולו לפיכך סופים. ר"י אריה מדינא כתב מאמר מיוחד נגד אמונת הגלגול בשם „בן דוד“ הנדפס בספר טעם זקנים, וכותתם ל„קצת חכמים“ היא חכמי המקובלים. וכמו שכתב יעב"ץ בספרו מטפת סופרים ע"ד סבא דמשפטים שהוא הראש והראשון שהודיע אמונת הגלגול בספריו הקדושים, ובחכמי קדם קדמו הרבה להודיע דבר זה בעולם. אך מעט היו בעלי ההניין בעמנו שהאמינו בגלגול, כמו הר"י אברבנאל אצל מצות יבום בתורה משום גלגול נשמת המת בילד היבם אשר תלד לו היבמה (ע"י פירוש עת"ת פ' יצא) והרמב"ן בחידתו תגמלאה ע"ז בפירושו לספר איוב אומר: ואם תחפוץ להבין הסוד הנדול (ר"ל סוד הגלגול) לבך חשית לדעתי וכלייתך תשתונן, ועל הטא תתאונן, ותסיר מעל פניך הענון, תראינה עניך המלך והמלכה ותצפה לגאולה, תראה שני עפרים תאומי צביה, והגורה והבניה, ופירש חידתו מהר"ל אכן תביב בחשוכותיו סי' ה' וז"ל: רמז במלת „תתאונן“ לאונן, „המלך והמלכה“ ליהודה ותמר כלתו, „תצפה לגאולה“ בעז שהיה גואל, „תאומי צביה“ פרץ חרה, „והגורה“ מותנא דאיתגורה, „הבניה“ בנין חיבום. ח"ל בעל תוספות י"ט בחסכתו לספר עמק המלך: מחלוקת ישנה היא בין חכמי הדורות שלפנינו אם לדרוש בקרבנו סודות הקבלה או לא, וזלתי ענין הגלגולים שאף שבתשובה להנאן ז"ל בן חביב אומר לדרוש ברבים בהם, אך ראיתי לחכם השלם מ"ח יצחק אברבנאל וכו' אומר שהרבה מן הפילוסופים הקדמונים של חכמי יון עפ"י הקירותיהם בטבעיות המציאו ענין הגלגול, לזה י"ל שאינו בכלל שאר סודות הקבלה, וראוי לגלות אותם.

[אמונות שונות בגלגולים] שונים הם שרעמי דמיון הגלגול בקרב מאמיניו: מהם הניחו הגלגול רק בנופות בני אדם, כמו אמונת החודים כי נשמות בני אדם הם מלאכים הנפילים משמים ארצה אשר מרדו באלהים ונסגרו במאסר גופות בני אדם עד אשר יצרפו ויטהרו וישובו חשמימה. בהתגלגלם בשבעת העולמות אשר ממעל שהם שבעת כוכבי הלכת או הגלגלים, או שנים עשר המזלות

ותחצו) מהירדן. כעת נמצאת חורבת גלגולא רחוקה שלש פרסאות אנגליות למזרח יריחו. החוקר משאקי מצא נבעה קטנה במרחק 45 רגעים בצפון הדרך מירחו לירדן שנקראת עד היום „הל גלגל“ ומשער כי שם הקימו את שתיים עשרה האבנים שהעלו מן הירדן (שם ד' ב.). הערביים קוראים לגל אבנים סמוך לירדן במקום שהוא בשם „נאלנאלא“. בגלגל מלו בני ישראל חילודים במדבר, ועל שם המאורע הזה נקרא המקום גלגל כי אמר ה' להושע: היום נלו ת' את הרפת מצרים מעליכם (שם ח' ט') ר"ל הערלה שהיא „הרפה“ לבני ישראל (בראשית ל"ד י"ט) שהביאו מדרך מצרים. ואולי נקרא גלגל על עיש האבנים שהקימו שם למצבת עולם. גלגל בית אל והמצפה היו מרכזים של בני ישראל (ש"א ז' ט"ז). הבמות שנאסרו כשהוקם תמסכן במדבר הותרו כשעברו ישראל את הירדן והנו בגלגל. ושם נבנה במה גדולה ואחל מועד במשך י"ד שנים שכבשו ושחלקו את א"י (זבחים ק"ב: ק"י. ק"ח:). בגלגל המליכו בני ישראל את שאול ושם הקריב שמואל עולות לה' (ש"א י"ח). העם נזעק אחר ששאלו אל הגלגל לחלחם עם הפלשתים (שם י"ג ז'). למקום הזה בא שבט יהודה להעביר את דוד את הירדן בשובו ממלחמתו עם אבשלום בנו (ש"ב י"ט ט"ז). ומפני קדושת המקום מימי קדם נעשה אח"כ בהטאת העם למקום נועד לע"ז כמו בית אל (שופטים ג' י"ט, הושע ד' ט"ו, עמוס ח' ה'). אבל הקדושה הראשונה נשארה עוד בקרב העם, ולכן בסדר תעניות היה אומר הש"ץ בתפלה מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה וכו' (תענית פ"ב א'). ויש עוד עיר גלגל בצפון א"י הסמוכה ליקנעם (יהושע י"ב כ"ג) שהוא קרוב לשכם ולאילוני מורה, תועד אחרת בשם גלגל שנוכרת בספורי סדרות אליהו ואלישע (מ"ב ד' ל"ח). ע"י מלבי"ם יהושע ט"ז ז', שמח שכתוב שם הגלגל הכוזבה ה„גלגל“ ואיננו גלגל שאצל יריחו.

א.

גִּלְגָל (שם ממשם גִּלְגָלִית): המרה וזכירת השער של הראש והזקן בתער הנלכים (יחזקאל ח' א') והסגלה נקרא גִּלְב או ספר. אזהרת התורה שלא לחקוף פאת הראש ולא להשחית (לגלח בתער) את פאת הזקן נאמר לכל ישראל (ויקרא י"ט כ"ז) ולכהנים בפרט (שם כ' ה.). והנביא אמר אל הכהנים: וראשם לא יגלחו ומרע לא יגלחו כסום יכסמו את ראשיהם (יחזקאל מ"ד כ'). המצוה אחר מהרתו גלח את כל שערו: את ראשו ואת זקנו ואת נבות עיניו (ויקרא י"ד ט'). הנזיר כל ימי נדרו נזרו תער לא יעבור על ראשו, ואם נסמא בינתיים יגלח ראשו במהרתו ביום השביעי לסומא (במדבר ו' ט'). אשת יפת תואר אשר הביא איש מלחמה מן השביח ונשא לאשה נלחה את ראשה וזר (דברים כ"א י"ב). יוסף במדבר בואו לפני פרעה חיה מנלח את שערו ומחלף שמלותיו (בראשית מ"א י"ד). אבשלום גלח את שער ראשו מקץ ימים (פעם אחת בשנה) וסקל את שערו מאתים שקלים (ש"ב י"ד כ"ה).

הנקראים בלשון סתרים י"ב כלי הכריאה. זהו שימת הננטפים למיניהם וביניהם היהודים הראשונים בעלי החץ בימי בית שני שהעסיקו בסודותיהם הנסתרים ובספירות לחזותיהם וענוליהם הידועים, שהם מלאים תפלות ובקשות אל הנשמות בעלותן בגלגליהן דרך צבאות השמים, עד אשר תבאנה אל הניע הצליון. האלכסנדריים הקדמונים האמינו רק בגלגול נשמת האדם בנוף אדם אחר. אכן האלכסנדריים האחרונים בתחלת זמן האפוקריים האמינו גם בגלגול נשמת אדם בבחמה כמו שהאמינו גיב הערדים האחרונים ומנעו בשביל זה מלאכול בשר (תראכיע פי יתרו) ואסור להם להרז כל נפש בחמה חיה ועוף כי אז תוכרה הנשמה המגלגלת בהם להתגלגל מעם שגית (ע"י נשמת חיים מ"ד מ"ד). גם בין הקראים היו סקצחם אשר האמינו בגלגול נפש אדם בגמט היה ולכן החמירו בשחיפה כאסור למעלה. לדעת הסקובלים גלגלי נשמות בעלי חיים או כאברים מיוחדים הם לרוב משפם עונש לרשעים, ומתגלגלות בחיות שיש בהן איזה התרומה אל פעולות המאיתיהם, כמו שנאמר בספר הגלגולים ובספורי סקובלים אחרים. ד"ס החוטא בע"ז מתגלגל בכבד, בגלוי עריות מתגלגל במחול, בשפיכת דמים במרה (וזהו בראשית קמ"ח); המשמש ממתו לאור הנר מתגלגל בשעיר עזים (בעבור רוח זנונים שבו); פורנס המתנאה על הצבור מתגלגל בדבורה; הבא על א"א מתגלגל ברחיים (ע"ד „תפתח לאחר אשת"י); המאביל מרפוח מתגלגל בעלה נדף („עלה טרף"); מי שאינו נזהר בנשירת ידיים מתגלגל במים נחלים בלי סנוחה. הכל מדה כנגד מדה. יש סאמינים בגלגול נשמה האדם בצסחים ובצטוקים, והרושנים אל המתים וגלגליהם מצאו נשמות בני אדם בעצים ובאבנים שנתגלגלו בהם, הן לשכר כמו כמי מנוחות ובאבני חלקי הנחל ובפרחי הוד וגצני תפארת, הן לעונש באבני רחיים ובמי ימים מוערים ובאגמי רשע בעדת צפרדעים, ובאילני סרק ועצים ערערים וחרדים במדבר ישימון.

[גלגול מהלוח] כעין ניגוד לגלגול הנשמות למעלה בשמים, הוא גלגול מחלות מתחת לארץ, של השוכנים בחוץ לארץ דרך מחלות ומערות עד בואנה אל ארמת הארץ הקדושה לשוב לחיות מעפרם בתחית הסתים שתחיה בא"י בלבד (ע"י בתוכות ק"ב). ומשהדלים משום זה לנסוע בא"י בחייהם ולחקבר בארמתה, כדי שלא יצטרכו אחר מותם לגלגול מחלות. על דבר האמונה כי נישמת רשע המת מתגלגלת בנוף אדם חוטא המת לחכותו בתפתח ובשנענן. ע"ע ד ב"ק.

ביבליוגרפיה: רובין הא שכול ח"ב 113; מעשה העתועים 192.

ש. ח.

גִּלְגָל: עיר סמוכה לירדן במערבו למזרח יריחו, ובמקום הזה חנו בני ישראל בעברם את הירדן לרשת זאת ארץ כנען (יהושע ד' י"ט). לדברי יוספוס תכונה גלגל היא עשרה רים (חצי שעה) מירחו, והמשים רים (שתי שעות

סי' קמ"ז). לדברי ר' יוחנן, רפואה היא למי ששתה מים מגולים שנפל לתוכן ארס אם ישתה אח"כ מי רגלים שעברו עליהם מ' יום כשיעור חצי רביע לוג (שבת ק"ט:).

א.

גלוי עריות: ע' עריות.

גלוי ראש: כסוי הראש במצנפת לכתנים היה לכבוד ולתפארת (שמות כ"ח ד') בעין כתר כהונה ולאות שררות, ולהפך הסרת המצנפת חיתה לאות הורדת הכבוד (יחזקאל כ"א ל"א). הנשים השתמשו בצעיף לכסות בו את ראשן ופניהן לאות צניעות (בראשית כ"ד ס"ח). חפיית הראש חיתה לאות אבל וכלימה, ודוד כאשר התאבל על אבשלום היה עולה ובוכה וראש לו חפוי וגו' (ש"ב מ"ו ל'). ברוש והכלמו חפוי ראשם (ירמיה י"ג ג'), והמן נדחף אל ביתו אבל חפוי ראש (אסתר ו' י"ב).

[איסור גלוי הראש באיש] בנמרא משמע שאסור לילך בגלוי ראש משום מדת חסידות, ומסופר כי רב הונא בריה דר' יהושע לא מסני ד"א בגלוי ראש (שבת ק"ה: קדושין ל"א). ואימא דר' נחמן בר' יצחק יעצה את בנה "כסי רישך דתיהוי עלך אימתא דשמיא" (שבת קנ"ה:) וחשבה גלוי הראש לסגולה שלא יהיה נגב (שם). רב אסי פרס סודרא על רישיה בכוס של ברכה (ברכות נ"א). ונראה כי גם בשעת ברכה וקריאת ק"ש היא רק ממדת חסידות (ויקרא רבה פ"ז, תנחומא פ' אמור), וכן דעת כל הפוסקים, וכתב הב"י (אורח סי' צ"א) בשם הכלבו דאפילו תחת אור השמים אין בזה אלא משום מדת חסידות, ובעל המנהיג לרין ק"ש (אות ל"ט) מביא המאמר מהירושלמי "ולא הטרחתי אתכם לקרותה לא עומדים על רגליכם ולא פורעים את ראשיכם" ומסיים: ולמדנו מזה שכל אדם קורא כדרכו, ובאות מ"ח כתב: ומנהג שלא להתפלל בגלוי ראש וכי' ויתכן לו לאדם ללכת בכסוי ראש דרך צניעות ומורא מלכות העולם כמנהג כל אנשי ספרד וישר כתם. ולהלן (דף ל"ט): אומר: ועוד היום מנהג צרפת בשעת ברכה להיות המברך מתעטף בכסותו או נותן כובע בראשו. ומדברי ר' יצחק מווינא (אור זרוע ח"ב פ"ג) נראה כי לא כל בני צרפת דקדקו לכסות ראשם בברכה. ובעל מגן אברהם (בש"ע אורח סי' ח' ס"ק ג') מצא טעם לאסור גלוי ראש בשעת התפלה משום ובחוקותיהם לא תלכו, ואחריו נמשך הרב ש"ז מלאדי בש"ע שלו (אורח סי' ב' ו'). אך רבים השיגו עליהם טעם כי אך חוקים שיש בהם שמץ ע"ז אסורים ולא דברים שנהגו לתעלות או משום כבוד (רמ"א ש"ע י"ד סי' קע"ח א'). חנ"א בביאורו לאורח (שם) הביא דברי חז"ל וגם דברי חזקוני ח"ג קכ"ב, ומסיים: כללא דמילתא אין איסור כלל בראש מגולה לעולם רק לפני הגדולים וכן בעת התפלה, או נכון הדבר מצד המוסר, ושאר היום לקדושים שעומדים לפני ה' תמיד.

ג. מ.

— כל מקום שנוצר ראש מגולה אינו במשמע מגולה ממש, דזה ליכא מאן דפליג דאסור, כ"א ראש מגולה הוא

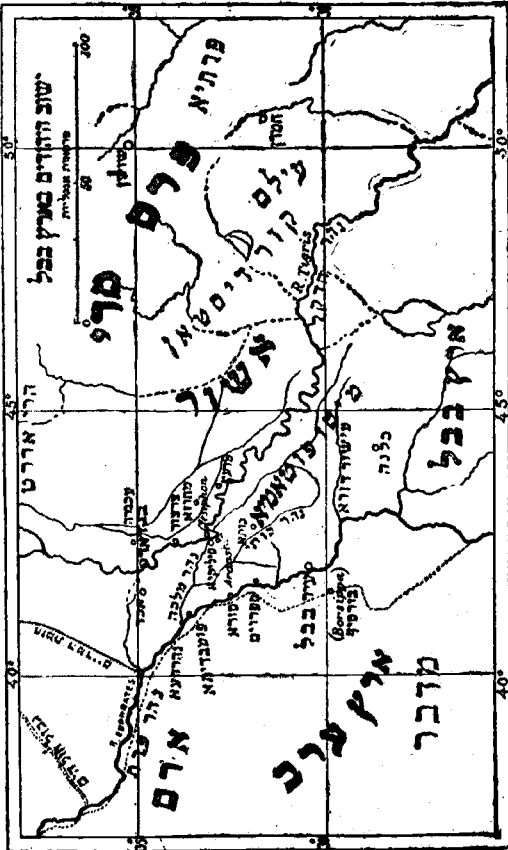
[תגלה בחו"מ] חכמים תקנו האיסור לגדולים לגלח בחו"מ כדי שיהיו מוכרחים לגלח קודם המועד ולא יכנסו לרגל כשהם מגולים, ונזרו שאפילו אם גילה קודם המועד שאסור לו לגלח בחו"מ, ואפילו היה אנוס או חולה, וכן המגודה שהתירו לו לרגל (ש"ע א"ת סי' תקל"א). אך מי שחיה מומר וחזר בתשובה ודרכו לגלח מותר לגלח בחו"מ (תרומת הדשן סי' שפ"ז). והנזיר או המצורע חייבים לגלח בזמנם אפילו בחו"מ כדי שלא יהיו קרבנותיהם. המנהג בא"י בין הספרדים לגלח שער הנער בפעם הראשונה במלאת לו ארבע שנים ואז יזמינו את כל קרוביהם ועושים סעודה קמנה לפניהם ויכבדו כל אחד מהנאספים לספר איזה שערות מראש הנער עד יסורו כל שערות ראשו מלבד הפיאות. יש שמגלחים אותו בחו"מ פסח בביהכ"נ ושם יעשו שמחה גדולה, ויש שעושים כן בל"ג בעומר (י"ח א"ר). המנהג הזה נקרא בשם "חאלאקא" שהוראתו בערבית "תספורת" (ירושלם ח"א 5). ע"ע א ב ל ו ת ; ז ק ; ח ו ק ו ת ה ג ו י ם ; פ א ה ; ת ס פ ו ר ת .

א.

גלוי: מים או משקים שנעלם מעין הרואה מבלי כסוי אסרו חכמים לשתות מהם משום סכנה, שמא שתה מהם נחש או איזה מן הרחשים שיש לחוש שהמיל בהם ארס ממת. ואמרו במשנה: שלשה משקין אסורים משום גלוי, המים והיין והחלב, ושאר כל המשקין מותרים דאין נחש שותה מהם. ושעור השהייה כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה. שעור המים המגולים כדי שתאבד בהם המרה: ד' יוסי אומר בכלים כל שהן (ואפילו המים מרובים) ובקרקעות ארבעים סאה, וכן אבתיחים וכל דבר שיש בו ליחה אסור משום גלוי (תרומות פ"ח ד'—ז'). היין והמים המגולים פסולים לגבי המזבח (סוכה פ"ד י') מדלא חזי להדיום משום הקריבהו נא לפחתך. והרמב"ם אסר משום גלוי גם ביין מזוג (אך יין מבושל אין בו משום גלוי) ואפילו התחיל להשתנות לחומץ והחלב והדבש והציר. בין שנתגלו ביום בין בלילה, ואפילו היה בצדן אדם ישן, אין אימת ישן על הזוחלין, אבל במעין המושך אפילו כל שהוא אין בו משום גלוי. חבית שנתגלתה, אע"פ ששתו ממנה תשעה ולא מתו לא ישתה עשירי, שתוששין ששקע הארס למטה, ויש סם שעולה וצף למעלה או שנתלית באמצע המשקה. לפיכך הכל אסור, ואפילו סגנו במסננת אסור. מים שנתגלו לא ישפכם לרשות הרבים ולא ירביץ בהם את הבית ולא יבבל בהם את הטיט ולא ירחץ בהם ידיו ורגליו ולא ישקה בהם לא בהמתו ולא בהמת חברו אבל משקה אותם לחתול דלא ממת אותו הארס (רמב"ם הל' רוצח ושמירת נפש פ"א, ועי' ע"ז ל', חולין מ"ט). ויש אומרים שאיסור דחיצת ידים ורגלים במים מגולים הוא דוקא במקום שיש סירטא (הרי"ף והר"ן ע"ז פ"ב), מיהו האידנא אין נחשים מצויין בינינו ולא שאר הרחשים שיש להם ארס, הילכך נוהגין להקל בכל המשקין, ואפילו לכתחלה מצויין אותם מגולים ואין חוששין (לבוש י"ד

כ"ד י"ב - י"ד) בשנת ג"א שכ"ן ליצירה=433 קמח"ג; (ד) נבחראון רב הסבחים למלך בבל הנלה את צדקיהו ושארית הפליטה מיהודה ובנימין בשנת י"ח לכבוש יהויקים שהוא י"ט למלכות נבוכדנצר (שם כ"ה ח' י"א) בשנת ג"א שלי"ח 422 קמח"ג, וחזו נלות בבל.

[נלות בבל] מספר הגולים מעשרת השבטים לא נרשם, רק מספר בני יהודה שהגלה נבוכדנצר עשרת אלפים ובניהם היו שבעת אלפים אנשי החיל והחרש והמסגר אלה והנשארים שרים וגדולי העם (מ"ב כ"ד י"ד - ט"ז) ואולי היה מספר השרים ברוך שלשת אלפים ועשרים שלשה (ירמיה י"ב כ"ח), אבל מרבית העם שהגלה לא

חשב. וכן הגולים ע"י נבחראון ארבעת אלפים ושש מאות היו רק מראשי העם (שם נ"ב ל') זולת החסון, כי הלא ברש"ן כרש שבו מ"ב אלה וש"ס נפש (עזרא ד' א') ואח"כ עלו עוד חמשת אלפים עם עזרא, ועוד נשארו שם רבים שלא עלו. נלות בבל היתה שבעים שנה (ירמיה כ"ה י"ב) היינו מחורבן הבית הראשון עד בנין הבית השני בשנת ג"א ת"ח=352 קמח"ג (ע"ע ב ב ל). לדעת חז"ל היו החרש והמסגר חכמי התורה שבשעה שפותחין נעשו הכל חרשין וכו' והם גלו עם יבניה (יהויכין), ודרש מרימר צדקה עשה חקב"ה עם ישראל שחגלה נלות צדקיהו, ועדיין נלות יבניה קיימת, כדי שילמדו תורה לאלו הגולים

בלי כספי תלית או סרבל אשר היה דרך הנשואים לשאת, וראיה מקדושין כ"ט: מאי מעמא דלא פריסת סודרא? אל דלא נסיבנא, ופירש רש"י בדרך הנשואין שהיו רגילים לכסות ראשן, ובשבת ע"ז: מאי סודרא? סוד ה' ליראוי ופירש"י דרך ת"ח לעטוף סודר. ובקדושין ח': כגון רב כהנא דנברא רבא הוא ומבעי ליה סודרא ארישיה. אבן המג"א ס"י ח' מביא ראיה מזה דמי שאינו ת"ח גם נשוי אסור לכסות ראשו בסודר. וברמב"ם הלכות דעות פ"ה ו' כתב: צניעות גדולה נוהגין ת"ח בעצמן שלא יתגלה ראשן ובמ"ג ח"ג פ"ב: אפילו פחות מד' אמות ואפילו בבית אסור בגלוי הראש, וכן דעת רבנו יונה בס' חיראה. ובירקא דבה פ' מצורע י"ט: בעצלתים ימך המקרה עלי ידי שאדם מתעצל לכסות ראשו כראוי הרי הוא נעשה דאומטיקום (צ"ל דומיניקום, כלומר אחד מקדושיהם) כומר, והיינו משום ובחוקותיהם). השלי"ה כתב אפילו בשעת שינה צריך לכסות הראש, ויש מדקדקים גם במרחץ לכסות ראשם. הדרכי משה באור"ח ס"י ב' כתב בשם מסקי מהר"א כי אין איסור לישבע בגלוי ראש אם השלמן כופה לזה, ובס' שבות יעקב כתב אם בא שר גדול לביהמ"כ החובה על היהודים להתנצל לפניו שאינו יכול להסיר בובעו מעל ראשו מפני קדושת ביהמ"כ. בתורה חמשה (שמות פ' ג' אות ג') מביא המנהג הקדום לשלוף הנעל לכבוד שרים ומלכים עד שבא האפיפיור ואמר שיותר טוב להראות כבוד והכנעה בגלוי ראש ונתקבלו דבריו בכל ארצות אירופא ולא בארצות המזרח, ולפי"ז יש איסור בגלוי הראש משום ובחוקותיהם לץ תלכו.

דבר גלוי ראש באשה ע"ע פ א ה נ כ ר י ת.

הר"ף

גלולים: ע עבודה זרה:

גְלוּת (רבו גְלוּתוֹת): הובלה והעתקה לארץ אחרת בהכרח בתור עונש, ונתיחד בפרט לנלות בני ישראל מאדמתם (Exile) ונפוצותם בארצות שונות (Diaspora), כמו לגלותנו (יחזקאל ל"ג כ"א), ובני הגולה (עזרא ד' א'), ואחינו שבגולה (ברכות ס"ג), ומה נקרא הגשיא בבבל בימי התלמוד והגאונים ראש הגולה או ריש נלותא ובתפלת ש"ע מתפללים לקבוץ גלויותינו. גלויות רבות הגלו בני ישראל וראש לבולן הוא נלות ס צ ר י ס (ע"ע). אמנם לא היתה גלות במובן המלה, כי בני ישראל לא היו עוד עם ולאום ולא היתה להם ארץ מיוחדת. ויחד נכון לתאר נלות מצרים בשם "שעבוד". ארבע גלויות גלו בני ישראל בימי הבית הראשון: א) תגלת פלאסר מלך אשור הגלה את בני נד ובני ראובן וחצי שבט מנשה מן הנלעד ונגם את בני נפתלי בארץ כנען (מ"ב ט"ז כ"ט) בשנת ג"א קמ"ז ליצירה = 573 קדם מה"ג; ב) שלמנאסר מלך אשור עלה על שמתן ויגל את יתר בני עשרת השבטים אשורה, וישב אותם בחלה ובחבור נהר גוזן ועיר מדי (מ"ב י"ז ו') בשנת ג"א קצ"ט=555 קמח"ג; ג) נבוכדנצר מלך בבל הגלה את יהויכין עם כל השרים וגדולי יהודה בשנת השביעית לכבוש יהויקים שהיא שנת ח' לממלכת נבוכדנצר (שם

אחריהם (נטין פ"ח. רש"י). ור' חייא אמר מפני שידוע הקבי"ה את ישראל (בזמן ההוא) שאינן יכולין לקבל נזרות אכזריות אדום (רומי) לפיכך הנלם לבבל (פסחים פ"ו:). ובאמת לא היו מלכי בבל מעיקים לישראל כמו בגלות רומי אח"כ. ולו שמעו בני יהודה וירושלם לדברי הנביא ירמיה להכנע מפני מלך בבל ולא מרד צדקיהו בנבוכדנצר לא היה מנלה את ישראל מעל אדמתם ולא החריב את בית המקדש. אך לא כן בכבוש רומי את ירושלם אשר הכריעו את היהודים למבח באף ובחמה ונזרו עליהם נזרות להפרעם מדהם ושללו מהם זכות אדם לעשותם להרפה ולשנינה בעיני העמים. הגלות האחרונה הזאת היתה קשה מכולן. והיה בשנת ג'א תתכ"ח לצירח=68 למספר הנחוג. אבל גם בגלות הזאת באו רבים עוד הפעם לבבל. ויש שנשאר שם מגלות הראשונה. ורבי כתב אגרת לאחנא בני גלותא בבבל ולאחנא דבמדי ולשאר כל גלותא ד'שראל וכו' (סנהדרין י"א:). ומאז נתפזרו ישראל בכל כנפות הארץ.

[עון הגלות] גלות באה לעולם בשביל כמול המצות התלויות בארץ כמו שמיטות ויובלות חרוטות ומעשרות (אבות פ"ה ואדר"נ פ"ב) ובעון גלוי עריות (שבת ל"ג.) והנהגה מסעודה הרשות (פסחים מ"ט.). בי"ה שאינם נוחין זה לזה אחד גולה (סוטה מ"ט.). במקום אחר נראה שהגלות נעשה למכותן של ישראל ודרש ר' אושעיא "צדקות פרוגו בישראל" (שופטים ה') צדקה עשה הקב"ה בישראל שפוזר לבין האומות (פסחים פ"ז:) שאם היו במקום אחד היה אפשר לבלותם. ור' יוחנן אמר לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים (שם) כי ילמדו דעת מבני ישראל. ובכל מקום שגלו ישראל שכינה גלתה עמהם. גלו למצרים שכינה עמדם וכו' (מגילה כ"ט.). ולכן העביר יוסף את העם לערים מסצדה כבול מצרים ועד קצתו (בראשית מ"ז כ"א) דלא ליקרן לאחיו גלותא (הולין ס"ז:).

[גלות אכרימקען] מנחם שנהגו חכמים וגדולי הרבנים ללכת בגולה למקומות שונים שיושבים שם יהודים מבלי להודיע מי המה (incognito), ורצו בזה לקיים מאמר המשנה "היו גולה למקום תורה" (אבות) וכדי לתקן על איזה חטא. כי גלות מכפרת עון. ומצינו ברבא שאמר ז יקום ואינלי, וקם גלי לבי רומאי וכו' (ברכות נ"ז.). הנאון מוילנא היה נחוג בחקן הגלות ועבר בכמה ערים בפולין ואשכנז ולא נתודע לאיש כדי שלא ירבו לעשות לו כבוד מפאת תורתו, והיה נחשב כאורה פשוט בבית מכניסי אורחים. ע"ע בבבלי; עשרת השבטים; קץ הגלות.

ביבליוגרפיא: עשר גליות בית הסדר ש חידותיה; אוצר השמות 458.

גלותא: ע' ריש גלותא. גלח: ע' כמר. גליא (Galatia): מחו על אי באסיה הקטנה, ואחר שנת

25 למספר הנהגו כבשוה הרומיים. כנראה ישבו שם יהודים בזמן אנטיוכוס הגדול. ספינות היו תולכות ונאות מנלא לאספסיא (יבמות ס"ג.). ור' עקיבא הלך לנלא ושמע שקורין שם לנדה גלמודה (ר"ה כ"ו.), ומצינו נחום איש גליא (כתובות ס"ו.) ואולי הוא אחד עם מנחם גליא (תוספתא עירובין פ"ח. ויקרא רבה פ"ט בענין בטול הקרבנות לעתיד לבוא). ור' יוחן דמן גליא (בביר פניא וי"ד פ"ב). והו גליא ששמה שלח פאול אגרתו הנודעת אל הגאלאטיים בבירת החדשה כפי השערת הפרופסור ראמסיי. אבל ראוי לחזק כי הגאלאטיים שזכרו בס' השמונאים א' פ"ח ב' והשמונאים ב' פ"ח כ' היו באמת גאליען (Gauls). ובשביל זה חשבו רבים כי גליא היא ארץ גאליען שנקראת אח"כ ארץ הפראנקים מעת שנתישבו האחרונים שם. והיא פראנציה או ארץ צרפת. אך רחוק הוא שהלכו היהודים בימים ההם כ"כ למרחקים.

ביבליוגרפיא: תבואות הארץ הנצח לונג 319; שבע חכמות 92.

גליונים: ע' און גליון.

גליל (Galilee, Galilee): שם מחו בא"י. ארץ הנליל (מ"א ט' י"א). נקרא נ"כ גליל הנגים (ישעיה ח' כ"ג) מפני כי שם ישבו בני עמים שונים. החלק הזה עלה בגורל נחלת מטה נפתלי ושם היתה העיר קרש (יהושע כ' ז'). ונתיהר השם הזה כימי בית שני לת"ק הצפוני שבא"י, וגם הוא נחלק לשנים: גליל העליון וגליל התחתון. העליון לצד צפוני כולל נחלת אשר ונפתלי, והתחתון לצד דרומי כולל נחלת יששכר ונבלח. לענין בעור חלקו חול את הגליל לשלש ארצות: גליל העליון גליל התחתון והעמק. מכפר תנניה ולמעלה כל שאינו מגדל שקמין גליל העליון. מכפר תנניה (כפר ענף) ולמטן כל שהוא מגדל שקמין גליל התחתון. תחום סבריא והעמק=בקעת גנוסר (שבניית פ"ט ב' ירושלמי שם). לדעת יוסיפוס (מלחמות ח"ג 3. 1.) היתה תבנת גליל העליון: ברחוב (מדרום לצפון) מברסאבא (ביריא פ') עד הכפר בעקא, באורך (ממזרח למערב) מכפר תללא (מיללוס?) סמוך לירדן עד מעראט (מערות). גליל התחתון רחבו מכפר קאללאט (או נינעא=עין גנין) בעמק הגדול עמק זרעאל עד בירסאבא. ארכו מסבריא עד עיר זבלח סמוך לעפנ. ולפ"ז כולל עמק סבריא לגליל התחתון, ולפי המשנה סבריא אינה בכלל הגליל. גם יתאר את גליל ים התיכון, לדרום גליל התחתון ולמזרח א ב' לו גא (ע"ע). העיר קסריא היתה המטרופולין של הגליל העליון. גבולי גליל התחתון היו: לצפון גליל העליון, למערב ים התיכון, למזרח ים כנרת לדרום שמתן. לפי עדותו היה מספר תושבי הגליל רב מאד בערים וכפרים אשר הקמן שבהם החזיק לא פחות מטי אלפים נפש. וכנראה נאמר זה בדרך נחמא. אנטימטר קרובה לגליל (נטין ע"ה). ורצועה של ארץ העמים מפסקת בין גליל ליהודה (חגיגה כ"ה). ואולי זה הוא "גליל הנגים". קסרי וקיסרן נמצאו

א.

היהודים לקחו חלק נכבד בהתגלות אמריקא ובחקר ארצות נעלמות. היהודים אברהם די ביחא (Beja) ויוסף צפמירז מלאמינו ניסלוהו למצוא את פידרו די קובילהאנו שהלך לחקור אחרי ארץ של פריסטר יוחן ומצאו אותו בתודו. היהודים התעסקו ביחוד לבחון אודות גלילות ארץ ישראל והניאוגרפיא שבכתבי הקדש (עי' הביבליוגרפיא בסוף ערך ארץ ישראל ובסוף ערך כתבי הקדש). ועל גלילות הארץ שבתלמוד, כמו יחיאל צבי הייטענזאהן בספרו שבע חכמות שבהלמוד חלק הנ"ר אונרפיא (לכוב 1883), ונייבייער בלשון צרפת Geog. du Talmud (פאריס 1868). צונץ כתב מאמר באנגלית על הניאוגרפיא בספרות ישראל, ורשם 160 חבורים עד שנת 1841 (הוספה למסעות בנימין הוצאת אשר ח"ב לונדון 1841, והמאמר נעתק לאשכנזית בספרו של צונץ „געזאמעלטע שריפטען“ ח"א ברלין 1875). בזמן האחרון הצטיינו ביחוד יוליוס לעווענבערן בספרו „געשיכטע דער געאגראפיע“ ברלין 1840; ג'ס פאללאק בספרו Descrip-tion of New Zealand; נ. אייזאקס בספרו Zululand; וו. ג. פאלגרייוו (Palgrave) היה הראשון מאנשי אירופא לתור את ארץ Neja; יוסף וואלף חקר אחרי בוכארא; יוסף פ. שמעון יוסף הלוי חקרו את אביסיניא; בעססעל כתב בדבר חקירות קוטב הצפוני וכן עשה אנגילו היילפערן סבאלטימור. אפיטאן בינגער מצא ותאר את המקום אשר הנחר ניגר כומף את מהלבו; קאפיטאן Foa חרף את נפשו ואבד את חייו בנסיעתו לכל אורך רדום אמריקא.

בספרות הניאוגרפיא תחדשה הכי נכבד ספרו של קלמן שולמאן „מוסרי ארץ“ עשרה חלקים על כל חלקי התבל (ווילנא 7-1871) ו„מחקרי ארץ רוסיא“ (שם 1869) ו„דברי חמץ“ (מאמרים שונים, 1891); שמשון בלאך „שבילי עולם“ (זאקליב 1827, לכוב 1870) ו„זהב שביח“ על ספרד ופורטוגאל (לכוב 1855); יהושע לעוויני זאחן „ידיעת גלילות הארץ או שבילי עולם החדש“ על רוסיא ח"א (ווילנא 1869); יששכר בער גארדאן „שבילי עולם חדש“ על אמריקא ואוסטרליא (ווארשא 1870); נחום סאקאלאו „מצוקי ארץ“ או יסודי ידיעת הניאוגרפיא המבטית (ווארשא 1878); שו"ע איש ביאליס טאק „שבילי ארץ רוסיא“ (כ"ח ווארשא 1890); ישראל בלקינד „ראשית ידיעת כתיבת הארץ“ הוצאה שניה ירוש 1899; מגדיל מאהר „שבילי עולם“ על אירופא. בדבר ספרי הניאוגרפיא של הנוסעים היהודים ע"ע נוסעים.

ג'י'עניא: מרינה שנתחברת לאוסטריא כאשר נתחלקה פולין בשנת 1772 עם שינויים קטנים באספת ווינא בשנת 1815. בשנת 1900 היה מספר היהודים בגליציא 811,371 בין 7,315,939 תושבים, או בערך 11 אחוז סמאח. רוב היהודים יושבים בערים כמו קראקא, לכוב, בראדי, דרר הוביטש, ספרי, קולומיא, טרנובול, בוטשאטש, ברעזען, וולקייב, סטאניסלאב, זלוטשוב, קשאנוב. בדרכי החשכלח

בגליל (וסוכה כ"ג). גליל הוא מקום נבדו ומאחר שם חקיץ לבוא מארצות העמקים (גורים ס"ב). יוסיפוס משבח מאד את אדמת הגליל וביחוד בסביבות ים כנרת ומלחמות חז"ג.2). וגם התלמוד יספר בשבח פירותיה ובפרט צפורי שחיתה ארץ זבת חלב ודבש (מגילה ו). כתובות ק"ב.). וגדלו שם זיתים רבים, ואמרו נוח לו לאדם לגדל לניח זיתים בגליל מלגדל תינוק אחד בא"י (ב"ר פ"ב). והיה לחם שמן רב יותר מין (גזיר ל"א:), ומעלין פירות כגליל ליהודה (מעשרות פ"ב נ"ג). והיו עושים שם פכים שנקראו פכים חלילים (בלים פ"ב ב') וכנראה היו פכי שמן, אך לא היו להם בגדי פשחן כמו בא"י (שבת מ"ג). ורובם היו עניים ומסתפקים במעט (שבת ע"ח). אך היו שמחים בשמחת יום, ושהמו בהמות רבות בערב יח"כ שחשבוהו ליום (תוספתא חולין פ"ה. גמרא פ"ג. ספרא אמור פ"ח). אנשי הגליל היו שומים ומרנלא בפי העם לקראם „גלילאה שומה“ (ערובין נ"ג), והיו קנטרין ומודרין חנאה זה מזה (גורים מ"ח). ומגמנים בלשון כי לא ניכר במבטאם בין אלף לעיין ובין ח"א לחי"ת ותורתם רפויית בידם (ערובין נ"ג). אך עסקו במעשה מדכבה, ואחד מהם בא לכבל ורצה לדרוש בה ונענש (שבת פ"ז). בעין יעקב הנוסח מין גלילי אמר קובל אני עליכם פרושים וכו' (שם) ועי' מהרש"א כי מושב המינים היה בגליל, ושם היה המסור לאמונת הנוצרית.

ביבליוגרפיא: תכונות הארץ 82; אוצר השמות 463; קאפיטאן, שמודיען ציר געשיכ"ט גאליליאס, ברלין 1890.

א.

גלילה: עי' הגבהה וגלילה.

גלילות הארץ (Geography): חקירות על תכונת כדור הארץ; לאחר הארצות והמקומות ויושביהם. היהודים עזרו הרבה להתפתחות החכמה הזאת. ספרי התנ"ך הם הראשונים לאזור בקרבם רשימות וידיעות נכבדות בגלילות הארץ בזמן הקדום. ובפרט הפרשה העשירית בספר בראשית על אודות שבעים האומות לארצותיהם. גם בהלמוד נמצאות ידיעות כאלה מפחרות בספרי הש"ס. רבוי חלליות ופיזור היהודים בארבע כנפות הארץ והעילו הרבה להעשיר את ספרות הניאוגרפיא ע"י ידיעות המדיקות שכתבו והביאו הנוסעים היהודים מקהלה לקהלה. כמו הנוסע ר' בנימין מטודילא ור' פחחיה טרנגשבורג וכדומה. גם ספרי השו"ת במשך יותר מאלף שנים מזמן הגאונים עד חיום אוצרים בקרבם פרטים רבים וחשובים בנוגע לחכמת הניאוגרפיא. החקירות החדשות לתולדות גלילות הארץ החלו מעת שיסר הנשיא העברי הנוסע בים את המצפה (observatory) בעיר סאנרים בדרומית-מערבית פורטוגאל, הוא מנה את היהודי יאפר דא קרשקש (Jafuda Creques) בן אברהם קרשקש מפאלמא לראש מנהלי המצפה. קרשקש חבר את חמפה הראשונה בניאוגרפיא בשם „קאמאלאן“ וחרת עליה החלות החדשות שמצא מארקו פולו באסיה הקיצונה.

ששם נדלה שנאת הרת ומבארץ אימליא ששם גברו נזרות האפיפיור" (שורת הרמ"א סי' צ"ה) כי ע"פ רוב המו השדים את הסדר ליהודים ומצאו את המנוחה הדרושה ואת חיובת המוסרית להגדיל את קרן התורה ולחזק את מוסדות חדת, באין משבית ומכלים רב"ר. המוסד היותר נכבד אשר השפיע הרבה על חיי העם ועל כל התפתחותם הרוחנית, היה הועד הראשי הנודע בשם "וועד ארבע הארצות" (ע"ע), הרבנים ומנהיגי הדור התאספו לפעמים גם בערסלוב ובלבוב ובקראקא, ומהם יצאה תורה לכל הקהלות והם השפיעו על כל התלוצותיהן ועל כל עניני הרת.

[הרבנים] מן הרבנים שהיו אבות בתירדינין או ראשי ישיבות יזכרופה רק חיותר ספורדסים שרשומם ניכר בכל רבני ההוראה; ר' קלמן סוירטיוא, אב"ד ור"מ בלבוב משנת רע"ח; ר' משה איסדליש (הרמ"א) אב"ד ור"מ בקראקא משנת שי"ג עד של"ב; ר' יוסף בעל שארית יוסף, ניסו של הרמ"א, בשנת שי"ג, ר"מ בקראקא; ר' סאיר מלובלין (מהר"ם לובלין) אב"ד לבוב עד שצ"ג; ר' יואל יפה סירקיש (הבי"ח) אב"ד קראקא משנת שע"ח; ר' יהושע ולק הכהן (הסמ"ע), ר"מ בלבוב נפטר שע"ד; ר' יעקב יהושע בעל פני יהושע, אב"ד לבוב וקראקא, נפטר בשנת ת"ח; ר' י"מ ליפמן העליר בעל תוספות י"מ, בא לקראקא בשנת ת"ד ונפטר ת"ד; ר' דוד הלוי מלודמיר (המ"ז) אב"ד ור"מ בלבוב, נפטר תכ"ז; ר' צבי הירש אשכנזי (החכם צבי) אב"ד בלבוב, נפטר תע"ח; ר' יוסף בר סאיר תאומים בעל פרי מגדים, מ"מ ומויצ בלבוב; ר' יחזקאל לנדא בעל נודע ביהודה, ראשון לארבעה בתירדינין בבראדי; ר' אפרים זלמן טרגליות בעל בית אפרים, בבראדי; ר' יעקב משולם אורנשמיין בעל ישועות יעקב, אב"ד לבוב; ר' צבי הירש חיות, אב"ד זאלקיעב; ר' יוסף שאול הלוי נאמנואהן בעל שואל ומשיב, אב"ד לבוב; ר' שלמה קלוגר בעל טוב מעם ודעת, מ"מ ומויצ בבראדי, ור' יהודה ליבוש לנדא בעל יד יהודה, אב"ד סאנדאגורא. [החסידות] למרות חשיבות הרבות אשר נוסדו בכל הקהלות הנדולות ומספר תלמידי החכמים שנתרבו יום יום, "שקהלות של חכמים בעל-בתיים היו מחזיקים לא פחות משלשים בחורים ומהם היו עשרים חכמים שנקראו בשם "מדינו" (הנובר, יון מצולח), הנה רבו מאד "עמיר-הארץ" ובפרט בין יושבי הכפרים שחיו חיים גסים וחיו רחוקים מתחום ה"שוב", שאור התורה לא נגה עליהם כלל. העניים שבהם היו מאמינים בכל אמונה מפלה והעשירים שבהם רדפו אחרי כבוד ויקנו בעד התניהם כסאות של "רבנות" בכסף מלא (הכרוז על מני הרבנים משנת י"ג). והם היו הראשונים אשר דבקו במיסדי החסידות מימי השפעת הבעש"ט (ת"ק-תקכ"ב). הרבנים התנגדו להחסידות בשנאה עזה ונלחיה ויהי להם חשם, "מתנגדים" עד היום הזה. רבים מהם הביטו על מתחמד כעל מוסר. אבל רוב העם בגלצ'יא נטה אתרי החסידים, והרבנים הקטנים גם הם נאלצו מפני דחקם

הכללית עולים היהודים על יתר התושבים לפי ערך מספרם ובפרט מרובים התלמידים בבתי מדרש למדעים, הרופאים ועורכי דינים, ומובן כי רוב הסוחרים והבאנקירים הם יהודים. בדבר קורות היהודים בגלצ'יא ביחס לחטמטלה עד שנת 1772 ע"פ פו ל"ן, ומאז עד הזמן ההוה ע"ע אוסטר"א.

[מצנ הרוחני] מראשית המאה המ"ו החל למוד התורה להשתלם בגלצ'יא והיתה לאחד ממרכזי התורה ומצוינת בגדולי ישראל. מהקהלות הנדולות כמו לבוב, קראקא, בראדי ועוד, נודעו לנו רבנים, מורי צדק וראשי ישיבות, שנעשו עמודי הוראה ושהשפעתם העצומה נכרת בכל התפתחותה של הספרות התלמודית משך מאות השנים האלה. לפנים מעטו לומדי התורה, "בעלי הקהלות היו שוכרים להם אנשים מאשר מצאו והם היו להם שליחי צבור, מורי צדק ומלמדי תינוקות" (שורת מהר"ם בר' ברוך ח"ג סימן ק"יב). מספר היהודים אז היה מעט, וכאשר נחרבה מספרם ע"י מגורשי אשכנז וארצות אחרות גדל גם המחסור לפי מספר העניים בין הגולים. אבל הרות הדת והמספר שנתנו להם מלכי פולין שהיו מלכי הסד, עוררה בהם הכה המוסרי והחמרי להרחיב גבולותיהם ונבולות התורה יחד. אומרים שכבר המלך Leszek חתם בשנת 905 כתב-הרות ליהודים ויתן להם הרשות לגור בכל הארץ כאות נפשם. המלך קזימיר הגרול הוסיף על זכויותיהם (1356) גם לסחור בכל הארץ לכל רחוקיה, לבחור להם שופטים מקרב אחיהם ולשמור את תורתם באין מפריע. בימי המלך זיגמונד (48-1506) היה הרב מיכל יוספוביץ ראש הרבנים או זקן היהודים, וכן גדלו והצלחו, יסרו קהלות חדשות ונדולות וגלצ'יא היתה למופת לשאר הארצות. הראשון אשר החל להרביץ תורה בגלצ'יא (או פוליהקסנה) ו"ששמעו הלך מסוף העולם עד סופו" (צמח דוד), היה ר' יעקב פאלאק (אבי החלוקים) שיסד בית מדרשו בקראקא בשנת רס"ז (1506), והוא היה רבו של ר' שכנא מלובלין רבו של הרמ"א, ומני אז החל למוד התורה להתפשט בכל הארץ, באמצע המאה המ"ז כבר הפיץ הרמ"א את תורתו בקראקא, שהיה ריש מתיבתא והעמיד תלמידים רבים והוראותיו נתקבלו בכל תפוצות ישראל. ובשנת שפ"ז (1627) היתה כבר עיר לבוב "גדולה ומפוארה, מלאה חכמים וסופרים, מקור החכמה ומעין התבונה, אבן פנה יסוד האמונה" (תשובות הבי"ח סי' ע"ב).

[גזירות ת"ח] הן גם שם פרצה לפעמים לא רחוקות שנאת עם הארץ נגד שכניהם היהודים, בפרט הנזרות הרעות השונות, המלחמות שהיו לפולין מבית ומחוץ, ובפרט נזירות ת"ח וכל האכזריות משך שנות המלחמה ההיא בין נרודי המילניצקי והפולנים, עשו שמות בארץ ואלמי נמשות נחרגו ומאות קהלות נחרבו ובמלו. בימים ההם נשרפו או אבדו ניכ כמה פנקסאות ואתם מקורים יקרי ערך של דברי ימי ישראל בפולין, אבל למרות כל אלה "היו ימים טובים לישראל בארץ זו יותר מבארץ אשכנז

ובפרט עפני ה"רדיפות" לכוף אח ראשם ולהודות ב"רביים" או ה"צדיקים". ואף כי הרבנים הנדולים (מלבד מעטים היתזאים מן הכלל, כגור חיים מצאנו) עמדו בהתנגדותם, בכ"ז פשטה החסידות בכל הקהלות הקטנות (כידוע היה רוב סלמולי הבע"ש"ם בגלצ'א) וידה היתה תקיפה מאד. לא ארכו הימים והרבנות צרתה נכנעה תחתיה והחסידות שפכה ממשלחה על כל עיני הקהלות. מעריצי החסידות היו מתחלקים לכמה כתות צוררות אשה את אחותה. שתי חבמות הראשיות בגלצ'א היו חסידי סאראנורא וחסידי בעלו. הצדיק היושב בסאראנורא (עיר קטנא בבוקובינא) הוא תמיד "גבר" ר בער ממעוררשט, והצדיק היושב בבעלו היום הוא נכר "חזקן" מבעלו, דור שלישי של מוסר הכסא. השפעתו גדולה מאד. משנת תרל"ט החלה הכת הזאת להתערב בעיני הפוליטיקא, יסודה חברה, "מחויקי הרח" ועתון מיוחד בשם זה שהוא אורנאן החברה. בשנה ההיא גברה בהתחרות הבחירות לבית הנבחרים בווינא והרב שמעון סופר נבחר ברוב דעות, ותלך הלוך וגדל. אבל למרות כל הנצחונות האלה אין ספק שחיי החסידים התלויים בעת ברצון חיראים מדור הישן, לא יארכו עוד ימים רבים אחרי מות הדור הזה.

[ההשכלה] השפעה גדולה בחיי היהודים בגלצ'א, משך מאת השנים האחרונה, היתה התנועה ל"השכלה", השכלה עברית ואירופית אשר תקופתה לא נגמרה עדיין. המלחמה בין הדור הישן והצעיר עורר נמשכת ברוב הערים הקטנות, אם גם חמפוס הישן הולך וכלה. תנועת ההשכלה באה לגלצ'א מברלין ומשך עשרות שנים היתה נקראת על שמה. בדמנחם חיה בעיני הדור הצעיר, בני "העם יושבי חשך וצלמות אסירי סבלות ועורחן" (שי"ר בכרם חמד), "הפילוסוף האלחי" והכבוד אשר נחל בעד חכמתו עשה עליהם רושם חזק. ספרי "המאסף", "שירי התפארת" והחזיון "מלוכת שאול" של יוסף האפרתי (גדפם ראשונה בווינא בשנת תקנ"ד), חרבו לחלחלב את לבות הצעירים גם בערים קטנות כמו זאלקעוו. רפאפורט פרסם את שיריו הראשונים בכבורי העתים מתקפ"א, לעטערים הדפים את ספרו, "דברי שיר" בשנת תקפ"ב ונחמן יצחק פיישמן סחבת שיריו, "אשכול ענבים" בשנת תקפ"ז. חקיסר יוסף השני אשר היה אז המושל הראשון ששם את עינו ולבו להטיב מצבם הרוחני והחמרי של יהודי ממלכתו, הרבה גם הוא ע"י תקוניו השונים לסול מסלה לתנועה החדשה ולפנות לה דרך. שני המרכיבים הראשיים להשכלה היו בבראדי ובטרנפול. באתרונה חי ד" יוסף פערל (גולד תקליה ומת בשנת ת"ר), תכם עצום ושר גדול בישראל" (שי"ר בכרם חמד). הוא היה בעל השפעה גדולה חשוב בעיני הממשלה והוא נלחם עם אויבי ההשכלה, המתחסדים והמתקדשים אשר שללו המשרה בעבור רביהם וקוסמיהם" (שי"ר על רניק) בכל עז ידו התקיפה. הוא יסד בעירו בית חנוך לנערים (תקע"ג) ובית תפלה ע"פ סדרים חדשים ויסנה עליהם אנשים חכמים ומופלגי תורה. בשנת תקפ"א תדפס את ספרו

[ראשי המשכילים בגלצ'א] המשכילים הראשונים היו כלם אידיאליסטים שספרו נפשם על משאות רוחם. כל חפצם היה ללמוד וללמד, "טוב מעם ודעת". רובם היו בבראדי ומצאו חזק ועור בין משכיליה. להם הקדישו את ספריהם וביניהם מצאו רוב החותמים. פרנסי הקהלה שהיו סוחרים מנכבדי הארץ, היו נ"כ חוכבי שמת עבר ומוקירי ההשכלה (כמו משפחת קאליר). רוב סופרי ההשכלה הראשונים היו תרנמים וחטוכים שבתם ספרי מדע. שיר הדפים את מחברתו הראשונה, "תכונת עיר פאריס" (בלי שם המחבר) בשנת תקע"ד, ר"ש בלאך את ספרו, "תשועת ישראל" בשנה זו עצמה וספרו, "שבילי עולם", א בשנת תקפ"א. ור' מרדכי יאוועל את ספרו "רוח חיים" בשנת תקפ"ז ואת ספרו, "למודי חמכע" בשנת תקצ"ו. ור' חיים סטנבר בבראדי את ספרו, "דבר חכמה" בשנת תקצ"ד. בראש המשכילים היו ר' נחמן קרובמל ור' שלמה יהודה ליב רפאפורט ואחריהם נהרו סופרים ומשוררים אנשי שם ורבי כשרון, כשמשון בלאך, מאיר הלוי לעטערים, יצחק ערטער, יהודה ליב מיזעם, נחמן יצחק חכהן פיישמן ומחנה גדולה של צעירים. נדם יצאו החסידים והרבנים בכל כלי נשקם, ובשנת תקע"ז נסו הרב ר"י אורנשטיין (בעל ישועות יעקב) וחבר של קנאים להחרים את שי"ר ומרעיו. אבל כל כלי זעמם לא הצליחו. מני אז חלכה התנועה הזאת הלוך ונבור ומחנה חסופרים והחכמים הלך וגדל.

[בחי הדפוס ויטלי] ספרים על כל עיני החכמה והשירה, מקוריים ותרנמים. נדפסו כמעט שנח שנת בבתי דפוס שנמצאו כמעט בכל הערים הנדולות. תראשן נוסד בזאלקעוו במאה השבע עשרה ע"י אורי פייבוש הלוי ברצונו או ברשותו של חמלך יוהן השלישי Sobjeski (ע"י לעטערים Werth. Jahrb. 5620). בשנת תקצ"ג יסד שמואל ליב נאלדענבערג את העתון, "כרם חמד", בשנת תרי"ח החלו משכילי לבוב לחוציא חוברות בשם, "ירושלים חבנריח". בשנת תרמ"ז החלו לצאת חוברות ה"שוון" ע"י יוסף קאבאק, ומשנת תר"כ קמו משכילים שונים (יוסף כהן צדק, ברוך ווערבר, בעריש גולדבערג ועוד רבים) אשר הוציאו לאור שבתונים וירחונים שמהם זכרו מה רק: אוצר נחמד, מניד ירחים, המבשר והנשר, העברי, וגנה הירח, מלבד עתונים בשפת אשכנז ויהודית.

[התבוללות] המשכילים הראשונים אשר, לא עברו מימיהם על מצוה קלה, מתו או נלו מארצם או מספו

בחי היחודים בגלצ'א, משך מאת השנים האחרונה, היתה התנועה ל"השכלה", השכלה עברית ואירופית אשר תקופתה לא נגמרה עדיין. המלחמה בין הדור הישן והצעיר עורר נמשכת ברוב הערים הקטנות, אם גם חמפוס הישן הולך וכלה. תנועת ההשכלה באה לגלצ'א מברלין ומשך עשרות שנים היתה נקראת על שמה. בדמנחם חיה בעיני הדור הצעיר, בני "העם יושבי חשך וצלמות אסירי סבלות ועורחן" (שי"ר בכרם חמד), "הפילוסוף האלחי" והכבוד אשר נחל בעד חכמתו עשה עליהם רושם חזק. ספרי "המאסף", "שירי התפארת" והחזיון "מלוכת שאול" של יוסף האפרתי (גדפם ראשונה בווינא בשנת תקנ"ד), חרבו לחלחלב את לבות הצעירים גם בערים קטנות כמו זאלקעוו. רפאפורט פרסם את שיריו הראשונים בכבורי העתים מתקפ"א, לעטערים הדפים את ספרו, "דברי שיר" בשנת תקפ"ב ונחמן יצחק פיישמן סחבת שיריו, "אשכול ענבים" בשנת תקפ"ז. חקיסר יוסף השני אשר היה אז המושל הראשון ששם את עינו ולבו להטיב מצבם הרוחני והחמרי של יהודי ממלכתו, הרבה גם הוא ע"י תקוניו השונים לסול מסלה לתנועה החדשה ולפנות לה דרך. שני המרכיבים הראשיים להשכלה היו בבראדי ובטרנפול. באתרונה חי ד" יוסף פערל (גולד תקליה ומת בשנת ת"ר), תכם עצום ושר גדול בישראל" (שי"ר בכרם חמד). הוא היה בעל השפעה גדולה חשוב בעיני הממשלה והוא נלחם עם אויבי ההשכלה, המתחסדים והמתקדשים אשר שללו המשרה בעבור רביהם וקוסמיהם" (שי"ר על רניק) בכל עז ידו התקיפה. הוא יסד בעירו בית חנוך לנערים (תקע"ג) ובית תפלה ע"פ סדרים חדשים ויסנה עליהם אנשים חכמים ומופלגי תורה. בשנת תקפ"א תדפס את ספרו

מלצאת ולבא לפני מפלגתם. את מקומם לקחו בני דור חדש אשר הבניסו רוח חדש בתוך התנועה, רוח האלור חיים וגיגה שהיה שורר באשכנז. קהלת לבוב היותר גדולה והיותר עשירה בגליציה, היתה הראשונה למנות עליה רבי-דרשן לדרוש מעל הכמה בשפת אשכנז צחה, את ר' אברהם כהן מביהם בשנת תר"ד. ההשכלה הברלינית היתה אז האידיאל הראשי והשפה האשכנזית השלמת בכל הארץ גם מטעם שרי הממשלה. כבוד התורה ירד, וראוי לחזקיר העובדא שחמש ענים אחרי מות הרב ר"י אורנשטיין (בעל ישעות יעקב) נמנה במקומו איש שהועד עליו שידע רק שני חלקי ש"ע, את הא"ח ואת הי"ד, אשר הטיל סער גדול בין הרבנים ובין החסידים שרבים מהם היו לומדים מופלנים וצעירי תלמידיהם ידעו הרבה יותר, והם ראו בזה רק מרי ופריצות שעברו כל גבול. אברהם קרוכמל בנו של רנ"ק, אשר חונק על ברכי אביו ואשר יצק מים על ידי הרב ר' צבי חיות, הפך לבו לשנוא את התלמוד, את יוצריו ואת כל הספרות הרבנית, והוא התחבר עם יהושע העשיל שור, עת יסד את עתונו „החלוץ" בשנת תר"ב. לקעקע את הבריה. אליהם נלוו עוד חכמים מגליציה וחכמי אשכנז עם ניגור, ותעודת כלם היו תקונים בדת, הנהות בתורה ופריצות בתלמוד. בשנת חרכ"ט יסדה החברה „שומר ישראל" אשר מטרתה חיתה ג"כ הפצת השכלה בגליציה ומלחמה עם תדור הישן, את העתק Israelit. בשנת תרל"ז הדפיס ר"א ברורס, עורך הבקר אור בלבוב, את ספרו „חדת והתיים" אשר נקרא במסירת נפש ממש ובהחבא בכל בתי-המדרש, עזרות הנשים ובחרי חרדים, ובאותו זמן עצמו החלו ג"כ חוברות השחר, ספרי שלמה רובין, מאמרי סמולנסקין ושידי נורדן שנדפסו בהשגחה, וישפכו מרחם על צעירי המשכילים.

[שומרי הדת] חידאים וחסידים התעוררו שנית למלחמה ארוכה וחזקה בחברתם ועתונם מחזיקי הדת (משנת תרל"ט) שעמדו תחת השגחתו העליונה של „הצדיק בעלז", והמה אמנם התנברו על מתנגדיהם לפורקים. נגד חברת „שומרי ישראל" שרוחה היתה בעיקרה ברלינית ושפתה אשכנזית, קמה כת תרשה שתעודתה היתה התבוללות פולנית. שמצאה חזק בחברת מחזיקי הדת. מיסדיה היו החכם והציוני הנודע דר' אלפרד גוסיג והכותב. הם יסדו לתכלית זאת עתון שהופיע בשפת עברית ופולנית בשם „המזכיר אהבה לארץ מולדת", Ojczyzna (לפניו כבר נדפס עתון כזה במשעמישל בשם האהוב) ועורכיו היו ר' משה יששכר לנדא (אבי הכותב) ויצחק אהרן בערנפעלד (משנת תרמ"א).

[הציונות] אבל גם הכת הזאת שהתפשטה משך שנים מעמות בכל ערי גליציה לא ארכה ימים, מאמרי רפ"ם החלו להלחיב את לבות המשכילים ולמלאות אותם ברוח התנועה התרשה של „תבת ציון" אשר החלה לרכוש את נפשות כל אלה אשר נאמנו עוד עם עמם ולחמו מעתידות ישראל. החוברת הציונית הראשונה

שנדפסה אז בלבוב, עוד טרם שנודע הרעיון החדש היטב, היתה כחברתו של הכותב בשם „ההשכלה החדשה" (תרמ"ג), אחר כן יסד בעזרת אחרים של ידידיו הצעירים את חברת „ציון", „מקרא קדש" הראשונה שסמנה נתפשטה התנועה בכל רחבי גליציה ותהי רכה והשפעה על כל חיי העם כאשר היא היום, אז בא דוד ישעיהו ויל' בערבוש ללבוב ויציא את חוברות האור (שהחל להרל ברומניא בתרמ"ב), ברורס שב ללבוב ויול' זה אחר זה את עתונו „היהדות" בלבוב, ואת „חזק" בקראקא. עת הרל הזמן לצאת בא י"ש פוקס והביא אתו את „המניד" מברלין שהרל משך שנים אהדות, וכל העתונים האלה ועוד אחרים שנדפסו בלבוב ע"י בארד חיו מוקדשים לתנועה הציונית, אשר לה כעת בלבוב עתון יומי בשפת יהודית (נוסד ע"י בארד), והמצפה בקראקא (המיל לאור) מלבד אלה, כמו חדרו) שרק נדפסו בקראקא ע"י מ"ל מארץ רוסיא, שכלם אם מעט ואם הרבה השפיעו על ההתפתחות המוסרית והרוחנית של אחינו יושבי גליציה. להקראים בני מקרא אשר חיו להם בגליציה לפני מאות שנים כמה קהלות וכות כנסת גדול בלבוב בטלו מעולם המעשה. בימי רנ"ק, עת חסדותו שהיה יידי הקראי דוד מקאדאווב, עלו פעם אחת על כל לשון, כעת אין זוכר אותם כלל, להם קהלה קטנה ודלה בעיד האלימש.

ביבליוגרפיא: מלבד השו"ת והעתונים והספרים שזכרו בתוך המאמר מריבוס, קורות העתים; צונק, עיר הצדק; החי' דמכיר, כלילת יופי; גובל, אנשי שם; ברנפלד, דור חכם; לוח אחיאסף ה"ח 281; גרעץ, די'י ח"א; L. Gumplowicz, *Prawodawstwo polskie...*; Busch's *Kalender...* 1847-48; Schorr, *Organizacya zydow.*; J. L. Landau, *Nachman Krochmal*; Stöcker, *Gezetzliche Verfassung der Galizischen Jüdenschaft, Lemberg 1838.*

גליקל פון האמעלן : ע האמעלן .

גלית : אחד מילידי הענק בעיר נת, אשר יצא ממחנה הפלשתים לחרף את מערכות ישראל במלחמה, נבהו היה שש אמות חרת והיה לבוש שריון אשר משקלו חמשת אלפים שקלים נחשת, ומשקל חניתו שש מאות שקלים ברזל. הוא היה איש הבינים (dualist) אשר בחרו בו הפלשתים, וחפץ שגם בני ישראל יבחרו להם איש להלחם עמו לבדו, ויאמר „אם יוכל להלחם אתי והכני והיינו לבם לעבדים ואם אני אוכל לו והכיתו והייתם לנו לעבדים" (ש"א י"ז ס'). הדברים האלה הפילו פחד ומורא על ישראל אשר בראשם היה שאול המלך, וישמע דוד אשר כבר בחר בו שמואל בשם ה' לממלא מקום שאול שהמא ברבר עמלק, ותהי רוח ה' על דוד ויקח הרשיון משאול להלחם עם גלית, ויצא לקראתו במקל וחלוקי אבנים ויקלע אבן במצחו ותטבע האבן במצח גלית ויפול ארצה מת, ודוד חתך את ראש גלית בחרב שלקח ממנו. הפלשתים נמו בראותם כי מת נבורם, וישראל רדפו אחריהם וימיתו:

וישפוט את מלכיהם. לזכר נצחוננו זה רמז דוד במזמור י"ד בתהלים (ע"ע דוד). בשמואל ב' כ"א י"ט נאמר כי אלחנן בן ערי אורגים בית הלחמי הכה את גלית-החתי ופירשי כי אלחנן הוא דוד וכן תרגם יב"ע, "וקטל דוד בן יש" וגו'. אך יותר נראה כי אלחנן היה מעבד דוד איז הכה את "אחי" גלית כמו ששפורש ברה"א ב' ה'. לרברי חז"ל היתה ערפה או הרפה כלת נעמי אמו של גלית והוא היה בן תערוכות. אך בשביל ארבע רמעות שהורידה ערפה על הסוטה כשנפרדה ממנה וכתה ויצאו ממנה ד' גבורים, והם היו לדברי רב חסדא: סף ומדן גלית וישבי בנוב (סנהדרין צ"ח). גלית עמד בגלוי פנים לפני הקב"ה ובטל את ישראל מקיש שהרית וערכית (סוטה מ"ב). גלית הרג את חפני ופנחס בני עלי (תרגום יב"ע ש"א י"ז ח'). שני גבורים עמדו בעולם, שמשון מישראל וגלית מאר"ה ושניהם נאכדו מן העולם (במדבר רבה פכ"ב ו'). אר"ה כשהם יושבים ומשתכרין אומרים מי חכם כבלעם ומי גבור כגלית (ויקרא רבה פ"י).

א.

גִּלְעָד (הר הגלעד): החל ארץ עם רוכסי הרים, בשפת חירון מזרחת, בדרומו של נחל יבוק (בראשית ל"א כ"א-מ"ח). ובו נכללו הערים אשר בן הרי בשן ובין הרי העברים. מערוער אשר על נחל ארגון וחצי הר הגלעד וערו נחן לראובני ולגדי, ויתר הגלעד נתן לחצי שבט חמנשה (דברים ג' י"ג). השם גלעד משאל לפעמים על כל עבר חירון המזרחי. הרי גלעד מתפשטים לארבע רוחות: בצד מזרח מגיעים עד מישור חוראן, בצד מערב עד סמוך לעמק ומישור חירון, בצד צפון עד נחל ירמוך, בצד דרום עד מתח "באלקא" שהוא לדרום נחל יבוק. נקודות הנבדלות בהרי גלעד הן: גבל גלוד לדרום נחל יבוק, גבל אוסא לצפון צאלט (חיא רמת גלעד) בערך חצי שעה, והיא עיר גדולה ובה מצבז גדול. יש משערים שרמת גלעד היא "חירבת ריטתא" אשר בצפון נבול נה, ובאמצע הדרך שבין בצדה לחירון, רמת גלעד היא מצפה גלעד (שופטים י"א כ"ט) ורמת המצפה (יהושע י"ג כ"ו) בחלק גר. יבש גלעד היא בחלק חצי מטה מנשה (שופטים כ"א ח'). אנשי יבש חרפו את נפשם להוציא גופת שאול ושלישת בניו שנמלו במלחמת וקברום במקומם. גם אחאב נפל ברמת גלעד (סנהדרין ק"ד). בגלעד היו שכחים רוצחים. מלבד אלה היו ערים חשובות בגלעד, כמו יעזר גלעד (דה"א כ"ז י"א), מלכיים, פנואל וסוכות. קורות גלעד מסובכות בענייני מלחמה בזמן חבית הראשון וגם בימי החשמונאים. לארענם א ל י פ א ג מ חשב ליסד בגלעד קולוניות בעד היהודים הגולים ונרדפים מארצות אירופא תחת רשות השלטון, ולחבלית הזאת נסע בכל אורך הארצות מעבר לירדן מזרחה וכתב את ספרו The Land of Gilead (עריבבורג ולונדון 1890).

ביבליוגרפיה: תבואות הארץ הוצעה לונדן 262; אוצר השמות 167.

א.

גם: ע' אתין וגמין.

גִּלְעָד: עיר בנחלת מטה יהודה ועמדה על גבול פלשתים, וכעת נודעת ג"כ בערבית בשם "ג'מז" למזרח לוד נוסח מעט דרומה בדרך שעה אחת. בימי אחז מצטו פלשתים על ערי השפלה ותננב וילכדו את גמז ובנותיה (דה"ב כ"ח י"ג). נחום איש גם זו כנראה היה נקרא בן סתחלה ע"ש מקומו שבא מעיר גמזו, וגם בר גמזא (איכה רבתי פסוק סלה כל אבירי). אך קראו לו "גמזו" מפני שחיה רגיל לומר על כל מילתא דהוא סלקא ליה—, גם זו" למובה (תענית כ"א); ונעשו לו נסים בשביל זה, ומצנו למד ר"ע תלמידו לומר, "כל מה דעבד רחמנא למב עביד" (ברכות ס"ח). ר"ע שמש אח נחום איש גמזו כ"ב שנים שחיה דורש כל אתן שבתורה (חנינת י"ב). וברבוי ומיעום (שבעות כ"ו. ב"ר פ"א כ"ב). וכנגד זה איתא במקום אחר כי שמעון העמסוני ואמרו לה נחמיה העמסוני היה דורש כל אתן שבתורה וכו' (קדושין נ"ז. ב"ק מ"א). ונראה כי נחום איש גמזו הוא נחמיה העמסוני בחילוף גימיל עם ע"ן לפי שבטא בני מורה וחילוף ז"ן וסמ"ך שהם מטבא אחד. ולכן לא הזכיר היוחסין את שם איש גמזו גי כבר חשב את נחמיה העמסוני.

שמין

גמטריא: ע' גימטריא.

גְּמִילוּת הַסְּדִים: פעולה טובה של חסד או תשלום מעשה טוב (reciprocity). וישנה הוא מן חסד שאינו מצפה העושה לתשלום נמול. גם אינה חובה לצדקה שהיא לרוב במובן סתן לעניים, כי גמילות חסד היא בין לעשירים ובין לעניים, ובפרט במובן הלאות כסף בלי רבית. הרמב"ם בטורה ח"ג יאמר כי גמ"ח כוללת ב' ענינים: א' לנמול הטוב למי שאין לו חק עליו, והב' להיטיב למי שהוא ראוי לטובה, וחושב המצוה, "אם כסף תלוו את עמי" (שמות כ"ב כ"ד) למעלה שאין נבחה סמנה (חל' סתנות עניים פ"י ז'). גמ"ח סתחלקת לשני אופנים: א' בממונו כמו הלאות בלי רבית, ב' בגופו כמו שמחת חתנים, בקוד חולים, הלידת חסת ונחום אבלים. ר' יונה מנירנדי באגרתו, "יסוד התשובה" יבאר ענין גמ"ח ויאמר: רבים יודעים חיוב מצות הצדקה ושכר פעולתה ולא ידעו מגדלות גמ"ח, אשר יוכל כל אחד לקיים אף אם רל הוא ואין ידו משגת לגדב כסף, רק ברבריו ואמרו פיו יוכל להיות רב פעלים. הוא יחלק גמ"ח לארבעה חלקים: א) לדבר על לב העני דברי פיוס ולהראות לו רצון טוב, ב) להלוות לעני, ג) לתת לו עצה הנוגה, ד) ליעץ לרבים לעשות טוב וחסד. חז"ל הפליגו מאד בסמלת גמ"ח ואמרו במשנה על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות פ"א ב') והוא מן הדברים שאין להם שיעור (פאה פ"א). וגדולה גמ"ח שאלמלא היא לא היה האדם נברא וכו' (ב"ר פ"ח). וכל מי שיש בידו מדה זו הוא מרעו של אברהם אבינו (מס' בלה). ר' נתן אומר כל העוסק בתורה ובגמ"ח באלו פדאו אותו ואת בניו מבין האמות (ברכות ח').

[חברת גמילות חסדים] בין החברות למעשה הצדקה

ביבליוגרפיה: אוצר השמות J. E., 469; III. 520.

א.

נמלא: עיר בצורה בגולן במחוז מרכונאי למזרח ים כנרת, והיתה בצד ההר שהיה בולט כמו המסורת הנמל ונכנסים לתוכה רק מצד דרום, ובתוך העיר היה מעין אלכסנדר ינאי כבש את המצצר מן דימטריוס שהיה מושל שם ומאו היתה נמלא ברשות היהודים (יוסיפוס מלחמות ח"א 4.8. קרטוניות ח"ג 15.3). בימי מלחמות היהודים עם הרומים היתה נמלא בראשונה נאמנה לחרומיים, אך אח"כ מרדה גם היא ויוסיפוס בצר אותה והקנאים היו חוסים שם עד כ"ג תשרי שנת 68 למספר הנהוג שלכדוהו הרומיים והרגו כל יושביה (מלחמות ח"ד 1.2-10). ונמצאו עוד ערים אחרות בשם נמלא בא"י ובתלמוד זכרו עיר מקלט נמלא בנליל, ואמרו אע"פ שהפריש קדש בנליל לא היתה קולטת, הפרישו נמלא תחתיה עד שכבשו את קדש. ונחשבה בין בתי ערי חומה (משנה ערכין ל"ב. ובספרא בהר פ"ד). ובמטרא שם תנא נמלא בנליל ונודד בעבר הירדן לאפוקי נמלא רשאר ארצות. כנראה היא "בירכאת נמאלא" אצל צפת אשר בארמטה נוסדה הקולוניא "בני יהודה".

ביבליוגרפיה: נייכויער Geog. Talmud 240; ש כ ע חכמות בערך קצרא 280; J. E., V. 558; ה. ב.

נמליאל, רבן (בן שמעון בן הלל, ונודע ג"כ בשם התואר "הזקן"): תנא בזמן הבית, וראשון בשם התואר "רבן". הוא היה נשיא וראש הסנהדרין, ותקן תקנות רבות במזלל זקנו. בין תקנות ר"ג: שהעדים שבאו להעיד על קידוש החדש יהיה להם אלפים אמה לכל רוח (ר"ה פ"ב ה'). ושלא יוכל הבעל לבטל את הנם כ"א ע"י שליח ועוד תקונים (נמן פ"ד א' ג') ומשיאין אשה ע"פ עד אחד (יבמות קכ"ב). ביין נסך הקל בכלים של גוים (תוספתא ע"ז פ"ד). הוא השיא את בתו לשמעון בן נתנאל הכהן ופסק עמו על סנת שלא תעשה מהרתו על גביו (תוספתא ע"ז פ"ג י') כי הוא אכל חולין על טהרת הקדש והיה מודקדק בוח מאד. ססופר עליו כי היה יושב בנג חר הבית והביאו לפניו תרומם איוב ואמר לבנאי ובנאו תחת הנדבך (תוספתא שבת פ"ג ב'). בנג חר הבית ישב בראש הזקנים ויזחנן חסופר לפניהם, ומשם כתב שלש אגרות לח"ל: לאתנא בני נלילא עילאא ולבני נלילא תחתא, ולאחנא בני דרומא עילאא ותחתא, ולאחנא בני גלוותא דבבל ובני גלוותא דמדי ושאר כל גלוותא דישראל שלמכון יסנא: מהודעין אנחנא לכון וכו' זימנא דאביבא לא מטא ושפר באנפאי ובאנפי חבראי ואוסיפנא על שתא דא תלתין יומין (תוספתא סנהדרין פ"ב ו'). ועין אמרו במטרא תא חזי מאי איכא בין תקיפי קרטאי לענותנאי בתראי, ופירשי תקיפי קרטאי רבן נמליאל דיבנה (שם י"א): ואי אפשר לוטר בן, כי רבן נמליאל דיבנה הית אחד חורובן, ולא חוצרכו עוד עולי רגלים, "אמריא" לפסתים

נחשבת ביותר חברת נמ"ח, וכמעט לא נמצאה עדה חשובה בכל תפוצות ישראל שלא נוסדה בה חברה כזאת, אשר מטרתה להלוות בסף בלי רבית לכל איש אשר מטה ידו, לעזור לו בהקפות כד שיוכל לפרנס את עצמו. בין החברות האלה ראויה להזכר החברה נמילות חסדים (Hebrew Free Loan Association) שנוסדה בניוארק בשנת 1882 בהשתדלות מר אלמר שפירא. החברה השיגה נרבות גדולות ממר יעקב שיף ואראלף לואיסאהן ועוד. באספה הי"ז בשנת 1909 נבחרו למנהלי החברה יוליוס דוקאס לראש, מאיר נאלרבערג לסגן, הענרי מאנרי לגזבר, אברהם באקסט למוכיר. בסוף שנת 1898 היה באוצר החברה סך 97,703 דולאר מלכד כ"ג אלפים דולאר ששלמו על הבית של הנצ"ח. מחסבום הוה הליו צ"ב אלפים דולאר למ"ו אלפים אנשים והשאר בירי הנזכר. נחמשת אלפים ר' אבדו בשנה ההיא, והוא בערך אחד אחז למאה. ההקפות יתנו מסכום 25 ר' ער שתי מאות ר בערבות של שני אנשים אמירים, וזחות מהסכום הוה די בערב אחד. ההקפות ישלמו הליום לפרקים חמשה פרוצינט בכל שבוע. הוצאת החברה בשנה ההיא עלתה 11.630 ר' וההכנסה 13.944 ר'.

א. ד.

נמל: מין בהמה עם גב בולט ונמצא בפרס באסיה ואפריקא. השם נמל הוא ג"כ באשורית, שמרונית ארמית ערבית סורית גישמית וכושית, ביונית κάμηλος וברחמית Camelus וכן ברוב הלשונות החרשות. מנהיג הנמל נקרא נמל, ושיירא של נמלים (caravan) היא נמלת (סנהדרין פ"ה ה'). לודד היה שר מיוחד על הנמלים את אוביל השימעאלי (הדי"א כ"ז ל') וכן בערבית נקרא "אביל". הנמל בניקותו נקרא בכר כמו בכרי מדין ועיפה (ישעיה ס"ו) ותרגומו "חוגיין" כמו בערבית. והנסכה "בכרה" (ירמיה ב' כ"ג) ותרגומו ינקא, והיא אנקתא בתלמוד וכן בערבית. נמל משתמשים למשא וגם לרכיבה. הנמל אשר דוכבים עליו במרצה (dromas) נקרא נמל פורח (יבמות קט"ו). ונמלא פרחא (סכות ה'). נמל פרחא (ברבות נ"ד). הוא נמל הנושך ומויק, ויש נמלא פרסי ונמלא מיעא ונמלים של ערביא שהם נמלים ספוארים. הרוב לא יוכל לעלות על הנמל או למען אותו אם לא יכרע הנמל על הברכים. על הנמל שמו כרכרות (ישעיה ס"ז כ') והוא כר הנמל וכלשון התלמוד עבים (עי' ערוך קאהום אות ע' 158) גם היה מנהגם לייפות את נמליהם בענקים של כסף זהב (שופטים ח' כ"א כ"ו). הנמל נחשב בין הבהמות הממאות, אף כי הוא מעלח גרה, אך פרסה לא חפרים (ויקרא י"א ד'). אך בעלי דת מחמד אוכלים את בשרו וחלבו. משער הנמל עשו בנדים (שבת כ"ו). בתלמוד נמצאים איזח משלי הממון על הנמל. במה לפום נמלא שיחנא (כתובות ס"ו). לפי כת הנמל טוענין עליו המשא; נמלא במדי אקבא דקרא (יבמות מ"ה); נמלא דאול למיבעי קרני אורני דהוו ליה גוזי מיניה (סנהדרין ק"ו).

ולא נשים יולדות, "גמליאל" לקניחו. אלא נאמר על ר"ג הזקן שהיה בזמן הבית, ונאמרו הדברים בדרך סטירה כי אע"פ שהיה ר"ג הראשון תקיף בארץ ישראל כב"ז אמר ובאנפי חבדא' והוא היה ענוותן אכתי (סוף סוטה) ולא בר"ג השני אשר נתרגשו עליו ערעורים והעבירוהו מנשיאותו (ברכות כ"ז). בזמנו היה המלך אנריס הראשון ואשתו המלכה קיפריס ואמרו לעבדיהם צאו ושחטו עלינו את הפסח וכו' ושחטו עליהם שני פסחים (שלא כדון) אמר להם לכו ושאלו את המלכה, אמרה להם לכו ושאלו את ר"ג וכו' אמר להם מלכה ומלך רדעתן קלה עליהן יאכלו מן הראשון, אכן לא נאכל לא מן הראשון ולא מן השני וכו' נמצא מלך תלוי במלכה ונמצאת מלכה תלויה בר"ג וכו' (פסחים פ"ח). ר"ג מחלק את מעלות התלמידים כזה: דג ממה דג מהור דג מן הירדן דג מן הים הנדול, ומבאר, דג ממה כיצד? בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דעה; דג מהור כיצד? בן עשירים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ויש בו דעה; דג מן הירדן כיצד? זה ת"ח שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעה להשיב; דג מן הים הנדול כיצד? זה ת"ח שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעה להשיב (אבות דר"ג פ"ט מ"ו). ויש עוד איזה מאמרים בשם ר"ג סתם אשר אי אפשר לומר בבירור אם אמרם ר"ג הזקן או ר"ג חשני. ר"ג זה נזכר בבבית החדשה ונקרא "פרוש" (מפעלות השליחים ה' 94, 38). כשמת ר"ג הזקן שרף עליו אונקלוס חנר יותר משבעים מנה כמו ששורפין על המלכים (תוספתא שבת פ"ז י"ח). ואמרו עליו כשמת ר"ג הזקן בטל כבוד התורה ומתה טהרה ופרישות (סוף סוטה).

ביבליוגרפיה: פראנקל דרכי המשנה 52; יעקב, ת"י ח"ה 199.

א

גמליאל (השני), רבן (נקרא נ"כ ר"ג דיבנה): תנא ברזר השני. הוא היה בנו של ר' שמעון בן גמליאל הראשון, או הזקן, והיה נשיא סנהדרין ביבנה אחרי מותו של ר' יוחנן בן זכאי שלשים ושמונה שנים (מן 80 עד 118 לסה"נ). משפחתו התייחסה לבית דוד. אביו ר' שמעון היה מן עשרה הרוגי מלכות על כי לקח חלק בהמרידה נגד הרומיים, וגם רבן גמליאל היה נהרג בידי הרומיים לולא השתדל בעדו לפני מיטוס רבן יוחנן בן זכאי (נטין נ"ז). רבן גמליאל היה עשיר בעל נכסים הרבה והיו לו נ"כ עבדים (פאה פ"ב מ"ד, דטאי פ"ג מ"א, ב"ק ע"ד). בביתו התנהג כאחד השרים הגדולים, ולכד ידיעתו הגדולה בספרוהו ישראל עסקו בביתו גם בשפות הסתהלכות והכמות חיצוניות וביחוד בחכמת תכונת השמים, ואף שמרבית העם היו שונאים חכמה יונית מסכות מדיניות ואסרו לעסוק בה, לא הקפידו בדבר הזה עם רבן גמליאל וביתו מפני כי קרובים למלכות היו (עי' ב"ק פ"ג; ר"ה כ"ד). הוא היה מעונג ומפונק מאד ולזאת התיר לפעמים לעצמו דברים האסורים לפי הדין, אבל נחוצים והכרחיים

לבעלי איסמנים, כמו רחיצה לאבל (ברכות מ"ז). אבל לעומת זה היה מדרקק מאד בתוכות הלכות וברבדים שבין אדם לחברו והיה מודד דמעות על שקשה לאדם לקיימן כראוי (סנהדרין פ"א). ביתו היה פתוח לאורחים והיה עומד ומשמשם בכבודו ובעצמו כאברהם אבינו בשעתו (קדושין ל"ב). רבן גמליאל ובית דינו היו ידועים בעם אחרי מותו לאביהם של יחוסים (נטין ל"ג). התאר הזה נהגו נ"כ להנשיאים שא"ריו (עי' רש"י שם). סמכעו היה רך הלבב מאד ולא היה יכול לראות או לשמוע בצרת אחרים (סנה' ק"ד). עם עבדיו ושפותיו היה מתנהג כעם בניו ובנותיו ולזאת גם העם כבדו אותו ואשתו והיו מכנים אותם כחאר הכבוד אבא ואמא (ברכות מ"ז). כמו שאנו מתארים היום: מר, מרת דרך השיבות (רש"י שם). בכלל היה מדרקק במצות מאד, ולא חס על ממנו כשהביאו חכמה שלם בעד לולב אחד אלף זוזים. אבל רחוק היה מדעות החמירים האוסרים על עצמם דברים שאין בתם באמת איסור אך מפני שאינם יודים לחוד כונת הממוקק, ולזאת לא חש לרחוץ במרחץ של אפרודיטי (שם אליהו) (עי' מ"ד). ומטעם זה התלוצץ על ר' עקיבא שתחמיר על עצמו לעשות סוכה על הספינה שלא כדון, וכאשר נשב רוח חזק והשליך את סוכתו לים שחץ עליו ואמר לו עקיבא איך סוכתך? (סוכה כ"ג).

[רדשות הרומיים] מצב עמנו בימיו היה נורא מאד, קיסרי רומא דיומיטיון, טראיאנוס ואדרינוס היו נהרין בכל פעם נזירות קשות ורעות על ישראל, והרדיפות האלה העידו בלבנות העם שנאה נוראה להרומיים ורדיפתם, וידין של רבן גמליאל היו מלאות עבדות: מצד אחד להמליך בעד עמו לפני מושלי רומי להסיר מעל בני ישראל עול החוקים המעיקים, ומצד השני להרגיע את רוח העם לשבת מדיב ולבלי לסרוד ברומי, כי לא תעשינה ידיהם תושיה בעת רעה הזאת ויחכו עד יעבור זעם. רבן גמליאל השתדל להסיר המחלוקת בין החבטים בעניני הלכה, המחלוקת שהכתה שורש בישראל מימות התלמידים הראשונים של שמאי והלל, והיתה התורה כמעט כשתי תורות עד שבא רבן גמליאל ויסד לחוק, בי בענינים שיש בהם חלוקי דעות יבואו למנין ויסו אחרי רוב הדעות, ולמען לכופף את המיעוט שלא להתנגד אל הרוב הנהיג רבן גמליאל את החרם, הנדוי והשטתא, בדבר חזח היה כוונתו אך לטובת העם, כאשר הביע הגות רוחו בעת שסכנת מות היתה מרחפת עליו וספינתו חשבה להשבר, לאמר: גלוי וידוע לפניך רבש"ע, כי לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא עשיתי שנדית את ר' אליעזר בן הורקנוס, אלא לבבורך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. להכליח זאת יסד ר"ג לחזק כי לתלמידים בבית המדרש יקובלו אך לומדים אשר תובם כבדם, בעלי מדות טובות שהאמת נר לרגלם ולא בעלי מחלוקת (ברכות כ"ח). טובן מאליו כי בגלל זאת נתמעט מספר התלמידים בביהמ"ד, ור"ג החל לפחד כי יתיח הוא הסבה למיעוט התורה בישראל (שם). אב כי היו לר"ג מתנגדים רבים מחכמי דורו היותר נודעים, בכל זאת עמד

על דעתו ולא סר סחמצו לחסיר המחלוקת בישראל. ותדעין הזה היה כל כך יקר בעיניו עד שלא נשא פני החכמים היותר גדולים בימיו שהתנגדו לו בזה. את ר' אליעזר הגדול נדה על שהתנגד לדב בענין שאלה אחת מדיני מוסאא ומתרה בתנוד של עכנאי (כ"ט נ"ט). את ר' יהושע הכריח לבוא אליו במקלו ותדמילו ביום הכפורים שחל להיות בחשבונו, ואשר היה חל לפי החלמת הנשיא. ר' יהושע מלא חמצו בזה ור' נשקו בגלל זה וקראו "רבי ותלמיד", רבי בחכמה, ותלמיד שקבלת את דברי (ריה כ"ה). גם ר' עקיבא לפעמים התנגד לו, ור' נשקו עליו בגלל זאת, אולם כאשר הזכירו ר' עקיבא כי בדבר הזה הוא עושה כדעת חכמים והוא ר' נשקו בלא הורה: יהי ורבים הלכה כרבים, נח כעסו ולא אמר דבר (ברכות ל"ו). בכבוד ר' יהושע שהיה חכם גדול ואב ב"ד פנע פעם אחת בענין סוס בכור של ר' צדוק, שר' יהושע חילק בדבר הזה בין כהן ת"ח לבחן עם הארץ ור' נשקו התנגד לזה, והבריהו לעמוד על רגליו כל עת הדרשה (בבברות ל"ו). וכמו כן ענין כשנתעוררה שאלה בביחמיד אם תפלת ערבית רשות או חובה, ובה העיר עליו ר' נשקו חכמים כי נדש את חסא, ואז הסכימו כלם להוריד את מנשיאותו ולמנות את ר' אבין עזריה תחתיו (ברכות כ"ו). ואף שרבן גמליאל הורד מנשיאותו בכל זאת לא חרל מלבקר את ביחמיד יום יום כאשר בהיותו נשיא ולקח חלק בהיכודים עם חכמי ישראל כמקדם. ר' נשקו אז לטוב להתרשם לפני ר' יהושע ולבקש מליחתו על אשר התנהג עמו שלא כשורה. ר' נשקו לו את עותתו וברתו שניהם ברית שלום ואהבה, וחי אך נשקו כבר השלום בין החכמים, ויעצו כלם להשיב את הנשיאות לר' נשקו, ולמען לא יפגעו בכבוד ר' אבין עזריה תחלימו כי רבן גמליאל יודש שתי שבתות ור' אבין עזריה שבת אחת (שם). [תיקונים] סן התיקונים בדת חיות נכבדים שתיקן ר' נשקו נכבד הוא סדר שמתה עשרה ברכות שעל פי צויו סדרם לפניו ולפני הסנהדרין שמעון הפסולי, וזה לשמואל הקטן לתקן ברכת ולמשלשנים או ברכת המינים, ברכת שנתקנה כבר בימי החשמונאים אבל מרוב הימים ושני חזמנים נשכחה מלב, ור' נשקו העלה אותה ע"י שמואל הקטן מתהום הנשיא וחוספה לשמונה עשרה ברכות. כי השעה אז היתה צריכה לכך (שם ומגילת י"ז). גם חלק גדול מסדר הנדה של פסח מיוחד לרבן גמליאל, שתיקן זה תחת קרבן הפסח שבטל אחר הורבן הבית. גם בחיי החומרים של חכם עשה תיקונים לפי דרישת המקום וחזמן. על פי הלכה ישנה אסור היה לחרש את השרה בחצי שנה לפני שנת השמיטה, אבל מפני צוק העתים קשה היה להעם לקיים החלכה הזאת ובא ר' נשקו ובית דינו וביטלוח (מ"ק ג"ז). גם בענין קבורת המת עשה תקנה נחוצה לשעתה. בראשונה היתה הנזאת המת קשה לקרוביו יותר ממתתו עד שהיו קרובי מניחין אותו ובוחרין עד שבא ר' נשקו קלות ראש בעצמו ויצא בכלי פשתן ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן (שם ג"ז). תקנה נחוצה בראשונה תיקן בדבר גזילת הנזי כי לפי החלכה היתה גזילת נזי כותרת ובא ר' נשקו ונזילת

הנזי מפני חלול השם (ירושלמי ב"ק פ"ב ה"ג). הצדוקים והבייתוסים נחשבו עד ימי ר' נשקו כעבדים ובא ר' נשקו והעלה אותם למעלת ישראלים לאיזה ענינים (עירובין ס"ה:). וכן היה יחוסו אל השומרונים (כותים). החלכה עד ר' נשקו היתה בישראל כי גם אשה שעדין חיו כותים ותכשיר (גמ"ד). כי לפני ר' נשקו גם כזה שעדין חיו כותים ותכשיר (גמ"ד). כי חשב את השומרונים (הכותים) למדוקים במצות ולזאת חיה נומה לחשוב אותם בענינים רבים בישראלים גמורים. אולם יען כי חכמי ישראל שבררו לא היתה דעתם נוחה מזה לכן החליטו לחקור הדבר במושבות הכותים ובאמת נוכח לדעת כי הצדק עם החכמים מתנגדו (ע"י חולין ח'). בגלל תכונתו זאת ויחוסו אל החלכה קבעו חכמי דורו הלכה כמותו, וכאשר אחרי מותו הרהיב ר' יהושע לבטל דבריו עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: יהושע אין שומעין לך, כל ימיו של ר' נשקו עבדו הלכה כמותו ועכשיו אתה מבקש לבטל דבריו. אין שומעין לך; ולא היה אדם שערער בדבר (עירובין מ"א). גם האמינו כי כיון להאמת ע"פ רוח הקודש ששרתה עליו (עירובין ס"ד).

זמן קצר לפני מרידת בר כוכבא מת ר' נשקו וכל בית ישראל ביחד עם הסנהדרין בכו על מותו וספרו עליו: חיו אדון חיו הודו (ירושלמי ס"ק פ"ג ה"א).

א. ת. ה.

גמליאל (השלישי), רבן (נודע בשם רבן גמליאל בר רבי): בין חתנאים האחרונים. בן ר' יהודה הנשיא. במצות רבי צוח: "שמעון בני חכם גמליאל בני נשיא"; ר' שמעון שהיה גדול בתורה נעשה "חכם בית תוער" או הגדול שבין החכמים. ורבן גמליאל שהיה ענו ביותר מלא מקום אביו בנשיאות (כתובות ק"ג. הוריות ג"ג). שלשה דברים אמר ר' נשקו בר רבי: א) יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו', וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה ונודרת עין וכל העמלים עם הצבור יהיו עמלים עמחם לשם שמים וכו'; ב) חו וזכרין ברשות (ממשלת רומי) שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן וכו'; ג) עשה רצונו (של הקב"ה) כרצונך, ובטל רצונך מפני רצונו (אבות פ"ב ב'—ד'). הוא דרש הפסוק: "הצאן ובקר ישחם לחם ונו" (במדבר י"א כ"ב) אי אפשר לעמוד על התפל סופו לרין אחריו, ואם אחת נוהן לחם בהמה דקה אומרים בשר בהמה נסח בקשננו, והיה יעוף בקשננו; חיה יעוף אומרים דנים ותגבים בקשננו וכו' (תוספתא מו"ט פ"ו ח'). ר' נשקו דרש נורה שוח ארץ מארץ (מנחות ס"ד). גם ר' נשקו היה אוכל חולין על מהרת הקודש, וחשיב לר' יוחנן שכל גדולי גליל עושין בן (חולין ק"ו). ר' נשקו אמר משום רשב"ג אביו שאין אשה קובעת לה וסת עד שתקבענה שלש פעמים (נדה ס"ג). ונראה שהמשנה כבר היתה סדורה ותחומה ע"י רבי אבין, ור' נשקו לא היה מוסיף עליה מאומה ולא כאשר ישערו איזה חוקרים כי המשנה נחתמה ע"י ר' נשקו בר רבי. אבל בהיותו קרוב למשנתו של רבי היה יכול לפרש אותה באופן יותר נכון מאשר מרשות חכמים אחרים, כמו שצ"ו על המשנה מי שמת והניח בנים ובנות, בזמן

כתוב: "ויבאו כל החכמים העושים מלאכת הקודש איש איש ממלאכתו כבוד ולמן חיים וע"י השניצור והעלויל ק"ס" (קאא סערליש).

פ. ה. ה.

גן (גאר), יעקב ן: סוחר ועושה מעשה חשב ברקמת משי; חי בעיר קורחובא ספרד, והיה נושא משרה גבוהה בחצר היכל הכליף הישאם; מת בערך שנת 1000. יעקב ואחיו יוסף טעאו בחצר הכליף סכום רב שאבדו או הסתירו שם המורים (Moors) שחיו המושלים לפנים. חכסף הזה הוציאו לעשות בגדי משי חמד מרוקמים בצורות מרחיבי עין אשר כמותו לא נראו עוד בארץ ספרד, ובהם שחדו את הכליף ואת המושל "חניב" אלסנצוד אבן אבי עסיר ובעבור זאת המיקו ממנו רצון ויכבר את יעקב בתואר הכבוד "נשיא" וראש היהודים בארצו ויפסידהו לנבות מהם סכס הממשלה ולמנות את הרב ודיני העדה. יעקב גן מנה את הרב ן א ב י ת ו ר (ע"ע) במקום ר' חנוך. אחרי ומקצו אבד יעקב גן את חנו בעיני החניב מפני שלא הבנים לאוצרו די כסף מהמלם וישימוהו בכלא. אך בהשתדלות הכליף יצא לחששי כעבור שנה. אבל לא שב עוד על כנו. ר' יצחק ן שאול ור' יצחק בן גיקטיליא מלחינא הללו את יעקב ן גן בשירים שכתבו עליו.

ביבליוגרפיא: ראב"ד בספר הקבלה הוצאת נייבויער, 69 והלאה.

ה. ב.

גן - ערן (במקרא): ע' ערן.

גן - ערן: בדברי חז"ל נתיחד השם למקום משכן נשמות הצדיקים אחרי הפרדן מן הנוף. בניגוד להגיה נס, ובהרו בשם זה למשל לפי שבגן ערן היה משכן האדם קודם החטא. ואמרו: ובשת פנים לגן ערן (אבות פ"ח כ"י) ובתפלה: ותשם הלקנו בגן ערן (ברכות מ"ז). וכתב הרמב"ם בפירושו למשנת סנהדרין פ"ו: בעולם הרחני והוא העולם חבא שנמשותינו משכילות שם מיריעת הבורא יתברך כמו שמשבילים הנופנים העליונים או יותר, ואותו הענוג לא יחלק לחלקים ולא יסופר ולא ימצא משל למשול בו אותו התענוג. אלא כמו שאמר הנביא ע"ה בשנפלאו בעיניו גדולת הטוב התוא ומעלתו אמר "מה רב טובך אשר צפנת ליראדך", וכן אמרו ע"ה, העוה"ב אין בו לא אבילה ולא שחיה וכו' אלא צדיקים יושבים ועמרוהיהם בראשיהם ונחנים מזיו השכינה (ברכות נ"ז). וחו גן ערן של מעלה, ויש נ"ב גן ערן של מטה שהוא לרעת הרמב"ם שם: מקום דשן ושמן מבהר הארץ ויש בו נחלים רבים ואילנות עושים פירות, יגלה אותו השם ית' לבני אדם לעתיד לבוא ויורה אותנו הדרך לחלוך אליו ויתענגו בו, ואפשר שימצאו בו צמחים מופלאים עד מאד וכו'. ועל חנן ערן הזה תספר האגדה על אלכסנדרוס מקדוק דמטא לפתחא דגן ערן (תמיד ל"ב). ואמר ריש לקיש אם בארץ ישראל הוא בית שאן פתחה. ואם בערבא בית גרם פתחה וכו' (עירובין י"ט). על דבר ספורי הניע

שהנבטים מדובין וכו' (ב"ב קל"ט:), ואמרו בגמרא: וכמה מדובין? אמר רב יהודה אמר רב כדי שיוזנו מהם אלו ואלו שנים עשר הודש, כי אמריתת קמיה דשמאלא אמר זו דברי רבן נמליאל בר רבי, אבל חכמים אומרים כדי שיוזנו מהם אלו ואלו עד שיחבגרו (שם). והיא מחלוקת בקבלת נדר דברי המשנה, ורב סבר כר"ג (ע"י בירושלמי שם ובכתובות פ"ג נ"ז), ורב שחיה בא"י כל ימי ר"ג קבל ממנו פירוש המשנה. ועוד אמר ר' חנן וכו' ר' נמליאל ובית דינו נמנו על שחימת כותי ואסרוה (חולין ה'). ופי' רש"י ר"ג בנו של ר' יהודה הנשיא שחיה מן האחרונים, ובית דינו נמנו על שחימת כותי לאחר שנשניה משנתנו דהכל שהחמין ואפילו כותי, ואסרוה. מזה ראיה ברורה כי לא שינה ר"ג דבר מהמשנה הסדורה.

ביבליוגרפיא: יוחסין השלם 69; סה"ד 98; דורות הראשונים ח"ב 19-23; וייס השחר ח"ה: Bacher, Ag. Tan., II. 564.

א.

גמר: ע' אומות העולם. גמרא: ע' תלמוד.

ג: מקום סמך עצי פרי וירקות, ונקרא גן ע"ש חיותו מקום טוקף נדר לשמירה והגנה סמרטס בחמה, ומצינו גן נעול (שח"ש ד' י"ג) ויחמס כגן שכו (איכה ב' ר'). או מפני שעצי פרי טובים ומניגים בענפיהם ובעלם בעל הגן נקרא גן ובלשון ארמית גינאה (שבת ק"י). אם היה הגן מיוחד לירקות נקרא גן הירק (דברים י"א י'). וכן אנו (שה"ש ו' י"א). הגן היה מקום קברות בני הבית; מנשה המלך נקבר בגן ביתו, ושם נקבר גם אמן בנו (מ"ב כ"א י"ח כ"ו). וכן המנהג בארצות המזרח לחקבר בתוך גן ביתם. נגזיתא היא גן קמן, ואמרו: אסור לרוד בעיר שאין בה גינזיתא של ירק (ירושלמי סוף קדושין). ע"ע כ"ר; פ"ד ס' צמחים.

ה. ב.

גן ילדים: ע' חנוך.

ג: שם משפחה, וכן נקראו אחים ר' ישראל ולמן ור' חיים בני ר' מאיר גן, אשר הוציאו בקראקא בשנת שמי' בבית דמוסם את הספר "שוטרים לבקר" עם פירוש מר' ישעיה ב"מ חיים טרקש (ע"י עיר הצדק סי' צ"א לראב"ד נאוויץ במינבען). חו היה אחד משלושת בתי הרפוס בקראקא שהוזכר הסופר הפולני Miczynski בספרו Zwieczadlo Korony Polaki, p. 43. המלא שנאה לכ"י ונדפס בקראקא בשנת 1618. האחים האלה היו גם אוסנים במלאכת חרש והושב, כאשר נראה משתי הבהובות העתיקות באותיות כולמות על גבי דלתות ארונות הקודש בבתיכ"י תישן והרמ"א העשיות סברול ועליון צנצנעים שונים מכמנים. על הדלת השמאלית של ארון הקודש בבתיכ"י חישן כתוב: "שני אחים אשר עשו מלאכת הקודש ולמן חיים בני מאיר גן ז"ל וע"י השניצור והעלויל גן הענדיל קאא (אוילי ציל קאפיל) סערליש ז"ל". ועל הדלת השמאלית של ארון הקודש בבתיכ"י הרמ"א

ותוארו עי במדרשי יעליניק, בית המדרש "ח"נ ח"ד וח"י; רב פעלים" 43; "תפארת שיבה" ליובל צונץ 21. גם ע"ע עולם הזה ועוה"ב; ש"כר ועונש.

ס. מ. ח.

[גן עדן לפי מושג העמים] בדמיון ההורים הקדמונים היה מקום ג"ע שלהם על ההר "מיר", ונהר יוצא מן "עיר ברמה" ומשם יפדד והיה לארבעה ראשים אל ארבע רוחות השמים דרך ארבעה סלעים בדמות ארבעה ראשי חיות, ואלה הם: ראש הפרה נגבה וממנו שוקף הנהר נאנגעס; ראש הסוס מערבה וממנו יוצא חנהר אוקסוס; ראש השנהב מזרחה וממנו סוהף חנהר זומאנאנגעס; ראש הנמר צפונה וממנו מנית חנהר בררהנאנגעס. הנה הוא פרדס נחמד מלא ברכת ה' בעצים רשנים ורעננים ובשתלי פרחי הוד ונצני תפארת ואילני פרי הדר אשר יפול אל פי האוכל בהנוע. עצי הנהר מפני הרוח כי נשבה בהם, ובין שדרות העצים על כר נרחב ושמן תרעינה פרות בריאות בשר אשר עמיניהן המף ימפח נחרי נחלי חלב ותמאה, ושם ערוכים שלחנות לצדיקים מלאים נופת צופים, ובעלי כנף מזמרים ומשוררים ומצפצפים ננינות נעימות. בדמיון המצריים הקדמונים נקרא נ"ע "פלירוסה". ששם נכנס הצדיק אשר יצא זכאי מבית דינו של אחירוס, או אחרי אשר נצרך באש מכבס ומטהר חלאתו אחרי שעבר דרך מ"ו שערים וכרוכים עם להט חרבות שומרים עליהם ואחרי אשר נלחם בדרכו נגד חיות משונות ובריות בעל צפח הרע. הני"ע של הערביים הוא ידוע לנגן חמד ובו הצדיקים מטיילים עם עלמות יפיפיות, באמונתם שעתיד מחמד להנחיל לכל צדיק עלמות חן בעינים שחורות כעורב ובריה אפס בתפוחים, ושם ישתו יין חמד מלא מסך רחמי אשר לא יבלבל את מוחם. הרמיונים היותר מהורים היו בעמים שהאמינו כי הני"ע והניהנם הם בין כוכבי השמים, אם בלבנה, היו הצדיקים השוכנים שם פונים לעומת השמים והוא העין והרשעים היו שוכנים בצד הפונה נכח הארץ והוא הגיהנם. או בשמש או בכוכבי לכת. כמו המצריים שהיה להם השמש בבואו ובצאתו לאות על התחדש חיי נשמת האדם אחרי מות הנוף, והאמינו כי נשמת האדם הצדיק תעלה אל השמש הוא "רע" בלשונם לחיי נצח, ובמוחם החלים התוכן האשכנזי Bode במאה ה"ח. כי השמש הוא משכן הצדיקים בג"ע, ונראה שכ"ז יכול להיות רמז בכתוב: והמשכילים יחירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים בכוכבים לעולם ועד (דניאל י"ב ג') ובנוסף, אל מלא רחמים" שלנו.

ביבליוגרפיה: רובין, אגן החכמים זר 16, 21, 24; מעשה תענועים 26; Ben Chananya 1862, p. 16.

ש. רן

בסתר מבלי ידיעת הבעלים (larceny). איסור גנבה מפורש בתורה, "לא תגנובו" (ויקרא י"ט י"א), ואזהרת "לא תגנובו" בעשרת הברכות נאמרה על גונב נפש. אין לוקין על לאו זה משום שניתן לחלוטין, וגונב נפש חייב מיתה וקם ליה בררבה מיניה. הננב שהודה מעצמו משלם את הקרן ופסור, ואם העירו עליו עדים כשרים שגנב או שנמצאה הגנבה בידו חייב לשלם פי שנים בערכה לבעל הגנבה בתור קנס ועונש (שמות כ"ב ג'). ואם ננב שה או שור ומכחו או מכרו משלם ארבע פעמים על חשה וחמש פעמים במחיר השור (שם כ"א ל"ז). ונתנו החכמים המעם שהקילה התורה על הגונב שה מפני כי יש לו מיראה יתירה וכוין להרכיב חשה על כתפו, ומשום כבוד הבריות אע"פ שהוא ננב הקילו מעליו הקנס וחייב לשלם רק ארבעה, אבל על שור שהלך ברנליו משלם חמשה. ועוד מעם אחר, שור שבטלו ממלאכתו חייב קנס מרובה, ושאלו חז"ל מפני מה חממיה התורה בו יותר מכנולן שאינו חייב לשלם רק הקרן? זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו זה לא השוה וכו' ר"ל שהנולן עושה מעשיו בנלו ובפרסום ואינו ירא לא מה ולא מאדם, והגנב עושה מעשיו בסתר כי ירא מאדם וחושב שה' אינו רואה ומשגיח, שנאמר: הוי המעמקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם (ב"ק ע"ט). גם הגונב משל אביו חייב בקנס (ב"ק ע'). אבל הגונב משל גוי או משל הקדש חייב רק בקרן ולא בקנס כי כתיב: "רעהו". הגונב מן הגנב אינו חייב בקנס וכן הקמן פסור מן הקנס, אבל כ"ד מכין אותו לפי כחו כדי שלא ירגיל בגנבה. ואסור לגנוב משה פרוסה ולמעלה, אפילו דרך שחוק או כדי לצער את חברו, ואפילו על מנת להחזיר אסור. גובין מהגנב את הקרן מן המטלמלים שלו, אם אין לו מטלמלים יורדין כ"ד לנכסיו וגובין מן היפח שבתן בשאר נזיקין, ואם אין לו נכסים כ"ד מוכרין אותו ונותנין דמיו לניזק, שנאמר: ואם אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כ"ב ב'). ומפי הקבלה למרו כי רק האיש נמכר ולא האשה, ואינו נמכר בשביל הקנס אלא בשביל הקרן לכד, והקנס נשאר עליו עד שתהא ידו משנת לשלמו. דין קנס במל בבבל כשמתו החכמים הנסמכים מא"י. אינו נעשה ננב עד שיקנה הגנבה בדרך קנין, היינו משעה שתנבחה או שמשך הגנבה והוציאה מרשות הבעלים (ב"מ ל'). ואם שלח שליח לנגוב השליח חייב ולא המשלח כי אין שליח לרבר עברה. ואם חשליח אינו בר חיובא המשלח חייב (ב"מ י"י. מרדכי שם). אסור לקנות דבר מאדם אם יודע שגנבו הוא אתו, או אפילו אינו מכיר בגנבה אם הוא ננב מפורסם אסור לקנות ממנו, שהרי הוא מחזיק יד עוברי עברה, ואמרי אינשי לאו עכברא ננב אלא חורא ננב (קדושין ל"א:). ואם קנה צדיק לתחזיר הגנבה להבעלים בלא דמים, אבל אם קנה מאדם שאינו מפורסם לנגב ולא ידע שהוא ננב אתו, אינו חייב לתחזיר את הגנבה לבעלים, זולת אם מחזיר לו מה ששלם לחגנב. והיא חקנת השוק שראו החכמים לעשות כדי שלא לעצור בדרך מקח וממכר (ב"ק קמ"ז). ולא רוקא ננב אלא אפילו מעלים

גנאה, ו' ע' יונה ו' גנאה. גנאי, גנות: ע' שבה. גנבה: ננב הוא חלוקה ממון או שח ממון של זולתו

גְּנֵבַת דְּבָרִים (plagiarism): הסופרים והמחברים הנוגבים דברים ורעיונות של אחרים מבלי להזכיר מקורם ולאמר בשם אומנם; הרגילים להתעמק בטלית שאינו שלהם ולהתקשט בנצות יפות של זולתם; חטוחנים קמח טחינא; „המלקטים אמרים בחלקת זרים ומעלים נרה בכחמה כשרה“ (וייסבערג). יש שנוטלים דברי חבריהם כמו שהם דברים בכתבם או שקונים אותם בשינוי מעט, ויש שמעתיקים בדפוס ספרים שלמים ומחליפים רק שם המחבר על שםם. לרוב מעתיקים מספרים עתיקים שאינם מצויים, ובפרט באורים, „חדשים“ על כהן והתלמוד המפחרים בספרים ישנים שאין יד כל אדם משתמשת בהם. הגנבה הזאת איננה דבר חדש, שכבר היתה לעולמים בזמן היותר קדום. הנביא החרעם בשם ה' על הנביאים „מגנבי דברי איש מאח רעהו... הלוקחים לשונם וינאמו נאם“ (ירמיה כ"ג ל"א). חז"ל חקפידו מאד ע"ז ואמרו כל האומר דבר בשם אומרו מביא נאולח לעולם (אבות פ"ו ו'). ושפתותיו דובכות בקבר (יבמות צ"ו). ושבתו מאד למאן דדייק ונריס ספיקי דגברא (פסחים נ"ב: סוכה מ"ח). ר' יוחנן כעס על תלמידו ר"א על שהעלים שמו (יבמות צ"ב). ירושלמי שקלים פ"ג) וכן רשב"ל (מנחות צ"ג:). רב ששת היה מנדה את רב בר אידי שאמר בבית המדרש דבר ולא הזכיר שמו עליו ואמר ישכנו עקרב (ירושלמי בכורות פ"ה). וההוא דאמר לר' הושעיא אין אמרית לך חדא מלתא טבא את אמרת בצבורא מן שמי? (ב"ר פע"ח). אפילו להסתיר הכוונה האמתית חשבו לגנבה, ורב נחמן אמר „גנבא גנבי למה לך?“, כלומר למה אתה מתגנב לומר דברך בלשון שלא נחלקו בו היחיד והרבים כדי שלא יבטלו דברך (בתובות י"ט. רש"י).

בימי הבינים לא היו מצוים כ"כ נוגבי דברים, אדרבה לפעמים מצינו שתלו דבריהם על אילן גדול והיו מהיסים איזה ספר שכתבו ע"ש אחד קדמון כדי להשביח מקחו. מלבד כותבי הבאורים והמקדקים שלקחו זה מזה מבלי להזכיר שם אומרו לא מפאת שחפצו לשלוח יד במלאכת רעהו, רק מפני אהבת הקיצור, וגם חשבו כי הם לוקחים מן ההפקר כי גם המחברים שהעתיקו מהם לא היו הבעלים הראשונים, רק חיו לקומים מיד ליד ומסורים מאיש לאיש. אבל מצינו שהמשוררים השתמשו לפעמים במלים ורעיונות שוות ובפרט הראה דוד כהנא כי משה דרעי וכלב אפנדופולי לקחו הרבה מגדולי משוררי חרבנים ושמו בכליהם (אוצר הספרות שנת ה' 90-95). המהרש"ל התעבר על בעל שו"ת „בנימין זאב“ כי כל דבריו נגובים ולא הבין הפשט (יש"ש ב"ק פ"ה ס' ע"ה; יד מלאכי 139). בין הספרים השלמים שגנבו באופן הזה הם: ס' „מגן האלף“ להרב מפלוצק שהעתיק אותו אחד מרבני אונגריא ונקרא בשם „דרך חיים“ (עיר הצדק 58); „מקורי המנהגים“ לר' אברהם לעוינזאהן ברלן תר"ז נדפס בשם הזה ע"י יוסף פינקלשטיין מעיר מיסקאטש בהסכמת הרב חורוויץ מוויין, והוא נגב כל הדברים מהג"ל

ואומנים העושים מלאכה אצל בעליהם אין קונים מהם דבר שיש לחשוד אותם שגנבו בשעת מלאכתם, ולכן אסור לקנות צמר או חלב או גרמים מן הרועים, או פירות משומרי גנים וביק ק"מ.). נגב ופרע בחובו או בהקיפו אין בזה חקנת השוק וצריך להחזיר הגנבה בלא דמים, והחוב ישאר כמו שהיה (שי"ע ח"ט סי' שנו"ו). נגב תשוד על השבועה אע"פ שהחזיר מעצמו עד שיעשה תשובה (רמב"ם גנבה פ"ה). נגב שהיב תלייה בערכאות הגוים חייבים קרוביו להשתדל בממון כדי להציל נפשו, ואם נתלה חייבים להשתדל שיקבר בקבר ישראל ולהוציא עליו מטה, וכי"פנין להו. ואם אין ידם משנת מוטל על כל ישראל לעשות זאת (חזון יאיר סי' קל"ט).

[נגב במחתרת] כתיב „אם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת או לו רמים, אם זרחה השמש עליו רמים לו“ (שמות כ"ב א-ב) ופירשו חז"ל אי פשיטא לך כנהורא דאנפשות קאתי רוצח הוא וניתן להצילו בנפשו, ואי מסתפקא לך מילתא כליא יהיה בעיניך כגנב (פסחים ב'). ודברה תורה בדרך משל, מפני שכן דרך הגנבים לבוא בלילה במחתרת, אמנם אפילו בא הגנב ביום ואפילו שלא במחתרה אלא בא להבית דרך ננו וחצרו של אדם, באופן שיש לחוש שבא להרוג את בעל הבית כדי לגנוב (burglary) או יש רשות להבעלים להרוג את הגנב, כי הבא להרוג השכם להרוג, אבל אם הרבר ברור „כשמש“ שאינו בא להרוג אלא שבא על עסקי ממון, כמו אב על בנו שידוע הוא שרחמיו עליו אסור להרוג, אך הבן הבא על אביו נהרג, וכן אם הגנב פנה ערפו לצאת, ובפרט אם כבר יצא מרשות הבעלים פשיטא שאינו נהרג, ואפילו אם בא הגנב לתוך גינתו או לתוך הריר כל זמן שאינו נכנס לתוך ביתו אין להרוג, ואם הרגו חייב בדמו. דעת הראב"ד היא נגד הרמב"ם ואומר שהמקרא אינו יוצא מידי פשוטו ולכן דוקא בלילה מותר להרוג ולא ביום בעת זריחת השמש. [גונב נפש] אזהרת גונב נפש (kidnapping) נאמרה בעשרת הדברות (שמות כ"ד ומפורש כ"א מ"ו), וכתיב כי ימצא איש גונב נפש מאחיו מבני ישראל והתעמר בו ומכרו ומת הגנב שהוא“ (דברים כ"ד ז), ואמרו חז"ל שאינו חייב עד שיגנוב איש מישראל וכניסהו לרשותו וישתמש בו (מלשון והתעמר) ויסכרנו לאחרים (עיי סנהדרין פ"ה: פ"ג), אבל הגונב את בנו חקמן וכן האפוטרופוס הגונב את היתום המסור בידו וכן כל קטן הסמוך על שלחנו והוא מצוי בביתו אינו בכלל גונב נפש (רמב"ם הל' גנבה פ"ה ה').

[סמני הגנב] מר חסידא ראה אחד מתלמידיו שרחץ ידיו והיה מנבם בטלית חברו, ובשביל זה חשדו לגנב וכן היה (ב"מ כ"ד). צביעות הגנב ניכר ממאמר המוני „נגב במחתרת רחמנא קרי“ (ברכות ס"ט). ע"ע גזלה; טעות; יאוש; מדות ומשקלות; קנוניא; קנס.

ביבליוגרפיה: רמב"ם, הל' גנבה פ"א - פ"ט; שי"ע ח"ט סי' שמי"ח - שנו"ח. א.

ספר קהלת מפני שדבריו מתורים זה את זה וכו' ואף ספר משלי בקשו לנגח (שבת ל"ז). האלמלא הנניח בן חוקיה היה נגנו ספר יחזקאל מפני שדבריו נראים כסותרים דברי התורה (שבת י"ג). ונגנו ספר חייחוסין. בית השמותאי נגנו אבני מזבח ששקצום מלכי יון (יומא מ"א). בזמן חכמי המשנה היו כמה תרגומים על בחיק בלשונות שונות שלא נעשו בחתן והיו מעונים נגחה. ורבן גמליאל חזק כשהביאו לפניו ספר איוב תרגום אמר לבנאי שקערה תחת הנדבך חזו נגחה שלו. כי לא רצו לאברם בשרפה מפני האזכרות שבהם אלא הניחם לרקוב סאליהם (שבת קמ"ז). ואמרו תשמישי קדושה נגנזו כמו הלחסקמי (אמתות) ספרים ותפילין ומוחות ותיוק של ס"ת תרחיק של תפילין ורצועותיהן (מגילה מ"ו). ס"ת שבלה נגזן אהו אצל ת"ח (בבבא) בכלי חרס (שם).

[קבורה השמות] כמעט בכל הערים העתיקות שיטבו שם יהודים היה להם מקום נגחה בבית הכנסת תחת הבימה או בכותלי ביחבני או בסבא או על חגג. אשר שם הניחו הספרים הנפסלים ואשר נשתרו מזוקן ורפים מפחרים שקראו, "שמות" על שם האזכרות שבהם שצריכים נגחה. וכאשר נתמלא המקום התיאו משם הספרים הבלואים והשמות וקברו אותם בבית הקברות כמו מה מצוה. להסנהגה הזה יש רמז במגילת העניית מ"ו כי יום נ' תשרי הוקבע לדיים כי בו אהגטילית אדברתא בשמרא לכלי יהיה שם שמים מוטל באשפת. ועד היום הסנהגה בירושלם אצל הספרדים לנגח כללי הספרים והשמות במערות קמנות בכותלי ביחבני. וכאשר ימלאו בערך זמן משלש עד שבע שנים יתיאו אותם משם בסלי קש ואמתות וחלקי הס"ת ישימו בכלי חרס. ותיאום לקבורה מחוץ לעיר במורד הר ציון בקול המון חוגג. ונשאוי הסבל ובראשם הרבנים וקני העיר יובלו תחת הופת משי ברחוב העיר. והתוף הולך לפניהם וירקדו וימרו מזמרים ופזמונים נאותים. מסורת בידם כי תוצאה זו היא סגולה לעשמים ועל כל צדה שלא תבא. ואז ילח לקול השיר. גם הרעת השופר עם מזמורי תהלים (לונץ. ירושלם היא 15).

[חוקי הגיחה] בשנים האחרונות נתמלאה הספרות היהודית בלשונות העמים וקירות ודרישות על דבר "מציאות" הנגחה בפאספאט אצל חידה במצרים. חכמי היהודים כמו חכמי העמים העלו אבק של פלמל חבל על כל קוץ וקוץ של אותיות, "השמות" הקטעים (fragments) שמצאו שם ובפרט השמות שיחסו ל בן ס"ר א (ע"ע). שמינישניידר מבנה את החכמים העוסקים בחקירות הקטעים האלה בשם, "פראגמנטארישע נע" לעתיד". ואף כי לפעמים אפשר למצוא בהם תועלת להשוות הנוסחאות, אך אפשר ג"כ לנטות מהנוסחא הנכונה כי אין לסמוך על הנוסחא הפסולה בתגובה. כי אם לא היתה פסולה לא היו נגזים אותה. ובכלל עוד לא ראינו איזה דבר טוב שהביאה החקירה הזאת. ובורר הוא כי אם היו החכמים האלה עוסקים בדרישת כ"י המנותים באוצרות הספרים בזמן שמבליים זמנם בשמות

עם רוב התקדמה (ע"י מאנאססיריפם 1861 צד 34); ס' "ערוות הבושם" ע"י מענדל מאהר לכוב 1848 נעשה ע"ם ספרו של דוקטם Blumenlees לייפציג 1844; ס' "אבן הבוחן" לבחינת תלמידים ע"י משה יעקב יליד בריגל נדפס בעיר פאדוונורוז אצל קראקא תר"ן. נדפס עוד הפעם בשם הזה ע"י יעקב בר ישראל צבי וארשא תרנ"ז עם הסכמה על שמו (הפלט ח"ב 683); "עורה בצרה" ספור מאת משה זאבלאצקי וארשא תרנ"ב. לקוח מחזיונות שמ"ר וגם הוא לקוח מלעזאנרא. הספור הזה נדפס במ"ע, "ידישע פרעססע" על שם אלבערס כ"ץ. סבלי להזכיר מקורו אם לקחו מלעזאנרא שמ"ר או זאבלאצקי ואוצר הספרות ה' 232); דר' שלמה מאנדלקער כתב ספורו Thamar באשכנזית סבלי להזכיר שהוא העתקת אהבת ציון ורק בראש ספרו הוא מקדיש אותו למאפו ומציין הפסוק, "כי סמך הכל ומידך נתנו לך" (דחייא כ"ט י"ד). בעל "מלחמת סופרים" בח"א מציין יותר מארבעים מקומות שבעל, "המפתח" נגב דברי חכמים, וכן בעל החלוקי בח"י ורייפמאן בהשרון תר"כ. ואין שיעור לסופרים המתאוננים רע כי חבריהם, "לקחו" מהם ושמו בכליהם. על דבר נגיבת דעת ע"ע אונא ה.

ביבליוגרפיה: הבקר אור תר"ם 1367, תר"מ 834; השחר שנת 489, שנה ח' 415; ת"ם 1897 גליון 187; לעוינזאמן בית יהודה ח"א פל"ג; ביל. יאהרביכער ח"ב 165.

גנוסטיקים: ע"י יודעים.

גנוסר: ע"י כנרת.

גנז: ע"י גאנז.

גניבא: איש תורני בזמן רב, היה רגיל בביתו האמר הלבות בשמו (ברכות כ"ז. חולין מ"ד). גניבא היה חולק עם החכמים שלא לשם שמים ובשביל זה בנו אותו "פלגאח" (בעל מחלוקת). וסופר כי רב חננא ורב הסרא חזו יתבי האויל גניבא נבייהו. אמר חד לחבריה ניקום מקמיה דבר אוריין הוא. אמר ליה מקמי פלגאח ניקום? (ב"ק ס"ב. רש"י). והיה חולק עם מר עוקבא שחיה אביד ודווק לו, עד ששלח מר עוקבא לר"א: בני אדם העומדים עלי מה אני למסורן למלכות? שרמט וכתב ליה: "רום לה" והוא יפילם חללים" ומיד נתנו לו בקולר (גמ' ז'). בשיצא גניבא לקולר ליתרגן למלכות נתן ארבע מאות זוז לרב אבינא מחמרא פקוד (שם ס"ה): שחיה גניבא חשוב בעיניו ואמר בשמו (חולין י"ז). במדרש קהלת (על פסוק: כאשר יצא מבטן אמו) אמר גניבא משל לשועל שמצא כרם היה ססויין וכו'.

ביבליוגרפיה: יוחסין 122; סה"ד 94. ה. ב.

גניבה: ע"י גנבה.

גניבה: אוצר שהממינו בו ספרים שפחבו מינים שיש בהם אזכרות וספרי תורה שנפסלו ע"י כתיבה חסרה ויתירה וספרים שבלו מזוקן. חקירתו המלך גנו ספר הרפואות (פסחים נ"ו). ואנשי כנסת הגדולה בקשו לנגח

הפסולים של הגניזה היו מכיאים טובה כפולה ומכופלת לפירות העברית.

ביבליוגרפיה: J. E., V. 612

א.

גסות הרוח: ע נאווה.

געארניא: ע דשארדשי.

געזונדהייט, יעקב בן יצחק: רב ומחבר; נולד גוארשא בשנת 1816, ומת שם י"ב אלול תרל"ח (1878). הוא יסד ישיבה וועמדי חלמידיס הגונים, ואחרי מות הרב ר' בערש מיזלש בשנת 1870 נתמנה במקומו לאב"ד בגוארשא. אך לא האריך ימים על משמרתו ביקמו עליו מתנגדים מגדולי החסידים והרדידותו מגדלתו. עוד בחייתו בן י"ח חבר ספר "שפתי כחן" ובחייתו בן כ"ג חבר ס' "תפארת יעקב" על שיע' ח"מ עד ס' ע"ה (גוארשא 1842) והשאיר אסר עליו הצנוור מלחופים, גם חבר "תפארת יעקב" הרושים על ספי' גמין (1858) וחולין (1867). הגייה אחריו מרבים רבים בהחשיים ושרית (ע' נוסח מצבתו בנהלת עלמים ס' קל"ט).

ביבליוגרפיה: פיו כנסת ישראל 542; המליץ שנה ה' גליון 16.

ת. ב.

געזעניס: ע גויניוס.

געניפ: ע שוויץ.

גפן: ע יין; כרם.

ג'ר (נקבה ג'ורת), ג'רים: 1) בן עם אחר תבא לג'ר בארץ ישראל, וקרא "ג'ר תושב"; 2) בן דת אחרת תבא לחסות תחת כנפי השכינה לקבל עליו דת ישראל וקרא "ג'ר צדק". ג'ר תושב הוא ג'ר שקבל עליו שבע מצוות בני נח ובפרט שלא לעבוד ע"ז והוא אוכל נבלות. וג'ר צדק הוא שקבל עליו דת ישראל במלואה. ג'ר תושב היה רק בזמן שהשעל ג'הג וישראל שררין על ארצתם והג'הג את הג'רים האלה לשבת בתוכם ולהתערב בם. אבל בזמן הזה אין מקבלים אלא ג'ר צדק, ואפילו נטל עליו כל התורה כלה חרץ מחד. אחד אין מקבלים אותו (ערכין כ"ט. בבורחת ל"ו). כל ימי דוד לא קבלו ג'רים שמא סן הפחד חזרו, וכן כל ימי שלמה לא קבלו ג'רים שמא בשביל כבוד המלכות ג'הגלת ישראל חזרו ואינם ג'רי אמת. ובזמן הזה ג'ר שבא להתג'יר בודקין אותו שמא בשביל ג'הג חיצונה רעה ליבנם בדת ישראל, ואומרים לו מה ראית לכך, אי אמה יודע שישאל בן זמן הזה דויין והחופין וסחופין ומסודרין וישרים באין עליהם? ואם אמר אני יודע ואיני כדאי מקבלין אותו מיד, ומודיעין אותו עקרי הדת שהוא יחוד השם ואיסור ע"ז ומקצת מצוות קלות ומקצת מצוות החפוזות תונשן של מצוות ושבת (יבמות מ"ז. ס"ח). ואם נעשה ג'ר תודר לסודו חרי הוא בישראל מוסר.

ג'ר תושב) דין ג'ר תושב מפורש בתורה שצריכין לראוג לפרנסתו "ג'ר ותושב וחי עמו" (ויקרא כ"ה ל"ה) ומותר לאכול נבלות "כל נבלה לג'ר אשר בשעריך תתננה" (דברים י"ד כ"א) אך אסור באכילת דם (ויקרא י"ז י"ג).

ג'ר תושב מותר לעשות מלאכת בשבת לעצמו בפרהסיא ואם הוא שכירו של ישראל אסור לעשות מלאכה בשבילו (רמב"ם שבת פ"ב סוף). וישראל נודר עליו סן "וינשש בן אמתך הג'ר" שהוא ג'ר תושב (שמות כ"ג י"ב, מבינותא). ומבאן ראייה ששבתית ג'ר תושב היתה למוכתו וכדי שלא יתנה הישראל ממלאכתו בשבת. אבל לא היו בוסין אותו לשבות ממלאכה לעצמו. ג'ר תושב שקיבל עליו למול ועברו עליו י"ב חדש ולא מל חרי הוא כמין שבאומות (חריף ע"ז פ"א). ובכל הפרטים. זמרינים היה הג'ר תושב שזה לאורח הארץ.

ג'ר צדק) על ג'ר צדק חזירה. התורה מאד, וכי יגור אתך ג'ר בארצכם לא תונו אותו וגו' והחבת לו כבוד כי ג'רים חיותם בארץ מצרים" (ויקרא י"ב ל"ג ל"ד). והתנת דברים כיוצא? לא יאמר לו מה שאכל (לפנים) נבלות זמרות כא ללמוד תורה ספי' חבורה! ואם חסא בן ג'רים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך (ב"ם נ"ח). ותזהרים עליו על עושה שכר שכיר בזמנו (דברים כ"ד י"ד, ב"ם ק"א). חג'ר נחשב כמו חלוי חיתום והאלמנה למעשר עני ולשטקו בחג (דברים י"ד כ"ט, מ"ז י"א, כ"ז י"א) ועל לקט שמחה ושאה (שם כ"ד י"ט-כ"א). ולעתיד לכא יחיה לחם חלק ותחלה בא"י בתוך שבמי ישראל, "וחיו כאורה בני ישראל" (יחזקאל מ"ז כ"ב-כ"ג). הנביא נחם אה, כני חכר הנלוים על ה" לתת לחם יד זשם. בארץ הקדושה (ישעיה נ"ו) ונראה כי דבריו שותבים על הג'רים שחתנירו אחרי מלכת סנחריב שקבלו עליהם מלכות שמים (סדר עולם פכ"ג. ע"י יעביץ תולדות ישראל ח"ב 196).

ג'ר צדק צריכים להיות טבלי שום פנייה, ולכן אין מקבלים ג'רי אריות או ג'רי חלומות (יבמות כ"ד) ואין מקבלים ג'רים לימות המשיח, ואלה שיתג'ירו מצעמם היו ג'רים נזירים (ע"ז ג'י). ונלוח חג'ר עליהם ונסמחו על בית יעקב (ישעיה י"ד א'). חזיל היו חששים מאד לג'רים כאלה כי ידעו מה שאיתע לישראל במדבר בגללם במעשה העגל ובקברות התאוח ע"י האספסוף הם הג'רים שנלוו לחם ביציאת מצרים, ולכן אסרוקשים ג'רים לישראל כספחת (נגע צרעה) מפני שרובן חזרים בשביל איזה דבר ומסעין את ישראל (קדושין ע"י רמב"ם איסורי ביאה פ"ג י"ח). ואסרו רעה תבא למקבלי ג'רים (יבמות ק"ט) וג'רים מעכבין את המשיח (נדה י"ג). ומדגלא בפי העם ג'ורא עד עשרה דרי לא תבוח ארמאי באפיה (סנהדרין צ"ד). אסננס על ג'ר צדק באמת לא הקפידו, ואדרבה לדעתם גלו ישראל כרי שיתספו עליהם ג'רים (פסחים פ"ז) ומתפללים על ג'ר הצדק בברכת הצדיקים בשיע' (מגילה י"ז). בכלל לא היו רעות החכמים שוות בקבלת הג'רים כמו שמצינו בג'ר שבא לפני שסאי והלל (שבת ל"א). בין הג'רים המצוינים היו געמן ג'ר תושב ונבחראון ג'ר צדק, סבני בניו של סיפרא סנחריב חסן תירין קיסר. שמעיה ואבטמלין היו ג'רים (גמין נ"ז). אונקלוס חג'ר ואנטיגנוס בראש ג'ר צדק (ירושלמי מגילה פ"א) ויהודה בן ג'רים (שבת ל"ג).

מריבים ונצים ביניהם וכאשר בקש אחד מבעלי הריב בחיי הנביא לשבת מריב מאן לשמוע לו, אך בבקשו בחיי הרופא העובר דרך שם קיים את דבריו, ועל זאת התקצפו הישמעאלים באמרם שהיי היהודי יקרים בעיניו מחיי הנביא ויתקבצו כלם לעשות נקמה ביהודים ולהכריחם מן הארץ, ונהרגו כלם מלבד פליטים שהתחבאו בבית המלך, ומאז קבלו עליהם הרופאים שלא לרכוב על סוס ושלא ללבוש בגדי משי כרי שלא יקנאו בהם הישמעאלים (שם 66).

אחר ההרגה שבו שמה היהודים במספר מעט. גם האלמור האדים שכבשו את גראנדה הציקו ליהודים מאד, והוכרחו להתחבר עם הנוצרים לפרוק עולם מעליהם, והיהודים עזרו למסור את העיר בידי יעקוב אלמנצור אשר גרש משם את האלמוראים בשנת 1232. גראנדה היתה תחת הערביים זמן רב ורבים מגולי ספרד בשנת 1391 ברחו שם למצוא מחסה עד שנכבשה גראנדה בידי ספרד (2 יאנואר 1492). יחיל ר' יצחק אברבנאל (בתחלת פירושו לס' מלכים): שנת מזרח' ישראל לכר מלך ספרד כל מלכות גראנדה והעיר הגדולה גראנדה רכתי עם שרתי במדינות, ובחזקתו וטובה לבו חלף רוח ויאשם זה כחו לאלהים ויאמר עשו בלבו במח אתרצה לאלהי המאורני חיל במלחמה, במה אקדם לקוני אשר נתן את העיר חזאת בידי אם לא בהכנים תחת כנפיו העם ההולכים בחשך שה פוורה ישראל וכו'. ביום 31 מארץ 1492 יצאה משם נזרת הנירוש מאת פרדינאנד ואויבלא. מגראנדה יצאו חכמים גדולים, כר' שמואל ן ננדילא שהיה מדקדק ומשורר ובנו ר' יוסף. שם נולדו ר' משה אבן עזרא, ר' יהודה אבן תבון, ר' סעדיה בן מיטון אבן דגן, שלמה בן יוסף אבן איוב, ר' יצחק המון, אברהם בן יצחק בעל מקובל ומשפחת נבי שון.

ביבליוגרפיא: שבט יהודה; ספר הקבלה הוצאת גיבוינער 72; שו"ת אלפסי סי' קלא"א; J. E., VI, 80.

א.

גראסווארדין (באונגריה Nagy-Varad): עיר באונגריא: בין 51,000 תושבים הם לערך 13,000 יהודים. המקום שהתיישבו שם בראשונה נודע בשם Kantona Varos לא רחוק מן המצודה, וגם עתה ישבו שם יהודים רבים. בתחלת המאה הי"ט הורשו היהודים לצאת מחניטו לעשות מסחרם ברחובות הנוצרים אך הוכרחו לשוב למשכנם בלילה, ומשנת 1835 והלאה הורשו לשכון בכל רחובות העיר, ונשאר לזכרון בית תפלה העתיק בחניטו זה, "הקדש" הישן. בשנת 1803 בנו בית הכנסת גדול בתוך העיר, ובשנת 1839 חקינו תלמוד תורה וישיבה, ואח"כ בית חולים ובית ספר לאומנות, החברה קדישא נוסדה עוד בשנת 1735, ויש להם שני בתי קברות. אחד לעדת הריפורם שקנו בשנת 1899, דר' אלכסנדר קאחוט מחבר "ערוך השלם" היה הרב הריפורמים ומשם נקרא לגויארק בשנת 1886 (ומת בשנת 1894). היהודים בגראסד ווארדין לתקופים חלק גדול בעניני העיר, ובשנת 1903 היה שם יהודי ראש היסטורים.

ה. ב.

[הי גרים] אינו נקרא גר צדק עד שימול וימכול בפני שלשה, ובזמן הבית גם הרצאת קרבן, גר הוא בכלל זרעו של אברהם אבינו (נדרים פ"ג י"א) ולרוב קוראים אותו אברהם בן אברהם, וכשמתפלל ומברך על המזון אומר אלהי אבותינו (ש"ע א"ח סי' קצ"ט ד). ר' יוסי אומר גר שנתגייר בקמן שגולד דמי (ובחים פ"ב ג; יבמות מ"ח). ולכן שני אחים מעידין זה לזה מפני שאין להם קורבה, אבל אסורים בעריות מחקנת חכמים, כדי שלא יאמר שיצא מקדושה חמורה לקדושה קלה כי גם בהיותו גוי היה נזהר בזה אך מותר בשניות לעריות, ובהיותו כמו אדם חדש אינו יורש את אביו מדאורייתא אבל רבנן תקנו שירשו שמא יחזור לסורו (דמאי פ"ו י'). גר אינו נותן מתנת שכיב מרע ואם מת ואין לו יורשים המחזיק בנכסיו קנה (בי"ק פ"ח ד') ועבדיו הגדולים נעשו בני חורין. גר דן את חברו הגר אבל אינו דן את ישראל אא"כ היתה אמו או אביו מישראל, ולענין חליצה עד שיהא אביו ואמו מישראל (ש"ע ח"מ סי' י' א'). גר מותר במזורת וכן ממזר. מותר בניורת דקהל גרים לא איקרי קהל, והולד ממזר, ואם נשא ישראלית הולד אסור במזורת, ולא גרע הבן מגוי שבא על בת ישראל שהולד כשר. גר שנתגייר ואשתו עמו כתובתה קיימת שעל מנת בן קיימה (כתובות פ"ט ט') וכתובתה מאתים כמו בתולה, וצריכין לפרוש זו מזו ג' חדשים כדי להבחין בין זרע קודש לזרע שלא בקדושה, ואם אינו רוצה לקיימה אינה צריכה ממנו גמ.

ביבליוגרפיא: רמב"ם אסורי ביאה י"ג ושי"ד; ש"ע י"ד סי' רס"ח ורס"ט.

א.

גראדנא: ע' הוראדנא.

גראנדה (גרנא = Granada): בירת המחוז בשם הזה במספרד. בזמן קדום ישבו שם יהודים רבים והיתה מכונת Villa de Judios (עיר היהודים), הערביים שלכרוה מסורה ליהודים למשמרת כמו שעשו לעיר קור דובא, וכאשר נעשתה גראנדה לבירת המחוז בשנת 1013 נשא חלף האבוס את ראש ר' שמואל ן ננדילא (הנניד) למעלת ויזיר או שר המדינה החיא, ור' יוסף ן מינאש נשלח במלאכת הממשלה בתור חכם מדיני. גם יצחק בן ליאון ונחמיה אשקפה שמשו במשמרות נכבדות, היהודים הצליחו מאד תעלו לגדולה תחת ממשלת הכליפים, ומי שלא ראה בכבודם והצלחתם וחפאתם לא ראה מעולם תפארת כי גדולים היו בחכמה וביראת תמא" (שבת יחודה, הוצאת ווינער 8). אך בהיותם קרובים למלכות היו מתערבים בעניני המחלוקת בין מפלגות הממשלה וזאת גרמה לעלילה נוראה על רב יוסף הלוי ננדילא ועל כל קהל היהודים אשר אחרו יותר מאלף וחמש מאות בעלי בתים, וכמעט פלם נהרגו ע"י החמון הפרוע במ' טבת שנת ד"א תתכ"ז (1066). ור' יוסף נתלה על קרוש חשם כי מאן לשמוע במלך ספרד שרצה לאנסו על השמור (שם 4). בזמן אחר היתה סבה להתנפלות החמון כי רופא המלך ר' יצחק המון עבר פעם אחת ברחוב בעת שהיו הישמעאלים

נראץ : ע' גרעץ.
גרנשי : ע' גבולי ארץ ישראל ; עממים
שבעה.

גרופינא : ע' אנרופינא.
גרוש : ע' גלות ; רדיפות.

גרעשין : שלוח האשה מבעלה בנט בתורת גרושין.
זבוח תנתק מוסרת הברית שביניהם. החכמים הקדמונים
נהלקו בפשט הכתוב, "אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא
בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה
מביתו" (דברים כ"ד א'), לרברי בית שמאי לא יוכל
לשלחה אלא א"כ מצא בה ערות דבר של זנות, כי סמכו
על סוף הפסוק, וביח הלל סמכו על תחלת הפסוק כי, "אם
לא תמצא חן בעיניו" ויכל לגרשה. ור"ע הוסיף לאמר
ברך גחמא שאפילו הקדיחה תבשילו יש לו רשות
להוציאה (נמין צ'). ע"ע אישות. אבל לא ישא אדם
אשה ודעתו לגרשה, ולא תהיה יושבת תחתיו ודעתו
לגרשה, כי הבנים אשר יולדו להם במצב כזה נקראו בני
גרשת הלב (נדרים כ'). וגם משום אל החרוש על ערך רעה
והוא יושב לבטח אתך. לא יגרש אדם אשתו הראשונה
אלא א"כ מצא בה ערות דבר אבל שניה אם שנאה
ישלחנה (רמב"ם גרושין פ"י כ"ה) וסמכו על הפסוק, "כי
שנא שלה" (מלאכי ג'). על המגרש אשתו ראשונה, אמר
ר"א, אפילו מזבח סוריר עליו דמעות (נמין צ'). וכ"כ היו
הגרשין קשין בעיני הבריות עד שהתירו חכמים לדוד ליהד
עם אבישג שלא בתורת אישות ולא התירו לו לגרש אתה
מ"ח נשיו כדי שיוכל לישא את אבישג לאשה (סנהדרין
כ"ב). ויותר קשה היה להוציאה אם היו לו בנים מסנה
(פסחים פ"ז). אמנם אשה רעה בדתותיה ושאניה צנתה
כבנות ישראל הכשרות מצוה לגרשה שנאמר גרש לך ויצא
מדין (יבמות ס"ג רמב"ם גרושין פ"י כ"ב). אם נשתמית
אשתו אינו מוציאה עד שתבריא וזו היא תקנת חכמים כדי
שלא תהא הפקר לפרוצין, שהרי אינה יכולה לשמור
עצמה. אלא מניחה ונושא אחרת, כי אין אדם דר עם נחש
בכפיפה אחת (יבמות ק"יב ק"ג). ואם היא בת רפואה
חייב לרפאותה (הראב"ד). ומתקנת רבנו גרשום ואילך
צריך תבעל היתר מסאה רבנים ליקח אשה אחרת. מי
ישגרש את אשתו מן הנשואין לא תדור עמה בתצר שמא
יבואו לידי זנות ואם נתיחדה עמו ויש עדים צריכה נט שני
ממנו מספק כדי להתירה לאחרים (אה"ע סי' ק"ט ז').
המגרש אשתו מותר להחזירה קודם שקדשה לאחר, אבל
אמרו ארבעה אין הדעת סובלתן, המגרש אשתו פעם אחת
ושתים ומחזירה (פסחים ק"ג). ובסי' חופת אליהו מביא
ששנאו לפני המקום להחזיר גרושתו, אבל נוהגין להחזיר,
וכותבין כתובה מיוחדת לה (ע"ע כתובות) ומברכין שבע
ברכות זכרונות ארוסין (ע"י שו"ת רדב"ז סי' תקס"ז). אבל
אם נתקדשה לאחר נאסרה על הראשון אפילו אחרי מות
השני, ואם החזירה כופין אותו להוציא שנאמר לא יוכל
בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה לחיות לו לאשה

אחרי אשר הוטמאה (דברים כ"ד ד'; יבמות י"א: קדושין
ע"א.), ואם לא הוציא והולידו בנים הם כשרים (תרי"ף
ונו"י יבמות פ"א). המוציא את אשתו משום שם רע או
משום שחיא פרזנה בנדרים, אומרים לו להודיע אותה
שמפני זה הוא מוציא את כ"ד לסרה, ומחזירין אותו שלא
להחזירה לעולם, גזרה שמא תנשא לאחר ותעשה תשובה,
ויתחרט הראשון לאמר אילו הייתי יודע שתעשה תשובה
לא הייתי מגרשה ומצא שגרשה על הנאי והנט במל
למפרע, כי לא נתקיים התנאי. אעפ"כ אם עבר והחזיר
קודם שנתקדשה לאחר לא יוציא (נמין ס"ה: רמב"ם שם
פ"י י"ב), מגרשת לא תנשא לכתן מדין תורה, ואם היה
בעלח כהן לא יהזיר גרושתו, אבל אם נפסל הגט מן
התורה לא נאסרה עליו (שי"ע אה"ע ק"ג ב'). וגם
בישראלים יש שנוהרין שלא לישא מגרשת ובפרט בחיי
בעלה ואמרו, "אל תבשל בקדרה שבשל בה הברך" ואמר
מר גרוש שנשא גרושה ארבע דעות במטה (פסחים
ק"יב.), ובפרט אשה שנתגרשה משום פריצות אין ראוי
לאדם כשר שישאנה, שלא יאמרו זה הוציא רשעת מביתו
זה מבניסח (רמב"ם שם פ"י כ"ב). האשה נאמנת לומר
שהיא מגרשת אם הוחזקה לפניו, ואם הוחזקה לאשת
איש צריכה להראות הגט או שיעירו עדים כשרים
שנתגרשה. אשה מגרשת צריכה להמתין תשעים יום קודם
שחנשא לאחר (יבמות ס"ב).

[גם מעושה] אין האישי מגרש אלא מרצונו והאשה
מתגרשת בעל כרחא מדין תורה וגם בזמן התלמוד
והגאונים עד תקנת רבנו גרשום שאסור לתת גט בעל
כרחא, ולכן האידנא שמתגרשת מרצונה אין חילוק בין
אשתו ראשונה לאשתו שניה (הגהת רמ"א אה"ע סי' ק"ט
ג'). אמנם לפעמים כופין את האישי לגרש מדין ישראל
וב"ד מכין אותו עד שיאמר רוצה אני או כופין אותו ע"י
דיני הגוים שיתן נט וגט זה כשר, אבל אם אנסהו הגוים
בערכאותיהם לתת גט שלא על פי דין ישראל היו נט
מעושה בניים ופסול (נמין ס"ח). נשא אשה ושהתה עמו
עשר שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה (יבמות ס"ד).
ואם יש לו זרע קיימא אין כופין אותו להוציא, והאידנא
נאמן האישי לומר שיודע בעצמו שאינו מוליד ואין כופין
אותו להוציאה או לישא אחרת (הגהת רמ"א אה"ע סי'
קנ"ד י'). אם נודע שהאישי רוצה לילך למדינת הים כופין
אותו שיגרש אשתו מקודם אם תבקש זאת (שו"ת הרא"ש
כלל ס"ג). וכן הוציא למלחמה, ואנשי חיל של בית דוד היו
כותבין נט לנשותיהם (כתובות ט"ז). כל הנשוא אשה
בעבירה אפילו שניות לעריות כופין אותו להוציא, וכן אם
עברה על דת ישראל או יצא עליה שם רע בעדים, אם
האשת נתגרשה בעל כרחא כופין את הבעל למפל בבניה או
נותן לה שכרה להניק את בנה, ואם הולד מכירה אין
מפרישין אותו וצריכה להניקו והבעל משלם לה שכרה עד
כ"ד חודש (שי"ע אה"ע סי' פ"ב ח').

[כופין האישי לגרש] ב"ד כופין את האישי לגרש את
אשתו ולשלם כתובתה אם נולד לו ריה חפה או ריה

החומס או שהתחיל להיות מלקט צואת כלבים או לחיות בורסקי או מתוך נחושת מיקרו (miner) שהן מלאכות בוות סאד והיא מתנגדת לזאת, ואם רצה השב עם בעלה, ואם ידעה מקודם שנישאת לו שזהו עסקו אין כופין אותו להוציא כי סברה וקבלה (כתובות ע"ז. רמב"ם אישות פכ"א סוף). אבל אם נעשה מוכח שהין כופין אותו ואע"פ שהיא רצה לישב עמו אין שומעין לה (שם). איש שרגיל לבעוס ולהוציא אשתו מכיתו תמיד כופין אותו שיתן נט (הגהת הרמ"א סי' קכ"ד ז). האיש שגולדו לו סומין אחר שנשא אפילו נקמעה ידו או רגלו או נסמיה עינו ולא רצתה אשתו לישב עמו אין כופין אותו, ונחשבת כרין מודדת. וי"א שכופין אם נקמטו ב' ידיו או ב' רגליו או שנסמא בבי עינו (מוד והרא"ש שם). בנכפרי יש מחלוקת אם כופין או לא. האשח שבאה במענה שאינה ראויה לבנות ממנו ותובעה נט אין שומעין לה, ואם מענה שהפצה להעמיד לפחות בן אחר להשען עליו בנקנתה האומרת שהוא נדרם שאינה יולדת. כופין אותו להוציאה אחר ששהתה עמו עשר שנים ולא נתעברה ממנו, ואינו מחויב לתת לה תוספת כתובה רק מאתיים זה הוגדתיא שחביאה עמה. ואם טוענת שאין לו גבורת אנשים ואומרת "השמים בני לבינך" נאמנת וכופין אותו להוציאה מיד (שם). ע"ע אישות; גט; מורדת; פלגש.

ביבליוגרפיה: רמב"ם הלכות גרושין פ"א—ש"ג; מוש"ע אה"ע סי' ק"ם—קכ"ד.

גרמים: ע"ה הר גרמים והר עיבל.

גרים: ע"ה מסכתות קמנות.

גרמא: ע"ה נזק.

גרמניא (Germany, Deutschland): מלכות באמצע אירופא, אשר יושביה ששים מיליון, ומחם מספר היהודים (בשנת 1905) 607,862. הסופרים העברים בזמן האחרון רגילים לתאר בשם "גרמניא" את הארץ אשר מלמנים נודעה בשם אשכנז (ע"ע). ואולי מתנאה משם "גבר" שפירושו בשם "גרמניא" (ירושלמי מגילה ע"א ע"ב ובבלי יומא י"ג). ובשם "גרמניקיא" (ב"ר פל"ז) כלומר שבטי הגרמנים. בערך הזה ידובר על גרמניא כמו שהיא פעם. בצורתה הגיאוגרפית הנוכחית אשר נשתנתה הרבה במשך הזמן, וכוללת עתה איזה מדינות שנחשבו לפנים לארץ פולניא, ומער אחר ישנן איזה מדינות שהיו חלקי גרמניא העתיקה ונחשבו עתה לאוסטריא והווייץ, או הן ממסלות שלמות בעצמן כלקסנבורג וחולאנר.

[תולת חישוב] ישוב היהודים בגרמניא בזמן היותר קדום היה בעיר קולוניא (קעלן, Cologne) שיפודת הרומים ובשנת 821 צוה הקיסר קונסטנטין על היהודים לשאת בעול הצבור בשמירת העיר בתור שוטרים (decurio), ובחוקיו ידבר על "כהני היהודים" בקולוניא שנתן להם הנחה מהמסים, וזן רב אח"כ לא נשמע מהם דבר בתור עתה וקהל, רק היהודים בתור שוטרים בעברים ועוברים דרך שם. בימי מלכות לודוויג הראשון בן קארל הגדול

(40—814) מצאנו איזה שמרי חיות שנתן ליהודים יחידים להגן עליהם תל נכסיהם ובפרט על עבדיהם, כי עמי החוקים הישנים לא יכלו היהודים להחזיק בעבדים נוצרים. גם היה מנין בעדם מלהפריחם על היות, כי הנוצרים היו רגילים או לזרז מיג על ראשי היהודים כדי לתביאם בבית הנצרות בחוקת חיד. החסד הזה שנטה להם הקיסר היה כקוף בעיני הכומר אנוכרד מליאן (Agobard von Lyon) וכתב שטנה נדרם על "החזקת של היהודים" תל "האמונה הכוזבת של היהודים" ועוד (28—820). בשנת 839 התנייר הכומר בודו (Bodo) שחיה בחצר הקיסר ונשא אשה יהודיה בסרקוסטא ספרד, והסב רעש גדול במחנה הכוזרים, ואחר מהם אמלו (Amulo) שישב על כסא אנוכרד בליאן כתב שטנה על היהודים בשם Contra Judaeos בשנת 846, ויאמר כי התערבות היהודים גורמת נזק רב להנצרות. זרע השנאה הזאת עשה פרי וכנראה נהרגו או יהודים רבים ע"י החמון עד כי הצריכו הכמרים בעדם במייניץ לתקן כי כל חורג יהודי או נוי (בלתי מאמין בנצרות) יחשב לרצח. בערך שנת 900 נתן הקיסר לודוויג הז' חוק כי היהודים הסוחרים לא ישלמו רק המכס הקצוב "כאשר היה תמיד בימי המלכים הקדמונים". הקיסר אוטו השני נפח חסד ליהודי קלנימוס באיטליא אשר נתן לו את סוסו לנזם מפני אויביו הערביים, ואפשר שהוא קלנימוס אבי המשפחה הרמה אשר יצאו ממנה הפיימנים באשכנז. בלי ספק היו אז רדיפות אחרות במקומות שונים ובפרט במייניץ, מעת שכתב האפיפיור ליאו ח' אל התגמון שם ונתן לו רשות לנרש את היהודים, אם לא ימירו את דתם (9—997), ובשנת 1012 קונן ר' שמעון בר יצחק על איזה נזרות ורדיפות בזמנו, ונרעץ משער שסיבת חזר חיתה התניירות הכומר Wezelin אשר כהן בחצר אחד השירים והמלך היינריך הב' קצף בשביל זה על היהודים. עקבות הרדיפות האלה נודעו מתוך שני שמרי חרות שנתן המלך היינריך הד' ליהודים בשפירא (Speier) וליהודים בוירמיא. הראשון ניתן ביום 19 פבר' 1090, (נזכרו בהם הזכויות הראשונות של יהודי גרמניא: בי היהודים הם תחת מחסח הקיסר ונתון להם חרות המסחר במלא רחב הארץ, והזכות לקנות הצרות שדות ועבדים. בין משלה ידם נזכר בפרט הלוף המטבעות וסמי הרפואה. עניני הצבור של הקהל יחיו נהוגים ע"ם דתם, ודברי ריבות בין יהודי עם נוי יששמוע"פ דיני הנתבע, ואם היהודי הוא הנתבע לא יוכל התובע לטומו למלחמת הבינים או ע"י הוכחת מיג רותחים וברול מלובן, רק ישבע היהודי ע"ם דין תורה. ואם נמצא דבר גזול או נגזב תחת יד יהודי ישבע בבמה קנה את החפץ והבעלים ישלם לו את המחיר, והוא תקנת השוק של חז"ל (ב"ק קמ"ז). אלה אשר ימירו את היהודים באונם יענשו בקנס כסף וכן אלה אשר ידקו מיג על ראשי עבדי היהודים יענשו בכסף. מחסח הזה אף כי היה בחותם המלך היה מחזה כתב כי סרם עברו שש שנים בהיות המלך באיטליא משמו צבאות נוסעי הצלב

על גרמניא המערבית ויתגפלו על היהודים הגרים שבו והרגו מהם הרג רב וישללו שללם. הרדיפות האלה נודעו בשם גזרות תתנ"ו (1096). הקהלות אשר סבלו התלואות הנוראות היו: שפירא, מיינץ, ווארמכ, טרייער, קעלן ועוד קהלות קטנות על שפת הריין והנהלים החולכים אליהן. איזה גזרים נפלו גם על הקהלות למזרח הריין, יש משערים מספר ההרוגים לארבעת אלפים יש משערים י"ב אלף. רבים קדשו את השם וישחטו את בניהם וימיתו את עצמם למען לא יפלו בירי השודדים, ורבים המירו את דתם להנצל מן האויבים ואח"כ שבו לדתם ברשות המלך בשכנו מאיטליא, אף כי היה נגד חוקי הנוצרים האומרים כי בוזות מים על ראש איש בשם השלוש הוא מקודש לנצרות לעולמים, ורש"י מסק לקבל את החזרים בתשובה בעת ההיא כי אנוסים היו (פי' פורס בסוף). אחרי עבור הזעם חזרו היהודים לשבת בשלום, אבל מצבם הורע מאשר היה לפנים, כי מבלי יכולת הקיסר להגן עליהם היו צריכים לבקש מחסה מהשרים במסבותיהם במחיר קצוב. השרים האלה העבירו למעמים את הסות היהודים לשרים אחרים, והיהודים היו בידיהם ככדור שמשחקים בו הנערים, כאשר החל המסחר להתפתח בערים הגדולות החלו סוחרים הנוצרים להתחרות במשלח ידיהם עם היהודים שהיו לפנים הסוחרים היהודים, עד כי הוכרחו היהודים לעזוב את המסחר ולעסוק בחלואה כרבית. עד אז לא עסקו היהודים בחלואה כי לא מצינו חוקים להגבלת הרבית נגד היהודים עד המאה ה"ג. גם אין זכר בכתבי מלסתר של הכומרים אנוכרד ואמולו נגד העסק הזה של היהודים. כנראה החלו היהודים לעסוק בחלואות במאה ה"ב וגם אז התאונן המונאך ברנהארד כי במקומות שאין שם יהודים ירעו הנוצרים המלטים ברבית לחנם יותר מן היהודים. ברנהארד היה מנץ על היהודים בעת מסע הצלב השני (1146), נגד המונאך רודאלף שהסית את העם להרוג ביהודים ולשלול רכושם. החריגות והמשסות בימי מסע השני לא רבו כ"כ בכימי מסע הראשון, כי היהודים כבר למדו לדעת כי שמרי החסות של הקיסר הם משענת קנה רצוץ בידיהם נגד החסן, ופנו אל השרים אשר פתחו להם מבצריהם למען ינצלו מן השודדים. כן עשה הבישוף מקעלן אשר אסף את הפליטים אל מבצרו ואלקענבורג, וכן במקומות אחרים. ורק בוויקצבורג היה הרג רב, וביניהם ר' יצחק בן הרב ר' אליקים ועמו כ"א יהודים, כי העלילו עליהם שחרפו נוצרי אחד. העלילה הזאת שנתשבה בין עלילות הדם היא המקרה הראשון בגרמניא, אף כי בפעם הזאת לא חשדו את היהודים כי השתמשו בדם לצורך מצוה, והמשכילים בין הכומרים הבינו כי עלילת שקר הוא, וביניהם Gerhoh ראש המונאכים במסגר רייבערסבערג שאמר כי מסע הצלב הוא מעשה חסמן. אין מספר להעלילות והרדיפות כל משך המאה ה"ג וה"ד. הקיסר והאפיפיור התהמכו כחוכר חותם נגד היהודים, פעם הגינו עליהם בחוקים ובגזרות, ופעם חסניו אותם ביד זרים

למעלת עצמם, או כי יראו מפני החמקן ובפרט ישבי הערים אשר תמיד נמרו שנאה ליהודים. בשנת 1188 העלילו יהודי מוסר בקעלן על יהודי עירו כי יקחו בכל שנה (בימי המזריס?) צורת ישו הנעשית משעוה להחל בח (Aronius 830). המונאך קיסריוס במסגר הייסטרנאך (1180-1240) הוסיף עליו לאמר כי בארצות המזרח תופסים היהודים מעת לעת נוצרי אחד להמיתו ביסורים כאשר המיתו את ישו (שם 421).

[עלילת הדם] העלילה: כי היהודים ישתמשו בדם נוצרי לחג הפסח החלה אז להתפשט בכל הארץ. בערי לידא וטרייערבישאפסטיים העלילו על היהודים כי הרגו נער נוצרי ויתגפלו על הקהלות ויהרגו שמונה אנשים ביסורים קשים ב"א שכט תקצ"ה (1235). עוד אספן גורא מזה קרה בשנת החיא בעיר פולדא, ובמקרה הזה התראה עלילת הדם בעצם תומה בפעם הראשונה. שונאי ישראל בדאו או מלכב כי היהודים המיתו חמשה נערים בני בעל רהים ומצו את דמם אל שקי עור כדי להשתמש בו לרפואת כשפים. נוסעי הצלב שהיו בעיר בעת ההיא עזרו לרעה ונחרטו ל"ב יהודים. ישבי העיר שלחו את גזרות הנערים אל הקיסר פרידריך השני שהיה אז בהאנענו והוא הבין את תרמיתם ויאמר להם כמתל, אם מתו הנערים לנו וקברו אותם". עלילות באלה קרו נ"כ בערי וואלפסטיים ובעיר וואלפהאנען בשנה החיא, ובערי קיינען ואורטענבורג בשנת 1243. הרדיפה היותר נוראה היתה בפראנקפורט דמיין י"ג סיון ה"א א' (1241), ואומרים כי נתגלגל הדבר ע"י יהודים מוסרים, וכמאה ושמונים יהודים חומתו ובתי היהודים נשרפו באש. בלי ספק קרו עוד מאורעות רבים אשר נשכח זכרם. העלילות בעת החיא רבו מאד ושונות בהגנותן, למשל העלילה בדבר המרטרים שבאו בש' 1241 ממזרח אסיא לאירופא לשלול שלל להשמיר ולהרוג ומיר נפרצה דבת העם כי המרטרים הם יהודים חושבים בהרי השך וכי היהודים באירופא שלחו אחריהם ותתנו בידם כלי זין וצדה להנקם מהנוצרים. גם עלילת ההוסטיא (Hostia) אשר לרעת אחרים נולדה בימים ההם. הוראת השם "הוסטיא" ברומית היא קרבן והיא מצה קטנה אשר ישתמשו כמרי הקתוליקים עד היום בעבודתם ויבטיחו לבעלי אמותם כי ע"י ברכת הכמר יחפך חומר ההוסטיא לגופו של ישו, והוציאו קול כי היהודים יקנו או יגנבו ההוסטיא להחלבה, והיה גם כי באשר עשו בה נקבים במחט יצא מסנת דם. העלילה הראשונה מעין זאת יצאה בשנת 1243 בעיר בער ליטן הקרובה לברלין.

[הבסחון פריזיים] כאשר נתרבו הרדיפות החילו היהודים לבקש עזר מאת הנריבים, כי בימים ההם נבחה יד השרים וכת הקיסר הלך הלוך ודל. ואחרי ר"ב הקיסר פרידריך הב' עם הדוכס אשר שמו היה ג"כ פרידריך השני בשנת הדוכס אל ארצו במל את חוקי הקיסר ויתן חוק חדש ליהודים בשנת 1244 שהיה ליסוד לקיום היהודים בארצות שונות והוא כי היהודים הם תחת מחסה הדוכס,

יחזר משני העללעד ללימרא והוא ארבעים למאה. [רדיפות שונות] האפיפיור אינאצענץ הדי אף כי הנין על היהודים מעלילת הדם, בכל זאת לחץ אותם וצוה על היהודים לשום אות מיוחד על בניהם למען לא יתערבו בנוצרים. גם שבועת היהודים אשר היתה עד אז ע"פ דין ישראל נשתנתה בכונה כדי לחשפילם ולבזות אותם. בדארטמוד תקנו כי כל יהודי המחויב שבועה ישבע בפני כמר נוצרי בשמו את ידו עד ארכובתה כספר שמות, וחוק הלאומי Schwabenspiegel התקין כי יהודי הנשבע בפני ב"ד יעמוד על עור חזיר. גם הרדיפות לא חדלו באשמת הכמרים, וגם הכמר בערטאלד מרנינשבורג המטיף חיותר נכבד בעת ההיא ותומאס אקווינאם הפילר סוף חיותר נאמן בהכנסיה הקתוליקה עזרו לרעה, אף כי אסרו לבני אמונתם להרונ ביהודים. והיהודים היו תלשי כה לעמוד נגר כל חרדיפות האלה, אשר לפעמים באו ע"י מלשינות מכני בריתם. ולכן התאספו הרבנים במאינץ בשנת 1223 ועוד שנית באחת מערי הרין בערך שנת 1245 ויעשו תקנות נגד המלשינים ויזהירו את העם מנשוא ונתחן עם הניים ברמיה ויאסרו לכל איש יהודי מלקבל מיניו מן המלכות, כי דברים כאלה היו בלי ספק סבות לרדיפות ולעשק (שרית מהר"ם מרומנבורג ומחר"ם מינץ). אבל תקנותיהם לא הועילו מאומה. גם אחרי תום מהומת ה"אינמערענגום" בבתירת רודאלף למלך בשנת 1273 לא הוטב הרבה מצבם, והוא בעצמו צוה לשום את ר' מאיר מרומנבורג בכלא כדי לקבל מחיר רב בפרדון נפשו (1286) כאשר היו רגילים לעשות המלכים שחיו לפניו בימי האינמערענגום. אבל הצדיק הזה הזהיר את בני עדתו שלא לשלם בעד פרדון נפשו יותר מן דמי חשבונם הקצובים, שלא להרגיל את השרים לשום את גדולי היהודים במאסר כדי לפדותם במחיר רב. וימת הר"ם מרומנבורג בבית האסורים (1293), וניהו לא נתנה לקבורה כארבע עשרה שנה עד אשר פדה אותו ויסקינד וויספפען בפפד"ם והובל לקבורה בעיר ווארמס בשנת 1307. למרות כל התלאות היתה ליהודים הצלה פורתא בימי המלך רודאלף אשר הנין עכ"פ על נפשם, וקיים את אגרות האפיפיורים שהזהירו נגד עלילת הדם. בכ"ז קרו גם בימיו עלילות כאלה במאינץ 1281 ובמינכען 1285, והעלילה ברבר הרינת הנער ווערנער בעיר בכרך בשנת 1287 שחוא מקור הספור של היינע Der Rabbi von Bacharach. גם למען רצות את פני העירונים שונאי היהודים קיים את חוק פרידריך ה' שלא למנות יהודים למשרות המדינה (1278). היהודים סבלו אז תלאות רבות ורבים ברחו מן הארץ וישימו פניהם לא"י (עי' תוספות בתוכות ק"י: ד"ה "הוא אומר לעלות"). בשנת 1298 היה איש אחד בשם רינדפלייש בראש אספת רקים ופוחיים אשר התנפלו על היהודים בהעליל עליהם כי בוז את המצח הקדושה (הוסטאי), ויעשו בהם הרג רב ויבזו את חילם. ההרג התל ברעמינגען ומשם נתפשט בכל הארץ. בין ההרוגים היה ר' מרדכי בן הלל

תחת אשר לפנים היה לימוד מוסד כי היהודים הם תחת ממשלת הקיסר שחוא בא כה אספסינוס שלכד את ארץ היהודים ויט עליהם חסד בזכות יוסיפוס אשר רפא את מיטוס בנו מחליו. כן נמצא במשפטי הנרמנים הישנים אשר נוסדו על מנהגי העם, Spiegel der Deutschen Schwabenspiegel אשר נכתבו במאה ה"ג. העברת היהודים משרות הקיסר לרשות השרים היתה לטובה ולרעה. מצד אחד הוטב מצבם מפני כי השר אשר שלט עליהם היה קרוב להם ויכול להגן עליהם תחת אשר הקיסר היה רחוק בעת צרה. ומצד אחר רבו התלאות מעת באו היהודים תחת אדונים רבים וקשים אשר כל אחד בקש את חלקו מדיהודים. המצב הזה עוד הורע מסבות מדיניות כי באמצע המאה ה"ג ירד כה הקיסר סטה מטה ויד השרים גברה והמלכות היתה לשלל לפניהם. קונראד ה' אשר כמעט לא נשאר לו מהממשלה כ"א השם קיסר, מסר שלשה יהודים לאחד משריו בתור משכון לגבות מהם מה שחייב הקיסר להשר, ולקחת כל אשר להם אם לא ישלמו לו הסכום ההוא (1242). לשר אחר מסר את היהודי רומנבורג בעד חוב של שלשת אלפים מארק (1251), וגם מבלי אמצעי צוה קונראד לקחת בחזקה (extorquere) חמש מאות מארק מאת היהודים בזינצוי, ואם ימאנו וישמו כלם במאסר (1243). לפעמים סגרו בבית האסורים והכריחם לשלם פרדון נפשם כפי אשר שם עליהם. אתרי הרינת היהודים בפראנקפורט דמיין תבע מהעירונים את חלקו בשלל היהודים (1245).

[מסמ שונים] השרים, אדוני היהודים החרשים, חמסו אותם עד אשר כשל כה חסבל, כמו הארציבישוף במנירבורג אשר בוז מיהודי מדינתו מאת אלף מארק (1261), וכל הכסף הזה לא הועיל להצילם מיום רע כאשר התנפלו עליהם המון הפרועים. נוסף על החמס של השרים היו העירונים נוגשים ביהודים לשלם להם המסים ששמו עליהם, ונתקיים בהם המקרא על סבת עושק מדיני כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, כי נתחייבו לשלם מס לקיסר מס לבישוף ומס ליועצי העיר. מלבד המסים הקצובים לקחו מהם מס לעתים מוזמנים, בעת שהיה לשרים צורך לאיזה דבר ולא ידעו מתיכן יקחוו העמיסו אותו בתור מס על היהודים. המסים האלה היו ממינים שונים, מן אחר היה המס חשנתי של הבומר שחיו היהודים משלמים במקום בעלי הבתים הנוצרים אם השכירו ליהודים בתיהם לדירה (1273). המס הזה הוא ראשית המסים אשר נקראו בשם "מס המעיל" (Jus Stolae, Stolgebühr) שחיו לחוק לכמרי הנוצרים באיזה ארצות עד המאה ה"ג, ומיסוד על הכלל כי כל יהודי לוקח מקום נוצרי, ובזה מקפה סיפוק חכמר הנוצרי בעירו. המסים העצומים הכריחו את היהודים לחלות ברבית עצומה כאשר התנצל רבנו תם (ביק ע': תוס' ד"ה "תשיך"). וע"י הרבית עוד נתרבו השנאה והמשטמה ליהודים. ומעת לעת התגבילו את הרבית בחוקים מיוחדים, כמו בבייען בשנת 1255 שאסרו ליהודי לקחת רבית

המלך ווענצ'ל עשה את המנהג הזה להלכה. הוא כרת ברית עם יועצי הערים בדרום גרמניה כי יתפשו את כל היהודים במסר ביום אחד ויכפו אותם לחשיב את שמרי החובות לאוצרות הערים ולנכות מהם את כלהנשך מהחובות שלוו הנוצרים במשך השנה, ומחובות הישנים ינכו רביע מכל הסכום, ובשכר המשפט הזה שלמו הערים למלך ארבעים אלף זהובים, והסכימו ביניהם שבמשך שלש שנים ישולם מס היהודים לאוצרות הערים, ואחר כן יחולק החצי למלך והחצי לערים (1385). ואוצרות הערים היו ערבים ליהודים לשלם להם המותר מחובותיהם אחרי חכיון, והיו מוכרחים לקיים הפסק דין הזה, ובעלי החובות היו מחוייבים לשלם לאוצרות הערים במשך שתי שנים עם רבית עשרה למאה. הערים האלה אשר נתחברו לאנודה אחת אמנם נוכחו לדעת כי צריכים לשום רסן בפי ההמון הפרוע, ולכן בהתנפל ההמון על היהודים בעיר נערדלינגן בשנת 1384 בקשו ממוני הערים הנאגדות מיועצי העיר לענוש את המורדים ולהחזיר את השלל לבעליהם, וכאשר מאנו לשמעת להם דחו את העיר נערד-לינגן מן האגודה. יועצי העיר הזיא הביאו את משפטם לפני המלך ווענצ'ל והוא עשה פשרה עמהם בקחתו מהם 3500 זהובים וכפר בזה את עון העיר וגם נתן להם הרשות להחזיק בשלל היהודים. המלך ווענצ'ל היה אכזרי מאד גם להנצרים והיה זולל וסובא, ובעבור רוע מעלליו טרדו בו השרים והורידוהו מכסאו ומליכו תחתיו את רופרעכט שר הפפאלץ (10-1400): המלך הזה אף כי שגא את היהודים בלבו נהג עמהם בחסד כי היה צריך למנום לחום עם צוריו מסכיו, וכדי לנבות המס מהיהודים באופן היותר נקל העמיד עליהם נשיא בשם Hochmeister ונתן לו השלטון על כלי יהודי גרמניה, ומסר בידו הכח לנדות לכל יהודי הארץ אשר לא ישלם בומנו המס הקצוב ללשכת המלך. הנבחר היה ר' ישראל מקרעמס באוסטריא. אחרי מות רופרעכט בחרו הנשיאים למלך את זיניסמונד בן קארל הר' (37-1410) אשר שם לו למטרה התאגדות הכנסיה הנוצרית, ולזאת פור את כל חן מלכותו, ושאלת הכסף כבדה עליו בל ימיו, ולכן העמיס על היהודים עול מסים והציק להם מאד אף כי לא היה שונא להם. קצבת המסים העלה לפעמים עד שליש מנכסיהם, וחלף המסים נתן להם חוק קיום (1415), ופעל גם על האפיפיור החדש מארמן החמישי הנבחר בשנת 1417 לאשר את חוק הקיום.

[חוק הקיום] מחוק הקיסר גראה כי היהודים קוו להיטיב מצבם אם יאותו לתביעת המסים אשר הקיסר בקש מהם, מתקנות החוק הזה נזכיר רק אחרים: א) אין איש רשאי לתבוע מסים מן היהודים יותר מן הקצוב על פי החוק; ב) אפילו המלך עצמו אינו רשאי לשטמ את החובות ליהודים; ג) היהודים בנסעם ממקום למקום לא ישלמו כרנא יותר מאשר ישלמו אחרים; ד) אין רשות לשרים לקחת את היהודים בתור משכון מחקיסר אפילו אם יש להם תביעה עליו; ה) הערים אשר גורשו היהודים מנבולם

מחבר „המרדכי“ אשר נחרג בנירנבורג, בעיר ווייסענעווע נהרגו כמאה יהודים (1303). על רדיפות החוסמיא בעיר פראג אחי' בשנת 1389 חבר ד' אבינודר קרא את הסליחה „את כל החלאה“. המלך יוהאן בביחם צוה לתפוס במסר את כל היהודים במלכותו ויהמוס מהם פדיון נפשים (1339). את מצבות בית הקברות בברעסלוי נתן לעירונים להזק את בדק חומת העיר (1345). המלך לודוויג הר' (1314-1347) נתן את היהודים בערים אחרות למשכן בירי השרים כאשר עשו המלכים שהיו לפניו, וכשהיו ברשות אחרים שם עליהם מס חדש בשם Goldenen Op-ferpfening (נרבת דינר זהב), מס זהוב אחד לנלגלת מאיש ואשה מבן י"ב שנה ומעלה אשר חילם נערך לעשרים זהובים (1342). המס הזה נוסד על מענת המלכים הגרמנים שהיו מכנים עצמם קיסרים רוסיים והתפארו כי הם באי כח אספסיינוס קיסר אשר לכר את ירושלים וירש המס של מחצית השקל שהיה מוטל על כל יהודי לשלם בכל שנה. אבל המסים הכפולים האלה לא הועילו להם ביום צרה נגד ההמון השוכב ופרוע. בשנת 1338 קבץ פונדקי אחד ושמו יוהן צימבלין המונים בעלזאם לבח שלל היהודים, וכנה את שמו „המלך של בעלי רוע העור“ („ארמלעדער“) כי הצטיינו ע"י חתיכות עור שנחן על זרעותם, והמלך והשרים היו קצרי יד להושיע ליהודים ולאחרונה הוכרחו השרים לכרות ברית עם ארמלעדער והבטיחוהו שלא לענוש על מרדו ועל חרגו את היהודים, והשרים חלקו עמו את הבזה אשר בון מהיהודים.

[המנפה השחורה] בזמן המנפה הנוראה אשר שלמה כמעט בכל ארצות אירופא בשנות 9-1348 ונדעה בשם „חמות השחור“ המציאו שונאי ישראל הרבה להעליל עליהם כי הם אשמים בדבר המנפה ע"י שחשליכו סם מות בבארות ונהרות או כי משחו את הבתים שדרים שם הנוצרים בסם מות ומזה נחיתה המנפה, וכמעט בכל ארצות גרמניה נהרגו יהודים רבים באשמה הזאת ובתיהם חוצתו באש ורכושם היה לשלל. אחרי המנפה נתבעו השוללים והמרצחים לדין לפני הקיסר על אשר הסבו בנזק המלך בחרנם את „עבדי אוצרו“ (קאמערקנעכטע), ובכל פעם מחל המלך על המשע הזה בקחתו חלק בהשלל. יועצי העיר נירנבורג חייגו מאת הקיסר קארל (78-1347) מחילה למפרע כי אם יתנפל ההמון על היהודים לא יחשב להם לחמאת.

[שמירת כספים] בימי המלך ווענצ'ל המכונה „העצל“ (1378-1400) אשר מלא מקום אביו קארל הר', יצאו היהודים מרשות הקיסר לרשות השרים, וחשבו את היהודים כמו עבדים ומה שקנה עבד קנה רבו, וע"פ השטח הזאת החלו השרים במאה הי"ד לקרוא שמטה לישמרי חובותיהם שחיו בידי היהודים, כאשר עשו האפר פיורים והמלכים לפניו בימי מסעי הצלב לכל אלה אשר יבואו בעבא. הזאת עשו ע"י „אגרות ממינות“ (Toetbriefe) יצגתנו בירי השרים וכלי ספק שלמו בעד חזכות הזאת.

האלה היו מן המושבות הראשונות ליהודים בגרמניה ומרכזים לתורה, הסבה הראשונה להגרושין היתה חתונאות ממשלת הערים אשר בלב יושביהן שמורה תמיד שנאה עצומה ליהודים, ויד תקיפה ומשרים קצרה להגן עליהם. סבה שניה היתה הפאנאיסטים שבאה בעקבות הרפורמציה כאשר נלחמו הבתות השונות בכנסייה הנוצרית זו בזו, נתעוררה שנאת הדת בעצם תקפה, והיהודים היו תמיד היעדר לעזאזל. הדעה המדינית על מצב היהודים נראה במכתב שכתב המרקגראף אל בערס מבראנדנבורג בימים החם (3-1462) על דבר טס היהודים, באמרה כי הרשות לכל קיסר חדש לשלום ביהודים כנפשו וגם לדונם לשרפה ולקחת כל רכושם. הקיסר פרידריך הרביעי (93-1440) נטח הסדר ליהודים ולצני הדוד כנותו „מלך היהודים“. גם השתדל בעבורם לחשינ כתבי מליצה מן האפיפיור ניקולס החמישי (1451) ומפאול השני (1469) אשר הודו כי גם ליהודים משפט בני אדם וחירות ליהודים מימי קדם להלוות ברבית לא לבד למחיתם כי גם להנאת הנוצרים, והשתדל בשביל האסורים בעלילת הדם. בנו מקסימיליאן שסלך אחריו (1493-1519) שמע להפצרת נדולי המלכות ויגרש את היהודים ממדינות שטייערמארק וקערנטען בשנת 1496, וסעיר לייבאך בשנת 1515. בכיו נשארו איזה משפחות בערים אחרות ע"פ זכיות מיוחדות.

[פפענעקראן] הקיסר היה בדונג ביד הכמרים האדוקים ושמע לעצת אחוזו שהיתה כלי מבוא של הכמרים. לפניו נשא חן היהודי המומר יוחן פפענעקראן, בר נמר ביהדות והיה סבה והתנצר למען הציל את נפשו מהתליה בתור נגב. באותה עצה היה ויקפוד פאן קארבען יהודי מומר שנעשה כסר רוסיניקי ועמו נדולי הכת של הרוסיניקים שיצאו במחאה נגד התלמוד ותפרי הרבנים אשר לדעתם הם מלאים שטנה על ישו ואמו ועל כל הנוצרים. בשנת 1507 החל פפענעקראן לכתב כתבי פלסתר נגד ספרות הרבנים ובשנת 1509 בא לפני הקיסר מקסימיליאן והשית מסנו רשיון לקחת משהיהודים את כל ספריהם ולשרפם באש, ויחל להפסק זמנו בעיר פראנקפורט רמין, אך אחרי מוחאת היהודים לא נמסרו הספרים ביד פפענעקראן רק נסגרו ע"י ראשי העיר עד אשר יבורר הדבר ע"י מוסחים, בין המוסחים האלה הית יוחן רייכלן עורך דין ודיפלומט אשר לסר עברית מפי רי יעקב לואנץ רופא הקיסר פרידריך הרביעי ומפי רי ענדריה ספודנו באיסליא. רייכלן היה מליץ יושר לספרי היהודים ואמר כי יציא תועלת גדולה להנוצרים אשר יתנו בהם רצוי לקיימם וזלת ספרים יהודים כמו תולדות ישו. הכמרים הרוסיניקים שפכו עליו חמה ובוז וילחמו בו בעצם, והוא ענה אותם עזות, והאפיפיור צוה כי שניחם ישבתו מריב (1520). המלחמה היתה ערוכה בין הנאורים או „הומאניסטים“ הרוסיניקים החשובים בהכנסיה הנוצרית, מנהאורים או הפרוטסטנטים צפחה הורי פורמציא, וזיא הביאה הצלה פורתא במחנה ישראל, כי

יחזירו אותם; ו) העם יהיו נזהרים לבלתי הסיר את נערי היהודים, „אשר לא ידעו בין טוב לרע“ לדת הנוצרית; ז) המלך יסנה את שופטי היהודים, הלך החסד הזה ישלמו היהודים חלק העשירי ממחיר המטלטלים שלהם חוץ מבנייהם וכלי בתיהם. כל השרים והסנגים יהיו נזהרים על שמירת התקנות האלה והעובר עליהן יענש חמשים מארק זהב. התועלת הגדולה אשר צמחה מאלה החוקים אשר בשבילם שלמו היהודים הן רב נראה לעינים במשך איזה שנים אח"כ. כי המלך זיגמונד בעצמו לא קיים הבטחתו ובשנת 1418 תבע מהם אחת משלשים מנכסיהם תמורת השתדלותו לחסות לב האפיפיור אליהם לטובה, והיה ממשכון חצי טס היהודים בנירנבורג לאחד מנדוליו. [ההויסיטים] במלחמת ההויסיטים בגרמניה סבלו היהודים מעוקות וצרות. וזאת השם „הום“ בסלאווית היא „אוויו“ היהודים כנו אותם „בני הושים“ בלשון נוהל על לשון. המלך בקש להעמיס חוצאות המלחמה על היהודים. בברעסלוי צוה לאסור את כל היהודים ולקחת את מטתם (1420). הכריח את היהודים בערי גרמניה הדרומית לעזוב בבסן. בשנת 1433 נסע זיגמונד לרומא כנחה בין מלכי גרמניה מימי קארל הגדול למען יתן האפיפיור כתור הקיסר על ראשו, והיהודים נדרשו לשלם חוצאותיו. גם זיגיסמונד מנה רב על כל יהודי גרמניה לנבות מהם המסים והארנותיות והקנסים למכותו. לריב המלכות Oberster Meister נתמנה רי אנשל מקולוניא אשר ישב בווארס (1435). אך כהיותו ממעט הממשלה לא כבדוהו היהודים בתור רב ולמעמים סאנו לשמוע בקולו ואחרים הרפו אותו, וכאשר בא עליהם בכח החכם הלשינוהו לפני השורה (שרת רי יעקב וייל סי קמיו). חתנו אלבערט דוכס אוסטריא שישב אחריו על כסא גרמניה התאכזר על יהודי ארצו ויגרשם משם בשנת 1420. מהומות החוסיטים גיב עזרה לרעה, אף כי ההר סימים בעצמם היו נחוצים לחם אבל בשביל המלחמה גדלה שנאת הקתוליקים על היהודים חזר ווינט בא לרגלם, היהודים פחדו מאד ומחר"ל רב במאינץ נור אז תענית בכל קהלות גרמניה. רבים האשימו את היהודים כי הם הסבו את מהומת החוסיטים. כמו שנאשמו בכל צרת צבד.

[גרשוין] הגרושין החלו אז להיות מעשים בכל יום למרות תקנות זיגיסמונד שעשה בשנת 1415. מקולוניא נורשו בשנת 1426, מאינסבורג בשנת 1439, פרידריך „החנה והעלוב“ (Sanftmütige), הקורפירסט בזאכסען גרשם מארצו בשנת 1430. הדוכס לודוויג בבייען בשנת 1450, הבישוף בערנהארד בהילדעסהיים בשנת 1457, הקורפירסט בבראנדנבורג בשנת 1446, הבישוף בבאמס בערב בשנת 1475, משפיע (שפירא) נורשו בשנת 1431, מסאינץ (מנצא) בשנת 1438, מברן אלטיץ צנייט 1454, מברעסלוי 1453, ועוד ערים רבות עד סוף המאה הסי' ותחלת המאה הסי', כאולם (אולמא) ונירנבורג 1499, רינישבורג 1517, נערדלינגען 1507, וריכס מחערים

הפרוטסטנטים לא האמינו בקדושת החוסמיא ונחשבה בעיניהם כעבודה זרה ונמורה ולכן סמילא הדלה העלילה של הלול ההוסמיא ע"י היהודים. לומהער ראש הפרוטסטנטים בימי חרפו הגין על היהודים באמרו כי חובה היא על הנוצרים להיטיב עמם ואין לתמוה כי עד עתה לא התנצרו בראותם את מעשה התעתועים של הקתוליקים (1523). ואף כי בסוף ימיו חזר מדעתו וישפך חמה עזה על היהודים לא הרע מן הקתוליקים בימיו ובפרט מבעל פלונתיה Eck הכומר הקתוליקי. גם Capito כמר פרוטסטנטי הראשי בשטראסבורג היה למליץ בעדם. מחלוקת גרמניא אשר נחלקה למאות מדינות אשר כל אחת ואחת עשתה חוקים לעצמה היתה ברובה ליהודים. מוסם המצב הפוליטיקה הזה נראה בעיר נערדלינגנען אשר משם גורשו היהודים בשנת 1507. ובמרחק שתי פרסאות בכפר „קליין נערדלינגנען“ שהיה תחת ממשלת הגראף עסטנינגען התיישבו היהודים שנגרשו מנערדלינגנען למרות מחמת העירונים. וכן במקומות אחרים. הקיסר קארל החמישי נתן חוק בועד הרייכסמאג בשפייער בשנת 1544 כי אין רשות לנדולי המלוכה לגרש את היהודים ממקומות אשר התיישבו שם ברשותו. אך אחיו שמלך אחריו הוא פרידנאנד הראשון נענה לנדולי ביהם לגרש את היהודים מארצו בשנת 1561. ורק ע"פ השתדלות ר' מרדכי מייזלש בפראג ברמא נתבטלה הגזירה ע"פ האפיפיור פאול הר' יועצו הקרדינאל קרלו בורומיו. בארצות לינעבורג וברונשוי ווייג נתן חוק לגרש את היהודים חמש פעמים במשך ארבעים שנה (1583-1594). ולכן אין לחמוה כי ע"י הברושן והרדיפות הרבות הוכרחו אז רבים לצאת מן גרמניא ולהתיישב בפולין ובמקומות אחרים.

[שחלנים] היהודים אשר השיגו רשיון מאת הקיסרים לשבת בכל רחבי המלוכה היו נכבדים בחצרות הנדולים והם יואצים ונכנסים בהצר המלך ונקראים „יהודי הצצר“ והם נעשו שחלנים בין היהודים ושרי המלוכה. וכל פעם המליצו בעד אחיהם כאשר באו במצוק. בין אלה היה ר' יחז מרוסחיים (1478-1554) אשר נבחר מקהלת עלזאס לאלוף וייטיב גם לכל יהודי גרמניא. ומעם אחת אמר לפני תרייכסמאג „אף כי רחמי שנה מרתכם. אל אהר ברצוני ישם אותנו לשבת בקרבכם“. שחדלן אחר היה מיכל הנקרא „יוד מיכל“ אשר בא לתרייכסמאג באותסבורג בשנת 1547 רוכב על סוס ולבוש בנוי חמודות. עם שפעת משרתים. עד אשר כבדו אחד משרי המלך בהסירו את מנבעתו לפניו. ליב מפראג הות נאמן בהצר הקודפירסט יואכים השני מבראנדנבורג. ואחרי מות הקודפירסט הלשינו עליו כי חמית את אדונו בסם המות וימתוהו ביסורים קשים (1573).

היהודים מן העיר. או שלח הקיסר צבא להעיר והיהודים הושבו למקומם. פעממילך נדון למיתת ונקרע לארבעה קרעים ובידו נהרס. וראשי נדרויו נדונו לסייף. הסבת מצב היהודים נראתה ניכ מתחישבם במקומות אשר הישוב אסר להם מקודם. הסינאט נתן הרשיון ליהודים הפורטוגיזים שהיו אנוסים לפנים לשבת בהמבורג למרות מחמת הכמרים והחמק. והותר להם לפתוח ביהיב בשנת 1612. אח"כ נתוספו עליהם איזה אשכנזים בערמה באמרם שהם משרתים לפורטוגיזים. וכאשר נדל אף החמק נרש הסינאט את היהודים האשכנזים (1648) ולבסוף נתן להם קיומים וגם משפט קהלה בשנת 1710. בהרבה מדינות קמנות נתקבלו היהודים כי השרים ראו בישובם טובה לאוצרם ולחחית האסחר. הדוכס ממעקלענבורג נתן רשות לשני יהודי האבורג להתיישב באדינתו לעסוק במסחר ועשיית המאבאק ויתן להם מתופול על זה (1679) ונתיסד אז ישוב חדש אשר משם גורשו היהודים בשנת 1492 ע"י עלילת ההוסמיא. בדעסוי התיישבו יהודים בשנת 1672 ומהם היו פליטי גזרת ת"ח. בהאללע נתיישבו בשנת 1692 אחר אשר נאסר להם הישוב כמאתים שנה. הסימן היותר ניכר לשני העתים היתה התיישבות היהודים בברלין 21 מאי 1671 אשר גורשו מווינא. הקודפירסט קבל אותם בתוד נרדפים מחמת אמתתם נגד דעת אורחי ארצו אשר התרעמו עליו. מברלין צמחו קהלות אחרות כמו פראנקפורט דאדא אשר שם היה מרכז לתורה וקענינסבערג. אחר „מלחמת שלשים שנה“ נקראו היהודים לאיזה ערים להגדיל ולהרחיב שם המסחר. כמו במאנהיים שנתן הגראף קארל לודוויג רשות לכל יהודי גרמניא להתיישב שם בתנאי שיבנה בית עליה מאבנים (1600). בכפר לענגניו בשווייץ התיישבו לערך 1633 ובענדינגען זמן מעט אח"כ והם היו היהודים שהתיישבו בשווייץ עד אשר חוסרו החוקים הסבילים במאה הי"ט. הקרדינאל דיטריכשמיין יועץ הראשי של הקיסר היה מליץ בעד „העם המעונה“ בברוני לבל יגורשו משם. והאללענשמיין שר צבא הקיסר נטה חסרו ליהודי מפראג יעקב שמילעס (בן שמואל) והקיסר נשאו למעלת שר בשם הכבוד Bassewi von Treuenfels ונא עמו בשוחפות לקבוע מטבעות נרעות, ונתן לו רשיון שיחד לחצוב זהב וכסף באחזותיו בביהם. גם ליהודי גיאשין בביהם אשר קוה לעשותה לעיר מלכותו נתן „קיומים“ והולאות למען יתעסקו שם בחרשת המשי. במלחמת השלשים שנה לקחו חלק איזה יהודים. ואחד מהם בשם Eremita היה שר צבא (Oberst) בצבא הקיסר (5-1634) ואמר עליו כי היה גבור היל אך גם אכזר ואוחז שלל.

[סבלנות] המלחמה הארוכה אשר פוצה מחמת חלוקי דעות בעניני הדת הסבה ניכ את הפצת מרת הסבלנות באישר הורה הפילוסוף סיר יוחן Locke האנגלי. הכומר הפרוטסטנטי תיפולוס לעסינג זקנו של המליץ אפרים לעסינג אוהבו של בךסנחם כתב ספר קטן על

[שני לשוב] לאט לאט החלו חסנינו למצוא האותות הראשונים נראו כאשר התנמלו הסון הריקים בראש האופה ויינצען פעממילך ושרצו ברהוב היהודים בבראנקפורט דמיין בשנת 1614 וישללו שלל ויגרשו את

1786) אף כי רחצו לא היה נוח מיהודים בניו חוסף להירש דוד את קיומו לעשר שנים אחרות וגם נתן ליהודים אחרים קזימים דומים. משה העם חתנו של ר' פייטעל חיים אפרים פקיד על קביעות המטבעות קבל מאת המלך הרשות לעסוק בחרושת המשי לעשר שנים וגם תמיכה מאוצר המלך (1748). אבל במקום שהיה שם נוצרי בעל חרושת המעשה לא נתן רשיון כזה ליהודי באמרו "שאינן צורך ביהודים במקום שיש נוצרים". אך כאשר אבר הנוצרי את הונו במסחר הזה ונוצרי אחר לא רצה לעסוק בו נתן המלך חרשיון ליהודי לקחת את מקום הנוצרי בחרושת ההיא. המלך רצה בפרט לתת מהלכים לחרושת פורצעלאן אשר נעשה בבית חרושת שלו. וצוה כי חובה על כל יהודי הרצה לישא אשה לקנות פורצעלאן בשלש מאות רמ ולמכרו מחוץ לארץ (1769). ועשה חוק שהיהודים שאינם עוסקים במסחר לא ישאו אשה כלל. משה אלכסנדר בקענינגסערבנה שם אניה אך למלאות רצון הבונים הנוצרים צוה המלך שאין רשות ליהודי לבנות אניה אחרת. בסוף ימיו הראה סבלנות בכתבו להפילוסוף הצרפתי די אלמברט כי "איננו הולכים בעקבות ישו. כי הוא היה יהודי ואנחנו שורפים את היהודים באש" (1781). גם בדבר יוסף סטעבליצקי הקתולי במדינת סילרי זיא שחתנייר פטרו המלך טדין מיתח (1785).

[השכלה ושינוי זכויות] חשנו במצב היהודים הרחני נעשה ע"י שמת הפילוסופיא המושלת או הנקראת Aufklaerung (השכלה) שהוכיחה כי עיקר שרשי כל הדתות הוא רק מוסר ואמונה בבורא העולם ובחיי עוה"ב והמצוה המעשיות הם טפלים (ע"ע השכלה); סנדלסון). השנוי האמתי במצב הפוליטיקי של היהודים החל משנת 1791 בהעלות האספה הלאומית (Assemblée Nationale) את יהודי צרפת למעלת שאר אזרחי הארץ. השמה הזאת נתקבלה ג"כ בהולאנר שהיתה אז תחת יד צרפת ובחלק שבכשו מנרמניא. בבונא ומאינץ נחרסו שערי הנימו לשמחת חיותבים (1798). בערי המבורג ופראנקפורט דמיין הוטב מצב היהודים, והבארן דאלבערנ אשר מנהו נפוליון לרוכס פראנקפורט נתן שיוז זכויות נמוד ליהודים חלק ד' מאות אלף זהובים אשר שלמו למען היותם חפשים מכל מס מיוחד (1811). בחסדינות שלא היו תחת שבט צרפת הוטב ג"כ מצב היהודים עכ"פ במרה מעטת. בפרט חשתרלו איזה עשירים כמאיר בן אנשיל רומשילר, וואלף ברייענבאך וישראל יאקובסון בהסרת חכרנא (Leibzoll) אשר היה ליהודים לאות קלת ברוב המדינות הוציאו את הפצם אל הפועל. במדינת באדען נתנו ליהודים זכויות אזרחי חסדינה Staatsbürger (9-1807). פרוסיא שהיתה תמיד דאקציונרית בכל הדברים הנוגעים ליהודים הוציאה חוק לעשות את היהודים לאזרחי הארץ (11 מארץ 1812). ונתנה להם זכויות צבוריות חכיות חסדינות. ואף כי לא היה שיוז זכויות לגמרי כי בכלם נמצאים פרטים חיוצאים מן הכלל, עכ"פ כבר ניכר הצעד הנדול בחסרת העיקר שלא להביט על היהודים

המבלנות De Tolerantia Religionum בשנת 1669. ובו הוכיח כי חובה היא על המושלים להרשות לכל חרות לעבוד את אלהיהם. טורי המשפטים בהאויברסיטא באלמדארף השיבו על השאלה שנשאלה מהם כי מותר לנוצרים לעשות מלאכה בשביל היהודים ביום השבת. טעני כי כל בני אדם בשר אחר הם והנוצרים צריכים לעשות עם היהודים, "טובה וחסד רחמים וצדקה" למען יתנצרו, ומלכד זה הם אזרחי המלוכה. השנוי היותר נמרץ במצב היהודים אחר המלחמה נעשה ע"י "יהודי החצר", אשר עזרו להשרים בכסף לאסוף חיילות למען יהיה להם "חיל עומד" ולזה היו צריכים טמון הרבה. היהודים העשירים אשר מלפנים היו מליים על משכנות נעשו עתה באנקיריים נרולים. הקורפירסט אונוסט מזאכסען שנבחר למלך פולין קרא אל הצרו לדרעסדען את יושבכר בער בן יהודה ליב הלוי הנקרא בין הנרמנים Berend Lehmann (1661-1730) והרשהו לשמור את חוקי חיהודה ולהביא את בני משפחתו לשבת עמו (1708). בברלין היה יהודה הילרסום (מהילרעסחיים) הנקרא בין העמים Jost Liebmann נכבד מאד ושתדלן בחצר הקורפירסט ועשה חן רב במסחר אבנים טובות. משה בן שמחה בונם הנקרא Moses Benjamin Wolff שהיה דוד ששי להרמ"א נתקבל לסרסור בחצר (Hoffactor) של הרוכס מדעסר, וע"פ השתדלותו נוסד שם בית דפוס עברי (1698). אלכסנדר (בן) דוד מהאלברשטאט (1765-1867) נתמנה לסרסור החצר ע"י הרוכס מברונשווייג (1707), והוא היה היהודי הראשון אשר התישב שם. אחיו מיכל דוד היה סרסור החצר בהנובר ושניהם עשו חיל ופעלו הרבה לטובת אחיהם. מ"ז שנה אחר גרוש ווינא נקרא שם שמואל אופנהיים מהיידלבערג להיות עזר לחמטשלה במלחמה נגד הטורקים, ועפ"י השתדלותו נאסר ספרו של א"י זענמנענער, "ענטדעקטעס יודענטום" (1701). אחריו באו קרובי שמשון ווערטהייטער ושמעון בן יהואל מיכל הנקרא "פרעסבורגער" אשר טמנו יצא היינריך היינע. ע"פ השתדלותו חותר ליהודים לעבוד דרך עיר מירנא (1717). גם אליהו קליף (מעיר Cleve) הנקרא נאסמפערץ נתמנה לסרסור החצר לקורפירסט פרידריך ווילחעלם מבראנדענבורג (1661) ובני בניו באולאוסטריא, ומיצאי חלציהם חס שנים כעת (1909) בלשכת השרים (Herrenhaus). גורל יהודי החצר והסרסורים לא נפל תמיד בנעימים, כי למעטים נחפך עליהם הגלגל לרעה ע"י איזה חשד או ע"י שונאי השר אשר לקחו נקמתם מעושי רצונו ומשרתיו (ע"ע אופנהיים סרסור יוסף זיס). פרידריך ווילחעלם מלך פרוסיא (1714-1740) אשר היה אזונים קשה הכה בעצמו מכה רבה את יהודי החצר נוספרט שבא לפניו בבגדי חסודות אשר לא יאה ליהודי (1717). המלך חזה עם כל שנאתו ליהודים נתן חוק מיוחד לשרש דוד טפראנא למעשה חרושת המשי (1731) לייב שנה והנחה טמסים גם שתי אגרות מחסה נתן לו למכרם ליהודים אחרים. המלך פרידריך חב' (1740-)

בראשונה בעיר ווירצבורג, ואח"כ בערים אחרות כבייען העסען. פראנקפורט ועוד. בימים ההם החלה תשואת החירוף, "העף העפ" אשר הוראתו נעלמה. בתי היהודים נשפו ונכסיהם היו לבז, אבל הנמשות היו לפלמה. כי הממשלות ככל שנאתם ליהודים לא הניחו לעשות רעה לנפשם, ואיזה שונאי ישראל כהיעץ שטענעמאן אמרו כי רוחם לא נוחה ממעשה חמס כזה. מפני כי בהרע ליהודים ימנעו מלהתנצר, תחת אשר אם יהיה להם שלום לא יאשר יהודי אחד בגרמניא מקץ חמשים שנה זולת היהודים הפולנים.

[שאלת היהודים בגרמניא] אחרי אשר קשרו הצרפתים על מלכם ויגרשוהו מן הארץ (1830) יארו מושלי גרמניא מן ישובו ימי נפוליון וימו אוון לבקשת הרימוקרטים, להקל את עולם מהעם, ונם מצב היהודים הוטב. הדוכסיא הגדולה בארען התחילה לעסוק בשאלת היהודים בשנה היא, ונכבדי היהודים בקשו מלפני לשכת העם לתת להם שיווי זכויות. שונאי היהודים חזרו ושמט חמס כאמרם כי היהודים הם עם לכרד ישכון ודתיים שונות מרתי המדינה, לכן במרם יומכ מצבם צריכים הם להרים את המכשול הזה. בין המתנגדים ליהודים היו בעל ההיסטוריא ראמטעק הזרופ' פאולוס שעמדו בראש הפרוטסטנטים ליברלים, ובקשו ליהודים יבמלו מקודם את השבת ותקוי מאכלות אסורות. במלכות זאכסן היה הדבר להפך כי חזר בקש לחייבם מצבם והממשלה חשיבה כי מרם תקרב אל השאלה צריכים היהודים לרחות את שבינת השבת ליום הראשון (1831) וכן היה בבייען. במדינת העסען קאסעל ניתן ליהודים שיווי זכויות "גמור" תוך ליהודים אשר יעסקו במסחר קטן (1833). במלך פאוען נחלקו היהודים לאזרחים (נאמוראלזירטע) ותושבים (מאלעריר טע). ומלכות פרוסיא נתנה זכות אורח לאלה שידעו קרוא וכתוב גרמנית ואשר לבשו מלבוש גרמני ולעוסקים במסחר גדול ולרופאים, והשאר היו עור במצב "יהודי המחסה". בשנת 1836 נתן המלך צו שלא יקראו היהודים את בניהם בשמות נוצרים, והפקידים לא ישתמשו עור בתואר "בני משה" (מאזאיש) כרברם על היהודים. בשם בני משה התפארו המתחדשים בחפצם להתקרב להנוצרים בתור לאום אחד אך נכדלים מהם כאמונת משה ולא בתורת התלמוד של חרבנים, בחשבם כי עיזי יחפבו שונאיהם לאוהביהם. במות המלך פריירריך וילהעלם השלישי מלא מקומו בנו פריירריך וילהעלם הרביעי (1840). הוא היה בעל רסיונות אשר קוח לתחית ימי הבינים ותפץ להפך את כל בני העולם לנוצרים פרוטסטנטים. הוא בחר בחמוטר מיכאל שלמה אלכסנדר ליד שענלאנקע בפחנא להיות בישוף הפרוטסטנטים בירשלם למען ייסר שם עדה יהודית נוצרית מרכזית ועי העדה הזאת חשב למשוך אחריו את יחורי הארץ לרת הנוצרית. המלך התנגד להתבוללות הברידות (individuelle verschmelzung) של היהודים הנאורים, והשומרים אסרו על עתן אחד בשנת 1842 לכנות את לודוויג פיליפסן הרב במגרינבורג

בתור תושבים החיים בחסר המשל (שומצירוען). היהודים מצד עצמם הראו כי חפצים הם לעשות חובתם לארצם ורבים הרפו נמשם לעבור כצבא, ולעזור את הממשלה בנדבות לצרכי המלחמה ככל עת הצורך. אבל אחרי אשר ניגף נפוליון כמלחמותיו בלייפציג ובואטערלא (15-1813) ומושלי גרמניא ראו כי היתה חרוחה, ייכו איזה מהחוקים המעיקים לאיתנם והראקציא התגברה, בליבעק צוה הפינאט לגרש את היהודים מן העיר ולהושיכם בכפר מיסלינג כבראשונה. בפרוסיא למרו "תוך" ככללות החוק משנת 1812 אשר לא נתבטל. מצות המלך פירשה את החוק כי לא יכלול היהודים אשר לא ישבו כנבול פרוסיא בעת שנעשה החוק. המלך פריירריך וילהעלם (1797-1840) שהיה דיאקציונרי ושונא היהודים קרא בעתן יומי ספור על חקונפירמציא-הסדר החדש אשר חרשו אז בעלי הרפודם תחת הכר מצוה-הנעשה בעיר לאנדס בערב על נהר ווארטה. הכותב היה משבה את מעשה היהודים המתקנים ויספר כי ראש שוטרי העיר ואתד טפקידי המלך ונם כומר פרוטסטנטי בקרו את בהכי"ג הוא להראות כי רוחם נוחה בהיהודים המתחדשים. אבל רוח המלך לא היה נוחה מזה וצו למול העתונים שלא ישבתו את עבודת ביכה"ג ויגער בהפקידים אשר "סרו מדרך ארץ ויחללו כבוד הנוצרים" (1822). נם לא נתן המלך לעזרארד (אליהו) נאנו מלוסד בחכמת הדין להמנות בין מורה האוניברסיטא בכרלין נגד החוק משנת 1812. בהיירעלבערג הניחו את היהודי ציממען להיות מורה במחלוקת הדינים בשנת 1818 והיה היהודי הראשון שעלה לגדולה חזאת. המיניסטור רצח למנותו לפרופיסור בשנת 1821 אבל שאר הפרופיסורים התנגרו לו, ולכסוף המירו ציממען ונאנו את דתם ושניהם נעשו לפרופיסורים. נם ברבר שמות משפחות היהודים אשר צותה ממשלת פרוסיא בשנת 1812 והניחו ליהודים לשנות את שמות עריסתם ושמותם הפרטים לשם גרמני, צוה עתה המלך כי אף שם העריסה לא ישנו היהודים ממנהג אבותיהם, וצוה לסגור את בית החפלה להמתחדשים ולאחוז במנהג אבותיהם בענייני בית הכנסת (1823). תחת זה שלמה בממשלות הקטנות בגרמניא שמת "אימכא מסתברא", והשרים והפקידים אצו תמיד ביהודים לשנות מנהגיהם הישנים. בזאכסן וויימאר ניתן החוק בשנת 1823 כי היהודים יתפללו גרמנית ותתירו להם נשואי תערובות למען יתערבו עם שכניהם הנוצרים. בתבי שמנה החלו להתרבות עור הפעם אחרי מפלת נפוליון, ופרופיסור אחד בכרלין ושמו Rübbs כתב ספר בשם "טענות היהודים" (1815) אשר בו התנגד לכל שנוי למוכת היהודים. לרעתו צריכים להסירם מן הצבא ולמנוע מהם כל מלאכת חרש ולצייןם באות קלן. אחריו מלא Fries פרופיסור בהיירעלבערג כספרו שקרא "סכנת יהודים לחן ולרעות של הנוצרים" (1816) אשר טובו ניכר טמאטרו, "שכל התקנות שנעשו למעם מספר היהודים חן ללא יועיל אם לא נלך בעקבות פרעה". דברים כאלה עשו פרי ובשנת 1819 התנפלו על היהודים

התפרצה בפרט בנרמניא. בנוגע להתפתחות היהודים בנרמניא כוסן האחרון ע"ע המדינות המיוחדות ובפרט זאנסען; פרוסיא. ועין ג"כ ערבי: אירופא; אפיפיורים; השכלה; עלילת הדם; ריפורם.

ביבליוגרפיא: Stobbe, *Die Juden in Deutschland*, Braunschweig 1866; Aronius, *Regesten zur Gesch. der Juden im u. Deutschen Reiche*, Berlin 1887; Nübling, *Die Judengemeinden des Mittelalters*, Ulm 1896; Scherer, *Die Rechtsverhältnisse der Juden in den Deutsch-Oesterreichischen Laendern*, Leipzig 1901.

ג. ד.

גרעץ (Graetz): עיר בטחח פחנא פרוסיא. בשנת 1903 היה מספר החושבים שם 3,784 ובתוכם 319 יהודים. קהלת ישראל בגרעץ היא חיותר עתיקה במחוז הנוא. היהודים נזכרו ברשיון של יסוד העיר ביום 9 אפריל 1591. בשנת 1634 נתנו מקידי העיר הרשיון לשני יהודים ח"מים מפחנא לעשות מלאכתם בגרעץ. המוני המעלניצקי עשו שמות ופרעות ביהודים בעברם דרך גרעץ. שר העיר נתן "זכיות" ליהודים ביום 14 מאי 1663. ב"פלהמת הצמח" (21-1700) נתפרדה הקהלה הרב ר' יהודה ליב ברזח לפראנקפורט דאדר. בשנת 1711 היתה שרפת גדולה בגרעץ והוכרחו לבקש עזרה מצד פחנא. בשנת 1797 היו משרתי הקהלה הרב, אב"ד, שלשה ר"תים, שלשה זקנים, ושולקלאמפער אחד. שמש הכנסת, שני מתעסקים, שלשה רמאים בבית החולים, שני חזנים, שלשה מלמדים ומשגיח על המרחץ. בשנת 1820 היה מספר היהודים בגרעץ 1,634 ומאז התחילו להתמעט. בתחלת המאה היו היתה ישיבה גדולה בגרעץ, ומצאיים שם עתה בתי תפלה וחסדות למעשה חצוקת.

א. א.

גרעץ (גראץ Gratz): משפחה באוסטריא. ראשי האבות היו: בארנארד גרעץ שגולד בעיר לאונענדארף בפיליזיא העליונה נרמניא בשנת 1738, ומת בבאלטימור 20 אפריל 1801. הוא בא לפילאדלפיא בשנת 1754 ועשה מסחרים עם הסמסלה להמציא לה פחוזות הנדרשות לצרכי היהודים. גם התעסק בעדכי הצבור והיה פרנס בקהלת "מקוה ישראל" שהיתה הראשונה בפר לארעליא. אחיו מיכאל גרעץ נולד בשנת 1740 ג"כ בלאונענדארף ובא לפילאדלפיא בשנת 1759, והשותף במסחר עם אחיו, ומת שם בשנת 1811. אחד מבני היימאן, נולד בפילאדלפיא 23 ספט 1776 ומת 27 יאני 1857. היה סוחר במיני מזונות (grocery), ואח"כ התעסק באחריות החיים ונעשה ראש לחברת אחריות Pennsylv-ania Company. גם נתמנה לנזבר הקהלה מקוה ישראל (1824-1856). ביום 18 דעץ, 1856 הניח עובדן ליסוד בית ספר גבוה ללמדו עברית שנקרא על שמו Gratz College בפילאדלפיא, אשר נפתח בשנת 1903 ונעשה כנסיה לבית מדרש לחבמת ישראל שיסוד משה אהרן דראפסי (ע"ע).

ה. ב.

בטואר "בהן" (נייסמליכער), ועל מדפים אחד שהדפים צורת הרב מיכל זקש בגרלין בשנת 1846 לכנתו בשם "מסוף" (פרעדינער). המלך בעצמו אסר על כל הכמרים הפרוטסטנטים ועל מורי בתי הספר לכקר את ביהכ"כ בשעת התמלה (1844). הוא היה רוצח לתת לקהלות היהודים כח יפה לשלום בעצמם בתור אומה מיוחדת ולהיות להם בתי ספר מיוחדים, למען לא יהיו למשא על הנצרים". וחכלל "מן ירבו" היה נכלל בהגבלת נשואי יהודי פרוסיא עם יהודי ארצות אחרות. אח"כ נעשו שנויים בהחוק לטובת היהודים. תחת "יודענשאפטען" היו סכותים בשם "סינאנאנענעמיינדען" וניתן להם חרות נמור בעבודה מלאכותית במסחר ובאחוזות ושיווי זכיות בערכאות לענין עדות ושבעה. מינויים מדינים ולהיות מורים בהאוניברסיטא באיזה הגבלות (1847). בין המתנגדים לרוח החרות היה אטמא פאן ביסמארק. שהיה אח"כ המיניסטר הראשון, ויאמר; לבי נהפך בקרבי בהעלותי על דעתי כי יהודי ישב לפני בלבוש מקידי המלך לחרות משפט.

[המחמכה בשנת 1848] הריבולציא בשנת 1848 עשתה כלה את דקדוקי החוקים של הממשלים אשר ראו לזכות את ישראל. ביום 24 פבר בשנה החיא גרשו הצרפתים את מלכפ פיליפ וייסרו ריפובליקא. ביום המחרת החלו חבלי משיח קודם הגאולה, כי החמק התגפלו על היהודים בעלזאס ויכחו את רבושם ומשם פריץ הנהג מעבר לגור ריין בגרייסני ובאיזה מקומות בהעפען בביר עין ובחירטמבורג, ובארצות הסלאווים כמו במדינת פחנא היו נפשות. ככל ערי נרמניא נעשו אספות ובקשו מאת השרים חרות המדיני חרות האמונה, ועל יסוד הזה נתבטלו ממילא כל החוקים המגבילים את משפט היהודים הממשלים והכרחו למלאות את בקשות העם, ולאם לאם גם בקשות היהודים לשיווי זכיות. בועד בחירי העם שנתאספו בפראנקפורט (דימשע נאציאנאלמערזאמלונג) היו לפחות חמשה יהודים: גבריאל רייס ער (ע"ע) מהמבורג, ווילהעלם לעוויאהן משלעזיא, מאריץ פייס מגרלין, מאוסטריא המליץ מאריץ הארטמאן והסוחר אינ נאץ קורנרא. בפרוסיא ישבו שלשה בלשכה הראשונה ושלשה בלשכה השניה, ומחם ווילהעלם בעער (אחיו של מאריבער המנגן) והרופאים יהן יאקובי ורפאל קאש. גם בבייערן, היו בין בחירי העם דוד מארנענשמערן ופישל ארנהיים. בין החוקים היסודים שהוקבעו ע"י הפרלמנט בפראנקפורט היה הכלל של שיווי זכיות בלי הכרל דת. אבל החוקים הטובים האלה לא נתקיימו בלי יסורים וכלי סיינים. שידושים לרעז עפ"י שמת "לא שנו אלא", "בהא קמיירי" וכדומה, כל ימי הריאקציא המחודשת, אשר נראו סימני נצחון החרות, ועו, אשר נוסדה הקונסטיטוציא של הסמסלה הגרמנית שנת 1871. אמנם גם אחרי כן עוד אחזו במנהגם, אף כי היה נגד התוק, שלא למנות יהודים בעצא למעלת ראשים (אפיצירים), וכל החוקים הטובים ושיווי הזכויות לא התעלו נגד האנטישמיות אשר

נרעץ, צבי הירש (היינריך): כותב דברי הימים לבני ישראל ומבקר חשש בכתיב; נולד 31 אקט' 1817 בעיר קסיון במחוז פוזנא, ומת במינכען 7 סעפט' 1891. אב למודיו הראשונים קבל בצעדקאו אשר אבותיו הלכו לגור שם, ובשנות 7-1831 למד בהשיבה בוואל-שמין ושם רכש לו גם ידיעות בלליות. בימי נעוריו פעל עליו מעלה עוז הספר של הרב ר' שמעון הפאל הירש, "השעה עשר מכתבים של בן עזראל" החלים להקדיש את חייו לחכמה וסוד וללחום מלחמת האורתודוקסיה, ולבקשתו נענה הרב הירש להבניסו אל ביתו ולשמש לפניו כחלמיד לפני רבו עד שנת 1840 ואז קבל עליו משרת סודר פרטי באסטראווא, ובשנת 1842 נכנס להאוניברסיטא בבירעסלוי. בעת ההיא הוציא מלחמת הדת בין האורתודוקסים והריפורמים באשכנז עד מרום קצה, ונרעץ נישאר נאמן לרחו של רבו הירש ויעמוד בצד האורתודוקסים בטאמרים רבים שכתב בהאריענט של פירסט. גם כתב מאמר בקרת נגד ספרו של נייגר אודות לשון המשנה (1844). בשנת 1845 הוכתר כחואר דוקטור לטילוסופיא בעד מאמרו, "הגנוסטיקס והיהדות" שכתב בלשון רוסית ונתקתה נ"כ באשכנזית. בשנת 1846 בקש משרה של רב ומטיף בעיר גליוויץ בסיליזיא, אבל דרשתו הראשונה בתור בחינה לא מצאה חן בעיני ראשי הקהלה ולא קבלהו. עד שנת 1848 נר בבירעסלוי היה לו פהלכים שם עם ר' זכריה פראנקעל מויל הסאנאסט-שריטס והשתתף עמו הרבה בהוצאתו. בשנת 1850 קבל משרה באמצעות הרב שמעון הפאל הירש לחיות מנהל בית הספר העברי בלינדענבורג לא רחוק מניקלסבורג. בשנת 1852 נאלץ לעזוב את משמרתו ושב לברלין. [ספרו דברי ימי ישראל] רוחו של נרעץ הלך אחרי גדולות, ותרעין הכה שורש בלבבו לכתוב דברי ימי היהודים. בשנת 1853 התחיל את עבודתו הכבירה ויציא לאור חלק אחד מחבורו תחת השם דברי ימי היהודים מן חורבן בית שני עד חתימת התלמוד. בשנת 1854 נמנה למורה בבית מדרש הרבנים בבירעסלוי שעמד תחת השגחת פראנקעל, ובשנת 1869 נמנה לפרופסור בהארניברסיטא בבירעסלוי, ושם הודיב את חוג עבודתו הספרותית. עד שנת 1870 חויל י"א חלקים האחרונים של החיסטוריא היהודית, וזלתי שני חלקים הראשונים שסיים אחרי אשר בקר את ארץ הקודש בשנת 1872.

[בקרת כתיב] נרעץ כתב מאמרים רבים במקצוע הבקרת של התניך ומאמרים הנוגעים לספרות העברית ובשאלת הזמן בהידהן סאנאטסשריפט שחשתתק בהוצאתו עם פראנקעל ובאחרונה הציאו בעצמו. במאמר אחד הראה החיטים בהעתקת השבעים. בשנת 1871 חויל תרגום אשכנזי עם פירוש על שיר השירים וקולת, ובשנת 2-1881 על תהלים. בסוף ימי חייו היתה כוונתו לחויל כל ספרי הקודש בתרגום ומידש עם הערותיו ותקוניו, ולפני מותו הציא ספרי ישיבה ירימיה, ואחרי מותו נדפס כל הספר ע"י הלמידו באכער בשם Emendationen

(4-1892). השערותיו בנויות על יסודות מדעים הלטינים ותקוניו במקרא מצאו מתנגדים רבים גם כן חכמי הבקרת. בשנת 1862 חויל אנטלוגיא עברית בשם "לקט שושנים" ושם עזה את הכבוש הידוע בקראו את תהודים של שיר אחד ברחוב השוחות ולא חלקן לשני עמודים מפורדים, כאשר הראה נייגר מעותו.

[ערכו של נרעץ כתיב כותב היסטוריא] ערך חבורו של נרעץ על תולדות היהודים הוא חשוב מאד לא רק בספרות היהודים כיא גם בספרות הכללית. הוא אסף את החומר שהיה מפורד ומפורד בכל הספרות של היהודים והעמים בשפות שונות, וברק ובחן בעין בקורתו החדה, ויברא את היסטוריא היהודית ברוח פיוסית כעין חכמה נפלאה מלאה חיים ויפי. נרעץ כתב חבורו בהתלהבות וחסימות גדולה לעמו, ובשפתו האנשים המעשים הסקרים והרפתקאות נפשו מלאה מן החכמה בי לעם ישראל יש תעודה גדולה ורטה בהיסטוריא האנושית, ודבריו הם התנצלות היהודים ותיחת נגד שונאיהם אשר נחלים מהם כל ערך היסטורי וכות הקיום. ביהודי האשים נרעץ את הנצרות המתחרה כל ימיה עם היהדות בשנאה ומשטמה. מחוג מכמו הסוביסקיבי והתלכותו נובעים לעצמים שבושיו ומסודותיו בשפתו על האנשים והערכים.

[האנטישמיים נגד נרעץ] כאשר פרצה התנועה האנטישמית בגרמניא בסוף שנות השבעים של המאה ה"ט זכרה את נרעץ וחבורו. הפרופסור טרייטשקע, סופר היסטוריא האשכנזית החדשה יצא נגדו בספרו "אין ווארט איבער אונזער יודענטום" (1879) ומאשים את נרעץ בשנאה על הנצרות ועם האשכנזי, ומביא מזה דאיה כי היהודים אינם ספוגלים להתבלבל עם האשכנזים. באשמה הזאת האמינו גם רבים מהנתרים שאינם שונאי ישראל, וגם רוב היהודים באשכנז חשבו כי נרעץ עבר את גבול הסבלנות עד כי ראשי אגודת הקהלות באשכנז לא רצו למנות את נרעץ לחבר הועד. שנוסד לדרישת דברי ימי היהודים באשכנז. ביחס להתנועה האנטישמית הציא נרעץ ספר בשם "בריפע איינער ענגלענדערין" (1883).

[העתקת חבורו] החיסטוריא של נרעץ נתקתה ללשון אנגלית בחמשה חלקים ע"י בילא לוי בלונדון (2-1881), בלשון צרפת ע"י משה העס וצ"י וואנע ומשה בלאק. ההעתק העברית ע"י ש"פ ראבינאוויץ עם הערות מודי הרבני. איזה חלקים נתקחו ללשון רוסית, גם קיצור בלשון יהודית אשכנזית ע"י פ. ווייערניק.

[זיכר נרעץ] למרות התנגדות נגד נרעץ מן כמה עברים (וגם מצד המשכילים מפני שהביא בתוך חבורו רק מעט מועד מתולדות היהודים ברוסיא), נרל שמו וכבודו בימיו האחרונים בכל הארצות. ובשנת 1887 כאשר נמלאו לו שבעים שנה השתתפו כל הקהלות לחוג את זיכרו ולהראות לו אותות תודה וכבוד על פעולתו, ומעריצתו הציאו לאור "ספר זיכור" לכבודו.

ביבליאוגראפא: ווינער Ben Chananya נומי 29, 28

ר"ב. פסיג לארץ קל"ז). גם על הלכות טרפות (רוח ס' שפיג), וחשובות רבות שהשיב לשאליו. אשר זכר מהם מהם נשאר בתשובות מהר"ם מרוטנבורג ועוד.

ביבליוגרפיה: עמודי העבודה 57; ס' כנסת ישראל 219; אור החיים ס' 307.

ש. ב.

— [תקנת הרגמ"ה]: (א') שלא יהיה לאיש רק אשה אחת, אבל אם נשתמטה אשתו או ששחה עמה עשר שנים ולא ילדה יש להחזירו לישא אחרת בהסכמם מאה אנשים תורנים משלש קהלות ושלש ארצות כגון ארנון למברדיא וצדמת, וגם הם לא יסכימו עד שיראו מעם סבורי החרת, ותהא מעות כתובתה צדורים ומונחים ביד נאמן. התקנה הזאת היתה עד סוף אלף החמישי (1240), ורק האשכנזים בארצות הנצורים קבלוה עליהם, אבל מתוך שהחזיקו בה גם אחרי עבור הזמן חל חרם התקנה עליהם גם להבא (ש"ת מהר"ך ח"ב סי' ל"ז). (ב') שלא ליבם יבמתו רק לחלוץ. (ג') האשה מתגרשת בעל כרחא אלא מרצונה, ואם גרשה בעל כרחא אז הבעל והסופר והעדים הם בחרם. אבל אם נתן לה גם מרצונה ונמצא פסול לחזור וליתן לה גם כשר בעל כרחא. (ד') חרשת יוצאת בגמ אע"פ שהיתה פקחת כשנישאת לה. (ה') הבעל מחויב לחזור חנוניא אם מתה אשתו בלא זרע של קיימא ממנו תוך שנה הראשונה. (ו') אשה שנשארה עזובה מבעלה או שנעשה בעלה עני ואין לו במה לפדנה או מוטל על הקהלה לפדנה. (ז') שלא יתרחק אדם מאשתו יותר מ"ח חדשים. (ח') תיקן כתובה דאידכסא (כרם חמד מחברת ח' חדשים. ט') שלא להנות מגול וגנבה הבא לו ע"י אשתו. י"א) שלא לקנות דברים מתשמישי דת הנוצרית כגון גביע ובגדי כמדיהם וספרי תפלותיהם מפני הסכנה. י"ב) שלא להביא את חברו בערכאות מלבד בהפסד מרובה. י"ג) שלא לשכור מגוי בית שדר בו ישראל מבלי רשותו, אע"פ שכבר מכר הגוי הבית לגוי אחר לא פקע זכות היהודי הראשון עד עבור שנה אחת מיום צאתו מהירדה כדי שלא יוכל הגוי להוסיף על השכירות, ואם יצא הישראל מעצמו מתר ליהודי אחר לשכרו סהנוי מיד, וכן לא יקח שום בר ישראל חוקת חברו מן השררה. י"ד) לחביון על אברה בביה"כ ולתחרים המוציא ולא מחזירה. י"ה) אין אדם רשאי לעכב תחת ידו פקדון חברו בשביל אזה תביעה שיש לו עליו, ורק מלמד חינוקות יכול לעכב הספר שלומד בו בשכרו. ט"ז) שלא לפתוח אגרות ומכתבים סתומים וחטומים ששולח אדם לחברו, מבלי רשותו, ומאז נהגו לכתוב על מעטפת הכתב וחיל בחדר"ג (וחרם לפתוח, בחרם דרבנו גרשם), או ומניין דרגמ"ה (ופורץ נדר ישכנו נחש דרבנו גרשם מאור הגולה). ט"ח) שלא לקרוע גליון ספר לכתוב עליו. י"ז) שלא לבייש בעל תשובה. י"ח) קנס קצוב לחמכה את חברו וקנס כפול לחמכה אותו בביה"כ. י"ט) לא יוציא איש מלית או מחזור מביה"כ בלא רשות הבעלים. כ"א) המשאיל את ביתו למקום תפלת צבור אינו רשאי לאוסרו על אחד מבני

מביע כנסת ישראל ח"ב 143—157; Abrahams in J. Q. R., IV, 194—208; Ph. Bloch, *Graetz History of the Jews*, I. Phila. 1898; J. E., VI, 64.

ד.

ג'ר'שון: בן לוי בן יעקב אבינו. הוא היה מן השבעים נמש שבאו למצרים (בראשית מ"ו י"א), ולו שני בנים: לבני ושמעי, ובני משפחתו היו חשובים בשבט הלוי. כאשר פקדו את הלוים במדבר היה מספר בני גרשון חזכרים מבן חרש ומעלה שבעת אלפים וחמש מאות, ומן שלשים עד חמשים שנה שני אלפים ושש מאות ושלשים (במדבר ד'), ונשיאם היה אליסף בן לאל, בבואם לארץ ישראל נתנו להם שלש עשרה ערים לשבת בהן בין הצי שבט המנשה מעבר הירדן מזרחה, ובין יששכר ונפתלי מערבה (יהושע כ"א). בימי דוד היו מבני גרשון מנצחים בכלי שיר בבית ה' ובראשם המשרוד אסף (דה"א מ"ו ז'). עם זרובבל שבו מאה ועשרים ושמונה מבני אסף (עזרא י"ב מ"א ע"י נחמיה ד' מ"ד) משרורים במצלתים לחלל ולהודות לה' (עזרא ז' י').

ה. ב.

ג'ר'שם בן יהודה, רבנו רבנו (ג"כ רבנו גרשם הזקן, או רבנו גרשם, "מאור הגולה" = בר"ת הרגמ"ה): פוסק ומיסד תקנות; נולד בעיר מיץ בשנת 960, ומת במאיניץ בשנת 1040. הוא היה מרביץ תורה בצרפת ואשכנז. רבו חיה ר' יהודה בר' מאיר הכהן (סיר ליאונטין) שהיה חכם גדול בדורו. בין חבריו היה ר' שמעון הגדול או הזקן דודו של רש"י, ר' שמעון בר' יצחק ור' יהודה הגדול שנהרנ על קדוש השם. תלמידיו המובהקים היו רבותיו של רש"י וחס: ר' יצחק סגן לוי מנרמיוא, ר' יעקב בר' יקיר ור' יצחק בר' יהודה אשכנזי. לעת זקנתו של הרגמ"ה היו נזרות שמד ונרוש באשכנז ורבים מן האומללים לא יכלו לעמוד בנסיון והמירו את דתם למראית עין בתקוותם לשוב לה בעבור זעם. בין המומדים האלה היה גם בן הרגמ"ה. בהשתרלותו ר' שמעון הגדול במלה הגזרה וישובו האנוסים לאמנות ישראל, אך בטרם באה הישועה כבר מת בן הרגמ"ה ולא הספיק לחזור בתשובה. במותו נהג עליו אביו אבלות י"ד יום (הנהות אשרי מ"ק פ"ג סי' נ"ח). על מאורעות העת החיא חבר הרגמ"ה פיוטים וקינות ונרפפו בסדר הסליחות לעשרת ימי תשובה וחתום עליהם, גרשם בר' יהודה. הוא עשה הגהות על התלמוד ותקן השינואות שנפלו בש"ס באשמת המעתיקים, וישם חלק בחרם ושאתא שלא ליננות את הנוסחא בפנים הנמרא רק בצדו על הגלית, הוא נודע בשם "בעל התקנות" כי תקנות רבות תקן לטובת העם וזיהדות. גם חבר פירוש על כל הש"ס אך ממנו לא הגיע לידנו רק מעט (במס' נדרים כ"ב; סו"ח, הניחא לרב כהנא" עד כ"ה: ד"ה "וב"ה סברו" ויש אומרים כי גם הפירוש על מס' מ"ק המיוחס לרש"י הוא שלו), והשאר אבר או נשאר עוד בב"י. חרב חיריא ראה כ"י פירוש הרגמ"ה על ס' קדשים (שה"י אות ג' סי' י"ג, ואולי הוא סדר קדשים הנזכר ממנו בס' התרומה סי'

אלתער ור' יהושע מאין בא הגשם: ר'א אומר כל העולם כלו ממימי אוקינום הוא שותה, שנאמר ואר יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. אמר לו ר' והלא מימי אוקינום מלוחין הן, אמר לו מתחתקין בעבים. ר' אומר כל העולם כלו ממים עליונים הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים וכו' (תענית ט:).

[תפלה גשמים] בזמן הבית היה תכון גדול מתפלל בצאתו מבית קה"ק ביום הכפורים תפלה קצרה שותה השנה שנת מלולה גשומה אם שחונת ושלא ישמע לתפלת עובדי דרכים המתפללים לעצירת הגשמים (יזא כ"א):

ותקנו אנשי כה"ג לחזקד נבורות גשמים, "משיב הרוח וכו'" בתפלה, מתפלת המוסף ביו"ט האחרון של חג (שמיני עצרת) עד יום הראשון של פסח, ובימי הבינים תקנו פיוטים למוסף זה שנקרא "תפלת גשם". שאלת נשם שהיא "ותן מל ומטר" בברכת השנים בישע מתחיל משבעה בחשוון בא"י, ובגולה שואלין ששים יום אחר החקופה (תענית ד'). שהוא יום ה' דעצמבר במאה העשרים. עברה רביעה ראשונה ביו"ט מרחשוון ולא ירה הגשם היחידים מתענים שלש תעניות שני וחמישי ושני הגיע כסלו ולא ירדו גשמים ב"ד נחרץ שלש תעניות על הצבור וכו' (ירושלמי ברכות פ"ט ותענית פ"א נ:). ושאלה

שאלה מאנשי בראזיל ששם ימות החמה מתשרי ועד ניסן ימות הגשמים מניסן עד תשרי אם צריכין לשנות את סדר השאלה, והורה להם ר' חיים שבתי משלזניקי (תורת חיים ח"ג סי' ג') שישאלו על הגשמים בשומע תפלה ולא בברכת השנים כל ימי הקיץ מספח עד סוכות ומחג הסוכות עד פסח אין להם להזכיר כלל כי או תגשם רע ומזיק להם, וכן נאמר בפירוש הרמב"ם למשניות תענית פ"ד: בשאר ארצות השאלה בזמן שהמטר טוב והנח באותו המקום וכו' כי יש ארצות שלא יתחילו בהן הגשמים אלא מניסן, וארצות שיש בהן הקיץ במרחשוון והגשמים אינם טובים להם אלא ממתיים ומאבדים, וא"י ישאלו אנשי זה המקום גשם במרחשוון הלא זה מן מוסקף והאולת. "ריד"א הוא חשר הממנה על הגשם (ע"י ערוך השלם בערכו צד 257). ע"ע מ"ל ומסר; שמיני עצרת; תענית.

ד. א.

גשמות: ע' הגשמה.

גשן: חבל ארץ, מורחה של מצרים בשפלה. בין ים סוף ובין זרוע היאור נילוס על יד פילוסוס קרוב לארץ פלשתים שהיא לדרום מערבית של א"י. שם ישבו בני ישראל בלימי היותם במצרים, ועיקר מושבם היה ברעמסס שהוא המחוז המובחר ומיטב ארץ גשן (בראשית מ"ו). ושם שדות למרעה מקנת צאן, אשר נתנו לבני יוסף למען הפרידם מן המצרים ולא יהיו להם לצנינים כי תועבת מצרים כל רעה צאן, השם "גשן" לברו ("גשנה") נמצא רק בבראשית מ"ז כ"ח, וביתר המקומות כתוב "ארץ גשן", ונראה כי הראשון מוסב על תעיר הראשית ולא על המחוז כלו, וכן רגילים המצריים לקרות את ארץ מצרים

הקהל מא"י יאסרנו על כלם, כ"א) יורדים שרצים לבנות להם ביהמ"כ חדש אין בני ביהמ"כ הישן רשאין למחות בידם. כ"ב) אם יש מנין קצוב בעת התפלה לא יצא אחד מהם לחוץ, ואם יצא אחר שהתחיל להתפלל ישלימו התפלה בצבור וזלחו. כ"ג) שלא לסרב לכנס בתרם עם הצבור להרים תרומת מעשר לצדקה מן הכנסות השנת. כ"ד) שזמינו את הנתבע לרין באחת מג' ערים הקרובות שיש שם ב"ד, ולא יצטרך לילך למרחוק לרב גדול. כ"ה) תקנת קדמונים היתה שאם היה הנתבע מסרב לבוא לרין היה התובע יורד לפני התיבה ומעכב תפלת הצבור או קריאת התורה עד אשר הכריחו הקהל את הנתבע לבוא לרין, ותקן הרמב"ה שלא יוכל התובע לעכב תפלת יוצר בשבת ויו"ט ולא תפלת מנחה גם בחול, מלבד אם כבר עכב שלש פעמים בתפלות אחרות ולא עשו לו ר"ד ומשפט. גם לא יוכל לעכב התפלה והקריאה זולת בביהמ"כ שהנתבע יבוא שם להתפלל, אמנם על דבר שנוגע להקהל או אם ירא התובע שחברו ילשין עליו לפני השררה אז יוכל לעכב בכל פעם גם בשבת ויו"ט. ע"ע ח"ר; תקנות.

ביבליוגרפיה: מלכו סי' ק"י; שו"ת מהר"ם מרומנובורג בסוף; ראיזנטהאל בספר היובל להילרעסטיימער צד 87 ותלמה.

א.

גשם: קבוץ נטפי מים היורדים מן העבים לשחיה ולרוות את האדמה, ונדרף לשם מטר. גשם ממרות עזו (איוב ל"ו). בררת הגשם במתן ובזמנו מיד אחר הזריעה וקודם הקצירה או תהיה שנה טובה ומבורכת, והם גשמי ברכה (יהוקאל ל"ד כ"ו). גשם שומף שבא שלא בזמנו הוא מזיק (שם י"ג י"ג). מיני גשמים הם: גשם יורה ומלקוש (ירמיה ה' ב"ד) ורביבים, זמן הגשמים בא"י הוא מחדש חשון עד ניסן ועד בכלל. המורה יורד בחשון והמלקוש בניסן, ור' יוסי אומר יורה בכלסו (תענית ה'). הגשם האחרון הוא המלקוש בחדש ניסן (יואל ב'). בעצירת גשמים היו מתענים, וכן על רבוי גשמים יותר מדי (ע"ע חז"ני המע"ג). לדעת ר' אמי אין גשמים נעצרים אלא בעזן נול, ור' יוחנן אומר שנעצרין בשביל פוסקי צדקה ואין נותנין (תענית ז' ח:). העת היותר מוכשרת לירידת גשמים היא בלילי רביעיות ולילי שבתות, כי אז כל העם ספונים בבתיהם, שכן מצינו בימי שמעון בן שמת שירדו גשמים בלילות האלה עד שנעשו חמים כבליות ושעורים בגרעיני יתים, וערשים כדינרי זהב וצדו מהם לדוגמא לדורות (תענית כ"ג), אבל אם יורדים בערבי שבתות היא סימן קללה (שם ח:). רוח צפון תחולל גשם (משלי כ"ה) ובזמן הבית במצואי יום האחרון של חג הכל צופין לעשן המערכה, נמה כלפי צפון עניים שמחים ובע"ב עצבים מפני שנשמי שנה זו מרובין ופירותיהן מרקיבין, נמה כלפי דרום עניים עצבים ובע"ב שמחים מפני שנשמי שנה זו מועמין ופירותיהן משתמרין, כלפי מזרח הכל שמחים, כלפי מערב הכל עצבים, וחו לבני בבל, אבל לבני א"י רוח מערבית יפה ומזרחית קשה מפני שהוא ארץ הרים ובקעות (יומא כ"ז: כ"ב קמ"ז). ותלקו ר'

הנבא דליכא גשורא היה קצרה והוא הכל קבוע ביתר מוחזק משפת הנהר עד שפת השנית ואחוזו בו כיד אחת כעברם על דף קצר הממלא ברחוב הנהר. ר' מאיר קבר עליו אף שהתא בהזקת סכנה (קדושין פ"א. ב"ב קס"ז). על הירדן נמצא גשור עתיק בשם "גיסר אבני יעקוב" (גשור בני יעקב). באמרום כי על גשור זה עבר יעקב עם בניו בבואו מבבל. אבל מנחת חינוך ביהם כי באמת בא לארץ חזק הדיום בית ששן בסתת סוכות ושלם ושם עבר את הירדן. האלי בשבתה מרבה עבר דרך גשור הזה. הוא בגן אבנוס אהבו בערך 60 פסיעות ומלך הנוצרים כאלדוויני בשנת 1112. בנה אצלו מבצר. תור פתח עכו. תיקן את הגשור. האלי בקרא המקום החדש "גשור" ע"ש הגשור הזה (זכרים ג' י"ד. יהושע י"ג י"ט). יש אנדות רבות בין הפרסיים והערביים על אודות הגשור, ומתן שנוונים הצדיקים והרשעים על הגשור אלה לחיי עולם ואלה לחרמות ולדראן, האלי ע"ז נוסדה גם האגדה בתלמוד: גברי היכא מיברקי ריש לקיש אמר בשעה שעומדין על הגשור (שבת ל"ב.) ופירשיי שהוא מקום סכנה ומעשיהם ממזירים עונם. המסוררים תארו את העולם הזה כשם גשור במעבר לעולם הבא (בן נבירול שחי"ש ח'). העולם ים הועף וחזמן גשור רעוע בנוי עליו (בחינת עולם מ"ח). "תיתורא" (ב"ב כ"א.) הוא ניכר מ' גשור בערבית, תיתורא רתפילין היא מעברותא רתפילין או גשור שעושין בתבור הבתים כמו שפה מולמת. והלולה להעביר בה את הרצועה.

א.

ג'ת : עיר גדולה ובצורה על שפת ים התיכון בימי קדם בארץ פלשתים (ש"א ח' י"ז) ונקראת גם "סנת האמה" (ש"ב ה' א.) מפני שהיתה כמתג ורסן לעצור את האויב מלכתא שם, והשם נת יורה על הדריכה בנאות כי גדלו שם רמנים למכביר ולפעמים נקראת ניכר רמון נת (יהושע כ"א ביה) ויש עוד רמון נת בנחלות דן ומנשה. אנשי נת חרנו בבני אפרים שהקדימו לצאת ממצרים ועברו דרך שם (דח"א ז' כ"א וע"ע א פ ר י ט.) גלית היה מנת (ש"א כ"א י"ט). דוד ברח אל מלך נת מפני שאול ואח"כ לקחה מידי הפלשתים וגם בימי רחבעם היתה עוד בידי ישראל (דח"ב י"א ח'). עוד הפעם בבשורה הפלשתים תעיה פרוץ את הנמנחיה במלחמתו עמהם (שם כ"ז). העמים שניבא בימי עזיה קורא אותה נת פלשתים (א"ב כ'). פיפה בימי חזקיה אומר אל תגידו בנת (א"י) פועל אהתעה או בדיהם. החוקרים משערים כי נת היא המפר "תל אל מאפי".

ה. ב.

ג'ת : ע' י"ן.

"מאצר" גם שם העיר הכירה קהירה בשם "מאצר". השבעים תרגמו "גשנה" Γασην 'Αραβίας ר"ל גשן אשר בערבא שהיה אז המוח העשירי בארץ מצרים. (הארץ גשן" (בראשית מ"ה)) תרגמו (Heliopolis en la Palestine) ר"ל היהנפוליס בארץ רעמסס. השם גשן הוא במצורת העתיקה "גסם" או "קסם" ונמצא מפורש בכתב מצרי על עצי גמא בזמן הדינאסטיא ח"ב, שהוא הדינאסטיא הששית מרם מלך רעמסס השני הוא פרעה אשר לא ידע את יוסף. אין פתרון בשפת מצרית לחשם הזה. נכלי ספק סקורו בשפות בני שם ובאשר ישערו החוקרים היתה שם קולתיא שסית מזמן קדם. ולכן נמצא גם שם גשן בן עזי יחודה (יהושע י' מ"א). הערביים במצרים קוראים לגשן "ואדי אל מומלאת", אך היהודים במצרים יאמינו כי גשן היא העיר פאיוס מקום מושב של ר' סעדיה גאון אלמאומי ובתרגומו "תפסיר אל תוריה" מעתיק "גשן" כמו בעברית. היהודים באלג'יר נמירו כי ר"ת "גשן" = ג'נב שבור נ"אנף, ומרגלא בפומיהון לתאר איש שסר סדרך המוסר כי "יוד גשנה" (בערבית: "מאסכין נאול פי גשן"). ובלשון יהודית אשכנזית נעשה שם גשן גרף לשם העיר "בויבעראק" וכמו שם העיר Kalamazoo בארצות חברית, וצמרו "ער איז מערקראכען אין גשן" (הוא תעה מודרנו והלך עד גשן) ביבליוגרפיה: לונדן ירושלם ח"י 318; Egypt. Expl. Fund, 1885, p. 74.

ג. ז.

ג'ק'ר : כבש הנמיו על הנהר לעבור עליו. ויתכן שמקורו "קשר", ע"ש שמקשר שני עבדי הנחל או הנהר. ונמצא במשנה נשרים ונמשות שיש בהם בית דירה (עירובין פ"ה א' נסרא ג'ג.). ונשרים מפולשין (ירושלמי שבת פמ"ז ועירובין פ"א.) ושמשו בשם הזה בפעל הרבה נשרים גשרנו (ע"ז ב'ז.). ובשם תואר נשר, ודרשו ויעבירם את הנחל (בראשית ל"ב כ"ד) משום עצמו כגשר נסיב מן הכא ויהיב הכא (ב"ר שם) וכתב בעל סתנות בחונה נראה שהגימל פתוחה והוא כאדם המעביר הספינה לעבר הנהר מעבר השני. ר' יהודה דרש בשבט הרומיים: כמה נאים מעשיהם של אומה זו, חקנו שוקים חקנו נשרים וכו' והשיב רשביי כי לא חקנו אלא לצורך עצמן, חקנו נשרים ליטול מהן מבטים (שבט ל"ג.). בבבל היו נשרים על נהר פרס ועל נהר חדקל, ואמרו חזקיה פרת אנשורא דבבל אומר ברך עושה בראשית כי פרת לא נשתנה שם במהלכו ע"י בני אדם, והאינדא דשניה פרסאי מבי שבור ולעיל או מאיחי דקירא ולעיל וכו' הימא דגל'ת (חדקל) אנשורא דשביסתא אומר ב"ע בראשית (ברפות ג"ט.). גם נזכרו תרי נשרי דרונגנ ושאר שהיו רחוקים זה מזה (ב"ב ע"ג. רש"י).

חם חלק שלישי.

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תיש"ב